
Beata Michalec

Towarzystwo Przyjaciół Warszawy w latach 1963–1991

Towarzystwo Przyjaciół Warszawy

Towarzystwo
Przyjaciół
Warszawy

Seria wydawnicza

Biblioteka kwartalnika „Niepodległość i Pamięć”

ISSN 2720-233X

Tom I. *Twórcy Polski Niepodległej*, praca zbiorowa pod redakcją Jana Engelgarda, Andrzeja Stawarza i Wiesława L. Ząbka, Warszawa 2008.

Tom II. *Pierwsze dni wolności. Warszawa od 10 do 18 listopada 1918. Wybór materiałów prasowych*, redakcja Andrzej Stawarz, Warszawa 2008.

Tom III. Jolanta Załączny, *Powiat warszawski w latach II Rzeczypospolitej. Życie społeczno-polityczne, gospodarcze i kulturalne*, redakcja Tadeusz Skoczek, Warszawa 2015.

Tom IV. Jolanta Załączny, *Tradycje patriotyczne elementem kształtowania zbiorowej świadomości historycznej II Rzeczypospolitej*, redakcja Tadeusz Skoczek, Warszawa 2017.

Tom V. Endre László Varga, *Źródła i dokumenty do dziejów legionistów węgierskich służących w Legionach Polskich w latach 1914–1918*, Warszawa 2018.

Tom VI. Ks. Jerzy Zając, *Czasopiśmiennictwo kościelnej prowincji wileńskiej w II Rzeczypospolitej*, redakcja Tadeusz Skoczek, Warszawa 2019.

Tom VII. Janusz Szczepański, *Mazowsze północne podczas najazdu bolszewickiego 1920 roku*, redakcja Beata Michalec, Tadeusz Skoczek, Warszawa 2020.

Tom VIII. Jacek Emil Szczepański, *Peowiaci i ich losy (Jabłonna, Chotomów, Krubin, Wieliszew)*, redakcja Tadeusz Skoczek, Jolanta Załączny, Warszawa 2020.

Tom IX. Jolanta Załączny, *Biografie godne pamięci*, redakcja Tadeusz Skoczek, Warszawa 2020.

Tom X. Beata Michalec, *Stefan Starzyński – gospodarz stolicy w latach 1934–1939*, redakcja Tadeusz Skoczek, Warszawa 2021.

Tom XI. Jacek A. Żurawski, *Wileńska prasa konspiracyjna 1939–1945*, redakcja Tadeusz Skoczek, Warszawa 2022.

Tom XII. Izabela Mościcka, *Michał Rouba (1893–1941). Życie i twórczość*, redakcja Tadeusz Skoczek, Warszawa 2023.

Tom XIII. Beata Michalec, *Przy Radzywińskiej Szosie. Kościół Chrystusa Króla jako wotum wdzięczności za zwycięską Bitwę Warszawską 1920 roku. Pierwszy proboszcz ks. Jan Gołędzinowski*, redakcja Tadeusz Skoczek, Warszawa 2023.

Tom XIV. Krzysztof Bąkała, *Bo ci wstydu nie zrobiłem... Działalność kulturalno-oświatowa i życie religijne polskich jeńców wojennych osadzonych w obozach specjalnych NKWD. Wrzesień 1939–maj 1940*, redakcja Tadeusz Skoczek, Warszawa 2024.

Tom XV. Beata Michalec, *Towarzystwo Przyjaciół Warszawy w latach 1963–1991*, redakcja Tadeusz Skoczek, Warszawa 2024.

Rada redakcyjna serii wydawniczej:

Dr Krzysztof Bąkała, dr Janusz Gmitruk, dr Beata Michalec, dr Tadeusz Samborski, dr Tadeusz Skoczek

Beata Michalec

**Towarzystwo Przyjaciół Warszawy
w latach 1963–1991**

redakcja
Tadeusz Skoczek

Warszawa 2024

Recenzje naukowe

dr hab. Robert Gawkowski, Towarzystwo Miłośników Historii

dr hab. Mikołaj Madurowicz, Uniwersytet Warszawski

Projekt okładki

Natalia Roszkowska

Publikacja dofinansowana ze środków subwencji na rozwój i utrzymanie potencjału badawczego przyznanej Akademii Finansów i Biznesu Vistula przez Ministerstwo Edukacji i Nauki na lata 2021–2023

ISBN 978-83-67398-20-6

Wydawnictwo Muzeum Niepodległości
(identyfikator wydawnictwa naukowego 42-700)

al. Solidarności 62; 00-240 Warszawa

wydawnictwo@muzn.pl

tel. 826 90 91, w. 41

Spis treści

Wprowadzenie.....	7
-------------------	---

ROZDZIAŁ PIERWSZY

Geneza, cele, problemy, ludzie	25
1.1. Narodziny towarzystwa przyjaciół całego miasta	25
1.2. Początkowa działalność Towarzystwa Przyjaciół Warszawy w latach 1963–1964	28
1.3. Poszukiwanie nowych form pracy	43
1.4. Inicjowanie warszawskości	51
1.5. Coraz śmielsze i bogatsze postulaty	55
1.6. Towarzystwo na miarę Warszawy	59
1.7. Zmiana oblicza Warszawy	63
1.8. Miłośnicy Warszawy – Warszawie	71
1.9. Z nastawieniem na ochronę zabytków i estetykę miasta	76
1.10. Siedziba TPW	96
1.11. Rozpoznawalny znak	98

ROZDZIAŁ DRUGI

Działalność naukowa, edukacyjna i popularyzacyjna	109
2.1. Społeczny ruch naukowy w Towarzystwie Przyjaciół Warszawy	109
2.1.1. Doroczne Spotkania Varsavianistów i najlepsze varsaviana	111
2.1.2. Sesje popularnonaukowe – historia Warszawy	128
2.1.3. <i>Homo Varsoviensis</i>	135
2.2. Współpraca Towarzystwa Przyjaciół Warszawy z Muzeum Histo- rycznym m.st. Warszawy	138
2.3. Kursy wiedzy o Warszawie dla dzieci i młodzieży	152

ROZDZIAŁ TRZECI

Działalność na polu dziedzictwa materialnego i niematerialnego, kulturowego i przyrodniczego 167

- 3.1. Praca społeczna na rzecz odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie 167
- 3.2. Ochrona dziedzictwa materialnego i niematerialnego przez Towarzystwo Przyjaciół Warszawy 199
- 3.3. Warszawa w kwiatkach i zieleni 232

ROZDZIAŁ CZWARTY

Człowiek-Warszawa 253

ROZDZIAŁ PIĄTY

Oddziały Towarzystwa Przyjaciół Warszawy 267

- 5.1. Oddział Centrum 271
- 5.2. Oddział Grochów 277
- 5.3. Oddział Mokotów 280
- 5.4. Oddział Ochota 289
- 5.5. Oddział Powiśle 292
- 5.6. Oddział Praga Północ 296
- 5.7. Oddział Sadyba-Wilanów 301
- 5.8. Oddział Saska Kępa 304
- 5.9. Oddział Stare Miasto (dawniej Śródmieście) 309
- 5.10. Oddział Wola 329
- 5.11. Oddział Żoliborz (dawniej Warszawa-Północ) 338
- 5.12. Oddział Częstochowa (zamiejscowy) 344

ROZDZIAŁ SZÓSTY

Kronika wydarzeń 353

Zakończenie 457

- Aneksy 465
- Ważniejsze skróty 525
- Wykaz tabel 528
- Wykaz zdjęć 529
- Bibliografia 532
- Indeks miejscowości 555
- Indeks osobowy 560

Wprowadzenie

Studia nad powstaniem Towarzystwa Przyjaciół Warszawy i działalnością stowarzyszenia powinny stanowić ważny etap w poznawaniu przeszłości stolicy widzianej w skali powszechnej. Na temat ważności badań nad historią lokalną wypowiedział się prof. Aleksander Gieysztor, ten, który współtworzył Towarzystwo: „Historia lokalna zaspakaja w nas ciekawość tego, co nas poprzedza, ale żeby nie była ona tylko rozrywką polegającą na zbieraniu różnobarwnych kamyków, które nie wiedzieć, w jaki wzór mogą się ułożyć, trzeba próbować odnosić je do szerszego kontekstu zjawisk historycznych, a więc do polityki i do gospodarki i do tych zjawisk, które wyrażają życie społeczne i kulturalne”¹.

Powodem powstania monografii *Towarzystwo Przyjaciół Warszawy w latach 1963–1991* jest przede wszystkim brak pełnej, rzetelnej publikacji dotyczącej historii i działalności stowarzyszenia od momentu powstania tj. od 18 marca 1963 roku aż do współczesności. Autorka zdaje sobie sprawę, jak ważne jest podjęcie prac nad spisaniem dziejów Towarzystwa, opisanie wszystkich akcji społecznych, przedsięwzięć, imprez organizowanych przez członków TPW na rzecz Warszawy i jej mieszkańców. Ważne oraz cenne jest przybliżenie i scharakteryzowanie osób, które przyczyniły się do powstania i rozwoju Towarzystwa, poczynszy od przedstawienia składu Komitetu Organizacyjnego, powołującego do życia Towarzystwo Przyjaciół Warszawy.

Bogactwo archiwum organizacji świadczy jak ważną rolę odegrało Towarzystwo Przyjaciół Warszawy w historii najnowszej stolicy. Niezliczona ilość spotkań warsawianistycznych, dbałość o zabytki i zachowanie ich w formie, którą możemy podziwiać współcześnie, Kursy wiedzy o Warszawie dla dzieci i młodzieży z warszawskich szkół czy reaktywowanie przedwojennego konkursu

¹ H. Samsonowicz, *Aleksandra Gieysztora badania nad Mazowszem*, „Przegląd Historyczny” 2000, t. 91, z. 1, s. 41.

„Warszawa w kwiatach” w roku 1984, obejmującego całą Warszawę, a trwającego nieprzerwalnie do dziś, to tylko niewielki fragment obrazu działalności stowarzyszenia. Towarzystwo dysponuje cennym materiałem źródłowym, który przedstawia jego historię, zaangażowanie społeczników w życie miasta na różnych płaszczyznach, jak znaczący wkład w odbudowę Zamku Królewskiego w Warszawie, ochrona wszelkich postaci dziedzictwa kulturowego Warszawy, jej ruchomych i nieruchomych zabytków materialnych oraz zabytków niematerialnych, uczestnictwo w opiniowaniu projektów, dokumentów, prowadzenie badań naukowych nad dawną i współczesną Warszawą. Po analizie materiałów źródłowych nasuwa się wnioszek, iż jednym z ukrytych celów powstania Towarzystwa Przyjaciół Warszawy była odbudowa Zamku Królewskiego w Warszawie.

Autorka świadomie nie podejmuje się opracowania pełnej monografii Towarzystwa, gdyż zdaje sobie sprawę, iż aby oddać całościowy obraz działalności tak ważnego stowarzyszenia, jakim jest Towarzystwo Przyjaciół Warszawy, należy doprowadzić do końca inwentaryzację zbiorów archiwum TPW od momentu powstania stowarzyszenia do dnia dzisiejszego, przeprowadzić dodatkowe kwerendy w archiwach, opracować wykaz źródeł, które będą pomocne w kolejnych krokach przeprowadzenia badań nad historią i dziejami całościowymi Towarzystwa.

W 2017 roku zmarł ostatni współzałożyciel i wieloletni członek Zarządu Głównego Towarzystwa Przyjaciół Warszawy prof. Janusz Durko. W liście kierowanym do autorki, Profesor napisał m.in.: „Mój sentyment do Towarzystwa datuje się od marca 1963 roku, kiedy to na pierwszym posiedzeniu pod przewodnictwem prof. Stanisława Lorentza, jako Prezesa Towarzystwa zostałem członkiem Zarządu i pełniłem tę funkcję ponad 30 lat – do 1991 roku”². On też nakłonił autorkę do rozpoczęcia pracy nad powstaniem monografii.

Na łamach niniejszej książki przedstawione zostaną niepublikowane do tej pory sprawozdania z działalności Towarzystwa. Autorka, jako pierwsza skorzystała z archiwum TPW, dokładnie je przeanalizowała. Poszukując informacji w zasobie archiwum, przeprowadziła osobiście szczegółową kwerendę, odnajdując dokumenty do tej pory niewykorzystane i nieopublikowane. Źródła te są o tyle interesujące, gdyż przedstawiają wizję i obraz Towarzystwa, które trwa do dzisiaj. Z racji pełnienia przez autorkę funkcji społecznego prezesa Zarządu Głównego TPW w latach 2013–2019, podjęła ona prace nad zebraniem materiałów i opracowaniem źródeł do dziejów Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, które nie były do tej pory przedmiotem wnikliwych badań naukowych. Bogato udokumentowane archiwum Towarzystwa Przyjaciół Warszawy nie było badane, brakuje ewidencji zasobu archiwalnego. Zbiór archiwalny,

² Korespondencja prywatna autorki. List prof. Janusza Durko, *Do p. Beaty Michalec słów kilka*, Warszawa, 4 marca 2016 r.

dotąd niewykorzystany, przedstawia całe bogactwo wiedzy o pierwszych 30 latach działalności Towarzystwa, o tym, kto w organizacji pracował i jakie były kierunki rozwoju. Jest on bazą źródłowego opracowania, które chronologicznie zamyka rok 1991 – rok śmierci profesora Lorentza. Obecny stan archiwum wskazuje, że należy natychmiast podjąć kroki w celu digitalizacji materiałów archiwalnych i zabezpieczyć je przed zniszczeniem. Za kilka lat możemy stracić cenne źródła, świadczące o znaczącej roli Towarzystwa Przyjaciół Warszawy w najnowszych dziejach Warszawy i Mazowsza.

W zbiorach rękopiśmiennych Biblioteki Narodowej znajdują się wspomnienia osób zaangażowanych w działalność kół wychowanków szkół średnich funkcjonujących przy Towarzystwie Przyjaciół Warszawy. Archiwum Akt Nowych posiada szczątkowe archiwalia dotyczące działalności TPW, nieliczne dokumenty rozproszone są po różnych archiwach, część dokumentacji znajduje się w Archiwum Państwowym w Szczecinie czy Archiwum Państwowym w Częstochowie. Na potrzeby niniejszej publikacji w 2017 roku prof. Alina Kowalczykowa, córka Stanisława Lorentza, udostępniła pozostawione przez Profesora albumy, w których znajdują się dokumenty, wycinki prasowe, zdjęcia, notatki odręczne dotyczące również Towarzystwa. W archiwum Zamku Królewskiego w Warszawie przechowywane jest archiwum Stanisława Lorentza, w tym dziesięć albumów Profesora. Kolejne albumy pozostają w archiwum Muzeum Narodowego w Warszawie. Te zasoby stały się także ważnym źródłem w opracowaniu monografii o Towarzystwie.

W 1963 roku powołano do życia Towarzystwo Przyjaciół Warszawy, a jednym z Oddziałów stowarzyszenia stało się Towarzystwo Przyjaciół Starej Warszawy. Wśród założycieli Towarzystwa Przyjaciół Warszawy znalazły się te same osoby, które przed wojną działały w towarzystwach przyjaciół dzielnic Warszawy. Siłą sprawczą Towarzystwa Przyjaciół Warszawy była grupa ludzi skupionych w nieoficjalnym Klubie Przyjaciół Warszawy, którzy pragnęli stworzyć organizację, gdzie mogliby realizować obywatelskie projekty dotyczące Warszawy. Był to przede wszystkim prof. Jerzy Loth, mecenas Bronisław Wróblewski i redaktor Dobrosław Kobielski. Wiedziano, że należy zaprosić do współpracy osoby o wielkim autorytecie. I tak, gdy tylko pojawiła się intencja utworzenia Towarzystwa, doproszono ludzi, którzy wywierali wpływ na opinię publiczną i ówczesne władze. Były to m.in. osoby znane z działalności konspiracyjnej w czasie okupacji niemieckiej, uczestnicy Powstania Warszawskiego, a także kierujące ważnymi instytucjami warszawianistycznymi. Nie brakło też osób powszechnie znanych jak aktorów, redaktorów czy pisarzy. Był to przede wszystkim prof. Stanisław Lorentz, wieloletni dyrektor Muzeum Narodowego w Warszawie, orędownik odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie, z którym współpracowało i liczyło się grono najważniejszych historyków, m.in.: prof. Janusz Durko, prof. Aleksander Gieysztor, prof. Stanisław Herbst, prof. Tadeusz Łepkowski czy prof. Juliusz Wiktor Gomulicki.

W działalność Towarzystwa Przyjaciół Warszawy zaangażowało się wielu wybitnych architektów związanych z odbudową stolicy, którzy wiedzieli, jaki jest sens powstania i działalności Towarzystwa. Oprócz uczonych, architektów, pedagogów, działaczy społecznych, politycznych i oświatowych w grupie osób popierających powstanie Towarzystwa znalazło się kilku przedstawicieli kultury, jak Antoni Słonimski, Elżbieta Barszczewska, Marian Wyrzykowski, Kazimierz Rudzki, Kazimierz Deymek. Karolina Beylin, ciesząca się wówczas ogromną popularnością pisarka i dziennikarka, została nieformalnym rzecznikiem prasowym, zaś wieloletnim skarbnikiem Towarzystwa Przyjaciół Warszawy był ekspert finansów miejskich dyrektor Waclaw Fugiński, który za czasów prezydenta Stefana Starzyńskiego pracował w dziale obsługi długów miejskich. Przewodniczącym Komisji Rewizyjnej został Stanisław Szwalbe, w okresie międzywojennym współzałożyciel Warszawskiej Spółdzielni Mieszkaniowej (WSM), marszałek na Sejm Ustawodawczy w latach 1947–1952.

Powołanie do życia Towarzystwa Przyjaciół Warszawy otwierało możliwość działania w interesie Warszawy i jej mieszkańców osobom spoza rządzącej partii, ale przy poparciu partii łatwiej było o realizację planów. Ponadto bardzo istotne było dotarcie do młodzieży i nowych mieszkańców miasta, rozbudzenie w tych środowiskach zainteresowania Warszawą, jej historią, teraźniejszością i myślą o przyszłości. Czas, w którym działało Towarzystwo narzucał ograniczenia, wymagał ostrożności w słowach i inicjatywach, by nie narazić organizacji. Władza partyjna w Warszawie interesowała się programem, kierunkami działalności, zakresem wpływów. Towarzystwo Przyjaciół Warszawy, jako główne pola działalności wybierało kulturę, dbałość o zabytki, pamięć historyczną, rozwijanie patriotyzmu warszawskiego i wiedzy o Warszawie wśród młodzieży.

Wraz z dynamiczną działalnością i zwiększającą się liczbą członków, Towarzystwo Przyjaciół Warszawy zajmowało się najważniejszymi sprawami dotyczącymi Warszawy, jak ochrona i odbudowa zabytkowych obiektów. Członkowie Towarzystwa byli pomysłodawcami m.in. umieszczenia na terenie dzielnic lub w większych zespołach osiedlowych, zwłaszcza na krańcach, zespołów urbanistyczno-architektonicznych gablot – tablic informujących o obiektach zabytkowych. Interesowano się pomnikami, tablicami pamiątkowymi, nazewnictwem ulic. Postulowano ustalenie kolejności budowy pomników, rozpoczynając realizację tych zamierzeń od budowy pomnika Juliusza Słowackiego wg dawnego projektu Edwarda Wittiga z lokalizacją w Parku Ujazdowskim, czy pomnika Stefana Starzyńskiego, a następnie Norwida, Narutowicza i Sienkiewicza.

Przekonywano, aby zachować oryginalne i właściwe nazwy osiedli czy dzielnic. Towarzystwo usilnie dążyło do tego, aby dzisiejszy Most Gdański nazwano mostem Starzyńskiego. Podjęto inicjatywę umieszczenia tablic stanowiących replikę tabliczek przedwojennych z dawnymi nazwami placów i ulic, tak jak to miało miejsce tylko w części ul. I Armii – al. Szucha. Postulowano

o umieszczenie tablicy upamiętniającej istnienie placu Kercelego, sławnego warszawskiego „Kercelaka”. Upominało się Towarzystwo o podjęcie przez dzielnicowe urzędy działań na rzecz zachowania, ochrony prawnej i konserwatorskiej oraz utrzymania walorów estetycznych i autentyczności zdegradowanych miejsc pamięci narodowej, jak chociażby umieszczenie tablicy informującej o miejscu pamięci narodowej w Wawrze i Aninie, uporządkowanie fosy i odnowienie Fortu im. gen. Jana Henryka Dąbrowskiego na Sadybie i przeznaczenie jednego z pomieszczeń na załączek muzeum, w którym znalazłyby się pamiątki po obrońcach Sadyby i Czerniakowa z 1939 roku oraz uczestnikach Powstania Warszawskiego. Podjęto działania mające na celu opracowanie ewidencji wszystkich tablic pamiątkowych umieszczonych na domach i innych stołecznych obiektach.

Towarzystwo podjęło akcję na rzecz zwiększania atrakcyjności wizualnej ciągu czterech kładek na skarpie śródmiejskiej. W ramach akcji na rzecz zwiększenia porządku i estetyki miasta, zwłaszcza w zakresie małych form, kiosków, reklam, słupów ogłoszeniowych, Towarzystwo postulowało zmianę starych, prowizorycznych latarni na Trakcie Królewskim na nowe. W trosce o środowisko naturalne, a zwłaszcza o tzw. „małą zieleń” i drzewa, zaproponowano status Społecznego Opiekuna Zieleni. Odbudowa Zamku Królewskiego w Warszawie stała się sztandarowym przykładem działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy.

Materiał przedstawiony w niniejszej publikacji kończy się z rokiem 1991, choć w niektórych rozdziałach zasięg czasowy został rozszerzony. Autorka świadomie podjęła taką decyzję. Wraz ze śmiercią prof. Stanisława Lorentza zakończył się pierwszy etap działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. Potem nastąpiły kolejne, były to lata 1993–2013, gdy prezesem był dr hab. Lech Królikowski, od 15 czerwca 2013 roku do 20 marca 2019 roku Towarzystwo działało pod kierunkiem autorki, a od 21 marca 2019 roku pod przewodnictwem Renaty Marut.

Rok 1991 był trudny dla Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, 15 marca tego roku zmarł, jak wspomniano, współzałożyciel i pierwszy prezes Zarządu Głównego Towarzystwa Przyjaciół Warszawy prof. Stanisław Lorentz, a w kraju nastąpiły zmiany polityczne i gospodarcze. Bez zaangażowania Lorentza, Towarzystwo by nie powstało, a jego decyzja o piastowaniu funkcji prezesa i jego postawa przyczyniły się do tego, iż organizacja silnie się rozwijała, przyciągając do siebie coraz większą rzeszę osób. Dawne i silne emocjonalne związki Stanisława Lorentza z prezydentem Starzyńskim, przyniosły wiele podjętych akcji, nawiązujących do tradycji warszawskiej. Wspólne było chociażby dążenie prezydenta i jego marzenie, by „Warszawa była wielka”, ale po wojnie ważne jeszcze było, by stolica zachowała swój historyczny charakter, by odbudowane zostały jej najważniejsze zabytki zniszczone przez Niemców, przede wszystkim Zamek Królewski, i by trwała pamięć o bohaterskim Prezydencie.

Ważnym działaniem Towarzystwa była reaktywacja przedwojennego konkursu „Warszawa w kwiatach”, z początkiem lat 70. XX wieku na Powiślu, a od 1984 roku w całej Warszawie.

W tym ciężkim momencie związanym ze śmiercią prezesa Towarzystwo przetrwało, choć wielu członków wycofało się z działalności stowarzyszenia, pozostawiając po sobie ogromną spuściznę. W tym samym czasie, podczas przemian ustrojowych zlikwidowany został tygodnik „Stolica”, popularyzator wiedzy o Warszawie, który w ponad 40-letniej tradycji stał się kroniką stołecznych wydarzeń. Ocalały szczęśliwie poważne dwa periodyki varsavianistyczne, jak „Kronika Warszawy” i „Rocznik Warszawski”, przechodząc finansowe tarapaty, zmiany wydawców, ograniczenia nakładów i zasięgu dystrybucji. Na łamach archiwalnych numerów tych periodyków odnajdziemy ślady działalności Towarzystwa.

Czasopismo „Kronika Warszawy” na przestrzeni blisko stulecia zyskało renomę najważniejszego historyczno-archiwalnego przeglądu varsavianów. Zostało ono powołane przez Zarząd Miejski Warszawy w 1925 roku, jako symbol stabilizacji życia w mieście, a zarazem stało się płaszczyzną wymiany opinii o historii, gospodarce i sytuacji społeczno-politycznej Warszawy. Ukazywało się początkowo jako miesięcznik, później jako kwartalnik. Po długoletniej przerwie w 1970 roku „Kronika Warszawy” trafiła ponownie do rąk czytelników. Redakcja podjęła szeroką problematykę miasta stołecznego, nie tylko współczesnego. Jako kwartalnik stanowiło i stanowi wszechstronne źródło wiadomości o mieście. Zamieszczane artykuły naukowe i publicystyczne, pamiętniki i dokumenty, sprawozdania i recenzje, stała kronika wydarzeń bieżących, bibliografia varsavianów oraz informacje statystyczne spełniały funkcję informacyjno-dokumentacyjną. Przez wiele lat w skład Komitetu Redakcyjnego wchodził członkowie Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, jak choćby Leszek Wyszacki, a w składzie Rady Naukowej znaleźli się także przedstawiciele Towarzystwa: Juliusz Wiktor Gomulicki, Józef Kazimierski. Do dzisiaj na łamach periodyku publikowane są teksty w ramach działów: „Artykuły i materiały”, „Z życia archiwów warszawskich”, „Sprawozdania”, „Recenzje i omówienia”, „Pro memoria”, „Bibliografia varsavianów”. Znalazły się tam i znajdują materiały pisane przez członków Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, zamieszczane są też informacje o wydarzeniach z życia Towarzystwa.

W lutym 1970 roku dokonano oceny pierwszego numeru „Kroniki Warszawy”. Podczas dyskusji zorganizowanej w Instytucie Historii PAN omówiono model i profil nowego pisma, głos zabierali członkowie Komitetu Redakcyjnego i Rady Naukowej oraz liczne grono varsavianistów. Wśród zabierających głos znalazł się prof. Stanisław Lorentz, który wyraził pogląd, że powołanie nowego wydawnictwa nie powinno prowadzić do ograniczenia liczby innych czasopism poświęconych Warszawie. Profesor postulował, aby sięgać do genezy historycznej zjawisk i retrospektywnie patrzeć na problemy współczesnego

miasta. „Pasjonującym zagadnieniem, które winno znaleźć odzwierciedlenie w Kronice jest problem odbudowy Warszawy po zniszczeniach wojennych – odbudowy poszczególnych dzielnic, regionów i zabytków miasta. Ważne miejsce w Kronice winna znaleźć szeroko rozumiana problematyka kulturalna poza oficjalnie rejestrowanymi formami (np. prywatne kolekcjonerstwo)”³.

Z okazji dziesięciolecia wydawania „Kroniki Warszawy” prezes Zarządu Głównego TPW prof. Stanisław Lorentz w imieniu całego Towarzystwa wystosował list gratulacyjny do redakcji kwartalnika. List ten został opublikowany w 1980 roku w numerze 1:

W 1970 roku ukazał się pierwszy numer „Kroniki Warszawy” i odtąd ten naukowopopularny kwartalnik wiernie towarzyszy problemom wielkim i sprawom codziennym stolicy, akcentując przede wszystkim jej dzieje najnowsze, nigdy nie zapominając o kontekście historycznym. Artykuły, recenzje, sprawozdania, kronika wydarzeń /prawie w pełni oddająca życie współczesne Warszawy/, ilustracje /mocna strona pisma!/- materiały zgromadzone w 40 numerach „Kroniki” dobrze się zasłużyły dla rozwoju wiedzy o Warszawie. Szanowny Panie Redaktorze Naczelny, Szanowni Członkowie Rady Naukowej i Komitetu Redakcyjnego, wszyscy Redaktorzy, Pracownicy i Współtwórcy „Kroniki Warszawy” – przyjmijcie, proszę, gorące i serdeczne gratulacje z okazji Jubileuszu Waszego 10-lecia. Życzę wielu nowych sukcesów w pracy dla Miasta, które tak głęboko i po ludzku kochamy, z którym związałyśmy swój los społeczny i osobisty⁴.

Redakcja „Kroniki Warszawy”, współpracując na przestrzeni dziesięciu lat z Towarzystwem Przyjaciół Warszawy, oczekiwała na społeczny rezonans podejmowanych dyskusji na łamach kwartalnika⁵. Na spotkaniu zorganizowanym przez Towarzystwo Miłośników Historii z redakcją, w dniu 27 stycznia 1981 roku, przy okazji dziesiątej rocznicy ukazania się „Kroniki Warszawy” podsumowano osiągnięcia i dyskutowano o błędach zespołu redakcyjnego. „Przy licznych naciskach – mówił prof. Marian Marek Drozdowski – redakcja »Kroniki Warszawy« zachowała charakter pisma otwartego, współpracując z ludźmi o różnych poglądach”⁶.

Zabierając głos, prof. Juliusz W. Gomułcki podkreślił, że redakcja nie rejestrowała przez te lata negatywnych zmian w życiu miasta, co zresztą było spowodowane obowiązującą w całym kraju „propagandą sukcesu”, której realizacji strzegł zespół mechanizmów nacisku, z cenzurą na czele. Warto nadmienić,

³ B. Poznańska, *Dyskusja nad pierwszym numerem Kroniki Warszawy w Pracowni Dziejów Warszawy Instytutu Historii PAN*, „Kronika Warszawy” 1970, nr 4, s. 175.

⁴ I. Pietrzak-Pawłowska, *Dekada „Kroniki Warszawy” (1970–1980)*, „Kronika Warszawy” 1980, nr 1, s. 12.

⁵ Ibidem, s. 13–14.

⁶ Ł. Kądziała, *10 roczników „Kroniki Warszawy” w ocenie Polskiego Towarzystwa Historycznego*, „Kronika Warszawy” 1981, nr 3, s. 153–155.

że ofiarą absurdalnych decyzji padł sam prof. Juliusz W. Gomulicki. Podczas przygotowań do wydania jubileuszowej bibliografii swych prac warszawianistycznych próbował w niej umieścić informację o niezależnej od autora zmianie tekstu odczytu, ogłoszonego drukiem w 1952 roku. „Jednak czerwony ołówek cenzora pozostał, mimo upływu dwudziestu siedmiu lat od chwili druku i zmiany ekipy rządzącej”. W opublikowanej bibliografii prof. J.W. Gomulickiego w „Kronice Warszawy” w 1979 roku nie dokonano sprostowania autora⁷.

Od momentu powstania Towarzystwa Przyjaciół Warszawy prasa warszawska informowała mieszkańców stolicy o działalności stowarzyszenia. Doniesienia prasowe świadczą o randze i znaczeniu Towarzystwa, informują o szerokim zakresie działalności dla Warszawy i jej mieszkańców, jaki wnieśli członkowie organizacji. Tygodnik „Stolica”, a zwłaszcza redaktor naczelny Leszek Wyszacki, był także współzałożycielem Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. Pod znakiem firmowym „Stolicy” ukazywały się artykuły autorów związanych z Towarzystwem Przyjaciół Warszawy: Stanisława Herbsta, Mariana M. Drozdowskiego, Aleksandra Gieysztor, Juliusza W. Gomulickiego, Stanisława Lorentza. Ważne problemy podejmowali Adolf Ciborowski, Jerzy Grabowski, Czesław Kotela, a Stanisław Jankowski prowadził przez wiele lat rubryki „Projekt tygodnia” i „Na rajzbreście”⁸.

W numerach „Stolicy” odnajdziemy pełną dokumentację dotyczącą ważnych poczynań Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, jego kolejnych Zarządów, zaangażowanych działaczy, osiągnięć i zamierzeń. Dla redakcji tygodnika był to ważny i charakterystyczny przejaw życia Warszawy, wart upamiętnienia i upowszechnienia. Z okazji jubileuszu 35-lecia Tygodnika Ilustrowanego „Stolica”, w imieniu własnym oraz wszystkich członków Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, prezes Zarządu Głównego prof. Stanisław Lorentz przesłał gratulacje na ręce Redakcji:

3 listopada 1946 roku ukazał się pierwszy numer tygodnika „Stolica”, szturmując do serc warszawiaków, wszystkich Polaków w kraju i za granicą – zdobywając te serca dla idei „Cały naród buduje Stolicę”. Przez 35 lat „Stolica” wiernie towarzyszy sprawom dziejącym się w Warszawie i dla Warszawy: odbudowie i rozbudowie, zjawiskom życia społecznego, gospodarczego i kulturalnego. Towarzyszy tym sprawom aktywnie poprzez atrakcyjną dokumentację fotograficzną, informacje i artykuły, popularne inicjatywy: od pierwszych zbiórek na fundusz odbudowy po skarbonkę na Pl. Zamkowym i udział w Komitecie Budowy Pomnika Powstania Warszawskiego, od konkursu „Warszawa moich wspomnień” po Nagrodę „Homo Varsoviensis”, i wydawnictwa kalendarzowe, monograficzne i albumowe. „Stolica” należy do pism chętnie czytanych przez Polonię i ma poważne zasługi w zacieśnianiu więzów Polonii z krajem ojczystym i jego stolicą. Z okazji jubileuszu 35-lecia

⁷ Ibidem.

⁸ B. Ubysz, *XXX lat „Stolicy”, „Kronika Warszawy” 1977*, nr 3, s. 136–137.

tygodnika „Stolica”, pisma wyróżnionego Złotą Odznaką Honorową „Za Zasługi dla Warszawy”, pragnę złożyć zespołowi Redakcyjnemu w imieniu własnym i 7500 członków Towarzystwa Przyjaciół Warszawy – najserdeczniejsze gratulacje oraz życzenia nowych osiągnięć, nowych tematów i niesłabnącego zainteresowania czytelników⁹.

Fenomenu Towarzystwa nie należy rozpatrywać w kontekście politycznym, lecz warto spojrzeć na moment powstania stowarzyszenia i późniejszą jego działalność z perspektywy socjologicznej i historycznej. Towarzystwo Przyjaciół Warszawy stało się jednym z najbardziej wpływowych towarzystw społecznych o profilu kulturalno-edukacyjnym w okresie PRL. Władze partyjne bardzo się liczyły ze stanowiskiem społeczników z Towarzystwa, poza tym sama organizacja była wentylem bezpieczeństwa dla ówczesnej władzy. Czas, gdy powstało TPW to stosunkowo liberalne czasy Władysława Gomułki, ułatwiające start nowej organizacji, skupiającej wiele osób bezpartyjnych, także z przeszłością w Armii Krajowej, a nawet więzienną (czas represji i prześladowań). Jednak pierwsze 30 lat działalności, to czasy politycznie burzliwe, rok 1968 i strajki studentów, akcje ZOMO, przejawy antysemityzmu i wyjazdy na stałe z Polski wielu osób pochodzenia żydowskiego. Następnie rok 1970 – masakra na Wybrzeżu, strajki w stoczniach, wreszcie wkroczenie Edwarda Gierka na polityczną scenę, co okazało się korzystne dla TPW i osobiście dla prezesa Lorentza. Stała się sprawa odbudowy Zamku Królewskiego. Społecznicy z Towarzystwa z rozmachem wkroczyli w poparcie dla tej idei, nie tylko w akcję zbierania funduszy. To był czas, gdy TPW w Warszawie było szczególnie widoczne i doceniane. Potem przyszedł kryzys w roku 1980, upadek Gierka, ruch „Solidarności”, wreszcie stan wojenny, kiedy musiała być zawieszona na jakiś czas działalność organizacji.

W całej sprawozdawczości i doniesieniach prasowych z omawianego okresu posługiwano się nazewnictwem, które dziś czasami krytykujemy. Ale dla tych obywateli stolicy okres wojny był największą traumą, byli świadkami września 1939 roku i obrony Warszawy, okupacji niemieckiej, powstawania konspiracji i sami w niej uczestniczyli, a potem brali udział w Powstaniu Warszawskim jako żołnierze lub ponosili straty jako ludność cywilna. Po wypędzeniu mieszkańców stolicy z miasta trwał nadal exodus ludności Warszawy. Przez pół wieku w propagandzie komunistycznej określano dzień 17 stycznia jako moment „wyzwolenia Warszawy”. Tego dnia w 1945 roku do lewobrzeżnych ruin Warszawy wkroczyły oddziały 1. Armii WP oraz Armii Czerwonej. A potem były powroty mieszkańców do miasta, które było jednym wielkim cmentarzyskiem. Co roku w omawianym okresie członkowie TPW organizowali wydarzenia kulturalne pod hasłem Warszawski Wrzesień czy Wyzwolenie

⁹ *Nasze 35 lat*, „Stolica” 1981, nr 45, s. 2.

Warszawy – zwłaszcza to wydarzenie upamiętniali jako wielki powrót mieszkańców do swojego ukochanego miasta.

Towarzystwo Przyjaciół Warszawy i aktywność członków powinny być rozpatrywane jako zjawisko społeczne ze skutkami społecznej działalności, niezależnie od tego, co jednostki wносиły w działalność Towarzystwa. Dziś to, co miało miejsce ponad 60 lat temu, a do tej pory nie było zbadane i nie zostało opisane, stało się punktem wyjścia do powstania publikacji o Towarzystwie Przyjaciół Warszawy. Jak wynika z samego tytułu, przedmiotem niniejszych badań są dzieje stowarzyszenia w latach 1963–1991.

Niniejsza monografia jest wynikiem kilkuletnich badań naukowych, które prowadziła autorka na polu działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. Częściowe wyniki badań publikowane były jako artykuły: B. Michalec, *Człowiek Warszawa*, „Stolica” 2014, nr 4; B. Michalec, *Przeszłość dla przyszłości – Towarzystwo Przyjaciół Warszawy*, [w:] *Przeszłość i tożsamość Mazowsza w świetle badań naukowych i działalności społecznej*, red. R. Lolo, K. Łukawski, Akademickie Towarzystwo Edukacyjno-Naukowe ATENA, Akademia Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztora, Pułtusk 2017; B. Michalec, *Połączone losy: Stefan Starzyński – prezydent Warszawy i prof. Stanisław Lorentz – dyrektor Muzeum Narodowego w Warszawie*, [w:] *O Polskę, o Warszawę, o honor, o pamięć*, red. B. Michalec, T. Skoczek, Muzeum Niepodległości w Warszawie, Warszawa 2019; B. Michalec, *Towarzystwa przyjaciół dzielnic Warszawy i ich rola w życiu społeczeństwa Stolicy*, „Niepodległość i Pamięć” 2020, r. 27, nr 3 (71); B. Michalec, *Ochrona dziedzictwa materialnego i niematerialnego przez Towarzystwo Przyjaciół Warszawy*, „Niepodległość i Pamięć” 2020, r. 27, nr 4 (72); B. Michalec, *To oni przywrócili pamięć o Norwidzie*, [w:] *Norwid widziany dzisiaj*, red. B. Michalec, T. Skoczek, Muzeum Niepodległości w Warszawie, Warszawa 2021; B. Michalec, *Partnerstwo publiczno-społeczne. Współpraca Towarzystwa Przyjaciół Warszawy z Muzeum Historycznym m.st. Warszawy w latach 1963–2002*, „UR Journal of Humanities and Social Sciences” 2022, nr 3 (24); B. Michalec, *Działania społeczne na rzecz odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie na przykładzie Towarzystwa Przyjaciół Warszawy*, „Społeczeństwo i Polityka” 2022, nr 3. O powiązanych losach Stefana Starzyńskiego i prof. Stanisława Lorentza oraz o pamięci o prezydencie przekazywanej kolejnym pokoleniom przez Towarzystwo Przyjaciół Warszawy, autorka szeroko napisała w książce pt. *Stefan Starzyński – gospodarz stolicy w latach 1934–1939*, wydanej przez Muzeum Niepodległości w Warszawie w 2021 roku.

Kilka słów wyjaśnień wymaga przyjęta chronologia i konstrukcja niniejszej monografii. Zebrane w tej publikacji materiały stanowią plon pracy autorki, dotyczącej kompletowania dokumentów pochodzących przede wszystkim z archiwum Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, doniesień prasowych, albumów prof. Stanisława Lorentza oraz literatury, słowników, encyklopedii itd. Monografia ma układ chronologiczny, jej treść została ujęta w sześciu rozdziałach i dopełniona aneksami.

Rozdział I – *Geneza, cele, problemy, ludzie*, w którym zawarto 11 podrozdziałów, przez pryzmat kolejnych Walnych Zgromadzeń omówiono w nim działalność Towarzystwa w latach 1963–1991. Rozdział ten odsłania codzienne poczynania na rzecz rozwoju stolicy, jakie podejmowały władze Towarzystwa i zwykli członkowie. Ukazuje narodziny towarzystwa przyjaciół całego miasta, początek działalności Towarzystwa, poszukiwania nowych form pracy społecznej w TPW, inicjowanie warszawskości, wysuwanie coraz śmielszych i bogatszych postulatów, tworzenie Towarzystwa na miarę Warszawy, zmienianie oblicza stolicy przez miłośników miasta, co w konsekwencji przeniosło się na ochronę zabytków i poprawę estetyki miasta. W rozdziale zawarto kilka słów o znajdującej się w tym samym miejscu do dziś siedzibie Towarzystwa, aby przybliżyć czytelnikowi historię tego miejsca. Autorka poświęciła ostatni podrozdział „herbowi” Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. Znak, który zaprojektował sam Karol Śliwka, dziś rozpoznawalny jest nie tylko w stolicy.

Rozdział II – *Działalność naukowa, edukacyjna i popularyzatorska* składa się z trzech podrozdziałów poświęconych *Společnemu ruchowi naukowemu w Towarzystwie Przyjaciół Warszawy*. Czytelnik znajdzie informacje o organizacji *Doroczných Spotkań Varsavianistůw* i przyznawanych nagrodach za najlepsze varsaviana, sesjach popularnonaukowych dotyczących historii Warszawy oraz ważnej nagrodzie *Homo Varsoviensis* przyznawanej przez redakcję „Stolicy”. Grono wybitnych naukowców skupionych w Towarzystwie Przyjaciół Warszawy prowadziło badania w swoich macierzystych instytucjach naukowych. Przeprowadzono tam wiele kwerend, naukowcy ci zgromadzili ogromny materiał, który posłużył następnie do wydania wielu monografii poświęconych Warszawie. Możliwość zorganizowana spotkań varsavianistycznych, dała szansę wielu wybitnym historykom – miłośnikom Warszawy – na zrealizowanie czy dokończenie pracy naukowej w postaci wydanej publikacji. Zespół organizacyjny pracował bezinteresownie, społecznie. Niestety, pojawiły się problemy, działalność sesyjna została w pewien sposób zahamowana. Był to wieloletni, ogromny wysiłek środowiska naukowego, skupionego także w Towarzystwie Przyjaciół Warszawy. Do dzisiaj wydane i nagrodzone publikacje z tamtych lat są najważniejszymi książkami, które dotyczą historii stolicy.

Na łamach tego rozdziału w sposób usystematyzowany przedstawiono podejmowane i realizowane razem z Muzeum Historycznym m.st. Warszawy przedsięwzięcia, stanowiące wspólną przestrzeń działalności, której celem była konsolidacja środowiska warszawskich historyków, historyków sztuki, muzealników, varsavianistów i kolekcjonerów. Wspólne działania Towarzystwa i Muzeum Historycznego m.st. Warszawy na polu publiczno-społecznym przyczyniły się do wzbogacenia oferty kulturalnej na terenie miasta, dzięki czemu większość mieszkańców i turystów odwiedzających stolicę mogła z niej skorzystać. Współpraca pomiędzy TPW a Muzeum Historycznym m.st. Warszawy rozwijała się znacząco i wyszła poza teren miasta. Pracownicy Muzeum i społecznicy

z Towarzystwa przekazywali kolejnym pokoleniom wiedzę o dziedzictwie materialnym i niematerialnym stolicy. Do chwili obecnej wiele eksponatów udostępnianych na wystawy przez osoby prywatne pozostaje w zbiorach Muzeum Historycznego m.st. Warszawy jako depozyt.

Ostatni podrozdział w tej części monografii dotyczy *Kursów wiedzy o Warszawie dla dzieci i młodzieży*. Zaprezentowano tu akcję oświatową, jako podstawową formę pracy z młodzieżą w Towarzystwie. W celu prowadzenia działalności jednolitej, a przede wszystkim skutecznej, powołano uchwałą Zarządu Głównego TPW Komisję Młodzieżową, zainicjowaną przez Oddział Centrum. Pracę z młodzieżą podejmowały niektóre Oddziały, stosując różne metody, w zależności od specyfiki danej dzielnicy i indywidualności członków Oddziałów. Wprowadzono swego rodzaju eksperyment edukacyjny, propagujący prowadzenie zajęć z wiedzy o Warszawie w małych grupach młodzieżowych, w cyklu pięcioletnim. Niemały dorobek Kursów wiedzy o Warszawie podtrzymywany był w Towarzystwie przez lata. Wśród zwycięzców znaleźli się uczniowie warszawskich szkół, wychowankowie i zarazem potencjalni członkowie Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. To właśnie prowadzonym przez Towarzystwo kursom zawdzięczali większość swojej wiedzy o stolicy.

Rozdział III – *Działalność na polu dziedzictwa materialnego i niematerialnego, kulturowego i przyrodniczego* – prezentuje trzy podrozdziały. *Praca społeczna na rzecz odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie* – przedstawia wielki wkład społeczny, jaki wnieśli członkowie Towarzystwa Przyjaciół Warszawy w dzieło odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie. Społeczne zaangażowanie, ofiarność społeczeństwa przekroczyła wszelkie oczekiwania. Dzięki niestrudzonej postawie prof. Stanisława Lorentza i wielu działaczy Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, dziś Zamek Królewski w Warszawie jest najważniejszym muzeum w stolicy. Rezydencja królów i prezydentów Rzeczypospolitej wkroczyła w jubileusz 50-lecia odbudowy.

Ochrona dziedzictwa materialnego i niematerialnego przez Towarzystwo Przyjaciół Warszawy – podrozdział ten poświęcono działaniom członków Towarzystwa Przyjaciół Warszawy na rzecz ochrony zabytków materialnych i niematerialnych. W ciągu lat działalności Towarzystwa wytrwała opieka społeczna nad zabytkami i zespołami zabytkowymi stała się faktem. Rozpoczęto pomoc miejskim i państwowym placówkom konserwatorskim poprzez prace społeczne członków TPW nad dokumentacją, inwentaryzacją, uzupełnianiem rejestrów obiektów będących pod ochroną konserwatora zabytków oraz przeprowadzenie licznych interwencji w obronie zagrożonych obiektów, w tym wiele udanych.

Podrozdział *Warszawa w kwiatach i zieleni* – rozszerza nie tylko aspekt przyrodniczy historycznego konkursu, ale ukazuje starania miłośników Warszawy, aby konkurs po wojnie został ogłoszony. Na początku lat 70. XX wieku Zofia Wóycicka, prezes Oddziału Powiśle TPW reaktywowała konkurs właśnie

na terenie Powiśla, tam gdzie urodził się prezydent Stefan Starzyński. W 1984 roku po raz pierwszy konkurs, dzięki staraniom Zarządu Głównego Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, został zorganizowany na terenie całego miasta. W obecnych czasach konkurs „Warszawa w kwiatach” jest nadal przykładem obywatelskiej troski o miasto i jego urodę.

Rozdział IV – *Człowiek Warszawa* – dotyczy Stanisława Lorentza. Choć nazwisko Profesora pojawia się w całej monografii, to właśnie w tym rozdziale ma miejsce prezentacja postaci współzałożyciela i pierwszego prezesa Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, a związana jest ona z ważnym momentem w jego życiu. Na łamach różnych publikacji przedstawiany jest jako dyrektor Muzeum Narodowego w Warszawie, zaś pomija się informacje na temat bogatej działalności Profesora, jako prezesa Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. Stowarzyszenie powstało w momencie, kiedy to wydawało się wszystkim, że władze państwowe i miejskie zrezygnowały ostatecznie z odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie. Szczególna aktywność prof. Stanisława Lorentza na rzecz odbudowy Zamku zbiegła się z pełnieniem przez niego funkcji prezesa Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. W trudnym dla niego momencie, członkowie Towarzystwa stanęli w obronie jego dobrego imienia.

Rozdział V – *Oddziały Towarzystwa Przyjaciół Warszawy* – to wędrówka po 12 podrozdziałach, od źródeł powstania Towarzystwa do poznania działalności poszczególnych Oddziałów TPW. Wraz z powstawaniem Oddziałów rosła również liczba członków Towarzystwa, zarówno zwyczajnych, jak i wspierających. Przybywało zakładów pracy i instytucji nie tylko z terenu Warszawy, które wspierały działalność merytoryczną organizacji. Formy działalności Oddziałów wiązały się zawsze ze specyfiką, zainteresowaniami czy strukturą społeczno-przestrzenną dzielnic, w których Oddziały te działały i działają. Społecznicy z Towarzystwa to ludzie, dla których umiłowanie Warszawy było sprawą, jeżeli nie najważniejszą w ich życiu, to bardzo ważną. Ludzie ci, w różnych warunkach politycznych i ekonomicznych potrafili w konsekwencji podjętych działań osiągnąć niebywałe rezultaty, pozostawiając po sobie ogromną spuściznę.

Rozdział VI – *Kronika wydarzeń* – uzupełnia wiedzę o działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, tak aby była ona pełna, ukazując informacje, których czytelnik nie znajdzie w tekstach głównych. Autorka zdaje sobie sprawę, że nie wymieniła wszystkich wydarzeń, przedsięwzięć, inicjatyw i imprez organizowanych czy podejmowanych przez Zarząd Główny oraz przez poszczególne Oddziały. Jednak myśląc optymistycznie o przyszłości rozważań nad Towarzystwem, pozostaje uzbroić się w cierpliwość, poszukując kolejnych informacji i nowych źródeł.

Dopełnieniem monografii jest 13 aneksów, w których czytelnik odnajdzie ciekawe, do tej pory niepublikowane informacje. Aneks nr 1 zawiera listę osób doproszonych do szerokiego składu Komitetu Organizacyjnego Towarzystwa

Przyjaciół Warszawy (luty 1963 roku). Aneks nr 2 to lista osób biorących udział w I Walnym Zebraniu Członków Towarzystwa Przyjaciół Warszawy 24 lutego 1964 roku, które odbyło się w Muzeum Narodowym w Warszawie. W Aneksie nr 3 została zamieszczona lista zaproszonych osób i instytucji kulturalno-społecznych na I Walne Zebranie Członków Towarzystwa Przyjaciół Warszawy w dniu 24 lutego 1964 roku, którzy nie przybyli na spotkanie z różnych przyczyn, ale w przyszłości wiele z tych osób stało się członkami organizacji. W Aneksie nr 4 znalazło się sprawozdanie z początkowej działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, które przedstawił prof. Stanisław Lorentz 24 lutego 1964 roku podczas I Walnego Zebrania Członków Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. W Aneksie 5 wymienieni są członkowie wspierający Towarzystwo Przyjaciół Warszawy w roku 1971. W Aneksie nr 6 zostało zawarte przemówienie prof. Stanisława Lorentza, które wygłosił w dniu 19 stycznia 1978 roku przed koncertem w Filharmonii Narodowej, z którego dochód został przeznaczony na budowę pomnika Juliusza Słowackiego w Warszawie. Aneks nr 7 – tu czytelnik odnajdzie stanowisko Zarządu Głównego TPW w sprawie budowy pomnika Juliusza Słowackiego podjęte w formie uchwały w dniu 3 lutego 1978 roku. W Aneksie nr 8 został zamieszczony list prof. Stanisława Lorentza skierowany do Lesława Bartelskiego, przewodniczącego Społecznego Komitetu Budowy Pomnika Juliusza Słowackiego. Aneks nr 9 zawiera tezy do wystąpienia prof. Stanisława Lorentza na uroczystym koncercie z okazji 34. rocznicy „wyzwolenia Warszawy” w dniu 15 stycznia 1979 roku, w Sali Koncertowej Filharmonii Narodowej. W Aneksie nr 10 czytelnik odnajdzie tekst homilii wygłoszonej przez ks. Stefana kardynała Wyszyńskiego Prymasa Polski 1 marca 1981 roku podczas uroczystości poświęcenia i odsłonięcia tablicy-pomnika prezydenta Stefana Starzyńskiego w murach Archikatedry św. Jana w Warszawie. Ważny tekst wystąpienia prof. Stanisława Lorentza – 20 września 1980 roku – podczas odsłonięcia tablicy na budynku dawnego Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (w czasie wojny katownia gestapo) został zawarty w Aneksie nr 11. Istotny jest także zamieszczony w Aneksie nr 12 list członków Zarządu Głównego TPW, który został skierowany do ministra kultury i sztuki Józefa Tejchmy w obronie godności prof. Stanisława Lorentza. Aneks nr 13 to obszernie cytaty z listów nadesłanych na adres „Stolicy”, Muzeum Narodowego w Warszawie i na adres korespondencyjny Towarzystwa Przyjaciół Warszawy przy Nowym Świecie 15/17, a zachowane w archiwum TPW.

Założony okres analizy lata 1963–1991 wymagał weryfikacji i syntezy danych liczbowych dotyczących Towarzystwa i jego Oddziałów. W prezentowanych tabelach statystycznych przedstawiono stan organizacyjny, liczbę członków zwykłych i wspierających, udział liczbowy kobiet w strukturach i działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, liczbę zorganizowanych imprez, przeprowadzonych Kursów wiedzy o Warszawie, wykładów, zajęć w terenie, spotkań dla młodzieży, przeszkolonej młodzieży na Kursach wiedzy o Warszawie oraz

przyznanych „Odznak Młodego Przyjaciela Warszawy”, a także przyznane nagrody w konkursie „Warszawa w kwiatach”. Zupełnym novum jest autorskie zestawienie danych dotyczących rozegranych meczów piłki nożnej pomiędzy warszawskimi drużynami Legii i Gwardii o Puchar Zamku Królewskiego. Dane liczbowe zostały pozyskane przede wszystkim ze sprawozdań rocznych Zarządu Głównego TPW i Oddziałów, a także z doniesień prasowych.

Punktem wyjścia do opracowania działalności Towarzystwa w omawianym okresie były „Biuletyny” wydawane przez Zarząd Główny TPW, jak i Oddziały, a także sprawozdania roczne Zarządu Głównego i Zarządów Oddziałów TPW, sprawozdania z odbytych kadencji, sprawozdania z Walnych Zgromadzeń Członków Towarzystwa Przyjaciół Warszawy.

Głównym filarem stały się dokumenty znajdujące się w archiwum Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, które choć zubożałe, dały pełny obraz działalności całej organizacji. Dotyczy to korespondencji wychodzącej, jak i przychodzącej do biura Towarzystwa, wysyłanych zestawień do władz zwierzchnich, przygotowanych zaproszeń i plakatów na potrzeby organizacji różnych wydarzeń. Należą do nich m.in.: Akta Wieczyste – Deklaracja Współpracy; Lista obecności – Zebranie Walne Towarzystwa Przyjaciół Warszawy w dniu 24 lutego 1964 roku; Sprawozdanie Zarządu Głównego Towarzystwa Przyjaciół Warszawy za okres organizacyjny 18.03.1963–24.02.1964; Stenogramy z Walnych Zgromadzeń Delegatów TPW; Kronika Oddziału Praga Północ TPW; Protokoły posiedzeń Komisji Historycznej TPW; Teczki z dokumentacją dotyczącą działalności Oddziałów TPW czy Komisji Młodzieżowej TPW.

Dopełnieniem jest zachowane archiwum prof. Stanisława Lorentza, czyli albumy, które znajdują się w Muzeum Narodowym w Warszawie (w okresie prowadzenia badań przez autorkę, były one udostępnione w formie elektronicznej przez prof. Alinę Kowalczykową córkę prof. Lorentza) i na Zamku Królewskim w Warszawie.

Istotnym źródłem informacji była *Bibliografia Warszawy. Wydawnictwa ciągłe 1955–1970*, red. J. Durko, Muzeum Historyczne m.st. Warszawy, Warszawa 2006; *Bibliografia Warszawy i Województwa Warszawskiego za Rok 1992*, oprac. J. Jaszek, A. Kołtuniak, E. Pękalska, współ. A. Janowska, pod kier. J. Błaszcyk, Biblioteka Publiczna m.st. Warszawy, Warszawa 1996; *Bibliografia Warszawy i Województwa Warszawskiego za Rok 1993*, oprac. J. Jaszek, J. Ješko, A. Kołtuniak, E. Pękalska, współ. A. Janowska, pod kier. J. Błaszcyk, Biblioteka Publiczna m.st. Warszawy, Warszawa 1998; *Bibliografia Warszawy i Województwa Warszawskiego za Rok 1994*, oprac. J. Jaszek, J. Ješko, pod kier. J. Błaszcyk, Biblioteka Publiczna m.st. Warszawy, Biblioteka Główna, Warszawa 1998; *Bibliografia Warszawy i Województwa Warszawskiego za Rok 1995*, oprac. J. Jaszek, J. Ješko, pod kier. J. Błaszcyk, Biblioteka Publiczna m.st. Warszawy, Biblioteka Główna Województwa Mazowieckiego, Warszawa 2000, w której zamieszczono materiały źródłowe. Wreszcie ważnym źródłem informacji były słowniki oraz

Encyklopedia Warszawy, red. S. Herbst, PWN, Warszawa 1975 i *Encyklopedia Warszawy*, red. B. Petrozolin-Skowrońska, PWN, Warszawa 1994.

Udało się pozyskać cenne informacje i materiały dzięki pracom: Janusz Durko, *Muzeum Warszawy i jego współtwórcy w mojej pamięci 1951–2003*, Muzeum Historyczne m.st. Warszawy, Warszawa 2008; Stanisław Lorentz, *Walka o Zamek 1939–1980*, Zamek Królewski w Warszawie, Warszawa 1986; *Siedem wieków Zamku Królewskiego w Warszawie, Materiały z sesji Komisji Naukowej przy Obywatelskim Komitecie Odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie, w dn. 16–17 II 1972 r.*, PWN, Warszawa 1972; *Towarzystwo Przyjaciół Warszawy wczoraj, dziś, jutro*, praca zbiorowa, Volumen, Warszawa 1999; *Żoliborz. Wczoraj, dziś, jutro*, red. J. Zahorska, Książka i Wiedza, Warszawa 1970; *Dzieje Ochoły*, red. J. Kazimierski, R. Kołodziejczyk, Ż. Kormanowa, H. Rostkowska, PWN, Warszawa 1973; *Dzieje Woli*, red. J. Kazimierski, R. Kołodziejczyk, Ż. Kormanowa, H. Rostkowska, PIW, Warszawa 1974; *Kultura Warszawy*, red. J. Kazimierski, R. Kołodziejczyk, Ż. Kormanowa, H. Rostkowska, A. Więcek, PWN, Warszawa 1979; Beata Michalec, *Stefan Starzyński – gospodarz stolicy w latach 1934–1939*, Muzeum Niepodległości w Warszawie, Warszawa 2021.

Zasobem informacji o szkołach, które funkcjonowały przed wojną w Warszawie oraz kontynuacji tradycji stały się Koła wychowanek i wychowanków funkcjonujące przy różnych Oddziałach TPW, również opracowania dotyczące nieistniejących warszawskich szkół wykorzystano jako materiał źródłowy: *Gimnazjum i Liceum Ogólnokształcące im. Emilii Plater w Zalesiu Dolnym*, oprac. red. B. Zieliński, Stowarzyszenie Wychowanków i Przyjaciół Średniej Szkoły Ogólnokształcącej im. Emilii Plater w Warszawie i Zalesiu Dolnym, Piaseczno–Zalesie Dolne 2012; *Gimnazjum im. Królowy Anny Wazówny w Warszawie*, red. M. Żytkow, Warszawa 1987; *Leonia Rudzka i jej szkoła w Warszawie przy ul. Zielnej 13 (1887–1944)*, Koło Wychowanek Gimnazjum i Liceum im. Leonii Rudzkiej, Warszawa 1998; *Warszawskie średnie szkoły ogólnokształcące w latach 1918–1939*, oprac. K. Móravski, L. Świerczek, Muzeum Woli, Oddział Muzeum Historycznego m.st. Warszawy, Towarzystwo Przyjaciół Warszawy Oddział Stare Miasto, Warszawa 1991; *Wojciech Górski i jego szkoła*, praca zbiorowa pod red. J. Lasockiego, J. Majdeckiego, PIW, Warszawa 1982; *Zielone berety z „koniczynką”. Dzieje szkół Fundacji im. Wandy z Posseltów Sztachmajerowej 1905–1948*, red. A. Sołtan, Muzeum Historyczne m.st. Warszawy, Warszawa 2012.

Maksymalnie wykorzystano cenny materiał źródłowy zmieszczony na łamach kwartalnika „Kronika Warszawy” i tygodnika „Stolica”. Ówczesnie wydawane periodyki przybliżyły ważne fakty dotyczące współpracy obu redakcji z Towarzystwem Przyjaciół Warszawy. Od momentu powstania stowarzyszenia prasa warszawska informowała mieszkańców stolicy o działalności Towarzystwa. Doniesienia prasowe, świadczące o randze i znaczeniu organizacji, informowały o szerokim zakresie działalności dla Warszawy i jej mieszkańców członków TPW. Cennym źródłem wiadomości był także „Rocznik Warszawski”,

„Almanach Muzealny” czy gazety codzienne, jak: „Express Wieczorny”, „Kurier Polski” „Sztandar Młodych”, „Trybuna Ludu”, „Życie Częstochowy”, „Życie Warszawy” i inne. Tam gdzie nie dysponowano materiałem źródłowym, autorka starała się uzupełniać wiadomości poprzez dostęp do informacji zawartych na stronach internetowych.

Autorka jest bardzo wdzięczna za wiele merytorycznych uwag do książki śp. Barbarze Petrozolin-Skowrońskiej, która związana była z Towarzystwem Przyjaciół Warszawy i przez dziesięć lat pełniła funkcję przewodniczącej Komisji Historycznej TPW, ponadto była Redaktorem Naczelną Encyklopedii PWN, która wydała m.in. nagrodzony wieloma nagrodami bestseller – *Encyklopedię Warszawy* wraz z *Suplementem* (1994–1996), a także obecnemu przewodniczącemu Komisji Historycznej TPW dr. hab. Mikołajowi Madurowiczowi z Uniwersytetu Warszawskiego, badaczowi miasta, geografowi i varsavianiście oraz dr. hab. Robertowi Gawkowskiemu, prezesowi Towarzystwa Miłośników Historii w Warszawie, dziękując, że zechcieli się zapoznać z wersją roboczą książki i podzielili się z autorką swoimi wrażeniami, słusznymi uwagami i sugestiami, które zostały wprowadzone i wpłynęły na ostateczny kształt prezentowanej monografii.

Geneza, cele, problemy, ludzie

1.1. Narodziny towarzystwa przyjaciół całego miasta

Działające od 1963 roku Towarzystwo Przyjaciół Warszawy obchodziło w 2023 roku swoje 60-lecie. Przez te lata Towarzystwo wpisało się znacząco w pejzaż Warszawy i Mazowsza na polu kultury i jej krzewienia. Na jego sztandarze widnieje hasło „Przeszłość dla Przyszłości”¹. Hasło to jest główną dewizą Towarzystwa Przyjaciół Warszawy i podkreśla, że umiłowanie przeszłości ma służyć budowie naszego lepszego jutra². Towarzystwo Przyjaciół Warszawy to największe stowarzyszenie regionalne w kraju, które zasłużyło się na polu rozwoju stolicy i życia społeczno-kulturalnego warszawiaków.

Towarzystwo starało się zachować niezależność i prowadzić takie działania, które mogły przyciągać ludzi zakochanych w Warszawie, ciekawych świata, ambitnych i honorowych. Do takich działań w pierwszym etapie funkcjonowania, ale również w latach kolejnych, należały liczne wykłady prowadzone przez autorytety nauki tamtej epoki, takie jak: Stanisław Lorentz, Stanisław Herbst, Janusz Durko, Aleksander Gieysztor, Juliusz W. Gomulicki, Stanisław Jankowski i wielu innych. Ludzie masowo przychodzili na te spotkania, bo można było na nich usłyszeć wiadomości, które nie mogły przejść przez cenzurę, ale w stosunkowo niewielkim gronie mogły być wygłoszone. Wokół osoby prof. Stanisława Lorentza gromadziła się od zawsze grupa archiwistów, bibliotekarzy, muzeologów, historyków, historyków sztuki i innych osób, które zrosnięte były z losami miasta.

¹ Towarzystwo Przyjaciół Warszawy posiada sztandar dopiero od 2013 r. Pomysłodawczynią oraz osobą, która doprowadziła do powstania sztandaru Towarzystwa Przyjaciół Warszawy była ówczesna skarbnik ZG TPW Wacława Borkowska.

² Hasło to wymyślił w 2012 r. na jednym z posiedzeń Zarządu Głównego TPW ówczesny prezes prof. Lech Królikowski.

Pokolenie, które powołało do życia Towarzystwo Przyjaciół Warszawy było świadkiem rozwoju Warszawy w okresie międzywojennym, a potem oblężenia i obrony Warszawy w 1939. Ludzie ci ratowali dobra kultury już we wrześniu 1939 roku, przeżyli mękę Powstania Warszawskiego w 1944 roku, a potem powroty ludności do koszarnej scenerii mogli. W czasie okupacji w Warszawie środowisko naukowe – architekci, muzeolodzy, konserwatorzy podjęli tajną akcję dokumentowania zabytków, planowania odbudowy miasta ze zniszczeń oraz rozpoczęli kształcenie przyszłej kadry potrzebnej do realizacji tych planów. Na wypadek tragicznego zakończenia Powstania Warszawskiego, liczna grupa osób zaangażowała się w zabezpieczanie dóbr kultury. „Wróg niszczył, a myśmy nieustannie bronili, wróg deptał, my podnosiliśmy, z czułością otrząsali z pyłu i starannie chowali, i drugi, i trzeci raz, póki tylko było można (...) nigdy nie pomyśleliśmy, że walka nasza jest beznadziejna, i byliśmy pewni, że to, co uratujemy, pomoże w zachowaniu ciągłości naszego rozwoju kulturalnego, że budować będziemy po zwycięstwie od nowa, na fundamentach narodowych tradycji”³.

Po upadku Powstania Warszawskiego odpowiedzialni i świadomi ludzie włączyli się w tak zwaną „akcję pruszkowską”, na czele której stanął prof. Stanisław Lorentz. „Akcja pruszkowska” rozpoczęła się z początkiem listopada 1944 roku, a przebiegała w porozumieniu z władzami niemieckimi, obejmowała przede wszystkim zbiory publiczne, z przewagą bibliotek⁴. Na różne sposoby zaangażowane osoby wywoziły nielegalnie z Warszawy dzieła sztuki, archiwa i rękopisy, dokumentację architektoniczną, warsawiana. Po wojnie ocalone zbiory stały się pomocne w odbudowie Warszawy. Dla większości tych, którym udało się przetrwać i zachowali instynkt, wiadomym było, że odbudowę Polski należy rozpocząć od przywrócenia do życia stolicy. Ludzie z pokolenia „skazanego na heroizm”, którzy współuczestniczyli w pierwszych latach odbudowy, w okresie największych przemian i osiągnięć warszawskiej urbanistyki i architektury, „mieli poczucie uzasadnionej dumy, ale również ostrej i uzasadnionej krytyki, że można było lepiej, więcej, że trzeba było mądrzej, gospodarniej”⁵. Okupacja rozbiła krystalizującą się przez długie lata strukturę mieszkańców stolicy. Ci zwykli i niezwykli obywatele miasta „pamiętali inteligenta ze Śródmieścia, robotnika od Lilpopa czy Haberbuscha, sklepikarza z Marszałkowskiej, jak i ze Starówki, nie wyłączając słynnych przekupek warszawskich czy

³ B. Leśnodorski, *Dziedzictwo historyczne i jego ochrona prawna*, „Kultura i Społeczeństwo” 1978, t. 22, s. 27.

⁴ P. Majewski, *Akcja pruszkowska. Ochrona zbiorów kulturalnych w powstaniu warszawskim i po jego upadku*, „Rocznik Warszawski” 2004, t. 32, s. 225.

⁵ S. Jankowski, *Architektura i urbanistyka Warszawy 1945–1978*, [w:] *Kultura Warszawy*, red. J. Kazimierski, R. Kołodziejczyk, Ż. Kormanowa, H. Rostkowska, A. Więcek, PWN, Warszawa 1979, s. 338.

cwaniaków z Powiśla, potrafiących sprzedać przybyszom z prowincji Kolumnę Zygmunta, tramwaj warszawski czy nawet Most Kierbedzia”⁶.

Ci, co przeżyli lata okupacji i Powstanie Warszawskie myśleli o powrocie do aktywnego życia nie tylko w swojej dzielnicy, ale też o przywróceniu życia naukowego i kulturalnego w stolicy, a w czasie odbudowy o zachowaniu tkanki historycznej miasta. Po 1945 roku członkowie przedwojennego Towarzystwa Miłośników Historii Starej Warszawy starali się o reaktywowanie stowarzyszenia. Powstała także inicjatywa utworzenia Towarzystwa Odbudowy Starego Miasta. Jednocześnie działając w sposób nieformalny, współpracowano z Biurem Odbudowy Stolicy (BOS), Konserwatorem Zabytków oraz Muzeum Historycznym m.st. Warszawy. Pokolenie to było w sytuacji szczególnej, dane mu było realizować wielkie założenia. Bardzo trafnie ujął to architekt Roman Piotrowski, mówiąc „To pokolenie skazane było na wielkość”⁷.

W latach 1953–1955 rozpoczęto starania o powołanie do życia Towarzystwa Przyjaciół Starej Warszawy. Jak twierdzili członkowie założyciele Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, „Żle się stało, że wielkiej fali patriotyzmu i ofiarności nie potrafili społecznie wykorzystać ówcześni działacze Społecznego Funduszu Odbudowy Stolicy i nie utrwalili jej już wówczas, w latach czterdziestych, właśnie przez powołanie do życia Towarzystwa Przyjaciół Warszawy”. Brak ten usiłowali nadrobić miłośnicy zabytków swego miasta, powołując w roku 1956 Towarzystwo Przyjaciół Starej Warszawy. Uznaje się, że powstanie tego Towarzystwa był etapem przygotowującym „narodziny towarzystwa przyjaciół całego miasta”⁸.

W 1956 roku uzyskano zezwolenie na zarejestrowanie stowarzyszenia pod nazwą Towarzystwo Przyjaciół Starej Warszawy. Dokument nosił datę 29 września 1956 roku i tę datę przyjmuje się, jako początek funkcjonowania tego stowarzyszenia. Działalność koncentrowała się na upamiętnianiu miejsc historycznych, opiece nad zabytkami oraz na szerzeniu wiedzy o Warszawie. Spotkania rozpoczęto w prywatnych mieszkaniach członków założycieli – malarza Karola Czampęgo, adwokata Mściława Modzelewskiego, scenografa Borysa von Zinserlinga, potem w kawiarence przy ulicy Krzywe Koło, a następnie znaleziono niewielki lokal przy tej samej ulicy, gdzie prowadzono sekretariat. Jednocześnie nawiązano współpracę ze Staromiejskim Domem Kultury i uzyskano możliwość korzystania z sali, gdzie organizowano odczyty i prelekcje. Dzięki wielu staraniom i życzliwości przewodniczącego Dzielnicowej Rady Narodowej – Tadeusza Rolińskiego – w 1956 roku uzyskano lokal przy ulicy Nowomiejskiej 5 i możliwość stałego jego użytkowania. Lokal ten jest do chwili obecnej siedzibą Oddziału Stare Miasto

⁶ *Towarzystwo Przyjaciół Warszawy 1963–1973*, PIW, Warszawa 1973, s. 12.

⁷ F. Gryko, *Którędy do satysfakcji społecznej?*, „Stolica” 1986, nr 45, s. 13.

⁸ *Towarzystwo Przyjaciół Warszawy 1963–1973*, op. cit., s. 5–6.

TPW⁹. Pierwszym przewodniczącym nowego Oddziału został Karol Czappe, a następnie Kazimierz Grejm. Warto przypomnieć, że Towarzystwo Przyjaciół Starej Warszawy pod przewodnictwem Karola Czapiego miało znaczne zasługi dla odbudowy warszawskich zabytków i rekonstrukcji murów staromiejskich.

1.2. Początkowa działalność Towarzystwa Przyjaciół Warszawy w latach 1963–1964

O powstaniu Towarzystwa Przyjaciół Warszawy donosiła warszawska prasa. Na łamach czasopism historycznych i ważnych publikacjach varsavianistycznych w działach dotyczących kroniki Warszawy, zamieszczana była nota na temat powołania Towarzystwa do życia. Było to wydarzenie do tej pory niespotykane w dziejach Polski Ludowej. Ówczesne władze pozwoliły na powstanie Towarzystwa, wiedząc, że będzie ono wentylem bezpieczeństwa. Inteligencja i zwykli obywatele będą mogli dać upust swoim zainteresowaniom i pasjom. Ci, którym nie po drodze było z PZPR, wiedzieli, że należy zrzeszać się w nowo powstałej organizacji. Władze partyjne postawiły jednak warunek, w strukturach władz Towarzystwa musieli się znaleźć przedstawiciele władz Warszawy, władz partyjnych. Tym sposobem była kontrola nad działalnością Towarzystwa Przyjaciół Warszawy i członkami stowarzyszenia.

Towarzystwo było zawsze społeczne i spontaniczne, również podlegało różnym naciskom i ograniczeniom, mimo to zachowywało swoje własne oblicze i stale dążyło do wychodzenia poza oficjalne ramy. Niektórzy „nadzorcy życia społecznego” szerzyli pogląd, „że TPW będzie jednym z »klakierów«, że będzie malowniczo uzupełniać stołeczne uroczystości, rocznice, jubileusze, zajmując się głównie »nieszkodliwymi« przyczynkami historycznymi”. Towarzystwo Przyjaciół Warszawy na długo jeszcze przed przełomowymi wydarzeniami w kraju, odwoływało się do kardynalnej zasady, obowiązującej w każdej działalności społecznej, że o słuszności i potrzebach zmian statutowych decyduje nie urząd, lecz prawomocne Zgromadzenie Delegatów TPW¹⁰.

Jednym z ukrytych celów powstania Towarzystwa Przyjaciół Warszawy była odbudowa Zamku Królewskiego w Warszawie. W 1945 roku stan wyposażenia zamkowego i elementy architektoniczne, zachowane dzięki wojennym wysiłkom m.in. prof. Stanisława Lorentza i skupionych wokół niego naukowców i muzealników, pozwalały planować odbudowę¹¹. Ci ludzie powrócili do ruin

⁹ *Sprawozdanie Zarządu Głównego Towarzystwa Przyjaciół Warszawy z działalności Towarzystwa za okres od 13 III 1967 r. do 15 XI 1970 r.*, Towarzystwo Przyjaciół Warszawy, Warszawa 1970, s. 18–20.

¹⁰ J. Kasprzycki, *Przyjaciele – ale i współgospodarze*, „*Życie Warszawy*” 1980, nr 290, s. 3.

¹¹ P. Majewski, *Ideologia a konserwacja. Restytucja Zamku Królewskiego w Warszawie 1944–1980*, „*Rocznik Warszawski*” 2005, t. 33, s. 112.

Warszawy, przeżyli obronę cywilną stolicy, lata okupacji, Powstanie Warszawskie oraz akcję zabezpieczania i ratowania dóbr kultury, a potem uczestniczyli w „akcji pruszkowskiej”, dzięki której ocalono wiele zbiorów muzealnych, bibliotecznych, archiwalnych, ale również prywatnych. Niemalże ta sama grupa ludzi rozpoczęła spotkania na wpuł towarzyskie, bo tak w tamtych czasach należało organizować spotkania, aby nie narazić się ówczesnym władzom. Niezależnie od dyskusji, zapadały pierwsze decyzje w poczuciu odpowiedzialności wobec przyszłych pokoleń. Towarzystwo mogło być szansą na realizację pragnień środowiska naukowego, architektów, muzeologów, konserwatorów, inteligencji, ludzi, którzy pozostawali wierni swoim pasjom i zainteresowaniom, niezależnie od okoliczności.

18 grudnia 1962 roku, w sali Związku Literatów przy Krakowskim Przedmieściu 87/89, Klub Starej Warszawy zorganizował spotkanie, na którym zebrała się niewielka grupa ludzi, aby wysłuchać prelekcji prof. Jerzego Lothe, światowej sławy geografa.

Po niesłuchanie ujmującym i niesłuchanie bogatym opisie Warszawy, którą doskonale pamiętał prof. Loth, powstał tak miły nastój, że za chwilę po zakończeniu zebrania ze strony Wróblewskiego, który aranżował to spotkanie, wyszła propozycja, żeby w tym gronie i w tym miejscu stworzyć załączek Towarzystwa Przyjaciół Warszawy¹². Jakby ktoś znalazł strunę napiętą i na niej zagrał! Ktoś stwierdził, że nie są odpowiednie warunki do tego, by powstało takie Towarzystwo, otwiera się dyskusja, przewodniczącym zebrania jest Awdraniszew. Dyskusja zaimponowała mi. Wstał jeden z kolegów i powiada: słuchajcie, jak my odważymy się powołać Towarzystwo, przy tak szczupłym gronie...? A nas było rzeczywiście niewielu. Odpowiedzieliśmy, że to jest po prostu oczekiwaniem wszystkich odczuwających tę potrzebę Warszawiaków i nie tylko. Dziwiłem się, że powstawały towarzystwa przyjaciół Ciechanowa, Płocka itp., a ta sama energia, która czekała na wprężenie w pracę społeczną dla Warszawy – ta masa energii musiała wywołać wreszcie Towarzystwo Przyjaciół Warszawy! To nie było naszą zasługą, to było podchwycenie tej energii, ujęcie jej w ramy organizacyjne. To jest organizacja tej wielkiej rodziny, która nas doprowadziła aż do dzisiejszego dnia. Koledze Wróblewskiemu zaleciliśmy, żeby doprowadził do sprecyzowania, ujęcia projektu statutu oraz dokonał wyboru osób, które by znalazły szacunek i posłuch władz, decydujących o legalizacji¹³.

W skład zawiązanego w dniu 18 grudnia 1962 roku „wąskiego” Komitetu Organizacyjnego Towarzystwa Przyjaciół Warszawy weszli: Bogusław Antas (zastępca Przewodniczącego Rady Narodowej m.st. Warszawy), Edward Bertold (wiceprezes Narodowego Banku Polskiego), Kazimierz Brandys (literat),

¹² Przemawiał Jan Franciszek Olbrychski członek Towarzystwa Przyjaciół Starej Warszawy. Archiwum Towarzystwa Przyjaciół Warszawy (dalej: ATPW), Akta Wieczyste – Stenogram z Walnego Zebrania 24 lutego 1964 r., s. 4.

¹³ ATPW, Akta Wieczyste – Stenogram z Walnego Zebrania 24 lutego 1964 r., s. 5.

inż. Adolf Ciborowski (Naczelny Architekt Warszawy), doc. dr Janusz Durko (dyrektor Muzeum Historycznego m.st. Warszawy)¹⁴, Juliusz W. Gomulicki (eseista, radny Stołecznej Rady Narodowej), inż. Jerzy Grabowski (zastępca przewodniczącego Rady Naczelnej Społecznego Funduszu Odbudowy Kraju i Stolicy)¹⁵, prof. Stanisław Herbst (Uniwersytet Warszawski)¹⁶, red. Ludwik

¹⁴ 30 listopada 2001 r. miała miejsce uroczystość jubileuszowa z okazji 50-lecia pracy prof. Janusza Durki na stanowisku dyrektora Muzeum Historycznego m.st. Warszawy. Laudację ku czci Jubilata wygłosił dr Wojciech Fijałkowski, przewodniczący Rady Muzealnej (były prezes Towarzystwa Przyjaciół Warszawy Oddział Sadyba-Wilanów). S. Lorentz, *Janusz Durko*, „Kronika Warszawy” 1987, nr 3–4, s. 29–34. Janusz Durko (ur. 23 lutego 1915 w Warszawie, zm. 6 września 2017 tamże). W latach 1934–1938 studiował historię na Uniwersytecie Warszawskim. Uczeń Władysława Tomkiewicza i Wacława Tokarza. W czasie funkcjonowania getta ławkowego siedał w ławkach przeznaczonych dla Żydów na znak solidarności z nimi. W latach 1951–2003 był dyrektorem Muzeum Historycznego m.st. Warszawy. Na wniosek Ocalałych Instytut Jad Waszem nadał w 1989 Januszowi Durce i jego żonie Janinie tytuł Sprawiedliwych wśród Narodów Świata. S. Jankowski, *Profesor Janusz Durko. W trzydziestolecie pracy naukowej*, „Kronika Warszawy” 1982, nr 2, s. 121–124.

¹⁵ Jerzy Grabowski (ur. 16 kwietnia 1896 Warszawa, zm. 19 sierpnia 1981 tamże) sportowiec, dziennikarz, działacz sportowy, architekt, studiował na Politechnice Warszawskiej, zawodnik (piłkarz) KS „Polonia”, redaktor działu sportowego „Kurierą Polskiego”, od 1922 współpracował z „Przeglądem Sportowym”, później działacz Warszawskiego Okręgowego Związku Piłki Nożnej i Warszawskiego Okręgowego Związku Lekkiej Atletyki, PKOl; 1923–1925 kierownik pracowni w Zarządzie Państwowych Gmachów Reprezentacyjnych w Łazienkach i projektant na Zamku Królewskim w Warszawie; 1935–1939 był szefem biura prasowego Światowego Związku Polaków z Zagranicy; 1945–1947 pracował w BOS, od 1946 był sekretarzem generalnym Komitetu Wykonawczego Naczelnej Rady Odbudowy Kraju i Stolicy (SFOS); 1959–1970 pełnił funkcję przewodniczącego Rady Kampinoskiego Parku Narodowego, związany był też z instytucjami zaangażowanymi w odbudowę Łazienek, Królikarni, Zamku Królewskiego i Wilanowa. Był bardzo zaangażowany w działalność TPW, wiceprezes ZG TPW, nawet w czasie ciężkiej choroby, był bardzo przejęty losami Towarzystwa, postawą niektórych członków Zarządu Głównego, rozważał swoją rezygnację z działalności w Zarządzie Głównym. Troskę tę można odnaleźć w korespondencji jaką utrzymywał z prof. Stanisławem Lorentzem. List pisyany do Lorentza. Konstancin 15 października 1973 r. Archiwum Stanisława Lorentza (dalej: ASL), [MNW DEP]: (1116), k. 66; *Encyklopedia Warszawy*, red. B. Petrozolin-Skowrońska, PWN, Warszawa 1994, s. 222; R. Gawkowski, *Akademicki sport XX-wiecznej Warszawy*, Wydawnictwo Nauka i Innowacje, Poznań 2019, s. 44.

¹⁶ „Wiele serca i energii wspólnie z prof. Stanisławem Lorentzem poświęcił Stanisław Herbst sprawie odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie. Był on członkiem prezydium Komisji Naukowej Obywatelskiego Komitetu Odbudowy Zamku. (...) Profesor kierował także zespołem, który przygotowywał źródła historyczne o Zamku Królewskim do publikacji wspólnie z Janem Kosimem z Instytutu Historii PAN.

Kasiński (prezes Spółdzielni Wydawniczej „Czytelnik”), Józef Kępa (I sekretarz Komitetu Warszawskiego PZPR), red. Dobrosław Kobielski (wiceprezes RSW „Prasa”), prof. Stanisław Lorentz (dyrektor Muzeum Narodowego w Warszawie), prof. Jerzy Loth (Uniwersytet Warszawski)¹⁷, dr Tadeusz Łepkowski (docent, Instytut Historii PAN), gen. Czesław Mankiewicz (Ministerstwo Obrony Narodowej), red. Karol Małcużyński (dziennikarz), Jerzy Wołczyk (zastępca przewodniczącego Stołecznej Rady Narodowej), Bronisław Wróblewski (prawnik, publicysta), Leszek Wysznacki (naczelný redaktor Tygodnika Ilustrowanego „Stolica”)¹⁸. Lista osób doproszona do składu szerokiego Komitetu Organizacyjnego Towarzystwa Przyjaciół Warszawy znajduje się w Aneksie nr 1.

Została natychmiast na grudniowym zebraniu podjęta uchwała o zaproszeniu ważnych osób, liczących się w różnych środowiskach. Zanim rozesłano z datą 25 lutego 1963 roku „Listy intencyjne” do wybranych znaczących osób, ludzi nauki i kultury, działaczy społecznych, przedstawicieli różnych

Sam zaś był współautorem pracy zespołowej o Zamku Królewskim opublikowanej przez PWN w 1972 roku”. M.M. Drozdowski, *Wspomnienie o Profesorze Stanisławie Herbstcie*, „Kronika Warszawy” 1974, nr 1, s. 130. Stanisław Herbst (ur. 12 kwietnia 1907 w Rakvere, Estonia, zm. 24 czerwca 1973 w Warszawie). Wspólnie z Piotrem Biegańskim, Stanisławem Lorentzem i Janem Zachwatowiczem ratował dzieła sztuki podczas Powstania Warszawskiego, był bardzo zaangażowany podczas tzw. „akcji pruszkowskiej”. W czasie II wojny światowej był pracownikiem Referatu Żydowskiego w Wydziale Informacji Biura Informacji i Propagandy Komendy Głównej Armii Krajowej, uczestniczył w akcji pomocy Żydom – przygotowywał materiały ujawniające zbrodnie hitlerowskie, utrzymywał kontakty z ugrupowaniami w getcie warszawskim, pomagał w ukrywaniu osób narodowości żydowskiej w domach w Warszawie. Brał także udział w tajnym nauczaniu w konspiracyjnej Wolnej Wszechnicy Polskiej. Po wojnie był inicjatorem podjęcia prac nad historią regionalną. A. Lutostańska, *Herbst Stanisław*, [w:] *Polski słownik biograficzny konserwatorów zabytków*, red. H. Kondziela, H. Krzyżanowska, z. 2, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2006, s. 62–64.

¹⁷ Jerzy Loth (ur. 4 sierpnia 1880 w Warszawie, zm. 30 września 1967 tamże) geograf, etnograf, podróżnik, działacz sportowy, był wieloletnim członkiem i powojennym prezesem Warszawskiego Towarzystwa Wioślarskiego, a także członkiem Międzynarodowego Komitetu Olimpijskiego. J. Loth był żywo zaangażowany w sprawy warszawskie, znalazł się w gronie organizatorów Towarzystwa Przyjaciół Warszawy i zasiadał w prezydium jego zebrania organizacyjnego w 1963 r. Był postacią znaną w Warszawie, w kraju i w wielu środowiskach zagranicznych. „Do końca życia imponował elegancją, kondycją i piękną sylwetką”. A. Śródka, *Uczeni polscy XIX–XX stulecia*, t. 2, Aries, Warszawa 1995, s. 530; R. Loth, *Warszawskie dzieje Lothów. Próba rekonstrukcji*, „Rocznik Warszawski” 1998, t. 27, s. 145; R. Gawkowski, *Encyklopedia klubów sportowych Warszawy i jej najbliższych okolic w latach 1918–39*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2007, s. 351.

¹⁸ ATPW, Akta wieczyste, L.dz. A-Org.43/63.

instytucji i organizacji¹⁹, przeprowadzono rozmowy wstępne, a przedtem przesłano w dniu 23 lutego 1963 roku, do Józefa Kępy sekretarza KW PZPR pismo-prośbę o udzielenie poparcia i wstąpienia do Komitetu Organizacyjnego Towarzystwa Przyjaciół Warszawy²⁰. O podjętej inicjatywie powołania do życia Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, Komitet Organizacyjny musiał powiadomić ówczesne władze i prosić organ nadzoru o zarejestrowanie stowarzyszenia z prawem działalności na obszarze całego kraju. W piśmie z dnia 12 marca 1963 roku, wystosowanym do Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, za pośrednictwem Urzędu Spraw Wewnętrznych Prezydium Rady Narodowej w m.st. Warszawie, przedstawiono skład Komitetu Organizacyjnego, w którym oprócz naukowców, historyków znaleźli się członkowie władz partyjnych, a było to celowe i zabezpieczające posunięcie. Wiedzano, że bez udziału przedstawicieli partii organizacja, jako Towarzystwo Przyjaciół Warszawy, nie powstałaby.

Od dłuższego czasu podnoszona była celowość powołania do życia szerokiej organizacji społecznej, obejmującej swym działaniem całość zagadnień społecznych Warszawy i stwarzającej możliwości zaktywizowania i zbliżenia do spraw miasta jak najszerszego kręgu mieszkańców, – co nie mogło dotychczas być udziałem poszczególnych środowisk, zawężonych do niektórych tylko zagadnień i ograniczonego zespołu ludzi. Powstanie Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, – do którego na ręce Komitetu Organizacyjnego napływają liczne akcesy – odpowiada istnjącemu od dłuższego czasu zapotrzebowaniu społecznemu – udział zaś w pracach Stowarzyszenia reprezentatywnych dla problematyki warszawskiej osób – daje pełną gwarancję zapewnienia i utrzymania właściwego kierunku rozwoju Stowarzyszenia i jego odpowiedniego poziomu, co ze względu na rolę Warszawy, jako stolicy kraju i miasta, które zwróciło na siebie uwagę świata – jest nieodzowne²¹.

Bez rozgłosu i szumnych zapowiedzi, po raz pierwszy w dziejach stolicy, Obywatelski Komitet Organizacyjny wyznaczył uroczyste zebranie inauguracyjne Towarzystwa na posiedzeniu Prezydium, na dzień 18 marca 1963 roku²². „List intencyjny” podpisali w imieniu założycieli Towarzystwa Przyjaciół Warszawy prof. Jerzy Loth, redaktor Dobrosław Kobielski oraz mecenas Bronisław Wróblewski²³. Został on rozesłany do ludzi kultury, nauki i tych, którzy chcieli zmieniać i ulepszać Warszawę²⁴. Wieczorem 18 marca 1963 roku zostało

¹⁹ ATPW, Akta Wiecyste. L.dz. A-Org.37/63.

²⁰ ATPW, Teczka – Korespondencja ogólna 1963–1965. L.dz.A.-Org.8/63.

²¹ ATPW, Teczka – Korespondencja ogólna 1963–1965. L.dz. A.-Org.43/63.

²² F. Olbrychski, *Towarzystwo Przyjaciół Warszawy*, „Nowa Kultura” 1963, nr 17, s. 7.

²³ Bronisław Wróblewski ps. „Podhoski”, (ur. 26 listopada 1910 w Sochaczewie, zm. 1 marca 2002 w Warszawie). Oddział Warszawski Armii Krajowej – Komenda Placu Warszawa Południe, szlak bojowy – Powiśle – Śródmieście Południe, wyszedł z miasta z ludnością cywilną; <https://www.1944.pl/powstancze-biogramy/bronislaw-wroblewski,50305.html> [dostęp: 12.11.2022].

²⁴ ATPW, Teczka – Akta założycielskie.

powołane do życia Towarzystwo Przyjaciół Warszawy, na uroczystym zebraniu członków założycieli i sympatyków w Sali Canaletta w Muzeum Narodowym w Warszawie, we wspaniałym otoczeniu obrazów przedstawiających widoki Warszawy wieku Oświecenia, a wokół znajdowały się dzieła sztuki uratowane z Zamku Królewskiego. Data utworzenia Towarzystwa zbiegła się z historyczną dla miasta datą przybycia do Warszawy na stałe z Krakowa króla Zygmunta III wraz z całym dworem, a więc z faktycznym przeniesieniem do Warszawy stolicy kraju. Czas powstania Towarzystwa to okres obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego, przygotowań do jubileuszu 700-lecia Warszawy oraz zakończenia odbudowy Starego Miasta, która rozpoczęła się zaraz po wojnie, zakończenia odbudowy Pałacu Wilanowskiego i inauguracji Teatru Wielkiego. Warto jeszcze zaznaczyć, że Towarzystwo powstało dokładnie w 1000. rocznicę pierwszej wzmianki historycznej o władcy Polan – Mieszku I²⁵.

Nowo powstałe Towarzystwo nawiązywało i nawiązuje do tradycji towarzystw działających w poszczególnych dzielnicach i regionach Warszawy. Kontynuowało i kontynuuje tradycje różnych towarzystw miłośników Pragi, Grochowa, Woli czy Mokotowa²⁶, które rodziły się na fali ożywienia i zmieniających układów, a także kontynuowało prace Związku Propagandy Turystycznej m.st. Warszawy (1933–1939), którego prezesem był jeden z najbardziej znanych i zasłużonych ludzi stolicy, prof. Stanisław Lorentz²⁷; Społecznego Funduszu Odbudowy Stolicy (1946–1966); Towarzystwa Przyjaciół Starej Warszawy (1956–1963). Na początku lat 30. XX wieku na terenie Warszawy działało już ponad 20 towarzystw przyjaciół dzielnic²⁸. W 1963 roku, kiedy powstawało

²⁵ F. Olbrychski, op. cit., s. 7.

²⁶ A. Tewiaszew, *Na 10-lecie Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. Tradycja i nowoczesność. Rozmowa Życia z prof. dr. Stanisławem Lorentzem*, „Życie Warszawy” 1973, nr 276, s. 4.

²⁷ *Towarzystwo Przyjaciół Warszawy. Praca dla stolicy*, „Nasza Trybuna” 1980, nr 6, s. 2.

²⁸ Po lewej stronie Wisły były to stowarzyszenia: Towarzystwo Przyjaciół Woli (1916–1939); Towarzystwo Przyjaciół Mokotowa (1924–1939); Towarzystwo Przyjaciół Dzielnicy Ochota, Czyste, Rakowiec; Towarzystwo Przyjaciół Dzielnicy Koło; Towarzystwo Przyjaciół Powązek i Okolic; Towarzystwo Przyjaciół Miasta-Ogrodu Czerniakowa; Towarzystwo Przyjaciół Belwederu, Czerniakowa, Sielc i Sękierka (od 1934 r. nosiło nazwę Towarzystwa Przyjaciół Sielc, Czerniakowa i Sękierka, bez Belwederu); Stowarzyszenie Żoliborzan; Towarzystwo Przyjaciół Żoliborza; Towarzystwo Przyjaciół Marymontu, Bielany i Okolic; Towarzystwo Przyjaciół Młocin; Towarzystwo Przyjaciół Śródmieścia (przekształcone w 1937 r. w Stowarzyszenie Przyjaciół Śródmieścia); Towarzystwo Przyjaciół Pól Bielańskich; Stowarzyszenie Przyjaciół Kolonii im. Tadeusza Kościuszki na Burakowie. Po prawej stronie Wisły działały: Towarzystwo Przyjaciół Pragi powstałe w 1915 r. (Stowarzyszenie Koło Prażan); Towarzystwo Przyjaciół Grochowa; Towarzystwo Przyjaciół Saskiej Kępy, Goławia i Kamionka (wyodrębnione w 1928 r. z Towarzystwa Przyjaciół Grochowa); Towarzystwo Przyjaciół Nowego Bródna; Towarzystwo Miłośników

Towarzystwo Przyjaciół Warszawy, jego dawniejsi członkowie zaangażowali się w prace w różnych oddziałach. „Towarzystwo Przyjaciół Warszawy od momentu powstania bazowało na siedmiu wiekach burzliwej i bohaterskiej historii niezwykłego Miasta i na bogatym dziedzictwie jego przeszłości, przede wszystkim na niezatartej nigdy pamięci tragedii lat okupacji, zgłiszcz wojennych i heroicznego okresu odbudowy, który zintegrował społeczeństwo”²⁹.

W czasie spotkania w Sali Canaletta prof. Jerzy Loth otworzył obrady i wygłosił słowo wstępne. Ukonstytuowało się Prezydium zebrania organizacyjnego w składzie: prof. Stanisław Lorentz, prof. Jerzy Loth, mecenas Bronisław Wróblewski, redaktor Dobrosław Kobielski, inż. arch. Jerzy Grabowski, redaktor Leszek Wyszacki, redaktor Jerzy Wołczyk. Wybrano władze tymczasowe Towarzystwa w składzie: prezes – prof. Stanisław Lorentz; wiceprezesa – dr Jerzy Wołczyk, dr Ludwik Kasiński, red. Dobrosław Kobielski; skarbnik – dr Edward Bertold; sekretarz – red. Tadeusz Kur. Członkami tymczasowego Zarządu zostali: Bogusław Antas, Kazimierz Brandys, inż. Adolf Ciborowski, dr Janusz Durko, prof. Aleksander Gieysztor (Uniwersytet Warszawski), inż. Jerzy Grabowski, prof. Stanisław Herbst, prof. Jerzy Loth, dr Tadeusz Łepkowski, Karol Małcużyński, Stanisław Szwalbe (Naczelna Rada Spółdzielcza), Leszek Wyszacki.

Nowo powołane władze miały doprowadzić do zatwierdzenia statutu przez organ nadzorujący, nawiązać kontakty z pokrewnymi organizacjami, ustalić program i zakres działalności Towarzystwa. Podczas spotkania organizacyjnego redaktor Dobrosław Kobielski przedstawił referat na temat *Roli czynnika społecznego w życiu i osiągnięciach Warszawy*. Przyjęto statut tymczasowy Towarzystwa Przyjaciół Warszawy i podjęto uchwałę o złożeniu statutu władzom rejestracyjnym. Projekt statutu zakładał cele Towarzystwa i jego środki działania³⁰. Szeroka działalność stowarzyszenia miała się opierać na inicjowaniu i organizowaniu publicznych zebrań i dyskusji; przekazywaniu projektów odpowiednim władzom i instytucjom; organizowaniu wykładów, odczytów, wystaw, kursów, pokazów filmowych, przedstawień teatralnych, imprez i wycieczek, mających na celu zapoznanie społeczeństwa z całokształtem problemów historycznych i współczesnych Warszawy oraz regionu warszawskiego; inicjowanie badań historycznych i naukowych nad dawną i dzisiejszą Warszawą; inicjowanie

Przedmieście Targówka; Towarzystwo Przyjaciół Targówka – te dwa ostatnie połączyły się w 1934 r. jako Towarzystwo Miłośników Targówka; Towarzystwo Przyjaciół Targówka Fabrycznego i Utraty; Towarzystwo Przyjaciół Pelcowizny oraz Towarzystwo Przyjaciół Michałowa na Pradze. B. Michalec, *Towarzystwa przyjaciół dzielnic Warszawy i ich rola w życiu społecznym Stolicy*, „Niepodległość i Pamięć” 2020, r. 27, nr 3, s. 15–28.

²⁹ *Towarzystwo Przyjaciół Warszawy 1963–1973*, op. cit., s. 26.

³⁰ ATPW, Akta Wieczyste – Sprawozdanie Zarządu Głównego Towarzystwa Przyjaciół Warszawy za okres organizacyjny 18.03.1963–24.02.1964.

wydawnictw dokumentów, wspomnień, kronik, albumów, kart widokowych i innych publikacji popularyzujących Warszawę i region, inicjowanie konkursów na prace monograficzne, inicjowanie wytwórczości pamiątkarskiej; inicjowanie i organizowanie obchodów rocznicowych; budzenie zainteresowania Warszawą i regionem, jako zespołem turystycznym; koordynowanie akcji instytucji i towarzystw społecznych o celach zbliżonych do Towarzystwa. Działalność ta miała być realizowana przez koła terenowe, dzielnicowe, fabryczne i środowiskowe. Towarzystwo postawiło sobie za cel nawiązanie kontaktów z kołami Polonii zagranicznej i propagowanie wśród nich celów Towarzystwa. Członkami nowo powstałego stowarzyszenia mogły być osoby fizyczne i prawne. W ramach Towarzystwa zapewniano młodzieży warunki żywej współpracy³¹. W Sali Canaletta stworzono ramy organizacyjne Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, a 24 czerwca 1963 roku dokonano zmian na stanowisku sekretarza generalnego ZG TPW – odwołany został mecenas Bronisław Wróblewski, a powołano Tadeusza Kura związanego z redakcją „Stolicy”³². Profesor Janusz Durko tak wspominał moment powstania Towarzystwa Przyjaciół Warszawy:

Byłem na tym zebraniu, które odbyło się 18 marca w Sali Canaletta mieszczącej się wówczas na I piętrze Muzeum Narodowego w ostatniej sali skrzydła, od strony Alei Jerozolimskich. Przypominam sobie, że zebrało się wiele osób, ale wśród tych, które wymienia Maria Leska, jeśli rzeczywiście przybyli, nie wszyscy związali się na trwałe z Towarzystwem. Mam przed sobą list od prof. Stanisława Lorentza datowany na 3 kwietnia 1963 r., w którym zaprasza mnie „na pierwsze posiedzenie Zarządu Głównego Towarzystwa w dniu 10 kwietnia”, na którym przewiduje dyskusję nad organizacją Towarzystwa i programem działalności. Ówczesny Zarząd Główny Towarzystwa składał się z następujących osób: Stanisław Lorentz – prezes, członkowie (w porządku alfabetycznym): Janusz Durko, Jerzy Grabowski, Ludwik Kasiński, Dobrosław Kobielski, Tadeusz Kur, Jerzy Loth, Stanisław Szwalbe, Jerzy Wołczyk, Leszek Wysznacki oraz Maria Krowacka – sekretarz. Stopniowo, w latach sześćdziesiątych, dochodzili: Zygmunt Dworakowski, Stefan Durmaj, Jan Gebethner, Kazimierz Grejm, Antoni Jaraczewski, Halina Kaniewska, Bronisław Kulesza, Józef Szaniawski, Józef Thierry, Waław Wojnacki i Witold Zembrzuski. Dalsi członkowie, ale już z 1968 r., to: Jan Kazimierczak, Stanisław Komornicki, Zbigniew Pirożyński, Karolina Beylin, Waław Fugiński, Czesław Kotela, Wojciech Fijałkowski, Krystyna Krzyżakowa, Zdzisław Rajewski, Zofia Wóycicka, Stanisław Jankowski i Józef Kazimierski. Wymieniam powyższe nazwiska gwoli pamięci i wielkiego zaangażowania tych osób w rozwój Towarzystwa. Sprawy początkowo dotyczyły: zasad współpracy z Komitetem SFOS (Stołecznego Funduszu Odbudowy Stolicy), organizacji i zadań kół dzielnicowych Towarzystwa, legalizacji statutu, udziału Towarzystwa w uroczystościach VII wieków Warszawy, powołanie oddziałów (np. Żoliborz, Śródmieście,

³¹ S. Lorentz, *Dobra nowina dla przyjaciół Warszawy*, „Stolica” 1963, nr 14–15, s. 15.

³² TPW. *Najbliższe zamierzenia Towarzystwa Przyjaciół Warszawy*, „Stolica” 1963, nr 34, s. 5.

Warszawa-Centrum w 1967 r.) oraz zasad współpracy Zarządu Głównego z przedstawicielami instytucji i środowisk, których praca badawcza i działalność jest związana z historią Warszawy. (...) Moja współpraca z Towarzystwem Przyjaciół Warszawy dotrwała do lat dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku³³.

Masowo nadchodziły listy z całej Polski do redakcji „Stolicy”, do sekretariatu Muzeum Narodowego, a potem do tymczasowej siedziby TPW przy Nowym Świecie 15/17. Ludzie prosili o przesłanie deklaracji, a w późniejszym okresie statutu Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. Towarzystwo było od dawna oczekiwaną organizacją, czego dowodem jest zachowana korespondencja. Wiele listów zaginęło, przede wszystkim te, które były nadsyłane do redakcji „Stolicy”, niewielka część zachowana została w archiwum Towarzystwa.

Szukanie właściwego profilu działalności Towarzystwa nie było rzeczą prostą. Byli ludzie, którym marzyły się wielkie przedsięwzięcia wydawnicze, widowiskowe, którzy widzieli Towarzystwo, jako jeszcze jedno uniwersalne przedsięwzięcie. Byli i tacy, których urzekały marzenia o setkach tysięcy członków „zorganizowanych” *per fas et nefas*. Wreszcie, wiele czasu zajęły rozmowy z Towarzystwem Przyjaciół Starej Warszawy, aby interes części miasta – Starówki i jej okolic zintegrować z interesami całego miasta i do szacownej przeszłości dorzucić jakże istotną terażniejszość oraz pełną perspektyw i marzeń przyszłość stolicy³⁴. „Każdy członek Towarzystwa Przyjaciół Warszawy powinien stać się dobrym ambasadorem swego miasta” – tak wyobrażano sobie przynależność do stowarzyszenia.

Bądź przyjacielem swego miasta i swoich współmieszkańców – pod takim hasłem podporządkowana była działalność Towarzystwa. O klimacie miasta decydują jego mieszkańcy, a tak naprawdę to nie jest on najlepszy. Nie owijając w bawełnę – zbyt dużo u nas chamstwa, egoizmu czy obojętności. Zaśmiecamy miasto nie tylko papierami, lecz i brakiem dobrego wychowania. Za to deklarujemy, że ho, ho, jacy to z nas dobrzy warszawiacy. Od święta, w godzinach klęski, lub niebezpieczeństwa – wtedy potrafimy być życzliwi i solidarni³⁵.

Towarzystwo Przyjaciół Warszawy pragnęło utrwalać więzi ze stolicą i rozwijać wszędzie, gdzie istniały związki różnych środowisk z Warszawą, przy udziale najważniejszych pracowników instytucji, takich jak: Instytut Historii PAN, Instytut Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego, Muzeum Historyczne m.st. Warszawy, Archiwum Wojewódzkie m.st. Warszawy i województwa

³³ J. Durko, *Lata sześćdziesiąte „Almanach Muzealny”* 2007, t. 5, s. 324–326.

³⁴ J. Grabowski, *Towarzystwo Przyjaciół Warszawy*, „Kronika Warszawy” 1970, nr 2, s. 161.

³⁵ O atmosferze panującej w mieście w tamtych latach tak mówił wiceprezes Towarzystwa, inż. Jerzy Grabowski. Liczono na dużą współpracę z socjologami i psychologami. P. Ambroziewicz, *Przyjaciele Warszawy*, „Trybuna Ludu” 1967, nr 36, s. 8.

warszawskiego, Komisja Badań Dawnej Warszawy, Muzeum Historii Polskiego Ruchu Rewolucyjnego, Państwowe Muzeum Archeologiczne, Muzeum Narodowe, Muzeum Teatralne, Biblioteka Publiczna, Towarzystwo Miłośników Historii, Związek Bojowników o Wolność i Demokrację, Społeczny Komitet Ochrony Pomników Walki i Męczeństwa, Zakład Historii Sportu przy AWF, redakcja miesięcznika „Mówią Wieki”. Powołano do życia Sekcję Historyczną Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, której zadaniem było inicjowanie popularyzacji przeszłości miasta na szeroką skalę³⁶.

Kierownictwo Sekcji Historycznej TPW powierzono: doc. dr. Januszowi Durce, dyrektorowi Muzeum Historycznego m.st. Warszawy, prof. Aleksandrowi Gieysztorowi³⁷ z Instytutu Historii Uniwersytetu Warszawskiego, prof. Stanisławowi Herbstowi z Towarzystwa Miłośników Historii, Józefowi Kazimierskiemu, dyrektorowi Archiwum Wojewódzkiego m.st. Warszawy i woj. mazowieckiego, Tadeuszowi Kurowi redaktorowi „Stolicy”, prof. Zdzisławowi Rajewskiemu dyrektorowi Muzeum Archeologicznego i dr. Jerzemu Wołczykowi, zastępcy przewodniczącego Prezydium Stołecznej Rady Narodowej³⁸. We wrześniu 1963 roku, dzięki zaangażowaniu Sekcji Historycznej TPW i redakcji „Stolicy”, odbyły się, jako pierwsze, odczyty o trzech niemieckich okupacjach: pruskiej w latach 1796–1806, niemieckiej w latach 1915–1918, hitlerowskiej w latach 1939–1945. Od jesieni 1963 roku Sekcja Historyczna TPW korzystała z gościnności Muzeum Historycznego m.st. Warszawy, gdzie udostępniana została jej salka odczytowa i kinowa.

Z momentem powstania Towarzystwa prof. Stanisław Lorentz prezes ZG TPW i sekretarz generalny ZG TPW Tadeusz Kur rozpoczęli pracę w Komitecie Organizacyjnym Obchodów „VII Wieków Warszawy” i 20. rocznicy „wyzwolenia Warszawy”³⁹.

³⁶ TPW. *Najbliższe zamierzenia Towarzystwa Przyjaciół Warszawy*, „Stolica” 1963, nr 34, s. 4.

³⁷ Aleksander Gieysztor (ur. 17 lipca 1916 w Moskwie, zm. 9 lutego 1999 w Warszawie), historyk, absolwent Gimnazjum Ludwika Lorentza w Warszawie, żołnierz we wrześniu 1939 r., podczas okupacji wykładał na tajnej Wolnej Wszechnicy Polskiej. Działał w strukturach Państwa Podziemnego. Podczas Powstania Warszawskiego pełnił obowiązki sekretarza szefa BIP-u płk. Jana Rzepeckiego, stając się jego zaufanym współpracownikiem. Po kapitulacji Powstania trafił do oflagu Gross-Born i Sandbostel, następnie do Schwartau pod Lubeką. Gieysztor należał, wraz z Tadeuszem Manteufflem, Stanisławem Lorentzem, Stanisławem Herbstem, do grupy inteligencji polskiej, która postawiła na pracę organiczną w warunkach niepełnej suwerenności odbudowanego państwa. W latach 1971–1984 był członkiem Obywatelskiego Komitetu Odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie, a w latach 1980–1991 dyrektorem Zamku Królewskiego w Warszawie. M. Koczerska, *Aleksander Gieysztor 17 VII 1916–9 II 1999*, „Studia Źródłoznawcze” 2000, t. 37, s. 6–10.

³⁸ Ibidem.

³⁹ Ibidem.

W okresie organizacyjnym od 18 marca 1963 roku do 24 lutego 1964 roku Zarząd Główny Towarzystwa Przyjaciół Warszawy nie rozporządzał żadnymi środkami finansowymi i nie dysponował żadnym mieniem. Wszystkie podejmowane czynności wykonywane były przez członków Zarządu bezinteresownie, w postaci pracy społecznej. Lokale były udostępniane Towarzystwu bezpłatnie przez zaprzyjaźnione instytucje, m.in. przez SFOS, Muzeum Historyczne m.st. Warszawy, redakcję „Stolicy” i Muzeum Narodowe. Artykuły piśmiennicze dostarczali w formie darów członkowie Zarządu. Wydatki poniesione np. na druki deklaracji czy zaproszeń pokrywały zaprzyjaźnione instytucje⁴⁰.

Pół roku przed I Walnym Zebraniem Członków Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, Klub Przyjaciół Warszawy, działający przy Pałacu Kultury i Nauki, złożył deklarację zbiorową wstąpienia w szeregi TPW⁴¹. Jeszcze wcześniej, bo 30 czerwca 1963 roku Koło Przewodników Warszawskich, działające przy Oddziale Stołecznym Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego, zgłosiło akces o przyjęcie, jako członka zbiorowego do Towarzystwa⁴². Na wniosek Towarzystwa Miłośników Wrocławia, Towarzystwo Przyjaciół Warszawy nawiązało ścisłą współpracę z tym stowarzyszeniem. TPW stało się wzorcem, który powieliło Towarzystwo Przyjaciół Wrocławia⁴³.

Tuż przed zorganizowaniem I Walnego Zebrania Członków Towarzystwa Przyjaciół Warszawy w dniu 17 lutego 1964 roku grupa działaczy społecznych zrzeszonych w Towarzystwie Przyjaciół Starej Warszawy podjęła decyzję o zbiorowym wstąpieniu w szeregi tworzonego Oddziału Śródmieście (Stare Miasto) Towarzystwa Przyjaciół Warszawy⁴⁴.

Pierwsze Walne Zebranie Członków Towarzystwa Przyjaciół Warszawy odbyło się 24 lutego 1964 roku, w holu głównym Muzeum Narodowego w Warszawie. Na spotkanie zaproszono ponad 650 osób, w tym członków zwyczajnych, którzy już zadeklarowali swój udział w życiu Towarzystwa, przedstawiciele ówczesnych władz politycznych, przedstawiciele wielu organizacji i instytucji nauki, redakcje gazet, Polskie Radio i Telewizję⁴⁵. Lista osób biorących udział w I Walnym Zebraniu Członków Towarzystwa Przyjaciół Warszawy w dniu 24 lutego 1964 roku w Muzeum Narodowym w Warszawie zamieszczona

⁴⁰ ATPW, Teczka – Korespondencja ogólna 1963–1965. Wyciąg ze sprawozdania Zarządu Głównego Towarzystwa Przyjaciół Warszawy za okres organizacyjny 18 marca 1963–24 lutego 1964 r.

⁴¹ ATPW, Akta wieczyste, Deklaracja współpracy.

⁴² ATPW, Teczka – Różne propozycje współpracy, cz. 1.

⁴³ Ibidem.

⁴⁴ ATPW, Akta wieczyste, Lista obecności – Zebranie Walne Towarzystwa Przyjaciół Warszawy w dniu 24 lutego 1964 r. Akces przystąpienia Towarzystwa Przyjaciół Starej Warszawy jako członka zbiorowego TPW stanowi załącznik nr 1 do listy obecności.

⁴⁵ ATPW, Akta wieczyste, Lista obecności – Zebranie Walne Towarzystwa Przyjaciół Warszawy w dniu 24 lutego 1964 r.

została w Aneksie nr 2, zaś lista osób i instytucji kulturalno-społecznych zaproszonych, które nie przybyły na spotkanie z różnych przyczyn, w Aneksie nr 3.

Wśród zaproszonych gości były osoby, które na wiele lat związały się z Towarzystwem Przyjaciół Warszawy. Sprawozdanie ustępującego Zarządu Głównego, obejmujące okres prac organizacyjnych od 18 marca 1963 roku do dnia 24 lutego 1964 roku, przedstawił prezes Towarzystwa prof. Stanisław Lorentz (pełny tekst znajduje się w Aneksie nr 4). Mimo że zebranie założycielskie TPW odbyło się 18 marca 1963 roku, a statut Towarzystwa został zatwierdzony 25 listopada 1963 roku, I Walne Zebranie Towarzystwa Przyjaciół Warszawy posiadało wiele cech zebrania założycielskiego. Towarzystwo liczyło wówczas niespełna 300 członków. Ta nikła liczba sprawiła, że owo Zgromadzenie nie było, tak jak głosił ówczesny statut, Walnym Zgromadzeniem Delegatów TPW, lecz po prostu Walnym Zebraniem wszystkich jego członków⁴⁶.

Podczas I Walnego Zebrania Członków Towarzystwa Przyjaciół Warszawy głosowało 191 członków. Przewodniczącym obrad został Stanisław Szwalbe, a sekretarzem Tadeusz Kur⁴⁷. W skład Komisji Skrutacyjnej weszli: mecenas Wiesław Dlouhy, Bronisława Jurkowska, mec. Gabriel Likiert, Makary Sieradzki, Maria Krowacka i jako przewodniczący dyr. Stefan Mizera⁴⁸. Uchwalono po raz pierwszy wysokość miesięcznej składki członkowskiej, normalna składka wynosiła 5 zł, zaś dla rencistów i studentów 1 zł⁴⁹. Uchwały podjęte przez Walne Zebranie Członków TPW miały przede wszystkim charakter deklaracyjny, długoplanowy. Zaplanowano w przyszłości nawiązać współpracę ze Śląskiem, wysyłając pozdrowienia do mieszkańców tego regionu, który miał duży udział w dziele odbudowy stolicy⁵⁰. Jednym z postulatów na Walnym Zebraniu było stworzenie wykazu miejscowości o nazwie „Warszawa” i nawiązanie współpracy i bliższych kontaktów z miastami Warszawa poza granicami Polski⁵¹.

Powołano do życia Komisję Historyczną z udziałem najwybitniejszych polskich historyków zajmujących się w swych badaniach Warszawą⁵². Komisja Historyczna Zarządu Głównego Towarzystwa Przyjaciół Warszawy w 1980 roku działała w składzie: przewodniczący – prof. Juliusz Wiktor Gomulicki, członkowie – prof. Janusz Durko, dr Józef Kazimierski, Maria Roerichowa, Stanisław

⁴⁶ ATPW, Teczka – Sprawozdania, protokoły od roku 1964. Sprawozdanie Zarządu Głównego Towarzystwa Przyjaciół Warszawy z działalności za okres od 24 lutego 1964 r. do 12 marca 1967 r., s. 1.

⁴⁷ ATPW, Akta Wieczyste – Stenogram z Walnego Zebrania 24 lutego 1964 r., s. 1–2.

⁴⁸ Ibidem, s. 16.

⁴⁹ Ibidem, s. 8.

⁵⁰ ATPW, Teczka – Sprawozdania, protokoły od roku 1964. Materiał do sprawozdania Głównej Komisji Rewizyjnej na Walnym Zgromadzeniu delegatów.

⁵¹ Ibidem, s. 13.

⁵² *I Sejm Walny Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, „Stolica” 1964, nr 11, s. 3.*

Święcicki, doc. Konrad Zawadzki i Aleksandra Więcek⁵³. W 1987 roku przewodniczącym został doc. dr Konrad Zawadzki⁵⁴, a Komisję przemianowano na Komisję Historyczną i Wydawniczą Zarządu Głównego Towarzystwa Przyjaciół Warszawy⁵⁵. Komisja w kadencji 1987–1990 działała w składzie: przewodniczący – doc. dr Konrad Zawadzki, członkowie – prof. Janusz Durko, red. Jerzy Kasprzycki, dr Józef Kazimierski, Jan Berger, Maria Roerichowa⁵⁶.

Zgromadzenie podjęło decyzję, że Towarzystwo będzie brać udział w obchodach 20-lecia „wyzwolenia Warszawy” i „VII Wieków Warszawy”, upowszechniając przy tych obchodach dorobek Społecznego Funduszu Odbudowy Stolicy, jako organizacyjnej formy społecznego poparcia odbudowy i rozbudowy Warszawy. Poruszano, choć bardzo dyskretnie sprawę odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie. Wybrano także nowy Zarząd Główny, którego prezesem został ponownie prof. Stanisław Lorentz⁵⁷. Oprócz wyboru składu Zarządu Głównego, dokonano wyboru członków Komisji Rewizyjnej i członków Głównego Sądu Koleżeńskiego⁵⁸.

⁵³ ATPW, Teczka – Komisja Historyczna. Lista obecności na posiedzeniu Komisji Historycznej Zarządu Głównego w dniu 10 grudnia 1980 r.

⁵⁴ Konrad Zawadzki (ur. 1912 w Warszawie, zm. 2002 tamże), wybitny warsawianista, bibliograf, historyk prasy. W latach 1960–1990 był sekretarzem redakcji „Rocznika Warszawskiego”, a następnie od 1991 r. członkiem jego trzyosobowego kolegium redakcyjnego, był czynnym członkiem wielu towarzystw naukowych, m.in. Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich, Towarzystwa Przyjaciół Książki, ZAiKS-u, Towarzystwa Popierania i Krzewienia Nauk. W roku 1991 został wybrany członkiem Towarzystwa Naukowego Warszawskiego. Towarzystwo Przyjaciół Warszawy gorąco popierało wniosek Biblioteki Narodowej złożony do Ministerstwa Kultury i Sztuki w sprawie przyznania Konradowi Zawadzkiemu Krzyża Kawalerskiego Orderu Odrodzenia Polski. Jako inicjator i uczestnik wielu sesji naukowych i popularnonaukowych pogłębiających wiedzę o Warszawie, członek Zarządu Głównego TPW, szczególnie aktywny w pracach Komisji Historycznej, przechodząc na emeryturę, jak się okazało, nie miał żadnego odznaczenia, a było wiadomym, że jego zasługi jako uczonego i działacza kultury były bardzo duże. ATPW, Teczka – Komisja Historyczna. Wniosek poparcia dla Konrada Zawadzkiego. Warszawa, 14 czerwca 1982 r.; M. Bogucka, *Skład Towarzystwa Naukowego Warszawskiego (kadencja 2001–2003). Wspomnienia pośmiertne. Konrad Zawadzki (1912–2002)*, „Rocznik Towarzystwa Naukowego Warszawskiego” 2002, nr 65, s. 106–107.

⁵⁵ ATPW, Teczka – Komisja Historyczna. Lista obecności na posiedzeniu Komisji Historycznej i Wydawniczej Zarządu Głównego Towarzystwa Przyjaciół Warszawy w dniu 4 marca 1987 r.

⁵⁶ ATPW, Teczka – Komisja Historyczna. Skład Komisji Historycznej i Wydawniczej w kadencji 1987–1990.

⁵⁷ W. Grątkowski, *Kronika Warszawy 1964*, „Rocznik Warszawski” 1967, t. 6, s. 366.

⁵⁸ ATPW, Akta Wieczyste – Protokół z I Walnego Zgromadzenia Członków Towarzystwa Przyjaciół Warszawy odbytego w dniu 24 lutego 1964 r., s. 7.

Na zaproszenie SFOS na I Walnym Zebraniu Członków Towarzystwa Przyjaciół Warszawy asystowała w charakterze stenografa „Szara Warszawianka”, jak o sobie mówiła, Zofia Roszko. Sporządziła stenogram z uroczystości „pasowania na rycerza Syreniego Grodu – młodzieńczego dziecięcia SFOS – Towarzystwa Przyjaciół Warszawy” i przekazała go do Zarządu Głównego. Dziś ten dokument jest jednym z pierwszych, który znajduje się wśród akt wieczystych TPW. Zarząd Główny zamieścił podziękowania dla pani Zofii Roszko w tygodniku „Stolica”, dziękując za złote serce „Szarej Warszawianki”⁵⁹.

Mój małańki, na skalę mych możliwości, upominek dla tego uroczego Towarzystwa, w postaci bezinteresownie sporządzonego stenogramu i maszynopisu z I Walnego Zgromadzenia Towarzystwa Przyjaciół Warszawy – niech będzie wyrazem uznania i podziękowań dla wszystkich Inicjatorów w tej pięknej idei społecznej, a w szczególności – wyrazem wdzięczności Warszawianki i wyrazem dumy Polki, że są w naszym kraju ofiarne i bezinteresowne w swej pracy Serca na skalę tak Dostojnych Społeczników, jak prof. Stanisław Lorentz, inż. Jerzy Grabowski czy Prezes Stanisław Szwalbe. Na ich ręce swą drobnitką cegiełkę ofiarowuję, z podziękowaniem za ich ofiarność pełną żaru i prostoty⁶⁰.

W skład Głównej Komisji Rewizyjnej weszli: przewodniczący – Stanisław Szwalbe, wiceprzewodniczący – Aleksy Czerwiński (redaktor Wydawnictw Albumowych WAG), sekretarz – Zofia Oziemska (redaktor „Społem”), członkowie – Weronika Jackowska (sekretarz Zarządu Stołecznej „Ligi Kobiet”), Piotr Małek (zastępca przewodniczącego Prezydium DRN Praga Północ) – członek, Henryk Zakrzewski (sekretarz generalny Towarzystwa im. Marii Konopnickiej), Henryk Zakrzewski (skarbnik Zarządu Głównego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci), Kazimierz Szczepański (Komisja Kultury DRN Warszawa Śródmieście), Władysław Sowa, Hieronim Ligocki, Alina Sokołowska (kustosz Muzeum Historycznego m.st. Warszawy), Miron Paciorkiewicz (lekarz, historyk medycyny). W skład Głównego Sądu Koleżeńkiego weszli: Jerzy Beberk (dyrektor Pałacu Młodzieży w PKiN), Kazimierz Kąkol (redaktor naczelny „Prawa i Życia”), płk Stanisław Komornicki (pracownik naukowy Wojskowego Instytutu Historycznego), Józef Korabiński (adwokat), Maria Roerichowa (sekretarz Komisji Kultury Stołecznej Rady Narodowej), Jerzy Skwira (zastępca kierownika Wydziału Prawnego Prezydium Stołecznej Rady Narodowej), Emilia Hiżowa (inżynier architekt), Leon Grabowski (działacz młodzieżowy), Tadeusz Baykowski (adwokat).

Pierwsze posiedzenie Zarządu Głównego TPW, w składzie wybranym na I Walnym Zgromadzeniu Członków Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, odbyło

⁵⁹ *Złote serce „Szarej Warszawianki”*, „Stolica” 1964, nr 12–13, s. 7.

⁶⁰ ATPW, Teczka – Korespondencja ogólna 1963–1965. List p. Zofii Roszko. Warszawa, 3 marca 1964 r. L.dz. 25/Prez./64.

się w dniu 24 lutego 1964 roku, bezpośrednio po wyborach, o godz. 22.00 w Muzeum Narodowym w Warszawie⁶¹. Na spotkaniu tym ukonstytuowały się władze organizacji: Prezydium Zarządu Głównego TPW: prezes – prof. Stanisław Lorentz; wiceprezesa – dr Jerzy Wołczyk, inż. Jerzy Grabowski; skarbnik – dr Ludwik Kasiński; sekretarz generalny – Tadeusz Kur; członkowie – dr Karolina Beylin (redaktor „Expressu Wieczornego”), inż. arch. Adolf Ciborowski (Naczelny Architekt Warszawy), doc. dr Janusz Durko, prof. Aleksander Gieysztor, prof. Stanisław Herbst, red. Hanna Hoffmanowa (kierownik biura Stołecznego Komitetu SFOS), inż. arch. Stanisław Jankowski (przewodniczący Rady Technicznej Warszawskiej Pracowni Urbanistycznej), sędzia Antoni Jaraczewski (przewodniczący Wydziału V Sądu Powiatowego dla Warszawy-Pragi), red. Dobrosław Kobielski (redaktor naczelny Centralnej Agencji Fotograficznej), Wiktor Kordowicz (prezes Towarzystwa Przyjaciół Starej Warszawy), Stanisław Leśniewski (prezes Warszawskiej Spółdzielni Mieszkaniowej), doc. Tadeusz Łepkowski (Instytut Historii PAN), red. Karol Małcużyński (redakcja „Trybuny Ludu”), red. Andrzej Tewiaszew (redakcja „Życia Warszawy”), red. Leszek Wyszacki. Powołano także przy Zarządzie Głównym Komisję Programową w składzie: red. Hanna Hoffmannowa, prof. Stanisław Herbst, inż. arch. Stanisław Jankowski. W skład Sądu Koleżeńskiego weszli: przewodniczący – Jerzy Beberk; członkowie – Tadeusz Baykowski, Leon Grabowski, Emilia Hiżowa, Kazimierz Kąkol, Józef Korabiński, Maria Roerichowa, Jerzy Skwira⁶².

W związku z rezygnacją ze stanowiska sekretarza generalnego przez red. Tadeusza Kura, w dniu 13 listopada 1964 roku na posiedzeniu Prezydium Zarządu Głównego funkcję powierzono red. Hannie Hoffmanowej, dotychczasowemu członkowi Zarządu Głównego TPW. Sekretarzem technicznym została Barbara Domaradzka⁶³. Ponadto z prac w Zarządzie zrezygnował redaktor Dobrosław Kobielski. Zmiany w Prezydium były spowodowane w pewnym stopniu brakiem jakiegokolwiek bazy materialnej pozwalającej na rozruch organizacyjny Towarzystwa⁶⁴.

Sytuacja społeczno-polityczna w Polsce w 1963 roku uległa pogorszeniu. Uznane za „rewizjonistyczne” tygodniki „Nowa Kultura” i „Przegląd Kulturalny” zostały zlikwidowane. Środowiska twórcze organizowały protesty. Wśród literatów zrodziła się inicjatywa przygotowania w tej sprawie listu, który miał

⁶¹ ATPW, Akta wieczyste, L.dz. 15/Zarz./64.

⁶² ATPW, Teczka – Sprawozdania, protokoły od roku 1964. Sprawozdanie Zarządu Głównego Towarzystwa Przyjaciół Warszawy z działalności za okres od 24 lutego 1964 r. do 12 marca 1967 r., s. 2.

⁶³ ATPW, Akta Wieczyste. L.dz. 58/Sekr/64; L.dz.63/Sekr/64; L.dz.64/Sekr/64.

⁶⁴ ATPW, Teczka – Sprawozdania, protokoły od roku 1964. Sprawozdanie Zarządu Głównego Towarzystwa Przyjaciół Warszawy z działalności za okres od 24 lutego 1964 r. do 12 marca 1967 r., s. 2.

być przekazany premierowi Józefowi Cyrankiewiczowi. Autorem tekstu był Antoni Słonimski, podpisy pod nim zbierał Jan Józef Lipski. Najważniejszym wydarzeniem w 1964 roku w Polsce była sprawa „Listu 34”. Był to pierwszy w 20-letniej historii Polski Ludowej dokument tego typu, nigdy potem inicjatorom żadnego listu protestacyjnego adresowanego do władz nie udało się zebrać podpisów tak wybitnych obywateli. 14 marca 1964 roku Antoni Słonimski dostarczył list do kancelarii premiera: „Ograniczenia przydziału papieru na druk książek i czasopism oraz zaostrezenie cenzury prasowej stwarza sytuację zagrażającą rozwojowi kultury narodowej. Niżej podpisani, uznając istnienie opinii publicznej, prawa do krytyki, swobodnej dyskusji i rzetelnej informacji za konieczny element postępu, powodowani troską obywatelską, domagają się zmiany polskiej polityki kulturalnej w duchu praw zagwarantowanych przez konstytucję państwa polskiego i zgodnych z dobrem narodu”⁶⁵.

1.3. Poszukiwanie nowych form pracy

Po Walnym Zebraniu nowy Zarząd Główny TPW m.in. pomyślnie rozwiązał kwestie materialne Towarzystwa, zawarł bowiem umowę o współpracy z Radą Główną SFOS. Obydwa stowarzyszenia uznały, że cele ich działalności są zbieżne i postanowiły dla pełniejszej ich realizacji podpisać deklarację współpracy. Główną płaszczyzną działalności obu stowarzyszeń miało być utrwalanie związku ludności z miastem, na różnych płaszczyznach życia społecznego. Planowano dużą wspólną działalność promocyjną SFOS i TPW. Rada Główna SFOS, widząc możliwość rozszerzenia zakresu działalności i wzbogacania oferty proponowanej przez TPW, zabezpieczyła Towarzystwu materialną podstawą działalności w formie przyznanej dotacji oraz współpracy technicznej, poprzez obsługę biurową swoimi pracownikami i aktywistami⁶⁶.

Okres próbny dla Towarzystwa Przyjaciół Warszawy miał się zakończyć 31 grudnia 1964 roku. Do tego czasu należało wykazać się przed władzami, ale też i przed społeczeństwem, aktywnością, realizacją celów statutowych Towarzystwa. Aby pobudzić nieco uspioną działalność Towarzystwa Przyjaciół

⁶⁵ J. Eisler, *Zarys dziejów politycznych Polski 1944–1989*, Polska Oficyna Wydawnicza „BGM”, Warszawa 1992, s. 85. List podpisali: Leopold Infeld, Maria Dąbrowska, Antoni Słonimski, Paweł Jasienica, Konrad Górski, Maria Ossowska, Kazimierz Wyka, Tadeusz Kotarbiński, Karol Estreicher, Stanisław Pigoń, Jerzy Turowicz, Anna Kowalska, Mieczysław Jastrun, Jerzy Andrzejewski, Adolf Rudnicki, Paweł Hertz, Stanisław Mackiewicz, Stefan Kisielewski, Jan Parandowski, Zofia Kossak, Jerzy Zagórski, Jan Kott, Waław Sierpiński, Kazimierz Kumaniecki, Artur Sandauer, Władysław Tatarkiewicz, Edward Lipiński, Stanisław Dygat, Adam Ważyk, Marian Falski, Melchior Wańkowicz, Jan Szczepański, Aleksander Gieysztor, Julian Krzyżanowski.

⁶⁶ ATPW, Teczka – Różne propozycje współpracy, cz. 1. Deklaracja współpracy pomiędzy TPW a SFOS została podpisana 13 kwietnia 1964 r.

Warszawy, prof. Stanisław Lorentz zaproponował, przy okazji trwania wystawy Canaletta w Muzeum Narodowym, organizację koncertów przy świecach dla wszystkich członków organizacji⁶⁷. W październiku 1964 roku Towarzystwo Przyjaciół Warszawy wypożyczyło z Muzeum Narodowego XVIII-wieczny plan Warszawy. Zrobione kopie planu posłużyły jako pomoc naukowa dla specjalistów zajmujących się sprawami warsawianów, okazały się bardzo potrzebne do dalszych badań, opracowań, demonstrowania w czasie wygłaszanych prelekcji i odczytów. Sprawa wykonania reprodukcji planu starej Warszawy wyłoniła się w dyskusji na zebraniu zwołanym przez Komitet Obchodów VII Wieków Warszawy i została przyjęta do wykonania przez TPW⁶⁸. Towarzystwo wystąpiło z wnioskami o przyznanie nagród za osiągnięcia w dziedzinie upowszechniania kultury dla Marii Roerichowej działaczki kulturalno-oświatowej, prof. Kazimierza Wojciechowskiego – kierownika Katedry Oświaty dla Dorosłych Uniwersytetu Warszawskiego i Jerzego Waldorffa – literata, publicyisty, muzykologa⁶⁹. Podjęto w Towarzystwie inicjatywę, której celem było wywarcia na władzach Warszawy presji w sprawie decyzji o jak najszybszym usunięciu z sąsiedztwa gmachów reprezentacyjnych resztek gruzów pozostałych po zburzeniu Warszawy oraz podjęcia kroków w celu uporządkowania przez władze miasta placów budowy i zaniedbanych domów przeznaczonych na rozbiórkę⁷⁰.

Towarzystwo, nawiązując w 1965 roku współpracę z Biblioteką Publiczną w Warszawie, pragnęło pomóc w znalezieniu środków finansowych na rozbudowę gmachu przy ul. Koszykowej, w poszerzeniu zakresu działalności ośrodka, tak aby w bibliotece powstawał katalog warsawianów. TPW zadeklarowało pomoc w znalezieniu źródeł finansowania na uporządkowanie starodruków, chcąc przyczynić się do rozwoju biblioteki, jako Ośrodka Wiedzy o Warszawie. Prezydium ZG TPW było bardzo zainteresowane konserwacją rękopisów Bolesława Prusa oraz pozyskaniem z rąk prywatnych szeregu rękopisów, aby w całości znalazły się w posiadaniu Biblioteki Publicznej. W zamian placówki biblioteczne miały popularyzować ideę Towarzystwa⁷¹. Planowano w 1965 roku organizację spotkań dla siedmiu dzielnic Warszawy pod hasłem „Od Warsa do milionowego miasta”, przy udziale wybitnych prelegentów-naukowców, uwzględniając tematykę interesującą poszczególne dzielnice. Planowano włączyć Sekcję

⁶⁷ ATPW. Teczka – Protokoły z posiedzeń Prezydium Zarządu Głównego TPW powołanego dnia 24 lutego 1964 r. do końca kadencji t.j. do dnia 13 marca 1967 r. Protokół nr 6/Prez./64.

⁶⁸ ATPW, Teczka – Korespondencja ogólna 1963–1965. Pismo kierowane do inż. Jerzego Grabowskiego zastępcy przewodniczącego Rady Głównej SFOS. L.dz. 60/Prez./64.

⁶⁹ Ibidem. Protokół nr 7/Prez./64.

⁷⁰ Ibidem.

⁷¹ ATPW. Teczka – Protokoły z posiedzeń Prezydium Zarządu Głównego TPW powołanego dnia 24 lutego 1964 r. do końca kadencji t.j. do dnia 13 marca 1967 r. Protokół nr 8/1/P/65.

Krytyków Muzycznych SPAM, do wspólnego zorganizowania imprez w cyklu „Najwybitniejsi artyści koncertują na rozbudowę Warszawy”. Zaprojektowano ankietę *Jak uporządkować i upiększyć naszą dzielnicę*, licząc na upiększenia stolicy w czynie społecznym, przy wsparciu z dotacji pochodzących z SFOS.

W marcu 1965 roku Towarzystwo włączyło się w akcję konkursową redakcji „Stolica” „Warszawa w młodych oczach”. Do konkursu prace nadesłało tysiąc uczniów z klas XI, z 11 liceów warszawskich. Nagrodzono 42 autorów, 72 osoby wyróżniono. Młodzież pisała pracę klasową na jeden z trzech podanych tematów *Warszawa, jaką lubię i jakiej nie lubię, Moja Warszawa po dwudziestu latach i za lat dwadzieścia, Moja Warszawa, na co dzień*. Wyjątkowe prace były publikowane na łamach „Stolicy”⁷². Towarzystwo przyznało pięć nagród zespołowych, a były to grafiki o tematyce warszawskiej. Nagrody zostały wręczone w siedzibach szkół. Na spotkaniu w czytelni szkolnej Liceum Ogólnokształcącego im. Tadeusza Rejtana w spotkaniu z licealistami uczestniczył i wręczył nagrodę członek Zarządu Głównego TPW red. Andrzej Tewiaszew. Liceum Ogólnokształcące im. Marii Konopnickiej na Mokotowie otrzymało swoją nagrodę z rąk przedstawiciela ZG TPW i zarazem redakcji „Stolicy” redaktora Tadeusza Kura. W Liceum Ogólnokształcącym im. Władysława IV na Pradze Północ nagrody redakcji „Stolicy” oraz nagrodę ufundowaną przez TPW wręczył Antoni Jaraczewski członek ZG TPW, w Liceum Ogólnokształcącym im. Tadeusza Czackiego w Śródmieściu nagrody wręczyła Karolina Beylin podczas akademii „VII Wieków Warszawy” zorganizowanej staraniem szkolnego koła historycznego. W wolskiej szkole nagrody w imieniu TPW wręczała Barbara Domeradka⁷³.

Stowarzyszenie nawiązało kontakty z wieloma środowiskami twórczymi i innymi towarzystwami przyjaciół miast. W 1966 roku zainicjowało ścisłą współpracę z Towarzystwem Miłośników Wrocławia. W tym czasie na terenie Polski działały jeszcze tego typu stowarzyszenia w Bydgoszczy, Toruniu, Olsztynie, Poznaniu, Radomiu, Łodzi, Opolu i Szczecinie. Członkowie TPW brali udział w zjeździe towarzystw miast, zorganizowanym przez Towarzystwo Miłośników Torunia z okazji obchodów 500-lecia II pokoju toruńskiego. Kolejną konferencję regionalnych towarzystw dużych miast Polski, jak Warszawy, Wrocławia, Poznania, Łodzi, Opolu, Torunia, Bydgoszczy oraz towarzystw lokalnych Raciborza, Kłodzka i Leska zorganizowało Towarzystwo Miłośników Wrocławia w dniu 28 października 1967 roku. W imieniu TPW w konferencji brali udział Maria Krowacka i Kazimierz Romanowicz⁷⁴. Od 1963 roku

⁷² Sądowi konkursowemu przewodniczył inż. Jerzy Grabowski, „Stolica” 1965, nr 3, s. 10; *Warszawa w młodych oczach*, „Stolica” 1965, nr 4, s. 7; nr 7, s. 4–5, i nr 8, s. 13.

⁷³ *Final Konkursu szkolnego Stolicy*, „Stolica” 1965, nr 14, s. 6.

⁷⁴ ATPW. Teczka – Protokoły z posiedzeń Prezydium Zarządu Głównego TPW powołanego dnia 24 lutego 1964 r. do końca kadencji t.j. do dnia 13 marca 1967 r. Protokół nr 8/1/ P/65.

Towarzystwo Przyjaciół Warszawy zawierało porozumienia o wymianie wydawnictw i prelegentów m.in. z Towarzystwem Miłośników Historii i Zabytków Krakowa⁷⁵.

Zastanawiając się nad założeniami programowymi TPW, można zauważyć, że wiodącym celem działalności Towarzystwa było przyczynienie się do przyspieszenia integracji mieszkańców miasta. Jedną z cech Warszawy w latach 1945–1969 był fakt, że w mieście żyło i pracowało bardzo dużo ludzi, którzy już w tzw. wieku produkcyjnym przybyli z małych miast czy wsi. Byli nieprzystosowani do stylu życia wielkomiejskiego, a ich nawyki czy obyczaje często wręcz kolidowały z tym stylem⁷⁶.

Towarzystwo zrodziło się z głębokiej miłości i bezinteresownego przywiązania do Warszawy, skupiło i nadal gromadzi ludzi pragnących poznać jej przeszłość, dzień dzisiejszy i perspektywy dynamicznego rozwoju. Jednak samo pogłębianie wiedzy przez członków Towarzystwa nie było jedynym celem, społecznicy chcieli aktywnie i bezpośrednio uczestniczyć w procesie rozbudowy i rozwoju miasta, inicjować działania społeczne i pobudzać obywateli Warszawy do współdziałania w realizacji ambitnych zadań, jakich ten rozwój wymagał. W początkowym okresie, tak ważnym dla dzisiejszych spadkobierców, nikt z członków założycieli nie przypuszczał, że zainicjowana idea, praca społeczna przetrwa 60 lat i dalej będzie aktualna i kultywowana.

Przyjęliśmy zasadę, niezłomną zasadę, że każdy z członków Towarzystwa na każdym szczeblu organizacyjnym, z władzami organizacyjnymi włącznie, pracuje w Towarzystwie bezinteresownie. Członkowie władz Towarzystwa, w Zarządzie Głównym, jak w Oddziałach i Sekcjach, nie będą pobierać żadnego wynagrodzenia: w żadnej postaci. Całą pracę Towarzystwa cechować powinna maksymalna oszczędność pieniędzy społecznych. Odrzucać należy pretensje do reprezentacyjności. Wydatki ograniczyć do naprawdę niezbędnych. Tworząc organizację społeczną i posiadając ambicję zachowania jej czysto społecznego charakteru, nie wątpimy, że cele Towarzystwa mogą być realizowane przez samych członków Towarzystwa. Liczymy, że każdy z naszych członków – w miarę swoich sił i możliwości – będzie dostatecznie aktywny, aby te wszystkie cele, jakie sobie stawiamy, mogły być wykonane w atmosferze tego samego entuzjazmu, który tak przyczynił się do odbudowy Warszawy⁷⁷.

⁷⁵ *Słownik Polskich Towarzystw Naukowych*, t. 1, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1978, s. 194.

⁷⁶ J. Grabowski, op. cit., s. 162.

⁷⁷ ATPW, Akta Wiecyste – Sprawozdanie Zarządu Głównego Towarzystwa Przyjaciół Warszawy za okres organizacyjny 18.03.1963–24.02.1964, s. 1–9. Słowa wypowiedziane przez prof. Stanisława Lorentza w dniu 24 lutego 1964 r. na I Walnym Zebraniu Członków Towarzystwa Przyjaciół Warszawy.

Również pierwsze plenarne posiedzenia Prezydium oraz Zarządu Głównego Towarzystwa Przyjaciół Warszawy odbywały się w Muzeum Narodowym w Warszawie, tam też znalazło się nieoficjalnie tymczasowe biuro Towarzystwa. W latach 1963–1964 Towarzystwo Przyjaciół Warszawy obejmowało jeden Oddział Śródmieście reprezentujący od 1956 roku Towarzystwo Przyjaciół Starej Warszawy i miało zaledwie 300 członków zwyczajnych oraz czterech członków wspierających.

25 listopada 1963 roku Oddział Spraw Społecznych Urzędu Spraw Wewnętrznych przy Prezydium Rady Narodowej m.st. Warszawy zatwierdził Statut stowarzyszenia społecznego pod nazwą Towarzystwo Przyjaciół Warszawy i wpisał je do urzędowego rejestru uznanych prawnie stowarzyszeń pod numerem 789. W wyniku podpisanego w kwietniu porozumienia z Radą Główną SFOS, Towarzystwo otrzymało dotację w wysokości 100 tys. zł, umożliwiającą rozwinięcie podstawowej działalności. Wśród mecenasów znalazło się też wiele warszawskich instytucji i zakładów pracy m.in. znana stara warszawska firma Blikle. Akt legalizacji Statutu i rejestracji stowarzyszenia zakończył studium organizacyjne Towarzystwa. Kilka dni później rozpoczęto działalność merytoryczną, inicjując zakładanie Oddziałów TPW we wszystkich dzielnicach Warszawy.

Rok 1966 był przełomowy w dotychczasowej działalności TPW. Towarzystwo rozwinęło skrzydła. Na posiedzeniu plenarnym Zarządu Głównego w dniu 9 września 1966 roku przyjęto tymczasowy Regulamin Organizacyjno-Finansowy. Powołano inż. arch. Jerzego Grabowskiego na urzędującego członka Prezydium ZG TPW oraz powołano Komisję Zarządu Głównego⁷⁸. Do zadań Komisji Statutowo-Regulaminowej w składzie: Zygmunt Dworakowski, Juliusz W. Gomulicki, Józef Thierry, Stanisław Szwalbe, Władysław Sowa, Antoni Jarczewski, Józef Korabiński, Jerzy Grabowski należało inicjowanie i opiniowanie proponowanych zmian statutu i regulaminów, określających działalność organizacyjną i statutową Zarządu Głównego i Zarządów Oddziałów oraz przygotowanie Zarządowi Głównemu odpowiednich wniosków i projektów⁷⁹.

Ważną rolę w pierwszym okresie działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy odgrywała powołana Komisja Organizacyjna, w skład której wchodził: Stanisław Romanowicz, Adam Słomczyński, Stanisław Sankowski, Józef Szaniawski, Danuta Aplewicz, Wanda Kuleszyńska, Hanna Boguszevska, Jan Amborski, Stanisław Osiński, Józef Małgorzewski. Zadaniem Komisji było

⁷⁸ ATPW, Teczka – Korespondencja ogólna za okres XII 1965–XII 1966. Komunikat nr 2 Zarządu Głównego do Zarządów Oddziałów TPW. Uchwała ZG TPW nr 11/66, 14/66 i 15/66.

⁷⁹ ATPW, Teczka – Korespondencja ogólna za okres XII 1965–XII 1966. Komunikat nr 2 Zarządu Głównego do Zarządów Oddziałów TPW. Uchwała nr 15/66.

opracowanie założeń organizacyjno-programowych Towarzystwa Przyjaciół Warszawy⁸⁰.

Kolejną Komisją, powołaną przy ZG TPW, była Komisja Imprezowa w składzie: dr Karolina Beylin⁸¹, inż. arch. Stanisław Jankowski, redaktor Andrzej Tewiaszew, inż. Jerzy Grabowski – wiceprezes Zarządu Głównego TPW, Józef Małgorzewski, Aleksy Czerwiński, dr Miron Paciorkiewicz, Halina Chmielewska, Alina Sokołowska, redaktor Jerzy Rowiński, Władysław Żesławski. Do zadań tej Komisji należało inicjowanie i opiniowanie dla Zarządu Głównego wniosków dotyczących imprez proponowanych przez Zarząd Główny oraz opiniowanie planów imprez Oddziałów TPW – rocznych i dodatkowych⁸². Do zadań powołanej Komisji Finansowej należało opiniowanie projektów preliminarzy budżetowych Zarządu Głównego i Oddziałów, ocena kalkulacji poszczególnych imprez, opracowanie względnie opiniowanie zasad gospodarki finansowej ZG i Oddziałów (instrukcja finansowa). W skład Komisji Finansowej weszli: Władysław Sowa, Stanisław Leśniewski i Jerzy Grabowski⁸³.

W dniu 20 grudnia 1967 roku powołana została Komisja Wydawnicza, działająca przy Zarządzie Głównym TPW. Jej zadaniem było inicjowanie wydawnictw Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, proponowanie tematów, wybór autorów, wyszukiwanie wydawcy i kontaktowanie się z wydawcą w czasie druku materiałów Towarzystwa. W skład Komisji Wydawniczej wchodził: Józef Thierry, Ludwik Kasiński, Jan Gebethner, Józef Gromski i Maria Krowacka⁸⁴.

⁸⁰ ATPW, Teczka – Komisje. Komisja Organizacyjna TPW. Projekt założeń organizacyjno-programowych Towarzystwa Przyjaciół Warszawy.

⁸¹ Karolina Beylin, ps. „Maria Maliszewska”, „Karol Witkowicki” (ur. 13 kwietnia 1899 w Warszawie, zm. 3 maja 1977 tamże), pisarka, recenzentka teatralna, dziennikarka oraz tłumaczka literatury angielskiej (m.in. Dickensa, Jerome’a). Jako dziennikarka związana była od 1945 r. z „Expressem Wieczornym”, pisała tam felietony, recenzje, noty. Jej pióro znali czytelnicy „Przekroju”, w którym prowadziła dział „Aktualności z myszką”, pisywała w „Nowinach Literackich”, przed wojną zaś w „Kurierze Polskim” i czasopismach „Prasy Polskiej”. Była autorką kilkunastu książek. Wszystkie opisują Warszawę, życie jej mieszkańców w XIX w. Pierwsza książka – *Opowieści warszawskie*, to opowiadania z różnych epok dziejów Warszawy; *Tajemnice Warszawy* dotyczą lat 1822–1830; *Spotkamy się w Warszawie* to okres od 1831 do 1860 r.; *Jeden rok w Warszawie 1875*; *Dni powszednie Warszawy 1880–1900*; *Warszawa w latach 1900–1914*. Ponadto napisała: *Warszawa znana i nieznaną*; *Piętnaście lat Warszawy (1800–1815)*. Pod pseudonimem Maria Maliszewska opublikowała powieści: *Mieszkamy na Puławskiej*. *Powieść z życia powojennej Warszawy* (1948) i *Warszawa! Wysiądać!* (1949). J. Osiecka, *Laureaci Nagrody m.st. Warszawy za 1972 r.*, „Kronika Warszawy” 1973, nr 3, s. 103–104.

⁸² ATPW, Teczka – Komisje. Komisja Organizacyjna TPW. Projekt założeń organizacyjno-programowych Towarzystwa Przyjaciół Warszawy.

⁸³ Ibidem.

⁸⁴ ATPW, Teczka – Komisje. Komisja Wydawnicza. L.dz. 65/68.

Planowano wydać monografię dzielnic, co wydarzyło się nieco później, przy okazji organizowanych sesji warszawianistycznych.

Na początku lat 70. XX wieku, na terenie ówczesnej Warszawy, siedem dzielnic obejmowało całość obszaru administracyjnego, zaś działało już dziesięć Oddziałów Towarzystwa Przyjaciół Warszawy: Praga Północ, Wola, Grochów, Żoliborz, Ochota, w tym na terenie dzielnicy Śródmieście – Oddział Śródmieście, Warszawa-Centrum i Powiśle oraz dwa na terenie dzielnicy Mokotów – Oddział Mokotów i Sadyba-Wilanów. Ewentualnym był zamiejscowy jedenasty Oddział Częstochowa. Wraz z powstawaniem Oddziałów, rosła również liczba członków Towarzystwa, zarówno zwyczajnych, jak i wspierających – zakładów pracy czy instytucji⁸⁵. Obecnie w strukturach Towarzystwa Przyjaciół Warszawy działa 21 Oddziałów terenowych: Akademicki; Anin; Bemowo; Białołęka; Centrum; Grochów; KORT (Koło Organizatorów Ruchu Turystycznego); Miłośników Bródna; Nauczycielski; Ochota; Powiśle; Sadyba-Wilanów; Stare Miasto; Śródmiejski (Przewodnicki); Tarchomin; Targówek Fabryczny, Mieszkanio-woy i Zacisze; Towarzystwo Przyjaciół Pragi (dawny Oddział Praga Północ, nie mylić z istniejącym od 2013 roku Towarzystwem Przyjaciół Pragi); Towarzystwo Przyjaciół Saskiej Kępy; Ursus; Ursynów; Żoliborz-Bielany.

Wraz z tworzeniem Oddziałów Towarzystwa Przyjaciół Warszawy powstawały także Koła środowiskowe, jak: Koło nr 1 Towarzystwa Przyjaciół Warszawy przy Naczelnej Organizacji Technicznej (NOT). Działało Koło Towarzystwa Przyjaciół w Gryficach i Koło w Szczecinie⁸⁶. Podjęte zostały kroki w celu założenia Koła Towarzystwa Przyjaciół Warszawy w Katowicach. Wielu sympatyków Warszawy było również poza granicami kraju, a zwłaszcza wśród Polonii w Londynie. W samym Chicago działało Towarzystwo Przyjaciół Warszawy⁸⁷. Przy Politechnice Kijowskiej powstało w 1967 roku Koło Przyjaciół Warszawy prowadzone przez samego rektora⁸⁸. Towarzystwo utrzymywało liczne kontakty korespondencyjne z Towarzystwem Przyjaciół Warszawy w Kijowie, Londynie czy Chicago⁸⁹.

W styczniu 1967 roku wielkim sukcesem okazała się ankieta-konkurs ogłoszona przez „Stolicę” pod hasłem „Czym była i czym jest dla mnie Warszawa”. Wpłynęło ok. tysiąc wypełnionych kwestionariuszy ankietowych, ponad 200 wielostronicowych wypowiedzi pamiętnikarskich. TPW bezpośrednio rozsyłało ankietę do swoich członków, ale również do zaprzyjaźnionych osób. W skład

⁸⁵ *Towarzystwo Przyjaciół Warszawy 1963–1973*, op. cit., s. 20.

⁸⁶ ATPW, Teczka – Koło TPW w Gryficach i w Szczecinie 1983–1984. Koło TPW w Gryficach powstało w październiku 1983 r., działało do 1986 r.

⁸⁷ ATPW, Teczka – Różne propozycje współpracy, cz. 2. L.dz. 167/66.

⁸⁸ Z. Zapert, *Przyjaźń przez wzajemne poznanie. 5-lecie Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. Rozmowa z mgr. inż. arch. Jerzym Grabowskim*, „Express Wieczorny” 1968, nr 16, s. 6.

⁸⁹ *Przyjaciele Warszawy*, „Kurier Polski” 1968, nr 244, s. 4.

jury weszli: przewodniczący – red. Edmund Grzybowski (zastępca redaktora naczelnego „Stolicy”) oraz członkowie – Stefan Durmaj (zastępca kierownika Wydziału Kultury Rady Narodowej m.st. Warszawy), inż. Jerzy Grabowski (wiceprezes Zarządu Głównego Towarzystwa Przyjaciół Warszawy), dr Barbara Grochulska (Instytut Historii PAN), dr Franciszek Jakubczak (Komisja Badań nad Pamiętnikarstwem PAN), dr Włodzimierz Mirowski (Zakład Socjologii Miasta PAN), red. Krzysztof Naumienko (kierownik działu społecznego „Stolicy”), prof. Stefan Nowakowski (kierownik Zakładu Socjologii Miasta PAN). Wyniki ankiety-konkursu ogłoszone zostały na łamach „Stolicy”⁹⁰. We wrześniu 1967 roku Towarzystwo wspólnie z Muzeum Narodowym zorganizowało prelekcję prof. Kazimierza Michałowskiego *Warszawa – Ośrodek Kultury Starożytnej* w holu Muzeum, po spotkaniu można było obejrzeć wystawę „Faras”⁹¹.

W ramach przyjętej pracy kulturalnej przez TPW, członkowie rozpoczęli akcję rozprowadzania bezpłatnych biletów na zwiedzanie Muzeum w Łazienkach i Wilanowie. Nawiązano kontakty z zakładami pracy, hotelami robotniczymi i domami rencistów. Inicjatywa okazała się wielkim sukcesem, ponad tysiąc osób skorzystało z oferty⁹². Akcja ta była kontynuowana jeszcze w 1968 roku. Inicjatywa „niedzielnego zwiedzania” Pałacu w Łazienkach i Wilanowie wyszło bezpośrednio od prof. Stanisława Lorentza⁹³. Towarzystwo przygotowało informacje dla przewodników oprowadzających pracowników stołecznych zakładów pracy z prośbą o przekazanie komunikatu podczas organizowanych spotkań:

Dzisiejsza obecność Państwa w Wilanowie/Łazienkach stanowi część programu współdziałania Muzeum Narodowego z Towarzystwem Przyjaciół Warszawy. Jednym z podstawowych zadań Towarzystwa jest organizowanie poznawania przez najszersze rzesze mieszkańców Warszawy swego miasta, jego historii, kultury, rangi w życiu Narodu, wpływającej z roli Stolicy Państwa. Warszawę wiedza, co roku setki tysięcy naszych rodaków z całego kraju i z zagranicy i wielu z nas przy różnych okazjach może się z nim stykać. Towarzystwo Przyjaciół Warszawy pragnęłoby, aby każdy jej mieszkaniec w takim zamierzonym, czy choćby przypadkowym zetknięciu mógł w sposób rzeczowy i rzetelny poinformować zainteresowanych o wartościach ogólnych i unikalnych obiektach swego miasta, które istnieją wyłącznie właśnie w Warszawie i z których my warszawiacy mamy prawo być naprawdę dumni. Bo tak jak Paryż chlubi się wieżą Eiffla, Champs Élysées i Laskiem Bulońskim, (...) Wiedeń swym słynnym Ringiem, jak każdy mieszkaniec Krakowa długo może

⁹⁰ „Czym była i czym jest dla mnie Warszawa”, „Stolica” 1967, nr 3, s. 2.

⁹¹ ATPW, Teczka – Imprezy organizowane przez Towarzystwo Przyjaciół Warszawy i Oddziały od 1967 r., zaproszenie, cz. 1.

⁹² *Zwiedzamy pałace w Łazienkach i Wilanowie*, „Express Wieczorny” 1967, nr 288, s. 5.

⁹³ Łazienki Królewskie, jak i Pałac w Wilanowie były wówczas oddziałami Muzeum Narodowego w Warszawie, a prof. Lorentz jako dyrektor całej instytucji miał możliwość podejmowania tego typu decyzji.

opowiadać o Rynku z Kościołem Mariackim i o Plantach, tak my warszawiacy posiadamy jedyny na świecie swój Park Łazienkowski ze słynnym Pałacem na Wodzie, teatrem na Wyspie i Starą Pomarańczarnią, mamy przepiękny, położony w pełnym uroku parku Pałac w Wilanowie. Mamy ponadto wiele, wiele ciekawych – a co najważniejsze – niepowtarzalnych, a więc ściśle warszawskich zespołów urbanistycznych i poszczególnych budynków zarówno zabytkowych, kwitujących 700-letnią historię Warszawy, (...). Przy okazji pragniemy przypomnieć, że jeśli wyniesione ze zwiedzania Pałacu przez Państwa wrażenia wzbudzą w Was słuszną dumę, że właśnie w Waszym mieście istnieją takie skarby kultury – słuszną ta duma zwielokrotni się, gdy uświadomicie sobie, że Pałac Wilanowski/ Łazienkowski – w formie przez Was oglądanej – został odbudowany dzięki Waszym osobistym, ofiarnym wkładom złożonym w latach ubiegłych na Społeczny Fundusz Odbudowy Stolicy. Sądzymy, że jako donatorzy tych inwestycji uznacie, że Wasze złotówki zostały dobrze zużytkowane, tak samo dobrze jak przy odbudowie, dzięki nim Starówki, Uniwersytetu, pomników: Kopernika, Mickiewicza, Szopena i Kolumny Zygmunta oraz setek innych obiektów na terenie naszego miasta⁹⁴.

Od samego początku powstania członkowie założyciele, ale także i ci, co dołączali do Towarzystwa nie chcieli tworzyć organizacji społecznej na niby, bazującej na wielkich liczbach płatnych etatów. Chciano, by była to organizacja czysto społeczna, ludzi dobrej woli. W pierwszych latach istnienia Towarzystwo musiało bronić się najbardziej przed tym, aby nie stać się „wielkim przedsięwzięciem kapitalistycznym”. Składano mu propozycje, aby pod znakiem firmowym TPW pływały statki po Bałtyku. Proponowano za to miliony złotych, których Zarząd Główny nie przyjął. Odrzucono to wszystko, skupiono się tylko na prawdziwej pracy społecznej, bo takie wartości były bliskie wszystkim członkom Towarzystwa Przyjaciół Warszawy⁹⁵. Społeczna idea organizacji przetrwała próbę czasu, trwa do chwili obecnej.

1.4. Inicjowanie warszawkości

Rolą Towarzystwa, a przede wszystkim powoływanych na terenie całego kraju Oddziałów, było i jest inicjowanie „warszawkości”, takie stwierdzenia padły na II Walnym Zgromadzeniu Delegatów Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, które miało miejsce 13 marca 1967 roku. „Słowo to – nie jest bynajmniej przypadkowe. Towarzystwo i nie może, a przede wszystkim nie chce spełniać roli ani Pagartu, ani Orbisu, ani RSW »Prasa« czy »Czytelnika«. Ale Towarzystwo z racji swych założeń programowych i uprawnień statutowych ma możliwość inicjowania czy inspirowania całego szeregu poczynań służących naszemu

⁹⁴ ATPW, Teczka – Imprezy organizowane przez Towarzystwo Przyjaciół Warszawy i Oddziały od 1967 r., maszynopis informacji dla przewodników, cz. 1.

⁹⁵ *Sprawozdanie z działalności w I półroczu 1970 r.*, Towarzystwo Przyjaciół Warszawy Oddział Wola, Warszawa 1970, s. 24.

miastu, zjednujących mu dobre imię nie tylko wśród jego mieszkańców, ale w całej Polsce i świecie”⁹⁶.

Podczas II Walnego Zgromadzenia Delegatów, referat *Perspektywy rozwoju Warszawy* wygłosił Naczelny Architekt m.st. Warszawy inż. Czesław Kotela⁹⁷. Wybrano wówczas 25-osobowy Zarząd Główny Towarzystwa, który ukonstytuował się następująco: prezes – Stanisław Lorentz; wiceprezesi: Jerzy Grabowski, Jerzy Wołczyk; skarbnik – Waław Fugiński; sekretarz – Maria Krowacka; członkowie: Karolina Beylin, Janusz Durko, Stefan Durmaj, Zygmunt Dworakowski, Jan Gebethner, Kazimierz Grejm, Antoni Jaraczewski, Stanisław Komornicki, Helena Kaniewska, Ludwik Kasiński, Jan Kazimierzczak, Czesław Kotela, Bronisław Kulesza, Zbigniew Pirożyński, Kazimierz Romanowicz, Józef Szaniawski, Józef Thierry, Waław Wojnacki, Leszek Wyszacki, Witold Zembrzusi.

W czasie trwania kadencji Zarządu Głównego, wiceprezes Jerzy Wołczyk zrezygnował z uczestnictwa w pracach Prezydium w dniu 11 czerwca 1968 roku, z racji objęcia stanowiska dyrektora Państwowego Wydawnictwa Naukowego (PWN), na jego miejsce dokooptowano, jako wiceprzewodniczącego Zarządu Głównego, Edwarda Dobiję. W czasie trwania kadencji zmarł Kazimierz Romanowicz, zaś z pełnienia obowiązków członka Zarządu Głównego zrezygnował Witold Zembrzusi⁹⁸. W 1969 roku w skład Zarządu Głównego TPW wchodzili⁹⁹: Stanisław Lorentz – prezes, Edward Dobija – wiceprezes (inżynier, zastępca przewodniczącego PRN m.st. Warszawy); Jerzy Grabowski – wiceprezes (inż. arch., emeryt); Maria Krowacka – sekretarz (ekonomista); Waław Fugiński – skarbnik (kierownik Wydziału Finansowego PRN m.st. Warszawy); członkowie – Zbigniew Pirożyński (profesor, wicedyrektor Instytutu Finansów); Zygmunt Dworakowski (prezes Towarzystwa Łączności z Polonią Zagraniczną „Polonia”), Karolina Beylin (redaktor); dyrektor Janusz Durko (Muzeum Historyczne m.st. Warszawy); Stefan Durmaj (zastępca kierownika Wydziału Kultury PRN m.st. Warszawy); Jan Gebethner (emeryt); Kazimierz Grejm (poligraf, Wydawnictwo Naukowo-Techniczne); Ludwik Kasiński (doktor, prezes

⁹⁶ ATPW, Teczka – Sprawozdania, protokoły od 1963 roku. Stenogram – wypowiedź prezesa Zarządu Głównego Towarzystwa Przyjaciół Warszawy po ogłoszeniu wyników wyborów w dniu 13 marca 1967 r., s. 5–6.

⁹⁷ ATPW, Teczka – Korespondencja ogólna 1967–1970. Zawiadomienie o Walnym Zgromadzeniu Delegatów.

⁹⁸ ATPW, Teczka – Sprawozdania roczne z działalności merytorycznej Towarzystwa Przyjaciół Warszawy do roku 1980. *Sprawozdanie Zarządu Głównego Towarzystwa Przyjaciół Warszawy z działalności Towarzystwa za okres od 13 marca 1967 roku do 15 listopada 1970 roku*, s. 2.

⁹⁹ ATPW, Teczka – Sprawozdania roczne z działalności merytorycznej Towarzystwa Przyjaciół Warszawy do roku 1980. *Tezy pomocnicze do sprawozdania z działalności Stowarzyszenia za 1969 r.*

Spółdzielni Wydawniczej „Czytelnik”); Antoni Jaraczewski (prawnik, sędzia Sądu Powiatowego dla Warszawy-Pragi); Helena Kaniewska (emerytka); Jan Kazimierczak (pedagog, dyrektor XXXVIII Liceum Ogólnokształcącego w Wilanowie); Stanisław Komornicki (pułkownik, pracownik naukowy Wojskowego Instytutu Historycznego); Czesław Kotela (Naczelny Architekt m.st. Warszawy); Bronisław Kulesza (inż. arch., dyrektor Instytutu Urbanistyki i Architektury); Józef Szaniawski (student Wydziału Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego), Józef Thierry (Biuro Pełnomocnika Rządu ds. Elektronicznej Techniki Obliczeniowej); Waclaw Wojnacki (dziennikarz, emeryt); Leszek Wyszczacki (redaktor naczelny „Stolicy”). Do składu Głównej Komisji Rewizyjnej Towarzystwa Przyjaciół Warszawy weszli: przewodniczący – Stanisław Szwalbe (emeryt); zastępca przewodniczącego – Helena Kowalska (pracownik Biura Pełnomocnika Rządu ds. Deglomeracji); sekretarz – Jadwiga Kaszewska (dyrektor „Społem”); członkowie – Bohdan Binder (inżynier, emeryt); Henryk Zakrzewski (emeryt). Przewodniczącymi stałych Komisji Zarządu Głównego zostali wybrani: Komisja Organizacyjna – Kazimierz Romanowicz (a po jego śmierci – Adam Słomczyński); Komisja Finansowa – Zbigniew Pirożyński; Komisja Programowa – Karolina Beylin, zastępca Miron Paciorkiewicz.

Walne Zgromadzenie Delegatów w dniu 13 marca 1967 roku zaleciło, aby podkreślać przy każdej okazji, że Towarzystwo nie ma charakteru elitarnego, ale jest „organizacją otwartą dla wszystkich przyjaciół Warszawy”. Ustępujący Zarząd Główny mocno artykułował, że zarzucanie Towarzystwu przez ówczesne władze prowadzenie polityki elitaryzmu było niesprawiedliwe¹⁰⁰. Jak w każdej organizacji, tak i w TPW w pierwszym okresie działalności znaleźli się ludzie, którzy pod przykrywką Towarzystwa pragnęli załatwić swoje najbardziej osobiste interesy. Te przykre doświadczenia spowodowały, że m.in. podjęto prace nad zmianami statutowymi. Podkreślano fakt, iż w Towarzystwie można odnaleźć różnych członków. Była to grupa najcenniejsza, stanowiąca o randze Towarzystwa i sukcesach jego pracy, byli to członkowie-aktywiści, którzy nie tylko chętnie podejmowali bezinteresowną pracę, w odpowiedzi na każdy skierowany apel, ale często szukający tej pracy w Towarzystwie, inicjujący ją sami. Drugą grupą członków, najliczniejszą, byli „konsumenci”, płacący mniej lub bardziej regularnie składki członkowskie, ale za to bardzo chętnie uczestniczący w imprezach organizowanych w ramach Towarzystwa, lecz niekwapiący się do jakiegokolwiek aktywnego udziału w jego pracach. Wreszcie grupa

¹⁰⁰ ATPW, Teczka – Sprawozdania roczne z działalności merytorycznej Towarzystwa Przyjaciół Warszawy do roku 1980. *Sprawozdanie Zarządu Głównego Towarzystwa Przyjaciół Warszawy z działalności Towarzystwa za okres od 13 marca 1967 roku do 15 listopada 1970 roku*, s. 26.

trzecia, to ludzie, którym wystarczał sam fakt przynależności do Towarzystwa Przyjaciół Warszawy¹⁰¹.

W trakcie trwania tej kadencji Zarząd Główny powołał do życia Uchwałą nr 14/1969 z dnia 10 września 1969 roku Komisję Młodzieżową, której przewodnictwem objął jej inicjator i organizator, członek Oddziału Centrum TPW emerytowany nauczyciel Franciszek Klima¹⁰². 28 września 1969 roku, w Sali Kongresowej Pałacu Kultury i Nauki, Zarząd Główny TPW zorganizował, dla członków czynnych i wspierających Towarzystwo, koncert *Polskie Radio dla Przyjaciół Warszawy*. Wystąpiła w nim Orkiestra Rozgłośni Warszawskiej Polskiego Radia i Telewizji pod dyktando Stefana Rachonia oraz Orkiestra Taneczna Polskiego Radia i Telewizji pod dyktando Bogusława Klimczuka. Artyści biorący udział w koncercie wystąpili bezinteresownie, a byli to: Sława Przybylska, Irena Santor, Wiktoria Zieńko, Mieczysław Fogg, Katarzyna Majewska, Barbara Nieman, Krystyna Szczepańska, Bohdan Paprocki, Bernard Ładysz¹⁰³. Koncert prowadzili Irena Dziedzic i Janusz Borowicz. Podczas wystąpienia, jako gospodarz wieczoru, prof. Stanisław Lorentz przypomniał, że koncert jest dedykowany członkom wspierającym – instytucjom i zakładom pracy nie tylko w Warszawie, ale i w całej Polsce. Na zakończenie koncertu prof. Stanisław Lorentz, w imieniu całego Towarzystwa, wręczył Odznaki Towarzystwa Przyjaciół Warszawy za zorganizowanie bezpłatnego koncertu przez Polskie Radio i Telewizję dla TPW: Tadeuszowi Wysockiemu, Jadwidze Potyrowej, Stefanowi Rachoniowi, Bogusławowi Klimczukowi, Tomaszowi Dąbrowskiemu; Marianowi Palmarczykowi – dyrektorowi Pałacu Kultury i Nauki za udostępnianie Towarzystwu Sali Kongresowej. Specjalne dedykacje, w postaci wykonanych przez artystów piosenek były dla: Stefana Netzla – za ogromny wkład bezinteresownej pracy w zjednywanie członków wspierających i współpracę z nimi, ogółem pozyskał 600 członków wspierających; Mirona Paciorkiewicza – znanego w Warszawie lekarza społecznika, organizatora imprez dla członków fizycznych i wspierających Towarzystwo; Aliny Sokołowskiej – historyka, za bezinteresowne opracowanie kroniki dzielnicy Wola; Józefa Kazimierskiego – za współpracę przy opracowaniu kroniki Woli; Józefa Kursy – zasłużonego społecznika z Oddziału Częstochowa TPW, propagatora wiedzy i miłości do Warszawy w Częstochowie. Piosenki dedykowano również dwóm pierwszym członkom wspierającym Towarzystwo, którzy pozostali nimi od 1964 roku, a mianowicie Chórowi „Harfa” i Chórowi „Lutnia” w Warszawie, które poza składką członkowską, corocznie bezinteresownie wspierały koncerty dla członków Towarzystwa Przyjaciół Warszawy¹⁰⁴.

¹⁰¹ Ibidem, s. 26–27.

¹⁰² Ibidem, s. 1–3.

¹⁰³ Ibidem.

¹⁰⁴ Ibidem.

1.5. Coraz śmielsze i bogatsze postulaty

Od momentu powstania stowarzyszenia, zarządzający Towarzystwem musieli występować o wszelkie zgody do władz partyjnych i miejskich w sprawie organizacji imprez. Tym samym należało określić miejsce wydarzenia oraz to, czy impreza ma charakter zamknięty, organizowana jest dla członków i sympatyków TPW, a artyści wezmą w niej udział bezinteresownie, wstęp na imprezę jest bezpłatny i za zaproszeniem. Bez wydanego zezwolenia przez władze żadna impreza nie mogła się odbyć. Na takim zezwoleniu szczegółowym znajdował się zapis: „Niniejsze zezwolenie jak również zezwolenie ogólne organizator imprezy powinien posiadać przy sobie w celu okazania na żądanie uprawnionych organów państwowych”. Oczywiście każde zezwolenie było opiniowane przez Komisję Ocen Artystycznych, a część słowna, jak wiersze czy poematy oraz wygłaszane okolicznościowe przemówienia musiały być zatwierdzone i ocenzurowane przez Główny Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk. Ostatnie słowo należało do Prezydium Rady Narodowej m.st. Warszawy¹⁰⁵. Towarzystwo musiało występować do GUKPPiW o wydanie zezwolenia na druk zaproszeń. Z upływem lat, gdy zelżała nieco cenzura i kontrola ówczesnych władz politycznych i miejskich, charakter imprez Towarzystwa także się zmienił. Były to imprezy już w większym stopniu obywatelskie i bardziej śmiałe. Z biegiem lat, każde kolejne Walne Zgromadzenie Delegatów Towarzystwa Przyjaciół Warszawy stawiało coraz to bogatsze postulaty dotyczące nie tylko samej działalności stowarzyszenia, ale również inicjatywy i wystąpienia do władz w sprawach ważnych dla mieszkańców Warszawy.

W Sali Lustrzanej Pałacu Staszica 15 listopada 1970 roku obradowało III Walne Zgromadzenie Delegatów TPW, na którym dokonano wyboru nowych władz, zatwierdzono nowy statut Towarzystwa oraz podsumowano dotychczasowy dorobek. Zebranych powitał prof. Stanisław Lorentz, dotychczasowy prezes Zarządu Głównego TPW. Zebraniu przewodniczył Józef Kazimierski. W obradach uczestniczył: Wiesław Bieńkowski – prezes Towarzystwa Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, Ryszard Klonowski – przewodniczący Rady Klubu Miłośników Warszawy z Pałacu Młodzieży¹⁰⁶. W czasie spotkania dyskutowano o bardzo ważnej jedności organizacyjnej stowarzyszenia. Towarzystwo Przyjaciół Warszawy nie było i nie powinno być towarzystwem przyjaciół dzielnic Warszawy czy nawet części dzielnic, a jego Zarządowi Głównemu i z brzmienia Statutu, i z właściwej pojętej „racji stanu” Towarzystwa nie można było, jak podkreślano, przeznaczyć roli Komisji Koordynacyjnej. „Dlatego też praca Zarządu Głównego powinna być równie z serdeczną troską każdego

¹⁰⁵ ATPW, Teczka – Imprezy różne, zezwolenie na organizację imprezy, cz. 1.

¹⁰⁶ *Nowe władze Towarzystwa Przyjaciół Warszawy*, „Stolica” 1970, nr 47, s. 11.

Oddziału, jak bliska powinna być praca Zarządów wszystkich bez wyjątku Oddziałów Zarządowi Głównemu”¹⁰⁷.

Wśród podjętych przez delegatów uchwał dotyczących przyszłej działalności znalazły się tak istotne, jak: odbudowa Zamku Królewskiego w Warszawie, potrzeba upamiętnienia martyrologii i miejsc straceń z okresu okupacji oraz miejsc barykad z Powstania Warszawskiego, wydanie katalogów zabytków Warszawy, przywrócenie, chociaż w części, dawnej nazwy al. Szucha ze względu na jej symboliczną nazwę i znaczenie, jako miejsca katowni tysięcy Polaków, bieżącej konserwacji zabytków zieleni, szczególnie w parkach Wilanowa i Łazienek, kontynuowanie znakowania zabytków architektonicznych XIX-wiecznej Warszawy, przyspieszenie zabezpieczenia relikwów średniowiecznego grodziska bródnowskiego, wznoszenie pomników ludzi szczególnie zasłużonych dla Warszawy m.in. Bolesława Prusa, Henryka Sienkiewicza, Stefana Starzyńskiego. Postulowano odbudowę zabytków szczególnie związanych z historią Warszawy, ale również doprowadzenie do zmiany napisu na tablicy przy ul. Marchlewskiego (dziś Jana Pawła II) róg Dzielnej, który brzmiał: „Tu stał budynek więzienia kobiecego »Serbia«” – bowiem turyści, zwłaszcza zagraniczni, mogli sądzić, że upamiętnia się również miejsca przetrzymywania więźniów kryminalnych; wystąpienie z poparciem stworzenia dzielnicowego Muzeum na Woli¹⁰⁸. To był bogaty plan działań, który postawili przed sobą członkowie Towarzystwa Przyjaciół Warszawy.

Podczas obrad wybrano 20-osobowy Zarząd Główny w następującym składzie: Karolina Beylin, Stefan Broł, Edward Dobija (zastępca przewodniczącego Stołecznej RN), Janusz Durko, Stefan Durmaj, Waław Fugiński, Wojciech Fijałkowski, Jerzy Grabowski, Stanisław Jankowski, Ludwik Kasiński, Franciszek Klima, Jadwiga Kotarbińska, Czesław Kotela, Maria Krowacka, Krystyna Krzyżakowa, Stanisław Lorentz, Józef Ławnik, Miron Paciorkiewicz, Stanisław Sidowski, Leszek Wyszacki.

Prezydium Zarządu Głównego TPW w początkach 1971 roku dokooptowało do składu Zarządu Ryszarda Łazarskiego. Wiceprezes Edward Dobija zrezygnował z uczestnictwa w pracach Zarządu Głównego i jego Prezydium, w dniu 16 czerwca 1972 roku, z racji powołania go na stanowisko wiceministra w Ministerstwie Budownictwa i Materiałów Budowlanych. Na wolne miejsce powołany został Stanisław Bielecki. Prezydium Zarządu Głównego TPW w ciągu

¹⁰⁷ ATPW, Teczka – Sprawozdania roczne z działalności merytorycznej Towarzystwa Przyjaciół Warszawy do roku 1980. *Sprawozdanie Zarządu Głównego Towarzystwa Przyjaciół Warszawy z działalności Towarzystwa za okres od 13 marca 1967 roku do 15 listopada 1970 roku*, s. 28.

¹⁰⁸ ATPW, Teczka – Sprawozdania, protokoły od 1963 r. Załącznik nr 1 i 2 do *Sprawozdania Komisji Mandatowo-Skrutacyjnej Walnego Zgromadzenia Delegatów Towarzystwa Przyjaciół Warszawy odbytego 15 listopada 1970 roku*.

kadencji w latach 1970–1973 pracowało w składzie: prezes – Stanisław Lorentz; wiceprezesa – Jerzy Grabowski, Stanisław Bielecki, Ryszard Łazarski. Zarząd Główny powołał w tych latach 1971–1972 stałe Komisje: Propagandowo-Imprezową, której przewodniczyła Jadwiga Kotarbińska; Młodzieżową na czele z Franciszkiem Klimą; Wydawniczą z przewodniczącym Jerzym Grabowskim.

W konsekwencji poprawek wniesionych do statutu na III Walnym Zgromadzeniu Delegatów do czasu zatwierdzenia Statutu, Zarząd Główny na posiedzeniu 21 marca 1970 roku podjął uchwałę, zapraszając na posiedzenie plenarne Zarządu Głównego wszystkich prezesów Oddziałów TPW. Po zatwierdzeniu Statutu przez władze od dnia 4 stycznia 1971 roku w skład Zarządu Głównego weszli prezesi Oddziałów TPW: Sabina Dłutkowa – Oddział Ochota, Kazimierz Grejm – Oddział Śródmieście, Miron Kołakowski – Oddział Częstochowa, Józef Kazimierski – Oddział Wola, Aleksy Puszek – Oddział Żoliborz, Zdzisław Rajewski – Oddział Praga Północ, Henryk Wierchowski – Oddział Grochów, Waław Wojnacki – Oddział Mokotów, Zofia Wóycicka – Oddział Powiśle, Tadeusz Zaborski – Oddział Sadyba-Wilanów. Od tego momentu prezesi Oddziałów wchodził z urzędu w skład Zarządu Głównego Towarzystwa Przyjaciół Warszawy¹⁰⁹.

W latach 70. w tym samym budynku przy placu Zamkowym 10, gdzie mieści się siedziba Towarzystwa, funkcjonowało Państwowe Wydawnictwo Naukowe wraz z Redakcją Varsavianów, bliskie sąsiedztwo nie było głównym powodem współpracy z Towarzystwem Przyjaciół Warszawy. Redakcja Varsavianów popularyzowała działalność i inicjatywy Towarzystwa w wydawanych przez siebie pozycjach. Towarzystwo zaś popularyzowało we wszystkich Oddziałach TPW to, co ukazywało się nakładem PWN i dotyczyło historii Warszawy, jej przeszłości, historycznych anegdot i legend. Czasami Towarzystwo inspirowało Redakcję Varsavianów, sygnalizując ciekawy temat i ważne inicjatywy¹¹⁰. Oczywiście wszystko było pod kontrolą i ocenzone. „Nie należy zwalniać bez konsultacji z kierownictwem GUKPPiW żadnych recenzji, omówień itp. materiałów na temat *Encyklopedii Warszawy* wyd. PWN. Bez konsultacji mogą być zwalniane wyłącznie krótkie notki bibliograficzne”¹¹¹.

Wspólnie z warszawskim Towarzystwem Pamiętnikarstwa, Wydziałem Kultury Prezydium Stołecznej Rady Naukowej oraz redakcjami „Stolicy”, „Życia Warszawy” i „Expressu Wieczornego”, Towarzystwo organizowało konkurs „Warszawa w pamięci trzech pokoleń”. Z dużym zainteresowaniem mieszkańców Warszawy spotkał się ten konkurs, do kapituły konkursu wpłynęło blisko

¹⁰⁹ *Sprawozdanie z działalności za okres 16 XI 1970–30 X 1973*, Towarzystwo Przyjaciół Warszawy, Warszawa 1973, s. 15–16.

¹¹⁰ L. Klimczak, *Pracować dla Warszawy*, „Tygodnik Katolicki” 1971, nr 4, s. 2.

¹¹¹ T. Strzyżewski, *Wielka Księga Cenzury PRL w dokumentach*, Wydawnictwo PROHIBITA, Warszawa 2015, s. 125.

230 pamiętników, interesujących, bogatych i wartościowych autobiografii warszawianek i warszawiaków¹¹².

Od 1970 roku, wspólnie z Towarzystwem Wiedzy Powszechnej, prowadzone było Studium Wiedzy o Warszawie, w formie wykładów wygłaszanych przez ekspertów różnych dziedzin, historyków, varsavianistów, architektów, urbanistów, kierowanych do osób dorosłych, najczęściej pracujących w warszawskich zakładach pracy. Spotkania te odbywały się w Pałacu Kultury i Nauki¹¹³.

W każdy pierwszy i trzeci wtorek miesiąca od 1971 roku, w małej sali kinowej Muzeum Narodowego w Warszawie, Towarzystwo wspólnie z Muzeum organizowało wieczory słowno-muzyczne poświęcone patronom placów i ulic stolicy. Spotkania cieszyły się ogromnym zainteresowaniem mieszkańców miasta, sala kinowa wypełniona była do ostatniego miejsca. Oddziały Towarzystwa prześcigały się, by dla zilustrowania życia sławnych ludzi, których nazwiskami zostały upamiętnione ulice, zgromadzić jak najwięcej historycznych rekwizytów, zapraszano do wygłaszania prelekcji interesujących ludzi i ciekawych artystów. Imprezy w Muzeum Narodowym szybko zyskały sobie tłumy odbiorców. Nieco mniejszym powodzeniem cieszył się rozpoczęty w tym samym roku cykl piątkowych spotkań „Studium wiedzy” o różnorodnej tematyce warszawskiej, organizowany w Pałacu Kultury i Nauki przez Towarzystwo Przyjaciół Warszawy i Towarzystwo Wiedzy Powszechnej. Były to prelekcje znawców tematyki warszawskiej, połączone z wyświetlaniem przeźroczy i filmów, z przeznaczeniem głównie dla załóg zakładów pracy. Od słuchaczy nie wymagało się systematycznego uczestnictwa w spotkaniach¹¹⁴.

Towarzystwo z biegiem lat pozyskało wielu członków wspierających, były to przede wszystkim zakłady przemysłowe. Wykaz członków wspierających działalność TPW w roku 1971 znajduje się w Aneksie nr 5.

W grudniu 1971 roku na posiedzeniu Zarządu Głównego TPW, prof. Stanisław Lorentz zaproponował, aby członkowie Towarzystwa każdego roku 8 września, w rocznicę mianowania prezydenta Stefana Starzyńskiego Komisarzem Cywilnym przy Dowództwie Obrony Warszawy w 1939 roku, czcili pamięć o nim, składając na symbolicznej mogile na Powązkach kwiaty i zapalając znicze. Pożądany był w tamtych latach udział w tych uroczystościach młodzieży ze szkół Jego imienia. Miał to być skromny wyraz pamięci, aby nie zarzucono Towarzystwu demonstracji o posmaku politycznym. Od ponad 50 lat Towarzystwo organizuje apel pamięci poświęcony bohaterskiemu prezydentowi Warszawy Stefanowi Starzyńskiemu. Spotkania te rozpoczął Oddział Śródmieście TPW, składając kwiaty na symbolicznej mogile prezydenta. Staraniem

¹¹² Rozstrzygnięto konkurs „Warszawa w pamięci trzech pokoleń warszawiaków”, „Express Wieczorny” 1971, nr 349, s. 3.

¹¹³ Towarzystwo Przyjaciół Warszawy. Praca dla stolicy, „Nasza Trybuna” 1980, nr 6, s. 2.

¹¹⁴ Wtorki i piątki Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, „Trybuna Ludu” 1973, nr 63, s. 5.

Towarzystwa Przyjaciół Warszawy Oddział Śródmieście w dniu 14 września 1968 roku odbyło się uroczyste złożenie kwiatów na symbolicznym grobie prezydenta Stefana Starzyńskiego¹¹⁵.

1.6. Towarzystwo na miarę Warszawy

W 1973 roku minęło dziesięć lat działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. W ciągu tego okresu odnotowano wiele pożytecznych inicjatyw przeprowadzonych przez członków organizacji. Działalność Towarzystwa trafiła na podatny grunt. Przykładem jest efekt akcji *Jaka jesteś Warszawo*, w której uzewnętrzniło się zaangażowanie mieszkańców stolicy w sprawy miasta, a materiał ankiety posłużył do wydania książki pod tym samym tytułem¹¹⁶. Miłośnicy Warszawy popularyzowali stolicę w specjalnych audycjach radiowych nadawanych dla Polonii¹¹⁷. Dużym zainteresowaniem mieszkanki i mieszkańców stolicy cieszyły się imprezy o wydźwięku patriotycznym organizowane przez Towarzystwo, zarówno rocznicowe z okazji Warszawskiego Września, jak i okolicznościowe. Hasłem wielu akcji była odbudowa Zamku Królewskiego w Warszawie¹¹⁸. W wywiadzie dla „Życia Warszawy” prof. Stanisław Lorentz mówił, że były to pożyteczne i owocne lata, budzono sentyment do Warszawy, aktywizowano szerokie rzesze ludzi starszych i młodych, kontynuując tradycje różnych towarzystw miłośników Grochowa, Woli, Mokotowa czy też Towarzystwa Przyjaciół Starej Warszawy. Dzięki aktywności członków organizacji znacznie rozszerzyły się horyzonty wiedzy o Warszawie wśród mieszkanki i mieszkańców stolicy, a „patriotyzmy lokalne” zintegrowały się we wspólnym działaniu na rzecz miasta, przy tym nie zapomniano o dzielnicowych sprawach¹¹⁹.

Dzień przed kolejnym Walnym Zgromadzeniem Delegatów – 17 listopada 1973 roku – w Pałacu w Wilanowie odbyło się, z udziałem Prezydium ZG TPW, posiedzenie Rady Towarzystw Regionalnych, podczas którego prof. Stanisław Lorentz wygłosił odczyt na temat *Działalności społeczno-kulturalnej w dużych*

¹¹⁵ Szerzej na temat pamięci o Stefanie Starzyńskim w Towarzystwie Przyjaciół Warszawy zostało napisane w książce: B. Michalec, *Stefan Starzyński – gospodarz stolicy w latach 1934–1939*, Muzeum Niepodległości w Warszawie, Warszawa 2021, s. 178–186.

¹¹⁶ Książka zawiera opracowania i materiały ankiety przeprowadzonej w grudniu 1968 r. przez „Życie Warszawy”, Instytut Historii PAN, Instytut Socjologii Uniwersytetu Warszawskiego i Towarzystwo Przyjaciół Warszawy. *Jaka jesteś Warszawo?*, red. S. Nowakowski, M.M. Drozdowski, J. Górski, A. Tewiaszew, PIW, Warszawa 1972.

¹¹⁷ *Towarzystwo Przyjaciół Warszawy, czyli kształt miłości do miasta*, „Słowo Powszechne” 1975, nr 233, s. 4.

¹¹⁸ *Dziesięć lat działalności TPW. Jak poznać i pokochać Warszawę*, „Trybuna Ludu” 1973, nr 321, s. 4.

¹¹⁹ A. Tewiaszew, *Miłośnikom Warszawy*, „Życie Warszawy” 1978, nr 65, s. 8.

centrach kultury na przykładzie Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. W wygłoszonym referacie scharakteryzował działalność poszczególnych Oddziałów TPW, a w szczególności Oddziału Wola. Z kolei Stanisław Jankowski wygłosił odczyt ilustrowany przezroczami o rozwoju Warszawy i planach na przyszłość. Stałym członkiem Rady Towarzystw Regionalnych, z ramienia Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, była Maria Krowacka, sekretarz Zarządu Głównego¹²⁰.

Kolejne Walne Zgromadzenie Delegatów Towarzystwa Przyjaciół Warszawy potraktowane było jako V Zjazd, uporządkowano i zmieniono tym samym numerację od pierwszego założycielskiego spotkania, jakie miało miejsce w dniu 18 marca 1963 roku, a nie jak wynikało z poprzedniej numeracji WZD TPW. Obradowano w Pałacu Wilanowskim w otoczeniu wspaniałych skarbów sztuki. Na przewodniczącego obrad wybrano prof. Janusza Durko, a na zastępców inż. arch. Stanisława Jankowskiego oraz dyrektora Józefa Kazimierskiego, sekretarzem została Cecylia Szczecińska¹²¹.

Wielogodzinna twórcza dyskusja wyłoniła wiele konkretnych wniosków i dezyderatów. Zgromadzenie, mając szczególny charakter ze względu na jubileusz dziesięciolecia TPW, połączono z wręczeniem odznak „Zasłużonego Działacza Kultury”. Wyróżnienia otrzymali Henryk Wierchowski (prezes Oddziału Grochów), Aleksy Puszek (prezes Oddziału Żoliborz), Janina Wocialowa (wiceprezes Oddziału Żoliborz), Bolesław Boczkowski (wiceprezes Oddziału Centrum), Mieczysław Śliwczyński (przewodniczący Komisji Rewizyjnej Oddziału Centrum), Bronisław Gawroni (wiceprezes Oddziału Ochota), Roman Modrzejewski (skarbnik Oddziału Grochów), Kazimierz Szafranski (wiceprezes Oddziału Praga Północ), Olgierd Poważynski (członek Komisji Imprezowej), Maria Ciesielska (działaczka Oddziału Praga Północ), Halina Sadowska (członek Rady Komisji Młodzieżowej ZG TPW), Mirosława Sawczak-Wychowaniec (członek Rady Komisji Młodzieżowej ZG TPW) oraz Aniela Zawadzka (członek Rady Komisji Młodzieżowej ZG TPW)¹²².

Honorowe Złote Odznaki Towarzystwa Przyjaciół Warszawy („Złota Syrenka”) przyznano Franciszkowi Leszkowi Klimie, kierującemu całokształtem pracy z młodzieżą, i Cecylii Szczecińskiej. W swoim przemówieniu otwierającym obrady prof. Stanisław Lorentz poinformował o przyznaniu przez Prezydium OKOZK Medalu Zamkowego za akcję na rzecz odbudowy Zamku Królewskiego

¹²⁰ ATPW, Teczka – Protokoły z posiedzeń Zarządu Głównego Towarzystwa Przyjaciół Warszawy kadencja 1970–1973, protokół z plenarnego posiedzenia Zarządu Głównego Towarzystwa Przyjaciół Warszawy z dnia 24 października 1973 r., s. 5.

¹²¹ ATPW, Stenogram z obrad z V Walnego Zgromadzenia Delegatów TPW, Warszawa, luty 1974 r., s. 1.

¹²² ATPW, Stenogram z obrad z V Walnego Zgromadzenia Delegatów TPW, Warszawa, luty 1974 r., s. 8–9.

Zarządowi Głównemu TPW oraz Oddziałowi Centrum, a także indywidualnie Stefanowi Netzlowi, długoletniemu skarbnikowi Oddziału Centrum¹²³.

V Walne Zgromadzenie Delegatów TPW, w dniu 18 listopada 1973 roku, w oparciu o zgłoszone wnioski oraz wypowiedzi w dyskusji, postanowiło inicjować imprezy i obchody okolicznościowe w jeszcze szerszym zakresie, przeprowadzić pełną inwentaryzację istniejącej audiowizualnej dokumentacji relikwów dawnej Warszawy. Zobowiązano nowy Zarząd Główny do wystąpienia do odpowiednich władz miejskich o umieszczenie na zabytkowych obiektach Warszawy odpowiednich tablic informujących o ich powstaniu i dziejach, rozważenie możliwości lokalizacji dalszych tablic upamiętniających zasłużone dla Warszawy postacie, jak Stefan Starzyński czy Waław Lachman¹²⁴. Proponowano wystąpić do władz o ostateczne rozstrzygnięcie sprawy płyty upamiętniającej ofiary II wojny światowej, znajdującej się w Ogrodzie Saskim oraz otoczenie jej lepszą opieką. W nowej kadencji Zarząd Główny TPW miał za zadanie spotęgować działalność nad realizacją nowych pomników w Warszawie: Ludwika Waryńskiego, Bolesława Prusa, Juliusza Słowackiego oraz podjąć konsultacje dotyczące lokalizacji dalszych pomników – Ignacego Jana Paderewskiego czy figuralnego symbolu hitlerowskiego bestialstwa przy ul. Podwale¹²⁵. Ważnym zadaniem na przyszłość było podjęcie inicjatywy w sprawie nadawania nazw patronów ulic stosownie do wniosków zgłoszonych przez Oddziały TPW np. Plac Edukacji Narodowej, Kazimierza Władysława Wóycickiego itp. Zarząd Główny TPW zobowiązany został przez Walne Zgromadzenie do powołania roboczej Komisji ds. ochrony pamiątek, mienia społecznego oraz zagospodarowania zabytkowych obiektów i zabytkowych regionów miasta¹²⁶. Proponowano także, aby Zarząd Główny TPW wpłynął na przyspieszenie remontu elewacji Hotelu Bristol, wyremontowanie narożnika budynku Ministerstwa Łączności, zlikwidowanie parkingu samochodowego w bezpośrednim otoczeniu pomnika Kilińskiego, wskazanie celowości lokalizacji nowych parkingów, zorganizowanie konkursów estetyki i ukwiecania miasta, organizowanie koncertów orkiestr wojskowych na placu Zwycięstwa, otoczenie stałą opieką grobów zasłużonych warszawiaków na cmentarzu Powązkowskim¹²⁷. W czasie obrad omówiono również propozycje programowe obchodów 30-lecia „wyzwolenia Warszawy”. Zwrócono uwagę na potrzebę dokonania inwentaryzacji wszystkich dokumentów na temat Warszawy.

¹²³ Walne Zgromadzenie Delegatów Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, „Stolica” 1973, nr 48, s. 11.

¹²⁴ ATPW, Stenogram z obrad V Walnego Zgromadzenia Delegatów TPW, Warszawa, luty 1974 r., s. 47.

¹²⁵ Ibidem, s. 47–48.

¹²⁶ Ibidem, s. 48.

¹²⁷ Ibidem.

Na Walnym Zgromadzeniu dokonano wyboru członków Prezydium Zarządu Głównego, który ukonstytuował się następująco: prezes – Stanisław Lorentz; wiceprezesi – Stanisław Bielecki, Antoni Duda-Dziewierz; Ryszard Łazarski; sekretarz – Maria Krowacka; skarbnik – Waław Fugiński; członkowie: Jan Grzelak; Józef Kazimierski (prezes Oddziału TPW Wola); Edward Krasowski, Karolina Beylin, Janusz Durko, Wojciech Fijałkowski, Stanisław Jankowski, Franciszek Klima, Miron Paciorkiewicz, Olgierd Ważyński, Stanisław Puchała, Tadeusz Szumilewicz, Leszek Wyszacki, Jan Żerkowski¹²⁸. Prezesi Oddziałów, jeśli nie wchodzili w skład Prezydium, weszli automatycznie w skład Zarządu Głównego, jako reprezentanci oddziałów: Sabina Dłutkowa (Oddział Ochota), Kazimierz Grejm (Oddział Śródmieście), Miron Kołakowski (Oddział Częstochowa), Krystyna Krzyżakowa (Oddział Centrum), Aleksy Puszek (Oddział Żoliborz), Zdzisław Rajewski (Oddział Praga Północ), Bożenna Szczepańczyk (Oddział Sadyba-Wilanów), Henryk Wierzchowski (Oddział Grochów), Waław Wojnacki (Oddział Mokotów), Zofia Wóycicka (Oddział Powiśle). W skład Głównej Komisji Rewizyjnej weszli: przewodniczący – prof. Zbigniew Pirożyński, zastępca przewodniczącego – Stanisława Bachurzevska, sekretarz – Stanisław Reguński; członkowie: Bohdan Binder, Halina Dzierżanowska, Bolesław Gałęza, Aleksander Więckowski. Przy Zarządzie Głównym działały Komisje problemowe: Organizacyjno-Imprezowa – przewodniczący dr mec. Miron Paciorkiewicz; Młodzieżowa – przewodniczący Franciszek Klima (po rezygnacji Franciszka Klimy z funkcji przewodniczącego, wybrano na przewodniczącą Komisji Młodzieżowej Kazimierę Kartasińską, dokooptowując ją jednocześnie do składu Zarządu Głównego); Odznaczeń – przewodniczący dr inż. Janusz Grochulski.

W dniu 4 marca 1976 roku z pełnienia funkcji, z powodu złego stanu zdrowia, zrezygnował wiceprezes Antoni Duda-Dziewierz, a na jego miejsce powołano w dniu 10 maja 1976 roku dr. inż. Janusza Grochulskiego, jako urzędującego wiceprezesa. Po śmierci prof. Zdzisława Rajewskiego prezesem Oddziału Praga Północ został wybrany doc. inż. Krzysztof Dąbrowski. Ze stanowiska prezesa Oddziału Ochota zrezygnowała z powodu złego stanu zdrowia mgr Sabina Dłutkowa, a na jej miejsce wybrano doc. Józefa Thierry. Na miejsce Kazimierza Grejma, prezesa Oddziału Śródmieście (przemianowanego na Oddział Stare Miasto) wybrano Tadeusza Bednarczyka. Na miejsce prezesa Oddziału Mokotów red. Waława Wojnackiego wybrano Mieczysława Cichockiego, a po jego śmierci obowiązki prezesa pełniła Aleksandra Kodurowa. Na miejsce Bożenny Szczepańczyk z Oddziału Sadyba-Wilanów, która wyjechała z Warszawy, wybrano dr. Wojciecha Fijałkowskiego, a po jego rezygnacji inż. Leszka Barańskiego.

¹²⁸ D. Zawierucha, *Kronika wydarzeń w Warszawie 1 X–31 XII 1973*, „Kronika Warszawy” 1974, nr 2, s. 127.

1.7. Zmiana oblicza Warszawy

Na przestrzeni lat 1973–1976 odbyło się w stolicy ponad 1 600 imprez urzędowych i organizowanych przez Towarzystwo Przyjaciół Warszawy, od spotkań w niewielkim gronie po koncerty na Zamku, w których łącznie uczestniczyło ponad 120 tys. ludzi. W ostatnim okresie jednym z czołowych zadań Towarzystwa stała się działalność na rzecz odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie¹²⁹. Towarzystwo Przyjaciół Warszawy w 1976 roku obchodziło swój jubileusz 15-lecia działalności i zataczało coraz większe kręgi, obejmując coraz więcej środowisk Warszawy, stało się jednym z najliczniejszych w kraju stowarzyszeń regionalnych¹³⁰. W planach na przyszłość chciano pozyskać jeszcze więcej młodzieży, a także utrzymywać więzi ze stołecznymi zakładami pracy, nawiązać kontakt z mieszkańcami miast i osiedli województwa warszawskiego i pomóc im włączyć się do pracy dla swojego regionu¹³¹.

W sali konferencyjnej Zakładów im. Karola Świerczewskiego, w dniu 21 listopada 1976 roku odbyło się VI Walne Zgromadzenie Członków TPW, rozmiłowani w swoim mieście podsumowali trzyletni okres działalności i wybrali nowe władze¹³². W ciągu minionej kadencji działalności TPW wiele zmieniło się w Warszawie. Powstała Trasa Łazienkowska, Wisłostrada i Dworzec Centralny, ukończono budowę w stanie surowym Zamku Królewskiego i rozpoczął się etap pracochłonnej rekonstrukcji jego wnętrza, w zaawansowanym stanie znajdował się Zamek Ujazdowski i Centrum Zdrowia Dziecka. Towarzystwo w tym czasie wniosło do wielu z tych przedsięwzięć swój wymierny wkład, zarówno w postaci pracy społecznej działaczy TPW, jak i przez gromadzenie środków finansowych pochodzących z ofiarności publicznej, niezbędnych do ich realizacji¹³³.

Na wstępie Walnego Zgromadzenia wręczono odznaczenia najbardziej wyróżniającym się członkom Towarzystwa. Trzy osoby otrzymały medale „Komisji Edukacji Narodowej”, trzy odznaki „Zasłużonego Działacza Kultury”, pięciu osobom wręczono dyplomy ministra kultury i sztuki. W dowód uznania za dotychczasową działalność odznaką „Zasłużonego Działacza Kultury” udekorowano całe Towarzystwo Przyjaciół Warszawy, wręczył ją prezesowi TPW

¹²⁹ *Towarzystwo Przyjaciół Warszawy. Ludzie zaangażowani, znający i kochający swe miasto, „Trybuna Ludu” 1976, nr 277, s. 3.*

¹³⁰ *15 lat w służbie Warszawy i warszawiaków, „Express Wieczorny” 1978, nr 62, s. 5; XV-lecie Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, „Życie Warszawy” 1978, nr 66, s. 11.*

¹³¹ *15 lat Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. Z sercem dla stolicy, „Kurier Polski” 1978, nr 62, s. 5; K. Jeżewska, 15 lat Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, „Trybuna Ludu” 1978, nr 65, s. 7.*

¹³² *Rozmówieni w swoim mieście, „Express Wieczorny” 1976, nr 264, s. 5.*

¹³³ *W służbie naszemu miastu, „Stolica” 1976, nr 48, s. 2–3.*

prof. Stanisławowi Lorentzowi wiceprezydent Warszawy Stanisław Bielecki¹³⁴. Podczas dyskusji zgłoszono 88 wniosków dla nowego Zarządu. Proponowano nawiązanie ścisłej współpracy z regionalnymi towarzystwami kulturalnymi m.in. w Otwocku, Brwinowie, Piasecznie, Ołtarzewie. Podkreślano potrzebę szerzenia wiedzy o Warszawie w zakładach pracy oraz tworzenia tam Kół środowiskowych TPW. Wskazywano problem naboru młodych kadr działaczy Towarzystwa oraz szerszej pracy z młodzieżą i szukania nowych form upowszechniania wiedzy o Warszawie. Wiele uwagi poświęcono sprawom ochrony zabytków miasta¹³⁵. Postulowano wydanie przewodnika i folderów o Zamku Królewskim w Warszawie, w których upamiętnione byłyby nazwiska projektantów, budowniczych oraz ofiarodawców.

VI Walne Zgromadzenie Członków Towarzystwa Przyjaciół Warszawy wybrało nowe władze, w skład Zarządu Głównego weszli: Prezydium – prezes prof. Stanisław Lorentz; wiceprezes urzędujący – dr inż. Janusz Grochulski; wiceprezesi – Stanisław Bielecki (wiceprezydent m.st. Warszawy); Józef Kazimierski (dyrektor Archiwum m.st. Warszawy, zarazem prezes Oddziału Wola); sekretarz – Maria Krowacka; skarbnik – Waław Fugiński; członkowie – Kazimiera Kartasińska¹³⁶, Stanisław Jankowski, Edward Krasowski. Ponadto do składu Zarządu Głównego TPW weszli: Bolesław Chwaściński (profesor Politechniki Warszawskiej), Zbigniew Drewnowski (przedstawiciel Mazowieckiego Towa-

¹³⁴ *Popularyzują historię, służą współczesności. Przyjaciele miasta i regionu, „Życie Warszawy” 1976, nr 278, s. 4.*

¹³⁵ *Ibidem.*

¹³⁶ Kazimiera Kartasińska (ur. 26 marca 1909 w Boguminie, Czechy; zm. 2 października 1995 w Warszawie), nauczycielka, działaczka społeczno-oświatowa, po ukończeniu studiów w Krakowie, 1932–1939 nauczycielka szkół handlowo-społdzielczych; podczas okupacji uczestniczka tajnego nauczania w Warszawie; 1945–1950 nauczycielka w warszawskim szkolnictwie zawodowym; 1950–1953 studiowała w ANP, jednocześnie była dyrektorką Dyrekcji Okręgowej Szkolenia Zawodowego Warszawy i województwa warszawskiego; w latach 1950–1953 była zastępcą przewodniczącego Prezydium Stołecznej Rady Narodowej, w latach 1954–1963 dyrektorka Zespołu Szkół Ekonomicznych przy ul. Stawki 10 w Warszawie; od 1959 była organizatorką i do 1967 przewodniczącą Stołecznej Komisji Budowy Szkół Tysiąclecia; od 1936 członkini Związku Nauczycielstwa Polskiego; 1946–1948 członkini Zarządu Grodzkiego ZNP – Śródmieście; 1963–1965 przewodnicząca Sekcji Głównej Szkolnictwa Zawodowego, 1965–1970 społeczny prezes Stołecznego Okręgu ZNP. W 1986 r. została wiceprezesem ZG TPW. *Encyklopedia Warszawy*, red. B. Petrozolin-Skowrońska, op. cit., s. 323. Jej mąż Stanisław Kartasiński był nauczycielem Gimnazjum i Liceum im. Władysława IV i Gimnazjum im. S. Sempołowskiej, wykładowcą w latach 1950–1959 Państwowej Wyższej Szkoły Pedagogicznej; w latach 1958–1968 wykładał matematykę na Wydziale Matematyczno-Fizycznym UW; autor wielu podręczników szkolnych i artykułów. *Skład Uniwersytetu i spis wykładowców na rok akademicki 1957/58*, Dział Wydawnictw Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1959, s. 266.

rzystwa Kultury), Janusz Durko (profesor, dyrektor Muzeum Historycznego m.st. Warszawy), Teresa Gałązkowa (dyrektor w Ministerstwie Oświaty), Tadeusz Gliwic (profesor, emeryt), Maria Kubal (przewodnicząca związków zawodowych w FSO), Marek Kwiatkowski (kurator Muzeum w Łazienkach), Miron Paciorkiewicz (przewodniczący Komisji Imprezowej TPW), Olgierd Poważyński (major WP), Barbara Prószyńska (komendantka Chorałwi Stołecznej ZHP), Witold Straus (Ministerstwo Kultury i Sztuki), Stanisław Święcicki (przedstawiciel Huty Warszawa), Emilia Tarnowska-Lewandowska (wicekurator Okręgu Szkolnego miasta i woj. warszawskiego), Izabela Toczyłowska (wicedyrektor Wydziału Kultury Miasta Stołecznego Warszawy), Jerzy Witkowski (przewodnik warszawski), Leszek Wysznacki (redaktor naczelny „Stolicy”), Edmund Żywiółowski (przedstawiciel Fabryki Wyrobów Precyzyjnych im. gen. Karola Świerczewskiego), Krystyna Krzyżakowa (prezes Oddziału Centrum), Miron Kołakowski (prezes Oddziału Częstochowa), Henryk Wierzchowski (prezes Oddziału Grochów), Aleksandra Kodurowa (prezes Oddziału Mokotów), Józef Thierry (prezes Oddziału Ochota), Zofia Wóycicka (prezes Oddziału Powiśle), Krzysztof Dąbrowski (prezes Oddziału Praga Północ), Leszek Barański (prezes Oddziału Sadyba-Wilanów), Tadeusz Bednarczyk (Oddział Stare Miasto), Aleksy Puszko (prezes Oddziału Żoliborz). W składzie Zarządu Głównego miały miejsce zmiany dokonane w trakcie trwania kadencji¹³⁷: Zbigniew Drewnowski zrezygnował z funkcji członka ZG TPW, wkrótce po VI Walnym Zgromadzeniu. Od marca 1977 roku w skład Zarządu Głównego TPW wszedł prezes Oddziału Saska Kępa, Marian Marek Drozdowski. Na plenarnym posiedzeniu Zarządu Głównego TPW 17 marca 1978 roku dokonano zmiany na stanowisku sekretarza i dyrektora Biura TPW, na miejsce Marii Krowackiej wybrano Aleksandrę Więcek¹³⁸. W czasie dłuższej choroby Wacława Fugińskiego funkcję skarbnika pełnił od lutego do grudnia 1977 roku Tadeusz Zaremba (okresowe zastępstwo w drodze kooptacji). Po śmierci Aleksego Puszki prezesem Oddziału Żoliborz wybrano Kazimierza Pątkę. Prezesem Oddziału Stare Miasto od 6 września 1977 roku był Władysław Kempfi¹³⁹, w marcu 1980 roku funkcję tę powierzono

¹³⁷ *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy 21 listopada 1976–27 kwietnia 1980*, Warszawa 1980, s. 19–21.

¹³⁸ *U przyjaciół Warszawy*, „Stolica” 1978, nr 14, s. 10.

¹³⁹ Władysław Kempfi (1903–1981), absolwent Gimnazjum im. Jana Zamoyskiego w Warszawie, w wojnie polsko-rosyjskiej 1920 walczył w 8. Dywizjonie Artylerii Konnej, student i absolwent (1927) prawa UW, działacz akademicki, dwukrotny prezes Bratniej Pomocy Studentów UW, prezes Ogólnopolskiego Związku Bratnich Pomocy, wiceprezes Naczelnego Komitetu Akademickiego, działacz MW, OWP i ONR, po studiach adwokat, oficer rezerwy, w wojnie obronnej 1939 w 26. Pułku Piechoty Legii Akademickiej, więzień Pawiaka i obozów koncentracyjnych Sachsenhausen i Mauthausen-Gusen, współpracownik Delegatury Rządu na Kraj, po wojnie adwokat, inicjator wmurowania tablicy pamiątkowej „Aquilonii” (Polska Korporacja

Kazimierzowi Grejmowi. W grudniu 1979 roku zmarł doc. Krzysztof Dąbrowski, prezes Oddziału Praga Północ. Oddział nie wybrał w czasie okresu sprawozdawczego nowego prezesa. W styczniu 1980 roku zmarł doc. dr Józef Thierry, prezes Oddziału Ochota. Prezesem tego Oddziału został wybrany Tadeusz Piegat.

Na VI Walnym Zgromadzeniu Delegatów Komisja Rewizyjna ukonstytuowała się następująco: przewodniczący – Zbigniew Pirożyński, zastępcy przewodniczącego – Stanisława Bachurzyńska, Stanisław Regulski, sekretarz – Teodor Just, członkowie – Bohdan Binder, Czesław Szymczak, Weronika Tomaszewska, Aleksandra Więcek, Jan Żerkowski¹⁴⁰.

Instytut Historii PAN wystąpił z inicjatywą objęcia przez Towarzystwo Przyjaciół Warszawy patronatu nad trzynomową monografią *Exodus Warszawianków 1944/1945*. Publikacja miała udokumentować proces totalnego zniszczenia przez hitlerowców Warszawy po Powstaniu Warszawskim oraz przedstawić losy ludności stolicy przebywającej w obozach jenieckich, koncentracyjnych i pracy przymusowej, a także rozproszonej po całym Generalnym Gubernatorstwie. Publikacja ta miała powstać na 35. rocznicę wybuchu Powstania Warszawskiego¹⁴¹. Towarzystwo aktywnie włączyło się w akcję popularyzatorską, podejmując wśród członków TPW i mieszkańców Warszawy zbieranie relacji, dokumentów archiwalnych i fotografii.

W 1978 roku, w czasie największego rozkwitu, Towarzystwo Przyjaciół Warszawy zrzeszało 6 431 członków zwyczajnych i 1 372 członków wspierających (zakłady pracy i instytucje), w tym 861 spoza Warszawy. Były to m.in.: Huta Warszawa, Fabryka Samochodów Osobowych, białostockie „Fasty”, płocka „Petrochemia”, kopalnia „Siarkopol”, „Stomil” w Grudziądzu, Bytomskie Zakłady Urządzeń Technicznych. W tym czasie Towarzystwo planowało włączyć się aktywnie w uroczystości poświęcone rocznicy urodzin Janusza Korczaka, obchodzonej pod auspicjami UNESCO¹⁴². Towarzystwo nie dysponowało własnymi salami imprezowymi, pomimo to zorganizowało w latach 1975–1978 łącznie 1 060 różnorodnych imprez popularyzujących tematykę warszawską dla ponad 90 tys. odbiorców¹⁴³.

Akademicka) w kościele pw. św. Anny w Warszawie; <http://www.polskaniezwykla.pl/web/place/people,5635.html> [dostęp: 12.12.2022].

¹⁴⁰ *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy 21 listopada 1976–27 kwietnia 1980*, op. cit., s. 21.

¹⁴¹ ATPW, Teczka – Protokoły z posiedzeń Prezydium Zarządu Głównego TPW za okres Kadencji 1976–1979. L.dz. 320/77.

¹⁴² *15 lat Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. Z sercem do stolicy*, „Kurier Polski” 1978, nr 62, s. 4.

¹⁴³ K. Krzyżakowa, *Miłośnicy Warszawy – Warszawie*, „Stolica” 1980, nr 21, s. 4.

Tab. 1. Liczba członków zwyczajnych i wspierających w roku 1975 i 1978

Lp.	Nazwa Oddziału	Liczba członków zwyczajnych 1975	Liczba członków wspierających 1975	Liczba członków zwyczajnych 1978	Liczba członków wspierających 1978
1.	Centrum	1650	148	1686	142
2.	Częstochowa	291	29	232	27
3.	Grochów	347	17	413	19
4.	Mokotów	570	33	1076	33
5.	Ochota	189	28	287	30
6.	Powisłe	337	24	378	24
7.	Praga Północ	260	36	249	36
8.	Saska Kępa	–	–	350	1
9.	Śródmieście (Stare Miasto)	734	76	892	76
10.	Sadyba-Wilanów	190	8	314	10
11.	Wola	361	44	417	62
12.	Żoliborz	277	22	296	29

Źródło: *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy za rok 1975*. ATPW – Teczka Protokoły z posiedzeń Prezydium Zarządu Głównego TPW za okres Kadencji 1976–1979. *Wstępne sprawozdanie z odbytych wspólnych posiedzeń Prezydium Zarządu Głównego i Zarządów Oddziałów TPW oraz z Walnych Zebrań Członków Oddziałów*, s. 1–15.

W okresie blisko czteroletnim kadencji w latach 1976–1980 szeregi członków zwyczajnych wzrosły o 40 procent. Zorganizowany został nowy, 12. Oddział Saska Kępa, związało się z Towarzystwem 16 Kół zainteresowań. Członkowie TPW w tym okresie byli aktywnie obecni we wszystkich najważniejszych działaniach upowszechniających wiedzę o Warszawie, w wielu działaniach dotyczących społecznej opieki nad zabytkami, w niektórych inicjatywach i pracach kształtujących ówczesne nowe oblicze miasta¹⁴⁴.

Z okazji 15-lecia Towarzystwa Przyjaciół Warszawy zostało zorganizowane uroczyste spotkanie w kawiarni Muzeum Narodowego w Warszawie, na które zapraszał prof. Stanisław Lorentz, prezes Zarządu Głównego Towarzystwa Przyjaciół Warszawy¹⁴⁵. Otwierając spotkanie w dniu 17 marca 1978 roku, prof. Stanisław Lorenz powiedział:

¹⁴⁴ Ibidem.

¹⁴⁵ ATPW, Teczka – Jubileusz XV-lecia TPW, 17 marca 1978 r. Zaproszenie.

Najważniejsze z dokonanych i planowanych osiągnięć nie są i nie byłyby możliwe bez twórczego zaangażowania ludności Warszawy, bez przywrócenia świeżości i emocjonalnej siły słynnemu hasłu – „warszawskie tempo”. Stawia to przed naszym Towarzystwem nowe, ambitne zadania. Jesteśmy dumni z osiągnięć Warszawy. (...) Warszawa jest naszą najpiękniejszą i niewyczerpaną inspiracją. Z nią związaliśmy swój los społeczny i osobisty. Pragnę zapewnić, że nadal będziemy działać społecznie, żarliwie na rzecz Warszawy. (...) Z okazji jubileuszu XV-lecia składam członkom Zarządu Głównego, członkom Zarządów Oddziałów, wszystkim działaczom Towarzystwa Przyjaciół Warszawy jak najserdeczniejsze, gorące podziękowania za dotychczasową ofiarność oraz życzenia nowych osiągnięć w działalności społecznej i wielkiej pomyślności w życiu osobistym¹⁴⁶.

W czasie spotkania 17 osób, które szczególnie przyczyniły się do rozwoju Towarzystwa, otrzymało odznaki „Zasłużony Działacz Kultury”, a 15 długoletnim działaczom wręczono dyplomy honorowe ministra kultury i sztuki „Za osiągnięcia w upowszechnianiu kultury”, Odznaką „Zasłużony Działacz Kultury” wyróżnieni zostali: Jan Berger – wiceprezes Zarządu Oddziału Grochów TPW; Tatiana Billewicz – członek Prezydium Zarządu Oddziału Powiśle TPW; Eugeniusz Bojarski – zasłużony działacz społeczny i kulturalno-oświatowy, członek Zarządu i przewodniczący Sekcji Imprezowej Oddziału Stare Miasto TPW; Stefan Brzozowski – członek Zarządu Oddziału Praga-Północ TPW; Tadeusz Gliwic – członek Zarządu Głównego i członek Prezydium Zarządu Centrum TPW; Franciszek Góralczyk – działacz TPW Oddziału Wola, wiceprezes Zarządu i przewodniczący Komisji ds. Współpracy z Członkami Wspierającymi; Jerzy Gromski – historyk-varsavianista, członek-założyciel Oddziału Ochota TPW, szczególnie aktywny w Komisji Historycznej; Tomasz Hardejewski – długoletni, zasłużony działacz społeczno-kulturalny, współzałożyciel Oddziału Sadyba-Wilanów TPW, członek Zarządu i przewodniczący Sekcji Imprez; Józef Korabiński – członek założyciel i pierwszy sekretarz Zarządu Towarzystwa Przyjaciół Starej Warszawy, aktualny wiceprezes Zarządu i przewodniczący Sekcji Historyczno-Rozwojowej Oddziału Stare Miasto TPW; Maria Krowacka – zasłużona działaczka społeczna, długoletni sekretarz i dyrektor Biura Zarządu Głównego TPW; Józef Kursa – długoletni, ofiarny działacz TPW Oddziału w Częstochowie; Zygmunt Mroczek – aktywny działacz Oddziału Żoliborz TPW, Edmund Olechno – jeden z najstarszych członków Towarzystwa Przyjaciół Warszawy od 1965 roku, nieprzerwanie działający w Oddziale Mokotów TPW; Olgierd Przybytek – długoletni działacz społeczno-kulturalny, aktywny działacz Oddziału Centrum TPW; Władysław Smorga – współzałożyciel, aktywny działacz, członek Zarządu Oddziału Sadyba-Wilanów TPW; Stanisława Stimac – sekretarz Zarządu Oddziału Wola TPW, zasłużona we współpracy

¹⁴⁶ Ibidem. Maszynopis przemówienia prof. Stanisława Lorentza, s. 9–10.

z wolskimi zakładami przemysłowymi; Renata Zawadzka – członek Zarządu Oddziału Ochota TPW¹⁴⁷.

Ponadto wyróżniono dyplomami ministra kultury i sztuki z okazji jubileuszu następujące osoby: Stanisławę Bachurzewską – wieloletnią wiceprzewodniczącą Głównej Komisji Rewizyjnej TPW; Władysławę Borkowską – długoletnią działaczkę Oddziału Mokotów TPW, która prowadziła społecznie bibliotekę, organizowała wystawy i Kursy wiedzy o Warszawie; Tadeusza Burchackiego – zasłużonego organizatora, powołanego w marcu 1976 roku aktywnie i szybko działającego Oddziału Saska Kępa TPW, wiceprezesa tego Oddziału; Bolesława Chwaścińskiego – varsavianistę, zasłużonego działacza TPW, przedstawiciela Towarzystwa w Komisji Nazewnictwa Ulic Rady Narodowej Miasta Stołecznego Warszawy; prof. Mariana Marka Drozdowskiego – historyka, varsavianistę, długoletniego działacza społeczno-kulturalnego, który w marcu 1976 roku zorganizował Oddział Saska Kępa, mający już poważne osiągnięcia w ożywieniu działalności kulturalnej w tej części miasta; Antoniego Jaraczewskiego – członka i założyciela Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, wieloletniego sekretarza Zarządu Oddziału Praga Północ TPW; Witolda Kałuskiego – aktora Teatru „Komedia”, aktywnego członka oddziału Powiśle TPW, występującego honorowo na wielu organizowanych przez Towarzystwo imprezach artystycznych; Kazimierza Pątka – aktywnego działacza społecznego w Oddziale Żoliborz TPW, od 1975 roku prezesa Zarządu tego Oddziału; Wacławę Rządzką – długoletnią działaczkę wielu organizacji społecznych i komitetów osiedlowych, od roku 1963 aktywnie pracującą społecznie w Towarzystwie Przyjaciół Warszawy, od roku 1970 członka Zarządu Oddziału Stare Miasto TPW; Marka Sewena – kompozytora i dyrygenta, kierownika Zespołu „Capella Arcis Varsoviensis”, długoletniego działacza Towarzystwa, zastępcę przewodniczącego Komisji Imprezowej przy ZG TPW, który wspólnie z Zespołem koncertował społecznie na imprezach organizowanych z okazji warszawskich rocznic; Lidie Schmidt – aktywną działaczkę Towarzystwa, od roku 1970 członka Zarządu Oddziału Stare Miasto TPW; Antoniego Szulca – wieloletniego, zasłużonego działacza społecznego na terenie Rembertowa, przez kilka kadencji radnego DRN Warszawa Praga Południe, aktywnego działacza Oddziału Grochów TPW; Witolda Strausa – długoletniego, aktywnego działacza Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, przewodniczącego Komisji Ochrony Zabytków i Rozwoju Miasta, zasłużonego opiekuna zabytków Warszawy; Henryka Wierzchowskiego – historyka, varsavianistę, długoletniego działacza Towarzystwa, prezesa Oddziału Grochów TPW, społecznego wykładowcę na Kursach wiedzy o Warszawie dla młodzieży; Zofię Wóycicką – długoletnią,

¹⁴⁷ ATPW, Teczka – Jubileusz XV-lecia TPW, 17 marca 1978 r. Wykaz działaczy Towarzystwa Przyjaciół Warszawy wyróżnionych Odznaką „Zasłużony Działacz Kultury” z okazji jubileuszu XV-lecia Towarzystwa Przyjaciół Warszawy w dniu 17 marca 1978 r., s. 1–2.

zasłużoną działaczkę Towarzystwa, prezesa Oddziału Powiśle, inicjatorkę wielu akcji upiększających Warszawę, która reaktywowała przedwojenny konkurs „Warszawa w kwiatach”, organizatorkę imprez kulturalnych¹⁴⁸.

Podziękowania specjalne od prezesa Towarzystwa prof. Stanisława Lorentza otrzymały osoby zasłużone dla Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, wśród nich: Zofia Olszewska, Halina Sadowska, Halina Dankowska, Sabina Dłutkowa, Jan Bekanowski, Sława Łabanowska, Wojciech Fijałkowski, Kazimierz Grejm, Cecylia Szczecińska, Antoni Duda-Dziewierz, Janina Wocialowa, Karol Śliwka, Jerzy Grabowski i Franciszek Klima¹⁴⁹.

W latach 1976–1978 TPW wspólnie z Wydziałem Kultury i Sztuki Urzędu m.st. Warszawy, Kuratorium Oświaty i Wychowania, redakcjami „Życia Warszawy” i „Stolicy” organizowało konkurs „Warszawa nasza stolica”. W 1979 roku do kapituły konkursu wpłynęło ponad 600 prac plastycznych uczniów szkół podstawowych i licealnych oraz uczestników zajęć pozaszkolnych. Wyróżniono ponad 80 prac, które eksponowane były na wystawie w Pałacu Młodzieży. Nauczyciele-opiekunowie otrzymali dyplomy uznania. W uroczystości rozdania nagród uczestniczyli wiceprezydent m.st. Warszawy – Michał Szymborski oraz Kurator Oświaty i Wychowania – Edward Jaszczak¹⁵⁰.

15 minionych lat działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, to okres wyteżonej pracy i niemałych osiągnięć. Zorganizowano ponad 5 tys. imprez popularyzatorskich, takich jak odczyty, wykłady, koncerty, wystawy, wieczory literackie, projekcje filmowe i wiele innych, w których uczestniczyło 425 tys. osób. Zmobilizowano młodzież do zalesienia obszarów Puszczy Kampinoskiej, porządkowania parków, terenów szkolnych, opieki nad grobami zasłużonych warszawiaków¹⁵¹. W lipcu 1978 roku kilku zasłużonych członków Towarzystwa otrzymało Odznakę „Za Zasługi dla Archiwistyki”, którą wręczył na specjalnej uroczystości naczelny dyrektor Archiwów Państwowych prof. Tadeusz Walichowski. Wśród odznaczonych znaleźli się prof. Marian M. Drozdowski, Juliusz W. Gomulicki, Józef Kazimierski, prof. Stanisław Lorentz, Adam Słomczyński, Konrad Zawadzki¹⁵².

12 września 1979 roku miała miejsce premiera oczekiwanego już od dawna filmu *Gdziekolwiek jesteś Panie Prezydencie*, w reżyserii Andrzeja Trzostawieckiego, opowiadającego o Stefanie Starzyńskim we wrześniu 1939 roku. Następnego dnia po premierze, w kinie „Wisła” odbył się specjalny pokaz dla

¹⁴⁸ Ibidem.

¹⁴⁹ ATPW, Teczka – Jubileusz XV-lecia TPW, 17 marca 1978 r. Wykaz osób zaproszonych na spotkanie z okazji XV-lecia Towarzystwa Przyjaciół Warszawy w dniu 17 marca 1978 r.

¹⁵⁰ *Warszawa nasza stolica*, „Stolica” 1979, nr 9, s. 10.

¹⁵¹ *15 lat w służbie Warszawy i warszawiaków*, „Express Wieczorny” 1978, nr 62, s. 3.

¹⁵² *Zasłużeni dla archiwistyki*, „Życie Warszawy” 1978, nr 169, s. 11.

Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, połączony ze spotkaniem z jego twórcami. Odtwórca głównej roli, Tadeusz Łomnicki napisał: „Wielmożny Szanowny Panie Profesorze, ogromną radość sprawił mi Pański list i zaproszenie na spotkanie 13 bm. z realizatorami i aktorami filmu poświęconego pamięci Stefana Starzyńskiego. Film o Prezydencie Starzyńskim jest świeżym filmem, tym bardziej postaram się tu wrócić z kuracji w Busku i wziąć udział w spotkaniu. Z wyrazami głębokiego szacunku Tadeusz Łomnicki”¹⁵³.

Warto wspomnieć, że pamięć o prezydencie Warszawy Stefanie Starzyńskim w TPW nadal trwa, organizowane są apele pamięci przy symbolicznym grobie prezydenta na Starych Powązkach, przyznawana jest też odznaka osobom i instytucjom za wieloletnią działalność społeczną dla Warszawy, jest to „Odznaka Honorowa Stefana Starzyńskiego 1893–1943 – Prezydenta Warszawy”.

1.8. Miłośnicy Warszawy – Warszawie

VII Walne Zgromadzenie Delegatów Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, wówczas już największego stowarzyszenia regionalnego w kraju jak donosiła prasa, odbyło się 27 kwietnia 1980 roku. W czasie obrad wiele miejsca poświęcono sposobom przekazywania młodzieży wiedzy o stolicy. W dalszym ciągu planowano pracę z młodszym pokoleniem, pamiętając o tym, że to właśnie młodzież stanowić będzie w przyszłości kadrę działaczy i społeczników Warszawy¹⁵⁴. Postawiono sobie za cel w kolejnej kadencji nawiązanie jeszcze ściślejszych związków z warszawskimi zakładami przemysłowymi. Towarzystwo posiadało już wielu członków instytucjonalnych, wspierających, traktując to, jako wyraz uznania dla pracy społeczników, starano się kontakty te ożywić i wypełnić nową treścią. W planach na przyszłość postawiono sobie za cel walkę o zieleń i kwiaty, o jak największe zazielenianie miasta¹⁵⁵.

Ważnym kierunkiem działalności TPW stała się opieka społeczna nad zabytkami. Podczas dyskusji na zjeździe wiele mówiono o konieczności, w szerszym niż dotąd stopniu, kontynuowania działań, które mają najlepsze tradycje i dobrze służą Warszawie. Podjęto zobowiązanie, że będą rozwijane inicjatywy, mające na celu społeczną opiekę nad zabytkami oraz wpływające na oblicze miasta. Uchwałą Rady Narodowej m.st. Warszawy uhonorowano Towarzystwo Przyjaciół Warszawy zbiorową złotą honorową odznaką „Za Zasługi dla Warszawy”. Członkowie TPW otrzymali odznaki „Zasłużonego Działacza Kultury” oraz medale „Komisji Edukacji Narodowej”. Wyróżniającym się aktywistom przyznano honorowe odznaki TPW.

¹⁵³ List Tadeusza Łomnickiego pisany do prof. Stanisława Lorentza. ASL, [MNW DEP]: (1118), k. 57.

¹⁵⁴ K. Krzyżakowa, *Miłośnicy Warszawy – Warszawie*, op. cit., s. 4.

¹⁵⁵ Ibidem.

Tab. 2. Stan organizacyjny Towarzystwa Przyjaciół Warszawy do roku 1980

Rok	Liczba członków zwyczajnych	Liczba członków wspierających / w tym spoza Warszawy	Liczba Oddziałów
1963	300	4	–
1964	500	4	1
1965	293	–	4
1966	986	6	9
1967	1387	61	10
1968	2193	329	11
1969	3551	powyżej 780	11
1970	4139	967	11
1971	4634	1168	11
1972	5120	brak danych	11
1973	5444	1502 / 930	11
1974	5313	1500 / 570	11
1975	5106	1344 / 879	11
1976	5378	1358 / 885	11
1978	6432	1188 / 861	11
1980	7560	1360	12

Źródło: *Rocznik Statystyczny Warszawy 1966*, podaje liczbę członków Towarzystwa Przyjaciół Starej Warszawy, s. 309; *Towarzystwo Przyjaciół Warszawy 1963–1973*, PIW, Warszawa 1973, s. 20; *Rocznik Statystyczny Warszawy 1973*, Miejski Urząd Statystyczny m.st. Warszawy 1973, s. 11; *Towarzystwo Przyjaciół Warszawy Zarząd Główny, Sprawozdanie z działalności za okres 16 listopada 1970–30 października 1973 r.*, Warszawa 1973, s. 14; *Skrócone sprawozdanie z obrad V Walnego Zgromadzenia Delegatów*, TPW, Warszawa 1974, s. 5; *Słownik Polskich Towarzystw Naukowych*, t. 3, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1978, s. 487; *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy za rok 1975*, s. 1; *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy za okres 18 listopada 1973 do 21 listopada 1976*, Warszawa 1976, s. 23. „Kronika Warszawy” 1970, nr 2, s. 163; 1977, nr 4, s. 131; 1978, nr 3, s. 174. „Stolica” 1980, nr 21, s. 4. *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy od dnia 21 listopada 1976 roku do 27 kwietnia 1980 roku*, Warszawa 1980, s. 18.

Do wybranej na VII Walnym Zgromadzeniu Delegatów Towarzystwa Przyjaciół Warszawy Komisji Wnioskowej, której przewodniczył Kazimierz Pątek, zgłoszono 62 wnioski. Zarząd Główny i Oddziały TPW zostały zobowiązane w nadchodzącej kadencji do realizacji spraw priorytetowych w zakresie ochrony zabytków; podjęcia starań w sprawie przyspieszenia generalnego remontu Rogatki Grochowskiej przy ul. Zamoyskiego 36 i zabezpieczenia cennego

zabytku przed błotem (wniosek Oddziału Grochów); przyspieszenia odbudowy i konserwacji Żółtej Karczmy przy al. Wilanowskiej (wniosek Oddziału Sadyba-Wilanów, budynek w 1966 roku przeszedł na własność Skarbu Państwa, został odrestaurowany na początku lat 80., a od 1984 jest siedzibą Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego); odnowienia i konserwacji budynku dawnego szpitala przy ul. Biedronki, rozważenie możliwości zorganizowania w tym budynku muzeum szpitala (wniosek Oddziału Sadyba-Wilanów); spowodowanie realizacji prac konserwacyjnych budynku dawnych jatek przy ul. Wiertnicznej (wniosek Oddziału Sadyba-Wilanów). Apelowano, aby wszystkie Oddziały TPW sprawowały opiekę społeczną nad budynkami objętymi ochroną konserwatorską (wniosek Oddziału Powiśle). Ważny wniosek, który został przedłożony indywidualnie przez Juliusza Klaudiusza Kalinowskiego, dotyczył szybkiego podjęcia interwencji w sprawie przyspieszenia rekonstrukcji orłów i zniczy przy pomniku Adama Mickiewicza¹⁵⁶.

Postulowano także w sprawie pomników, tablic pamiątkowych, miejsc pamięci narodowej i muzeów, jak: wystawienie pomników Stefana Starzyńskiego i Gabriela Narutowicza; wmurowanie tablic ku czci gen. Władysława Sikorskiego, Henryka Sienkiewicza; uporządkowanie fosy i odnowienie Fortu Dąbrowskiego na Sadybie. Proponowano, aby jedno z pomieszczeń fortu przeznaczyć na miejsce pamięci obrońców Sadyby i Czerniakowa w czasie Powstania Warszawskiego; poczynić starania o utworzenie muzeów dzielnicowych Ochoty, Pragi, Żoliborza (wniosek Oddziałów Żoliborz, Grochów i Ochota); usytuować przy murach staromiejskich, w rejonie narożnika ulic Mostowej i Brzozowej „Pomnika Powstańca – obrońcy Starego Miasta” (wniosek Oddziału Stare Miasto); w związku ze 150. rocznicą Powstania Listopadowego uporządkować słynną Redutę 56, której obrońcą był gen. Józef Sowiński (wniosek Oddziału Wola); umieścić na willi, w której mieszkał prezydent Stefan Starzyński tablicę informacyjną przypominającą o tym fakcie (wniosek – Ewa Ostrowska); wystąpić z dezyderatem do władz Warszawy o trwałe uczczenie pamięci zmarłego niedawno wybitnego filozofa i humanisty prof. Władysława Tatarkiewicza w postaci tablicy na domu przy ul. Długiej 18, gdzie uczony ten urodził się i mieszkał w latach 1886–1890 oraz nazwanie jego imieniem jednej z ulic miasta (wniosek Oddziału Powiśle). W zakresie nazewnictwa ulic proponowano: nazwanie jednej z ulic Mokotowa – ul. Stanisława Stypułkowskiego (wniosek indywidualny), zaś w zakresie urbanistyki, ochrony środowiska i estetyki miasta postulowano o zachowanie walorów historycznych Olszyny Grochowskiej, zagrożonej planami przeprowadzenia przez jej teren

¹⁵⁶ ATPW, Teczka – Protokoły z posiedzeń Prezydium ZG TPW. Kadencja 1980–1983. Protokół nr 2, roczny 2-80-81, zał. nr 1 do protokołu z dnia 27 czerwca 1980 r. *Sprawozdanie Komisji Wnioskowej VII Walnego Zgromadzenia Delegatów Towarzystwa Przyjaciół Warszawy obradującego w dniu 27 kwietnia 1980 roku*, s. 1–6.

linii magistrali ciepłowniczej, a także planami realizacji drogi szybkiego ruchu (wniosek Oddziału Grochów). Ponadto postulowano przyspieszenie zmiany przepisów o otulinach parków narodowych i zaktualizowanie ostatecznego projektu zagospodarowania przestrzennego Kampinoskiego Parku Narodowego; utworzenie parku krajobrazowego Las Kabacki (wniosek Oddziału Sadyba-Wilanów); przywrócenie istniejącego do niedawna połączenia ul. Podolskiej z ul. Podhalańską – najkrótszej drogi z Grochowa do Pomnika Poległych w bitwie w 1831 roku (wniosek Oddziału Grochów). W zakresie wydawnictw złożono wnioski o podjęcie starań w sprawie wydawania przez Zarząd Główny TPW biuletynu kwartalnego, informującego o pracach i akcjach stowarzyszenia; wydanie publikacji dokumentującej odbudowę Zamku Królewskiego oraz publikacji dotyczącej historii Warszawskiego Przedsiębiorstwa Budowlanego i Biura Odbudowy Stolicy; podjęcie starań o opracowanie monografii miast województwa warszawskiego. W sprawach różnych wnioskowano o ustalenie składki członkowskiej (Uchwała VII Walnego Zgromadzenia). Uznano, że idąc za przykładem Oddziału Powiśle, pozostałe Oddziały TPW winny organizować konkurs „Warszawa w kwiatach” (wniosek Oddziału Powiśle); wykorzystać środki masowego przekazu do popularyzacji aktualnej problematyki warszawskiej i działalności TPW, w tym włączenie do programów PRiTV stałej pozycji poświęconej działalności TPW.

Zobowiązano Zarząd Główny TPW do podjęcia porozumień z zarządami towarzystw o zbliżonych zadaniach, w celu doskonalenia form współpracy. Zarząd zobowiązany został do kontynuowania prac nad realizacją wniosków zgłoszonych na poprzednim VI Walnym Zgromadzeniu Delegatów. Komisja Wnioskowa przedstawiła Zarządowi Głównemu do rozważenia następujące wnioski: zorganizowanie w budynku Karczmy Zajezdnej w Wawrze, oddanej w użytkowanie Polskiemu Związkowi Motoryzacyjnemu – Muzeum Drogownictwa i Zajazdów Przydrożnych (wniosek Oddziału Grochów); Komisja Ochrony Zabytków Zarządu Głównego TPW, w porozumieniu z Urzędem Konserwatorskim m.st. Warszawy, miała wystąpić o rekonstrukcję głównego korpusu dawnego Instytutu Agronomicznego na Marymoncie i przeznaczenie budynku na Muzeum Żoliborza (wniosek Oddziału Żoliborz). Ponadto postulowano organizację szkoleń Kursów wiedzy o Warszawie w szkołach ponadpodstawowych, w szkołach podstawowych przekazywanie wiadomości o Warszawie na pogadankach i wycieczkach – w ramach programu nauczania (wniosek Oddziału Żoliborz), a po uzyskaniu zgody władz oświatowych organizowanie Koła Młodych Przyjaciół Warszawy w ramach szkolnych Kół zainteresowań (wniosek Oddziału Żoliborz); poczynienie starań o uporządkowanie otoczenia pomnika Mikołaja Kopernika poprzez skasowanie parkingu przed Pałacem Staszica. Uznano, że TPW winno zająć się energicznie sprawą Pola Mokotowskiego, chroniąc przed postępującą dewastacją i rabunkiem jego terenów przez różnego rodzaju inwestycje (wniosek Leszka Wyszackiego); wydanie

pełnego, czytelnego i dostępnego (duży nakład) planu dzielnic Warszawy (wniosek prof. Mariana M. Drozdowskiego). Zobowiązano Zarząd Główny do podjęcia, wspólnie z Zarządami Oddziałów, starań w celu zapewnienia dla prac Towarzystwa odpowiedniego własnego lokalu, w którym można by prowadzić działalność imprezową, biblioteczną, spotkania członków, kursy dla młodzieży (wniosek Oddziału Centrum). Zaproponowano utworzenie przy Zarządzie Głównym TPW klubu kolekcjonerów warszawianów (wniosek Oddziału Żoliborz). Ze względu na statutowy program działalności TPW i zasługi dla społeczeństwa, uznano, że należałoby wystąpić do odnośnych władz o uznanie Towarzystwa Przyjaciół Warszawy za organizację wyższej użyteczności (wniosek Oddziału Żoliborz).

Na VII Walnym Zgromadzeniu Delegatów Towarzystwa Przyjaciół Warszawy wybrano następujący skład Zarządu Głównego TPW: prezes – Stanisław Lorentz, wiceprezesa – Michał Szymborski, Janusz Grochulski, Józef Kazimierski (a zarazem prezes Oddziału Wola), sekretarz – Aleksandra Więcek, skarbnik – Wacław Fugiński, członkowie: Stanisław Jankowski, Kazimiera Kartasińska, Hanna Rostkowska. W skład Plenum ZG TPW weszli: Tadeusz Burchacki, Janusz Durko, Teresa Gałązkowa, Tadeusz Gliwic, Ignacy Golik, Juliusz Wiktor Gomulicki, Jerzy Kasprzycki, Jadwiga Nowicka, Olgierd Poważyński, Barbara Prószyńska, Maria Roerichowa, Witold Straus, Stanisław Święcicki, Izabela Toczyłowska, Jerzy Witkowski, Leszek Wyszacki, Konrad Zawadzki, Krystyna Krzyżakowa (prezes Oddziału Centrum), Miron Kołakowski (prezes Oddziału Częstochowa), Henryk Wierzchowski (prezes Oddziału Grochów), Aleksandra Kodurowa (prezes Oddziału Mokotów), Tadeusz Piegat (prezes Oddziału Ochota), Zofia Wóycicka (prezes Oddziału Powiśle), Jan Jaskanis (prezes Oddziału Praga)¹⁵⁷, Leszek Barański (prezes Oddziału Sadyba-Wilanów), Kazimierz Grejm (prezes Oddziału Stare Miasto), Kazimierz Pątek (prezes Oddziału Żoliborz)¹⁵⁸. Wybrano Główną Komisję Rewizyjną Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, która ukonstytuowała się następująco: przewodniczący – Zbigniew Pirożyński; zastępcy przewodniczącego – Stanisława Bachurzevska, Stanisław Regulski; sekretarz – Teodor Just; członkowie – Bohdan Binder, Ewa Makowska, Czesław Szymczak, Fryderyk Węgrzyn, Aleksander Więckowski.

Od lutego 1981 roku w pracach Zarządu Głównego uczestniczył, wybrany przez Walne Zebranie Członków, prezes Oddziału Praga Północ dr Jan Jaskanis. W 1981 roku zrezygnował z powodu choroby, z funkcji członka Zarządu

¹⁵⁷ Ibidem, s. 6. W chwili konstituowania się Zarządu Głównego Oddział Praga nie miał prezesa, funkcję tę powierzono dr. Janowi Jaskanisowi na Walnym Zebraniu Członków w dniu 18 lutego 1981 r.

¹⁵⁸ ATPW, Teczka – Sprawozdania roczne z działalności merytorycznej Towarzystwa Przyjaciół Warszawy do roku 1980. *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy w roku 1980*, s. 5–6.

Głównego TPW Ignacy Golik. 4 września 1982 roku zmarł wieloletni skarbnik Waclaw Fugiński, na jego miejsce w skład ZG TPW weszła Ewa Makowska wybrana na VII Walnym Zgromadzeniu Delegatów do składu Głównej Komisji Rewizyjnej¹⁵⁹.

1.9. Z nastawieniem na ochronę zabytków i estetykę miasta

Towarzystwo Przyjaciół Warszawy działało wytrwale i bez reklamy, zachowując spokój i wiarę w ponadczasową wartość uczciwej pracy, choć dookoła grzmiały pioruny albo szerzyła się apatia i „ogólna niemożność”. Nastąpiła fala strajków w lipcu i sierpniu 1980 roku. Strajkowały wielkie zakłady Warszawy: Zakłady Mechaniczne „Ursus”, Huta Warszawa, Fabryka Samochodów Osobowych, Zakłady Elektroniczne „Warel”, Zakłady Mechaniczne im. Marcelego Nowotki, Fabryka Wyrobów Precyzyjnych im. gen. Karola Świerczewskiego, Zakłady Wytwórcze Lamp Elektrycznych im. Róży Luksemburg. W 1981 roku, mimo różnorodnych napięć politycznych, społecznych i gospodarczych, zwiększyły się szeregi członków Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. Życie przynosiło jednak problemy, wobec których Towarzystwo bywało zaskakiwane decyzjami nietrafnymi i niezrozumiałymi. Głos Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, poparty opiniami autorytetów naukowych, rozbrzmiewał często po próżnicy, choć Jerzy Kasprzycki członek Zarządu Głównego TPW, na łamach „Życia Warszawy” w rubryce „W połowie tygodnia” rozpisывał się na temat trudnych i niezauważalnych przez ówczesne władze spraw¹⁶⁰.

W początkach 1980 roku grono przyjaciół i współpracowników prezydenta Warszawy zawiązało Komitet Budowy Tablicy-Pomnika, w celu uczczenia pamięci Stefana Starzyńskiego. Przewodniczącym Komitetu został Janusz Regulski, były Komendant Główny Straży Obywatelskiej z września 1939 roku, a wiceprzewodniczącym prof. Stanisław Lorentz, dyrektor Muzeum Narodowego w Warszawie, obaj związani z Towarzystwem Przyjaciół Warszawy¹⁶¹. Wszystko zainicjował Janusz Regulski, zaproponował także, aby przewodnictwo nad Komitetem objął prof. Stanisław Lorentz, który odmówił, uważając, że tę funkcję powinien pełnić inicjator. Janusz Regulski spotkał się z Prymasem Polski, który gorąco odniósł się do inicjatywy. Rozpoczęto zbiórkę funduszy wśród mieszkańców Warszawy. Realizacja inicjatywy przypadła na czas istnienia

¹⁵⁹ Archiwum Towarzystwa Przyjaciół Warszawy Oddział Stare Miasto (dalej: ATPWO-SM), Teczka nr 5 – Sprawozdania Zarządu Głównego TPW 1967–1993. *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy od 27 kwietnia 1980 roku do 12 czerwca 1983 roku*, s. 19.

¹⁶⁰ J. Kasprzycki, *Autorytet Towarzystwa Przyjaciół Warszawy*, „Życie Warszawy” 1982, nr 117, s. 2.

¹⁶¹ B. Michalec, *Stefan Starzyński...*, op. cit., s. 190–191.

„Solidarności”. W czasach tzw. „karnawału Solidarności” w latach 1980–1981 nastąpił czas ruchu moralnego odrodzenia narodu, był to bunt wolnych ludzi. Wydarzenia z początku lat 80. XX wieku przesycone były w polskich kościołach modlitwą w intencji Ojczyzny. Społeczeństwo czuło, że idzie wolność. Odbijane były na powielaczach, w podziemiu słowa papieża Jana Pawła II, modlitwy za Ojczyznę czy modlitwy o jedność narodu.

Uroczystość odsłonięcia tablicy-pomnika pamięci Stefana Starzyńskiego miała miejsce 1 marca 1981 roku, to był także objaw niesubordynacji wobec ówczesnej władzy. W warszawskiej archikatedrze zgromadziły się tłumy mieszkańców miasta różnych wyznań, w tym członkowie Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. Ludzie zbierali się przed wejściem, stojąc także na ulicy przed katedrą. Była to manifestacja patriotyczna, nieco wcześniej w styczniu i w lutym 1981 roku miał miejsce łódzki strajk studentów.

Uroczystość skromna, ale jakże podniosła odbyła się bez udziału dygnitarzy. Za tablicą wmurowano tubę cynową, w której znalazł się pergamin z odręcznym wpisem: „(...) Za Pontyfikatu Jego Świątobliwości/Jana Pawła II/ pierwszego w historii Kościoła Polaka na tronie papieskim/ w bazylice archikatedralnej św. Jana Chrzciciela, sanktuarium historycznym Warszawy/ ku utrwaleniu pamięci/ bohaterskiego Prezydenta Warszawy/ Stefana Starzyńskiego/ z inicjatywy grona najbliższych przyjaciół Jego współtowarzyszy pracy w Zarządzie Miasta/ w Obronie Warszawy i w Straży Obywatelskiej 1939 r. oraz innych stowarzyszeniach/ społecznych, wmurowana została tablica dłuta artysty-rzeźbiarza profesora Tadeusza Łodzian/ ufundowana z dobrowolnych składek najszerzych warstw ludności Stolicy/ Uroczystego odsłonięcia i poświęcenia tablicy-pomnika/ dokonał/ Stefan Kardynał Wyszyński/ (...)”¹⁶². Pełne wystą-

¹⁶² A. Kowalczykowa, *Tablica Stefana Starzyńskiego w archikatedrze*, „Kronika Warszawy” 2017, nr 1 (155), s. 128, 134–135. Komitet budowy tablicy-pomnika kształtował się w następujący sposób: przewodniczący Janusz Regulski (mgr, mjr rez., Komendant Główny Straży Obywatelskiej), wiceprzewodniczący – Stanisław Lorentz (prof., dyrektor Muzeum Narodowego w Warszawie), skarbnik – Wacław Lenga (radny Warszawy, członek Komisji Głównej Straży Obywatelskiej), sekretarz – Edmund Szubert (doc., mgr, dowódca kompanii w obronie Warszawy i Modlina, działacz społeczny), delegat Prymasa Polski – ks. prał. Franciszek Borowiec (płk, kapelan WP), delegat Prymasowskiej Rady Budowy Kościołów – Stanisław Marzyński (prof., architekt), członkowie – Julian Ambroziewicz (mgr inż., architekt); Jan Czerwiakowski (radca prawny Zarządu Miasta); Marian M. Drozdowski (prof., historyk, autor monografii o Stefanie Starzyńskim); Jan Gebethner (dr, wicekomendant Straży Obywatelskiej); Stanisław Mroziński (działacz społeczny); Edmund Olechno (członek Straży Obywatelskiej); Elżbieta Podhorska (działaczka społeczna); Marian Porwit (płk dypl. WP, dowódca Obrony Warszawa-Zachód, autor książki *Obrona Warszawy – wrzesień 1939*); Halina Regulska (działaczka społeczna, autorka książki *Dziennik z oblężonej Warszawy*); Jerzy Regulski (prof., urbanista); Zbigniew Rozmanit (członek Komendy

pienie – homilia ks. Stefana kardynała Wyszyńskiego Prymasa Polski znajduje się w Aneksie nr 10.

Kilka dni wcześniej, 21 lutego 1981 roku, prof. Stanisław Lorentz spotkał się w Muzeum Narodowym w Warszawie z przewodniczącym Krajowej Komisji Porozumiewawczej NSZZ „Solidarność” Lechem Wałęsą. Podczas spotkania w obecności pracowników, którzy w większości należeli już do „Solidarności”, dyrektor muzeum przedstawił główne problemy ochrony i odbudowy warszawskich zabytków oraz sprawę niefortunnej lokalizacji m.in. pomnika Juliusza Słowackiego i Stefana Starzyńskiego, która spotkała się z ostrą krytyką społeczną. „Poinformowano zebranych, że Towarzystwo Przyjaciół Warszawy wystąpiło o powołanie Społecznego Komitetu Budowy Pomnika Stefana Starzyńskiego, pomnika takiego, na jaki sobie zasłużył bohaterski prezydent stolicy”¹⁶³. Po odejściu prof. Stanisława Lorentza w stanie wojennym z Komitetu, przewodnictwo objął prof. Marian M. Drozdowski.

W społeczeństwie coraz bardziej widać było przejawy zmęczenia. Dramatycznie pogarszała się sytuacja gospodarcza kraju. W nocy z 12 na 13 grudnia 1981 roku w całym kraju siły milicyjne i wojskowe rozpoczęły operację wprowadzenia stanu wojennego. Przeprowadzono brutalnie internowania 2 874 z przewidzianych 4 318 osób¹⁶⁴. W samym Towarzystwie toczyła się dyskusja nad formami pracy, po trzech miesiącach podjęto decyzję o ponownym kontynuowaniu zaplanowanych projektów.

11 marca 1982 roku, w okresie stanu wojennego, działacze Towarzystwa zorganizowali wspólnie z Archiwum m.st. Warszawy w 150. rocznicę urodzin Wincentego Korotyńskiego sympozjum połączone z wystawą „Zbiór Korotyńskich”. W tym trudnym okresie tematyka sympozjum wzbudziła duże zainteresowanie w środowisku historyków Warszawy i prasy, dziennikarzy, archiwistów i była „krzepiącą chwilą odpoczynku intelektualnego i moralnego od zgiełku współczesności”¹⁶⁵. Z okien siedziby Towarzystwa widać było wielkie manifestacje patriotyczne, które odbyły się 3 maja 1982 roku. Na samym Rynku

Główniej Straży Obywatelskiej); Stanisław Różański (prof., dyrektor Wydziału Planowania Miasta); Adam Słomczyński (mgr, kustosz Archiwum Miejskiego); Władysław Skoczek (doc. mgr inż., wicedyrektor Wydziału Technicznego Zarządu Miasta); Tadeusz Sobczak (por. inż., żołnierz Obrony Warszawy); Jan Starczewski (mgr, dyrektor Wydziału Opieki i Zdrowia); Roman Tomczak (radny Warszawy, członek Komendy Głównej Straży Obywatelskiej); ks. Jerzy Zalewski (proboszcz parafii św. Jana Chrzciciela).

¹⁶³ Spotkanie prof. Stanisława Lorentza z Lechem Wałęsą, „Życie Warszawy” 1981, nr 43, s. 3; Spotkanie „Solidarności” w Muzeum Narodowym, „Express Wieczorny” 1981, nr 37, s. 2.

¹⁶⁴ A.L. Sowa, *Historia polityczna Polski 1944–1991*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2011, s. 505.

¹⁶⁵ Jedna z polskich rodzin... Sympozjum pt. „Korotyńscy” – w Archiwum Warszawy, „Życie Warszawy” 1982, nr 48, s. 6.

Starego Miasta, na placu Zamkowym i u wylotu ulicy Świętojańskiej zebrali się młodzi i starzy mieszkańcy miasta, ok. 7 tys. osób, z flagami biało-czerwonymi, widoczne były transparenty „Solidarność” i znak Polski Walczącej. Manifestantów zaatakowało ZOMO, używając przeciw mieszkańcom gazu łzawiącego i armatek wodnych. W manifestacji uczestniczył prof. Stanisław Lorentz wraz z wnukiem. W swoim albumie odręcznie napisał krótką notatkę z tym związaną, m.in.: „Wspomnienia: Uspokojenie Słowackiego, 5 poległych, Plac Zamkowy Grottgera”¹⁶⁶. W 63. rocznicę podpisania traktatu wersalskiego, w katedrze św. Jana w Warszawie odbyło się uroczyste nabożeństwo za Ojczyznę, które przerodziło się również w manifestację patriotyczną. I znów oprócz mieszkańców stolicy tłumnie zebrało się ZOMO wraz ze swoimi polewaczkami. Bramy Zamku były obstawione milicją.

W czerwcu 1982 roku Zarząd Główny TPW zwrócił się do wiceprezydenta Warszawy Michała Szymborskiego o rozpatrzenie argumentów na rzecz nowego pomnika Stefana Starzyńskiego. Członkowie Towarzystwa podjęli starania, aby w Warszawie godnie uczcić prezydenta. Towarzystwo udzielało niezbędnej pomocy w rozpianiu konkursu na projekt pomnika, wspierało jego budowę i ustawienie na odpowiednim placu, a także podjęcie zbiórki środków finansowych na pokrycie kosztów budowy i ustawienia. W skład Obywatelskiego Komitetu Budowy Pomnika Stefana Starzyńskiego weszli: jako honorowy przewodniczący prof. Stanisław Lorentz, a faktycznie pełniącym obowiązki został prof. Marian M. Drozdowski, ks. biskup Władysław Miziołek, prof. Aleksander Gieysztor, Stefan Woytowicz, bratowa prezydenta – Halina Starzyńska, która objęła funkcję wiceprzewodniczącej obok Eugenii Kulskiej – żony Juliana Kulskiego, zastępcy Stefana Starzyńskiego. Członkiem Komitetu został także przybyły z Nowej Zelandii bratanek prezydenta – Krzysztof Starzyński. Dopiero w 1993 roku stanął pomnik prezydenta Stefana Starzyńskiego na placu Bankowym w Warszawie. Wśród osób zaangażowanych w jego budowę, byli członkowie TPW: prof. Marian Marek Drozdowski i inż. Tadeusz Burchacki z Oddziału Saska Kępa¹⁶⁷.

Choć członkowie TPW angażowali się w działalność patriotyczną, biorąc udział w manifestacjach, wstępując w szeregi „Solidarność”, mimo to Towarzystwo za podejmowane akcje dotyczące miejsc pamięci narodowej zostało wyróżnione 30 września 1982 roku Złotym Medalem Opiekuna Miejsc Pamięci Narodowej¹⁶⁸.

¹⁶⁶ ASL, [MNW DEP]: (1119), k. 90.

¹⁶⁷ B. Michalec, *Stefan Starzyński...*, op. cit., s. 189–190.

¹⁶⁸ ATPWOSM, Teczka nr 5 – Sprawozdania Zarządu Głównego TPW 1967–1993. *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy w roku 1982*, s. 5.

Tab. 3. Dane formalno-statystyczne dotyczące liczby członków zwyczajnych i wspierających – rok 1982

Oddział	Członkowie zwyczajni	Członkowie wspierający
Centrum	1479	167
Częstochowa	200	19
Grochów	403	15
Mokotów	1590	40
Ochota	459	28
Powisłe	502	19
Praga Północ	204	25
Sadyba-Wilanów	349	13
Saska Kępa	441	4
Stare Miasto	1181	60
Wola	357	58
Żoliborz	347	27
Ogółem	7512	475

Źródło: ATPWOSM, Teczka nr 5 – Sprawozdania Zarządu Głównego TPW 1967–1993. Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy w roku 1982, s. 19–20.

Od 20 grudnia 1982 roku Prezydium TPW pracowało w rozszerzonym składzie. Zgodnie z uchwałą plenarną w skład Prezydium weszło dwóch wybitnych warsawianistów (członków Zarządu Głównego) – prof. Juliusz Wiktor Gomułicki i prof. Janusz Durko¹⁶⁹.

Po 20 latach działalności Towarzystwo Przyjaciół Warszawy mogło się poszczycić nie byle jaką liczbą członków – ponad 7 500 osób, należących do 12 Oddziałów. W ramach Towarzystwa w 1983 roku działało 26 Kół środowiskowych i 21 Kół zainteresowań. Na początku lat 80. XX wieku wielu młodych warszawiaków nawiązało współpracę z Oddziałami Towarzystwa. Najprężniej działała międzyuczelniana grupa studencka, która podjęła opiekę nad zabytkami¹⁷⁰.

VIII Walne Zgromadzenie Delegatów Towarzystwa Przyjaciół Warszawy odbyło się 12 czerwca 1983 roku. W toku obrad zgłoszono wówczas łącznie ponad 60 wniosków. Przedyskutowano zbliżające się rocznice wybuchu Powstania Warszawskiego czy „wyzwolenia Warszawy”. Dyskutowano o ochronie warszawskich zabytków, architekturze i urbanistyce, o ochronie środowiska, debatowano nad zagrożeniami estetyki miasta, budowy pomników i tablic

¹⁶⁹ ATPWOSM, Teczka nr 5 – Sprawozdania Zarządu Głównego TPW 1967–1993. *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy w roku 1982*, s. 5.

¹⁷⁰ *20 lat TPW. Przyjaciele Warszawy*, „Kurier Polski” 1983, nr 56, s. 6.

pamiątkowych. Poruszano sprawę wydawnictw i współpracy z prasą popularyzującą działania podejmowane przez Towarzystwo. Wnioski dotyczyły opracowania programu ochrony zabytków w Warszawie, uwzględniającego pilne działania w zakresie ochrony zabytków najbardziej zagrożonych (m.in. plan koniecznych remontów; pilne prace konserwatorskie Wilanowskiego Zespołu Zabytkowego, Pałacu Krasińskich, Zamku Ujazdowskiego, Starego Bródna, Starego Miasta, zespołów i detali architektury przełomu wieku XIX–XX – secesji, prace porządkowe i ochronne na terenie Olszynki Grochowskiej); wystąpienia do Sejmu oraz ministra kultury i sztuki z postulatem ograniczenia eksportowych usług konserwatorskich PKZ na rzecz fachowej, kompetentnej opieki nad zabytkami krajowymi (wystąpienie wspólnie z innymi stowarzyszeniami); wystąpienia do prezydenta m.st. Warszawy z wnioskiem o właściwe obsadzenie stanowiska Konserwatora Zabytków m.st. Warszawy i wyodrębnienie Urzędu Konserwatorskiego, jako samodzielnego w strukturze Urzędu Miasta Stołecznego Warszawy; opiniowania przez Zarząd Główny TPW perspektywicznych planów rozwoju Warszawy w kontekście ochrony zabytków; „Sprawa Olszynki Grochowskiej winna być nadal priorytetową w pracach Zarządu Głównego oraz Komisji Ochrony zabytków, należy skreślić z perspektywicznego planu rozwoju stolicy drogę szybkiego ruchu prowadzącą przez historyczną Olszynkę Grochowską, nadzorować budowę ciepłociągu, uporządkować teren, rozważyć wybudowanie mauzoleum – pomnik Bohaterów Powstania Listopadowego” (na miejscu obecnego kurhanu); ochrony Żoliborza Oficerskiego i Urzędniczego, wyłączenia tych zabytkowych terenów spod dalszej inwestycji; uporządkowania i oczyszczenia terenów jeziora Wilanowskiego i wód spływających do jeziora, uporządkowania parku Morysinek, odbudowy jego zabytkowych obiektów (wniosek VII Walnego Zgromadzenia Delegatów powtórzony przez Oddział Sadyba-Wilanów na VIII Walnym Zgromadzeniu Delegatów); przyspieszenia odbudowy i konserwacji Żółtej Karczmy przy al. Wilanowskiej czy budynku dawnego szpitala przy ul. Biedronki (z przeznaczeniem na Muzeum Szpitalnictwa), przeprowadzenia remontu dawnych jatek przy ul. Wiertniczej (wniosek z VII Walnego Zgromadzenia Delegatów ponownie przedstawiony na VIII Walnym Zgromadzeniu Delegatów przez Oddział Sadyba-Wilanów); odbudowy budynku Instytutu Agronomicznego na Żoliborzu w stylu corazziańskim (wniosek pozostawiony przez VII Walne Zgromadzenie Delegatów „do rozważenia” Zarządu Głównego, ponownie zgłoszony przez delegatkę Oddziału Żoliborz, Krystynę Kołodziejską); poparcia działalności nowo utworzonego Towarzystwa Miłośników Lasku Bielańskiego; objęcia ochroną zabytkowych cmentarzy wyznaniowych; odtworzenia i udostępnienia społeczeństwu starego grodu na Bródnie; zlokalizowania na terenie dzielnic lub większości zespołów osiedlowych (na krańcach zespołów urbanistyczno-architektonicznych) gablot – tablic informujących o obiektach zabytkowych; „Zamek Ujazdowski należy przeznaczyć na cele muzealne”; „Należy doprowadzić do sprowadzenia prochów Króla

Stanisława Augusta Poniatowskiego do Warszawy”; wystąpienia z apelem do władz miasta o podjęcie przez dzielnicowe urzędy działań na rzecz zachowania (ochrony prawnej i konserwacji) oraz utrzymanie walorów estetycznych i autentyzmu zdegradowanych miejsc pamięci narodowej; umieszczenia tablicy informacyjnej o miejscu pamięci narodowej w Wawrze i Aninie; uporządkowania fosy i odnowienie Fortu Dąbrowskiego na Sadybie, przeznaczenia jednego z pomieszczeń na izbę pamięci, poświęconą obrońcom Sadyby i Czerniakowa w 1939 roku i powstańcom 1944 roku (wniosek VII Walnego Zgromadzenia Delegatów ponownie zgłoszony przez Oddział Sadyba-Wilanów); opracowania przez TPW ewidencji tablic upamiętniających, umieszczenia na domach i obiektach Warszawy, podjęcia prac dokumentujących historię upamiętnionych wydarzeń (prace te powinny podjąć wszystkie Oddziały i zakończyć je na 25-lecie TPW); włączenia problematyki miejsc pamięci narodowej do zakresu działania Komisji Ochrony Zabytków (a nie Rozwoju Miasta); wzniesienia pomnika gen. Jakuba Jasińskiego na Pradze Południe; opracowania programu realizacji pomników w Warszawie, wykluczenia przypadkowości typu „Stefan Starzyński w Ogrodzie Saskim”; umieszczenia tablic na budynkach związanych z odbudową powojennej Warszawy, z pierwszymi po wojnie działaniami służb państwowych i miejskich (np. dom przy Otwockiej 3, Śnieżnej 4, itp.); zachowania, w toku rozbudowy Warszawy, tradycyjnych nazw, związanych z historią znikających osiedli (historyczna nazwa Witolin została zastąpiona przez prowizoryczny dziwoląg „Goćław przy Trasie”); upamiętnienia nazw ulic osób zasłużonych dla odbudowy stolicy ze zniszczeń wojennych, a także wybitnych osób innych okresów historycznych (np. prezydenta Stanisława Wojciechowskiego); wyodrębnienia terenu wokół pomnika, jako „placu Mikołaja Kopernika”; dbałości o estetykę literniczych szyldów ulicznych, zlikwidowania napisów na szkle na rzecz wypukłych szyldów nieneonowych o atrakcyjnym, nowoczesnym liternictwie; przywrócenia w Warszawie okrągłych słupów ogłoszeniowych, typowych dla ulic przedwojennej stolicy; wymiana starych, prowizorycznych, betonowych latarni na nowe, spełniające jednocześnie funkcje usługowe i dekoracyjne (zwłaszcza na trasie Nowy Świat – Krakowskie Przedmieście); wybudowania szkieletu publicznego przy Pałacu Wilanowskim (wniosek poprzednich Zgromadzeń, ponownie zgłoszony przez Oddział Sadyba-Wilanów); zrealizowania w trybie pilnym uzbrojenia starych osiedli Sadyby w sieć wodno-kanalizacyjną, gazową i c.o.; zapewnienia na terenie osiedli Sadyba, Wilanów, Stegny, Bernardyńska I odpowiedniej liczby placówek handlowych, usługowych i kulturalnych; przyspieszenia wykonania twardej nawierzchni ul. Nałęczowskiej, co odciąży komunikacyjnie ul. Bonifacego; przyspieszenia zagospodarowania tzw. Fosy Ludwika Idzikowskiego wg studium programowego prof. Haliny Skibniewskiej jako terenu rekreacyjnego; zagospodarowania na cele rekreacyjne terenów wokół Jeziorka Czerniakowskiego; zakończenia mikroinwencji i zazieleniania terenów osiedli Bernardyńska i Wilanów II; oddania Pola

Mokotowskiego pod opiekę jednego administratora – zarządcy; przyspieszenia urbanizacji Grochowa – osiedla skandalicznie zaniedbywanego pod względem sanitarnym, a najbliższego centrum stolicy; skierowania rozbudowy miasta na północ: Płudy – Choszczówka, Legionowo i na wschód: Rembertów, Otwock, w celu ochrony ziemi rolniczo-produkcyjnej; opracowania i realizowania odpowiednich programów zazieleniania osiedli mieszkaniowych, dbałości o tereny placów zabaw i gier sportowych; rozważenia przez Zarząd Główny możliwości wystąpienia do władz o obniżenie granicy wieku dla członków TPW do lat 16; opracowania przez Komisję Historyczną Zarządu Głównego wydawnictwa jubileuszowego, na 35. rocznicę działalności TPW; utworzenia katalogu „bibliograficznego i ikonograficznego TPW, ze szczególnym uwzględnieniem towarzystw działających przed 1939 rokiem”¹⁷¹; wydania kwartalnego informatora o pracach TPW; powołania zespołu prasowego przy Zarządzie Głównym TPW; utworzenia stałej rubryki prasowej „Z działalności TPW” w prasie warszawskiej; poszerzenia tematyki varsavianistycznej w czasopiśmie; konsultowania publikacji varsavianistycznych z członkami TPW; spopularyzowania w prasie historii i tradycji oraz problemów współczesnych Bródna.

VIII Walne Zgromadzenie Delegatów wybrało Zarząd Główny, który ukonstytuował się następująco: Prezydium – prezes Stanisław Lorentz, wiceprezesi – Juliusz Wiktor Gomulicki, Janusz Grochulski, Józef Kazimierski, sekretarz – Aleksandra Więcek, skarbnik – Ewa Makowska, członkowie – Janusz Durko, Wojciech Fijałkowski, Stanisław Jankowski, Kazimiera Kartasińska, Izabela Toczyłowska; członkowie Plenum – Anna Bąkowska, Kazimiera Calińska, Jadwiga Czajka, Tadeusz Gliwic, Jerzy Kasprzycki, Tadeusz Mycek, Maria Roerichowa, Janusz Sujecki, Jolanta Szymańska, Joanna Świeżewska, Jerzy Witkowski, Leszek Wyszynacki, Helena Zarachowicz, Konrad Zawadzki.

Zgodnie z § 25 pkt 2 Statutu Towarzystwa Przyjaciół Warszawy w skład Zarządu Głównego weszli z urzędu prezesi Oddziałów: Krystyna Krzyżakowa (Oddział Centrum), Henryk Wierchowski (Oddział Grochów), Aleksandra Kodurowa (Oddział Mokotów), Tomasz Piegat (Oddział Ochota), Zofia Wóycicka (Oddział Powiśle), Leszek Barański (Oddział Sadyba-Wilanów), Marian M. Drozdowski (Oddział Saska Kępa), Józef Hlebowicz (Oddział Stare Miasto), Stanisław Czechak (Oddział Wola), Kazimierz Pątek (Oddział Żoliborz). Główna Komisja Rewizyjna, wybrana na VIII Walnym Zgromadzeniu Delegatów TPW, ukonstytuowała się następująco: przewodniczący – Zbigniew Pirożyński¹⁷², zastępcy przewodniczącego – Stanisława Bochurzewska, Stanisław Regulski, sekretarz – Teodor

¹⁷¹ Do dzisiaj nie powstała monografia poświęcona towarzystwom przyjaciół dzielnic Warszawy działającym przed 1939 r. w stolicy.

¹⁷² Zbigniew Pirożyński (zm. 10 lipca 1984), wykładowca w Szkole Głównej Planowania i Statystyki (dziś Szkoła Główna Handlowa), profesor, wybitny naukowiec i działacz społeczny, odznaczony Złotą Odznaką TPW. ATPW, Teczka – Sprawozdanie

Just, członkowie – Fryderyk Węgrzyn, Aleksander Więckowski. Wybrany został na VIII Walnym Zgromadzeniu delegatów TPW Sąd Koleżeński w składzie: przewodniczący – Miron Kołakowski, zastępca przewodniczącego – Teresa Węgrzyn, sekretarz – Teresa Gałązkowa, członkowie – Edmund Olechno, Stanisława Stimac.

Z okazji 90. rocznicy urodzin prezydenta Warszawy Stefana Starzyńskiego w dniu 28 października 1983 roku Towarzystwo Przyjaciół Warszawy zorganizowało sympozjum „Stefan Starzyński, jako polityk gospodarczy, urbanista i prezydent Warszawy”, przy współdziałaniu Towarzystwa Miłośników Historii w Warszawie, Pracowni Dziejów Warszawy przy Instytucie Historii Polskiej Akademii Nauk. Stanisław Lorentz rozpoczął spotkanie od słów: „Urodził się Stefan Starzyński 90 lat temu. Tę datę, jak każdą datę związaną z osobą i działalnością Stefana Starzyńskiego, trzeba odnotować w pamięci”. Podczas sympozjum referaty wygłosili prof. Marian M. Drozdowski – *Stefan Starzyński, jako prezydent-urbanista* i Jerzy Gołębiowski *Stefan Starzyński – poglądy na rolę państwa w życiu gospodarczym*. Sympozjum prowadził prof. Stanisław Lorentz¹⁷³. W drugiej części spotkania dawni współpracownicy Stefana Starzyńskiego podzielili się wspomnieniami o prezydencji¹⁷⁴.

Działalność Towarzystwa zmierzała do upowszechniania wiedzy o stolicy wśród młodzieży i dorosłych, tworzenia i pogłębiania emocjonalnych więzi z Warszawą, zachowania pamiątek jej przeszłości, sprawowania społecznej opieki nad zabytkami, wpływu na prawidłowy kształt architektoniczny i urbanistyczny współczesnego miasta¹⁷⁵.

Dorobek stowarzyszenia w latach 1983–1986 obejmował m.in. organizację ponad 500 imprez poznawczych i artystycznych z frekwencją ok. 56 tys. osób, 11 sesji i sympozjów varsavianistycznych, 176 prelekcji i pogadanek, 106 imprez słowno-muzycznych, 18 spotkań autorskich, 71 koncertów, 36 konkursów, 59 wycieczek, 14 wystaw, 13 uroczystych apeli pamięci przy tablicach, pomnikach, grobach wybitnych warszawiaków oraz dziewięciu projekcji filmowych¹⁷⁶. Towarzystwo w tym czasie obecne było w wielu akcjach społecznych na rzecz Warszawy. Przekazało na Centrum Zdrowia Dziecka kwotę 550 tys. zł i dokonało pierwszej wpłaty kwotą 200 tys. zł na konto budowy pomnika Juliusza Słowackiego. Członkowie TPW włączyli się do prac Obywatelskiego Komitetu Budowy Pomnika Juliusza Słowackiego. Dziś pomnik ten stoi na placu Bankowym w Warszawie w miejscu, gdzie kiedyś stał pomnik Feliksa Dzierżyńskiego.

z Działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy od 12 czerwca 1983 roku do 27 września 1986 roku, s. 25.

¹⁷³ *Sympozjum w 90 rocznicę urodzin Stefana Starzyńskiego, „Stolica” 1983, nr 48, s. 16.*

¹⁷⁴ B. Michalec, *Stefan Starzyński...*, op. cit., s. 206.

¹⁷⁵ ATPW, *Teczka – Sprawozdanie z Działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy od 12 czerwca 1983 roku do 27 września 1986 roku*, s. 2.

¹⁷⁶ *Ibidem*.

Tab. 4. Organizacja imprez przez Zarząd Główny i Oddziały w latach 1967–1983

Lata kadencji	Liczba imprez	Przybliżona frekwencja
od 14 marca 1967	214	14 500
1968	213	37 400
1969	251	34 800
do końca września 1970	187	19 400
1971	566	34 000
1972	542	55 000
do końca października 1973	354	29 000
grudzień 1973	58	9 300
1974	601	40 000
1975	626	47 090
do końca września 1976	318	23 650
1977	366	28 390
1978	388	32 630
1979	332	31 140
1980	195	19 200
1981	177	12 420
1982	120	13 620
I półrocze 1983	72	10 000
Łącznie	5 580	491 540

Źródło: J. Grabowski, *Towarzystwo Przyjaciół Warszawy*, „Kronika Warszawy” 1970, nr 2, s. 164; *Sprawozdanie Zarządu Głównego Towarzystwa Przyjaciół Warszawy z działalności Towarzystwa za okres 13 III 1967 do 15 XI 1970*, Towarzystwo Przyjaciół Warszawy, Warszawa 1970, s. 3; *Sprawozdanie z działalności za okres 16 XI 1970–30 X 1973*, Towarzystwo Przyjaciół Warszawy, Warszawa 1973, s. 17; *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy za okres od 18 XI 1973 do 21 XI 1976*, Towarzystwo Przyjaciół Warszawy, Warszawa 1976, s. 7; *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy 21 XI 1976–27 IV 1980*, Towarzystwo Przyjaciół Warszawy, Warszawa 1980, s. 10. *Sprawozdanie z Działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy 27 IV 1980–12 VI 1983*, Towarzystwo Przyjaciół Warszawy, Warszawa 1983, s. 9.

W Zamku Ostrogskich w Warszawie odbyła się 5 marca 1984 roku uroczystość, podczas której zasłużeni działacze Towarzystwa Przyjaciół Warszawy zostali uhonorowani odznakami „Za Zasługi dla Warszawy” w dziedzinie nauki, oświaty, kultury i za opiekę nad zabytkami stolicy. 16 działaczy Towarzystwa zostało wyróżnionych Złotą Odznaką Honorową „Za Zasługi dla Warszawy”, a byli to: Stanisława Bachurzevska – wiceprzewodnicząca Głównej

Komisji Rewizyjnej TPW; Jan Berger – varsavianista, wiceprezes Oddziału Grochów TPW; Waław Błażejowski – edytor, historyk harcerstwa polskiego, wybitny kolekcjoner-varsavianista; Stefan Brzozowski – działacz Oddziału Praga Północ TPW; Edwarda Chojnacka – wybitna pianistka, pedagog, działaczka Oddziału Powiśle TPW; Tomasz Dziewanowski – działacz Oddziału Centrum TPW; Wiktor Falkowski – wiceprezes Oddziału Stare Miasto TPW; Maria Gross – działaczka Oddziału Mokotów TPW, sekretarz Zarządu Oddziału; Bohdan Grzymała-Siedlecki – przewodnik warszawski, prelegent varsavianista, wiceprezes Oddziału Powiśle TPW; Danuta Nagórna – aktorka teatrów warszawskich, działaczka Oddziału Powiśle TPW; Edmund Olechno – skarbnik, wiceprezes Zarządu Oddziału Mokotów TPW; Ariadna Pieniążek – nauczycielka, działaczka Oddziału Wola TPW; Olgierd Przybytek – skarbnik Zarządu Oddziału Centrum TPW; Witold Straus – przewodniczący Komisji Ochrony Zabytków Zarządu Głównego TPW; Jan Szorc – działacz Oddziału Żoliborz TPW; Irena Voise – kustosz muzeum w Wilanowie, działaczka Oddziału Sadyba-Wilanów TPW¹⁷⁷.

14 działaczy Towarzystwa zostało wyróżnionych odznaką „Zasłużony Działacz Kultury”: Kazimierz Bekier – wiceprezes Oddziału Centrum TPW; Krystyna Cianciara – bibliotekarka, działaczka Oddziału Stare Miasto TPW; Janusz Grochulski – wiceprezes Zarządu Głównego TPW; Władysława Gromadzka – nauczycielka, działaczka Oddziału Mokotów TPW; Halina Jachimowicz – bibliotekarka, sekretarz Zarządu Oddziału Ochota TPW; Stanisław Koziel – dyrektor Centralnego Portu Lotniczego Okęcie, działacz Oddziału Powiśle TPW; Aleksander Leszczyński – działacz Oddziału Żoliborz TPW; Lidia Lewicka – nauczycielka, działaczka Oddziału Mokotów TPW; Tadeusz Piegat – dyrektor Fabryki Pras Automatycznych w Ursusie, prezes Oddziału Ochota TPW; Włodzimierz Starosolski – prelegent, działacz Oddziału Wola TPW; Kazimierz Szczepański – nauczyciel, przewodniczący komisji młodzieżowej Oddziału Centrum TPW; Bożenna Szczepańczyk – członek założyciel, wieloletni prezes, a następnie wiceprezes Oddziału Sadyba-Wilanów TPW; Irena Wojciechowska – działaczka Oddziału Grochów TPW; Ewa Zalewska – artystka plastyk, działaczka Oddziału Saska Kępa TPW¹⁷⁸.

Złotą Odznaką „Za Opiekę nad Zabytkami” zostali wyróżnieni: doc. inż. Jerzy Chudziński – działacz Oddziału Powiśle TPW oraz Komisji Ochrony Zabytków Zarządu Głównego TPW; doc. inż. arch. Andrzej Horodecki – działacz Oddziału Wola TPW oraz Komisji Ochrony Zabytków Zarządu Głównego TPW. Odznaczenia wręczał wiceprezydent Warszawy Michał Szymborski¹⁷⁹. Goście

¹⁷⁷ *Warszawa uhonorowała swoich przyjaciół*, „Trybuna Ludu” 1984, nr 56, s. 2.

¹⁷⁸ *Odznaki zasłużonym dla miasta i kultury*, „Kurier Polski” 1984, nr 47, s. 2; *Odznaki dla przyjaciół Warszawy*, „Sztandar Młodych” 1984, nr 47, s. 4.

¹⁷⁹ *Ibidem*.

wysłuchali *Koncertu Warszawskiego*, w pierwszej części wiersze Jana Lechonia i Cypriana Kamila Norwida recytowała Danuta Nagórna. Poezja przeplatana była muzyką Fryderyka Chopina w wykonaniu Edwardy Chojnackiej. W drugiej części koncertu wystąpił kwartet smyczkowy im. Grażyny Bacewicz, który wykonał utwory Józefa Haydna i Karola Szymanowskiego¹⁸⁰.

Towarzystwo Przyjaciół Warszawy wydało w 1984 roku folder *Pięć głosów o Juliuszu Wiktorze Gomulickim*, wydawnictwo współfinansował Urząd Miasta Stołecznego Warszawy¹⁸¹. Były to teksty napisane w 1979 roku przez Konrada Zawadzkiego, Zdzisława Libere, Janusza Odrowąża-Pieniążka, Zbigniewa Raszewskiego, Andrzeja Ryszkiewicza z okazji 75-lecia urodzin Juliusza Wiktora Gomulickiego¹⁸². Przez cały rok 1984 Towarzystwo Przyjaciół Warszawy było organizatorem roboczych, problemowych spotkań przedstawicieli warszawskich stowarzyszeń społeczno-kulturalnych. „Warszawska Rada Stowarzyszeń” działała pod przewodnictwem zasłużonej działaczki kultury, wiceprezes Zarządu Warszawskiego Towarzystwa Muzycznego, członkini ZG TPW – Marii Roerichowej, z udziałem przedstawicieli Urzędu Miasta Stołecznego Warszawy. Zarząd Główny TPW przygotował, w imieniu własnej organizacji i innych stowarzyszeń regionalnych Warszawy, materiał na plenarne posiedzenie Narodowej Rady Kultury¹⁸³.

¹⁸⁰ *Odnaki dla przyjaciół Warszawy*, „Rzeczpospolita” 1984, nr 56, s. 3.

¹⁸¹ ATPW, Teczka – Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy (TPW) w roku 1984, s. 5.

¹⁸² Juliusz Wiktor Gomulicki (ur. 17 października 1909 w Warszawie, zm. 8 lipca 2006 tamże), eseista, varsavianista. W czasie II wojny światowej był działaczem konspiracyjnym, należał do podziemia kulturalnego. Prowadził dwa antykwariaty książkowe, publikował konspiracyjne wydania twórczości Norwida, Żeromskiego czy Wiktora Gomulickiego. Jako żołnierz AK wziął udział w Powstaniu Warszawskim. W latach 1944–1945 był jeńcem oflagów niemieckich (Grossborn, Sandbostel). Jako edytor zajmował się przede wszystkim twórczością Norwida. W latach 1961–1965 był radnym Stołecznej Rady Narodowej. W roku 1994 otrzymał tytuł honorowego obywatela miasta Warszawy, jednak odmówił jego przyjęcia. Zaprotestował w ten sposób przeciwko decyzji Rady Warszawy, która na tej samej sesji postanowiła nie przyznać honorowego obywatelstwa prof. Zygmuntowi Skibniewskiemu – architektowi, urbanście, wykładowcy akademickiemu, żołnierzowi AK, który w czasie okupacji opracowywał wraz z innymi warszawskimi architektami tajny plan odbudowy Warszawy – do tego czasu przyznawano takie obywatelstwo dwóm kandydatom. Był to jak do tej pory jedyny przypadek, aby uhonorowana osoba odmówiła przyjęcia tak ważnego wyróżnienia. B. Michalec, *To oni przywrócili pamięć o Norwidzie*, [w:] *Norwid widziany dzisiaj*, red. B. Michalec, T. Skoczek, Muzeum Niepodległości w Warszawie, Warszawa 2021, s. 20.

¹⁸³ ATPW, Teczka – Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy (TPW) w roku 1984, s. 5.

Tab. 5. Imprezy organizowane przez Zarząd Główny i Oddziały Towarzystwa Przyjaciół Warszawy w roku 1975

Lp.	Nazwa Oddziału	Wieczory w Muzeum Narodowym	Odczyty, pogadanki	Koncerty	Wieczory słowno-muzyczne	Wieczory literackie	Filmy i przeżycia	Wycieczki po Warszawie
1.	Centrum	2	4	2	4	10	0	1
2.	Częstochowa	1	11	0	3	3	8	6
3.	Grochów	1	7	2	1	0	1	0
4.	Mokotów	1	3	6	1	1	2	0
5.	Ochota	3	11	12	0	3	1	3
6.	Powisłe	2	2	0	6	2	1	0
7.	Praga Północ	1	10	1	3	0	0	9
8.	Śródmieście	2	12	0	2	0	0	3
9.	Sadyba- Wilanów	1	1	2	1	1	1	0
10.	Wola	1	0	3	3	1	0	0
11.	Żoliborz	1	4	1	1	1	1	0
12.	Zarząd Główny	0	3	4	0	0	0	1
Razem		16	68	33	25	22	15	23

Wystawy	Konkursy	Spotkania	Składanie kwiatów i warty honorowe	Liczba prowadzonych Kursów wiedzy o Warszawie ¹⁸⁴	Liczba prowadzonych wykładów, zajęć w terenie, spotkań dla młodzieży	Razem imprez	Frekwencja ogółem
0	0	6	1	1 Czerwony	27	47	5 460
2	1	2	2	–	5	44	10 695
2	0	0	1	1 Zielony 1 Czerwony	23	38	1 410
0	4	10	1	1 Zielony 1 Czerwony	18	47	3 823
0	0	4	1	1 Zielony	19	57	2 975
0	3	5	1	–	0	22	1 555
0	0	1	1	1 Zielony	16	42	1 129
1	0	10	1	1 Zielony	11	42	2 028
0	0	0	2	1 Zielony	20	29	1 785
0	1	1	1	1 Zielony 1 Czerwony	24	35	1 890
0	0	1	1	1 Zielony 1 Czerwony	24	35	2 450
0	0	1	0	1 Zielony 2 Brązowe 2 Czerwone 1 Srebrny 1 Złoty	169	178	11 890
5	9	41	13	20	356	626	47 090

Źródło: ATPW, Teczka – Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy za rok 1975.

¹⁸⁴ Kurs wiedzy o Warszawie dzielił się na pięć stopni. Najniższy był Zielony, wyższe kolejno: Czerwony, Brązowy, Srebrny i najwyższy Złoty. F. Klima, *Rozważania o Młodym Przyjacielu Warszawy*, Towarzystwo Przyjaciół Warszawy, Warszawa 1976, s. 11.

Tab. 6. Imprezy Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, zorganizowane przez Zarząd Główny i Oddziały w latach 1983–1985

Lp.	Nazwa Oddziału lub jednostki organizacyjnej	Prelekcja lub pogadanka / frekwencja	Imprezy słowno-muzyczne / frekwencja	Koncerty / frekwencja	Spotkania autorskie / frekwencja	Wystawy / frekwencja
1.	Centrum	4 / 300	16 / 1 905	7 / 1 260	6 / 585	–
2.	Grochów	23 / 1 189	12 / 677	–	1 / 30	–
3.	Mokotów	6 / 294	4 / 333	17 / 705	4 / 266	2 / 1 400
4.	Ochota	13 / 465	1 / 60	5 / 1 590	7 / 299	–
5.	Powisłe	36 / 1 398	13 / 2 250	8 / 1 380	19 / 1 140	–
6.	Praga Północ	46 / 738	2 / 110	5 / 310	1/30	1 / 100
7.	Sadyba-Wilanów	3 / 260	2 / 260	4 / 400	–	–
8.	Saska Kępa	7 / 485	6 / 990	4 / 470	5 / 300	2 / 850
9.	Stare Miasto	5 / 140	10 / 1 170	5 / 1 250	6 / 180	–
10.	Wola	2 / 60	10 / 447	3 / 300	12 / 480	3 / 4 529
11.	Żoliborz	6 / 230	6 / 770	1 / 120	5 / 285	2 / 950
12.	Koło Gryfice	–	–	–	1 / 100	–
13.	Zarząd Główny	4 / 297	–	3 / 550	–	3 / 9 682
	Ogółem	155 / 5 856	82 / 8 972	62 / 8 335	67 / 3 695	13 / 17 511

W połowie lat 80. XX wieku Zarząd Główny TPW był organizatorem dziesięciu spotkań, przy współudziale Warszawskiego Towarzystwa Muzycznego, opracował w imieniu zrzeszonych organizacji materiały problemowe i wystąpienia do Narodowej Rady Kultury, Sejmowej Komisji Kultury, Komisji Upowszechniania Kultury Warszawskiej Rady Narodowej. Zespół Społecznych Opiekunów Zabytków, pod przewodnictwem młodego pracownika naukowego Janusza Sujeckiego, koncentrował swoje pasje i prace na ochronie zabytków i popularyzacji zabytków secesji¹⁸⁵.

27 września 1986 roku w Warszawskim Ośrodku Kultury przy ul. Elektoralnej odbyło się IX Walne Zgromadzenie Delegatów Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, skupiającego w 11 Oddziałach ok. 6 tys. członków. Prezesem ponownie został prof. Stanisław Lorentz. „Jeden jest tylko temat obowiązujący – Warszawa”, powiedział prof. Stanisław Lorentz, otwierając obrady. Po raz pierwszy w historii Towarzystwa Przyjaciół Warszawy przyznano godność honorowego członka Towarzystwa. Zgromadzenie podjęło uchwałę, nadając Stanisławowi Lorentzowi tytuł honorowego członka Towarzystwa Przyjaciół Warszawy.

¹⁸⁵ Ibidem, s. 8.

Sesje, sympozja / frekwencja	Konkursy / frekwencja	Wycieczki / frekwencja	Apele, uroczystości w miejscach pamięci / frekwencja	Projekcje filmowe / frekwencja	Inne imprezy / frekwencja	Ogółem / frekwencja
–	1 / 13	1 / 26	–	2 / 60	–	37 / 4 149
–	3 / 267	8 / 217	1 / 80	1 / 18	–	49 / 2 478
–	2 / 57	2 / 206	2 / 120	–	–	39 / 3 381
–	1 / 185	1 / 185	–	2 / 0	–	32 / 2 685
–	3 / 186	3 / 186	–	–	–	86 / 6 589
–	1 / 10	1 / 10	–	2 / 70	1 / 36	74 / 1 921
–	1 / 28	1 / 28	–	–	2 / 83	15 / 1 197
1 / 150	2 / 215	2 / 215	1 / 20	–	2 / 300	32 / 3 870
–	1 / 5	1 / 5	1 / 10	–	2 / 0	32 / 2 855
–	3 / 178	3 / 178	–	–	1 / 40	34 / 6 034
–	1 / 27	1 / 27	1 / 30	1 / 45	–	32 / 2 661
–	1 / 20	1 / 20	–	1 / 30	–	3 / 150
9 / 1 070	3 / 165	3 / 165	4 / 420	–	4 / 122	30 / 12 306
10 / 1 220	23 / 1 356	52 / 1 847	10 / 680	9 / 223	12 / 581	495 / 50 276

Źródło: ATPW, Teczka – Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy od 12 czerwca 1983 roku do 27 września 1986 r., s. 27.

Profesor, jak wspomniano, został ponownie wybrany na prezesa Zarządu Głównego TPW, zaś wiceprezesami zostali: Kazimiera Kartasińska, Janusz Grochulski, Józef Kazimierski¹⁸⁶.

Miłym akcentem Walnego Zgromadzenia było wręczenie 16 zasłużonym działaczom TPW wyróżnień „Zasłużony dla Warszawy”, 15 osobom odznaki „Zasłużonego Działacza Kultury” oraz kolejnym 15 „Złotej Syrenki” Towarzystwa Przyjaciół Warszawy¹⁸⁷. W czasie obrad szczególnie dużo miejsca poświęcono sprawom ochrony zabytków, miejsc pamięci narodowej, pomników historycznych, ochrony środowiska naturalnego, poprawy estetyki miasta. Podkreślono, że wiele wniosków i inicjatyw Towarzystwa kierowanych do władz miasta i Konserwatora Zabytków m.st. Warszawy nie zostało zrealizowanych. Konserwator Zabytków nie przedstawił np. szczegółowego programu ochrony najcenniejszych zabytków, w tym zespołów pałacowo-ogrodowych

¹⁸⁶ *Ich hobby: Warszawa*, „Sztandar Młodych” 1986, nr 190, s. 1.

¹⁸⁷ *Walne Zgromadzenie Towarzystwa Przyjaciół Warszawy*, „Słowo Powszechne” 1986, nr 189, s. 2; *Obradowało Towarzystwo Przyjaciół Warszawy*, „Życie Warszawy” 1986, nr 227, s. 2.

w Łazienkach i Wilanowie, a także charakterystycznych dla architektury Warszawy budynków z przełomu XIX i XX wieku. Do sukcesów Towarzystwa zaliczyć należy wyłączenie Żoliborza tzw. Oficerskiego i Urzędniczego spod dalszych działań inwestycyjno-budowlanych i objęcie go opieką konserwatorską. Mówiono także o konieczności szerszego upowszechniania wśród mieszkańców wiedzy o stolicy. Nie napawało delegatów optymizmem sprawozdanie z realizacji wniosków poprzedniego Zgromadzenia Delegatów. Wnioskowano wówczas m.in. o uporządkowaniu terenu Starego Bródna, ratowanie kamienic secesyjnych w Śródmieściu, utrzymanie przez urzędy dzielnicowe w należyтым stanie miejsc pamięci narodowej, ustawienie w dzielnicach gablot z informacją o obiektach zabytkowych, proponowano przyszłe, pierwszoplanowe realizacje pomnikowe: Juliusza Słowackiego wg projektu Edwarda Wittiga, Stefana Starzyńskiego, Cypriana Kamila Norwida. Wystąpiono o nazwanie Mostu Gdańskiego imieniem Stefana Starzyńskiego, o zachowanie zanikających wraz z rozbudową Warszawy tradycyjnych nazw, związanych z historią istniejących wcześniej osiedli. Niektóre z tych wniosków były w trakcie realizacji, wiele jednak pozostało nadal niezrealizowanych. Drugim nurtem dyskusji delegatów była sprawa pozyskania młodych członków Towarzystwa¹⁸⁸.

Komisja Higieny i Estetyki Miasta, działająca przy Oddziale Centrum TPW, postulowała o natychmiastowe podjęcie prac remontowych przy istniejących szaletach miejskich, o wzmożenie nadzoru nad ich stanem higienicznym, czystością i skuteczną dezynfekcją. O problemie publicznych szaletów pisała warszawska prasa, wykazując karygodne zaniedbania. Sytuacja w Warszawie była niepokojąca w latach 80. zwłaszcza, że poza kawiarniami i restauracjami oraz ewentualnie Pałacem Kultury i Domami Centrum brakowało szaletów publicznych w Śródmieściu. W maju 1987 roku Towarzystwo przeprowadziło rozmowy z przedstawicielem MPO. Okazało się, że na 99 szaletów miejskich tego przedsiębiorstwa 1/3 jest nieczynna i wymaga kapitalnego remontu.

Od momentu powstania Towarzystwa, w organizacji zrzeszonych było więcej kobiet niż mężczyzn, kobiety w stowarzyszeniu nie zajmowały jednak eksponowanych stanowisk, choć w ciągu omawianego okresu sytuacja się nieco zmieniła. Warto jeszcze nadmienić, iż na temat przynależności kobiet do Towarzystwa Przyjaciół Warszawy nie były robione badania. Także od początku powstania Towarzystwa nie były opracowywane statystyki, z których można byłoby wyciągnąć wnioski na temat zaangażowania członków w działalność organizacji wg płci. Autorka nie dotarła do żadnych materiałów archiwalnych, które byłyby pomocne w opisanu analizowanego zjawiska. Zebrane materiały są autorskim opracowaniem.

¹⁸⁸ *Walne zgromadzenie delegatów TPW. Ochrona zabytków stolicy, „Rzeczpospolita” 1986, nr 227, s. 2.*

Tab. 7. Stan członków, dane liczbowe dotyczące działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy w roku 1987

Lp.	Sprawy organizacyjne w liczbach	Stan na dzień 31 grudnia 1986	Stan na dzień 31 grudnia 1987
1.	Członkowie zwyczajni/ w tym kobiety	5 917 / 4 230	5 518 / 4 168
2.	Członkowie wspierający/ w tym poza Warszawą	597 / 232	573 / 200
3.	Oddziały TPW	11	11
4.	Koła terenowe przy Oddziałach	3	3
5.	Koła terenowe poza Warszawą	1	1
6.	Koła środowiskowe	10	7
7.	Koła zainteresowań	27	28
8.	Posiedzenia Zarządu Głównego – Prezydium	5	4
9.	Posiedzenia Zarządu Głównego – Plenum	5	3
10.	Posiedzenia Zarządu Głównego – Komisje i Zespoły	22	20
11.	Podjęte uchwały przez Zarząd Główny	15	13
12.	Posiedzenia Zarządów Oddziałów	82	74
13.	Walne Zebrania Sprawozdawczo- -Wyborcze Oddziałów	10	1
14.	Walne Zebrania Sprawozdawcze Członków Oddziałów	2	8

Źródło: ATPW, Teczka – Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy (TPW) w roku 1987, s. 1.

Jak wynika z tabeli 7, w grudniu 1986 roku wśród 5 917 członków TPW było 4 230 kobiet, stanowiły one ok. 71% wszystkich członków, zaś w grudniu 1987 roku liczba ta się zmieniła, na 5 518 członków, w organizacji było 4 168 kobiet i stanowiły one ok. 75% członków. Więcej ustaleń przyniosła kwerenda i praca nad dokumentami archiwalnymi, jednak jest to nadal znikomą wiedzą dotyczącą proporcjonalnego udziału osób płci żeńskiej wśród członków Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. Stan ten obrazuje tabela 8.

Analizując dokumenty archiwalne, doniesienia prasowe informujące o wydarzeniach organizowanych przez Towarzystwo na przestrzeni lat, można zauważyć, że to kobiety były w większości członkiniami organizacji. Były to przede wszystkim osoby związane z edukacją czy kulturą, te, które bardzo chętnie zakładały Koła środowiskowe przy TPW, np. wychowanek dawnych warszawskich

Tab. 8. Kobiety w strukturach TPW. Oddziały Towarzystwa Przyjaciół Warszawy – stan członków zwyczajnych w roku 1987

Lp.	Oddział	Ogólny stan członków	W tym kobiety	Liczba członków opłacających składki
1.	Mokotów	1 393	1 168	814
2.	Stare Miasto	1 143	906	664
3.	Centrum	946	629	641
4.	Powisłe	371	308	312
5.	Grochów	322	248	236
6.	Żoliborz	293	162	119
7.	Wola	286	217	155
8.	Sadyba-Wilanów	282	194	126
9.	Saska Kępa	174	133	15
10.	Ochota	149	111	51
11.	Praga Północ	117	73	62
Ogółem		5 476	4 149	3 195

Źródło: ATPW, Teczka – Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy (TPW) w roku 1987, s. 25.

szkół. Kobiety z upływem lat zostawały prezeskami Oddziałów, stawały się liderkami. Dopiero 1986 roku pierwsza kobieta została wiceprezesem Zarządu Głównego TPW – była to Kazimiera Kartasińska, emerytowana dyrektorka Zespołu Szkół Ekonomicznych nr 1 przy ul. Stawki w Warszawie.

Dobrowolność członkostwa i zainteresowania zrzeszonych kobiet w organizacji, dało aktywistkom wpływ na kształt projektu, jakim jest Towarzystwo Przyjaciół Warszawy. Bez kobiet stowarzyszenie by nie funkcjonowało, były one głównym motorem napędowym w strukturach TPW, a zwłaszcza w Oddziałach terenowych.

Powracając do tego, co się chronologicznie wydarzyło w Towarzystwie, warto wspomnieć, iż w 1988 roku prof. Stanisław Lorentz został członkiem honorowym Oddziału Praga Północ Towarzystwa Przyjaciół Warszawy¹⁸⁹. W tym samym roku 11 grudnia, w Sali Balowej Zamku Królewskiego w Warszawie zorganizowano uroczyste spotkanie z okazji 25. rocznicy powstania Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, zasłużeni członkowie Towarzystwa z rąk wiceprezydenta Warszawy Michała Szymborskiego otrzymali „Złote Syrenki”, odznaki

¹⁸⁹ ATPW, Kronika Oddziału Praga Północ TPW, k. 160.

Tab. 9. Kobiety w strukturach TPW. Liczbowy skład Zarządu Głównego TPW od 1963 do 1986

Lp.	Wyборы składu Zarządu Głównego na Walnych Zgromadzeniach Delegatów	Liczba osób powołanych do składu Zarządu Głównego	Liczba kobiet powołanych do składu Zarządu Głównego
1.	I Zebranie organizacyjne (18 marca 1963)	18	0
2.	II Walne Zebranie Członków TPW (24 lutego 1964)	20	2
3.	III Walne Zgromadzenie Delegatów TPW (13 marca 1967)	25	3
4.	IV Walne Zgromadzenie Delegatów TPW (15 listopada 1970)	25	4
5.	V Walne Zgromadzenie Delegatów TPW (18 listopada 1973)	30	6
6.	VI Walne Zgromadzenie Delegatów TPW (21 listopada 1976)	36	10
7.	VII Walne Zgromadzenie Delegatów TPW (27 kwietnia 1980)	36	11
8.	VIII Walne Zgromadzenie Delegatów TPW (12 czerwca 1983)	35	13
9.	IX Walne Zgromadzenie Delegatów TPW (27 września 1986)	Brak danych	Brak danych

Źródło: ATPW, Sprawozdania z odbytych Walnych Zgromadzeń Delegatów Towarzystwa Przyjaciół Warszawy.

„Za Zasługi dla Warszawy” i odznaczenia „Zasłużony Działacz Kultury”¹⁹⁰. Wśród odznaczonych znaleźli się członkowie Oddziału Sadyba-Wilanów TPW. „Złotą Syrenkę” otrzymali: inż. Leszek Barański, Ryszard Hardejewski, L. Sopoćko, Odznakę „Zasłużonego Działacza Kultury” otrzymała S. Wenerska-Jasiówka, za „Zasługi dla Warszawy” otrzymała Maria Horodyńska¹⁹¹. W 1989 roku został odsłonięty, dzięki Tadeuszowi Burchackiemu, wiceprezesowi Oddziału Saska Kępa TPW przy ul. 11 listopada w Warszawie z okazji 50. rocznicy wybuchu II wojny światowej głaz z tablicą pamięci żołnierzy 36. pp Legii Akademickiej, 336. pp oraz 6/XXVI Obwodu Warszawa-Praga AK.

¹⁹⁰ D. Zawierucha, *Kalendarz Warszawski 1 X–31 XII 1988*, „Kronika Warszawy” 1989, nr 3, s. 236.

¹⁹¹ ATPW, Teczka – Oddział Sadyba-Wilanów. Protokół nr 1/89 z zebrania Towarzystwa Przyjaciół Warszawy Oddział Sadyba-Wilanów w dniu 4 stycznia 1989 r.

Rok 1990 i 1991 był trudnym okresem w działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. Choroba, a potem śmierć prof. Stanisława Lorentza prezesa Towarzystwa wpłynęła na funkcjonowanie całego stowarzyszenia. Również transformacja i sytuacja społeczno-polityczna miały wpływ na dalsze losy organizacji. Trudności z pokryciem kosztów utrzymania biura Zarządu Głównego TPW oraz biur Oddziałów TPW, kłopoty kadrowe w Zarządach oraz atmosfera niepewności, co do dalszych losów Towarzystwa, nie sprzyjały pracy Oddziałów, jak i samego Zarządu Głównego¹⁹².

W 1991 roku niektórzy członkowie stowarzyszenia zaprzestali, względnie zawiesili swoją działalność. Towarzystwo wkroczyło w okres, w którym działalność statutowa prowadzona była w coraz trudniejszych warunkach, zarówno finansowych, jak i organizacyjnych. Po śmierci prof. Stanisława Lorentza do Zjazdu w 1993 roku, Towarzystwo nie miało prezesa Zarządu Głównego, co negatywnie wpłynęło na dalsze losy organizacji. W tym czasie Oddziały TPW wspólnie i jednomyślnie wypowiadały się za utrzymaniem Towarzystwa Przyjaciół Warszawy w dotychczasowej, zintegrowanej strukturze organizacyjnej. Apelowano do członków, aby „utrzymać aktualny stan organizacyjny Towarzystwa”¹⁹³. Kolejne, X Walne Zgromadzenie Delegatów TPW odbyło się dopiero w czerwcu 1993 roku, prezesem Zarządu Głównego TPW został dr Lech Królikowski, ale to już inny, także bogaty rozdział w działalności Towarzystwa, który w przyszłości powinien być dokładnie zbadany i opisany.

1.10. Siedziba TPW

Prezydium Rady Narodowej m.st. Warszawy, które udzieliło poparcia Towarzystwu, rozważało możliwość przeznaczenia na stałą siedzibę Towarzystwa Przyjaciół Warszawy dawnego domu Marcella Bacciarellego obok Zamku. Dom miał być odbudowany w programie uporządkowania otoczenia Zamku Królewskiego¹⁹⁴. Niestety, z tej obietnicy nigdy się nie wywiązano.

Pierwsza korespondencja do Towarzystwa Przyjaciół Warszawy przychodziła na adres Muzeum Narodowego w Warszawie, traktowano sekretariat dyrektora, jako biuro tymczasowe TPW. Po pierwszych artykułach zamieszczanych w 1963 roku w warszawskiej prasie, korespondencję do TPW można było kierować na adres redakcji „Stolicy” – Warszawa, ul. Marszałkowska 8¹⁹⁵. Poczynając od 18 kwietnia 1963 roku, sekretariat TPW czynny był we wtorki i czwartki,

¹⁹² ATPWOSM, Teczka nr 5 – Sprawozdania Zarządu Głównego TPW 1967–1993. *Sprawozdanie Zarządu Oddziału Stare Miasto za okres od ostatniego Walnego Zebrania n/Oddziału t.j. od dnia 18 czerwca 1990 roku do dnia dzisiejszego t.j. 10 grudnia 1993 roku*, s. 1.

¹⁹³ *Ibidem*, s. 2.

¹⁹⁴ TPW. *Najbliższe zamierzenia Towarzystwa Przyjaciół Warszawy*, „Stolica” 1963, nr 34, s. 4.

¹⁹⁵ *Legalizacja i rejestracja Towarzystwa Przyjaciół Warszawy*, „Stolica” 1963, nr 50, s. 10.

w godz. 17.30–19.30 w lokalu redakcji. Sekretariat przyjmował zapisy i udzielał informacji o działalności Towarzystwa¹⁹⁶. Brak własnego lokalu biurowego oraz minimalne wpływy ze składek członkowskich, uniemożliwiały zatrudnienie stałej obsługi biurowej, a także ruszenie pracy Towarzystwa Przyjaciół Warszawy z martwego punktu¹⁹⁷.

Po I Walnym Zebraniu Członków Towarzystwa Przyjaciół Warszawy zapisy nowych członków przyjmowane były w stałym sekretariacie TPW, który powstał w siedzibie Społecznego Funduszu Odbudowy Stolicy (SFOS) przy ul. Nowy Świat 15/17¹⁹⁸. Z dniem 13 kwietnia 1966 roku zostało zorganizowane na stałe biuro Zarządu Głównego Towarzystwa Przyjaciół Warszawy w lokalu po byłym SFOS. Biuro pracowało w godz. 8.30–16.00, w dni powszednie i do 13.00 w soboty, udzielano tam informacji o działalności nowo powstałego stowarzyszenia¹⁹⁹.

W sierpniu 1970 roku Towarzystwo przeprowadziło się do nowej siedziby przy placu Zamkowym 10, przystąpiono do urządzania wnętrza lokalu. W tym budynku duża sala konferencyjna została przeznaczona dla Zarządu Głównego TPW, jednak ze względu na prace związane z budową, nie korzystano z niej. Wszystkie imprezy organizowano na zewnątrz. W momencie powołania w styczniu 1971 roku, Obywatelski Komitet Odbudowy Zamku Królewskiego (OKOZK) przejął na swoją nową siedzibę dużą salę konferencyjną. Podczas sesji naukowej poświęconej dziejom Zamku Królewskiego w Warszawie prof. Stanisław Lorentz w wygłoszonym referacie przedstawił w porządku chronologicznym przebieg walki o odbudowę Zamku. Nie omieszkał także wspomnieć,

¹⁹⁶ *Towarzystwo Przyjaciół Warszawy*, „Stolica” 1963, nr 18, s. 10.

¹⁹⁷ ATPW, Teczka – Sprawozdania, protokoły od roku 1964. Sprawozdanie Zarządu Głównego Towarzystwa Przyjaciół Warszawy z działalności za okres od 24 lutego 1964 r. do 12 marca 1967 r., s. 2.

¹⁹⁸ I „Sejm Walny” *Towarzystwa Przyjaciół Warszawy*, „Stolica” 1964, nr 11, s. 3. Społeczny Fundusz Odbudowy Stolicy został powołany w trakcie obrad pierwszego krajowego zjazdu delegatów SFOS-u, 17 czerwca 1948 r. Pracami SFOS-u kierował Marian Spychalski, przewodniczącym Rady Głównej SFOS był Jerzy Grabowski, związany do końca życia z Towarzystwem Przyjaciół Warszawy. Dzięki funduszom SFOS-u odbudowane zostały całkowicie lub odrestaurowane cenne obiekty kultury narodowej. W Warszawie był to most Poniatowskiego, most Śląsko-Dąbrowski i Trasa W-Z, Filharmonia Narodowa, Teatr Wielki, pałac w Wilanowie, pałac Na Wyspie w Łazienkach Królewskich, Pałac Staszica wraz z ulicą Nowy Świat, Pałac Kazimierzowski, Królikarnia, kościół Świętej Trójcy na placu Małachowskiego i wiele pomników, m.in. Kopernika, Mickiewicza, Chopina, Poniatowskiego, Kolumna Zygmunta oraz Muzeum Więzienia Pawiak i Muzeum X Pawilonu Cytadeli Warszawskiej. *Encyklopedia Warszawy*, red. S. Herbst, PWN, Warszawa 1975, s. 606.

¹⁹⁹ ATPW, Teczka – Korespondencja ogólna za okres XII 1965–XII 1966. Komunikat Zarządu Głównego TPW do członków.

na temat kamienicy „Kościelskich bis”, gdzie do dzisiaj mieści się siedziba Towarzystwa Przyjaciół Warszawy²⁰⁰. „To, co się działo w latach 1968–1969 z zabudowaniami na terenie drugiego dziedzińca zamkowego budziło oburzenie. Na ironię losu w karykaturze, którą jest budynek nazwany »Kościelscy bis«, teraz plac Zamkowy 10, swoją siedzibę miał Obywatelski Komitet Odbudowy Zamku, Towarzystwo Przyjaciół Warszawy i redakcja *Varsavianów* PWN. A chyba sprawiedliwie los tak zdarzył, że bar na parterze tego straszliwego budynku stał się przytułkiem dla pijaków i chuliganów staromiejskich do czasu, gdy na skutek interwencji Obywatelskiego Komitetu Odbudowy Zamku nie skasowano wyszynku alkoholu”²⁰¹.

Z okien siedziby Towarzystwa prof. Stanisław Lorentz mógł spokojnie doglądać budowy Zamku Królewskiego w Warszawie. Tu również, jak już było wspomniane, w początkowej fazie działalności urzędował OKOZK.

1.11. Rozpoznawalny znak

Po pięciu latach działalności Towarzystwo Przyjaciół Warszawy pragnęło uczcić zbliżający się jubileusz. Postanowiono, że organizacja powinna mieć swój znak firmowy. 23 maja 1967 roku Stanisław Szwalbe, przewodniczący Komisji Rewizyjnej Towarzystwa Przyjaciół Warszawy i Maria Krowacka, sekretarz Zarządu Głównego TPW spotkali się z przedstawicielami Związku Polskich Artystów Plastyków Okręgu Warszawskiego w sprawie konkursu na znak Towarzystwa. W spotkaniu uczestniczył Andrzej Janota prezes ZAP Oddział Warszawski. Przedstawiciele Towarzystwa zaproponowali Związkowi zorganizowanie otwartego konkursu na znak TPW, w pierwotnej wersji miał to być znaczek-przypinka, który członkowie organizacji mogliby wpiąć w ubranie. W wyniku rozmów Związek Polskich Artystów Plastyków Okręg Warszawski został członkiem wspierającym Towarzystwo Przyjaciół Warszawy²⁰².

Zarząd Okręgu Warszawskiego Związku Artystów Plastyków, na wniosek Zarządu Sekcji Grafiki, wystosował apel do swoich koleżanek i kolegów z prośbą o udział w honorowym konkursie na projekt „Odznaki Towarzystwa Przyjaciół Warszawy”²⁰³.

²⁰⁰ Modernistyczna kamienica „Kościelskich bis” powstała w latach 1963–1970 wg projektu Jana Bogusławskiego i Bohdana Gniewiewskiego, Czesław Wielhorski jest autorem sgraffita, na którym został ukazany motyw Wisły i warszawska Syrena.

²⁰¹ S. Lorentz, *Konfrontacje Zamkowe*, „Kronika Warszawy” 1972, nr 3, s. 69.

²⁰² ATPW, Teczka – Konkurs na znaczek Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. Notatka służbowa z dnia 23 maja 1967 r.

²⁰³ Ibidem. Apel Związku Polskich Artystów Plastyków Zarząd Okręgu Warszawa, dnia 7 listopada 1967 roku. L.dz. 4704/OW/67.

Towarzystwo Przyjaciół Warszawy, jako organizacja społeczna nie ma możliwości finansowych zorganizowania konkursu w oparciu o zwyczajowo stosowany budżet, zawierający pozycje nagród oraz kosztów organizacyjnych. Dlatego też prosimy Kolegów – Warszawiaków o honorowy udział w Konkursie i przesłanie swych projektów, jako jeszcze jednego dowodu serdecznej więzi plastyków z Warszawą. W nazwie „Towarzystwo Przyjaciół Warszawy” wyraża się istotny sens i treść działania instytucji, która obejmuje swą działalnością cały kraj. Odznaka będzie wykonana w metalu (biały lub żółty) i noszona w ubraniu, przyczepiona na szpilkę, agrafkę, lub śrubkę.

Na projekt konkursu składa się: Rysunek odznaki czarno-biały wielkości około 10 cm (oczywiście kształt odznaki dowolny). Należy wkomponować litery TPW. Rysunek odznaki, jak w p. 1. zmniejszonej do wielkości przewidzianej do realizacji. Oba rysunki należy umieścić na jednym białym kartonie. Na odwrocie kartonu należy wpisać godło oraz przykleić kopertę (wewnątrz: imię i nazwisko, nr leg. ZPAP, adres autora). Termin składania prac w Zarządzie Okręgu Warszawskiego ZPAP – Warszawa, Mazowiecka 11, a pokój 33 w godz. od 11 – do 14-tej, upływa w dniu 22 stycznia 1968 r. godz. 11-ta.

Sąd Konkursowy w składzie: 3-ch przedstawicieli Stołecznej Rady Narodowej i Towarzystwa Przyjaciół Warszawy oraz 4-ch przedstawicieli ZPAP zbierze się 22 stycznia 1968 roku o godz. 11-tej i wybierze pracę do realizacji. Najtrafniejsze prace wg oceny Jury zostaną rozpropagowane w prasie („Stolica”, „Życie Warszawy”), w radio i telewizji. Oczywiście nazwiska autorów tych prac zostaną ujawnione. Będzie to miła satysfakcja, jakiej mogą oczekiwać wyróżnieni Koledzy. Prace należy odbierać od dnia 29 stycznia do 15 lutego 1968 r. Po tym terminie Zarząd Okręgu Warszawskiego ZPAP nie ponosi za nie odpowiedzialności. Informacji w sprawie konkursu udziela telefonicznie 45-47-57 w poniedziałki i soboty 10-11-tej Honorowy Sekretarz Konkursu Kol. Jan Słomczyński²⁰⁴.

Posiedzenie Sądu Konkursowego, pod przewodnictwem redaktora Aleksego Czerwińskiego, związanego z Wydawnictwem Artystyczno-Graficznym, odbyło się w dniu 22 stycznia 1968 roku. W skład Sądu Koleżeńkiego z ramienia Towarzystwa Przyjaciół Warszawy weszli Stanisław Szwalbe i Maria Krowacka, zaś ze strony Związku Polskiego Artystów Plastyków Okręg Warszawski: grafik, plakacista – Janusz Stanny; graficy – Leon Urbański i Mateusz Gawryś, Jan Młodożeniec; grafik warsztatowy – Mieczysław Majewski. Po długiej dyskusji większością głosów została wybrana do realizacji praca nr 19 – godło „Limba”, a prace oznaczone nr 7, 1, 18, 17 uznane zostały równorzędnie za najlepsze. Po otwarciu kopert okazało się, że autorem pracy „Limba” nr 19 jest Karol Śliwka²⁰⁵.

²⁰⁴ Ibidem.

²⁰⁵ Karol Śliwka (ur. 16 października 1932 w Harbutowicach, zm. 10 września 2018 w Cieszynie) – polski artysta grafik, twórca plakatów, grafik, znaczków pocztowych, opakowań, okładek i znaków firmowych (logo). Ukończył Wieczorową Szkołę Malarstwa, Rzeźby i Grafiki w Bielsku-Białej. Do roku 1953 był uczniem w Państwowym Liceum Technik Plastycznych (obecnie Zespół Szkół Plastycznych) w Bielsku-Białej,

Wśród czterech prac wyróżnionych znalazły się dwie prace Karola Śliwki oraz projekty Zofii Szymkiewicz²⁰⁶ i Andrzeja Zbrożka²⁰⁷. Byli to przedstawiciele młodego pokolenia plastyków. Na konkurs nadesłano w sumie 27 prac. Jak donosiła warszawska prasa „graficy wykazali wysoce społeczną postawę”²⁰⁸. Wszystkie prace odznaczały się wysokimi walorami artystycznymi. Karol Śliwka otrzymał od prof. Stanisława Lorentza listowne podziękowania:

Zarząd Główny Towarzystwa Przyjaciół Warszawy dziękuje Panu najserdeczniej za Jego udział w konkursie na znaczek organizacyjny naszego Towarzystwa i gratuluje Panu z całego serca potrójnego sukcesu w tym konkursie. Jest nam niezwykle miło zakomunikować Panu, że decyzja Jury została w pełni zaaprobowana i przyjęta z wielkim zadowoleniem przez Plenum naszego Zarządu Głównego. Ceniąc sobie wysoko każdy objaw przyjaźni i miłości do Warszawy – wkładowi Pana talentu i pracy, włożonemu całkowicie bezinteresownie w udział w konkursie, Towarzystwo

gdzie w latach 1950–1956 uczył Józef Klimek. Studia na Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie ukończył w 1959 r. W latach 1953–1959 pod okiem prof. Eugeniusza Eibisza studiował na Wydziale Malarstwa Sztalugowego Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie. Tuż po dyplomie przyjęto go do Związku Polskich Artystów Plastyków, zaś w 1967 r. do Stowarzyszenia Autorów ZAiKS. Zaprojektował takie znaki, jak: Wydawnictwa Naukowo-Techniczne (1962), PKO Powszechna Kasa Oszczędności (1968), „Radoskór” Fabryka Obuwia (1968), „Uroda” Fabryka Kosmetyków (1968), Polska Federacja Sportu (1973), CIECH (1971), Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne (1973), ALKA Fabryka Obuwia (1975), Warszawskie Przedsiębiorstwo Geodezyjne (1972), Biblioteka Narodowa (1990). Projektował także opakowania czekolad firmy E. Wedel (Amatorska, Saska, Belwederska, Zamkowa), pudełka do kosmetyków (Wars, Sexy, Rio) czy etykiety na opakowania. K. Śliwka, *Album, grafika, rysunek*, Agar, Warszawa 2011, s. 67–165.

²⁰⁶ Zofia Szymkiewicz była absolwentką ASP Kraków (Wydział Rzeźby 1951–1957), dyplom uzyskała w 1957 r. Zajmowała się grafiką warsztatową i użytkową, rzeźbą, malarstwem sztalugowym. W latach 1961–1965 była nauczycielką rysunku na kursach Zakładu Doskonalenia Zawodowego w Warszawie. W latach 1963–1965 współpracowała z „Cepelią” (wyroby ceramiczne); w 1964 współpracowała z „Desą” (obrazki na drewnie), od 1965 r. z Wydawnictwem Naukowo-Technicznym, Wydawnictwami Harcerskimi i Kartograficznymi jako grafik. *Słownik Artystów Plastyków Okręgu Warszawskiego ZPAP 1945–1970* (1972), red. M. Serafińska, Okręg Warszawski ZPAP, Warszawa 1972, s. 566.

²⁰⁷ Andrzej Zbrożek – malarz, grafik. Studiował w warszawskiej ASP w latach 1953–1959, dyplom uzyskał w 1959 na Wydziale Malarstwa. Zajmował się grafiką użytkową, ilustracją, plakatem, projektował opakowania, znaki graficzne; twórca, m.in., kompleksowego opracowania systemu identyfikacji wizualnej Miejskiego Handlu Detalicznego (MHD) i Domów Towarowych „Centrum” w Warszawie; <https://sztuka.agraart.pl/autor/licytacje/3016/andrzej-zbrozek> [dostęp: 29.01.2023].

²⁰⁸ *Herb Przyjaciół Warszawy*, „Stolica” 1968, nr 6, s. 10; *Znak Towarzystwa Przyjaciół Warszawy*, „Życie Warszawy” 1968, nr 24, s. 8; *Odznaka Towarzystwa Przyjaciół Warszawy*, „Express Wieczorny” 1968, nr 22, s. 5.

nasze nadaje rangę szczególną. Jesteśmy przekonani, że projekt znaczka wykonany pod Pana cennym nadzorem autorskim, będzie stanowił dla niego poważną satysfakcję, gdy swoje powielone Dzieło będzie mógł Pan oglądać na piersiach wielu Przyjaciół i Miłośników Warszawy²⁰⁹.

W maju 1969 roku w Warszawie w Domu Artysty Plastyka przy ul. Mazowieckiej 11a odbyła się „Pierwsza Ogólnopolska Wystawa Znaków Graficznych”, gdzie Karol Śliwka został członkiem Komitetu Organizacyjnego. Na wystawę wybrano 335 projektów, które najlepiej opisywały specyfikę dokonań projektowych tamtych czasów. Udział w wystawie wzięli najlepsi polscy projektanci graficzni, w tym trójka artystów, która przygotowała na społeczny konkurs projekty znaku Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. Projekty te zostały zamieszczone w katalogu wystawy.

Karol Śliwka prezentował swoje autorskie znaki: Spółdzielni Pracy Usług Odzieżowo-Skórzanych (1964), Zakładów Artystycznych ZPAP „Art.” (1964), Spółdzielni Pracy „Powieśle” (1965), Centrali Handlu Zagranicznego „Petrolimpex” (1967), Zakładów Obuwniczych „Kobra” (1967), Warszawskiej Fabryki Mydła i Kosmetyków „Uroda” (1967), Zakładów Obuwniczych „Radoskór” (1967), Polskiej Izby Handlu Zagranicznego (1968), WZG Kawiarnie (1968), Towarzystwa Przyjaciół Warszawy (1968)²¹⁰. Zofia Szymkiewicz prezentowała znaki własnego autorstwa przygotowane dla Wydawnictwa Naukowo-Technicznego – Biblioteka Napędu Elektrycznego (1966) oraz znak Towarzystwo Przyjaciół Warszawy (1968)²¹¹. Projekt przygotowany dla TPW przypomina znak „Polski Walczącej” z dodaną małą literą „t” w lewym górnym rogu. Andrzej Zbrozek prezentował znaki przygotowane dla: Miejskiego Handlu Detalicznego „Odzież Włókno” (1962), Spółdzielni Włókienniczej „Splot” (1964), Ośrodka Techniki Jądrowej (urządzenia pomiarowe – 1965), Warszawskiej Fabryki Mydła i Kosmetyków „Uroda” (1967), Towarzystwa Przyjaciół Warszawy (1968 – projekt przedstawia napis Towarzystwo Przyjaciół Warszawy, a po słowie Towarzystwo wkomponowany jest znak przypominający herb Warszawy), Galanterii Włókienniczo-Eksportowej „Coopexim” (1968)²¹². Znak samej wystawy zaprojektował również Karol Śliwka. Projekt został wyróżniony w konkursie zamkniętym, jest to mały symbol o wielu znaczeniach, mówi się o nim potocznie „bączek”.

²⁰⁹ ATPW, Teczka – Konkurs na znaczek Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. Pismo prof. Stanisława Lorentza skierowane do Karola Śliwki w dniu 15 marca 1968 r., L.dz. 132/68.

²¹⁰ *Pierwsza Ogólnopolska Wystawa Znaków Graficznych*, Ministerstwo Kultury i Sztuki, Związek Polskich Artystów Plastyków, Warszawa 1969, s. 65–66.

²¹¹ *Ibidem*, s. 64.

²¹² *Ibidem*, s. 79–80.

Warto nadmienić, iż Karol Śliwka honorowo zaprojektował w 1968 roku legitymację członka wspierającego Towarzystwa Przyjaciół Warszawy²¹³, a także w „czynnie społecznym” zaprojektował okładkę do śpiewnika *Warszawa w Piosenkach „Mazowsza”*, który był sprzedawany, jako cegiełka, na odbudowę Zamku Królewskiego w Warszawie.

Znacek-przypinka Towarzystwa Przyjaciół Warszawy zaprojektowany przez Karola Śliwkę trafił do Muzeum Sztuki Medalierskiej we Wrocławiu, do zbioru medali i odznak regionalnych towarzystw kultury w Polsce²¹⁴. Rozpoznawalność znaku i identyfikacja Towarzystwa Przyjaciół Warszawy ze znakiem, zaprojektowanym przez Karola Śliwkę, nie miałyby miejsca, gdyby nie wielki talent autora. Znak TPW pojawiał się wszędzie tam, gdzie jego twórca miał swoje wystawy.

„Wystawa Grafiki Użytkowej”, zorganizowana od 18 września do 11 listopada 2009 roku na Śląskim Zamku Sztuki i Przedsiębiorczości w Cieszynie, poświęcona była Karolowi Śliwce – artyście znaku. Całą ekspozycję przeniesiono do Katowic, gdzie w dniach 8 stycznia–8 lutego 2010 roku zagościła w Rondzie Sztuki. W obu tych miejscach, wśród wystawionych prac Karola Śliwki nie mogło zabraknąć znaku TPW²¹⁵.

W 2015 roku Patryk Hardziej i Rene Wawrzekiewicz postanowili zrekonstruować historyczną ekspozycję z 1969 roku oraz zorganizować, po prawie 50 latach, kolejną – drugą edycję „Ogólnopolskiej wystawy znaków graficznych”. Łącznie na wystawie można było zobaczyć 670 projektów pochodzących z lat 1945–1969 i 2000–2015. Ostatecznie odbyło się 15 czasowych wystaw, a ekspozycję prezentowano w pięciu krajach. Wśród wystawianych znaków był zawsze prezentowany znak TPW. Pojawiał się on również na towarzyszących wystawom materiałach promocyjnych w otoczeniu innych znaków firmowych, na koszulkach, torbach płóciennych czy w katalogu „Drugiej Ogólnopolskiej Wystawy Znaków Graficznych”²¹⁶.

W 2017 roku Fundacja Sztuka w Mieście zapraszała na wystawę do galerii plenerowej Art Walk. W pasażu wystawienniczym przy placu Europejskim w Warszawie można było oglądać ekspozycję zatytułowaną „Warszawskie Symbole” poświęconą znakom graficznym instytucji, przedsiębiorstw i organizacji związanych ze stolicą z lat 1945–1989. Do ekspozycji wybrano projekty znaków

²¹³ ATPW, Teczka – Korespondencja ogólna 1967–1970. L.dz. 453/68.

²¹⁴ B. Kozarska-Orzeszek, A. Kociszewski, *Katalog medali i odznak polskich regionalnych towarzystw kultury 1906–1988*, Muzeum Sztuki Medalierskiej, Krajowy Ośrodek Dokumentacji Regionalnych Towarzystw Kultury, Wrocław–Ciechanów 1990, s. 74.

²¹⁵ *Karol Śliwka artysta znaku*, red. M. Warda, Śląski Zamek Sztuki i Przedsiębiorczości w Cieszynie, Cieszyn 2009, s. 32.

²¹⁶ <https://hardziej.com/pl/projects/the-second-polish-exhibition-of-graphic-marks/> [dostęp: 27.01.2023].

graficznych stworzonych w okresie pomiędzy 1945 a 1989 rokiem, m.in. takie realizacje, jak znak Hali Mirowskiej, Domu Towarowego „Smyk”, Filharmonii Narodowej, Międzynarodowych Targów Książki, Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, Mody Polskiej czy wydawnictwa „Czytelnik”. Autorami projektów byli najlepsi projektanci tego okresu, jak Ryszard Bojar, Roman Duszek, Karol Śliwka, Stanisław Töpfer czy Wojciech Zamecznik²¹⁷.

Muzeum Miasta Gdyni w 2019 roku zorganizowało wystawę „Karol Śliwka. Polskie Projekty. Polscy Projektanci”, gdzie prezentowano twórczość artysty, a sam mistrz udostępnił swoje archiwum domowe. Wśród wystawionych prac znalazł się znak Towarzystwa. W katalogu towarzyszącym wystawie możemy odnaleźć odręcznie stworzony przez Karola Śliwkę system porządkujący znaki graficzne, a wśród nich ręcznie zapisany pierwotny wzór znaku TPW oraz pozostałe projekty, które były przygotowane na konkurs ogłoszony w 1967 roku²¹⁸.

Z upływem lat znak zaprojektowany przez Karola Śliwkę stał się rozpoznawalnym symbolem stowarzyszenia, również jako znak Towarzystwa został zastosowany na Honorowej Złotej Odznace Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, przyznawanej za pracę społeczną i zasługi dla Warszawy. Potocznie mówi się o niej „Złota Syrenka”.

Sam Karol Śliwka przez wiele lat był zapomniany w środowisku Towarzystwa, dopiero w 2014 roku został uhonorowany, na wniosek autorki, przez Zarząd Główny – Odznaką Honorową Prezydenta Warszawy Stefana Starzyńskiego za działalność społeczną dla stolicy, przyznawaną przez Towarzystwo, a w 2016 roku na Walnym Zgromadzeniu Delegatów Towarzystwa Przyjaciół Warszawy przyznano Karolowi Śliwce tytuł honorowego członka Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. W 2015 Karol Śliwka zrzekł się praw autorskich do znaczka „Limby” na rzecz Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, a sam znak – dziś logo TPW – został zastrzeżony w Urzędzie Patentowym RP.

Karol Śliwka, cichy bohater codzienności, mistrz znaku, projektant z zasadami, tytan pracy, mówił: „Logo oznacza z greckiego »słowo«. Znak to znak, a słowo to słowo”²¹⁹. Uznanie dla Karola Śliwki, nie tylko wśród członków Towarzystwa trwa do dziś, wzorują się na nim kolejne pokolenia polskich grafików. Znaczek „Limba” stał się rozpoznawalnym herbem organizacji. Jest on ponadczasowy, przemawia do dzisiaj i stał się marką Towarzystwa Przyjaciół Warszawy.

²¹⁷ <http://cojestgrane24.wyborcza.pl/cjg24/Warszawa/1,43,455734,Warszawskie-Symbole.html> [dostęp: 2017.12.18].

²¹⁸ Karol Śliwka, red. A. Abramowicz, A. Drączewska, J. Friedrich, P. Hardziej, Muzeum Miasta Gdyni, Gdynia 2019, s. 35, 174–175.

²¹⁹ P. Hardziej, *Czego nauczyłem się od Karola Śliwki*, [w:] *Karol Śliwka*, op. cit., s. 24.

Prezydium zebrania organizacyjnego Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, Muzeum Narodowe w Warszawie, 18 marca 1963 roku

Zebranie organizacyjne Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, Muzeum Narodowe w Warszawie, 18 marca 1963 roku

Walne Zebranie Członków Towarzystwa Przyjaciół Warszawy w Muzeum Narodowym w Warszawie, 24 lutego 1964 roku

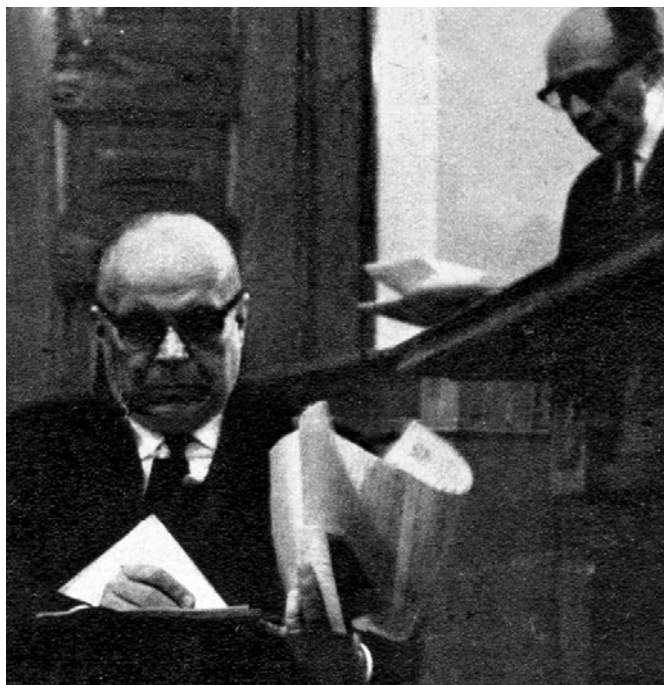
Walne Zebranie Członków Towarzystwa Przyjaciół Warszawy w Muzeum Narodowym w Warszawie, 24 lutego 1964 roku

Hol główny w Muzeum Narodowym w Warszawie. Walne Zebranie Członków Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, 24 lutego 1964 roku

II Walne Zgromadzenie Delegatów TPW, 13 marca 1967 roku

II Walne Zgromadzenie Delegatów TPW, 13 marca 1967 roku. Na pierwszym planie prof. Stanisław Lorentz, przemawia inż. arch. Jerzy Grabowski

II Walne Zgromadzenie Delegatów TPW, 13 marca 1967 roku

III Walne Zgromadzenie Delegatów TPW. Sala Lustrzana w Pałacu Staszica, 15 listopada 1970 roku

IV Walne Zgromadzenie Delegatów TPW, Pałac w Wilanowie, 18 listopada 1973 roku

Działalność naukowa, edukacyjna i popularyzacyjna

2.1. Społeczny ruch naukowy w Towarzystwie Przyjaciół Warszawy¹

Członkowie TPW dołączyli do spotkań varsavianistów zainicjowanych od 1962 roku przez Towarzystwo Miłośników Historii w Warszawie. Odbywały się one m.in. w Warszawie, Opinogórze, Starej Wsi, Ciechanowcu czy Płocku. Sesje varsavianistyczne organizowane były pod szyldem władz warszawskich, czyli Wydziału Kultury Stołecznej Rady Narodowej, później Wydziału Kultury i Sztuki Urzędu Miasta. Po przerwie, spowodowanej stanem wojennym, ciężar organizacyjny spotkań varsavianistycznych przesunął się bardziej na Towarzystwo Przyjaciół Warszawy², a faktycznie były one działaniem historyków skupionych w szeregach TPW.

Począwszy od 1964 roku prezydium Sekcji Historii Warszawy przy Towarzystwie Miłośników Warszawy pod przewodnictwem Mariana Marka Drozdowskiego rozpoczęło zróżnicowaną działalność, docierając do nowych środowisk miłośników historii. Zebrania Sekcji organizowane były wspólnie z Sekcją Historii Najnowszej i w ścisłym porozumieniu z Komisją Badań Dawnej Warszawy oraz z Towarzystwem Przyjaciół Warszawy³.

¹ Rozdział ten był drukowany w wersji skróconej jako artykuł w monografii ukazującej wkład społecznego ruchu naukowego w rozwój nauki w Polsce. B. Michalec, *Społeczny ruch naukowy w Towarzystwie Przyjaciół Warszawy. Najlepsze varsaviania i doroczne spotkania varsavianistów w latach 1964–1989*, [w:] *Społeczny ruch naukowy w procesie zmiany*, red. I. Hofman, Z. Kruszewski, PAN, Warszawa 2021, s. 95–116.

² H. Szwankowska, *Towarzystwo Miłośników Historii w Warszawie w latach 1945–1986*, „Kronika Warszawy” 1987, nr 1, s. 35.

³ M.M. Drozdowski, *Problematyka Warszawy w pracach Towarzystwa Miłośników Historii*, „Rocznik Warszawski” 1969, t. 9, s. 407.

Rok przed powstaniem Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, grono historyków – miłośników stolicy – zorganizowało Komisję Badań Historii Zakładów Przemysłowych Warszawy, gdzie prowadziło badania wielu samodzielnych pracowników naukowych, gromadząc materiał, prowadząc kwerendy. Miało to służyć wydaniu historycznej *Encyklopedii Zakładów Przemysłowych Warszawy*. Poczynając od 1966 roku zorganizowano sesję varsavianistyczną, która odbyła się na Woli, a poświęcona była jej rewolucyjnym tradycjom. Sesje organizowano pod szyldem władz warszawskich, ale faktycznie były one dziełem historyków skupionych w szeregach Towarzystwa Przyjaciół Warszawy⁴. Nigdy nie powstała komisja, która by je firmowała. Grono kilku osób, które przeprowadziły konsultacje z wybitnymi pracownikami naukowymi i w oparciu o nie oraz rozmowy z prof. Stanisławem Lorentzem wysuwało propozycje kolejnych spotkań⁵. Organizacja sesji varsavianistycznych była ogromnym wysiłkiem środowiska naukowego Warszawy i przyniosła sukces.

W sesjach brali udział licznie zapraszani członkowie Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, najczęściej odbywały się w Pałacu Kultury i Nauki, towarzyszyły im wielkie wystawy. Uczestniczący w sesjach goście z zagranicy byli zaskoczeni osiągnięciami zespołu warszawskiego, który działał pod szyldem władz stolicy, ale faktycznym wykonawcą pozostało środowisko naukowe Warszawy i Towarzystwa Przyjaciół Warszawy⁶. Przy organizacji sesji uczestniczył osobiście Józef Kazimierski, Aleksandra Więcek, sekretarz Zarządu Głównego Towarzystwa i bardzo z Towarzystwem Przyjaciół Warszawy związany prof. Andrzej Zahorski. Pomagał również prof. Stanisław Herbst, a przede wszystkim prof. Stanisław Lorentz⁷. W wyniku tych spotkań powstało 15 tomów materiałów z sesji varsavianistycznych, wydanych przez Redakcję Varsavianów PWN. Ukazało się sześć tomów materiałów z sesji poświęconych dzielnicom Warszawy, a w 1975 roku, po wyczerpaniu tematu, przystąpiono do organizacji sesji tematycznych, po których powstawały kolejne tomy materiałów. W 1975 roku Państwowe Wydawnictwo Naukowe wydało *Encyklopedię Warszawy*, przy jej opracowaniu współpracowali także członkowie Towarzystwa Przyjaciół Warszawy.

Warto również podkreślić, że Radę Redakcyjną „Roczników Warszawskich” tworzyło siedem osób, w tym trzy reprezentujące Towarzystwo Przyjaciół Warszawy: prof. Stanisław Lorentz – przewodniczący, prof. Janusz Durko i prof. Juliusz W. Gomulicki, a w skład Komitetu Redakcyjnego wchodził prof. Stanisław

⁴ J. Kazimierski, *Udział Towarzystwa Przyjaciół Warszawy w pracach i sesjach varsavianistycznych*, [w:] *Towarzystwo Przyjaciół Warszawy. Wczoraj, dziś, jutro*, praca zbiorowa, Oficyna Wydawnicza Volumen, Warszawa 1999, s. 70.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*, s. 73.

⁷ *Ibidem*, s. 73–74.

Herbst, prof. Aleksander Gieysztor, dr Józef Kazimierski. Współtwórcą i redaktorem od początku 1960 roku do 1973 roku, był prof. Stanisław Herbst. Dzięki swojej pasji, niezwykle pracowitości, podejmowanym inicjatywom, „z subtelnym taktem wobec współpracowników inspirował twórczo kierunki rozwoju tego zasłużonego dla varsavianistyki czasopisma. Jemu też głównie należy zawdzięczać fakt, że »Rocznik Warszawski« stał się swoistą instytucją, skupiającą grono wybitnych badaczy przeszłości Warszawy”⁸.

W 1979 roku „Rocznik Warszawski” t. 15 dedykowany był prof. Stanisławowi Lorentzowi, przewodniczącemu Rady Redakcyjnej w 80. rocznicę urodzin. Na łamach „Rocznika Warszawskiego” publikowano artykuły członków TPW m.in. Jana Bergera, związanego z Oddziałem Grochów TPW, eksperta dziejów warszawskich dzielnic, w tym towarzystw przyjaciół dzielnic Warszawy, które działały w okresie międzywojennym począwszy od 1915 roku⁹. Jan Berger był także zaangażowany w działalność Towarzystwa Miłośników Historii w Warszawie.

Tradycją spotkań varsavianistów, mających duże znaczenie dla rozwoju i popularyzacji badań nad Warszawą, było uroczyste wręczanie „Dyplomów Honorowych” autorom najlepszych książek o Warszawie i wybitnym uczonym za całokształt ich dorobku naukowego. Dziennikarka i publicystka Karolina Beylin jako juror z ramienia Towarzystwa Przyjaciół Warszawy typowała varsawiana do dorocznych wyróżnień¹⁰, w późniejszym okresie robiła to Aleksandra Więcek¹¹. Laureatami do 1985 roku byli m.in. Zygmunt Szweykowski, Bronisław Wieczorkiewicz, Stanisław Herbst, Stanisław Lorentz, Stefan Kieniewicz, Juliusz Wiktor Gomulicki i wielu innych.

2.1.1. Doroczne Spotkania Varsavianistów i najlepsze varsawiana

Sekcja Historii Warszawy Towarzystwa Miłośników Historii, przy poparciu ówczesnej Stołecznej Rady Narodowej, zrealizowała pomysł organizowania Dorocznych Spotkań Varsavianistów. Pierwsze takie spotkanie odbyło się 17 lutego 1966 roku. Referat na temat *Varsawiana ostatniego dziesięciolecia. Uwagi o stanie badań i popularyzacji* wygłosił Marian M. Drozdowski¹². Towarzystwo Miłośników Historii, wspólnie z Towarzystwem Przyjaciół Warszawy i Wydziałem Kultury Stołecznej RN, zorganizowało 8 czerwca 1967 roku w Domu Zjazdów

⁸ R. Kołodziejczyk, *Stanisław Herbst*, „Kronika Warszawy” 1974, nr 1, s. 125.

⁹ J. Berger, *Dzieje Grochowa do 1916 r.*, „Rocznik Warszawski” 1967, t. 7, s. 48; idem, *Z dziejów Saskiej Kępy*, „Rocznik Warszawski” 1979, t. 15, s. 327–356.

¹⁰ I. Janowska, *Karolina Beylin (13 IV 1899–3 V 1977)*, „Kronika Warszawy” 1978, nr 1, s. 165.

¹¹ *Wśród przyjaciół*, „Kronika Warszawy” 1985, nr specjalny, s. 223.

¹² M.M. Drozdowski, *Problematyka Warszawy...*, op. cit., s. 407.

i Konferencji PAN w Jabłonie konferencję, w ramach II Dorocznego Spotkania Varsavianistów – „Warszawa współczesna w badaniach naukowych”¹³. Podczas tego spotkania rozwinęła się dyskusja wokół referatów Mariana Marka Drozdowskiego, *Warszawa XX wieku w historycznych badaniach współczesnych*, Aleksandra Wallisa, *Uwagi o problematyce warszawskiej w badaniach socjologicznych*, Kazimierza Liera, *Problematyka badań nad rozwojem przestrzennym Warszawy XX wieku*.

W spotkaniach dyskusyjnych Sekcji Historii Warszawy TMH brali także udział członkowie TPW, wygłaszając swoje referaty, w 1964 roku Adolf Ciborowski, *Powojenna odbudowa i rozbudowa Warszawy*, Stanisław Herbst, *Historycy Warszawy*, Julian Kulski, *Działalność Zarządu miejskiego Warszawy w latach okupacji*, Stanisław Szwalbe i Stanisław Tołwiński, *Działalność społeczno-polityczna WSM*. Zaś w 1965 roku referaty wygłosili Aleksander Gieysztor, *Początki Warszawy*, Juliusz Wiktor Gomulicki, *Gniazdo jakobińskie w Warszawie 1715–1795*, Stanisław Herbst, *Zagadnienia obrony Warszawy, jako stolicy 1794–1945* oraz *Z dziejów powstania listopadowego*, Stanisław Lorentz, *Odbudowa Zamku Królewskiego*, a w 1967 roku *Spór o króla Stanisława Augusta*¹⁴. Podczas spotkania w Jabłonie, stwierdzono, że badania nad historią Warszawy, szczególnie ostatniego 20-lecia, traktowane były dość często w instytutach badawczych marginalnie¹⁵. Ze strony Towarzystwa Przyjaciół Warszawy udział wzięli prof. Stanisław Lorentz, inż. Jerzy Grabowski, ambasador Zygmunt Dworakowski, dr Jan Gebethner, Jan Berger, Józef Szamburski, Maria Rowacka.

10 czerwca 1968 roku, w Radziejowicach odbyło się III Doroczne Spotkanie Varsavianistów, zorganizowane jak rok wcześniej przez Towarzystwo Miłośników Historii i Towarzystwo Przyjaciół Warszawy oraz Wydział Kultury Stołecznej Rady Narodowej. Podczas sesji poruszano problemy powojennej Warszawy. Wstępny referat wygłosił dr Jan Górski¹⁶. W dyskusji zabierali głos prof. Stanisław Lorentz, prezes TPW, który sformułował postulaty pod adresem badaczy tego okresu dziejów, doc. Marian M. Drozdowski, prof. Eugeniusz Szwanowski, Stanisław Szwalbe, inż. Stanisław Jankowski, inż. Stanisław Dzięwulski, dr Aleksander Wallis, Władysław Bartoszewski¹⁷. W spotkaniu brali udział historycy, architekci, socjologowie, działacze społeczni i przedstawiciele władz Warszawy. Obradom przewodniczył prof. Janusz Woliński. Spotkanie połączono z wręczeniem dyplomów honorowych Towarzystwa Miłośników Historii oraz nagród Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, ufundowanych przez Stołeczny Związek Spółdzielni Pracy. Wyróżnienia przyznano twórcom najlepszych

¹³ Ibidem, s. 408. *Współczesna Warszawa w badaniach naukowych*, „Express Wieczorny” 1967, nr 137, s. 2.

¹⁴ M.M. Drozdowski, *Problematyka Warszawy...*, op. cit., s. 409–413.

¹⁵ *Warszawa współczesna w badaniach naukowych*, „Stolica” 1967, nr 26, s. 10.

¹⁶ *Spotkanie varsavianistów*, „Stolica” 1968, nr 23, s. 10.

¹⁷ *Varsavianiści i Varsaviana*, „Stolica” 1968, nr 26, s. 10.

varsavianów. Dyplomy honorowe i nagrody otrzymali prof. Bronisław Wieczorkiewicz za *Słownik gwary warszawskiej XIX w.* (PWN); redaktor Władysław Bartoszewski za książkę *Warszawski pierścień śmierci* (Zachodnia Agencja Prasowa); Stanisława Sawicka, Teresa Sulerzycka i Jadwiga Trenklerówna za pracę *Katalog gabinetu rycin Biblioteki UW* (PWN); Halina Kiepuska za monografię naukową *Inteligencja zawodowa Warszawy 1905–1907* (PWN), Aleksander Maliszewski za książkę *Na przekór nocy* (PIW) oraz Stanisław Maria Saliński za książkę *Long-play warszawski* (PAX)¹⁸. W skład jury przyznającego nagrody za najlepsze varsaviana weszli ze strony Towarzystwa Miłośników Historii prof. Janusz Woliński, prof. Stanisław Herbst, prof. Andrzej Zahorski, doc. Marian M. Drozdowski, zaś ze strony Towarzystwa Przyjaciół Warszawy inż. Jerzy Grabowski i dr Karolina Beylin.

10 czerwca 1969 roku IV Doroczne Spotkanie Varsavianistów odbyło się w Wilanowie. Tym razem organizatorzy skupili się na dyskusji wokół koncepcji syntezy dziejów Warszawy, przygotowanej przez Instytut Historii PAN pod redakcją prof. Stefana Kieniewicza. Podczas spotkania wręczono nagrody i dyplomy honorowe za wyróżniające się prace poświęcone Warszawie. Nagrody otrzymali: Jerzy Cegielski za książkę *Stosunki mieszkaniowe w Warszawie w latach 1864–1964* (Arkady); Adam Szczypiorski za książkę *Od Piotra Drzewieckiego do Stefana Starzyńskiego. Gospodarka komunalna m.st. Warszawy w latach 1855–1939* (Ossolineum); Mieczysław Cieplewicz za opracowanie zbioru dokumentów *Obrona Warszawy we wrześniu 1939 roku* (MON); Irena Dudek, Zbigniew Gontarski, Joanna Kikolska, Adam Mijakowski, Eugenia Zdanowicz za opracowanie zbiorowe *Warszawa na tle dużych miast świata* (GUS); Stanisław Lam (pośmiertnie) za pracę *Życie wśród wielu*¹⁹. Referaty wprowadzające wygłosili prof. Andrzej Zahorski i doc. dr Marian M. Drozdowski. Uczestnicy sesji mieli okazję zwiedzić Muzeum Plakatu w Wilanowie.

W zabytkowej sali łaźniakowskiej Pomarańczarni, w dniu 27 kwietnia 1970 roku odbyło się V Doroczne Spotkanie Varsavianistów, zorganizowane przez Towarzystwo Miłośników Historii, Towarzystwo Przyjaciół Warszawy, Wydział Kultury Prezydium Stołecznej Rady Narodowej, Instytut Historii PAN i Instytut Socjologii Uniwersytetu Warszawskiego, tym razem poświęcone „Warszawie po II wojnie światowej”²⁰. W pierwszej części spotkania wręczone zostały przez przewodniczącego Prezydium Stołecznej Rady Narodowej Jerzego Majewskiego dyplomy honorowe za najlepsze publikacje varsavianistyczne, wydane w ostatnim roku w okresie między czwartym a piątym sympozjum.

¹⁸ ATPW, Teczka – Różne propozycje współpracy, cz. 2.

¹⁹ I. Rdzanek, *Symposium varsavianistów w Wilanowie*, „Kronika Warszawy” 1970, nr 1, s. 179–182; ATPW, Teczka – Imprezy organizowane przez Towarzystwo Przyjaciół Warszawy i Oddziały od 1968 r., zaproszenie, cz. 2.

²⁰ J. Ławnik, *Symposium varsavianistyczne*, „Kronika Warszawy” 1970, nr 3, s. 144.

Otrzymali je: Zygmunt Szweykowski za opracowanie 19-tomowej edycji dzieł Bolesława Prusa i za redakcję pracy *Bolesław Prus 1847–1912. Kalendarz życia i twórczości*; Juliusz Wiktor Gomulicki za całokształt twórczości w dziedzinie varsavianistyki oraz za opracowanie antologii *Cztery wieki poezji o Warszawie*; Stefan Nowakowski za pracę zbiorową pod jego redakcją *Warszawa. Socjologiczne problemy stolicy i aglomeracji*; Krystyna Sroczyńska za książkę *Zygmunt Vogel – rysownik gabinetowy Stanisława Augusta*; Tadeusz Kubalski za książkę *W szeregach Baszty*²¹. Referat na temat *Warszawa historyczna w świadomości respondentów ankiety „Jaka jesteś Warszawa”* wygłosił Marian M. Drozdowski. O znaczeniu decyzji o odbudowie Warszawy i przeniesieniu do niej naczelnych władz i urzędów referował prof. Stanisław Lorentz. Podkreślał, że „innej decyzji nie mogło być, ponieważ wówczas ten mógł rządzić Polską, kto urzędował w Warszawie”. Przypomniwał, że w pierwszych latach powojennych toczyła się dyskusja, czy Warszawa ma być miastem milionowym czy dwumilionowym. Zwyciężyła koncepcja miasta milionowego. Profesor wówczas opowiadał się za miastem dwumilionowym i nadal uważał ten pogląd za słuszny²². Podczas spotkania dyskutowano również, nad zmianą koncepcji wydawania tygodnika „Stolica”, który wówczas poświęcony był wyłącznie historii, jak podkreślano ze szkodą dla problematyki współczesnej Warszawy. Sugerowano, aby w przemianach czasopisma wiodącą rolę odegrało Towarzystwo Przyjaciół Warszawy.

VI Doroczne Spotkanie Varsavianistów, odbyło się 7 czerwca 1971 roku w siedzibie Towarzystwa Naukowego Płockiego w Płocku, zorganizowane zostało tradycyjnie przez Towarzystwo Miłośników Historii, Towarzystwo Przyjaciół Warszawy, Wydział Kultury Prezydium Stołecznej Rady Naukowej. Do organizacji tej edycji spotkania varsavianistów, jako współorganizator, dołączyło Towarzystwo Naukowe Płockie i Mazowiecki Ośrodek Badań Naukowych. To spotkanie varsavianistów miało specyficzny charakter. Krytyczna refleksja nad stanem varsavianistyki, szczególnie nad ujmowaniem przez nią relacji Warszawa – region – Mazowsze, miejsce Warszawy w sieci miejskiej kraju, zrodziła pomysł zorganizowania spotkania w Płocku, historycznej stolicy Mazowsza²³. Podczas spotkania wręczono dyplomy honorowe za najlepsze varsawiana 1970/1971, a otrzymali je prof. Stanisław Lorentz – redaktor książki zbiorowej *Walka o dobra kultury. Warszawa 1939–1945*, prof. Stanisław Herbst – redaktor naczelny „Rocznika Warszawskiego”, wychowawca licznej kadry historyków Warszawy, prof. Kazimierz Konarski – autor pracy *Warszawa w pierwszym jej stołecznym okresie*, założyciel Sekcji Historii Warszawy w Towarzystwie Miłośników Historii w Warszawie, prof. Eugeniusz Szwankowski – autor m.in. pracy

²¹ *Warszawa współczesna w badaniach...*, op. cit., s. 10.

²² J. Ławnik, op. cit., s. 146–147.

²³ M.M. Drozdowski, VI Doroczne Spotkania Varsavianistów, „Życie Warszawy” 1971, nr 135, s. 12.

Ulice i place Warszawy, prof. Ryszard Kołodziejczyk – autor opracowania wspomnień Antoniego Zaleskiego *Towarzystwo Warszawskie. Listy do przyjaciół Barońskiej XYZ*, doc. dr Jerzy Maternicki – autor monografii *Warszawskie środowisko historyczne 1832–1869*, dr Alina Chyczewska – autorka katalogu *Marceli Bacciarelli. Życie – twórczość – dzieła*, Lesław M. Bartelski – autor książki *Mokotów 1944*. Obrady otworzył doc. dr Marian M. Drozdowski. Referaty wygłosili prof. Stanisław Herbst, *Warszawa a Mazowsze w stuleciach XVI–XIX* i prof. Kazimierz Dziekoński, *Warszawa a Mazowsze w XX wieku*²⁴. Z ramienia Towarzystwa udział w spotkaniu wzięli prof. Stanisław Lorentz, Jerzy Grabowski, Maria Krowacka, Sabina Dłutkowa, Kazimierz Grejm, Krystyna Krzyżakowa, Jan Kazimierzczak. Po dyskusji goście, w obecności gospodarzy, zwiedzili zabytki Płocka i Petrochemię.

W zamiarze organizatorów – Towarzystwa Miłośników Historii w Warszawie, Towarzystwa Przyjaciół Warszawy i Wydziału Kultury Prezydium Rady Narodowej m.st. Warszawy – przejawem nowych tendencji w varsavianistyce miało być VII Doroczne Spotkanie Varsavianistów. Inicjatywa i tym razem wyszła od varsavianistów-historyków. Zostało ono zorganizowane w znanej fabryce wolskich Zakładów Maszyn Budowlanych im. Ludwika Waryńskiego. Zgodnie z tradycją spotkań, wiceprzewodniczący Stołecznej Rady Narodowej Stanisław Bielecki wręczył dyplomy autorom najlepszych publikacji varsavianów za rok 1972²⁵. Wyróżnienia otrzymali prof. Aleksander Gieysztor za redakcję pracy zbiorowej *Zamek Królewski w Warszawie* oraz za całokształt dorobku w badaniach nad Warszawą średniowieczną; prof. Krzysztof Dunin-Wąsowicz za opracowanie wydawnictwa źródłowego *Warszawa w pamiętnikach pierwszej wojny światowej*; Jan Kosim, przewodniczący Sekcji Historii Warszawy w Towarzystwie Miłośników Historii za pracę *Z dziejów burżuazji warszawskiej w latach 1817–1830*; dr Marek Kwiatkowski za pracę *Szymon Bogumił Zug – architekt polskiego Oświecenia*; Jerzy Kasprzycki za felietony zebrane w albumie opracowanym wspólnie z Marianem Stępnem *Pożegnania warszawskie*; Adam Słomczyński za pamiętnik *W warszawskim Arsenale*; Henryk Janczewski za pracę *Warszawa. Geneza i rozwój inżynierii miejskiej*.

W Radziejowicach pod Warszawą odbyło się VIII Doroczne Spotkanie Varsavianistów, połączone z sympozjum naukowym na temat historycznych i społecznych problemów aglomeracji warszawskiej. Za najlepsze prace o stolicy w okresie 1972/1973 wręczono honorowe dyplomy przyznane przez Towarzystwo Miłośników Historii, Towarzystwo Przyjaciół Warszawy oraz Wydział Kultury i Sztuki Prezydium Stołecznej Rady Narodowej, a otrzymali je: Karolina Beylin za cykl opowieści o XIX-wiecznej Warszawie, w szczególności za

²⁴ Doroczne spotkanie varsavianistów, „Stolica” 1971, nr 26, s. 11.

²⁵ H. Zalewska, *Siódme Spotkanie Varsavianistów*, „Kronika Warszawy” 1973, nr 1, s. 147–148.

tom *Warszawa w latach 1900–1914*, wydany przez PIW; Zdzisław Bieniecki za badania nad historią rozwoju przestrzennego Warszawy i opracowanie wydawnictwa albumowego *W przedwczorajszej Warszawie typy malownicze*, wydane przez WAG; Marian M. Drozdowski i Andrzej Zahorski za książkę popularnonaukową *Historia Warszawy*, edytor PWN; Jan Górski za stworzenie warsztatu badawczego nad dziejami Warszawy, w szczególności za opracowanie antologii *Pamięć warszawskiej odbudowy 1945–1949*, wydanej przez PIW; Ireneusz Ilnatowicz za monografię *Burżuazja warszawska*, edytor PWN; pośmiertnie Stanisław Żaryn – konserwator zabytków i historyk, za książkę *13 kamienic starowarszawskich. Strona Dekerta*, edytor PWN; Alceo Valcini, Włoch zamieszkały w Paryżu za książkę *Golgota Warszawy 1939–45. Wspomnienia*, edytor Wydawnictwo Literackie²⁶. W trakcie spotkania varsavianistów wszyscy uczestnicy otrzymali skromną broszurę autorstwa Franciszka Klimy *Jak powstawały ulice i place Warszawy*, wydaną przez Towarzystwo Przyjaciół Warszawy. Podczas wygłoszonych odczytów prof. Marian M. Drozdowski w swoim referacie *Tendencje rozwojowe aglomeracji warszawskiej* wyraźnie zaakcentował koncepcję badań. Obecny na spotkaniu inż. Tadeusz Szumilewicz Naczelnym Architektem Warszawy przedstawiał plany rozbudowy stolicy, zaś prof. Andrzej Wyczański w swoim wystąpieniu zwrócił uwagę na możliwości pobudzania rozwoju obszarów, które powinny stanowić jeden organizm harmonijnie się rozwijający. Społeczny wiceprezes Towarzystwa Przyjaciół Warszawy Stanisław Bielecki, zarazem wiceprzewodniczący Prezydium Stołecznej Rady Narodowej, wspominał o powstawaniu planu przygotowanego przez fachowców, wspartych radą miejską i umiejętnościami ludzi nauki.

17 czerwca 1974 roku odbyło się w Nieborowie IX Doroczne Spotkanie Varsavianistów. Wiceprezydent Warszawy Stanisław Bielecki wręczył dyplomy przyznane przez Towarzystwo Miłośników Historii i Towarzystwo Przyjaciół Warszawy za najlepsze varsaviana opublikowane w latach 1973–1974. Otrzymali je m.in. zespół redakcyjny IH PAN, za przygotowanie wydawnictwa źródłowego *Ludność cywilna w Powstaniu Warszawskim*, w tym Marian M. Drozdowski za część pierwszą opracowaną wspólnie z Marią Maniakówną i Tomaszem Strzemboszem, Władysław Bartoszewski za opracowanie redakcyjne części trzeciej przy współpracy Lucjana Dobroszyckiego²⁷. Podczas spotkania poruszano problemy odbudowy Warszawy. W swojej wypowiedzi inż. Roman Piotrowski wniosł o wydanie tomu dokumentów odbudowy Warszawy w latach 1944–1949, które w przyszłości mogłyby służyć jako podstawa do dalszych badań nad dziejami Warszawy. Głos zabierał także Franciszek Klima

²⁶ *Sesja w Radziejowicach. Doroczne dyplomy dla varsavianistów*, „Express Wieczorny” 1973, nr 232, s. 3.

²⁷ Z. Stępiński, *Problemy odbudowy Warszawy. IX Doroczne Spotkanie Varsavianistów*, „Kronika Warszawy” 1975, nr 1, s. 136–139.

przewodniczący Komisji Młodzieżowej TPW. Stwierdził, że na sprawy odbudowy oświaty i szkolnictwa stołecznego nie można patrzeć jedynie przez pryzmat danych statystycznych. O trudnościach tego okresu decydowały przede wszystkim olbrzymie straty wśród nauczycieli w czasie okupacji oraz odpływ kadr wykwalifikowanych do innych miast po wyzwoleniu: „Jedynie kompleksowe potraktowanie wszystkich nakładających się procesów może umożliwić odtworzenie atmosfery pierwszych lat stołecznego szkolnictwa”²⁸.

W Pałacu Wilanowskim, w dniu 24 czerwca 1975 roku odbyło się X Doroczne Spotkanie Varsavianistów pod auspicjami Towarzystwa Miłośników Historii, Towarzystwa Przyjaciół Warszawy i Urzędu m.st. Warszawy. Mimo jubileuszowej edycji, spotkanie miało charakter roboczy. W toku obrad, którym przewodniczył prof. Andrzej Wyczański, wygłosili referaty prof. Stefan Kieniewicz – *Trzy etapy w rozwoju nauki w Warszawie XIX wieku*, doc. Aleksander Wallis – *Udział naukowych instytucji rozwoju Warszawy*. Ponadto wiceprezydent Warszawy Stanisław Bielecki poinformował zebranych o wstępnych planach i założeniach dotyczących perspektywy warszawskiego ośrodka naukowego. Tradycyjnie wręczono wyróżnienia za najlepsze varsavianistyczne publikacje, które ukazały się od czerwca 1974 roku. Dyplomy wraz z grafiką ufundowała Centrala ZSS „Społem”²⁹. Wyróżnienia otrzymali: Bogdan Brzeziński za książkę *Klasa robotnicza Warszawy* (PWN), Halina Kiepuska za *Warszawę w rewolucji 1905–1907* (Wiedza Powszechna), Franciszek Jan Pogonowski za *Podziemną zbrojownię* (Wydawnictwo MON), Irena Tatarczuk-Gliniańska za szczególne osiągnięcia edytorskie w zakresie publikacji varsavianistycznych, Władysław Tomkiewicz za całokształt twórczości, ze szczególnym uwzględnieniem współautorstwa książki *Zamek Królewski w Warszawie – architektura, ludzie, historia* oraz za wydanie *Gościńca* Adama Jarzębskiego (PWN), Stanisław Tazbir za redakcję pracy zbiorowej *W obronie dzieci i młodzieży* (PIW) i Waław Żdzarski za *Historię fotografii warszawskiej* (PWN).

Nastąpiła fala strajków w Polsce. 25 czerwca 1976 roku w 112 zakładach pracy na terenie 24 województw przeszło 80 tys. osób rozpoczęło strajk i demonstracje uliczne. W tym trudnym okresie odbyło się XI cykliczne spotkanie, tym razem w Opinogórze³⁰. Prasa nie donosiła tak szeroko jak w latach poprzednich o tym wydarzeniu.

XII Doroczne Spotkanie Varsavianistów, tym razem odbyło się 16 maja 1977 roku w Nieborowie. Jego tematem były problemy stolicy, jako węzła komunikacyjnego „Wczoraj, dziś, jutro”. Przyznano tradycyjnie nagrody varsavianistyczne

²⁸ Ibidem.

²⁹ X Spotkanie Varsavianistów, „Stolica” 1975, nr 27, s. 9.

³⁰ *Warszawskie środowisko historyczne w XX wieku. Dziewięćdziesięciolecie Towarzystwa Miłośników Historii*, red. M.M. Drozdowski. H. Szwanowska, TMH, Wydawnictwo Instytutu Historii PAN, Warszawa 1997, s. 53.

za rok 1976, wśród laureatów znalazł się Marian M. Drozdowski, który otrzymał wyróżnienie za książkę *Stefan Starzyński prezydent Warszawy* (PIW); Jan Górski za *Drugie narodziny miasta* (PIW); Łukasz Heyman za *Nowy Żoliborz 1918–1939* (PAN); Stefan Kieniewicz *Warszawa w latach 1795–1914* (PWN); Edward Krasieński, *Stefan Jaracz* (PWN); Jerzy Lileyko, *Zamek Królewski* (PWN); Witold Pruss, *Rozwój przemysłu warszawskiego w latach 1864–1914* (PWN); Tadeusz Sierocki, *Warszawska organizacja PPS w latach 1944–1948* (PWN)³¹.

O problemach stołeczności Warszawy w okresie międzywojennym dyskutowano 29 maja 1978 roku w Muzeum Kazimierza Pułaskiego w Warce podczas XIII Dorocznych Spotkań Varsavianistów. Wygłaszane referaty dotyczyły stołeczności Warszawy w latach 1915–1918, rozwoju funkcji stołecznych Warszawy w latach II Rzeczypospolitej i wpływów stołeczności na sytuację ruchu robotniczego w Warszawie międzywojennej. Podczas spotkania wręczono dyplomy honorowe autorom najlepszych prac varsavianistycznych w wydanych w latach 1977–1978³². Nagrodzeni zostali: Wojciech Fijałkowski za całokształt działalności naukowej i popularyzatorskiej związanej z Wilanowem *Wnętrze Pałacu w Wilanowie* (wydana przez PWN w 1977 roku na kanwie rozprawy doktorskiej)³³; Sławomir Ciepela za monografię *Szkló ceramiczne starej Warszawy* (PWN); Juliusz A. Chróściel i Andrzej Rottermund za *Atlas architektury Warszawy* (Arkady); Rafał Gerber za pracę *Studenci Uniwersytetu Warszawskiego 1808–1831. Słownik biograficzny* (Ossolineum); Bogdan Kroll za monografię *Opieka i samopomoc społeczna w Warszawie 1939–1945. Stołeczny Komitet Samopomocy Społecznej i Warszawskie Agendy RGO* (PWN); Stefan Krzysztof Kuczyński za monografię *Herb Warszawy* (PIW); zespół: Jan Górski oraz Tomasz Abramek, Henryk Mrowiec, Zygmunt M. Stępiński, Hanna Szwankowska za wydawnictwo źródłowe *Odbudowa Warszawy w latach 1944–1949. Wybór materiałów i dokumentów* (PWN); Kazimierz Moczarski (pośmiertnie) za książkę *Rozmowy z katem* (PIW)³⁴.

XIV Doroczne Spotkanie Varsavianistów poświęcono prasie warszawskiej dawnej i współczesnej. Spotkanie miało miejsce 20 czerwca 1979 roku w Domu Dziennikarza w Zaborowie. Do stałych organizatorów spotkań Towarzystwa Miłośników Historii w Warszawie, Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, Wydziału Kultury i Sztuki Urzędu m.st. Warszawy dołączyło Stowarzyszenie Dziennikarzy Polskich. W czasie dorocznego spotkania wiceprezydent Warszawy

³¹ D. Zawierucha, *Kronika wydarzeń 1 IV–30 VI 1977*, „Kronika Warszawy” 1977, nr 4, s. 154.

³² B. Poznańska, *XIII doroczne spotkanie varsavianów w Warce*, „Kronika Warszawy” 1979, nr 1, s. 156–157.

³³ A. Więcek, *Laureaci nagrody m.st. Warszawy za 1978 rok*, „Kronika Warszawy” 1979, nr 3, s. 163.

³⁴ *Spotkania varsavianistów w Warce. Stolica w latach 1918–1939*, „Trybuna Ludu” 1978, nr 126, s. 9; *Spotkania varsavianistów*, „Życie Warszawy” 1978, nr 126, s. 11.

Michał Szymborski, w obecności przedstawicieli środowiska naukowego i kulturalnego, wręczył dyplomy honorowe m.in. prof. Stanisławowi Lorentzowi za całokształt badań nad historią kultury Warszawy, Komitetowi Redakcyjnemu „Rocznika Warszawskiego” pracującemu do 1973 roku pod kierunkiem Stanisława Herbsta, a w roku 1979 w składzie: Aleksander Gieysztor, Józef Kazimierski, Konrad Zawadzki, Barbara Grochulska, Ryszard Kołodziejczyk, Andrzej Ryszkiewicz. Nagroda dla redakcji „Rocznika Warszawskiego” została przyznana z okazji wydania 15. tomu tego czasopisma przez Państwowy Instytut Wydawniczy³⁵. Referaty wygłosili dr hab. Konrad Zawadzki – *Prasa warszawska do 1831 roku* i doc. dr hab. Andrzej Paczkowski – *Ogólne kierunki rozwoju pracy codziennej w Warszawie 1831–1939*. Do dyskusji wprowadził red. Michał Wojewódzki, wygłaszając referat *Warszawa w prasie współczesnej*. Hanna Szwankowska przedstawiła komunikat „*Skarpa Warszawska*” – *źródło do dziejów odbudowy stolicy*³⁶. Zarówno w referatach, jak i w dyskusji podkreślano rytm rozwoju prasy związany z warunkami politycznymi, ekonomicznymi i społecznymi, przedstawiono także proces specjalizacji i coraz szerszego zasięgu tematów poruszanych przez czasopisma. W samej dyskusji wypowiedzieli się: dr Marek Kwiatkowski, prof. Marian M. Drozdowski, dr Ryszard Kalinowski, dr hab. Barbara Grochulska, dr Andrzej Notkowski, doc. dr hab. Janina Żurawicka. Szczególnie dużo miejsca poświęcono sprawom rozwiązań metodologicznych, jakie zastosowali w swoich referatach Konrad Zawadzki i Andrzej Paczkowski. Podkreślano, iż rozwiązania owe narzucił głównie stan źródeł do poszczególnych okresów historii prasy warszawskiej. Jako ważne zagadnienia potraktowano także czynniki społeczne, polityczne i kulturowe, wyznaczające momenty przyspieszenia rozwoju oraz regresów ilościowych czasopiśmiennictwa stołecznego. Trzecim z najważniejszych problemów, jakie wyłoniły się w czasie dyskusji nad referatami, było określenie roli Warszawy wśród pozostałych krajowych ośrodków prasowo-wydawniczych. Zwracano uwagę, że w związku z podziałami rozbiorowymi istniało na ziemiach polskich kilka centrów prasowych, które dorównały swoim znaczeniem Warszawie³⁷.

„Warszawa Powstania Listopadowego w ideologii i kulturze Polski XIX wieku” to temat XV Dorocznych Spotkań Varsavianistów, które odbyły się 16 czerwca 1980 roku w Nieborowie³⁸. Spotkanie poprowadzili prof. Stanisław Lorentz, prezes ZG TPW i prof. Andrzej Wyczański, prezes TMH. Referaty wygłosili: doc.

³⁵ A. Więcek, *XIV Doroczne Spotkanie Varsavianistów w Zaborowie*, „Kronika Warszawy” 1980, nr 1, s. 226–231.

³⁶ *XIV Spotkanie Varsavianistów*, „Stolica” 1979, nr 26, s. 11.

³⁷ A. Notkowski, *Prasa warszawska dawniej i dziś. XIV doroczne spotkanie varsavianistów*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1980, nr 19/2, s. 145–146.

³⁸ D. Zawierucha, *Kronika wydarzeń 1 V–30 VI 1980*, „Kronika Warszawy” 1980, nr 4, s. 126.

Stanisław Kalemba, prof. Alina Witkowska, prof. Witold Rudziński, Krzysztof Załęski³⁹. Organizatorzy spotkania przyznali dyplomy honorowe za najlepsze varsaviana okresu 1979–1980, które otrzymali: Andrzej Zahorski za całokształt prac badawczych nad dziejami Warszawy, a w szczególności za książkę *Ignacy Wyssogota Zakrzewski – prezydent Warszawy* (PIW), Marian Fuks za *Prasę żydowską w Warszawie na przełomie epok* (PWN), Marian Gajewski za *Zarys historyczny urzędzeń komunalnych Warszawy* (PIW), Roman Jasiński za pracę *Muzyka w Warszawie na przełomie epok* (PIW), Halina Lileyko za katalog *Srebra warszawskie w zbiorach Muzeum Historycznego m.st. Warszawy* (PWN), Jerzy Tomaszewski za album *Epizody Powstania Warszawskiego* (Krajowa Agencja Wydawnicza) oraz Żanna Kormanowa, Józef Kazimierski, Ryszard Kołodziejczyk, Halina Rostkowska i Aleksandra Więcek za redagowanie materiałów z sesji popularnonaukowych poświęconych Warszawie, m.in. za tom *Kultura Warszawy* (PWN). Po południu odbył się występ artystów scen warszawskich, na którym zaprezentowane zostały teksty Wyspiańskiego i Słowackiego oraz muzyka Chopina i Moniuszki⁴⁰.

XVI Doroczne Spotkanie Varsavianistów zorganizowane, jak co roku, staraniem Towarzystwa Miłośników Historii w Warszawie, Towarzystwa Przyjaciół Warszawy oraz Wydziału Kultury i Sztuki Urzędu m.st. Warszawy odbyło się tym razem po sezonie urlopowym, 28 września 1981 roku w gościnnym Muzeum Rolnictwa w Ciechanowcu. Tematem debaty było „Środowisko naturalne Warszawy”. Obradom współprzewodniczyli prof. Andrzej Wyczański i inż. arch. Stanisław Jankowski. Podczas spotkania tradycyjnie wręczono dyplomy honorowe za najlepsze varsaviana roku 1980/1981, m.in. za całokształt twórczości oraz w związku z 70. rocznicą urodzin dyplom otrzymał Juliusz Wiktor Gomulicki⁴¹. Ponadto dyplomy honorowe otrzymali Stefan Kieniewicz, Maria Wawrykowa, Ireneusz Ihnatowicz, Barbara Grochulska, Jerzy Skowronek, Irena Tessaro-Kosimowa, Ludwik Hass, Ruta Sakowska, Maciej Kwiatkowski i Stanisław Midzio⁴².

W Sali Rady Zamku Królewskiego w Warszawie, w dniu 18 października 1982 roku odbyło się XVII Doroczne Spotkanie Varsavianistów, tym razem poświęcone warszawskim zabytkom. Otwierając je, prof. Andrzej Wyczański, prezes Towarzystwa Miłośników Historii w Warszawie, stwierdził, iż głównym organizatorem było Towarzystwo Przyjaciół Warszawy, któremu pomógł w organizacji spotkania Wydział Kultury Urzędu m.st. Warszawy. Obrady poprzedziło wręczenie przyznanych na posiedzeniu w dniu 21 czerwca 1982 roku wyróżnień za najlepsze varsaviana 1981/1982. Otrzymali je: prof. Stanisław Lorentz za

³⁹ *Spotkanie varsavianistów w Nieborowie*, „Życie Warszawy” 1980, nr 143, s. 2.

⁴⁰ Ł. Kądziała, *Obchody 150 rocznicy Powstania Listopadowego*, „Kronika Warszawy” 1981, nr 4, s. 154.

⁴¹ Idem, *XVI Doroczne Spotkanie Varsavianistów*, „Kronika Warszawy” 1982, nr 3–4, s. 234.

⁴² *Wyróżnienie wybitnych varsavianistów*, „Express Wieczorny” 1981, nr 189, s. 2.

wspomnienia wydane w książce Roberta Jarockiego *Rozmowy z Lorentzem*; redaktor Robert Jarocki za książkę *Rozmowy z Lorentzem*, prof. Jan Zachwatowicz za całokształt swojej działalności z okazji wydania wyboru prac; Piotr Stachiewicz za książkę *Parasol. Dzieje oddziału do zadań specjalnych Komendy Głównej AK*; Stanisław Jankowski za książkę *Z fałszywym ausweisem w prawdziwej Warszawie. Wspomnienia z lat 1939–1945*; Adolf Rudnicki za książkę *Rogaty warszawiak*; Wiesław Majewski za publikację *Grochów 1831*; dr Andrzej Biernat i Barbara Biernatowa za inwentaryzację i opracowanie wydawnictwa *Cmentarz Powązkowski w Warszawie. Materiały inwentaryzacyjne*, t. 1⁴³. Otwierając spotkanie, prof. Aleksander Gieysztor poruszał problemy autentyczności i wiarygodności zabytków, idee odtwarzania, zwracając uwagę na rolę historyzmu w kulturze polskiej⁴⁴. Opowiedział się konsekwentnie za odtworzeniem-rekonstrukcją budowli w ich udokumentowanych formach zewnętrznych przy użyciu całego współczesnego aparatu technicznego i materiałowego, tworzącego „materię nośną” dla zrekonstruowanej formy⁴⁵. Referat – *Walka o zabytki Warszawy* – wygłosił Juliusz W. Gomulicki, poruszając problemy zabytków i zespołów zabytkowych w granicach przedwojennego Śródmieścia Warszawy oraz walkę o ich ochronę w latach minionych i sytuację obecną⁴⁶. Zwrócił uwagę, że ubóstwo Warszawy w obiekty zabytkowe ma swoje źródła w całym splocie działań w okresie XIX i XX wieku, a zachowane zabytki, choć nie zawsze najwybitniejszej klasy, zasługują dziś na szczególną ochronę⁴⁷. Profesor Gomulicki doskonale wiedział, że każdy ocalały zabytek warszawski ma wielokrotnie większą wagę dla warszawiaka niż o wiele cenniejszy zabytek Rzymu, Londynu czy Paryża dla rzymianina, londyńczyka, paryżanina. „My musimy jak najstaranniej chronić nawet takie obiekty, które należą do trzeciej czy czwartej klasy zabytkowej, ponieważ tracąc je, utracilibyśmy również znaczną część osobliwej tożsamości Warszawy. Tożsamości tak drogiej sercu prawie każdego starszego warszawiaka, który jej specyfikę przekazuje następnie swoim dzieciom, i wnukom, a także warszawiakom nowo kreowanym, przybyłym do stolicy ze wszystkich prawie stron naszego kraju”⁴⁸.

⁴³ D. Gawinowa, *XVII Doroczne Spotkanie Varsavianistów*, „Kronika Warszawy” 1982, nr 2, s. 158.

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ A. Misiorowski, „Zabytki Warszawy i ich ochrona” – doroczne spotkanie varsavianistów, „Ochrona Zabytków” 1983, nr 36 (1–2), s. 148.

⁴⁶ D. Gawinowa, op. cit., s. 158; K. Krzyżakowa, *Spotkanie varsavianistów*, „Stolica” 1982, nr 35, s. 8–9; L. Wyszacki, *Le petit Pompidou*, „Stolica” 1982, nr 35, s. 15; J. Kasprzycki, *W poszukiwaniu utraconego czasu*, „Życie Warszawy” 1982, nr 243, s. 8.

⁴⁷ A. Misiorowski, op. cit., s. 148.

⁴⁸ Fragmenty referatu wygłoszonego w dniu 18 października 1982 roku przez prof. Juliusza W. Gomulickiego na XVII Dorocznym Spotkaniu Varsavianistów. J.W. Gomulicki, *Walka o zabytki Warszawy*, „Stolica” 1982, nr 40/41, s. 4.

Temat *Zabytkowe śródmieście Warszawy w perspektywie lat najbliższych* przedstawił w swym referacie prof. Piotr Biegański, pierwszy po wojnie Konserwator Warszawy, nawiązując do trudnych lat odbudowy zabytków ocenionej pozytywnie i ukoronowanej wpisem historycznego Centrum Warszawy na listę zabytków światowej klasy UNESCO – 2 września 1981 roku⁴⁹. Jako pierwszy w dyskusji zabrał głos dr Wojciech Fijałkowski. Nawiązując do referatu prof. Piotra Biegańskiego, podkreślał, że zachodzi konieczność uporządkowania wielu placów i ogrodów oraz ocalenia resztki założeń rezydencjonalnych Ursynowa i Morysina, a także udostępnienia społeczeństwu Natolina⁵⁰. Janusz Sujecki referując zagadnienia konserwacji kamienic czynszowych z końca XIX i początków XX wieku, podkreślił, że w latach 50. i 60. wiele z tych obiektów rozebrano, wiele w czasie remontów utraciło dawny wystrój poprzez zbijanie zdobieści czy balkonów. Zwrócił także uwagę na konieczność stworzenia planu rewaloryzacji obiektów, którym powinny być zainteresowane władze miasta, aby ocalałe kamienice odpowiednio zabezpieczyć. Zorganizowany w listopadzie 1981 roku Związek Ochrony Zabytków Secesji w Warszawie przy Zarządzie Głównym Towarzystwa Przyjaciół Warszawy przeprowadził spis zagrożonych obiektów, wykonywane zostały wówczas prace zabezpieczające i wymagające niewielkich nakładów remonty, malowanie bram, zakładanie starych ocalałych balkonów w kamienicy przy ul. Rutkowskiego (powrócono do historycznej nazwy ulicy Chmielnej)⁵¹. O roli zabytków w rozwoju i utrzymaniu stołecznej funkcji miasta mówił prof. Marian Marek Drozdowski. Przypomniał działalność Komitetu Obywatelskiego ds. Gmachów Publicznych i symboliczną rolę zabytków, docenioną szczególnie po odzyskaniu niepodległości⁵². Na zakończenie sesji prof. Juliusz W. Gomulicki stwierdził, że „mówienie z potrzeby serca rzeczy gorzkie i krytyczne uświadamiają, jak wiele jest do zrobienia i ile potrzeba społecznego zainteresowania i entuzjazmu”⁵³.

Pracujący od kilku miesięcy w ramach rocznego wyjazdu nad planem rozwoju miasta Nicosia, gdzie prasa polska docierała ze znaczącym opóźnieniem, inż. arch. Stanisław Jankowski, przewodniczący Komisji Rozwoju Miasta i członek Zarządu Głównego TPW dowiedział się z „Życia Warszawy” o przyznanej mu nagrodzie „Polityki” 1982 w dziedzinie pamiętników i wspomnień. Nagrodę tę otrzymał za książkę, która została wcześniej uznana za najlepsze varsavia-na 1981/1982 *Z fałszywym ausweisem w prawdziwej Warszawie. Wspomnienia z lat 1939–1945*. Pieniężną nagrodę polecił przekazać do dyspozycji Prymasowskiego Komitetu Pomocy Osobom Pozbawionym Wolności i ich Rodzinom, a jak

⁴⁹ K. Krzyżakowa, *Spotkanie Varsavianistów*, op. cit., s. 8–9.

⁵⁰ D. Gawinowa, op. cit., s. 158.

⁵¹ Ibidem, s. 159.

⁵² Ibidem, s. 160.

⁵³ Ibidem, s. 161.

pisał w swoim liście, gdyby Komitet ten już nie działał, prosił o przekazanie funduszy do dyspozycji Prymasa Polski na cele charytatywne⁵⁴.

XVIII Doroczne Spotkanie Varsavianistów odbyło się 26 września 1983 roku w zabytkowym pałacu w Falentach, użytkowanym przez Instytut Melioracji i Użytków Zielonych. Sympozjum rozpoczęło wręczeniem dyplomów honorowych autorom najlepszych książek o tematyce warszawskiej, a wydanych w latach 1982–1983. Dyplomy przyznane przez Towarzystwo Miłośników Historii, Towarzystwo Przyjaciół Warszawy i Wydział Kultury i Sztuki Urzędu m.st. Warszawy wręczono Stanisławowi Broniewskiemu za książkę *Całym życiem. Szare Szeregi w relacji naczelnika*; Leonardowi Dubackiemu i Bogdanowi Gadomskiemu za publikację *Tramwajarze warszawscy wczoraj i dziś*; Wiesławowi Głębockiemu i Karolowi Móravskiemu za *Warszawa – przewodnik turystyczny*; Markowi Kwiatkowskiemu za publikację *Stanisław August – król architekt*; Kazimierzowi Malinowskiemu za książkę *Żołnierze łączności walczącej Warszawy*; Teresie Prekerowej za książkę *Konspiracyjna Rada Pomocy Żydom w Warszawie 1942–1945*; Zofii Zbyszewskiej *Ministerstwo polskiej biedy. Z dziejów Towarzystwa Opieki nad Więźniami PATRONAT w Warszawie 1909–1944*. Głównym tematem sympozjum była „Rodzina Warszawska”, jej rys historyczny i socjologiczny⁵⁵. Próbę rekonstrukcji przeciętnej rodziny mieszczańskiej Starej Warszawy w wieku XVII przedstawiła Maria Sierocka-Pośpiech na podstawie ksiąg metrykalnych parafii św. Jana. Domniemany model rodziny z terenu parafii św. Krzyża w wieku XVIII przedstawił Cezary Kułko. Charakterystyki wybranych rodzin bogatego mieszczaństwa w XIX wieku, jak rodziny Steinkellerów, Blochów, Hoesicków i Lewentalów omówił prof. Ryszard Kołodziejczyk. Referat na temat trudnej sytuacji rodziny robotniczej na przełomie wieków XIX i XX zaprezentowała doc. dr Anna Żarnowska. Żywo dyskutowano nad referatem prof. Mariana M. Drozdowskiego o rodzinie w Warszawie międzywojennej i nad *Problemem dziedzictwa tradycji w rodzinach współczesnych* dr Mirosławy Grabowskiej. Potrzebę opracowania naukowego mówiącego o sytuacji rodziny warszawskiej w okresie okupacji wskazali Lesław Bartelski i prof. Krzysztof Dunin-Wąsowicz⁵⁶.

5 listopada 1984 roku Towarzystwo Przyjaciół Warszawy, wspólnie z Towarzystwem Miłośników Historii i Urzędem m.st. Warszawy, zorganizowało XIX Doroczne Spotkanie Varsavianistów w sali widowiskowej warszawskiego Ośrodka Kultury przy ul. Elektoralnej. Tematem przewodnim były „Place Warszawy”. Zwyczajowo już na spotkaniu varsavianistów zostały wręczone

⁵⁴ ATPW, Teczka – Komisja Rozwoju Miasta. Kopia listu Stanisława Jankowskiego skierowana do redakcji tygodnika „Polityka”, Nicosia, 19 stycznia 1983 r.

⁵⁵ J. Świeżewska, *Towarzystwo Przyjaciół Warszawy. Stałe działania i rocznicowe zamierzenia*, „Express Wieczorny” 1984, nr 42, s. 2.

⁵⁶ *Osiemnaste Spotkanie Varsavianistów*, „Stolica” 1983, nr 44, s. 2.

honorowe dyplomy za najlepsze varsaviana opublikowane w okresie od czerwca 1983 do czerwca 1984. Laureatami zostali: Stanisław Szenic, nagrodzony za dzieło *Cmentarz Powązkowski. Zmarli i ich rodziny*, tom 1–3, 1790–1918 (PIW), Sylwester Braun „Kris” nagrodzony za album *Reportaże z Powstania Warszawskiego* (KAW), Ryszard Kołodziejczyk – autor monografii *Jan Bloch 1836–1902* (PIW); Zofia Zawadzka, Anna Zawadzka za książkę *Pełnić służbę... Z pamiętników i wspomnień harcerek Warszawy 1939–1945* (PIW), Jerzy Waldorff – nagodzony za wspomnienia *Czarne owoce dla Apolla* (Wyd. Literackie), Jerzy Lileyko – autor monografii *Zamek warszawski – rezydencja królewska i siedziba władz Rzeczypospolitej 1569–1763* (Ossolineum), Tomasz Szarota – autor monografii *Stefan Rowecki Grot* (PWN); Andrzej Karpiński autor monografii *Pauperes. O mieszkańcach Warszawy XVI i XVII wieku* (PWN) oraz Wojciech Herbczyński za książkę *W dawnych cukierniach i kawiarzniach warszawskich* (PIW)⁵⁷. Podczas spotkania głos, w imieniu Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, zabrał Juliusz Wiktor Gomulicki, który mówił m.in. o rankingu placów warszawskich, w tym o placu Saskim i innych.

Jubileuszowa sesja varsavianistów – pod hasłem „Zieleń Warszawy”, odbyła się w dniu 7 października 1985 roku. XX Dorocznemu Spotkaniu Varsavianistów przewodniczył prof. Juliusz W. Gomulicki, odbyło się w Starej Pomarańczarni w Łazienkach Królewskich. Sesję otworzył prof. Andrzej Wyczański prezes TMH, przemówienie powitalne wygłosił prezydent Warszawy gen. Mieczysław Dębicki, który podkreślił dorobek i znaczenie sesji varsavianistycznych, przypomniał koncepcje regulacji Warszawy prezydentów Sokratesa Starynkiewicza i Stefana Starzyńskiego, uwzględniające zielen w urbanistyce miasta. Prezydent Warszawy podkreślił rolę Towarzystwa Miłośników Historii i Towarzystwa Przyjaciół Warszawy w działaniach zmierzających do ochrony środowiska naturalnego i dbałości o zabytki miasta. Na sesji wręczono dyplomy honorowe autorom najwybitniejszych prac varsavianistycznych, które ukazały się w 1984/1985 roku⁵⁸. W dyskusji głos zabrał m.in. prof. Juliusz W. Gomulicki, zwracając uwagę, że zielen można traktować w bardzo różnych aspektach. Wskazał na rolę zieleni w kształtowaniu wyobraźni i rozbudzaniu wrażliwości ludzkiej. Zieleń w wielkim mieście jest jak oaza wśród kamiennej pustyni. Przypomniał pisarzy doceniających rolę i znaczenie zieleni w życiu człowieka – Stanisława Balińskiego, Stanisława Wyspiańskiego, swojego ojca Wiktora Gomulickiego, Stefana Żeromskiego, Jarosława Iwaszkiewicza, a także działalność prezydenta Stefana Starzyńskiego na rzecz zwiększania terenów zielonych w Warszawie i upiększania miasta. Natomiast inż. arch. Stanisław Jankowski skoncentrował uwagę na trzech aspektach zieleni miejskiej – „zieleni dnia powszechnego, spontanicznej i niedocenionej”. Wspomniał w swoim

⁵⁷ K. Krzyżakowa, *XIX Doroczne Spotkanie Varsavianistów*, „Stolica” 1984, nr 49, s. 20–21.

⁵⁸ B. Poznańska, *XX Doroczne Spotkanie Varsavianistów*, „Kronika Warszawy” 1986, nr 1–2, s. 240.

wystąpieniu o odpowiedzialności za zieleni, z którą mamy codzienny kontakt, za trawniki, zieleńce, drzewa, niszczone systematycznie przez człowieka i rozwój cywilizacji. Zieleni, którą określał spontaniczną „przeciwstawia się monotonii wielkich bloków mieszkalnych”. Przypomniał również o podjętych inicjatywach społecznych na rzecz zieleni w mieście m.in. o konkursie na najładniej ukwiecone balkony „Warszawa w kwiatkach”, o działalności społecznych opiekunów zieleni, ochronie zabytków przyrody. W panoramie miasta istnieje także zieleni, którą określił, jako niedocenioną, nietkwącą w świadomości warszawiaków. Zaliczył do niej naskarpowy pas zieleni, nazywany umownie traktem czterech kładek, który rozciągał się od pomnika Fryderyka Chopina po Uniwersytet Warszawski⁵⁹. W dyskusji wskazano na brak przedstawicieli Towarzystwa Miłośników Historii i Towarzystwa Przyjaciół Warszawy w pracach i podejmowanych inicjatywach przez Biuro Planowania Rozwoju Warszawy.

22 czerwca 1987 roku, w Domu Sztuki na Ursynowie odbyło się XXI Doroczne Spotkanie Varsavianistów na temat „Od jurydyk do współczesnych dzielnic Warszawy”⁶⁰. Sesję otworzył prof. Stanisław Lorentz prezes Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, przypominając wieloletnią tradycję spotkań varsavianistycznych, zaś samym obradom przewodniczył prof. Andrzej Ajnenkiel, prezes Towarzystwa Miłośników Historii. Honorowe dyplomy za najlepsze varsaviania 1985/1986, wręczył prof. Andrzej Wyczański przewodniczący jury nagród varsavianistycznych. „Honorowy dyplom” otrzymali: prof. Stanisław Lorentz – *Walka o Zamek 1939–1980* (Wydawnictwo Zamek Królewski w Warszawie); Roman Jasiński, *Koniec epoki. Muzyka w Warszawie (1927–1939)* (PIW); Mariusz Karpowicz, *Piękne nieznanym* (PIW); Krystyna Lejko, *Warszawa w obiektywie Konrada Brandla* (PWN); Jerzy Lileyko, *Życie codzienne w Warszawie za czasów Wazów* (PIW); Roman Loth, *Na rogu świata i nieskończoności. Wspomnienia o Franciszku Fiszercie* (PIW) i Irena Orlewiczowa zasłużona redaktorka varsavianów PIW-u, za przygotowanie do druku pracy Józefa Sigalina *Warszawa 1944–1980. Z archiwum architekta*⁶¹. Wśród prelegentów, swój referat przedstawił prof. Marian M. Drozdowski na temat *Dzielnicy Warszawy w latach 1915–1939*. Na zakończenie swojego wystąpienia prof. Drozdowski omówił wizje wielkich nowych urbanistycznych rozwiązań powstałych w okresie prezydentury Stefana Starzyńskiego, jak budowa dzielnicy reprezentacyjnej, idea uregulowania Wisły, uporządkowania Powiśla i Czerniakowa, integracja Pragi i wiele innych śmiałych rozwiązań urbanistycznych. Podczas sesji wypowiadał się także Jan Berger z Oddziału Grochów TPW, omawiając rozwój Pragi do 1916 roku. Przypomniał plany regulacji Pragi z XIX wieku i powiązanie Warszawy lewo- i prawobrzeżnej. Głos

⁵⁹ Ibidem.

⁶⁰ B. Poznańska, *Sprawozdanie z XXI Dorocznego Spotkania Varsavianistów*, „Kronika Warszawy” 1988, nr 2, s. 201.

⁶¹ Ibidem.

zabrał także przedstawiciel Oddziału Bródno Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, który omówił historię grodziska na Bródnie, będącego najstarszym grodziskiem na terenie Warszawy, przedstawił inicjatywy Oddziału w zakresie porządkowania terenu i prac konserwatorskich⁶². Zgłoszono w trakcie sesji postulat, aby prowadzić badania dotyczące dziejów dzielnic, jurydyk warszawskich oraz podejmować prace naukowe zmierzające do ratowania specyficznych cech historycznych poszczególnych dzielnic Warszawy. Podkreślono, że w przygotowaniu była monografia Saskiej Kępy opracowana przez prof. Mariana M. Drozdowskiego. Projekt ten do końca nie został zrealizowany.

XXII Doroczne Spotkanie Varsavianistów na temat „Budownictwo zabytkowe regionu warszawskiego”, odbyło się 19 września 1988 roku w pałacu Radziwiłłów w Starej Wsi k. Węgrowa. Wręczono tradycyjnie dyplomy honorowe przyznane przez Towarzystwo Miłośników Historii w Warszawie, Towarzystwo Przyjaciół Warszawy oraz Wydział Kultury i Sztuki Urzędu Miasta Stołecznego Warszawy za najlepsze varsaviana okresu 1987/1988 i za całokształt prac varsavianistycznych. Dyplom honorowy otrzymała m.in. Alina Kowalczykova za książkę *Warszawa romantyczna*, wybitną pozycję wśród varsavianów okresu 1987–1988⁶³. Podczas spotkania referaty wygłosili: inż. arch. Feliks Ptaszyński, Konserwator Zabytków m.st. Warszawy – *Aktualne problemy konserwatorskie w regionie warszawskim*; dr Izabela Galicka i Hanna Sygietyńska – *Z zagadnień zabytkowej architektury okolic Warszawy – rezydencje, obiekty sakralne*; Ewa Wartalska – *Zabytkowe budownictwo gospodarcze regionu warszawskiego*⁶⁴.

W Archiwum Akt Dawnych, w dniu 21 listopada 1989 roku odbyło się XXIII Doroczne Spotkanie Varsavianistów, podczas którego wręczono dyplomy honorowe za rok 1988/1989 i całokształt prac. Tradycyjnie dyplomy honorowe przyznało Towarzystwo Miłośników Historii, Towarzystwo Przyjaciół Warszawy i Wydział Kultury Urzędu Miasta. Nagrody otrzymali Eugeniusz Szulc za badania nad historią ewangelików warszawskich, a w szczególności za książkę *Cmentarz Ewangelicko-Augsburski w Warszawie. Zmarli i ich rodziny*; Władysław Jewsiewicki za prace filmowe i fotograficzne dokumentujące Powstanie Warszawskie, a zwłaszcza za książkę *Powstanie Warszawskie 1944 r. okiem polskiej kamery*; Robert Bielecki za monografię *Gustaw i Harnaś – dwa powstańcze bataliony*;

⁶² W sprawozdaniu nie wymieniono nazwiska przedstawiciela Oddziału Bródno. B. Poznańska, op. cit., s. 205.

⁶³ Dyplom Honorowy przyznany Alinie Kowalczykovej przez Towarzystwo Miłośników Historii w Warszawie, Towarzystwo Przyjaciół Warszawy i Wydział Kultury i Sztuki Urzędu Miasta Stołecznego Warszawy, za książkę *Warszawa romantyczna*, wybitną pozycję wśród varsavianów okresu 1987–1988. Dyplom. ASL, [MNW DEP]: (1121), k. 127.

⁶⁴ Zaproszenie na uroczystość, na którym znalazł się także program spotkania. ASL, [MNW DEP]: (1121), k. 127.

Michał Gernberg za opracowanie wydawnictwa źródłowego *Pamiętniki z getta. Fragmenty i regesty* oraz Irena Michalina Walicka, siostra sakramentka za książkę *Kościół Sakramentek w Warszawie – Pomnik zwycięstwa pod Wiedniem*⁶⁵. Spotkanie poświęcone było także nazwom ulic stolicy. O dawnych i obecnych ulicach mówił m.in. prof. Juliusz W. Gomulicki.

Kolejna sesja varsavianistyczna „Dziś i jutro książki o Warszawie” odbyła się 7 stycznia 1991 roku, tym razem organizowana wspólnie z Biblioteką Publiczną m.st. Warszawy przy Koszykowej⁶⁶. Celem organizacji sesji było upowszechnienie i pogłębienie wiedzy o książce i prasie warszawskiej. Zgodnie z zamierzeniami organizatorów przedmiotem spotkań miały być dzieje warszawskich księgozbiorów, stołeczny ruch wydawniczy, księgarski i bibliofilski⁶⁷. Nie mogło zabraknąć przy organizacji tych spotkań prof. Juliusza Wiktora Gomulickiego, który w imieniu TPW otworzył sesję oraz dokonał jej podsumowania. Organizacja sesji planowana był przez Towarzystwo Przyjaciół Warszawy już we wrześniu 1990 roku, jako sesja informacyjno-postulatywna, a miała być połączona z uroczystym oddaniem po remoncie gmachu ufundowanego przez Eugenię Kierbedź. Członek wspierający Towarzystwo Przyjaciół Warszawy Spółka „Ortis” miał ufundować trzy grafiki dla laureatów za najwybitniejsze publikacje varsavianistyczne⁶⁸.

Na podkreślenie zasługuje fakt, iż od 1982 roku członkowie Komisji Historycznej przy Zarządzie Głównym Towarzystwa Przyjaciół Warszawy wchodzili w skład Komisji Kwalifikacyjnej przy Muzeum Historycznym m.st. Warszawy⁶⁹. Jej zadaniem było wydawanie opinii dla władz miasta o celowości wydania drukiem publikacji varsavianistycznych przez Państwowy Instytut Wydawniczy, finansowanych przez Wydział Kultury i Sztuki Urzędu m.st. Warszawy⁷⁰. W skład Komisji z ramienia Towarzystwa Przyjaciół Warszawy wchodzili prof. Juliusz W. Gomulicki, prof. Janusz Durko, Kazimiera Kartasińska, dr Józef Kazimierski – dyrektor Archiwum Państwowego m.st. Warszawy,

⁶⁵ D. Zawierucha, *Notatnik Kulturalny 1 X–31 XII 1989*, „Kronika Warszawy” 1991, nr 1–4, s. 150.

⁶⁶ R. Nowoszewski, *Nowe varsawiana Juliusza Wiktora Gomulickiego. Zestawienie bibliograficzne: 1980–1994*, „Rocznik Warszawski” 1994, t. 24, s. 350.

⁶⁷ *Dziś i jutro, książki o Warszawie*, red. K. Zawadzki, Biblioteka Publiczna m.st. Warszawy, Warszawa 1995, s. 5.

⁶⁸ ATPW, Teczka – Komisja Historyczna. Notatka ze spotkania przedstawicieli Zarządu Głównego TPW z Heleną Zarachowicz dyrektorem Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy z dnia 26 września 1990 r.

⁶⁹ J. Durko, *Muzeum Warszawy i jego współtwórcy w mojej pamięci 1951–2003*, Muzeum Historyczne m.st. Warszawy 2008, s. 217.

⁷⁰ ATPW, Teczka – Komisja Historyczna. Protokoły i opinie Komisji na temat varsavianów przygotowanych do druku.

Maria Roerichowa wieloletnia dyrektor Wydziału Kultury Urzędu m.st. Warszawy i sekretarz ZG TPW Aleksandra Więcek⁷¹.

Z upływem lat zaniechano organizacji spotkań varsavianistów, ze szkoda dla środowiska i miasta. Może warto powrócić do organizacji Dorocznych Spotkań Varsavianistów, nie tylko po to, aby kontynuować tradycję, ale przede wszystkim, aby konsolidować środowisko, wymieniać się poglądami naukowymi, a także prezentować badania nad historią i rozwojem stolicy.

Samo przyznawanie nagród za wyjątkowe książki o tematyce warszawskiej przetrwało. Od 2009 roku organizatorami konkursu na „Najlepsze Varsaviana” jest Towarzystwo Miłośników Historii w Warszawie oraz Biblioteka Publiczna m.st. Warszawy. W 2012 roku konkursowi na najlepszą warszawską książkę nadano imię zmarłej w styczniu tego samego roku Hanny Szwankowskiej, historyczki Warszawy i wieloletniej jurorki Varsavianów Roku.

2.1.2. Sesje popularnonaukowe – historia Warszawy

Od 1967 roku odbywały się spotkania poświęcone przeszłości, teraźniejszości i przyszłości poszczególnych dzielnic Warszawy oraz problemom jej współczesności. Plonem tych sesji były wydane publikacje poświęcone Żoliborzowi, Pradze, Mokotowowi, Ochocie, Woli i Śródmieściu. Profesor Stefan Kieniewicz wspominał:

(...) jeszcze w 2 połowie lat sześćdziesiątych prof. Żanna Kormanowa organizująca doroczne sesje poświęcone dziejom kolejnych dzielnic – Pragi, Żoliborza etc., zaproponowała mi odczyt o dziejach Woli w XIX wieku. Potem, bodajże w następnym roku wystąpiłem z referatem na sesji poświęconej Śródmieściu. Od tej pory zazwyczaj, co dwa lata przedstawiałem na kolejnych sesjach różne aspekty dziejów poszczególnych dzielnic Warszawy. Bawiło to mnie, a zarazem stopniowo wciągało coraz mocniej w złożoną problematykę dziejów miasta. Publiczność na tych spotkaniach był zawsze bardzo życzliwa, różnorodna; przychodziło trochę młodzieży, ludzie z zakładów pracy i gromada varsavianistów. Toczyły się dyskusje, niekiedy nader ożywione dyskusje. Materiały tych sesji były publikowane przez Redakcję Varsavianów PWN w formie odrębnych tomów poświęconych poszczególnym dzielnicom stolicy⁷².

Pierwsza sesja popularnonaukowa odbyła się w dniach 22–23 kwietnia 1967 roku w żoliborskim Domu Kultury. Brali w niej udział przedstawiciele Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, miłośnicy Żoliborza, działacze społeczni i polityczni. Referaty przedstawili m.in. prof. Aleksander Gieysztor – *Pradzieje Żoliborskie: od wczesnego średniowiecza do połowy XVIII wiek*, prof. Stanisław Herbst

⁷¹ Ibidem.

⁷² J. Skowronek, *Zwracały się w stronę miasta rozmarzone myśli. Rozmowa z prof. Stefanem Kieniewiczem*, „Kronika Warszawy” 1983, nr 2, s. 11–12.

– *Funkcja wojskowa Cytadeli*, Stanisław Szwalbe – *Jeszcze o WSM*, prof. Janusz Durko – *Ludzie i sprawy w latach okupacji*. Dyskusji towarzyszyła wystawa, można było także nabyć katalog. W 1970 roku zebrane referaty z sesji opublikowane zostały przez wydawnictwo „Książka i Wiedza” w książce *Żoliborz. Wczoraj, dziś, jutro* pod redakcją Joanny Zahorskiej.

Przy współudziale pracowników nauki, działaczy społecznych, politycznych i ludzi kultury zorganizowana została sesja popularnonaukowa poświęcona dziewięciu wiekom Pragi. Podczas dwudniowych obrad w Domu Kultury na Targówku przedstawili swoje referaty członkowie TPW: prof. Aleksander Gieysztor – *Praga najstarsza (między X i XIV w.)*, Teresa Wyderkowa – *Urbanizacja i zagospodarowanie prawobrzeżnej Warszawy w okresie od XVI do XIX wieku*, prof. Stanisław Herbst – *Praga w walkach narodowowyzwoleńczych 1794–1864*, Józef Kazimierski – *Praga w pierwszych miesiącach po wyzwoleniu (14 IX 1944–17 I 1945 r.)*, Czesław Kotela – *Rozwój przestrzenny Pragi w okresie 25-lecia PRL*. Obradom towarzyszyła wystawa przedstawiająca bogatą historię dzielnicy od pradziejów do współczesności. W 1970 roku Państwowy Instytut Wydawniczy wydał książkę *Dzieje Pragi* pod red. J. Kazimierskiego, R. Kołodziejczyka, Ż. Kormanowej, H. Rostkowskiej. Zawiera ona sesyjne materiały, pełne teksty referatów stanowiących przeważnie rezultat własnych badań naukowych autorów, ponadto komunikaty. Wykorzystano w publikacji ilustracje przedstawiające eksponaty z towarzyszącej wystawy.

W kolejnym roku obradowano na Ochocie, w Technikum Kolejowym przy ul. Szczęśliwickiej. Sesja popularnonaukowa, która odbyła się w dniach 21–22 stycznia 1972 roku była organizowana przy wsparciu Towarzystwa Przyjaciół Warszawy Oddział Ochota. Zaprezentowano wówczas przeszłe i współczesne problemy dzielnicy. Obrady były poświęcone rozwojowi przestrzennemu, architekturze, przemysłowi, klasie robotniczej (ten temat nie mógł być pominięty z przyczyn politycznych) oraz oświacie i kulturze⁷³. Referaty wygłosili m.in. prof. Aleksander Gieysztor – *Wiejscy poprzednicy Ochoty do połowy XVII w.*, prof. Stanisław Herbst – *Ochota od połowy XVII w. do 1945 r.*, Sabina Dłutkowa – *Biblioteki na Ochocie* i Józef Kazimierski – *Ochota – przeszłość – terażniejszość – przyszłość. Wystawa historyczna*. Trwałym dorobkiem sesji i wystawy jest książka *Dzieje Ochoty*⁷⁴. Materiałową ilustracją sesji była wystawa pod tytułem „Ochota – przeszłość – terażniejszość – przyszłość”, która czynna była w Domu Kultury przy ul. Reja w okresie od 21 stycznia do 20 lutego 1972 roku, a odwiedziło ją ok. 16 tys. osób. Wystawa historyczna zorganizowana była przez Muzeum Historyczne m.st. Warszawy, Archiwum Państwowe m.st. Warszawy i Prezydium

⁷³ J. Kazimierski, *Ochota. Przeszłość – terażniejszość – przyszłość*, „Kronika Warszawy” 1972, nr 3, s. 107.

⁷⁴ *Dzieje Ochoty*, red. J. Kazimierski, R. Kołodziejczyk, Z. Kormanowa, H. Rostkowska, PWN, Warszawa 1973.

Dzielnicy Rady Narodowej Warszawa-Ochota. Scenariusz wystawy przygotowany został pod ogólnym kierunkiem Józefa Kazimierskiego. Przeszłość dzielnicy przedstawiała: rekonstrukcja makiety rzeźby terenu, plany rozwoju urbanistycznego Warszawy i Ochoty w latach 1856–1914, zdjęcia zabudowy oraz wewnątrz różnych obiektów architektonicznych z okresu międzywojennego i lat wojny. O teraźniejszości i przeszłości mówiły prezentowane plansze i plany Ochoty dotyczące lat 1950–1970⁷⁵.

Rok 1973 uznany został za jubileuszowy dla dzielnicy Wola, która obchodziła wówczas uroczyste swoje 600-lecie. I tak wolską sesję popularnonaukową postanowiono poświęcić sześciu wiekom tej dzielnicy. W obchody jubileuszu włączyło się Towarzystwo Przyjaciół Warszawy Oddział Wola. Pod hasłem „VI Wieków Woli” zorganizowano dużą wystawę historyczną w Fabryce Wyrobów Precyzyjnych im. Karola Świerczewskiego, gromadząc na niej najcenniejsze eksponaty dotyczące Woli: dzieła sztuki, reprodukcje, wyroby przemysłowe znajdujące się w polskich zbiorach i uzupełnione materiałami współczesnymi i eksponatami z wolskich zakładów pracy. Sesja popularnonaukowa odbyła się w dniach 19–20 stycznia 1973 roku w Domu Kultury Zakładów Radiowych im. Marcina Kasprzaka. W czasie obrad referaty wygłaszali m.in. prof. Aleksander Gieysztor – *Wola a Warszawa średniowieczna*; prof. Stanisław Herbst – *Od pierwszej wolnej elekcji do przedostatniej*; Teresa Wyderkowa – *Kilka uwag o stosunkach własnościowych na Woli w XVI–XVII wieku*; Alina Sokołowska – *Dzieje Woli w świetle źródeł z połowy XVIII wieku*; Lesław Bartelski – *Walki powstańcze na Woli (1–5 VIII 1944 r.)*; Józef Kazimierski – *Źródła i stan badań nad dziejami Woli (1864–1972)*. Ilustracją materiałową sesji popularnonaukowej poświęconej przeszłości, teraźniejszości i przyszłości Woli była wystawa historyczna „VI wieków Woli”. Powstała ona przy współdziałaniu Towarzystwa Przyjaciół Warszawy Oddział Wola, a czynna była od 19 stycznia do 28 lutego 1973 roku w dwóch salach na terenie Fabryki Wyrobów Precyzyjnych im. Karola Świerczewskiego⁷⁶. Całość materiałów została opublikowana w książce *Dzieje Woli* przygotowanej przez Redakcję Varsavianów Państwowego Wydawnictwa Naukowego⁷⁷.

Spotkanie poświęcone Śródmieściu odbyło się w dniach 18–19 stycznia 1974 roku. Była to sesja popularnonaukowa połączona z wystawą „Śródmieście Warszawy. Wczoraj – dziś – jutro”. W czasie obrad referaty wygłosili m.in. prof. Aleksander Gieysztor – *Śródmieście Warszawy – dzieje starsze*; prof. Juliusz W. Gomulicki – *Życie literackie do 1864 r.*; prof. Marian M. Drozdowski – *Śródmieście Warszawy we wrześniu 1939 r.*; Lesław Bartelski – *Walki powstańcze w Śródmieściu (1 VII–2 IX*

⁷⁵ C. Pietrzak, *Kalendarium wystaw 1972–1998*, „Almanach Muzealny” 1999, t. 2, s. 356.

⁷⁶ J. Kazimierski, *VI wieków Woli. Sesja popularnonaukowa i wystawa historyczna*, „Kronika Warszawy” 1973, nr 3, s. 113–114.

⁷⁷ *Dzieje Woli*, red. J. Kazimierski, R. Kołodziejczyk, Ż. Kormanowa, H. Rostkowska, PIW, Warszawa 1974.

1944 oraz *Życie literackie*; prof. Stanisław Lorentz – *Zamek Królewski w Warszawie – zniszczenie, problemy odbudowy*; prof. Janusz Durko – *Archiwa, biblioteki i muzea*⁷⁸. Dzielnica Śródmieście była ostatnią, która w wyniku sesji otrzymała swoją monografię. *Dzieje Śródmieścia* świadczą o wysiłku wszystkich autorów i osób zaangażowanych w ich opracowanie⁷⁹. Sesji towarzyszyła wspomniana już wystawa zorganizowana w Pałacu Kultury i Nauki – „Śródmieście Warszawy – wczoraj – dziś – jutro”, która trwała od 18 stycznia do 20 marca 1974 roku i zorganizowana była przez: Archiwum m.st. Warszawy, Muzeum Historyczne m.st. Warszawy, Dzielnicową Radę Narodową i Urząd Dzielnicowy Warszawa Śródmieście przy współdziałaniu Muzeum Historii Polskiego Ruchu Rewolucyjnego, Państwowego Muzeum Archeologicznego oraz Biura Planowania Rozwoju Warszawy. Wystawa, opracowana pod kierownictwem Józefa Kazimierskiego, pokazywała rozwój przestrzenny dzielnicy (urbanistyka i architektura), ruch robotniczy oraz odbudowę i rozwój dzielnicy w okresie powojennym. Składały się na nią: plany przestrzenne, panoramy, rysunki, makiety, plany poszczególnych obiektów, fotografie, kroniki, plansze, projekty architektoniczne⁸⁰.

Sukces przeprowadzonych sesji naukowych, poświęconych dzielnicom stolicy, ośmielił naukowców do zorganizowania sesji tematycznych dotyczących udziału Warszawy w polskim ruchu robotniczym. Był to wówczas konieczny ukłon w stosunku do władz, aby pozyskać środki na organizację kolejnych sesji w latach następnych⁸¹. W dniach 22–23 stycznia 1975 roku, w Pałacu Kultury i Nauki miała miejsce sesja popularnonaukowa poświęcona „Miejscu i roli Warszawy w dziejach polskiego ruchu robotniczego”. Była ważnym wydarzeniem w życiu naukowym i kulturalnym miasta. Wzięło w niej udział ok. 700 pracowników naukowych, działaczy politycznych, gospodarczych oraz weteranów ruchu robotniczego. W dniach obrad sesji, jako impreza towarzysząca, została otwarta w X Pawilonie Cytadeli wystawa „Rok 1905”⁸². W wyniku sesji ukazała się, w formie odrębnej publikacji, w Redakcji Varsavianów PWN książka *Warszawa w polskim ruchu robotniczym*⁸³.

Kolejna sesja popularnonaukowa odbyła się w Pałacu Kultury i Nauki w dniach 19 i 20 stycznia 1976 roku pod hasłem „Społeczeństwo Warszawy”. Pracownicy nauki i historycy przekazali zaproszonym gościom, mieszkańcom

⁷⁸ J. Kazimierski, *Śródmieście Warszawy. Wczoraj – dziś – jutro. Sesja popularnonaukowa i wystawa*, „Kronika Warszawy” 1974, nr 3, s. 128–132.

⁷⁹ *Dzieje Śródmieścia*, red. J. Kazimierski, R. Kołodziejczyk, Ż. Kormanowa, H. Rostkowska, PWN, Warszawa 1975.

⁸⁰ C. Pietrzak, *Kalendarium wystaw 1972–1998*, op. cit., s. 359.

⁸¹ J. Kazimierski, *Udział Towarzystwa Przyjaciół Warszawy w pracach...*, op. cit., s. 71.

⁸² Idem, *Miejsce i rola Warszawy w dziejach polskiego ruchu robotniczego. Sesja popularnonaukowa*, „Kronika Warszawy” 1975, nr 3, s. 100–102.

⁸³ *Warszawa w polskim ruchu robotniczym*, komitet red. J. Kazimierski, PWN, Warszawa 1976.

Warszawy wyniki swoich poszukiwań źródłowych i badań. Wzięło w niej udział wielu uczonych m.in. prof. Aleksander Gieysztor, który mówił o *Spółeczeństwie Warszawy w średniowieczu i w dawnej Rzeczypospolitej*, prof. Andrzej Zahorski, który przedstawiał *Spółeczeństwo Warszawy w okresie Oświecenia i Księstwa Warszawskiego*. Prof. Janusz Durko omówił *Stan badań nad spółeczeństwem Warszawy w latach 1864–1974*, zaś prof. Marian M. Drozdowski wystąpił z referatem *Miejsce stołecznej klasy robotniczej w spółeczeństwie Warszawy lat 1918–1939*⁸⁴. Materiały posesyjne opublikowano w książce *Spółeczeństwo Warszawy w rozwoju historycznym*, wydanej przez PWN w 1977 roku.

Dziesiąta sesja popularnonaukowa, tym razem była poświęcona historii wielkich zakładów przemysłowych Warszawy. Odbyła się w dniach 21–22 stycznia 1977 roku w Pałacu Kultury i Nauki, w spotkaniu brali udział działacze społeczni, weterani ruchu robotniczego, pracownicy naukowci, nauczyciele i młodzież szkół warszawskich, wydawcy⁸⁵. Otwarcia obrad dokonał prof. Janusz Durko. Swoje referaty wygłosili m.in. prof. Andrzej Zahorski – *Warszawski przemysł zbrojeniowy w powstaniu kościuszkowskim*, prof. Marian M. Drozdowski – *Elektrownia Warszawska*, Józef Kazimierski – *Źródła do historii wielkich zakładów przemysłowych Warszawy, stan i potrzeby*. Materiały z sesji, podobnie jak z dziewięciu poprzednich, poza publikacją z pierwszej, żoliborskiej sesji popularnonaukowej, która wyszła nakładem Wydawnictwa „Książka i Wiedza”, tym razem zostały wydane staraniem Redakcji Varsavianów PWN pt. *Wielkie zakłady przemysłowe Warszawy* (1978)⁸⁶.

Kolejna doroczna sesja poświęcona kulturze Warszawy, zorganizowana została w „rocznicę wyzwolenia stolicy” i odbyła się w dniach 19–20 stycznia 1978 roku, w Pałacu Kultury i Nauki w Warszawie. Materiały sesji – referaty czołowych przedstawicieli polskiej humanistyki oraz głosy w dyskusji złożyły się na wydany przez Redakcję Varsavianów PWN kolejny tom *Kultura Warszawy*. Jak wszystkie poprzednie tomy, stał się swoistym varsavianistycznym źródłem historycznym, z wpływem czasu coraz cenniejszym. Uchwycono w nim obraz Warszawy w toku przemian, burzliwy potok faktów, ludzi – twórców kultury, ich poglądy i dzieła w ciągle zmieniającym się życiu kulturalnym stolicy. Podczas sesji swoje referaty przedstawili m.in. prof. Marian M. Drozdowski – *Kultura Warszawy – stolica II Rzeczypospolitej*; Stanisław Jankowski – *Architektura i urbanistyka Warszawy 1945–1978*; Zbigniew Czeczot-Gawrak – *Kultura Warszawy w dokumencie filmowym*; prof. Stanisław Lorentz – *Muzea warszawskie*; prof. Janusz Durko – *Miejsce i rola Muzeum Historycznego m.st. Warszawy w życiu*

⁸⁴ *Spółeczeństwo Warszawy w rozwoju historycznym*, red. J. Kazimierski, R. Kołodziejczyk, Ż. Kormanowa, H. Rostkowska, PWN, Warszawa 1977.

⁸⁵ L. Otrębski, *Wielkie zakłady przemysłowe Warszawy w rozwoju historycznym. Sesja popularnonaukowa*, „Kronika Warszawy” 1977, nr 3, s. 139–142.

⁸⁶ Ibidem.

kulturalnym miasta; dr Józef Kazimierski – *Archiwa i archiwalia warszawskie*; Karol Małcużyński – *Co to są varsaviania?*; Wojciech Fijałkowski – *O muzeach warszawskich*⁸⁷.

W dniach 18 i 19 stycznia 1979 roku w Sali Warszawskiej Pałacu Kultury i Nauki odbyła się 12. z kolei sesja popularnonaukowa, której istotnym akcentem były trwające obchody 60-lecia odzyskania przez Polskę niepodległości. Otwarcia dokonał prof. Janusz Durko. W dniu rozpoczęcia sesji, w sąsiadującym z Salą Warszawską stoisku „Domu Książki” można było nabyć publikację *Kultura Warszawy*, zawierającą pełne materiały z sesji ubiegłorocznej. W pierwszym dniu obrad referat wygłosił m.in. prof. Aleksander Gieysztor – *Rola śródmiejska warszawskiego w kulturze i nauce polskiej (1918–1945)*. Drugiego dnia obrad referaty na temat Warszawy wygłosili m.in. prof. Zygmunt Skibniewski – *Przestrzenny rozwój Warszawy w 60-leciu (1918–1978)*; prof. Adolf Ciborowski – *Warszawa a inne stolice*; prof. Stanisław Lorentz – *Rola Warszawy w kulturze Polski Ludowej* (pod nieobecność autora jego referat odczytał prof. Andrzej Zahorski); prof. Marian M. Drozdowski – *Model stołeczności Warszawy w 60-leciu*. W sumie wygłoszono 18 referatów, w których przedstawiona została rola i miejsce Warszawy na mapie gospodarczej, naukowej i kulturalnej kraju. Jej funkcje administracyjne, polityczne, związki z regionem mazowieckim, jej rozwój na przestrzeni ponad 700 lat istnienia, skonfrontowano także z rozwojem wielu innych stolic świata. Materiały z sesji, podobno jak poprzednie, planowane były do druku przez Redakcję Varsavianów PWN⁸⁸. W efekcie została wydana publikacja pod redakcją Józefa Kazimierskiego *Warszawa – stolica Polski*.

Uczestnicy sesji zaproszeni zostali przez przedstawiciela Muzeum Woli do zwiedzania czynnej wystawy, związanej ściśle z tematyką obrad „Warszawa u progu niepodległości w zbiorach kolekcjonerów”, zorganizowanej wspólnie przez Muzeum Woli, „Kurier Polski”, Towarzystwo Przyjaciół Książki i Towarzystwo Przyjaciół Warszawy⁸⁹.

Kolejna, 13. sesja odbyła się w dniach 14 i 15 stycznia 1980 roku również w Pałacu Kultury i Nauki. Wzięli w niej udział m.in. pracownicy nauki i kultury, działacze Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, młodzież szkolna i wydawcy. Obrady otworzył prof. Janusz Durko, który podkreślił znaczenie dorocznych sesji w dziele pogłębiania i upowszechniania wiedzy o Warszawie. Referat wygłosił m.in. prof. Zygmunt Skibniewski na temat *Prace urbanistyczne BOS*⁹⁰. Problemom odbudowy stolicy poświęcony był również referat

⁸⁷ *Kultura Warszawy*, op. cit.

⁸⁸ L. Otrębski, *Warszawa – Stolica Polski w 60 rocznicę odzyskania niepodległości*, „Kronika Warszawy” 1979, nr 3, s. 183–186.

⁸⁹ Ibidem.

⁹⁰ L. Otrębski, *Geneza i rozwój socjalistycznej Warszawy*, „Kronika Warszawy” 1980, nr 3, s. 169–170.

prof. Jana Zachwatowicza, który mówił o ratowaniu warszawskich zabytków⁹¹. Innego rodzaju bilansu dokonał prof. Adolf Ciborowski, który przedstawił, jak przez wieki rozbudowały się obiekty stanowiące o stołecznej roli Warszawy. Podkreślił, że w dalszym rozwoju nie można się ograniczać jedynie do terenów tradycyjnie uznanych za reprezentacyjne, lecz należy pomyśleć o właściwym zagospodarowaniu brzegu Wisły, obszaru Portu Praskiego i o wykorzystaniu Cytadeli⁹².

W Pałacu Kultury i Nauki w dniach 12–13 stycznia 1981 roku zorganizowana została przez Urząd m.st. Warszawy, wspólnie z Towarzystwem Przyjaciół Warszawy, pod kontrolą władz partyjnych przy okazji uroczystych obchodów 34. rocznicy „wyzwolenia Warszawy” sesja popularnonaukowa, poświęcona „Szkolnictwu i oświacie w Warszawie”. W spotkaniu uczestniczyli przedstawiciele nauki, jak prof. Stefan Kieniewicz, prof. Józef Miąso, prof. Krzysztof Dunin-Łasowicz, prof. Andrzej Zahorski oraz reprezentanci warszawskiego środowiska oświatowego, wydawcy, a także członkowie Towarzystwa Przyjaciół Warszawy⁹³. Obrady sesji zainaugurowało wystąpienie prof. Stefana Kieniewicza *Warszawska młodzież szkolna w okresie zaborów*. Referat charakteryzujący Warszawę, jako ośrodek myśli pedagogicznej na przestrzeni dziejów przedstawił prof. Ryszard Wroczyński. Licznie zgromadzeni przedstawiciele świata nauki prezentowali na sesji efekty swoich badań. Tematykę sesji wzbogaciły obrady w dwóch sekcjach problemowych. Pierwsza obejmowała wystąpienia na temat rozwoju szkolnictwa i oświaty do 1944/45, druga dotyczyła rozważań o szkolnictwie i oświacie w Warszawie w okresie współczesnym⁹⁴. Podczas sesji referat *Źródła do dziejów stołecznego szkolnictwa* wygłosił przedstawiciel TPW dr Józef Kazimierski, a obradom sekcji II przewodniczył prof. Janusz Durko. Materiały z sesji, podobnie jak z poprzednich, zostały wydane przez Redakcję *Varsavia-nów* PWN, jako książka *Szkolnictwo i oświata w Warszawie*.

W maju 1975 roku pojawiła się na rynku księgarskim nowa i bardzo ważna publikacja poświęcona stolicy – *Encyklopedia Warszawy*, która była rezultatem wieloletnich prac jej autorów i redaktorów. W skład komitetu redakcyjnego weszło kilku naukowców związanych z TPW: prof. Stanisław Herbst (jako

⁹¹ *Szkolnictwo i oświata Warszawy*, „Życie Warszawy” 1980, nr 9, s. 8.

⁹² *Szkolnictwo i oświata w Warszawie. Sesja Popularnonaukowa*, „Trybuna Ludu” 1981, nr 13, s. 4; *Sesja popularnonaukowa. Szkolnictwo i oświata w Warszawie*, „Nasza Trybuna” 1981, nr 10, s. 5; *Z myślą o przeszłości i przyszłości. Szkolnictwo i oświata w Warszawie*, „Życie Warszawy” 1981, nr 11, s. 4.

⁹³ L. Otrębski, *Szkolnictwo i oświata w Warszawie. Sesja popularnonaukowa*, „Kronika Warszawy” 1981, nr 3, s. 146–150.

⁹⁴ *Szkolnictwo i oświata w Warszawie. Sesja Popularnonaukowa*, op. cit., s. 4; *Sesja popularnonaukowa. Szkolnictwo i oświata w Warszawie*, op. cit., s. 5; *Z myślą o przeszłości i przyszłości...*, op. cit., s. 4.

przewodniczący), Lesław Bartelski, prof. Janusz Durko, Józef Kazimierski, Czesław Kotela, prof. Jan Zachwatowicz, a jako redaktor Teresa Wyderkowa.

Grono wybitnych historyków, historyków sztuki, muzealników, a przede wszystkim varsavianistów skupionych w Towarzystwie Przyjaciół Warszawy, prowadziło badania w swoich macierzystych instytucjach naukowych. Przeprowadzono wiele kwerend, naukowcy ci zgromadzili ogromny materiał, który posłużył następnie do wydania wielu publikacji naukowych poświęconych Warszawie. Możliwość zorganizowania spotkań varsavianistycznych, dała szansę wielu wybitnym historykom – miłośnikom Warszawy na zrealizowanie czy dokończenie pracy naukowej w postaci wydanej publikacji. Zespół organizacyjny pracował bezinteresownie, społecznie. Niestety, pojawiły się problemy. Brak zainteresowania ówczesnych władz miasta przełożył się na to, że działalność sesyjna i wydawnicza została w pewien sposób zahamowana. Jednak do dzisiaj wydane i nagrodzone publikacje z tamtych lat, są najważniejszymi książkami, które dotyczą historii stolicy. Obecnie wielu naukowców – varsavianistów, w tym młode pokolenie, bardzo często powołuje się w swoich pracach na te publikacje, zaś zwykli mieszkańcy miasta sięgają po nie, czerpiąc z nich wiedzę na temat bogatej historii stolicy.

2.1.3. *Homo Varsoviensis*

Wieloletni, ogromny wysiłek środowiska naukowego, skupionego także w Towarzystwie Przyjaciół Warszawy został doceniony przez redakcję „Stolicy”, która z okazji 25-lecia swojego istnienia przyznała nową warszawską nagrodę pod nazwą *Homo Varsoviensis* dla szczególnie zasłużonego warszawianina, który w poprzedzającym roku osiągnął sukcesy „mające istotne znaczenie dla miasta i zawierające trwałe wartości kulturalne, artystyczne, materialne czy badawcze”. Nagroda ufundowana została przez Dyрекcję Naczelną Pracowni Sztuk Plastycznych, symboliczna statuetka – rzeźba *Ikara warszawskiego*, zaprojektowana została przez artystkę Zofię Wolską. Laureaci otrzymywali również nagrodę finansową 15 tys. zł. Nagrodę przyznawało jury, w skład którego wchodził przedstawiciel władz stołecznych, prezes RSW „Prasa-Książka-Ruch”, prezes Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, redaktor naczelny „Stolicy”. Członkiem jury zostawał zwyczajowo każdy ubiegłoroczny laureat. Pierwszy tytuł *Homo Varsoviensis* uzyskał varsavianista, pisarz i edytor dzieł Cypriana Kamila Norwida, Juliusz Wiktor Gomulicki⁹⁵. Kolejną nagrodę w 1973 roku otrzymał prof. Bronisław Wiczorkiewicz, językoznawca-varsavianista, za wieloletnią działalność naukową, a w szczególności za wydaną w 1971 roku przez PIW

⁹⁵ K. Krzyżakowa, *Kronika wydarzeń w Warszawie 1 IX–31 XII 1971*, „Kronika Warszawy” 1972, nr 2, s. 155.

książkę *Warszawskie ballady podwórzowe – pieśni i piosenki warszawskiej ulicy*⁹⁶. Trzecim z kolei laureatem tytułu *Homo Varsoviensis* za rok 1974, przyznanego z inicjatywy redakcji „Stolicy”, został prof. Andrzej Zahorski. W dniu 6 grudnia 1975 roku prezydent Warszawy Jerzy Majewski wręczył laureatowi dyplom, nagrodę i statuetkę – rzeźbę *Gorejący*, dłuta artysty plastyka Antoniego Słęzaka. Na uroczystości w Urzędzie Miasta obecne było grono naukowców, varsavianistów z prof. Stanisławem Lorentzem i prof. Juliuszem W. Gomulickim na czele. Werdykt jury, obradującego pod przewodnictwem Leszka Wysznackiego, podkreślał, że prof. Andrzej Zahorski ten zaszczytny tytuł otrzymał za całokształt dotychczasowej twórczości naukowej i popularyzatorskiej poświęconej stolicy⁹⁷.

Czwartym laureatem nagrody *Homo Varsoviensis* za rok 1975, został Stefan Wiechecki-Wiech. Nadanie tytułu zbiegło się w czasie z 80-leciem urodzin pisarza, 50-leciem działalności literackiej, 40-leciem ukazania się pierwszego zbioru felietonów *Znakiem tego* oraz z wydaniem książki *Śmiech śmiechem*. Dyplom, nagrodę i statuetkę – rzeźbę dłuta Edwarda Piwowarskiego wręczył laureatowi w siedzibie Urzędu Miasta prezydent Warszawy Jerzy Majewski⁹⁸. Doroczna nagroda tygodnika „Stolicy” – *Homo Varsoviensis* za rok 1976, przyznana została Elżbiecie Barszczewskiej, znakomitej aktorce, zachwycającej przez długi szereg lat do dziś niezapomnianymi kreacjami⁹⁹. Kolejnym *Homo Varsoviensis* w roku 1977 został śpiewający niestrudzenie i z niesłabnącą popularnością od 53 lat Mieczysław Fogg. Na uroczystości wręczenia nagrody w dniu 27 lutego 1978 roku w sali stołecznego Ratusza obecny był również prof. Stanisław Lorentz, prezes ZG TPW¹⁰⁰. Siódmym laureatem został sam prof. Stanisław Lorentz, dyrektor Muzeum Narodowego w Warszawie, zarazem wiceprzewodniczący Prezydium Obywatelskiego Komitetu Odbudowy Zamku Królewskiego i prezes Zarządu Głównego Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. Tytuł „Człowieka Warszawy” za rok 1978 prof. Stanisławowi Lorentzowi jury przyznało za całokształt zasług dla stolicy, z podkreśleniem zasług położonych w dziele odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie¹⁰¹. W stołecznym Ratuszu, 23 stycznia

⁹⁶ F. Gryko, *Językoznawca laureatem nagrody „Homo Varsoviensis”*, „Kronika Warszawy” 1973, nr 2, s. 143.

⁹⁷ A. Więcek, *Andrzej Zahorski – „Homo Varsoviensis”*, „Kronika Warszawy” 1974, nr 3, s. 97.

⁹⁸ Eadem, *Stefan Wiechecki – „Homo Varsoviensis” 1975*, „Kronika Warszawy” 1977, nr 3, s. 107.

⁹⁹ A. Dąbrowski, *Elżbieta Barszczewska – „Homo Varsoviensis” 1976*, „Kronika Warszawy” 1977, nr 3, s. 115.

¹⁰⁰ *Wręczenie nagrody „Stolicy” Mieczysławowi Foggowi*, „Stolica” 1978, nr 11, s. 11.

¹⁰¹ *15 stycznia 1979 roku odbyło się posiedzenie jury. Stanisław Lorentz – „Homo Varsoviensis” 1978*, „Stolica” 1979, nr 4, s. 11.

1979 roku odbyła się uroczystość, na której, w imieniu jury, werdykt odczytał redaktor naczelny „Stolicy” Leszek Wyszacki.

Nagrodę z dyplomem wręczył prof. Stanisławowi Lorentzowi prezydent m.st. Warszawy Jerzy Majewski. Na uroczystości obecni byli także laureaci z lat ubiegłych: Elżbieta Barszczewska, prof. Juliusz W. Gomulicki, Mieczysław Fogg i prof. Andrzej Zahorski. Nagrodę za rok 1978 stanowiła rzeźba w brązie dłuta wybitnej artystki Aliny Szapocznikow, wykonana społecznie przez Pracownię Sztuk Plastycznych. W uroczystości brali udział przedstawiciele Towarzystwa Przyjaciół Warszawy¹⁰². Od 15 lat, od chwili powołania Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, profesor piastował godność prezesa, „i to prezesa, jak twierdzić mogą stołeczni działacze kulturalni, bynajmniej niemalowanego”¹⁰³. Tytuł ten otrzymała również Halina Auderska, autorka sztuk scenicznych, słuchowisk radiowych i scenariuszy filmowych, która nie była członkiem TPW.

Przez wiele kolejnych lat nie wręczano nagród.

Na liście *Homo Varsoviensis* w 1987 roku znalazł się prof. Janusz Durko. Podczas uroczystości w Ratuszu laureat nagrody otrzymał z rąk prezydenta Warszawy Jerzego Bolesławskiego, rzeźbę *Syrenki* z brązu oraz dyplom honorowy. Tytuł został przyznany przez redakcję „Stolicy” dyrektorowi Muzeum Historycznego m.st. Warszawy, członkowi Prezydium Zarządu Głównego TPW, na wniosek Towarzystwa Przyjaciół Warszawy¹⁰⁴. Tytuł *Homo Varsoviensis* 1988 przyznany został Markowi Kwiatkowskiemu historykowi sztuki, również związanemu z TPW, kuratorowi Łazienek Królewskich. Zaszczytne miano otrzymał za całokształt działalności dla miasta¹⁰⁵. „Sądziłem, że tytuł »Homo Varsoviensis« otrzymam gdzieś za dwadzieścia lat, gdy będę równie dostoyny jak wszyscy dotychczasowi laureaci” – powiedział, dziękując za nagrodę. Obok tytułu, laureat otrzymał statuetkę, przedstawiającą warszawską syrenkę, zaprojektowaną przez Stanisława Sikorę oraz dyplom. Ich fundatorem była od początku Pracownia Sztuk Plastycznych kierowana przez dyrektora Jana Sotę. Wśród zaproszonych gości znaleźli się przedstawiciele władz miasta, dotychczasowi laureaci nagrody, członkowie jury¹⁰⁶. W 1989 roku tytuł *Homo Varsoviensis* jury przyznało prof. Aleksandrowi Gieysztorowi, wybitnemu historykowi i wieloletniemu

¹⁰² D. Zawierucha, *Kronika wydarzeń w Warszawie 1 I–31 III 1979*, „Kronika Warszawy” 1979, nr 3, s. 194; Wręczenie nagrody „Homo Varsoviensis” prof. Stanisławowi Lorentzowi, „Stolica” 1979, nr 5, s. 10; Tytuł „Homo Varsoviensis” dla prof. St. Lorentza, „Trybuna Ludu” 1979, nr 17, s. 6.

¹⁰³ A. Szomański, *Stanisław Lorentz*, „Stolica” 1979, nr 6, s. 5.

¹⁰⁴ ATPWOSM, Teczka nr 5 – Sprawozdania Zarządu Głównego TPW 1967–1993. *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy w roku 1987*, s. 6. W. Liszka, *Prof. Janusz Durko na liście Homo Varsoviensis*, „Express Wieczorny” 1987, nr 235, s. 4.

¹⁰⁵ *Biuletyn Informacyjny*, t. 29, Wydanie 27–52, Polska Agencja Informacyjna 1988, s. 50.

¹⁰⁶ H. Wardaszko, *Kalendarz Warszawski 1 X–31 XII 1988*, „Kronika Warszawy” 1989, nr 3, s. 228; *Homo Varsoviensis*, „Stolica” 1989, nr 6, s. 2.

społecznikowi, dyrektorowi Zamku Królewskiego w Warszawie – pomnika historii i kultury narodowej¹⁰⁷.

2.2. Współpraca Towarzystwa Przyjaciół Warszawy z Muzeum Historycznym m.st. Warszawy¹⁰⁸

Przejawem szczególnej aktywności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy na polu naukowym, varsavianistycznym i oświatowym była współpraca z Muzeum Historycznym m.st. Warszawy¹⁰⁹. Dobrym relacjom sprzyjał fakt, że współzałożycielami Towarzystwa byli m.in. prof. Stanisław Lorentz – dyrektor Muzeum Narodowego w Warszawie i prof. Janusz Durko – dyrektor Muzeum Historycznego m.st. Warszawy, wieloletni członek Zarządu Głównego TPW.

Muzeum Historyczne m.st. Warszawy od początku swej działalności postawiło sobie za cel upowszechnianie wiedzy o przeszłości Warszawy, szczególnie wśród dzieci i młodzieży¹¹⁰. Pracownicy tej placówki współpracowali w tym zakresie zwłaszcza z Komisją Historyczną czy Komisją Młodzieżową TPW, utworzoną jesienią 1968 roku przy Zarządzie Głównym Towarzystwa. Podjęto wspólne działania, by zapoznać młodzież z historią stolicy. Doskonałym przykładem tej współpracy były Kursy wiedzy o Warszawie, organizowane przez Komisję Młodzieżową TPW, przy wsparciu pracowników muzeum, głównie z Działu Naukowo-Oświatowego. W ciągu roku szkolnego pracownicy muzeum organizowali zajęcia, byli prelegentami, wygłaszali wykłady o tematyce varsavianistycznej: *Warszawa w czasie ksiązek mazowieckich*, *Warszawa stolica Polski*, *Warszawa w czasie i po wojnach szwedzkich*, *Warszawa Stanisława Augusta Poniatowskiego*. Angażowali się również w opracowanie programów oraz uczestniczyli w posiedzeniach Komisji Młodzieżowej, współdecydując, komu należy przyznać odznakę. Warunkiem otrzymania Czerwonej odznaki było wykazanie się wiedzą na temat dowolnej kamieniczki znajdującej się na Rynku Starego Miasta, fragmentu Muzeum Historycznego.

¹⁰⁷ D. Zawierucha, *Kalendarz Warszawski 1 I–30 VI 1990*, „Kronika Warszawy” 1991, nr 1–4, s. 151.

¹⁰⁸ Fragmenty tego rozdziału opublikowane zostały jako artykuł: B. Michalec, *Partnerstwo publiczno-społeczne. Współpraca Towarzystwa Przyjaciół Warszawy z Muzeum Historycznym m.st. Warszawy w latach 1963–2002*, „UR Journal of Humanities and Social Sciences” 2022, nr 3 (24), s. 48–64.

¹⁰⁹ W latach 1948–2014 Muzeum Historyczne m.st. Warszawy kontynuowało działalność powstałego w 1936 r. Muzeum Dawnej Warszawy, gromadząc i prezentując zbiory związane z historią Warszawy. W kwietniu 2014 r. nazwę placówki zmieniono na Muzeum Warszawy.

¹¹⁰ A. Sołtan, *Muzeum Historyczne m.st. Warszawy 1936–2006*, „Almanach Muzealny” 2007, t. 5, s. 50.

Osobą w istotny sposób działającą społecznie na rzecz upowszechniania wiedzy varsavianistycznej była doświadczona kustosz muzeum Alina Sokołowska, przed wojną pracownik Muzeum Dawnej Warszawy – oddziału Muzeum Narodowego¹¹¹. Była osobą najbardziej zaangażowaną w kształcenie młodzieży w ramach kursów, członkiem Komisji Rewizyjnej i Komisji Programowej. Z jej inicjatywy upamiętniono miejsca wydarzeń historycznych na Woli. Weszła w skład Zarządu TPW w Oddziale Wola, którego członkiem została w 1967 roku¹¹². Była społeczną przewodniczącą Komisji Historycznej, zajmowała się działalnością wydawniczą wolskiego oddziału Muzeum Historycznego m.st. Warszawy, wchodząc w skład redakcji biuletynów: *Wola 1919–1939* (1969), *VI wieków Woli* (1970), *VI wieków Woli. Wolskie zakłady przemysłowe. Szpital na Woli w 1944 r.* (1971), *VI wieków Woli. Artykuły i materiały* (1972), *Wola. Materiały do dziejów szkolnictwa* (1974). Biuletyny dostarczały nie tylko członkom TPW informacji o bieżących pracach Oddziału wolskiego, stanowiły również materiał edukacyjny dotyczący historii tej dzielnicy.

Warto nadmienić, iż w tym samym budynku, w którym od roku 1970 mieści się siedziba Towarzystwa Przyjaciół Warszawy przy placu Zamkowym 10 w Warszawie, znajdowała się na II piętrze w latach 1975–2005 siedziba Działu Archeologicznego Muzeum Historycznego m.st. Warszawy. Wspólna przestrzeń działalności, to również utworzenie Muzeum Woli – Oddziału Muzeum Historycznego m.st. Warszawy, z inicjatywy członków Oddziału wolskiego TPW¹¹³. Czuli się oni spadkobiercami Towarzystwa Przyjaciół Woli, działającego w latach 1916–1939¹¹⁴. Było to nawiązanie do idei, która zrodziła się w latach 30. XX wieku właśnie wśród członków istniejącej wówczas organizacji. Członkowie Oddziału Wola TPW pod koniec lat 60. XX wieku wystąpili do mieszkańców dzielnicy z apelem o przekazywanie „tego wszystkiego, co warto ocalić od zapomnienia”¹¹⁵.

Idea powstania Muzeum Woli została zrealizowana dzięki zaangażowaniu członków TPW i wsparciu organizacyjnemu i finansowemu wolskich zakładów przemysłowych. Utworzenie nowej placówki kulturalnej poprzedziła w styczniu 1973 roku sesja popularnonaukowa, poświęcona dziejom Woli, oraz towarzysząca jej wystawa „VI wieków Woli”, zorganizowana w Fabryce Wyrobów

¹¹¹ Alina Julia Damińska-Sokołowska (ur. 28 maja 1911 w Żbikowie k. Warszawy; zm. 29 stycznia 1974 w Warszawie); S. Konarski, *Alina Sokołowska*, „Almanach Muzealny” 2007, t. 5, s. 334–338.

¹¹² J. Durko, *Lata sześćdziesiąte*, op. cit., s. 325–326. E. Szulc, *Cmentarz ewangelicko-augsburski w Warszawie*, PIW, Warszawa 1989, s. 514.

¹¹³ B. Rogalska, *Pałac przy Srebrnej*, „Almanach Muzealny” 1997, t. 1, s. 120–121.

¹¹⁴ B. Michalec, *Towarzystwa przyjaciół dzielnic Warszawy...*, op. cit., s. 17.

¹¹⁵ *Biuletyn: Sprawozdanie z działalności w I półroczu 1970 r.*, Towarzystwo Przyjaciół Warszawy Oddział Wola, Warszawa 1970, s. 30.

Precyzyjnych im. gen. Karola Świerczewskiego¹¹⁶. Podczas sesji powołano Społeczny Komitet Budowy Muzeum¹¹⁷.

Wystawa „VI wieków Woli”, to wspólne dzieło Archiwum Państwowego m.st. Warszawy, Muzeum Historycznego m.st. Warszawy oraz Prezydium Dzielnicowej Rady Narodowej na Woli, we współpracy z wolskim Oddziałem TPW. Jej kuratorem był historyk dr Józef Kazimierski – dyrektor Archiwum Państwowego m.st. Warszawy, prezes Oddziału Wola TPW¹¹⁸. Zwiedzający od 19 stycznia do 28 lutego 1973 roku mogli obejrzeć archiwalia dotyczące Woli, w tym plany i rysunki architektoniczne, portrety dawnych właścicieli dzielnicy, obrazy odnoszące się do znaczących wydarzeń historycznych, takich jak: elekcje królów polskich, „potop” szwedzki, wojny napoleońskie i powstania narodowe. Wyeksponowano także dokumenty związane z rozwojem wolskiego przemysłu, dzieła sztuki, wyroby z nieistniejących już miejscowych fabryk, zdjęcia z okresu II wojny światowej¹¹⁹. Na wystawie nie zabrakło również druków ulotnych i prasy archiwalnej, rozpowszechnianej masowo w XIX i XX wieku.

Wystawę zwiedziło ponad 16 tys. osób. Po demontażu ekspozycji, jej elementy zabezpieczono, na potrzeby organizacji Muzeum Woli. Planowano je pokazać, w ramach obchodów 600-lecia Woli, w zabytkowym pałacyku przy ul. Srebrnej¹²⁰. Muzeum, udostępnione społeczeństwu 1 września 1974 roku, mieści się do dzisiaj w XIX-wiecznym pałacyku Bormana przy ul. Srebrnej 12. Mieszkańcy Warszawy mogli odtąd oglądać ekspozycję stałą, prezentującą dzieje Woli od czasów najdawniejszych do współczesności. Wielki wkład w jej przygotowanie wniosły m.in. Alina Sokołowska i Teresa Wyderkowa¹²¹.

Początkowo zadaniem Muzeum było przedstawianie dziejów dzielnicy, historycznych tradycji i planów dotyczących tego prężnie rozwijającego się obszaru stolicy. Muzeum prowadziło działalność na polu ekspozycyjnym, naukowo-badawczym, oświatowym i popularyzatorskim. Duży nacisk kładziono na popularyzację dziejów dzielnicy wśród młodzieży ze szkół wolskich. Nie tylko zwiedzała ona ekspozycję stałą i wystawy czasowe. Na terenie muzeum

¹¹⁶ B. Rogalska, *Muzeum Woli, historia i program*, [w:] *Wola ongi i dziś. Spojrzenie prawdziwe*, red. K. Móraski, B. Rogalska, Muzeum Woli, Oddział Muzeum Historycznego m.st. Warszawy, Towarzystwo Przyjaciół Warszawy Oddział Wola, Warszawa 1999, s. 121.

¹¹⁷ T. Wyderkowa, *Muzeum Woli*, „Kronika Warszawy” 1977, nr 1, s. 100.

¹¹⁸ J. Szczepański, *Józef Kazimierski – regionalista, historyk Mazowsza i Podlasia*, „Rocznik Mazowiecki” 2006, t. 18, s. 16–23.

¹¹⁹ C. Pietrzak, *Muzeum Historyczne m.st. Warszawy*, „Almanach Muzealny” 1999, t. 2, s. 357.

¹²⁰ J. Kazimierski, *Wystawa historyczna „VI wieków Woli”*, [w:] *Dzieje Woli*, red. J. Kazimierski, R. Kołodziejczyk, Ż. Kormanowa, H. Rostkowska, PWN, Warszawa 1974, s. 689.

¹²¹ K. Móraski, *20 lat Muzeum Woli*, „Muzealnictwo” 1994, nr 36, s. 64.

organizowano lekcje wychowania obywatelskiego i konkursy historyczne. Pracownicy muzeum pomagali przy tworzeniu szkolnych izb pamięci, opracowywaniu dyplomowych prac maturalnych z zakresu historii dzielnicy, prowadzili Kursy wiedzy o Warszawie. Wspólnie z Oddziałem Wola TPW urządzano spotkania z wybitnymi przedstawicielami życia politycznego, naukowego i gospodarczego Warszawy oraz liczne imprezy kulturalno-oświatowe¹²².

W zakresie wystawiennictwa, Muzeum stawiało sobie za cel wzbogacanie ekspozycji stałej „VI wieków Woli”. W miarę pozyskiwania nowych materiałów, była ona aktualizowana i doskonalona. Ważnym jej uzupełnieniem były wystawy czasowe, organizowane 3–4 razy w roku, ukazujące wybrane problemy z przeszłości i współczesności dzielnicy Wola¹²³. Przy współudziale Oddziału Wola TPW, zorganizowano na terenie Muzeum Woli w 1976 roku pokaz rysunków i fotografii „Warszawa 1945–1975 w oczach dzieci i młodzieży wolskiej”¹²⁴. Muzeum Woli wspólnie z Oddziałem Wola TPW prowadziło działalność edukacyjną, zapoznając mieszkańców stolicy z bogatą historią dzielnicy, a ludzie przychodzili na spotkania, przynosząc rodzinne pamiątki i wzbogacając w ten sposób zbiory muzealne. Organizowano także spotkania kameralne z ciekawymi osobami mieszkającymi na terenie dzielnicy, Warszawy i kraju.

Po upływie ponad trzech lat działalności Muzeum Woli, podczas sesji popularyzacyjnej „Kultura Warszawy”, prof. Stanisław Lorentz stwierdził, w wygłoszonym przez siebie referacie, że Muzeum jak najlepiej wypełnia swoje zadanie. Uwydatnia ważne wydarzenia w dziejach dzielnicy, zwraca uwagę na szczególną rolę, jaką odgrywała Wola w dziejach Polski – „(...) tu przecież leży Pole Elekcyjne, użytkowane od 1586 roku do 1764 roku”¹²⁵.

Placówka muzealna po okresie początkowym, gdy kustoszem i zarazem kierowniczką była Teresa Wyderkowa¹²⁶ – uczestniczka Powstania Warszawskiego, współorganizatorka Muzeum Woli, bardzo aktywna działaczka TPW, członek Zarządu Oddziału Praga Północ, a następnie Zarządu Oddziału Wola

¹²² J. Durko, *Miejsce i rola Muzeum Historycznego m.st. Warszawy w życiu kulturalnym miasta*, [w:] *Kultura Warszawy*, op. cit., s. 488–489.

¹²³ Idem, *Muzeum Historyczne m.st. Warszawy 1948–1978*, „Kronika Warszawy” 1979, nr 2, s. 112.

¹²⁴ T. Wyderkowa, *Muzeum Woli*, „Kronika Warszawy” 1977, nr 1, s. 103.

¹²⁵ S. Lorentz, *Muzea warszawskie*, [w:] *Kultura Warszawy*, op. cit., s. 476.

¹²⁶ Teresa Tomczyk-Wyderkowska (Wyderkowa) ps. „Joanna”, „Słowik” (ur. 11 kwietnia 1927 w Warszawie; zm. 9 grudnia 1982 tamże). Udział w konspiracji 1939–1944: Okręg Warszawski Armii Krajowej – I Obwód „Radwan” (Śródmieście) – Wojskowa Służba Ochrony Powstania (WSOP) – 2. Rejon – zgrupowanie (II batalion) WSOP „Narew” – 23. kompania WSOP. Oddział: Armia Krajowa – zgrupowanie „Kryśka” – 1. kompania – II pluton. Przeszła szlak bojowy: Górny Czerniaków. Wyszła z Warszawy wraz z ludnością cywilną. <https://www.1944.pl/powstancze-biogramy/teresa-tomczyk,46166.html> [dostęp: 12.10.2022].

TPW – coraz bardziej wiązała się z Wola i jej przeszłością¹²⁷. Pierwsze Muzeum dzielnicowe w Polsce, w dzielnicy o bogatej tradycji robotniczej i burzliwej historii upowszechniało i utrzymywało wiedzę oraz podejmowało i prowadziło badania naukowe, włączając w nie wyższe warszawskie uczelnie. Zainteresowania pierwszej kierowniczki Muzeum Woli – Teresy Wyderkowej skupiały się właśnie na działalności naukowo-badawczej. Zależało jej bardzo na gromadzeniu materiałów bibliograficznych, ikonograficznych i archiwaliów. Wysiłki, które podejmowała w zakresie prac badawczych miały na celu stworzenie na terenie Muzeum Woli centrum informacji dotyczącego dziejów dzielnicy¹²⁸.

Muzeum Woli i Towarzystwo Przyjaciół Warszawy dążyło do utrwalenia pamięci o Polu Elekcyjnym w miejscu historycznym, w którym odbywały się elekcje królów polskich. Placówka muzealna w tamtym okresie nie była martwą instytucją, rozwijała się wszechstronnie, kładąc nacisk na działalność kolekcjonerską, dokumentacyjną i społeczno-oświatową, ściśle współpracując z TPW, udzielając informacji, prowadząc konsultacje i działalność edukacyjną. Zakres oddziaływania sieci muzealnej na Woli byłby niepełny, gdyby nie Oddział Wola TPW, który bardzo ściśle współpracował z Muzeum Woli i tu miał swoją siedzibę. Oddział w tym czasie miał ponad 400 członków zwyczajnych, 63 wspierających – były to zakłady pracy, siedem Kół środowiskowych przy zakładach pracy i 30 kół szkolnych. „Muzeum Woli i Oddział Wola Towarzystwa Przyjaciół Warszawy to potężny aktyw kulturalny, który już wiele znaczy, a może odegrać rolę jeszcze niepomniernie większą”¹²⁹. Powstanie Muzeum Woli, jako oddziału Muzeum Historycznego m.st. Warszawy, dzięki zaangażowaniu członków TPW, dawało nadzieję ówczesnym mieszkańcom miasta na powstawanie kolejnych muzeów dzielnicowych, jako instytucji użyteczności publicznej. Podnoszono w gronie muzealników i Towarzystwa sprawę powstania instytucji muzealnej na Pradze, uważając, że istnieje pilna konieczność jej utworzenia. Prawobrzeżna część Warszawy pozostawała po wojnie bardzo zaniedbana, a przecież to po tej stronie Wisły zachowały się budynki unikatowe pod względem architektonicznym, wyczuwało się tu klimat przedwojennej stolicy. Muzeum Warszawskiej Pragi powstało dopiero w 2007 roku, jako oddział Muzeum Historycznego m.st. Warszawy. Nowo powstała instytucja kultury, zgodnie z nazwą, została poświęcona Pradze, prawobrzeżnej części miasta i jej dziedzictwu.

¹²⁷ *Wola, kultura i oświata. Wybrane problemy*, red. S. Czechak, J. Kazimierski, J. Kowalska, Z. Sutarczyk, M. Wagner, Towarzystwo Przyjaciół Warszawy Oddział Wola, Warszawa 1983, s. 4 i 79.

¹²⁸ T. Wyderkowa, *Muzeum Woli. Oddział Muzeum Historycznego m.st. Warszawy*, [w:] *Wola. Lata odbudowy 1945–48*, red. J. Kazimierski, J. Kowalska, R. Łazarski, J. Rogala, C. Szczecińska, T. Wyderkowa, Towarzystwo Przyjaciół Warszawy Oddział Wola, Warszawa 1975, s. 89.

¹²⁹ S. Lorentz, *Muzea warszawskie...*, op. cit., s. 476.

Współpraca pomiędzy TPW a Muzeum Historycznym m.st. Warszawy rozwijała się znacząco i wyszła poza teren miasta. „Warszawa w malarstwie współczesnym” – pod takim tytułem od 10 listopada do 2 grudnia 1973 roku, została zorganizowana wystawa wspólnie przez Muzeum Historyczne m.st. Warszawy oraz Oddział częstochowski TPW w Muzeum Okręgowym w Częstochowie¹³⁰. Kolejna wystawa, prezentowana w częstochowskim Muzeum w 1974 roku pod nazwą „Warszawa w grafice”, składała się ze zbiorów warszawskiego Muzeum, a zorganizowały ją wspólnie Oddział Częstochowa TPW i Muzeum Historyczne m.st. Warszawy.

20 lutego 1978 roku otwarto cenną, jako dokument swego czasu, wystawę rysunków, akwarel i gwaszy Antoniego Suchanka „Warszawa 1945”, zorganizowaną wspólnie przez Muzeum oraz Oddział Centrum TPW. Znany malarz i grafik utrwalił wiernie zrujnowane zabytki starej Warszawy. Prace z tego cyklu, w liczbie ok. 180, ofiarował Muzeum Historycznemu m.st. Warszawy, dzięki staraniom Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. Część z nich, w liczbie 53, udostępniono publicznie. Na wystawie znalazła się teka autolitograficzna *Ruiny starej Warszawy*, zawierająca część prac z tego cyklu, o których autor napisał w przedmowie, „że będą niezapomnianym dowodem zbrodni niemieckiej”. Otwarcia wystawy dokonał kustosz Andrzej Sołtan i prezes Oddziału Centrum TPW – Krystyna Krzyżakowa¹³¹. Na uroczystość przybył najmłodszy syn artysty Henryk oraz córka Alicja Rucińska z synem Piotrem. Sam artysta, z uwagi na zły stan zdrowia, nie mógł wziąć udziału w spotkaniu. Organizatorzy zadbałi, aby goście mogli wysłuchać wywiadu prasowego przeprowadzonego z Antonim Suchankiem, który odtworzono z taśmy magnetofonowej.

Na wystawie w Muzeum Woli, zorganizowanej w 1979 roku „Warszawa u progu niepodległości w zbiorach kolekcjonerów”, prezentowano warszawianistyczne zbiory: Wacława Błażejewskiego, Janusza Dunina, Rudolfa Gołębiowskiego, Stefana Karpińskiego, Krzysztofa Klingera, Stanisława Ledóchowskiego, Karola Małcużyńskiego, Jana Piotra Pruszyńskiego, Andrzeja Szczepkowskiego i Konrada Zawadzkiego. Przedsięwzięcie zorganizowało wspólnie Muzeum Woli, „Kurier Polski”, Towarzystwo Przyjaciół Książki i Towarzystwo Przyjaciół Warszawy¹³². Wystawę masowo odwiedzali mieszkańcy miasta i turyści. Gośćmi specjalnymi byli uczestnicy sesji popularnonaukowej, która odbyła się w dniach 18 i 19 stycznia 1979 roku, w Sali Warszawskiej Pałacu Kultury i Nauki, a zorganizowana była z okazji trwających obchodów 60-lecia odzyskania przez Polskę niepodległości, z udziałem najwybitniejszych polskich historyków: prof. Andrzeja Zahorskiego, prof. Stefana Kieniewicza, prof. Krzysztofa

¹³⁰ C. Pietrzak, *Muzeum Historyczne m.st. Warszawy...*, op. cit., s. 359.

¹³¹ *Notatnik Warszawski*, „Stolica” 1978, nr 12–13, s. 22.

¹³² L. Otrębski, *Warszawa – Stolica Polski. W 60. rocznicę odzyskania niepodległości*, „Kronika Warszawy” 1979, nr 3, s. 186–187.

Dunin-Wąsowicza, doc. dr. hab. Tomasza Szaroty, prof. Aleksandra Gieysztorą, prof. Stanisława Lorentza, prof. Mariana M. Drozdowskiego i innych.

Przy okazji organizacji wystawy „Warszawa w twórczości Bronisława Kopczyńskiego 1882–1964” Muzeum Historyczne m.st. Warszawy wydało, wspólnie z Oddziałem Saska Kępa TPW, katalog opracowany przez Zofię Morkę¹³³. Wystawa trwała od 17 maja do 15 sierpnia 1982 roku. Jej projekt plastyczny przygotował Krzysztof Burnatowicz.

Oddział wolski TPW kontynuował swoje działania, dotyczące szerokiej współpracy ze stołeczną instytucją muzealną. Członkowie włączyli się czynnie w przygotowanie nowej wystawy monograficznej „200 lat ulicy Żelaznej”, prezentowanej w Muzeum Woli. Pierwsza wystawa miała miejsce w 1970 roku, następnie przygotowano wystawę retrospektywną w 1983 roku. Wystosowano na łamach „Biuletynu” organizacji apel do mieszkańców nie tylko dzielnicy, licząc na pomoc w pozyskaniu dla Muzeum Woli nowych dokumentów, pamiątek życia codziennego i innych eksponatów ilustrujących życie ulicy oraz przekazanie ich w formie darów, depozytu lub zakupu¹³⁴.

Towarzystwo Przyjaciół Warszawy zorganizowało wystawę „Varsaviana. Rara et curiosa 16 kolekcjonerów warszawskich” w Muzeum Historycznym m.st. Warszawy. Otwarto ją 7 lutego 1983 roku, a przygotowano z inicjatywy prof. Juliusza W. Gomulickiego, przewodniczącego Komisji Historycznej Zarządu Głównego TPW, który również dokonał wyboru i układu eksponatów oraz przygotował dziesięć haseł opisowych¹³⁵. Wystawione zostały starodruki, autografy i rękopisy ze zbiorów profesora, których pozazdrościć mogłaby niejedna biblioteka. W ramach kolekcji prof. Juliusza W. Gomulickiego, prezentowane były także prace fotograficzne Wiktora Gomulickiego seniora. Zdjęcia pochodziły z początku XX wieku, przechowywane w zbiorach syna¹³⁶. W nowej i mało znanej roli wystąpiła artystka dramatyczna Elżbieta Barszczewska, kolekcjonująca teatralia, głównie warszawskie, w tym również ocalałe ze zniszczeń wojennych zbiory jej ciotki Wandy Barszczewskiej, artystki teatrów warszawskich na przełomie XIX i XX wieku.

Wydawca, historyk i bibliograf harcerstwa polskiego Waclaw Błazejewski pokazał na wystawie wybrane „harceriana” oraz rzadkie pozycje z dziedziny starej powieści o tematyce warszawskiej. Tadeusz Burchacki – członek Zarządu Oddziału Saska Kępa TPW, inżynier budownictwa lądowego, to kolekcjoner

¹³³ S. Cieplowski, G. Kasprócz, *Dorobek wydawniczy Muzeum Historycznego m.st. Warszawy za lata 1948–2000*, „Almanach Muzealny” 2001, t. 3, s. 337.

¹³⁴ Wola, *kultura...*, op. cit., s. 62–63.

¹³⁵ J. Świeżewska, *Ciekawostki i osobliwości z prywatnych szuflad*, „Express Wieczorny” 1983, nr 24, s. 1–4.

¹³⁶ B. Meller, J. Niklewska, *Wiktor Gomulicki. Fotografie z lat 1901–1911*, „Kronika Warszawy” 1988, nr 2, s. 175.

autografów znanych i zasłużonych osób, w jego varsavianach znalazły się materiały dotyczące Saskiej Kępy. Józef Chudek – literat, historyk, dokumentalista wystawił kilkanaście wybranych nutowych wydań utworów muzycznych z lat 1896–1945 o tematyce warszawskiej. Historyk, kierownik Pracowni Dziejów Warszawy IH PAN, prof. Marian M. Drozdowski demonstrował dzieła poświęcone wojennym dziejom Warszawy lat 1939–1945, wydane za granicą i to głównie w językach obcych. Rudolf Gołębiowski aktor, kolekcjoner od 1934 roku, ze swych zbiorów wybrał do prezentacji rzadko spotykane książki, śpiewniki, pozycje nutowe i fotografie, składające się na wdzięczny obraz, jak pisano, „Warszawki” z przełomu XIX i XX wieku¹³⁷. Z kolekcji publicysty Waclawa Grymowskiego, wystawiono eksponaty związane ze 120. rocznicą wybuchu Powstania Styczniowego. Ludwik Kasiński – wydawca i varsavianista – zaprezentował m.in. rysunek Jeana Cocteau, przedstawiający warszawską syrenkę i barwną akwarelę Nikifora, zatytułowaną przez niego *Warszawa*. Z kolekcji Stanisława Ledóchowskiego publicysty, krytyka sztuki wyróżniał się zbiór dawnych ilustrowanych kart pocztowych. Karol Małcużyński, dziennikarz i publicysta, zaprezentował zespół druków warszawskich od 1650 do 1826 roku, w tym najstarszą ze znanych panoramę Warszawy oraz cenny plan Warszawy. Kazimierz Pątek do prezentacji wybrał zestaw planów stolicy oraz najważniejsze druki zwarte, poświęcone Warszawie w poezji, publikowane w latach 1899–1945. Bibliotekarz i kolekcjoner Jan Rogala pokazał wybrane varsaviana oraz exlibrisy o motywach warszawskich. Andrzej Ryszkiewicz, historyk sztuki, wystawił exlibrisy królewskie i magnackie oraz księgozbiory warszawskie XVIII–XX wieku. Konrad Zawadzki, historyk prasy, varsavianista pokazał wybrane publikacje Aleksandra Kraushara, czasopisma warszawskie oraz odbitki kserograficzne unikatowych, XVI-wiecznych gazet ulotnych, tłoczonych w oficynach warszawskich. Na wystawie znalazły się wybrane eksponaty ze zbiorów Krystyny Krzyżakowej m.in. autograf Artura Bartelsa, słynnego autora wiersza z XIX wieku *A tu jest Warszawa*, zidentyfikowany przez Juliusza W. Gomulickiego¹³⁸. Muzeum Historyczne, przy współpracy z Towarzystwem Przyjaciół Warszawy, wydało informator o wystawie autorstwa Juliusza W. Gomulickiego, który opracował graficznie Ksawery Piwocki. Wystawa mogła się odbyć, dzięki prof. Gomulickiemu, który potrafił pozyskiwać zainteresowanie wielu osób i aprobatę swoich planów.

Inicjator zorganizowanego publicznego pokazu „rzadkich i osobliwych” varsavianów, znajdujących się w rękach prywatnych, wyselekcjonował fragmenty zbiorów 16 kolekcjonerów. Pozytywne opinie, z jakimi spotkał się pokaz spowodowały, iż w niedługim czasie znaleźli się kolejni chętni do „ujawnienia rezultatów swych zbierackich pasji”, w efekcie czego tytuł pierwszej wystawy

¹³⁷ K. Krzyżakowa, *Varsaviana. Rara et curiosa*, „Stolica” 1983, nr 10, s. 5–6.

¹³⁸ Ibidem.

„Varsaviana – rara et curiosa kolekcjonerów warszawskich”, stał się hasłem całego cyklu ekspozycyjnego¹³⁹.

Od 19 maja do 16 czerwca 1983 roku w siedzibie Muzeum Historycznego m.st. Warszawy, przy współudziale Towarzystwa, eksponowana była wystawa czasowa „Ivo Andric – człowiek i dzieło”¹⁴⁰. Była to wystawa bibliograficzna, poświęcona noweliście i poecie, laureatowi Nagrody Nobla w dziedzinie literatury za rok 1961¹⁴¹. Oba podmioty – Muzeum i Towarzystwo – wydały wspólnie w 1983 roku, z okazji 300. rocznicy odsieczy wiedeńskiej, broszurę *Diariusz całego oblężenia wiedeńskiego od Turków i wybawienia przez wojska chrześcijańskie 1683*, którą opracował i opatrzył wstępem Konrad Zawadzki¹⁴². Została ona przesłana m.in. do Biblioteki Jagiellońskiej w Krakowie.

Z inicjatywy prof. Juliusza W. Gomulickiego, przewodniczącego Komisji Historycznej TPW, wspólnie z Muzeum Historycznym m.st. Warszawy, zorganizowano 26 listopada 1984 roku, z okazji 340 lat Kolumny Zygmunta III, sympozjum „Jest u nas Kolumna w Warszawie”. Podczas spotkania prof. Juliusz W. Gomulicki przedstawił referat *Kolumna w tradycji historycznej, legendzie i literaturze pięknej*. Referaty wygłosili również: Mariusz Karpowicz – *Kolumna Zygmunta – zabytek niezwykły* i Jolanta Niklewska – *Kolumna w ikonografii*¹⁴³. Sesji popularnonaukowej towarzyszyła wystawa, którą można było obejrzeć od 26 listopada do 31 grudnia 1984 roku w Muzeum Historycznym m.st. Warszawy. Autorką scenariusza i projektu plastycznego była Jolanta Niklewska. Na wystawę składało się malarstwo, grafika, numizmaty, fotografie, pocztówki znaczki i pamiątki historyczne. Ekspozyty pochodziły z Muzeum Historycznego m.st. Warszawy, Muzeum Narodowego, Muzeum Plakatu i ze zbiorów prywatnych R. Jakubowskiego¹⁴⁴.

Juliusz W. Gomulicki wybrał ze swoich okazałych zbiorów niektóre materiały dotyczące Cyganerii Warszawskiej (1838–1944). Wystawił pierwodruki dzieł Seweryna Filleborna, Seweryna Zenona Sierpińskiego, Romana Zmorskiego, Jana Majorkiewicza, Józefa Bohdana Dziekońskiego, Aleksandra Niewiarowskiego i Włodzimierza Wolskiego. Znalazły się tam portrety i karykatury wymienionych wcześniej autorów oraz rysunki ich ulubionej warszawskiej kawiarni „Dziurka”, działającej w latach 20. XIX wieku przy ul. Miodowej¹⁴⁵.

¹³⁹ A. Sołtan, *Varsaviana – rara et curiosa. Czwarta wystawa kolekcjonerów warszawskich*, „Rocznik Warszawski” 2003, t. 31, s. 282.

¹⁴⁰ Archiwum Państwowe w Warszawie (dalej: APwW), sygn. 72/3195/0/2/428.

¹⁴¹ C. Pietrzak, *Muzeum Historyczne m.st. Warszawy...*, op. cit., s. 375.

¹⁴² S. Ciepłowski, G. Kasprowicz, op. cit., s. 338.

¹⁴³ H. Wardaszko, *Kronika wydarzeń w Warszawie 1 I–30 VI 1985 r.*, „Kronika Warszawy” 1986, nr 3–4, s. 227.

¹⁴⁴ C. Pietrzak, *Muzeum Historyczne m.st. Warszawy...*, op. cit., s. 378.

¹⁴⁵ B. Michalec, *To oni przywrócili pamięć o Norwidzie...*, op. cit., s. 19.

Z okazji sympozjum został wydany okolicznościowy folder, a samą wystawę przez trzy tygodnie zwiedziło 3 560 osób¹⁴⁶.

Komisja Historyczna TPW włączyła się w organizację obchodów 40-lecia Biura Odbudowy Stolicy (BOS). W pracach zespołu brali udział: prof. Janusz Durko, prof. Juliusz W. Gomulicki, dr Józef Kazimierski, doc. dr Konrad Zawadzki, Maria Roerichowa, Aleksandra Więcek i zaproszeni goście: prof. Zygmunt Skibniewski, inż. Stanisław Jankowski ps. „Agaton”, dr Wanda Mołono-wicz. Spotkania odbyły się w dniach: 19 października, 16 listopada i 16 grudnia 1984 roku, omówiono wówczas organizację jubileuszu¹⁴⁷. Współorganizatorami jubileuszowego sympozjum było Muzeum Historyczne m.st. Warszawy oraz Archiwum Państwowe m.st. Warszawy. Na spotkanie przybyło wielu dawnych pracowników BOS-u, leciwe już wówczas osoby. Profesor Janusz Durko zorganizował nagranie wypowiedzi wszystkich uczestników sesji. Na taśmie magnetofonowej zarejestrowano następujące wypowiedzi i referaty: prof. Piotra Biegańskiego, *O historyczną tożsamość miasta*, prof. Zygmunta Skibniewskiego, *Prace urbanistyczne BOS*, prof. Eugeniusza Olszewskiego, *Planowanie gospodarcze BOS*, inż. arch. Stanisława Jankowskiego, *Trasa W-Z*, inż. Wojciecha Piróga, *Społeczne Przedsiębiorstwo Budowlane w pierwszych latach odbudowy*. Inż. Andrzej Trochimowski wyraził opinię współczesnego urbanisty na temat osiągnięć BOS-u.

Po 12 latach od momentu organizacji sympozjum, teksty referatów zostały opublikowane w 1996 roku w „Roczniku Warszawskim”. Żaden z ich autorów już nie żyje, pozostała tylko legenda Biura Odbudowy Stolicy¹⁴⁸. Przy okazji sympozjum została zorganizowana przez Muzeum Historyczne m.st. Warszawy wystawa „Biuro Odbudowy Stolicy. Wystawa Jubileuszowa 1945–1985”, trwająca od 15 lutego do 15 marca 1985 roku, na której zaprezentowano plany odbudowy ze zbiorów Gabinetu Planów Muzeum Historycznego m.st. Warszawy¹⁴⁹.

Z okazji 50. rocznicy funkcjonowania Muzeum Historycznego m.st. Warszawy, na łamach „Kroniki Warszawy” prof. Stanisław Lorentz, w imieniu Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, podsumował zasługi prof. Janusza Durki, dyrektora tej placówki, członka TPW.

Cofam się myślą o przeszło pół wieku, do roku 1936, reorganizując Muzeum Narodowe, jako samodzielny dział VII wymieniłem Muzeum Dawnej Warszawy. Projekt ten zyskał pełną aprobatę Prezydenta Stefana Starzyńskiego, który zgodził się ze mną, że to Muzeum musi się mieścić na Rynku Starego Miasta. (...). Po tym wszystkim pozostał „popiół i wiatr”. Ale nie zostało to zapomniane. W roku 1986

¹⁴⁶ ATPW, Teczka – Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy (TPW) w roku 1984, s. 4.

¹⁴⁷ ATPW, Teczka – Komisja Historyczna. Protokoły z posiedzeń Komisji Historycznej Towarzystwa Przyjaciół Warszawy rok 1984, s. 19–26.

¹⁴⁸ J. Durko, *Muzeum Warszawy i jego współtwórcy...*, op. cit., s. 220–221.

¹⁴⁹ C. Pietrzak, *Muzeum Historyczne m.st. Warszawy...*, op. cit., s. 379.

z inicjatywy Janusza Durki obchodziliśmy uroczyste 50-lecie Muzeum Historycznego m.st. Warszawy, wybity został medal. To słuszne, że obecne Muzeum nawiązuje do tamtych lat i kontynuuje dawne tradycje. Ale jak wspaniałe jest to Warszawskie Muzeum z roku 1986, jak doskonale rozwinęło nasze zmysły, jak przekroczyło nasze najśmielsze marzenia!¹⁵⁰.

15 września 1986 roku rozpoczęła się wystawa „Varsaviana. Rara et curiosa. Druga wystawa kolekcjonerów warszawskich”. Inicjatywa jej organizacji wyszła ponownie od prof. Juliusza W. Gomulickiego, który dokonał wyboru i układu eksponatów. Opracowanie graficzne folderu wykonał Ksawery Piwocki, tym razem anonimowo przygotował wstęp i redakcję prof. Gomulicki¹⁵¹. Z ramienia Towarzystwa Przyjaciół Warszawy wystawę przygotowywała Aleksandra Więcek, zaś ze strony Muzeum Historycznego Aleksandra Gałązka. We wstępie do katalogu wystawy zamieszczono informację: „Gorące przyjęcie, z jakim spotkała się poprzednia wystawa Varsavianów w 1983 roku, skłoniła organizatorów do kontynuowania przedsięwzięcia, które ujawniło nieznane dotąd kolekcje varsavianistyczne, poszerzając wiedzę o szczęśliwie ocalałych z pożogi wojennej, a związanych z życiem dawnej Warszawy w pamiątkach historycznych”¹⁵². W dwóch niewielkich salkach pokazano prawdziwe „cuda” kolekcjonerskie. Jacek J. Snopczyński prezentował zbiór widokówek związanych z Warszawą do II wojny światowej. Pokazano zbiór Jana Moczydłowskiego – varsaviana w papierach wartościowych. Uczeń, 12-letni Michał J. Pruszyński udostępnił ze swoich „sobieścianów” pamiątki związane z Wilanowem: widokówki i karty pocztowe, a jego ojciec, Jan Piotr Pruszyński, prawnik, pokazał wybrane varsaviana gramofonowe, a także katalogi warszawskich firm. Wystawiona została warszawska pocztówka powstańcza, nieżyjącego już Aleksandra Roszkowskiego, którego zbiory rodzina ofiarowała Muzeum Historycznemu m.st. Warszawy.

Prezentowano również medale z kolekcji nieżyjącego Krzysztofa Klingera, który cały swój zbiór zapisał w testamencie Muzeum Historycznemu. Kolekcja Jerzego Hołubca poświęcona była lampom i świecznikom warszawskim. Kolekcja invalidianów warszawskich z lat 1914–1944 Stefana Karpińskiego należała do nowości wystawy. Zaprezentowano kolekcję Janusza M. Szymańskiego – wybrane ekslibrisy wybitnych zbieraczy warszawskich z lat 1900–1904. Antykwiariusz Andrzej Szczepka ze swojej bogatej kolekcji materiałów, dotyczących Powstania Listopadowego pokazał książki, zaś Jan Straus metaloznawca, wystawił klasyczne pozycje XIX-wiecznej varsavianistyki, bogato ilustrowane litografiami. Tadeusz Januszewski zaprezentował m.in. pierwodruki książek Skamandra i kilka druków futurystów. Wystawiono wyroby srebrne i platerowane

¹⁵⁰ S. Lorentz, *Janusz Durko*, „Kronika Warszawy” 1987, nr 3–4, s. 29–34.

¹⁵¹ P. Łojewski, *Rzadkie i osobliwe*, „Sztandar Młodych” 1986, nr 185, s. 4.

¹⁵² M. Żytkow, *Rara et curiosa kolekcjonerów warszawskich. Wystawa w Muzeum Historycznym m.st. Warszawy, wrzesień 1986*, „Kronika Warszawy” 1987, nr 2, s. 151–157.

firm warszawskich ze zbiorów Krystyny Burchackiej. Z zainteresowaniem przychodzili oglądać wystawę nie tylko mieszkańcy stolicy, licznie przybywali na nią turyści. Pierwsza, jak i druga wystawa „Varsaviana – rara et curiosa” w nowym kalendarzu kulturalnym Warszawy, zdobyły od razu wielu wielbicieli. Druga wystawa kolekcjonerów warszawskich była konsekwentnym przedłużeniem pierwszej, obowiązywały te same zasady. Ekspozowano zbiory pochodzące z prywatnych kolekcji i posiadające „warszawski rodowód”.

„Warszawskie średnie szkoły ogólnokształcące w latach 1918–1939” – pod takim tytułem w miesiącach marzec–sierpień 1991 roku odbyła się wystawa organizowana przez Muzeum Woli Oddział Muzeum Historycznego m.st. Warszawy oraz Oddział Stare Miasto TPW¹⁵³. Inicjatywa organizacji wystawy wyszła od staromiejskiego Oddziału, do udziału w przedsięwzięciu zostały zaproszone wszystkie żeńskie Koła wychowanek zrzeszone w Towarzystwie Przyjaciół Warszawy oraz Stowarzyszenia i Koła wychowanek i wychowanków średnich ogólnokształcących szkół warszawskich. Po raz pierwszy podjęto w tej formie problematykę szkolnictwa średniego Warszawy z okresu II RP. W ciągu pół roku udało się zgromadzić bogaty materiał ekspozycyjny, organizatorzy wystawy chcieli zwrócić uwagę na niezwykle fenomen szkolnictwa z tamtego okresu. Pomimo zniszczeń Warszawy, udało się zachować wiele pamiątek, dokumentów i relikwów. Podstawowe prace w zakresie kwerend archiwalnych, bibliotecznych czy muzealnych przeprowadzili członkowie Towarzystwa, byli wychowankowie szkół działających w okresie międzywojennym.

Współpraca Towarzystwa Przyjaciół Warszawy z Muzeum Historycznym m.st. Warszawy trwała nieprzerwanie jeszcze przez wiele lat po śmierci prof. Stanisława Lorentza – współzałożyciela i pierwszego prezesa TPW. Z okazji 20-lecia działalności oddziału Muzeum Historycznego m.st. Warszawy, w dniu 30 listopada 1994 roku, wspólnie Muzeum Woli i Oddział Wola TPW zorganizowało sesję popularnonaukową w siedzibie przy ul. Srebrnej. W spotkaniu udział wzięli wybitni varsavianiści, pracownicy naukowcy Uniwersytetu Warszawskiego, instytutów naukowych, muzeów i reprezentanci stowarzyszeń kulturalnych. Nie zabrakło również licznie przybyłych na spotkanie członków Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. W nowym układzie politycznym, społecznym i administracyjnym podsumowano jubileusz. Pokłosiem sesji była wydana w 1997 roku publikacja pokonferencyjna *Wola ongi i dziś. Spojrzenie prawdziwe* pod red. Karola Móraskiego i Barbary Rogalskiej, która ukazała się dzięki pomocy finansowej Urzędu Dzielnicy Wola Gminy Warszawa Centrum.

Trzecia kolejna wystawa z cyklu „Varsaviana – rara et curiosa warszawskich kolekcjonerów”, miała miejsce w warszawskim muzeum w terminie od 24 marca do 15 maja 1997 roku. W skład komitetu organizacyjnego weszli: Rudolf Gołębiowski, Kazimierz Pątek i Andrzej Sołtan. Komisarzem wystawy był płk Kazimierz

¹⁵³ S. Ciepłowski, G. Kasprowicz, op. cit., s. 344.

Pątek, prezes Oddziału Żoliborz TPW. Informator ze wstępem opracował prof. Juliusz W. Gomulicki. Publiczność mogła oglądać unikatowe książki, broszury, czasopisma, druki ulotne, nuty, ryciny, ekslibrisy, pocztówki i autografy, a także oryginalne wyroby pochodzące z warszawskich fabryk sprzed 1939 roku. Swoje zbiory wystawili również członkowie TPW m.in.: inż. Tadeusz Burchacki, prof. Juliusz Wiktor Gomulicki, Lech Królikowski i Kazimierz Pątek¹⁵⁴. Aranżując ekspozycję, zaprezentowano różnorodność warszawianów, które zostały wybrane ze zbiorów 20 warszawskich kolekcjonerów prywatnych.

Z okazji 350-lecia nadania praw miejskich Pradze, w dniach od 26 marca do 5 czerwca 1998 roku, we współpracy muzeum warszawskiego, Archiwum Państwowe m.st. Warszawy oraz Towarzystwa Przyjaciół Pragi Oddział Towarzystwa Przyjaciół Warszawy zorganizowano wystawę jubileuszową „Warszawska Praga dawniej i dziś”. Dla zwiedzających wystawiono zbiory pochodzące m.in. z Archiwum Głównego Akt Dawnych, Archiwum Państwowego m.st. Warszawy, Biblioteki Jagiellońskiej w Krakowie, Biblioteki Narodowej w Warszawie, Muzeum Historycznego m.st. Warszawy, Muzeum Narodowego w Warszawie, Muzeum Techniki, Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie i Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie¹⁵⁵. Scenariusz ekspozycji zaplanowano tak, aby przedstawić w sposób chronologiczny historię Pragi od pradziejów, przez czasy średniowieczne po współczesność.

Z okazji wyjątkowego jubileuszu, w salach wystawienniczych Muzeum, w dniach od 26 października 1998 roku do 13 stycznia 1999 roku, zorganizowano, z inicjatywy wiceprezesa TPW prof. Juliusza Wiktora Gomulickiego, wystawę poświęconą jego ojcu, wybitnemu pisarzowi warszawianinie, badaczowi dziejów Warszawy i kolekcjonerowi pt. „Wiktor Gomulicki – piewca i dziejopisarz Warszawy na 150. rocznicę urodzin”. Komisarzami wystawy byli: Kazimierz Pątek – prezes Oddziału Żoliborz TPW i Andrzej Sołtan, wicedyrektor Muzeum Historycznego m.st. Warszawy. Projekt plastyczny wystawy opracował Andrzej Sołtan, a scenariusz oraz katalog przygotował prof. Juliusz W. Gomulicki¹⁵⁶. Udostępniono szerokiej publiczności nie tylko rodzinne pamiątki związane z pisarzem, na wystawie można także było obejrzeć fragmenty ocalałej kolekcji rękopisów warszawianów, które zbierał najpierw senior, a potem junior Gomulicki.

Nie mogło zabraknąć wystawy, poświęconej jednemu z najwybitniejszych warszawianistów. Z okazji 90. rocznicy urodzin prof. Juliusza Wiktora Gomulickiego, w 1999 roku wystawą „Zygakiem przez JWG, czyli dwadzieścia wcieleń 90-lątka Juliusza Wiktora Gomulickiego” oddano hołd dostojnemu jubilatowi. Pod tym samym tytułem ukazał się folder, wydany przez muzeum. W szczelnie wypełnionej sali, w której miejsca zajęli przyjaciele, ludzie ze świata literatury,

¹⁵⁴ C. Pietrzak, *Muzeum Historyczne m.st. Warszawy...*, op. cit., s. 402.

¹⁵⁵ Ibidem, s. 405.

¹⁵⁶ Ibidem, s. 408.

stowarzyszeń varsavianistycznych i pracownicy muzeum, by uczcić jubileusz, sam dyrektor Muzeum Historycznego m.st. Warszawy, prof. Janusz Durko przedstawił laudację na cześć jubilata. Tuż przed zamknięciem wystawy poświęconej Juliuszowi W. Gomulickiemu, prof. Durko otrzymał list od jubilata:

Szanowny i Drogi Panie Dyrektorze – jutro już ostatni dzień sześciotygodniowej wystawy, która dzięki Pańskiej gościnności, życzliwości i wielkiej pomocy, – że tu jeszcze dodam: przyjaźni – upamiętniła dziewięćdziesiąt rocznicę moich urodzin. Wielki to dla mnie zaszczyt i wielka osobista przyjemność, tym większa zaś, że przypominała mi te piękne sześć lat (1980–1986) w Pańskim gabinecie, gdzie z takim pożytkiem dla warszawskiej pamięci historycznej omawialiśmy zawsze w przyjaznej dyskusji rozmaite problemy powierzone nam do rozstrzygnięcia przez Zarząd Główny ówczesnie działającego Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. Serdecznie dziękuję Panu za tamte, jak i za obecne. I jedno, i drugie pozostawiają po sobie dobrą pamięć w kulturalnych dziejach naszej stolicy¹⁵⁷.

Stała i bliska współpraca Muzeum Historycznego m.st. Warszawy i Towarzystwa Przyjaciół Warszawy zaowocowała wystawą „Miłośnicy Warszawy – ludzie i ich dzieła”. Jej komisarzem był Kazimierz Pątek, prezes Oddziału Żoliborz TPW. W wydanym z tej okazji katalogu ukazał się zarys dziejów Towarzystwa Przyjaciół Warszawy pióra Marii Leskiej, członka Zarządu Głównego TPW, przewodniczącej Komisji Historycznej, i szkic pióra Olgerda Budrewicza *Warszawa inna – i ta sama*. Wystawa trwała od 17 września do 18 listopada 2001 roku. Celem jej było ukazanie dziejów i osiągnięć Towarzystwa Przyjaciół Warszawy i przypomnienie postaci kilkunastu varsavianistów – uczonych i badaczy, którzy położyli wielkie zasługi w krzewieniu wiedzy o stolicy¹⁵⁸. Wystawę dedykowano także instytucjom, które swoją działalność poświęciły Warszawie, takim jak: Muzeum Historyczne m.st. Warszawy, Biblioteka Publiczna m.st. Warszawy, Towarzystwo Opieki nad Zabytkami Przeszłości, Towarzystwo Opieki nad Zabytkami, Towarzystwo Miłośników Historii, Społeczny Komitet Opieki nad Starymi Powązkami, Komisja Badań Dawnej Warszawy i Pracownia Dziejów Warszawy. Autorzy wystawy przypomnieli nazwiska laureatów Nagrody Miasta Stołecznego Warszawy, Honorowych Obywateli m.st. Warszawy oraz osób, które otrzymały tytuł *Homo Varsoviensis*. Sponsorem wystawy był Zarząd Miasta Stołecznego Warszawy.

W czwartej wystawie „Varsaviana. Rara et curiosa”, organizowanej w 2003 roku, wzięło udział 12 kolekcjonerów. Na starannie dobranych materiałach Juliusz Wiktor Gomulicki przedstawił dwa fragmenty bibliografii Cypriana

¹⁵⁷ J. Durko, *Muzeum Warszawy i jego współpracownicy...*, op. cit., s. 274.

¹⁵⁸ *Miłośnicy Warszawy – ludzie i ich dzieła: wystawa, wrzesień–listopad 2001*, red. J.W. Gomulicki, Muzeum Historyczne m.st. Warszawy, Towarzystwo Przyjaciół Warszawy, Warszawa 2001, s. 3.

Kamila Norwida. Komisarz wystawy Kazimierz Pątek, prezes TPW Oddział Żoliborz zademonstrował plany regulacyjne Warszawy z lat 1915, 1931 i 1939, druki konspiracyjne dotyczące stolicy z czasów wojny oraz zestaw twórczości Stefana Wiecheckiego w wydaniach przed- i powojennych, drukowanych w kraju i poza jego granicami. Współorganizatorami wystawy w 2003 roku było Towarzystwo Przyjaciół Warszawy i Komitet Założycielski Towarzystwa Bibliofilów Polskich w Warszawie¹⁵⁹.

2.3. Kursy wiedzy o Warszawie dla dzieci i młodzieży

„Do działalności wśród młodzieży musimy przywiązywać szczególną wagę, bo zależy nam na wychowaniu tego bardzo trudnego pokolenia na ludzi, którzy nie będą tylko korzystali z dóbr tego świata, ale zechcą je wytwarzać, nie tylko nosić długie czy krótkie włosy, ale coś zrobić w swym życiu dla świata i innych ludzi”¹⁶⁰.

W pierwszych latach działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy podejmowano kilkakrotnie kroki zainteresowania młodzieży warszawskich szkół problematyką miasta. W Oddziale Wola TPW bardzo prężnie działała od 1968 roku Komisja Młodzieżowa, kierowana przez Cecylię Szczecińską, która w powszechnej opinii była pionierem prac z uczniami całej Warszawy. Przewodniczącej Komisji udało się, jako pierwszej w Warszawie, włączyć młodzież do prac w Towarzystwie Przyjaciół Warszawy¹⁶¹. Dla wprowadzenia działalności jednolitej, a przede wszystkim skutecznej powołano uchwałą Zarządu Głównego TPW z 10 września 1968 roku Komisję Młodzieżową, zainicjowaną przez Oddział Centrum¹⁶². Pracę z młodzieżą podejmowały niektóre Oddziały, stosując różne metody, w zależności od specyfiki danej dzielnicy i indywidualności członków Oddziałów podejmujących te prace. Impuls do podjęcia na szeroką skalę pracy z młodzieżą dała kilkusobowa grupa uczniów ze szkolnego Koła Geograficzno-Krajoznawczego, prosząc o pomoc w pogłębieniu wiadomości o Warszawie¹⁶³. W skład Komisji Młodzieżowej weszli działacze społeczni Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, kierownicy Stołecznego Szkolnego Ośrodka Krajoznawczo-Turystycznego i Działu Oświatowego Muzeum Historycznego

¹⁵⁹ A. Sołtan, *Varsavia – rara et curiosa. Czwarta wystawa kolekcjonerów warszawskich*, „Rocznik Warszawski” 2003, t. 31, s. 285.

¹⁶⁰ Słowa te wypowiedział prof. Stanisław Lorentz na Walnym Zebraniu Towarzystwa Przyjaciół Warszawy Oddział Wola w dniu 24 kwietnia 1970 r.

¹⁶¹ *50 lat Towarzystwa Przyjaciół Warszawy*, praca zbiorowa pod red. A. Skórskiej-Jarmusz, „Kronika Warszawy” 2013, nr 1, s. 79.

¹⁶² ATPW, *Teczka – Sprawozdania roczne z działalności merytorycznej TPW do roku 1980. Sprawozdanie Zarządu Głównego Towarzystwa Przyjaciół Warszawy z działalności Towarzystwa za okres od 13 marca 1967 r. do 15 listopada 1970 r.*, s. 7.

¹⁶³ *Towarzystwo Przyjaciół Warszawy 1963–1973*, op. cit., s. 47.

m.st. Warszawy oraz nauczyciele warszawskich szkół. Opracowano apel do nauczycieli, zarysowano kontury pięciostopniowego „wtajemniczenia w sprawy Warszawy” i ustalono kalendarzyk wycieczek dla młodzieży. Postanowiono wówczas oprzeć całą działalność na pracy społecznej. W końcu roku szkolnego, w dniach 14 i 15 czerwca 1969 roku, w Schronisku Szkolnym w Kaliszkach na północnej granicy Puszczy Kampinoskiej odbyła się pierwsza doroczna konferencja Komisji Młodzieżowej Towarzystwa Przyjaciół Warszawy¹⁶⁴. Przewodnictwem objął warszawski nauczyciel Franciszek Leszek Klima (1904–1986), inicjator istniejących do dzisiaj Kursów wiedzy o Warszawie, których program także opracował. Wprowadził wówczas swego rodzaju eksperyment edukacyjny, propagujący prowadzenie zajęć z wiedzy o Warszawie w małych grupach młodzieżowych, w cyklu pięcioletnim.

Studium pięcioletnie przyjęło się znakomicie, dzięki wprowadzeniu wykładów publicznych dla młodzieży i prac społecznych nawiązano współpracę ze szkołami. Długie i ożywione dyskusje towarzyszyły ustaleniu zasad przyznawania młodzieży „Odznaki Młodego Przyjaciela Warszawy”¹⁶⁵. We wrześniu 1969 roku ogłoszono wśród uczniów warszawskich szkół konkurs na opracowanie graficzne „Odznaki Młodego Przyjaciela Warszawy”.

Odznaka zdobywana przez młodzież była pięciostopniowa (Zielona, Czerwona, Brązowa, Srebrna i Złota), otrzymywało się ją w zależności od stopnia znajomości historii Warszawy i jej problemów współczesnych, jak również za wykonanie prac społecznych (współcześnie nazwalibyśmy działania te wolontariatem). 22 marca 1970 roku, pierwszą Zieloną odznakę z rąk prezesa Zarządu Głównego Towarzystwa prof. Stanisława Lorentza w salach Muzeum Historycznego m.st. Warszawy otrzymało 120 dziewcząt i chłopców¹⁶⁶. Warto podkreślić, iż bezpośrednio wiele zajęć w ramach Kursów wiedzy o Warszawie przez szereg lat odbywało się w salach Muzeum Historycznego m.st. Warszawy, prowadził je personel tego muzeum¹⁶⁷. Więcej informacji na temat współpracy czytelnik znajdzie w rozdziale *Współpraca Towarzystwa Przyjaciół Warszawy z Muzeum Historycznym m.st. Warszawy*.

Zasadnicza zmiana w kierunku śmielszego działania zarysowała się z chwilą ukonstytuowania Rady Komisji, powołanej w 1970 roku. W jej skład weszli delegaci Oddziałów TPW, przedstawiciele Kuratorium i przewodniczący Komisji¹⁶⁸. Na kursach słuchacze zdobywali kolejno: w szkole podstawowej – Zieloną,

¹⁶⁴ *Biuletyn. Towarzystwo Przyjaciół Warszawy Zarząd Główny, 1971 Sprawozdanie z działalności*, Warszawa 1972, s. 23.

¹⁶⁵ *Towarzystwo Przyjaciół Warszawy 1963–1973*, op. cit., s. 73.

¹⁶⁶ J. Durko, *Lata sześćdziesiąte*, op. cit., s. 325.

¹⁶⁷ Wola. *Materiały do dziejów szkolnictwa*, Towarzystwo Przyjaciół Warszawy Oddział Wola, ZBOWiD Oddział Wola, Warszawa 1974, s. 88.

¹⁶⁸ F. Klima, op. cit., s. 6–8.

Czerwoną i Brązową „Odznakę Młodego Przyjaciela Warszawy”, a w szkole średniej – Srebrną i Złotą. System stworzony przez Franciszka Klimę istnieje w Towarzystwie do dzisiaj, ale został zmodyfikowany i dostosowany do współczesnych potrzeb edukacyjnych.

Część wyróżnionej młodzieży uczestniczyła w konkursie „Wiedzy o Warszawie”, na który użyczył swego lokalu i pomocy organizacyjnej Oddział Śródmieście TPW (Stare Miasto), m.in. wykładowcą był Jan Mańkowski z Oddziału Śródmieście, zarazem członek Koła Przewodników Miejskich PTTK. Wręczenia odznak dokonał prof. Stanisław Lorentz prezes Zarządu Głównego TPW, Jerzy Grabowski wiceprezes Zarządu Głównego TPW oraz dyrektor Muzeum Historycznego m.st. Warszawy prof. Janusz Durko, który otworzył spotkanie przemówieniem o Warszawie. W części artystycznej wystąpiła młodzież z XIX Liceum Ogólnokształcącego, Szkoły Podstawowej nr 1 w Wołominie i Liceum dla wychowawczyń przedszkoli. Po uroczystości odbyło się spotkanie z nauczycielami i działaczami Towarzystwa oraz z członkami Zarządu Głównego TPW¹⁶⁹. W celu opracowania wytycznych dla nauczycieli i uczniów odbyły się cztery kwartalne narady z gronem pedagogicznym, w tym doroczna w pałacu w Jabłonnie, w dniu 7 czerwca 1970 roku z udziałem 31 osób¹⁷⁰.

9 maja 1971 roku, w sali konferencyjnej Centralnej Biblioteki Rolniczej przy Krakowskim Przedmieściu wręczono 417 uczestnikom Kursów wiedzy o Warszawie „Odznaki Młodego Przyjaciela Warszawy”, za rok szkolny 1970/1971. Kursy organizowane były przy wsparciu Muzeum Historycznego m.st. Warszawy i Towarzystwa im. Fryderyka Chopina. Odznaki wręczał Jerzy Grabowski wiceprezes ZG TPW. Po oficjalnym otwarciu ster imprezy przejęła młodzież. Uroczystość prowadziła Bogusia Tomczak z Liceum Ekonomicznego, Zosia Ołdak z wołomińskiej szkoły nr 1 i Jacek Ciesielski ze Szkoły Podstawowej nr 182 na Woli, który podziękował Towarzystwu za organizację kursów. W części artystycznej wystąpił z programem warszawskim zespół harcerski „Kuźnice” z Hufca Praga Północ¹⁷¹. Na zakończenie cyklu odbyła się już tradycyjnie doroczna konferencja dla nauczycieli, w dniach 5 i 6 czerwca 1971 roku, tym razem w Zalesiu Górnym¹⁷². Podczas konferencji dokonano zmian programowych oraz rozpoczęto starania wydania zeszytów krajoznawczych o Warszawie dla młodzieży.

Interesującym przedsięwzięciem pierwszych lat działalności Komisji Młodzieżowej było powstanie „Lasu Młodych Przyjaciół Warszawy”. Na terenie około 20 ha wypalanej puszczy w Kampinoskim Parku Narodowym młodzież i dzieci uczestniczące w szkoleniach Kursu wiedzy o Warszawie, posadziły

¹⁶⁹ *Młodzi przyjaciele Warszawy*, „Stolica” 1970, nr 19, s. 10.

¹⁷⁰ ATPW, Teczka – Komisja Młodzieżowa. *Sprawozdanie z działalności 1971*, s. 24.

¹⁷¹ *Młodzi przyjaciele Warszawy*, „Stolica” 1971, nr 25, s. 10.

¹⁷² ATPW, Teczka – Komisja Młodzieżowa. *Sprawozdanie z działalności 1971*, s. 25.

14 tys. sadzonek drzew. W pobliżu Dąbrowy i Wólki Węglowej, przy zalesianiu wielkiego pogorzelska pracowało od 1970 roku ok. 70 zespołów młodzieżowych. W akcji tej wzięło udział ponad 300 uczniów ze szkół żoliborskich i bieleńskich wraz z nauczycielami¹⁷³. Samo Liceum Ekonomiczne nr 1 zorganizowało w ramach akcji osiem wyjazdów na zalesianie. W 1972 roku, w ostatnim dniu wiosennego sadzenia lasu, włączyli się także przedstawiciele Zarządu Głównego TPW, prezes prof. Stanisław Lorentz i Jadwiga Kotarbińska – członek Prezydium oraz Tadeusz Wdowiak przewodniczący Komisji Młodzieżowej Oddziału Centrum¹⁷⁴. Komisja Młodzieżowa organizowała prace społeczne również na terenie Parku Mojej Matki w Marysinie Wawerskim, w Lesie Kabackim czy Lasku Bielańskim¹⁷⁵. Komisja współpracowała z Towarzystwem im. Fryderyka Chopina, Stołecznym Domem Kultury, Muzeum Historycznym m.st. Warszawy, dyrektora Pałacu w Wilanowie¹⁷⁶.

Komisja Młodzieżowa TPW rozpoczęła również opieką nad grobami osób, które w szczególny sposób zasłużyły się dla Warszawy. Po otrzymaniu ogólnej informacji z Zarządu Głównego, Komisja Młodzieżowa TPW podjęła kroki dotyczące akcji zainicjowanej przez inż. Mieczysława Żółtkowskiego z Poznania w sprawie renowacji grobu kompozytorki Tekli Bądarzewskiej (1823–1861). Odbył się zebranie Szkolnego Koła Krajoznawczo-Geograficznego w Liceum Ekonomicznym nr 4 w Warszawie. Uczennica tej szkoły Bogusława Roguszewska przedstawiła zebrany materiał postaci Tekli Bądarzewskiej i jej twórczość muzyczną. Podczas tego zebrania ustalono, że 5 lutego 1972 roku na cmentarz Powązkowski uda się delegacja Koła celem zebrania informacji i ustalenia dalszego planu opieki nad grobowcem kompozytorki. W mroźny, a zarazem słoneczny dzień dziewczęta ze Szkolnego Koła Krajoznawczo-Geograficznego pod opieką Franciszka Klimy, przewodniczącego Komisji Młodzieżowej ZG TPW, udały się na cmentarz, sporządzono notatkę z obserwacji. Podczas rekonesansu uczennica Liceum Ekonomicznego nr 4 w Warszawie Małgorzata Chmielewska wykonała zdjęcia fotograficzne grobowca z kilku stron. Młodzież z Liceum Ekonomicznego nr 4 w Warszawie podczas wizyty złożyła wieniec z porostów na grobie kompozytorki. Zaplanowano na wiosnę uporządkowanie otoczenia oraz opracowanie planu konserwacji w porozumieniu z fachowcami, jak również zorganizowanie poranku szkolnego, podczas którego jedna z uczennic odegra *Modlitwę dziewicy*. Uczennice wraz z Franciszkiem Klimą przedstawiły swoje uwagi do Zarządu Głównego TPW. Zadeklarowano, że wiosną, kiedy już zniknie śnieg i lód oraz gdy pobliski teren obeschnie, będą bardziej widoczne ubytki czy uszkodzenia, wtedy przeprowadzony zostanie dokładny

¹⁷³ „Biuletyn” 1974, nr 2, Towarzystwo Przyjaciół Warszawy Oddział Żoliborz, s. 9.

¹⁷⁴ *Las młodych przyjaciół Warszawy*, „Stolica” 1972, nr 23, s. 10.

¹⁷⁵ ATPW, Teczka – Sprawozdanie z działalności za okres 16 XI 1970–30 X 1973, s. 13.

¹⁷⁶ ATPW, Teczka – Komisja Młodzieżowa. *Sprawozdanie z działalności 1971*, s. 10–11.

opis grobowca. Dopiero wówczas będzie można określić pełny plan konserwacji. Zaproponowano, aby usunąć resztki przeżartego rdzą krzyża i figurki Chrystusa, a na tym samym miejscu wmontować nowy o podobnych proporcjach. Zgłoszono również propozycję skontaktowania się z kancelarią cmentarną w sprawie ewentualnego porozumienia się z rodziną zmarłej¹⁷⁷. Młodzież ze Szkolnego Koła Krajoznawczo-Geograficznego przy Liceum Ekonomicznego nr 4 w Warszawie gotowa była do podjęcia opieki nad grobowcem od wiosny.

W maju 1972 roku, w siedzibie Centralnej Biblioteki Rolniczej przy Krakowskim Przedmieściu uczniowie warszawskich szkół otrzymali Zielone, Czerwone, i Brązowe „Odznaki Młodego Przyjaciela Warszawy”. Podczas spotkania, uczniowie z 52 szkół warszawskich złożyli przyrzeczenie: „Zobowiązuję się do poznawania dziejów miasta, otaczania opieką zabytków i miejsc uświęconych tradycją narodową, powstrzymywania innych przed bezmyślnością lub złośliwym niszczeniem mienia społecznego (...)”¹⁷⁸. Prezesowi TPW prof. Stanisławowi Lorentzowi młodzież wręczyła teczkę z 28 „meldunkami” kilkunastoletnich entuzjastów stolicy. Najczęściej powtarzające się społeczne akcje młodzieży to zbiórki makulatury i złomu – pozyskane w ten sposób środki przekazywano na budowę Zamku Królewskiego.

Młodzież w oktawę imienin prof. Stanisława Lorentza złożyła życzenia, delegacja z Liceum Ekonomicznego nr 4 w Warszawie wspomniała o roztoczeniu opieki nad grobem Tekli Bądarzewskiej i jej twórczości artystycznej. Na zakończenie spotkania odbył się krótki występ uczennicy, która zagrała m.in. *Modlitwę dziewicy*. Dwie najbardziej aktywne nastolatki – Bogusława Roguszewska i Małgorzata Chmielewska – z Liceum Ekonomicznego nr 4, które szczególnie włączyły się projekt ratowania grobu kompozytorki otrzymały „Odznakę Młodego Przyjaciela Warszawy”, a Komisja Młodzieżowa przy ZG TPW wysłała zawiadomienie do dyrekcji szkoły z prośbą o wręczenie podczas uroczystości zakończenia roku szkolnego nagrody książkowej obu wyróżniającym się uczennicom¹⁷⁹.

Dzisiaj po wielu latach z wielką przyjemnością czyta się wypowiedzi młodzieży na temat prowadzonych Kursów wiedzy o Warszawie. „Poznawanie dziejów stolicy sprawia mi wielką przyjemność. Znajomość zaś historii miasta na przestrzeni kilku wieków pozwala lepiej rozumieć jego obecne przemiany. Dzięki

¹⁷⁷ B. Michalec, *Towarzystwo Przyjaciół Warszawy mecenasem twórczości Tekli Bądarzewskiej*, [w:] *Kalejdoskop historyczny. Księga Pamiątkowa ofiarowana prof. zw. dr. hab. Marianowi Markowi Drozdowskiemu w 90. rocznicę urodzin i 66. rocznicę pracy naukowej*, red. L.M. Krześniak, T. Skoczek, Polska Fundacja Kościuszkowska, Wydawnictwo Muzeum Niepodległości, Warszawa 2022, s. 293–311.

¹⁷⁸ *Młodzi entuzjaści starej historii*, „Sztandar Młodych” 1972, nr 115, s. 2.

¹⁷⁹ B. Michalec, *Towarzystwo Przyjaciół Warszawy mecenasem twórczości...*, op. cit., s. 299–300.

Towarzystwu Przyjaciół Warszawy wiem, co trzeba zrobić, by Warszawa była jeszcze piękniejsza”¹⁸⁰.

3 i 4 maja 1972 roku zorganizowano doroczny Zjazd Przewodniczących Komisji Młodzieżowych Towarzystwa Przyjaciół Warszawy i działaczy młodzieżowych, który odbył się w Płocku¹⁸¹. Uczniowie szkół żoliborskich i bielańskich roztoczyli opiekę nad grobami osób zasłużonych, miejscami straceń i pomnikami na terenie dzielnicy. We wrześniu 1973 roku złożyli wiązanek kwiatów na Grobie Nieznanego Żołnierza, pod pomnikiem Nike, pod Ścianą Straceń na Cytadeli, przy miejscu pamięci – szlaku Powstania Warszawskiego przy ul. Zajązka, ul. Próchnika i ul. Krasińskiego, a także w Palmirach. Komisja Młodzieżowa prowadziła działalność turystyczno-krajoznawczą, organizując m.in. wycieczki szlakiem bojowym Powstania Warszawskiego.

Zakończenie roku szkolnego 1973/1974 poprzedziła doroczna uroczystość Młodych Przyjaciół Warszawy. 237 uczniów i uczennic szkół licealnych oraz ostatnich klas szkoły podstawowej, biorących udział w pięciostopniowym Kursie wiedzy o Warszawie, na uroczystości podsumowującej kursy, która miała miejsce w sali głównej Centralnej Biblioteki Rolniczej przy Krakowskim Przedmieściu otrzymała „Odznaki Młodego Przyjaciela Warszawy”. Dekoracji dokonał prezes Towarzystwa Przyjaciół Warszawy prof. Stanisław Lorentz¹⁸². W dniach 25–26 maja 1974 roku zorganizowano doroczną konferencję Komisji Młodzieżowej tym razem w Radziejowicach. Głównym jej celem było zmodyfikowanie „programu nauczania” Kursów wiedzy o Warszawie, od stopnia najniższego – Zielonego do Złotego włącznie¹⁸³. Niezależnie od prowadzonych kursów dla młodzieży, organizowano akcję odczytową. Cechą charakterystyczną tych odczytów było ściśle dostosowanie tematów i bezpośrednio powiązanie ich z obowiązującymi programami nauczania w szkolnictwie średnim z zakresu historii, literatury polskiej, geografii i życia współczesnego. Odczyty te odbywały się na ogół w salach muzeów. W 1975 roku przeprowadzono 12 odczytów, poświęcone były m.in. takim tematom, jak: *Warszawa w poezji Słowackiego i Norwida*, *Wieczór o Syrenie Warszawskiej z Powiśla*, *Udział harcerzy w Powstaniu Warszawskim*, *Warszawa wczoraj, dziś i jutro*, *Chopin w Warszawie*, ten ostatni połączony z koncertem i zwiedzaniem Pałacu Ostrogskich.

W 1975 roku podjęto kolejną formę pracy społecznej, gdzie młodzież nabywała nowych doświadczeń i po uprzednim przeszkoleniu pełniła funkcję

¹⁸⁰ Wypowiedź ucznia XXIII Liceum Ogólnokształcącego w Warszawie Dariusza Biało-szewskiego. Ibidem.

¹⁸¹ Wola. *Materiały do dziejów szkolnictwa*, op. cit., s. 88.

¹⁸² *Młodzi przyjaciele Warszawy*, „Stolica” 1974, nr 27, s. 10.

¹⁸³ ATPW, Teczka – Komisja Młodzieżowa. Sprawozdanie z dorocznej konferencji Komisji Młodzieżowej Zarządu Głównego Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, zorganizowanej w Radziejowicach w dn. 25–26 maja 1974 r.

społecznych przewodników po Bibliotece Stanisławowskiej Zamku Królewskiego, ponadto odstępowała wycieczki w ramach V Warszawskich Dni Turystyki. Zorganizowano także dla niej przed kamerami telewizyjnymi konkurs „Wiedzy o Warszawie”. W związku z otwarciem Dworca Centralnego przygotowano dla młodzieży konkurs poświęcony zagadnieniom transportu w Warszawie¹⁸⁴.

W auli Centralnej Biblioteki Rolniczej przy Krakowskim Przedmieściu w maju 1975 roku odbyło się uroczyste wręczenie „Odznak Młodego Przyjaciela Warszawy” młodzieży uczestniczącej w Kursach wiedzy o Warszawie, organizowanych przez Oddziały TPW w okresie od września 1974 roku do kwietnia 1975 roku. W ramach kursów młodzież wysłuchała prelekcji znawców historii Warszawy i jej zabytków, składając później egzamin uprawniający do uzyskania odznaki odpowiedniego stopnia. Przyznano je łącznie 283 uczniom z 97 szkół, w tym 152 kursantom ze szkół podstawowych i 131 z licealnych¹⁸⁵. Dorocznym już zwyczajem w jedną z majowych niedziel TPW zorganizowało uroczyste zakończenie Kursów wiedzy o Warszawie w salach pałacowych Pałacu Młodzieży PKiN, w uroczystości uczestniczyło 286 uczniów i uczennic szkół warszawskich. Spośród nich 152 otrzymało Zieloną „Odznakę Młodego Przyjaciela Warszawy”, 85 odznakę Czerwoną, 32 Brązową, 15 Srebrną i 12 odznakę Złotą. W tym uroczystym spotkaniu wzięli udział Kurator Oświaty i Wychowania, wiceprezes ZG TPW dr Janusz Grucholski oraz przedstawiciele Oddziałów TPW, prelegenci, opiekunowie kursów i zaproszeni goście¹⁸⁶. Po części oficjalnej, uczestnicy spotkania mieli okazję obejrzeć *Balet na wodzie* w wykonaniu zespołu Pałacu Młodzieży.

W uroczystości zakończenia Kursów wiedzy o Warszawie, w dniu 22 maja 1977 roku uczestniczyło ok. 400 uczniów starszych klas szkół podstawowych oraz klas licealnych. Symbolem kolejnego etapu wtajemniczenia w problematykę Warszawy stały się wręczone młodzieży wyróżnienia. 18 młodych ludzi, którzy zakończyli pięcioletni kurs, weszło do liczącego 25 osób „Klubu Złotej Odznaki Przyjaciela Warszawy”, by upowszechniać wiedzę o stolicy. Klub, w roku szkolnym 1977/1978 zamierzał organizować pogadanki o Warszawie w przedszkolach i młodszych klasach szkół podstawowych¹⁸⁷.

W latach 1970–1977 na kursach tych przeszkolono ponad 2300 osób. Wielu słuchaczy Kursów wiedzy o Warszawie, powracało do Towarzystwa w wieku dojrzałym, jako zwykli członkowie TPW, aby pozostać społecznikami. Pracę z młodzieżą prowadził również zamiejskowy Oddział TPW w Częstochowie,

¹⁸⁴ ATPW, Teczka – Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy za okres od 18 XI 1973 do 21 XI 1976, s. 18.

¹⁸⁵ *Młodzi przyjaciele Warszawy*, „Stolica” 1975, nr 21, s. 11.

¹⁸⁶ *Młodzi przyjaciele Warszawy*, „Stolica” 1976, nr 24, s. 10.

¹⁸⁷ *Zakończenie kursu wiedzy o Warszawie*, „Trybuna Ludu” 1977, nr 120, s. 8.

głównie w postaci odczytów i pogadarek o Warszawie w szkołach oraz w formie wieczorów młodzieżowych¹⁸⁸. W 1972 roku Towarzystwo Przyjaciół Warszawy wydało książkę Franciszka Klimy *Jak powstawały ulice i place Warszawy*, jako *Młodzieżowy Zeszyt Krajoznawczy* wraz z *Kwestionariuszem do opisu własnej szkoły* oraz w 1976 roku książkę, również autorstwa Franciszka Klimy, *Rozważania o Młodym Przyjacielu Warszawy*¹⁸⁹. W 1978 roku zajęcia dla młodzieży, w ramach kursów wiedzy o Warszawie, prowadziła aktywna działaczka Towarzystwa Cecylia Szczecińska, mająca doświadczenie 60 lat pracy z młodzieżą.

Tab. 10. Liczba przeszkolonej młodzieży na Kursach wiedzy o Warszawie w okresie od 1970 do września 1976

Razem	Rodzaj odznaki	1970	1971	1972	1973	1974	1975	III kw. 1976
1170	Zielona	124	345	175	140	102	148	136
469	Czerwona	–	64	135	73	62	60	75
149	Brązowa	–	–	22	29	35	34	29
81	Srebrna	–	–	–	17	23	22	19
47	Złota	–	–	–	–	15	20	12
1916	Razem	124	409	332	259	237	284	271

Źródło: *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy za okres od 18 XI 1973 do 21 XI 1976*, Warszawa 1976, s. 17.

Tab. 11. Kursy wiedzy o Warszawie zorganizowane w okresie od października 1976 roku do czerwca 1979 roku

Rok szkolny	Liczba kursów	Liczba absolwentów – zdobywców „Odznaki Młodego Przyjaciela Warszawy”
1976/1977	22	343
1977/1978	29	495
1978/1979	38	642
Łącznie	89	1 480

Źródło: *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy 21 listopada 1976–27 kwietnia 1980*, Warszawa 1980, s. 4.

¹⁸⁸ ATPW, Teczka – Sprawozdanie z działalności za okres 16 XI 1970–30 X 1973, s. 14.

¹⁸⁹ *Towarzystwo Przyjaciół Warszawy skończyło piętnaście lat*, „Express Wieczorny” 1978, nr 190, s. 4.

W roku szkolnym 1978/1979 tylko z samych mokatowskich szkół: XXXVIII Liceum Ogólnokształcącego im. Stanisława Kostki Potockiego, Szkoły Podstawowej nr 261 w Wilanowie oraz Szkoły Podstawowej nr 115 z Sadyby udekorowano w dniu 25 maja 1979 roku łącznie 110 uczniów Brązowymi, Czerwonymi i Zielonymi „Odznakami Młodego Przyjaciela Warszawy”. Uroczystość w Białej Sali Pałacu Wilanowskiego była ukoronowaniem kolejnego Kursu wiedzy o Warszawie. Uczniom podziękował wiceprezes Zarządu Głównego TPW dr Stanisław Grochulski¹⁹⁰.

Uroczyste zakończenie Kursów wiedzy o Warszawie w 1980 roku miało miejsce w sali Kina Ochota przy ul. Grójeckiej 65. Po wręczeniu „Odznak Młodego Przyjaciela Warszawy”, prezentowano film dokumentalny w reżyserii Romana Wionczka byłego żołnierza Armii Krajowej i uczestnika Powstania Warszawskiego¹⁹¹.

Realizując elementarne podstawowe zadanie, Towarzystwo kontynuowało rozpoczęte w ubiegłych latach pięcioletnie Kursy wiedzy o Warszawie i zorganizowało po raz pierwszy trzyletni kurs dla młodzieży szkół ponadpodstawowych. Inicjowano akcje społeczne młodzieży na rzecz Warszawy, organizując dla niej w zamian konkursy, wycieczki, prelekcje¹⁹². W latach 1977–1980 na 50 kursach kształciło się ok. tysiąca młodych przyjaciół Warszawy. Działalność Towarzystwa Przyjaciół Warszawy wśród młodzieży koordynowała i nadzorowała Komisja Młodzieżowa Zarządu Głównego pod przewodnictwem Kazimiery Kartasińskiej, wieloletniej nauczycielki szkół warszawskich, emerytowanej dyrektorki Zespołu Szkół Ekonomicznych, długoletniego członka Prezydium Zarządu Głównego.

Wychowankowie Kursów wiedzy o Warszawie uczestniczyli w turnieju „Wiedzy o Warszawie”, który co pięć lat współorganizowała redakcja „Życia Warszawy”. Finał III Turnieju „Wiedzy o Warszawie” miał miejsce w Warszawskim Ośrodku Kultury przy ul. Elektoralnej, 6 stycznia 1980 roku. Wśród zwycięzców znaleźli się uczniowie warszawskich szkół, wychowankowie i zarazem członkowie Towarzystwa Przyjaciół Warszawy¹⁹³. To właśnie prowadzonym przez Towarzystwo kursom zawdzięczali większość swojej wiedzy.

¹⁹⁰ *Młodzi przyjaciele Warszawy*, „Życie Warszawy” 1979, nr 121, s. 3.

¹⁹¹ ATPW, Teczka – Wycinki prasowe. Zaproszenie.

¹⁹² K. Krzyżakowa, *Miłośnicy Warszawy – Warszawa*, op. cit., s. 4. Maria Kartasińska była w latach 50. wiceprzewodniczącą Prezydium Stołecznej Rady Narodowej, popierała i wspierała akcję powszechnych uniwersytetów rodzicielskich, zapewniła nie tylko w roku 1956, skromny budżet, ale również lokal – dawną salę posiedzeń Stołecznej Rady Narodowej przy ul. Nowy Świat 21. W. Sala, *Warszawski Uniwersytet dla rodziców 1955–1975*, „Kronika Warszawy” 1989, nr 3, s. 101.

¹⁹³ *Turniej miłośników Warszawy*, „Życie Warszawy” 1980, nr 5, s. 2.

Tab. 12. Kursy wiedzy o Warszawie – organizacja w roku szkolnym 1981–1982

Oddział	Kursy pięcioletnie	Absolwenci „Młodzi Przyjaciele Warszawy”	Kursy trzyletnie	Absolwenci „Młodzi Przyjaciele Warszawy”	Razem Kursy / Absolwenci
Centrum	9	118	1	5	10 / 123
Częstochowa	–	0	0	0	0
Grochów	7	79	2	17	9 / 96
Mokotów	2	29	4	38	6 / 67
Ochota	1	10	2	19	3 / 29
Powisłe	0	0	0	0	0
Praga Północ	0	0	0	0	0
Sadyba-Wilanów	2	31	0	0	2 / 31
Saska Kępa	0	0	0	0	0
Stare Miasto	2	17	0	0	2 / 17
Wola	4	41	3	39	7 / 80
Żoliborz	2	18	0	0	2 / 18
Ogółem	29	343	2	118	41 / 461

Źródło: ATPWOSM, Teczka nr 5 – Sprawozdania Zarządu Głównego TPW 1967–1993. *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy w roku 1982*, s. 7.

Niemalby już dorobek Kursów wiedzy o Warszawie podtrzymywany był w obliczu piętrzących się trudności i napięć społecznych w okresie 1981–1982. Ten czas rzutował także na postawy młodzieży i nauczycieli. Dzięki zaangażowaniu prelegentów i opiekunów kursów, a także pomocy ze strony współpracujących z TPW placówek, jak Muzeum Historyczne m.st. Warszawy i jego Oddział Muzeum Woli, Muzeum w Wilanowie, Muzeum im. Xawerego Dunikowskiego, Biblioteka Publiczna Dzielnicy Ochota, Warszawski Ośrodek Kultury akcja kursowa pozostała nadal podstawową formą pracy z młodzieżą¹⁹⁴. Na zakończenie Kursów wiedzy o Warszawie 7 czerwca 1981 roku Juliusz Wiktor Gomulicki wygłosił *Gawędę o Warszawie*¹⁹⁵. Uroczyste zakończenie roku szkolnego na Kursach wiedzy o Warszawie odbyło się 10 czerwca 1984 roku w Muzeum w Wilanowie. Prelekcję dla młodzieży o *Warszawskich rezydencjach królewskich* wygłosił dr Wojciech Fijałkowski¹⁹⁶. Tradycyjnie zorganizowano po

¹⁹⁴ ATPWOSM, Teczka nr 5 – Sprawozdania Zarządu Głównego TPW 1967–1993. *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy w roku 1982*, s. 9.

¹⁹⁵ R. Nowoszewski, *Nowe warsawiana Juliusza Wiktora Gomulickiego...*, op. cit., s. 342.

¹⁹⁶ ATPW, Teczka – Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy (TPW) w roku 1984, s. 3.

rozpoczęciu kolejnego cyklu Kursów wiedzy o Warszawie w roku szkolnym 1984/1985 (27 października 1984 roku), w Muzeum im. Xawerego Dunikowskiego spotkanie dla wykładowców i opiekunów młodzieży, działaczy Komisji Młodzieżowej. Wręczono nagrody książkowe najaktywniejszym nauczycielom, podjęto dyskusję nad uatrakcyjnieniem kursów dla dzieci i młodzieży¹⁹⁷.

Największe osiągnięcia w pracy z młodzieżą, w latach 1983–1986 miały Oddziały Grochów i Mokotów¹⁹⁸. Dorobek szkoleniowy był niemały, wypracowany został przecież społecznie. Podkreślić trzeba ofiarną pracę prelegentów i opiekunów kursów, a także pomoc Muzeum Historycznego m.st. Warszawy i jego oddziału – Muzeum Woli, Warszawskiego Ośrodka Kultury, Biblioteki Publicznej Dzielnicy Ochota, Muzeum im. Xawerego Dunikowskiego, Muzeum w Wilanowie. Pracę z młodzieżą prowadziły bezpośrednio Komisje Oddziałowe.

Kursy wiedzy o Warszawie prowadziły w 1987 roku bezpośrednio Oddziały TPW we współpracy z ZHP, placówkami kultury, w tym z Ogniskiem Pracy Pozaszkolnej „Harcierz” w Aninie, Biblioteką Publiczną Dzielnicy Ochota, Młodzieżowym Domem Kultury przy ul. Puławskiej czy Muzeum Woli. Przy Ognisku „Harcierz” działało najaktywniejsze Koło Młodego Przyjaciela Warszawy, zrzeszające absolwentów i uczniów na kursach prowadzonych przez Oddział Grochów. Koło organizowało wycieczki po Warszawie, spotkania z uczestnikami historycznych wydarzeń m.in. ze Zdzisławą Bytnarową matką Jana Bytnara „Rudego”. Na Ochocie działały trzy Koła Młodego Przyjaciela Warszawy przy Wypożyczalni Książek dla Dzieci i Młodzieży nr V, w Szkole Podstawowej nr 88 i Szkole Podstawowej nr 227. W 1987 roku Komisją Młodzieżową Zarządu Głównego TPW kierowała Jadwiga Czajka¹⁹⁹. 14 listopada 1987 roku, w Staromiejskim Domu Kultury zorganizowano doroczne spotkanie wykładowców i opiekunów młodzieży na Kursach wiedzy o Warszawie, działaczy Komisji Młodzieżowej, wspólnie ustalono kierunki pracy na nowy rok szkolny²⁰⁰. W sumie do końca 1987 roku Kursy wiedzy o Warszawie ukończyło ponad 6 500 absolwentów, dzieci i młodzież z warszawskich szkół.

Obecnie forma Kursów wiedzy o Warszawie została zmieniona. Od 2013 roku Zarząd Główny TPW realizuje projekt wg pomysłu autorki pod nazwą „Varsavianistyczna Szkoła”, uczniowie warszawskich szkół nadal zdobywają „Odznakę Młodego Przyjaciela Warszawy”. Towarzystwo przyznaje Certyfikat „Varsavianistyczna Szkoła” przedszkolom, szkołom i innym placówkom

¹⁹⁷ Ibidem.

¹⁹⁸ ATPW, Teczka – Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy od 12 czerwca 1983 r. do 27 września 1986 r., s. 4.

¹⁹⁹ ATPWOSM, Teczka nr 5 – Sprawozdania Zarządu Głównego TPW 1967–1993. *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy w roku 1987*, s. 4.

²⁰⁰ Ibidem.

oświatowym za upowszechnianie wśród uczniów wiedzy o Warszawie, promowanie aktywności twórczej uczniów w poznawaniu Warszawy, podnoszenie efektywności i atrakcyjności pracy dydaktycznej związanej z poznawaniem własnego miasta, integrowanie społeczności szkolnej wokół działań na rzecz Warszawy, branie udziału w uroczystościach rocznicowych odbywających się w Warszawie oraz za współpracę ze środowiskiem lokalnym i instytucjami działającymi na rzecz edukacji varsavianistycznej.

XV Doroczne Spotkania Varsavianistów, Nieborów, 16 czerwca 1980 roku

Spotkanie w Ratuszu, wręczenie Nagrody *Homo Varsoviensis* za rok 1974 prof. Andrzejowi Zahorskiemu

Muzeum Historyczne m.st. Warszawy, wystawa prezentująca „Zbiory Korotyńskich”,
11 marca 1982 roku

Podsumowanie Kursów wiedzy o Warszawie, Pałac Ostrogskich, 27 marca 1971 roku

Grupa absolwentów, wykładowców i opiekunów Kursu wiedzy o Warszawie na Starym Mieście, po ukończonym cyklu szkolenia w roku 1974

Grupa społecznych przewodników po Bibliotece Stanisławowskiej w Warszawie wyłoniona spośród słuchaczy Kursu wiedzy o Warszawie w roku szkolnym 1974/1975

Działalność na polu dziedzictwa materialnego i niematerialnego, kulturowego i przyrodniczego

3.1. Praca społeczna na rzecz odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie¹

W latach pięćdziesiątych w różnych ośrodkach prowadzono badania nad Zamkiem. W latach sześćdziesiątych w wyniku współpracy między Instytutem Historii PAN, Towarzystwem Miłośników Historii, Muzeum Narodowym i Towarzystwem Przyjaciół Warszawy, nastąpiła koordynacja badań i podjęto wzajemną współpracę. Środowisko historyczne Warszawy wielokrotnie podkreślało konieczność odbudowy Zamku i domagało się rozpoczęcia przygotowanych prac naukowych i konserwatorskich².

Walka o Zamek Królewski w Warszawie rozpoczęła się już we wrześniu 1939 roku, trwała przez całą okupację oraz po zakończeniu działań wojennych. Na podjęcie decyzji o odbudowie Zamku wpłynęła presja społeczna. Pod wpływem głosu społecznego ówczesna władza zmieniła politykę i stanowisko, co do odbudowy tak ważnego gmachu historycznego. Naród polski zdecydowany był odbudować Zamek Królewski w Warszawie i ponieść koszty z tym związane.

¹ Rozdział opublikowany był w wersji skróconej jako artykuł: B. Michalec, *Działania społeczne na rzecz odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie na przykładzie Towarzystwa Przyjaciół Warszawy*, „Społeczeństwo i Polityka” 2022, nr 3, s. 23–35.

² S. Lorentz, *Konfrontacje Zamkowe...*, op. cit., s. 71; *Siedem wieków Zamku Królewskiego w Warszawie. Materiały z sesji Komisji Naukowej przy Obywatelskim Komitecie Odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie, w dn. 16–17 II 1972 r.*, PWN, Warszawa 1972, s. 6.

W 1963 roku, w tym samym, kiedy powołano do życia Towarzystwo Przyjaciół Warszawy, postanowiono uporządkować teren zamkowy przez wzniesienie „murków” na obrysie fundamentów gmachu. Utworzono park „dziwolak architektoniczny”. To wywołało niepokój Stanisława Lorentza i członków nowo powstałego Towarzystwa. Od samego początku TPW aktywnie uczestniczyło w działaniach na rzecz odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie. Podczas Walnego Zgromadzenia Delegatów TPW (13 marca 1967 roku), w lokalu Towarzystwa Ekonomicznego przy Nowym Świecie, padł wniosek o powołanie komisji dla sprawy odbudowy Zamku³. Ale zawsze trzeba pamiętać, że to prof. Stanisławowi Lorentzowi zawdzięczamy odbudowę Zamku Królewskiego w stolicy. „Gdyby nie jego zacięty upór w walce z ówczesną władzą, po Zamku istniałyby do dziś tylko zarys fundamentów, ułożony z ciemniejszej kostki brukowej”⁴. To przecież Muzeum Narodowe od pierwszych dni września 1939 roku stało się głównym ośrodkiem ratowania dóbr kultury w niszczonej przez Niemców stolicy RP. Prezydent Warszawy Stefan Starzyński mianował Stanisława Lorentza, dyrektora Muzeum Narodowego, kierownikiem akcji ratowania dóbr kultury na terenie Warszawy. Lorentz, na mocy Zarządzenia Komisarza Cywilnego przy Dowództwie Obrony Warszawy Stefana Starzyńskiego, wszedł w skład Zarządu Kolegialnego, którego zadaniem było wydawanie opinii i wspieranie działań wiceprezydenta Jana Pohoskiego, od dnia 16 września 1939 roku pełniącego jednoosobowo funkcję w zakresie kompetencji Zarządu Miejskiego w m.st. Warszawie⁵. W Muzeum Narodowym w Warszawie przez całą okupację przechowano wiele obiektów pochodzących z wyposażenia i wystroju Zamku.

W związku z obchodami 20. rocznicy „wyzwolenia Warszawy”, redakcja „Stolicy” zwróciła się do kilku laureatów Nagrody m.st. Warszawy z poprzednich lat z prośbą o odpowiedź na pytania: do jakiej części miasta laureaci mieli największy sentyment, jakie wydarzenie z ostatnich 20 lat wywarło na nich największe wrażenie i jakie marzenia chcieliby, aby się spełniły w Warszawie. Profesor Stanisław Lorentz, w odpowiedzi na ostatnie pytanie, powiedział: „Gorąco bym pragnął sam jeszcze odwieźć do odbudowanego Zamku Królewskiego wszystko to, co z niego uratowało Muzeum Narodowe w czasie bombardowania Warszawy i w tragicznych dniach rozbiórki przez Niemców tego wielkiego pomnika przeszłości narodowej”⁶.

³ *Wśród przyjaciół*, „Kronika Warszawy” 1985, nr specjalny, s. 223–224; *50 lat Towarzystwa Przyjaciół Warszawy*, op. cit., „Kronika Warszawy” 2013, nr 1, s. 20.

⁴ J. Waldorff, *Uszy do góry*, „Polityka” 1982, nr 45, s. 8.

⁵ B. Michalec, *Stefan Starzyński...*, op. cit., s. 912–913.

⁶ *Jubileuszowe, lecz krótkie wywiady z kilkoma laureatami Nagród Warszawy*, „Stolica” 1965, nr 4, s. 5.

O odbudowę Zamku upominać zaczęła się również emigracja. Już od 1966 roku do Towarzystwa Przyjaciół Warszawy nadchodziła korespondencja od Zagranicznego Komitetu, również od Polonii zamieszkującej obie Ameryki. 14 października 1967 roku Stanisław Lorentz, jako dyrektor Muzeum Narodowego w Warszawie, wystosował list do Lucjana Motyki ówczesnego ministra kultury i sztuki oraz do Zygmunta Dworakowskiego byłego ambasadora PRL w Grecji i na Cyprze, a następnie wiceprezesa Towarzystwa Łączności z Polonią Zagraniczną:

Wobec ciągłych ponagających zapytań ze strony Polonii zagranicznej w sprawie odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie i w związku z odkładaniem się utworzenia Komitetu Odbudowy Zamku, zgłaszam wniosek:

1. albo o utworzenie na razie Społecznego Komitetu Gromadzenia Funduszy na Odbudowę Zamku, wyłonionego przez Front Jedności Narodu,
2. albo o powierzenie Towarzystwu Przyjaciół Warszawy utworzenia takiego Komitetu z własnym kontem.

Równocześnie zgłaszam wniosek o powzięcie zasadniczej decyzji o umieszczeniu przyszłej siedziby organizacji polonijnej na Zamku, co byłoby odpowiednikiem projektowanego w swoim czasie Domu Polonii Zagranicznej. W tym przypadku – jak sądzę – można by na konto odbudowy Zamku przelać sumę, zgromadzoną przez Polonię Ameryki Łacińskiej na ten cel, wynoszącą o ile wiem – około 30.000 dolarów⁷.

Do Towarzystwa przychodziła korespondencja od Zrzeszenia Polonii Brytyjskiej w Londynie, które chciało sfinansować powstanie filmu o Zamku Królewskim w Warszawie⁸. Tam właśnie powstał Komitet Honorowy Funduszu Odbudowy Zamku Królewskiego, który w 1967 roku został przekształcony w Zagraniczny Komitet Odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie. W lipcu 1970 roku dobiegła końca trzyletnia kadencja jego władz, a odbudowa Zamku nie miała szans realizacji, Komitet londyński postanowił więc się rozwiązać. Nie wiadomo, komu przekazać 1 600 funtów zebranych na odbudowę Zamku. Zwrócono się oficjalnie do prof. Lorentza, który wskazał, że najważniejszą organizacją będzie Towarzystwo Przyjaciół Warszawy⁹. W skład londyńskiego Komitetu wchodził, jako przewodniczący dr Ignacy Czaykowski, wiceprzewodniczącymi byli Teofil Narolewski i Tadeusz Koper, sekretarzem Zygmunt Kotowski, a skarbnikiem Józef Monikowski. W zbiorach Towarzystwa znajduje się Konstytucja – Statut Komitetu Honorowego Funduszu Odbudowy Zamku

⁷ ASL, Zamek Królewski w Warszawie, [ZKwW]: Album – 1, k. 26–27.

⁸ ATPW, Teczka – Protokoły z posiedzeń Prezydium Zarządu Głównego TPW powołanego dnia 24 lutego 1964 r. do końca kadencji t.j. do dnia 13 marca 1967 r. Protokół nr 4/66.

⁹ S. Lorentz, *Konfrontacje Zamkowe...*, op. cit., s. 71.

Królewskiego¹⁰. Komitet londyński zwrócił się do prezesa Towarzystwa prof. Stanisława Lorentza z prośbą o powołanie podobnego komitetu w kraju: „Powołanie takiego Komitetu w Polsce przyczyniłoby się również do zorganizowania analogicznych, jak nasz w Londynie, komitetów w krajach, gdzie osiedlili się Polacy. Dlatego też zwracamy się do Wielce Szanownego Pana Profesora z gorącą prośbą o udzielenie swojego poparcia w naszych zamierzeniach w sprawie powołania do życia Centralnego Krajowego Społecznego Komitetu Odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie”¹¹.

Stanisław Lorentz otrzymywał korespondencję z kraju i z zagranicy, która przychodziła na adres Muzeum Narodowego w Warszawie oraz Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. W odpowiedzi na list dr. Ignacego Czaykowskiego prezesa Zagranicznego Komitetu Odbudowy Zamku Królewskiego (Warszawa, 3 lutego 1968 roku), napisał: „Uprzejmie zawiadamiam, że jest gorącym pragnieniem i Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, i moim osobiście, by powstał w Polsce Centralny Społeczny Komitet Odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie, który by kontynuował działalność w kraju i współpracował z Zagranicznymi Komitetami Odbudowy Zamku”¹².

W związku z brakiem powszechnego poparcia dla działalności londyńskiego Komitetu przez „czynniki oficjalne” w Warszawie i wywieranie nacisku w kierunku zaniechania wszelkiej działalności, Komitet postanowił rozwiązać się. W tej sytuacji zwrócono się do Zarządu Głównego TPW o przejęcie opieki nad zebranymi przez londyński Komitet funduszami. Wiedzano, że Towarzystwo Przyjaciół Warszawy jest organizacją, której odbudowa Zamku nie była obojętna¹³. Towarzystwo użyczyło czasowo swoje konto bankowe, jako konto depozytowe wpłat na odbudowę Zamku po zawieszeniu działalności londyńskiego Komitetu¹⁴. Wykorzystanie konta bankowego Towarzystwa było również podyktowane napływającymi listami – prośbami do prof. Stanisława Lorentza.

¹⁰ ATPW, Teczka – Odbudowa Zamku Królewskiego w Warszawie. „Constitution and Rules The Association for Rebuilding of the Royal Castle in Warsaw”.

¹¹ ATPW, Teczka – Odbudowa Zamku Królewskiego w Warszawie. List od Zagranicznego Komitetu Odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie adresowany do prof. Stanisława Lorentza prezesa Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, Londyn, 30 grudnia 1967 r.

¹² Ibidem.

¹³ ATPW, Teczka – Odbudowa Zamku Królewskiego w Warszawie. List kierowany do prezesa Zarządu Głównego TPW od Zagranicznego Komitetu Odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie. Londyn, 31 lipca 1970 r.

¹⁴ ATPW, Teczka – Odbudowa Zamku Królewskiego w Warszawie. Pismo Narodowego Banku Polskiego Departamentu Zagranicznego w sprawie wyrażenia zgody na przyjęcie w depozyt bankowy funduszy przez Towarzystwo Przyjaciół Warszawy, Warszawa, 18 listopada 1970 r.

Wielce Szanowny Panie Dyrektorze. Dziś Pierwsza rocznica śmierci mego przyjaciela, wielkiego miłośnika Warszawy – Karola Borysewicza. Nie doczekał on odbudowy Zamku Królewskiego – o co tak starannie zabiegał. Wiem, że Szanowny Pan wzrusza skały by tego celu dopiąć. Za kilka dni wernisaż mej pierwszej wystawy (na gruncie malarskim jestem amatorem), z której części dochodu – jeśli taki będzie – przekazana zostanie na konto PKO (...), depozytu Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. Kto, co opóźnia odbudowę Zamku – mimo tyłu decyzji władz najwyższych?¹⁵.

Jako szczególny przykład wymieniał prof. Stanisław Lorentz jeszcze jeden list skierowany do niego od Bolesława Gaweckiego (28 grudnia 1968 roku), w którym emerytowany profesor zwyczajny pisał: „W dniu 1 bm. otrzymałem nagrodę naukową im. Włodzimierza Pietrzaka, wynoszącą 25 tys. zł. Sumę tę chciałbym przeznaczyć na odbudowę Zamku Królewskiego w Warszawie”. Darowizna ta została przekazana po utworzeniu Obywatelskiego Komitetu w styczniu 1971 roku¹⁶.

Wiosną 1969 roku Towarzystwo Przyjaciół Warszawy powołało, wspólnie z Instytutem Historii PAN, Towarzystwem Miłośników Historii, Muzeum Narodowym – Komisję Badań Historii Zamku Królewskiego, która w 1971 roku, już po podjęciu decyzji o odbudowie, została przekształcona w Komisję Naukową Obywatelskiego Komitetu Odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie¹⁷. Środowisko historyczne Warszawy wielokrotnie podkreślało konieczność odbudowy Zamku i domagało się rozpoczęcia przygotowanych prac naukowych i konserwatorskich. Kolegium Instytutu Historii PAN zwróciło się do Stanisława Lorentza o objęcie przewodnictwa Komisji, a wiceprzewodniczącymi zostali prof. Jan Zachwatowicz i prof. Stanisław Herbst, sekretarzem zaś dr hab. Marian Marek Drozdowski¹⁸. Naukowcy, historycy byli związani z TPW. Na plenarnych zebraniach Towarzystwa corocznie podejmowano uchwałę o potrzebie odbudowy Zamku i podjęcia gruntownych badań nad jego dziejami¹⁹. TPW wśród swoich członków i sympatyków rozpoczęło natychmiast rozprowadzanie nowo wydanej książki Aleksandra Króla *Zamek Królewski w Warszawie*, promując ideę odbudowy Zamku²⁰.

Po ogłoszeniu decyzji przez ówczesne władze, że Zamek Królewski będzie odbudowany, 26 stycznia 1971 odbyło się inauguracyjne posiedzenie

¹⁵ ATPW, Teczka – Korespondencja ogólna 1967–1970. List Jana Pawłowskiego, Paryż 26 marca 1967 r.

¹⁶ *Siedem wieków Zamku Królewskiego w Warszawie...*, op. cit., s. 382–383.

¹⁷ *Sprawozdanie z działalności za okres 16 XI 1970–30 X 1973 r.*, Towarzystwo Przyjaciół Warszawy, Warszawa 1973, s. 6.

¹⁸ S. Lorentz, *Walka o Zamek 1939–1980*, Zamek Królewski w Warszawie, Warszawa 1986, s. 64–65.

¹⁹ Idem, *Konfrontacje Zamkowe...*, op. cit., s. 71; *Siedem wieków Zamku Królewskiego w Warszawie...*, op. cit., s. 6.

²⁰ „Zamek Królewski” *znajdziecie w TPW*, „Stolica” 1970, nr 22, s. 10.

Obywatelskiego Komitetu Odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie, którego przewodniczącym został Józef Kępa, I sekretarz Komitetu Warszawskiego PZPR, a wiceprzewodniczącym prof. Stanisław Lorentz, najwytrwalszy orędownik odbudowy Zamku²¹. Stanisław Lorentz udał się do Paryża, gdzie 28 stycznia 1971 roku odbył się w Théâtre Récamier uroczysty koncert na rzecz odbudowy Zamku Królewskiego, zorganizowany przez Comité National Français pour la Reconstruction du Château Royal de Varsovie oraz Ambasadę i Konsulat PRL w Paryżu. Podczas spotkania zaprezentowany został film *Godzina 11.15*, a następnie Stanisław Lorentz wygłosił prelekcję o Zamku. Również podczas wizyty we francuskim mieście Troyes, po koncercie zorganizowanym przez Polski Ośrodek Kultury, prof. Lorentz wygłosił mowę o potrzebie odbudowy Zamku Królewskiego²².

Zarząd Główny TPW uchwałą z 3 lutego 1971 roku na specjalnym uroczystym zebraniu z udziałem prezesów wszystkich Oddziałów terenowych włączył wszystkie struktury stowarzyszenia w dzieło odbudowy Zamku Królewskiego. Powierzono kierownictwo akcji TPW urzędującemu wiceprezesowi inż. Jerzemu Grabowskiemu.

Warszawiacy – Członkowie Towarzystwa Przyjaciół Warszawy

Decyzja Władz o odbudowie Zamku Królewskiego w Warszawie spełnia najgorętsze pragnienia olbrzymiej większości Narodu Polskiego oraz wielomilionowej rzeszy naszych rodaków, rozsianych na wszystkich kontynentach kuli ziemskiej. Decyzja ta jest szczególnie bliska wszystkim członkom Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, którzy na Walnym Zgromadzeniu Delegatów TPW w latach 1964, 1967 i ostatnio w dniu 15 listopada 1970 r. uchwalili jednogłośnie, aby Zamek Królewski w Warszawie – symbol państwowości polskiej, miejsce uchwalenia najbardziej postępowej w końcu XVIII wieku Konstytucji – został jak najszybciej odbudowany. Dzisiaj, gdy uchwały te stają się rzeczywistością – Towarzystwo Przyjaciół Warszawy na uroczystym plenarnym posiedzeniu Zarządu Głównego w dniu 3 lutego 1971 r., w swej siedzibie przy placu Zamkowym 10, postanowiło:

I – wszystkie Oddziały TPW zobowiązują się zorganizować w roku bieżącym i w latach następnych serie odczytów o Zamku dostępnych nie tylko dla członków Towarzystwa, ale dla najszerszych kręgów społeczeństwa warszawskiego, ze szczególnym uwzględnieniem młodzieży;

II – wszystkie Oddziały Towarzystwa Przyjaciół Warszawy na terenie stolicy i Częstochowy włączają się czynnie do akcji przyjmowania wpłat za rzecz odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie;

²¹ Powołanie Obywatelskiego Komitetu Odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie. *Apel do Polaków w kraju i na obczyźnie*, „Życie Warszawy” 1971, nr 22, s. 1.

²² *Pod znakiem odbudowy Zamku Królewskiego*, „Stolica” 1972, nr 6, s. 7.

III – powierzyć kierownictwo całości akcji Towarzystwa – Prezydium Zarządu Głównego i Komisji Propagandowo-Imprezowej przy Zarządzie Głównym Towarzystwa Przyjaciół Warszawy.

Wierzymy, że ofiarna, wypróbowana, wielotysięczna rzesza członków Towarzystwa Przyjaciół Warszawy włączy się całym sercem do tej bliskiej każdemu Polakowi sprawy i przyczyni się walnie do odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie, nie szczędząc ofiar pieniężnych oraz powszechnego wkładu pracy społecznej.

Zarząd Główny
Towarzystwa Przyjaciół Warszawy²³.

W ślad za apelem TPW nastąpiły dalsze, o coraz szerszym kręgu oddziaływania i coraz większej rzeszy odbiorców. Podobne apele wystosował Związek Literatów Polskich, Stowarzyszenie Dziennikarzy Polskich. Na adres Obywatelskiego Komitetu Odbudowy Zamku Królewskiego (OKOZK), który mieścił się również przy placu Zamkowym 10, napływały setki listów, a na konto wpłaty pieniężne. Sprawa stała się ogólnonarodowa, budząc zaangażowanie uczuciowe w stopniu, jakiego trudno było się spodziewać²⁴.

W Muzeum Narodowym w Warszawie zorganizowano niemalże natychmiast wystawę „Zamek Królewski w Warszawie”. W czynnie społecznym pracownicy Muzeum przygotowali ekspozycję z ocalałych z pożogi zbiorów zamkowych i detali. Z okazji tej wystawy otwarty został punkt zbiórki datków na odbudowę Zamku, obsługiwany przez dyżurujących członków TPW. W dniu otwarcia wystawy 1 marca 1971 roku, społeczny dyżur pełnił wiceprezes Zarządu Głównego TPW inż. Jerzy Grabowski oraz Maria Krowacka sekretarz i zarazem dyrektor Biura TPW.

Oddział Praga Północ zapraszał członków i sympatyków Towarzystwa oraz wszystkich czytelników wypożyczalni Biblioteki Publicznej 12 maja 1971 roku do sali przy ul. Skoczylasa 9 na odczyt o Zamku Królewskim, który wygłosił mgr Jan Sieklicki. Podczas spotkania odbyła się dyskusja o „najwłaściwszym przeznaczeniu odbudowanego Zamku”²⁵. Wnioski z tej dyskusji zostały przedstawione OKOZK na ręce prof. Stanisława Lorentza.

Już w lipcu 1971 roku akcje podejmowane przez członków TPW przyniosły sukces. We wrześniu 1971 roku Oddział Centrum organizowała w kinie „Aurora” imprezy biletowane połączone z prelekcją i wyświetlaniem filmu *Godzina 11.15* o Zamku Królewskim w Warszawie. Bilety można było nabyć w siedzibie TPW przy placu Zamkowym, również w kasie biletowej kina. Jednocześnie Zarząd Oddziału Centrum apelował do wszystkich członków o aktywne włączenie

²³ *Apel ZG Towarzystwa Przyjaciół Warszawy w sprawie odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie*, „Stolica” 1971, nr 11, s. 2.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ ASL, Zamek Królewski w Warszawie [ZKwW]: Album – 1, k. 130.

się do „rozprowadzenia wszystkich biletów”²⁶. Dzieje Zamku, dramat planowanego ścierania go z powierzchni ziemi, ukazany został w filmie *Godzina 11.15*, wspólnym dziele inż. arch. Stanisława Jankowskiego i reż. Ludwika Perskiego (zrealizowany w 1971 roku). Nieoceniony walor ma również film *Plac Zamkowy nr 4*, który powstał w 1973 roku, a jest to dzieło reż. Ludwika Preskiego, inż. arch. Stanisława Jankowskiego i Karola Małcużyńskiego (jako komentatora)²⁷.

W ramach akcji promocyjnych zorganizowano do lipca 1971 roku 32 imprezy, w których wzięło udział ok. 2 500 osób (były to odczyty, projekcje filmów, przeżycy, wieczory słowno-muzyczne i dyskusyjne, organizacja wycieczek do Muzeum Narodowego na wystawę zamkową itp.). Towarzystwo wysłało ok. 12 tys. apeli do członków zwyczajnych i wspierających z wezwaniem do świadczeń na rzecz odbudowy Zamku Królewskiego. Sam Oddział Centrum TPW wysłał ok. 10 tys. apeli, jak się spodziewano dało to efekt. Napływały wpłaty na konto Obywatelskiego Komitetu Odbudowy Zamku Królewskiego ok. 1 105 876 zł. Rozesłano ok. 900 sztuk specjalnego numeru „Stolicy”, poświęconego tematyce zamkowej. Przeprowadzono kwesty w stołecznych muzeach, na kwitariuszu OKOZK, wpłat bezpośrednich na konto TPW oraz poprzez listy zbiorcze Towarzystwa. W sumie uzyskano 343 974 zł 75 gr (ponadto w walutach obcych 23,60 dol. USA; 13,83 rb; 100 for.; 50 Krs, 1100 Lrt., i inne). W efekcie wysłanych apeli, członkowie wspierający TPW, przekazali na konto OKOZK 1 218 756 zł²⁸.

Z okazji Warszawskiego Września Towarzystwo, wspólnie z Polskim Radiem i Telewizją, zorganizowało w Sali Kongresowej (26 września 1971 roku) uroczysty koncert *Zamkowa Godzina* pod hasłem *Towarzystwo Przyjaciół Warszawy, Polskie Radio i Telewizja na rzecz odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie*. We wstępie *Słowo o Zamku* wygłosił prof. Stanisław Lorentz, prezes TPW²⁹. Podczas koncertu wystąpiła Wielka Orkiestra Polskiego Radia i Telewizji pod dyrekcją Stefana Rachonia, soliści Barbara Nieman (sopran), Bohdan Paprocki (tenor), Jan Świdorski (recytacja) i Józef Wojdan (baryton), podczas koncertu śpiewały gwiazdy polskiej piosenki: Anna German, Joanna Rawik, Zdzisława Sośnicka, Rena Rolska, Irena Santor, Andrzej Bogucki, Krzysztof Cwynar, Jerzy Połomski. Koncert poprowadził Waław Przybylski. Dochód z koncertu przeznaczono na fundusz odbudowy Zamku Królewskiego³⁰. Transmisję z koncertu prowadziło Polskie Radio i Telewizja, miliony widzów w całym kraju oglądały

²⁶ Apel był wystosowany 8 lipca 1971 roku. ASL, [ZKwW]: Album – 1, k. 392.

²⁷ Z. Czeczot-Gawrak, *Kultura Warszawy w dokumencie filmowym*, [w:] *Kultura Warszawy*, op. cit., s. 372.

²⁸ TPW na rzecz Zamku Królewskiego, „Stolica” 1971, nr 30, s. 10.

²⁹ *Zamkowa godzina*, „Trybuna Ludu” 1971, nr 266, s. 5; *Chuda estrada 71*, „Życie Warszawy” 1971, nr 229, s. 5.

³⁰ „*Zamkowa godzina*” w Sali Kongresowej, „Życie Warszawy” 1971, nr 230, s. 8; *Będzie Zamek w Warszawie*, „Express Wieczorny” 1971, nr 226, s. 1.

koncert w telewizji. Do Towarzystwa nazajutrz po koncercie dzwonili mieszkańcy z całej Polski, nadchodziły także listy gratulacyjne. Oddźwięk pierwszego tego typu koncertu był bardzo duży, ludzie samoistnie rozpoczęli wpłacać na konto odbudowy Zamku fundusze, traktując to jako kwestię honorową. „Na benefis Obywatelskiego Komitetu Odbudowy Zamku Królewskiego przekazano całkowity dochód z onej Zamkowej godziny, zgodnie z uroczystą deklaracją opatrzoną lakową pieczęcią i własnoręcznymi podpisami zespołu wykonawców”³¹. Uroczyste wręczenie dochodu z koncertu odbyło się w biurze OKOZK przy placu Zamkowym 10.

Oddział w Częstochowie TPW, aktywny na polu popularyzacji idei odbudowy Zamku Królewskiego, podjął wiele akcji. Wspólnie z Klubem Międzynarodowej Prasy i Książki zorganizowano publiczną kwestę na odbudowę Zamku. Puskę ustawiono w holu KMPiK przy ul. Dąbrowskiego 1 w Częstochowie³². Sezon muzyczny Państwowej Orkiestry Symfonicznej został zainaugurowany w sali Filharmonii w Częstochowie (24 września 1971 roku) *Koncertem Warszawskim* w wykonaniu pianisty Józefa Stompela, organizatorem był Oddział Częstochowa. Koncert poprzedziła prelekcja na temat Zamku Królewskiego i jego odbudowy, którą wygłosiła dr Maria Sroczyńska z Muzeum Narodowego w Warszawie³³. W październiku 1971 roku częstochowski Oddział zorganizował w sali Filharmonii kolejny *Koncert Warszawski*, w którym wystąpiła Państwowa Orkiestra Symfoniczna pod dyrekcją Z. Szczepańskiego, soliści Urszula Trawińska i Eugeniusz Banaszczyk z Teatru Wielkiego w Warszawie, chór męski „Pochodnia” pod batutą prof. Wacława Przytułskiego, zespół „Amabile” z solistką Urszulą Ciesielską i Teresą Jankowską przy akompaniamencie Jerzego Sołtysiaka. Gościem specjalnym był znany z ekranu telewizyjnego prof. Wiktor Zin, dziekan Wydziału Architektury Politechniki Krakowskiej. Professor przedstawił ilustrowane własnymi szkicami dzieje Zamku Królewskiego w Warszawie, aż do tragicznego dnia, kiedy pomnik polskiej historii i kultury został zniszczony przez Niemców³⁴. Dochód z imprezy przeznaczono na odbudowę Zamku, zbiórkę w holu głównym Filharmonii przeprowadzili przedstawiciele Towarzystwa Przyjaciół Warszawy.

Zarząd Główny TPW, wspólnie z dyrekcją Filharmonii Narodowej w Warszawie, zorganizował *Koncert na Zamek*, w sali koncertowej Filharmonii przy ul. Jasnej (28 listopada 1971 roku), z którego całkowity dochód przeznaczony

³¹ *Dar artystów Warszawy*, „Życie Warszawy” 1971, nr 250, s. 4; APTW, Teczka – Imprezy, 1. Zarząd Główny, 2. Oddziały, cz. 3.

³² *Dzień Częstochowy*, „Życie Częstochowy” 1971, nr 258, s. 2.

³³ *Dla Ciebie Warszawo*, „Życie Częstochowy” 1971, nr 241, s. 2; „*Koncert Warszawski*” i prelekcja o Zamku Królewskim, „Życie Częstochowy” 1971, nr 253, s. 2.

³⁴ *Wieczór poświęcony Zamkowi Królewskiemu w Warszawie*, „Życie Częstochowy” 1971, nr 251, s. 2; „*Koncert Warszawski*” w Filharmonii, „Życie Częstochowy” 1971, nr 257, s. 1.

był na fundusz odbudowy Zamku Królewskiego. W koncercie wystąpili bezinteresownie artyści estradowi, jak: Natasza Czarmińska, Anna German, Eliza Grochowicka, Janusz Hojan, Marian Kawski, Halina Kunicka, Bernard Ładysz, Aneta Łastik, Bogusław Mec, Joanna Rawik, Andrzej Rybiński, Urszula Sipińska, Teresa Tutinas, Wiktor Zatwarowski, Adam Zwierz oraz „Warszawskie Smyczki” pod dyrekcją Marka Sewena³⁵. Konferansjerkę poprowadziła Bogumiła Wander i Lucjan Kydryński³⁶.

Oddział Powiśle TPW, popularyzując akcję odbudowy Zamku, zapraszał w dniu 17 grudnia 1971 roku do lokalu Komitetu Osiedlowego nr 8 przy ul. Dobrej na prelekcję dr. Juliusza Chrościckiego *Zamek Królewski w Warszawie*, ilustrowaną przezroczami³⁷. Towarzystwo kontynuowało kolejny rok swojej działalności pod znakiem odbudowy Zamku Królewskiego. W sali Klubu „Stodoła” Oddział Ochota TPW i Centralny Klub Studencki Politechniki Warszawskiej (17 stycznia 1972 roku) zorganizowały projekcję filmu o Zamku Królewskim *Godzina 11.15*, połączoną z prelekcją³⁸.

Na posiedzeniu Obywatelskiego Komitetu Odbudowy Zamku Królewskiego (26 stycznia 1972 roku) przemówienie wygłosił Jerzy Majewski – Przewodniczący Prezydium Stołecznej Rady Narodowej. Stwierdził w nim m.in.: „Spośród organizacji społecznych poważny udział w gromadzeniu środków miało Towarzystwo Przyjaciół Warszawy”. Od samego początku powołania do życia OKOZK, kilku członków TPW weszło w jego skład na czele z prof. Stanisławem Lorentzem, byli to również prof. Janusz Durko, prof. Juliusz W. Gomulicki, dr Jerzy Grabowski, dr Józef Kazimierski, prof. Aleksander Gieysztor, prof. Stanisław Herbst, dr hab. Marian M. Drozdowski, który był sekretarzem Komisji Badań Dziejów Zamku Królewskiego w Warszawie przy Pracowni Dziejów Warszawy IH PAN, w jej pracach uczestniczyło ponad 30 specjalistów³⁹.

Oczekiwana przez długie lata decyzja o odbudowie Zamku Królewskiego w Warszawie przyniosła, obok ogólnej fali entuzjazmu dla odbudowy, niezwykle zainteresowania dziejami tego obiektu. Wyraziło się w nim pragnienie poznania dziejów budowy, roli i funkcji warszawskiego Zamku. Na rzetelną informację czekali wszyscy. Dosłownie nazajutrz po ogłoszeniu decyzji o odbudowie do biura OKOZK napływać zaczęły zobowiązania wydawnicze. Zarówno

³⁵ Marek Sewen, kompozytor, aranżer, szef zespołu „Warszawskie Smyczki”, kierownik Redakcji Repertuaru Polskich Nagrań w 1971 r., autor przebojów Anny German, Zdzisławy Sośnickiej. J. Lewiński, Z „*Expressem*” przy pół czarnej. Marek Sewen, „*Express Wieczorny*” 1971, nr 285, s. 3.

³⁶ APTW, Teczka – Imprezy, 1. Zarząd Główny, 2. Oddziały, cz. 3.

³⁷ Ibidem.

³⁸ Ibidem.

³⁹ M.M. Drozdowski, *Znani rodacy we wspomnieniach i szkicach. W kręgu stulecia powstania II Rzeczypospolitej Polskiej*, Urząd Miasta Stalowej Woli, Stalowa Wola 2018, s. 636.

wydawnictwa, jak i autorzy tekstów, opracowań graficznych, fotografii traktowali w większości przypadków swą pracę honorowo, przekazując wynagrodzenia na konto odbudowy Zamku.

Pierwszymi, którzy podjęli pracę byli Maria i Andrzej Szypowscy, przygotowując album dla wydawnictwa „Sport i Turystyka”⁴⁰. Z kolei wydawnictwo „Ruch” rozpoczęło przygotowania do wydania albumu zatytułowanego *Pamiętki Zamku Królewskiego w Warszawie* z obszernym wstępem prof. Stanisława Lorentza, wydawnictwo „Arkady” podjęło pracę nad albumem *Stare Miasto i Zamek Królewski w Warszawie* ze wstępnymi opracowaniami prof. Jana Zachwatowicza, prof. Piotra Biegańskiego i prof. Stanisława Lorentza. Państwowe Wydawnictwo Naukowe zwróciło się do wybitnych znawców przedmiotu: profesorów Aleksandra Gieysztora, Władysława Tomkiewicza, Stanisława Lorentza, Stanisława Herbsta i Jana Zachwatowicza o opracowanie w formie popularnonaukowej zwięzłego zarysu dziejów Zamku. W szkicu *Dzieje Zamku Królewskiego*, zamieszczonym w książce *Stare Miasto i Zamek Królewski w Warszawie*, prof. Stanisław Lorentz przedstawił chronologicznie ważniejsze fakty z dziejów Zamku od XIII wieku. „Przy odbudowie Zamku zetknięto się z tymi wszystkimi trudnościami i kłopotami, co przy odbudowie zespołu staromiejskiego. Jednak do odbudowy Zamku wszyscy przystąpili bogatsi o tamte doświadczenia”⁴¹.

Wydany przez „Ruch” album *Pamiętki Zamku Królewskiego*, miał głównie na celu przybliżyć czytelnikowi najważniejsze obiekty wyposażenia sal zamkowych, które uratowane zostały z pożogi wojennej, a także ukazać historię gromadzenia zbiorów zamkowych, ich losy od czasów średniowiecznych aż do tragicznych dni września 1939 roku. W zarysie tym prof. Stanisław Lorentz przedstawił czytelnikowi tragiczne losy zbiorów, kolekcji i wyposażenia sal⁴².

Zwykli członkowie Towarzystwa w znaczącym stopniu przyczyniali się do odbudowy Zamku poprzez organizację zbiórek pieniężnych do puszek bądź pełnienie dyżurów przy dużych skarbonkach umieszczonych w miejscach publicznych. Oddział Praga Północ TPW do dnia 31 grudnia 1971 roku zebrał i przekazał na odbudowę Zamku Królewskiego kwotę 91 040 zł 50 gr⁴³. W Towarzystwie opracowano *Gawędę o Zamku*, kompendium wiedzy o Zamku Królewskim w Warszawie na użytek szkół i zakładów pracy – członków wspierających TPW, autorstwa inż. Jerzego Grabowskiego, który zawarł w niej wymowne słowa: „Warszawa bez odbudowy Starego i Nowego Miasta, bez wijącego

⁴⁰ Maria Szypowska współpracowała z Komisją Młodzieżową działającą przy Zarządzie Głównym TPW do 2017 r.

⁴¹ A. Rottermund, *Książki o warszawskim Zamku*, „Kronika Warszawy” 1973, nr 2, s. 107–109.

⁴² Ibidem, s. 109.

⁴³ Zawiadomienie o działalności Oddziału Praga Północ TPW, Warszawa 1 lutego 1972 roku. APTW, Teczka – Imprezy, 1. Zarząd Główny, 2. Oddziały, cz. 3.

się wdzięcznie nad skarpą wiślaną szlaku Zamek – Belweder, bez pełnej polotu i najwyższego kunsztu kompozycji przestrzennej Krakowskiego Przedmieścia, bez monumentalnych gmachów Teatru Wielkiego, Pałacu Rzeczypospolitej przy placu Krasińskich straciłaby własną twarz. Twarz ta – do chwili odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie – była potwornie zeszpecona. I rolę naszego pokolenia jest tę koszmarną, tragiczną bliznę wyrównać⁴⁴.

Członkowie w całym Towarzystwie, w 1971 roku przepracowali społecznie ok. 3 tys. godzin, pełniąc dyżury w muzeach warszawskich przy puszkach zbiorów, co w efekcie dało 113 tys. zł oraz kwoty różne w walutach obcych. Łączna suma zbiórki funduszy przez TPW w 1971 roku wyniosła 3 598 326 zł⁴⁵. Towarzystwo przodowało w akcjach popularyzacji i w gromadzeniu środków finansowych na fundusz odbudowy Zamku. Z inicjatywy Oddziału Częstochowa TPW wystosowano apel, aby we wszystkich miastach powiatowych w kraju zostały powołane społeczne komitety odbudowy Zamku. W samej Częstochowie, gdzie działał Oddział terenowy Towarzystwa, dzięki podejmowanym akcjom przez członków Towarzystwa, częstochowianie wpłacili na konto OKOZK ponad 2 mln złotych. Z tej kwoty ponad 800 tys. zł wrzuconych zostało przez pracowników różnych przedsiębiorstw i instytucji do „Warszawskiej skarbonki”, którą jako dar Towarzystwa Przyjaciół Warszawy wykonał rzemieślnik, ślusarz Antoni Tomczyk. Skarbonka, pięknie ukuta na kształt starej warszawskiej latarni, przekazana została uroczyście prezydium Miejskiego Komitetu FJN. Przez kilka lat przekazywana była z przedsiębiorstwa do przedsiębiorstwa, z instytucji do instytucji, obiegając sto zakładów pracy wraz z księgą pamiątkową. Przez kilkanaście miesięcy bezinteresownie członek Oddziału Częstochowa TPW – Józef Kursa przewoził skarbonkę z zakładu do zakładu i organizował komisaryczne przeliczanie wyników zbiórki. Po każdej takiej wizycie zebrane kwoty wpłacano na konto OKOZK⁴⁶. Przed wystawieniem skarbonki dyrekcja częstochowskiej Fabryki Urządzeń Mechanicznych „Ponar-Plaso” poprosiła prezesa Oddziału Częstochowa mec. Mirona Kołakowskiego o nagranie na taśmie magnetofonowej pogadanki o dziejach Zamku Królewskiego w Warszawie i przebiegu jej odbudowy. Pogadankę tę odtwarzano później przez radiowęzeł, wzbudzając jeszcze większe zainteresowanie załogi akcją zbiorczą⁴⁷. W niespełna półtora roku zebrano do skarbonki dokładnie 103 972 zł i 38 gr.

⁴⁴ ATPW, Teczka – Odbudowa Zamku Królewskiego w Warszawie. J. Grabowski, *Gawęda o Zamku Królewskim w Warszawie*, Towarzystwo Przyjaciół Warszawy, Warszawa 1971, s. 2.

⁴⁵ TPW na rzecz Zamku Królewskiego, „Stolica” 1971, nr 30, s. 10.

⁴⁶ J. Płowiecki, Częstochowa – Warszawie bliska, „Stolica” 1977, nr 28, s. 15.

⁴⁷ *Rekord padł w FUM-ie. Wspaniały dowód społecznej ofiarności*, „Gazeta Częstochowska” 1973, nr 29, s. 2.

W samej Fabryce Urządzeń Mechanicznych „Ponar-Plaso” w Częstochowie zebrano 16 500 zł, a w PSS „Jedność” – 18 855 zł⁴⁸.

Wiele serca i energii, wspólnie z prof. Stanisławem Lorentzem, poświęcił sprawie odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie prof. Stanisław Herbst. Był on członkiem prezydium Komisji Naukowej Obywatelskiego Komitetu Odbudowy Zamku Królewskiego. Profesor Marian Marek Drozdowski wspominał przed laty dziesiątki posiedzeń prezydium KN OKOZK w gabinecie prof. Stanisława Lorentza, świetną kawę, pączki i roboczy, konstruktywny charakter obrad, podczas których urodziło się wiele pomysłów. Część z nich została zrealizowana, m.in. zorganizowana została sesja naukowa poświęcona dziejom Zamku. Profesor Stanisław Herbst kierował także zespołem, który przygotował źródła historyczne o Zamku Królewskim do publikacji⁴⁹. Z inspiracji prof. Lorentza w nowej Komisji Naukowej wiceprzewodniczącym został prof. Marian Marek Drozdowski, który organizował jej sesje, a także zdobywał poparcie dla odbudowy Zamku wśród krajowych środowisk historycznych i nauczycielskich, przedstawicielei Polonii francuskiej, rosyjskiej, angielskiej i czeskiej⁵⁰.

Z okazji 10. rocznicy działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, prof. Stanisław Lorentz na łamach „Stolicy” powiedział: „Wielki to będzie dla nas dzień, gdy zegar na wieży Zygmuntowskiej zacznie znów wybijać godziny i kwadransy; wielka radość, gdy w roku 1975 wejdziemy już do zrekonstruowanych w 2 skrzydłach wewnątrz zamkowych i gdy w roku 1978 Zamek będzie już w pełni odbudowany”⁵¹.

Pragnąc utrwalić wspomnienia związane z Zamkiem Królewskim w Warszawie, w dniu 18 grudnia 1971 roku Towarzystwo Przyjaciół Warszawy, wspólnie z Muzeum Historycznym m.st. Warszawy, zwróciło się z apelem do społeczeństwa polskiego za pośrednictwem prasy o nadsyłanie wspomnień. Zamierzeniem organizatorów było zgromadzenie jak najpełniejszego materiału dotyczącego przede wszystkim osobistych, autentycznych wspomnień, wszelkich form odnoszących się do toczącego się w Zamku życia, zwłaszcza w latach 1918–1939. Cenne miały być również wspomnienia ludzi pracujących przy przywracaniu Zamkowi jego historycznej postaci, architektów, rzemieślników-sztukatorów, malarzy, rzeźbiarzy, murarzy, instalatorów, funkcjonariuszy zamkowych każdego szczebla, jak również ludzi, którzy mieszkali i pracowali na Zamku bądź

⁴⁸ *Półtora miliona na odbudowę Zamku. Bliski naszym sercom*, „Gazeta Częstochowska” 1974, nr 3, s. 1.

⁴⁹ M.M. Drozdowski, *Wspomnienie o profesorze Stanisławie Herbście*, „Kronika Warszawy” 1974, nr 1, s. 130.

⁵⁰ Idem, *Znani rodacy we wspomnieniach i szkicach...*, op. cit., s. 637.

⁵¹ K. Krzyżakowa, *W X-lecie Towarzystwa Przyjaciół Warszawy*, „Stolica” 1973, nr 46, s. 6.

spotykali się z mieszkańcami Zamku⁵². Drugim ważnym obszarem wspomnień miał być okres od 1 września 1939 do 17 stycznia 1945 roku. Oprócz akcji zorganizowanej, w ratowaniu płonącego we wrześniu Zamku brało spontaniczny udział wielu bezinteresownych mieszkańców Warszawy, jak strażacy, wojsko, harcerze. Każde autentyczne wspomnienie z tamtych lat miało wielką wartość. To samo dotyczyło losów wypalonego Zamku w czasie Powstania Warszawskiego od 1 sierpnia do września 1944 roku. Organizatorzy apelu akcentowali, że wspomnienie żadnego uczestnika walk o Zamek nie powinno być zaprzeczane. Wreszcie trzeci okres wspomnień miał dotyczyć ratowania i zabezpieczenia Zamku od dnia 17 stycznia 1945 roku, gdy ze stosu wysadzonych w powietrze murów zamkowych ratowano wszystko, co się dało jeszcze z tych ruin wydobyć⁵³.

Pożądane jest, ale niekonieczne nadsyłanie tych wspomnień pisanych na maszynie, a jeśli w rękopisie – to możliwie czytelnie. Załączone fotografie, jeśli zachowały się – na życzenie autorów wspomnień zostaną im zwrócone po wykonaniu kopii. Organizatorzy mają nadzieję, że wszyscy, do których apel dotrze – nie odmówią swego udziału w opracowaniu tak ciekawego dokumentu, jakim stanie się z pewnością projektowane do publikacji wydawnictwo książkowe pod roboczym tytułem „Wspomnienia o Zamku Królewskim w Warszawie”. Wspomnienia można nadsyłać na adresem: Towarzystwo Przyjaciół Warszawy⁵⁴.

W odpowiedzi na apel, w okresie 1972–1976 swoje wspomnienia nadesłali: Feliks Beczkowicz, Antoni Borkowski, Jerzy Cichowicz z Ełku, Janina Sulkiwicz i Jadwiga Radlińska – córki poległego przy ratowaniu Zamku w 1939 roku jego kustosza Kazimierza Brokla, inż. arch. Jan Dąbrowski (architekt i konserwator, od 1921 był konserwatorem Zamku Królewskiego, Łazienek i Belweduru), Stanisław Karol Dąbrowski z Arizony, inż. Henryk Geysmer (Powstaniec Warszawski), Alicja Gębska z Namysłowa, Regina Kamińska z Milanówka, Eustachy Krak (historyk, w czasie wojny żołnierz AK, Powstaniec Warszawski), Henryk Kucharski, Julian Kulski (wiceprezydent Warszawy za czasów Stefana Starzyńskiego), prof. Stanisław Lorentz (dyrektor Muzeum Narodowego w Warszawie), Marek Marcińczyk, Władysław Myśliwski, Teodor Niewiadomski (pisarz, Powstaniec Warszawski), Eugeniusz Zygmunt Osikowski (nacowny świadek grabieży z Zamku), Stanisław Nowakowski z Nowej Soli, Jan Pawłowski, Gustaw Pilecki (malarz i konserwator), Janusz Regulski (komentant główny Straży Obywatelskiej w Warszawie 1939 roku), Kazimierz Adam Sasaki (architekt, urbanista, konserwator zabytków architektury, prowadził na

⁵² ATPW, Teczka – Odbudowa Zamku Królewskiego w Warszawie. Apel skierowany do obywateli polskich.

⁵³ Ibidem.

⁵⁴ „Pamiętnikarstwo Polskie” 1972, t. 2, s. 165.

jesieni 1939 roku, wraz z innymi pracownikami Wydziału Nadzoru Budowlanego Zarządu Miejskiego, rejestrację zniszczeń miasta), Zofia Stolz, Józef Wierciński, Bruno Zborowski (architekt, pedagog i konserwator zabytków), Kazimierz Zembrzuski, Monika Żeromska, córka pisarza Stefana, autora *Dziejów grzechu, Wiatru od morza, Przedwiośnia*⁵⁵. Opracowanie złożyła także Komisja Historyczna Koła ZBOWiD nr 14 przy Warszawskiej Komendzie Straży Pożarnych⁵⁶.

Równoległe z podjętą decyzją o odbudowie Zamku, trwały badania archeologiczne. Organizowano sesje naukowe poświęcone Warszawie i wynikom kompleksowych badań archeologiczno-architektonicznych terenu Zamku Królewskiego w Warszawie, które rozpoczęto w czerwcu 1971 roku. Pierwszy sezon tych badań przedstawiony został w dniach 16–17 lutego 1972 roku na specjalnej sesji naukowej poświęconej Zamkowi. Sesja Komisji Naukowej przy Obywatelskim Komitecie Odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie odbyła się w Muzeum Historycznym m.st. Warszawy⁵⁷. Obrady otworzył przewodniczący Komisji Naukowej, wiceprzewodniczący OKOZK w Warszawie prof. Stanisław Lorentz. W pierwszym dniu obradom przewodniczył prof. Stanisław Lorentz i prof. Stanisław Herbst. W drugim dniu prof. Aleksander Gieysztor i prof. Stanisław Lorentz, który zamknął obrady⁵⁸.

Rozpoczęto cykl spotkań z członkami Kół Towarzystwa Przyjaciół Warszawy działających przy stołecznych zakładach pracy. 30 stycznia 1972 roku w gościnnej siedzibie Filharmonii Narodowej Towarzystwo, wspólnie z Filharmonią i Stołeczną Estradą, zorganizowało wielki koncert *Melodie Warszawy*, z którego dochód przekazywany był na Społeczny Fundusz Odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie. Imprezę otworzył prof. Stanisław Lorentz, a przybyli na nią pracownicy zakładów „Mostostalu”, im. Róży Luksemburg, im. Marcina Kasprzaka, „Warelu”, Wytwórni Papierów Wartościowych, WSS „Społem” i Centrali Handlu „Ciech”⁵⁹.

⁵⁵ *Wspomnienia o Zamku Królewskim na apel TPW. Najpiękniejszy był ogród zamkowy – pisze Monika Żeromska, córka pisarza, „Express Wieczorny” 1973, nr 178, s. 2.*

⁵⁶ ATPW, Teczka – Odbudowa Zamku Królewskiego w Warszawie. Wykaz osób, które nadesłały swoje wspomnienia o Zamku Królewskim na apel Towarzystwa Przyjaciół Warszawy i Muzeum Historycznego m.st. Warszawy.

⁵⁷ W. Pela, *Archeologia Warszawy. Stan i potrzeby badań*, „Rocznik Warszawski” 2004, t. 32, s. 79.

⁵⁸ A. Rottermund, *Sesja naukowa poświęcona dziejom Zamku Królewskiego w Warszawie*, „Kronika Warszawy” 1972, nr 3, s. 101. Całość materiałów z sesji została wydana przez Redakcję Varsavianów PWN w książce *Siedem wieków Zamku Królewskiego*.

⁵⁹ W koncercie wg scenariusza i reżyserii Marii Januszkiewicz, udział wzięli: Hanka Bielicka, Irena Santor, Rena Rolska, Ryszard Bacciarelli, Mieczysław Fogg, L. Jakubowski, Zespół „Filipinki”, sekcja muzyczna J. Senta, D i J. Rakowscy oraz Balet Stołecznej Estrady pod dyrekcją H. Komorowskiej. *Spotkanie w Filharmonii*, „Stolica” 1972, nr 8, s. 10.

Walczyk o Zamku, śpiewany po raz pierwszy przez Państwowy Zespół Ludowy Pieśni i Tańca „Mazowsze” na jednym z warszawskich koncertów, stał się od pierwszej chwili premierowego wykonania ulubioną piosenką warszawiaków. Społeczność warszawska, ale nie tylko, upominała się o nagranie tego bestselleru na płycie. Fani Zespołu „Mazowsze” przesyłali do Karolina prośby o nuty i tekst piosenki. Jak podkreślała prasa: „Ta piękna piosenka niestety nie została dotąd wydana. Nie ma też nagrania płytowego tego utworu. A szkoda”⁶⁰. Mira Zimińska-Sygietyńska wprowadziła *Walczyk o Zamku* do programu „Mazowsza”. Tekst piosenki napisał Andrzej Nowicki, wykorzystano muzykę skomponowaną przez Tadeusza Sygietyńskiego, a aranżacją zajął się Stefan Kisielewski. Z okazji imienin prof. Stanisława Lorentza, na tekście *Walczyka o Zamku* znalazła się dedykacja z autografem dla profesora, datowana na dzień 8 maja 1971 roku⁶¹.

Towarzystwo Przyjaciół Warszawy podjęło się wydania grającej pocztówki *Walczyk o Zamku* w porozumieniu z dyrektorem „Mazowsza” Mirą Zimińską-Sygietyńską. Wszyscy artyści biorący udział w powstaniu, nagraniu pocztówki-płyty zrezygnowali z honorariów, co zostało uwidocznione na pocztówce. Płyte, jako cegiełkę na odbudowę Zamku, można było nabyć w cenie 30 zł m.in. w siedzibie Towarzystwa przy placu Zamkowym 10. Towarzystwo było jedynym dystrybutorem „cegiełki”, którą rozprowadzano wśród członków zwyczajnych i wspierających⁶². Dzięki Towarzystwu została wydana nie tylko pocztówka dźwiękowa *Walczyk o Zamku*, ale również śpiewnik z nutami *Warszawa w piosenkach „Mazowsza”*. Współpraca z Państwowym Zespołem Ludowym Pieśni i Tańca „Mazowsze” stworzyła możliwości promocji inicjatyw Towarzystwa zagranicą. Sama pocztówka dźwiękowa w nakładzie 5 tys. sztuk została w krótkim czasie rozsprzedana, jako „cegiełka” na odbudowę Zamku, głównie wśród członków wspierających w kraju oraz wśród Polonii zagranicznej za pośrednictwem zespołu „Mazowsze”, zaś śpiewnik piosenek o Warszawie w wykonaniu „Mazowsza”, wydany w nakładzie 10 tys. egzemplarzy, sprzedawany był w kraju i wśród Polonii, a dochód przeznaczony był także na odbudowę Zamku⁶³.

Kolejną imprezą adresowaną do środowiska robotniczego była organizacja przez Towarzystwo Przyjaciół Warszawy w Sali Kameralnej Filharmonii Narodowej, przy współrealizacji z Filharmonią, Stołeczną Estradą i Towarzystwem Wiedzy Powszechnej, koncertu (27 lutego 1972 roku) z dochodem

⁶⁰ *Mazowsze wyrusza na krajowe tournée*, „Express Wieczorny” 1971, nr 253, s. 2.

⁶¹ S. Lorentz, *Walka o Zamek 1939–1980...*, op. cit., s. 83.

⁶² ATPW, Teczka – Odbudowa Zamku Królewskiego w Warszawie. Pismo L.dz. 140/72 z dnia 23 marca 1972 roku skierowane do członków TPW. „*Walczyk o Zamku*” na *Zamek*, „Stolica” 1972, nr 14–15, s. 26.

⁶³ *Towarzystwo Przyjaciół Warszawy 1963–1973*, op. cit., s. 41.

przeznaczonym na odbudowę Zamku Królewskiego⁶⁴. Pierwszą imprezę poza Warszawą Towarzystwo zorganizowało wspólnie z Towarzystwem Naukowym Płockim. Były to dwa koncerty, które miały miejsce w Płocku, w kinie „Przedwiośnie” (4 marca 1972 roku). W koncertach honorowo wystąpił Zespół Estrady Wojsk Lotniczych „Eskadra” z Warszawy pod kierownictwem ppłk. Zbigniewa Nowińskiego i kierownictwem artystycznym Edwarda Wieczorkiewicza⁶⁵. Słowo wstępne wygłosił prof. Stanisław Lorentz, prezes Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. Całkowity dochód z biletów (56 tys. zł) przekazany był na odbudowę Zamku Królewskiego. W czasie przerw w koncertach można było nabyć cegiełkę na Zamek, pięknie wydaną pocztówkę dźwiękową *Walczyk o Zamek* w wykonaniu „Mazowska”⁶⁶.

Towarzystwo patronowało wystawianej sztuce *Coś ty Polakom zrobił Stanisławie* w ramach Teatru Jednego Aktora. Aluzja do wiersza Norwida w tytule programu miała sugerować, iż mamy wiele niespłaconych długów wobec króla Stanisława Augusta Poniatowskiego. Wystawienie sztuki w Starej Pomarańczarni związane było z podejmowanymi akcjami na rzecz odbudowy Zamku Królewskiego⁶⁷. „Kto interesuje się dziejami stolicy i związanymi z nimi problemami, niech się czuje zaproszony przez Towarzystwo Przyjaciół Warszawy na piątkowe odczyty”, które odbywały się w Pałacu Kultury i Nauki na XII piętrze. W programie odczytów znalazła się *Gawęda o Zamku*, którą wygłaszał inż. Jerzy Grabowski⁶⁸.

Do akcji zbierania funduszy włączyła się młodzież zrzeszona w szkolnych Kołach Młodego Przyjaciela Warszawy działającego pod egidą TPW. Uczniowie Liceum Ogólnokształcącego im. Ludowego Lotnictwa Polskiego, przy ul. Lindego 20 przekazali na fundusz odbudowy Zamku sumę 2 680 zł, uzyskaną ze sprzedaży biletów sztuki teatralnej *Kopciuszek*, wystawionej dla szkół żoliborskich w Domu Kultury przy ul. Próchnika 8⁶⁹. Do poznawania dziejów miasta, otaczania opieką zabytków i miejsc uświęconych tradycją narodową zobowiązało się 337 uczniów z 52 warszawskich szkół. W połowie maja 1972 roku uczniowie otrzymali Zielone, Czerwone i Brązowe „Odznaki Młodego Przyjaciela Warszawy”. Na uroczystej dekoracji młodzi maturzyści wręczyli wiceprzewodniczącemu OKOZK prof. Stanisławowi Lorentzowi teczkę z 28 meldunkami z realizacji zobowiązań na rzecz Zamku. Najczęściej podejmowane społeczne akcje młodzieży dotyczyły zbiórki makulatury i metali kolorowych,

⁶⁴ APTW, Teczka – Imprezy, 1. Zarząd Główny, cz. 3.

⁶⁵ „Petro-Echo” 1972, nr 11, s. 1.

⁶⁶ APTW, Teczka – Imprezy, 1. Zarząd Główny, cz. 3.

⁶⁷ *Coś Ty Polakom zrobił Stanisławie?*, „Stolica” 1972, nr 19, s. 10.

⁶⁸ *Towarzystwo Przyjaciół Warszawy – miłośnikom stolicy*, „Express Wieczorny” 1971, nr 111, s. 4.

⁶⁹ *Dar młodzieży Liceum im. Ludowego Lotnictwa*, „Stolica” 1972, nr 33, s. 10.

zbierania datków pieniężnych oraz organizowania w szkołach różnych imprez popularyzujących odbudowę Zamku⁷⁰.

Towarzystwo Przyjaciół Opolą, przy współdziałaniu Zarządu Głównego Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, zorganizowało w dniach 3 i 4 czerwca 1972 roku, podczas trwania festiwalu w Opolu, wielki koncert w wykonaniu Centralnego Zespołu Artystycznego Wojska Polskiego. Całkowity dochód z koncertu (21 312 zł 45 gr) przeznaczono na fundusz odbudowy Zamku⁷¹. TPW zainicjowało zorganizowanie na rynku Mariensztatu imprezy plenerowej połączonej ze zbiórką funduszy na odbudowę Zamku. 11 czerwca 1972 roku odbył się koncert zorganizowany wspólnie z Dzielnicową Radą Narodową Warszawa-Śródmieście w wykonaniu Zespołu Artystycznego Służby Inżynierijno-Budowlanej „Wesoła Drużyna”. Wykonawcy honorarium za koncert przeznaczyli na fundusz odbudowy Zamku Królewskiego. W czasie imprezy czołowi artyści scen warszawskich kwestowali, zbierając fundusze na odbudowę Zamku⁷². Wspólnie z Centralnym Zespołem Artystycznym Wojska Polskiego, Towarzystwo zorganizowało (26 września 1972 roku), w Sali Kongresowej PKiN koncert z okazji Warszawskiego Września, z którego dochód został przeznaczony na fundusz odbudowy Zamku Królewskiego. Koncert adresowany był do członków wspierających Towarzystwo Przyjaciół Warszawy⁷³. Z inicjatywy Towarzystwa (29 października 1972 roku), Dyrekcja Wyścigów Konnych na Służewcu przeznaczyła dochód z jednej gonitwy w wysokości 188 tys. zł na odbudowę Zamku. Gonitwa poświęcona odbudowie Zamku oraz obecność na wyścigach członków Zarządu była również okazją do promocji wobec 25 tys. widzów działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy⁷⁴. Podczas organizacji gonitwy koni dwuletnich o Puchar Zamku Królewskiego zwycięskiego jeźdźca i konia Esperano dekorował prof. Stanisław Lorentz⁷⁵. Na zakończenie sezonu wyścigowego po raz kolejny odbyła się (7 października 1973 roku) specjalna gonitwa zorganizowana przez Państwowe Tory Wyścigów Konnych na Służewcu, z której dochód w wysokości 162 578 zł został przeznaczony na fundusz odbudowy Zamku. Z tej okazji Towarzystwo Przyjaciół Warszawy ufundowało puchar⁷⁶.

⁷⁰ *Młodzi entuzjaści starej historii*, „Sztandar Młodych” 1972, nr 115, s. 3; „Biuletyn Zamkowy” 1972, nr 21 (66), s. 3.

⁷¹ *Pod znakiem odbudowy Zamku. Imprezy na Fundusz Zamkowy*, „Stolica” 1972, nr 27, s. 11; APTW, Teczka – Imprezy. 1. Zarząd Główny, cz. 3.

⁷² APTW, Teczka – Imprezy. 1. Zarząd Główny, cz. 3.

⁷³ APTW, Teczka – Imprezy. 1. Zarząd Główny, cz. 3.

⁷⁴ *Towarzystwo Przyjaciół Warszawy 1963–1973*, op. cit., s. 41.

⁷⁵ „Biuletyn Zamkowy” 1972, nr 35 (80), s. 5; *Zamek Królewski dominował*, „Stolica” 1972, nr 46, s. 11.

⁷⁶ APTW, Teczka – Odbudowa Zamku Królewskiego w Warszawie. Pismo Zarządu Głównego TPW skierowane do Obywatelskiego Komitetu Odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie. L.dz. 497/73, z dnia 9 listopada 1973 r.

Gonitwę zorganizowano po raz drugi (29 września 1974 roku), 30 tys. miejsc na trybunach czekało na komplet widzów. Zwyciężyła klacz Dzitwa pod jeźdźcem S. Goździewskim przed Destiną. Zwycięskiego konia udekorował prof. Stanisław Lorentz⁷⁷. Towarzystwo zainicjowało i współorganizowało specjalną gonitwę na Wyścigach Konnych o Puchar Zamku Królewskiego (23 września 1975 roku), dochód w kwocie 150 tys. zł przekazano na fundusz zamkowy⁷⁸. Trzecia gonitwa o puchar Zamku Królewskiego w Warszawie, z toru służewieckiego przyniosła dochód 1 949 612 zł na odbudowę Zamku, czwarta zaś z kolei odbyła się 17 października 1976 roku⁷⁹.

Wspólnie z Komitetem ds. Radia i Telewizji „Polskie Radio i Telewizja”, Towarzystwo zorganizowało w dniu 30 września 1972 roku koncert *Polskie Radio dla Przyjaciół Warszawy*, w sali koncertowej Państwowej Wyższej Szkoły Muzycznej w Warszawie przy ul. Okólnik. Słowo wstępne wygłosił prof. Stanisław Lorentz prezes Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. Impreza była biletowana, a cały dochód ze sprzedaży biletów organizatorzy przeznaczyci na fundusz odbudowy Zamku Królewskiego⁸⁰.

O postępach w odbudowie Zamku Królewskiego rozmawiano na wieczorze sprawozdawczym „Odbudowa Zamku Królewskiego w Warszawie”. Spotkanie w dniu 18 grudnia 1972 roku zorganizowało Towarzystwo Przyjaciół Warszawy Oddział Częstochowa wraz z Klubem Międzynarodowej Prasy i Książki. Podczas spotkania prelekcję wygłosił prezes częstochowskiego Oddziału mecenas Miron Kołakowski, wręczono najbardziej zasłużonym osobom dyplomy od Obywatelskiego Komitetu Odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie⁸¹.

W ramach popularnej audycji Polskiego Radia *Podwieczorek przy mikrofonie*, transmitowanej z kawiarni przy ul. Marszałkowskiej 104/114, 6 stycznia 1973 roku publiczność stanowiło ponad 300 członków TPW, kupując bilety wstępu. Spotkanie poświęcone było rocznicy „wyzwolenia Warszawy”, popularyzacji odbudowy Zamku Królewskiego i działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy⁸².

⁷⁷ Z toru służewieckiego, „Express Wieczorny” 1974, nr 229, s. 7; Z toru służewieckiego. Zgryzty, „Życie Warszawy” 1974, nr 234, s. 6.

⁷⁸ Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy za rok 1975, Towarzystwo Przyjaciół Warszawy, Warszawa 1976, s. 3.

⁷⁹ Z toru służewieckiego, „Życie Warszawy” 1976, nr 247, s. 5.

⁸⁰ W koncercie wystąpiła Orkiestra Polskiego Radia pod dyrekcją Stefana Rachonia, artyści Barbara Nieman – śpiew, Katarzyna Łaniewska – recytacje, Dana Lerska – piosenki, Krzysztof Cwynar – piosenki, Mieczysław Fogg – piosenki, Leonard A. Mróz – śpiew, Zygmunt Listkiewicz – recytacje, Kwartet Warszawski – piosenki, a całość prowadziła Irena Falska. *Zamek Królewski dominował*, „Stolica” 1972, nr 46, s. 11.

⁸¹ APTW, Teczka – Imprezy. 2. Oddziały, cz. 3.

⁸² APTW, Teczka – Imprezy. 2. Oddziały, cz. 3; L.dz. 571/72, pismo ZG TPW skierowane do Polskiego Radia Redakcji Audycji Rozrywkowych z dnia 15 listopada 1972 r.

W związku z opublikowaniem materiałów sesji naukowej poświęconej dziejom Zamku Królewskiego w Warszawie *Siedem wieków Zamku Królewskiego w Warszawie*, Pracownia Dziejów Warszawy Instytutu Historii PAN i Sekcja Historii Warszawy Towarzystwa Miłośników Historii zorganizowały w dniu 12 stycznia 1973 roku zebranie, którego celem było wytyczenie kierunków dalszych prac nad historią Zamku i jego otoczenia. W spotkaniu wzięli udział członkowie Komisji Naukowej przy Obywatelskim Komitecie Odbudowy Zamku, przedstawiciele Państwowego Wydawnictwa Naukowego i liczne grono varsavianistów. Zebraniu przewodniczył prof. Stanisław Lorentz, który stwierdził, że ubiegłoroczna sesja zamknęła pierwszy etap studiów nad Zamkiem. Trwałym rezultatem sesji było wydanie opracowań i sprawozdań będących cenną pomocą przy rekonstrukcji i właściwym zagospodarowaniu Zamku. Profesor wysunął również propozycję zorganizowania podobnej konferencji w 1974 roku, kiedy będzie gotowa w stanie surowym cała bryła obiektu⁸³. Prof. Aleksander Gieysztor skoncentrował się na sprawie użytkowania i zagospodarowania pomieszczeń zamkowych. Józef Kazimierski zaproponował, aby jedno z najbliższych posiedzeń Komisji Naukowej poświęcić problemom związanym z gromadzeniem dokumentacji archiwalnej⁸⁴. Przedstawicielka Towarzystwa Przyjaciół Warszawy Maria Krowacka poinformowała zebranych o akcjach podjętych przez TPW w związku z odbudową Zamku. W porozumieniu z Muzeum Historycznym m.st. Warszawy gromadzone były relacje i wspomnienia pochodzące od osób, których losy w okresie międzywojennym, podczas okupacji lub po wyzwoleniu związane były ściśle z Zamkiem. Ponadto z okazji sesji popularnonaukowej „VI wieków Woli” przygotowano teleturniej dla młodzieży, dotyczący dziejów miasta i uwzględniający w szerokim zakresie tematykę zamkową⁸⁵.

Ponownie w Filharmonii Narodowej, dzięki staraniom Towarzystwa, Polskiego Radia i Telewizji oraz Stołecznej Estrady (22 stycznia 1973 roku), z dochodem przeznaczonym na Fundusz Odbudowy Zamku Królewskiego, odbył się uroczysty koncert zatytułowany *XXVIII Rocznica Wyzwolenia Warszawy*. Koncertem tym Towarzystwo Przyjaciół Warszawy zainaugurowało również dziesięciolecie swojej działalności, przypadające właśnie w tym roku. Słowo wstępne wygłosił prof. Stanisław Lorentz: „Przed rokiem w powitalnych słowach mogłem ze wzruszeniem, jako doniosłe wydarzenie wymieniłem rozpoczęcie odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie. Dziś możemy z prawdziwą

⁸³ A. Sołtan, *Nowy etap badań nad Zamkiem Królewskim w Warszawie*, „Kronika Warszawy” 1973, nr 3, s. 115.

⁸⁴ *Ibidem*, s. 116–117.

⁸⁵ *Ibidem*, s. 117.

radością mówić o tych murach zamkowych, które już tak wysoko się wzniosły i rosną z dnia na dzień w naszych oczach”⁸⁶.

W styczniu 1973 roku Towarzystwo Przyjaciół Warszawy Oddział Centrum, Klub Międzynarodowej Prasy i Książki „Ruch” oraz Państwowa Wyższa Szkoła Muzyczna zorganizowały wieczór poetycki. Rodem i sercem warszawianka, aktorka Teatru Narodowego w Łodzi Maria Białobrzeska recytowała, śpiewała i odtwarzała rodzajowe scenki warszawskie. Na kanwie historii Warszawy wykonawczyni i zarazem scenarzystka prezentowała fragmenty poezji o Warszawie oraz teksty oryginalnych odezwo i apeli słowem wiążącym z ilustracją muzyczną w wykonaniu prof. Władysława Manijaka z Wyższej Szkoły Muzycznej w Łodzi. Artystka przekazała honorarium na fundusz odbudowy Zamku Królewskiego⁸⁷. Oddział Mokotów TPW w dniu 12 marca 1973 roku zorganizował w salach Muzeum im. X. Dunikowskiego w Królikarni imprezę artystyczną *Mamy Zamek w Warszawie* z udziałem Danuty Nagórnej, Bogdana Śmigielskiego i Jacka Weissa⁸⁸.

Spod Kolumny Zygmunta widać było coraz wyraźniej rysujący się Zamek. Na jego tle umieszczono nową wystawę fotogramów ilustrujących dzieje zażytków. Pośrodku placu zainteresowanych przyciągała makieta Zamku, dzieło warszawskich rzemieślników z Cechu Rzemiosł Drewnianych, a obok odnowiony zegar-skarbonka ponownie wypełniał się darami na odbudowę. Efektem działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy było zebranie w ciągu dwóch lat ponad 6,6 mln zł. Najliczniejsze dary płynęły od Oddziału Centrum TPW⁸⁹.

W dniu 22 sierpnia 1973 roku, dzięki inicjatywie Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, na stadionie Legii przy ul. Łazienkowskiej odbył się mecz piłki nożnej między Klubami CWKS „Legia” i WKS „Gwardia” w najlepszym składzie osobowym, o Puchar Zamku Królewskiego w Warszawie. Całkowity dochód

⁸⁶ APTW, Teczka – Imprezy. 1. Zarząd Główny, cz. 3. Stenogram z przemówienia prof. Stanisława Lorentza przed koncertem. W części literackiej, poświęconej tematyce w Warszawie, teksty historyczne m.in. Juliana Ursyna Niemcewicza, przedstawiali aktorzy scen warszawskich Katarzyna Łaniewska, Maria Homerska, Ewa Berger-Jankowska, Katarzyna Zachwatowicz, Andrzej Szczepkowski, Mieczysław Voit, Zygmunt Listkiewicz i Wojciech Alaborski. Z programem muzycznym wystąpił Kwartet Smyczkowy pod kierunkiem Tadeusza Prejznera, Orkiestra Polskiego Radia i Telewizji pod dyrekcją Stefana Rachonia, grając utwory: *Menuet* Ignacego Jana Paderewskiego, *Koncert Warszawski* Richarda Addinsella, *Czy to ty Warszawo* Bogusława Klimczuka i *Zbigniewa Staweckiego*, *Nokturn i Tarantella* Karola Szymanowskiego, a śpiewali Barbara Nieman, Zdzisław Nikodem i Joanna Rawik. Koncert z Filharmonii transmitowany był przez Telewizję Polską. *Koncert Zamkowy*, „Stolica” 1973, nr 6, s. 10; *Zamkowy koncert*, „Express Wieczorny” 1973, nr 20, s. 4.

⁸⁷ *Wieczór poetycki*, „Stolica” 1973, nr 7, s. 10.

⁸⁸ APTW, Teczka – Imprezy. 2. Oddziały, cz. 3.

⁸⁹ *Stare Miasto i nowy zamek przed sezonem turystycznym*, „Kurier Polski” 1973, nr 96, s. 2.

Tab. 13. Rozegrane mecze piłki nożnej pomiędzy drużynami Legii i Gwardii o Puchar Zamku Królewskiego

Data meczu	Miejsce rozegrania	Wynik	Wpływy ze sprzedaży biletów w złotych
22 sierpnia 1973 r.	Stadion Legii ul. Łazienkowska 3	Puchar zdobyła Gwardia 1:0 (1:0)	153 644
2 marca 1975 r.	Stadion Legii	Wygrała Gwardia 1:0	141 065
27 kwietnia 1977 r.	Stadion Legii	Wygrała Legia 4:3 (0:0)	15 280
11 listopada 1978 r.	Stadion Gwardii ul. Raclawicka 132	Wygrała Gwardia 4:0 (3:0)	10 368
24 lipca 1979 r.	Stadion Legii	Wygrała Legia 5:2	24 920

Źródło: ATPW, Teczka – Odbudowa Zamku Królewskiego w Warszawie.

z meczu organizatorzy przeznaczyli na fundusz zamkowy. Puchar ufundował Centralny Związek Rzemiosła, a wykonała firma Łopieńskich. Ponieważ puchar był przechodni, mecze odbywały się przez kilka lat z rzędu⁹⁰. Bilety można było nabyć w siedzibie Towarzystwa i sekretariatach Legii i Gwardii. Emocje rosły, kibice Legii niepokoił się czy Lesław Ćmikiewicz, Kazimierz Deyna i Robert Gadocha zdążą wrócić do Warszawy z amerykańskiego tournée⁹¹. „Po dwudziestu latach nierozstrzygniętej wojny w świetle jupiterów Stadionu Wojska Polskiego przy ul. Łazienkowskiej doszło jeszcze do jednej rywalizacji pomiędzy stołecznymi najlepszymi zespołami o Puchar Zamku Królewskiego”. Oczekiwane z dużym zainteresowaniem stołecznych sympatyków piłki nożnej spotkanie zespołów Legii i Gwardii, w pierwszej rywalizacji o Puchar Zamku Królewskiego, przyniósł zwycięstwo gwardzistom. Grali oni w pierwszej połowie meczu zdecydowanie lepiej i zasłużenie prowadzili po zaskakującym strzale Maształera. Po meczu prof. Stanisław Lorentz wręczył puchar kapitanowi drużyny Gwardii, Ryszardowi Szymczakowi⁹² i powiedział: „Inicjatywę

⁹⁰ APTW, Teczka – Imprezy. 1. Zarząd Główny, cz. 3. Pismo ZG TPW, L.dz. 298/73 z dnia 4 lipca 1973 r. skierowane do redakcji „Expressu Wieczornego”. „Express Wieczorny” 1973, nr 181, s. 1.

⁹¹ *Dochód na odbudowę Zamku. Legia i Gwardia w świetnej formie przed derbami Warszawy*, „Express Wieczorny” 1973, nr 188, s. 2; *Legia czy Gwardia najlepszą jednostką stolicy?*, „Express Wieczorny” 1973, nr 192, s. 3.

⁹² *Twardy mecz o inaugurację sezonu*, „Express Wieczorny” 1973, nr 200, s. 6.

Towarzystwa Przyjaciół Warszawy uważam za bardzo cenną. W ten sposób rzesze warszawskich kibiców mogły przyczynić się do wielkiego dzieła, jakim jest odbudowa Zamku. Słowa podziękowania należą się organizatorom oraz piłkarzom za przeprowadzenie tego bardzo ciekawego meczu⁹³.

W związku z obchodami dziesięciolecia swojej działalności Towarzystwo Przyjaciół Warszawy 16 września 1973 roku zorganizowało w Państwowej Wyższej Szkole Muzycznej przy ul. Okólnik uroczysty centralny koncert, w którym słowo wstępne wygłosił prof. Stanisław Lorentz. Wystąpili: Chór „Harfa”, Piotr Paleczny, soliści Teatru Wielkiego – Maria Olkisz i Andrzej Mróz, Ryszarda Hannin i Wacław Szklarski, koncert prowadził Janusz Borowicz. Bilety sprzedawane były po 20 zł, a dochód przeznaczony na odbudowę Zamku Królewskiego⁹⁴. Do listopada 1973 roku Towarzystwo od momentu pierwszej zbiórki funduszy na odbudowę Zamku zebrało 7 mln zł⁹⁵. Sam Oddział Centrum TPW w listopadzie 1973 roku z datków 37 ofiarodawców wpłacił 23 090 zł 50 gr na fundusz odbudowy Zamku⁹⁶. Za zasługi i uznanie działalności Obywatelski Komitet Odbudowy Zamku Królewskiego w 1973 roku przyznał pamiątkowe medale Zarządowi Głównemu TPW, Oddziałowi Centrum TPW oraz członkowi Towarzystwa, bardzo zasłużonemu w akcji zamkowej Stefanowi Netzowi⁹⁷. 27 stycznia 1974 roku Towarzystwo Przyjaciół Warszawy, wspólnie z Polskim Radiem i Telewizją oraz z Filharmonią Narodową, zorganizowało *Koncert Warszawski* w Sali Koncertowej Filharmonii Narodowej. Witając gości, prof. Stanisław Lorentz powiedział:

Koncert dzisiejszy odbywa się z okazji 29. rocznicy Wyzwolenia Warszawy. Witam serdecznie członków indywidualnych, zakłady pracy i instytucje – członków wspierających Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, którzy wspólnie z nami obchodzą rocznicę wyzwolenia Stolicy. Dochód ze sprzedaży biletów w całości zostanie przekazany na fundusz odbudowy Zamku. Składam gorące podziękowania Komitetowi do Spraw Radia i Telewizji, Dyrekcji Filharmonii Narodowej i wszystkim wykonawcom, którzy przyczynili się do zorganizowania dzisiejszej uroczystości⁹⁸.

W Sali Lelewelowskiej Instytutu Historycznego PAN odbyła się sesja plenarna Komisji Naukowej Obywatelskiego Komitetu Odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie, jej tematem było omówienie programu przyszłego

⁹³ *Puchar Zamku dla Gwardii*, „Życie Warszawy” 1973, nr 201, s. 6.

⁹⁴ *Jubileuszowy koncert Towarzystwa Przyjaciół Warszawy na odbudowę Zamku*, „Express Wieczorny” 1973, nr 215, s. 7.

⁹⁵ ATPW, Teczka – *Sprawozdanie z działalności za okres 16 XI 1970–30 X 1973 r.*, s. 6.

⁹⁶ *Dary pieniężne z kraju*, „Stolica” 1974, nr 4, s. 15.

⁹⁷ *Skrócone sprawozdanie z obrad V Walnego Zgromadzenia Delegatów TPW*, Towarzystwo Przyjaciół Warszawy, Warszawa 1974, s. 7.

⁹⁸ ATPW, Teczka – *Imprezy Zarządu Głównego i Oddziałów*, cz. 4. Tekst przemówienia prezesa TPW prof. Stanisława Lorentza na koncercie w dniu 27 stycznia 1974 r.

użytkowania zespołu zabudowań zamkowych, z których pierwsza część, obejmująca skrzydła południowe i południowo-wschodnie, czyli tzw. Dom Wielki wraz z wieżą Grodzką, planowana była do odbudowy i udostępniona publiczności już w 1976 roku. Zebranie Komisji Naukowej miało szczególne znaczenie, gdyż odbyło się na krótko przed przekazaniem społeczeństwu bryły zamkowej wraz z trzema wieżami. Obrady sesji otworzył przewodniczący Komisji Naukowej, wiceprzewodniczący OKOZK w Warszawie prof. Stanisław Lorentz, który przedstawił również referat programowy, omawiając przyszłe użytkowanie wszystkich kondygnacji zamkowych⁹⁹.

Oddział Centrum TPW, dzięki datkom 18 członków, w lutym 1974 roku przekazał 11 990 zł 50 gr na fundusz odbudowy Zamku¹⁰⁰. Zakończenie pierwszego etapu odbudowy i uroczyste przekazanie bryły Zamku Królewskiego nastąpiło 19 lipca 1974 roku. Jednak już wydarzenia towarzyszące zakończeniu pierwszego etapu znamionowały, iż dalsze prace nie będą pozbawione konfliktów. Rozgłośnia Polska Radia Wolna Europa zwróciła uwagę na fakt pominięcia i zepchnięcia w cień prof. Stanisława Lorentza i jego ekipy w czasie uroczystości zakończenia odbudowy w stanie surowym Zamku Królewskiego w Warszawie. „W przemówieniu Józefa Kępy ani razu nie padło nazwisko Stanisława Lorentza i Jana Zachwatowicza. Nie wymieniono architektów, którym zawdzięczamy wierne odtworzenie Zamku w jego dawnej historycznej postaci. Mamy uwierzyć, że Zamek Królewski zawdzięcza swą odbudowę wyłącznie Józefowi Kępie i partii”¹⁰¹.

W dniu 19 stycznia 1975 roku Zarząd Główny Towarzystwa Przyjaciół Warszawy i Oddział Centrum TPW w Państwowej Wyższej Szkole Muzycznej przy ul. Okólnik zorganizował uroczysty koncert z okazji 30. rocznicy „wyzwolenia Warszawy”. Dochód z niego przeznaczony był na fundusz odbudowy Zamku. Słowo wstępne wygłosił prezes TPW prof. Stanisław Lorentz¹⁰².

Kiedy Zygmunt III Waza przeniósł w roku 1596 swój dwór królewski z Krakowa do Warszawy, razem z całym dworem przenieśli się do nowej stolicy królewscy muzycy z Diomedesem Cato na czele. Nieco później zjechał się do Warszawy Adam Jarzębski, na dworze znalazł się również Marcin Mielczewski. Kapeli na Zamku Królewskim najpierw przewodzili Włosi: Asprillo Pacelli, Giovanni Francesco Anerio i Marco Scacchi, w drugiej połowie XVII wieku

⁹⁹ J. Lileyko, A. Rottermund, *Posiedzenie Komisji Naukowej Obywatelskiego Komitetu Odbudowy Zamku Królewskiego*, „Kronika Warszawy” 1974, nr 3, s. 106.

¹⁰⁰ *Wpłaty krajowe*, „Stolica” 1974, nr 17, s. 15.

¹⁰¹ P. Majewski, *Ideologia a konserwacja. Restauracja Zamku Królewskiego w Warszawie 1944–1980*, „Rocznik Warszawski” 2005, t. 33, s. 129; Archiwum Zamku Królewskiego (dalej: AZK), Radio „Wolna Europa”, *Pominięcie budowniczych Zamku*, „Facts and Views” 1974, No 4427.

¹⁰² ATPW, *Teczka – Imprezy Zarządu Głównego i Oddziałów*, cz. 4. Zaproszenie.

Polacy: Bartłomiej Pękiel i Jacek Różycki¹⁰³. Te wielkie tradycje Zamku odrodziły się dzięki namowom prof. Stanisława Lorentza i wielkiemu zaangażowaniu Marka Sewena.

Z inicjatywy Warszawskiego Towarzystwa Muzycznego i Towarzystwa Przyjaciół Warszawy weszły do tradycji koncerty „Capella Arcis Varsoviensis”, tam gdzie w dalszym ciągu pracowali konserwatorzy i budowniczowie, w świecących jeszcze czerwienią cegieł ścianach, w surowej niewykończonej Sali Koncertowej, zwanej dawniej Kaplicą Saską¹⁰⁴. W 1968 roku Marek Sewen zorganizował przy Warszawskim Towarzystwie Muzycznym Orkiestrę Kameralną „Warszawskie Smyczki”, która działała do 1974, zespół składał się z najwybitniejszych muzyków Filharmonii Narodowej.

W 1975 Marek Sewen założył Kapelę Zamku Warszawskiego „Capella Arcis Varsoviensis”, która swą działalnością nawiązywała do dawnych tradycji muzycznych Zamku Królewskiego w Warszawie. Powstanie orkiestry wynikało z wielu rozmów Marka Sewena, zasłużonego działacza Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, przeprowadzonych z prof. Stanisławem Lorentzem, który wiedział, że należy doprowadzić do stworzenia zespołu, na wzór dawnych orkiestr dworskich, który by prezentował i kultywował tradycje zamkowe. W skład zespołu liczącego 17 osób, wchodził znakomici muzycy warszawscy, tworząc orkiestrę smyczkową, „charakteryzującą się szlachetnym brzmieniem i precyzją wykonania”. Repertuar zespołu „Capella Arcis Varsoviensis” obejmował muzykę kameralną od XVI wieku, składał się z utworów muzyki polskiego renesansu i baroku, w tym dzieł Adama Jarzębskiego, kompozytora wczesnego baroku, serwitora królewskiego, muzyka kapeli królewskiej w Warszawie, który cieszył się wielkim uznaniem króla Zygmunta III Wazy. Zespół prezentował także muzykę *Na Dworze Królów Polskich*, muzykę w Starej Warszawie, arcydzieła muzyki kameralnej takich twórców, jak: Johann Sebastian Bach, Georg Friedrich Haendel, Arcangelo Corelli, Antonio Vivaldi, Jean Philippe Rameau, Henry Purcell, Wolfgang Amadeus Mozart, Edvard Grieg, Piotr Czajkowski oraz transkrypcje najpopularniejszych miniatur instrumentalnych XVIII i XIX wieku, nie zabrakło również utworów kompozytorów współczesnych¹⁰⁵.

W lutym 1975 roku Towarzystwo Przyjaciół Warszawy Oddział Centrum dokonało wpłat członków w kwocie 19 207 zł 75 gr na fundusz odbudowy Zamku¹⁰⁶. Dzięki staraniom i przy współudziale w pracach organizacyjnych TPW, 2 marca 1975 roku po raz drugi odbył się mecz piłki nożnej o Puchar Zamku

¹⁰³ *Muzyka na Zamku Warszawskim*, „Życie Warszawy” 1975, nr 203, s. 7.

¹⁰⁴ *Koncerty na Zamku*, „Stolica” 1975, nr 36, s. 11.

¹⁰⁵ ATPW, Teczka – Imprezy Zarządu Głównego i Oddziałów, cz. 4. Folder okolicznościowy.

¹⁰⁶ B. Okulski, *Capella Arcis Varsoviensis*, „Stolica” 1978, nr 1, s. 15.

Królewskiego w Warszawie, pomiędzy klubami warszawskimi Legią i Gwardią. Dochód z meczów w kwocie 94 tys. zł przeznaczono na odbudowę Zamku¹⁰⁷.

W ramach promocji organizowanych koncertów w theatrum zamkowym Towarzystwo Przyjaciół Warszawy i Warszawskie Towarzystwo Muzyczne wyszło z nowym pomysłem. Na Starym Mieście i na placu Zamkowym pojawił się rybałt w malowniczych szatach przebrany za herolda oraz doboasz, który stukotem werbla zachęcał przechodniów do wysłuchania anonsu. W ten sposób melomanom przypominano o zamkowych koncertach, a dochód z organizowanych koncertów tradycyjnie przeznaczany był na odbudowę Zamku¹⁰⁸. W roli herolda wystąpił Jan Osowski, doboaszem był Jerzy S. Adamczewski. „Wieść rozniosła się lotem błyskawicy, jako że przezacny Herold obwieścił wszem i wobec o koncertach na zamkowych komnatach, w miesiącu wrześniu w stolicy się odbywających”¹⁰⁹.

Z okazji obchodów Warszawskiego Września Warszawskie Towarzystwo Muzyczne i Towarzystwo Przyjaciół Warszawy zorganizowały wspólnie cztery koncerty, które odbyły się w niedzielę, w samo południe, w Sali Koncertowej Zamku, „przy płomieniach świec, w surowych nieprzyozdobionych ścianach, a zacni goście, pośród których sam prof. Stanisław Lorentz na honorowym miejscu zasiadał”¹¹⁰. 7 września 1975 roku w pierwszym koncercie wystąpiła Orkiestra Kameralna „Warszawskie Smyczki” pod dyrekcją Marka Sewena, z udziałem aktorów Anny Milewskiej i Jan Englerta. Honory gospodarza tej poetycko-muzycznej uczty pełnił Władysław Hańcza¹¹¹. 14 września 1975 roku na Zamku wystąpił „Kwartet Wilanowski” pod dyrekcją Tadeusza Gadziny, poezję recytował Zbigniew Zapasiewicz. Całość koncertu prowadziła Ryszarda Hanin. Brało w nim udział 600 melomanów, miłośników poezji, a także varsavianistów, którzy mieli okazję wysłuchać utwory Grażyny Bacewicz i Witolda Lutosławskiego oraz wiersze Juliusza Słowackiego, Juliana Tuwima i Władysława Broniewskiego. 21 września 1975 roku w koncercie prowadzonym przez Gustawa Holoubka wystąpiła Orkiestra Kameralna „Warszawskie Smyczki” oraz Anna Milewska i Jan Englert. 28 września 1975 roku, na zakończenie cyklu, na Zamku w koncercie *Gościniec albo krótkie opisanie Warszawy*, nawiązującym tytułem do słynnego dzieła Adama Jarzębskiego, wystąpiła „Fistulatores et Tubicinatores Varsovienses” pod dyrekcją prof. Kazimierza Piwkowskiego, z udziałem Wojciecha Siemiona, koncert poprowadził Jan Świdorski¹¹².

¹⁰⁷ *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy za rok 1975*, Towarzystwo Przyjaciół Warszawy, Warszawa 1976, s. 3.

¹⁰⁸ *Muzyka i poezja*, „Express Wieczorny” 1974, nr 199, s. 3.

¹⁰⁹ *Herold na pl. Zamkowym*, „Życie Warszawy” 1975, nr 207, s. 12.

¹¹⁰ *Muzyka na Zamku Królewskim*, „Express Wieczorny” 1975, nr 194, s. 2.

¹¹¹ *Muzyka i poezja na Zamku Królewskim*, „Życie Warszawy” 1975, nr 203, s. 7.

¹¹² *Jeszcze jedna słoneczna niedziela*, „Życie Warszawy” 1975, nr 213, s. 2; *W niedzielę na Zamku*, „Express Wieczorny” 1975, nr 203, s. 4.

Również w dniu 28 września 1975 roku Zarząd Główny TPW oraz Oddział Centrum TPW zorganizowały w Państwowej Wyższej Szkole Muzycznej na Okólniku koncert, słowo wstępne wygłosił prof. Stanisław Lorentz. W koncercie, który prowadził Waław Szklarski, aktor Teatru Ziemi Mazowieckiej, wystąpili Wiesław Ochman – śpiew, Jolanta Monardii profesor rzymskiego Konserwatorium – harfa, Jacek Weiss – fortepian, Orkiestra Kameralna „Warszawskie Smyczki” pod dyrekcją Marka Sewena z udziałem Krystyny Zachwatowicz oraz Chór „Harfa” pod dyrekcją Janusza Dąbrowskiego. We wszystkich pięciu koncertach artyści wystąpili społecznie, a zebrane fundusze zostały wpłacone na rzecz odbudowy Zamku Królewskiego. We wrześniu 1975 roku Zarząd Główny TPW przekazał 3 tys. zł, a Oddział Centrum TPW 47 195 zł 50 gr na fundusz odbudowy Zamku¹¹³.

25 stycznia 1976 roku Komitet ds. Radia i Telewizji, Towarzystwo Przyjaciół Warszawy oraz Filharmonia Narodowa, w związku z 31. rocznicą „wyzwolenia Warszawy” zorganizowały uroczysty poranek muzyczny, z którego całkowity dochód przeznaczono na fundusz odbudowy Zamku. Bilety sprzedawano w biurze Towarzystwa Przyjaciół Warszawy przy placu Zamkowy 10, w cenie 30, 25 i 20 zł¹¹⁴. Słowo wstępne o Zamku przed rozpoczęciem koncertu wygłosił prof. Stanisław Lorentz, a w koncercie wystąpiła Orkiestra Polskiego Radia i Telewizji pod dyrekcją Włodzimierza Kamirskiego i Stefana Rachonia¹¹⁵. Udział wzięli ponadto Bohdan Paprocki, Urszula Trawińska-Moroz, Ryszard Tarasiewicz, Jolanta Kubicka, Jerzy Połomski, poezję recytowała Manuela Kiernowska, koncert prowadził Ryszard Sadowski¹¹⁶.

W przeciągu trzech lat, dzięki zaangażowaniu TPW, odbyło się w stolicy ponad 1 600 wydarzeń, od spotkań w niewielkim gronie po koncerty na Zamku, w których uczestniczyło ponad 120 tys. osób¹¹⁷. Ze składek członków zwyczajnych i wspierających Towarzystwo, celem przekazania Obywatelskiemu Komitetowi Odbudowy Zamku, zakupiło z dawnych zbiorów rodziny Tarnowskich gobelin wykonany wg kartonu artysty flamandzkiego z Antwerpii – Coecke van Aelsta z drugiej połowy XVI wieku, przedstawiający *Dawida i Abigail*¹¹⁸. Arras ukazuje scenę ze Starego Testamentu, w której Abigail stara się pozyskać przychylność króla Dawida, ofiarowując mu żywność dla wojska¹¹⁹. Ten niezwykle

¹¹³ *Wpłaty indywidualne*, „Stolica” 1975, nr 38, s. 15.

¹¹⁴ ATPW, Teczka – Imprezy Zarządu Głównego i Oddziałów, cz. 4. Pismo skierowane do Dyrekcji Dzienników Telewizyjnych z dnia 20 stycznia 1976 r., L.dz. 29/76.

¹¹⁵ *Dochód na odbudowę Zamku. Koncert w Filharmonii*, „Kurier Polski” 1976, nr 16, s. 6.

¹¹⁶ *Wielki koncert na odbudowę Zamku Królewskiego*, „Express Wieczorny” 1976, nr 16, s. 7.

¹¹⁷ *Towarzystwo Przyjaciół Warszawy. Ludzie zaangażowani, znający i kochający swe miasto*, „Trybuna Ludu” 1976, nr 277, s. 6.

¹¹⁸ *Arras dla Zamku Królewskiego*, „Stolica” 1976, nr 25, s. 10.

¹¹⁹ *Flamandzki arras dla Zamku Królewskiego*, „Express Wieczorny” 1975, nr 286, s. 3.

cenny dar dla Zamku można było po zakupieniu przez TPW oglądać w Muzeum Narodowym¹²⁰. Oficjalne przekazanie daru miało miejsce w styczniu 1976 roku. Arras zdobi dziś Galerię Owalną na pierwszym piętrze w miejscu, przez które przechodzą wszyscy zwiedzający Zamek.

Oddział Grochów TPW dla swoich członków i sympatyków zorganizował w dniu 8 października 1976 roku, w Bibliotece Pedagogicznej przy ul. Goctowskiej projekcję filmu o zniszczeniu i odbudowie Zamku Królewskiego w Warszawie¹²¹.

16 stycznia 1977 roku, z okazji 32. rocznicy „wyzwolenia Warszawy” w Sali Koncertowej Filharmonii Narodowej, Towarzystwo Przyjaciół Warszawy oraz Komitet do Spraw Radia i Telewizji „Polskie Radio i Telewizja” zorganizowały koncert na rzecz Zamku Królewskiego¹²². Dochód z niego w kwocie 28 tys. zł przeznaczono na fundusz odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie, udział wzięli Krystyna Borucińska, Renata Humen, Barbara Strzelecka, Krzysztof Jakowicz, Leonard Mróz, Paulos Raptis i Andrzej Ratusiński. Wystąpiło również Towarzystwo Śpiewacze „Harfa” pod dyrekcją Andrzeja Banasiewicza, a pod dyrekcją Marka Sewena wystąpiła „Capella Arcis Varsoviensis”, na fortepianie grał Jacek Weiss. Koncert prowadził Wojciech Syroka. Wszyscy wykonawcy zrzekli się honorarium na rzecz funduszu odbudowy Zamku. W wygłoszonym słowie wstępnym prof. Stanisław Lorentz mówił o odbudowie Zamku Królewskiego. Za wieloletni, bezinteresowny udział w imprezach koncertowych organizowanych przez TPW wręczono Złotą Honorową Odznakę Towarzystwa Przyjaciół Warszawy Chórowi „Harfa”¹²³.

Tradycyjnym uroczystym koncertem wrześniowym uczciły „Miesiąc Stolicy” Towarzystwo Przyjaciół Warszawy oraz Warszawska Opera Kameralna. Odbył się on 3 września 1977 roku w udostępnionej bezpłatnie sali koncertowej Filharmonii Narodowej. Dochód z koncertu przeznaczony został na fundusz odbudowy Zamku Królewskiego. Wystąpili honorowo Polska Orkiestra Kameralna pod dyrekcją Jerzego Maksymiuka oraz Zbigniew Czapczyński – skrzypce solo i Zofia Rysiówna – recytacja. W programie znalazły się utwory Mozarta, Bacha i Haydna. Słowo wstępne wygłosił prof. Stanisław Lorentz, prezes ZG TPW¹²⁴.

Członkowie TPW znali przyszłe potrzeby Zamku Królewskiego, a zwłaszcza te, które miały nastąpić po otwarciu Zamku dla zwiedzających. Wiedzieli, że będą potrzebni odpowiednio przeszkoleni przewodnicy. Towarzystwo

¹²⁰ *Dary, czyny, zobowiązania*, „Stolica” 1976, nr 10, s. 15.

¹²¹ ATPW, Teczka – Imprezy Zarządu Głównego i Oddziałów, cz. 4. Zaproszenie.

¹²² *32. rocznica wyzwolenia. Miasto, które jest symbolem żywotności naszego narodu*, „Express Wieczorny” 1977, nr 12, s. 1.

¹²³ *Na rzecz Zamku Królewskiego*, „Stolica” 1977, nr 6, s. 10; *Uroczyste spektakle w Teatrze Wielkim i Filharmonii Narodowej*, „Życie Warszawy” 1977, nr 13, s. 6.

¹²⁴ *Dla Warszawy*, „Stolica” 1977, nr 40, s. 10; *Koncert na Zamek*, „Stolica” 1977, nr 42, s. 6.

zapropomowało współpracę Zarządowi Warszawskiemu ZSMP. Wydziałowi Kultury Zarządu Warszawskiego udało się zachęcić 75 kandydatów na kurs społeczny przewodników po Zamku. Kurs rozpoczął się 11 października 1977 roku, obejmował cykl wykładów na temat historii Zamku, jego rekonstrukcji i konserwacji dzieł sztuki. Wykładowcami kursu zostali historycy sztuki, pracownicy Muzeum Narodowego¹²⁵. Choć Zamek już był odbudowany, ale jeszcze niedostępny dla zwiedzających, to jednak Towarzystwo nieustrudzenie przeprowadzało akcje zbiórki pieniędzy na rzecz odbudowy Zamku¹²⁶.

W 80. rocznicę urodzin prof. Stanisława Lorentza, w 1979 roku został wydany „Rocznik Warszawski” t. 15, w całości poświęcony historii Zamku Królewskiego. Zamieszczone w jubileuszowym tomie naukowe publikacje dotyczyły źródeł do dziejów warszawskiego Zamku z lat 1313–1549, opublikowano także materiały dotyczące historii budowy i dziennik konserwatorski oraz podzieleno się z czytelnikami najnowszymi odkryciami archeologicznymi, „dokonanymi na terenie królewskiej budowli”¹²⁷. Na przeprowadzoną ankietę wśród ludzi nauki, techniki i kultury przez „Express Wieczorny” w 1979 roku, prof. Stanisław Lorentz odpowiedział:

Dla mnie osobiście najważniejszym wydarzeniem dekady lat siedemdziesiątych jest to, że mogliśmy rozpocząć odbudowę Zamku Królewskiego w Warszawie. Odbudowę, która rozwija się tak wspaniale dzięki ofiarności całego narodu, gorącemu poparciu społeczeństwa oraz władz politycznych i państwowych. (...) Kiedy już będziemy mieli urządzony i otwarty dla społeczeństwa wspaniały zespół przeszło stu sal wielkiego pomnika kultury narodowej o charakterze narodowego muzeum, jakim jest Zamek Królewski, życzyłbym sobie, aby w ciągu najbliższych dwóch lat można było przystąpić do pełnej odbudowy i zagospodarowania Pałacu pod Blachą, Ogrodu Zamkowego i tarasu od strony Wisły oraz drugiego dziedzińca, który wiąże korpus główny Zamku z ul. Kanonia i Starym Miastem¹²⁸.

Członkowie TPW w dalszym ciągu podejmowali akcje na rzecz odbudowy Zamku. W Filharmonii Narodowej w Warszawie odbył się 10 września 1980 roku tradycyjny koncert wrześniowy zorganizowany przez Towarzystwo Przyjaciół Warszawy. W koncercie, z którego dochód przeznaczony został na dalszą odbudowę Zamku Królewskiego w Warszawie udział wzięli soliści-muzycy:

¹²⁵ *Kurs społecznych przewodników*, „Stolica” 1977, nr 45, s. 14; *Kurs zamkowych przewodników*, „Życie Warszawy” 1977, nr 288, s. 5.

¹²⁶ *Wpłaty pieniężne*, „Stolica” 1979, nr 43, s. 2.

¹²⁷ „Rocznik Warszawski” *źródłem wiedzy o dziejach stolicy*, „Express Wieczorny” 1979, nr 151, s. 4. W skład Komitetu Redakcyjnego oraz Rady Redakcyjnej wchodził także członek TPW, a sam prof. Stanisław Lorentz był przewodniczącym Rady Redakcyjnej „Rocznika Warszawskiego”.

¹²⁸ *Skarby kultury przywrócone narodowi*, „Express Wieczorny” 1979, nr 248, s. 1.

Bronisław Kawalla, Andrzej Kacperczyk, Krystyna Głowacka, recytatorzy: Danna Nagórna i Piotr Loretz oraz „Capella Arcis Varsoviensis” pod dyrekcją Marka Sewena. Koncert prowadził Bohdan Zalewski, słowo wstępne o dziele odbudowy Zamku Królewskiego wygłosił prof. Stanisław Lorentz. Na program artystyczny złożyły się utwory kompozytorów polskich, wśród nich Adama Jarzębskiego, Fryderyka Chopina, Henryka Wieniawskiego¹²⁹.

W ramach imprez „Warszawskiego Września”, Oddział Centrum TPW oraz Klub Międzynarodowej Prasy i Książki przy Nowym Świecie zorganizowały spotkanie z prof. Aleksandrem Gieysztozem. Tematem był oczywiście Zamek Królewski w Warszawie. Dyrektor Zamku opowiadał o historii oraz przebiegu prac związanych z jego odbudową, zrelacjonował stan obecny i zamierzenia na przyszłość. Zadowolenie wzbudziła zapowiedź o udostępnianiu dla zwiedzających części Zamku już od listopada 1981 roku¹³⁰. Jeszcze w kwietniu 1982 roku Zarząd Główny TPW przekazał 750 zł, a Oddział Stare Miasto TPW 3025 zł na konto Obywatelskiego Komitetu Odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie¹³¹.

W 1978 roku reżyser Franciszek Fuchs, nakręcił 20-minutowy film biograficzno-dokumentalny *Szkic do portretu*, poświęcony Stanisławowi Lorentzowi. Na zakończenie filmu Profesor powiedział:

(...) W straszliwych czasach ostatniej okupacji niemieckiej trzeba było podjąć nieustępliwą walkę o ratowanie dóbr naszej kultury. I wtedy losy moje zostały związane z Zamkiem Królewskim w Warszawie. Myślałem o Zamku, jako symbolu, który nas wszystkich wiąże i dlatego tak uparcie dążyłem do odbudowy Zamku. Najradośniejszy to był dla mnie dzień 20 stycznia 1971 r. – gdy najważniejsze władze Polski Ludowej podały do wiadomości, że rozpocząć możemy odbudowę Zamku, i że realizowana ona być może w czynie społecznym przez cały naród. Bardzo się cieszę, że tak szybko, tak sprawnie, tak dobrze przebiega odbudowa zamku, że powróci tu to wszystko, co z Zamku zostało uratowane i że jego wnętrza będą wspaniałe. Nie tak daleki jest już dzień, gdy Zamek – Pomnik Historii i Kultury Narodowej otworzy swe wrota i oddany zostanie w służbę całemu społeczeństwu¹³².

Na początku 1984 roku warszawska prasa donosiła o przyznaniu prof. Stanisławowi Lorentzowi dorocznej nagrody Zarządu Polskiego Ośrodka Kultury Europejskiej (SEC) za zasługi dla kultury polskiej poza granicami kraju. W ogłoszonym komunikacie PAP informowano, iż SEC na plenarnym posiedzeniu obradującym pod przewodnictwem prezesa Michała Rusinka podjął jedomyślnie uchwałę w sprawie nagrody. Profesor natychmiast po przeczytaniu tego

¹²⁹ *Koncert wrześniowy na dalszą odbudowę Zamku Królewskiego*, „Nasza Trybuna” 1980, nr 196, s. 3; *Koncert na dalszą odbudowę Zamku Królewskiego*, „Trybuna Ludu” 1980, nr 216, s. 3.

¹³⁰ *Spotkanie z prof. Aleksandrem Gieysztozem*, „Stolica” 1981, nr 42, s. 10.

¹³¹ *Wpłaty pieniężne*, „Stolica” 1982, nr 16, s. 2.

¹³² ASL, [MNW DEP]: (1118), k. 40.

komunikatu w „Życiu Warszawy” wystosował list, za pośrednictwem redakcji, do prezesa Michała Rusinka¹³³.

Wielce Szanowny Panie Prezesie!

(...) Bardzo sobie cenię jednogłówną uchwałę w tej sprawie plenarnego posiedzenia Zarządu SEC i dziękuję za pochlebną opinię o mojej międzynarodowej działalności w dziedzinie kultury. W listopadzie 1982 roku zrzekłem się mego stanowiska dyrektora Muzeum Narodowego w Warszawie, a równocześnie zrzekłem się godności wiceprezesa Obywatelskiego Komitetu Odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie i udziału w tym Komitecie. Żadnych funkcji w dziedzinie kultury w kraju ani za granicą nie pełnię i nie zamierzam podejmować. Przyznanej mi nagrody w tych warunkach przyjąć nie mogę¹³⁴.

W przeddzień 45. rocznicy napaści Niemiec na Polskę i wybuchu II wojny światowej jak donosiła prasa, Zamek Królewski przekazany został w służbę społeczeństwu. Urna z sercem Tadeusza Kościuszki spoczęła w kaplicy zamkowej. W uroczystości wziął udział Wojciech Jaruzelski, przemawiał Henryk Jabłoński¹³⁵. Tego samego dnia na Zamku zebrała się Rada Naczelna ZBOWiD z okazji 35-lecia działalności. Na uroczystościach zabrakło tego, który od 1939 roku walczył o zachowanie dziedzictwa, również ze strony organizatorów czy władz państwowych nie padły słowa podziękowań pod adresem Stanisława Lorentza ani nie zostało wymienione zaangażowanie członków Towarzystwa w odbudowę Zamku. Jak wspominał w swoich albumach prof. Stanisław Lorentz: „Oczywiście nie uczestniczyłem w żadnych uroczystościach zamkowych 30 i 31 sierpnia. Na poufne zapytania wcześniejsze odpowiedziałem, że odmawiam uczestnictwa. Włączenie do uroczystości ZBOWiD-u i przemówienie polityczne Henryka Jabłońskiego uważam za skandaliczne. Jest to dla mnie dzień bardzo smutny – otwarcie Zamku. Jestem szczęśliwy. I jestem szczęśliwy, że w uroczystościach nie uczestniczyłem, oglądałem ją w telewizji”¹³⁶.

Od wielu znajomych i przyjaciół nadchodziły do Profesora listy z podziękowaniami za odbudowanie Zamku, z osobistymi refleksjami. Wśród tej korespondencji znajduje się list od prof. Juliusza W. Gomulickiego, wiceprezesa ZG TPW:

Czcigodny i Drogi Panie Profesorze –

przyglądałem się uważnie – w telewizji – osobliwej uroczystości przekazania ministrowi Ż. przez samozwańczego „przewodniczącego” Komitetu Odbudowy Zamku Królewskiego „aktu” zakończenia owej odbudowy i serdecznie gratulowałem,

¹³³ Nagroda polskiego SEC dla prof. Stanisława Lorentza, „Życie Warszawy” 1984, nr 8, s. 2.

¹³⁴ List prof. Lorentza, „Tygodnik Powszechny” 1984, nr 6, s. 2.

¹³⁵ Zamek Królewski przekazany w służbę społeczeństwu, „Życie Warszawy” 1984, nr 209, s. 1–2.

¹³⁶ ASL, [MNW DEP]: (1121) s. 30.

w myśli, Panu Profesorowi, jego niedawnej rezygnacji z wszelkich zamkowych praw i obowiązków.

Inicjator i nieustrudzony rzecznik odbudowy Zamku Królewskiego, troskliwy konserwator jego szczątków, inspirator i animator związanych z nim badań naukowych, krótko mówiąc: prawdziwy wskrzesiciel tego pomnika sławy i chwały narodowej – świecił wówczas przez nieobecność!

„Eo magis praefulgebat – że sparafrazuję Tacyta (Ann.III 76) – quod non videbatur...”.

Serdeczne pozdrowienia i życzenia dobrego zdrowia załącza zawsze serdecznie oddany Juliusz W. Gomulicki¹³⁷.

Po wielu latach starań Janiny Sulkiewicz i Jadwigi Radlińskiej, córek Kazimierza Brokła, dzięki zaangażowaniu osobistemu prof. Stanisława Lorentza Towarzystwo Przyjaciół Warszawy podjęło oficjalnie w kwietniu 1981 inicjatywę wmurowania tablicy upamiętniającej śmierć kustosa ratującego zbiory Zamku Królewskiego – Kazimierza Brokła, „symbolu osobistego poświęcenia w imię obrony wartości moralnych i bezcennych dóbr kultury”¹³⁸. Symboliczny grób (tablica pamiątkowa) znajduje się przy Bramie Grodzkiej od strony Trasy WZ, odsłonięto go 17 września 1984 roku.

Członkowie TPW, poprzez swoje zaangażowanie, wpływali na kształtowanie postaw mieszkańców całego kraju. Realizacja zamierzonego celu sprzyjała pogłębieniu wiedzy o Zamku, co znalazło swój wyraz w zaangażowaniu społeczeństwa w sprawy odbudowy. Upowszechnianie wiedzy, umacnianie więzi, rozwijanie współpracy z organizacjami społecznymi działającymi w kraju i polonijnymi, inicjowanie wydawnictw, organizowanie imprez w celu zwiększenia zainteresowania sprawami Zamku przyniosło efekt. Społeczna misja TPW nie zakończyła się z chwilą całkowitego zakończenia prac budowlanych i przekazania Zamku do użytku. Rozpoczął się nowy, bardzo ważny rozdział upowszechniania wśród społeczeństwa znaczenia i roli Zamku, jako kluczowego ośrodka kultury narodowej i sztuki oraz upamiętniania jego dziejów. Do dzisiaj przewodniczy turystyki miejskiej, zrzeszeni w szeregach Towarzystwa, organizują dla turystów wycieczki z oprowadzaniem po Zamku Królewskim w Warszawie.

¹³⁷ Ibidem.

¹³⁸ M. Werde, *Pamięci kustosa Zamku Kazimierza Brokła*, „Kronika Zamkowa” 1986, t. 2, s. 29.

3.2. Ochrona dziedzictwa materialnego i niematerialnego przez Towarzystwo Przyjaciół Warszawy¹³⁹

Od początku swojej działalności Towarzystwo nie mogło i nie chciało przechodzić obojętnie obok jakichkolwiek zaniedbań wobec zabytków i pamiątek przeszłości. Stąd wynikła działalność Towarzystwa Przyjaciół Warszawy na polu opieki społecznej nad zabytkami i zespołami zabytkowymi. Rozpoczęto pomoc miejskim i państwowym placówkom konserwatorskim poprzez prace społeczne członków stowarzyszenia nad dokumentacją, inwentaryzacją, uzupełnianiem rejestrów obiektów będących pod ochroną Konserwatora Zabytków m.st. Warszawy oraz przeprowadzenie licznych interwencji w obronie zagrożonych obiektów, w tym wiele udanych¹⁴⁰.

Już na początku swojej działalności (9 czerwca 1965 roku) Towarzystwo zorganizowało dla swoich członków wycieczkę do Muzeum w Pałacu Wilanowskim. W tym czasie Muzeum „przeżywało nieustający szczyt popularności”. W wycieczce wzięło udział ponad 400 osób. Kustosze Muzeum w Wilanowie Wojciech Fijałkowski systemem „non stop” wygłaszał prelekcje o historii pałacu i jego budowie. W czynie społecznym oprowadzali zwiedzających adiunkci i studenci Wydziału Historii Sztuki Uniwersytetu Warszawskiego oraz sam kustosz¹⁴¹.

W wypełnionym holu Muzeum Narodowego, Towarzystwo (5 maja 1967 roku) zorganizowało spotkanie z Naczelnym Architektem Warszawy inż. arch. Czesławem Kotelą, podczas którego prowadzący zaprezentował bogaty zestaw zdjęć ilustrujących Warszawę. Czesław Kotela omawiał miejsce i rolę Warszawy w Europie i w Polsce. Mówił o Warszawskim Zespole Miejskim, który w czasie okupacji, w konspiracji opracowywał studia urbanistyczne. Przypomniał o odbudowanych zabytkach i nowoczesnej architekturze. Naszkicował kształt urbanistyczny Warszawy przyszłości w roku 1980¹⁴². Cenną i interesującą inicjatywą prof. Stanisława Lorentza oraz Towarzystwa był zorganizowany wśród członków organizacji konkurs na najlepsze usytuowanie w Warszawie dwóch znajdujących się na wewnętrznym dziedzińcu Muzeum Narodowego rzeźb *Siłacza* i *Dawida*. *Siłacz* to rzeźba Stanisława Czarnowskiego wykonana w 1908 roku i w tym samym roku wystawiona w Paryżu, gdzie otrzymała wyróżnienie oraz nagrodę Akademii Petersburskiej. Obecnie rzeźba stoi przy ulicy Brzozowej 1/3 w Warszawie, nieopodal tarasu widokowego znajdującego się na Górze

¹³⁹ Rozdział publikowany był w wersji skróconej, jako artykuł naukowy: B. Michalec, *Ochrona dziedzictwa materialnego i niematerialnego przez Towarzystwo Przyjaciół Warszawy*, „Niepodległość i Pamięć” 2020, r. 27, nr 4 (72), s. 85–130.

¹⁴⁰ K. Krzyżakowa, *Miłośnicy Warszawy – Warszawie*, op. cit., s. 4.

¹⁴¹ *Towarzystwo Przyjaciół Warszawy gośćmi Wilanowa*, „Stolica” 1965, nr 26, s. 10.

¹⁴² *Interesująca prelekcja Naczelnego Architekta Warszawy*, „Stolica” 1967, nr 21, s.10.

Gnojnej. Z kolei posąg *Dawida*, rzeźba Teodora Gruyere'a wykonany w 1870 roku, obecnie znajduje się w Parku Ujazdowskim.

Oddziały TPW zwróciły się do architektów dzielnicowych o pomoc w wytypowaniu właściwych miejsc dla usytuowania rzeźb, a następnie propozycje te poddawane miały być dyskusji na zebraniach, w których oprócz członków Towarzystwa wzięli udział przedstawiciele zakładów pracy i organizacji społecznych¹⁴³. Po dokonaniu weryfikacji propozycji, Oddziały TPW miały przelać swoje propozycje do 30 kwietnia 1968 roku do jury konkursu, które w końcowym etapie zdecydowało o wyborze najlepszego projektu i wspólnie z Prezydium Stołecznej Rady Narodowej zajęło się umieszczeniem rzeźb. W skład jury konkursu weszli dr Jerzy Wołczyk – wiceprezes TPW i zarazem wiceprzewodniczący Stołecznej Rady Narodowej, inż. Czesław Kotela – Naczelny Architekt Warszawy, redaktor Karolina Beylin, inż. Jerzy Grabowski i Zygmunt Dworakowski. Redakcja „Stolicy” zapraszała wszystkich czytelników do wzięcia udziału w konkursie¹⁴⁴.

Wspólnie z dyrekcją Muzeum Narodowego, Towarzystwo podjęło akcję bezpłatnego udostępniania w niektóre dni pałaców w Wilanowie i Łazienkach dla stołecznych zakładów pracy. Celem akcji była promocja dwóch najważniejszych zabytków Warszawy oraz edukacja historyczna wśród robotników¹⁴⁵.

Władze miasta w końcu zaczęły głębiej zastanawiać się nad losami zabytków w Warszawie. Choć już odbudowano Stare Miasto, Zamek Królewski i Ujazdowski był w trakcie odbudowy, należało zastanowić się i przyjąć koncepcję zabezpieczenia zabytków, których stan był raczej opłakany. W 1974 roku władze miejskie planowały nawiązać ścisłą współpracę w tym zakresie z Instytutami Politechniki Warszawskiej i Uniwersytetu Warszawskiego, którego studenci mieli odbywać w Urzędzie Konserwatorskim staże zawodowe. Podobna współpraca przewidziana była z Wydziałem Architektury Politechniki Warszawskiej, a także z zainteresowanymi stowarzyszeniami i organizacjami poprzez wciągnięcie ich przedstawicieli do Rady Ochrony Dóbr Kultury m.st. Warszawy. Zamierzano stworzyć wspólną platformę działań komisji konserwatorskich Stowarzyszenia Historyków Sztuki, Stowarzyszenia Architektów Polskich, Komisji Zabytków i Rozwoju Miasta, Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, Towarzystwa Przyjaciół Dawnych Powązek i Komisji Opieki nad Zabytkami PTTK¹⁴⁶.

Przy Oddziale Centrum TPW rozpoczęła działalność (5 listopada 1974 roku) Komisja Ochrony Zabytków pod przewodnictwem Witolda Strausa.

¹⁴³ B. Michalec, *Ochrona dziedzictwa materialnego...*, op. cit., s. 87.

¹⁴⁴ *Szukamy miejsca dla „Siłacza” i „Dawida”, „Stolica”* 1967, nr 50, s. 11.

¹⁴⁵ B. Michalec, *Ochrona dziedzictwa materialnego...*, op. cit., s. 87.

¹⁴⁶ L. Krzyżanowski, *O program ochrony zabytków Warszawy*, „Kronika Warszawy” 1975, nr 2, s. 135. Referat wygłoszony na posiedzeniu Klubu Konserwatorskiego Warszawskiego oddziału Stowarzyszenia Historyków Sztuki w dniu 25 października 1974 r.

Koordynowała ona prace w całym Towarzystwie. Po dwóch latach doświadczeń, decyzją Walnego Zgromadzenia Delegatów w grudniu 1976 roku powołano Komisję przy Zarządzie Głównym, która rozpoczęła swą działalność 1 stycznia 1977 roku, pod przewodnictwem Witolda Strausa. W czerwcu 1983 roku, po Walnym Zgromadzeniu Delegatów TPW funkcję przewodniczącego Komisji objął Wojciech Fijałkowski, ponieważ w 1982 roku Witold Straus został wybrany na przewodniczącego Warszawskiego Oddziału Towarzystwa Opieki nad Zabytkami¹⁴⁷. W 1993 roku przewodniczącym Komisji Ochrony zabytków został Janusz Sujecki¹⁴⁸.

Z Komisji Ochrony Zabytków i Rozwoju Miasta z dotychczasowej Podkomisji Rozwoju Miasta, w dniu 29 czerwca 1979 roku została powołana samodzielna Komisja Rozwoju Miasta Towarzystwa Przyjaciół Warszawy pod przewodnictwem członka Prezydium Zarządu Głównego TPW inż. arch. Stanisława Jankowskiego¹⁴⁹. Celem zadań Komisji miało być upowszechnianie wśród członków Towarzystwa znajomości planów rozwoju miasta oraz ich realizacji, kształtowanie opinii społecznej, inicjowanie oraz podejmowanie interwencji u władz i instytucji, a także podejmowanie samodzielnych akcji w zakresie miejsc pamięci i znaków pamięci narodowej, ochrony i kształtowania środowiska, estetyki i porządku, nazewnictwa ulic i placów. Na przestrzeni lat Komisja

¹⁴⁷ W. Straus, *Rola Towarzystwa Przyjaciół Warszawy w ochronie zabytków i odbudowie Warszawy*, [w:] *Towarzystwo Przyjaciół Warszawy. Wczoraj, dziś, jutro*, op. cit., s. 79–80.

¹⁴⁸ L. Krzyżanowski, op. cit., s. 90. W skład Komisji Ochrony Zabytków Towarzystwa Przyjaciół Warszawy w latach 1974–1994 wchodził: Aldona Bartczakowa, Dariusz Bączkowski, Antoni Bieńkowski, Tatiana Billewicz, Stefan Bolesta, Julian Bracha, Tadeusz Burchacki, Jerzy Chudziński, Bolesław Chwaściński, Zygmunt Ciok, Michał Czarnecki, Stanisław Czechak, Herman Czecharowski, Zbigniew Czczot-Gawrak, Iwona Femiak, Wojciech Fijałkowski, Waław Figoń, Jadwiga Gielecka, Maria Górka, Jerzy Gromski, Emilia Guzińska, Józef Hlebowicz, Izabela Hołderna, Andrzej Horodecki, Stefan Kiewlicz, Maria Kleniewska, Eliza Konarska, Zygmunt Kosztowski, Zofia Teresa Kozłowska, Zenon Krogulec, Jerzy Krzekotowski, Tadeusz Kubalski, Tomasz Lerski, Stanisław Lipski, Henryk Łaguna, Paweł Łaguna, Eugeniusz Majewski, Jerzy S. Majewski, Felicja Makulska, Janusz Malanowicz, Tomasz Markiewicz, Krystyna Medalis, Edmund Mieroszewicz, Emilian Murdzeński, Paweł Mycawka, Jan Myśliwiec, Joanna Nowakowska, Zofia Nowosielska, Kazimierz Pątek, Jerzy Służewski, Alfreda Pośnik, Kazimierz Puczyński, Jan Roman, Natalia Skipietrow, Adam Słomczyński, Stanisława Stimac, Witold Straus, Mieczysław Strzelecki, Janusz Sujecki, Kazimierz Szczepański, Józef Thierry, Andrzej Tretiak, Irena Voise, Barbara Waszak, Henryk Wierzchowski, Ewa Włoczevska, Irena Wojciechowska, Stefan Wyleżyński, Ireneusz Zalewski, Jarosław Zieliński, Ewa Zowczak, Urszula Żółtkowska, Magdalena Żurawska, Beata Żywiołowska.

¹⁴⁹ ATPW, Teczka – Komisja Rozwoju Miasta Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. Pismo skierowane do Zarządów Oddziałów TPW z treścią Uchwały nr 79/1979 Zarządu Głównego TPW. L.dz. 368/79.

Rozwoju Miasta wniosła wiele udanych inicjatyw do działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy¹⁵⁰.

W 1984 roku Komisję Rozwoju Miasta przekształcono w Komisję Rozwoju Miasta, Estetyki i Ochrony Środowiska Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, rozszerzając jej pole działania. Członkowie Komisji opracowali, wspólnie z „Expressem Wieczornym”, „Życiem Warszawy” i „Stolicą”, specjalną ankietę *Aby Warszawa była piękniejsza*. Proponowano w tym czasie, aby w każdym Oddziale TPW powstawały zespoły Rozwoju Miasta, Estetyki i Ochrony Środowiska, którego przewodniczący braliby udział w pracach Komisji Zarządu Głównego TPW. Pomysłodawcom chodziło o oddziaływanie społeczne w ramach Towarzystwa Przyjaciół Warszawy na rzecz zahamowania postępującej degradacji otoczenia i poprawy środowiska¹⁵¹. Przewodniczący Komisji Rozwoju Miasta Zarządu Głównego TPW inż. arch. Stanisław Jankowski organizował w siedzibie Biura Planowania Rozwoju Miasta posiedzenia Komisji, zapraszając wielu ciekawych prelegentów. Pierwsze prelekcje o *Aktualnych studiach nad Planem Ogólnym Warszawy* wygłaszał inż. arch. Bogdan Wyporek, o sytuacji ekologicznej Warszawy wypowiedzieli się dr Ewa Kicińska, dr Zdzisław Biernacki i Jacek Skorupski¹⁵². W 1988 roku przewodniczącym Komisji Rozwoju Miasta, Estetyki, Ochrony Środowiska Zarządu Głównego TPW został inż. ach. Wiesław Rzepka¹⁵³. Wykaz spotkań Komisji zamieszczony został w rozdziale *Kronika wydarzeń*.

W latach 1976–1988 Komisja Ochrony Zabytków Towarzystwa Przyjaciół Warszawy organizowała spotkania dyskusyjne z mieszkańcami, innymi stowarzyszeniami, architektami, urbanistami i władzami miasta w związku z odbudową obiektów przy placu Zwycięstwa (dziś plac Marszałka Józefa Piłsudskiego). Na początku 1976 roku do Komisji Zabytków i Rozwoju Miasta Oddziału Centrum TPW, którą kierował Witold Straus, wpłynął wniosek postulujący odbudowę Pałacu Saskiego wraz z kolumnadą nadającą monumentalny charakter Grobowi Nieznanego Żołnierza¹⁵⁴. W wyniku wieloletnich dyskusji z władzami miasta, wystąpieniami z postulatami uporządkowania placu Zwycięstwa i nadania mu kształtu zgodnego z założeniem urbanistycznym, próbą zebrania środków finansowych, nie udało się Towarzystwu Przyjaciół Warszawy doprowadzić do odbudowy Pałacu Saskiego wraz z założeniami

¹⁵⁰ ATPW, Teczka – Komisja Rozwoju Miasta Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. Sprawozdanie z działalności Komisji Rozwoju Miasta TPW.

¹⁵¹ Ibidem.

¹⁵² ATPW, Teczka – Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy od 12 czerwca 1983 r. do 27 września 1986 r., k. 9.

¹⁵³ ATPW, Teczka – Komisja Rozwoju Miasta Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. Sprawozdanie z działalności Komisji Rozwoju Miasta TPW.

¹⁵⁴ W. Straus, *Rola Towarzystwa Przyjaciół Warszawy w ochronie zabytków...*, op. cit., s. 81–82.

pałacowo-ogrodowymi. Spór o plac Marszałka Józefa Piłsudskiego w Warszawie trwał jeszcze do niedawna.

Na przekór bez trosce, bezmyślności i obojętności Komisja Ochrony Zabytków Zarządu Głównego Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, a wraz z nią komisje działające w poszczególnych Oddziałach TPW przygotowywały się od dłuższego czasu do rozwinięcia akcji ochrony stołecznych zabytków. Sytuacja zabytków w Warszawie wymagała od Towarzystwa podjęcia energicznych działań w sferze interwencyjnej wobec władz, jak i podejmowania konkretnych działań.

W 1972 roku Stowarzyszenie Historyków Sztuki dokonało krytycznej oceny obowiązującej od dziesięciu lat ustawy o ochronie dóbr kultury. Jednym z wniosków wynikających z tej oceny była konieczność reaktywowania szerokiego ruchu społecznego na rzecz refleksji nad zabytkami, administracja państwowa nie mogła sprostać rozległym i stale rosnącym zadaniom. Stanisław Lorentz wystąpił z inicjatywą reaktywowania Towarzystwa Opieki nad Zabytkami (działającego w latach 1906–1944) oraz zaangażował się w utworzenie Społecznego Komitetu Opieki nad Starym Powązkami, o który tak mocno zabiegał Jerzy Waldorff. Wiedząc, że to przedostatni moment na ocalenie Powązek, „znakomity uczony i działacz, dyrektor Muzeum Narodowego i wskrzesiciel Zamku Królewskiego” prof. Stanisław Lorentz namówił Jerzego Waldorffa do założenia społecznego komitetu, który wzięłby na siebie odnowę zabytków Powązek¹⁵⁵. „Jeżeli ustawicie – powiedział Lorentz – jak trzeba waszą akcją, zajmie w ocenie warszawiaków następne miejsce po akcji odbudowy Zamku Królewskiego”¹⁵⁶.

Prezes Towarzystwa, prof. Stanisław Lorentz na posiedzeniu plenarnym Zarządu Głównego TPW (24 października 1973 roku) poinformował oficjalnie zebranych, iż zwrócili się do niego przedstawiciele Związku Literatów Polskich, mianowicie Lesław Bartelski, Jerzy Waldorff, Władysław Bartoszewski, przedstawiciele stowarzyszeń wyznaniowych, aby przy Towarzystwie Przyjaciół Warszawy zorganizować Sekcję lub Komisję poświęconą cmentarzom warszawskim różnych wyznań¹⁵⁷. Cmentarze te często były opuszczone, podlegały ciągłej dewastacji, a na ich terenie znajdowały się pomniki o dużej zabytkowej wartości artystycznej. Zachodziła pilna potrzeba objęcia ich opieką społeczną. Ponieważ sprawa wymagała szczegółowego sprecyzowania i nakreślenia form prawno-finansowych, członkowie Zarządu Głównego TPW upoważnili prof.

¹⁵⁵ J. Waldorff, *Za bramą wielkiej ciszy. Dwieście lat dziejów Powązek*, Wydawnictwo Interpress, Warszawa 1990, s. 48.

¹⁵⁶ Ibidem.

¹⁵⁷ ATPW, Teczka – Protokoły z posiedzeń Prezydium i Zarządu Głównego TPW za okres kadencji 1970–1973. Protokół nr kad. 16/roczny 4/73 z plenarnego posiedzenia Zarządu Głównego Towarzystwa Przyjaciół Warszawy z dnia 24 października 1973 r., k. 2–3.

Stanisława Lorentza do przeprowadzenia rozmów z zainteresowanymi osobami, biorąc pod uwagę włączenie Towarzystwa do tej inicjatywy¹⁵⁸. Już następnego dnia po posiedzeniu Zarządu Głównego TPW, prof. Stanisław Lorentz wysłał listy do osób bezpośrednio zainteresowanych powstaniem Społecznego Komitetu Opieki nad Starymi Powązkami. List taki otrzymał m.in. prof. Janusz Durko dyrektor Muzeum Historycznego m.st. Warszawy – 25 października 1973 roku:

Wielce Szanowny Panie, od dłuższego czasu wysuwane są dezyderaty zaopiekowania się grobami osób zasłużonych, spoczywających na cmentarzu Powązkowskim w Warszawie. Stan zachowania wielu grobów jest bardzo niezadawalający i należałoby podjąć starania, by je uporządkować i zakonserwować. Przed paru laty, z inicjatywy red. Jerzego Waldorffa, problem cmentarza Powązkowskiego i innych cmentarzy był przedmiotem szerokiej dyskusji Sekcji Muzeum Ochrony Dóbr Kultury Rady Kultury i Sztuki. Niestety, wnioski wówczas powzięte nie zostały uwzględnione przez Ministerstwo Kultury i Sztuki. Ponieważ sprawa stawała się coraz to pilniejsza, red. Waldorff w porozumieniu z gronem osób zainteresowanych zwrócił się do Towarzystwa Przyjaciół Warszawy z zapytaniem, czy w ramach działalności Towarzystwa nie można by utworzyć zespołu, który postawiłby sobie za zadanie podjęcie inicjatywy ochrony grobów osób zasłużonych, spoczywających na cmentarzu Powązkowskim. Pozwalam sobie – jako Przewodniczący Towarzystwa Przyjaciół Warszawy – uprzejmie prosić Wielce Szanownego Pana o przybycie na wstępne zebranie poświęcone tej sprawie, które rozważyłoby, jakie należałoby podjąć kroki i jakie ustalić zasady organizacyjne. Zebranie odbędzie się w gabinecie w Muzeum Narodowym w Warszawie dnia 12 listopada o godz. 18-tej, prof. Stanisław Lorentz, Przewodniczący Towarzystwa Przyjaciół Warszawy¹⁵⁹.

Po upływie pierwszych dziesięć lat działalności Komitetu można było stwierdzić, że oczekiwania prof. Stanisława Lorentza spełniły się najszybciej, chociaż początki były trudne¹⁶⁰. Początkowo należący do Towarzystwa Opieki nad Zabytkami, Komitet Powązek w 1989 roku usamodzielniał się, zyskując własny statut i osobowość prawną. Na jego czele, jako przewodniczący, stanął Jerzy Waldorff, zespołem historyczno-wydawniczym kierował prof. Janusz Durko, zaś szczególnie zasłużonemu członkowi Komitetu prof. Stanisławowi Lorentzowi nadano członkostwo honorowe¹⁶¹.

Wiosną 1974 roku utworzono Towarzystwo Opieki nad Zabytkami (TonZ), a następnie Komitet Powązkowski, będący jednostką organizacyjną tego stowarzyszenia. Wykorzystując roczne doświadczenie tego Komitetu, Komisja Ochrony Zabytków TPW zainicjowała (6 stycznia 1976 roku) tworzenie

¹⁵⁸ Ibidem.

¹⁵⁹ J. Durko, *Muzeum Warszawy i jego współtwórcy...*, op. cit., s. 114.

¹⁶⁰ J. Waldorff, *Za bramą wielkiej ciszy...*, op. cit., s. 48.

¹⁶¹ Ibidem.

podobnych komitetów chroniących zabytki cmentarne przy różnych parafiach i gminach wyznaniowych. Wkrótce po apelu Towarzystwa Przyjaciół Warszawy kiluosobowy zespół przystąpił do pracy. Taka Komisja rozpoczęła działalność przy cmentarzu Ewangelicko-Augsburskim, a do składu Komisji wszedł m.in. Zygmunt Ciok przewodniczący Podkomisji Cmentarzy Zabytkowych Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. Inauguracyjne zebranie Podkomisji odbyło się 6 stycznia 1976 roku, uczestniczyli w nim przedstawiciele różnych wyznań religijnych, zarządów cmentarzy i władz miasta. Za pierwszoplanową sprawę uznano współdziałanie z Urzędem Konserwatorskim. Efektem działań Podkomisji było oczyszczenie i wykarczowanie zbędnej zieleni w najstarszej kwaterze cmentarza żydowskiego przy ul. Okopowej. Podkomisja włączyła do swojego grona przedstawicieli Kurii Metropolitarnej Warszawskiej oraz Społecznego Komitetu Opieki na Starymi Powązkami, współpracowała ze Stołecznym Komitetem Ochrony Pomników Walki i Męczeństwa oraz Komisją Opieki nad Zabytkami PTTK. Trwałym dorobkiem Komisji było utworzenie przy kilku cmentarzach społecznych komitetów lub komisji, które w sposób samodzielny działają do chwili obecnej, mając na swoim koncie znaczny dorobek w ratowaniu grobów¹⁶².

Po siedmiu latach gromadzenia dokumentacji, dotyczącej tego co należy chronić i jaki jest stan obiektów, przystąpiono do prac organizacyjnych, formalnie utworzono Społeczny Komitet Opieki nad Zabytkami Cmentarza Ewangelicko-Augsburskiego w Warszawie. Inauguracyjne zebranie Komitetu odbyło się 23 lutego 1984 roku. Honorowym przewodniczącym został prof. Stanisław Lorentz¹⁶³. Komisja Zabytków i Rozwoju Miasta Oddziału Centrum TPW objęła funkcję koordynacyjną nie tylko między Oddziałami TPW, ale także z innymi organizacjami zajmującymi się problematyką ochrony zabytków. Jej przewodniczący Witold Straus upoważniony został przez Zarząd Główny do reprezentowania Towarzystwa Przyjaciół Warszawy w komisji porozumiewawczej warszawskich organizacji społecznych¹⁶⁴. Dzięki inicjatywie kilku członków Komisji Ochrony Zabytków przy TPW powstała komisja porozumiewawcza organizacji społecznych, w skład której weszli przedstawiciele stowarzyszeń, takich jak: Towarzystwo Przyjaciół Warszawy, Stowarzyszenie Architektów Polskich, Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze, Towarzystwo Urbanistów Polskich, Stowarzyszenie Historyków Sztuki i związek Polskich Artystów Plastyków (konserwatorzy zabytków)¹⁶⁵. Przedstawiciele tych wszystkich organizacji jednogłośnie stwierdzili, że problematyka ochrony zabytków stanowi

¹⁶² W. Straus, *Rola Towarzystwa Przyjaciół Warszawy...*, op. cit., s. 86–87.

¹⁶³ Idem, *30 lat ratowania zabytków Cmentarza Ewangelicko-Augsburskiego w Warszawie*, „Rocznik Warszawski” 2004, t. 32, s. 259–260.

¹⁶⁴ Idem, *Rola Towarzystwa Przyjaciół Warszawy...*, op. cit., s. 88.

¹⁶⁵ Ibidem.

margines działalności ich organizacji i w związku z tym uznano, iż najbardziej racjonalnym przedsięwzięciem, gwarantującym zacieśnienie współdziałania, będzie powołanie do życia warszawskiego oddziału Towarzystwa Opieki nad Zabytkami¹⁶⁶.

Wykorzystując fakt zarejestrowania przez grupę inicjatorów statutu TOnZ, przystąpiono do zorganizowania zebrania założycielskiego oddziału warszawskiego (21 czerwca 1976 roku) w 70. rocznicę powstania wielce zasłużonego dla polskiej kultury Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości, działającego do 1944 roku, a w czasie okupacji nielegalnie. Na 28 uczestników zebrania, aż 11 było członkami Komisji Ochrony Zabytków i Rozwoju Miasta Towarzystwa Przyjaciół Warszawy¹⁶⁷. Byli to: Aldona Bartczakowa (historyk sztuki), Julian Bracha (inżynier), Antoni Bieńkowski (architekt), Zygmunt Ciok (inżynier), Zygmunt Kosztowski (inżynier), Edmund Mieroszewicz (prawnik), Janusz Malanowicz (inżynier), Zofia Nowosielska, Witold Straus (historyk), Mieczysław Strzelecki (architekt) i Kazimierz Szczepański (ekonomista)¹⁶⁸.

W pierwszych miesiącach 1976 roku, w środowisku kultywującym pamięć o Józefie Piłsudskim w Warszawie, szczerze dyskutowano o ustawieniu pomnika Marszałka w katedrze warszawskiej. Była to propozycja postawienia marmurowego pomnika, dłuta Stanisława Ostrowskiego, który został uratowany przez Muzeum Narodowe w Warszawie, a przechowywany był w magazynach Królikarni. Było to niemożliwe do zrealizowania, wiązało się z uzyskaniem zgody ówczesnych władz na wydanie pozwolenia. Fotografiją przedstawiającą pomnik marszałka Piłsudskiego sprzed wojny, znajdującą się w albumach profesora, Stanisław Lorentz otrzymał od Juliana Kulskiego wiceprezydenta Warszawy za czasów Stefana Starzyńskiego. Julian Kulski w tym czasie bardzo był zaangażowany w działalność Towarzystwa Przyjaciół Warszawy i mocno popierał projekt ustawienia tej rzeźby we wnęce gotyckiej, w nawie bocznej, w katedrze warszawskiej¹⁶⁹.

Wystawę projektów na pomnik ku czci marszałka Józefa Piłsudskiego otwarto w III pawilonie gmachu Muzeum Narodowego w Warszawie 22 lipca 1937 roku. W tamtym czasie wśród członków Sądu Konkursowego znalazł się prezydent Warszawy Stefan Starzyński i wiceprezydent Jan Pohoski, obydwoj już nieżyjący. Stało się jasne dla Juliana Kulskiego, ostatniego żyjącego przedwojennego wiceprezydenta Warszawy, że należy doprowadzić do końca inicjatywę podjętą przed II wojną światową, dla niego był to obowiązek. Stanisław

¹⁶⁶ ATPW, Teczka – Materiały różne. W. Straus, *Problematyka ochrony Zabytków w działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy*, maszynopis, k. 6.

¹⁶⁷ W. Straus, *Rola Towarzystwa Przyjaciół Warszawy...*, op. cit., s. 89.

¹⁶⁸ ATPW, Teczka – Materiały różne. W. Straus, *Problematyka ochrony Zabytków w działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy*, maszynopis, k. 6–7.

¹⁶⁹ B. Michalec, *Ochrona dziedzictwa materialnego...*, op. cit., s. 94.

Lorentz w 1939 roku był sekretarzem Komitetu Budowy Pomnika Marszałka Piłsudskiego w Warszawie¹⁷⁰.

Pomysł ten został zrealizowany po wielu latach dzięki inicjatywie Jerzego Waldorffa, który w latach 90. zaproponował, aby pomnik Piłsudskiego został wzniesiony przy Belwederze w Alejach Ujazdowskich. W 1997 roku zainicjował zbiórkę pieniędzy na ten cel, przekazując sumę 5 tys. zł, otrzymaną w efekcie zbiórek czytelników „Expressu Wieczornego”, słuchaczy radia WAWA oraz widzów Warszawskiego Ośrodka Telewizyjnego. Pomnik został uroczystie odsłonięty przez prezydenta miasta Marcina Świącickiego, Jerzego Waldorffa i córkę marszałka, Jadwigę Piłsudską-Jarczewska (11 listopada 1998 roku). Należy nadmienić, że pomnik ten jest *de facto* kopia marmurowego posągu z lat 30., autorstwa Stanisława Ostrowskiego, który był m.in. twórcą Grobu Nieznanego Żołnierza. Zawiera jednak drobne odstępstwo, ponieważ za sprawą Ministerstwa Obrony Narodowej, które przekazało dużą liczbę łusek armatnich, został odlany ze spizu¹⁷¹.

Podczas III Walnego Zgromadzenia Delegatów Towarzystwa Przyjaciół Warszawy (15 listopada 1970 roku) wysunięto wniosek w sprawie ufundowania w Warszawie pomnika Juliusza Słowackiego.

Walne Zgromadzenie Delegatów Towarzystwa Przyjaciół Warszawy zwraca się do Prezydium Rady Narodowej m.st. Warszawy o powzięcie decyzji, w sprawie ufundowania w Warszawie pomnika wielkiego poety Juliusza Słowackiego, którego życie i twórczość związane było najściślej ze stolicą Polski. Walne Zgromadzenie Delegatów Towarzystwa Przyjaciół Warszawy komunikuje, że w posiadaniu Muzeum Narodowego znajduje się oryginał pomnika (bez partii dolnej) Juliusza Słowackiego, przygotowany przez rzeźbiarza prof. Edwarda Wittiga – twórcę pomnika lotnika, do odlewu w brązie, w skali 1:1. Ponadto istnieje dokumentacja fotograficzna całego pomnika Słowackiego, z której bez większego trudu można by odtworzyć brakującą część całości. Walne Zgromadzenie Delegatów TPW komunikuje również, że w swoim czasie została przez władze m.st. Warszawy zatwierdzona lokalizacja pomnika Juliusza Słowackiego na skwerze Parku Ujazdowskiego, na osi ulicy Chopina. Wstępny koszt Spółdzielni Pracy Przemysłu Artystycznego „Brąz Dekoracyjny” – Warszawa, ul. Hoża 55, z dnia 3 lutego 1968 roku, na wykonanie odlewu pomnika w brązie wraz z kosztem materiału, opiewa na kwotę złotych 566 232,98¹⁷².

¹⁷⁰ Eadem, *Stefan Starzyński...*, op. cit., s. 606.

¹⁷¹ <http://www.um.warszawa.pl/zawartosc/pomnik-jozefa-pilsudskiego-0> [dostęp: 27.09.2017].

¹⁷² ATPW, Teczka – Sprawozdania, protokoły od 1963 roku. Maszynopis – Wniosku Walnego Zgromadzenia Delegatów Towarzystwa Przyjaciół Warszawy z dnia 15 listopada 1970 r.

Rozpoczęła się walka o powstanie pomnika Juliusza Słowackiego. Profesor Stanisław Lorentz włączył się w działania, jako dyrektor Muzeum Narodowego i prezes Zarządu Głównego Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. Mocno przekonywał ówczesne władze do zaakceptowania gotowego odlewu w gipsie dzieła Wittiga, przygotowanego przed wojną staraniem Komitetu Społecznego. Proponował on ustawienie pomnika w Parku Ujazdowskim na wielkim trawniku na przeciw głównego wejścia z Al. Ujazdowskich. Wystąpił z propozycją, by członkowie władz politycznych obejrzeni pomnik w początku lipca 1977 roku, gdy będą na terenie Łazienek. Pomnik znajdował się w składach Teatru Pomarańczarnia¹⁷³. „Niestety był opór plastyków, pozostanie przy wersji przedwojennej, odbierało im zarobek za konkursy, projekty, ordery. Chcą nowy pomnik Słowackiego”, tak pisał w swoich notatkach prof. Stanisław Lorentz¹⁷⁴. Komitet Obywatelski Budowy Pomnika Juliusza Słowackiego rozpoczął swoją działalność w latach 30. XX wieku. Wykonanie rzeźby poety powierzono Edwardowi Wittigowi. Powstała ona w wydzielonej części Pałacu Prymasowskiego przy ul. Senatorskiej, latem 1939 roku była już gotowa do odlewu w brązie. Stąd została zabrana do pomieszczeń Muzeum Narodowego w Warszawie, gdzie szczęśliwie przetrwała wojnę.

Stołeczny Komitet Frontu Jedności Narodu (FJN) zwrócił się do prof. Stanisława Lorentza o włączenie się w prace nowo powstającego Społecznego Komitetu Budowy Pomnika Juliusza Słowackiego¹⁷⁵, który został powołany 14 listopada 1977 roku przy FJN. Przewodniczył mu Lesław Bartelski, rolę wiceprzewodniczącego powierzono prof. Stanisławowi Lorentzowi, Czesławowi Rowińskiemu, Stanisławowi Bieleckiemu. W skład Komitetu weszli również Jerzy Hryniewicz, Józef Ozga-Michalski, Adam Hanuszkiewicz, Elżbieta Barszczewska, Stanisław Zaczyk, Mieczysław Jastrun, Janusz Odrowąż-Pieniążek, Andrzej Lam, Wojciech Zabłocki. Towarzystwo Przyjaciół Warszawy rozpoczęło akcję gromadzenia funduszy¹⁷⁶. Z okazji 33. rocznicy „wyzwolenia Warszawy”, Komitet do Spraw Radia i Telewizji „Polskie Radio i Telewizja” oraz Towarzystwo Przyjaciół Warszawy zorganizowały koncert, z którego dochód przeznaczony był na fundusz budowy pomnika Juliusza Słowackiego. Uroczysty koncert odbył się 19 stycznia 1978 roku, w Sali Koncertowej Filharmonii Narodowej. Ignacy Gogolewski recytował poezję, w części muzycznej wykorzystano utwory Karola Kurpińskiego, Henryka Wieniawskiego, Stanisława Moniuszki, Fryderyka Chopina, Władysława Żeleńskiego i Ludomira Różyckiego¹⁷⁷. Słowo wstępne wygłosił prof. Stanisław Lorentz, prezes Zarządu Głównego TPW, pełny tekst znajduje się w Aneksie nr 6.

¹⁷³ B. Michalec, *Ochrona dziedzictwa materialnego...*, op. cit., s. 95.

¹⁷⁴ Ibidem.

¹⁷⁵ Ibidem.

¹⁷⁶ F. Gryko, *Czekając na pomnik*, „Stolica” 1979, nr 13, s. 6.

¹⁷⁷ B. Michalec, *Ochrona dziedzictwa materialnego...*, op. cit., s. 96.

Dzięki staraniom wielu osób, w tym prof. Stanisława Lorentza, powrócono do wykonania odlewu z brązu gotowej już gipsowej rzeźby dłuta Edwar-da Wittiga. Projekt architektoniczno-urbanistyczny opracował dr inż. Wojciech Zabłocki z prof. Bohdanem Chmielewskim i jego asystentem Ryszardem Piotrowskim. Pomnik miał być usytuowany, jak wspomniano, w Parku Ujazdowskim. Dodatkowym walorem tej lokalizacji było ustawienie pomnika Juliusza Słowackiego na „szlaku pomnikowym”, poczynając od Kolumny Zygmunta, pomnika Adama Mickiewicza, w przyszłości Słowackiego. Klamrą zamykającą był pomnik Fryderyka Chopina w Łazienkach¹⁷⁸. Na plenarnym zebraniu Zarządu Głównego Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, z udziałem prezesów Zarządów wszystkich Oddziałów Towarzystwa w dniu 3 lutego 1978 roku zostało uchwalone stanowisko w sprawie budowy pomnika Juliusza Słowackiego. Przesłano je do Społecznego Komitetu Budowy Pomnika Juliusza Słowackiego. Pełny tekst stanowiska – uchwały znajduje się w Aneksie nr 7.

Towarzystwo kontynuowało akcję zbierania funduszy na powstanie pomnika Juliusza Słowackiego. Zarząd Główny TPW zorganizował w dniu 8 października 1978 roku, w Sali Koncertowej Państwowej Wyższej Szkoły Muzycznej w Warszawie, koncert *Adam Jarzębski – kompozytor, wierszopis, budowniczy Ujazdowa*. Dochód z koncertu organizatorzy przeznaczyli na budowę pomnika. Koncert prowadził Wojciech Siemion, słowo wstępne wygłosił prof. Stanisław Lorentz. Interpretacje poezji Juliusza Słowackiego wykonali Maria Białobrzaska i Ignacy Gogolewski, a interpretacje fragmentów *Gościńca* Adama Jarzębskiego Anna Milewska i Wojciech Siemion. Koncertowi towarzyszyła oprawa muzyczna z udziałem Edwardy Chojnackiej, która zagrała *Poloneza As-dur* op. 33 Fryderyka Chopina. „Capella Arcis Varsoviensis” pod dyрекcją Marka Sewena wykonała utwory muzyczne Adama Jarzębskiego¹⁷⁹.

Z okazji 34. rocznicy „wyzwolenia Warszawy” odbył się 15 stycznia 1979 roku, w Sali Koncertowej Filharmonii Narodowej uroczysty koncert zorganizowany przez Zarząd Główny Towarzystwa Przyjaciół Warszawy oraz Komitet do Spraw Radia i Telewizji „Polskie Radio i Telewizja”. Podczas koncertu wystąpiła Centralna Orkiestra Reprezentacyjna Wojska Polskiego pod dyрекcją Bolesława Szuli, śpiew – Ewa Podleś i Włodzimierz Denysenko, Elżbieta Gajewska – flet, Bronisław Kawalla – fortepian, Juliusz Pietrachowicz – puzon, a znakomite recytacje wierszy S.R. Dobrowolskiego, Juliana Tuwima, Władysława Broniewskiego i Konstantego I. Gałczyńskiego wykonała Katarzyna Łaniewska. Przed koncertem słowo wstępne wygłosił prezes ZG TPW. Tezy przygotowane przez prof. Stanisława Lorentza do tego wystąpienia znajdują się w Aneksie nr 9.

Dochód ze sprzedaży biletów na koncert przeznaczono na budowę pomnika Juliusza Słowackiego w Warszawie. Od czasu powołania Obywatelskiego

¹⁷⁸ Ibidem.

¹⁷⁹ ATPW, Teczka – Imprezy Zarządu Głównego i Oddziałów, cz. 4.

Komitetu Budowy Pomnika Juliusza Słowackiego Towarzystwo Przyjaciół Warszawy przekazało na ten cel 250 tys. złotych¹⁸⁰, a prezes Towarzystwa w dalszym ciągu uporczywie pisał listy do władz, m.in. do Lesława Bartelskiego, radnego Rady Narodowej m.st. Warszawy, zarazem wiceprezesa Rady Naczelnej ZBOWiD oraz Rady Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa. Treść listu znajduje się w Aneksie nr 8.

Do budowy pomnika Juliusza Słowackiego powrócono po latach, gdy nastąpiły zmiany polityczne w kraju. W międzyczasie wynikła jeszcze kwestia ratowania przedwojennego pomnika Ignacego Paderewskiego, tu również zaangażowali się członkowie Towarzystwa, dzięki interwencji podjętej przez Tadeusza Burchackiego z Oddziału Saska Kępa TPW. W 1977 roku został przywieziony do Muzeum Narodowego pomnik w brązie Ignacego Paderewskiego, który znajdował się na terenie Przedsiębiorstwa „Brąz Dekoracyjny” (dawna Pracownia Braci Łopieńskich), przechowywany w sposób nienależyty, był całkowicie przysypany węglem. Pomnik przewieziono i ustawiony został na wewnętrznym dziedzińcu Muzeum Narodowego. Przedstawiał Ignacego Paderewskiego siedzącego w fotelu, miał charakter kameralny. W 1971 roku na łamach „Polityki” Jerzy Waldorff podał historię wykonania pomnika przed samą wojną z inicjatywy prywatnej oraz opisał dramatyczne dzieje jego ratowania z narażeniem życia w czasie okupacji. Słusznie zwrócił uwagę, że jest to pomnik nie tylko wielkiego artysty i patrioty, ale także pomnik nieugiętej walki o ratowanie polskich dóbr kultury w okresie niemieckiej okupacji w czasie ostatniej wojny. Jerzy Waldorff wysunął wówczas koncepcję, aby pomnik ustawić przy ul. Okólnik pomiędzy Państwową Wyższą Szkołą Muzyczną a gmachem Towarzystwa im. Fryderyka Chopina¹⁸¹.

Stanisław Lorentz w piśmie do Bohdana Rymanowskiego, konserwatora generalnego, dyrektora Zarządu Muzeów i Ochrony Zabytków w Ministerstwie Kultury i Sztuki informował, że pozwala sobie podjąć inicjatywę redaktora Jerzego Waldorffa, by pomnik ten ustawiony został właśnie w tym miejscu. Podkreślał, że jest to koncepcja najlepsza, bo pomnik związany będzie z dwiema bardzo ważnymi instytucjami muzycznymi i znajdzie się w otoczeniu kameralnym¹⁸².

Z inicjatywy działaczy Towarzystwa Przyjaciół Warszawy m.in. prezesa prof. Stanisława Lorentza oraz kierownika Pracowni Dziejów Warszawy Instytutu Historii PAN prof. Mariana Marka Drozdowskiego pomnik Ignacego Paderewskiego, honorowego obywatela Warszawy, który to tytuł nadała mu jednogłośnie 9 stycznia 1919 roku Rada Miejska Miasta Stołecznego Warszawy, stanął przy ul. Okólnik obok Towarzystwa im. Fryderyka Chopina, gdzie w dawnym pałacu Zamoyskich od 1861 roku mieściło się Konserwatorium Muzyczne,

¹⁸⁰ *Koncert dla Warszawy*, „Stolica” 1979, nr 7, s. 10.

¹⁸¹ J. Waldorff, *Paderewski*, „Polityka” 1971, nr 28, s. 6.

¹⁸² B. Michalec, *Ochrona dziedzictwa materialnego...*, op. cit., s. 102.

w którym m.in. kształcił się Ignacy Paderewski, a potem nauczał¹⁸³. Pomnik został odsłonięty 16 września 1978 roku w dniu inauguracji Warszawskiej Jesieni Muzycznej oraz w 60. rocznicę odzyskania niepodległości. Podczas uroczystości pod pomnikiem, w hołdzie wielkiemu patriocie i artyście złożono kwiaty¹⁸⁴.

Już w listopadzie 1976 roku na Walnym Zgromadzeniu Delegatów TPW zgłoszono wniosek w sprawie utworzenia Podkomisji Wisły w Komisji Ochrony Zabytków i Rozwoju Miasta przy TPW, podkreślając w uzasadnieniu, że Wisła decyduje o poszerzonym oraz społeczno-gospodarczym i kulturalnym obliczu Warszawy. W siedzibie Yacht-Klubu Polski, 7 czerwca 1978 roku odbyła się dyskusja na temat zagospodarowania Wisły w rejonie aglomeracji warszawskiej. To spotkanie i wymianę poglądów między ludźmi związanymi profesjonalnie z Wisłą, ekspertami i działaczami społecznymi, którym problem Wisły był bliski, zorganizował Zarząd Główny TPW oraz Oddział Saska Kępa¹⁸⁵. Otwierając dyskusję, prof. Marian M. Drozdowski, prezes Oddział Saska Kępa TPW przypomniał esej Stefana Żeromskiego *Wisła* wydany w 1919 roku, w którym pisarz nakreślił wizję zagospodarowania rzeki, marząc o udostępnieniu jej społeczeństwu, wykorzystaniu jej walorów dla potrzeb gospodarki i kultury. „Problem Wisły to problem, który musi być rozwiązany przez nasze pokolenie i pokolenie naszych dzieci. Jest to nie tylko kwestia wciąż rosnącego deficytu wodnych potrzeb rekreacji, narastających potrzeb przemysłu i rolnictwa. Wisła jest też wielką wartością naszej kultury i historii”¹⁸⁶.

Po samej dyskusji w Yacht-Klubie Polskim 27 czerwca 1978 roku, na plenarnym posiedzeniu Zarządu Głównego TPW powołano Komisję Wisły. Wszystkie te inicjatywy miały na celu stworzenie klimatu społecznego zainteresowania wokół rzeki¹⁸⁷. Na tym samym Walnym Zgromadzeniu wysunięto postulat zagospodarowania dawnej stacji kolejki wilanowskiej i urządzenia w niej zabytkowej poczty, jak i doprowadzenia do porządku pobliskiej Żółtej Karczmy¹⁸⁸.

Wisła, jako aspekt urbanistyczny Warszawy, była przedmiotem powtórnego wystąpienia prof. Mariana M. Drozdowskiego, który w koncepcji budowy wysokościowego osiedla mieszkaniowego dostrzegł niebezpieczeństwo zniszczenie panoramy Wisły z perspektywy Warszawy lewobrzeżnej. Poinformował także uczestników spotkania, że TPW Oddział Saska Kępa wystąpił do naczelnego konserwatora z dokumentacją uzasadniającą zaliczenie Saskiej Kępy do zabytkowych dzielnic Warszawy¹⁸⁹. Stara Saska Kępa uznana została 2 kwietnia

¹⁸³ Ibidem.

¹⁸⁴ Ibidem.

¹⁸⁵ E. Uzdańska, *Zagospodarowanie Wisły*, „Kronika Warszawy” 1979, nr 1, s. 164.

¹⁸⁶ Ibidem.

¹⁸⁷ Ibidem.

¹⁸⁸ B. Michalec, *Ochrona dziedzictwa materialnego...*, op. cit., s. 103.

¹⁸⁹ *Towarzystwo Przyjaciół Warszawy w trosce o Wisłę*, „Stolica” 1978, nr 32, s. 10.

1979 roku za zabytek, pierwszą w Polsce społeczną konserwatorką zabytkowej dzielnicy została inż. arch. Krystyna Medalis¹⁹⁰.

Warto podkreślić, że inicjatywa Komisji Ochrony Zabytków działającej przy Zarządzie Głównym TPW, która opracowała 33 wnioski o nadanie nowych nazw ulicom warszawskim oraz osiem dotyczących uzupełnienia istniejących nazw ulic. Wnioski zostały opracowane przez Zespół Nazewnictwa Ulic i zaakceptowane przez Komisję Ochrony Zabytków. W związku z planowaną budową nowych osiedli w Warszawie istniało duże zapotrzebowanie na nowe nazwy ulic, a Stołeczna Rada Narodowa była chętna w przyjmowaniu tego typu wniosków¹⁹¹. Komisja Historyczna przy Zarządzie Głównym pozytywnie zaopiniowała wnioski składane przez Komisję Ochrony Zabytków pochodzące z lat 1979–1980¹⁹². Z inicjatywy przewodniczącego Komisji Historycznej Towarzystwa Przyjaciół Warszawy prof. Juliusza W. Gomulickiego, w trosce o ciągłość wielowiekową tradycji warszawskiej, proponowano, biorąc za punkty wyjścia precedensowe rozwiązanie *casusu* alei Szucha, wystąpienie do Stołecznej Rady Narodowej z wnioskiem o umieszczenie analogicznych tabliczek z brązu, z napisem dawnej oraz z historyczną nazwą danej ulicy, jak plac Zwycięstwa (plac Saski¹⁹³), plac Dzierżyńskiego (plac Bankowy¹⁹⁴), al. Świerczewskiego (Leszno¹⁹⁵), ul. Rutkowskiego (ul. Chmielna¹⁹⁶),

¹⁹⁰ P. Knothe, *Co może konserwator?*, „Stolica” 1980, nr 18, s. 2.

¹⁹¹ ATPW, Teczka – Komisja Historyczna. Wykaz wniosków o nazwanie ulic.

¹⁹² ATPW, Teczka – Komisja Historyczna. Opinia Komisji Historycznej ZG TPW na temat ostatnich propozycji dotyczących nowych nazw ulic i placów m.st. Warszawy. Warszawa, 11 grudnia 1980 r.

¹⁹³ W XV w. krzyżowała się tutaj droga czerska ze starym traktem, wiodącym z północy na południe. W XVI w. niemal na samym środku stanął drewniany dwór rodziny Morsztynów, rozbudowany później przez Augusta II. W XVIII w. zbudowano pałac i założono Ogród Saski. *Encyklopedia Warszawy*, red. S. Herbst, op. cit., s. 805.

¹⁹⁴ Od 1825 r. zwany placem Bankowym. Miano to zapożyczył od znajdujących się przy nim siedzib Komisji Przychodów i Skarbu, budynku Giełdy i Banku Polskiego. *Encyklopedia Warszawy*, red. S. Herbst, op. cit., s. 139.

¹⁹⁵ W pierwszej połowie XVII w. jurydyka, część miasta rządząca się własnymi prawami, należąca do braci Leszczyńskich. W końcu XVIII w. przyłączona do Warszawy. Po II wojnie światowej i uruchomieniu Trasy W-Z część odcinka ulicy przemianowano na Świerczewskiego. Tylko fragment ul. Leszno zachował się do dziś od ul. Wroniej do ul. Młynarskiej. J. Zieliński, *Atlas architektoniczny ulic i placów Warszawy*, t. 9, Oficyna Wydawnicza Towarzystwa Opieki nad Zabytkami, Warszawa 2003, s. 34–42.

¹⁹⁶ Od 1771 r. ul. Chmielna. Nazwa wywodziła się od gruntów Chmielnik. Jak podają XIX-wieczne kroniki, mieściły się tutaj liczne teatrzyki, hotele i lokale rozrywkowe. Nic dziwnego, że teren ten upatrzyły sobie warszawskie córki Koryntu. Dziś jest to ulica typowo handlowa. K. Handke, *Słownik nazewnictwa Warszawy*, Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy, Warszawa 1998, s. 74. W PRL, pierwotną nazwę ul. Chmielna, zachowała tylko na odcinku między ul. Marchlewskiego (współcześnie ul. Jana

ul. Kniewskiego (ul. Złota¹⁹⁷), ul. Hibnera (ul. Zgoda¹⁹⁸), ul. Karola Wójcika (ul. Brukowa¹⁹⁹).

Komisja Historyczna proponowała również dopełnienie na konkretnych tablicach ulicznych (niebieskich) nazw okrojonych, informujących o nazewnictwie przedwojennym, gdyż ci patroni ulic stali się często anonimowi. A chodziło o następujące ulice: Bł. Ładysława (proponowano dodać – z Gielniowa), św. Stanisława (dodać – Kostki), św. Wincentego (dodać – à Paulo). Komisja Historyczna popierała również wnioski, by uczcić nazwami odpowiednich ulic osoby lub jednostki wojskowe czy konspiracyjne związane z wojennymi dziejami stolicy, a konkretnie chodziło o nazwy ulic: Aleksandra Dawidowskiego („Alka”, wniosek Oddziału Wola TPW), gen. Grota-Roweckiego, Cichociemnych, 21. pp „Dzieci Warszawy”, 36. pp „Legii Akademickiej” (wnioski Oddziału Saska Kępa TPW)²⁰⁰. Proponowano również uwzględnienie w nowym nazewnictwie ulic Warszawy: Józefa Antalla, Ignacego Daszyńskiego, Jakuba Kubickiego, Franciszka Lanciego, Józefa Piłsudskiego, Janiny Porazińskiej, Władysława Przanowskiego czy Wincentego Witosa²⁰¹.

Towarzystwo Przyjaciół Warszawy brało udział w opracowaniu planów rewaloryzacji zabytkowego kwartału: Al. Jerozolimskie – Marszałkowska – Nowogrodzka – Emilii Plater, przedstawiciele Towarzystwa uczestniczyli również w dyskusji nad przyszłymi losami ul. Nowy Świat²⁰². Po wielu latach usilnych starań Towarzystwo Przyjaciół Warszawy, jako inicjator i koordynator całej akcji, doprowadziło do sukcesu, dzięki wielkiemu zaangażowaniu członków Komisji Rozwoju Miasta Zarządu Głównego TPW. Na gmachu Ministerstwa Oświaty i Wychowania przy al. I Armii Wojska Polskiego, gdzie podczas okupacji mieściła się siedziba gestapo, odsłonięto tablice upamiętniające dawną historyczną nazwę ulicy al. Szucha, tak silnie i nierozłącznie wiążącą

Pawła II) i Miedzianą, a mimo to większość warszawiaków myśląc o ul. Rutkowskiego, mówiła nadal – ulica Chmielna.

¹⁹⁷ Dawna droga narolna, ulica przed 1770 r., prowadziła od ul. Zgoda do ul. Żelaznej, nazwa od 1770 r. K. Handke, op. cit., s. 74.

¹⁹⁸ Dawny trakt, ulica od połowy XVIII w., nazwę otrzymała w 1770 r.. K. Handke, op. cit., s. 230.

¹⁹⁹ W XVIII w. droga ta oddzielała grunty Pragi od Skaryszewa i prowadziła do mostu łyżwowego na Wiśle. Po otwarciu mostu Kierbedzia w roku 1864 ulice Pragi uregulowano. Po dziesięciu latach od tego wydarzenia ul. Brukową nazwano Szeroką. W marcu 1949 ulicy nadano nazwę Karola Wójcika, którą zmieniono na obecną w styczniu 1991. K. Handke, op. cit., s. 71–72, 198 i 353.

²⁰⁰ ATPW, Teczka – Komisja Historyczna. Opinia Komisji Historycznej ZG TPW na temat ostatnich propozycji dotyczących nowych nazw ulic i placów m.st. Warszawy. Warszawa, 11 grudnia 1980 r.

²⁰¹ Ibidem.

²⁰² B. Michalec, *Ochrona dziedzictwa materialnego...*, op. cit., s. 105.

się z tragicznymi a bohaterskimi dziejami polskiej historii w okresie II wojny światowej. Wszystkie cztery tablice były wierną kopią oryginalnych tablic znajdujących się na tej ulicy przed wojną, białe litery na granatowym tle z tekstem: „Komisariat IX – Al. Szucha nr 25, 1715a, wł. Państwowa” umieszczono obok wejścia do Muzeum w podziemiach dawnej kaźni gestapowskiej w przedwojennym gmachu Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, obecnie jest to Mauzoleum Walki i Męczeństwa filia Muzeum Więzienia Pawiak oddziału Muzeum Niepodległości w Warszawie. Drugą identyczną tabliczkę zawieszono na skraju kompleksu gmachów od strony Trasy Łazienkowskiej, od strony ul. Litewskiej zawieszono zostały żółte podłużne tabliczki z nazwą „Al. Szucha”²⁰³. Odsłonięcia tablicy w dniu 23 września 1980 roku dokonał prezes Towarzystwa Przyjaciół Warszawy prof. Stanisław Lorentz, który w swoim przemówieniu, rozpoczynając uroczystość, przypomniał tragiczną rolę miejsca martyrologii tysięcy polskich patriotów. Pełny tekst wystąpienia znajduje się w Aneksie nr 11. W uroczystości uczestniczyły delegacje kombatanckie, w tym Powstańcy Warszawscy, harcerze, wojsko, pracownicy Ministerstwa Oświaty, byli więźniowie gestapowskiego miejsca kaźni, członkowie Towarzystwa Przyjaciół Warszawy i licznie zebrani mieszkańcy miasta.

Dzięki aktywności ówczesnego wiceprezesa Oddziału Saska Kępa TPW Tadeusza Burchackiego w ramach prac Komisji Ochrony Zabytków oraz Komisji Rozwoju Miasta Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, powstały w 1981 roku tablice upamiętniające por. inż. Konrada Guderskiego – bohaterskiego obrońcę Poczty Gdańskiej, który w latach 1936–1939 mieszkał w domu przy ul. Saskiej 68. Z kolei tablica pamięci Tadeusz Kutrzeby obrońcy Warszawy we wrześniu 1939 roku, dowódcy grupy armii „Poznań” i „Pomorze”, zastępcy dowódcy armii „Warszawa” zawisła na domu przy ul. Bajońskiej 3, gdzie generał w latach 1936–1939 mieszkał²⁰⁴. Tadeusz Burchacki apelował z uporem o roczne uczczenie Godziny „W” każdego 1 sierpnia, o godz. 17.00 głosem syren fabrycznych, klaksonów samochodowych i dzwonów kościelnych Warszawy, z zatrzymaniem ruchu kołowego na 30–60 sekund. Jedna z ulic nowego osiedla tarchomińskiego otrzymała w styczniu 1981 roku imię Józefa Antalla, a dzięki staraniom Tadeusza Burchackiego na jednym z domów tej ulicy znalazła się tablica z tekstem: „Pamięci dr Józefa Antalla 1894–1974, wybitnego Węgierskiego

²⁰³ Ibidem, s. 106–107.

²⁰⁴ ATPW, Teczka – Komisja Rozwoju Miasta Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. Pismo Obywatelskiego Komitetu Ochrony Pomników i Walk i Męczeństwa w Mieście Stołecznym Warszawie skierowane do Zarządu Głównego TPW, z dnia 15 października 1980 r. L.dz. 339/80 oraz *50 lat Towarzystwa Przyjaciół Warszawy*, praca zbiorowa pod red. A. Skórskiej-Jarmusz, „Kronika Warszawy” 2013, nr 1/148, s. 84.

Działacza Społecznego, Przyjaciela Polski, Opiekuna Uchodźców Polskich na Węgrzech w latach II Wojny Światowej”²⁰⁵.

W przeddzień 90. rocznicy urodzin Marii Dąbrowskiej (5 października 1979 roku), w domu przy ul. Polnej 40 w Warszawie, odsłonięta została tablica pamiątkowa ku czci pisarki. W oficynie tej przedwojennej, warszawskiej kamienicy autorka *Nocy i dni* mieszkała przez 37 lat. Tablicę z popiersiem Marii Dąbrowskiej wykonał artysta plastyk Janusz Pastwa. Inicjatorem akcji, a także starań o utworzenie w mieszkaniu Marii Dąbrowskiej muzeum, był samorząd mieszkańców, a ściślej emerytowany inżynier, członek Towarzystwa Przyjaciół Warszawy i długoletni mieszkaniec kamienicy – Stanisław Mańkiewicz. Planowano, aby była to filia Muzeum Literatury. Warto nadmienić, iż Maria Dąbrowska była także członkiem Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. Batalia o skromne Muzeum trwała prawie cztery lata. Udało się jednak doprowadzić do końca dzięki Stanisławowi Mańkiewiczowi, który z racji wykonywanego zawodu również nadzorował remont dawnego mieszkania pisarki. Dzięki uporowi wielu osób udało się zachować dla przyszłych pokoleń mieszkanie, jako Muzeum Marii Dąbrowskiej, które otwarto w lipcu 1984 roku²⁰⁶.

Towarzystwo gorąco popierało inicjatywę budowy pomnika Powstania Warszawskiego. Do prac w Społecznym Komitecie Budowy Pomnika Powstania Warszawskiego delegowany był w 1981 roku, jako przedstawiciel Towarzystwa, inż. arch. Stanisław Jankowski ps. „Agaton”, członek Prezydium Zarządu Głównego TPW i zarazem przewodniczący Komisji Rozwoju Miasta, Estetyki i Ochrony Środowiska²⁰⁷. Towarzystwo w 1982 roku protestowało przeciwko rozbudowie Ambasady Ludowej Republiki Bułgarii w Al. Ujazdowskich. W piśmie do gen. Mieczysława Dębickiego prezydenta m.st. Warszawy zwracano uwagę na historyczne walory Traktu Królewskiego, na niedopuszczalne w tym rejonie zagęszczenie zabudowy, na fakt, że siedziba ambasady znajduje się w zabytkowym Pałacyku Dziewulskich, a wokół jest zabytkowa zieleń

²⁰⁵ ATPW, Teczka – Komisja Rozwoju Miasta Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. Pismo Zarządu Głównego TPW kierowane do Prezydenta m.st. Warszawy Jerzego Majewskiego, z dnia 22 kwietnia 1981 r., L.dz. 98/81.

²⁰⁶ B. Michalec, *Ochrona dziedzictwa materialnego...*, op. cit., s. 108–109.

²⁰⁷ ATPW, Teczka – Komisja Rozwoju Miasta Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. Pismo Zarządu Głównego TPW skierowane do Mariana Pyzela przewodniczącego Założycielskiego Społecznego Komitetu Budowy Pomnika Powstania Warszawskiego, z dnia 5 maja 1981 r. L.dz. 107/81. Stanisław Michał Jankowski ps. „Agaton” (ur. 29 września 1911 w Warszawie, zm. 5 marca 2002 tamże) architekt i urbanista, kapitan artylerii Wojska Polskiego, cichociemny, oficer wywiadu Armii Krajowej i Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie, uczestnik kampanii wrześniowej, Powstaniec Warszawski, adiutant osobisty gen. Tadeusza Bora-Komorowskiego. *Warszawa walcząca 1939–1945*, red. K. Komorowski, Fundacja Warszawa Walczy 1939–1945, Warszawa 2014, s. 313.

i sąsiedni neorenesansowy dom Józefa Ignacego Kraszewskiego, wykluczając możliwość budowy biurowców pięcio- i czterokondygnacyjnych. Konserwator Zabytków i Naczelny Architekt wyrazili zgodę na „niedopuszczalne zeszpecenie Traktu Królewskiego”²⁰⁸.

W 1982 roku rozpoczęła się społeczna akcja opieki nad zabytkami. Motywacją do podjęcia działań były efekty Oddziału Grochów TPW, który dzięki swojej akcji doprowadził do ochrony takich dóbr, jak Karczma Wawerska, Olszynka Grochowska czy Rogatki Grochowskie. Sprawa Olszynki Grochowskiej była o tyle ważna, gdyż w czasie zbliżających się obchodów 150-lecia Powstania Listopadowego, które niewątpliwie przybliżyło Olszynkę mieszkańcom miasta, była szansa uporządkowania tego miejsca, tak integralnie związanego z historią i życiem stolicy, ale również wstrzymania i zaprzestania degradacji Olszynki Grochowskiej²⁰⁹. Jeszcze w 1982 roku na łamach „Stolicy” Komisja Ochrony Zabytków TPW przedstawiła swoje stanowisko, podnosząc alarm w sprawie stołecznych zabytków: „Postanowienia odnośnie społecznej opieki nad zabytkami są obecnie już niewystarczające, nieadekwatne do obecnych potrzeb i możliwości, a przy tym nadmiernie sformalizowane. To wszystko wpływa ujemnie na aktywność wielu ludzi podejmujących się tej wielce użytecznej działalności, paraliżuje dobre chęci. Obecnie, gdy nie jest tajemnicą smutny fakt, że fundusze Urzędu Konserwatorskiego nie wystarczą nawet na kontynuowanie prac rozpoczętych w ubiegłych latach – wszelka działalność ludzi dobrej woli staje się tym cenniejsza”²¹⁰.

Członkowie Towarzystwa, wspólnie z ASP w Warszawie, walczyli o likwidację garaży przy Wybrzeżu Kościuszkowskim 37/39, gdzie mieściła się siedziba Wydziału Rzeźby i Wydziału Konserwacji Dziel Sztuki ASP i przekazaniem ich na pracownię rzeźby²¹¹. Towarzystwo wystąpiło do ministra kultury i sztuki z wnioskiem o pilną nowelizację ustawy o ochronie dóbr kultury i muzeach. Pożądana wówczas była zmiana artykułów dotyczących objęcia ścisłą ochroną konserwatorską wszystkich dóbr kultury narodowej, bez względu na wpisanie ich lub nie wpisanie do Rejestru, a także wyodrębnienie problemu ochrony miast i zespołów zabytkowych oraz wprowadzenie dodatkowych sformułowań dotyczących niematerialnych dóbr kultury podlegających ochronie np. nazwy ulic, placów, dzielnic, miejscowości, instytucji i symboli. Wnioskowano także o zagwarantowanie większej swobody w sprawowaniu społecznej opie-

²⁰⁸ ATPWOSM, Teczka nr 5 – Sprawozdania Zarządu Głównego TPW 1967–1993. Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy w roku 1982, k. 5.

²⁰⁹ ATPW, Teczka – Komisja Historyczna. Notatka ze spotkania przedstawicieli Biura Planowania Rozwoju Warszawy z przedstawicielami Komitetu Osiedlowego nr 3 i Towarzystwa Przyjaciół Warszawy.

²¹⁰ *Alarm w sprawie stołecznych zabytków*, „Stolica” 1982, nr 16, s. 2–3.

²¹¹ B. Michalec, *Ochrona dziedzictwa materialnego...*, op. cit., s. 110.

ki nad zabytkami, by dopuszczać możliwość stosowania różnorodności form i organizacji np. powstawanie społecznych zespołów opieki nad zabytkami²¹².

Towarzystwo wystąpiło z wnioskiem do Stołecznej Rady Narodowej o niezatwierdzanie planu ogólnego zagospodarowania przestrzennego Centrum Warszawy w kształcie opracowanym w 1981 roku przez Biuro Planowania Rozwoju Warszawy. Wszystkie obiekty zabytkowe i założenia urbanistyczne centrum miasta, jak podkreślało Towarzystwo, powinny być traktowane z jednakową troskliwością. Nie godzono się na dzielenie zabytków na bardziej i mniej wartościowe. Apelowano o podjęcie przez władze stołeczne decyzji przywracania placom ich dawnych walorów historycznych²¹³. Zdecydowanie wystąpili członkowie Towarzystwa w obronie niektórych szczególnie zagrożonych obiektów, jak Walcownia Metali „Warszawa” (dawny Norblin). Powstał społeczny komitet organizacyjny zrzeszający przedstawicieli Muzeum Techniki, Towarzystwa Przyjaciół Warszawy Oddział Wola oraz przedstawicieli załogi Walcowni, który dążył do powstania placówki muzealnej na terenach dawnej fabryki²¹⁴.

Wystąpiono z apelem do władz miasta o szybkie zakończenie przewlekających się remontów obiektów zabytkowych, jak dom przy alei I Armii WP 9, „śniadalni” przy ul. Koziej, siedziby STS przy Świerczewskiego 76b (dziś aleja Solidarności) – dawny budynek należący do Kościoła Ewangelicko-Reformowanego czy Karczmy Powsińskiej przy ul. Przychyłkowej 137. Apelowano również o zaprzestanie deformowania zabytkowej architektury okresu 20-lecia międzywojennego, zwłaszcza na Żoliborzu²¹⁵.

W czerwcu 1982 roku, na zebraniu w Muzeum Narodowym, przewodniczący Komisji Ochrony Zabytków ZG TPW Witold Straus przypomniał zebranim o dobrych tradycjach ochrony zabytków w Polsce i bilansie strat wojennych, podkreślał groźny fakt utraty w ciągu każdego roku do kilkuset obiektów zabytkowych. Stwierdził, że 60 do 70% spośród obiektów zabytkowych odrestaurowanych i przekazanych w użytkowanie jest dewastowane, zaniedbywane, nieutrzymywane w należyтым porządku. Podczas spotkania poruszano sprawę Grodziska na Starym Bródnie, który było rozmywane przez deszcze. Dyskutowano o koncepcji jego zagospodarowania, a także o potrzebie remontu gmachu Arsenалу i o ratowaniu resztek secesyjnych kamienic warszawskich. Kwestionowano sprawę przeznaczenia Zamku Ujazdowskiego na Centrum Sztuki Współczesnej, uznając, że koliduje to z celem sporządzenia dokumentacji i założeniem, że miał to być obiekt „współpracujący” z Zamkiem Królewskim²¹⁶.

²¹² K. Krzyżakowa, *W trosce o zabytki Warszawy*, „Stolica” 1982, nr 20, s. 2.

²¹³ Ibidem.

²¹⁴ B. Michalec, *Ochrona dziedzictwa materialnego...*, op. cit., s. 111.

²¹⁵ Ibidem.

²¹⁶ Ibidem.

Towarzystwo Przyjaciół Warszawy wraz z Towarzystwem Opieki nad Zabytkami walczyło o zaniechanie wyburzenia kamieniczki przy ul. Poznańskiej 21, wzniesionej w połowie XIX wieku, siedmioosiowej budowli z mansardowym dachem. Był to jedyny tego typu, ostatni już relikw na terenie lewo-brzeżnej Warszawy. Pomimo że zbito tynki fasady, kamienica odznaczała się walorami architektonicznymi. Próbowano ją rozebrać, działający przy Zarządzie Głównym TPW – Społeczny Zespół Opiekunów Zabytków pod kierunkiem Janusza Sujeckiego, wyznaczył opiekuna tego budynku, który poszukiwał ewentualnego inwestora remontu kapitalnego kamieniczki i zarazem późniejszego jej użytkownika²¹⁷.

W 1984 roku Zarząd Główny TPW wskazywał na katastrofalny stan XIX-wiecznych kamienic warszawskiego Śródmieścia. W Społecznym Zespole Opiekunów Zabytków działali w większości młodzi ludzie, którzy dostarczali wiele inicjatyw i dobrych pomysłów, interesowali się szczególnie losami kamienic secesyjnych, niestety na początku lat 80. ubiegłego stulecia już nielicznych, a te, które pozostały, wymagały pilnego zajęcia się ich losem. Do Społecznego Zespołu Opiekunów Zabytków należeli studenci i pracownicy naukowcy Uniwersytetu Warszawskiego, a pracę koordynował Janusz Sujecki, pracownik naukowy Wyższej Szkoły Nauk Społecznych²¹⁸. 6 marca 1984 roku Zarząd Główny TPW skierował do dyrektora Przedsiębiorstwa Gospodarki Mieszkaniowej MDM obszernie pismo, wskazujące na stan XIX-wiecznych obiektów i zawierające konkretne postulaty. Pismo Towarzystwa przyczyniło się w jakimś stopniu do przełamania dotychczasowego milczenia i bierności. W ciągu 1984 roku odbyło się kilka spotkań z udziałem przedstawicieli TPW i PGM-MDM, z tego jedno u wiceprezydenta Warszawy²¹⁹. Akcje podejmowane przez młodych działaczy z Zespołu Społecznych Opiekunów Zabytków pod kierunkiem Janusza Sujeckiego spotkały się ze społeczną aprobatą i powszechnym poparciem prasy²²⁰. Zespół prowadził także rozpoczętą przez siebie akcję powrotu latarni gazowych na stare ulice. Pierwsza z nich stanęła przy ul. Rutkowskiego 1/3 (Chmielna), zakupił ją Zespół za symboliczne 150 zł od Mazowieckich Zakładów Gazownictwa. Ze złomu wydobyto prawie kompletny egzemplarz. Pomoc w całej akcji okazywał kurator Pałacu w Wilanowie, dr Wojciech Fijałkowski. Drugą latarnię, zakupioną w Mazowieckich Zakładach Gazownictwa, działacze Towarzystwa chcieli zainstalować przy ul. Elektoralnej 14, na klasycystycznej kamienicy Frageta²²¹. Reszta miała powstać dzięki niedawno utworzonemu

²¹⁷ J. Sujecki, *W obronie klimatu dawnej Warszawy*, „Stolica” 1983, nr 13, s. 5.

²¹⁸ B. Michalec, *Ochrona dziedzictwa materialnego...*, op. cit., s. 112.

²¹⁹ J. Sujecki, *Ocalić zabytki Śródmieścia*, „Stolica” 1985, nr 26, s. 14.

²²⁰ W. Straus, *Rola Towarzystwa Przyjaciół Warszawy...*, op. cit., s. 86.

²²¹ B. Michalec, *Ochrona dziedzictwa materialnego...*, op. cit., s. 112.

Klubowi Latarników, który przejął zadanie²²². Młodzież z Zespołu Społecznych Opiekunów Zabytków zajęła się kompleksowym przywracaniem dawnego wyglądu Nowego Światu. Zabiegano o powrót zabytkowych odbojów i pachotków do bram ulicznych, takich jak zachowane jeszcze przy Nowym Świecie 35, tuż przy cukierni Bliklego, a także zabiegano o cztery amfory na szczycie budynku przy Nowym Świecie 58a²²³. Zespół Społecznych Opiekunów Zabytków przy Zarządzie Głównym Towarzystwa Przyjaciół Warszawy działał do 1994 roku²²⁴.

Postulat odnowienia fasad sześciu najbardziej zagrożonych i szczególnie cennych kamienic w Śródmieściu był jak najbardziej uzasadniony. Były to kamienice przy Mokotowskiej 50, Wilczej 23 i 32, Nowogrodzkiej 44, Al. Ujazdowskich 24, placu Trzech Krzyży 3. Drogą legalną młodzi członkowie Zespołu sporządzili plakaty nawołujące do ratowania zabytków, które ginęły na oczach warszawiaków²²⁵. Domagano się także zabezpieczenia fasady oryginalnej, XVIII-wiecznej oficyny kamienicy Lucińskiego przy ul. Mokotowskiej 64, całej ściany Al. Jerozolimskich pomiędzy ul. Marszałkowską a Emilii Plater, kamienic na ul. Wilczej, Nowogrodzkiej i Żurawiej. W połowie lutego 1984 roku, na rozsypujących się fasadach eklektycznych kamienic śródmiejskich, pojawiły się dzięki działaczom z Towarzystwa niewielkie plakaty z wymalowanymi czarnym tuszem napisami „Zabytki Warszawy giną”. Plakaty zawierały krótkie informacje o stopniu zagrożenia i historycznej wartości każdej budowli. Wśród przechodniów budziły one sensację. Mieszkańcy miasta reagowali natychmiast, dzwoniąc do Towarzystwa, deklarowali pomoc i chęć współdziałania w akcji ratowania zabytków. Ukazało się wiele artykułów w warszawskiej prasie, ilustrowanych fotografiami plakatów i niszczących kamienic²²⁶.

Od 1984 roku przy Zarządzie Głównym TPW działała Międzyuczelniana Grupa Przełomu Wieków XIX i XX²²⁷. I w tym samym roku zostały zakończone prace nad merytorycznym i redakcyjnym sformułowaniem tzw. „szczegółowych wniosków” VIII Walnego Zgromadzenia Delegatów TPW dotyczących ochrony zabytków, miejsc pamięci narodowej, miejsc historycznych²²⁸. Pełny wykaz wniosków został przekazany władzom Warszawy, a także był przedmiotem niezwykle żywej dyskusji na zorganizowanym przez Zarząd Główny

²²² Ibidem.

²²³ Ibidem.

²²⁴ J. Sujecki, *Zespół Opiekunów Kulturowego Dziedzictwa Warszawy „ZOK” i ochrona zabytków Woli*, [w:] *Warszawskie maceczniki dziedzictwa i tradycji*, red. K. Móraski, A. Stawarz, Muzeum Historyczne m.st. Warszawy, Muzeum Woli, Muzeum Niepodległości, Polskie Towarzystwo Etnologii Miasta, Warszawa 2004, s. 71.

²²⁵ *SOS dla zabytków*, „Stolica” 1984, nr 19, s. 16.

²²⁶ J. Sujecki, *Zespół Opiekunów Kulturowego Dziedzictwa Warszawy...*, op. cit., s. 71.

²²⁷ *Wśród przyjaciół*, „Kronika Warszawy” 1985, nr specjalny, s. 223.

²²⁸ ATPW, *Teczka – Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy (TPW) w roku 1984*, k. 8.

i Komisje Ochrony Zabytków zebraniu z udziałem Marii Sernik, zastępcy Generalnego Konserwatora Zabytków, Edwarda Krasowskiego ówczesnego dyrektora Wydziału Kultury i Sztuki Urzędu Miasta Stołecznego Warszawy, Feliksa Ptaszyńskiego Konserwatora Zabytków m.st. Warszawy²²⁹.

Architekt Stanisław Czechak, w ramach działalności Komisji Rozwoju Miasta Zarządu Głównego TPW, podjął akcję uporządkowania i aktywizacji „ciągami czterech kładek”, zapraszając do współudziału Oddział Powiśle i Centrum TPW²³⁰. Towarzystwo występowało z inicjatywą uświadamiania mieszkańców miasta na temat niedocenionego zjawiska przestrzennego, zwanego umownie „ciągami czterech kładek”, czyli trzykilometrowej trasy spacerowej wśród zieleni na Skarpie Warszawskiej, od Łazienek do pomnika Bolesława Prusa. W tamtych czasach ciąg ten był zdewastowany, mówiono o nim, że jest „siedliskiem pijaków”²³¹.

Towarzystwo podjęło starania o uczczenie na murach staromiejskich cudzoziemców zasłużonych dla Warszawy, znajdowała się już tam tablica z nazwiskiem autora *Warszawianki* Casimira Delavigne'a, zabiegano o upamiętnienie nie byle kogo, bo samego Bernarda Bellotto, zwanego Canaletto. Starano się przypomnieć postać Cypriana Kamila Norwida na terenie Akademii Sztuk Pięknych²³². Bezpośrednio przy realizacji tablicy pamiątkowej Biura Odbudowy Stolicy (BOS) współpracował inż. arch. Stanisław Jankowski, przewodniczący Komisji Rozwoju Miasta, Estetyki i Ochrony Środowiska. Uroczystość odsłonięcia tablicy pamiątkowej na domu przy ul. Chocimskiej 33 – siedzibie BOS w latach 1945–1949 – z udziałem prezydenta Warszawy, ministra budownictwa, licznych pracowników BOS, działaczy Towarzystwa Przyjaciół Warszawy i Towarzystwa Urbanistów Polskich miała miejsce 14 lutego 1985 roku²³³.

Członkowie Towarzystwa chcieli ratować zarówno substancję mieszkalną i użytkową, jak też wartości historyczne i plastyczne obiektów. Podejmowano nieustanne boje o doprowadzenie do europejskiego poziomu Traktu Królewskiego. Apelowano o zachowanie tych fragmentów miasta, które zostały zniszczone w czasie II wojny światowej jak Stare Miasto czy Nowy Świat, a gdzie szczątkowo zachowały się kamienice z przełomu XIX i XX wieku, budowane niejednokrotnie przez czołowych architektów warszawskich. Niezwykłym uporem w pisaniu do władz miejskich memoriałów o uporządkowanie Traktu Królewskiego odznaczał się prof. Zbigniew Cieczot-Gawrak, członek

²²⁹ Ibidem.

²³⁰ ATPW, Teczka – Komisja Rozwoju Miasta Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. Notatka z zebrania Komisji w dniu 7 listopada 1984 r.

²³¹ F. Gryko, *Którędy do satysfakcji społecznej?*, „Stolica” 1986, nr 45, s. 14.

²³² Ibidem.

²³³ ATPW, Teczka – Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy od 12 czerwca 1983 r. do 27 września 1986 r., k. 10.

Towarzystwa. Wiedział, że „ta część miasta jest naszym biletem wizytowym nie tylko w stosunku do cudzoziemców, lecz wobec nas samych”²³⁴.

Zarząd Główny TPW przekazał redakcji „Życia Warszawy” obszerną informację o fatalnym stanie technicznym studni „Gruba Kaśka”, z prośbą o zajęcie się tym problemem. Następnie TPW wystąpiło do Konserwatora Zabytków m.st. Warszawy z wnioskiem o dokonanie konserwatorskiej wizji lokalnej i podjęcie decyzji o jak najszybszym remoncie wodociągu²³⁵. W tym czasie nie było właściciela studni, ale podjęto prace remontowe elewacji zewnętrznej. Do dziś u zbiegu alei Solidarności i placu Bankowego „Gruba Kaśka” zachwyca nie tylko mieszkańców Warszawy.

Komisja Ochrony Zabytków TPW doprowadziła także do rekonstrukcji zniszczonego przy pomniku Adama Mickiewicza. Starania te napotykały na wiele przeszkód natury finansowej. Wysilek wielu osób zakończył się sukcesem. Od 1965 roku na zebraniach Towarzystwa, a zwłaszcza Oddziału Centrum TPW stale powracała sprawa rekonstrukcji czterech zniszczonego na narożnikach balustrady okalającej pomnik Adama Mickiewicza, mających symboliczne znaczenie i nieodbudowanych po zniszczeniach wojennych²³⁶. Po wojnie, wg relacji Tadeusza Łopieńskiego byłego właściciela Firmy „Bracia Łopieńscy”, istniały fragmenty zniszczonego w składzie złomu artystycznego na dziedzińcu Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej przy ul. Lwowskiej. Zresztą Tadeusz Łopieński, członek Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, zgłaszał się do władz Towarzystwa, że przy odbudowie pomnika w 1950 roku zabrakło czterech zniszczonego na podstawach z bluszczami z dużymi płomieniami z brązu złoczonego²³⁷.

Członkowie Komisji Zabytków TPW – Janusz Malanowicz, Witold Straus, Zygmunt Kosztowski, Zygmunt Ciok i inni podczas wizji lokalnej odnaleźli w Parku Traugutta porzucone bez zabezpieczenia fragmenty zniszczonego z brązu florenckiego, które przed kilku laty przejął z Muzeum Narodowego Wydział Architektury i Gospodarki Komunalnej Urzędu Dzielnicy Śródmieście, z zamiarem innego wykorzystania. Odnalezione fragmenty były względnie zabezpieczone w ogrodzonym magazynie na terenie Parku Traugutta²³⁸. Do prac Komisji Ochrony Zabytków TPW oceniającej zniszczonego włączył się bardzo intensywnie inż.

²³⁴ Ibidem.

²³⁵ B. Michalec, *Przeszłość dla przyszłości – Towarzystwo Przyjaciół Warszawy*, [w:] *Przeszłość i tożsamość Mazowsza w świetle badań naukowych i działalności społecznej*, red. R. Lolo, K. Łukawski, Akademickie Towarzystwo Edukacyjno-Naukowe ATENA, Akademia Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztor, Pułtusk 2017, s. 244.

²³⁶ ATPW, Teczka – Sprawa rekonstrukcji zniszczonego przy pomniku Adama Mickiewicza 1975–1979, k. 9.

²³⁷ T. Łopieński, *Losy warszawskiej brązowej rzeźby monumentalnej po 1939 r.*, „Kronika Warszawy” 1976, nr 4, s. 48.

²³⁸ ATPW, Teczka – Sprawa rekonstrukcji zniszczonego przy pomniku Adama Mickiewicza 1975–1979, k. 9.

Janusz Malanowicz, który miał doświadczenie w pracach rewindykacyjnych w Hamburgu i Lubece, czego rezultatem było odnalezienie głowy i popiersia z dawnego pomnika Adama Mickiewicza, wywiezionych przez okupanta²³⁹. Warto podkreślić, iż Juliusz Kalinowski, już 1964 roku złożył do Ministerstwa Kultury i Sztuki wniosek w sprawie odbudowy czterech zniczy na narożnikach pomnika, mających symboliczne znaczenie²⁴⁰.

Wielce Szanowny Panie Ministrze! W poczuciu troski o estetykę, jak również i obronę twórczości artystycznej – zwracam się z uprzejmą prośbą. – Będąc dzieckiem byłem na odsłonięciu pomnika naszego wielkiego poety Adama Mickiewicza. Widziałem pomnik w całej krasie kwiecica róż na tle zaplecza zabytkowej architektury. W rogach artystycznego ogrodzenia stały z brązu znicze, a płomienie wyobrażały orły polskie. Dlaczego dziś w naszej rzeczywistości mamy pomniejszać estetykę pomnika? W miejsce urn palących złotymi płomieniami zasadzono drzewa-krzewy, zasłaniające już dziś widoczność pomnika. Czy mamy czekać aż przechodnie pytać się będą – gdzie tu pomnik Wieszcz Narodu? Proszę uprzejmie o przywrócenie pierwotnego modelu z piękną widocznością na pomnik i zaplecze zabytkowej architektury. – Wszak to było podstawową myślą artystów rzeźbiarzy. Spizowy pomnik Wielkiego Poety Narodu – to nie figurka upstrzona drzewkami przy drodze²⁴¹.

Juliusz Kalinowski na własną rękę honorowo walczył z ówczesną władzą i biurokracją o przywrócenie orłów-zniczy. Dopiero w 1971 roku Towarzystwo Przyjaciół Warszawy stało się rzecznikiem zgłaszanych postulatów przez Juliusza Kalinowskiego, który nadal apelował do władz Warszawy²⁴². Aktor-weteran pozostawił po sobie wiersze patriotyczne poświęcone pamięci wieszcza: *Pomnik Adama Mickiewicza* (datowane na dzień 25 września 1964 r., maj 1972 r.,

²³⁹ ATPW, Teczka – Sprawa rekonstrukcji zniczy przy pomniku Adama Mickiewicza 1975–1979. List Janusza Malanowicza do Witolda Strausa, z dnia 18 kwietnia 1979 r., k.9.

²⁴⁰ ATPW, Teczka – Sprawa rekonstrukcji zniczy przy pomniku Adama Mickiewicza 1975–1979. Notatka z 1975 roku w sprawie odbudowy zniczy na pomniku A. Mickiewicza w Warszawie, sporządzona przez inż. J. Malanowicza, k. 18. Juliusz Kalinowski (ur. 7 listopada 1888 w Warszawie, zm. 27 czerwca 1983 tamże) – polski aktor teatralny i filmowy, „społecznik ofiarny, nigdy niestrudzony”. Całe życie łączył pracę zawodowego aktora z działalnością polityczną i społeczną. W 1921 ZASP powierzył mu zorganizowanie biblioteki przy Zarządzie Głównym. Inicjator powstania biblioteki i ofiarodawca kilkusettomowego księgozbioru. Źródło: https://cmentarze.um.warszawa.pl/pomnik.aspx?pom_id=22653 [dostęp: 07.01.2023].

²⁴¹ ATPW, Teczka – Sprawa rekonstrukcji zniczy przy pomniku Adama Mickiewicza 1975–1979. Odpis pisma Juliusza Kalinowskiego kierowane do Ministra Kultury Tadeusza Galińskiego, z dnia 28 września 1964 r., k. 21.

²⁴² ATPW, Teczka – Sprawa rekonstrukcji zniczy przy pomniku Adama Mickiewicza 1975–1979. Pismo Zarządu Głównego TPW skierowane do Juliusza Kalinowskiego, z dnia 20 lipca 1971 r., k. 26.

4 sierpnia 1972 r., 1973 r.); *Alarma* (16 kwietnia 1972 r.); *Do baśniarzy pomnika Adama Mickiewicza* (1973 r.); *Historia pomnika Adama Mickiewicza* datowany (14 kwietnia 1972 r., 16 kwietnia 1972 r.); *Historyczność pomnika Adama Mickiewicza* (1 lipca 1974 r.); *Kiedy?* (grudzień 1972 r.); *Los Pomnika Adama Mickiewicza w Warszawie* (24 grudnia 1973 r.); *Niedola historii pomnika Adama Mickiewicza* (maj 1972); *Smutny widok pomnika Adama Mickiewicza* (1972); *Wspomnienie o pomniku Adama Mickiewicza* (maj 1972 oraz 15 kwietnia 1972 r.); *Gdzie ta miłość ojców miasta* (1977 r.). Kopie tych wierszy znajdują się w archiwum Towarzystwa Przyjaciół Warszawy.

Największy poeta narodowy – trybun rewolucyjny Adam Mickiewicz wzywał do walki o niepodległość. W czasie drugiej wojny światowej wróg zburzył pomnik poety i symboliczne znicze-orły. A ojcowie miasta negują dziś przywrócenie przy jego pomniku zniczy-orłów, które były symbolem myśli płomiennej zmartwychwstania Polski i zrywu do walki o niepodległość Ojczyzny. Gdy patrzy się okiem serca na widok pomnika pozbawionego głębokiej myśli narodowej – smutek napełnia duszę każdego Polaka. Ten bolesny widok osobisty bez prawdy historycznej – skandal narodowy. Małoduszne argumenty ojców miasta są niegodne wiary. Wśród moich miażdżących argumentów jest jeden decydujący. Ku chwale narodu uczucie czci nakazuje przywrócić w całej pełni pierwotny widok pomnika zgodny ze strukturą sztuki genialnego rzeźbiarza Cypriana Godebskiego. Ojcowie miasta Warszawy! Przywróćcie pomnikowi piękno – głębi myśli patriotycznej. Apel ducha ludu nie jest obcy młodemu pokoleniu. Apel nie tylko jest krzykiem znoju, ale i aktem historii. W obronie prawdy historycznej pomnika powstanie bunt otwarty. W nie zamilkłym krzyku stanie cały naród. Zaświeci dzień jutrzejszy, co znajduje pohańbienie czynu patriotycznego. Nastąpi istotna prawda dziejów pomnika. Ujrzymy pomnik Wieszczki Narodu na tle zabytkowej architektury w całej krasie pięknego ogrodzenia. Przytaczam cytata „Bez serca ducha to szkieletów ludy”²⁴³.

W 1978 roku poddano generalnej konserwacji pomnik Adama Mickiewicza, według fachowców miała to być najtrudniejsza z prac konserwatorskich, oprócz odnowienia pomnika trzeba było jeszcze zrekonstruować cztery znicze. Prace rekonstruktorskie trwały do listopada 1978 roku, ale znicze nie powróciły na swoje dawne miejsce²⁴⁴. Pracownice Konserwacji Zabytków zrekonstruowały z odnalezionych relikwów pierwszy znicz w 1979 roku uratowany przez Zygmunta Cioka, następny w 1982, a pozostałe dwa w 1985 roku. Dopiero po dziesięciu latach starań zamontowano wszystkie znicze. Niestety, ani Juliusz Klaudiviusz Kalinowski, długoletni aktor scen warszawskich, inicjator rekonstrukcji zniczy, który jako dziecko był świadkiem odsłonięcia pomnika wieszczki w 1898

²⁴³ ATPW, Teczka – Sprawa rekonstrukcji zniczy przy pomniku Adama Mickiewicza 1975–1979. Juliusz Kalinowski, Apel do ojców miasta Warszawy, kwiecień 1972 r., k. 39–54 i 27.

²⁴⁴ B. Michalec, *Ochrona dziedzictwa materialnego...*, op. cit., s. 118.

roku, ani Zygmunt Ciok, który odnalazł fragmenty zniszczone przez hitlerowców, ani Janusz Malanowicz, koordynujący całą akcją, nie doczekali już tego momentu. Dzięki uporowi i staraniom działaczy Towarzystwa jeszcze jeden ważny zabytek przywrócony został Warszawie²⁴⁵.

Wysiłek członków Komisji Ochrony Zabytków TPW nie poszedł na marne, doprowadzono do rewaloryzacji obiektów zespołu pałacowo-parkowego Wilanowa wraz z Morysinem i przedpołem. Opiniowano plany zagospodarowania przestrzennego centrum Warszawy oraz Pola Mokotowskiego, otoczono opieką obiekty o charakterze zabytkowym jak zabudowa Żoliborza Historycznego, Kolonii Profesorskiej, Kolonii Lubeckiego i Staszica. Członkowie Komisji doprowadzili również do renowacji zegara słonecznego w Ogrodzie Saskim i zegara na budynku dawnej szkoły Edwarda Rontalera przy ul. Jaworzyńskiej, przywrócenia starych tablic na Grobie Nieznanego Żołnierza i do budowy pomnika Stanisława Staszica przy ulicy Senatorskiej²⁴⁶.

Niewątpliwie sukcesem Komisji Ochrony Zabytków TPW była kontynuacja prac na placu Zamkowym i rekonstrukcja Mostu Gotyckiego. Dzięki interwencji w sprawie obrony Mostu Gotyckiego na placu Zamkowym przed zniszczeniem i błędnym zamysłem Konserwatora (zasypanie mostu), prezydent Warszawy podjął decyzję odbudowy i odsłonięcia cennego znaleziska²⁴⁷. Członkowie Komisji przyczynili się do zachowania Grodziska na Bródnie i konserwacji pomnika-krzyża na symbolicznym grobie generała Sowińskiego na Reducie Wolskiej, remontu Hotelu Bristol, Pałacu Krasińskich, zapobiegli dewastacji Skarpy Warszawskiej, uratowali kilka zabytków żydowskich. Dzięki staraniom Towarzystwa Przyjaciół Warszawy Oddział Wola powstało także Muzeum Woli²⁴⁸.

Towarzystwo w 1985 roku zajęło stanowisko w sprawie właściwego zachowania i wyeksponowania szczątków Kolumny Zygmunta – pamiątek narodowej kultury. Na Mariensztacie na rozległym trawniku przy mostowym wiadukcie leżały jak gdyby porzucone, bez tablic identyfikacyjnych oryginalne szczątki XVII-wiecznej Kolumny Zygmunta, władysławowskiej z checińskiego marmuru i XIX-wiecznej z różowego włoskiego granitu. „Tę ostatnią w nocy z piątku 1 września na sobotę 2 września 1944 roku strzaskał i rzucił na bruk hitlerowski okupant”. Bezcenne pamiątki Warszawy ulegały zapomnieniu, niszczone były przez działania atmosferyczne, złodziei, wandalów, a także amatorów oryginalnych pamiątek ze stolicy. Sprawa ta niepokoiła środowiska warszawianistów i prawdziwych miłośników Warszawy, stała się przedmiotem troski i głębokiej dyskusji na sympozjum „Jest u nas Kolumna w Warszawie... 340 lat Kolumny

²⁴⁵ W. Straus, *Rola Towarzystwa Przyjaciół Warszawy...*, op. cit., s. 87–88.

²⁴⁶ *Ibidem*.

²⁴⁷ ATPWOSM, Teczka nr 5 – Sprawozdania Zarządu Głównego TPW 1967–1993. *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy w roku 1982*, k. 10.

²⁴⁸ W. Straus, *Rola Towarzystwa Przyjaciół Warszawy...*, op. cit., s. 87–88.

Zygmunta III 1644–1884”, zorganizowanym 25 listopada 1984 roku, z inicjatywy prof. Juliusza W. Gomulickiego, przez Zarząd Główny Towarzystwa Przyjaciół Warszawy i Muzeum Historyczne m.st. Warszawy. Po sesji ukazały się informacje i artykuły prasowe postulujące przeniesienie bezcennych pamiątek narodowej kultury na godne ich „miejsce spoczynku”. Towarzystwo gorąco popierało trafną propozycję przeniesienia historycznych lapidariów z Mariensztatu pod arkady Mostu Gotyckiego na placu Zamkowym. Na Mariensztacie, oprócz szczątków Kolumny Zygmunta, znajdowały się inne fragmenty posągów wyciągniętych z ruin zburzonej Warszawy²⁴⁹. Dwa pierwsze trzony Kolumny Zygmunta z lat 1644–1887 są do dziś eksponowane przy Zamku Królewskim w Warszawie od strony Trasy W-Z. Decyzją władz miasta pod Mostem Gotyckim na placu Zamkowym 7 marca 1985 roku zostało utworzone lapidarium, o które tak bardzo zabiegało Towarzystwo Przyjaciół Warszawy²⁵⁰.

Ślady działalności Towarzystwa dostrzec można w wielu punktach miasta, Towarzystwo ma swój udział w powołaniu również Muzeum Andrzeja Struga, które powstało w listopadzie 1981 roku w domu przy al. Niepodległości 210, gdzie przez ostatnie lata swojego życia mieszkał pisarz i publicysta²⁵¹, wzniesienia Barykady Września na Grójeckiej u wylotu Opaczewskiej, która jest najważniejszym upamiętnieniem obrońców Warszawy we wrześniu 1939 roku²⁵².

Na wniosek rektora Uniwersytetu Warszawskiego (4 lipca 1985 roku) odbyło się spotkanie z Komisją Historyczną, której członkowie: prof. Janusz Durko, doc. dr Konrad Zawadzki, dr Józef Kazimierski, Maria Roerichowa, Aleksandra Więcek, pod przewodnictwem prof. Juliusza W. Gomulickiego, domagali się zapewnienia właściwych warunków magazynowania i eksponowania zbiorów archeologicznych Uniwersytetu Warszawskiego. Dyskutowano o ściślejszym powiązaniu Podchorążówki w Łazienkach Królewskich (Wielkiej Oficyny) z wydarzeniami Nocy Listopadowej 1830 roku²⁵³.

Spółecznicy z Towarzystwa byli żywo zainteresowani pracami nad rewizją Planów Ogólnych Dzielnic Warszawy. Interesowano się nimi w fazie dyskusji nad założeniami, a także na etapie konkretyzowania planów poszczególnych dzielnic. Z prośbą o ewentualne ich zaopiniowanie zwróciła się Komisja Rozwoju Miasta, Estetyki i Ochrony Środowiska Zarządu Głównego TPW do

²⁴⁹ ATPW, Teczka – Komisja Historyczna. Stanowisko Towarzystwa Przyjaciół Warszawy z dnia 25 stycznia 1985 r., w sprawie właściwego zachowania i wyeksponowania szczątków Kolumny Zygmunta – pamiątek narodowej kultury.

²⁵⁰ B. Michalec, *Ochrona dziedzictwa materialnego...*, op. cit., s. 119.

²⁵¹ Ibidem, s. 119–120.

²⁵² *Wśród przyjaciół*, „Kronika Warszawy” 1985, nr specjalny, s. 224.

²⁵³ ATPWOSM, Teczka nr 5 – Sprawozdania Zarządu Głównego TPW 1967–1993. Sprawozdanie z działalności Prezydium Zarządu Głównego Towarzystwa Przyjaciół Warszawy w okresie 12 czerwca–12 listopada 1985 r., k. 1.

Naczelnego Architekta Warszawy, w 1987 roku²⁵⁴. Komisja ta przez lata organizowała, pod przewodnictwem inż. arch. Stanisława Jankowskiego, w Biurze Planowania i Rozwoju Warszawy spotkania, dyskusje. Dzięki temu ujawniono opinii publicznej dość hermetyczny tok planowania przestrzennego ze wszystkimi jego słabościami i niekonsekwencjami²⁵⁵.

Towarzystwo zdecydowało się na publiczną akcję protestacyjną, podobnej do tej, jaką zorganizowało przed kilkoma laty na Trakcie Królewskim. Na ul. Próżnej pojawiły się w oknach wystawowych pierwsze plakaty nawołujące do remontu i konserwacji znajdujących się tam, w bardzo złym stanie technicznym, czterech XIX-wiecznych kamienic. W piątek, 3 lipca 1987 roku członkowie Towarzystwa rozwieszali plakaty, których treść zawierała m.in. opis stanu obiektów i historię tego zabytkowego zakątka Warszawy. Był to protest wobec bezczynności administracji domów i gospodarzy dzielnic, którzy mimo nieustannie kierowanych pism o zagrożeniu budynków, nie podjęli żadnych, nawet wstępnych prac remontowych. „Próżna ginie. PGM nie realizuje ustaleń Prezydenta Warszawy z 1986 roku” czy „Dość dewastacji. Żądamy ratowania ginących zabytków Stolicy!”. Napisy tej treści pojawiały się na kamienicach przy tej ulicy²⁵⁶.

Młodzi członkowie Towarzystwa podjęli również na własną rękę próbę ratowania zabytkowych tablic z nazewnictwem przestrzeni miejskiej. Jedną z nielicznych w Śródmieściu z napisem „Skwer Mickiewicza”, która pamiętała jeszcze czasy przedwojenne i przetrwała do lat 80. XX wieku działacze Towarzystwa zdjęli ją, zakonserwowali i została umieszczona na starym miejscu, czyli ścianie ówczesnego kompleksu budynku URM (dziś budynek Prokuratury Regionalnej w Warszawie przy ul. Krakowskie Przedmieście 25), naprzeciwko pomnika Adama Mickiewicza²⁵⁷. Ta sama grupa wykonała nieodpłatne prace, uzupełniając kostką dębową ubytki w przejeździe bramy kamienicy „Pod Krakowiakami i Góralami” przy ul. Mokotowskiej 57, oczyszczono też z korozji i pomalowano balustrady w kamienicy przy ul. Zielnej 37. Przewodniczący Zespołu Janusz Sujecki przekazał Muzeum Historycznemu m.st. Warszawy reprodukcje fotograficzne portretów z nagrobków cmentarza Powązkowskiego. Był to bardzo bogaty, unikatowy zbiór liczący 207 negatywów i tyle samo odbitek²⁵⁸.

Choć Towarzystwo protestowało od 1984 roku w sprawie zabezpieczenia i pilnego remontu kamienicy przy ul. Nowogrodzkiej 10, ostrzegało administrację

²⁵⁴ ATPW, Teczka – Komisja Rozwoju Miasta. Pismo skierowane do Naczelnego Architekta Warszawy, L.dz. 21/87.

²⁵⁵ B. Michalec, *Ochrona dziedzictwa materialnego...*, op. cit., s. 120–121.

²⁵⁶ Ibidem.

²⁵⁷ Ibidem, s. 121.

²⁵⁸ ATPWOSM, Teczka nr 5 – Sprawozdania Zarządu Głównego TPW 1967–1993. Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy w roku 1987, k. 12.

miejską przed groźnymi skutkami pozostawienia kamienicy bez właściwego zabezpieczenia po zбиciu tynków po tzw. „konserwacji za pomocą młotka”, w 1987 roku doszło do śmiertelnego wypadku 13-letniego chłopca, który zginął ugodzony fragmentem elewacji zrujnowanego domu. Wnioskowano także w 1987 roku do prezydenta Warszawy o anulowanie decyzji w sprawie wyburzenia kamienicy przy ul. Hożej 58²⁵⁹. W 1987 roku Towarzystwo wnioskowało do Naczelnika Dzielnicy Wola, Wydziału Architektury Dzielnicy Wola i Konserwatora Zabytków m.st. Warszawy o zachowanie i poddanie remontom kapitalnym zabytkowych obiektów tzw. „Dzikiego Zachodu”, wyróżniających się walorami architektonicznymi lub historycznymi²⁶⁰. Towarzystwo, na prośbę Komitetu Osiedlowego nr 14, opiniowało sprawę ochrony i właściwego użytkowania Barbakanu. Interweniowano wielokrotnie w przedsiębiorstwach gospodarki mieszkaniowej, rejonach obsługi mieszkańców, organach administracji w sprawach zabezpieczenia i remontu kamienic zabytkowych. Przekazywano ze strony Towarzystwa szczegółowe propozycje i wskazówki dotyczące zabezpieczenia, do czasu remontu, XVIII-wiecznej kamienicy przy ul. Mokotowskiej 64²⁶¹.

Skarpa Warszawska, historyczny, szczególnie cenny, a wówczas zagrożony element krajobrazu miasta, była od wielu lat przedmiotem zainteresowania i troski Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. Członkowie stowarzyszenia uporczywie weryfikowali dokumentację w różnych urzędach dzielnic, m.in. inż. arch. Wiesław Rzepka z Oddziału Żoliborz interesował się projektem domków jednorodzinnych na obrzeżu Parku Kaskada i pod Skarpą²⁶². Członkowie TPW spotykali się z Naczelnym Architektem Warszawy w celu przedstawienia stanowiska Towarzystwa Przyjaciół Warszawy w sprawie właściwego wykorzystania i ochrony Skarpy Warszawskiej²⁶³.

Członkowie TPW stanowczo zabierali głos w „bitwie o Zamek Ujazdowski”. Główne elementy opinii merytorycznej poprzez Towarzystwo prezentowali prof. Janusz Durko, prof. Stanisław Lorentz, prof. Andrzej Wyczański, a zwłaszcza najwybitniejszy ówczesny warsawianista prof. Juliusz W. Gomulicki. Dążono, aby Zamek Ujazdowski był miejscem, gdzie będą eksponowane największe skarby polskiej i obcej sztuki stosowanej, od lat gromadzonej w Muzeum Narodowym w Warszawie. Nieprzebrane skarby można było podziwiać

²⁵⁹ ATPWOSM, Teczka nr 5 – Sprawozdania Zarządu Głównego TPW 1967–1993. Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy w roku 1987, k. 10.

²⁶⁰ ATPWOSM, Teczka nr 5 – Sprawozdania Zarządu Głównego TPW 1967–1993. Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy w roku 1987, k. 11.

²⁶¹ ATPWOSM, Teczka nr 5 – Sprawozdania Zarządu Głównego TPW 1967–1993. Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy w roku 1987, k. 11.

²⁶² ATPW, Teczka – Komisja Rozwoju Miasta Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. Pismo skierowane do Naczelnego Architekta Warszawy, L.dz. 162/88.

²⁶³ Ibidem. L.dz. 279/88.

na zorganizowanej w marcu 1981 roku wystawie w Muzeum Narodowym „Czy skazana na magazyn”²⁶⁴.

Dzięki staraniom TPW Oddział Saska Kępa w dniu 16 września 1987 roku odsłonięto uroczystie przed kinem „Sawa” pomnik Stefana Żeromskiego²⁶⁵. Miało to miejsce podczas wrześniowych Praskich Dni Kultury. Pomnik powstał z inicjatywy działaczy Oddziału Saska Kępa, dzięki pomocy finansowej Ministerstwa Kultury i Sztuki, Spółdzielni Mieszkaniowej „Osiedle Młodych” oraz Stowarzyszenia Autorów ZAiKS. Pomnik Stefana Żeromskiego projektu mieszkańca Saskiej Kępy, rzeźbiarza Stanisława Sikory stanął, jak wspomniano, na skwerku przed kinem „Sawa” przy placu Przymierza²⁶⁶.

Towarzystwo zgłosiło stanowczy protest w sprawie „barbarzyńskiego planu przebicia” ulicy Kopernika przez Foksal i Smolną oraz połączenia jej z placem Trzech Krzyży. Apelowano o pomoc do prezydenta Warszawy, chcąc ocalić zabytkowe kamienice przy ul. Smolnej²⁶⁷. Do dziś kamienica przy ul. Smolnej 36 stoi, czarując swoim pięknem.

Do Towarzystwa Przyjaciół Warszawy z Ochoty napływało coraz więcej skarg oburzonych miłośników dzielnicy. Społecznicy podnosili głos sprzeciwu, zaniepokojeni faktem nadbudowywania domów, zwłaszcza w Kolonii Lubeckiego, gdzie degradowano jej architekturę, zmieniając piękne niegdyś i proporcjonalne budowle w zdeformowane naroślami karykatury domów. W tym czasie dokonywano przeróbek wbrew wszelkim zasadom prawidłowej nadbudowy, bez konsultacji z organizacjami społecznymi, często wbrew lokatorom²⁶⁸.

Dzięki nieustępliwej interwencji w Zarządzie Miasta w sprawie przywrócenia okrągłych słupów ogłoszeniowych, Barbara Waszak członek Komisji Rozwoju Miasta, Estetyki i Ochrony Środowiska odniosła sukces, na początku 1989 roku w Warszawie ponownie ukazały się pierwsze okrągłe słupy ogłoszeniowe, przypominające te z okresu międzywojennego²⁶⁹. Towarzystwo podjęło kampanię zmierzającą do uratowania przed rozbiórką narożnika ul. Hożej i Poznańskiej²⁷⁰.

Dzięki staraniom Komisji Historycznej TPW, a zwłaszcza zaangażowaniu Aleksandry Więcek na Murach Starego Miasta 12 czerwca 1989 roku odsłonięta została tablica pamiątkowa: „Wiktor Gomułcki 1848–1919. Poeta i Prozaik.

²⁶⁴ B. Michalec, *Ochrona dziedzictwa materialnego...*, op. cit., s. 122.

²⁶⁵ Ibidem.

²⁶⁶ *Pomnik S. Żeromskiego na Saskiej Kępie*, „Stolica” 1987, nr 36, s. 16.

²⁶⁷ J. Sujecki, *Korytarzem przez Foksal i Smolną?*, „Stolica” 1988, nr 11, s. 7; idem, *List otwarty do Prezydenta Warszawy*, „Stolica” 1989, nr 19, s. 14.

²⁶⁸ Idem, *Budowa na dachu*, „Stolica” 1988, nr 27, s. 9.

²⁶⁹ ATPW, Teczka – Oddział Sadyba-Wilanów. Protokół nr 2/89 z zebrania Towarzystwa Przyjaciół Warszawy Oddział Sadyba-Wilanów w dniu 15 lutego 1989 r.

²⁷⁰ J. Sujecki, *Dom proletariackich do rozbiórki?*, „Stolica” 1989, nr 19, s. 4.

Piewca Warszawy. Odkrywca piękna Starego Miasta"²⁷¹. Podczas uroczystości dorobek twórczości Wiktora Gomulickiego przypomniał prof. Zdzisław Libera. W odsłonięciu tablicy uczestniczył prof. Juliusz Wiktor Gomulicki, godny kontynuator dzieła swojego ojca. Członkowie Towarzystwa podczas uroczystości złożyli kwiaty pod pamiątkową tablicą²⁷². Do dzisiaj mieszkańcom miasta i turystom tablica przypomina postać jednego z najważniejszych twórców polskiego pozytywizmu, powieściopisarza, eseisty, badacza historii Warszawy i kolekcjonera.

W 1990 roku Juliusz Wiktor Gomulicki wysunął propozycję, zaakceptowaną przez Zarząd Główny TPW, wmurowania na kamienicy Pod Samsonem przy ul. Freta 5, tablicy upamiętniającej zamieszkiwanie jej przez Ernesta Theodora Amadeusa Hoffmanna wybitnego pisarza niemieckiego (1776–1822)²⁷³. Proponowano zamieścić tablicę właśnie na tej kamienicy, bowiem E.T.A. Hoffmann najdłużej tam mieszkał, od kwietnia 1804 do kwietnia 1806, i tamto miejsce zarówno dom, jak i samą ulicę barwnie opisał w jednym ze swoich listów z roku 1804. Zarząd Główny skierował pismo w tej sprawie do prezydenta m.st. Warszawy. Niestety, z powodu pustej kasy magistrackiej, braku zapewnienia środków finansowych na realizację proponowanej tablicy pamiątkowej, jak i licznych innych inicjatyw, przedsięwzięcie nie doszło do skutku²⁷⁴. Po wielu latach tablica pamiątkowa poświęcona Ernestowi Theodorowi Amadeusowi Hoffmannowi zawisa na kamienicy Pod Samsonem przy ul. Freta 5 w Warszawie, ale już bez udziału Towarzystwa Przyjaciół Warszawy.

Profesor Stanisław Lorentz do końca swojego życia walczył o zachowanie dziedzictwa kulturowego, w końcówce lat 80. ubiegłego wieku nadal podejmował kroki ważne dla mieszkańców Warszawy i zgodne z wartościami, jakie towarzyszyły mu przez całe życie. Zabierał głos i nie ustępował, próbował zakończyć sprawy, o które zabiegał wspólnie z członkami Towarzystwa Przyjaciół Warszawy.

Pozwalam sobie zwrócić do Pana Prezydenta, jako Prezes Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, ale list ten traktuję, jako osobisty, bo nie zwracałem się w poruszanej sprawie do Prezydium i Plenum Zarządu Głównego. W Związku Radzieckim przeprowadzana jest obecnie weryfikacja nazw ulic i placów. Przywraca się dawne nazwy. Weryfikacji ulega też sprawa pomników. W Warszawie przywrócić należy „Plac Bankowy”, a pomnik Feliksa Dzierżyńskiego należy usunąć. Przedstawiam

²⁷¹ ATPW, Teczka – Komisja Historyczna. Protokół z posiedzenia Komisji Historycznej w dniu 9 marca 1988 r.

²⁷² *7 dni Stolicy*, „Stolica” 1989, nr 26, s. 18.

²⁷³ ATPW, Teczka – Komisja Historyczna. List Juliusza Wiktora Gomulickiego kierowany do Zarządu Głównego TPW.

²⁷⁴ ATPW, Teczka – Komisja Historyczna. Pismo Zarządu Głównego TPW kierowane do dr. Stanisława Wyganowskiego Prezydenta m.st. Warszawy, z dnia 10 sierpnia 1990 r. Odpowiedz Prezydenta m.st. Warszawy – pismo z dnia 31 sierpnia 1990 r.

Panu Prezydentowi ten wniosek z prośbą o decyzję. Uważam, że sprawę należy załatwić bezgłośnie, tak jak przed laty bez uchwał i dyskusji, w nocy, usunięto z Ogrodu Saskiego wielki głaz z napisem, że w tym miejscu stanie pomnik Stalina. Łączę wyrazy szacunku i poważania. Stanisław Lorentz²⁷⁵.

List ten został również opublikowany 28 września 1988 roku przez Tygodnik Mazowsze „Solidarność”. Stanisław Lorentz nieustannie i starannie pisał nie tylko w sprawie usunięcia pomnika Dzierżyńskiego i zmiany nazwy placu, na którym się on znajdował.

W sierpniu ubiegłego roku przesyłałem na ręce Prezydenta Miasta Warszawy, jako Przewodniczącą Towarzystwa Przyjaciół Warszawy wniosek o przywrócenie nazwy „Plac Bankowy” i usunięcie z tego placu pomnika Dzierżyńskiego. Na mój list nie otrzymałem odpowiedzi. Zwracam się wobec tego listem osobistym, jako „Homo Varsoviensis” do Pana Przewodniczącego, powtarzając mój wniosek. Zgłaszam równocześnie – jako mój osobisty – wniosek o przywrócenie osiedla przemianowanego na Bemowo, właściwej przedwojennej nazwy Boernerowo. Ignacy Boerner, bardzo czynny działacz Polskiej Partii Socjalistycznej, z ramienia w r. 1905 Prezydenta krótkotrwalej „Rzeczypospolitej Ostrowieckiej”, oficer I Brygady, bardzo bliski Marszałkowi Piłsudskiemu, założył to osiedle dla pracowników poczty i telegrafu, gdy był ministrem tego resortu. Zasluguje na upamiętnienie jego nazwiska, a wnoszę to w osobistym liście, bo zaprzyjaźniony był od młodości z moją Rodziną, a potem i ze mną. Mając nadzieję, że Pan Przewodniczący zechce przychylnie ustosunkować się do mych wniosków pozostaję z szacunkiem i poważaniem. Stanisław Lorentz²⁷⁶.

W listach pisanych przez prof. Stanisława Lorentza do mediów opiniotwórczych, jak „Gazeta Wyborcza”, cel był jeden – odnieść sukces zgodnie z oczekiwaniami mieszkańców i społeczników z Towarzystwa: „W sierpniu 1988 r. napisałem list do prezydenta miasta Warszawy z wnioskiem o przywrócenia nazwy placu Bankowego i usunięcia z niego pomnika Dzierżyńskiego. Ponieważ nie otrzymałem odpowiedzi, w marcu br. analogiczny list złożyłem do przewodniczącego Stołecznej Rady Narodowej; też nie otrzymałem odpowiedzi. Zwracam się, więc do »Gazety Wyborczej« i jej czytelników: przywróćmy historyczną nazwę »plac Bankowy«, usuńmy hańbiący pomnik. Stanisław Lorentz prezes Towarzystwa Przyjaciół Warszawy”²⁷⁷.

²⁷⁵ ATPW, Teczka – Korespondencja Ogólna, rok 1988. List skierowany do Jerzego Bolesławskiego Prezydenta Miasta Stołecznego Warszawy przez prezesa TWP prof. Stanisława Lorentza. Warszawa, 9 sierpnia 1988 r.

²⁷⁶ ATPW, Teczka – Korespondencja Ogólna, rok 1989. List skierowany do prof. dr. Mieczysława Szostka Przewodniczącego Warszawskiej Rady Narodowej przez prezesa TPW prof. Stanisława Lorentza. Warszawa, 30 marca 1989 r.

²⁷⁷ ATPW, Teczka – Korespondencja Ogólna, rok 1989. List skierowany do redaktora „Gazety Wyborczej” Ernesta Skalskiego przez prof. Stanisława Lorentza. Warszawa, 26 kwietnia 1989 r.

W atmosferze kampanii wyborczej i zbliżających się wyborów do Sejmu i Senatu RP, na łamach prasy publikował prof. Stanisław Lorentz swój apel, a zarazem apel w imieniu TPW w sprawie usunięcia pomnika Dzierżyńskiego i zmiany nazwy placu Dzierżyńskiego na plac Bankowy. Oczywiście nie odbyło się bez złośliwych komentarzy dziennikarskich, lecz tych było mniej. Twierdzono, że nowo wybrane władze powinny uchwalić ustawę zakazującą wszelkich zmian w nazwach ulic, placów, parków i instytucji w Warszawie, a może w całym kraju. Profesor niestrudzenie dążył do celu, mając przychylność większości świata dziennikarskiego.

Dziękuję K. Toeplitzowi za przedrukowanie (Polityka 21) z „Gazety Wyborczej” fragmentu mojego listu w sprawie przywrócenia nazwy „Plac Bankowy” i usunięcia z tego placu pomnika Feliksa Dzierżyńskiego. Nie wątpię, że moja propozycja znajdzie poparcie licznych czytelników „Polityki”. Pragnę równocześnie przypomnieć, że wbrew temu, co pisze KTT nieraz już usuwaliśmy przykre nam pomniki – na przykład, gdy tylko stało się to możliwe, wystawiony przez cara Mikołaja I pomnik ku czci generałów, zabitych przez powstańców w Noc Listopadową, a w Polsce Ludowej wywożono chyłkiem w nocy z Ogrodu Saskiego wielki głaz ustawiony w głównej alei, na którym napis głosił: „Tu stanie pomnik Józefa Stalina”. Pragnę też zwrócić uwagę na to, że w Związku Radzieckim w ostatnich czasach usunięto liczne pomniki Stalina i Breżniewa. Stanisław Lorentz²⁷⁸.

W 1989 roku, w ramach przemian ustrojowych w Polsce, usunięto pomnik Feliksa Dzierżyńskiego, zwanego „krwawym Feliksem”, symbol reżimu totalitarnego runął. Doczekał się prof. Stanisław Lorentz tego, o co tak szczerze zabiegał i doczekała się warszawska społeczność. Pracownicy Wojewódzkiej Dyrekcji Dróg Miejskich, w otoczeniu prasy i warszawiaków przystąpili do rozłożonych na dwa dni prac demontażu pomnika. W dniu 17 listopada 1989 roku rzeźba rozpadła się na trzy betonowe segmenty, z których została zmontowana. Po zdjęciu z cokołu przez dźwig, od korpusu odpadł segment rzeźby z głową, uderzając o bruk placu, a na linach pozostał tylko tułów. Tłum miażdżył go i rozbijał na kawałki. Rozsypane kawałki pomnika zbierane były na pamiątkę. W tym samym miesiącu powrócono w przestrzeni miejskiej nazwę plac Bankowy²⁷⁹.

W pobliżu miejsca, w którym znajdował się monument Dzierżyńskiego dopiero 20 września 2001 roku odsłonięto pomnik Juliusza Słowackiego, który w latach 1829–1831 pracował w pałacu Komisji Rządowej Przychodów i Skarbu. Akt erekcyjny budowy pomnika Juliusza Słowackiego, według starego projektu Edwarda Wittiga, został podpisany 28 marca 2001 roku w Pałacu Prezydenckim, dokument został wcześniej podpisany przez Jana Pawła II. W czasie uroczystości Aleksander Kwaśniewski powołał Honorowy Komitet Budowy

²⁷⁸ B. Michalec, *Ochrona dziedzictwa materialnego...*, op. cit., s. 126.

²⁷⁹ K. Handke, op. cit., s. 403.

Pomnika Juliusza Słowackiego w Warszawie. Pomnik, odsłonięty przez Prezydenta RP, został poświęcony przez Prymasa Polski Józefa Glempa. Niestety, wielki orędownik zabytków, dziedzictwa kulturowego, wieloletni dyrektor Muzeum Narodowego w Warszawie, współzałożyciel i pierwszy prezes Towarzystwa Przyjaciół Warszawy już tego nie doczekał. Profesor Stanisław Lorentz zmarł 15 marca 1991 roku.

3.3. Warszawa w kwiatach i zieleni

Jednym z powodów do dumy w historii organizacji jest reaktywowanie przez Towarzystwo konkursu „Warszawa w kwiatach i zieleni”. Pomysł pojawił się w Zarządzie m.st. Warszawy jeszcze w latach 20. XX wieku, ale z największym rozmachem zrealizowany został w czasach prezydentury Stefana Starzyńskiego.

Poza terenami i ulicami, wodociągiem i kanalizacją, potrzeba Warszawie gwałtownych parków i zieleni. Zieleni w wielkim mieście to kwestia zdrowia ludności. Człowiek nie może oddychać ciągle zakurczonym i zadymionym powietrzem, bo wtedy jeden z największych wrogów ludzkości – gruźlica zniszczy go całkowicie. Zdrowie to przecież najcenniejszy skarb człowieka. Istnieje w Warszawie 20 parków i ogrodów publicznych, z czego 15 miejskich i 5 państwowych, to o wiele za mało, pomimo że znajdują one razem obszar 562 ha (w tym miejskie 444 ha, a państwowe 118 ha). To samo nie wystarczają nam istniejące dziś skwery i pasy zieleni na obszarze 72 ha lub 15 ogródków młodzieży w tym 11 ogródków jordanowskich, 40 000 drzew ulicznych lub 14 kolonii ogródków działkowych. Dla zdrowia naszych mieszkańców, to wszystko za mało, a urządzenie nowych wymaga terenów i zagospodarowania, czyli odpowiedniej sumy pieniędzy. Musimy, więc również dbać o to, aby cała ludność brała udział w akcji powiększania zieleni choćby drogą dekoracji kwiatami okien i balkonów. Akcja ta pod hasłem „Warszawa w kwiatach i zieleni”, doskonale się rozwija dzięki pełnemu zrozumieniu jej znaczenia przez wszystkich mieszkańców Stolicy²⁸⁰.

Konkurs „Warszawa w kwiatach” został reaktywowany w 1971 roku przez Zofię Wóycicką, prezesa Oddziału Powiśle TPW. „Pani Zofio, jeżeli się nam ta akcja uda. To już nie będziemy po Warszawie chodzić ulicami, ale jakby w kwiatowych wąwozach” – te słowa przedwojennego prezydenta Warszawy, Stefana Starzyńskiego pani Zofia Wóycicka pamiętała przez całe życie²⁸¹. Ta wyjątkowa kobieta, lubiła o sobie mówić: „Jestem wielbicieleką Warszawy, a szczególnie Powiśla, z żalem wyjeżdżam na wakacje poza miasto. W 1938 roku otrzymałam wraz z Mirą Zimińską nagrodę za najpiękniejszy balkon w Warszawie. Nagrodę

²⁸⁰ S. Starzyński, *Rozwój stolicy. Odczyt wygłoszony w dniu 10 czerwca 1938 r. na zebraniu urządzonym przez Okręg Stołeczny Związku Rezerwistów, Stołeczny Okręg Rezerwistów, Warszawa 1938, s. 22.*

²⁸¹ „Sztandar Młodych” 1986, nr 126, s. 2.

wręczał mi prezydent Starzyński. Od tej pory nie zapominałam ani na chwilę hasła: »Warszawa frontem do Wisły«²⁸².

Po wieloletnich staraniach i dzięki przekonaniu prezesa prof. Stanisława Lorentza oraz zaangażowaniu Zofii Wóycickiej w 1984 roku konkurs stał się ogólnowarszawski. Od tego momentu zaczęto przyznawać nagrody Zarządu Głównego TPW. W powojennej historii konkursu miały miejsce trzy wyjątkowe edycje. Z okazji polskiej prezydencji w Radzie Unii Europejskiej w 2011 roku Ministerstwo Spraw Zagranicznych włączyło się w propagowanie idei dekorowania Warszawy kwiatami oraz w organizację konkursu pod hasłem „Prezydencja w kwiatkach 2011”. Do akcji ukwiecania miasta włączyły się również instytucje, placówki oświatowe, restauratorzy i władze Warszawy. Na prywatnych balkonach, ulicach, skwerach, klombach pojawiły się kwiatowe kompozycje kolorystyczne, nawiązujące do polskiej prezydencji w Unii Europejskiej. 31. edycja konkursu „Warszawa w kwiatkach i zieleni 2012” odbyła się pod hasłem „Warszawa Miasto-Gospodarz UEFA EURO 2012”. Edycja konkursu w 2014 roku dedykowana była Stefanowi Starzyńskiemu, w związku z 80. rocznicą powołania go na prezydenta Warszawy oraz 75. rocznicą, kiedy to Stefan Starzyński został powołany na Komisarza Cywilnego przy Dowództwie Obrony Warszawy. Towarzystwo Przyjaciół Warszawy zaproponowało, aby do regulaminu konkursu włączyć nową kategorię – Nagrodę im. Stefana Starzyńskiego przyznawaną za działania w szczególny sposób propagujące ideę konkursu²⁸³.

W 1971 roku konkurs „Warszawa w kwiatkach” organizowały dwa terenowe oddziały TPW tj. Oddział Grochów i Oddział Powiśle. W Szkole Muzycznej im. Fryderyka Chopina przy ul. Bednarskiej, w sali przyozdobionej portretem prezydenta Stefana Starzyńskiego wśród biało-czerwonych kwiatów odbyło się 30 listopada 1971 roku uroczyste wręczenie 40 dyplomów uznania za najpiękniej ukwiecone balkony i zieleńce Powiśla. Organizatorem akcji zwieńczonej finałową imprezą był Oddział Powiśle TPW. Oprócz indywidualnych mieszkańców Powiśla, dyplomy otrzymali laureaci zbiorowi: Międzyzakładowa Spółdzielnia Mieszkaniowa „Energetyka” za zieleńce na osiedlu „Ludna” i Powszechna Spółdzielnia Mieszkaniowa za zieleńce w rejonie siedziby Spółdzielni przy ul. Kruczkowskiego 16 oraz przy ul. Solec 66. Rozdanie dyplomów poprzedziła interesująca prelekcja wiceprezesa ZG TPW inż. arch. Jerzego Grabowskiego – *Wspomnienia o prezydencie Starzyńskim, Warszawa frontem do Wisły – Warszawa w kwiatkach*. Przypomniwał w swoim wystąpieniu pierwsze hasło „Warszawa frontem do Wisły” rzucone przez prezydenta Starzyńskiego, który rozpoczął jego realizację budową bulwaru na Wybrzeżu Kościuszkowskim. Hasło „Warszawa w kwiatkach” postanowiono realizować w Oddziale Powiśle, działając na terenie

²⁸² *Wielbicielka Warszawy*, „Express Wieczorny” 1976, nr 194, s. 4.

²⁸³ B. Michalec, „Warszawa w kwiatkach i zieleni” w latach 1935–1939, „Kronika Warszawy” 2017, nr 1 (155), s. 98–99.

nadwiślańskim od mostu Śląskiego do ul. Podchorążych, m.in. przez akcję wyróżniania mieszkańców dbających o piękno swojej dzielnicy²⁸⁴.

Akcję ukwiecania stolicy propagował również Oddział Grochów TPW. W 1971 roku, po obejrzeniu ogródków przydomowych dzielnicy, dokonanych przez członków Zarządu Oddziału wyróżnieni zostali dyplomami uznania właściciele ogródków: Józef Palczewski z ul. Złoczowskiej 5, Maria Buraczewska z ul. Berezyńskiej 20, Tadeusz Sokołowski z ul. Poselskiej 32, Jadwiga Rzyśko z ul. Saskiej 56, Janina Szubartowska z ul. Margarytki 30 (Falenica), Klara Hatz z ul. Dusznickiej 8 (Falenica), Ryszard Wagner z ul. Bystrzyckiej 64 (Falenica), Janina Ciszewska z ul. Kutnowskiej 15, Romana i Jan Skawińscy z ul. Ostrobramskiej 96, Maria i Mieczysław Jakubiakowie z ul. Szczawnickiej 20²⁸⁵.

Oddział Powiśle wraz z Instytutem Wydawniczym „Nasza Księgarnia” w świetlicy Instytutu przy ul. Spasowskiego, w dniu 11 grudnia 1972 roku zorganizowało *Wieczór Pamięci Prezydenta Stefana Starzyńskiego*. Prelekcję wygłosił redaktor Stanisław Mach, poezję recytowała Danuta Nagórna, w czasie spotkania wystąpił kwintet fortepianowy pod kierunkiem prof. Wojciecha Jankowskiego. Po części artystycznej nastąpiło uroczyste wręczenie dyplomów za najpiękniej ukwiecone balkony i zieleńce, w myśl hasła rzuconego przez Stefana Starzyńskiego „Warszawa w kwiatach”²⁸⁶. Kierująca Oddziałem Powiśle TPW Zofia Wóycicka udzieliła wywiadu reporterowi „Sztandaru Młodych”: „Podobnie jak przed rokiem zorganizowaliśmy konkurs na najbardziej pomysłowo urządzony balkon i zieleńiec na Powiślu. Za pośrednictwem komitetów osiedlowych i spółdzielni mieszkaniowych z naszego terenu zmobilizowaliśmy wielu powiślan. Uważamy, że hasło prezydenta Stefana Starzyńskiego jest nadal aktualne. Propagując je, chcemy przyczynić się do upiększania naszej Warszawy”²⁸⁷.

Na Powiślu w 1972 roku za najpiękniejszy uznano balkon Apolonii Rosińskiej przy ul. Gwardzistów 16/20 i zieleńiec Aliny Lewickiej przy ul. Czerwonego Krzyża 6. Wręczono także 44 dyplomy²⁸⁸. Kontynuowano przedwojenne tradycje konkursu o historycznej nazwie, lecz na znacznie mniejszą skalę, bo tylko w jednej dzielnicy ogłoszono zawody na najpiękniejszy balkon i zieleńiec²⁸⁹. Pamiątkowe dyplomy otrzymali m.in. Eugeniusz Rybitwa opiekujący się domem przy ul. Solec 66 i Zofia Korczak z ul. Bednarskiej 17.

Wręczenie dyplomów za najpiękniej ukwiecony balkon i zieleńiec w konkursie, połączone było z odczytem i dyskusją inż. arch. Bohdana Wykopka

²⁸⁴ *Warszawa w kwiatach*, „Stolica” 1971, nr 51–52, s. 26.

²⁸⁵ *Ibidem*.

²⁸⁶ APTW, *Teczka – Imprezy*, 2. Oddziały, cz. 3.

²⁸⁷ „Sztandar Młodych” 1972, nr 294, s. 3 i nr 296, s. 3.

²⁸⁸ *Ibidem*.

²⁸⁹ *Konkurs „Warszawa w kwiatach”, „Stolica” 1978, nr 28, s. 10.*

kierownika Pracowni Urbanistycznej Warszawa-Śródmieście na temat rozwoju urbanistycznego Powiśla, w ramach realizacji hasła prezydenta Stefana Starzyńskiego „Warszawa frontem do Wisły”. Impreza miała miejsce w dniu 13 grudnia 1973 roku, w świetlicy Instytutu Wydawniczego „Nasza Księgarnia” przy ul. Spasowskiego²⁹⁰.

Problem zieleni i kwiatów nie tracił na aktualności, przeciwnie stał się jeszcze bardziej palący w związku z rozbudową Warszawy i wzrostem ruchu samochodowego²⁹¹. Pomimo że tylko dwa Oddziały Towarzystwa organizowały konkurs, to jednak tematyka upiększania miasta była ważna dla całego TPW. Oddział Centrum zorganizował w 1974 roku, w siedzibie przy placu Zamkowym, prelekcję na temat *Co robimy z kwiatami na wiosnę*, którą wygłosiła Izabela Hołderna²⁹².

W dniu 12 grudnia 1975 roku, w sali Instytutu Wydawniczego „Nasza Księgarnia” przy ul. Spasowskiego, Oddział Powiśle zorganizował uroczysty wieczór z okazji wręczenia nagród i dyplomów uczestnikom konkursu. Słowo o prezydencie Stefanie Starzyńskim wygłosił prof. Marian M. Drozdowski. W części artystycznej wystąpili artyści scen warszawskich²⁹³. Tradycją na Powiślu było wręczenie nagród i dyplomów w konkursie „Warszawa w kwiatkach”. W 1976 roku połączono gałę z rozstrzygnięciem konkursu „Estetyka wystaw sklepowych” i wyróżnianie gospodarzy domów, którzy dbali i o porządek i zieleni²⁹⁴. W 1977 powiślański Oddział TPW przyznał 39 osobom nagrody i wyróżnienia za najładniej ukwiecony balkon i zieleniec, ponadto obok konkursu „Warszawa w kwiatkach” został rozstrzygnięty konkurs na najestetyczniejszą wystawę i najkulturalniejszą obsługę sklepową.

Wraz z konkursem, w Towarzystwie rozpoczęto także dyskusję nad walorami ekologicznymi stolicy. Z momentem powstania Komisji Rozwoju Miasta Towarzystwa Przyjaciół Warszawy przy Zarządzie Głównym, a następnie rozszerzenia jej nazwy na Komisję Rozwoju Miasta, Estetyki i Ochrony Środowiska, członkowie Komisji podjęli bezpośrednie interwencje dotyczące zieleni w Warszawie. Zieleni miasta w tamtym czasie była skromna w stosunku do zielonych zasobów innych miast, a przede wszystkim nie była należycie postrzegana przez władarzy miasta i pielęgnowana przez odpowiednie służby miejskie. W imieniu wszystkich mieszkańców stolicy, członkowie Komisji apelowali do Wydziału Gospodarki Komunalnej i Mieszkaniowej, Wydziału Urbanistyki i Architektury Urzędu m.st. Warszawy oraz do Miejskiego Przedsiębiorstwa Robót Ogrodniczych o energiczne zajęcie się sprawą ratowania drzewostanu

²⁹⁰ APTW, Teczka – Imprezy, 2. Oddziały, cz. 3.

²⁹¹ „Sztandar Młodych” 1973, nr 5, s. 4.

²⁹² ATPW, Teczka – Imprezy Zarządu Głównego i Oddziałów, cz. 4. Zaproszenie.

²⁹³ Ibidem.

²⁹⁴ *Uroczysty koncert w TPW Powiśle*, „Express Wieczorny” 1976, nr 268, s. 5.

i zieleni miejskiej. Postulowano podejmowanie corocznej akcji ratowania i uzupełniania zieleni, która powinna być ujęta w planach prac agend miejskich. Mieszkańcy oczekiwali bezwzględnie realizowania stałej opieki nad zielenią. Towarzystwo deklarowało ze swej strony popularyzację wśród swoich członków czynnej opieki nad zielenią i udział w pracach zespołowych, mających na celu ochronę zieleni miejskiej²⁹⁵.

Organizatorzy konkursu na Powiślu w 1980 roku obdarzali zwycięzców konkursu dziesięcioma nagrodami książkowymi i 40 dyplomami. Rozdanie tych wyróżnień tradycyjnie odbywało się po uroczystym koncercie z udziałem artystów scen warszawskich, a cieszącą się dużym uznaniem imprezę prowadził społecznie spiker Polskiego Radia – Bohdan Zalewski, członek Zarządu Oddziału Powiśle. Finał 12. edycji konkursu uświetnił koncert w Muzeum Narodowym z udziałem trzykrotnej laureatki międzynarodowych konkursów – wiolonczelistki Wandy Głowackiej, Krystyny Głowackiej – fortepian, Ewy Smolińskiej – recytacje i Andrzeja Jaworskiego – śpiew. Wszyscy artyści występowali społecznie. Po raz 13. Oddział Powiśle ogłosił konkurs na najpiękniejszy balkon i zieleńiec. Zgłoszenia można było nadsyłać do 1 sierpnia 1982 roku na adres Oddziału, ul. Franciszka Salezego 4²⁹⁶. Powiśle stało się ogrodem całej Warszawy, a mieszkańcy stolicy żalowali, że inne dzielnice nie organizują podobnych konkursów²⁹⁷.

Z roku na rok liczba ukwieconych balkonów i zieleńców wzrastała. Powiśle tonęło w kwiatach od mostu Śląsko-Dąbrowskiego do ul. Podchorążych. Obiekty w 1983 roku należało zgłaszać do 15 sierpnia pod adres: Towarzystwo Przyjaciół Warszawy Oddział Powiśle, ul. F. Salezego 4 m 20²⁹⁸. Spełniło się marzenie Zofii Wóycickiej, prezes Oddziału Powiśle, która przez wiele lat zabiegała, aby z Powiśla wzięły przykład inne rejony miasta. Oddział Powiśle wzywał pozostałe Oddziały do zorganizowania na wzór powiślański konkursów dzielnicowych na najpiękniejsze balkony i zieleńce.

Wizja Warszawy w kwiatach jest od dawna bliska mojemu sercu. Pewno wiecie, że w 1938 roku, kiedy mieszkalam na Wspólnej, dostałam nagrodę za ukwiecenie balkonu. Wówczas hasło „Warszawa w kwiatach” rzucił niezapomniany prezydent Starzyński i on sam wręczał na Ratuszu nagrody. Razem ze mną dostała także nagrodę pani Mira Zimińska. Potem przyszła wojna, zmiotła setki domów, także i ten dom na Wspólnej, tamten nagrodzony balkon i wspaniałe biało-różowe petunie...²⁹⁹.

²⁹⁵ ATPW, Teczka – Komisja Rozwoju Miasta Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. Pismo Zarządu Głównego TPW skierowane do Wydziału Gospodarki Komunalnej i Mieszkaniowej Urzędu Miasta Stołecznego Warszawy, z dnia 14 maja 1980 r. L.dz. 133/80.

²⁹⁶ *Zaproszenie do konkursu „Warszawa w kwiatach”*, „Stolica” 1982, nr 18, s. 10.

²⁹⁷ *Konkurs TPW. Powiśle ogrodem całej Warszawy*, „Express Wieczorny” 1982, nr 121, s. 7.

²⁹⁸ *Warszawa w kwiatach*, „Stolica” 1983, nr 34, s. 10.

²⁹⁹ *Warszawa w kwiatach. Inicjatywa Oddziału TPW Powiśle*, „Express Wieczorny” 1984, nr 111, s. 8.

Znaczący wpływ na rozszerzenie konkursu „Warszawa w kwiatach” na całe miasto miała także Komisja Rozwoju Miasta, Estetyki i Ochrony Środowiska działająca przy Zarządzie Głównym TPW. To członkowie tej komisji wnieśli do programu prac na lata 1984–1986 podjęcie akcji „Warszawa w kwiatach” za przykładem Powiśla przez inne Oddziały TPW. Komisja postulowała podejmowanie działań z zakresu ochrony środowiska, a zwłaszcza w zakresie „małej zieleni” i drzew, opracowała status „Społecznego Opiekuna Zieleni”, którego opiece można by powierzyć małe skwerki uliczne, klomby, trawniki, w zamian za poradnictwo fachowe i bezpłatny przydział przez miasto nasion i sadzonek³⁰⁰. Akcja była piękna, wiele warszawskich balkonów nadal straszło przechodniów swoją szarżyzną, zaniedbanie, a nawet brudem. „Rzucone niegdyś hasło »Warszawa w kwiatach« unaoczniało się w coraz powszechniej podejmowanym przez społeczeństwo Warszawy udziale w dorocznym konkursie na ukwiecanie miasta”. Po raz pierwszy Zarząd Główny Towarzystwa Przyjaciół Warszawy ogłosił ogólnomiejski konkurs „Warszawa w kwiatach” na pięknie ukwiecone balkony, zieleńce i ogródki przydomowe. Aleksandra Więcek, dyrektor biura ZG TPW (13 lipca 1984 roku), wystosowała w imieniu całego Towarzystwa pismo do redakcji „Życia Warszawy”, „Dziennika Ludowego”, „Sztandaru Młodych”, „Trybuny Ludu”, „Kurieria Polskiego”, „Expressu Wieczornego”, „Stolicy”, Polskiego Radia „Na Warszawskiej Fali” i Telewizyjnego Kuriera Warszawskiego, z prośbą o zamieszczenie komunikatu o organizacji konkursu „Warszawa w kwiatach” przez Zarząd Główny, z podaniem adresów Oddziałów terenowych TPW³⁰¹. Zgłoszenia do konkursu zbierane były w siedzibach Oddziałów TPW: Oddział Centrum TPW, plac Zamkowy 10; Oddział Stare Miasto TPW, ul. Nowomiejska 5; Oddział Mokotów TPW, ul. Puławska 113 B; Oddział Sadyba-Wilanów TPW, ul. Wiertnicza 1; Oddział Grochów TPW, ul. Goławska 4; Oddział Saska Kępa TPW, ul. Arabska 3; Oddział Ochota, ul. Grójecka 81-87; Oddział Praga Północ TPW, ul. Skoczylasa 9; Oddział Wola TPW, ul. Srebrna 12; Oddział Żoliborz TPW, ul. Krasińskiego 16 m 113. Konkursowe zgłoszenia przyjmowane były do 1 września 1984 roku przez wszystkie Oddziały TPW. Na laureatów konkursu czekały atrakcyjne książki i dyplomy. Fachowej konsultacji ogrodniczej udzielał pod podanym numerem telefonu Wacław Aluchna, członek Komisji Zieleni, Estetyki i Porządku, działacz Oddziału Powiśle TPW, który wyjątkowo zasłużył się na polu upiększania Warszawy³⁰².

³⁰⁰ ATPW, Teczka – Komisja Rozwoju Miasta Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. Program działalności Komisji Rozwoju Miasta, Estetyki i Ochrony Środowiska na lata 1984–1986, opracował inż. arch. Stanisław Jankowski.

³⁰¹ ATPW, Teczka – „Warszawa w kwiatach 1984–1993”; B.H. Waszak, *Konkurs „Warszawa w kwiatach” prowadzony przez Towarzystwo Przyjaciół Warszawy*, [w:] *Towarzystwo Przyjaciół Warszawy. Wczoraj, dziś, jutro*, op. cit., s. 161–183.

³⁰² *Warszawa w kwiatach*, „Stolica” 1984, nr 33, s. 16.

W kwietniu 1984 roku nie wypadło już prezydentowi Warszawy pozostać obojętnym na prośby społeczników. Mieczysław Dębicki, ówczesny prezydent stolicy, wystosował apel: „Warszawa w kwiatach i zieleni – niech balkon konkuruje z balkonem, dom z domem, niech piękno, kwiaty i zieleń staną się przedmiotem troski wszystkich”³⁰³. Do apelu działaczy Towarzystwa i prezydenta Warszawy, przyłączyło się Miejskie Przedsiębiorstwo Robót Ogrodniczych, przystąpiono do renowacji trawników i pielęgnacji drzew i krzewów. Na warszawskich zieleńcach posadzono 120 tys. roślin cebulowych oraz ok. miliona kwiatów sezonowych. Szczególnie atrakcyjnie wyglądały w 1984 roku gazony z różami³⁰⁴.

Na prośbę „Expressu Wieczornego” Waław Aluchna, wieloletni uczestnik konkursu „Warszawa w kwiatach” na Powiślu, jako wolontariusz we własnym mieszkaniu przyjmował telefony, udzielając rad i wskazówek balkonowym ogrodnikom. Dzwoniono dosłownie z całej Warszawy, rozmówcy interesowali się, jakie kwiaty można sadzić i w jakich warunkach je hodować. Dzwonili zarówno posiadacze balkonów, jak i ci, co mieli ogródki przydomowe, a nawet tylko okna³⁰⁵.

W związku z apelem Towarzystwa, Zarząd Ligi Ochrony Przyrody Oddział Warszawa-Śródmieście ogłosił konkurs lokalny na terenie swojej dzielnicy na najlepiej utrzymaną zieleń przez instytucję, przedsiębiorstwa gospodarki komunalnej, spółdzielnie budowlano-mieszkaniowe, szkoły, przedszkola i inne zakłady posiadające zieleń na swoim terenie, jak biura, hale fabryczne, warsztaty, punkty usługowe, stołówki zakładowe, punkty żywienia zbiorowego³⁰⁶.

Warszawska prasa podjęła promocję konkursu, zapraszając mieszkańców miasta do udziału w zielonym wydarzeniu. Na łamach „Expressu Wieczornego” zamieszczono historię przedwojennego konkursu oraz archiwalne zdjęcie z 1937 roku przedstawiające Aleje Jerozolimskie, gdzie między drzewami wisiały festony pnących roślin. Zdjęcie, archiwalne perełki do dnia dzisiejszego zachwycają nie tylko miłośników stolicy. Atmosfera wokół ogłoszonego po raz pierwszy na całe miasto konkursu była bardzo sprzyjająca. W Starej Pomarańczarni w parku Łazienkowskim, w lipcu 1984 roku zorganizowana została 25. Ogólnopolska Wystawa Róż. Zaprezentowano na niej aż 160 odmian królewskiego kwiatu, tradycyjnie okolicznościową papeterię, karnety z wierszami o różach, wydawnictwa poświęcone hodowli róż, a także informator o ostatnim Światowym Kongresie Towarzystw Różanych w Baden-Baden. Przygotowano przepisy dotyczące sporządzania specjałów z różanych płatków. Publiczność

³⁰³ *Wśród przyjaciół*, „Kronika Warszawy” 1985, nr specjalny, s. 224.

³⁰⁴ *Warszawa w kwiatach*, „Stolica” 1984, nr 28, s. 16.

³⁰⁵ *Warszawa w kwiatach*. „Express” z wizytą w mini-ogrodzie na Powiślu, „Express Wieczorny” 1984, nr 107, s. 8.

³⁰⁶ *O konkursie „Warszawa w kwiatach” raz jeszcze*, „Stolica” 1984, nr 35, s. 16.

dopisała, co również budziło nadzieję, że wystawa zdoła zainspirować wiele osób do udziału w konkursie „Warszawa w kwiatach”. Samo miasto również w lipcu 1984 roku zyskało nowy zespół szklarniowy. Przy ul. Raclawickiej w Miejskim Przedsiębiorstwie Robót Ogrodniczych otwarto 20 szklarni wolno stojących, przeznaczonych do produkcji roślin ozdobnych i częściowo warzywnych. Rozpoczęto produkcję 250 tys. sztuk roślin rabatowych, blisko 100 tys. sztuk roślin doniczkowych, 330 tys. sztuk kwiatów ciętych³⁰⁷. Międzyzakładowa Spółdzielnia Mieszkaniowa „Starówka” w odpowiedzi na apel o udział w konkursie na terenie osiedla posadziła 1 180 drzew i 1 440 krzewów, które utworzyły strefę ochronną osiedla. W nasadzeniach brały udział całe rodziny, a całość akcji odbywała się pod hasłem „Drzewo rodzinne”³⁰⁸. Kolejna inicjatywa pojawiła się na osiedlu „Lazurowa”. Administracja powiadomiła lokatorów, że mogą nabywać w cenie ok. 200 zł drewniane skrzynki balkonowe na kwiaty wraz z uchwytnymi w trzech rozmiarach. Wszyscy chcieli, aby Warszawa była w kwiatach.

Nie było jeszcze sprecyzowanego regulaminu ani karty zgłoszenia, ale była wielka inicjatywa. Do 1 września 1984 roku, do Oddziałów TPW nadeszła lawina zgłoszeń do konkursu, a wśród niej zachowany w archiwum Towarzystwa list mieszkańca Warszawy: „Po zapoznaniu się z notatkami o konkursie pn. »Warszawa w kwiatach« zamieszczonymi w »Stolicy« i »Życiu Warszawy«, zgłaszam na ten konkurs ogródek przy mieszkaniu Pani Kazimierzy Kurzawy ul. Ożarowska 77. Bogactwo barw różnorodnych kwiatów – pielęgnowanych przez Panią Kazimierę sprawia wiele estetycznych wrażeń i daje wytchnienie naszej rodzinie, gdy przyglądamy się tym kwiatom z naszego balkonu”³⁰⁹.

Na etapie uzgadniania wszystkich szczegółów dotyczących konkursu, odbyło się w dniu 28 sierpnia 1984 roku spotkanie w Urzędzie m.st. Warszawy, któremu przewodniczył Zbigniew Stec, wiceprezydent Warszawy. W spotkaniu brali udział Wiesław Smerd – Telewizyjny Kurier Warszawski, Julian Mach – redakcja „Słowa Powszechnego”, Jolanta Borkiewicz – redakcja „Życia Warszawy”, Waław Aluchna – Oddział Powiśle TPW, Jarosław Ponurski – Biuro Prasowe Urzędu Miasta, Lech Krzykowski i Wiesław Gajek z Wydziału Gospodarki Mieszkaniowej. Podczas spotkania uzgodniono, że organizatorem konkursu będzie Zarząd Główny Towarzystwa Przyjaciół Warszawy przy współudziale terenowych Oddziałów TPW. Ustalono, iż konkurs będzie trzyetapowy, na szczeblu Oddziałów TPW, Zarządu Głównego TPW i Urzędu Miasta na podstawie finałów zgłoszonych przez Zarząd Główny Towarzystwa Przyjaciół

³⁰⁷ *I jest Warszawa w kwiatach. Lawina zgłoszeń na konkurs*, „Express Wieczorny” 1984, nr 146, s. 2.

³⁰⁸ *Warszawa będzie w kwiatach*, „Express Wieczorny” 1984, nr 113, s. 7.

³⁰⁹ 16 sierpnia 1984 roku. Autorem listu był Bronisław Ciekawski, który przesłał zgłoszenie do TPW Oddział Wola. ATPW, Teczka – „Warszawa w kwiatach 1984–1993”.

Warszawy. Podsumowując spotkanie organizacyjne, wiceprezydent Zbigniew Stec stwierdził, iż począwszy od 1985 roku konkursowi należy nadać większą rangę i zakres. Do końca października 1984 roku Zarząd Główny przekazał Urzędowi Miasta propozycje laureatów do nagród Prezydenta Warszawy³¹⁰. Zarząd Główny organizował bezpośrednio pierwszy i drugi etap konkursu³¹¹. 13 września 1984 roku odbyło się spotkanie z udziałem Aleksandry Więcek, sekretarza generalnego ZG TPW i przedstawicieli Oddziałów TPW, w którym brali udział Teresa Wawerowa – Żoliborz, Waław Aluchna – Powiśle, Ewa Zalewska – Saska Kępa, Leszek Barański – Sadyba-Wilanów, Halina Jachimowicz – Ochota, Halina Dankowska – Mokotów, Henryk Wierzchowski – Grochów, prof. Marian M. Drozdowski – Saska Kępa, Tadeusz Gliwic – Centrum, Stanisława Stimac – Wola. Na spotkaniu uzgodniono pierwszy historyczny regulamin konkursu na rok 1984 wraz z kartą oceny³¹². Konkursowi patronowały Oddziały Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, Zarząd Główny TPW, Urząd Miasta Stołecznego Warszawy, redakcja „Expressu Wieczornego” i „Życia Warszawy” oraz Telewizyjny Kurier Warszawski³¹³.

Do pierwszej ogólnomiejskiej edycji konkursu zgłosiło się 120 uczestników, prezentując swoje ukwiecone obiekty. 10 października 1984 roku Komisja Konkursowa, po obejrzeniu zgłoszonych obiektów, obradowała w składzie: Tadeusz Gliwic – wiceprezes Zarządu Oddziału Centrum; Henryk Wierzchowski – prezes Zarządu Oddziału Grochów; Halina Danowska – członek Komisji Rewizyjnej Oddziału Mokotów; Halina Jachimowicz – sekretarz Zarządu Oddziału Ochota; Waław Aluchna – członek Komisji Zieleni i Estetyki przy Oddziale Powiśle, społeczny konsultant; Ewa Zalewska – wiceprezes Oddziału Saska Kępa; Stanisława Stimac – sekretarz Zarządu Oddziału Wola; Aleksandra Więcek – sekretarz generalny ZG TPW; Kazimierz Puczyński – członek Prezydium Komisji Rozwoju Miasta przy ZG TPW. Wytypowała spośród 120 propozycji Oddziałów, 11 obiektów do nagrody Prezydenta m.st. Warszawy oraz 14 do nagrody Zarządu Głównego TPW³¹⁴.

Pierwszymi laureatami konkursu „Warszawa w kwiatach” w 1984 roku zostali, otrzymując Nagrodę Prezydencką: Janina Chodorowska (ul. Dobra – balkon), Teresa Kolińska (ul. Nowolipki – balkon), Jan Krzysztofik (ul. Saska – balkon), Zofia Zarębska (ul. Solec – balkon), Mennica Pereca (ul. Pereca – otoczenie i wnętrze), Janina Dziuba (ul. Solec – zieleniec), Jadwiga Kossakowska (ul. Dobra – zieleniec uliczny), Ewa Surma (ul. Białoskórnicza – zieleniec uliczny)

³¹⁰ ATPW, Teczka – „Warszawa w kwiatach 1984–1993”; B.H. Waszak, op. cit., s. 164.

³¹¹ ATPW, Teczka – Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy (TPW) w roku 1984, s. 2.

³¹² ATPW, Teczka – „Warszawa w kwiatach 1984–1993”.

³¹³ Ibidem.

³¹⁴ ATPW, Teczka – „Warszawa w kwiatach 1984–1993”; B.H. Waszak, op. cit., s. 165.

i przydomowy), Helena Grabowska (ul. Międzynarodowa – loggia), Barbara Ferenc (ul. Szklanych Domów – ogródek), Anna i Bolesław Krawczyńscy (ul. Naruszewicza – ogródek); Nagrodę Zarządu Głównego TPW: Wacław Aluchna (ul. Czerniakowska – balkon), Józef Jaglarski (ul. Międzyborska – balkon), Anna Koziorzemska (ul. Międzyborska – balkon), Janina Marciniak (ul. Ludna – balkon), Antoni Mądrzejewski (ul. Solec – balkon), Stanisław Rydzewski (ul. Leszczyńska – balkon), Wanda Sadkowska (ul. Banacha – balkon), Teresa Zaborowska (ul. Garwolińska – balkon), Fabryka Wyrobów Precyzyjnych na Woli (ul. Kasprzaka – zieleniec), Irena Skorupińska (ul. Salezego – zieleniec), Leokadia Jobda (ul. Płowce – ogródek), Tadeusz Kozłowicz (ul. Sępia – ogródek), Kazimiera Kurzawa (ul. Ożarowska – ogródek), Jadwiga Pokleza (ul. Naruszewicza – ogródek)³¹⁵.

Oddziały Towarzystwa Przyjaciół Warszawy przyznały kilkadziesiąt dyplomów, przy czym najlepszymi wynikami i dobrą organizacją konkursu poszczycić się mogły przede wszystkim Oddziały Powiśle, Grochów i Mokotów³¹⁶. Oddział Grochów TPW, wyróżniający się w tej edycji konkursu, zorganizował uroczystą imprezę zamykającą konkurs na Pradze Południe. Na terenie Grochowa przyznano jedną nagrodę Prezydenta Warszawy w grupie ogródków przydomowych, pięć nagród Zarządu Głównego, ponad 20 dyplomów Zarządu Głównego TPW³¹⁷. Uroczysta impreza finalizująca konkurs zorganizowana została przez Oddział Mokotów w Muzeum im. Xawerego Dunikowskiego. Dzięki zaangażowaniu członków mokotowskiego Oddziału w realizację konkursu na terenie tej dzielnicy przyznano jedną nagrodę Prezydenta Warszawy w grupie ogródków przydomowych, jedną nagrodę Zarządu Głównego i 20 wyróżnień Zarządu Oddziału³¹⁸. Konkurs „Warszawa w kwiatach” organizowany w 1984 roku zdecydowanie wysunął się na plan pierwszy w podejmowanych działaniach przez Oddział Powiśle. Dzięki apelowi wystosowanemu do innych Oddziałów, Powiśle odniosło po wielu latach skutecznie sukces, rozszerzając ideę Stefana Starzyńskiego na całe miasto. Wśród nagrodzonych obiektów pięć nagród Prezydenta Warszawy, w tym dwie za balkony, trzy za zieleńce, przypadło laureatom z Powiśla, przyznano pięć nagród Zarządu Głównego i 40 wyróżnień Zarządu Oddziału³¹⁹. 6 grudnia 1984 roku w siedzibie Warszawskiego Towarzystwa Muzycznego odbyło się spotkanie z laureatami konkursu³²⁰.

³¹⁵ Ibidem.

³¹⁶ ATPW, Teczka – Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy (TPW) w roku 1984, s. 12.

³¹⁷ Ibidem, s. 11–12.

³¹⁸ Ibidem, s. 16.

³¹⁹ Ibidem, s. 18.

³²⁰ H. Wardaszko, *Kronika wydarzeń w Warszawie 1 VII–31 XII 1984*, „Kronika Warszawy” 1985, nr 1–2, s. 288; *Wśród przyjaciół*, „Kronika Warszawy” 1985, nr specjalny, s. 224.

Na spotkaniu wręczono Zofii Wóycickiej srebrny medal „Siedem Wieków Stolicy” projektu Stanisława Sikory oraz list gratulacyjny od prezydenta Warszawy Mieczysława Dębickiego, zaś brązowy medal otrzymał Waław Aluchna za społeczną pracę i wniesiony wkład pracy w przebieg oraz organizację konkursu³²¹. Ideę konkursu przypomniał zebrany wybitny warszawianista prof. Juliusz W. Gomulicki, rozpoczynając swoją wypowiedź słowami:

Choć już grudzień i za oknami zima wilgotna mgła, ale tutaj w salach Pałacu Szustra znów rozkwitły kwiaty, przypominając tegoroczny konkurs „Warszawa w kwiatach”. Nie przypadkowo spotykamy się tutaj właśnie dziś, bo grudnia 1938 roku prezydent Stefan Starzyński wręczył nagrody laureatom w owym konkursie. Wojna uniemożliwiła dalsze organizowanie konkursu. Od 14 lat odbywały się natomiast na Powiślu, dzięki społecznemu zaangażowaniu Prezesa Oddziału TPW pani Zofii Wóycickiej niestrudzonej propagatorce zazieleniania i ukwiecania miasta³²².

Dyplomy i nagrody wręczyli wiceprezydenci Warszawy Stanisław Bielecki i Zdzisław Stec. Wszyscy laureaci nagród prezydenckich otrzymali adres od prof. Stanisława Lorentza: „Z prawdziwą radością informuję, że zdobył Pan/Pani Nagrodę Prezydenta Warszawy w tegorocznym konkursie »Warszawa w kwiatach«. Proszę przyjąć z tej okazji najserdeczniejsze gratulacje od organizatora konkurs – Towarzystwa Przyjaciół Warszawy”³²³.

28 lutego 1985 roku Zarząd Główny TPW przedstawił projekt regulaminu konkursu „Warszawa w kwiatach” do zaopiniowania przez wszystkie terenowe Oddziały. Ustalono, że konkurs trwać będzie od maja do września 1985 roku, a Oddziały TPW prześlą do 10 września adresy wytypowanych obiektów do objazdów. Obrady komisji i objazdy planowano zakończyć do 20 września. W pracach nad regulaminem dodano punkt dotyczący popularyzacji konkursu, która miała być podjęta obok Zarządu Głównego TPW przez Urząd m.st. Warszawy i Oddziały TPW, również przez Telewizyjny Kurier Warszawski, Polskie Radio, redakcje „Expressu Wieczornego”, „Życia Warszawy”, „Słowa Powszechnego”, „Kuriera Polskiego” i „Stolicy”. Szkoły miały zgłaszać swój udział w konkursie poprzez wizytatorów szkolnych Kuratorium Oświaty, w odrębnym terminie do 30 kwietnia³²⁴. I tak do konkursu od tego momentu wspólnie zapraszało Towarzystwo Przyjaciół Warszawy oraz Urząd m.st. Warszawy. Zgłoszenia uczestników przyjmowane były do 15 lipca 1985 roku, w siedzibach wszystkich Oddziałów Towarzystwa³²⁵. Zainteresowanie konkursem

³²¹ ATPW, Teczka „Warszawa w kwiatach 1984–1993”.

³²² ATPW, Teczka „Warszawa w kwiatach 1984–1993”; B.H. Waszak, op. cit., s. 166. H. Wardaszko, *Kronika wydarzeń w Warszawie 1 VII–31 XII 1984...*, op. cit., s. 288.

³²³ *Ibidem*, s. 9.

³²⁴ *Ibidem*, s. 10.

³²⁵ *Warszawa w kwiatach*, „Stolica” 1985, nr 21, s. 16.

wzrastało, w 1985 roku zgłoszono 525 ukwieconych obiektów. Podobnie jak w roku ubiegłym, fachowych porad udzielał pod swoim prywatnym numerem telefonu Waclaw Aluchna z Oddziału Powiśle. „Pamiętajmy, że nasze balkony ukwiecamy stosownie do tego, jak są nasłonecznione. Nasturcja wymaga na przykład dużo słońca, a begonia tego nie lubi, pelargonja jest przystosowana i do cienistych, i słonecznych balkonów lub okien”³²⁶.

Zgodnie z życzeniem prezydenta Warszawy, w roku 1985 konkurs obejmował również miejscowości podwarszawskie. Mieszkańcy tych miejscowości mogli wziąć udział w konkursie na tych samych zasadach, co warszawiancy³²⁷. W 1985 roku wszyscy zachwycali się ogrodem przy Liceum Medycznym im. Pielęgniarek Warszawskich przy ul. Parkowej 24, gdzie zieleń i kwiaty pielęgnowane były przez przyszłe pielęgniarki i zasługiwały na wyróżnienie. Przechodnie na ul. Żelaznej od dawna zachwycali się różnobarwnym ogrodem okalającym budynek Mennicy Państwowej, którym od lat opiekował się Zbigniew Stanisław Burakowski³²⁸. W salach Urzędu m.st. Warszawy, 6 grudnia 1985 roku przy współorganizacji Towarzystwa Przyjaciół Warszawy odbyło się wręczenie nagród laureatom konkursu. Nagrodę specjalną, przyznaną za inicjatywę i szczególną troskę o upiększanie wnętrza domu, miejsca wspólnego zamieszkania, otrzymała Maria Ulendowska z Saskiej Kępy z ul. Afrykańskiej. „Nie zabrakło wśród nagrodzonych gospodarzy domów, jak Haliny Dadacz z ul. Grójeckiej i Stanisława Czyżniaka z ul. Wilczej, którzy potrafili na podwórkach wyczarować małe oazy zieleni i kwiatów. W grupie nagrodzonych za przydomowe ogródki znalazła się Regina Gajowniczek z Grochowa, z ul. Załęże i Józef Cielepak z ul. Mendelejewa”. Mennica Państwowa po raz drugi otrzymała nagrodę za swoje przepiękne kwietniki od ul. Pereca i Prostej, a zwłaszcza teren przy ul. Żelaznej³²⁹. Prezes prof. Stanisław Lorentz przesłał list do laureatów: „Zarząd Główny Towarzystwa Przyjaciół przyznaje Pani nagrodę w konkursie »Warszawa w kwiatach«. Proszę o przyjęcie serdeczne gratulacje oraz życzenia pomyślności i wielu sukcesów w pracy dla Warszawy – miasta wszystkich Polaków. Nagrodą Prezydenta jest wazon szklany z wtopioną w szkło Syrenką i rokiem 1985”³³⁰.

³²⁶ Konkurs „Warszawa w kwiatach”. Pierwsze rady dla balkonowych działkowców, „Express Wieczorny” 1985, nr 71, s. 3.

³²⁷ Ibidem.

³²⁸ Konkurs „Warszawa w kwiatach” trwa! Czekamy na dalsze zgłoszenia, „Express Wieczorny” 1985, nr 129, s. 7.

³²⁹ Kwiaty na warszawskim Ratuszu. Rozdanie nagród laureatom konkursu „Warszawa w kwiatach”, „Express Wieczorny” 1984, nr 146, s. 7.

³³⁰ ATPW, Teczka – „Warszawa w kwiatach 1984–1993”. Pismo-list prof. Stanisława Lorentza adresowane do laureatów, z dnia 6 grudnia 1985 r.

W 1986 roku prym w konkursie wiodła dzielnica Ochota, najslabiej wypadła Praga Północ i centrum miasta. Honor Śródmieścia ratowało Powiśle. Wśród nowych osiedli mieszkaniowych w ukwiecaniu i zazielenianiu terenu zdecydowanie wyróżniał się Ursynów. Administracje osiedli Wyżyny-Środek i Wschód oraz Wolica Północna, PGM „Ochota”, Mennica Państwowa i Fabryka Wyrobów Precyzyjnych im. gen. Karola Świerczewskiego zdobyły Nagrody Prezydenta za układ przestrzenny zieleńców, kwietników i kompozycje skalne³³¹. Przyznano 25 indywidualnych nagród Prezydenta m.st. Warszawy, 17 nagród Zarządu Głównego TPW oraz osiem wyróżnień Zarządu Głównego. Do konkursu zgłosiło się 2 594 uczestników³³². Rozdaniem nagród dla 100 wyróżnionych obiektów w dniu 6 grudnia 1986 roku w Urzędzie m.st. Warszawy zakończył się ogólnowarszawski konkurs³³³. W Oddziale Sadyba-Wilanów TPW zorganizowano w dniu 13 grudnia 1986 roku, w Pałacu Wilanowskim uroczyste wręczenie nagród dzielnicowych. Spotkanie uświetnił koncert muzyki dawnej w wykonaniu Zespołu Instrumentalnego, działającego przy Społecznym Ośrodku Artystycznym w Szydłowcu. Zespół tym koncertem święcił jubileusz 500. występu dla publiczności. Impreza zorganizowana była wspólnie przez Towarzystwo wraz z Muzeum w Wilanowie i Polskim Radiem – Redakcja w Kielcach³³⁴. Wolski Oddział TPW zakwalifikował do konkursu 60 obiektów ze swojego terenu. Podczas podsumowania dzielnicowego, organizowanego 2 grudnia 1986 roku w MPiK Wola przez wolski Oddział, 15 laureatów za zajęcie I miejsca otrzymało dyplom i nagrodę w postaci metaloplastyki *Zamek Królewski* i *Syrenka Warszawska*. Za zajęcie drugiego miejsca 36 osób indywidualnych, dwa zakłady pracy oraz Liceum Plastyczne otrzymały nagrody książkowe³³⁵.

W 1987 roku udział w konkursie można było zgłaszać do 30 czerwca w terenowych Oddziałach TPW³³⁶. W promocję konkursu włączyły się wszystkie oddziałowe Komisje Ochrony Środowiska, Estetyki, Rozwoju Miasta. Do konkursu zgłoszono 5 044 obiekty, w tym na Ochocie – 4 100, na Sadybie, Wilanowie i Ursynowie – 250, na Woli –149, Żoliborzu 130, na Powiślu i Pradze Północ po 110, na Grochowie – 96, Mokotowie – 44, a na pozostałych terenach – 55³³⁷. Dokonano przeglądu 149 obiektów ukwieconych na terenie Woli, z czego

³³¹ A. Dołowska, *Warszawa w kwiatach*, „Stolica” 1986, nr 26, s. 3.

³³² ATPW, Teczka – „Warszawa w kwiatach 1984–1993”.

³³³ H. Wardaszko, *Kalendarz Warszawski 1 X–31 XII 1986*, „Kronika Warszawy” 1987, nr 3–4, s. 255.

³³⁴ ATPW, Teczka – Oddział Sadyba-Wilanów. Protokół nr 1/87 z zebrania Towarzystwa Przyjaciół Warszawy Oddział Sadyba-Wilanów w dniu 7 stycznia 1987 r.

³³⁵ ATPW, Teczka – Oddział Wola TPW, *Sprawozdanie z działalności Oddziału Wola TPW za rok 1986*, Załącznik nr 1, s. 2.

³³⁶ *Warszawa w kwiatach*, „Stolica” 1987, nr 23, s. 16.

³³⁷ ATPWOSM, Teczka nr 5 – Sprawozdania Zarządu Głównego TPW 1967–1993. *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy w roku 1987*, s. 13.

75 zakwalifikowano do nagród. 27 października 1987 roku laureaci nagród I stopnia otrzymali od prezydenta Warszawy kolorowe szklane flakony z etykietką *Konkurs Warszawa w kwiatach* wraz z dyplomem, zaś laureaci nagród Zarządu Głównego TPW otrzymali książkę Stanisława Jankowskiego *Z fałszywym ausweisem w prawdziwej Warszawie* z dedykacją autora³³⁸. Zarząd Oddziału Centrum przyznał 19 nagród książkowych uczestnikom konkursu, zaś Zarząd Oddziału Grochów przyznał 96 uczestnikom konkursu okolicznościowe podziękowania w formie dyplomu i nagrody książkowe, a Dzielnicowy Wydział Kultury i Sztuki dedykował laureatom koncert estradowy³³⁹. Oddział Mokotów, po uroczystym koncercie w Królikarni, podsumował mokotowski etap konkursu, wręczając wyróżnienia i dyplomy 19 osobom i czterem uczestnikom zbiorowym³⁴⁰. Podobnie jak w latach 1985–1986, Zarząd Oddziału Ochota w 1987 roku skupił maksimum wysiłku społecznego na pracach organizacyjnych konkursu. Imponujące wyniki konkursu na Ochocie zostały osiągnięte dzięki dużej pomocy Urzędu Dzielnicy, PGM Ochota, komitetów osiedlowych. W tej dzielnicy było 4 100 zielonych i ukwieconych obiektów, przyznano dziewięciu laureatom konkursu z Ochoty Nagrodę Prezydenta Warszawy, w tym dwie zespołowe, dziewięć nagród Zarządu Głównego TPW, w tym dwie zespołowe i dwa wyróżnienia Zarządu Głównego, 49 cennych nagród Oddziału i dyplomy przyznał Zarząd Oddziału oraz władze dzielnicy. Oddziałowa uroczystość wręczenia nagród odbyła się w Ośrodku Kultury Ochota z udziałem gospodarzy dzielnicy, laureatom dedykowano wieczór słowno-muzyczny w wykonaniu wielu znanych artystów estrady³⁴¹.

Oddział Sadyba-Wilanów TPW zorganizował oddziałowe podsumowanie za rok 1987 konkursu w dniu 19 stycznia 1988 roku, wręczając dyplomy mieszkańcom, jako wyróżnienie, przed koncertem poświęconym 43. rocznicy „wyzwolenia Warszawy”. Podczas koncertu wystąpili Małgorzata Szapinalska – fortepian, Katarzyna Płotnicka – śpiew³⁴². Oddział Sadyba-Wilanów odniósł duży sukces w konkursie, głównie dzięki wytrwałemu przeglądowi rozległych terenów Ursynowa. Z 250 obiektów zgłoszonych do konkursu osiem otrzymało nagrodę Prezydenta Warszawy, w tym dwie nagrody zespołowe dla całego obszaru Wyżyny-Środek i Wschód oraz Wolica Północ, trzy obiekty otrzymały

³³⁸ ATPW, Teczka – Oddział Wola TPW, *Sprawozdanie z działalności Oddziału Wola TPW za rok 1987*, Załącznik nr 2, s. 2.

³³⁹ ATPWOSM, Teczka nr 5 – Sprawozdania Zarządu Głównego TPW 1967–1993. *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy w roku 1987*, s. 14–15.

³⁴⁰ Ibidem, s. 16.

³⁴¹ ATPWOSM, Teczka nr 5 – Sprawozdania Zarządu Głównego TPW 1967–1993. *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy w roku 1987*, s. 12.

³⁴² ATPW, Teczka – Oddział Sadyba-Wilanów. Protokół nr 1/88 z zebrania Towarzystwa Przyjaciół Warszawy Oddział Sadyba-Wilanów w dniu 27 stycznia 1988 r.

nagrodę i jeden obiekt wyróżnienie Zarządu Głównego TPW, zaś 13 obiektów zostało wyróżnionych przez Zarząd Oddziału³⁴³.

Uroczystym koncertem na Zamku Ostrogskich, Oddział Powiśle podsumował konkurs w 1987 na swoim terenie. Zarząd Oddziału wyróżnił wówczas nagrodami książkowymi i dyplomami wszystkich 110 uczestników konkursu. Wręczono 107 nagród książkowych ufundowanych przez wydawnictwa PIW, „Czytelnika”, Komitet Osiedlowy nr 15, wręczono trzy dyplomy Zarządu Oddziału i dyplomy Ligi Ochrony Przyrody³⁴⁴. 12 października 1987 roku Oddział Praga Północ TPW zorganizował w Bibliotece Publicznej przy ul. Skoczylasa oddziałowe podsumowanie konkursu, na uroczystym spotkaniu rozdano dyplomy i wyróżnienia za najładniejsze zielone obiekty na terenie dzielnicy. W Oddziale na rzecz konkursu zaangażowani byli Henryk Piech, sekretarz Zarządu Oddziału Praga Północ i Stanisława Krasnodębska, członek Zarządu³⁴⁵.

Oddział Wola TPW w 1987 roku przeprowadził na swoim terenie konkurs we współpracy z PGM Wola, Komitetami Osiedlowymi nr 15 i 23 oraz Wydziałem Gospodarki Komunalnej Urzędu Dzielnicy Wola. Z terenu dzielnicy przyznano pięć Nagród Prezydenta Warszawy, w tym dwa zespołowe dla Mennicy i Fabryki WYROBÓW PRECYZYJNYCH im. K. Świerczewskiego, pięć nagród i wyróżnienia Zarządu Głównego TPW, 64 nagrody oddziałowe. Na uroczystym koncercie w Domu Kultury Nauczyciela przy ul. Działdowskiej laureaci nagród Oddziału otrzymali dyplomy i wartościowe nagrody rzeczowe (metaloplastykę, albumy i książki)³⁴⁶. Zarząd Oddziału Żoliborz popularyzował ideę konkursu na swoim terenie, czego efektem były dwie Nagrody Prezydenta Warszawy, podczas podsumowania oddziałowego konkursu wręczono 75 nagród w postaci dyplomów i książek³⁴⁷.

W dniu 13 grudnia 1988 roku w Urzędzie m.st. Warszawy odbyło się uroczyste zakończenie kolejnej edycji konkursu, zostały wówczas wręczone 82 nagrody, w tym Prezydenta Warszawy i Zarządu Głównego³⁴⁸. Ryszard Szafranski, członek Zarządu Oddziału Praga Północ TPW został odznaczony za długoletnią pracę społeczną na rzecz konkursu „Warszawa w kwiatach”³⁴⁹. W tym samym roku Oddział Wola dokonał przeglądu 286 obiektów konkursowych, zieleńców, ogródków przydomowych, balkonów, z czego zakwalifikowano

³⁴³ ATPWOSM, Teczka nr 5 – Sprawozdania Zarządu Głównego TPW 1967–1993. *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy w roku 1987*, s. 20.

³⁴⁴ ATPWOSM, Teczka nr 5 – Sprawozdania Zarządu Głównego TPW 1967–1993. *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy w roku 1987*, s. 18.

³⁴⁵ ATPW, Kronika Oddziału Praga Północ TPW, k. 157.

³⁴⁶ Ibidem, s. 23.

³⁴⁷ Ibidem, s. 24.

³⁴⁸ ATPW, Teczka – Oddział Sadyba-Wilanów. Protokół nr 1/89 z zebrania Towarzystwa Przyjaciół Warszawy Oddział Sadyba-Wilanów w dniu 4 stycznia 1989 r.

³⁴⁹ ATPW, Kronika Oddziału Praga Północ TPW, k. 160.

114 obiektów do nagród. Podczas uroczystości podsumowania konkursu nagrody Prezydenta Warszawy wręczał wiceprezydent miasta inż. Zdzisław Tokarski, zaś nagrody Zarządu Głównego TPW dr Józef Kazimierski, wiceprezes Towarzystwa, w asyście prezesa Oddziału Stare Miasto TPW. Galę prowadziła sekretarz ZG TPW Aleksandra Więcek. Podczas spotkania podkreślano wielką rolę i wkład Oddziałów TPW w organizację konkursu³⁵⁰. Z okazji jubileuszu 20-lecia Oddziału Powiśle Towarzystwa Przyjaciół Warszawy na Zamku Ostrogskich odbył się 22 października 1988 roku uroczysty wieczór słowno-muzyczny, podczas którego rozdano dyplomy i nagrody laureatom kolejnej edycji konkursu³⁵¹.

Po raz piąty podsumowano konkurs, do rywalizacji wytypowanych było 5 300 obiektów (najwięcej na Ochocie), z czego 250 uczestniczyło w etapie finałowym. Jury przyznało 82 równorzędne nagrody, w tym 202 zespołowe. Po raz piąty nagrodzona została Mennica Państwowa. Wysoko oceniano starania administracji natolińskich osiedli spółdzielczych Wyżyny i Wolica, a także Bemowa, PGM Ochota³⁵².

Zarząd Główny TPW na zebraniu w dniu 6 marca 1989 roku podjął decyzję o zmianie regulaminu na rzecz placówek oświatowych, indywidualnych mieszkańców, z wyłączeniem spółdzielni mieszkaniowych PGM-ów i obiektów państwowych³⁵³. Na przełomie lipca i sierpnia 1989 roku członkowie Oddziału Sadyba-Wilanów TPW, Barbara Waszak i Leszek Barański, dokonali przeglądu ok. 2 tys. obiektów zgłoszonych do konkursu³⁵⁴. Z terenu Oddziału Sadyba-Wilanów TPW do konkursu zostały zgłoszone 34 obiekty, a nagrody uzyskało 13 obiektów, w tym osiem Nagrody Prezydenta Warszawy i pięć Zarządu Głównego TPW³⁵⁵. Uroczyste wręczenie nagród uczestnikom konkursu miało miejsce 28 grudnia 1989 roku w Urzędzie m.st. Warszawy³⁵⁶.

W ciągu tych kilku lat udało się skupić wokół konkursu wielu mieszkańców Warszawy, choć w 1990 roku konkurs przygotowywano z wieloma

³⁵⁰ ATPW, Teczka – Oddział Wola TPW. Protokół nr 9/88/179 Zarządu Oddziału Wola TPW z dnia 30 stycznia 1989 r.

³⁵¹ H. Wardaszko, *Kalendarz Warszawski 1 X–31 XII 1988*, „Kronika Warszawy” 1989, nr 3, s. 225.

³⁵² *Biuletyn Informacyjny Rady Narodowej Miasta Stołecznego Warszawy* 1989, nr 1 (32), s. 132.

³⁵³ ATPW, Teczka – Oddział Sadyba-Wilanów. Protokół nr 3/89 z zebrania Towarzystwa Przyjaciół Warszawy Oddział Sadyba-Wilanów w dniu 12 kwietnia 1989 r.

³⁵⁴ ATPW, Teczka – Oddział Sadyba-Wilanów. Protokół nr 6/89 z zebrania Towarzystwa Przyjaciół Warszawy Oddział Sadyba-Wilanów w dniu 6 września 1987 r.

³⁵⁵ ATPW, Teczka – Oddział Sadyba-Wilanów. Protokół nr 7/89 z zebrania Towarzystwa Przyjaciół Warszawy Oddział Sadyba-Wilanów w dniu 11 października 1989 r.

³⁵⁶ ATPW, Teczka – Oddział Sadyba-Wilanów. Protokół nr 1/90 z zebrania Towarzystwa Przyjaciół Warszawy Oddział Sadyba-Wilanów w dniu 24 stycznia 1989 r.

trudnościami, rozstrzygnięto go dopiero w grudniu. Wręczenie nagród miało miejsce 20 grudnia 1990 roku w sali nr 169, przy placu Bankowym. W 1991 roku konkurs przeprowadzono tylko na Powiślu i Grochowie. Etap ogólnowarszawski nie odbył się. Zmiany ustrojowe w kraju, powolnie przeprowadzane reformy samorządu dotknęły także stolicę. Członkowie Towarzystwa Przyjaciół Warszawy uznali, że warunki panujące w mieście nie sprzyjają organizacji konkursu. Estetyka miasta pogarszała się coraz bardziej. „Warszawa tonie w brudzie i nie robi się nic, aby poprawić estetykę miasta”. Wszyscy urzędnicy w stołecznym Ratuszu byli zajęci innymi, ważniejszymi sprawami. Odsyłano działaczy TPW od wydziału do wydziału. O „Warszawie w kwiatach” tutaj w ogóle zapomniano. W 1992 roku po raz ostatni przewodniczącą konkursu była Aleksandra Więcek, wielce oddana konkursowi i Towarzystwu Przyjaciół Warszawy.

Tab. 14. Przyznane nagrody w konkursie „Warszawa w kwiatach” w latach 1984–1991

Rok	Nagrody Prezydenta m.st. Warszawy	Nagrody Zarządu Głównego TPW
1984	11	14
1985	20	27
1986	25	27
1987	35	30
1988	41	41
1989	40	29
1990	50	37
1991	Konkurs odbył się tylko na Powiślu i Grochowie	–

Źródło: ATPW, Sprawozdania z przeprowadzonych edycji konkursu w latach 1984–1991.

Konkurs z roku na rok się rozwijał, przybywało coraz więcej laureatów – miłośników zieleni, a miasto stołeczne Warszawa stawało się w każdym roku bukietem kwiatów. Z okazji polskiej prezydencji w Radzie Unii Europejskiej w 2011 roku, Ministerstwo Spraw Zagranicznych włączyło się w propagowanie idei dekorowania Warszawy kwiatami oraz w organizację konkursu. W 2012 roku, kiedy Warszawa była miastem gospodarzem Mistrzostw Europy w Piłce Nożnej, wprowadzono jeszcze jedną formę nagrody – nagrodę pod hasłem „Warszawa miasto-gospodarz UEFA EURO 2012”³⁵⁷. Kilka lat temu Towarzystwo Przyjaciół Warszawy zaproponowało współorganizatorowi, aby do kategorii nagradzanych obiektów dołączone było symboliczne wyróżnienie – Nagroda im. Stefana Starzyńskiego dla obiektów w szczególny sposób nawiązują-

³⁵⁷ B. Michalec, „Warszawa w kwiatach i zieleni”..., op. cit., s. 98–99.

cych do tradycyjnych warszawskich ogrodów³⁵⁸. W 2020 roku po raz pierwszy, z inicjatywy TPW, uczestnicy konkursu, którzy zgłosili swoje obiekty otrzymują Nagrodę im. Zofii Wóycickiej za wyjątkowo ukwiecone balkony, loggie, okna, ogródki lub ogrody.

W 2023 roku miała miejsce 40. edycja konkursu „Warszawa w kwiatach”. Z tej też okazji w Multimedialnym Parku Fontann odbył się wielki kwietny piknik, podczas którego ogłoszono laureatów tej edycji konkursu. Ważnym momentem gali było uroczyste nazwanie nowej, warszawskiej róży, wyhodowanej specjalnie z okazji jubileuszu konkursu. W 2023 roku, podczas 81. sesji Rada m.st. Warszawy podjęła stanowisko popierające ideę, którą podjął Zarząd Zieleni m.st. Warszawy nadania odmianie róży rabatowej imienia „Prezydenta Stefana Starzyńskiego”. Róża została posadzona przez pracowników agencji miejskiej przy pomniku Stefana Starzyńskiego na placu Bankowym w Warszawie.

Obywatelski konkurs „Warszawa w kwiatach” trwa i trwać będzie dzięki inicjatywom i zaangażowaniu mieszkańców miasta, którzy dbają o zieleni na swoich balkonach, oknach czy ogródkach przydomowych, tworząc to coraz bardziej urozmaicone kompozycje, które cieszą oczy wszystkich przechodniów, dodając uroku stolicy, czyniąc ją zazielenioną i ukwieconą.

³⁵⁸ Eadem, *Stefan Starzyński....*, op. cit., s. 130.

1939 1971

APEL

Rodacy!
*Polki i Polacy w kraju i na obczyźnie!
 Warszawiancy żyjący w odrodzonej stolicy!
 Warszawiancy rozrzeni po całej Polsce!
 Warszawiancy mieszkający w różnych krajach świata!*

Obywatelski Komitet Odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie zwraca się do Was wszystkich z serdecznym apelem:
 Zamek Królewski będzie odbudowany. Podobieśmy go z ruin wspólnym, narodowym wysiłkiem. W tym wielkim dziele nie może zabraknąć nikogo, kto chce i może po polsku. Przez siedem wieków Zamek w Warszawie wzrosł się domem i wspaniałą skarpcą. Przez blisko pół tysiąca lat był ośrodkiem wielkich wydarzeń historycznych, symbolem wiary narodowej. To w murach jego majestataniej części Zygmunt August przygotował dzieło sprawy Rzeczypospolitej. Tu uchwalano wojny Rzeczypospolitej. Tamtą zrodziła się myśl o Królestwie Narodowym – pierwszym w Europie ministerstwie powołanej służby. W Zamku uchwalono zainicjować Konstytucję 3 Maja i tu miesiąc się najwybitnie władze Rzeczypospolitej. Na Zamku składano truda zwycięskich bitew, tutaj wzięła kształt jasną majestatem Rzeczypospolitej.
 Zamek dzielił losy narodu w dobrym i złym. Wszystkie najgorszy przynosił mu zniszczenia i posiadawoły ofiary. Podczas manifestacji narodowych helu Warszawy przed powstaniem styczniowym, spalenia zamkowych murów leła się polska krew.
 U naszego brzożi minionej wojny, w tragiczną „czarną modrość” 17 września 1939 roku od bomb i pocisków artylerijskich najpóźniej królewskiego Zamku stanął w ogniu. W pierwszych miesiącach okupacji został przez wroga doszczętnie obrabowany i zniszczony, a w przeddzień wyzwolenia, w grudniu 1944 r., okropnie spalony w posterunku.
 Najbardziej niebezpieczny nie tylko wypalone mury, chciał unicestwić po wasz czas Zamek jako symbol niepodległości i państwowości polskiej. Pragnął podważyć nas na zawsze wielkiego dokumentu trwałości, niezawisłości i dumy narodu polskiego.

Rodacy!
 Są wartości materialne i są takie – których zwążyć i zmierzyć niepodobna. Zamek był i będzie nie tylko majestatem – dzięki ocaleniu i zachowaniu autentycznych fragmentów dzieła sztuki i pamiątek historycznych – gmachem w Warszawie, ale przede wszystkim stanie się, jak był w ciągu wieków minionych, pomnikiem łączącym przeszłość, współczesność i przyszłość polskości, świadectwem ciągłości narodowych dzieł. W obecnym okresie świadomości historycznej tego, że polując się dzieło odbudowy Zamku w Warszawie, spełniamy od dawna wyrażoną wolę społeczeństwa polskiego. Wierzymy zgodnie – Polacy w kraju i Polacy rozprzeczni po świecie – pragniemy podnieść z gruzów zniszczoną przez wroga wielką historyczną pamiątkę – symbol trwałości i jedności narodu.

Rodacy!
 Zamek w Warszawie wzniesiony naszym wspólnym wysiłkiem – wysiłkiem całego narodu. Nie jest to dzieło łatwe. Odbudowanie Zamku w całym jego dawnym kształcie oszczędzamy i oszczędzamy, w całej jego istocie – jest zadaniem niemal bez precedensu. Od dawna już gromadzona jest dokumentacja, pięciolatwie przechowywane wszystkie to, co pozostało z historycznego gmachu. Obywatelski Komitet Odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie zwraca się do wszystkich Polaków w kraju i na świecie z powołaniem udział w tym wielkim dziele. Odbudujemy Zamek własnymi środkami zbieranymi przez społeczeństwo i naszą własną pracę. Niech każdy władnie po ciele, a razem stworzymy z odbudowanego Zamku nową wielką symbol narodowej jedności. Niech każda zniszczona helu symbolem przywiązania do tradycji narodowych i poczucia wiary narodowej wszystkich Polaków.
 Wzręw wszelkim działaniem burzom i nawalaczom, nad wspaniałą skarpcą znów wzniesie się w górę pomnik naszej niezawisłej państwowości – Zamek Królewski.

Warszawa, czerwiec 1971 rok

**OBYWATELSKI KOMITET ODBUDOWY
ZAMKU KRÓLEWSKIEGO W WARSZAWIE**

Wpłaty należy kierować na konto:
 I Oddział Miejski PKO Warszawa – nr 1531-3030-132
 Konto dla wpłat zagranicznych:
 Obywatelski Komitet Odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie
 konto: E-100700 w Banku PeKaO S.A.

Apel Obywatelskiego Komitetu Odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie, rok 1971

Uroczyste przekazanie arrasów *Dawid i Abigail* przez Towarzystwo Przyjaciół Warszawy na rzecz Zamku Królewskiego w Warszawie, 10 czerwca 1976 roku

Widok z murów odbudowywanego Zamku w stronę katedry św. Jana, 1973 rok

Wieszanie „wiechy” na odbudowanej części gotyckiej Zamku Królewskiego w Warszawie, 1973 rok

Podziękowania dla Zarządu Głównego TPW za zbórkę pieniędzy na budowę Pomnika-Szpitala Centrum Zdrowia Dziecka

Człowiek-Warszawa

Postać współzałożyciela i pierwszego prezesa pojawia się w całej treści monografii, nie można omówić wielu wątków z działalności Towarzystwa, nie przywołując osoby prof. Stanisława Lorentza. W omawianym okresie, w latach 1963–1991, był on centralną postacią w życiu Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. W trudnych chwilach, to właśnie członkowie Towarzystwa stanęli w obronie profesora.

Sięgając do biografii Stanisława Lorentza (ur. 28 kwietnia 1899 w Radomiu, zm. 15 marca 1991 w Warszawie) nie odnajdziemy w niej szerokiej informacji na temat bogatej działalności profesora, jako prezesa Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. Historia ta bardzo często nie jest rozbudowana, choć dla członków TPW jest ona ważna¹. Profesor Stanisław Lorentz był dla Warszawy najbardziej wiarygodnym świadkiem kilku jej epok, był w Warszawie obecny we wszystkich chwilach ważnych dla stolicy, podczas tragicznego września 1939 roku, w dniach Powstania Warszawskiego w 1944 roku i po wyzwoleniu w okresie trudnej odbudowy miasta. Odznaczał się szczególnymi cechami, okazywał odwagę cywilną i poczucie godności. Tytan pracy o wielkiej aktywności. To właśnie jemu kultura polska ma wiele do zawdzięczenia. Nie bez kozery mówiono o „epoce Lorentza”, to określenie często używane było w gronie muzealników. Profesor Lorentz przez ponad 40 lat wywierał największy wpływ na polskie muzealnictwo, reprezentował je w świecie, a jednocześnie był niezwykle ważną postacią we wszelkich działaniach dotyczących ochrony zabytków².

¹ B. Michalec, *Człowiek Warszawa*, „Stolica” 2014, nr 4, s. 31. Artykuł opublikowany został z okazji 115. rocznicy urodzin prof. Stanisława Lorentza.

² M. Sołtysiak, *Stanisław Lorentz (1899–1991) jako patron muzealnictwa na Mazowszu*, „Rocznik Mazowiecki” 2008, nr 20, s. 107–108.

Jak twierdzono „epoka lorentzowska” rozpoczęła się jeszcze w trakcie budowy Muzeum Narodowego. „Trzeba było dopiero energii i pasji młodego wówczas wicedyrektora, a po roku już dyrektora, by w ciągu trzech lat nie tylko postawić i wykończyć muzealne pawilony, ale zorganizować wystawę *Warszawa wczoraj – dziś – jutro* i zanotować w 1938 roku światowy rekord – milion zwiedzających”³. „Trzydzieści pięć lat nie awansowałem ani razu”, tak mówił o sobie w 1979 roku, przy okazji wywiadu dla „Życia Warszawy”, gdy został zaliczony do grona „Wielkich Nauki Polskiej”, w którym znalazło się dziesięć sław, wybitnych uczonych. Z tego tytułu otrzymał Specjalną Nagrodę Państwową⁴. Nie awansował, do końca pracy zawodowej pozostał na stanowisku dyrektora Muzeum Narodowego w Warszawie.

To właśnie prezydent miasta Stefan Starzyński wybrał go na dyrektora Muzeum Narodowego w Warszawie. Profesor stał się jego bliskim współpracownikiem. We wrześniu 1939 roku pod jego kierownictwem brał czynny udział w obronie Warszawy. Starzyński poprosił dyrektora Muzeum Narodowego, aby towarzyszył mu po kapitulacji miasta. Profesor znał bardzo dobrze język niemiecki, spędzał ostatnie dni w Ratuszu, aż do aresztowania prezydenta⁵. W czasie oblężenia Warszawy w 1939 roku Lorentz, dzięki zorganizowanej przez siebie akcji, uratował wraz z liczną grupą osób bezcenne zbiory sztuki, przede wszystkim z Zamku Królewskiego i Łazienek. W latach 1940–1944 kierował konspiracyjną akcją ochrony dóbr kultury. W okresie Powstania Warszawskiego czuwał nad zbiorami Muzeum Narodowego, ukrywając je i zabezpieczając oraz starannie ewidencjonując wywożone dzieła sztuki, archiwa i księgozbiory z Warszawy, które po wojnie nie od razu trafiły z powrotem do polskich instytucji⁶.

Zaraz po wojnie, w Muzeum Narodowym w Warszawie urządzono wystawę „Warszawa oskarża”, zaś prof. Stanisław Lorentz był jednym z głównych oskarżycieli, a zarazem przewodnikiem w działaniu ratowniczym, w mobilizacji do walki o polskie dziedzictwo kulturowe i powrót dzieł do Polski. Kolejną kampanię toczył przez prawie 30 lat, jej celem była odbudowa Zamku Królewskiego w Warszawie. „Wielu prominentów na sam dźwięk nazwiska Lorentz zgrzytało zębami, wielu nie zaznało spokoju w fotelach i za biurkami. Wreszcie Zamek stanął w miejscu, gdzie istniał od wieków, symbolizując całość i trwałość państwa polskiego”⁷.

³ *Ludzie Nauki*, „Życie Warszawy” 1979, nr 167, s. 4.

⁴ *Ibidem*.

⁵ B. Michalec, *Stefan Starzyński...*, op. cit., s. 159–171. W książce tej jeden z rozdziałów poświęcony jest współpracy pomiędzy Stefanem Starzyńskim a Stanisławem Lorentzem.

⁶ *Eadem*, *Człowiek Warszawa*, op. cit., s. 32.

⁷ *Profesor*, „Stolica” 1989, nr 21, s. 17.

Czasy uniwersyteckiej aktywności Stanisława Lorentza obfitowały w powstawanie prac magisterskich o tematyce varsavianistycznej, często publikowanych⁸. Działalność dydaktyczna profesora Stanisława Lorentza zaowocowała stworzeniem własnej „szkoły” i szeregiem doktoratów poświęconych stołecznym artystom z XVIII i na początku XIX wieku⁹. Wśród wielu tytułów był jeden, mniej oficjalny, ale sprawiający profesorowi największą radości – „hetman przeszłości”¹⁰.

Jak mawiano, był już styl helleński i styl Ludwika, styl baroku i Wazów. Poprzez wieloletnią i wielokierunkową, a także indywidualną działalność Profesora w tworzeniu kultury i ambasadorowaniu sztuce polskiej, mówiono, że stworzył on odrębny, niepowtarzalny „styl Lorentza”.

Profesor Stanisław Lorentz szedł od sukcesu do Sukcesu. Dwie wspaniałe wystawy w Muzeum Narodowym: Odrodzenie i Oświecenie, jak również szereg innych doskonałych wystaw umocniły jego przekonania, że Muzeum narodowe jest przodującym muzeum w Polsce. Wszystko, co czynił robił z pasją. Nie uznawał półśrodków. Albo miał przyjaciół, albo wrogów. Jego wielka indywidualność wywierała niewątpliwie pozytywne piętno na polskim muzealnictwie. Częste spotkania w jego gabinecie z nieodłączną górą pączków od Bliklego, poświęcone były przeróżnym zagadnieniom, a wśród nich, w latach odczuwalnej odwilży, powrót do aktywnego członkostwa Polski w ICOM (Międzynarodowej Rady Muzeów z siedzibą w Paryżu)¹¹. Zapewne od 1971 roku sprawy Zamku stanowiły główny przedmiot zainteresowań Stanisława Lorentza, lecz zakres jego działalności był i jest o wiele szerszy. Jest prezesem i współtwórcą Towarzystwa Przyjaciół Warszawy¹².

Profesor Stanisław Lorentz lubił przede wszystkim pracować, zawsze podkreślał, że należy do świata ludzi pracy. Kochał tę pracę, którą wykonywał, był mu bliski każdy rodzaj aktywności w dziedzinie kultury. Nie zasklepiął się w jednej dziedzinie i w swoich pracach nie hierarchizował. Jak mawiał: „Równie ważna jest dla mnie praca zawodowa i społeczna, Muzeum i Zamek, prezesowanie Towarzystwu Przyjaciół Warszawy i spotkania z młodzieżą”¹³. To dzięki Profesorowi Towarzystwo Przyjaciół Warszawy zostało powołane do życia 18 marca 1963 roku, a on sam został pierwszym prezesem TPW, tę funkcję pełnił

⁸ R. Mączyński, *Architektura, rzeźba i malarstwo dawnej Warszawy. Badawcze dokonania i postulaty*, „Rocznik Warszawski” 2004, t. 32, s. 124.

⁹ Ibidem, s. 117.

¹⁰ K. Targorz, *Hetman przeszłości*, „Panorama Śląska” 1979, nr 21, s. 8.

¹¹ J. Durko, *Lata pięćdziesiąte*, „Almanach Muzealny” 1991, t. 1, s. 350.

¹² „Drogiemu Stasiowi z najlepszymi myślami”. 1 czerwca 1979 r. Osobista notatka Jana Zachwatowicza na wycinku prasowym, artykuł *Stanisław Lorentz. W służbie kulturze polskiej* z dedykacją dla prof. Stanisława Lorentza. ASL, [MNW DEP]: (1118), k. 75.

¹³ E. Szemplińska, *Styl Lorentza*, „Walka Młodych” 1979, nr 31, s. 9 i 15.

aż do końca swojego życia. Kiedy mijała 115. rocznica urodzin prof. Stanisława Lorentza Towarzystwo chciało „Warszawianom”, jak mawiał Profesor, przypomnieć jego postać, ustanawiając w TPW rok 2014 rokiem Stanisława Lorentza. Towarzystwo Przyjaciół Warszawy powstało w momencie, kiedy to wydawało się wszystkim, że władze państwowe i miejskie zrezygnowały ostatecznie z odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie. Szczególna aktywność prof. Stanisława Lorentza na rzecz odbudowy Zamku zbiegła się z pełnieniem przez niego funkcji prezesa Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. Z okazji imienin prof. Stanisława Lorentza, w dniu 8 maja 1967 roku inż. Jerzy Grabowski wiceprezes ZG TPW, słał życzenia: „Stachu Kochany. Po pierwsze – moc zdrowia. Po drugie – szczęścia rodzinnego. Po trzecie – jak najmniej kłopotów z przyjaciółmi. Po czwarte – abyśmy dożyli odbudowy Zamku”¹⁴.

Na przełomie 1968 i 1969 roku została opublikowana na łamach dziennika „Życie Warszawy” ankieta *Jaka jesteś Warszawo*, którą poprzedzał artykuł doc. dr. Mariana Marka Drozdowskiego, wyjaśniający czytelnikom jej sens. Opracowania i materiały ankiety zostały przygotowane przez Pracownię Dziejów Warszawy Instytutu Historii PAN, Instytut Socjologii Uniwersytetu Warszawskiego, redakcję „Życie Warszawy”, Towarzystwo Miłośników Historii i Towarzystwo Przyjaciół Warszawy. Do redakcji wpłynęło 1 392 odpowiedzi na ankietę¹⁵. Wśród osób, które odpowiedziały, znalazło się wielu członków TPW, z prezesem Stanisławem Lorentzem na czele. Profesor na pytanie *Jaki zabytek historyczny Warszawy jest panu szczególnie bliski?* – odpowiedział: „Zamek w Warszawie, który istnieje częściowo w terenie, a częściowo w tysiącach uratowanych fragmentów, w setkach uratowanych dzieł sztuki i w pamiątkach historycznych.... Trzeba wypełnić bolesną ranę na Placu Zamkowym i wielką wyrwę w panoramie Warszawy od strony Wisły”. Ten głos i inne głosy, płynące ze strony Towarzystwa Przyjaciół Warszawy nie pozostały bez echa¹⁶. Ciągła tęsknota za Zamkiem Królewskim w Warszawie, była wyczuwalna u profesora w każdej wypowiedzi: „Za najbardziej osobisty punkt w Warszawie uważam miejsce przed bramą uniwersytecką na Krakowskim Przedmieściu ze spojrzeniem w lewo – ku Kopernikowi i Pałacowi Staszica, i ze spojrzeniem w prawo w Krakowskie Przedmieście – ku Kolumnie Zygmunta III, poza którą wyczuwam Zamek Królewski”¹⁷.

To dzięki prezesowi, członkowie Towarzystwa wnieśli wielki wkład w dzieło przywrócenia Zamku Królewskiego stolicy i Polsce. Zaslugi Stanisława Lorentza w ratowaniu mienia zamkowego w 1939 roku i prezesura Zarządu

¹⁴ ASL, [MNW DEP]: (1119), s. 65.

¹⁵ *Jaka jesteś Warszawo?*, op. cit., s. 5–8.

¹⁶ A. Tewiaszew, *Na 10-lecie Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. Tradycja i nowoczesność*, „Życie Warszawy” 1973, nr 276, s. 1–2.

¹⁷ *Jaka jesteś Warszawo?*, op. cit., s. 291–282.

Głównego Towarzystwa Przyjaciół Warszawy dawała mu szczególny mandat do upominania się o przywrócenie najważniejszego gmachu Rzeczypospolitej. Jeszcze dziś członkowie Towarzystwa z przykrością i z oburzeniem wspominają fakt, iż podczas otwarcia Zamku Królewskiego w Warszawie, które odbyło się w dniu 31 sierpnia 1984 roku, zabrakło prof. Stanisława Lorentza.

Profesor cieszył się wielkim szacunkiem w stowarzyszeniu, które zakładał. W rocznicę 75. urodzin prezes Towarzystwa Przyjaciół Warszawy otrzymał dyplom uznania i życzenia, które w imieniu członków TPW złożyli członkowie Zarządu Głównego oraz Głównej Komisji Rewizyjnej¹⁸. Życzenia jubilatowi przesłano z różnych oddziałów TPW, m.in. z macierzystego Oddziału Praga Północ TPW, którego prof. Lorentz był członkiem. Kierował je prof. Zdzisław Rajewski prezes Oddziału, dyrektor Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie. Z okazji rocznicy urodzin, życzenia nadeszły także od członków TPW w Częstochowie:

Życzymy, aby otwarcie odbudowanego Zamku Królewskiego oraz Zamku Ujazdowskiego w Warszawie sprawiło Czcigodnemu Panu Prezesowi pełną satysfakcję oraz zadowolenie, a także, aby te dwa wspaniałe zabytki naszej kultury ukochanej przez Pana Prezesa stały się prawdziwą chlubą naszego Narodu w sposób trwały w historii kultury polskiej wiążąc się z nazwiskiem Pana Profesora. Chcielibyśmy zapewnić, że swoją działalnością Pana Profesor zapewnił trwałę złote karty w historii kultury polskiej oraz zdobył serca i szacunek wszystkich Polaków, dla których przeszłość Narodu jest droga i żywa¹⁹.

W 80. rocznicę urodzin profesora stała już dumna bryła Zamku Królewskiego w Warszawie, a Profesor uchronił niewzruszone własne zdanie, śmiałość jego głoszenia i twarde przekonanie o swoich racjach. Te cechy były wrodzone, występowały od początku życiowej drogi Stanisława Lorentza. Cechowała go również odwaga cywilna, efektywnością poczynań – załatwiał wszystko. „Swoje stanowisko i możliwości, całą swoją pozycję rzucał zawsze na szalę, gdy polskiej kulturze i ludziom z nią związanych trzeba było przyjść z pomocą. Jakby czuł się za wszystko odpowiedzialny, zawsze był gotów nawet na osobiste ryzyko”²⁰. Z okazji wyjątkowych urodzin profesora, Towarzystwo Przyjaciół Warszawy zorganizowało 27 kwietnia 1979 roku, uroczystość w Sali Warszawskiej Stołecznego Domu Kultury Nauczyciela przy ul. Brzozowej. Listy gratulacyjne spływały do jubilata od wszystkich instytucji, ludzi darzących Stanisława Lorentza szacunkiem. Wśród gratulacji znalazły się kartki okolicznościowe od członków Towarzystwa Przyjaciół Warszawy:

¹⁸ Warszawa, 28 kwietnia 1974 roku. ASL, [MNW DEP]: (1115), k.11.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ A. Ryszkiewicz, *Stanisław Lorentz (W osiemdziesięciolecie urodzin)*, „Kronika Warszawy” 1979, nr 4, s. 6 i 14–15.

Profesorowi Doktorowi Stanisławowi Lorentzowi drogiemu jubilatowi, założycielowi i prezesowi Towarzystwa Przyjaciół Warszawy laureatowi Medalu „Za Zasługi dla Saskiej Kępy” przesyłamy wyrazy szacunku i życzenia dalszych owocnych lat pracy dla dobra kultury narodowej i stolicy Rzeczypospolitej²¹.

WIELCE CZCIGODNY I DOSTOJNY PANIE PROFESORZE

z okazji uroczystego, chlubnego dla całego Towarzystwa Przyjaciół Warszawy Jubileusz OSIEMDZIESIĘCIOLECIA URODZIN, Oddział Praga Północ śle gorące Życzenia wielu szczęśliwych lat, owocnej pracy i wszelkiej osobistej pomyślności. Jesteśmy dumni i szczęśliwi, iż Wielce Szanowany Pan Profesor jest Członkiem naszego Oddziału. Stanowi to dla nas ważny bodziec i inspirację w realizowanym społecznym trudem zdań statutowych Towarzystwa. Z wyrazami głębokiej czci i serdecznego przywiązania pozostają imieniem wszystkich Członków Oddziału²².

Czcigodnemu i wielce dostojnemu Jubilatowi członkowie i Zarząd Oddziału Towarzystwa Przyjaciół Warszawy Warszawa-Centrum przesyłają wyrazy czci, uznania i hołdu oraz życzenia wielu lat dalszej i równie owocnej działalności dla ochronienia, konserwacji i popularyzacji dzieł sztuki i kultury w naszej Ojczyźnie²³.

Dostojnemu Jubilatowi Panu Prof. dr. STANISŁAWOWI LORENTZOWI najserdeczniejsze gratulacje i życzenia dalszej owocnej pracy dla dobra Warszawy i kultury polskiej²⁴.

Również Kazimiera Kartasińska przesłała liścik do jubilata, w którym oprócz złożonych serdecznych życzeń, donosiła o przekazaniu książek „sprzed dwustu lat” jako daru dla Biblioteki Zamkowej, w hołdzie dla Profesora „za wieloletnią pracę dla dobra i rozwoju kultury narodowej”, spełniając życzenie zmarłego męża, którego osobiście Lorentz znał jeszcze sprzed II wojny światowej²⁵.

Od 1980 roku prof. Stanisław Lorentz był członkiem „Solidarności”, posiadał legitymację numer jeden. Z ruchem „Solidarności” wiązał wielką nadzieję na lepszą przyszłość Polski. 21 lutego 1981 roku odbyło się w Muzeum Narodowych spotkanie z przewodniczącym NSZZ „Solidarność” Lechem Wałęsą i towarzyszącymi mu osobami m.in. Tadeuszem Mazowieckim i Bronisławem Geremekiem. 29 listopada tego samego roku otwarto w gmachu Podchorążówki

²¹ ASL, [MNW DEP]: (1119), k. 5. Na okolicznościowym liście podpisy złożyli wszyscy członkowie Zarządu Oddziału Saska Kępa TPW. Warszawa 28 kwietnia 1979 r.

²² Ibidem, k. 6. Życzenia przesłane od Towarzystwa Przyjaciół Warszawy Oddział Praga.

²³ Ibidem. Życzenia i gratulacje przesłane w imieniu członków i Zarządu Oddziału Centrum TPW.

²⁴ Ibidem. Życzenia od Zarządu Oddziału Sadyba-Wilanów TPW.

²⁵ List Kazimieri Kartasińskiej skierowany do prof. Stanisława Lorentza, Warszawa 28 kwietnia 1979 r. ASL, [MNW DEP]: (1119), k. 16.

w Łazienkach wielką wystawę „Powstańcom 1830”, która była przygotowana wspólnie przez Muzeum Narodowe i „Solidarność” – Region Mazowsze. Wystawa została przerwana po wprowadzeniu stanu wojennego. Za przyzwoleniem prof. Stanisława Lorentza organizatorzy konspiracyjnie oprowadzali po niej licznych zwiedzających. Profesor złożył rezygnację ze stanowiska dyrektora Muzeum Narodowego w listopadzie 1982 roku, protestując przeciwko represyjnej ingerencji władz stanu wojennego w sprawy kultury. Dymisję przyjął w trybie natychmiastowym, usuwając jednocześnie dwóch wicedyrektorów Muzeum Narodowego: Andrzeja Rottermunda i Jerzego Baranowskiego. „Bardzo surowy wobec innych i siebie, profesor Stanisław Lorentz miał tyłuż zaciętych wrogów, co zniesławiali go (i nadal usiłują zniesławiać kłamliwymi pomówieniami), ilu zaprzysiężonych wielbicieli i oddanych przyjaciół. Kiedy się podawał do dymisji, umotywowował swą decyzję szeregiem ostrych zarzutów postawionych resortowi kultury, w odpowiedzi, na co minister Żygulski zgotował prof. Lorentzowi pożegnanie więcej niżeli szorstkie”²⁶.

Początek lat 80. rozpoczęła fala insynuacji prasowych, skierowanych przeciwko Profesorowi, był to bolesny okres dla niego. Nie mogli również pogodzić się z tym członkowie Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. Prezydium upoważniło prof. Juliusza W. Gomulickiego, przewodniczącego Komisji Historycznej TPW, do opracowania tekstu pisma skierowanego do Ministerstwa Kultury i Sztuki, jako protestu przeciwko kampanii prasowej. 26 maja 1981 roku list taki został złożony do Józefa Tejchmy ówczesnego ministra kultury i sztuki²⁷. Pełny tekst listu znajduje się w Aneksie nr 12.

W imieniu Zarządu Głównego list podpisali dr Józef Kazimierski (wiceprezes ZG TPW), dr inż. Janusz Grochulski (wiceprezes ZG TPW), Aleksandra Więcek (sekretarz ZG TPW), członkowie ZG TPW prof. Juliusz W. Gomulicki, prof. Janusz Durko, inż. arch. Stanisław Jankowski ps. „Agaton”, Kazimiera Kartasińska. Członkowie Zarządu Głównego doprowadzili do spotkania z ministrem kultury i sztuki. Na spotkaniu obecny był m.in. prof. Juliusz W. Gomulicki, przedstawiono stanowisko Towarzystwa wobec zarzutów pod adresem prof. Stanisława Lorentza, zaniepokojeni członkowie TPW uznali za konieczne podjęcie obrony czci profesora, który swą kilkudziesięcioletnią pracę, dorobek naukowy i działalność społeczną poświęcił dla rozwoju polskiej kultury, muzealnictwa i ochrony zabytków. Minister Józef Tejchma stwierdził, że zasługi prof. Lorentza godne są najwyższego szacunku, dlatego też w pełni poparł obronę nestora polskiego muzealnictwa przed bezpodstawnymi zarzutami²⁸.

²⁶ J. Waldorff, *Uszy do góry*, op. cit., s. 8.

²⁷ B. Michalec, *Człowiek Warszawa*, op. cit., s. 31–32.

²⁸ D. Zawierucha, *Kronika wydarzeń 1 IV–30 VI 1981*, „Kronika Warszawy” 1981, nr 4, s. 183; *Spotkanie ministra Kultury i Sztuki z działaczami TPW*, „Trybuna Ludu” 1981, nr 135, s. 4.

Na kolejnym spotkaniu Prezydium ZG TPW w dniu 29 czerwca 1981 roku, wzruszony prof. Stanisław Lorentz podziękował serdecznie osobom wchodzącym w skład delegacji do Ministerstwa Kultury i Sztuki. Jednocześnie poprosił o zaprzestanie dalszych działań związanych z ohydną „kampanią prasową”. W dniu 15 listopada 1982 roku zawiesił swoją działalność, jako Prezes TPW, pisząc list do Prezydium: „Uprzejmie zawiadamiam, że w dniu dzisiejszym zrezygnowałem ze stanowiska Dyrektora Muzeum Narodowego w Warszawie i zrezygnowałem z godności Wiceprezesa i członka Obywatelskiego Komitetu Odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie. W związku z tym zawieszam mą działalność w charakterze Przewodniczącego Towarzystwa Przyjaciół Warszawy do czasu wyborów nowego Przewodniczącego przez Walne Zgromadzenie Towarzystwa. (...)”²⁹.

Poruszeni treścią listu członkowie Prezydium jeszcze tego samego dnia spotkali się z Profesorem. Podczas trzygodzinnej rozmowy prof. Stanisław Lorentz wyjaśnił, co było powodem jego decyzji. Jego rezygnacja ze sprawowanych funkcji była wyrazem protestu przeciw przerażającym zaniedbaniom w dziedzinie ochrony zabytków, przede wszystkim przeciw eksportowi usług konserwatorskich, „haniebnej akcji, zapoczątkowanej i intensywnie rozwijanej przez Dyrektora PKZ Polska”³⁰. Protest dotyczył również „przewlekającej się niepomernie i często niedbale wykonywanej odbudowie Zamku Królewskiego w Warszawie, nonsensownej decyzji przeznaczenia Zamku Ujazdowskiego na Centrum Sztuki Współczesnej, nieodpowiedzialnemu tekstowi »projektu nowelizacji ustawy z 1962 roku o ochronie dóbr kultury«”³¹. Profesor uważał, że protest będzie wymowniejszy, gdy obejmie wszystkie obszary jego dotychczasowego działania, w tym społeczne prace na Zamku Królewskim i w Towarzystwie Przyjaciół Warszawy.

Starano się gorąco przekonać prof. Stanisława Lorentza, by nie łączył rezygnacji z pracy zawodowej z rezygnacją z powierzonych mu funkcji społecznych, zwłaszcza prezesury TPW. Pozostał cień nadziei, że czas i serdeczne, uporczywe działania członków Towarzystwa wpłyną być może na zmianę poglądu założyciela i prezesa TPW. Profesor poprosił podczas tego spotkania o przekazanie prezesom Oddziałów, członkom TPW najserdeczniejszych podziękowań za dotychczasową współpracę, zapewnił, że nadal czuje się bliski pracom Towarzystwa, apelował o solidarną działalność wszystkich Oddziałów i członków TPW. Po kilku dniach odbyło się posiedzenie Prezydium ZG TPW i prezesów Oddziałów, na tym spotkaniu dr Józef Kazimierski wiceprezes TPW powiedział: „(...) prof. Lorentz nie zrezygnował z członkostwa i działalności,

²⁹ ATPW, Teczka – Protokoły z posiedzeń Prezydium Zarządu Głównego TPW. Kadencja 1980–1983. Protokół nr kad. 20-roczny 6-82/83 z dnia 29 listopada 1982.

³⁰ Ibidem.

³¹ Ibidem.

ale tę działalność zawiesił. Statut nie zna takiej formy. Ale jest to faktem, a uczynił to człowiek najbardziej zasłużony, właściwy twórca naszej organizacji. Nasze podstawowe w chwili obecnej zadanie: utrzymanie jedności, której symbolem był i jest Profesor, potrzeba działania solidarnego”³².

W ożywionej dyskusji głos zabierali wszyscy obecni prezesi Oddziałów. Towarzystwo potrzebowało autorytetu profesora, jego społecznej pasji i przywiązania do Warszawy. Miesiąc później, 20 grudnia 1982 roku na posiedzeniu Prezydium Zarząd Głównego TPW ze wzruszeniem powitano prof. Stanisława Lorentza. Prezes TPW jeszcze raz wyjaśnił powody swojej rezygnacji ze stanowiska dyrektora Muzeum Narodowego, z funkcji wiceprzewodniczącego Obywatelskiego Komitetu Odbudowy Zamku Królewskiego i członkostwa w tym Komitecie.

Podjąłem również decyzję zawieszającą pełnioną przeze mnie funkcję prezesa Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. Decyzja zapewne krzywdząca. Protest mój nie miał z Towarzystwem i jego działalnością nic wspólnego. Po prostu czułem, że rezygnacja moja powinna być pełna, objąć wszystkie obszary dotychczasowego działania. Towarzystwo Przyjaciół Warszawy jest mi niezwykle bliskie, wzruszyła mnie ogromnie postawa wszystkich członków Prezydium – nieklamane wyrazy sympatii, uznania, a nawet upór, z jakim podjęli Państwo próby „złamania mnie”. Jestem związany głęboko z naszą organizacją, jestem zdyscyplinowanym członkiem jej Zarządu Głównego. Dlatego, po rozmowach z przedstawicielami Prezydium (prof. Juliuszem Wiktorem Gomulickim, prof. Januszem Durką, dyrektorem Aleksandrą Więcek) – jestem dziś i chcę uczestniczyć w przyszłych posiedzeniach Prezydium, jako ten szary, zdyscyplinowany członek TPW, nie, jako prezes i przewodniczący obrad³³.

Podczas spotkania członkowie Prezydium zabierali głos, dając wyraz uznania działaniom prezesa TPW. Józef Kazimierski wiceprezes ZG TPW powiedział: „Będziemy Pana Profesora traktować, jako symbol jedności działań społecznych TPW, korzystając z Jego autorytetu, kontynuować dotychczasowy, nadany przez Pana Profesora, kierunek prac. Jesteśmy przekonani, że zechce Pan Profesor przyjąć tytuł Honorowego Prezesa TPW. Zamierzamy przedstawić taki wniosek na Walnym Zgromadzeniu Delegatów”. Już jako wiceprezes ZG TPW prof. Juliusz W. Gomulicki wypowiedział symboliczne słowa: „Człowiek-Warszawa, tak nazwałbym przede wszystkim prof. Stanisława Lorentza. Będzie nam ogromnie brak Człowieka-Warszawy w dalszych działaniach organizacji, którą stworzył. Skoro nie można skłonić Pana, Panie Profesorze, do zmiany decyzji, gorąco popieram wniosek o przyjęcie godności Honorowego Prezesa”. Kazimiera Kartasińska, członek Prezydium bardzo wzruszona wyraziła swoją opinię: „Trudno mi wyrazić uczucia wzruszenia z niespodziewanego spotkania

³² Ibidem.

³³ ATPW, Teczka – Protokoły z posiedzeń Prezydium Zarządu Głównego TPW. Kadencja 1980–1983. Protokół nr kad. 21-roczny 7-82/83, z dnia 20 grudnia 1982 r.

się z Panem Profesorem dziś – tu, na posiedzeniu Prezydium. Pragnę również przypomnieć atmosferę powagi i ducha jedności, jakie towarzyszyły obradom Prezydium i Prezesów Oddziałów w dniu 29 listopada. Proszę również gorąco jak inni członkowie Prezydium o przyjęcie na Walnym Zgromadzeniu godności Honorowego Prezesa³⁴. Profesor w korespondencji podziękował za tę propozycję, stwierdzając: „Jeśli Walne Zgromadzenie podejmie uchwałę – oczywiście, przyjmę funkcję Honorowego Prezesa TPW”³⁵. Dyrektor biura Zarządu Głównego TPW Aleksandra Więcek, szczególnie oddana pracy na rzecz Towarzystwa i przywracania dobrego imienia profesora, wypowiedziała słowa: „Walne Zgromadzenie Delegatów na pewno podjęłoby taką uchwałę. Ale czy wniosek nasz nie jest przedwczesny? Nie mogę porzucić nadziei, że zechce Pan, Panie Profesorze, powrócić do nas nie, jako Honorowy, lecz jako faktyczny Prezes Towarzystwa. Człowiek-Warszawa (jak pięknie nazwał Pana prof. Juliusz Wiktor Gomulicki) jest niezbędnie potrzebny Towarzystwu Przyjaciół Warszawy”³⁶.

Pani Aleksandra Więcek zwróciła się do prof. Lorentza z prośbą, by zechciał w najbliższym czasie spotkać się z członkami Plenum. Profesor wyraził zgodę na takie spotkanie. W grudniu 1982 roku Towarzystwo Przyjaciół Warszawy słało swojemu profesorowi życzenia na nowy rok: „Panu Profesorowi Stanisławowi Lorentzowi. Założycielowi, Prezesowi, Duchownemu Przywódcy Towarzystwa Przyjaciół Warszawy – z wyrazami szacunku oraz serdecznymi życzeniami na Święta i Nowy Rok 1983. Byliśmy i jesteśmy z Panem, Panie profesorze! Prosimy gorąco, by zechciał Pan pozostać z nami i wśród nas. Na zawsze! Plenum Zarządu Głównego Towarzystwa Przyjaciół Warszawy w dniu 20 grudnia 1982”³⁷.

14 stycznia 1983 roku, Aleksandra Więcek, podczas posiedzenia Prezydium ZG TPW, zdała relację z rozmów przeprowadzonych z prof. Stanisławem Lorentzem. Członkowie Prezydium przyjęli z ogromną radością i satysfakcją wiadomość, że Profesor zechciał uchylić swoje „zawieszenie” i powrócić do pełnionej aktywnie funkcji Prezesa Zarządu Głównego TPW. Profesor do końca swojego życia pozostał prezesem Towarzystwa Przyjaciół Warszawy.

„Szanownemu i drogiemu Panu Profesorowi Stanisławowi Lorentzowi Prezesowi Zarządu Głównego i duchownemu Przywódcy całego Towarzystwa Przyjaciół Warszawy najserdeczniejsze życzenia na Nowy Rok 1988 składają ze słowami głębokiego szacunku Członkowie Zarządu Głównego TPW, Warszawa 29.12. 87”³⁸. „Założycielowi, Prezesowi, Człownikowi Honorowemu Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, Inicjatorowi wszelkich pożytecznych działań dla

³⁴ Ibidem.

³⁵ Ibidem.

³⁶ Ibidem.

³⁷ ASL, [MNW DEP]: (1119), k. 142.

³⁸ ASL, [MNW DEP]: (1121), k. 112.

Warszawy słowa najgłębszego szacunku i życzenia Urodzinowe długich, zdrowych, aktywnych lat życia składają wszyscy Członkowie Towarzystwa Przyjaciół Warszawy (5518 osób), Członkowie Zarządu Głównego³⁹.

17 lipca 1987 roku odbyła się uroczystość wręczenia prof. Stanisławowi Lorentzowi dyplomu nadania godności pierwszego Członka Honorowego Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. Tytuł ten został nadany uchwałą IX Walnego Zgromadzenia Delegatów TPW⁴⁰. W *Księdze Pamiątkowej ku czci Profesora Stanisława Lorentza w setną rocznicę urodzin*, m.in. wspominała swojego ojca prof. Alina Kowalczykowa. Zwraca też uwagę na fakt, iż Profesor miał również inny krąg ludzi bliskich sercu związanych z jego miłością do Warszawy:

Do śmierci był prezesem Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, niezwykle cenił i szanował tych, którzy Warszawie oddają nie tylko swój czas, ale nieugięcie walczą o przywrócenie i zachowanie jej dawnego kształtu. (...) Co kilka dni wpadała do nas długoletnia sekretarz Towarzystwa, p. Aleksandra Więcek, z informacjami i po podpisy. Z najwyższym uznaniem traktował świetnych warszawianistów i bibliofilów, panów Juliusza Wiktora Gomulickiego i Konrada Zawadzkiego. Szczególnym uczuciem darzył jednak grono przewodników warszawskich, uważał, że są to ludzie wielkiego poświęcenia, wciąż niedoceniani; bywali u nas na kawie, pojedynczo i grupami. Ojciec bardzo lubił te wizyty, napełniały go otuchą, że tak świetni ludzie jeszcze istnieją⁴¹.

Stanisław Lorentz zrezygnował z niemal wszystkich pełnionych przez siebie funkcji w instytucjach, towarzystwach naukowych i kulturalnych krajowych i zagranicznych. Nie tracąc zainteresowania wydarzeniami politycznymi i społecznymi, szczególną troską otaczał nadal Muzeum Narodowe, wspierając je radą, wiedzą i doświadczeniem oraz udostępniając swój bogaty prywatny księgozbiór. W niedzielne przedpołudnia w mieszkaniu Profesora w Muzeum Narodowym odbywały się cotygodniowe spotkania wielu wybitnych przedstawicieli świata kultury. Pozostał jednak, po namowach członków Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, prezesem, przyjmując tytuł „Honorowego Prezesa”. 8 stycznia 1990 roku, na wniosek „Solidarności” Muzeum Narodowe, Izabela Cywińska Minister Kultury i Sztuki nadała Profesorowi Stanisławowi Lorentzowi tytuł Honorowego Dyrektora Muzeum Narodowego w Warszawie. Członkowie Towarzystwa natychmiast zareagowali:

³⁹ ASL, [MNW DEP]: (1121), k. 120.

⁴⁰ ATPWOSM, Teczka nr 5 – Sprawozdania Zarządu Głównego TPW 1967–1993. *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy w roku 1987*, s. 6.

⁴¹ A. Kowalczykowa, *O Ojcu – wspomnienie domowe*, [w:] *Przeszłość przyszłości... Księga pamiątkowa ku czci profesora Stanisława Lorentza w setną rocznicę urodzin*, kom. red. A. Rottermund, D. Folga-Januszewska, E. Micke-Broniarek, Muzeum Narodowe, Zamek Królewski, Warszawa 1999, s. 231.

Szanowny Pan Profesor Stanisław Lorentz. Wielce Szanowny i nam wszystkim Drogi Panie Profesorze! Od 1935 roku jest Pan nierozzerwalnie związany z Muzeum Narodowym w Warszawie, jako Jego Twórca i wieloletni, do 1981 roku – Dyrektor, a później i do dziś zawsze najwyższej kompetentny doradca; odważny i czuły opiekun. Nazwisko „STANISŁAW LORENTZ” stało się synonimem Muzeum Narodowego w Warszawie, jego największych osiągnięć zbieraczych, ekspozycyjnych, badawczych i upowszechnieniowych. Z prawdziwą satysfakcją przyjęliśmy, zatem niedawną decyzję o nadaniu Panu Profesorowi tytułu Honorowego Dyrektora Muzeum Narodowego w Warszawie. Serdecznie gratulujemy i życzymy Panu Profesorowi wiele zdrowia, pomyślności i aktywności. Z szacunkiem, w imieniu Zarządu Głównego i wszystkich Przyjaciół Warszawy⁴².

Nie sposób wyliczyć dzisiaj wszystkie odznaczenia i wyróżnienia, krzyże i medale, tytuły i dyplomy, którymi profesora Lorentza uhonorował świat kultury. Te wszystkie wyróżnienia, legitymacje, podziękowania czy dyplomy profesor wklejał do swoich albumów, które w obecnych czasach są skarbnicą wiedzy nie tylko o samym Stanisławie Lorentzu. Społeczeństwo polskie nigdy nie powinno zapomnieć Profesorowi jego heroicznej postawy ocalającej zabytki kultury i sztuki polskiej w czasie II wojny światowej, powinny o nim pamiętać także następne pokolenia Polaków, zwiedzając Muzeum Narodowe, Zamek Królewski w Warszawie czy Nieborów, Łazienki, Wilanów. Wszystkie jego zasługi, tytuły, osiągnięcia w zakresie ochrony zabytków, popularyzacji historii, opieki nad dziełami sztuki, zwłaszcza w Warszawie, zwłaszcza w Towarzystwie Przyjaciół Warszawy, któremu prezesował do końca swojego życia powinny budzić zawsze powszechny szacunek nie tylko wśród członków Towarzystwa, ale całego polskiego społeczeństwa. Dla przypomnienia jednym z ulubionych powiedzonek Profesora było: „Miałem to szczęście, że zdążyłem jeszcze być jedną nogą w dziewiętnastym wieku”. Dziś warto pamiętać to, czego dokonał prof. Stanisław Lorentz dla nas, w swoim niezwykłym, długim i bogatym życiu. „Panie Zygmuncie, ja nigdy nie zrobię kariery politycznej w Polsce Ludowej. – Czy dlatego, że Pan Profesor nie jest w partii? – Bynajmniej. Sytuacja wygląda jeszcze gorzej. Jestem ewangelikiem i jako taki nigdy nie służyłem do mszy. A wszyscy członkowie Biura Politycznego służyli”⁴³.

Profesorowi leżało na sercu dobro miasta i jego rozwój. Był entuzjastą budowy wielkich tras, kontynuowania konkursu „Warszawa w kwiatach”, współpracy z władzami miasta, instytucjami, jak muzea, biblioteki, towarzystwa

⁴² ATPW, Teczka – Korespondencja ogólna 1990 rok. List datowany jest na dzień 13 lutego 1990 r, Podpisali go w imieniu Zarządu Głównego TPW: prof. Janusz Durko, Stanisław Jankowski ps. „Agaton”, Kazimiera Kartasińska, Józef Kazimierski, Aleksandra Więcek i inni, podpisy nieczytelne.

⁴³ Z. Broniarek, *Wspomnienia różne, ale własne. Profesor Lorentz i nieszczęsna strzykawka*, „Senior” 1991, 12 kwietnia.

kultury, naukowe czy regionalne. „Cieszymy się wszystkim dobrym, co dzieje się w naszym mieście i martwimy tym, co martwi”⁴⁴. Towarzystwo Przyjaciół Warszawy powołane do życia 60 lat temu, nadal trwa, a jego członkowie działają społecznie na rzecz stolicy. Choć nie wiadomo, czy jeśliby Profesor nie zmienił zdania i nie zechciał reaktywować swojej działalności, jako prezes Towarzystwa, do dziś Towarzystwo Przyjaciół Warszawy by trwało.

Rok 2014, z inicjatywy autorki, był ustanowiony w Towarzystwie Przyjaciół Warszawy – rokiem prof. Stanisława Lorentza. Z okazji 115. rocznicy urodzin Profesora został zrealizowany przez Towarzystwo film dokumentalny *Stanisław Lorentz. Pamięć zapisana w kadrze* w reżyserii Joanny Pieciukiewicz.

⁴⁴ K. Krzyżakowa, *Miłośnicy Warszawy – Warszawie*, op. cit., s. 4.

80-lecie urodzin prof. Stanisława Lorentza, uroczystość zorganizowana przez członków ZG TPW w Stołecznym Domu Kultury Nauczyciela na Starym Mieście, 27 kwietnia 1979 roku

Oddziały Towarzystwa Przyjaciół Warszawy

Towarzystwo Przyjaciół Warszawy stawało się coraz bardziej rozpoznawalne wśród mieszkańców stolicy, głównie ze względu na swoją działalność popularyzatorską oraz poprzez liczne imprezy upowszechniania wiedzy o mieście wczorajszym i dzisiejszym. Wraz z powstawaniem Oddziałów rosła również liczba członków Towarzystwa, zarówno zwyczajnych, jak i wspierających. Przybywało zakładów pracy i instytucji nie tylko z terenu Warszawy, które wspierały działalność merytoryczną organizacji¹.

Pierwsze zebranie organizacyjne, z intencją utworzenia Oddziału TPW, zwołali mieszkańcy dzielnicy Praga Północ, inaugurując cykl odczytów o „VII wiekach Warszawy” w Bibliotece Publicznej przy ul. Skoczylasa 9. Dyrektor Muzeum Archeologicznego prof. Zdzisław Rajewski mówił podczas spotkania o najstarszych dziejach Warszawy i Pragi². W spotkaniu tym uczestniczył prof. Stanisław Lorentz, który do śmierci był członkiem Oddziału Praga Północ TPW.

W 1965 roku powstały dalsze Oddziały: Żoliborz i Wola. Na Walnym Zebraniu Członków TPW Oddziału Wola w 1967 wybrano prezesem Oddziału Ryszarda Łazarskiego (siedziba Oddziału Wola mieściła się w nowo otwartym

¹ *Towarzystwo Przyjaciół Warszawy 1963–1973*, op. cit., s. 20.

² *Towarzystwo Przyjaciół Warszawy rozpoczęło działalność*, „Stolica” 1963 nr 51–52, s. 7. Zdzisław Rajewski (ur. 22 października 1907 w Dubinie, zm. 2 czerwca 1974 w Warszawie) – polski archeolog, profesor, w latach 1949–1974 dyrektor Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie. Kierował pracami wykopaliskowymi m.in. na Bródnie. Prezes Oddziału Praga Północ TPW, autor licznych prac naukowych z zakresu archeologii i muzealnictwa, laureat Nagrody Miasta Stołecznego Warszawy. *Encyklopedia Warszawy*, red. B. Petrozolin-Skowrońska, op. cit., s. 721.

Tab. 15. Kalendarium powstania Oddziałów TPW w latach 1963–1968

Lp.	Oddział	Data rejestracji Oddziału (zebranie organizacyjne)	Liczba członków na dzień 30 września 1970 r. (zwyczajnych / wspierających)	Liczba zebrań rok 1970 (Zarządu / walnych)
1.	Śródmieście (Stare Miasto)	24 lutego 1964 r., (zebranie organizacyjne 17 lutego 1964 r.)	472 / 63	133 / 5
2.	Praga Północ	21 maja 1965 r., (zebranie organizacyjne 24 października 1963 r.)	241 / 33	39 / 5
3.	Żoliborz	27 listopada 1965 r., (zebranie organizacyjne 29 grudnia 1964 r.)	244 / 14	15 / 4
4.	Sadyba-Wilanów	5 maja 1966 r., (zebranie organizacyjne 13 kwietnia 1966 r.)	150 / 2	15 / 5
5.	Grochów	16 maja 1966 r., (zebranie organizacyjne – brak danych)	220 / 31	65 / 5
6.	Mokotów	30 czerwca 1966 r., (zebranie organizacyjne 22 maja 1966 r.)	287 / 37	37 / 5
7.	Częstochowa	13 sierpnia 1966 r., (zebranie organizacyjne 30 maja 1966 r.)	286 / 17	74 / 5
8.	Wola	2 listopada 1966 r., (zebranie organizacyjne 27 października 1966 r.)	313 / 37	21 / 5
9.	Ochota	20 stycznia 1967 r., (zebranie organizacyjne 7 grudnia 1966 r.)	214 / 32	46 / 4
10.	Centrum	14 lutego 1968 r., (zebranie organizacyjne 28 grudnia 1967 r.)	1452 / 641	34 / 2
11.	Powisłe	20 listopada 1968 r., (zebranie organizacyjne 6 listopada 1968 r.)	287 / 17	28 / 3

Źródło: ATPW, Teczka – Oddziały Towarzystwa Przyjaciół Warszawy oraz Teczka – Sprawozdania roczne z działalności merytorycznej Towarzystwa Przyjaciół Warszawy do roku 1980. *Sprawozdanie Zarządu Głównego Towarzystwa Przyjaciół Warszawy z działalności Towarzystwa za okres od 13 marca 1967 roku do 15 listopada 1970 roku*, s. 8.

klubie ZNP przy ul. Chmielnej 124)³. W roku 1966 powstały kolejne Oddziały: Mokotów, Częstochowa i Sadyba-Wilanów.

Oddział Częstochowa powstał w kwietniu 1966 roku, z inicjatywy dziennikarza warszawskiego redaktora Witolda Zembrzuskiego, którego losy powojenne połączyły się z Częstochową, nestora krajoznawstwa polskiego i najstarszego żyjącego przewodnika po Warszawie. Pierwszym prezesem był dr Jerzy Dreyza. Od pierwszych chwil swej działalności, Oddział skupiał w swych szeregach ponad 300 osób. Od 1969 roku prezesem był mecenas Miron Kołakowski⁴. Oddziałowi Częstochowa przyszło z pomocą Polskie Towarzystwo Ekonomiczne, używając swojego lokalu.

20 stycznia 1967 roku powołano do życia siódmy z kolei Oddział Towarzystwa na Ochocie. W tym czasie całe Towarzystwo liczyło już ok. 800 członków. W zebraniu konstytuującym władze Oddziału Ochota z ramienia Zarządu Głównego brał udział inż. Jerzy Grabowski, zaś prowadzącym zebranie był mec. Tadeusz Duch. Podczas zebrania o celach i założeniach Towarzystwa opowiadał Wiktor Kordowicz. Prezesem Zarządu Oddziału został doc. mgr inż. Józef Thierry, a członkiem Komisji Rewizyjnej m.in. Czesław Paczkowski, były obywatel Aleksandrowa Kujawskiego, który przez wiele lat swoje urlopy poświęcał pracy społecznej przy odbudowie Warszawy, za co otrzymał Złoty Krzyż Zasługi. Tymczasowa siedziba Oddziału Ochota TPW mieściła się przy ul. Grójeckiej 35⁵.

W 1967 roku powstały także Oddziały Grochów i Centrum, wreszcie wydzielono z Oddziału Śródmieście – Oddział Powiśle. Towarzystwo 6 listopada 1968 roku powiększyło się o nowy terenowy Oddział. Zebranie organizacyjne

³ *Przyjaciele Warszawy na Woli*, „Życie Warszawy” 1967, nr 297, s. 8. Ryszard Fabian Łazarski (ur. 20 września 1926 w Warszawie, zm. 8 kwietnia 2000 tamże) brał udział w Powstaniu Warszawskim (Komenda Główna Armii Krajowej – pułk „Baszta” – batalion „Bałtyk” – kompania B-2 – I pluton). Trafił do niewoli niemieckiej, przebył drogę przez Fort Mokotowski, następnie do Pruszkowa, skąd przewieziony został do Sochaczewa, a następnie do Stalagu X B w Sandbostel. Pracował przymusowo w zakładach „Hapag” w Hamburgu. Po wyzwoleniu przewieziony przez Międzynarodowy Czerwony Krzyż z Niemiec na leczenie do Szwecji. Po wojnie wrócił do Polski. Aresztowany i represjonowany przez UB. Ukończył studia w SGH w Warszawie, na Politechnice Warszawskiej i na Uniwersytecie Warszawskim. W 1957 stworzył Państwowe Studium Stenotypii i Języków Obcych w Warszawie działające na Woli, zostając jego kierownikiem. W 1991 założył prywatną szkołę First Business College. W 1993 założył Prywatną Wyższą Szkołę Handlową, przekształconą następnie w Wyższą Szkołę Handlu i Prawa, której był pierwszym rektorem. Szkole nadano imię jej założyciela – od 2010 nosi ona nazwę Uczelni Łazarskiego; <https://www.1944.pl/powstancze-biogramy/ryszard-lazarski,223.html> [dostęp: 20.12.2022].

⁴ *Warszawiacy mile widziani. W częstochowskim Towarzystwie Przyjaciół Warszawy*, „Życie Warszawy” 1967, nr 198, s. 4.

⁵ *Nowy Oddział TPW*, „Stolica” 1967, nr 2, s. 10.

Oddziału Powiśle odbyło się w Domu Kultury „Energetyk”, na którym dokonano wyboru Zarządu Oddziału⁶.

18 marca 1971 roku odbyło się inauguracyjne posiedzenie nowo powołanego Oddziału Saska Kępa, liczącego w momencie startu ponad 100 członków. Byli to miłośnicy swojej dzielnicy i stolicy, zapaleni działacze społeczni. Po wystąpieniu prezesa Zarządu Głównego TPW prof. Stanisława Lorentza i referacie doc. dr. Mariana Marka Drozdowskiego – *Saska Kępa w historii i współczesności warszawskiej*, nastąpiła ożywiona dyskusja nad programem działalności oraz dokonano wyboru władz. Prezesem Oddziału Saska Kępa został Marian M. Drozdowski⁷.

Z upływem lat ciężar działalności Towarzystwa został przeniesiony na oddziały terenowe, to właśnie tam rozwinęła się w pełni społeczna działalność organizacji. Społecznicy działali bliżej swojego miejsca zamieszkania, znali specyfikę lokalnych potrzeb i możliwości.

Tab. 16. Imprezy organizowane przez Oddziały Towarzystwa Przyjaciół Warszawy w okresie 1976–1980

Oddział	Liczba imprez	Przybliżona frekwencja
Centrum	60	9 800
Częstochowa	53	4 560
Grochów	81	5 580
Mokotów	109	7 430
Ochota	119	6 850
Powiśle	54	5 280
Praga Północ	97	3 060
Sadyba-Wilanów	34	3 690
Saska Kępa	43	6 270
Stare Miasto	287	6 270
Wola	45	9 380
Żoliborz	78	8 370
Ogółem	1 060	80 370

Źródło: *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy 21 listopada 1976–27 kwietnia 1980*, Warszawa 1980, s. 17.

⁶ Zarząd Oddziału Powiśle ukonstytuował się w składzie : prezes – Zofia Wóycicka, wiceprezesi – Tadeusz Sarnecki, Józef Zdun i Alicja Lutostańska, sekretarz – Janina Bagińska, skarbnik – Irena Szczygielska. Spotkanie otworzył wiceprezes ZG TPW Jerzy Grabowski. Na członków rzeczywistych TPW Oddział Powiśle zgłosili swój akces honorowi mieszkańcy ul. Dobrej, radiowa rodzina Matysiaków, tj. Stanisława Perzanowska, Jan Ciecierski i Tadeusz Fijewski. *Towarzystwo Przyjaciół Warszawy na Powiślu*, „Stolica” 1968, nr 47, s. 10.

⁷ *Saska Kępa ma swój Oddział Towarzystwa Przyjaciół Warszawy*, „Stolica” 1977, nr 13, s. 11.

Towarzystwo Przyjaciół Warszawy od momentu powołania do życia nie było federacją oddziałów, ale stanowiło jedną organizację, którą kierował od samego początku powstania i działał w jej imieniu Zarząd Główny. Członków wspierających przyjmował uchwałą Zarząd Główny, a Oddziały mogły pozyłskiwać takich członków tylko z upoważnienia ZG TPW. Formy działalności Oddziałów Towarzystwa Przyjaciół Warszawy wiązały się zawsze ze specyfiką, zainteresowaniami czy strukturą społeczno-przestrzenną dzielnic, w których Oddziały te działały i działają.

5.1. Oddział Centrum

28 grudnia 1967 roku, w sali kinowej Muzeum Narodowego odbyło się, pod przewodnictwem ambasadora Zygmunta Dworakowskiego, inauguracyjne zebranie członków Oddziału Centrum TPW. Na listę członków założycieli wpisało się ponad 100 osób⁸. W spotkaniu uczestniczyli wiceprezisi ZG TPW Jerzy Wołczyk i inż. Jerzy Grabowski, który opowiadał o roli i zadaniach Towarzystwa w życiu społecznym i kulturalnym stolicy. Wspominał również o niedawno powstałym Kole Towarzystwa w Kijowie⁹.

Praca Oddziału Centrum w latach 1967–1970 opierała się na działalności trzech sekcji: Historycznej, Młodzieżowej i Imprezowo-Propagandowej. Sekcja Młodzieżowa działała na rzecz młodzieży, organizowała dla drużyn harcerskich w Instytucie Głuchoniemych pogadanki o tematyce warszawskiej oraz pomagała i dostarczała materiały do kącika pamięci zorganizowanego w Izbie Harcerskiej. Współpraca z harcerzami miała charakter ciągły. Sekcja Historyczna podjęła tematy debat dotyczące udziału pracowników Elektrycznych Kolei Dojazdowych (obecnie Warszawska Kolej Dojazdowa) w pomocy dla ludności Warszawy w czasie okupacji, dyskutowano także o ratowaniu dóbr kultury

⁸ *Towarzystwo Przyjaciół Warszawy rozszerza swą działalność*, „Życie Warszawy” 1967, nr 307, s. 8.

⁹ Dokonano wyboru Zarządu Oddziału w składzie: przewodniczący Feliks Filipek (wicedyrektor Ośrodka Rozpowszechniania Wydawnictw Naukowych PAN), wiceprezisi – Jadwiga Kobuszewska, Krystyna Krzyżakowa, sekretarz – Jadwiga Kotarbińska, zastępca sekretarza – Janina Wesołowska, skarbnik – Stefan Netzel, zastępca skarbnika – Edmund Sybilski, członkowie – Elżbieta Bielawska, Bolesław Boczkowski, Natalia Bukowiecka, Alfred Kuczyński, Marian Kunowski, Irena Netkowska, Leokadia Niewęglowska, Bronisław Ratyński, Eugenia Rudnicka. W skład Komisji Rewizyjnej weszli: przewodniczący – Mieczysław Śliwczyński, zastępca przewodniczącego – Romuald Sochacki, członkowie – Janusz Stryjewski, Jadwiga Małowiejska, Zbigniew Kunicki, Piotr Olędzki. Po złożeniu rezygnacji przez Feliksa Filipiaka, od 26 czerwca 1969 r. przewodnictwo Oddziału objęła Krystyna Krzyżakowa. *Nowy oddział Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. Warszawa-Centrum*, „Express Wieczorny” 1967, nr 309, s. 5. ATPW, *Sprawozdanie z działalności 1968–1972 Oddział Warszawa-Centrum*, s. 5.

(muzeów, bibliotek itp.) po Powstaniu Warszawskim od października 1944 do stycznia 1945 (tzw. „akcja pruszkowska”)¹⁰.

To właśnie w Oddziale Centrum, w Sekcji Młodzieżowej został opracowany po raz pierwszy program zdobywania pięciostopniowej „Odznaki Młodego Przyjaciela Warszawy” oraz plan działania, który wykraczał poza ramy działalności Oddziału, w związku z tym zaczęto realizować go w 1969 roku przy Zarządzie Głównym. Przewodniczącym Sekcji Młodzieżowej Oddziału Centrum był Franciszek Klima, autor programów i inicjator akcji, który został pierwszym przewodniczącym Komisji Młodzieżowej przy Zarządzie Głównym TPW. W 1968 roku w Sanatorium Neuropsychiatrii w Zagórzcu przygotowano cykl pogadarek i konkursów o Warszawie, wycieczki autokarowe do Warszawy dla dzieci i młodzieży szkolnej. Zorganizowano tam spotkanie z Zofią Raciborską aktorką głosową, jej najbardziej znaną rolą była „Pani Zosia” w telewizyjnych dobranockach *Jacek i Agatka*, gdzie użyczyła głosu także tytułowym bohaterom. Spotkanie z aktorką połączone było z konkursem o tematyce warszawskiej z okazji Dnia Dziecka¹¹.

W ramach imprez wrześniowych zorganizowanych przez Oddział Centrum, przewodniczka Irma Mierosławska z Koła Przewodników Miejskich PTTK wygłosiła bezinteresownie prelekcję dla dzieci przebywających w sanatorium neuropsychiatrycznym w Zagórzcu, na temat dziejów Warszawy od czasów najdawniejszych po okres II wojny światowej¹².

Oddział Centrum bardzo aktywnie współpracował z Klubem Międzynarodowej Prasy i Książki przy Nowym Świecie 15/17, redakcją tygodnika „Stolica”, Muzeum Historycznym m.st. Warszawy, Klubem Lekarza, Ośrodkiem Rozpowszechniania Wydawnictw Naukowych PAN¹³. W latach 70., w Towarzystwie przodował w działalności merytorycznej Oddział Centrum, grupując w 1971 roku ponad 2 tys. członków. Po złożeniu rezygnacji przez Feliksa Filipiaka, od 26 czerwca 1969 roku prezesem tego Oddziału została dziennikarka „Stolicy” red. Krystyna Krzyżakowa¹⁴. Oddział Centrum pozyskał największą liczbę członków zwyczajnych. W 1975 roku liczył 1 650 osób, a członków wspierających 148 (zakłady pracy i instytucje). Tym samym miał duży wkład w działalność statutową całego stowarzyszenia. W ramach Oddziału Centrum działały liczne Komisje zajmujące się szerokim wachlarzem zagadnień. Godna

¹⁰ ATPW, Teczka – Sprawozdania roczne z działalności merytorycznej Towarzystwa Przyjaciół Warszawy do roku 1980. *Sprawozdanie Zarządu Głównego Towarzystwa Przyjaciół Warszawy z działalności Towarzystwa za okres od 13 marca 1967 roku do 15 listopada 1970 roku*, s. 10.

¹¹ *Ibidem*, s. 11.

¹² *Brawo warszawscy przewodnicy PTTK!*, „Stolica” 1968, nr 37, s. 10.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ L. Klimczak, *Pracować dla Warszawy*, „Tygodnik Katolicki” 1971, nr 4, s. 2.

podkreślenia była prowadzona przez członków tego Oddziału szeroka akcja popularyzacji na rzecz odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie¹⁵. Oddział Centrum miał wyjątkowo duże osiągnięcia w zbiórce na fundusz odbudowy Zamku Królewskiego, od czasu powołania Komitetu do listopada 1976 roku członkowie Oddziału zebrali imponującą kwotę 6 291 000 zł. Zbierano także w Oddziale fundusze na Centrum Zdrowia Dziecka, od czasu rozpoczęcia budowy zebrano 29 tys. zł¹⁶.

Członkowie Oddziału Centrum TPW gromadzili materiały historyczne do tematów *Dzieje Sądów na Lesznie; Czerniaków w Powstaniu Warszawskim; Szpital na Czerniakowie; Centrum Wyszkozenia Sanitarnego; Dzieje IV Kompanii V Zgrupowania na Czerniakowie*. Skompletowano ok. 100 zdjęć przedstawiających miejsca walk oraz zebrano 14 relacji ustnych i nagrań magnetofonowych¹⁷. W ramach Komisji Zabytków i Rozwoju Miasta, Oddział Centrum wykonał 60 zdjęć fotograficznych, dokumentujących architekturę i jej poszczególne elementy w rozbiieranych budynkach. Materiały te przekazane zostały do Urzędu Konserwatora m.st. Warszawy. W przyszłości miały być wykorzystane do rekonstrukcji odbudowanych obiektów zabytkowych. Na prośbę Konserwatora Zabytków m.st. Warszawy Oddział nadzorował, wykonał zdjęcia i zabezpieczył ciekawe elementy w rozbiieranych 12 budynkach w rejonie Dworca Centralnego. Członkowie Oddziału odszukali fragmenty zniczy z pomnika Adama Mickiewicza, zaginionych podczas okupacji, zgromadzono dokumentację i przekazano Konserwatorowi Zabytków m.st. Warszawy celem ich rekonstrukcji. Na skutek interwencji członków Towarzystwa Konserwator m.st. Warszawy uchylił decyzję o rozbiórce pięciu budynków zabytkowych w Śródmieściu. Powołana z ramienia Oddziału Centrum – Podkomisja ds. Cmentarzy Zabytkowych wzięła udział we wstępnej ocenie stanu tych cmentarzy. Na wniosek Oddziału jedną z ulic warszawskich nazwano imieniem Wacława Lachmana¹⁸.

W okresie od listopada 1976 roku do kwietnia 1980 roku, Komisja Imprezowa Oddziału Centrum zorganizowała 60 interesujących imprez z frekwencją ok. 9 800 osób, w większości wspólnie z Klubem Międzynarodowej Prasy i Książki Nowy Świat. Komisja Historyczna Oddziału Centrum TPW zakończyła prace związane ze zbieraniem materiałów na temat Powstania Warszawskiego na

¹⁵ *Owocna działalność Oddziału Centrum Towarzystwa Przyjaciół Warszawy*, „Express Wieczorny” 1972, nr 143, s. 3.

¹⁶ ATPW, Teczka – Sprawozdania roczne z działalności merytorycznej TPW do roku 1980. *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy za okres od 18 listopada 1973 roku do 21 listopada 1976 roku*, s. 9.

¹⁷ ATPW, Teczka – Sprawozdania roczne z działalności merytorycznej TPW do roku 1980, *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy za rok 1975*, s. 4.

¹⁸ *Ibidem*, *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy za okres od 18 listopada 1973 roku do 21 listopada 1976 roku*, s. 8–9.

Czerniakowie i kontynuowała gromadzenie innych materiałów warszawianistycznych, zaś Komisja Zamkowa Oddziału Centrum TPW w tym samym okresie jak inne Komisje popularyzowała sprawę odbudowy Zamku, jej członkowie wygłosili dziesięć prelekcji w klubach, świetlicach i na koloniach letnich¹⁹. W 1978 roku w Oddziale Centrum działało 12 Kół środowiskowych²⁰. Członkowie Oddziału zabiegali o przywrócenie poprzedniej zabudowy placu Zwycięstwa, przywrócenie nazwy alei Szucha, zachowanie, jako zabytku, Bazaru Różycyckiego, odbudowanie Ratusza dla uczczenia pamięci Stefana Starzyńskiego²¹.

Oddział Centrum oraz Klub Międzynarodowej Prasy i Książki „Ruch” przy Nowym Świecie zorganizowały we wrześniu 1979 roku imprezy kulturalne. Otwierał je uroczysty *Wieczór Września 1939* w wykonaniu Reginy Smendzianki, prezentującej utwory Fryderyka Chopina, oraz Daniela Olbrychskiego, który recytował wiersze o tematyce wojennej. Spotkanie prowadził prof. Tadeusz Gliwic, wiceprezes Oddziału Centrum TPW. W programie *Rapsod żołnierskiego serca* wystąpili Krystyna Adamiec, Jerzy Dukay, Bogusław Świechowski i Wacław Szklarski. Kolejną imprezą było spotkanie z Wojciechem Siemionem *Kłopoty z tym teatrem* oraz z Ignacym Gogolewskim. W grudniu, w sali NOT przy ul. Czackiego, odbył się wieczór słowno-muzyczny z udziałem Ireny Kwiatkowskiej, Teresy Lipowskiej, Damiana Damińskiego, Feliksa Gałęckiego, Witolda Kałuskiego, Janusza Kahlla i Wacława Szklarskiego. Organizatorami były tym razem koła Przyjaciół Warszawy: Koło nr 1 przy Naczelnej Organizacji Technicznej NOT i Koło nr 4 przy Centrali Handlu Zagranicznego CIECH oraz Oddział Centrum TPW²².

W latach 1983–1985 przy Oddziale działało pięć Kół środowiskowych, a od 1985 roku dwa Koła zainteresowań. Na terenie działania Oddziału zlokalizowanych było najwięcej zakładów pracy – członków wspierających Towarzystwo²³. W 1987 roku, w ramach Oddziału Centrum, działało Koło Towarzystwa Przyjaciół Warszawy przy NOT i przy Komitecie Osiedlowym – ul. Marszałkowska 9 oraz Koło Wychowanek Gimnazjum Jadwigi Kowalczykówny i Jadwigi Jawurkówny, Koło Wychowanek Gimnazjum i Liceum im. Marii Skłodowskiej-Curie oraz Koło Wychowanek Szkoły Marii Taniewskiej.

¹⁹ Ibidem, *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy od 21 listopada 1976 roku do 27 kwietnia 1980 roku*, Towarzystwo Przyjaciół Warszawy, 1980, s. 12.

²⁰ ATPW – Teczka Protokoły z posiedzeń Prezydium Zarządu Głównego TPW za okres Kadencji 1976–1979. Wstępne sprawozdanie z odbytych wspólnych posiedzeń Prezydium Zarządu Głównego i Zarządów Oddziałów TPW oraz z Walnych Zebrań Członków Oddziałów, s. 1.

²¹ Ibidem, s. 2.

²² *Imprezy Przyjaciół Warszawy*, „Stolica” 1979, nr 50, s. 10.

²³ ATPW, Teczka – Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy od 12 czerwca 1983 r. do 27 września 1986 r., s. 13.

Największą aktywność przejawiało, zarejestrowane 12 listopada 1985 roku, Koło Wychowanek Gimnazjum Jadwigi Kowalczykówny i Jadwigi Jawurkówny, placówki działającej od 1903 roku przy ul. Wiejskiej 5, znanej, jako „Szkoła przy Wiejskiej”. Koło liczyło ok. 80 osób, które zdecydowanie wcześniej działały czynnie w swoim środowisku. Pierwszy zjazd wychowanek zorganizowano w 1947 roku, powołując m.in. komitet redakcyjny monografii szkoły. Przez wiele lat pracą nad książką kierowała Hanna Szymańska, aż wreszcie opublikowano ją w 1974 roku, w Wydawnictwie Znak pt. *Szkoła na Wiejskiej*. Była to praca zbiorowa, zawierająca wspomnienia nauczycieli i wychowanek szkoły istniejącej w latach 1903–1944. Placówka przestał istnieć wraz z tragiczną śmiercią założycielek, które zostały rozstrzelane przez niemieckich żołnierzy²⁴. W 40. rocznicę śmierci przełożonych, wychowanki ufundowały tablicę poświęconą Jadwidze Kowalczykównie („Jadwiga Czarna”) i Jadwidze Jawurkównie („Jadwiga Biała”) na dziedzińcu kościoła św. Marcina w Warszawie²⁵: „Jadwiga Kowalczykówna / Jadwiga Jawurkówna / Założycielki i przełożone szkoły / na Wiejskiej 5 w latach 1903–1944 / Wychowały wiele pokoleń / W duchu wiary, miłości, prawdy / I służbie Ojczyźnie / Razem poniosły śmierć męczeńską / W Powstaniu Warszawskim 11.VIII.1944 / W czterdziestą rocznicę śmierci / Nauczyciele i wychowanki /”.

Staraniem Koła Wychowanek Gimnazjum Jadwigi Kowalczykówny i Jadwigi Jawurkówny został ufundowany i ustawiony kamień pamiątkowy na rogu ulicy Wiejskiej i Matejki, w miejscu gdzie dawniej stał budynek szkoły²⁶. „W tym miejscu w latach 1903–1944 / przy ul. Wiejskiej 5 działało / Gimnazjum Żeńskie / Jadwigi Kowalczykówny i Jadwigi Jawurkówny / Wpajało zasady moralne / uczyło obywatelskich cnót / słynęło z walorów systemu nauczania / w czasach zaborów i II wojny światowej / walczyło o polskość oświaty / W obronie Ojczyzny i godności / człowieka w latach 1939–1945 zginęły / obie przełożone, czworo nauczycieli / i 65 wychowanek / Koło Wychowanek /”²⁷.

Współzałożycielką Koła była Danuta Reychmanowa tłumaczka literatury czeńskiej, która również bezpośrednio zaangażowana była w powstanie kamienia pamiątkowego²⁸. Od kilku lat Dom Parafialny Zboru Ewangelicko-Reformowanego

²⁴ B. Petrozolin-Skowrońska, *„Kowalczykówny” i ich szkoła na Wiejskiej*, „Kronika Warszawy” 2007, nr 4, s. 116–120.

²⁵ *Warszawskie średnie szkoły ogólnokształcące w latach 1918–1939*, oprac. K. Móravski, L. Świerczek, Muzeum Woli Oddział Muzeum Historycznego m.st. Warszawy, Towarzystwo Przyjaciół Warszawy Oddział Stare Miasto, Warszawa 1991, s. 40.

²⁶ ATPW, Teczka – Oddział Centrum. Komunikat o pracach Oddziału Warszawa Centrum za rok 1987, s. 6.

²⁷ Kamień pamiątkowy znajduje się w bezpośrednim sąsiedztwie Pomnika Polskiego Państwa Podziemnego i Armii Krajowej. S. Ciepłowski, *Wpisane w kamień i spiż. Inskrypcje pamiątkowe w Warszawie XVII–XX w.*, Agraf, Warszawa 2004, s. 331.

²⁸ ATPW, Teczka – Oddział Centrum. Komunikat o pracach Oddziału Warszawa Centrum za rok 1987, s. 6.

przy ul. Kredytowej 4 był miejscem koleżeńskich spotkań, podczas których zaproszeni goście, jak i wychowanki, wygłaszali prelekcje, m.in. o swoich wspomnieniach z lat wojny opowiadał cichociemny Stanisław Jankowski ps. „Agaton” czy Hanna Rydygierowa, która prowadziła rozważania o szczęściu, będące odpowiedzią na ankietę „Tygodnika Powszechnego”. Szczególną opieką wychowanki otaczały swojego profesora – Jana Ehrenfeuta. Inicjatorką spotkań czy wydarzeń była w większości przewodnicząca Koła Maria Prorokowa²⁹.

Z inicjatywy Danuty Reychmanowej (sekretarz Oddziału Centrum TPW) powstało jeszcze jedno Koło – Wychowanek XII Żeńskiego Gimnazjum i Liceum im. Marii Skłodowskiej-Curie, szkoły, która przed wojną mieściła się w latach 1930–1933 przy ul. Targowej 63, a od roku 1933 przy ul. Kawęczyńskiej 12. Wychowanki organizowały cykliczne imprezy koleżeńskie, utrzymywały stały kontakt z XXIII Liceum Ogólnokształcącym im. Marii Skłodowskiej-Curie, które mieściło się przy ul. Naddnieprzańskej 2/4. Liceum to podjęło tradycje przedwojennej szkoły imienia noblistki. Członkinie Koła opracowywały, na podstawie pamiętnika dyrektorki szkoły Jadwigi Zanowej *W służbie oświaty*, monografię szkoły³⁰.

Z inicjatywy Krystyny Kreyserowej, w 1987 roku powstało Koło Wychowanek Szkoły Marii Taniewskiej. Założone przed wojną w 1912 roku żeńskie i humanistyczne Prywatne Gimnazjum i Liceum Marii Taniewskiej mieściło się przy ul. Marszałkowskiej 153. Członkinie Koła koncentrowały swoją pracę na przygotowaniu do wydania wspomnień o nieistniejącej już szkole³¹.

25 stycznia 1988 roku, w Sali Koncertowej Zamku Królewskiego w Warszawie odbyło się uroczyste spotkanie z okazji 20. rocznicy powstania Oddziału Centrum TPW. W części artystycznej spotkania udział wzięli członkowie Oddziału – artyści scen warszawskich³². Podczas uroczystości dr Janusz Grochulski, wiceprezes Zarządu Głównego TPW, odczytał list prof. Stanisława Lorentza skierowany do członków Oddziału Centrum TPW:

20 grudnia 1967 roku został powołany uchwałą Zarządu Głównego nowy, kolejny dziesiąty wówczas, Oddział Towarzystwa Przyjaciół Warszawy o nazwie Warszawa Centrum. Dwudziestoletni dorobek Oddziału obejmuje m.in. działalność imprezową, popularyzowanie idei odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie i szczególną aktywność w zbiorce funduszy na jego odbudowę, prowadzenie kursów wiedzy o Warszawie dla młodzieży. Szanowni i Drodzy Członkowie Oddziału Warszawa Centrum. Proszę przyjąć z okazji jubileuszu 20-lecia działalności w szeregach Towarzystwa Przyjaciół Warszawy gratulacje i serdeczne życzenia pomyślności oraz sukcesów w pracy społecznej dla śródmiejskiego centrum stolicy, dla Warszawy³³.

²⁹ *Warszawskie średnie szkoły ogólnokształcące w latach 1918–1939...*, op. cit., s. 40.

³⁰ *Ibidem*, s. 41.

³¹ *Ibidem*.

³² ATPW, Teczka – Oddział Centrum TPW. Zaproszenie.

³³ ATPW, Teczka – Oddział Centrum TPW. L.dz. 22/88.

Na Walnym Zebraniu Sprawozdawczo-Wyborczym, w dniu 12 kwietnia 1986 roku został wybrany Zarząd Oddziału Centrum TPW, kontynuujący działalność swoich poprzedników³⁴.

5.2. Oddział Grochów

Działalność Oddziału Grochów ma bogatą historię, gdyż jest on spadkobiercą działającego od 1916 roku Towarzystwa Przyjaciół Grochowa. Najpierw po wyzwoleniu działalność przedwojennego stowarzyszenia prowadzona była w ramach Komisji Historycznej Dzielnicowej Rady Narodowej Praga Południe. W 1967 roku aktywni społecznicy założyli Oddział Grochów Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. Duszą Oddziału była zasłużona pedagog Zofia Czajowa, odznaczona Złotą Odznaką za Zasługi dla Warszawy³⁵. Z okresu działalności przedwojennego Towarzystwa Przyjaciół Grochowa, przechowywano w Oddziale Grochów TPW wiele materiałów historycznych i monograficznych dotyczących dzielnicy Grochów. Sama prezes Zofia Czajowa opracowała kronikę Oddziału. W latach 1967–1970 współpracowano w Oddziale Grochów ze szkołami tego rejonu. W działalności grochowskiego Oddziału uczestniczyły aktywnie organizacje, jak: Związek Harcerstwa Polskiego, ZBOWiD czy Towarzystwo Miłośników Historii. Na imprezy zapraszano mieszkańców Domu Matysiaków i tam też Oddział organizował przedsięwzięcia dla jego mieszkańców³⁶. Członkowie Oddziału Grochów opracowali szczegółowy opis zabytków historycznych i przyrodniczych oraz miejsc pamięci narodowej na terenie dzielnicy Praga Południe. Oddział włączył się do akcji ochrony środowiska wspólnie z Ligą Ochrony Przyrody i Wojskowym Instytutem Historycznym, starając się o zachowanie resztek historycznego Lasku Grochowskiego przy ul. Dobrowoja oraz Lasku Olszynka Grochowska, miejsc bohaterskich walk w obronie War-

³⁴ W skład Zarządu Oddziału Centrum weszli: prezes – Krystyna Krzyżakowa; wiceprezesi – Tadeusz Gliwic i Henryk Podsiadyły; sekretarz – Kazimierz Szczepański; skarbnik – Henryk Góral; członkowie: Eugeniusz Baczyński, Aldona Bartczakowa, Janina Badecka, Józef Bobrowski, Karol Dąbrowski, Jan Myśliwiec, Zofia Olszewska, Janusz Sujecki, Waclaw Szklarski. W skład Komisji Rewizyjnej weszli: Andrzej Ruszczak, Stefania Paprzycka, Jadwiga Siczek, Krystyna Zielińska. ATPW, Teczka – Oddział Centrum TPW. Protokół z Walnego Zebrania Sprawozdawczo-Wyborczego z dnia 12 kwietnia 1986 r.

³⁵ ATPW, Teczka – Sprawozdania roczne z działalności merytorycznej Towarzystwa Przyjaciół Warszawy do 1980. *Materiał do sprawozdania Zarządu Głównego na Walne Zgromadzenie Delegatów, lata 1963–1965*, s. 4.

³⁶ ATPW, Teczka – Sprawozdania roczne z działalności merytorycznej Towarzystwa Przyjaciół Warszawy do roku 1980. *Sprawozdanie Zarządu Głównego Towarzystwa Przyjaciół Warszawy z działalności Towarzystwa za okres od 13 marca 1967 roku do 15 listopada 1970 roku*, s. 13.

szawy w latach 1831, 1939 i 1944. Towarzystwo Miłośników Historii w Warszawie bardzo wspierało Oddział Grochów w sprawie Olszyny Grochowskiej i upamiętnienia wydarzeń Powstania Listopadowego³⁷. W Oddziale gromadzano materiały do dziejów osiedli Pasa Nadwiślańskiego, przyłączonych do Warszawy w 1951 roku³⁸. Ponadto w 1975 roku Oddział wykonał 11 kompletów kolorowych przeźroczy z terenu Pragi Południe dla Oddziałów Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, głównie dla celów szkoleniowych. Od wielu lat prowadzi kronikę swojej działalności, kontynuując „Kronikę” prowadzoną od 1916 roku przez Towarzystwo Miłośników Grochowa³⁹.

W zbiorach Oddziału Grochów TPW znajduje się odnaleziony w 1970 roku sztandar Towarzystwa Przyjaciół Grochowa z 1916 roku. Został on przechowany przez Józefa Drewniaka (członka przedwojennego Towarzystwa Przyjaciół Grochowa) i jest obecnie wręcz relikwią Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, stanowi materialny dowód ciągłości dziejów towarzystw przyjaciół dzielnic funkcjonujących w stolicy od 1915 roku oraz powołanego w 1963 roku Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. W 1980 roku Oddział Grochów, przy wsparciu Wydziału Kultury Urzędu Dzielnicy Warszawa Praga Południe, wydał broszurkę autorstwa Henryka Wierzchowskiego *Śladami Powstania Listopadowego Grochów – Wawer*⁴⁰. Krótki informator miał za zadanie „uchronić od zapomnienia to, co oparło się niszczącemu działaniu czasu oraz stać się jeszcze jednym dowodem pamięci i hołdu ludzi żywych, dla tych, którzy nie zawahali się oddać swego życia za wielką sprawę narodowego, politycznego i społecznego wyzwolenia naszej Ojczyzny”⁴¹. W 1984 roku Oddział Grochów, przy wsparciu Wydziału Kultury

³⁷ *Warszawskie środowisko historyczne w XX wieku. Dziewięćdziesięciolecie Towarzystwa Miłośników Historii*, praca zbiorowa, Instytut Historii PAN, Warszawa 1997, s. 222–223.

³⁸ *Ibidem*, *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy za rok 1975*, s. 9.

³⁹ *Ibidem*, s. 5.

⁴⁰ Henryk Wierzchowski (ur. 1904 w Sandomierzu, zm. 1994 w Warszawie), jego warszawski okres życia rozpoczął się w roku 1950. Został wówczas dyrektorem Liceum Ogólnokształcącego im. Powstańców Warszawy, a od roku szkolnego 1952/53 dyrektorem Liceum Ogólnokształcącego im. Stefanii Sempołowskiej. Od 1953 r. do przejścia na emeryturę, tj. do roku 1969, pracował w Liceum Ogólnokształcącym w Aninie, najpierw jako nauczyciel historii, a od 1964 r. jako wicedyrektor tej szkoły. Od 1973 r., przez 20 lat był prezesem Oddziału Grochów TPW. Zamiłowanie do historii ojczyzny i dziejów prawobrzeżnej Warszawy zaowocowało długoletnim gromadzeniem i opracowywaniem wielu materiałów historycznych z dziejów Anina, Wawra, Falenicy, Międzyzlesia, Radości. H. Wierzchowski, *Anin Wawer*, PWN, Warszawa 1971, s. 1–2.

⁴¹ H. Wierzchowski, *Śladami Powstania Listopadowego Grochów – Wawer*, Towarzystwo Przyjaciół Warszawy Oddział Grochów, Wydział Kultury Urzędu Dzielnicy Warszawa Praga Południe, Warszawa 1980, s. 5.

i Sztuki Urzędu Dzielnicowego Warszawa Praga Południe, wydał dwie pozycje książkowe Henryka Wierchowskiego *Praga Południe 1939–1945. Wydarzenia historyczne upamiętnione pomnikami i tablicami Pamięci Narodowej* oraz *Praga Południe. Diariusz wydarzeń z lat 1939–1944*. Komisja Historyczna, działająca przy Oddziale Grochów TPW, przy wsparciu Wydziału Kultury Pragi Południe wydała broszurkę varsavianistyczną *Praga Południe 1939–1945. Wydarzenia upamiętnione pomnikami i tablicami Pamięci Narodowej*. Przystąpiono w latach 1983–1986 do opracowania dalszych pozycji *Śladami obrońców Grochowa i Saskiej Kępy we wrześniu 1939* czy *Słownika historyczno-krajoznawczego dawnych miejscowości wchodzących w skład dzielnicy Praga Południe*⁴².

Przy Oddziale Grochów działały Koła środowiskowe: Koło Przyjaciół Anina, które powstało w 1986 roku (dziś jest to samodzielny Oddział)⁴³ i Koło Rodzinnych Tradycji Olszynki Grochowskiej. Członkowie Oddziału pisali artykuły z uwzględnieniem dziejów dzielnicy, które były publikowane na łamach „Komunarda” pisma ZWUT, „Rogatki”, „Olszynki” czy „Wysokiego Napięcia” – pisma ZWAR w Międzylesiu⁴⁴. Oddział Grochów współuczestniczył w akcji renowacji pomnika Józefa Piłsudskiego odkopanego w Wawrze i zniszczonego w okresie stalinowskim, prowadził poszukiwania usuniętych z żelaznego pomnika grochowskiego dwóch tablic i starał się o umieszczenie ich na dawnym miejscu, podjął starania o umieszczenie kamienia pamiątkowego – szarży 2. i 5. Pułku Ułanów w bitwie grochowskiej. Zarząd Oddziału zaangażowany był w upamiętnienie wybitnych ludzi na terenie Pragi Południe: Józefa Piłsudskiego, Ignacego J. Paderewskiego, Romana Dmowskiego i gen. Franciszka Żymirskiego, współuczestniczył w wystawieniu pomnika Ignacego J. Paderewskiego, gen. Franciszka Żymirskiego oraz pomnika poległych polskich żołnierzy w 1918–1920 (Cmentarz w Żerzeniu)⁴⁵.

Komisja Ochrony Zabytków przy Oddziale Grochów przez wiele lat czuwała nad wciąż zagrożoną Olszynką Grochowską, interweniowała w sprawie oznakowania drogi do cmentarza Wawerskiego. Przeprowadziła weryfikację budynków zakwalifikowanych wstępnie do rozbiórki, podjęła inicjatywę i uczestniczyła w realizacji uroczystości odsłonięcia tablicy upamiętniającej konspiracyjną wytwórnnię broni w domu Jana Szypowskiego przy ul. Podolskiej 12⁴⁶.

⁴² ATPW, Teczka – Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy od 12 czerwca 1983 r. do 27 września 1986 r., s. 14.

⁴³ Koło Przyjaciół Anina przekształciło się w 2004 r. w samodzielny Oddział Anin Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. *50 lat Towarzystwa Przyjaciół Warszawy*, op. cit., s. 43.

⁴⁴ ATPW, Teczka – Oddział Grochów. Sprawozdanie Komisji Rewizyjnej TPW Oddział Grochów za okres 1986–1989.

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ ATPW, Teczka – Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy od 12 czerwca 1983 r. do 27 września 1986 r., s. 14.

Na przestrzeni lat skład Zarządu Oddziału Grochów zmieniał się, choć wiele osób działało w nim od samego początku⁴⁷.

5.3. Oddział Mokotów

Oddział ten charakteryzował od momentu powstania dynamiczny rozwój, prowadzono systematyczną działalność merytoryczną na wysokim poziomie. W 1968 roku wystosowano apel do „miłośników zbieractwa ze wszystkich dziedzin”. Przy Oddziale zaplanowano utworzenie sekcji hobbystów. Wszystkie osoby, będące zainteresowane działaniem sekcji, mogły zgłosić się do Oddziału Mokotów⁴⁸.

Działalność mokotowskiego Oddziału adresowana była w dużej mierze do uczniów szkół licealnych i młodzieży zorganizowanej w Hufcu Harcerskim im. Szarych Szeregów ZHP. Zaś sama młodzież brała udział w imprezach organizowanych przez Oddział Mokotów, dla niej też przygotowano punkt konsultacyjny w zakresie problematyki warszawskiej, z udostępnieniem zgromadzonych w Oddziale warszawianów. Zarząd Oddziału Mokotów współpracował przy przeprowadzeniu na terenie dzielnicy szkolnego konkursu „Historia naszej dzielnicy” w latach 1967/1968 i 1968/1969, a po zakończeniu konkursu zorganizował w Muzeum im. Xawerego Dunikowskiego pokaz prac pokonkursowych. Współpracował w przygotowaniu na terenie Mokotowa dzielnicowych eliminacji do Turnieju „Wiedzy o Warszawie”⁴⁹. W okresie 1976–1980 liczba członków zwyczajnych wzrosła o 459 osób, przy oddziale powstało sześć Kół

⁴⁷ ATPW, Teczka – Oddział Grochów. Protokół nr 1/90 z zebrania Zarządu Oddziału Grochów Towarzystwa Przyjaciół Warszawy z dnia 28 marca 1990 r. W skład Zarządu Oddziału w 1990 r. wchodził: Henryk Wierzchowski – prezes, Feliks Waśkiewicz – wiceprezes, Irena Wojciechowska – skarbnik, vacat – sekretarz, Józef Górski – przewodniczący Komisji Organizacyjnej, Danuta Kończak – przewodnicząca Komisji Młodzieżowej, Wiktoria Kobylińska – przewodnicząca Komisji Estetyki i Zieleni, Jan Berger – przewodniczący Komisji Historycznej; członkowie: Zofia Brydek – członek Komisji Zabytków i Rozwoju Miasta, Helena Bentkowska – członek Komisji Organizacyjnej, Maria Marzena Grochowska – członek Komisji Młodzieżowej, Lesław Karczewski – członek Komisji Historycznej, Stanisław Kuchciński – członek Komisji Estetyki i Zieleni, Andrzej Łukaszewicz – członek Komisji Zabytków i Rozwoju Miasta, Stanisław Nieman – członek Komisji Organizacyjnej, Jerzy Przyjemski – członek Komisji Organizacyjnej, Henryk Podsiadły – członek Komisji Zabytków i Rozwoju Miasta, Andrzej Umgelter – członek Komisji Organizacyjnej.

⁴⁸ *Hobbyści z Mokotowa*, „Stolica” 1968, nr 26, s. 10.

⁴⁹ ATPW, Teczka – Sprawozdania roczne z działalności merytorycznej Towarzystwa Przyjaciół Warszawy do roku 1980. *Sprawozdanie Zarządu Głównego Towarzystwa Przyjaciół Warszawy z działalności Towarzystwa za okres od 13 marca 1967 roku do 15 listopada 1970 roku*, s. 14.

zainteresowań⁵⁰. Duży wpływ na jakość pracy Oddziału w pierwszym okresie działalności miał prezes Wacław Wojnacki⁵¹.

Oddział Mokotów TPW współpracował z władzami konserwatorskimi przy inwentaryzacji zabytków Mokotowa. Swoją działalność kulturalną mógł realizować dzięki bliskiej współpracy z Muzeum im. Xawerego Dunikowskiego, w gmachu muzealnym miał swoją siedzibę, dzięki wsparciu prof. Stanisława Lorentza. Wspólnie z Muzeum organizował wystawy, prezentując unikatowe warszawskie książki i udostępnione przez Związek Filatelistów znaczki pocztowe wydane również poza granicami kraju. Członkowie prowadzili bogatą bibliotekę warszawianów, kompletowano wycinki prasowe dotyczące rozwoju Mokotowa od wyzwolenia do czasów współczesnych, w podziale na 17 działów tematycznych. Kompletowano przezrocza dotyczące Mokotowa. Zgromadzono ponad 415 fotogramów, często unikatowych, z których korzystały różne instytucje przy urządzaniu wystaw. Zorganizowano w okresie 1973–1976 wystawę fotogramów ze zbiorów Oddziału w Elektrociepłowni Sierkierki, w Szkole Głównej Gospodarstwa Wiejskiego, Centrali „Społem”, Politechnice Warszawskiej oraz Rzemieślniczym Klubie w Otwocku⁵². Od stycznia 1977 roku w ramach Oddziału pracowało sześć Kół, przeważnie byłych wychowanków szkół warszawskich⁵³. W tym samym roku Oddział na wieczorze poezji Juliusza Słowackiego zorganizował pierwszą zbiórkę pieniężną na pomnik autora *Króla Ducha*⁵⁴.

Najwcześniej przy Oddziale Mokotów powstało w 1967 roku Koło Wychowanków Gimnazjum i Liceum Humanistycznego Janiny Tymińskiej, skupiając wiele absolwentek szkoły, które przeżyły wojnę. Szkoła miała długą historię, została założona w 1862 roku przez Annę Jasińską, jako dwuletnia szkoła dla dziewcząt na Starym Mieście i była pierwszą świecką szkołą żeńską w Warszawie. W 1911 roku szkołę objęła po zmarłej właścicielce jej wnuczka Janina

⁵⁰ ATPW, Teczka – Sprawozdania roczne z działalności merytorycznej TPW do roku 1980. *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy od 21 listopada 1976 roku do 27 kwietnia 1980 roku*, s. 13.

⁵¹ Wacław Wojnacki (1896–1980) związany był z ZSL, pisał na potrzeby Społecznego Funduszu Odbudowy Stolicy. ATPW, Teczka – Sprawozdania roczne z działalności merytorycznej Towarzystwa Przyjaciół Warszawy do 1980. *Materiał do sprawozdania Zarządu Głównego na Walne Zgromadzenie Delegatów, lata 1963–1965*, s. 5.

⁵² ATPW, Teczka – Sprawozdania roczne z działalności merytorycznej TPW do roku 1980. *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy od 21 listopada 1976 roku do 27 kwietnia 1980 roku*, s. 10.

⁵³ ATPW – Teczka Protokoły z posiedzeń Prezydium Zarządu Głównego TPW za okres Kadencji 1976–1979. Wstępne sprawozdanie z odbytych wspólnych posiedzeń Prezydium Zarządu Głównego i Zarządów Oddziałów TPW oraz z Walnych Zebrań Członków Oddziałów, s. 4.

⁵⁴ Ibidem, s. 5.

Tymińska. We wrześniu 1939 roku gmach szkoły mieszczący się przy placu Małachowskiego 2, uległ zniszczeniu. Od września 1940 roku szkoła kontynuowała działalność, jako miejska zawodowa szkoła handlowa przy ul. Królewskiej 35, prowadząc tajne nauczanie. Do 1944 roku wydano w szkole 91 świadectw dojrzałości, po 1945 roku nie wznowiono jej działalności⁵⁵. Inicjatorkami stworzenia Koła były Halina Danowska, Barbara Domeradzka i Cecylia Mieszkowska. Wychowanki szkoły utrzymywały przyjazne kontakty, skupiając się właśnie w tym Kole. Na przestrzeni lat opracowały *Kalendarium Szkoły Anny Jasieńskiej i Janiny Tymińskiej 1862–1944*, które wydały z własnych środków. Jeden z egzemplarzy znajduje się w archiwum Oddziału Stare Miasto TPW⁵⁶. 25 czerwca 1984 roku absolwentki szkoły ufundowały i odsłoniły tablicę pamiątkową na frontowym budynku przy placu Stanisława Małachowskiego 2: „W latach 1901–1939 / w gmachu tym mieściła się / pierwsza świecka szkoła żeńska / w Warszawie, założona / w roku 1982 przez Annę Jasieńską, / a od 1911 roku prowadzona, / jako Gimnazjum i Liceum / przez Janinę Tymińską. / Zasłużonym dla szkoły polskiej / przelożonym i pedagogom / – wychowanki – /”⁵⁷.

Koło „Bagatelek”, byłych wychowanek Gimnazjum i Liceum Janiny Popielawskiej i Janiny Roszkowskiej, założyły w 1976 roku Maria Krugerowa, Janina Przeździecka, Janina Dominowska, Barbara Grzegorzewska i Zofia Pietrzak. Liczyło ono wówczas 95 osób, którym prezesowała Maria Krugerowa, a od 1982 roku Janina Dominowska. Szkoła Janiny Popielawskiej i Janiny Roszkowskiej działała w kamienicy przy ulicy Bagatela 15 w latach 1915–1944. W czasie okupacji właścicielki zorganizowały nauczanie konspiracyjne pod szyldem szkoły krawieckiej, tam odbywały się komplety, gdzie realizowano program gimnazjalny i licealny. Uczennice wychowywane były w duchu patriotyzmu i szacunku dla Ojczyzny, wiele z nich działało w harcerstwie, a w czasie wojny w konspiracji, walczyły i ginęły w czasie Powstania Warszawskiego. Ogółem w okresie okupacji, wg danych przekazanych przez Janinę Roszkowską, zginęło 80 osób spośród wychowanek i nauczycieli szkoły⁵⁸. Koło Wychowanek Szkoły Janiny Popielewskiej i Janiny Roszkowskiej „Bagatelki” w 1987 roku odsłoniło na ścianie dawnej siedziby szkoły pamiątkową tablicę: „W tym domu / mieściło się w latach / 1915–1944 / Gimnazjum i Liceum / Janiny Popielewskiej / i / Janiny Roszkowskiej / W hołdzie / założycielkom i pedagogom / oraz uczennicom poległym / za Ojczyznę w latach 1939–1945 / Wychowanki / 17 X 1987 /”⁵⁹. W tym czasie odbył się III zjazd koleżeński z udziałem

⁵⁵ *Encyklopedia Warszawy*, red. B. Petrozlin-Skowrońska, op. cit., s. 209.

⁵⁶ ATPWOSM, Teczka – Materiały różne 1972–1989, k. 16.

⁵⁷ S. Ciepłowski, op. cit., s. 166.

⁵⁸ J. Kulwiec, J. Roszkowska, *Z dziejów Szkoły J. Popielawskiej i J. Roszkowskiej*, „Kronika Warszawy” 1972, nr 4, s. 55–71.

⁵⁹ S. Ciepłowski, op. cit. s. 30.

126 uczestniczek. W 1991 roku praca w Kole skoncentrowana była na przygotowaniu materiałów do zredagowania monografii szkoły.

W strukturach Oddziału Mokotów zostało zarejestrowane w maju 1977 roku z inicjatywy Jadwigi Gepner-Szpakowskiej Koło Wychowanek Gimnazjum Haliny Gepnerówny, kontynuujące działalność Koła, które powstało już w 1926 roku. Niestety, wojna przerwała działalność, absolwentki szkoły postanowiły reaktywować Koło już w 1957. Wychowanki spotykały się w prywatnych mieszkaniach⁶⁰. Warszawska szkoła dla dziewcząt Haliny Gepnerówny (1880–1939) działała przez 43 lata w Warszawie, w czteropiętrowej kamienicy przy ulicy Moniuszki 8. Powstała jeszcze pod zaborem rosyjskim w 1901 roku, jako pensja z internatem dla dziewcząt, od 1906 roku językiem wykładowym był w niej polski. W Kole Wychowanek pozostała też dobra pamięć o szkole. Zrodziła się w Oddziale Mokotów potrzeba utrwalenia pamięci o tych, którzy odeszli, o samej szkole, wszystkich nauczycielach i uczennicach. Absolwentki Szkoły Haliny Gepnerówny zbierały i weryfikowały wspomnienia uczennic, kompletowały nieliczne zachowane archiwalia i materiały ikonograficzne dotyczące historii szkoły. Powstał pięcioosobowy komitet redakcyjny (Krystyna Malinowska, Halina Płaska, Zofia Strzembosz, Jadwiga Szpakowska, Aniela Trembińska), a teksty wspomnieniowe przygotowało ponad 20 byłych uczennic. W 1976 roku był już gotowy maszynopis *Pamiętkowej Książki Naszej Szkoły*⁶¹. Nielicznie żyjące wychowanki Szkoły Haliny Gepnerówny doczekały się dopiero w 2014 roku wydania przez Muzeum Warszawy w serii „Biblioteka Warszawska” książki *Kartka z pamiętnika uczennicy. Książka pamiętkowa szkoły Haliny Gepnerówny 1901–1944*, która wyszła jako praca zbiorowa pod redakcją Jolanty Niklewskiej. 10 grudnia 1980 roku w kościele św. Anny na Krakowskim Przedmieściu wmurowano tablicę poświęconą pamięci szkoły i jej założycielki, od tej pory wychowanki spotykały się w podziemiach kościoła, a konsekwencją tego było wystąpienie Koła z Towarzystwa Przyjaciół Warszawy.

Koło „Platerek” – dawnych uczennic Szkoły Cecylii Plater-Zyberkówny założone zostało z inicjatywy Stefanii Klosowej w maju 1976 roku. W kościele św. Michała 22 listopada 1979 roku „Platerki” zorganizowały uroczysty apel pamięci poległych nauczycieli i uczennic, a w dniach 9 i 10 kwietnia 1983 roku odbyły się, przy udziale ponad 500 wychowanek, uroczystości jubileuszowe 100. rocznicy założenia szkoły. Z tej okazji wydano broszurkę *Kalendarium Szkoły*, a w salach katechetycznych kościoła św. Michała na Mokotowie zorganizowano wystawę fotografii ilustrujących historię szkoły⁶². Na frontowej ścianie budynku

⁶⁰ *Rys historyczny Gimnazjum Haliny Gepnerówny*, Kolekcja Emilii Dąbrowskiej z d. Kobylińskiej, Warszawa 1958, s. 2–3.

⁶¹ B. Petrozolin-Skowrońska, *Książka Pamiętkowa Szkoły przy Moniuszki 8*, „Kronika Warszawy” 2015, nr 2, s. 134–135.

⁶² *Warszawskie średnie szkoły ogólnokształcące...*, op. cit., s. 36.

przy ul. Pięknęj 24/26, Koło Wychowanek Prywatnego Gimnazjum i Liceum im. Cecylii Plater-Zyberkówny w dniu 10 kwietnia 1983 roku odsłoniło tablicę pamiątkową: „W gmachu tym/ w latach 1883–1944 / mieściła się / Szkoła Rzemiosł dla dziewcząt / i żeńskie Gimnazjum Fundacji / Cecylii / Plater-Zyberkówny / W setną rocznicę / powstania szkoły / założycielce i pedagogom / hołd składają wychowanki / 1983 /”⁶³.

Ten zjazd ożywił działalność Koła, wychowanki dzięki przewodniczącej Marii Tuszyńskiej, w 1984 roku zorganizowały pielgrzymkę „Platerek” do Rzymu, w której wzięło udział ponad 50 koleżanek z kraju i z zagranicy. Absolwentki ufundowały do kościoła św. Aleksandra tablicę poświęconą pamięci nauczycieli i wychowanek poległych w latach 1939–1945. We wnętrzu kościoła św. Augustyna wychowanki odsłoniły 12 października 1987 roku tablicę upamiętniającą Polaków niosących pomoc Żydom. Płaskorzeźba autorstwa Izabeli Blauth-Muszkowskiej z Londynu przedstawia skatowanego mężczyznę przywiązanego do słupa, z żoną i matką u jego stóp. Poniżej wyryto napis: „Dusze sprawiedliwych w ręku Boga”, a w kolejnym wierszu: „Módlmy się za Polaków ratujących życie Braci Żydów”⁶⁴. Działaczki z Koła „Platerek” ufundowały płaskorzeźbę tej samej autorki *Maria – Matka wszystkich dzieci* dla przedszkola w Zakładzie dla Ociemniałych w Laskach⁶⁵. Koło Wychowanek Prywatnego Gimnazjum i Liceum im. Cecylii Plater-Zyberkówny, prężnie działające, złożyło hołd swojej szkolnej patronce, wydając w 1987 roku nakładem Państwowego Instytutu Wydawniczego książkę *Szkoła Cecylii Plater-Zyberkówny 1893–1944*. Publikacja składa się z trzech części: dziejów szkoły, wspomnień uczniów i aneksów. Jest to wspólne dzieło 34 uczennic⁶⁶. Po śmierci ks. prałata Stefana Piotrowskiego, w grudniu 1990 roku Koło „Platerek” ufundowało w dawnej kaplicy szkoły przy ul. Pięknęj 24 tablicę ku czci zmarłego, którą poświęcił ks. biskup Władysław Miziołek.

W 1979, z okazji przygotowań do 100. rocznicy urodzin Władysława Przanowskiego, powstało Koło Wychowanek Państwowego Instytutu Robót Ręcznych (PIRR) przy Towarzystwie Przyjaciół Warszawy Oddział Mokotów. Zrzeszało ono nauczycieli i sympatyków idei wychowania przez pracę. Jako główne zadanie swej działalności przyjęło utrwalanie pamięci o nauczycielach i absolwentach PIRR oraz przede wszystkim starania o zorganizowanie szkoły wyższej, która nie tylko kształciłaby nauczycieli, lecz także byłaby ośrodkiem

⁶³ S. Ciepłowski, op. cit., s. 217.

⁶⁴ <https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/w/18-warszawa/116-miejsca-martyrologii/52182-kosciol-sw-augustyna-w-warszawie-ul-nowolipki-18> [dostęp: 20.12.2022].

⁶⁵ *Warszawskie średnie szkoły ogólnokształcące...*, op. cit., s. 36–37.

⁶⁶ R. Żelichowski, *Szkoła przy Pięknęj 24*, „Stolica” 1988, nr 48, s. 10; *Szkoła Cecylii Plater-Zyberkówny 1893–1944*, praca zbiorowa, PIW, Warszawa 1987, s. 521.

skupiającym i koordynującym prace badawcze. W 1994 Koło przeniosło swą działalność do struktur Polskiego Towarzystwa Nauczycieli.

Koło Wychowanek Prywatnego Żeńskiego Gimnazjum Władysławy Lange powołane zostało w strukturach Oddziału Mokotów w 1980 roku, dzięki staraniom Ireny Kwiecińskiej. Działalność rozpoczęto od gromadzenia materiałów i dokumentów dotyczących szkoły i jej założycielki⁶⁷. W 1981 roku wychowanki ufundowały tablicę poświęconą pamięci profesorów i wychowanków prywatnego humanistycznego gimnazjum, w kościele św. Anny przy Krakowskim Przedmieściu 68 w Warszawie: „Śp/ Przełożonej / Prywatnego Żeńskiego Gimnazjum / Władysławie Lange / Dyrektorowi / Eugeniuszowi Mańkowskiemu / Ks. Prefektowi / Edwardowi Detkensowi / Profesorom i Koleżankom / Poległym, Zameczonym, Zmarłym / Warszawa 1981 / Wychowanki/ 1880–1941 /”⁶⁸.

Wychowanki szkoły skupione w Kole, w 1984 roku, w 40. rocznicę wybuchu Powstania Warszawskiego uczestniczyły w uroczystym apelu poległych nauczycieli szkół warszawskich w czasie II wojny światowej, zorganizowanym przez Oddział Mokotów TPW w Muzeum im. Xawerego Dunikowskiego. Ponownie Koło Wychowanek Prywatnego Żeńskiego Gimnazjum Władysławy Lange podjęło inicjatywę i odsłoniło 5 października 1985 roku tablicę na frontowej ścianie budynku przy ul. Senatorskiej 6 w Warszawie: „W latach 1880–1939 / w oficynie tego domu / mieściło się / Prywatne Żeńskie Gimnazjum / Władysławy Lange / Niezapomnianej przełożonej / i zasłużonym dla / szkolnictwa polskiego / pedagogom – w hołdzie / wychowanki /”⁶⁹. Absolwentki szkoły zadbały o grób przełożonej, kładąc w 1988 roku płytę z piaskowca. Staraniem Koła w tym samym roku, w tygodniku „Stolica” ukazał się obszerny artykuł poświęcony nestorce szkolnictwa średniego, Marii Matuszewskiej zmarłej w 1987 roku w wieku 104 lat.

Przy Oddziale Mokotów skupiało w 1980 roku się Koło Wychowanek Szkół Zofii Wołowskiej, połączyły się dwie grupy dawnych uczennic, wychowanek Gimnazjum i Seminarium Nauczycielskiego Zofii Wołowskiej oraz Gimnazjum i Liceum im. Zofii Wołowskiej. Obie grupy działały przez wiele lat po wojnie, nawiązując do tradycji Stowarzyszenia Wychowanek Szkół Zofii Wołowskiej. Spotkania koleżeńskie odbywały się w sali katechetycznej kościoła św. Barbary, aż do momentu utworzenia Koła przy Towarzystwie Przyjaciół Warszawy Oddział Mokotów, z inicjatywy dr Aliny Drozdowicz. Za kadencji pierwszej przewodniczącej Izabeli Rogozińskiej, Koło liczyło ponad 200 osób.

⁶⁷ *Warszawskie średnie szkoły ogólnokształcące...*, op. cit., s. 37.

⁶⁸ <http://www.miejscapamiecinarodowej.pl/index.php/warszawa/1847-warszawa-tablica-pamieci-profesorow-i-wychowanek-prywatnego-zenskigo-gimnazjum> [dostęp: 20.12.2022].

⁶⁹ S. Cieplowski, op. cit., s. 261.

Opracowano plan działalności, jednak zamierzenia zrealizowano po śmierci przewodniczącej.

Szkoły funkcjonowały do 1924 roku, jako Gimnazjum Filologiczne Żeńskie Towarzystwa Szkoły „Dzieci Marii”, w latach 1924–1930 jako Gimnazjum Żeńskie Towarzystwa Szkolnego, zaś w latach 1930–1933 jako Gimnazjum Żeńskie Zofii Wołowskiej. Mieściło się przed wojną przy ul. Piusa XI 28 (dziś ul. Piękna)⁷⁰. Naukę w tej szkole pobierało przed wrześniem 1939 roku ok. 350 uczennic w ośmiu klasach gimnazjalnych i dwóch licealnych. Szkoła wydała 155 matur konspiracyjnych. W okresie okupacji działała jawnie, jako Kurs Przygotowawczy do szkół zawodowych i jako szkoła zawodowa⁷¹. Wychowanki szkoły ufundowały i odsłoniły 26 marca 1985 roku tablicę pamiątkową, na frontowej ścianie budynku przy ul. Pięknej 28: „Tu stał gmach / w którym w latach / 1906–1944 / mieściły się / Seminarium Nauczycielskie / i Gimnazjum / Zofii Wołowskiej / Założycielce i pedagogom / wdzięczne wychowanki / 1984”⁷².

Funkcję przewodniczącej objęła Jadwiga Mamczar, pod jej przewodnictwem wydane zostało w 1986 roku *Kalendarium Szkół Zofii Wołowskiej 1906–1986*, przez Kurię Metropolitalną Warszawską Wydział Duszpasterstwa. Od 1987 roku Koło przewodniczyła Zofia Wiśniewska, nauczycielka w okresie tajnego nauczania i drużynowa w konspiracyjnym harcerstwie. W Klubie Inteligencji Katolickiej, podczas cyklu prelekcji dotyczących szkoły, wychowanki wygłosiły dwa referaty opracowane w Kole. Absolwentki opracowały obszerną monografię, która ukazała się na rynku wydawniczym 1989 roku pt. *Szkoły Zofii Wołowskiej 1906–1944 zarys historyczny, wspomnienia nauczycielek i wychowanek*. Była to praca zbiorowa, wydana przez Wydział Pedagogiczny Uniwersytetu Warszawskiego. Po jej ukazaniu się starsze wychowanki przenieśli się do Oddziału Stare Miasto TPW, tworząc odrębne Koło, działające pod przewodnictwem Jadwigi Mamczar⁷³.

Koło Wychowanek Prywatnego Żeńskiego Gimnazjum i Liceum Anieli Wereckiej powstało w 1987 roku, z inicjatywy dawnych drużynowych Józefy Arnold Około-Kułał i Ireny Nielsen-Jańczakowej, która została przewodniczącą Koła. W 1989 roku, dzięki staraniom Koła Wychowanek Prywatnego Żeńskiego Gimnazjum i Liceum Anieli Wereckiej, wmurowano tablicę pamiątkową na budynku, gdzie mieściła się placówka. Szkoła działała w latach 1901–1944. Do 1939 roku miała swoją siedzibę przy ulicy Foksal w budynku wzniesionym

⁷⁰ S. Konarski, *Warszawskie średnie szkolnictwo ogólnokształcące w latach 1918–1939*, [w:] *Warszawa II Rzeczypospolitej 1918–1939*, red. E. Borecka, M.M. Drozdowski, H. Janowska, PWN, Warszawa 1973, s. 247.

⁷¹ A. Ignatowicz, *Tajna Oświata i wychowanie w okupowanej Warszawie. Warszawskie Termpile 1939–1945, Fundacja Walczy 1939–1945*, Warszawa 2009, s. 68.

⁷² S. Ciepłowski, op. cit., s. 217.

⁷³ *Warszawskie średnie szkoły ogólnokształcące...*, op. cit., s. 39.

w latach 1898–1901. We wrześniu 1939 roku budynek szkoły spłonął, został odbudowany po zakończeniu wojny. Szkoła w czasie wojny korzystała z lokalu przy ul. Traugutta 3. Podczas okupacji prowadzono tam tajne nauczanie, przez pięć lat wydano 69 świadectw maturalnych. Po 1945 roku nie wznowiono działalności⁷⁴. Dzisiaj na elewacji budynku przy ul. Foksal 16 widnieje pamiątkowa tablica: „W tym domu / do chwili spalenia w r. 1939 / mieściło się Liceum i Gimnazjum / im. Anieli Wereckiej / działające w Warszawie / w latach 1901–1944 / Pamięci / nauczycieli i uczennic / tablicę tę poświęcają wychowanki”⁷⁵. Wychowanki podjęły prace nad materiałami potrzebnymi do zredagowania monografii szkoły. Koło w 1991 roku liczyło ok. 100 członkiń, a od 1990 roku przewodniczącą była Halina Kalinowska⁷⁶.

W latach 1984–1989 przy mokatowskim Oddziale TPW działało Koło Wychowanków Gimnazjum im. Stefana Batorego. Powstało ono z inicjatywy kilku przedwojennych uczniów szkoły, spotykających się w domu Jerzego Kozłowskiego, maturzysty z 1936 roku, harcmistrza, drużynowego konspiracyjnej 23. WDH, ppor. AK, w Powstaniu komendanta hufca Śródmieście-Południe. Byli to: Antoni Bieniaszewski, Jerzy Drewnowski, Józef Koziński, Edmund Kujawski, Stefan Wysocki, Andrzej Wyczański. W roku 1983 odbyło się kilka takich spotkań. W dniu 19 lutego 1984 roku doszło do powołania Koła Wychowanków Gimnazjum im. Stefana Batorego. Stało się tak głównie za sprawą pierwszego prezesa Koła, Janusza Drewnowskiego, maturzysty z 1932 roku. Potrafił on nawiązać łączność ze skupiskami „batorackimi” w kraju i za granicą, inicjować spotkania nieformalne, dzięki temu powstała grupa aktywnych działaczy Koła. Rozpoczęto prace nad powstaniem monografii poświęconej szkole. Do Koła zaczęły napływać relacje i wspomnienia przedstawicieli różnych roczników maturalnych, a także dokumenty i materiały ikonograficzne. W listopadzie 1984 roku zorganizowano „Apel Pamięci Poległych Nauczycieli” z dziesięciu warszawskich szkół średnich, a prelekcję wygłosił wychowanek Szkoły Batorego – Edmund Kujawski. Podtrzymywano koleżeńskie spotkania w okresie świąt Bożego Narodzenia i świąt Wielkanocnych. Koło bardzo aktywnie zaangażowało się w organizację wystawy „Albumy szkolne” w Królikarni oraz w wystawę poświęconą dziejom warszawskich szkół średnich w Muzeum na Woli, na którą Edmund Kujawski przygotował – w imieniu Koła – „batoriańską” część ekspozycji. Wystawy te były bardzo ważne dla wychowanków, gdyż w 1952 roku władze wyrzuciły szkołę z jej siedziby przy ul. Myśliwieckiej, odebrały jej nazwę i patrona. Uległo zniszczeniu archiwum szkoły, pamiątki i symbole. Absolwenci szkoły przygotowali na potrzeby wystaw eksponaty pochodzące z ich

⁷⁴ A. Ignatowicz, *Tajna Oświata i wychowanie w okupowanej Warszawie. Warszawskie Termpile...*, op. cit., s. 67.

⁷⁵ S. Ciepłowski, op. cit., s. 74–75.

⁷⁶ *Warszawskie średnie szkoły ogólnokształcące...*, op. cit., s. 38.

prywatnych zbiorów. Od czerwca 1986 roku do listopada 1989 roku prezesem Koła był Zbigniew Purzycki⁷⁷.

W salach Muzeum im. Xawerego Dunikowskiego w Królikarni, mokotowskie Towarzystwo zorganizowało w dniach od 19 października 1985 roku do 10 marca 1986 roku wspomnianą już wystawę „Albumy szkolne”. Wzajemne kontakty i życzliwość kuratora Muzeum w Królikarni, a zarazem prezeski Oddziału Mokotów TPW – Aleksandry Kodurowej, zaowocowały ekspozycją, którą można było zwiedzać przez kilka miesięcy⁷⁸. Wystawa prezentowała dzieje dziesięciu gimnazjów warszawskich i Państwowego Instytutu Robót Ręcznych im. inż. Władysława Przanowskiego. Wśród dziewięciu warszawskich szkół znalazło się sześć prywatnych pensji żeńskich: Prywatne Gimnazjum Żeńskie Władysławy Lange, Gimnazjum i Liceum Janiny Tymińskiej, Gimnazjum Humanistyczne Haliny Gepnerówny, Gimnazjum i Seminarium Nauczycielskie Zofii Wołowskiej, Gimnazjum i Liceum Cecylii Plater-Zyberkówny, Gimnazjum i Liceum Janiny Popielawskiej i Janiny Roszkowskiej. Gimnazja męskie reprezentowane były przez: Szkołę Handlową Zgromadzenia Kupców Miasta Warszawy, Gimnazjum i Liceum im. Stefana Batorego (jedyne kontynuujące działalność) i IV Miejskie Gimnazjum i Liceum im. gen. Jakuba Jasińskiego. O wyborze szkół zdecydowali ich wychowankowie, żyjący nauczyciele czy potomkowie. Zgromadzono fotografie, dokumenty, pamiątki osobiste z okresu od lat 60. XIX wieku aż do roku 1945. Przewaga pamiątek i zdjęć osobistych narzuciła wystawie tytuł „Albumy szkolne”. Na wystawie została zaprezentowana historia Szkoły Batorego, ukazana w bardzo bogatym zestawie fotogramów i dokumentów. Zwiedziło ją wielu „batoraków”, wpisując swoje uwagi do Księgi Pamiątkowej. Witold Staniszkis napisał: „Ekspozycja wspomnień i fotografii została znakomicie zaprogramowana i wyeksponowana. Materiał ten jest wart konserwacji i udostępnienia następnym generacjom”⁷⁹. W zbiorach Biblioteki Narodowej znajdują się fotografie i dokumenty pochodzące z tej wystawy.

W 1987 roku przy Oddziale Mokotów działało już 11 Kół zainteresowań, zrzeszających wychowanków zasłużonych dla oświaty szkół warszawskich, choć szkoły te w większości nie działały na terenie Mokotowa. A byli to uczniowie: Gimnazjum Żeńskiego Janiny Tymińskiej (178 osób), Cecylii Plater-Zyberkówny (268 osób), Żeńskiego Prywatnego Gimnazjum i Liceum prowadzonego przez Janinę Popielewską i Janinę Roszkowską (81 osób), Prywatnego Żeńskiego Gimnazjum i Liceum Anieli Werekkiej (41 osób), Żeńskiego Gimnazjum Haliny Gepnerówny (132 osoby), Gimnazjum Żeńskiego Władysławy Lange

⁷⁷ <http://www.batory.edu.pl/stowarzyszenie-wychowankow/historia> [dostęp: 10.12.2022].

⁷⁸ M. Wiśniewska, „Albumy szkolne”, „Kronika Warszawy” 1986, nr 1–2, s. 254.

⁷⁹ <http://www.batory.edu.pl/stowarzyszenie-wychowankow/historia> [dostęp: 10.12.2022].

(130 osób)⁸⁰, Prywatnego Żeńskiego Gimnazjum i Liceum Zofii Wołowskiej (127 osób), Gimnazjum Męskiego Zgromadzenia Kupców „Prostacy”⁸¹, IV Miejskiego Gimnazjum i Liceum Męskiego im. gen. Jakuba Jasińskiego (88 osób), Gimnazjum im. Stefana Batorego (109 osób) oraz Państwowego Instytutu Robót Ręcznych im. Władysława Przanowskiego (107 osób)⁸².

5.4. Oddział Ochota

W pierwszym roku działalności (1967) Oddział Ochota nie miał stałej siedziby, co utrudniało działalność. Dzięki życzliwej pomocy władz dzielnicy od października 1968 roku otrzymał stały lokal w Dzielnicowym Domu Kultury przy ul. Reja. Zarząd Oddziału Ochota podjął starania o rekonstrukcję pomnika Lotnika, a następnie ustawienie go na Ochocie, opracowanie monografii Ochoty czy zorganizowanie konkursów filmowych o Warszawie. Na specjalne podkreślenie zasługuje współpraca Oddziału z bibliotekami i punktami bibliotecznymi na Ochocie, które organizowały różnorodne imprezy o Warszawie, we wszystkich rejonach dzielnicy. Biblioteki i punkty biblioteczne dzielnicy Ochota stały się szczególnie aktywnymi propagatorami założeń programowych Towarzystwa⁸³. W listopadzie 1969 roku społecznicy z Ochoty prowadzili eliminacje do Turnieju „Wiedzy o Warszawie” i konkursu recytatorskiego. Także od października do listopada 1969 roku Oddział Ochota organizował w siedzibie Dzielnicowego Domu Kultury Ochota przy ul. Reja Studium Wiedzy o Warszawie, w ramach którego odbywały się wykłady varsavianistyczne⁸⁴.

Oddział Ochota TPW prowadził i uzupełniał na bieżąco bibliotekę varsavianów na użytek wszystkich kursów szkolenia varsavianistycznego w Towarzystwie, współpracował z młodzieżą akademicką w domach akademickich

⁸⁰ Stanisław Konarski podaje: „Prywatne Żeńskie Gimnazjum Władysławy Lange zostało założone w 1884 roku”. S. Konarski, *Warszawskie średnie...*, op. cit., s. 225.

⁸¹ Prywatne Gimnazjum i Liceum Męskie Zgromadzenia Kupców. Mieściło się ono przed wojną przy ul. Prostej 4. Szkoła w czasie wojny korzystała również z lokalu szkoły zawodowej przy ul. Królewskiej. A. Ignatowicz, *Tajna Oświata i wychowanie w okupowanej Warszawie. Warszawskie Termopile...*, op. cit., s. 70; *Warszawskie średnie szkoły ogólnokształcące w latach 1918–1939...*, op. cit., s. 35–36.

⁸² ATPW, Teczka – Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy (TPW) w roku 1987, s. 20.

⁸³ ATPW, Teczka – Sprawozdania roczne z działalności merytorycznej Towarzystwa Przyjaciół Warszawy do roku 1980. *Sprawozdanie Zarządu Głównego Towarzystwa Przyjaciół Warszawy z działalności Towarzystwa za okres od 13 marca 1967 roku do 15 listopada 1970 roku*, s. 15–16.

⁸⁴ Ibidem.

Ochoty oraz z bibliotekami i punktami czytelniczymi na Ochocie⁸⁵. W 1973 roku prezes Zarządu Oddziału Ochota TPW Sabina Dłutkowa została laureatką Nagrody m.st. Warszawy. Kierowała od siedmiu lat pracą bibliotek na Ochocie, upowszechniała czytelnictwo i ożywiła pracę ochockich bibliotek, organizowała w nich wystawy, odczyty, koncerty, dyskusje. Sentyment do Warszawy skłonił ją do podjęcia pracy społecznej w Towarzystwie Przyjaciół Warszawy. Jej oczkiem w głowie była młodzieżowa sekcja TPW, pracująca w bibliotece przy ul. Skarżyńskiego 5. Tu rozpoczęto prace nad stworzeniem największego księgozbioru pozycji varsavianistycznych, wśród nich znalazły się książki unikatowe, prawdziwe rarytasy bibliofilskie. W ciągu kilkuletniej działalności wykonano w Oddziale 11 kompletów kolorowych przezroczycy o dzielnicy Ochota dla Oddziałów Towarzystwa Przyjaciół Warszawy.

W 1975 roku Oddział współorganizował uroczystości odsłonięcia popiersia Gabriela Narutowicza Prezydenta RP w Domu Akademickim jego imienia. Przemówienie okolicznościowe wygłosił wiceprezes Zarządu Oddziału Ochota TPW doc. Józef Thierry⁸⁶. W 1978 roku przy Oddziale powołanych zostało siedem Kół środowiskowych, w tym cztery w 1977 roku⁸⁷.

W okresie 1976–1980 Oddział Ochota zorganizował 119 imprez z frekwencją ok. 6 500 osób. Większość odbywała się w lokalu i przy ścisłej współpracy Dzielnicowego Domu Kultury przy ul. Reja, a także w Klubie Międzynarodowej Prasy i Książki „Express”. Od 1978 roku działało na Ochocie aktywne Koło Prelegentów Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, organizując odczyty w klubach osiedlowych. Przy Oddziale działało także Koło Środowiskowe Związku Nauczycielstwa Polskiego. Z oddziałowej biblioteki varsavianów korzystali uczniowie uczestniczący w szkoleniu varsavianistycznym, wykładowcy i prelegenci. Oddział był jednym z wnioskodawców budowy pomnika Obrońcom Września, dzięki czemu 12 września 1979 roku został odsłonięty pomnik Barykada Września u zbiegu ulic Grójeckiej i Opaczewskiej. „Nie wpuszczę cię do miasta gwałcicielu krwawy. Ja, pani Opaczewska, dziś bronię Warszawy”, wiersz ten napisał podchorąży Jan Janiczek z 4. kompanii⁸⁸. Każdego roku, 8 września odbywają się w tym miejscu do dnia dzisiejszego uroczystości patriotyczne, podczas

⁸⁵ ATPW, Teczka – Sprawozdania roczne z działalności merytorycznej TPW do roku 1980. *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy za okres od 18 listopada 1973 roku do 21 listopada 1976 roku*, s. 10.

⁸⁶ ATPW, Teczka – Sprawozdania roczne z działalności merytorycznej TPW do roku 1980. *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy za rok 1975*, s. 6.

⁸⁷ ATPW – Teczka Protokoły z posiedzeń Prezydium Zarządu Głównego TPW za okres Kadencji 1976–1979. Wstępne sprawozdanie z odbytych wspólnych posiedzeń Prezydium Zarządu Głównego i Zarządów Oddziałów TPW oraz z Walnych Zebrań Członków Oddziałów, s. 8.

⁸⁸ *Uroczystość przy Barykadzie Września*, „Express Wieczorny” 1982, nr 161, s. 3.

których członkowie Oddziału składali i składają kwiaty⁸⁹. Oddział Ochota zainicjował wstępne prace nad wydaniem monografii Ochoty⁹⁰.

Aktywnym członkiem Oddziału Ochota był zasłużony archiwista Adam Słomczyński⁹¹, który działał w zespole do spraw nazewnictwa ulic warszawskich, w Komisji Ochrony Zabytków i Rozwoju Miasta przy Zarządzie Głównym, a przede wszystkim w Zarządzie Oddziału Ochota TPW. Miał on także duży wkład w przywracanie pamięci o zapomnianej kompozytorce Tekli z Bądarzewskich. Felieton jego autorstwa zamieszczony na łamach „Stolicy” był motorem uruchamiającym maszynę ponownego zainteresowania kompozytorką⁹². W 1978 roku Instytut Wydawniczy PAX wydał felietony Adama Słomczyńskiego, wśród których znalazł się tekst *Przebój Stulecia* poświęcony Tekli Bądarzewskiej⁹³.

⁸⁹ W 44 rocznicę wydarzeń 8 września 1939 r., „Rzeczpospolita” 1983, nr 214, s. 2.

⁹⁰ ATPW, Teczka – Sprawozdania roczne z działalności merytorycznej TPW do roku 1980. *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy od 21 listopada 1976 roku do 27 kwietnia 1980 roku*, s. 14.

⁹¹ Adam Słomczyński (ur. 12 września 1903 w Kleczewie, zm. 31 sierpnia 1980 w Warszawie) archiwista, dziejopisarz Warszawy i organizator jej instytucji kultury. Od 1934 r. związany był z Archiwum Miejskim. Kierował zespołem pracującym nad bibliografią warszawianów (druki zwarte), która znacznie zaawansowana, uległa zniszczeniu podczas pożaru Arsenau w 1944 r. Oblężenie Warszawy przeżył w Archiwum, zastępując w obowiązkach dyrektora. Podczas Powstania Warszawskiego został w Archiwum i podobnie jak we wrześniu 1939 usiłował roztaczać opiekę nad nim. Do 22 sierpnia przebywał wraz z rodziną w Arsenale i opuścił go na polecenie dowódcy kwaterującego tam oddziału Armii Krajowej (AK). Ciężko ranny 28 sierpnia, przebywał w szpitalu powstańczym przy ul. Miodowej 23, a po zajęciu Starego Miasta przez Niemców był ewakuowany kolejno do szpitala na Płockiej i Szpitala św. Stanisława. Następnie udało mu się wraz z żoną przedostać do Milanówka, skąd w końcu października został przewieziony do Rawy Mazowieckiej. Po wojnie został wicedyrektorem Archiwum, a od czerwca 1947 zaangażowany był w organizowanie Muzeum Historycznego m.st. Warszawy. Wytrwałe dążenie do dokumentowania dziejów Warszawy, a zwłaszcza lat prezydentury Stefana Starzyńskiego i wojennych dni, zbliżyły A. Słomczyńskiego do Pracowni Dziejów Warszawy Instytutu Historii PAN. Uczestniczył w zebraniu i przygotowaniu do druku dokumentów cywilnej obrony Warszawy i wspomnień o prezydencie Starzyńskim. Już w kwietniu 1945 r. w Archiwum m.st. Warszawy Adam Słomczyński rozpoczął akcję kompletowania wspomnień odzwierciedlających najważniejsze elementy cywilnej obrony stolicy. H. Szwankowska, *Adam Słomczyński, „Almanach Muzealny”* 2007, t. 5, s. 338–342 oraz *Cywilna obrona Warszawy we wrześniu 1939. Dokumenty, materiały prasowe, wspomnienia i relacje*, oprac. L. Dobroszycki, M. Drozdowski, M. Getter, A. Słomczyński, PIW, Warszawa 1964, s. 8.

⁹² B. Michalec, *Towarzystwo Przyjaciół Warszawy mecenasem twórczości...*, op. cit., s. 293–311.

⁹³ A. Słomczyński, *Warszawskie to i owo*, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 1978, ss. 164.

W latach 1981–1983 członkowie Oddziału dokonali spisu obiektów wzniesionych przed 1939 roku na terenie Ochoty. Dokument ten przekazano Konserwatorowi m.st. Warszawy, załączając wniosek o wpisanie Kolonii Staszica i Kolonii Lubeckiego do Rejestru Zabytków. Podejmowano wielokrotne interwencje m.in. w sprawie budynku Liceum Ogólnokształcącego im. Hugona Kołłątaja czy bramy domu przy ul. Barskiej 5. Podjęto w Oddziale starania o przeznaczenie zabytkowego obiektu przy ul. Grójeckiej 75/77 na cele kulturalne⁹⁴. W 1984 roku władze dzielnicy planowały przenieść siedzibę Oddziału Ochota do remontowanej kamienicy, gdzie działać miał Ośrodek Kultury Ochota przy ul. Grójeckiej 75/77. W latach 1983–1986 przy Oddziale Ochota działały trzy Koła Środowiskowe „Rakowiec”, „Jadwisin” i Nauczycielskie Koło Seniora⁹⁵.

5.5. Oddział Powiśle

Od momentu powstania energicznie do pracy społecznej na rzecz dzielnicy przystąpiło 101 członków założycieli, pod kierunkiem Zofii Wóycickiej⁹⁶. Członkowie tego Oddziału byli bardzo emocjonalnie związani z Powiślem, dlatego też imprezy organizowane przez Oddział szeroko uwzględniały problematykę dzielnicy. Przy Oddziale rozpoczęły działalność Sekcje: Dziejów i Folkloru Powiśla; Zieleni; Młodzieżowa⁹⁷. Oddział bardzo silnie współpracował z organami samorządu miejskiego i spółdzielczego. Jego członkowie przywiązywali

⁹⁴ ATPWOSM, Teczka nr 5 – Sprawozdania Zarządu Głównego TPW 1967–1993. *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy od 27 kwietnia 1980 roku do 12 czerwca 1983 roku*, s. 13.

⁹⁵ ATPW, Teczka – Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy od 12 czerwca 1983 r. do 27 września 1986 r., s. 17.

⁹⁶ Zofia Wóycicka z domu Niemojewska (ur. 26 lipca 1900 w Warszawie, zm. 20 października 1999 tamże), ukończyła Gimnazjum Janiny Popielewskiej i Janiny Roszkowskiej. Studiowała nauki polityczne oraz uczyła się aktorstwa u Antoniego Różyckiego. Brała udział w Powstaniu Warszawskim. Mąż Zofii, Kazimierz Tadeusz Wóycicki (1898–1944), profesor Politechniki Warszawskiej, hydrolog, zginął w Śródmieściu 8 września 1944 r. Po Powstaniu Warszawskim trafiła do niewoli niemieckiej – od 13 października 1944 przebywała w Stalagu IV B/H Zeithain (obóz szpitalny – oddział Stalagu IV-B Mühlberg). Po wojnie postanowiła wrócić do Kazimierza, aby stoczyć walkę o „Arkadię”. Dziś jest to własność Towarzystwa Miłośników Historii w Warszawie, dzierzawiona przez Urząd m.st. Warszawy. B. Petrozolin-Skowrońska, *Inteligencja warszawska w Kazimierzu: Niemojewscy, Wóycicy i „Arkadia”*, „Kronika Warszawy” 2011, nr 1, s. 17–18.

⁹⁷ ATPW, Teczka – Sprawozdania roczne z działalności merytorycznej Towarzystwa Przyjaciół Warszawy do roku 1980. *Sprawozdanie Zarządu Głównego Towarzystwa Przyjaciół Warszawy z działalności Towarzystwa za okres od 13 marca 1967 roku do 15 listopada 1970 roku*, s. 17.

szczególną wagę do estetyki i zieleni Powiśla⁹⁸. Specjalnie wyodrębniona Komisja Estetyki i Zieleni czuwała nad właściwym utrzymaniem trawników, porządku w parku i na posesjach. Oddział, jako pierwszy w Towarzystwie Przyjaciół Warszawy, zorganizował w 1971 roku konkurs „Warszawa w kwiatach”. Ponadto, co roku organizował konkursy „Estetyka wystaw i wnętrz sklepowych”; „Czystość podwórek i posesji na Powiślu”; konkurs wyłaniający najlepszych gospodarzy domów; konkurs obsługi sklepowej. W ten sposób społecznicy z Powiśla rozpoczęli walkę z szarzyzną i brudem⁹⁹.

W Oddziale organizowano wieczory artystyczne, na których wręczano nagrody laureatom powyższych konkursów. Gromadzono dokumentację fotograficzną dawnego i nowego Powiśla, Oddział współpracował z młodzieżą akademicką w Klubie „Panorama”, inspirował wśród uczniów szkół z terenu Powiśla czyny społeczne związane z zielenią i ochroną środowiska¹⁰⁰. Zofii Wóycickiej, prezes Oddziału Powiśle TPW marzyło się od lat, aby konkurs „Warszawa w kwiatach” objął całą Warszawę¹⁰¹. Oddział upowszechniał wśród mieszkańców Powiśla wiedzę o historii dzielnicy, a także całej Warszawy. Organizował wieczory poświęcone patronom ulic, bohaterom warszawskim. Przewodził badania nad historią zabytkowych obiektów znajdujących się na Powiślu jak: powiślańska gazownia, Pałac Ostrogskich, klasztor oo. Trynitarzy, kościół i klasztor św. Kazimierza. W Oddziale Powiśle organizowano wieczory poświęcone rocznicom warszawskim. Dzięki jego staraniom zostały ustawione ławki na Wybrzeżu Kościuszkowskim i przy ul. Kruczkowskiego. Domagano się uporządkowania muru okalającego Uniwersytet Warszawski, a także otynkowania „obskurnej kamienicy” przy ul. Bartoszewicza. W 1975 roku Oddział zorganizował w Kazimierzu n/Wisłą, w ramach współpracy z tamtejszym towarzystwem regionalnym, imprezę „Wyzwolenie Warszawy rok 1945”, a w Warszawie w Domu Pobytu Rencistów imprezę „Zasłużone Rody Warszawy”¹⁰². W okresie 1976–1980 Oddział Powiśle TPW zorganizował 54 interesujące imprezy z frekwencją ok. 5 280 osób, realizując najwięcej koncertów z honorowym udziałem znanych aktorów warszawskich¹⁰³. Postulował uporządkowa-

⁹⁸ E. Woźnianka, *Zakochani w swojej dzielnicy. Gwardia społeczników Powiśla*, „Kurier Polski” 1979, nr 67, s. 2.

⁹⁹ *Rozpoczyna TPW Oddział Powiśle. Akcja o estetyczne wystawy*, „Słowo Powszechne” 1987, nr 37, s. 4.

¹⁰⁰ ATPW, Teczka – Sprawozdania roczne z działalności merytorycznej TPW do roku 1980. *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy za okres od 18 listopada 1973 roku do 21 listopada 1976 roku*, s. 11.

¹⁰¹ *Wielbicielka Warszawy*, „Express Wieczorny” 1976, nr 194, s. 5.

¹⁰² ATPW, Teczka – Sprawozdania roczne z działalności merytorycznej TPW do roku 1980. *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy za rok 1975*, s. 7.

¹⁰³ *Ibidem*, *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy od 21 listopada 1976 roku do 27 kwietnia 1980 roku*, s. 14.

nie otoczenia pomnika Syreny Warszawskiej na Wybrzeżu Kościuszkowskim, użytkowanie budynku przy ul. Solec 61 zgodnie z jego zabytkowym charakterem, uporządkowanie miejsca pamięci narodowej przy ul. Solec 103, gdzie została zamieszczona tablica upamiętniająca bohaterską śmierć załogi wytwórni materiałów wybuchowych AK „Kinga”, którzy zginęli 6 czerwca 1944 roku z rąk hitlerowców¹⁰⁴.

Oddział Powiśle w 1979 roku liczył 380 członków. Swoją dziesięcioletnią działalnością odcisnął piętno widoczne na każdym niemal kroku. Pozytywne zamiany w wyglądzie Powiśla to zasługa działaczy oddanych Warszawie, a Powiślu szczególnie¹⁰⁵. W 1980 roku członkowie opracowali dokumentację budynków Powiśla, uszkodzonych w okresie II wojny światowej. Komisja Ochrony Zabytków TPW Oddział Powiśle pod przewodnictwem doc. dr. inż. Jerzego Chudzińskiego zebrała dokumenty dotyczące 46 obiektów, z czego 15 objętych było opieką konserwatorską. Wykonano 120 zdjęć, 35 szkiców sytuacyjnych, naniesiono te miejsca na planie Warszawy. Cała ta dokumentacja, wykonana przez Jerzego Chudzińskiego i sfotografowana społecznie przez Annę Wegner, przekazana została Konserwatorowi m.st. Warszawy. Ponadto Komisja, w ramach współpracy z Kołem nr 4 ZBOWiD-u, wykonała dokumentację fotograficzną 12 miejsc upamiętnionych tablicami Pamięci Narodowej na terenie Powiśla¹⁰⁶. W Oddziale Powiśle podejmowano interwencje w sprawie budynku klasztornego przy ul. Tamka 35, budynku przy ul. Drewnianej 8 czy Komory Wodnej przy ul. Bednarskiej¹⁰⁷. Oddziałem Powiśle od samego początku kierowała Zofia Wóycicka. Powszechnym uznaniem wśród całego Towarzystwa cieszyła się coroczna organizacja konkursu „Warszawa w kwiatach”. Ogłaszano też, o czym była już mowa, konkursy na najlepiej pracującego dozorcę, najkulturalniejszą obsługę sklepową, wzorowe placówki handlowe, które to akcje nie pozostawały bez wpływu na ułatwienie życia mieszkańcom Powiśla. Oprócz imprez okolicznościowych, Oddział organizował stałe imprezy w Klubie „Panorama” przy ul. Górnośląskiej, gdzie w każdy wtorek miesiąca odbywały się spotkania z warsavianistami „Gawędy o Warszawie i jej ciekawych postaciach” oraz w Klubie „Przy Dobrej” przy ul. Leszczyńskiej 6, w każdy ostatni czwartek

¹⁰⁴ ATPW, Teczka – Protokoły z posiedzeń Prezydium Zarządu Głównego TPW za okres Kadencji 1976–1979. *Wstępne sprawozdanie z odbytych wspólnych posiedzeń Prezydium Zarządu Głównego i Zarządów Oddziałów TPW oraz z Walnych Zebrań Członków Oddziałów*, s. 7.

¹⁰⁵ E. Woźnianka, op. cit., s. 2.

¹⁰⁶ *Z prac Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. Na Powiślu działają społecznicy*, „Kurier Polski” 1980, nr 85, s. 3.

¹⁰⁷ ATPWOSM, Teczka nr 5– Sprawozdania Zarządu Głównego TPW 1967–1993. *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy od 27 kwietnia 1980 roku do 12 czerwca 1983 roku*, s. 13.

miesiąca spotykano się ze znanymi aktorami i artystami¹⁰⁸. Oddział Powiśle organizował najwięcej imprez spośród wszystkich Oddziałów TPW, w których honorowo brali udział znani artyści, muzycy, ludzie nauki. Działały przy nim Koła środowiskowe, kombatantów Powiśla, wychowanek II Gimnazjum Miejskiego przy ul. Rozbrat 26¹⁰⁹.

Koło Wychowanek Gimnazjum Żeńskiego im. Jana Kochanowskiego powstało przy Oddziale Powiśle w styczniu 1981 roku, liczyło w 1991 roku 112 osób. Szczególną aktywnością wyróżniały się Anna Gorbatowska, Jolanta Varisella, Alina Bursze, Janina Raczyńska i Eugenia Lewanti-Szczyglińska (przewodnicząca Koła w 1991 roku)¹¹⁰. W październiku 1982 roku wychowanki szkoły ufundowały i odsłoniły tablicę pamiątkową na frontowej ścianie budynku, gdzie mieściła się szkoła: „A jeśli komu droga otwarta / do nieba – tym, co służą ojczyźnie” / – Jan Kochanowski / Od 1932 roku w tym gmachu wzniesionym / staraniem prezydenta Stefana Starzyńskiego / mieściło się / II Miejskie Gimnazjum Żeńskie / imienia Jana Kochanowskiego / założone w 1921 r. / zamknięte przez okupanta w 1939 / Prowadziło aż do powstania tajne nauczanie / wychowując w duchu patriotyzmu i demokracji / Pamięci dyrektorów / Jarosława Chełmińskiego i Marii Rościszewskiej / oraz / nauczycieli i uczennic poległych za ojczyznę / Wychowanki / Warszawa 1982 /”¹¹¹.

W dziesiątą rocznicę śmierci długoletniego prefekta szkoły ks. dr. Jana Trzepełki, staraniem Koła umieszczono w 1987 roku tablicę na jego grobie. Wychowanki działające w Kole opracowały zbiór wspomnień, poprzedzony rysem historycznym szkoły. Z inicjatywy Koła odbywały się koncerty Żerańskiej Orkiestry Kameralnej pod dyktando Danuty Kołodziejkiej. Urządzano wieczory poezji oraz pokaz prac plastycznych Aliny Bursze, a Eugenia Lewanti-Szczyglińska wygłaszała prelekcje o życiu Ludwika Zamenhofa w ramach cyklu odczytów „Patroni ulic warszawskich”, o Warszawie XIX i XX wieku¹¹².

Członkowie Oddziału Powiśle, we współpracy z Klubami Osiedlowymi Śródmiejskiej Spółdzielni Mieszkaniowej „Panorama” i „Przy Dobrej”, organizowali wieczory poświęcone historii Warszawy i jej ciekawym postaciom. W każdy drugi wtorek miesiąca odbywały się wieczory ilustrowane przezroczkami, prowadzone przez Bohdana Grzymałę-Siedleckiego w Klubie „Panorama” przy ul. Górnośląskiej 1. Natomiast w Klubie „Przy Dobrej”, ul. Leszczyńska 6, w każdy ostatni czwartek miesiąca odbywały się spotkania z aktorami scen warszawskich, prowadzone przez Bohdana Zalewskiego¹¹³.

¹⁰⁸ W XV-lecie TPW Oddział Powiśle, „Stolica” 1984, nr 15, s. 16.

¹⁰⁹ Towarzystwo Przyjaciół Warszawy, „Życie Warszawy” 1983, nr 153, s. 2.

¹¹⁰ *Warszawskie średnie szkoły ogólnokształcące w latach 1918–1939...*, op. cit., s. 31.

¹¹¹ S. Cieplowski, op. cit., s. 252.

¹¹² *Warszawskie średnie szkoły ogólnokształcące w latach 1918–1939...*, op. cit., s. 31.

¹¹³ O Warszawie nigdy dość, „Stolica” 1983, nr 45, s. 16.

W ramach tradycyjnych ostatnich czwartków Towarzystwo Przyjaciół Warszawy Oddział Powiśle, w styczniu 1989 roku zaprosiło na prelekcję połączoną z przeżyciami *Muzeum Narodowe – Profesor Stanisław Lorentz – Solidarność*, którą wygłosiła Barbara Malinowska, kustosz Muzeum Narodowego¹¹⁴.

5.6. Oddział Praga Północ

Zebranie założycielskie Oddziału Praga Północ TPW miało miejsce 25 października 1963 roku, w sali odczytowej Biblioteki Publicznej przy ul. Skoczylasa 9. W spotkaniu uczestniczył prof. Stanisław Lorentz, który do końca swojego życia był członkiem tego Oddziału. Dyrektor Muzeum Archeologicznego w Warszawie prof. Zdzisław Rajewski podczas inauguracji wygłosił referat o najstarszych dziejach Warszawy i Pragi¹¹⁵. Na wniosek Janiny Englert¹¹⁶ kierowniczk Biblioteki Publicznej postanowiono uznać za siedzibę Oddziału lokal Biblioteki Publicznej przy ul. Skoczylasa 9. Na zebranie przybyło ponad 50 osób. Członkami założycielami organizującego się Oddziału Praga Północ Towarzystwa Przyjaciół Warszawy byli: Kazimierz Biernacki, Maria Błońska, Maria Ciesielska, Janina Englert, Jan Górski, Antoni Jaraczewski, Józef Krupiński, Aleksander Kulnicz, Czesław Liberacki, Piotr Małek, Jadwiga Masłoń, Adam Mottl, Piotr Zubrzycki, Józef Kawecki¹¹⁷. Pierwsze władze Oddziału Praga Północ TPW zostały wybrane na Walnym Zebraniu w dniu 30 października 1964 roku¹¹⁸.

¹¹⁴ ASL, [MNW DEP]: (1121), k. 131, zaproszenie.

¹¹⁵ *Towarzystwo Przyjaciół Warszawy rozpoczęło działalność*, „Stolica” 1963, nr 52–52, s. 9.

¹¹⁶ Janina Englert (ur. 23 października 1903 w Lublinie, zm. 10 maja 2007 w Warszawie), dyrektorka wszystkich bibliotek na Pradze Północ, nestorka praskiego bibliotekarstwa, szczególnie zasłużona dla ratowania zbiorów praskich bibliotek w okresie wojny oraz organizacji po wojnie – prywatnie babka Jana i Macieja Englertów. <https://www.multibiblioteka.waw.pl/janina-englert/> [dostęp: 02.12.2022]. Czytelnia Naukowa nr 1 przy ul. św. Wincentego 85 na warszawskim Targówku, w październiku 2023 r. została nazwana imieniem Janiny Englert z okazji 120. rocznicy jej urodzin.

¹¹⁷ ATPW, Kronika Oddziału Praga Północ TPW, k. 13.

¹¹⁸ ATPW, Teczka – Oddział Praga Północ. *Sprawozdanie za rok 1965*. W skład Zarządu Oddziału weszli: prezes – Antoni Jaraczewski (sędzia Sądu Powiatowego dla Warszawy Pragi), wiceprezes – Józef Krupiński (kierownik Kina „Praha”), sekretarz – Jadwiga Masłoń (adwokat, radca prawny DOKP w Warszawie), skarbnik – Jan Górski (kierownik szkoły), członek – Janina Englert (kierowniczka biblioteki), Włodzimierz Roszkowski (emeryt), Maria Ciesielska (nauczycielka). Skład Zarządu Oddziału Praga Północ TPW stan na dzień 1 września 1974 r. kształtował się następująco: wakat – prezes; wiceprezesa – Jan Sieklicki, Kazimierz Szafrąński; Izabela Uzdowska – skarbnik; Maria Ciesielska – sekretarz; członkowie: Wacława Szczygielska, Antoni Jaraczewski, Stanisława Krasnodebska, Maria Krzysztofiak, Jadwiga Gronostajska, Janina Borzęcka, Bronisława Chechelska, Stefania Ostrowska, Stefan Brzozowski. W skład Komisji Rewizyjnej wchodził: Natalia Krauze – przewodnicząca; Józef

Oddział Praga organizował w siedzibie Biblioteki Publicznej przy ul. Skoczylasa spotkania swoich członków i sympatyków, np. z zespołem redakcji „Stolica”, redaktorem naczelnym Leszkiem Wyszackim oraz redaktorami Krystyną Krzyżakową i Markiem Sadzewiczem. Omawiano dzieje miasta i tygodnika „Stolica” w okresie od września 1946 roku, inaugurując obchody Warszawskiego Września, nazwanego jeszcze wówczas Miesiącem Odbudowy Warszawy. Rozmawiano także o programie i zamierzeniach pisma¹¹⁹.

Od samego początku w Oddziale interesowano się pradziejami Warszawy, na terenie działalności Oddziału znajdował się bowiem zabytek archeologiczny z X wieku – Grodzisko na Bródnie. Był on obiektem szczególnych zainteresowań członków Oddziału Praga, którzy zabiegali u władz o rekonstrukcję i przekazanie tego obiektu do publicznego zwiedzania. Oddział usilnie starał się o powołanie placówki muzealnej na terenie dawnego Grodziska na Bródnie¹²⁰. W styczniu 1970 roku członkowie Oddziału współorganizowali sesję popularnonaukową poświęconą dziejom Pragi. Na tym polu bardzo aktywna była Teresa Wyderkowa, członkini Zarządu Oddziału Praga Północ, która w 1966 roku napisała swój pierwszy artykuł z dziejów Pragi, obejmujący jej początkowy okres do 1656 roku, oparty na bogatym materiale archiwalnym. Pracę nad rozwojem przestrzennym i ludnościowym tej zaniedbanej przez historyków dzielnicy kontynuowała w Komisji Badań Dawnej Warszawy, pracując nad rozwojem przestrzennym Pragi, Skaryszewa i Gołędzinowa i ich zagadnieniami demograficznymi, a także zniszczeniem Pragi na przełomie XVIII i XIX wieku¹²¹. Teresa Wyderkowa przygotowała też kilka odczytów z dziejów swej wybranej dzielnicy na sesję popularnonaukową.

Członkowie Oddziału Praga Północ TPW bardzo aktywnie włączyli się w akcję zbierania funduszy na rzecz Zamku Królewskiego w Warszawie. Dyżurowali przy wystawionej skarbonce w Muzeum Narodowym. Organizowano

Gonerko – wiceprzewodniczący; członkowie – Józef Rybiński i Janina Englert. Wobec niespodziewanej śmierci prof. Z. Rajewskiego, Oddział pozostał bez prezesa. 23 lutego 1983 r. na Walnym Zebraniu Członków Oddziału Praga Północ TPW wybrano nowy skład Zarządu Oddziału Praga Północ: Jan Sieklicki, Stefan Brzozowski, Kazimierz Szafranski, Stanisława Krasnodębska, Ryszard Szołwiński, Jan Jaskanis, Teresa Węgrzynowicz, Antoni Jaraczewski, Zofia Teresa Kozłowska, Mariusz Ratajczyk, Mirosława Jezierska, Stefania Ostrowska. Wybrano oddziałową Komisję Rewizyjną: Natalia Krauze, Jadwiga Gronostajska, Maria Krzysztofiak. ATPW, Teczka – Oddział Praga Północ. Lista władz Towarzystwa Przyjaciół Warszawy Oddział Praga Północ; Sprawozdanie z działalności Oddziału Praga Północ TPW za okres od 1 stycznia do 30 czerwca 1974 r.; Kronika Oddziału Praga Północ TPW, k. 123.

¹¹⁹ *Wrześniowe spotkania ze „Stolicą”, „Stolica” 1967, nr 41, s. 11.*

¹²⁰ ATPW, Teczka – Sprawozdania roczne z działalności merytorycznej TPW do roku 1980. *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy za okres od 18 listopada 1973 roku do 21 listopada 1976 roku*, s. 11–12.

¹²¹ H. Szwanowska, *Teresa Wyderkowa, „Almanach Muzealny” 2007, t. 5, s. 368.*

spotkania z prof. Stanisławem Lorentzem, który referował dla członków Oddziału odczyty o stanie odbudowy i zagospodarowania Zamku Królewskiego, uzupełnione planami nad pracami i wykopaliskami na Zamku oraz na dziedzińcu¹²². W Oddziale przygotowano szereg imprez o tematyce warszawskiej w świetlicach członków wspierających m.in.: w Warszawskiej Fabryce Pomp, trzech Zakładach Przemysłowych „Inco”, w Fabryce Mebli Artystycznych i w Domu Kultury przy ul. Białoleńskiej¹²³. W 1972 roku Oddział Praga Północ TPW wydał do użytku wewnętrznego biuletyn *Praga* autorstwa Marii Ciesielskiej, w którym zawarto skondensowaną historię dzielnicy¹²⁴.

Organizowano spotkania z młodzieżą szkolną na terenie Pragi, wówczas dzielnica Praga Północ obejmowała również teren dzisiejszego Targówka i Białoleki. Na jednym z takich spotkań prof. Stanisław Lorentz miał swój odczyt na temat Zamku Królewskiego, uzupełniony ciekawymi znaleziskami archeologicznymi prezentowanymi przez prof. Zdzisława Rajewskiego. Zorganizowano naradę z działaczami kulturalnymi Fabryki Samochodów Osobowych FSO na Żeraniu, w celu pozyskania nowych członków. Społecznicy z Oddziału popularyzowali wśród pracowników innych praskich zakładów pracy historię Pragi, organizując prelekcje, a tym samym przyciągali nowych członków, którzy wstępowali do Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. W okresie 1973–1976 zorganizowano 22 wycieczki do muzeów warszawskich dla swoich członków. Nawiązano współpracę z Ośrodkami Kultury Czechosłowackiej i Węgierskiej¹²⁵. W kręgu zainteresowania Oddziału była sprawa uratowania cennego wyposażenia wnętrz kamienic wyburzanych w związku z przebudową centrum dzielnicy. Członkowie Oddziału Praga przygotowali wykaz ok. 300 budynków objętych konserwatorską opieką¹²⁶. Na wniosek Zarządu Głównego TPW, odznaką „Zasłużonego Działacza Kultury” zostali wyróżnieni przez ministra kultury i sztuki działacze: Maria Ciesielska, sekretarz Zarządu Oddziału Praga Północ TPW i Kazimierz Szafrąński, wiceprezes Zarządu Oddziału¹²⁷.

¹²² ATPW, Kronika Oddziału Praga Północ TPW, k. 72.

¹²³ ATPW, Teczka – Sprawozdania roczne z działalności merytorycznej TPW do roku 1980. *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy za okres od 18 listopada 1973 roku do 21 listopada 1976 roku*, s. 11–12.

¹²⁴ M. Ciesielska, *Praga*, TPW Oddział Praga Północ, Warszawa 1972.

¹²⁵ ATPW, Teczka – Sprawozdania roczne z działalności merytorycznej TPW do roku 1980. *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy za okres od 18 listopada 1973 roku do 21 listopada 1976 roku*, s. 11–12.

¹²⁶ ATPW – Teczka Protokoły z posiedzeń Prezydium Zarządu Głównego TPW za okres Kadencji 1976–1979. Wstępne sprawozdanie z odbytych wspólnych posiedzeń Prezydium Zarządu Głównego i Zarządów Oddziałów TPW oraz z Walnych Zebrań Członków Oddziałów, s. 7.

¹²⁷ ATPW, Teczka – Oddział Praga Północ. *Sprawozdanie z działalności TPW Oddział Praga Północ za rok 1973*, s. 4.

Oddział Praga Północ TPW w 1974 roku liczył 223 członków zwyczajnych i 37 członków wspierających¹²⁸. Po śmierci prof. Zdzisława Rajewskiego, nowym prezesem Oddziału Praga Północ 13 grudnia 1974 roku został doc. dr hab. Krzysztof Dąbrowski dyrektor Muzeum Archeologicznego w Warszawie, który podjął od razu starania, mające na celu doprowadzenie do odbudowy Grodziska na Bródnie¹²⁹. 4 lutego 1981 roku prezesem Oddziału Praga Północ TPW został dr Jan Jaskanis, kolejny dyrektor Muzeum Archeologicznego w Warszawie¹³⁰. W okresie 1976–1980 Oddział zorganizował 97 imprez z udziałem 3060 osób, preferując wycieczki i prelekcje. Większość imprez odbyła się w lokalu i przy współpracy Dzielnicowej Biblioteki Publicznej przy ul. Skoczylasa 9¹³¹. 21 lutego 1975 roku podjęto rozmowy z kierownikiem Domu Kultury „Zacisze” na temat powołania przy Oddziale Praga Północ koła TPW¹³².

Zainteresowania członków Oddziału Praga Północ zabytkami, a zwłaszcza Grodziskiem na Bródnie, wynikały z pełnienia funkcji prezesa Oddziału na przestrzeni wielu lat przez kolejnych dyrektorów Muzeum Archeologicznego w Warszawie. Od początku funkcjonowania Oddziału dążono do budowy obiektu muzealnego – rezerwatu na Bródnie Starym i częściowej rekonstrukcji Grodziska z X wieku. Oddział prowadził akcje mające na celu stworzenie odpowiedniego klimatu dla aktywnego włączenia się mieszkańców nie tylko dzielnicy w ratowanie jedynego śladu po wczesnośredniowiecznej osadzie.

Z inicjatywy grupy entuzjastów, przy poparciu Zarządu Spółdzielni Mieszkaniowej i kierownictwa Klubu Osiedlowego „Lira”, w czerwcu 1982 roku powołano w ramach Towarzystwa Przyjaciół Warszawy Oddział Praga – Koło Miłośników Bródna (obecnie w strukturach Towarzystwa funkcjonuje, jako TPW Oddział Miłośników Bródna). Członkowie Koła postawili sobie za cel przybliżanie i upowszechnianie dziejów Bródna, Targówka, jak również przyległych rejonów. Rozpoczęto prowadzenie akcji w dwóch kierunkach, poprzez organizowanie odczytów, prelekcji, spotkań i okolicznościowych wystaw, a także gromadzenie dokumentów, pamiątek i relacji mieszkańców Bródna i Targówka. W 1982 roku Koło liczyło 30 członków. Zorganizowano ogółem 25 imprez z udziałem ok. tysiąca osób, przedstawiciele różnych środowisk społecznych. Miejscami spotkań były domy kultury, kluby i świetlice. W związku z 40.

¹²⁸ ATPW, Teczka – Oddział Praga Północ. *Sprawozdanie z działalności TPW Oddział Praga Północ za okres od 1 stycznia do 30 czerwca 1974 roku*, s. 1.

¹²⁹ ATPW, Kronika Oddziału Praga Północ TPW, k. 76.

¹³⁰ Ibidem, k. 115.

¹³¹ ATPW, Teczka – Sprawozdania roczne z działalności merytorycznej TPW do roku 1980. *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy od 21 listopada 1976 roku do 27 kwietnia 1980 roku*, s. 15.

¹³² ATPW, Teczka – Oddział Praga Północ. *Sprawozdanie z pracy Oddziału Praga Północ TPW od 1 stycznia do 30 czerwca 1975 roku*, s. 2.

rocznicą „wyzwolenia Pragi”, jak i 45. rocznicą walk obronnych, Koło Miłośników Bródna rozpoczęło prace porządkowe wokół prehistorycznego Grodziska na Bródnie. Postulowano, aby w ramach akcji „Ocalmy od zapomnienia” urządzić w zabytkowych domach architektury drewnianej skanseny¹³³. Członkowie Koła Miłośników Bródna TPW w 1984 roku doprowadzili do postawienia lokomotywy na Bródnie, w miejscu gdzie w okresie międzywojennym pracowali i mieszkali kolejarze¹³⁴. Od października 1985 roku Koło Miłośników Bródna TPW miało nową siedzibę w Klubie Osiedlowym „Junona” przy ul. Bazylińskiej 1¹³⁵. W swojej działalności społecznej członkowie zainteresowani byli przede wszystkim zbieraniem informacji dotyczących historii Pragi Północ, a szczególnie takich osiedli i fragmentów dzielnicy, jak Bródno, Annapol, Tarchomin, Płudy, Żerań, Pelcowizna, Zacisze, Choszczówka, Brzeziny, Białołęka i Targówek. Działacze Koła pragnęli ocalić od zagłady resztki najcenniejszych zabudowań unikatowych osiedli robotniczych, w rejonie Elsnerowa, Utraty, Ugorów, Wiśniewa, Marcelina i Buchnika. Dzięki współpracy z Konserwatorem Zabytków m.st. Warszawy, stowarzyszeniem Historyków Sztuki, Towarzystwem Opieki nad Zabytkami prowadzone były prace inwentaryzacyjne dotyczące ochrony wybranych obiektów na terenie Bródna, jak np. cmentarzy wyznaniowych, starej lokomotywni, zabudowań fabrycznych¹³⁶.

Od wielu lat Koło Miłośników Bródna zabiegało o utworzenie obok dawnych warsztatów PKP przy ul. Wysockiego pomnika Parowozu. Koncepcja ta zyskała aprobatę społeczności lokalnej, Ministerstwa Komunikacji, Dyrekcji Okręgowej Kolei Państwowej, Muzeum Kolejnictwa, Zarządu Spółdzielni Mieszkaniowej „Bródno” i władz dzielnicowych. Członkowie Koła Miłośników Bródna chcieli ocalić od zapomnienia „symbol kolejarskiego trudu”, gdyż Bródno tkwiło głęboko w kolejarskiej społeczności. Zbliżał się w 1987 roku jubileusz 110. rocznicy założenia lokomotywni i stacji Praga, dlatego też członkowie Koła uznali za celowe upowszechnianie dziejów tego regionu przez gromadzenie dokumentów i pamiątek, godne uczczenia kolejarskiej pracy¹³⁷. Koło Miłośników Bródna przy Oddziale Praga TPW, bardzo stanowczo zabierało głos w sprawie odbudowy najstarszego w stolicy żydowskiego cmentarza na Bródnie. Miejsce to nie było wykazywane w przewodnikach, niewiele osób o nim wiedziało, a na planie Warszawy oznakowane było, jako teren zalesiony. W tym czasie było to gruzowisko kamieni, zarośnięte trawą doły, dzikie wysy-

¹³³ *Koło Miłośników Bródna*, „Stolica” 1983, nr 45, s. 16.

¹³⁴ ATPW, Kronika Oddziału Praga Północ TPW, k. 132.

¹³⁵ *Ibidem*, k. 145.

¹³⁶ *Ocalić od zapomnienia. Koło Miłośników Bródna zaprasza*, „Słowo Powszechne” 1988, nr 196, s. 4.

¹³⁷ *Czy zabytkowy parowóz wejdzie na cokół pomnika na Bródnie?*, „Express Wieczorny” 1986, nr 56, s. 2.

piska śmieci. Członkowie Koła zabiegali także o podjęcie przez władze miasta właściwej decyzji w sprawie Cmentarza Cholerycznego. Miejsu temu groziło zupełne zniszczenie, podjęto próby społecznej akcji odrestaurowania pamiętki po epidemiach cholery, które nawiedziły w 1872 roku Warszawę. W ramach pracy Koła Miłośników Bródna odbywały się odczyty, prelekcje, wycieczki, wystawy, spotkania, w czasie których upowszechniana była wiedza na temat północnopraskich regionów Warszawy¹³⁸.

5.7. Oddział Sadyba-Wilanów

Oddział Sadyba-Wilanów, zorganizowany w 1966 roku przy Radzie Osiedla Sadyba, miał dość trudny start. Skupiał zbyt mało aktywistów oddanych sprawie Warszawy, a specyfika terenu nie sprzyjała szerszej działalności. Po przyłączeniu Sadyby do Wilanowa w 1968 roku „z jego wysokiej klasy pracownikami naukowymi, zawsze służącymi wiedzą i czasem Oddziałowi oraz z zabytkiem historycznym Pałacem w Wilanowie i Muzeum Plakatu można było rozwinąć szeroką i wszechstronną działalność, mając do dyspozycji lokal na biuro i sale na imprezy z nowoczesnymi urządzeniami technicznymi”¹³⁹. Wysokiej rangi imprezy Wilanowa ściągały wielu członków Towarzystwa z całej Warszawy, a z reguły brali w nich udział, poza członkami Oddziału, przedstawiciele Komitetów Rodzicielskich szkół Sadyby i Wilanowa, młodzież akademicka z Ośrodka SGGW w Wilanowie, pedagodzy i sympatycy Towarzystwa. Podporą w pracy merytorycznej Oddziału był Pałac w Wilanowie. Łącznikiem współpracy z urzędem był architekt dzielnicy Mokotów inż. Jacek Cydzik, a zarazem członek Oddziału, który projektował i nadzorował odbudowę Wilanowa¹⁴⁰.

¹³⁸ *Ocalić od zapomnienia...*, op. cit., s. 4.

¹³⁹ ATPW, Teczka – Sprawozdania roczne z działalności merytorycznej Towarzystwa Przyjaciół Warszawy do roku 1980. *Sprawozdanie Zarządu Głównego Towarzystwa Przyjaciół Warszawy z działalności Towarzystwa za okres od 13 marca 1967 roku do 15 listopada 1970 roku*, s. 21.

¹⁴⁰ Do składu pierwszego Zarządu Oddziału Sadyba-Wilanów weszli: Julian Kulikowski (płk dyplomowany, komendant połączonych okręgów AK Wilno i Nowogródek (od 17 lipca 1944), aresztowany przez NKWD (styczeń 1945), skazany na 15 lat katorgi (29 sierpień 1945), wywieziony do Workuty wraz z rodziną, powrócił do Polski 13 grudnia 1955 r.) – prezes; Wincenty Kubiak – skarbnik; Władysław Piekacz – sekretarz; członkowie: Aniela Krukowska, Halina Jarosińska, Zygmunt Bill (kierownik Szkoły Podstawowej nr 103 na Sadybie). W roku 1967 nastąpiły zmiany w składzie Zarządu Oddziału: prezes – Władysław Piekacz; sekretarz – Władysław Smorga; skarbnik – Zygmunt Bill. Kolejne zmiany w składzie Zarządu Oddziału Sadyba-Wilanów miały miejsce w 1970 r.: prezes – Jan Kazimierczak (w okresie okupacji hitlerowskiej w latach 1940–1941 zorganizował w Wilanowie gimnazjalne komplety tajnego nauczania, którymi też kierował; uczestnik Powstania Warszawskiego; dzięki

Siedziba Oddziału Sadyba-Wilanów mieściła się na terenie Muzeum w Wilanowie, dzięki przychylności dyrekcji Oddział mógł korzystać z sal pałacowych przy organizacji swoich przedsięwzięć. Spotkania członków Oddziału Sadyba-Wilanów odbywały się w Kuchni Królewskiej, brał w nich udział kurator Wilanowa – Wojciech Fijałkowski¹⁴¹, wygłaszając różne pogadanki dotyczące problemów współczesnej konserwacji zabytków na przykładzie Pałacu w Wilanowie. Jacek Cydzik prowadził prelekcje na temat zabytków Mokotowa Dolnego

jego staraniem XXXVIII LO otrzymało imię Stanisława Kostki Potockiego); wiceprezesa – Wojciech Fijałkowski i Tadeusz Zaborski; sekretarz – Władysław Smorga; skarbnik – Zygmunt Bill (w 2. połowie 1970 r. Bożenna Szczepańczyk). Od 26 marca 1973 r. nastąpiły kolejne zmiany w składzie Zarządu: prezes – Bożenna Szczepańczyk (w związku z koniecznością leczenia wzroku od 1975 r. przebywała poza krajem do 1978 r. – nie działała w TPW); wiceprezesa – Jadwiga Kwiecińska i Maria Horodyńska; sekretarz – Krystyna Gutowska; skarbnik – Andrzej Modzelewski. Od 8 września 1976 r. prezesem był Leszek Barański; wiceprezesa – Stanisława Kuźmińska i Wanda Turowska (była zaangażowana w tajne nauczanie, ps. „Wanda”, uczestniczyła w Powstaniu Warszawskim, była kierowniczką Szkoły Podstawowej nr 115 na Sadybie); sekretarz – Krystyna Gutowska; skarbnik – Irena Głazewska. Od 25 kwietnia 1979 r.: prezes – Leszek Barański; wiceprezesa – Wojciech Fijałkowski i Albina Frydrysiak; sekretarz – Maria Horodyńska; skarbnik – Irena Głazewska. W listopadzie 1982 r. skład Zarządu kształtował się: prezes – Leszek Barański; wiceprezesa – Bożenna Szczepańczyk i Jan Kazimierczak; sekretarz – Maria Horodyńska; skarbnik – Irena Głazewska. 7 maja 1985 r.: prezes – Leszek Barański; wiceprezesa – Bożenna Szczepańczyk, Jan Kazimierczak i Andrzej Drybko. W czerwcu 1990 r. Zarząd Oddziału Sadyba-Wilanów kształtował się w następującym składzie: prezes – Leszek Barański; wiceprezesa – Andrzej Drybko, Jan Kazimierczak i Bożenna Niemirowska-Szczepańczyk (podczas okupacji uczestniczyła w działalności konspiracyjnej w strukturach AK); Irena Głazewska – skarbnik; Hanna Miączyńska – sekretarz techniczny; członkowie: Tomasz Hardejewski, Maria Horodyńska, Kazimierz Jarosławski, Barbara Kaczmarczyk, Franciszek Kobyłecki. *Biuletyn. 25 lat działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy Oddział Sadyba-Wilanów*, Warszawa 1991, s. 1–3. W. Parzyński, *Ppłk Julian Kulikowski „Ryngraf” – wybitna postać wileńskiej konspiracji akowskiej*, *„Biuletyn Informacyjny Światowego Związku Żołnierzy Armii Krajowej”* 2022, nr 3, s. 44–46. *Słownik biograficzny zasłużonych dla oświaty i wychowania w Warszawie i województwie stołecznym warszawskim od 1916 r.*, t. 2, Wydawnictwo Leliwa, Warszawa 1997.

¹⁴¹ Wojciech Fijałkowski (ur. 4 lipca 1927 w Żychlinie, zm. 10 kwietnia 2014 w Warszawie) historyk sztuki, muzealnik, varsavianista, wieloletni dyrektor muzeum w Wilanowie. Pracownik Muzeum Narodowego w Warszawie, w 1954 r. został oddelegowany przez prof. Stanisława Lorentza do Pałacu w Wilanowie, w celu zorganizowania tam muzeum. J. Paprocka-Gajek, *Wspomnienie o dr. Wojciechu Fijałkowskim*, „Muzealnictwo” 2014, t. 55, s. 249–254.

i perspektyw rozwoju tego rejonu¹⁴². Organizowano spacerzy z Wilanowa do Ursynowa, w okresie kwitnienia wiśni, z pogadanką prezesa Oddziału Jana Kazimierczaka na temat historii Ursynowa. Po drodze oglądano sady Ośrodka SGGW, gdzie prelekcje o nowoczesnej kulturze sadownictwa wygłaszał dyrektor Ośrodka, a zarazem wiceprezes Oddziału Tadeusz Zaborski. W tym czasie na terenie Sadyby i Wilanowa nie było księgarń, dlatego też Oddział każdego roku organizował kiermasze varsavianów, obsługiwane przez młodzież¹⁴³.

Komisja Ochrony Zabytków, działająca przy Oddziale Sadyba-Wilanów, interweniowała w sprawach uporządkowania Fortu Legionów Dąbrowskiego („Czeriaków”), zweryfikowała obiekty przeznaczone do rozbiórki, czuwała nad konserwatorską odbudową Żółtej Karczmy i Karczmy Powsińskiej, wnioskowała o rewaloryzację parku Morysinek i przywrócenia tradycyjnych nazw osiedli¹⁴⁴. Oddział Sadyba-Wilanów kompletował i kontynuował zbieranie materiałów historycznych o Wilanowie i miejscowościach okolicznych związanych z regionem, prowadził opiekę nad grobami poległych w czasie wojny i Powstania Warszawskiego, pochowanych na terenie Wilanowa. Występował do władz o odnowienie napisów na tablicach poległych żołnierzy w 1939 roku. Dopiero w 1989 roku uzyskano zgodę Konserwatora Zabytków m.st. Warszawy na odnowienie nagrobków w kwaterze wojennej na cmentarzu Wilanowskim¹⁴⁵. Organizowano dyskusje na temat rozbudowy regionu Wilanowa z projektantami tych opracowań, członkowie Oddziału brali udział we przygotowaniu imprezy „Warszawska jesień poezji”¹⁴⁶.

Oddział zorganizował w okresie 1976–1980 34 imprezy z udziałem 3 690 osób, w większości w Pałacu w Wilanowie, przy życzliwej pomocy placówki muzealnej. Ciekawe wyniki przyniósł konkurs rysunkowy „Wilanów w oczach dziecka” organizowany z okazji 300-lecia Wilanowa. Jedną z imprez „Światło i dźwięk” poświęconą była członkom Towarzystwa Przyjaciół Warszawy i zakładom wspierającym działanie Oddziału Sadyba-Wilanów. Oddział trwale i pomyślnie interweniował, poprzez Zarząd Główny TPW, w sprawie budowy

¹⁴² ATPW, Teczka – Sprawozdania roczne z działalności merytorycznej Towarzystwa Przyjaciół Warszawy do roku 1980. *Sprawozdanie Zarządu Głównego Towarzystwa Przyjaciół Warszawy z działalności Towarzystwa za okres od 13 marca 1967 roku do 15 listopada 1970 roku*, s. 20.

¹⁴³ Ibidem.

¹⁴⁴ ATPW, Teczka – Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy od 12 czerwca 1983 r. do 27 września 1986 r., s. 19.

¹⁴⁵ ATPW, Teczka – Oddział Sadyba-Wilanów. Protokół nr 6/89 z zebrania Towarzystwa Przyjaciół Warszawy Oddział Sadyba-Wilanów w dniu 6 września 1989 r.

¹⁴⁶ ATPW, Teczka – Sprawozdania roczne z działalności merytorycznej TPW do roku 1980. *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy za okres od 18 listopada 1973 roku do 21 listopada 1976 roku*, s. 12.

szkoły środowiskowej na Stegnach¹⁴⁷. Podejmował interwencje dotyczące zabudowy rejonu ulic Powsińskiej, Okrężnej, Klarysewskiej, Morszyńskiej¹⁴⁸.

Przy Zarządzie Oddziału Sadyba-Wilanów w 1990 roku działały komisje: Organizacyjno-Imprezowa (Izabela Drzewicka-Kozłowska – przewodnicząca); Młodzieżowa (Hanna Kłęk – przewodnicząca); Ochrony Środowiska (Franciszek Kobyłecki – przewodniczący); Ochrony Zabytków i Rozwoju Dzielnicy (Barbara Waszak – przewodnicząca)¹⁴⁹.

5.8. Oddział Saska Kępa

Najmłodszy Oddział w Towarzystwie Przyjaciół Warszawy, założony 18 marca 1977 roku, prowadził ożywioną działalność na polu warszawianistycznym. W spotkaniu powołującym Oddział uczestniczyli naukowcy, muzycy, mistrzowie palety, architekci, dorośli w sile wieku i młodzi. Inauguracja odbyła się w Instytucie Historii PAN, w Sali Joachima Lelewela, w kamienicy Książąt Mazowieckich przy Rynku Starego Miasta 31. Na zebraniu inauguracyjnym, rozpoczynającym działalność Oddziału Saska Kępa TPW, obecny był prof. Stanisław Lorentz, który zabrał głos, wyrażając w imieniu Zarządu Głównego i własnym zadowolenie, że Towarzystwu przybył jeszcze jeden Oddział, który podejmie działalność dawnego Towarzystwa Przyjaciół Saskiej Kępy i Kamionka. „Przywiązuje wielką wagę do tego Oddziału, gdyż grupuje on potężny aktyw kulturalny Warszawy”¹⁵⁰. Przewodniczący Komitetu Organizacyjnego prof. Marian M. Drozdowski wygłosił referat *Saska Kępa w historii i współczesności warszawskiej*, w sposób błyskotliwy wprowadzając wszystkich zebranych w arkana bogatych dziejów Saskiej Kępy¹⁵¹. Oddział obejmował swoją działalnością również Gocławek. Działacze od momentu powstania Oddziału Saska Kępa interesowali się sprawami estetyki i porządkowania otoczenia swojej dzielnicy. Wiele domów przy bocznych ulicach w centrum Saskiej Kępy wymagało w tamtym okresie naprawy elewacji i ogrodzeń, wiele posesji nie było uporządkowanych. Członkowie zaniepokojeni byli stanem najstarszego budynku drewnianego Saskiej Kępy przy ul. Walecznych 37, gdzie w przyszłości chcieli utworzyć muzeum¹⁵².

Działacze Oddziału interesowali się również innymi ważnymi sprawami, jak wytyczeniem tras spacerowych nad Wisłą, gdzie rozciągał się najpiękniejszy

¹⁴⁷ ATPW, Teczka – Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy od 21 listopada 1976 r. do 27 kwietnia 1980 r., s. 15.

¹⁴⁸ ATPW, Teczka – Oddział Sadyba-Wilanów. Protokół nr 5/89 z zebrania Towarzystwa Przyjaciół Warszawy Oddział Sadyba-Wilanów w dniu 7 czerwca 1989 r.

¹⁴⁹ *Biuletyn. 25 lat działalności...*, op. cit., s. 3.

¹⁵⁰ M.M. Drozdowski, *Saska Kępa – dawne tradycje*, „Stolica” 1977, nr 12, s. 4.

¹⁵¹ *Co dzień niesie Saskiej Kępie*, „Kurier Polski” 1977, nr 62, s. 1–2.

¹⁵² *Ibidem*.

widok na Centrum Warszawy. W programie działalności Oddziału Saska Kępa mieściło się wydobywanie zatopionej przy rzecznej ostrodze w czasie wojny baraki desantowej żołnierzy I Armii WP i wyeksponowanie jej na brzegu w perspektywie pomnika Saperas. Pojawiła się także propozycja oczyszczenia Kanału Kamionkowskiego i zorganizowania spływów kajakowych. Historycy skupieni w Oddziale zamierzali opracować syntezę bogatych dziejów Saskiej Kępy. W aktywie społeczników Oddziału Saska Kępa znaleźli się: Ewa Zalewska – plastyk, Zenona Macużanka – krytyk literacki, Katarzyna Kołodziejczyk – dziennikarka, inż. Tadeusz Burchacki – konstruktor, Janusz Ciepliński – absolwent politechniki, Maria Kumińska, Zdzisław Zbieralski, Marian Marek Drozdowski – historycy, Krystyna Widerman – reżyser TV, Stefan Jellenta – emerytowany ppłk WP i wielu innych¹⁵³. Trwały prace związane z powstaniem monografii o Saskiej Kępie. Znalaziono ok. 350 dokumentów z lat 1927–1938, w tym pięć listów prezydenta Stefana Starzyńskiego do ówczesnych Przyjaciół Saskiej Kępy¹⁵⁴. Dążono do zagospodarowania Parku Paderewskiego (dzisiejszy Park Skaryszewski im. Ignacego Jana Paderewskiego, popularnie zwany „Skaryszakiem”) z odbudową muszli koncertowej i umieszczeniem w parku pomnika wirtuoza i polityka. Wiele inicjatyw Oddziału Saska Kępa udało się zrealizować dzięki pomocy środowisk nauczycielskich Liceum Ogólnokształcącego im. Adama Mickiewicza i Bolesława Prusa oraz Technikum Chemicznego¹⁵⁵. Organizowano spotkania z uczestnikami walk, trwale upamiętniając wysiłek zbrojny osób, które „walczyły w obronie i przy wyzwoleniu Saskiej Kępy w latach 1939–1944”. Utrwalano w nazewnictwie ulic Kępy Goławskiej pamięć tych jednostek wojskowych i ludzi, otaczano opieką groby zasłużonych mieszkańców dzielnicy¹⁵⁶.

Z inicjatywy Oddziału Saska Kępa księgarnia przy ul. Egipskiej otrzymała imię Stanisława Herbsta, starano się, aby patronem księgarni przy ul. Francuskiej został Wiktor Gomulicki. Na uroczystym wieczorze zorganizowanym przez TPW Oddział Saska Kępa i Towarzystwo Miłośników Historii w księgarni przy ul. Egipskiej zabrał głos Andrzej Wyczański, w imieniu prof. Mariana Biskupa prezesa Polskiego Towarzystwa Historycznego, o seminariach doktorskich prof. Stanisława Herbsta na Uniwersytecie Warszawskim mówiła Hanna Szwankowska, o związkach profesora z książką opowiadał Henryk Rutkowski, zaś prof. Andrzej Zahorski odniósł się do zainteresowań badawczych prof. Herbsta, zwłaszcza warsawianistycznych¹⁵⁷.

¹⁵³ Ibidem.

¹⁵⁴ *Powstaje monografia dzielnicy. Piękne zamierzenia Przyjaciół Saskiej Kępy*, „Kurier Polski” 1977, nr 229, s. 5.

¹⁵⁵ Ibidem.

¹⁵⁶ *Szacunek dla tradycji*, „Życie Warszawy” 1978, nr 80, s. 1–2.

¹⁵⁷ Wypowiedzi wygłoszone na uroczystości zostały spisane i opublikowane jako jeden artykuł: *Pamięci Prof. Stanisława Herbsta*, „Kronika Warszawy” 1978, nr 3, s. 89–99.

Stanisław Lorentz, słowami Jana Lechonia z *Pieśni o Stefanie Starzyńskim*, otworzył zebranie zorganizowane przez Towarzystwo Miłośników Historii, w Instytucie Historii PAN poświęcone książce *Stefan Starzyński prezydent Warszawy*, której autorem był prezes TPW Oddział Saska Kępa Marian M. Drozdowski. To było ważne wydarzenie w historiografii polskiej, ukazała się monografia poświęcona bohaterskiemu prezydentowi Warszawy. Podczas spotkania prof. Marian M. Drozdowski podkreślił, że współtwórcą książki był Julian Kulski wiceprezydent Warszawy za czasów Stefana Starzyńskiego¹⁵⁸.

Dążono do tego, aby każda szkoła na Saskiej Kępie miała popiersie swego patrona, jak szkoła im. Bolesława Prusa, Stefana Starzyńskiego czy Wiktora Gomulickiego¹⁵⁹. Pomysłodawcą i inicjatorem wielu przedsięwzięć podejmowanych przez Oddział Saska Kępa był ówczesny wiceprezes Oddziału Tadeusz Burchacki, aktywny do dzisiaj. Największy sukces, jaki do 1980 roku odniósł Oddział, to uznanie starej Saskiej Kępy za rejon zabytkowy, podlegający ochronie Konserwatora Zabytków m.st. Warszawy. Oddział zorganizował w okresie od 1977 do 1980 45 udanych imprez z frekwencją ok. 6 270 osób oraz współorganizował obchody 350-lecia Saskiej Kępy.

I to z tej okazji, w kinie „Sawa” miał miejsce uroczysty wieczór przygotowany przez Oddział Saska Kępa TWP. Prezes Oddziału, prof. Marian M. Drozdowski wygłosił prelekcję poświęconą historii Saskiej Kępy, wręczył następnie medale pamiątkowe wykonane z okazji jubileuszu. Otrzymali je: prof. Stanisław Lorentz, prof. Jan Bogusławski (znany architekt, związany od lat z dzielnicą), Gertruda Mohuczy (pierwsza przewodnicząca Komitetu Osiedlowego na Saskiej Kępie we wrześniu 1944 roku), Ryszard Kielowski (zastępca przewodniczącego DRN Praga Południe) i Stanisław Sikora (znany artysta plastyk, projektant medalu). Prezes Zarządu Głównego TPW prof. Stanisław Lorentz wręczył osobiście dyplomy gratulacyjne za działalność społeczną najbardziej aktywnym członkom Oddziału Saska Kępa: prof. Marianowi M. Drozdowskiemu, Ewie Zalewskiej i inż. Tadeuszowi Burchackiemu – wiceprzewodniczącemu Oddziału TPW Saska Kępa¹⁶⁰.

W sali balowej pałacu Na Wodzie w Łazienkach odbyło się zebranie poświęcone roli mecenatu króla Stanisława Augusta Poniatowskiego w dziedzinie oświaty, kultury i sztuki. Spotkanie zorganizowały wspólnie: Oddział Muzeum Narodowego w Łazienkach, Towarzystwo Przyjaciół Warszawy Oddział Saska Kępa oraz Towarzystwo Miłośników Historii. 18 maja 1979 roku, otwierając posiedzenie naukowe, prof. Marian Marek Drozdowski podkreślił

¹⁵⁸ J. Fronczak, *Sprawozdanie z dyskusji nad książką Mariana M. Drozdowskiego „Stefan Starzyński prezydent Warszawy”*, „Kronika Warszawy” 1977, nr 3, s. 95–97.

¹⁵⁹ *Ibidem*.

¹⁶⁰ M.M. Drozdowski, *Saska Kępa – historia i współczesność*, „Stolica” 1978, nr 18, s. 4–5; *Jubileusz Saskiej Kępy*, „Stolica” 1979, nr 18, s. 12.

„znaczny dorobek historiografii powojennej w badaniach mecenatu ostatniego króla Rzeczypospolitej”¹⁶¹. Następnie złożył gratulacje prof. Stanisławowi Lorentzowi z okazji jubileuszu 80. urodzin. Część wstępną zakończyło wręczenie przez prof. Lorentza dyplomów uznania za pracę społeczną działaczom TPW Oddział Saska Kępa¹⁶². Prof. Lorentz, zabierając głos jako pierwszy z prelegentów, przedstawił rozważania o swoistości mecenatu Stanisława Augusta. Podkreślił, iż oceniając rangę mecenatu, trzeba brać pod uwagę jego późniejszą – aż po dzień dzisiejszy – percepcję. O tym, że jest ona nadal bardzo żywotna, świadczyły fakty czynnego udziału społeczeństwa w odbudowie Zamku Królewskiego, a także liczne listy otrzymywane przez prof. Stanisława Lorentza¹⁶³. Podczas spotkania Wanda Chmielak, Dorota Łań, Joanna Zielińska i Aldona Żurek, studentki czwartego roku Wydziału Historii Sztuki Uniwersytetu Warszawskiego, przebrane w piękne XVIII-wieczne suknie, pełniły z wdziękiem honory domu¹⁶⁴.

Oddział przyznawał medale „Za Zasługi dla Saskiej Kępy”, medal przedstawiał osadę wśród drzew widzianą z lotu ptaka (projekt Stanisław Sikora – 1978 rok); „Obrońcy Saskiej Kępy 1939”, to popiersie *en trois quarts* w lewo, z dołu półkole z napisem MJR. A. Górnicki 1896–1939, emblemat i wgłębiony napis „Obrońcy/Saskiej/Kępy/1939” (projekt Wiktoria Czechowska-Antoniowska – 1981 rok); „Odślonięcie pomnika Bolesława Prusa na Saskiej Kępie”, w centrum emblemat z literami Towarzystwo Przyjaciół Warszawy (projekt Stanisław Sikora 1983 rok)¹⁶⁵.

Członkowie Oddziału Saska Kępa uczestniczyli w uroczystościach rocznicowych wybuchu Powstania Warszawskiego, przy udziale ppłk. Antoniego Żurawskiego ps. „Andrzej Bober” – dowódcy VI Obwodu Praga AK, organizując apele pamięci przy symbolicznej kapliczce w Parku Paderewskiego, w miejscu walk żołnierzy saperów AK czy wybuchu II wojny światowej. Członkowie byli zaangażowani w odsłonięcie płyty nagrobnej na cmentarzu Komunalnym na Powązkach, poświęconej pamięci gen. dyw. Tadeusza Kutrzeby, jednego z najwybitniejszych wyższych dowódców wojsk II Rzeczypospolitej, dowódcy Armii „Poznań”, bohatera Saskiej Kępy, który tu mieszkał i był aktywnym uczestnikiem prac przedwojennego Towarzystwa Przyjaciół Saskiej Kępy, Kamionka i Gocławia¹⁶⁶. Oprócz organizacji imprez z okazji rocznic, zbierania pamiątek

¹⁶¹ Ł. Kądziała, *Spotkanie w Łazienkach poświęcone mecenatowi króla Stanisława Augusta Poniatowskiego*, „Kronika Warszawy” 1980, nr 1, s. 200–201.

¹⁶² Ibidem.

¹⁶³ Ibidem, s. 201.

¹⁶⁴ *Spotkanie w Pałacu*, „Stolica” 1979, nr 26, s. 3.

¹⁶⁵ B. Kozarska-Orzeszek, A. Kociszewski, op. cit., s. 74–75.

¹⁶⁶ A. Wernic, *Na Saskiej Kępie. Bogaty program działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy*, „Słowo Powszechne” 1978, nr 215, s. 5.

i dokumentów czasów wojny, czyniono starania o wzniesienie w rejonie Saskiej Kępy pomnika lub kamienia poświęconego pamięci obrońców tej dzielnicy w 1939 roku. Również przy ul. Saskiej 68 w domu, w którym mieszkał ppor. Konrad Guderski, dowódca obrony Poczty Polskiej w Gdańsku, poległy w pierwszych godzinach wojny, Towarzystwo Przyjaciół Saskiej Kępy pragnęło wmurować pamiątkową tablicę oraz nazwać Zespół Szkół Zawodowych Łączności przy ul. Afrykańskiej jego imieniem. Planowano także wmurowanie tablicy na domu, w którym mieszkał dowódca Armii „Poznań” gen. Tadeusz Kutrzeba¹⁶⁷.

Członkowie Oddziału Saska Kępa doprowadzili do uczczenia dowódcy Poczty Gdańskiej. 1 września 1981 roku została odsłonięta tablica pamiątkowa poświęcona ppor. Konradowi Guderskiemu. Uroczystość poprzedziła msza święta w kościele Matki Boskiej Nieustającej Pomocy przy ul. Nobla na Saskiej Kępie. Odsłonięcia tablicy dokonała wdowa po ppor. Konradzie Guderskim¹⁶⁸. Uroczyste odsłonięcie tablicy ku czci gen. Tadeusza Kutrzeby, dzięki staraniom Oddziału Saska Kępa, miało miejsce 1 października 1981 roku przy ul. Bajonńskiej. W uroczystości wzięli udział członkowie TPW, mieszkańcy Warszawy oraz żyjący żołnierze Armii „Poznań”, „Warszawa” i „Pomorze”¹⁶⁹. Dzięki staraniom członków Oddziału Saska Kępa 19 maja 1983 roku przy ul. Zwycięzców 3, przed budynkiem Liceum Ogólnokształcącego im. Bolesława Prusa odsłonięto popiersie pisarza, dłuta Stanisława Sikory¹⁷⁰. Z inicjatywy Oddziału Liceum Ogólnokształcące im. Adama Mickiewicza otrzymało w darze popiersie swego patrona dłuta Alfonsa Karnego¹⁷¹.

W imieniu Oddziału pieczę nad zachowaniem budownictwa willowego z lat 20. XX wieku, stanowiącego ciekawy przykład tendencji architektonicznych w okresie międzywojennym, pełniła inż. arch. Krystyna Medalis. Inna zaś członkini Oddziału, artystka plastyk Ewa Zalewska dbała o estetykę dzielnicy. Warto nadmienić, iż Oddział Saska Kępa zainicjował i połowicznie wygrał głośną, toczoną na łamach prasy batalię o rury ciepłownicze szpecące Park im. Ignacego Jana Paderewskiego. Niemała była w tym zasługa inż. arch. Tadeusza Burchackiego, kolekcjonera pamiątek związanych z tą częścią Warszawy, animatora licznych akcji kulturalnych i społecznych nie tylko na Saskiej Kępie¹⁷².

¹⁶⁷ *Historia i dzień dzisiejszy w działalności Przyjaciół Saskiej Kępy*, „Kurier Polski” 1980, nr 244, s. 2.

¹⁶⁸ *Tablica ku czci dowódcy Poczty Polskiej*, „Kurier Polski” 1981, nr 170, s. 2.

¹⁶⁹ *Ku czci gen. Kutrzeby. Odsłonięcie tablicy przy ul. Bajonńskiej*, „Express Wieczorny” 1981, nr 190, s. 3.

¹⁷⁰ *Olszynka Grochowska w śmieciach, a działacze walczą z rurami*, „Express Wieczorny” 1983, nr 98, s. 1.

¹⁷¹ ATPWOSM, Teczka nr 5 – Sprawozdania Zarządu Głównego TPW 1967–1993. *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy od 27 kwietnia 1980 roku do 12 czerwca 1983 roku*, s. 16.

¹⁷² *Historia i dzień dzisiejszy w działalności Przyjaciół Saskiej Kępy*, op. cit., s. 2.

Zarząd Oddziału Saska Kępa TPW bardzo długo starał się o lokal przy ul. Paryskiej 1 dla stałej galerii sztuk pięknych. Współpracowano bardzo ściśle z Domem Matysiaków, gdzie pracował sekretarz Oddziału mjr Skomra, a dzięki uprzejmości dyrekcji mieścił się sekretariat Oddziału Saska Kępa. Spotkania Towarzystwa Przyjaciół Warszawy Oddział Saska Kępa organizowane były w zależności od charakteru w Młodzieżowym Domu Kultury przy ul. Walecznych 4, w Klubie „Orion” przy ul. Egipskiej, a także w szkołach¹⁷³. Na czele Oddziału przez wiele lat stał znany historyk prof. Marian Marek Drozdowski. Dzięki inicjatywie prezesa Oddziału, organizowane były spotkania dla mieszkańców, na które zapraszano władze dzielnicy, podczas których mieszkańcy mieli możliwość zadawania trudnych pytań i dopominania się u władz o załatwienie najważniejszych, pilnych spraw dotyczących dzielnicy i istniejących potrzeb¹⁷⁴. Przy Oddziale Saska Kępa działało środowiskowe Koło im. Matysiaków¹⁷⁵.

Największym osiągnięciem w 1987 roku Oddziału Saska Kępa stało się odsłonięcie na placu Przymierza pomnika Stefana Żeromskiego dłuta Stanisława Sikory. Oddział zakupił rzeźbę z otrzymanej dotacji od ZAiKS-u, doprowadził do jej ustawienia i uroczystego odsłonięcia. Autor rzeźby wycenił ją poniżej wartości i towarzyszył wszystkim pracom organizacyjnym. Inicjatorem ustawienia rzeźby pomnikowej Stefana Żeromskiego był Tadeusz Burchacki, wiceprezes Zarządu Oddziału. Podczas spotkania prezes Oddziału Saska Kępa prof. Marian Marek Drozdowski powiedział m.in.: „Chcemy, aby ulica Zwycięzców była ulicą pisarzy”¹⁷⁶. W uroczystości odsłonięcia pomnika uczestniczyli córka pisarza Monika Żeromska i prof. Stanisław Lorentz oraz władze dzielnicy. Przedstawiciele Oddziału Saska Kępa brali również udział w pracach Społecznego Komitetu Budowy Pomnika gen. Franciszka Żymirskiego¹⁷⁷.

5.9. Oddział Stare Miasto (dawniej Śródmieście)

Na początku działalności w strukturach TPW aż do roku 1976, Oddział funkcjonował pod nazwą – Oddział Śródmieście. Dał on podwaliny pod całą działalność Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. W lutym 1964 roku na Walnym Zebraniu Członków Towarzystwa Przyjaciół Starej Warszawy zgłoszono wniosek o przyłączeniu się do Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. W Oddziale Stare Miasto podejmowano szereg inicjatyw edukacyjnych, organizowano prelekcje,

¹⁷³ A. Wernic, op. cit., s. 5.

¹⁷⁴ *Dzielnica w oczach mieszkańców. Jaka jesteś Saska Kępa?*, „Kurier Polski” 1980, nr 262, s. 6.

¹⁷⁵ ATPW, Teczka – Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy od 12 czerwca 1983 r. do 27 września 1986 r., s. 20.

¹⁷⁶ *Stefan Żeromski na Saskiej Kępie*, „Życie Warszawy” 1987, nr 181, s. 5.

¹⁷⁷ ATPWOSM, Teczka nr 5 – Sprawozdania Zarządu Głównego TPW 1967–1993. *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy w roku 1987*, s. 21.

przypominające historię Warszawy, ważne wydarzenia oraz postacie związane ze stolicą. Na przestrzeni lat współpracowano z instytucjami działającymi na rzecz ochrony zabytków, odbudowy obiektów zabytkowych oraz Zamku Królewskiego. Opiekowano się miejscami pamięci. Od Obywatelskiego Komitetu Ochrony Pomników Walki i Męczeństwa – Oddział Stare Miasto otrzymał zgodę na opiekę nad miejscem pamięci przy ul. Podwałe nr 25, gdzie mieścił się powstańczy szpital polowy „Pod Krzywą Latarnią”¹⁷⁸. To właśnie dzięki Oddziałowi Stare Miasto upamiętniono miejsce, w którym powstał Teatr Narodowy; uporządkowano otoczenie płyty, upamiętniającej miejsce eksplozji czołgu-pułapki przy ulicy Kilińskiego w Warszawie – wybuch zdobytego przez powstańców warszawskich niemieckiego pojazdu specjalnego Sd.Kfz.301 (Borgward IV), do którego doszło 13 sierpnia 1944, kiedy to zginęło ponad 300 osób¹⁷⁹. Do dzisiaj członkowie Oddziału Stare Miasto opiekują się nie tylko tymi miejscami pamięci. Biorą co roku udział w uroczystościach pamięci Powstania Warszawskiego tzw. „Dniach Starówki”, które są organizowane przez władze samorządowe dzielnicy.

Na terenie swojej działalności Oddział prowadząc opiekę nad zabytkami, składał wnioski w sprawie usunięcia istniejących zaniedbań, wnioskował o likwidację parkingu przed pomnikiem Jana Kilińskiego¹⁸⁰. Zabiegano o ufundowanie tablicy ku czci Zygmunta Krasieńskiego na domu, w którym mieszkał

¹⁷⁸ 2 września 1944: „»Pod Krzywą Latarnią« było około 200 rannych. Około godziny 10 wszedł tam oddział Niemców, którzy zaczęli wszystkich rewidować, zabierając kosztowności (...), po chwili weszło dużo pijanych Ukraińców, wyciągali łżej ranne kobiety (...). Wpadł Niemiec, krzycząc łamaną polszczyzną „lecco ranni wyjść, bo szpital będzie spalony”. Wyszło wtedy około 50 rannych, którzy mogli się jako tako poruszać. Z trudem wyczołgali się po schodach. Pozostało przeszło stu ciężko rannych (...). Ukraińcy i Niemcy zaczęli strzelać do ciężko rannych wewnątrz »Krzywej Latarni«. Później następowały wybuchy wrzucanych granatów. Cały szpital obłany został benzyną. Wrzucali jakieś płytki, które samoczynnie zapalały się po zetknięciu z benzyną. Rozpoczęły się sceny nie do opisanie (...) odmówiono modlitwy, śpiewano »Jeszcze Polska nie zginęła«. Dym przeniknął wszędzie. Ciężko ranni zaczęli się wyczołgiwać ku wyjściu na ulicę (...), przy wyjściu stał Niemiec i strzelał do rannych (...) strzelał do czołgającego się przed nim młodego powstańca lat około 13. Chłopiec spadając po schodach, krzyknął »o mamol!« (...). Boczne wyjście prowadziło na podwórze, jak się później okazało ślepe. W głębi roztaczał się okropny widok. Wszyscy ranni, których Niemcy wyprowadzili z »Krzywej Latarni« zostali tu rozstrzelani. Wśród nich młoda dziewczyna (...). Wokół wszystko się paliło (...)”. K. Krzyżakowa, *Podwałe, „Stolica”* 1982, nr 24, s. 3–4.

¹⁷⁹ *Na 25 rocznicę Miłośnicy Warszawy zgromadzili cenne archiwum z lat odbudowy Starówki*, „Kurier Polski” 1978, nr 149, s. 8.

¹⁸⁰ ATPW – Teczka Protokoły z posiedzeń Prezydium Zarządu Głównego TPW za okres Kadencji 1976–1979. Wstępne sprawozdanie z odbytych wspólnych posiedzeń Prezydium Zarządu Głównego i Zarządów Oddziałów TPW oraz z Walnych Zebrań Członków Oddziałów, s. 12.

i tworzył. Podjęto również w Oddziale Stare Miasto inicjatywę w sprawie przeniesienia pomnika Syrenki na Rynek Staromiejski. Sekcja Ochrony Zabytków działająca przy Oddziale zwróciła również uwagę odpowiednim władzom na konieczność odnowienia elewacji budynku Ministerstwa Łączności. Dążono także do podniesienia estetyki okien Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie¹⁸¹. Członkowie Oddziału Stare Miasto przeprowadzali inwentaryzację niszczonej i grabionych zabytkowych detali staromiejskich: krat, kominków czy klamek¹⁸². W siedzibie Oddziału Stare Miasto przy ul. Nowomiejskiej 5 prowadzono czytelnię warszawianów, gdzie raz w tygodniu, w zabytkowej piwnicy gotyckiej odbywały się stałe pogadanki na tematy warszawskie dla członków i sympatyków¹⁸³. W latach 80. XX wieku oddziałowa biblioteka warszawianów obejmowała 995 woluminów. Społecznie wykonano przeźrocza kolorowe dla dziesięciu Oddziałów TPW na temat Starego Miasta¹⁸⁴. Staromiejski Oddział Towarzystwa Przyjaciół Warszawy miał bogaty zbiór materiałów archiwalnych, m.in. dar artysty rzeźbiarza warszawskiego, mieszkańca Starówki – Jerzego Niżińskiego. Były to 33 teczki fotosów i wycinków prasowych dotyczących odbudowy Starego Miasta i Zamku Królewskiego w Warszawie. Ofiarowane materiały wykorzystane zostały przy okazji uroczystości 25-lecia odbudowy Starego Miasta¹⁸⁵. W okresie 1976–1980 Oddział zorganizował 287 imprez, w których wzięło udział ok. 10 100 osób, preferując kameralne pogadanki i „podwieczorki niedzielne” we własnym lokalu¹⁸⁶. Funkcję przewodniczącego Zarządu Oddziału Stare Miasto w latach 1959–1993 pełnili: Karol Czampe (1956–1960)¹⁸⁷, Kazimierz Grejm (1961–1976), Władysław Kempfi (1977–1980), Kazimierz Grejm (1980–1984), Józef Hlebowicz (1986–1993).

¹⁸¹ *Pożyteczna działalność Oddziału TPW Stare Miasto*, „Express Wieczorny” 1980, nr 8, s. 2.

¹⁸² ATPWOSM, Teczka nr 5 – Sprawozdania Zarządu Głównego TPW 1967–1993. Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy w roku 1982, s. 16.

¹⁸³ ATPW, Teczka – Sprawozdania roczne z działalności merytorycznej Towarzystwa Przyjaciół Warszawy do roku 1980. *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy za okres od 18 listopada 1973 roku do 21 listopada 1976 roku*, s. 12.

¹⁸⁴ ATPW, Teczka – Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy od 12 czerwca 1983 r. do 27 września 1986 r., s. 21.

¹⁸⁵ *Na 25 rocznicę Miłośnicy Warszawy zgromadzili cenne archiwum...*, op. cit., s. 8.

¹⁸⁶ ATPW, Teczka – Sprawozdania roczne z działalności merytorycznej Towarzystwa Przyjaciół Warszawy do roku 1980. *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy od 21 listopada 1976 roku do 27 kwietnia 1980 roku*, s. 16.

¹⁸⁷ Karol Czampe (ur. 1888 w Warszawie, zm. 25 stycznia 1972 tamże) – polski technik budownictwa, malarz, działacz społeczny. W 1956 był założycielem i pierwszym przewodniczącym Towarzystwa Przyjaciół Starej Warszawy, od 1963 honorowy prezes Oddziału Śródmieście-Stare Miasto Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. *Warszawski Kalendarz Ilustrowany Stolica 1968*, Wydawnictwo Warszawskiego Tygodnika „Stolica”, Warszawa 1967, s. 32.

W lutym 1966 roku, w Państwowej Szkole Muzycznej nr 1 zorganizowano, dzięki staraniom prof. J. Szadkowskiej, konkurs „Czy znasz Warszawę”. Pytania konkursowe dotyczyły Łazienek, Wilanowa, Starego Miasta, muzeów i pomników stolicy. W skład jury weszli W. Kordowicz z Komisji Kultury Prezydium DRN Śródmieście, J.J. Ulbrych z Zarządu Oddziału Śródmieście TPW oraz inż. arch. M. Wiśniewski z ramienia szkoły¹⁸⁸. Od 19 kwietnia 1967 do 30 września 1970 roku w Oddziale odbyło się łącznie 398 imprez i wykładów z frekwencją ok. 1 900 osób¹⁸⁹. Oddział prowadził stałe wykłady z zakresu wiedzy o Warszawie, w 1971 roku odbyło się ich aż 37, z frekwencją ok. 738 osób oraz spotkania niedzielne o charakterze klubowym. W samym 1971 roku spotkań takich było 31 z udziałem ok. 319 osób. Członkowie Oddziału brali udział trzy razy w ciągu 1971 roku w konkursach „Wiedzy o Warszawie”, prowadzonych przez Telewizję Polską¹⁹⁰.

Ożywioną działalność prowadziło przy Oddziale Stare Miasto w 1978 roku sześć Kół skupiających wychowanków szkół w Lublinie, Płocku, Krzemieńcu, absolwentów Gimnazjum Wojciecha Górskiego, Gimnazjum im. Emilii Plater – „Platerówny”, swoje spotkania mieli także „Woldenberczycy”.

Koło „Lublinian” skupiało w swoich szeregach dawnych mieszkańców Lublina, którzy z różnych powodów osiedlili się na stałe w stolicy. Byli to ludzie rozmaitych zawodów, mieszkańcy Starego Miasta i innych warszawskich dzielnic. Koło działało do końca lat 80. XX wieku. Podejmowano tam wiele inicjatyw związanych z popularyzowaniem wiedzy o stolicy w mieście, z którego pochodzili członkowie. Koło „Płocczan” dołączyło do Oddziału Stare Miasto w 1969 roku, skupiało ono absolwentów znanego płockiego Liceum im. Władysława Jagiełły. Szczególnie zasłużył się dla tego środowiska adwokat Józef Korabiński, działacz społeczny i wielki miłośnik Warszawy, który zakładał z inż. Karolem Czampe Towarzystwo Przyjaciół Starej Warszawy. „Dużą popularnością cieszyły się zainicjowane przez niego i prowadzone niedzielne podwieczorki, na których przy lampce staropolskiego miodu i piernikach prowadził gawędy o Warszawie, o patronach ulic warszawskich i o dawnym humorze warszawskim”¹⁹¹. Do tego

¹⁸⁸ *Zgaduj zgadula*, „Stolica” 1966, nr 11, s. 10.

¹⁸⁹ ATPW, Teczka – Sprawozdania roczne z działalności merytorycznej Towarzystwa Przyjaciół Warszawy do roku 1980. *Sprawozdanie Zarządu Głównego Towarzystwa Przyjaciół Warszawy z działalności Towarzystwa za okres od 13 marca 1967 roku do 15 listopada 1970 roku*, s. 18.

¹⁹⁰ ATPW, Teczka – Sprawozdania roczne z działalności merytorycznej TPW do roku 1980. Zarząd Główny, 1971, *Sprawozdanie z działalności*, s. 9.

¹⁹¹ Józef Korabiński (ur. 1907 w Warszawie, zm. 16 stycznia 1985 tamże). W Płocku mieszkał na stacji i kształcił się w Gimnazjum im. Władysława Jagiełły, które ukończył w 1928 r. Następnie rozpoczął studia na Wydziale Prawa Uniwersytetu Warszawskiego, które ukończył w 1935 r. W czasie okupacji był członkiem AK, walczył w Powstaniu Warszawskim w dywizjonie motorowym. W czasie walk na Starym Mieście był ciężko ranny. Wraz z innymi rannymi żołnierzami został wywieziony

Koła należał m.in. poeta Władysław Broniewski urodzony w Płocku. Tematyka związana z projektami zabudowy placu Teatralnego i obecnego placu Józefa Piłsudskiego bliska była członkom Koła. Interesowali się oni również stanem robót związanych z zabezpieczeniem Skarpy Wiślanej w Płocku. Na swoich comiesięcznych spotkaniach wspominali okres szkolny i czas spędzony w Płocku.

Koło im. Wojciecha Górskiego, tak zwane Koło „Górali”, powstało jako pierwsze w 1965 roku, zaprzestało działalności w 1990 roku. Członkami Koła „Górali” byli absolwenci zasłużonego dla Warszawy Gimnazjum im. Wojciecha Górskiego. Popularyzowali oni postać patrona swojej szkoły, aktywnie uczestniczyli we wszystkich imprezach Oddziału, organizując spotkania koleżeńskie w siedzibie Oddziału Stare Miasto¹⁹². W związku ze 100-leciem założenia szkoły powstał Komitet Organizacyjny Zjazdu Wychowanków Szkoły Wojciecha Górskiego, który mieścił się w oddziałowej siedzibie przy ul. Nowomiejskiej 5¹⁹³. W skład Komitetu Organizacyjnego wchodził: prof. Stanisław Lorentz – przewodniczący, Włodzimierz Sokorski – wiceprzewodniczący, Karol Małcużyński – wiceprzewodniczący, Ryszard Siciński – sekretarz, Jędrzej Trojanowski – skarbnik, Wiktor Falkowski – członek Prezydium, Waław Fugiński – członek prezydium. W skład Komitetu wchodził również: Marek Gintowt, Edmund Górecki, Stanisław Grzelecki, Szymon Kobyliński, Tadeusz Koss, Tadeusz Kossakowski, Włodzimierz Krysicki, Jan Lasocki, Stanisław Lenczewski, Jerzy Leszczyński, Jan Majdecki, Ryszard Mantuffel, Alojzy Myszkowski, Leszek Prorok, Stanisław Rudnicki, Wiktor Rybicki, Feliks Rybicki, Janusz Szlaskiewicz, Jan Szymański, Tadeusz Tołłoczko, Zdzisław Węgliński, Stefan Wiechecki, Michał Więckowski, Krzysztof Zanussi¹⁹⁴. Ministerstwo Oświaty i Wychowania poinformowało Komitet Organizacyjny, że w porozumieniu z Kuratorium Oświaty i Wychowania nowo wybudowana szkoła na osiedlu Ursynów, w dzielnicy Mokotów zostanie nazwana imieniem Wojciecha Górskiego. Jednocześnie ministerstwo zaakceptowało propozycję, aby wraz z oddaniem do użytku szkoły i nadaniem jej imienia w 1978 roku powołane zostało Stowarzyszenie Wychowanków Szkoły im. Wojciecha Górskiego¹⁹⁵.

w okolicy Żyrardowa. Miłośnik i pasjonat Warszawy, poświęcał wiele czasu na zorganizowanie i popularyzowanie wiedzy o stolicy i jej zabytkach. Zmarł nagle. S. Krywicki, *Adw. Józef Korabiński 1907–1985*, „Palestra” 1985, nr 5, s. 51–53.

¹⁹² ATPW, Teczka – Sprawozdania roczne z działalności merytorycznej Towarzystwa Przyjaciół Warszawy do roku 1980. *Sprawozdanie Zarządu Głównego Towarzystwa Przyjaciół Warszawy z działalności Towarzystwa za okres od 13 marca 1967 roku do 15 listopada 1970 roku*, s. 19.

¹⁹³ Pismo Komitetu Organizacyjnego Zjazdu Wychowanków Szkoły Wojciecha Górskiego skierowane do wychowanków szkoły. ASL, [MNW DEP]: (1118), k. 28.

¹⁹⁴ Tekst zaproszenia. ASL, [MNW DEP]: (1118), k. 28.

¹⁹⁵ List Jerzego Kuberskiego ministra oświaty i wychowania skierowany za pośrednictwem prof. Stanisława Lorentza do Komitetu Organizacyjnego Zjazdu Wychowanków Szkoły Wojciecha Górskiego. ASL, [MNW DEP]: (1118), k. 28.

Staraniem byłych wychowanków został odbity w Mennicy Państwowej medal upamiętniający jubileusz szkoły. Ministerstwo Łączności wydało kartę pocztową w nakładzie 150 tys. egzemplarzy z widokiem budynku szkolnego przy ul. Hortensji (obecnie ul. Wojciecha Górskiego) oraz z wizerunkiem dyrektora szkoły na znaczku pocztowym. Z inicjatywy Towarzystwa Przyjaciół Warszawy odnowione zostało popiersie Wojciecha Górskiego, stojące na ulicy jego imienia, natomiast w miejscu, gdzie był gmach gimnazjum powstała tablica pamiątkowa¹⁹⁶.

Dzięki wsparciu Koła Wychowanków Szkoły Górskiego, działającego przy Oddziale Stare Miasto TPW, powstało Towarzystwo Wychowanków Szkoły im. W. Górskiego. Bardzo aktywny na tym polu był Wiktor Fulkowski z Oddziału Stare Miasto TPW¹⁹⁷. 9 maja 1981 roku, z udziałem druha Stanisława Broniewskiego ps. „Orsza”, komendanta Szarych Szeregów w czasie okupacji, w Oddziale Stare Miasto odbył się kominek „Górali” – „Żółkiewszczaków”. W spotkaniu wziął także udział prof. Stanisław Lorentz, który należał do Drużyny im. Stanisława Żółkiewskiego przy Gimnazjum Wojciecha Górskiego, jako uczeń ostatnich klas gimnazjum. Na spotkaniu z „Orszą”, prof. Stanisław Lorentz był jedynym zastępowym z roku 1924/1925¹⁹⁸. „Do drużyny harcerskiej im. hetmana Stanisława Żółkiewskiego należałem, gdy byłem w VII i VIII klasie Gimnazjum W. Górskiego. Doszedłem do stopnia zastępowego”¹⁹⁹. Na rynku wydawniczym w 1982 roku pojawiła się książka pt. *Wojciech Górski i jego szkoła*, wydana przez Państwowy Instytut Wydawniczy. Członkowie Oddziału Stare Miasto mieli także swój wkład w wydanie publikacji. Wśród tych, którzy uczęszczali do szkoły był m.in. autor przedmowy prof. Stanisław Lorentz czy ks. Stefan kardynał Wyszyński, Prymas Polski. „Częściej natomiast miałem kontakt z Inspektorem Ludwikiem Lorentzem, na którego podręcznikach nauczyliśmy się języka niemieckiego. Jego małżonka, która uczyła nas geografii, była powszechnie lubiana dla swej wysokiej kultury i bardzo pięknych wykładów. Zwłaszcza o Italii mówiła tak interesująco, że wspomnienia tych lekcji służyły mi później w czasach moich licznych podróży do tego Kraju”²⁰⁰. Koło Wychowanków Szkoły Wojciecha Górskiego, po wielu latach zmagania, uzyskało zgodę na nadanie LX Liceum Ogólnokształcącemu przy ul. Nocznickiego – imienia Wojciecha Górskiego²⁰¹.

¹⁹⁶ 100-lecie założenia Gimnazjum W. Górskiego, „Kurier Polski” 1977, nr 115, s. 5.

¹⁹⁷ List Wiktora Fulkowskiego skierowany do prof. Stanisława Lorentza. ASL, [MNW DEP]: (1119), k. 55.

¹⁹⁸ Zaproszenie na spotkanie. ASL, [MNW DEP]: (1119), k. 71

¹⁹⁹ Notatka odręczna prof. Stanisława Lorentza. ASL, [MNW DEP]: (1121), k. 115.

²⁰⁰ List Stefana kardynała Wyszyńskiego do redakcji wydawnictwa książki *Wojciech Górski i Jego Szkoła*. Warszawa 1 września 1977 r. Oryginał listu znajduje się w albumach prof. Stanisława Lorentza, ASL, [MNW DEP]: (1118), s. 28.

²⁰¹ ATPWOSM, Teczka nr 5 – Sprawozdania Zarządu Głównego TPW 1967–1993. *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy w roku 1987*, s. 22.

W 1972 roku dołączyło do Oddziału Stare Miasto Koło „Krzemieńczan”, które skupiało w swoich szeregach wychowanków słynnego Liceum Krzemienieckiego, będącego po prawie stuletniej przerwie kontynuacją szkoły założonej w 1805 roku przez Tadeusza Czackiego. Wielu wychowanków i absolwentów przeżyło II wojnę światową, wielu znalazło się w Warszawie. Koło działało bardzo aktywnie, nawiązało kontakty z Krzemieńcem, przygotowywało uroczystości i seminaria związane z historią szkoły. Koło „Krzemieńczan” organizowało comiesięczne spotkania, poruszając tematykę bieżącą. Była to działalność o charakterze ogólnopolskim i warszawskim. Członkowie Koła organizowali zjazdy krzemieńczan we współpracy ze Wspólnotą Polską, w których brało udział ok. 150 osób. Podczas dorocznego letniego ogólnopolskiego zjazdu krzemieńczan zamówiono mszę św. w kościele ss. Wizytek w intencji zamordowanych w Krzemieńcu przez Batalion SS Nachtigall w dniach od 29 do 31 lipca 1941 roku najbardziej znaczących przedstawicieli polskiej inteligencji, w tym nauczycieli Liceum Krzemienieckiego²⁰². W życiu Koła uczestniczyli wychowankowie, jak i grono pedagogiczne: Stanisław Sheybal, Kazimierz Goszczyński, Maria Bogusławska. Kontakt z Kołem utrzymywał Juliusz Poniatowski (były minister rolnictwa w II Rzeczypospolitej, a wcześniej kurator Liceum Krzemienieckiego i jego współorganizator). Do grona członków dołączali ci, którzy szkoły już nie zdążyli ukończyć oraz wychowankowie innych polskich szkół w Krzemieńcu i okolicach. Z inicjatywy i przy wsparciu członków Koła „Krzemieńczan” umieszczono marmurowe tablice pamiątkowe na ścianach świątyni, upamiętniając Kuratorów Liceum Krzemienieckiego oraz pomordowanych pod Górą Krzyżową. W Muzeum Niepodległości w Warszawie znajduje się bogaty „Zbiór Krzemieńczan”, który zgromadzili członkowie Koła, a także dokumentacja archiwalna zebrana w formie albumów²⁰³. Wspólnie z Towarzystwem Odrodzenia Kultury Polskiej im. Juliusza Słowackiego i Wspólnotą Polską zorganizowano wystawę „Krzemieńc – miasto Juliusza Słowackiego w malarstwie i fotografii”, podczas której

²⁰² ATPWOSM, Teczka nr 5 – Sprawozdania Zarządu Głównego TPW 1967–1993. *Sprawozdanie Zarządu Oddziału Stare Miasto za okres od ostatniego Walnego Zebrania n/Oddziału tj. od dnia 18 czerwca 1990 roku do dnia dzisiejszego t.j. 10 grudnia 1993 roku*, s. 5.

²⁰³ Zbiory Muzeum Niepodległości w Warszawie (dalej: ZMNwW) – Zespół 86: Kolekcja Krzemieniecka, s. 27. Kronika Koła Środowiskowego Wychowanków Liceum Krzemienieckiego przy Towarzystwie Przyjaciół Warszawy Oddział Stare Miasto. Kronika w szarej, płóciennej oprawie, zawierająca rękopisy, wycinki prasowe i fotografie, ss. 324, format: 22,3 cm x 30,5 cm. Przedmowa do drugiego tomu kroniki. Pierwszy tom kroniki obejmuje okres wspomnień od reaktywowania, czyli wznowienia działalności Liceum Krzemienieckiego w 1920 r. do 1939/1940 roku szkolnego. Okres ten ma duże luki i wciąż jest uzupełniany. Od 1976 r. do końca 1984 r. obejmuje sprawozdania comiesięcznych zebrań Koła. Tom drugi Kroniki, od 1 stycznia 1985 roku, rozpoczyna kontynuację sprawozdań z poszczególnych zebrań Koła. Ponadto w zbiorze znajdują sprawozdania ze spotkań Koła „Krzemieńczan”.

zaprezentowano 192 obrazy i fotogramy Krzemieńca z okresu przed 1939 rokiem oraz współczesnych artystów ukraińskich. W maju 1991 roku Koło zorganizowało, przy wsparciu Wspólnoty Polskiej, wystawę członka Koła Aleksandra Straszewskiego „Warszawa w fotografii”. Koło prowadziło stałą współpracę z Towarzystwem Odrodzenia Kultury Polskiej im. Juliusza Słowackiego w Krzemieńcu oraz z organizacjami w kraju, grupującymi krzemieńczan²⁰⁴.

W 1972 roku zostało powołane do życia także Koło XIII Państwowego Gimnazjum i Liceum Żeńskiego im. Emilii Plater, szkoły mieszczącej się w okresie międzywojennym przy ul. Mazowieckiej 12 w Warszawie. Wywodziło się z dawnego Koła szkolnego. W Kole skupiały się absolwentki z okresu przedwojennego, okupacyjnego i powojennego. Podczas wojny budynek szkolny został zniszczony. Po wojnie szkoła znalazła miejsce w Zalesiu, w budynku na osiedlu „Platerówka”, który przed wojną ufundowali ze składek rodzice uczennic. Członkinie Koła organizowały doroczne spotkania opłatkowe. Zgodnie z przedwojenną tradycją w końcu listopada absolwentki odbywały spotkania w rocznicę wybuchu Powstania Listopadowego i święta patronki szkoły Emilii Plater, poprzedzone mszą św. w kościele św. Jacka (oo. Dominikanów) przy ul. Freta w Warszawie w intencji zmarłych: przełożonej, pedagogów i wychowanek. Absolwentki zadbały o zachowanie sztandaru szkolnego, który został ufundowany przez Koło Rodzicielskie w 1919 roku. Po Powstaniu Warszawskim 1944 roku i spaleniu ulicy Mazowieckiej, sztandar wyciągnęła z gruzów na podwórzu wychowanka Hala Głombiowska-Lisowska. Przekazała go przełożonej szkoły – dr Emilii Szeibokównie, która na początku 1945 roku zaczęła organizować Gimnazjum i Liceum Koedukacyjne im. Emilii Plater w „Platerówce”, osiedlu szkolnym w Zalesiu Dolnym. Po usunięciu Emilii Szeibokówny w 1950 roku ze szkoły w Zalesiu, sztandar, na polecenie ówczesnych władz, miał ulec spaleni. Ocalił go jednak miejscowy palacz, Stefan Pona i przekazał Szeibokównie, która przechowywała go w Krakowie, aby po kilku latach oddać pod opiekę Zofii Florczak, byłej drużynowej XV Drużyny Harcerskiej im. Tomasza Zana. Przez następne lata sztandar przebywał w mieszkaniach wychowanek: Marii Krukowskiej, Marii Lenartowicz i Krystyny Mayerowej²⁰⁵. Członkinie Koła „Platerówek” zbierały materiały histo-

²⁰⁴ ATPWOSM, Teczka nr 5 – Sprawozdania Zarządu Głównego TPW 1967–1993. *Sprawozdanie Zarządu Oddziału Stare Miasto za okres od ostatniego Walnego Zebrania n/Oddziału t.j. od dnia 18 czerwca 1990 roku do dnia dzisiejszego t.j. 10 grudnia 1993 roku*, s. 5. Przewodniczącymi Koła „Krzemieńczan” w latach 1991–1993 byli kolejno Józef Piątkowski, Aleksander Niedźwiecki, Sławomir Mączak oraz Jan Załęski.

²⁰⁵ *Gimnazjum i Liceum Ogólnokształcące im. Emilii Plater w Zalesiu Dolnym*, oprac. red. B. Zieliński, Stowarzyszenie Wychowanek i Przyjaciół Średniej Szkoły Ogólnokształcącej im. Emilii Plater w Warszawie i Zalesiu Dolnym, Piaseczno–Zalesie Dolne 2012, s. 9–13. Nawiązanie kontaktu z „Zalesiakami”, jak nazywano szkolne roczniki po 1945 roku, nastąpiło już po likwidacji Szkoły im. Emilii Plater w 1967 roku. Zaowocowało ono renowacją sztandaru, do czego przyczynili się Zbigniew Bury

ryczne do tomu wspomnień *Szkoła nad Ziemiańską*²⁰⁶. W pracach Koła, którego liczebność była coraz mniejsza, trudno było odnotować ożywioną działalność. Pomimo to Koło udostępniło sztandar szkoły, ufundowany jeszcze przed wojną na cele wystawy organizowanej w 1991 roku, w Muzeum Woli²⁰⁷. W 1991 roku do Koła, któremu przewodniczyła Renata Michalska, należało ok. 100 osób²⁰⁸.

Koło Wychowanków Gimnazjum im. Królowy Anny Wazówny zboru ewangelicko-augsburskiego, zwane Kołem „Wazowianek”, powstało w 1976 roku po trzecim zjeździe absolwentek i wychowanek. Odtąd panie spotykały się co miesiąc w siedzibie Oddziału Stare Miasto TPW. Gimnazjum im. Królowy Anny Wazówny powstało w 1925 roku, kształcąc dziewczęta z domów ewangelickich, do szkoły uczęszczały również dziewczęta wyznania rzymskokatolickiego, prawosławnego i mojżeszowego. Od samego początku dyrektorką szkoły była Helena Bursche²⁰⁹. Po długich staraniach, 2 maja 1982 roku absolwentkom szkoły udało się doprowadzić do odsłonięcia pomnika – głazu upamiętniającego szkołę:

Działalność szkoły żeńskiej imienia królowy Anny Wazówny Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Warszawie została upamiętniona pomnikiem, którego odsłonięcie odbyło się 2 maja br. Uroczystość poprzedziło nabożeństwo odprawione przez ks. seniora Jana Waltera w kościele Świętej Trójcy. Pomnik ufundowany został ze składek nauczycielek i wychowanek, a dzięki akceptacji Rady Parafialnej otrzymał piękną lokalizację – skwerek przykościelny na Placu Małachowskiego, w pobliżu miejsca dawnego budynku szkoły, zburzonego podczas Powstania Warszawskiego w 1944 roku²¹⁰.

i Adam Osiński. W dniu 3 maja 1995 r. na uroczystym zjeździe absolwentów zlikwidowanej w 1967 r. „Platerówki” sztandar został przekazany młodzieży Zespołu Szkół Ekonomicznych, który powstał w Zalesiu na terenie „Platerówki”. Sztandar umieszczony został w specjalnie do tego celu wykonanej gablocie, gdzie czekał cierpliwie na wskrzeszenie Szkoły im. Emilii Plater. ATPWOSM, Teczka – Materiały do wystawy na 35-lecie i 40-lecia Oddziału Stare Miasto TPW.

²⁰⁶ ATPW, Teczka – Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy 27 IV 1980–12 VI 1983, s. 16.

²⁰⁷ ATPWOSM, Teczka nr 5 – Sprawozdania Zarządu Głównego TPW 1967–1993. *Sprawozdanie Zarządu Oddziału Stare Miasto za okres od ostatniego Walnego Zebrania n/Oddziału t.j. od dnia 18 czerwca 1990 roku do dnia dzisiejszego t.j. 10 grudnia 1993 roku*. Załącznik nr 4 do sprawozdania, s. 1.

²⁰⁸ *Warszawskie średnie szkoły ogólnokształcące w latach 1918–1939...*, op. cit., s. 32–33.

²⁰⁹ T. Świątek, R. Chwiszczuk, *Od Sawy do Kamy, czyli kobiecy ruch społecznikowski*, Fundacja Cultus, Warszawa 2011, s. 32; ATPWOSM, Teczka nr 5 – Sprawozdania Zarządu Głównego TPW 1967–1993. *Sprawozdanie Zarządu Oddziału Stare Miasto za okres od ostatniego Walnego Zebrania n/Oddziału t.j. od dnia 18 czerwca 1990 roku do dnia dzisiejszego t.j. 10 grudnia 1993 roku*. Załącznik nr 9 do sprawozdania, s. 1.

²¹⁰ *Gimnazjum im. Królowy Anny Wazówny w Warszawie*, red. M. Żytkow, Warszawa 1987, s. 91.

Choć to był czas stanu wojennego, na uroczystość przybyło wielu członków parafii, żyjące nauczycielki i wychowanki, zaproszeni przedstawiciele instytucji, z którymi współpracowało m.in. Koło „Wazowianek”. Na granitowym głazie, który stanowił pomnik, wkomponowano znak szkoły i mosiężną tablicę z napisem: „Szkoły żeńskie im. Królowny Anny Wazówny Zboru Ewangelicko-Augsburskiego zawsze wierne humanizmowi i Polsce kierowane były przez gorących patriotów Helenę Bursche i zespół nauczycielski. W latach 1925–1939 mieściły się w budynku szkoły Kredytowa 2 w czasie wojny 1939–1944 w podziemiu. Wychowanki. Warszawa 1982”²¹¹.

Na rynku księgarskim ukazała się minimalistyczna monografia *Gimnazjum im. Królowny Anny Wazówny w Warszawie*, pod redakcją Marii Żytkow, opracowana i wydana staraniem jej wychowanek zrzeszonych w Kole przy Oddziale Stare Miasto²¹². Książeczka została wydana w 1987 roku, w bardzo małym nakładzie. Zawiera cenne informacje na temat życia szkoły, w tym spis nauczycieli, historię szkoły i spis maturzystek z lat 1932–1944, z uwzględnieniem nazwisk nauczycieli, uczennic, wychowanek i absolwentek, którzy zginęli lub zmarli w czasie II wojny światowej oraz w Powstaniu Warszawskim. Atmosfera spotkań Koła „Wazowianek” była bardzo koleżeńska, a wychowanki bardzo cieszyły się z dorocznych zjazdów. Niemalże na całe życie pozostała ogromna więź byłych uczennic ze szkołą. Wśród wychowanek, członkiń Koła wyróżniły się: Alina Chmielewska, która zorganizowała pierwsze spotkanie w Naczelnej Organizacji Technicznej; Barbara Osińska-Rzepakowska – w czasie jej działalności odsłonięto w 1982 roku tablicę pamiątkową, była jedną z współauterek wydanej w tym czasie książki o szkole; Maria Żytkow – przewodnicząca Koła „Wazowianek” w latach 1986 – 1990, redaktorka i współautorka książki *Gimnazjum im. Królowny Anny Wazówny w Warszawie*; Halina Jarecka – sekretarz Koła przez cały czas jego istnienia, prowadziła dokumentację dotyczącą działalności Koła, przygotowując sprawozdania na doroczne Zjazdy, organizując spotkania; Celina Wróbel – uczestniczyła w pracach Komisji Ochrony Pamiątek, zbierała materiały dotyczące szkoły, uczestniczyła w wydaniu książki o szkole i w pracach związanych z budową pamiątkowej tablicy upamiętniającej istnienie szkoły; Irena Franke – choć odmówiła bycia przewodniczącą Koła, była najważniejszą osobą w gronie wychowanek od początku istnienia Koła, inicjowała wiele działań, korespondowała z byłymi uczennicami, które mieszkają za granicą lub w Polsce²¹³.

²¹¹ Ibidem.

²¹² ATPWOSM, Teczka nr 5 – Sprawozdania Zarządu Głównego TPW 1967–1993. *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy w roku 1987*, s. 22.

²¹³ „Informator Parafii Ewangelicko-Augsburskiej Świętej Trójcy w Warszawie” 2007, nr 2, s. 25–26. Wydanie specjalne, numer poświęcony był Szkole Żeńskiej im. Królowny Anny Wazówny Zboru Ewangelicko-Augsburskiego w Warszawie.

Koło „Woldenberczyków” skupiało nieliczną grupę byłych więźniów obozów w Dössel i Woldenbergu (obecnie polski Dobiegniew)²¹⁴. Pod koniec 1942 roku do obozu jenieckiego dla oficerów w Dössel przeniesieni zostali z Oflagu IV C Colditz oficerowie polscy wydani przez Rumunów. Pierwsza grupa Polaków, licząca 495 oficerów i 172 ordynansów przybyła do obozu w Woldenbergu 28 maja 1940 roku. Koncentracja jeńców trwała do kwietnia 1942 roku, kiedy to przywieziono 804 oficerów z Oflagu XC Lubeka. Był to wówczas najwyższy stan osobowy w historii obozu: 6740 jeńców, w tym 5944 oficerów i 796 posiadających niższe stopnie wojskowe. Po 2 października 1944 roku w obozie znalazło się 103 oficerów, uczestników Powstania Warszawskiego²¹⁵. Z czasem członkowie Koła „Woldenberczyków” przenieśli się do organizacji kombatanckich i zaprzestali działalności w strukturach Towarzystwa.

W czerwcu 1978 roku powstało nowe Koło, dzięki Zofii Miklaszewskiej i Marii Horskiej, skupiające blisko 50 wychowanek pensji, założonej w 1902 roku przy ul. Kruczej 44 w Warszawie przez Antoninę Walicką. Rok wcześniej, przy życzliwej pomocy ks. biskupa Władysława Miziołka, miało miejsce odsłonięcie w kościele św. Aleksandra, zaprojektowanej przez Zofię Płużańską tablicy, poświęconej założycielce szkoły²¹⁶. Koło Wychowanek Gimnazjum i Liceum Żeńskiego Antoniny Walickiej czynnie uczestniczyło w 1981 roku w obchodach 70-lecia harcerstwa²¹⁷. Krakowscy instruktorzy Kregów Instruktorów Harcerskich im. Andrzeja Małkowskiego, w dniach 18–20 września 1981 roku na Błoniach w Krakowie, zorganizowali z tej okazji zlot. W jubileuszowym „Ognisku Harcerskim” uczestniczył m.in. ostatni Naczelnik „Szarych Szeregów” hm. Stanisław Broniewski ps. „Orsza”. Zlot w Krakowie przyniósł odnowę moralną harcerstwa i przywrócił tradycyjne metody wychowawcze. Ogółem wraz z organizatorami w Zlocie wzięło udział ok. 6 500 harcerzy, seniorów i gości²¹⁸. Tradycyjnie każdego roku – 13 czerwca – członkinie Koła spotykały się w kościele św. Aleksandra przy placu Trzech Krzyży, gdzie odprawiana była msza św. w intencji przełożonej szkoły Antoniny Walickiej, zmarłych profesorów i wychowanek. Absolwentki zbierały przez kilka lat wspomnienia o szkole, czego rezultatem była książka, recenzowana w Instytucie Badań Literackich PAN, wydana pod tytułem *Nasza szkoła przy ulicy Kruczej*, obejmująca 189 stron tekstu

²¹⁴ ATPW, *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy (TPW) w roku 1987*, s. 22.

²¹⁵ *Oflag II C Woldenberg – to brzmi jak tajemnica*, praca zbiorowa pod red. W. Dembka, Stowarzyszenie Woldenberczyków, Urząd Miejski w Dobiegniewie, Dobiegniew 2017, s. 7–8.

²¹⁶ *Warszawskie średnie szkoły ogólnokształcące w latach 1918–1939...*, op. cit., s. 34.

²¹⁷ ATPW, *Teczka – Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy 1983*, s. 16.

²¹⁸ https://archiwumharcerskie.pl/index.php?title=Kategoria:Jubileuszowy_Zlot_70-lecia_Harcerstwa [dostęp: 20.01.2023].

i fotografii. Została wydrukowana w Wydawnictwie „Myśl”, a sfinansowana ze składek byłych uczennic. Członkinie Koła zaangażowane były w przygotowanie wystawy w Muzeum Woli w 1991 roku, przekazując eksponaty i dokumenty²¹⁹. Z tego Koła pochodziła Halina Mikiewicz, przewodnicząca Komisji Rewizyjnej Oddziału Stare Miasto TPW, w 1991 roku Koło liczyło ok. 80 osób.

Koło Prywatnego Gimnazjum i Liceum im. Wandy z Posseltów Szachtmajerowej utworzono w latach 50., zostało zarejestrowane w Towarzystwie Przyjaciół Warszawy Oddział Stare Miasto w marcu 1979 roku. Skupiało ok. 100 absolwentek szkoły, która istniała w Warszawie od 1908 roku i mieściła się początkowo przy ul. Chmielnej 80, a następnie od 1932 roku w nowym kompleksie przy ul. Białobrzeskiej 44²²⁰. Do szkoły uczęszczały m.in. Wanda i Jadwiga Piłsudskie czy Ewa Pohoska, córka wiceprezydenta Warszawy Jana Pohoskiego. Pierwszą przewodniczącą Koła była Zofia Ślimińska, która pracowała społecznie w Zarządzie Głównym TPW, następnie Jadwiga Kotarbińska, także członek ZG TPW. Ostatnią przewodniczącą była Jolanta Kolczyńska, również członek władz ZG TPW²²¹. Członkiem Zarządu Oddziału Stare Miasto była Barbara Zawodna. Działała tu również bardzo aktywnie Anna Jodłowska, która jako nastolatka była konspiracji i przewoziła żywność do obozu przejściowego w Pruszkowie, funkcjonującego w 1944 roku jako Durchgangslager 121. W czasie wieloletniej działalności Koła zrealizowano wiele projektów. Ufundowano i wmurowano w 1987 roku tablicę pamiątkową w gmachu szkoły przy ul. Białobrzeskiej 44. Uroczystość odsłonięcia tablicy połączono ze zjazdem szkolnym, referatami oraz częścią artystyczną w wykonaniu dzieci ze Szkoły Podstawowej nr 9 im. gen. Stefana Grot-Roweckiego, mieszczącej się w dawnym budynku gimnazjum i liceum. Tablicę pamiątkową odsłoniła była nauczycielka Zofia Majewicz-Lisowska, siostrzenica marszałka Józefa Piłsudskiego²²². Napis na tablicy głosi:

²¹⁹ ATPWOSM, Teczka nr 5– Sprawozdania Zarządu Głównego TPW 1967–1993. *Sprawozdanie Zarządu Oddziału Stare Miasto za okres od ostatniego Walnego Zebrania n/Oddziału t.j. od dnia 18 czerwca 1990 roku do dnia dzisiejszego t.j. 10 grudnia 1993 roku*. Załącznik nr 11 do sprawozdania, s. 1–2.

²²⁰ A. Uziembło, *Zjazd Wychowanek byłego gimnazjum im. Szachtmajerowej. Zielone berety z koniczynką*, „Stolica” 1960, nr 19, s. 8.

²²¹ Jolanta Mirosława Kolczyńska z domu Zawadzka, ps. „Klara” (ur. 16 listopada 1928 w Warszawie, zm. 29 maja 2022 tamże), żołnierz AK, łączniczka Zgrupowania Chrobry II. W konspiracji była od 1942 r. Zajmowała się transportem broni z warszawskich magazynów do Puszczy Kampinoskiej. Wyszła z Warszawy po kapitulacji Powstania Warszawskiego z ludnością cywilną. Była członkiem prezydium Związku Powstańców Warszawskich oraz przewodniczącą Fundacji Gimnazjum Żeńskiego im. Wandy z Posseltów Szachtmajerowej. <https://www.1944.pl/powstanczebiogramy/jolanta-zawadzka,51502.html> [dostęp: 12.12.2022].

²²² ATPWOSM, Teczka – Materiały do wystawy na 35-lecie i 40-lecia Oddziału Stare Miasto TPW.

„W latach 1932–1944/ Mieściły się w tym gmachu Żeńskie Szkoły: Powszechna, Gimnazjum i Liceum Fundacji imienia Wandy z Posseltów Szachtmajerowej/ Swoją czterdziestoletnią 1908–1948/ działalnością pedagogiczną trwale zapisały się w historii m.st. Warszawy/ wpoily uczennicom prawość i umiłowanie Ojczyzny/ W czasie okupacji hitlerowskiej wielu nauczycieli i uczennic oddało życie za Ojczyznę/ Pamięci Założycielki szkół Jej siostr oraz poległych i pomordowanych pedagogów i koleżanek hołd składają wychowanki”.

Były uczennice opracowały cztery albumy, zawierające fotografie ze szczegółowymi opisami od początku istnienia szkoły, obrazujące jej historię. Opracowano ewidencję absolwentek szkoły, organizowano spotkania z młodzieżą szkoły współcześnie istniejącej, podczas których wygłaszano prelekcje dotyczące tej placówki, miasta Warszawy, Powstania Warszawskiego. Prezes Zarząd Głównego prof. Stanisław Lorentz spotkał się 22 kwietnia 1987 roku z przedstawicielkami Koła²²³. W 1991 roku Koło liczyło już tylko 206 członków. Co roku dwa zebrania przed świętami Bożego Narodzenia i Wielkanocy miały szczególny uroczysty charakter, zapraszano na nie najstarsze koleżanki przyjeżdżające niejednokrotnie w towarzystwie młodszych członków swoich rodzin. Zapraszano również już nieliczne żyjące jeszcze nauczycielki, kierownictwo szkoły oraz córki gen. Stefana Grota-Roweckiego, którego imię nosiła Szkoła Podstawowa nr 9 mieszcząca się w budynku dawnego gimnazjum przy ul. Biało-brzeskiej²²⁴. Pod koniec lat 80. i na początku lat 90. uwaga członkiń Koła skupiona była na działaniach związanych z odzyskaniem budynku szkoły przy ul. Biało-brzeskiej 44. Prowadzone intensywne starania przez reaktywowaną Fundację Szkół im. Wandy z Posseltów Szachtmajerowej były pilnie śledzone przez całe Koło, przy czynnym udziale w tych staraniach kilku koleżanek, a szczególnie Jolanty Kolczyńskiej, przewodniczącej Koła oraz Wandy Piłsudskiej, przewodniczącej Fundacji. Ówczesne władze szkolne w latach 1991–1992 zabroniły wstępu do budynku szkoły byłym wychowankom. Było to ze stratą dla wówczas uczącej się młodzieży w Szkole Podstawowej nr 9, w dawnym budynku przedwojennego gimnazjum, gdyż członkinie Koła przez wiele lat organizowały tam wspólne uroczystości z prelekcjami Koła i występami artystycznymi młodzieży. Prelekcje dotyczyły wspomnień odnoszących się do tradycji szkoły, stosowanych w niej metod wychowawczych, wspomnień o tajnym nauczaniu w okresie okupacji i udziale uczennic szkoły w zgrupowaniach bojowych oraz

²²³ ATPWOSM, Teczka nr 5 – Sprawozdania Zarządu Głównego TPW 1967–1993. *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy w roku 1987*, s. 22.

²²⁴ ATPWOSM, Teczka nr 5 – Sprawozdania Zarządu Głównego TPW 1967–1993. *Sprawozdanie Zarządu Oddziału Stare Miasto za okres od ostatniego Walnego Zebrania n/Oddziału t.j. od dnia 18 czerwca 1990 roku do dnia dzisiejszego t.j. 10 grudnia 1993 roku*. Załącznik nr 5 do sprawozdania, s. 1–2.

w Szarych Szeregach²²⁵. Koło dwa razy w roku zamawiało mszę św., w maju i we wrześniu, w intencji pomordowanych pedagogów i uczennic oraz za zmarłą przełożoną, dyrektorke i ich siostry-nauczycielki. Msza św. odprawiana była w kościele św. Jakuba przy placu Narutowicza (parafialnym kościele szkoły), wygłaszane było wówczas homilie na podstawie dostarczanych przez członkinie Koła materiałów zawierających akcenty nawiązujące do tradycji szkoły. We wrześniu zamawiano mszę św. w kościele Karola Boromeusza przy ul. Powązkowskiej w intencji zmarłych fundatorek i założycielek szkoły, nauczycieli i uczennic, dla uczczenia pamięci warszawskich środowisk szkolnych²²⁶. Członkinie Koła były zaangażowane przy powstaniu publikacji *Zielone berety z „koniczynką”*. *Dzieje szkół Fundacji im. Wandy z Posseltów Szachtmajerowej 1905–1945*, która została wydana dopiero w 2012 roku przez Muzeum Historyczne m.st. Warszawy²²⁷.

Koło Wychowanek Prywatnego Gimnazjum i Liceum Zofii Kurmanowej zostało przyłączone do Oddziału Stare Miasto w 1983 roku. Żeńska, humanistyczna szkoła Zofii Kurmanowej przed wojną mieściła się przy ul. Brackiej 9 w Warszawie. Pierwszą przewodniczącą Koła była Stefania Kowalska, nauczycielka matematyki, w czasie okupacji zasłużony żołnierz Batalionu Armii Krajowej „Parasol”, zaś Maria Cydzik-Krzyżanowska zaangażowana przy organizacji obchodów 30-lecia szkoły w 1933 roku, uznana została dożywotnim honorowym prezesem Koła²²⁸. W roku 1958, z okazji zjazdu wychowanek szkoły, Koło zostało reaktywowane i rozpoczęło swą nową działalność. Spotkania odbywały się w mieszkaniu dr Marii Cydzik-Krzyżanowskiej. Absolwentki podtrzymywały więzi koleżeńskie, gromadziły dokumentację archiwalną. Dzięki inicjatywie i staraniom dr Krystyny Stopczyńskiej, która była lekarzem psychiatrii, Koło Wychowanek Prywatnego Gimnazjum i Liceum Zofii Kurmanowej dołączyło do Oddziału Stare Miasto TPW. Celem działalności Koła było ocalenie od zapomnienia faktów z historii szkoły, gromadzenie i zabezpieczenie dokumentacji archiwalnej, podtrzymywanie więzi koleżeńskich i samopomoc, opieka nad grobami koleżanek i nauczycieli szkoły. Wychowanki ufundowały dwie tablice pamiątkowe. Jedną w 1984 roku w Kaplicy Matki Bożej Nieustającej Pomocy przy

²²⁵ Ibidem.

²²⁶ Ibidem.

²²⁷ *Zielone berety z „koniczynką”*. *Dzieje szkół Fundacji im. Wandy z Posseltów Szachtmajerowej 1905–1948*, red. A. Sołtan, Muzeum Historyczne m.st. Warszawy, Warszawa 2012, ss. 377.

²²⁸ Koło wychowanek szkoły Zofii Kurmanowej sięga swymi korzeniami roku 1908, kiedy powstało Koło Absolwentek. Jego inicjatorką, założycielką i przewodniczącą była jedna z ówczesnych maturzystek, wielce później zasłużona dla rozszerzania działalności i dla podtrzymywania spójności grupy oraz gromadzenia dokumentacji Maria Cydzik-Krzyżanowska, znana w latach późniejszych doktor stomatologii; ATPWO-SM, Teczka – Materiały do wystawy na 35-lecie i 40-lecie Oddziału Stare Miasto TPW.

ul. Wilczej w Warszawie, poświęconą Zofii Kurmanowej, założycielce i przełożonej szkoły oraz Lucynie Kalinowskiej, dyrektorce szkoły od 1938 roku²²⁹. Drugą tablicę umieszczono w budynku Domu Opieki dla Dzieci w Józefowie, gdzie mieściło się letnisko szkoły. Koło uczestniczyło w zorganizowaniu wystawy w Muzeum Woli na temat średnich szkół warszawskich. W 1991 roku został opublikowany artykuł autorstwa Alicji Kaczyńskiej absolwentki szkoły, przedstawiający dzieje Gimnazjum i Liceum Zofii Kurmanowej od początku jej założenia w 1903 roku²³⁰.

W dniu 24 kwietnia 1983 roku, z inicjatywy Haliny Szadujkis-Lincel, grono wychowanek Gimnazjum im. Leonii Rudzkiej zwróciło się do Zarządu Oddziału Stare Miasto TPW z prośbą o przyjęcie do Towarzystwa Przyjaciół Warszawy i utworzenie Koła. Prywatne Gimnazjum i Liceum im. Leonii Rudzkiej, utrzymywane przez Aleksandrę Przyremblową, mieściło się przed wojną przy ul. Zielnej 13 w Warszawie²³¹. Pierwsze zebranie założycielskie odbyło się we wrześniu 1983 roku, wybrano Zarząd Koła: Barbara Kuleszyna została przewodniczącą, Irena Ejsmont-Zabłocka – skarbnikiem, Waława Iwańska-Janus – sekretarzem. Zarząd działał w niezmiennym składzie do roku 1997. Dla podkreślenia kontynuacji pracy i działalności przedwojennego Koła, wybrano Zofię Bratkowską-Szklarską na honorową przewodniczącą Koła (zmarła 12 września 1992 roku). Wychowanki dbały o dziedzictwo szkoły, pamięć o jej długoletniej przełożonej Leonii Rudzkiej, dyrektorach i gronie nauczycielskim. Członkinie Koła nie dysponowały żadną ewidencją dotyczącą wychowanek i nauczycieli. Zamieszczono anons w tygodniku „Stolica” o powstaniu Koła i miejscu spotkań. Rozesłano ankietę, która miała rozszerzyć informacje o nauczycielach, kolegach z lat przedwojennych i z czasów tajnego nauczania, co było bardzo ważne dla opracowania historii szkoły. Rozpoczęto analizę napływających dokumentów, dotyczących historii placówki. Do opracowania dokumentów powołano w końcu 1984 roku Sekcję Historyczną pod kierunkiem Krystyny Tubiańskiej. Do listopada 1993 roku zebrano 118 jednostek ikonograficznych, 47 publikacji, w tym artykuły, fragmenty książek i 77 pozycji rękopiśmiennych²³². Na wiosnę

²²⁹ M. Kornaś, L. Czermińska, *Historia Kaplicy pod wezwaniem Matki Bożej Nieustającej Pomocy przy ul. Wilczej w Warszawie*, „Nasz Przeszłość” 2019, t. 131, s. 210.

²³⁰ A. Kaczyńska, *Pod znakiem „książki i złotego pióra”, czyli dzieje szkoły Zofii z Wróblewskich Kurmanowej w Warszawie w latach 1903–1944*, „Almanach Muzealny” 2013, nr 7, s. 212–237. Zebrane materiały dotyczące szkoły zostały przekazane przez członkinie Koła do Archiwum Państwowego w Warszawie.

²³¹ S. Konarski, *Warszawskie średnie...*, op. cit., s. 234.

²³² ATPWOSM, Teczka nr 5 – Sprawozdania Zarządu Głównego TPW 1967–1993. *Sprawozdanie Zarządu Oddziału Stare Miasto za okres od ostatniego Walnego Zebrania n/Oddziału tj. od dnia 18 czerwca 1990 roku do dnia dzisiejszego t.j. 10 grudnia 1993 roku*. Załącznik nr 8 do sprawozdania, s. 1–2. Część materiałów przekazano później do Stołecznego Muzeum Edukacji, przy ul. Jezuickiej 4, które nigdy nie powstało.

1987 roku rozpoczęto przygotowania do obchodów 100-lecia szkoły i uczczenia pamięci o przełożonej Leonii Rudzkiej. Ogólne kierownictwo nad organizacją obchodów objęła przewodnicząca Koła Barbara Kozłowska-Kuleszyna, przy współpracy 16 koleżanek, które zbierały fundusze, prowadziły korespondencję, organizowały spotkanie koleżeńskie. Członkinie Koła doprowadziły do umieszczenie nazwiska Leonii Rudzkiej na tablicy pamiątkowej w dziale Nauka i Oświata, usytuowanej przy Bramie św. Honoraty Cmentarza Stare Powązki. Dzięki funduszom otrzymanym od Hanny Awotyń-Blajer z Kanady, ufundowano tablicę pamiątkową z medalem – popiersiem Leonii Rudzkiej. Projekt medalu sporządziła, jako dar, artystka rzeźbiarka Grażyna Roman-Dobrowolska, córka wychowanki szkoły Halszki Elżbiety Skąpskiej-Romanowej. Tablicę umieszczono w kościele św. Krzyża przy Krakowskim Przedmieściu. Uroczystość obchodów 100. rocznicy szkoły miała miejsce 24 października 1987 roku. Po mszy św. tablica została poświęcona i odsłonięta, następnie została otwarta wystawa pamiątek szkolnych, składająca się z fotografii, publikacji, zamieszczony został na wystawie wykaz nauczycieli. W prasie ukazały się artykuły i wzmianki, a radio nadało reportaż o szkole Leonii Rudzkiej. Prezes TPW prof. Stanisław Lorentz przesłał list do Koła, który został odczytany podczas uroczystości. W spotkaniu uczestniczyła nauczycielka historii – Wanda Maciejewska. Po części oficjalnej odbyło się spotkanie koleżeńskie, w kawiarni „Harenda”, w którym uczestniczyło 120 osób. W październiku 1990 roku ze zbioru zgromadzonych przez Koło dokumentów, wybrano 27 eksponatów i przekazano na wystawę „Warszawskie średnie szkoły ogólnokształcące w latach 1918–1939” zorganizowaną przez Oddział Stare Miasto w Muzeum Woli²³³. Na podstawie zgromadzonych dokumentów i kwerend w bibliotekach, Sekcja Historyczna przygotowała opracowanie monograficzne, obejmujące obszerną biografię Leonii Rudzkiej, historię szkoły w latach 1887–1944 oraz wykazy profesorów i absolwentek szkoły. Książka, dzięki byłym uczennicom, po latach została wydana w niedużym nakładzie, opracowała ją Krystyna Tubiańska, przy współudziale Barbary Kuleszyny, Marii Leskiej, Janiny Cygańskiej, Ireny Frąckowiak, Wacławy Janus, Toli Sander²³⁴. Jedną z działaczek Koła była Maria Leska, która związała się z całym Towarzystwem Przyjaciół Warszawy na wiele lat²³⁵.

²³³ ATPWOSM, Teczka – Materiały do wystawy na 35-lecie i 40-lecia Oddziału Stare Miasto TPW.

²³⁴ *Leonia Rudzka i jej szkoła w Warszawie przy ul. Zielnej 13: (1887–1944)*, Koło Wychowanek Gimnazjum i Liceum im. Leonii Rudzkiej, Warszawa 1998, ss. 24.

²³⁵ Maria (Bonifacja) z domu Woźniak Leska ps. „Maryla” (ur. 14 lipca 1921 w Warszawie, zm. 28 kwietnia 2014 tamże) z wykształcenia prawnik, dr nauk humanistycznych. Była w konspiracji od kwietnia 1941 – VI Obwód (Praga) Warszawskiego Okręgu Armii Krajowej – Praski Batalion Saperów – pluton 60. W czasie Powstania Warszawskiego przeszła szlak bojowy na Pradze jako łączniczka. Była żoną Kazimierza Leskiego ps. „Bradel” (1912–2000) jednego z najwybitniejszych żołnierzy AK,

Koło Wychowanek Prywatnego Żeńskiego Gimnazjum i Liceum Anny Jakubowskiej działało od 1984 roku. Do szkoły o profilu humanistycznym uczęszczały dziewczęta z rodzin robotniczych i urzędniczych. Wiele uczennic korzystało z ulg w opłatach chesnego. Nauczanie tajne w zakresie gimnazjalnym i licealnym odbywało się w tej szkole przez cały czas okupacji. Przed powstaniem Koła, wychowanki szkoły doprowadziły w 1983 roku do umieszczenia na ścianie kamienicy Pod Gryfami przy placu Trzech Krzyży 18, gdzie mieściło się Gimnazjum i Liceum Anny Jakubowskiej tablicy pamiątkowej z napisem²³⁶: „1918 NAUKA OJCZYŻNA CNOTA / W TYM DOMU / ZAŁOŻYŁA / GIMNAZJUM ŻEŃSKIE / W ROKU ODZYSKANIA NIEPODLEGŁOŚCI / ANNA / JAKUBOWSKA / WIELKA PATRIOTKA I PEDAGOG / W LATACH 1916–18 PROWADZIŁA / W MOSKWIĘ POLSKĄ SZKOŁĘ / W STOLICY DZIAŁAŁA DO WYBUCHU / POWSTANIA WARSZAWSKIEGO / PAMIĘCI PRZEŁOŻONEJ I PROFESORÓW / 1983”²³⁷.

We wrześniu 1988 roku, w 70. rocznicę założenia szkoły, w dawnym budynku szkolnym odbyło się uroczyste spotkanie połączone z otwarciem wystawy fotografii z okresu działalności polskiej szkoły w Moskwie w latach 1915–1918 oraz z lat przedwojennych i okupacji²³⁸. Członkinie Koła gromadziły materiały archiwalne dotyczące historii szkoły. Obchodziły każdą rocznicę założenia szkoły, poprzez uczestnictwo we mszy św., celebrowanej przez prefekta ks. dr. Edwarda Święckiego. W pierwszą sobotę listopada każdego roku wychowanki składały kwiaty na grobie przełożonej Anny Jakubowskiej, która zginęła tragicznie i została pochowana na cmentarzu Powązkowskim. Utrzymywały także kontakt z dwojgiem żyjących profesorów i ich rodzinami. Rok 1992 był trudny dla członkiń Koła, gdyż zmarły ich trzy koleżanki, w tym wieloletnia przewodnicząca Koła – Józefa Zwierzchowska²³⁹.

bohatera kontrwywiadu AK w czasie II wojny światowej, szefa komórki „666”, podczas Powstania Warszawskiego organizatora i dowódcy 1. kompanii w batalionie AK „Miłosz”. Zasłużona działaczka Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, od 1984 roku w TPW Oddział Stare Miasto, od 1996 w Zarządzie Głównym TPW, w latach 2000–2008 przewodnicząca Komisji Historycznej TPW. Działała społecznie w Światowym Związku Żołnierzy Armii Krajowej, PTTK, AZS, Stowarzyszeniu Wynalazców i Racjonalizatorów. Ostatnie lata swojego życia spędziła w Domu Kombatan-ta w Warszawie przy ul. Sterniczej; <https://www.1944.pl/powstancze-biogramy/maria-bonifacja-wozniak,49961.html> [dostęp: 20.12.2022].

²³⁶ A. Ignatowicz, *Tajna oświata i wychowanie w okupowanej Warszawie*, Bellona, Warszawa 2009, s. 67.

²³⁷ S. Cieplowski, op. cit., s. 321–322.

²³⁸ *Warszawskie średnie szkoły ogólnokształcące...*, op. cit., s. 32.

²³⁹ ATPWOSM, Teczka nr 5 – Sprawozdania Zarządu Głównego TPW 1967–1993. *Sprawozdanie Zarządu Oddziału Stare Miasto za okres od ostatniego Walnego Zebrania n/Oddziału tj. od dnia 18 czerwca 1990 roku do dnia dzisiejszego t.j. 10 grudnia 1993 roku*. Załącznik nr 9 do sprawozdania, s. 1.

Odrębny charakter miało założone w 1986 roku Koło Wychowanków Szkoły Medycznej doc. Jana Zaorskiego i Tajnego Nauczania Medycyny (w okresie II wojny światowej)²⁴⁰. Koło założone w 1985 roku skupiało lekarzy, byłych studentów tajnego nauczania medycyny. Prywatna Szkoła Zawodowa dla Pomocniczego Personelu Sanitarnego w Warszawie dr. Jana Zaorskiego (Private Fachschule für Sanitats Flilfpersonal in Warschau) otwarta została 4 marca 1941 roku. Jesienią 1940 roku dr Jan Zaorski otrzymał od tajnej Rady Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Warszawskiego zadanie zorganizowania studiów medycznych dla warszawskiej młodzieży. 4 października 1943 roku został wraz z synem Andrzejem aresztowany przez gestapo i uwięziony na Pawiaku²⁴¹. Po kilku miesiącach, dzięki staraniom żony i innych osób, zostali zwolnieni. Jan Zaorski powrócił do swej pracy, jako dyrektor szkoły, gdzie kształcił kadrę medyczną aż do wybuchu Powstania Warszawskiego. Do wiosny 1944 roku szkoła miała ok. 1 990 słuchaczy. W czasie Powstania był naczelnym chirurgiem szpitala w gmachu PKO róg Jasnej i Świętokrzyskiej. Stracił wszystko, co posiadał. Zniszczeniu uległy także dobra szkoły i wszystkie dokumenty²⁴².

W 1987 roku przy Oddziale Stare Miasto działało 13 Kół zainteresowań zrzeszających 875 osób. Koła skupiały już nieliczną grupę byłych więźniów obozów Dössel i Woldenbergu (22 osoby), wychowanków Liceum Krzemienieckiego (62 osoby), wychowanków gimnazjum w Płocku (42 osoby), nieistniejących już gimnazjów i liceów warszawskich: Wojciecha Górskiego (116 osób), Anny Jakubowskiej (79 osób), Zofii Kurmanowej (55 osób), im. Emilii Plater (123 osoby), Leonii Rudzkiej (87 osób), Wandy Posselt-Szachtmajerowej (71), Antoniny Walickiej (65 osób), im. Królowny Anny Wazówny (96 osób) i Szkoły prof. Jana Zaorskiego – tajne nauczanie medycyny w okresie okupacji (57 członków)²⁴³. Przy Oddziale działało także Koło Środowiskowe Adwokatów przy Naczelnej Radzie Adwokackiej, zrzeszające w 1987 roku 32 osoby oraz emerytowanych nauczycieli przy Stołecznym Domu Kultury Nauczyciela, liczące 15 członków²⁴⁴.

Koło „Siedlczan” miało charakter nie tylko towarzyski, dbano o sprawy bytowe członków oraz kulturalno-oświatowe. Członkowie Koła interesowali się sprawami rozwoju ich rodzinnego miasta – Siedlec, okresem walki zbrojnej z okupantem, w którym wielu członków brało udział. Byli też inicjatorami

²⁴⁰ ATPW, Teczka – *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy od 12 czerwca 1983 roku do 27 września 1986 roku*, s. 21.

²⁴¹ R. Domańska, *Pawiak więzienie gestapo. Kronika 1939–1944*, Książka i Wiedza, Warszawa 1978, s. 356.

²⁴² *Tajne studia medyczne w Warszawie 1940–1944*, red. A. Zaorski, Towarzystwo Lekarskie Warszawskie, Warszawa 2004, ss. 285.

²⁴³ ATPWOSM, Teczka nr 5 – *Sprawozdania Zarządu Głównego TPW 1967–1993. Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy w roku 1987*, s. 22.

²⁴⁴ *Ibidem*, s. 21.

i współorganizatorami uroczystości, takich jak ufundowanie oraz odsłonięcie tablicy pamiątkowej i pomnika poświęconego poległym żołnierzom Armii Krajowej²⁴⁵. W Kole, które działało od 1988 roku, skupiali się wychowankowie szkół siedleckich: Gimnazjum i Liceum Żeńskiego im. Królowej Jadwigi oraz Gimnazjum i Liceum Męskiego im. Bolesława Prusa i im. Stefana Żółkiewskiego, absolwenci z lat 1940–1950.

Od 1988 roku przy Oddziale Stare Miasto ożywioną działalność prowadziło Koło Wychowanek Gimnazjum Filologicznego Zofii Sierpińskiej²⁴⁶. Wychowanki doprowadziły do wmurowania i odsłonięcia w maju 1988 roku tablicy pamiątkowej na frontowej ścianie budynku przy ul. Marszałkowskiej 53 (obecny adres): „W latach 1903–1939 / przy ul. Marszałkowskiej nr 63 mieściło się / Żeńskie Gimnazjum / Zofii Sierpińskiej / Niezapomnianej założycielce i przełożonej / oraz pedagogom / w głębokim hołdzie wychowanki Warszawa 1988”²⁴⁷.

Tablicę ufundowały absolwentki szkoły z własnych środków, dzięki zapobiegliwości Krystyny Piekarczanki-Godyńskiej. W uroczystości wzięło udział ponad 100 osób. Na początku 1989 roku Koło liczyło 22 osoby. Spotkanie wychowanek miały raczej charakter towarzyski. Koło aktywnie zaangażowało się w organizację wystawy w Muzeum Woli o warszawskich szkołach w latach 1918–1939, wystawiło tam 14 eksponatów. Prowadzono własną Kronikę, gromadzono wspomnienia o szkole. Wśród pamiątek i zbiorów Koła znalazły się m.in.: oryginalna tarcza uczniowska, oryginalny znaczek na берет w formie monogramu Gimnazjum Zofii Sierpińskiej, album z lat 1915–1918 z fotografiami Zofii Sierpińskiej, pedagogów i uczennic. Ponadto Koło dysponowało albumem z fotografiami gmachu szkoły z początku XX wieku oraz obrazującymi życie szkoły po II wojnie światowej. Na pierwszym spotkaniu został wybrany Zarząd Koła: Halina Koczorowska – przewodnicząca, Zofia Banaszak – skarbnik, Maria Eytner – sekretarz²⁴⁸. Członkinie Koła opiekowały się grobem przełożonej Zofii Sierpińskiej na cmentarzu Stare Powązki. Na niektóre spotkania organizowane

²⁴⁵ ATPWOSM, Teczka nr 5 – Sprawozdania Zarządu Głównego TPW 1967–1993. *Sprawozdanie Zarządu Oddziału Stare Miasto za okres od ostatniego Walnego Zebrania n/Oddziału tj. od dnia 18 czerwca 1990 roku do dnia dzisiejszego t.j. 10 grudnia 1993 roku*. Załącznik nr 1, s. 1–2.

²⁴⁶ Gimnazjum Filologiczne Żeńskie Zofii Sierpińskiej działało do 1931 r., następnie zostało przekształcone w Prywatne Gimnazjum i Liceum Stowarzyszenia Szkolnego pod wezwaniem św. Zofii (nr szkoły: 132), założone przez Zofię Sierpińską, działało w latach 1931–1937 przy ul. Marszałkowskiej 63 w Warszawie. S. Konarski, *Warszawskie średnie...*, op. cit., s. 237–238.

²⁴⁷ S. Cieplowski, op. cit., s. 170.

²⁴⁸ ATPWOSM, Teczka nr 5 – Sprawozdania Zarządu Głównego TPW 1967–1993. *Sprawozdanie Zarządu Oddziału Stare Miasto za okres od ostatniego Walnego Zebrania n/Oddziału tj. od dnia 18 czerwca 1990 roku do dnia dzisiejszego t.j. 10 grudnia 1993 roku*. Załącznik nr 7 do sprawozdania, s. 1–2.

przez Koło zapraszani byli najbliżsi członkowie rodzin i jedyna wówczas żyjąca nauczycielka Irena Justowa.

W 1989 roku część Koła Wychowanek Prywatnego Gimnazjum i Liceum im. Zofii Wołowskiej przeniósła swoją działalność z mokotowskiego Oddziału do Oddziału Stare Miasto TPW. Były to głównie absolwentki, kończące szkołę od 1932 roku za czasów Władysławy Mielczarskiej, która po śmierci właścicielki szkoły Zofii Wołowskiej została dyrektorką. Podejmowane inicjatywy skupione były głównie na pomocy materialnej udzielanej najstarszym absolwentom szkoły. Młodsze koleżanki odwiedzały w domach najstarsze. Koło organizowało spotkania okolicznościowe z okazji świąt Bożego Narodzenia czy Wielkanocy oraz w rocznicę śmierci Zofii Wołowskiej, połączone z nabożeństwem i składaniem kwiatów na grobie przełożonej szkoły na Powązkach. Od początku istnienia Koła wychowanki prowadziły kronikę i album pamiątkowy ze zdjęciami profesorów i absolwentek wszystkich roczników maturalnych. Przygotowały materiały do drugiego tomu wydanej wcześniej monografii szkoły²⁴⁹.

Koło Szarych Szeregów „Łoza” powstało w 1990 roku. Członkami byli harcerze Szarych Szeregów Hufca „Łoza” w Łowiczu, którzy po II wojnie światowej zamieszkali w Warszawie. Członkowie Koła, mieszkający od wielu lat w Warszawie, uczestniczyli w jej odbudowie ze zniszczeń wojennych i jej rozbudowie. Tu rodziły się i wykształciły ich dzieci, dorastali wnukowie. Wcześniej byli zrzeszeni w Środowisku (1985), a później w Stowarzyszeniu Szarych Szeregów (1990), uczestniczyli w uroczystościach patriotycznych i historycznych, poświęconych pamięci Powstania Warszawskiego, walk Szarych Szeregów i ofiar ludności cywilnej²⁵⁰.

Ostatnim ważnym wydarzeniem w pracy Zarządu Oddziału Stare Miasto TPW w omawianym okresie, była organizacja wystawy składającej się z pamiątek po gimnazjach przedwojennych Warszawy, którą z wielkim wysiłkiem w 1991 roku zorganizował w Muzeum Woli wiceprezes Oddziału Sławomir Modzelewski²⁵¹. Wystawie towarzyszyła sesja popularnonaukowa poświęcona dzieciom „Warszawskich średnich szkół ogólnokształcących w latach

²⁴⁹ ATPWOSM, Teczka nr 5 – Sprawozdania Zarządu Głównego TPW 1967–1993. *Sprawozdanie Zarządu Oddziału Stare Miasto za okres od ostatniego Walnego Zebrania n/Oddziału tj. od dnia 18 czerwca 1990 roku do dnia dzisiejszego t.j. 10 grudnia 1993 roku*. Załącznik nr 10 do sprawozdania, s. 1–2.

²⁵⁰ ATPWOSM, Teczka nr 5 – Sprawozdania Zarządu Głównego TPW 1967–1993. *Sprawozdanie Zarządu Oddziału Stare Miasto za okres od ostatniego Walnego Zebrania n/Oddziału tj. od dnia 18 czerwca 1990 roku do dnia dzisiejszego t.j. 10 grudnia 1993 roku*. Załącznik nr 4, s. 1–2.

²⁵¹ ATPWOSM, Teczka nr 5 – Sprawozdania Zarządu Głównego TPW 1967–1993. *Sprawozdanie Zarządu Oddziału Stare Miasto za okres od ostatniego Walnego Zebrania n/Oddziału tj. od dnia 18 czerwca 1990 roku do dnia dzisiejszego t.j. 10 grudnia 1993 roku*, s. 2.

1918–1939”, zorganizowana 10 października 1991 roku w Muzeum Woli, oddziale Muzeum Historycznego m.st. Warszawy. Referaty wygłosili: dr Jolanta Niklewska – *Średnie szkoły Warszawy w przededniu odzyskania niepodległości* i prof. Stefan Kieniewicz – *Historia średnich szkół ogólnokształcących w Warszawie*. Komunikaty przedstawili: dr Stanisław Konarski – *Dzieje Gimnazjum i Liceum im. Mikołaja Reya w okresie międzywojennym*, dr Anna Dunin-Wąsowicz – *Szkoła Heleny Rzeszotarskiej na Pradze*, dr Danuta Reychmanowa – *Historia Państwowego Liceum i Gimnazjum im. M. Curie-Skłodowskiej w latach 1918–1939*, dr Krystyna Michalska-Bagdasarian – *Szkoła im. K. Hoffmanowej w dwudziestoleciu międzywojennym*, Elżbieta Kozłowska – *Średnie szkolnictwo zawodowe w latach 1918–1939*, inż. Sławomir Modzelewski – *Koła stowarzyszeń byłych wychowanków*, Lidia Świerczek – *Z prac nad organizacją wystawy*.

Przy Oddziale Stare Miasto działało także Koło PKP Grodzisk, skupiające tamtejszych przyjaciół Warszawy. W 1970 roku powstało w Lokomotywowni Grodzisk Mazowiecki kolejarskie Koło Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. Założycielem Koła i jego prezesem był Józef Grzelak. Koło organizowało wycieczki do stolicy, odczyty, wystawy książek, fotografii, prac malarskich i projekcję filmów poświęconych stolicy, w ten sposób popularyzowało problematykę warszawską wśród kolejarzy z WKD i ich rodzin²⁵².

5.10. Oddział Wola

Oddział Wola Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, z siedzibą przy XXIV Liceum Ogólnokształcącym w Warszawie przy ul. Ożarowskiej 71, został powołany przez Zarząd Główny TPW Uchwałą nr 19 z dnia 2 listopada 1966 roku. Na zebraniu założycielskim 27 października 1966 roku wybrano pierwszy Zarząd Oddziału Wola TPW²⁵³. Oddział Wola TPW rozpoczął swoją działalność,

²⁵² 50 lat Warszawskiej Kolei Dojazdowej (EKD), Grodzisk Mazowiecki 1977, s. 18.

²⁵³ ATPW, Teczka – Oddział Wola TPW. Pismo, L.dz. 183/66. Piotr Konopka – prezes; Waław Ściwiarski – wiceprezes; Irena Grycewicz – sekretarz; Zofia Bąk – skarbnik; członkowie: Kazimierz Sobczak, Krystyna Kaniewska. W skład pierwszej Komisji Rewizyjnej weszli: Czesław Olesza – przewodniczący; członkowie – Krystyna Krasucka, Jadwiga Felczyńska, Marian Bińkowski. Od 13 grudnia 1967 r. w skład Zarządu Oddziału Wola TPW wchodzili: prezes – inż. Ryszard Łazarski; wiceprezesi – Franciszek Januszkiewicz, Teresa Lenartowicz, Waław Ściwiarski; sekretarz – Krystyna Filipowicz; skarbnik – Helena Kaniewska; członkowie – Kazimiera Galińska, dr Miron Paciorkiewicz, Ryszard Szadaj, Tadeusz Werner. Od 10 kwietnia 1980 r. Zarząd Oddziału Wola TPW funkcjonował w następującym składzie: prezes dr Józef Kazimierski, wiceprezesi – Franciszek Góralczyk, Zenon Sutarczyk, doc. dr hab. inż. Andrzej Horodecki, sekretarz – Stanisława Stimac, skarbnik – Maria Hodbod, członkowie – Danuta Szczepańska-Chojnowska, inż. Włodzimierz Starosolski. Z dniem 19 września 1980 r. dokooptowano do składu Zarządu Zbigniewa Sokołowskiego

skupiając się na sprawach dzielnicy. Od samego początku kontynuował działania podjęte przez Towarzystwo Przyjaciół Woli, które było powołane do życia w 1916 roku, a działało do wybuchu wojny w 1939 roku. Wielu członków wolskiego Oddziału TPW pamiętało okres przedwojennego Towarzystwa, jego zastugi dla Warszawy i samej dzielnicy Wola. Wielu członków Towarzystwa Przyjaciół Warszawy Oddział Wola należało także do historycznego przedwojennego stowarzyszenia. Zawsze podkreślano i przypominano o działalności Towarzystwa Przyjaciół Woli, opisując z kronikarską pasją historię w „Biuletynach” Oddziału Wola TPW. Kontynuowano działania na rzecz mieszkańców Woli podjęte przez przedwojenne Towarzystwo. 3 czerwca 1969 roku odbyło się Walne Zebranie Członków Towarzystwa Przyjaciół Warszawy Oddział Wola, na którym podsumowano działalność za okres od grudnia 1967 roku. W tym czasie Oddział Wola przygotował 15 imprez, spotkania z uczestnikami walk na Woli podczas II wojny światowej, w tym uczestnikami Powstania Warszawskiego. Zorganizowano odczyty, wycieczki, akademie i koncerty. Zarząd Oddziału Wola zainicjował akcję wśród młodzieży szkolnej, do tej pory zawiązały się już 23 koła szkolne TPW, wydawano informatory dla członków, ukazały się trzy numery zawierające obok informacji o bieżącej działalności Oddziału również artykuły o sytuacji gospodarczej dzielnicy, perspektywach jej rozwoju, prace popularnonaukowe z historii Woli. Walnemu Zebraniu towarzyszyła wystawa wydawnictw i druków związanych tematycznie z dziejami Woli, zorganizowana przez Archiwum Państwowe m.st. Warszawy i Województwa Warszawskiego. Dyrektor Archiwum Józef Kazimierski, zarazem jeden z członków

(zrezygnował w 1981 r. z powodu choroby), z dniem 6 października 1981 r. w skład Zarządu weszła Ariadna Pieniążek. ATPW, Teczka – Oddział Wola. *Informacja o działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy Oddział Wola za okres 1980/1982 oraz plan zadań na okres 1983–1985*, s. 1–2. W dniu 1 marca 1983 r. na Walnym Zebraniu Członków Oddziału Wola TPW wybrano nowy Zarząd Oddziału Wola w składzie: prezes – inż. arch. Stanisław Czechak, wiceprezesi – Franciszek Góralczyk, Barbara Tutak, sekretarz – Stanisława Stimac, skarbnik – vacat. ATPW, Teczka – Oddział Wola. *Protokół nr 3/1983 z posiedzenia Zarządu Oddziału Wola TPW w dniu 15 marca 1983 r.* W 1986 r. w skład Zarządu Oddziału Wola TPW wchodził: prezes – Stanisław Czechak, wiceprezesi – Franciszek Góralczyk, Marek Wagner (kierownik Muzeum Woli), sekretarz – Stanisława Stimac, członkowie – Andrzej Balcerzak, Teresa Czarnecka, Marta Dobrowolska, Andrzej Horodecki – przewodniczący Komisji Ochrony Zabytków, Maria Kowalczykowa – przewodnicząca Komisji Organizacyjnej, Maria Kowalczyk – przewodnicząca Komisji Młodzieżowej, Janina Teresa Kowalska – przewodnicząca Komisji Historycznej, Jan Lusiński, Ariadna Pieniążek, Zenon Sutarczyk, Marek Tarczyński. ATPW, Teczka – Oddział Wola. *Protokół Zwyczajnego Walnego Zebrania Sprawozdawczo-Wyborczego Członków Oddziału Wola TPW w dniu 14 kwietnia 1986 roku w siedzibie Klubu MPiK przy ul. Wolskiej 4*, s. 13.

Zarządu Oddziału, wygłosił referat *Wola – stan i potrzeby badań*. W części artystycznej spotkania wystąpili artyści scen warszawskich²⁵⁴.

Członkowie Oddziału Wola włączyli się w uroczyste obchody 600-lecia Woli, związane z nimi imprezy i przygotowanie wydawnictw. W 1969 roku całą swoją działalność skierowano przede wszystkim na współpracę ze szkolnymi kołami TPW, które powstawały w dzielnicach. W ramach współpracy sporządzano katalogi książek i artykułów, będących w posiadaniu szkół, a dotyczących Woli i Warszawy, zakładano teczki z wycinkami z prasy, zawierającymi wiadomości na temat stolicy. Wspólnie z kołami szkolnymi TPW opiekowano się miejscami pamięci straceń i walk, zbierano wiadomości o nich i wystawiano honorowe warty podczas uroczystości²⁵⁵. Przy Oddziale w tym czasie działały Zakładowe Koła Towarzystwa Przyjaciół Warszawy Oddział Wola, a mieściły się one w Szpitalu nr 1 przy ul. Wolskiej 37, ZZPPiS przy Wydziale Finansowym Rady Narodowej m.st. Warszawy przy ul. Lindleya 14²⁵⁶.

Oddział w 1970 roku otrzymał lokal przy ul. Żytniej 64. Aktywność Oddziału Wola na polu współpracy z dzielnicowymi placówkami oświaty była możliwa, dzięki zaangażowaniu Komisji Młodzieżowej działającej przy Oddziale pod przewodnictwem Cecylii Szczecińskiej, nauczycielki historii ze Szkoły Podstawowej nr 182 przy ul. Bema. W 1969 roku przy Oddziale Wola działały szkolne Koła Towarzystwa²⁵⁷.

Oddziałowa Komisja Imprez pod przewodnictwem dr. Mirona Paciorkiewicza, w początkowym okresie organizowała wydarzenia związane z Warszawskim Wrześniem, które cieszyły się niezwykłą popularnością nie tylko wśród członków Towarzystwa. Zapraszano na te spotkania jako prelegentów osoby, które bardzo dobrze pamiętały rok 1939. Byli to m.in. płk Zdzisław

²⁵⁴ *Towarzystwo Przyjaciół Warszawy na Woli*, „Stolica” 1969, nr 30, s. 10.

²⁵⁵ *Wola 1916–1939. Informator*, TPW, Warszawa 1969, s. 64.

²⁵⁶ *Ibidem*, s. 66.

²⁵⁷ Koła te były zorganizowane w Szkole Podstawowej nr 7 (ul. Żelazna 71), 208 (ul. Garbińskiego 1), 182 (ul. Bema 76), 25 (ul. Ogrodowa 16), 63 (ul. Lumumby 4), 132 (ul. Grabowska 1), 26 (ul. Miedziana 8), 139 (ul. Syreny 5/7), 90 (ul. Kasprzaka 1/3), 78 (ul. Świerczewskiego 90), 8 (ul. Karolkowa 56), 82 (ul. Górczewska 201), 238 (ul. Redutowa 37), 221 (ul. Ogrodowa 42/44), 234 (ul. Esperanto 5), 239 (ul. Złota 72), 225 (ul. Ulrychowska 36), 147 (ul. Rogalińska 2), 150 (Bemowo), 27 (ul. Zawiszy 13), 161 (ul. Deotymy 25/33) oraz w III Liceum Ogólnokształcącym im. gen. Józefa Sowińskiego (ul. Rogalińska 2) i XL Liceum Ogólnokształcącym im. Stefana Żeromskiego (ul. Platynowa 1). W 1970 r. szkolne Koła Towarzystwa Przyjaciół Warszawy powstały jeszcze w Szkole Podstawowej nr 129 (ul. Deotymy 47), 165 (ul. Miła 26), 83 (ul. Połczyńska), 170 (ul. Smocza 19), 125 (ul. Grenady 16). *Biuletyn. Sprawozdanie z działalności w I półroczu 1970 r.*, Towarzystwo Przyjaciół Warszawy Oddział Wola, Warszawa 1970, s. 53.

Tab. 17. Członkowie wspierający Towarzystwo Przyjaciół Warszawy Oddział Wola w roku 1969

Lp.	Nazwa instytucji	Adres instytucji
1.	Wojewódzkie Przedsiębiorstwo PKS Oddział IV	ul. Wolska 64
2.	Rzemieślnicza Spółdzielnia Zaopatrzenia i Zbytu „Szkło”	ul. Młynarska 33
3.	Wojewódzkie Przedsiębiorstwo PKS Oddział I	ul. Płocka 91/93
4.	Wydawnictwo Prasa ZSL	ul. Grzybowska 4/8
5.	Warsztat Garbowania Skór Odpadowych inż. St. Szarpak, E. Dziedzic, Z. Owczarska	ul. Krochmalna 76
6.	Spółdzielnia Pracy „Żelazocynk”	ul. Śliska 52
7.	Przedsiębiorstwo Zaopatrzenia Budownictwa Warszawa	ul. Biała 2/4
8.	Ars Christiana Centrala Wytwórczości i Handlu Dewocyjnego	ul. Ogrodowa 37
9.	Rada Zakładowa Związków Zawodowych Pracowników Służby Zdrowia przy Centrali Farmaceutycznej	ul. Skierniewicka 16/20
10.	Polski Związek Wędkarski Zarząd Główny	ul. Krajowej Rady Narodowej 42
11.	Przedsiębiorstwo Sprzętu Rehabilitacyjnego Związku Spółdzielni Inwalidów	ul. Krochmalna 87
12.	Towarzystwo Śpiewacze „Lutnia” przy Domu Kultury Zakładów im. M. Kasprzaka	ul. Kasprzaka 30/36
13.	Spółdzielnia Pracy „Varsovia”	ul. Kasprzaka 11
14.	Farmaceutyczna Spółdzielnia Pracy „Unia”	ul. Chłodna 56/60

Źródło: *Wola 1916–1939*, Towarzystwo Przyjaciół Warszawy Oddział Wola, Warszawa 1969, s. 66.

Pacak-Kuźmirski ps. „Andrzej”, który w kampanii wrześniowej 1939 uczestniczył w obronie Warszawy, jako dowódca 8. kompanii 40. Pułku Piechoty „Dzieci Lwowskich”, przebywał w Oflagu II C Woldenberg, a w latach 1948–1956 więziony był przez komunistów we Wronkach i Rawiczu czy płk Ludwik Głowacki, uczestnik bitwy nad Bzurą i walk odwrotnych w Puszczy Kampinoskiej, który był więźniem w Oflagu II C Woldenberg. Komisji Historycznej przewodniczył Józef Kazimierski, dyrektor Archiwum Państwowego m.st. Warszawy, a osobą wspierającą była Alina Sokołowska, kustosz Muzeum Historycznego m.st. Warszawy. Ci najlepsi w całej Warszawie rozpoczęli m.in. wydawanie biuletynów poświęconych historii Warszawy, ze szczególnym uwzględnieniem tematyki dotyczącej dzielnicy Wola, jak: *Wrzesień na Woli*; *Wola w Powstaniu*

*Warszawskim; Wola 1916–1939*²⁵⁸. Biuletyny początkowo adresowane były do użytku wewnętrznego, drukowane na powielaczu. Donosiła o ich wydaniu warszawska prasa, która sugerowała, że jest to potrzebne wydawnictwo, zamieszczające bardzo ciekawe artykuły. Kolejnymi wydawnictwami TPW Oddział Wola były zeszyty poświęcone wolskim zakładom pracy i ich historii, ludziom Woli oraz działalności wolskiego Oddziału Towarzystwa Przyjaciół Warszawy: *VI Wieków Woli. Wolskie Zakłady Przemysłowe. Szpital na Woli 1944* (1971); *Polska Partia Robotnicza 1942–1946 w Warszawskiej Dzielnicy Wola* (1972); *VI Wieków Woli. Artykuły i Materiały* (1973); *Wola. Materiały do dziejów szkolnictwa* (1974); *Wola. Kultura i oświata. Wybrane problemy*, (1980). Ponadto wydawano w formie biuletynu sprawozdania z działalności Oddziału Wola TPW. Członkowie Oddziału Wola w okresie 1973–1976 wydali społecznie 14 kolejnych biuletynów dotyczących spraw dzielnicy Wola.

Od 1971 do 1983 roku prezesem Zarządu Oddziału Wola TPW był Józef Kazimierski²⁵⁹ dyrektor Archiwum Państwowego m.st. Warszawy, a od 1970 roku Oddział Wola TPW rozpoczął starania o zorganizowanie Muzeum Woli, które zostały zwieńczone sukcesem. W obiekcie tym znalazła się także siedziba Towarzystwa Przyjaciół Warszawy Oddział Wola. Władze dzielnicy wyremontowały pałacyk przy ul. Srebrnej, otwarto ekspozycję. Oddział doprowadził do zorganizowania Muzeum Woli, jako jednostki Muzeum Historycznego m.st. Warszawy oraz współuczestniczył w zbieraniu materiałów i eksponatów na jego otwarcie. Po otwarciu Muzeum, Oddział współdziałał w kolekcjonowaniu dokumentów, realiów, brał udział w pracach badawczych i oświatowych. Przewodził w Muzeum Woli cykl „Spotkania przy świecach” poświęcony ludziom szczególnie zasłużonym dla dzielnicy. W ramach tego cyklu Oddział Wola w latach 1975–1982 zorganizował 35 spotkań, w których głos zabierali m.in.:

²⁵⁸ W trzecim kolejnym biuletynie, tym razem zatytułowanym *Wola 1916–1939*, kustosz Muzeum Historycznego m.st. Warszawy Alina Sokołowska opisywała *Wolę w okresie międzywojennym 1916–1939*. W kolejnym rozdziale Cecylia Szczecińska, pisała o *Woli upamiętniającej swoje miejsca historyczne 1916–1939*. W tym Biuletynie znalazł się artykuł Kazimiery Galińskiej i Michała Jagły na temat historii *Towarzystwa Przyjaciół Woli 1916–1939*.

²⁵⁹ Józef Kazimierski (ur. 14 grudnia 1925 w Łomnej, zm. 2008 w Warszawie) historyk, archiwista, varsavianista, nauczyciel akademicki. Od 1957 do 1995 był dyrektorem Archiwum Państwowego m.st. Warszawy i Województwa Mazowieckiego. W czasie jego działalności jako dyrektora archiwum powstał Oddział w Pułtuskum oraz kilka zlikwidowanych w okresie późniejszym oddziałów, m.in. w Rawie Mazowieckiej i Górze Kalwarii. Uczestniczył w obchodach 1000-lecia państwa polskiego, organizując liczne konferencje, sesje popularnonaukowe oraz wystawy. Został pochowany na Cmentarzu Bródnowskim. *Słownik Biograficzny Archiwistów Polskich 1835–2015*, t. 3, red. W. Chorążyczewski, A. Kulecka, H. Niestrój, M. Romaniuk, E. Rosowska, Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, Warszawa 2017, s. 113–114.

Stanisław Jankowski – *Warszawa w latach 1945–1990*; Gustaw Holoubek, Tadeusz Łomnicki, Ludwik Sempoliński i Igor Śmiałowski – *Aktorzy o teatrze*, prof. Juliusz Wiktor Gomulicki – *Varsavianista o sobie*, Zygmunt Broniarek i Barbara Wachowicz – *O pracy redaktora*, Henryk Korotyński – *Rola tradycji rodzinnej*, prof. Stanisław Lorentz – *Dzieje Muzeum Narodowego*, Janusz Odrowąż-Pieniążek – *Muzeum Literatury* czy prof. Andrzej Zahorski – *Historyk o Warszawie*²⁶⁰.

W ramach współpracy z Muzeum Woli, wolski Oddział TPW zorganizował konkurs dla młodzieży w kategorii: rysunek, plakat i fotografia „Warszawa w latach 1945–1975” oraz wystawę pokonkursową nagrodzonych prac²⁶¹. Z okazji 60-lecia Towarzystwa Przyjaciół Woli, przedwojennej organizacji, członkowie TPW Oddział Wola przygotowali wystawę na terenie Muzeum Woli na temat dziejów Towarzystwa w latach 1916–1939 oraz 1965–1976²⁶². W 1983 roku Oddział Wola, wspólnie z Komisją Opieki nad Zabytkami PTTK, zorganizował na terenie Muzeum Woli wystawę fotograficzną „Kapliczki warszawskie” oraz „Warszawa, której nie ma”. Wystawa cieszyła się dużym powodzeniem, ogółem zwiedziło ją ponad 1 100 osób²⁶³.

Oddział brał czynny udział w przygotowaniu sesji naukowej na Woli i wystawy historycznej „VI Wieków Woli”. W Komitecie Organizacyjnym sesji popularnonaukowej i wystawy o dziejach Woli znaleźli się członkowie Oddziału. Na sesję przygotowano referaty dotyczące dziejów Woli, które zostały w czasie jej trwania wygłoszone przez Józefa Kazimierskiego – *Źródła i stan badań nad dziejami Woli w latach 1864–1972* oraz przez Alinę Sokołowską – *Dzieje Woli w świetle źródeł z połowy XVIII wieku*. Poza tym Alina Sokołowska opracowała z okazji obchodów artykuł *Elekcje Woli*, który przekazano do druku. Członkowie Komisji Historycznej działającej przy Oddziale brali czynny udział w zorganizowaniu wystawy, koordynowaniu jej scenariusza, służyli konsultacją przy opracowaniu, a także byli współautorami scenariusza pokazu druków zwartych dotyczących Woli oraz katalogu towarzyszącego wystawie²⁶⁴. W 1984 roku Oddział Wola był współorganizatorem wystawy „Bramy i portale dawnej Warszawy”, którą można było oglądać w Klubie MPiK Wola²⁶⁵.

²⁶⁰ *Wola – kultura i oświata. Wybrane problemy*, praca zbiorowa, Towarzystwo Przyjaciół Warszawy Oddział Wola, Warszawa 1983, s. 75–76.

²⁶¹ ATPW, Teczka – Sprawozdania roczne z działalności merytorycznej Towarzystwa Przyjaciół Warszawy do roku 1980. *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy za okres od 18 listopada 1973 roku do 21 listopada 1976 roku*, s. 13.

²⁶² *Wola – kultura i oświata...*, op. cit., s. 70.

²⁶³ ATPW, Teczka – Oddział Wola, *Sprawozdanie z działalności Oddziału Wola TPW za rok 1983*, s. 2.

²⁶⁴ *Wola. Materiały do dziejów szkolnictwa*, op. cit., s. 86.

²⁶⁵ ATPW, Teczka – Oddział Wola, *Sprawozdanie z działalności Oddziału Wola TPW za rok 1984*. Załącznik nr 2, s. 1.

Z inicjatywy Oddziału, Konserwator m.st. Warszawy polecił zrekonstruować grób architekta Bogumiła Zuga, a młodzież wolska uporządkowała grób Walerego Przyborowskiego. Oddział współpracował przy wydaniu albumu pamiątkowego *Warszawska Wola*²⁶⁶. Członkowie Oddziału brali czynny udział w popularyzacji akcji, z których dochód był przeznaczany na odbudowę Zamku Królewskiego w Warszawie.

W okresie 1976–1980 Oddział Wola zorganizował 40 interesujących imprez z udziałem ok. 9 380 osób, które odbywały się w Dzielnicowym Domu Kultury przy ul. Obozowej i w Muzeum Woli, przy życzliwej współpracy tych placówek. Organizowano również wydarzenia w wolskich zakładach przemysłowych, cykl imprez „Spotkania przy świecach”. W 1980 roku Oddział przygotował do druku biuletyn *Oświata i kultura na Woli w okresie 1971–1977*²⁶⁷. Oddział Wola, jako pierwszy nawiązał współpracę z organizacjami społecznemu z terenu stołecznego województwa, z Pruszkowskim Towarzystwem Naukowym i Towarzystwem Miłośników Żyrardowa²⁶⁸.

Komisja Historyczna działająca w Oddziale Wola opublikowała broszurę *Kultura i oświata na Woli. Wybrane zagadnienia*, opracowała kolejne zeszyty wydawnicze dotyczące dziesięciolecia Muzeum Woli; genezy i lokalizacji Pola Elekcyjnego, kroniki działalności Oddziału. Wspólnie z Komisją Ochrony Zabytków przy Oddziale Wola występowała o wyodrębnienie i wyeksponowanie Pola Elekcyjnego czy uporządkowanie terenu i odtworzenie zarysu dawnych fortyfikacji Reduty Wolskiej²⁶⁹.

W 155. rocznicę Powstania Listopadowego, bitwy o Warszawę w 1831 roku na Reducie, Oddział Wola TPW wyznaczył spotkanie, zapraszając władze dzielnicy, naczelnego konserwatora miasta, historyków wojskowości, władze kościelne i opiekuna Reduty Wolskiej – Spółdzielnię „Skala”. Celem spotkania było omówienie i przegląd stanu technicznego Reduty i zakresu prac, jakie należałoby wykonać dla odbudowy tego historycznego miejsca²⁷⁰. Członkowie Oddziału podjęli próby odtworzenia dawnych terenów fortyfikacji Reduty. Została opracowana przez członka Zarządu płk. dr. Marka Tarczyńskiego

²⁶⁶ Ibidem.

²⁶⁷ ATPW, Teczka – Sprawozdania roczne z działalności merytorycznej Towarzystwa Przyjaciół Warszawy do roku 1980. *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy od 21 listopada 1976 roku do 27 kwietnia 1980 roku*, s. 16.

²⁶⁸ ATPW – Teczka Protokoły z posiedzeń Prezydium Zarządu Głównego TPW za okres Kadencji 1976–1979. Wstępne sprawozdanie z odbytych wspólnych posiedzeń Prezydium Zarządu Głównego i Zarządów Oddziałów TPW oraz z Walnych Zebrań Członków Oddziałów, s. 13.

²⁶⁹ ATPW, Teczka – Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy od 12 czerwca 1983 r. do 27 września 1986 r., s. 21.

²⁷⁰ ATPW, Teczka – Oddział Wola, *Sprawozdanie z działalności Oddziału Wola TPW za rok 1986*, Załącznik nr 1, s. 2.

w Wojskowym Instytucie Historycznym praca naukowa poświęcona temu zagadnieniu, jak również folder *Ostróg Wolski* (nazwa wojskowa obiektu), planowano wydanie folderu na rok 1990. Założenia projektowe dotyczące odbudowy tego obiektu zostały opracowane przez pracownika naukowego Wojskowego Instytutu Historycznego płk. dr. M. Rawskiego. Wykonawcą odbudowy miało być Dowództwo Wojskowe Okręgu Warszawskiego²⁷¹.

Rozpoczęto w Oddziale Wola działania, mające na celu uporządkowanie Pola Elekcyjnego, po to, aby utrwalić wydarzenia historyczne, istotne również dla rozwoju całego miasta. Była to kontynuacja rozpoczętych prac przedwojennego Towarzystwa Przyjaciół Woli. W piśmie skierowanym w 1979 roku do KD PZPR, prezes Oddziału Wola Józef Kazimierski pisał: „Zdaniem działaczy – pole elekcyjne – z uwagi na charakter tego wydarzenia i jego wagę dla kraju, dla Warszawy i dzielnicy – należałoby podjąć starania o upamiętnienie i włączenie, jako jednego z bardziej atrakcyjnych punktów przy zwiedzaniu naszej dzielnicy i naszego miasta”²⁷².

Działacze Oddziału Wola TPW byli w tym czasie krytykowani, uznawani za politycznie nieodpowiedzialnych. Często musieli się tłumaczyć przed władzami partyjnymi. Pierwsze pozytywne rozmowy na temat Pola Elekcyjnego rozpoczęły się dopiero w 1984 roku²⁷³. Złożono wniosek do Naczelnego Plastyka Miasta, z prośbą o zapewnienie środków finansowych na wykonanie projektu pomnika i robót z tym związanych. Członkowie Oddziału Wola opracowali koncepcję obiektu w formie rzeźby, wstępne kosztorysy projektu, dyskutowano nad określeniem właściwej lokalizacji centrum Pola Elekcyjnego, pojawiały się sprzeczne opinie wśród historyków²⁷⁴. Starania rozpoczęte w 1979 roku zakończyły się sukcesem dopiero 19 czerwca 1997 roku, gdy odsłonięto pomnik na dawnym Polu Elekcyjnym na warszawskim Kole. Rzeźba zaprojektowana przez Stanisława Michalaka powstała przy ogromnym wkładzie pracy ówczesnego sekretarza Zarządu Oddziału Wola TPW Stanisławy Stimac oraz Witolda Romanowskiego prezesa SBM DEMBUD. Kolumna, która stanowi zasadniczy element pomnika, pochodzi ze spalonego pałacu Leopolda Kronenberga²⁷⁵.

²⁷¹ ATPW, Teczka – Oddział Wola. Protokół z Walnego Zebrania Sprawozdawczego Oddziału Wola TPW za rok 1988, odbytego w dniu 25 kwietnia 1989 r. w Dzielnicy w domu Kultury Nauczyciela przy ul. Działdowskiej 6. L.dz. 24/89.

²⁷² *Elekcje królów Polski w Warszawie na Woli 1575–1764. Upamiętnienie pola elekcyjnego w 400-lecie stołeczności Warszawy*, red. M. Tarczyński, Towarzystwo Przyjaciół Warszawy Oddział Wola, Oficyna Wydawnicza Rytm, Warszawa 1997, s. 232.

²⁷³ *Wolne elekcje królów Polski na warszawskiej Woli. 430 lat później*, praca zbiorowa, Towarzystwo Przyjaciół Woli, Warszawa 2010, s. 157.

²⁷⁴ ATPW, Teczka – Oddział Wola TPW. Protokół z Walnego Zebrania Sprawozdawczego Oddziału Wola TPW za rok 1988, odbytego w dniu 25 kwietnia 1989 r. w Dzielnicy w Domu Kultury Nauczyciela przy ul. Działdowskiej 6. L.dz. 24/89.

²⁷⁵ *50 lat Towarzystwa Przyjaciół Warszawy*, op. cit., s. 79.

Wielkie zaangażowanie i spryt Stanisławy Stimac i Marka Tarczyńskiego doprowadziły do tego, że z magazynu na Marywilskiej wydobyto cenną kolumnę i ukryto ją w Wojskowych Zakładach Graficznych przy ul. Towarowej, gdzie przeleżała do chwili budowy Obelisku Electro Viritim²⁷⁶.

Członkowie Komisji Ochrony Zabytków i Rozwoju Miasta Oddziału Wola uczestniczyli w działaniach powołujących w Walcowni Metali Nieżelaznych „Warszawa” (dawny Zakład Platerniczy Norblinów) Muzeum Przemysłu Warszawskiego, wnioskowano o kolejne zmiany w *Spisie budynków objętych ochroną konserwatorską* (wniosek dotyczył budynków przy ul. Bema 69 i 76 oraz przy ul. Ludwiki 1). Opracowano propozycje nazw nowych ulic wolskich. Członkowie oddziałowej Komisji Ochrony Zabytków i Rozwoju Miasta współdziałali z innymi organizacjami przy opiece nad miejscami pamięci narodowej. Doprowadzili do lepszego usytuowania tablicy zarośniętej krzewami, odsłonięcia zakrytych budkami handlowymi tablic informacyjnych znajdujących się na cmentarzu Wolskim. Interweniowano skutecznie o lepsze usytuowanie tablicy przy pomniku Polegli – Niepokonani²⁷⁷.

W skład oddziałowej Komisji Ochrony Zabytków działającej pod przewodnictwem doc. dr. Andrzeja Horodeckiego wchodził także Stanisława Stimac, inż. Stanisław Czechak i Włodzimierz Starosolski. Komisja opracowała uaktualnioną wersję karty obiektu objętego ochroną konserwatorską. Uporządkowano posiadane opisy obiektów mieszczących się przy ulicach: Chłodnej 20 i 27, Deotymy 48, Górczewskiej oraz Wawelberga 3, Krochmalnej 46, Ogrodowej 41, Pańskiej 85, Połczyńskiej 32, 56 oraz 59, Szeligowskiego 4 i 8 (obydwa te budynki zostały już rozebrane), Żelaznej 62 (budynek rozebrany) i Żelaznej 64 oraz 66²⁷⁸. Dzięki interwencji członków Oddziału Wola, Urząd Konserwatorski objął opieką obiekty przy ul. Bema 69 i 76 oraz ul. Ludwiki 1²⁷⁹. Komisja Ochrony Zabytków Oddziału Wola, w 1981 roku współpracowała z Zespołem Szkół Fototechnicznych przy realizacji prac dyplomowych poświęconych inwentaryzacji niektórych obiektów, jak budynki Walcowni Metali „Warszawa” mieszczące się przy ul. Łuckiej 1/5; budynki dawnej gazowni miejskiej przy ul. Kasprzaka 25; budynki przy ul. Bema 65 zajmowane przez Stołeczne Przedsiębiorstwo Informatyki Przemysłu Budowlanego, budynki przy ul. Okopowej 58/72 i Okopowej 78²⁸⁰.

W listopadzie 1986 roku Oddział Wola TPW obchodził 20-lecie działalności i 70-lecie istnienia, jako spadkobierca Towarzystwa Przyjaciół Woli. Na

²⁷⁶ *Wolne elekcje królów Polski na warszawskiej Woli...*, op. cit., s. 159.

²⁷⁷ *Wola – kultura i oświata...*, op. cit., s. 71.

²⁷⁸ ATPW, Teczka – Oddział Wola. *Informacja o działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy Oddział Wola za okres 1980/1982 oraz plan zadań na okres 1983–1985*, s. 7.

²⁷⁹ *Ibidem*.

²⁸⁰ ATPW, Teczka – Oddział Wola. *Sprawozdanie z działalności Komisji Ochrony zabytków TPW Oddział Wola w roku 1981*, s. 2.

uroczystym zebraniu Zarządu Oddziału Wola TPW, sekretarz Zarządu Głównego Aleksandra Więcek odczytała list prof. Stanisława Lorentza skierowany na ręce prezesa Oddziału wolskiego inż. arch. Stanisława Czechaka:

W 1916 roku powstało Towarzystwo Przyjaciół Woli, aktywne społecznie i zasłużone dla rozwoju kultury Warszawy międzywojennej. Powołany po latach przerwy, Oddział – Wola – Towarzystwa Przyjaciół Warszawy – jest jego wiernym i godnym kontynuatorem. Społeczna troska o zabytki, środowisko naturalne i miejsca pamięci narodowej; działalność wśród młodzieży szkolnej, wydawnictwa, imprezy artystyczne i poznawcze organizowane m.in. w Muzeum Woli, które zrodziło się z inicjatywy Oddziału; i wreszcie od 1984 r. poważne sukcesy w konkursie „Warszawa w kwiatach” – cały dotychczasowy dorobek upoważnia do złożenia Wam gratulacji i dobrych życzeń na lata przysze. Szanowni i Drodzy Członkowie Oddziału Wola! Szanowny Panie Prezesie i Członkowie Zarządu, proszę przyjąć z okazji siedemdziesiątej rocznicy Towarzystwa Przyjaciół Woli i 20-lecia Oddziału Wola Towarzystwa Przyjaciół Warszawy życzenia pomyślności i większej jeszcze aktywności w pracy dla Warszawy i prawdziwie warszawskiej Woli²⁸¹.

W 1987 roku Oddział zorganizował wśród wolskich szkół konkurs recytatorski dotyczący poezji Edwarda Szymańskiego z okazji 80. rocznicy urodzin poety i „Roku Szymańskiego”. Do konkursu przystąpiło 87 uczniów z 11 wolskich szkół²⁸². W latach 1983–1986 przy oddziale Wola działały Koła Środowiskowe: „Szpital” (Dziecięcy Szpital Zakaźny), „Jelonki” i Koło Emerytów „Nowolipki” (Związek Emerytów, Rencistów i Inwalidów) oraz przy Domu Słowa Polskiego²⁸³. Członkiem Oddziału Wola TPW był do końca swojego życia wybitny varsavianista prof. Juliusz Wiktor Gomulicki.

5.11. Oddział Żoliborz (dawniej Warszawa-Północ)

W dniu 29 grudnia 1964 roku odbyło się pierwsze posiedzenie Komitetu Organizacyjnego, mającego na celu powołanie do życia Oddziału TPW na terenie Żoliborza, w skład, którego wchodził działacze-społecznicy przedwojennego Stowarzyszenia Żoliborzan. Zakładano, że nowo powołany Oddział będzie kontynuatorem tradycji istniejącego w okresie międzywojennym Towarzystwa Przyjaciół Żoliborza i Towarzystwa Miłośników Żoliborza, które 16 maja 1933 roku połączyły się i rozpoczęły działalność jako Stowarzyszenie Żoliborzan.

²⁸¹ ATPW, Teczka – Oddział Wola. Pismo prof. Stanisława Lorentza skierowane na ręce arch. Stanisława Czechaka prezesa Zarządu Oddziału Wola TPW. L.dz. 282/86 z dnia 18 listopada 1986 r.

²⁸² ATPW, Teczka – Oddział Wola, *Sprawozdanie z działalności Oddziału Wola TPW za rok 1987*, Załącznik nr 2, s. 2.

²⁸³ ATPW, Teczka – *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy od 12 czerwca 1983 roku do 27 września 1986 roku*, s. 22.

Pierwszym prezesem Oddziału Warszawa-Północ TPW był mec. Józef Gonerko²⁸⁴, zastępcą inż. Aleksander Leszczyński²⁸⁵, a sekretarzem Zofia Skoroszewska²⁸⁶. Do 1970 roku nazwa Oddziału brzmiała: Towarzystwo Przyjaciół Warszawy Oddział Warszawa-Północ, a swoją działalnością obejmował tereny: Żoliborza, Marymontu, Bielana, Powązek, Młocin i Wawrzyszewa.

Wskutek braku własnego lokalu, Oddział Żoliborz w początkowym okresie działalności nie miał możliwości rozwinięcia szerszej działalności na swoim terenie. Początkowo Oddział wspierał Wydział Kultury Prezydium Dzielnicowej Rady Narodowej, współorganizując imprezy, udzielając pomocy finansowej, jak i technicznej. Od września 1972 roku Oddział Żoliborz miał już własną siedzibę przy ul. Krasińskiego 16 m 113 na terenie WSM, gdzie mógł rozwijać działalność. Warszawska Spółdzielnia Mieszkaniowa od samego początku istnienia Oddziału była członkiem wspierającym, zawsze bezinteresownie udzielała sali widowiskowej w swoim ośrodku kultury, na organizowane przez Oddział imprezy²⁸⁷.

Oddział Żoliborz nawiązywał współpracę z różnymi podmiotami. Przede wszystkim ze Społecznym Domem Kultury WSM przy ul. Próchnika 8, gdzie przeważnie organizowane były wydarzenia-spotkania Towarzystwa. Podjęto współpracę z takimi podmiotami, jak: Huta Warszawa, WSS „Merkury”, Klub WSM-WSS przy ul. Gołębiowskiego, Klub Młodzieżowy przy ul. Ceglowskiej, ZBOWiD Oddział Żoliborz, Koło Filatelistów nr 97, Oddział Żoliborz Związku Artystów Plastyków, Muzeum X Pawilonu Cytadeli Warszawskiej (był to oddział Muzeum Historii Polskiego Ruchu Rewolucyjnego w Warszawie, obecnie jest to oddział Muzeum Niepodległości w Warszawie), Towarzystwo Miłośników Róż, Szkoła Muzyczna na Żoliborzu. Wspólnie z wieloma podmiotami

²⁸⁴ Józef Gonerko (zmarł w 1977 w Warszawie) działacz społeczny, były sekretarz Towarzystwa Przyjaciół Żoliborza w latach 1927–1934, wydawał wraz z bratem „Głos Żoliborza i Marymontu”, sekretarz generalny związków Pracowników Miejskich, Pracowników Instytucji Użyteczności Publicznej i Pracowników Komunalnych (1924–1930), od roku 1933 aktywista PPS d. Frakcji Rewolucyjnej. J. Gonerko, *Towarzystwo Przyjaciół Żoliborza*, [w:] Żoliborz. Wczoraj, dziś, jutro, red. J. Zahorska, Książka i Wiedza, Warszawa 1970, s. 187; A. Notkowski, *Pod znakiem trzech strzał. Prasa Polskiej Partii Socjalistycznej w latach 1918–1939*, Wydawnictwo Edukacyjne, Kraków 1997, s. 146.

²⁸⁵ Aleksander Leszczyński (ur. 16 kwietnia 1924 w Warszawie, zm. 26 czerwca tamże) architekt, urbanista, członek Oddziału Warszawskiego SARP (od 1952), członek TUP (od 1989), absolwent Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej. Pochowany na Cmentarzu Wojskowym na Powązkach w Warszawie; https://www.archimemory.pl/pokaz/aleksander_leszczynski,594 [dostęp: 12.12.2022].

²⁸⁶ „Biuletyn” 1974, nr 1, Towarzystwo Przyjaciół Warszawy Oddział Żoliborz, s. 8.

²⁸⁷ ATPW, Teczka – *Sprawozdanie Zarządu Głównego Towarzystwa Przyjaciół Warszawy z działalności Towarzystwa za okres od 13 marca 1967 r. do 15 listopada 1970 r.*, s. 24.

Oddział podjął działania mające na celu przygotowanie wystawy projektowanej na 25-lecie „wyzwolenia Warszawy”, zbierając od członków i mieszkańców pamiątki związane z Powstaniem Warszawskim, exlibrisy o tematyce warszawskiej oraz znaczki pocztowe.

Współpraca Oddziału Żoliborz TPW z Muzeum X Pawilonu Cytadeli Warszawskiej opierała się w ciągu roku na organizacji dwóch sztandarowych imprez w rocznicę Powstania Listopadowego i Powstania Styczniowego. Były one bardzo rzetelnie przygotowywane, programowo i pod względem doboru prelegentów. Publiczność była zapraszana na spotkania z historykami, literatami, pedagogami, wybitnymi znawcami epoki. Spotkaniom towarzyszyły dyskusje oraz występy artystyczne specjalnie przygotowane przez zaprzyjaźnione szkoły podstawowe i licea. Uczniowie Liceum Księgarskiego prowadzili kiermasz książek na specjalnie zorganizowanych stoiskach. Na spotkania, oprócz dorosłych, przychodziła młodzież z kółek historycznych oraz ze szkół noszących imiona bohaterów X Pawilonu, m.in. Powstańców 1963 roku, Romualda Traugutta, Jarosława Dąbrowskiego. Podczas spotkań składano także kwiaty w celach X Pawilonu i przed Bramą Straceń²⁸⁸.

W lutym 1966 roku Oddział Północ (Żoliborz) TPW zorganizował w Domu Kultury WSM na Żoliborzu spotkanie członków i sympatyków Towarzystwa z wybitnymi architektami, urbanistami i budowniczymi dzielnicy Żoliborz. W wieczorze wspomnień wzięli udział architekci: Helena Morsztynkiewicz, Maria Piechotkowa, Stefan Deubel, Bogusław Karczewski, Jacek Nowicki oraz Kazimierz Piechotka, rozmawiano o okresie odbudowy stolicy w latach 1945–1965. Spotkanie prowadził ówczesny prezes Oddziału inż. arch. Henryk Wnęk²⁸⁹. Wielkim wydarzeniem dla dzielnicy była zorganizowana przez Oddział wystawa w roku Tysiąclecia Państwa z okazji Warszawskiego Września – „Żoliborz w fotografii w latach 1945–1966”, która trwała od 6 do 25 września 1966 roku i przeciągnęła do SDK przy ul. Próchnika ponad 5 tys. osób. Kolejną wystawę zorganizował Oddział od 20 września do 5 października 1969 roku, również w SDK przy ul. Próchnika, tym razem pod hasłem – „Żoliborz w obiektywie Żoliborzan”²⁹⁰. Członkowie Oddziału pod koniec lat 60. XX wieku włączyli się aktywnie w organizację sesji popularnonaukowej poświęconej dziejom Żoliborza i wydanie książki *Żoliborz. Wczoraj, dziś, jutro*, która jest zbiorem materiałów, referatów, jak i głosów w dyskusji²⁹¹.

²⁸⁸ *Muzeum Historii Polskiego Ruchu Rewolucyjnego w Warszawie 1957–1977*, red. J. Balcerzak, A. Pocholczykowa, D. Wiszniewska, Krajowa Agencja Wydawnicza, Warszawa 1977, s. 44–45.

²⁸⁹ *Wieczór wspomnień budowniczych*, „Stolica” 1966, nr 11, s. 10.

²⁹⁰ „Biuletyn” 1974, nr 1, op. cit., s. 10.

²⁹¹ *Żoliborz. Wczoraj, dziś, jutro*, red. J. Zahorska, Książka i Wiedza, Warszawa 1970, ss. 354.

Oddział Żoliborz TPW, wspólnie z Wydziałem Kultury PDRN – Żoliborz, ZBOWiD Oddział Żoliborz, MPiK Żoliborz, Polskim Towarzystwem Miłośników Róż Oddział Żoliborz oraz Społecznym Domem Kultury WSM we wrześniu 1973 roku zorganizował cykl imprez w ramach Warszawskiego Września na Żoliborzu. Były to koncerty w wykonaniu artystów scen warszawskich, pokaz filmu fabularnego *Cafe pod Minogą*, wystawa róż, spotkanie z poetami, spotkanie-rozmowa o lotnictwie polskim w czasie wojny z płk. Gustawem Sidorowiczem ps. „Wróbel”, pilotem, który stał na czele lotniczej komórki wywiadowczej AK i kpt. Kazimierzem Chorzewskim ps. „Żubr”, pilotem sportowym, więźniem obozów Auschwitz, Mauthausen i Gusen²⁹².

Członkowie Oddziału Żoliborz przyłączyli się, w ślad za Zarządem Głównym TPW, w dzieło odbudowy Zamku Królewskiego. Rozprowadzali m.in. bilety na *Koncert Warszawski* oraz ponad 300 biletów na mecz piłki nożnej Legia – Gwardia o Puchar Zamku Królewskiego. Dochód ze sprzedaży biletów w wysokości 5 100 zł przeznaczony został na Fundusz Odbudowy Zamku Królewskiego²⁹³.

Oddział Żoliborz w okresie 1973–1976 wydawał biuletyny, w których zamieszczane były informacje o współczesnych problemach Żoliborza i planach jego rozwoju w przyszłości. Na treść biuletynów składały się także sprawozdania z działalności Oddziału, plany i zamierzenia, a także materiały popularno-literackie oraz dotyczące patronów żoliborskich ulic czy wspomnienia mieszkańców. Niestety, wydawanie biuletynu zostało wstrzymane przez cenzurę GUKPPIW.

Oddział Żoliborz TPW zorganizował interesującą wystawę warszawianów „Album Warszawski”, na którą złożyły się plany Warszawy z lat 1867–1967, dział „Warszawa w pocztówce”, fotografie z odbudowy Zamku Królewskiego, wydawnictwa o Warszawie z lat 1939–1945 oraz ryciny Canaletta. Wszystkie eksponaty pochodziły ze zbiorów Kazimierza Pątka, członka Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. Ekspozycja była prezentowana w Stołecznym Domu Kultury na Żoliborzu w ramach imprez Warszawskiego Września. Otwarcie wystawy połączono z prelekcją Grażyny Fiałkowskiej-Lipińskiej *Plan zagospodarowania przestrzennego dzielnicy Żoliborz na tle rozwoju stołecznego województwa warszawskiego*²⁹⁴.

W Stołecznym Domu Kultury przy ul. Próchnika została zorganizowana przez Zarząd Oddziału Żoliborz TPW wystawa, na której zaprezentowano medale i plakaty warszawskie dotyczące różnych dziedzin – sportu, architektury, wojskowości, II wojny światowej. Uwagę zwracały takie tytuły, jak *Antonio Corazzi – architectus Varsoviae*, *Bank Handlowy w Warszawie*, *VII Warszawka*

²⁹² APTW, Teczka – Imprezy, 2. Oddziały, cz. 3.

²⁹³ „Biuletyn” 1974, nr 2, op. cit., s. 7.

²⁹⁴ *Album Warszawski*, „Stolica” 1977, nr 47, s. 10.

Spartakiada Młodzieży, Pracownia Konserwacji Zabytków, Poległym Żydom Polskim, 120 lat Gazowni Warszawskiej czy Powstanie Warszawskie. Wszystkie wystawione medale pochodziły ze zbiorów Kazimierza Pątka, prezesa Oddziału Żoliborz TPW, który podczas otwarcia wystawy w październiku 1982 roku został odznaczony Złotą Odznaką Honorową „Za Zasługi dla Warszawy”²⁹⁵.

Członkowie Oddziału zainicjowali już w 1968 roku akcję, której celem było zorganizowanie Muzeum na Żoliborzu, poświęcając temu zagadnieniu wiele działań. Na sesji Dzielnicowej Rady Narodowej dotyczącej kultury, prezes Zarządu Oddziału Żoliborz TPW Bronisław Kulesza²⁹⁶ złożył wniosek uzupełniający do uchwały Zarządu w sprawie podjęcia starań o przejęcie pałacyku Brühla na Młocinach w celu powołania tam Muzeum Żoliborza²⁹⁷. Czekano wiele lat i dopiero w 1983 roku zaplanowano powstanie nowego obiektu muzealnego w zabytkowym dworcu na Młocinach. Organizatorem placówki miało być Towarzystwo Przyjaciół Warszawy Oddział Żoliborz. Otwarta 24 kwietnia 1985 roku wystawa „Żoliborz wczoraj – dziś – jutro” w Społecznym Domu Kultury przy ul. Próchnika miała stać się załączkiem dzielnicowej placówki muzealnej²⁹⁸, było to w życiu dzielnicy ważne wydarzenie. Niestety, nigdy nie doszło do utworzenia Muzeum Żoliborza.

Społecznicy z Oddziału wysyłali pisma do władz i instytucji o pomoc w realizacji utworzenia Izby Pamięci Literatury Dziecięcej, o którą zabiegała mieszkanka Żoliborza – Maria Kownacka, autorka *Plastusiewego pamiętnika*. Pisarka zgłosiła konkretne propozycje lokalowe, częściowo finansowane z własnych funduszy²⁹⁹.

Wspólnie z żoliborskim hufcem harcerskim Oddział inwentaryzował twierdze, barykady i rowy łącznikowe na Żoliborzu z okresu walk Powstania Warszawskiego³⁰⁰. W 1973 roku skład Zarządu Oddziału Żoliborz TPW tworzyli: prezes – dr Aleksy Puszko³⁰¹; wiceprezesi – Janina Wocialowa, płk Kazimierz

²⁹⁵ „Medale Warszawskie” na Żoliborzu, „Stolica” 1982, nr 33, s. 10.

²⁹⁶ Bronisław Kulesza (1904–1981) architekt, działacz państwowy, w 1945 wojewoda krakowski. Powrócił do Warszawy, został członkiem okręgowego oddziału SARP. W latach 60. XX w. był dyrektorem Komitetu Budownictwa, Urbanistyki i Architektury oraz członkiem Rady Nadzorczej Warszawskiej Spółdzielni Mieszkaniowej; https://www.archimemory.pl/pokaz/bronislaw_kulesza,65429 [dostęp: 10.12.2022].

²⁹⁷ „Biuletyn” 1974, nr 1, op. cit., s. 12. Sesja DRN odbyła się w dniu 11 listopada 1968 r.

²⁹⁸ Muzeum Żoliborza, „Stolica” 1983, nr 34, s. 10.

²⁹⁹ ATPW, Teczka – Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy za rok 1975, s. 8.

³⁰⁰ ATPW, Teczka – Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy za okres od 18 listopada 1973 r. do 21 listopada 1976 r., s. 14.

³⁰¹ Aleksy Puszko (zm. 13 grudnia 1975 w Warszawie), doktor praw, zastępca dyrektora ds. administracyjnych Instytutu Hematologii w Warszawie. W. Bartoszewski, *Nekrologia. Zmarli w 1975 r.*, „Rocznik Warszawski” 1981, t. 16, s. 477.

Pątek, sekretarz – Irena Onoszko, skarbnik – Aleksander Marczyński; członkowie: Antoni Duda-Dziewierz³⁰², Emilia Ekiert, Anna Makarska, Zygmunt Mroczek, Franciszka Parońska, Aniela Trembińska, Jan Thiel.

Oddział w okresie 1976–1980 przygotował 78 imprez z udziałem ok. 8370 osób, najczęściej w społecznym Domu Kultury WSM przy ul. Próchnika i w Muzeum X Pawilonu Cytadeli Warszawskiej. Działająca w Oddziale Komisja Historyczna zbierała materiały do historii Żoliborza z okresu okupacji oraz do przewodnika *Patroni ulic i placów Żoliborza*. Z inicjatywy Oddziału RSW „Ruch” wydało cztery pocztówki o tematyce żoliborskiej³⁰³. Oddział Żoliborz w 1982 roku zbierał zdjęcia i opracowywał teksty do albumu *Weryfikacja Miejsc Pamięci Narodowej na Żoliborzu* i do przewodnika *Nekropolie*, który poświęcony miał być wybitnym muzykom pochowanym na cmentarzu Stare Powązki, Ewangelicko-Augsburskim i Ewangelicko-Reformowanym³⁰⁴. Oddziałowa Komisja Historyczna i Ochrony Zabytków występowała, wspólnie z Zarządem Głównym i innymi organizacjami społecznymi, o zachowanie charakteru Żoliborza Urzędniczego i Oficerskiego, zweryfikowano obiekty przeznaczone do rozbiórki. W 1987 roku przy Oddziale Żoliborz działało Koło Przyjaciół Powązek. Oddział powołał Warszawski Klub Kolekcjonerów, który organizował spotkania, wymianę, pokazy fragmentów kolekcji „Varsaviana” w Społecznym Domu Kultury WSM przy ul. Próchnika³⁰⁵. Kolekcjoner płk Kazimierz Pątek, prezes Oddziału od 1977 roku, udostępniał swoje zbiory na wystawy varsavianistyczne organizowane przez Towarzystwo Przyjaciół Warszawy.

³⁰² Antoni Duda-Dziewierz (ur. 13 czerwca 1886 roku pod Nieborowem, zm. 1979). Żołnierz w I wojnie światowej, następnie uczestnik wojny z bolszewikami w 1920 r., w efekcie nie ukończył studiów wyższych. Aktywny członek PPS, wraz z innymi działaczami założył Warszawską Spółdzielnię Mieszkaniową. Był dyrektorem Osiedla Żoliborz, a następnie Osiedla Robotniczego na Kole. Inicjator powstania Towarzystwa Przyjaciół Żoliborza w 1927 r. Pod koniec lat 30. został wicedyrektorem szpitala we Lwowie. Aresztowany przez władze radzieckie w 1939 r. W latach 1945–1946 Przewodniczący Rady Miasta w Elblągu. Po wojnie został wicewojewodą gdańskim oraz pełnomocnikiem ministra kultury i sztuki ds. odbudowy Malborka. W 1952 r. został dyrektorem Muzeum Zamku w Łańcucie. Obecny wygląd Zamku – to w dużej mierze jego zasługa. Będąc na emeryturze, działał czynnie w Towarzystwie Przyjaciół Warszawy. Zmarł w 1979 r. i pochowany został na cmentarzu Powązkowskim w Warszawie, kw. 254. *Zasłużeni dla Łańcuta i Ziemi Łańcuckiej*, „Gazeta Łańcucka” 1994, nr 2, s. 3.

³⁰³ ATPW, Teczka – Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy od 21 listopada 1976 r. do 27 kwietnia 1980 r., s. 17.

³⁰⁴ ATPWOSM, Teczka nr 5 – Sprawozdania Zarządu Głównego TPW 1967–1993. *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy w roku 1982*, s. 16.

³⁰⁵ ATPWOSM, Teczka nr 5 – Sprawozdania Zarządu Głównego TPW 1967–1993. *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy w roku 1987*, s. 24.

Działające pod egidą Towarzystwa Przyjaciół Warszawy Oddział Żoliborz Koło Przyjaciół Powązek zorganizowało w grudniu 1987 roku, w Klubie Osiedlowym „Zatrasie” WSM spotkanie „Sentymentalnie o Powązkach”. Przewodniczący Koła Przyjaciół Powązek Mieczysław Jasiński opowiadał zebranim o Powązkach, jakich już nie było. Wspomnienia uzupełniały materiały historyczne pochodzące ze zbiorów prywatnych autora, mieszkańca tego terenu³⁰⁶. Wykaz imprez podejmowanych przez członków Oddziału Żoliborz TPW czytelnik znajdzie w rozdziale *Kronika wydarzeń*.

Członkowie Oddziału przykładali wielką wagę do kształtowania postaw młodych mieszkańców dzielnicy, popularyzowania i pogłębiania wiedzy o Warszawie, dążono do rozmiłowania młodzieży szkolnej w swoim mieście. Na Żoliborzu Komisja Młodzieżowa rozpoczęła swoją działalność w czerwcu 1970 roku. Do realizacji Kursów wiedzy o Warszawie aktywnie włączyły się: XXXIX Liceum Ogólnokształcące im. Ludowego Lotnictwa Polskiego, XXII Liceum Ogólnokształcące im. José Martí przy ul. Leopolda Staffa, Szkoła Podstawowa nr 247 przy ul. Wrzeciono 9, Szkoła Podstawowa nr 267 przy ul. Braci Żalskich 1. Jednak z upływem czasu, Oddział zaprzestał pracy na rzecz Kursów wiedzy o Warszawie i współpracy z młodzieżą.

5.12. Oddział Częstochowa (zamiejscowy)

Częstochowa była jedynym miastem w Polsce, w którym, poza stolicą, istniał przez wiele lat Oddział terenowy Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, działał bardzo aktywnie od 1966 roku. Był to ewenement w działalności stowarzyszenia. Nieprzypadkowo w Częstochowie powstał Oddział TPW. W tragicznym wrześniu 1939 roku wielu częstochowian walczyło w obronie Warszawy i później na barykadach powstańczej stolicy. Po upadku Powstania Warszawskiego, gdy rozpoczął się masowy exodus ludności Warszawy, wielu mieszkańców stolicy osiedliło się w Częstochowie. Organizowano dla ludności cywilnej i powstańców pomoc niezwykle ofiarnie. Rozrzucone, wbrew hitlerowskim zakazom, wzdłuż torów przebiegających przez Częstochowę punkty żywnościowe, także PCK, zaopatrywały jeńców, którzy jechali w pociągach towarowych w głąb Niemiec. Niejednokrotnie ludność z Częstochowy pomagała w ucieczkach z transportu. Niemcy bardzo często wyrzucali na bruk częstochowski tysiące rannych, starców, chorych i dzieci. W szybkim tempie Częstochowa zmieniła się w jeden wielki dom noclegowy i szpital. Wśród wysiedlonych ze stolicy znaleźli się także profesorowie wyższych uczelni, twórcy kultury i artyści. Stworzyli z czasem silny ośrodek intelektualny w mieście. Byli wśród nich m.in.

³⁰⁶ *Sentymentalnie o Powązkach*, „Stolica” 1988, nr 1, s. 16. W 2018 r., pośmiertnie została wydana książka Mieczysława Jasińskiego *Powązki życie moje*, Oficyna Wydawnicza „Mówią Wieki”, Warszawa 2017, ss. 222.

prof. Jerzy Loth, doc. dr Władysław Tomkiewicz, prof. Kamil Stefko, doc. dr Janusz Woliński, prof. Bohdan Nowogródzki i inni. W pierwszych powojennych latach scena częstochowska, pod dyrekcją Tadeusza Krotkego, na której występowali aktorzy warszawscy, należała do czołowych teatrów w Polsce³⁰⁷.

Oddział Częstochowa TPW zgromadził w swoich szeregach zarówno dawnych warszawiaków, jak i innych miłośników stolicy, wiele spółdzielni częstochowskich było członkami wspierającymi. W szybkim tempie swoją pracą Towarzystwo pozyskało społeczeństwo częstochowskie, a szczególnie współpracujące z nim szkoły³⁰⁸. Organizowane przez Oddział Częstochowa imprezy poświęcone były głównie celom poznawczym, problemom walki, martyrologii i rozbudowy Warszawy, rocznicom historycznym, a także warszawskiemu życiu kulturalnemu w dziedzinie prozy, poezji, muzyki i aktualnych wydarzeń społecznych³⁰⁹.

Od początku swojej działalności Oddział współpracował z Klubem MPiK, którego dyrektor był wiceprezesem Oddziału oraz z Dyrekcją Filharmonii i miejscowym muzeum, które zawsze chętnie uczestniczyło w imprezach przygotowanych przez Zarząd Oddziału. Do Częstochowy bezinteresownie przyjeżdżał Chór „Harfa” z koncertami organizowanymi przez Oddział. Bardzo pomocne w działalności było przedsiębiorstwo PPS „Jedność”, które finansowało festiwale warszawskie³¹⁰. W 1967 roku TPW Oddział Częstochowa zorganizował po raz pierwszy Wrzesień – Miesiąc Warszawy, na który złożyły się połączone wystawy: „Zamek Królewski w Warszawie”, „Warszawa w barwnych ilustracjach »Stolicy«” i „Trzy wieki książki o Warszawie” ze zbiorów red. Witolda Zembrzuskiego, a także odczyty prelegentów warszawskich, koncerty stołecznej „Harfy” i częstochowskiej „Pochodni”, pogadanki w szkołach i wycieczki do Warszawy³¹¹. Oddział zaprosił do swojego miasta przedstawicieli redakcji „Stolicy”. Na spotkanie, które odbyło się w miejscowym Klubie MPiK, przybyli członkowie TPW i sympatycy Warszawy. Redaktor Leszek Moczulski przedstawił zebranym dzieje stolicy we wrześniu 1939 roku, a redaktor Krzysztof Naumienko omówił problemy zburzenia i odbudowy Warszawy³¹². Urządzono wystawę „Warszawa wczoraj i dziś” z fotosów konkursowych „Stolicy”, Centralnej Agencji Fotograficznej (CAF) oraz eksponatów z Muzeum

³⁰⁷ J. Płowiecki, *Częstochowa – Warszawa bliska*, „Stolica” 1977, nr 28, s. 15.

³⁰⁸ *Warszawa w Częstochowie*, „Stolica” 1968, nr 23, s. 14.

³⁰⁹ ATPW, Teczka – Sprawozdania roczne z działalności merytorycznej Towarzystwa Przyjaciół Warszawy do roku 1980. *Sprawozdanie Zarządu Głównego Towarzystwa Przyjaciół Warszawy z działalności Towarzystwa za okres od 13 marca 1967 roku do 15 listopada 1970 roku*, s. 11.

³¹⁰ *Ibidem*, s. 11–12.

³¹¹ *Warszawa w Częstochowie*, „Stolica” 1968, nr 23, s. 14.

³¹² *Wrześniowe spotkania ze „Stolicą”*, „Stolica” 1967, nr 41, s. 11.

Historycznego m.st. Warszawy, Muzeum Narodowego w Warszawie, Muzeum Wojska Polskiego i Łazienek. W ramach Festiwalu Piosenki Warszawskiej, zorganizowanego wspólnie z PSS „Jedność”, odbył się koncert warszawskiego Zespołu „Lutnia”, częstochowskiej Orkiestry Symfonicznej, powiązane z tym odczyty prelegentów warszawskich, pogadanki w szkołach, wycieczki do Warszawy³¹³. Prężnie działający Oddział Częstochowa zorganizował na terenie swojego miasta imprezy z cyklu Wrzesień – Miesiąc Warszawy. Imprezy trwały od sierpnia do września 1967 roku, w tym: Uroczysty capstrzyk ku czci Bohaterów Warszawy (30 sierpnia 1967 roku); „35 dni walki” – wystawa fotografii zorganizowana w Klubie MPiK w Częstochowie (1 września 1967 roku); odczyt płk. Kazimierza Sobczaka *Wyzwolenie Warszawy* – w Klubie MPiK w Częstochowie (6 września 1967 roku); otwarcie wystawy „Warszawa wczoraj i dziś” – w Domu Rzemiosła (9 września 1967 roku); odczyt redaktora Witolda Zembrzuskiego – *Warszawa wczoraj i dziś* (14 września 1967 roku); Festiwal piosenki i poezji o Warszawie (15–18 września 1967 roku); reprezentacyjny rajd wrześniowy do Warszawy, zorganizowany wspólnie z Automobilklubem Częstochowa (16–17 września 1967 roku); spotkanie z zespołem redakcyjnym „Stolicy” (19 września 1967 roku); koncert o tematyce warszawskiej w częstochowskiej Filharmonii (22 września 1967 roku); zabawa towarzyska *Po warszawsku* – w Klubie MPiK (30 września 1967 roku). W Muzeum częstochowskim przy ul. Biegańskiej, we wrześniu 1973 roku Oddział Częstochowa TPW, wspólnie z Centralną Agencją Fotograficzną i Stowarzyszeniem Dziennikarzy Polskich, zorganizował wystawę fotograficzną Mariana Sokołowskiego. Ekspozowane prace, ukazujące współczesną Warszawę, pokazujące ludzi stolicy budziły zainteresowanie zwiedzających³¹⁴.

W pierwszym okresie swej działalności Oddział Częstochowa popularyzował wśród częstochowskiego społeczeństwa Warszawę, jej historię i kulturę. Zaczęło się od wystawy fotograficznej „Zabytki Warszawy”. Potem nastąpiły coraz liczniejsze, cieszące się dużym zainteresowaniem odczyty i spotkania. W 1973 roku narodziła się inna koncepcja działalności Oddziału Częstochowa. Postanowiono nie tylko prezentować Warszawę – Częstochowie, ale także Częstochowę – Warszawie. W salach Muzeum Narodowego, przy współudziale aktorów scen warszawskich wywodzących się z Częstochowy lub z tym miastem związanych jak: Anna Ciepiewska, Kalina Jędrusik, Elżbieta Wojnowska, Wienćysław Gliński i Janina Świącia, prezentowano poezję twórców częstochowian. Imprezy te stały się tradycją. W 1974 roku wystąpił m.in. Zespół Pieśni Dawnej działający przy Politechnice Częstochowskiej oraz Anna Ciepiewska, w 1975 roku prezentował swoje ekslibrisy jeden z czołowych polskich grafików Wojciech Barylski. „Gdybyśmy zajrzeli do skrupulatnie prowadzonej

³¹³ *Warszawa w Częstochowie*, „Stolica” 1968, nr 23, s. 14.

³¹⁴ *Warszawa i jej ludzie*, „Życie Częstochowy” 1973, nr 231, s. 2.

przez Oddział Częstochowa TPW księgi pamiątkowej, dowiedzielibyśmy się, że zorganizowano w ciągu jednego roku 408 imprez, w których łącznie uczestniczyło ponad 100 tys. osób³¹⁵.

W 1975 roku Oddział Częstochowa przygotował dużą wystawę na podstawie materiałów Muzeum Historycznego m.st. Warszawy – „Warszawa 1945”. Oddział był współorganizatorem wystawy w Bibliotece Wojewódzkiej poświęconej ilustracji książki Konstantego Sopoćko i grafiki książkowej Bronisława Tomeckiego. Na żądanie członków Oddziału powtórzono prelekcję *Prawda czy fałsz o listach Fryderyka Chopina do Delfiny Potockiej*. Zorganizowano spotkanie poświęcone rocznicy śmierci Władysława Reymonta i Stefana Żeromskiego, czytano na spotkaniach *Kroniki Bolesława Prusa*³¹⁶. Oddział współorganizował w Filharmonii Częstochowskiej trzy konkursy piosenki o Warszawie³¹⁷, zaś w 1978 roku ekspozycję exlibrisu w Warszawie, na Saskiej Kępie ze zbiorów Mirona Kołakowskiego³¹⁸. Członkowie Oddziału Częstochowa mieli wielkie zasługi w dziele odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie, wyróżniając się w zbiorce funduszy i w popularyzacji idei odbudowy Zamku³¹⁹. Od czasu powołania OKOZK – Oddział Częstochowa był inspiratorem i wykonawcą na swoim terenie zbiórki sięgającej 1 623 700 zł, kwotę tę zebrano do roku 1980³²⁰.

Dzięki wszechstronnej działalności kulturalnej Oddziału Częstochowa, Warszawa zyskała wielu autentycznych przyjaciół. Dążono do zacieśnienia więzi z władzami oświatowymi, Domami Kultury, również w Myszkowie, Lublińcu, Oleśnie, Pajęcznie, Koniecpolu, Kłobucku, Szczekocinach. Organizowano cykle prelekcji o Warszawie w różnych miejscowościach w województwie, nawiązując do historii Zamku Królewskiego, rocznicy wyzwolenia Warszawy, wybuchu Powstania Warszawskiego, oddania do użytku niektórych obiektów, jak Centrum Zdrowia Dziecka³²¹. Oddział w Częstochowie, po dłuższej przerwie

³¹⁵ ATPW, Teczka – Sprawozdania roczne z działalności merytorycznej TPW do roku 1980. *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy za okres od 18 listopada 1973 roku do 21 listopada 1976 roku*, s. 4.

³¹⁶ Ibidem, *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy za rok 1975*, s. 5.

³¹⁷ Ibidem, *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy za okres od 18 listopada 1973 roku do 21 listopada 1976 roku*, s. 14.

³¹⁸ ATPW, Teczka – Protokoły z posiedzeń Prezydium Zarządu Głównego TPW za okres Kadencji 1976–1979. Wstępne sprawozdanie z odbytych wspólnych posiedzeń Prezydium Zarządu Głównego i Zarządów Oddziałów TPW oraz z Walnych Zebrań Członków Oddziałów, s. 3.

³¹⁹ *Na odbudowę Zamku Królewskiego, „Życie Częstochowy” 1971, nr 258, s. 4.*

³²⁰ ATPW, Teczka – Sprawozdania roczne z działalności merytorycznej TPW do roku 1980. *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy za okres od 18 listopada 1973 roku do 21 listopada 1976 roku*, s. 14.

³²¹ *Przyjaźń dwóch miast, „Gazeta Częstochowska” 1977, nr 11, s. 2.*

i braku działalności, został zlikwidowany Uchwałą nr 9 Zarządu Głównego Towarzystwa Przyjaciół Warszawy z dnia 14 marca 1984 roku³²². Dokumenty i materiały związane z działalnością Oddziału znajdują się w Archiwum Państwowym w Częstochowie pod sygnaturą 8/599/0-/41 w Zespole Urzędu Miejskiego w Częstochowie.

³²² ATPW, Teczka – *Sprawozdanie z Działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy od 12 czerwca 1983 roku do 27 września 1986 roku*, s. 1.

Pierwsze zebranie organizacyjne członków przyszłego Oddziału Praga Północ TPW, 29 listopada 1963 roku

Członkowie-założyciele na zebraniu inauguracyjnym Oddziału Praga Północ TPW

Spotkanie Koła Krzemieńczan z Juliuszem Poniatowskim w siedzibie Oddziału Stare Miasto TPW, 1973 rok

Pomnik Ignacego Paderewskiego odnaleziony przez członków TPW, ustawiony na wewnętrznym dziedzińcu Muzeum Narodowego

Nadanie imienia prof. Stanisława Herbsta Liceum Ekonomicznemu nr 9 przy ul. Otwockiej 3 w Warszawie, 10 listopada 1979 roku

Bazylika Archikatedralna św. Jana w Warszawie. Uroczysta msza św. i poświęcenie tablicy-pomnika pamięci Stefana Starzyńskiego, 1 marca 1981 roku

Koło Wychowanek Gimnazjum im. Leonii Rudzkiej podczas spotkania opłatkowego w siedzibie Oddziału Stare Miasto TPW, 1985 rok

ROZDZIAŁ SZÓSTY

Kronika wydarzeń

Pprzedstawiony poniżej materiał, dotyczący wydarzeń, jest dopełnieniem czy też ukazaniem pełnej działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy w latach 1963–1991. Nie zawsze można było równomiernie opisać przedsięwzięcie, akcję, itd. Ze względu na ograniczony materiał archiwalny, dostępność źródeł, istnieją różnice ilościowe w zamieszczonych informacjach. Wiele inicjatyw czy wydarzeń mogło nie zostać ujętych w tym rozdziale z powodu braku zachowanych dokumentów źródłowych.

Czytelnik jednak może sam dokonać wyboru interesujących go wydarzeń, oraz zdobyć wiedzę na temat działalności całego Towarzystwa Przyjaciół Warszawy.

1963

18 marca: W Sali Canaletta w Muzeum Narodowym w Warszawie zostało powołane do życia Towarzystwo Przyjaciół Warszawy.

25 października: Z inicjatywy Komitetu Organizacyjnego Oddziału Praga II rozpoczął się cykl odczytów z serii „VII wieków Warszawy”. W sali odczytowej Biblioteki Publicznej przy ul. Skoczylasa, dyrektor Muzeum Archeologicznego w Warszawie prof. Zdzisław Rajewski przedstawił najdawniejsze dzieje Pragi. W spotkaniu brał udział prof. Stanisław Lorentz¹.

29 listopada: Prelekcję o dziejach Warszawy i Pragi wygłosił prof. Zdzisław Rajewski. Spotkanie miało miejsce w Bibliotece Publicznej przy ul. Skoczylasa.

1964

17 stycznia: Zarząd Główny TPW zorganizował wykład i koncert w holu Muzeum Narodowego z okazji 19. rocznicy „wyzwolenia Warszawy”, odczyt

¹ ATPW, Kronika Oddziału Praga Północ TPW, k. 13.

wygłosił ppłk Stanisław Komornicki – żołnierz AK, Powstaniec Warszawski, historyk wojskowości, zaś w koncercie wystąpili artyści scen warszawskich.

18 lutego: *Pradzieje warszawskie od grodu na Bródnie – wiek X – do spłonecia Jazdowa – wiek XII* – pod takim tytułem w Bibliotece Publicznej przy ul. Skoczylasa, Towarzystwo zorganizowało prelekcję Olgi Lipińskiej, pracownika naukowego Muzeum Historycznego m.st. Warszawy².

13 marca: Na spotkaniu z mieszkańcami Pragi, które zorganizowało Towarzystwo Przyjaciół Warszawy w Bibliotece Publicznej przy ul. Skoczylasa, Olgierd Budrewicz opowiadał o swojej najnowszej książce *Z dziejów Pragi*, dzielił się także swoimi wrażeniami ze spotkań z „warszawiakami” w czasie pobytu w Afryce. Olgierd Budrewicz, znany reportażysta i podróżnik po wszystkich kontynentach, znalazł na warszawskiej Pradze kopalnię wiedzy. Efektem jego wędrówek po starych i nowych zakamarkach Pragi była jego książka, poświęcona wyłącznie tej dzielnicy³.

24 kwietnia: Oddział Praga Północ zorganizował w sali Biblioteki Publicznej przy ul. Skoczylasa prelekcję Ewy Bielińskiej *Dzieje Warszawy od zburzenia Jazdowa do włączenia Mazowsza do Korony*⁴.

18 września: Oddział Praga Północ zaprosił członków i sympatyków Towarzystwa do Biblioteki Publicznej przy ul. Skoczylasa na projekcję filmu *Chwila wspomnień rok 1944–1945*⁵.

27 listopada: W tłumnie wypełnionej sali odczytowej Biblioteki Publicznej przy ul. Skoczylasa, odbyło się, zorganizowane przez Oddział Praga Północ, spotkanie z Karoliną Beylin, która wygłosiła pogadankę *Warszawskie teatry w XIX wieku i obecnie*. Na zakończenie spotkania wyświetlono filmy krótkometrażowe *Spacerkiem po Warszawie* oraz *Baloniki*⁶.

29 listopada: W wielkim holu Muzeum Narodowego odbył się wieczór dla członków TPW pod nazwą „Spotkanie ze starą warszawską epoką stanisławowską”, połączony z koncertem i zwiedzaniem wystawy „Drezno i Warszawa w twórczości Bernarda Belotta Canaletta”⁷.

9 grudnia: W Muzeum Narodowym można było wysłuchać prelekcji na temat wystawy „Widoki architektoniczne w malarstwie polskim 1780–1880”. Spotkaniu towarzyszyła muzyka polska z XIX wieku, w tym pieśni Moniuszki i recytacja poezji polskiej z XIX wieku, była też możliwość zwiedzenia wystawy⁸.

² ATPW, Kronika Oddziału Praga Północ TPW, k. 14.

³ *Z dnia*, „Życie Warszawy” 1964, nr 63, s. 8.

⁴ ATPW, Teczka – Korespondencja ogólna 1963–1965. Notatka prasowa.

⁵ *Krótko o wszystkim*, „Express Wieczorny” 1964, nr 247, s. 3.

⁶ ATPW, Kronika Oddziału Praga Północ TPW, k. 15.

⁷ ATPW, Teczka – Korespondencja ogólna 1963–1965. Projekt zaproszenia.

⁸ ATPW. Teczka – Protokoły z posiedzeń Prezydium Zarządu Głównego TPW powołanego dnia 24 lutego 1964 r. do końca kadencji t.j. do dnia 13 marca 1967 roku. Protokół nr 6/Prez./64.

1965

Styczeń: Oddział Żoliborz zorganizował w Społecznym Domu Kultury WSM przy ul. Próchnika 8 prelekcję inż. architekta, konserwatora zabytków, historyka architektury Aleksandra Króla *Historyczny rozwój Żoliborza, Marymontu i okolic*⁹.

12 lutego: Towarzystwo Przyjaciół Warszawy wraz z Muzeum Narodowym zaprosiło na zwiedzanie wystawy „Warszawa w dziejach oręża polskiego” do Pałacu Kultury i Nauki¹⁰.

23 kwietnia: W Bibliotece Publicznej przy ul. Skoczyłasa, Oddział Praga Północ zorganizował odczyt inż. Jana Biernackiego *Historia powstania i rozwoju wybranych ulic Warszawy*. Podczas spotkania wyświetlono film o Warszawie¹¹.

9 czerwca: Zarząd Główny TPW zorganizował dla członków Towarzystwa wycieczkę do Wilanowa. W programie zaplanowano prelekcję kuratora Muzeum Narodowego w Wilanowie Wojciecha Fijałkowskiego oraz zwiedzanie Pałacu¹².

Wrzesień: Oddział Żoliborz zaprosił na prelekcję *Historia Cytadeli, części Żoliborza przed Cytadelą i X Pawilonem*, którą w oddawanych do użytku fragmentach X Pawilonu Cytadeli Warszawskiej wygłosił Stefan Król. Następnie zebrani zwiedzali Cytadelę i X Pawilon¹³.

29 października: W Bibliotece Publicznej przy ul. Skoczyłasa, Oddział Praga Północ zorganizował odczyt inż. arch. Czesława Koteli na temat *Rozbudowy Warszawy ze szczególnym uwzględnieniem Pragi*¹⁴.

9 listopada: Oddział Grochów TPW zaprosił na prelekcję na temat *Historii rozwoju przemysłu na Grochowie*, którą w Klubie Nauczycielskim przy ul. Goławskiej wygłosił Jan Berger¹⁵.

10 listopada: Oddział Grochów TPW zorganizował wycieczkę autokarową po Grochowie¹⁶.

26 listopada: Oddział Praga Północ zaprosił na pogadankę literacką *Spory młodych literatów ze starszymi w okresie Królestwa Kongresowego*, którą w Bibliotece Publicznej przy ul. Skoczyłasa poprowadziła Danuta Bieńkowska.

29 listopada: Oddział Grochów TPW zorganizował w sali wykładowej Pedagogicznej Biblioteki Dzielnicowej prelekcję na temat *Historii Grochowa od połowy XIX w.*, którą wygłosił Jan Berger¹⁷.

⁹ „Biuletyn” 1974, nr 1, op. cit., s. 11.

¹⁰ ATPW, Teczka – Różne imprezy za okres 1963–1966. Zaproszenie.

¹¹ ATPW, Teczka – Oddział Praga Północ. *Sprawozdanie za rok 1965*.

¹² ATPW, Teczka – Różne imprezy za okres 1963–1966. Zaproszenie.

¹³ „Biuletyn” 1974, nr 1, op. cit., s. 11.

¹⁴ ATPW, Teczka – Oddział Praga Północ. *Sprawozdanie za rok 1965*.

¹⁵ ATPW, Teczka – Korespondencja ogólna 1963–1965. L.dz. 102/S/65 i 106/S/65.

¹⁶ ATPW, Teczka – Korespondencja ogólna 1963–1965. L.dz. 102/S/65 i 106/S/65.

¹⁷ ATPW, Teczka – Korespondencja ogólna 1963–1965. L.dz. 111/S/65.

Grudzień: W Społecznym Domem Kultury WSM przy ul. Próchnika 8 Oddział Żoliborz zorganizował prelekcję prof. Eugeniusza Szwankowskiego *Teatr Narodowy w służbie Narodu*¹⁸.

1966

4 marca: Oddział Praga Północ przygotował w Bibliotece Publicznej przy ul. Skoczylasa, wieczór warszawski. Prelekcję na temat wyświetlanego filmu *O Warszawie inaczej* wygłosił Olgierd Budrewicz, który także rozmawiał z zebranymi o przygotowaniach i zbieraniu materiałów do filmu *Homo Varsoviensis*¹⁹.

29 marca: Oddział Praga Północ zorganizował w swojej siedzibie prelekcję *Ploteczki o paniach na Wilanowie*, którą wygłosiła pisarka Hanna Muszyńska-Hofmanowa²⁰.

26 kwietnia: Oddział Praga Północ rozpoczął cykl wykładów dla swoich członków. Inauguracyjne spotkanie wykładem *Warszawa od czasów Zygmunta III do wojen napoleońskich* otworzył prof. Stanisław Herbst²¹.

30 maja: Zarząd Główny TPW zorganizował w Częstochowie odczyt inż. arch. Jerzego Grabowskiego na temat *Warszawa w moich wspomnieniach*, który odbył się w sali Rady Miejskiej w Częstochowie²².

6 września: Towarzystwo Przyjaciół Warszawy zainaugurowało cykl wrześniowych imprez wystawą fotograficzną w Domu Kultury WSM „Żoliborz 1945–1966”²³.

29 listopada: W lokalu Biblioteki Publicznej przy ul. Skoczylasa 9 Oddział Praga Północ TPW zorganizował prelekcję Teresy Wyderkowej na temat *Praga w XVIII wieku*²⁴.

1967

Styczeń: Członkowie Oddziału Żoliborz TPW brali udział w otwarciu wystawy „Więźniowie X Pawilonu w latach 1905–1914” w Muzeum X Pawilonu Cytadeli Warszawskiej²⁵.

18 stycznia: W holu Muzeum Narodowego w Warszawie z okazji 22. rocznicy „wyzwolenia Warszawy” odbył się wieczór muzyczno-rapsodyczny *Chopin*

¹⁸ „Biuletyn” 1974, nr 1, op. cit., s. 11.

¹⁹ ATPW, Teczka – Oddział Praga Północ. *Sprawozdanie ze spotkania*.

²⁰ ATPW, Teczka – Oddział Praga Północ. *Sprawozdanie ze spotkania*.

²¹ ATPW, Teczka – Oddział Praga Północ. *Sprawozdanie ze spotkania*.

²² ATPW, Teczka – Korespondencja ogólna za okres – XII 1965–XII 1966. L.dz. 41/66.

²³ W. Grątkowski, *Kronika Warszawy 1966*, „Rocznik Warszawski” 1969, t. 9, s. 424.

²⁴ ATPW, Teczka – Oddział Praga Północ. *Notatka Prasowa*.

²⁵ J. Wągrodzki, *Jubileusz Muzeum X Pawilonu Cytadeli Warszawskiej*, „Niepodległość i Pamięć” 1995, r. 2, nr 1 (2), s. 11.

– *człowiek i twórca*, zorganizowany przez Towarzystwo Przyjaciół Warszawy i Muzeum. Słowo wstępne wygłosił prof. Stanisław Lorentz, a wykonawcami byli Władysław Kędra – fortepian, Danuta Kraucka – opracowanie literackie, słowo wiążące, recytacje listów Chopina i poezji²⁶.

16 stycznia: Na uroczystość nadania Szkole Podstawowej nr 176 im. 6. Pułku Piechoty przy al. Wojska Polskiego przybyła z Częstochowy, z inicjatywy częstochowskiego Oddziału TPW 40-osobowa delegacja, w skład której wchodził przedstawiciel 6. Pułku Zmechanizowanego z mjr. Migalskim na czele oraz członkowie Sekcji Obrońców Warszawy, która powstała przy Oddziale TPW w Częstochowie²⁷.

* * *

Klub Miłośników Warszawy Pałacu Młodzieży zorganizował, wraz z redakcją „Stolicy”, wieczór z okazji 22. rocznicy „wyzwolenia Warszawy”. Salę balową Pałacu wypełniła licznie zgromadzona młoda publiczność, w większości byli to członkowie Klubu Miłośników Warszawy. O perspektywach rozwoju Warszawy, projektowanych ośrodkach sportowo-wypoczynkowych dla młodzieży opowiadał inż. Czesław Kotela. W części artystycznej wystąpili Mieczysław Gajda i Jerzy Połomski²⁸.

23 kwietnia: Towarzystwo zorganizowało koncert *Poranek Warszawski*, w kinie „Klub”. Słowo wstępne wygłosił inż. arch. Jerzy Grabowski, a wykonawcami byli Czwórka Szacha zespół rewelersów, Karolina Lubieńska, Jan Przyłucki, Ewa Rybicka i Chór „Harfa”. Koncert poprowadził Józef Małgorzewski²⁹.

3–21 maja: Oddział Sadyba-Wilanów TPW zorganizował w Szkole Podstawowej nr 103 przy ul. Jodłowej kiermasz książek, głównie varsavianów. Wzięło w nim udział ok. 500 osób³⁰.

3–21 maja: Oddział Ochota, wspólnie z bibliotekami z terenu dzielnicy, przygotował w siedzibach placówek ekspozycję „Varsaviana”.

2–20 maja: Oddział Ochota TPW w Wypożyczalni nr 75 przy ul. Skarżyńskiego zorganizował w konkurs „Czy znasz swoją dzielnicę”, w Wypożyczalni nr 30 przy ul. Mikowej we Włochach quiz „Sportowcy warszawscy”, zaś w Wypożyczalni nr 71 w Klubie Osiedlowym przy ul. Żwirki i Wigury ilustrowany przeglądami odczyt inż. Feliksa Kanclerza pt. *Zamek Warszawski*³¹.

²⁶ ATPW, Teczka – Imprezy różne, cz. 1.

²⁷ W szkole im. 6 Pułku Piechoty, „Stolica” 1967, nr 5, s. 11.

²⁸ Wśród miłośników Warszawy, „Stolica” 1967, nr 5, s. 11.

²⁹ ATPW, Teczka – Imprezy różne, cz. 1.

³⁰ ATPW, Teczka – Imprezy różne, cz. 1. Wykaz imprez organizowanych przez TPW w związku z „Dniami Oświaty, Książki i Prasy” w dniach 3 maja–21 maja 1967.

³¹ Ibidem.

3 maja: Oddział Praga Północ, wspólnie z Biblioteką Publiczną przy ul. Skoczylasa, przygotował koncert WTM, w którym wzięło udział 105 osób³².

3 maja: W swojej siedzibie przy ul. Nowomiejskiej, Oddział Śródmieście TPW zorganizował odczyt Wiktora Kornowicza *Ruch rewolucyjny w Warszawie w XX wieku*³³.

5 maja: W wypełnionym tłumnie holu Muzeum Narodowego, Towarzystwo Przyjaciół Warszawy zorganizowało spotkanie z Naczelnym Architektem Warszawy inż. arch. Czesławem Kotelą, podczas którego prowadzący zaprezentował bogaty zestaw zdjęć ilustrujących Warszawę. Czesław Kotela omawiał miejsce i rolę Warszawy w Europie i w Polsce. Mówił o Warszawskim Zespole Miejskim, który w czasie okupacji, w konspiracji opracowywał studia urbanistyczne. Przypomniął o odbudowanych zabytkach i nowoczesnej architekturze. Naszkicował kształt urbanistyczny Warszawy przyszłości w roku 1980. Wszyscy uczestnicy spotkania mogli obejrzeć wystawę prac prof. Bohdana Pniewskiego³⁴.

6 maja: Oddział Mokotów zorganizował w Królikarni przy ul. Puławskiej prelekcję na temat prasy warszawskiej w okresie międzywojennym, którą wygłosił redaktor Zbigniew Mitzner (Jan Szeląg)³⁵.

9 maja: W ramach „Dni Oświaty Książki i Prasy” Towarzystwo proponowało mieszkańcom miasta szereg imprez popularyzujących twórczość polskich autorów. Oddział Mokotów zaprosił do „Królikarni” przy ul. Puławskiej na spotkanie autorskie z dr Karoliną Beylin³⁶. W Bibliotece Pedagogicznej przy ul. Goławskiej, Oddział Grochów zorganizował odczyt Jana Gebethnera na temat *Księgarstwo warszawskie w czasie okupacji hitlerowskiej*³⁷.

* * *

Żoliborski Oddział zaprosił do Domu Kultury przy ul. Próchnika na odczyt prof. Andrzeja Zahorskiego – *Żoliborz w wieku Oświecenia*³⁸.

10 maja: Oddział Praga TPW zorganizował spotkanie z uczestnikiem walki o Berlin – Stanisławem Rusinem³⁹.

* * *

Oddział Śródmieście zaprosił na spotkanie z Piotrem Hniedziewiczem, najstarszym księgarzem warszawskim, zatytułowane *O książce raz jeszcze*, połączone z recytacją poezji w wykonaniu Józefa Małgorzewskiego⁴⁰.

³² Ibidem.

³³ Ibidem.

³⁴ ATPW, Teczka – Imprezy różne, cz. 1.

³⁵ ATPW, Teczka – Imprezy różne, cz. 1.

³⁶ Ibidem.

³⁷ Ibidem.

³⁸ Ibidem.

³⁹ Ibidem.

⁴⁰ Ibidem.

11 maja: W siedzibie Oddziału Częstochowa miał miejsce odczyt Jana Gebethnera *Księgarstwo warszawskie*⁴¹.

13 maja: Dzięki Oddziałowi Sadyba-Wilanów odbył się odczyt okolicznościowy *Kształtowanie się stołeczności Warszawy* dr Hanny Szaniawskiej, kustosza Muzeum Historycznego m.st. Warszawy⁴².

17 maja: Na spotkanie autorskie z Hanną Muszyńską-Hoffmanową, autorką warsawianów zaprosił Oddział Praga Północ TPW⁴³.

18 maja: Oddział Częstochowa zorganizował prelekcję Piotra Hniedziwicza *O książce raz jeszcze*⁴⁴.

23–24 maja: Oddział Żoliborz TPW, wspólnie z FJN, zorganizował z okazji 35-lecia powstania Parku im. Stefana Żeromskiego, Festyn Żoliborski⁴⁵.

26 maja: Na zakończenie cyklu spotkań Oddział Praga Północ zorganizował w Bibliotece Publicznej przy ul. Skoczyłasa odczyt prof. Stanisława Herbsta *Warszawa w dobie reform oświatowych*⁴⁶.

31 sierpnia: *Częstochowa – Warszawie*, pod takim hasłem Oddział Częstochowa zainaugurował uroczystości związane z Wrześniem – Miesiącem Warszawy⁴⁷.

* * *

Towarzystwo, wspólnie z Muzeum Narodowym, zorganizowało w holu Muzeum prelekcję prof. Kazimierza Michałowskiego *Warszawa – Ośrodek Kultury Starożytnej*. Po spotkaniu można było obejrzeć wystawę „Faras”⁴⁸.

27 września: Oddział Żoliborz TPW zorganizował w Szkole Muzycznej przy ul. Krasińskiego *Poranek Żoliborski*, podczas którego wystąpili artyści z Warszawskiego Towarzystwa Muzycznego⁴⁹.

18 października: Uroczysty wieczór zorganizowany przez Oddział Śródmieście, poświęcony 150. rocznicy śmierci Tadeusza Kościuszki, połączony został z odczytem prof. Stanisława Herbsta *Kościuszko w Warszawie* i wspomnieniami uczestników walk stoczonych przez I Dywizję Wojska Polskiego im. Tadeusza Kościuszki. Spotkaniu towarzyszyła część artystyczna w wykonaniu artystów scen warszawskich⁵⁰.

26 listopada: Oddział Ochota przygotował koncert *Poranek Warszawski* w Centralnym Klubie Studentów Politechniki Warszawskiej „Stodoła” z udziałem

⁴¹ Ibidem.

⁴² Ibidem.

⁴³ Ibidem.

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ „Biuletyn” 1974, nr 1, op. cit., s. 12.

⁴⁶ ATPW, Teczka – Imprezy różne, cz. 1.

⁴⁷ *Częstochowa – Warszawie*, „Stolica” 1967, nr 39, s. 10.

⁴⁸ ATPW, Teczka – Imprezy organizowane przez Towarzystwo Przyjaciół Warszawy i Oddziały od 1967 r., cz. 1.

⁴⁹ „Biuletyn” 1974, nr 1, op. cit., s. 12.

⁵⁰ Ibidem.

artystów scen warszawskich: Heleny Norowicz, Ryszarda Arninga, Wojciecha Ostojkiego, Hanny Krzymowskiej, Mariana Radzika, Czesława Bogdańskiego, Tadeusza Adamczyka. Stefan Wiechecki-Wiech wystąpił w monologu *Warszawskie drapacze*, słowo wstępne wygłosiła dr Karolina Beylin, przewodnicząca Komisji Programowej ZG TPW. Koncert prowadził Józef Małgorzewski⁵¹.

18 grudnia: Oddział Ochota i Oddział Dzielnicowy PCK zorganizowały koncert, który odbył się w wypełnionej sali, w Instytucie Lotnictwa. Bezinteresowny udział w koncercie wzięli artyści: Karolina Lubieńska, Hanna Krzymkowska, Krystyna Zborowska, Jerzy Jarczewski, Józef Małgorzewski, Janusz Piotrowski, Feliks Szczepański i Stefan Wiechecki-Wiech⁵².

1968

12 stycznia: Towarzystwo Przyjaciół Warszawy Oddział Wola przygotowało akademię w związku z 23. rocznicą „wyzwolenia Warszawy”, która odbyła się w Państwowym Studium Stenotypii i Języków Obcych przy ul. Obozowej. W czasie spotkania Karolina Beylin wygłosiła wykład o Warszawie. W spotkaniu wzięło udział 300 osób⁵³.

17 stycznia: W lokalu TPW Oddział Stare Miasto przy ul. Nowomiejskiej zorganizowano odczyt płk. Kazimierza Sobczaka *Militarne i polityczne aspekty wyzwolenia Warszawy w 1945 roku*⁵⁴.

17 stycznia: Oddział Wola TPW, wspólnie ze Związkiem Nauczycielstwa Polskiego, zorganizował koncert z okazji „wyzwolenia Warszawy” w Klubie przy ul. Chmielnej 124. Podczas spotkania referat wygłosił płk doc. Kazimierz Sobczak. W części artystycznej wystąpił Zespół Teatrzyku Piosenki „Eskulap”⁵⁵.

17 stycznia: Członkowie Oddziału Grochów TPW, wspólnie z Pedagogiczną Biblioteką Dzielnicową, przygotowali wystawę „Praga Południe w wykopaliskach archeologicznych”, prelekcję *O pradziejach Warszawy* podczas otwarcia wygłosił prof. Zdzisław Rajewski⁵⁶.

21 stycznia: Z okazji 23. rocznicy „wyzwolenia Warszawy”, Oddział Ochota TPW i Rada Uczelniana Zrzeszenia Studentów Polskich Politechniki Warszawskiej zorganizowały koncert *Poranek Warszawski* z udziałem artystów scen

⁵¹ Ibidem.

⁵² *Towarzystwo Przyjaciół Warszawy rozszerza swoją działalność*, „Życie Warszawy” 1967, nr 307, s. 8.

⁵³ ATPW, Teczka – Imprezy organizowane przez Towarzystwo Przyjaciół Warszawy i Oddziały od 1967 r., cz. 1. *Biuletyn: Wola 1916–1939*, TPW, Warszawa 1969, s. 61.

⁵⁴ *Krótko o wszystkim*, „Express Wieczorny” 1968, nr 13, s. 5.

⁵⁵ Ibidem.

⁵⁶ ATPW, Teczka – Imprezy organizowane przez Towarzystwo Przyjaciół Warszawy i Oddziały od 1967 r., cz. 1.

warszawskich, w Centralnym Klubie Studentów Politechniki Warszawskiej „Stodoła”⁵⁷.

22 stycznia: W 105. rocznicę wybuchu Powstania Styczniowego, Oddział Śródmieście TPW uczcił pamięć bohaterów, uczestników zrywu niepodległościowego. Na cmentarzu Wojskowym w kwaterze powstańców złożono kwiaty i zapalono znicze. O zrywie bohaterów Powstania Styczniowego mówił członek Towarzystwa Kazimierz B. Sadowski⁵⁸.

24 stycznia: Oddział Praga Północ TPW w gmachu Biblioteki Publicznej przy ul. Skoczyłasa 9, zorganizował spotkanie z Karoliną Beylin, która wspominała początki pracy w wyzwolonej Warszawie⁵⁹.

28 stycznia: Towarzystwo z okazji rocznicy „wyzwolenia Warszawy” w sali koncertowej Państwowej Wyższej Szkoły Muzycznej przygotowało *Poranek poetycko-muzyczny*. W programie *Ballada wojenna* wystąpili honorowo śpiewacy operetki Krystyna Zaborowska i Ryszard Tarasiewicz, Chór „Lutnia” pod batutą prof. Edwarda Jozajtysa oraz Cezary Owerkowicz, Maria Januszkiewicz i Ryszard Lisiecki⁶⁰.

8 lutego: Oddział Mokotów, w ramach stałej swojej działalności zaprosił na wieczór artystyczny *Warszawa w poezji i piosence* z udziałem Miry Grelichowskiej – recytacja i śpiew oraz Jana Berezyńskiego – fortepian⁶¹.

13 lutego: Spotkanie członków i sympatyków Towarzystwa połączone zostało z prelekcją *To jest Warszawa*, wygłoszoną przez autora poczytnych warszawianów Olgierda Budrewicza⁶².

18 lutego: Towarzystwo Przyjaciół Warszawy i 1. Warszawska Dywizja Zmechanizowana im. Tadeusza Kościuszki zorganizowały uroczysty koncert w Sali Kongresowej Pałacu Kultury i Nauki z okazji 23. rocznicy „wyzwolenia Warszawy”, słowo wstępne wygłosił prof. Stanisław Lorentz. W części artystycznej z programem *Piękna nasza Polska cała* wystąpił Centralny Zespół Artystyczny Wojska Polskiego⁶³.

28 lutego: W związku z końcem karnawału w Bibliotece Publicznej przy ul. Skoczyłasa, Oddział Praga Północ TPW zorganizował spotkanie z pisarką Hanną Muszyńską-Hoffmanową, która opowiadała *Jak bawiono się w Warszawie w czasach Sobieskiego, saskich, Księstwa Warszawskiego i XIX wieku*⁶⁴.

⁵⁷ Ibidem.

⁵⁸ *W 105. rocznicę Powstania Styczniowego*, „Stolica” 1968, nr 11, s. 10.

⁵⁹ *Krótko o wszystkim*, „Express Wieczorny” 1968, nr 21, s. 5.

⁶⁰ *Udany poranek Towarzystwa Przyjaciół Warszawy*, „Express Poranny” 1968, nr 26, s. 5.

⁶¹ ATPW, Teczka – Imprezy organizowane przez Towarzystwo Przyjaciół Warszawy i Oddziały od 1968 r., cz. 2.

⁶² Ibidem.

⁶³ ATPW, Teczka – Imprezy organizowane przez Towarzystwo Przyjaciół Warszawy i Oddziały od 1967 r., cz. 1.

⁶⁴ ATPW, Kronika Oddziału Praga Północ TPW, k. 23.

5 marca: Wolski Oddział TPW i Związek Nauczycielstwa Polskiego Oddział Wola zorganizowały w Wolskim Klubie Nauczyciela spotkanie z architektem dzielnicowym inż. Włodzimierzem Gierałtowskim na temat *Wola w oczach architekta – wizja rozwoju dzielnicy do 1985 roku*⁶⁵.

8 marca: Oddział Wola TPW, wraz z Samorządem Robotniczym Domu Słowa Polskiego i Zarządem Okręgu Związku Zawodowego Pracowników Służby Zdrowia, zorganizował koncert z okazji Międzynarodowego Dnia Kobiet w Domu Słowa Polskiego przy ul. Miedzianej, z udziałem Wojciecha Młynarskiego, Fryderyki Elkany, Janiny Jaroczyńskiej i innych artystów scen warszawskich. Słowo wstępne wygłosił prezes Oddziału Wola TPW inż. Ryszard Łazarzski. W spotkaniu udział wzięło ok. 700 osób⁶⁶.

21 marca: Na zebranie z członkami Oddziału Częstochowa TPW przybył prezes Zarządu Głównego TPW prof. Stanisław Lorentz, który omówił zadania, jakie leżą przed TPW i jego Oddziałami⁶⁷.

22 marca: Stanisław Lorentz wygłosił w Muzeum Regionalnym w Częstochowie odczyt o Zamku Królewskim w Warszawie⁶⁸.

26 marca: Towarzystwo, wspólnie z Państwowym Zespołem Pieśni i Tańca „Mazowsze”, przygotowało wielki koncert w Sali Kongresowej Pałacu Kultury i Nauki. Całkowity dochód z imprezy w kwocie 27 015 zł przeznaczono na budowę Pomnika Centrum Zdrowia Dziecka w Warszawie⁶⁹.

10 kwietnia: Oddział Wola TPW oraz Związek Nauczycielstwa Polskiego Oddział Wola zorganizowały koncert z udziałem Fryderyki Elkany, Janiny Jaroszyńskiej, Agnieszki Korsakowskiej, Hanny Krzymowskiej, Elżbiety Lubieńskiej, Józefa Małgorzewskiego, Wiesława Michnikowskiego, Stefana Wiecheckiego-Wiecha, Jacka Szczygła oraz artystów Warszawskiego Towarzystwa Muzycznego, który odbył się w Wolskim Klubie Nauczyciela przy ul. Chmielnej, a dochód z niego przeznaczony został na budowę Centrum Zdrowia Dziecka⁷⁰.

26 kwietnia: Zarząd Oddziału Mokotów TPW zorganizował w Muzeum Dunikowskiego w Królikarni spotkanie członków i sympatyków z Jerzym Waldorffem, który wygłosił prelekcję *Warszawa mego dzieciństwa*⁷¹.

23 maja: W Cechu Rzemiosł Włókienniczych przy ul. Krakowskie Przedmieście, Zarząd Oddziału Centrum TPW zorganizował spotkanie autorskie

⁶⁵ ATPW, Teczka – Imprezy organizowane przez Towarzystwo Przyjaciół Warszawy i Oddziały od 1968 r., cz. 2.

⁶⁶ *Biuletyn. Wola 1916–1939*, TPW, Warszawa 1969, s. 61.

⁶⁷ ATPW, Teczka – Imprezy organizowane przez Towarzystwo Przyjaciół Warszawy i Oddziały od 1968 r., cz. 2.

⁶⁸ Ibidem.

⁶⁹ ATPW, Teczka – Imprezy organizowane przez Towarzystwo Przyjaciół Warszawy i Oddziały od 1967 r., cz. 1.

⁷⁰ Ibidem.

⁷¹ Ibidem.

z Władysławem Bartoszewskim, który opowiadał o swojej książce *Warszawski pierścień śmierci*⁷².

20 czerwca: Oddział Centrum TPW zaprosił do lokalu Zarządu Głównego TPW przy ul. Nowy Świat 15/17 na spotkanie z autorką książek o Chopinie i XIX-wiecznej Warszawie Janiną Śliwkową poświęcone *Warszawie czasów Chopina*⁷³.

1 września: Wśród członków jury teleturnieju „Wszystko o Warszawie” zasiadli prof. Eugeniusz Szwankowski, Czesław Kotela, naczelnny architekt Warszawy i sekretarz Zarządu Oddziału Śródmieście TPW Jan Mańkowski. Przed kamerami telewizji, pomiędzy drużynami reprezentującymi czytelników „Stolicy” i „Kurieria Polskiego”, rozpoczęły się zmagania na temat wiedzy o Warszawie⁷⁴.

* * *

W 29. rocznicę pamiętnego września 1939 roku, TPW zorganizowało wieczór poetycko-muzyczny, w którym wzięli udział artyści stołeczni. Elżbieta Barszczewska recytowała wiersze Cypriana Kamila Norwida, Antoniego Słonimskiego, Konstantego I. Gałczyńskiego, Stanisława Dobrowolskiego. Podczas wieczoru przemawiał prezes Towarzystwa – prof. Stanisław Lorentz. Artyści zrzekli się honorariów⁷⁵.

14 września: Staraniem Towarzystwa Przyjaciół Warszawy Oddział Śródmieście odbyło się uroczyste złożenie kwiatów na symbolicznym grobie prezydenta Stefana Starzyńskiego⁷⁶.

17 września: Wolski Oddział TPW zorganizował pieszą wycieczkę po dzielnicy Wola. Zwiedzano Park Sowińskiego, Redutę 56, cmentarz Prawosławny, cmentarz Powstańców Warszawy, szubienicę przy ul. Mszczonowskiej i Redutę Ordona. W rolę przewodnika wcieliła się Cecylia Szczecińska, w spotkaniu wzięło udział 60 osób⁷⁷.

20 września: Oddział Wola TPW, wspólnie z wolskim Oddziałem ZNP, przygotował wieczór poetycko-muzyczny z okazji Warszawskiego Września. Spotkanie odbyło się w Klubie przy ul. Chmielnej 124. Wykład o *Obronie Warszawy* wygłosił płk Ludwik Głowacki. W części artystycznej wystąpili artyści scen warszawskich⁷⁸.

25 września: W lokalu Państwowego Studium Stenotypii i Języków Obcych przy ul. Obozowej 60, Oddział Wola TPW zorganizował koncert z okazji Warszawskiego Września. Na temat wrażeń z okresu walk w 1939 roku opowiadał

⁷² Ibidem.

⁷³ Ibidem.

⁷⁴ Turniej czytelników „Stolicy” i „Kurieria Polskiego”, „Stolica” 1968, nr 37, s. 10.

⁷⁵ Koncert Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, „Stolica” 1968, nr 39, s. 10.

⁷⁶ B. Michalec, *Stefan Starzyński...*, op. cit., s. 182.

⁷⁷ *Biuletyn. Wola 1916–1939*, TPW, Warszawa 1969, s. 62.

⁷⁸ Ibidem

płk Jan Ćwierdziński. W części artystycznej wystąpił Teatrzyk Piosenki „Eskulap”. W spotkaniu brało udział ok. 300 osób⁷⁹.

29 września: W lokalu Domu Kultury przy ul. Obozowej 85, odbył się *Poranek Warszawski* zorganizowany przez Oddział Wola TPW. Słowo wstępne *Wrzesień 1939* wygłosił płk Kazimierz Sobczak. W części artystycznej wystąpili artyści scen warszawskich, w spotkaniu wzięło udział ok. 350 osób⁸⁰.

* * *

Oddział Wola TPW, wspólnie z Wydziałem Kultury DRN Wola, przygotował koncert w lokalu Państwowego Studium Stenotypii i Języków Obcych przy ul. Ogrodowej 60, z udziałem Zespołu Estradowego i Orkiestry Wojska Polskiego z Lublina. Koncert miał odbyć się w Amfiteatrze w Parku Sowińskiego i przygotowany był dla ok. 3 tys. osób. Ze względu na pogodę został przeniesiony do budynku szkoły⁸¹.

6 października: Oddział Wola TPW zorganizował wspólnie z Wydziałem Kultury DRN Wola *Poranek Warszawski*, w lokalu Domu Kultury przy ul. Obozowej 85. Dochód z koncertu w wysokości 1 130 zł przeznaczono na budowę Centrum Zdrowia Dziecka⁸².

3 listopada: Zarząd Oddziału Mokotów TPW zaprosił na zwiedzanie Muzeum Wojska połączone z prelekcją na temat 35-lecia Ludowego Wojska Polskiego⁸³.

* * *

Oddział Ochota TPW i Dzielnicowy Dom Kultury zorganizowały w DDK przy ul. Reja imprezę *Poranek Warszawski*. W wystąpił Jarema Stępowski⁸⁴.

6 listopada: Przedstawiciele TPW brali udział na wystawie prac młodzieży z mokotowskich szkół „Rozwój Mokotowa w latach 1945–1967” w Muzeum im. Xawerego Dunikowskiego. Prezentowane prace zawierały albumy poświęcone poszczególnym dziedzinom życia, monografie ulic, gmachów, szkół, uzupełnione makietami ważniejszych obiektów⁸⁵.

26 listopada: Oddział Żoliborz TPW zorganizował w Społecznym Domem Kultury WSM przy ul. Próchnika 8 wieczór poświęcony pamięci Ludwika Bergera w 23. rocznicę jego śmierci. Ludwik Berger ps. „Goliat” był aktorem, reżyserem związanym ze środowiskiem „Reduty”, harcmistrzem, jednym ze współzałożycieli pułku AK „Baszta”. Został zastrzelony 22 listopada 1943 roku

⁷⁹ Ibidem.

⁸⁰ Ibidem.

⁸¹ Ibidem.

⁸² Ibidem.

⁸³ ATPW, Teczka – Imprezy organizowane przez Towarzystwo Przyjaciół Warszawy i Oddziały od 1968 r., cz. 2.

⁸⁴ ATPW, Teczka – Korespondencja ogólna 1967–1970. Zaproszenie.

⁸⁵ ATPW, Teczka – Imprezy organizowane przez Towarzystwo Przyjaciół Warszawy i Oddziały od 1968 r., cz. 2.

podczas łapanki przy zjeździe tramwaju z wiaduktu nad Dworcem Gdańskim, przy ul. Zajączka. Spotkanie prowadzili red. Lesław Bartelski i prof. Krzysztof Dunin-Wąsowicz, a także aktorka Zofia Młynicz⁸⁶.

4 grudnia: Z udziałem Teatrzyku Piosenki „Eskulap”, w Domu Kultury na Kole przy ul. Obozowej odbył się koncert *Warszawski spacer*, zorganizowany przez Oddział Wola TPW i Wydział Kultury DRN Wola. Na wstępie płk Zdzisław Pacak-Kuźmirski wygłosił prelekcję na temat obrony Warszawy w 1939 roku⁸⁷. W spotkaniu wzięło udział ok. 300 osób⁸⁸. W Bibliotece Publicznej przy ul. Skoczylasa, Oddział Praga Północ zorganizował spotkanie z Tadeuszem Grzybowskiem, który opowiadał historię poszczególnych pomników warszawskich *Od Kolumny Zygmunta do Warszawskiej Nike*⁸⁹.

1969

10 stycznia: Odbyło się pierwsze posiedzenie zespołu opracowującego ankietę „Życia Warszawy” – *Jaka jesteś Warszawo*. W spotkaniu brał udział Stanisław Szwalbe jako przedstawiciel TPW. Uzgodniono, że Towarzystwo prześle, przy wsparciu oddziałów, ankiety do 500 osób⁹⁰. Obsługa sekretariatu ZG TPW sporządziła wykaz osób, do których skierowano ankietę, a następnie telefonowano do każdej z nich z prośbą o jej wypełnienie. Pierwsze formularze wypełnionych ankiet redakcja „Życia Warszawy” publikowała na łamach swojego pisma już 17 stycznia 1969 roku. Jednym z pierwszych, który zabrał głos był prof. Stanisław Lorentz⁹¹.

13 stycznia: W Państwowym Studium Stenotypii i Języków Obcych przy ul. Obozowej 60, Oddział Wola TPW zorganizował akademię z okazji 24. rocznicy „wyzwolenia Warszawy”. Słowo wstępne wygłosił red. Marek Sadzewicz. W części artystycznej wystąpił Zespół Estrady MSW⁹².

17 stycznia: Oddział Centrum TPW wspólnie z Klubem Międzynarodowej Prasy i Książki „Ruch” przy Nowy Świecie zorganizowały uroczysty wieczór poświęcony 24. rocznicy „wyzwolenia Warszawy”. Słowo wstępne wygłosił Lesław Bartelski, znany pisarz i laureat nagrody Warszawy za szczególne osiągnięcia w dziedzinie upowszechniania kultury. Jako autor wydanej niedawno

⁸⁶ „Biuletyn” 1974, nr 1, op. cit., s. 12.

⁸⁷ ATPW, Teczka – Imprezy organizowane przez Towarzystwo Przyjaciół Warszawy i Oddziały od 1968 r., cz. 2.

⁸⁸ *Biuletyn. Wola 1916–1939*, op. cit., s. 63.

⁸⁹ ATPW, Kronika Oddziału Praga Północ TPW, k. 24.

⁹⁰ ATPW, Teczka – Imprezy Zarządu Głównego i Oddziałów, cz. 2. Odreżna notatka Stanisława Szwalbe ze spotkania organizacyjnego.

⁹¹ *Jaka jesteś Warszawo. Głos historyka sztuki*, „Życie Warszawy” 1969, nr 14, s. 5.

⁹² *Biuletyn. Wola 1916–1939*, op. cit., s. 68.

książki *Walcząca Warszawa*, na prośbę uczestników spotkania podpisywał swoją pracę. Elżbieta Barszczewska odczytała opowiadanie Lesława Bartelskiego *Tancerka*, poświęcone Warszawie 1945 roku, recytowała trzy wiersze o Warszawie wrześnieowej, okupacyjnej i wyzwolonej – odbudowanej. Imprezie towarzyszyła ilustracja muzyczna w wykonaniu Anny Tokarczyk⁹³.

19 stycznia: Towarzystwo, wraz z Państwową Wyższą Szkołą Muzyczną w Warszawie, zorganizowało uroczysty koncert z okazji 24. rocznicy „wyzwolenia Warszawy”, w Sali koncertowej PWSM. Wystąpił Zespół Instrumentów Dawnych „Fistulatores et Tubicinatores Varsovienses” oraz Chór Męski Towarzystwa Śpiewaczego „Harfa”, a także Elżbieta Barszczewska. Słowo wstępne wygłosił prezes Towarzystwa prof. Stanisław Lorentz⁹⁴.

21 stycznia: Oddział Wola TPW, Wydział Kultury DRN Wola, ZBOWiD Oddział Wola, Związek Inwalidów Wojennych Oddział Wola wspólnie zorganizowały uroczysty koncert z okazji 24. rocznicy „wyzwolenia Warszawy”, który poprzedziła prelekcja płk. dr. Kazimierza Sobczaka. Akademia odbyła się w Domu Kultury na Kole przy ul. Obozowej, część artystyczną uświetnili artyści scen warszawskich⁹⁵.

26 stycznia: Oddział Ochota TPW przygotował imprezę *Poranek Warszawski* w związku z 24. rocznicą „wyzwolenia Warszawy”. Spotkanie miało miejsce w Domu Studenta „Riwiera” przy ul. Polnej, z udziałem Zespołu Pieśni i Tańca Politechniki Warszawskiej⁹⁶.

29 stycznia: Podczas otwarcia wystawy fotogramów o pradziejach Warszawy, prelekcję o odkryciach archeologicznych w Warszawie i okolicach wygłosił Andrzej Jeleński, pracownik naukowy Muzeum Archeologicznego. Spotkanie zorganizował Oddział Praga Północ TPW, w siedzibie Biblioteki Publicznej przy ul. Skoczylasa⁹⁷.

2 lutego: Występ artystów stołecznych i Chór „Harfa” uświetnił poranek zorganizowany przez Oddział Śródmieście TPW z okazji rocznicy Powstania Styczniowego w Domu Rzemiosła przy ul. Miodowej⁹⁸.

24 lutego: *Warszawa dwóch kobiet*, pod takim tytułem odbyła się impreza literacko-muzyczna w ramach cyklu „Warszawskie wieczory literackie” organizowanego przez Oddział Centrum TPW i Klub Międzynarodowej Prasy i Książki

⁹³ *Uroczysty wieczór*, „Stolica” 1969, nr 4, s. 14.

⁹⁴ ATPW, Teczka – Imprezy organizowane przez Towarzystwo Przyjaciół Warszawy i Oddziały od 1968 r., cz. 2.

⁹⁵ Ibidem.

⁹⁶ Ibidem.

⁹⁷ ATPW, Teczka – Oddział Praga Północ. *Sprawozdanie z imprez organizowanych w I półroczu 1969 roku przez Oddział Praga Północ Towarzystwa Przyjaciół Warszawy*.

⁹⁸ ATPW, Teczka – Imprezy organizowane przez Towarzystwo Przyjaciół Warszawy i Oddziały od 1968 r., cz. 2.

„Ruch” przy Nowym Świecie. *Warszawa dwóch kobiet* poświęcona była Poli Goja-wiczynskiej i Zofii Nałkowskiej. W klimat międzywojennej Warszawy, w czasy dziewcząt z Nowolipek wprowadziła melodia z wysłużonego gramofonu. War-szawskie fragmenty utworów obu pisarek, czytane przez Ryszardę Hanin, Zo-fię Mrozowską i Alicję Raciszewską, uzupełniały dawne przeboje w wykonaniu Barbary Rylskiej i Czesława Bogdańskiego. Artystom akompaniował Andrzej Płonczyński, program reżyserował Zygmunt Listkiewicz⁹⁹.

6 marca: Oddział Centrum TPW oraz Klub Lekarza Polskiego Towarzystwa Lekarskiego zorganizowały *Wieczór pamięci dr Haliny Jankowskiej*, która podczas Powstania Warszawskiego poniosła śmierć wraz ze swoimi chorymi – pacjen-tami szpitala Jana Bożego. Słowo wstępne wygłosiła Karolina Beylin, o życiu i pracy dr Haliny Jankowskiej mówił dr Zdzisław Jaroszewski, ówczesny dy-rektor szpitala psychiatrycznego w Drewnicy, następnie swoimi wspomnie-niami dzielili się jej przyjaciele i współpracownicy: doc. dr Janina Krassowska, dr Franciszek Szumigaj, dr Józef Rybicki i prof. Andrzej Jus. Utwory Fryderyka Chopina wykonała Edwarda Chojnacka. Spotkanie przygotowane zostało w związku ze zbliżającą się 25. rocznicą śmierci dr Jankowskiej w murach ska-zanego na zagładę szpitala¹⁰⁰.

9 marca: *Poranek Warszawski* z udziałem solistki operetki warszawskiej Aliny Kańskiej i solisty Teatru Wielkiego Tadeusza Adamczyka oraz Orkiestry Kame-ralnej Domu Kultury pod dyrekcją Jana Kolasieńskiego zorganizował Oddział Ochota TPW wraz z Dzielnicowym Domem Kultury przy ul. Reja¹⁰¹.

24 marca: Spotkanie z Karolina Beylin, w ramach prelekcji *Warszawskie Po-wiśle*, w Państwowej Szkole Muzycznej przy ul. Bednarskiej zorganizował Od-dział Powiśle TPW¹⁰². *Wieczór literacki Teatr mój... ogromny. Adwentowicz – Jaracz – Osterwa* przygotował Oddział Centrum wraz z MPiK „Ruch” i Stołeczną Es-tradą w Klubie MPiK przy ul. Nowy Świat. W spotkaniu udział wzięli Mira Mo-rawska, Zbigniew Listkiewicz, Andrzej Szczepkowski, Zbigniew Zapasiewicz, Maria Korecka¹⁰³.

26 marca: Oddział Praga Północ zorganizował w Bibliotece Publicznej przy ul. Skoczylasa spotkanie z Marią Karasińską, która wygłosiła prelekcję o mala-rzach: Piotrze Chmielewskim (bracie Albercie), Józefie Chełmońskim i Stanisła-wie Witkiewiczu¹⁰⁴.

⁹⁹ *Warszawa dwóch kobiet*, „Stolica” 1969, nr 10, s. 10.

¹⁰⁰ *Wieczór pamięci bohaterskiej lekarki*, „Stolica” 1969, nr 16, s. 10.

¹⁰¹ ATPW, Teczka – Imprezy organizowane przez Towarzystwo Przyjaciół Warszawy i Oddziały od 1968 r., cz. 2.

¹⁰² Ibidem.

¹⁰³ Ibidem.

¹⁰⁴ ATPW, Kronika Oddziału Praga Północ TPW, k. 25.

17 kwietnia: Oddział Częstochowa zaprosił do Klubu MPiK w Częstochowie przy ul. Dąbrowskiego na wieczór opowiadań Jerzego Szaniawskiego *45 minut z profesorem Tutką* w wykonaniu Stanisława Malatyńskiego¹⁰⁵.

26 kwietnia: Klub Uczniów Władysława Spasowskiego przy Zarządzie Głównym Związku Nauczycielstwa Polskiego, Biblioteka Publiczna m.st. Warszawy oraz Oddział Ochota TPW zorganizowały uroczysty wieczór poświęcony pamięci Zofii Wędrychowskiej-Papuzińskiej, działaczki oświaty, zasłużonej wychowawczynie, bibliotekarki dziecięcej, członkini Koła Spasowiaków, rozstrzelanej przez gestapo na Pawiaku. Referat biograficzny wygłosiła Genowefa Rybicka, uzupełniały go wspomnienia przyjaciół i współpracowników zasłużonej działaczki. W części artystycznej wystąpili Elżbieta Barszczewska – recytacja i Jacek Weiss – fortepian. Wystosowano wniosek o nadanie imienia Zofii Wędrychowskiej-Papuzińskiej Bibliotece Dziecięcej nr 5 przy ul. Częstochowskiej 26¹⁰⁶.

* * *

W Domu Kultury na Zaciszu odbyło się specjalne posiedzenie plenarne Zarządu Głównego TPW z okazji 70. rocznicy urodzin prof. Stanisława Lorentza¹⁰⁷.

5 maja: Koncert *Laureatów Konkursu Moniuszkowskiego*, w sali koncertowej Państwowej Szkoły Muzycznej im. Fryderyka Chopina przy ul. Bednarskiej zorganizował Oddział Powiśle TPW¹⁰⁸.

16 maja: Zarząd Oddziału Mokotów zorganizował w sali odczytowej Muzeum im. X. Dunikowskiego w Królikarni, w ramach cyklu „Spotkania z laureatami Warszawy”, spotkanie zatytułowane *Jak na gruzach zniszczonej Warszawy powstawały księgarnie* z seniorem księgarzy warszawskich Piotrem Hniedziewiczem, laureatem Nagrody m.st. Warszawy 1969 roku, któremu tytuł przyznano za upowszechnianie kultury¹⁰⁹.

23 maja: Oddział Mokotów zaprosił na spotkanie z Markiem Sadzewiczem, znanym pisarzem i felietonistą tygodnika „Stolica”, który odtwarzał obraz Warszawy z 1945 roku w bezpośredniej gawędzie *Mój powrót z oflagu do zniszczonej Warszawy*¹¹⁰.

* * *

TPW Oddział Centrum, Klub Międzynarodowej Prasy i Książki „Ruch” oraz Stołeczna Estrada zorganizowały wieczór słowno-muzyczny. „Warszawa nie

¹⁰⁵ ATPW, Teczka – Imprezy organizowane przez Towarzystwo Przyjaciół Warszawy i Oddziały od 1968 r., cz. 2.

¹⁰⁶ *Wieczór z pamięci*, „Stolica” 1969, nr 19, s. 10.

¹⁰⁷ ATPW, Teczka – Korespondencja ogólna lata 1967–1970. L.dz. 115/69.

¹⁰⁸ ATPW, Teczka – Imprezy organizowane przez Towarzystwo Przyjaciół Warszawy i Oddziały od 1968 r., cz. 2.

¹⁰⁹ Ibidem.

¹¹⁰ Ibidem.

jest miastem najbogatszym w pomniki, tu wznosi się je oszczędnie...” – stwierdził Olgierd Budrewicz w słowie wiążącym, które w zastępstwie czytał Zygmunt Listkiewicz. W montażu prozy i poezji można było usłyszeć fragmenty *Z pamiętnika Filipka, Koczbrykiem po Warszawie*, warszawskie utwory Juliusza Słowackiego, fragmenty *Salonu warszawskiego z Dziadów i Nocy Listopadowej*, wiersze Konstantego I. Gałczyńskiego, Jana Lechonia, Światopełka Karpińskiego, które recytowali artyści scen warszawskich. Przy fortepianie zasiadał Edward Pałasz¹¹¹.

25 maja: Oddział Praga Północ TPW wypożyczył z Muzeum w Wilanowie wystawę „Plakat Polski”, którą zaprezentowano w Bibliotece Publicznej przy ul. Skoczylasa. Wystawę otworzył prof. Stanisław Lorentz. Przez cały miesiąc młodzież z praskich szkół oraz delegacje z pobliskich zakładów pracy zwiedzały ekspozycję¹¹².

* * *

Z okazji jubileuszu 50-lecia PCK Oddział Ochota TPW i Stołeczny Zarząd Polskiego Czerwonego Krzyża zorganizowały uroczysty koncert dedykowany wojskowym honorowym dawcom krwi w Sali Kina „Klub” przy ul. Armii Ludowej (dawniej al. Wyzwolenia)¹¹³.

28 maja: W Bibliotece Publicznej przy ul. Skoczylasa, z okazji 100-lecia istnienia i działalności WSS na terenie Warszawy odbyło się spotkanie, zorganizowane przez Oddział Praga Północ TPW i Warszawską Spółdzielnię Spożywców „Społem” Oddział Praga Północ, z Janem Żerkowskim, który w 1935 roku wraz z Marianem Rapackim tworzył Zarząd Związku¹¹⁴.

8 czerwca: W sali Izby Rzemieślniczej przy ul. Miodowej, TPW Oddział Śródmieście zorganizował uroczysty poranek z okazji 150. rocznicy śmierci płk. Jana Kilińskiego oraz 175. rocznicy Insurekcji Kościuszkowskiej w Warszawie. W imieniu Zarządu Głównego spotkanie otworzył Józef Korabiński, przemówienie okolicznościowe wygłosił dr Przewalski. W części artystycznej wystąpił honorowo artysta Teatru Narodowego – Mirosław Wojtulanis, recytując *Uspokojenie* Juliusza Słowackiego i *Na rocznicę powstania* Adama Asnyka. Utwory Stanisława Moniuszki, Mieczysława Karłowicza, Henryka Wieniawskiego wykonali Ewa Wyczółkowska, Danuta Dzięgielewska, Janusz Janowicz, Nikodem Kuźmiński i Stanisław Wizek. Koncert prowadził Eugeniusz Bojanowski¹¹⁵.

* * *

¹¹¹ *Żywoty pomników Warszawy*, „Stolica” 1969, nr 20, s. 10.

¹¹² ATPW, Kronika Oddziału Praga Północ TPW, k. 25.

¹¹³ ATPW, Teczka – Imprezy organizowane przez Towarzystwo Przyjaciół Warszawy i Oddziały od 1968 r., cz.2.

¹¹⁴ Ibidem.

¹¹⁵ *U przyjaciół Warszawy*, „Stolica” 1969, nr 26, s. 10.

W 25. rocznicę wybuchu Powstania Warszawskiego Oddział Mokotów TPW zorganizował w sali odczytowej Muzeum im. X. Dunikowskiego pokazy filmów *Zakazane piosenki*, *Gieniek* oraz *Dzieciom*¹¹⁶.

10 czerwca: Oddział Praga Północ TPW, na prośbę dyrekcji Tarchomińskich Zakładów Farmaceutycznych „Polfa”, przeniósł wystawę „Plakat Polski” z siedziby Biblioteki Publicznej przy ul. Skoczylasa do zakładowej świetlicy. Wystawę zwiedziła cała załoga „Polfy”¹¹⁷.

* * *

Oddział Powiśle zorganizował spotkanie z Jerzym Filipowiczem, uczestnikiem konspiracji i Powstania Warszawskiego, autorem książki *Miałem wtedy czternaście lat*, którą gość podpisywał. W drugiej części spotkania odbył się program artystyczny złożony z piosenek powstańczych w wykonaniu Witolda Kałuskiego, akompaniowała Wanda Ruśkiewicz¹¹⁸.

5 września: Członkowie Oddziału Praga Północ TPW, na czele ze Stanisławem Brzozowskim, złożyli wiązanek kwiatów przy obelisku przed Dworcem Wschodnim, czcząc 30. rocznicę śmierci 13 sanitariuszek-harcerek, które zginęły na posterunku w czasie nalotów w 1939 roku¹¹⁹.

8 września: Uroczysty wieczór poświęcony pamięci Wiktora Gomulickiego, organizowany wspólnie przez Towarzystwo i Muzeum Historycznym m.st. Warszawy oraz Warszawskie Towarzystwo Muzyczne, odbył się w lapidarium Muzeum Historycznego m.st. Warszawy przy Rynku Starego Miasta. Można było usłyszeć wybrane utwory Wiktora Gomulickiego w interpretacji Zbigniewa Zapasiewicza¹²⁰.

22 września: Z okazji 30. rocznicy Obrony Warszawy i 25. rocznicy Powstania Warszawskiego Oddział Powiśle TPW zorganizował w sali koncertowej Szkoły Muzycznej im. Fryderyka Chopina wieczór pamięci, podczas którego redaktor Leszek Moczulski opowiadał o udziale Powiśla w Obronie Warszawy i w Powstaniu Warszawskim. W spotkaniu uczestniczyli jeszcze licznie wówczas żyjący Powstańcy Warszawscy z Powiśla¹²¹.

26 września: Oddział Wola TPW z okazji Warszawskiego Września zaprosił na koncert w gmachu Państwowego Studium Stenotypii i Języków Obcych przy ul. Obozowej. Słowo wstępne wygłosił płk doc. dr Kazimierz Sobczak¹²².

¹¹⁶ ATPW, Teczka – Imprezy organizowane przez Towarzystwo Przyjaciół Warszawy i Oddziały od 1968 r., cz. 2.

¹¹⁷ ATPW, Kronika Oddziału Praga Północ TPW, k. 26.

¹¹⁸ ATPW, Teczka – Imprezy organizowane przez Towarzystwo Przyjaciół Warszawy i Oddziały od 1968 r., cz. 2.

¹¹⁹ ATPW, Kronika Oddziału Praga Północ TPW, k. 26.

¹²⁰ ATPW, Teczka – Imprezy organizowane przez Towarzystwo Przyjaciół Warszawy i Oddziały od 1968 r., cz. 2.

¹²¹ Ibidem.

¹²² Ibidem.

5 października: „Żoliborz w obiektywie Żoliborzan” – wystawę fotograficzną pod takim tytułem zorganizował w Domu Kultury WSM przy ul. Próchnika Oddział Żoliborz TPW (zwany Oddziałem Warszawa-Północ) wspólnie w Wydziałem Kultury Prezydium DRN Warszawa-Żoliborz¹²³.

8 października: Uroczyste zakończenie I Konkursu Fotograficznego „Spojrzenie na Ochotę”, organizowanego przez Oddział Ochota TPW odbyło się w dzielnicowym Domu Kultury Ochota przy ul. Reja¹²⁴.

17 października: Oddział Powiśle TPW i Państwowa Szkoła Muzyczna im. Fryderyka Chopina zorganizowały w sali koncertowej szkoły audycją muzyczną z okazji 120. rocznicy śmierci Fryderyka Chopina¹²⁵.

19 listopada: Oddział Praga Północ TPW zaprosił do Biblioteki Publicznej przy ul. Skoczylasa na spotkanie z Olgierdem Budrewiczem, który opowiadał o swoich wrażeniach z podróży po Ameryce Łacińskiej i spotkaniach z Polakami mieszkającymi w tej części świata. Po odczycie wyświetlono filmy *Meksyk* oraz *Pod słońcem Inków*¹²⁶.

24 listopada: Oddział Żoliborz TPW zorganizował w SDK przy ul. Próchnika wieczór literacki *Z głową na karabinie*, poświęcony poezji Krzysztofa Kamila Baczyńskiego.

30 listopada: Zarząd Oddziału Śródmieście TPW przygotował w sali Izby Rzemieślniczej przy ul. Miodowej poranek z okazji rocznicy Powstania Listopadowego 1830–1831, połączony z prelekcją Józefa Szaniawskiego pt. *Bitwa Grochowska* oraz częścią artystyczną¹²⁷.

1970

9 stycznia: W ramach podziękowań za społeczną pracę, Zarząd Główny TPW zorganizował dla swoich członków zwyczajnych zwiedzanie Teatru Wielkiego¹²⁸.

13 stycznia: Wspólnie ze Szpitalem Zakaźnym nr 1 przy ul. Wolskiej, Towarzystwo Przyjaciół Warszawy Oddział Wola zorganizował akademię z okazji 25. rocznicy „wyzwolenia Warszawy”. W części artystycznej wystąpił Zespół Wojskowy „Wesoła Drużyna”¹²⁹.

* * *

¹²³ Ibidem.

¹²⁴ Ibidem.

¹²⁵ Ibidem.

¹²⁶ ATPW, Kronika Oddziału Praga Północ TPW, k. 27.

¹²⁷ ATPW, Teczka – Imprezy organizowane przez Towarzystwo Przyjaciół Warszawy i Oddziały od 1968 r., cz. 2.

¹²⁸ Ibidem.

¹²⁹ *Sprawozdanie z działalności w I półroczu 1970 r.*, Towarzystwo Przyjaciół Warszawy Oddział Wola, Warszawa 1970, s. 44.

Oddział Ochota TPW, wspólnie z Dzielnicowym Domem Kultury Ochota, dokonał uroczystego podsumowania konkursów „Turniej wiedzy o Warszawie”, recytatorskiego o Warszawie, rysunkowego „Ochota w oczach dziecka” oraz literackiego „Wspomnienia o Ochoce”¹³⁰.

17 stycznia: W Domu Pracownika Służby Zdrowia z okazji „wyzwolenia Warszawy”, Oddział Wola TPW zorganizował dla seniorów koncert w wykonaniu Zespołu Związku Zawodowego Handlowców i Spółdzielczości „Kabaret Paragon” pod kierownictwem artystycznym Haliny Głuszkówny¹³¹.

* * *

Towarzystwo Przyjaciół Warszawy zaprosiło na uroczysty koncert, który odbył się w Państwowej Wyższej Szkole Muzycznej. Wystąpili profesorowie PWSM, m.in. Maria Wiłkomirska i Kazimierz Wiłkomirski oraz Chór Męski Towarzystwa Śpiewaczego „Harfa” pod dyrekcją prof. Jerzego Kołaczkowskiego. Przy fortepianie zasiadał Jacek Weiss, poezję recytował Jan Englert, a słowo wstępne wygłosił prof. Stanisław Lorentz¹³².

18 stycznia: Z okazji „wyzwolenia Warszawy” Klub Miłośników Warszawy przy Pałacu Młodzieży oraz redakcja „Stolicy” zorganizowały spotkanie ok. 500 uczniów szkół średnich z naczelnym architektem Warszawy, inż. Czesławem Kotelą. Podczas spotkania młodzież została zapoznana z planem rozbudowy stolicy do roku 1985¹³³.

26 stycznia: Zarząd Główny TPW, Muzeum Historyczne m.st. Warszawy, Centrala Filmów Oświatowych „Filmos” Oddział w Warszawie i Stołeczny Dom Kultury zorganizowały uroczysty przegląd filmów oświatowych, połączony z prelekcją wiceprezesa TPW inż. arch. Jerzego Grabowskiego i koncertem fortepianowym w wykonaniu Edwardy Chojnackiej¹³⁴. Zaprezentowano filmy dokumentalne: *Obrazki z życia Międzywojennej Warszawy*, *Przed wrześniem*, *Kroniki Bryana*, *Powstanie Warszawskie*, *A jednak Warszawa* (wersja francuska), *Chwila wspomnień 1945–1946*, *O Warszawie, ale inaczej*, *Ab urbe condita*.

31 stycznia: Z okazji 25. rocznicy „wyzwolenia Warszawy”, Oddział Powiśle przygotował w Państwowej Szkole Muzycznej im. Fryderyka Chopina przy ul. Bednarskiej *Wieczór warszawskiej piosenki i poezji*. Słowo wstępne wygłosił inż. arch. Jerzy Grabowski wiceprezes Towarzystwa Przyjaciół Warszawy.

¹³⁰ ATPW, Teczka – Imprezy organizowane przez Towarzystwo Przyjaciół Warszawy i Oddziały od 1968 r., cz. 2.

¹³¹ *Sprawozdanie z działalności w I półroczu 1970 r.*, op. cit., s. 44.

¹³² *Przyjaciele Warszawy*, „Stolica” 1970, nr 6, s. 10.

¹³³ ATPW, Teczka – Imprezy organizowane przez Towarzystwo Przyjaciół Warszawy i Oddziały od 1968 r., cz. 2. Klub Miłośników Warszawy skupiający dzieci i młodzież uczęszczającą na zajęcia w Pałacu Młodzieży działał pod egidą Towarzystwa Przyjaciół Warszawy.

¹³⁴ *Przyjaciele Warszawy*, „Stolica” 1970, nr 6, s. 10.

W programie wystąpili Witold Kałuski, Zofia Lupertowicz, Leon Łochowski, przy fortepianie zasiadł Eugeniusz Majchrzak¹³⁵.

* * *

Oddział Ochota TPW z okazji tej samej rocznicy w dniu 1 lutego zorganizował w Dzielnicowym Domu Kultury Warszawa Ochota przy ul. Reja uroczysty koncert, podczas którego zaprezentowano program artystyczny *Marszeliówna do tablicy* z cieszącą się popularnością *Podwieczorku przy mikrofonie*¹³⁶.

2 lutego: W Klubie Nauczyciela przy ul. Chmielnej, Oddział Wola zorganizował wieczór artystyczny *Humor i piosenka w okresie okupacji*, podczas którego można było wysłuchać utworów w wykonaniu artystów teatrów warszawskich: Hanny Bielickiej, Haliny Jasnorzewskiej, Tadeusza Boguckiego i Jerzego Sikorskiego¹³⁷.

12 lutego: Oddział Centrum, przy współpracy MPiK, w Klubie przy Nowym Świecie zorganizował wieczór *Warszawa w poezji* z udziałem Marii Białobrzezkiej, aktorki Teatru Nowego w Łodzi i Władysława Maniaka, profesora Wyższej Szkoły Muzycznej w Łodzi¹³⁸.

14 lutego: W Klubie Oficerskim w Al. Niepodległości, Oddział Mokotów zorganizował *Wieczór poezji i pieśni* w wykonaniu Chóru „Lutnia” i Katarzyny Łaniewskiej¹³⁹.

19 lutego: Oddział Grochów zaprosił do Biblioteki Pedagogicznej przy ul. Grochowskiej na odczyt *Historia wodociągów prawobrzeżnej Warszawy*, który wygłosił dr Marian Gajewski¹⁴⁰.

25 lutego: Spotkanie z powieściopisarką Hanną Muszyńską-Hoffmannową, która wygłosiła prelekcję na temat *Życia i obyczajów w dawnej Polsce*, zorganizował w Bibliotece Publicznej przy ul. Skoczylasa Oddział Praga Północ¹⁴¹.

1 marca: Oddział Śródmieście, wspólnie z Państwową Wyższą Szkołą Muzyczną, zaprosił do PWSM przy ul. Okólnik na uroczysty poranek z okazji ósmej rocznicy śmierci Władysława Broniewskiego. Prelekcję o poecie wygłosił prof. Jan Jakubowski. W bogatej części koncertowej wzięli udział profesoria PWSM, Chór Męski Towarzystwa Śpiewaczego „Harfa” pod dyrekcją prof. Jerzego Kołaczkowskiego. Wiersze Broniewskiego recytowała Jolanta Czaplińska, artystka Teatru Polskiego¹⁴².

¹³⁵ ATPW, Teczka – Imprezy organizowane przez Towarzystwo Przyjaciół Warszawy i Oddziały od 1968 r., cz. 2.

¹³⁶ Ibidem.

¹³⁷ Ibidem.

¹³⁸ Ibidem.

¹³⁹ Ibidem.

¹⁴⁰ Ibidem.

¹⁴¹ ATPW, Teczka – Oddział Praga. *Sprawozdanie z wykonanych imprez w okresie od 1 stycznia do 31 grudnia 1970 roku.*

¹⁴² *Poranek ku czci Władysława Broniewskiego*, „Stolica” 1970, nr 19, s. 10.

9 marca: W świetlicy Szpitala Zakaźnego nr 1 przy ul. Wolskiej z okazji Międzynarodowego Dnia Kobiet, Oddział Wola zorganizował koncert z udziałem Krystyny Kostrożyńskiej, Hanny Krzymowskiej, Elżbiety Lubieńskiej, Teresy Monasterskiej, Marty Nowosad, Janusza Piotrowskiego i Stanisława Sielskiego¹⁴³.

15 marca: Poranek artystyczny *Sercem pisane* przygotował Oddział Centrum w Domu Rzemiosł przy ul. Miodowej 14. Uroczystość dedykowana była zasłużonym warszawiankom, a udział w niej wzięli stołeczni artyści oraz gościnnie Kwintet Filharmonii Lubelskiej¹⁴⁴.

21 marca: Oddział Powiśle, wspólnie z Państwową Szkołą Muzyczną im. Fryderyka Chopina, zorganizował *Wiosenny koncert* w sali PSM przy ul. Bednarskiej, w którym wzięli udział soliści i zespół Państwowej Szkoły Muzycznej im. Fryderyka Chopina w Warszawie¹⁴⁵.

6 kwietnia: W Klubie MPiK przy Nowym Świecie, Oddział Centrum TPW, wspólnie z Klubem Międzynarodowej Prasy i Książki oraz Stołeczną Estradą, zorganizował wieczór *Pani Zofia* poświęcony Zofii Nałkowskiej¹⁴⁶.

29 kwietnia: Oddział Praga Północ zaprosił do Biblioteki Publicznej przy ul. Skoczylasa na prelekcję o Muzeum Narodowym i jego twórcach, którą wygłosił prof. Stefan Kozakiewicz¹⁴⁷.

30 kwietnia: W sali konferencyjnej Biblioteki Pedagogicznej przy ul. Gościńskiej, Oddział Grochów zorganizował odczyt *Tereny zielone prawobrzeżnej Warszawy w uwzględnieniu ochrony przyrody*, który wygłosił inż. Leon Lutyk¹⁴⁸.

12 maja: Z okazji VI Alertu ZHP odbyła się uroczysta zbiórka harcerska „Szczepu Tęcza” przy Państwowym Instytucie Głuchoniemych i Ociemniałych w Warszawie, połączona z ekspozycją pamiątek z okresu II wojny światowej. Na wystawie zgromadzono, staraniem poszczególnych zastępów oraz przy pomocy Oddziału Centrum TPW, wiele cennych eksponatów. Autor książki *Tropami powstańczej przesyłki* Jerzy Kasprzak opowiadał harcerzom o najmłodszych żołnierzach Powstania – zawiszakach oraz o działalności poczty harcerskiej, z kolei dr A. Kadlerowa i M. Korczyńska opowiedziały o swoich wspomnieniach, a redaktor T. Smogorzewska, członek Oddziału Centrum, mówiła o pracy konspiracyjnej prowadzonej na terenie Instytutu oraz o obronie Czerniakowa Górnego. W uroczystości wzięli udział głuși żołnierze Powstania Warszawskiego – Kazimierz Włostowski ps. „Igo”, dowódca oddziału głuchych

¹⁴³ *Sprawozdanie z działalności w I półroczu 1970 r.*, op. cit., s. 45.

¹⁴⁴ ATPW, Teczka – Imprezy organizowane przez Towarzystwo Przyjaciół Warszawy i Oddziały od 1968 r., cz. 2.

¹⁴⁵ Ibidem.

¹⁴⁶ Ibidem.

¹⁴⁷ Ibidem.

¹⁴⁸ Ibidem.

oraz Stefan Czarnecki ps. „Omega”, który walczył w Powstaniu Warszawskim w Śródmieściu¹⁴⁹.

* * *

Klub Miłośników Warszawy w Pałacu Młodzieży, z okazji 25. rocznicy zakończenia II wojny światowej, zorganizował spotkanie z autorem pamiętnika *Na barykadach Warszawy*, płk. Stanisławem Komornickim, który walczył w Powstaniu Warszawskim na Starym Mieście. Na zakończenie wieczoru młodzież obejrzała pierwszą powojenną komedię *Skarb* w reżyserii Leonarda Buczkowskiego¹⁵⁰.

13 maja: Oddział Powiśle TPW zorganizował w Państwowej Szkole Muzycznej im. Fryderyka Chopina przy ul. Bednarskiej odczyt redaktor Karoliny Beylin pt. *Warszawa Stanisławowska*¹⁵¹.

20 maja: Oddział Praga Północ TPW zaprosił do Biblioteki Publicznej przy ul. Skoczylasa na koncert w wykonaniu „Estrady”¹⁵².

24 maja: Na spacer, połączony ze zwiedzaniem pamiątek historycznych w rejonie Kamionka, zaprosił Oddział Grochów TPW, zaś trzy dni później, 27 maja 1970 roku w Klubie „Helios” przy ul. Wspólna Droga zorganizował *Wieczór harcerski* w wykonaniu harcerzy ze Szkoły Podstawowej nr 54 w Warszawie¹⁵³.

* * *

Klub MPiK „Ruch”, Stołeczna Estrada i TPW Oddział Centrum przygotowały, z cyklu Warszawskich Wieczorów Literackich, wieczór *Kronika pierwszych dni życia*¹⁵⁴.

26 maja: Oddział Praga Północ zorganizował w Bibliotece Publicznej prelekcję o *Najstarszej przeszłości Pragi*, którą wygłosił Jan Sieklicki¹⁵⁵.

18 czerwca: Kolejnym przedsięwzięciem przygotowanym przez Oddział Centrum TPW było spotkanie z gen. Romanem Abrahamem, uczestnikiem wojny polsko-bolszewickiej oraz kampanii wrześniowej w 1939 roku. Autor książki *Wspomnienia wojenne z nad Warty i Bzury* wygłosił prelekcję *Wielkość i tragizm Września*. Spotkanie odbyło się w Klubie MPiK „Ruch” przy Nowym Świecie¹⁵⁶.

23 czerwca: Oddział Powiśle TPW wraz z Państwową Szkołą Muzyczną im. Fryderyka Chopina zorganizował prelekcję Teresy Grzybowskiej na temat

¹⁴⁹ *Alerty zwycięstwa „Szczepu Tęcza”, „Stolica” 1970, nr 22, s. 10.*

¹⁵⁰ ATPW, Teczka – Imprezy organizowane przez Towarzystwo Przyjaciół Warszawy i Oddziały od 1968 r., cz. 2.

¹⁵¹ Ibidem.

¹⁵² Ibidem.

¹⁵³ Ibidem.

¹⁵⁴ Ibidem.

¹⁵⁵ Ibidem.

¹⁵⁶ Ibidem.

Warszawskich pałaców. Spotkanie miało miejsce w siedzibie PSM przy ul. Bednarskiej¹⁵⁷.

6 września: W sali Filharmonii Narodowej odbył się uroczysty koncert zorganizowany przez TPW i Komitet do Spraw Radia i Telewizji „Polskie Radio i Telewizja” pt. *Warszawski Wrzesień – Polskie Radio dla Przyjaciół Warszawy*. Po słowie wstępnym, wygłoszonym przez prof. Stanisława Lorentza, prezesa Towarzystwa, w części artystycznej wystąpiła Orkiestra Polskiego Radia i Telewizji pod dyrekcją Stefana Rachonia oraz soliści: Maria Koterbska, Barbara Nieman, Danuta Rinn i Bogdan Czyżewski, Irena Santor, Kazimierz Pustelak, Adam Zwierz oraz zespół wokalny „Partita”. Monologi własne wygłaszał Stefan Wiechecki-Wiech, recytował Jan Englert, na trąbce grał Józef Mizera, a całość prowadziła Irena Falska¹⁵⁸. Koncert organizowany był dla członków Towarzystwa Przyjaciół Warszawy.

17 września: Zarząd Oddziału Sadyba-Wilanów TPW przygotował uroczysty wieczór literacko-muzyczny, który odbył się w Sali Uczt Jana III Pałacu Wilanowskiego¹⁵⁹.

21 września: Oddział Grochów TPW, wspólnie z Wydziałem Kultury Prezydium DRN Praga Południe, zorganizował uroczysty koncert z okazji Warszawskiego Września, który odbył się w sali widowiskowej Warszawskich Zakładów Przemysłu Odzieżowego im. Obrońców Warszawy przy ul. Terespolskiej. W koncercie udział wzięli Edwarda Chojnacka, Ryszarda Hanin, Celina Kubicówna, Danuta Nagórna, Stefan Wiechecki, Hanna Perkowska, Elżbieta Barszczewska, Józef Pellegrini¹⁶⁰.

* * *

Oddział Powiśle TPW wspólnie z Państwową Szkołą Muzyczną im. Fryderyka Chopina zorganizował przy ul. Bednarskiej koncert *Jest Warszawa* z udziałem Haliny Bobrowskiej, Witolda Kałuskiego, Leona Łochowskiego, przy fortepianie zasiadła Wanda Ruśkiewicz¹⁶¹.

28 września: Z okazji Warszawskiego Września Oddział Żoliborz TPW zaprosił na spotkanie do Domu Kultury WSM przy ul. Próchnika¹⁶².

* * *

Dla uczczenia Warszawskiego Września Oddział Centrum TPW zorganizował w Klubie MPiK przy Nowym Świecie wieczór słowno-muzyczny. Spotkanie

¹⁵⁷ Ibidem.

¹⁵⁸ *Polskie radio przyjaciółom Warszawy*, „Stolica” 1970, nr 38, s. 10.

¹⁵⁹ ATPW, Teczka – Imprezy organizowane przez Towarzystwo Przyjaciół Warszawy i Oddziały od 1968 r., cz. 2.

¹⁶⁰ Ibidem.

¹⁶¹ Ibidem.

¹⁶² Ibidem.

uświetnili artyści: Ewa Berger-Jankowska, Zygmunt Listkiewicz, Włodzimierz Press, a przy fortepianie zasiadła Halina Prejzner¹⁶³.

30 września: Oddział Praga Północ TPW w Bibliotece Publicznej przy ul. Skoczylasa zorganizował prelekcję *Działalność Władysława IV dla Warszawy i Pragi*, którą wygłosiła Teresa Wyderkowa, prezentując bardzo ciekawe dokumenty historyczne¹⁶⁴.

9 października: Oddział Centrum TPW zorganizował w Klubie MPiK przy Nowym Świecie prelekcję inż. arch. Stanisława Jankowskiego zatytułowaną *Perspektywy rozwoju Warszawy*, połączoną z pokazem przeźroczy¹⁶⁵.

5 listopada: Oddział Powiśle TPW zaprosił na spotkanie z Haliną Dzierżanowską dotyczące jej wrażeń z tournée artystycznego po ośrodkach polonijnych w Stanach Zjednoczonych i Kanadzie, ilustrowane przeźrocami. Prelekcja miała miejsce w Państwowej Szkole Muzycznej im. Fryderyka Chopina przy ul. Bednarskiej¹⁶⁶.

* * *

Oddział Centrum TPW zorganizował w Klubie MPiK „Ruch” przy Nowym Świecie spotkanie z Hanną Muszyńską-Hoffmanową, autorką książki *Panie w Wilanowie*¹⁶⁷.

13 listopada: Oddział Grochów TPW był organizatorem odczytu prof. Adama Wolfa na temat *Najstarsze osadnictwo w prawobrzeżnej Warszawie*, który odbył się w sali konferencyjnej Biblioteki Pedagogicznej przy ul. Goławskiej¹⁶⁸.

25 listopada: Oddział Praga Północ TPW zorganizował w Bibliotece Publicznej przy ul. Skoczylasa spotkanie autorskie ze znanym pisarzem Jerzym Putramentem. Po odczycie prezentowane były filmy o Warszawie¹⁶⁹.

29 listopada: Z okazji 140. rocznicy Powstania Listopadowego, Oddział Śródmieście TPW i Państwowa Wyższa Szkoła Muzyczna w Warszawie zorganizowały w gmachu szkoły poranek. W imieniu Zarządu Głównego spotkanie otworzył Józef Korabiński, o przebiegu powstania i roli ludu Warszawy mówił M. Makowski. W części koncertowej wystąpili Jolanta Czaplińska, artystka Teatru Polskiego, która recytowała *Redutę Ordon* Adama Mickiewicza. W koncercie wzięli udział prof. Feliks Rączkowski – organy, Małgorzata Goławska – śpiew, Kazimierz Gierżod – fortepian, Krzysztof Grochowski – flet, Stanisław Kawalla – skrzypce. Artyści wykonali utwory Fryderyka Chopina, Stanisława

¹⁶³ Ibidem.

¹⁶⁴ Ibidem.

¹⁶⁵ Ibidem.

¹⁶⁶ Ibidem.

¹⁶⁷ Ibidem.

¹⁶⁸ Ibidem.

¹⁶⁹ Ibidem.

Moniuszki, Feliksa Nowowiejskiego, Karola Szymanowskiego i Adama Wieniawskiego¹⁷⁰.

29 listopada: W Muzeum X Pawilonu Cytadeli, Oddział Żoliborz TPW z okazji rocznicy Powstania Listopadowego zorganizował prelekcję Karoliny Beylin na temat *Warszawa w Dni Listopadowe*¹⁷¹.

* * *

Oddział Powiśle, wspólnie z Państwową Szkołą Muzyczną II stopnia im. Fryderyka Chopina, przygotował wieczór poetycko-muzyczny z okazji 140. rocznicy Powstania Listopadowego, impreza odbyła się w siedzibie PSM przy ul. Bednarskiej¹⁷².

7 grudnia: Wieczór *Anegdoty teatralne* z udziałem Igora Śmiałowskiego, aktora Teatru Narodowego i Waldemara Śmiałowskiego, redaktora tygodnika „Stolica” tradycyjnie w MPiK przy Nowym Świecie zorganizował Oddział Centrum TPW¹⁷³.

16 grudnia: Oddział Praga Północ TPW zaprosił do siedziby Biblioteki Publicznej przy ul. Skoczylasa, gdzie można było wysłuchać odczytu Jadwigi Gronostajskiej o Władysławie Reymoncie, z okazji 45. rocznicy śmierci noblisty, autora *Chłopów* i *Ziemi obiecanej* oraz prelekcji, ilustrowanej przeźrocami, pt. *Warszawa czasów Bolesława Prusa*¹⁷⁴.

17 grudnia: Oddział Grochów TPW zorganizował w Bibliotece Pedagogicznej przy ul. Goławskiej prelekcję Karoliny Beylin na temat *Historyczne dzieje Grochowa*¹⁷⁵.

1971

12 stycznia: W ramach współpracy z Domem Kultury im. Stefana Żeromskiego przy ul. Obozowej Oddział Wola Towarzystwa Przyjaciół Warszawy zorganizował wykład, z udziałem Karoliny Beylin, dotyczący wiedzy na temat Woli¹⁷⁶.

17 stycznia: Z okazji 26. rocznicy „wyzwolenia Warszawy”, Towarzystwo Przyjaciół Warszawy zorganizowało, wspólnie z Państwową Wyższą Szkołą

¹⁷⁰ *Z działalności TPW Oddział Śródmieście*, „Stolica” 1970, nr 51–52, s. 26.

¹⁷¹ ATPW, Teczka – Imprezy organizowane przez Towarzystwo Przyjaciół Warszawy i Oddziały od 1968 r., cz. 2.

¹⁷² Ibidem.

¹⁷³ Ibidem.

¹⁷⁴ ATPW, Teczka – Oddział Praga Północ. *Sprawozdanie z wykonanych imprez w okresie od 1 stycznia do 31 grudnia 1970 roku*.

¹⁷⁵ ATPW, Teczka – Imprezy organizowane przez Towarzystwo Przyjaciół Warszawy i Oddziały od 1968 r., cz. 2.

¹⁷⁶ *VI wieków Woli. Artykuły i materiały*, red. J. Kazimierski, Towarzystwo Przyjaciół Warszawy Oddział Wola, Związek Bojowników o Wolność i Demokrację Oddział Wola, Warszawa 1973, s. 71.

Muzyczną, uroczysty koncert, który odbył się w siedzibie PWSM przy ul. Okólnik z udziałem Piotra Palecznego, Jadwigi Godulanki, Andrzeja Dudkiewicza oraz Chóru Męskiego Towarzystwa Śpiewaczego „Harfa” pod dyrekcją Jerzego Kołaczekowskiego, przy fortepianie Jacek Weiss. Słowo wstępne wygłosił prof. Stanisław Lorentz¹⁷⁷.

24 stycznia: Oddział Żoliborz TPW zorganizował spotkanie na terenie Muzeum X Pawilonu Cytadeli Warszawskiej z okazji 108. rocznicy wybuchu Powstania Styczniowego. Prelekcję wygłosiła Karolina Beylin, goście mogli zwiedzić X Pawilon¹⁷⁸.

27 stycznia: *Powstanie Styczniowe* to tytuł odczytu wygłoszonego przez Mikołaja Szczepkowskiego, na który zaprosił Oddział Praga Północ TPW do Biblioteki Publicznej przy ul. Skoczylasa¹⁷⁹.

29 stycznia: Wspólnym przedsięwzięciem Towarzystwa Przyjaciół Warszawy i Towarzystwa Miłośników Historii była organizacja spotkania z prof. Stanisławem Lorentzem, poświęcona nowo wydanej książce *Walka o dobra kultury – Warszawa 1939–1945*, które odbyło się w Sali Lelewelowskiej Instytutu Historii PAN przy Rynku Starego Miasta¹⁸⁰.

* * *

Klub Miłośników Warszawy w Pałacu Młodzieży zorganizował, pod patronatem „Stolicy”, wieczór poświęcony 26. rocznicy „wyzwolenia Warszawy”. Impreza odbyła się w Sali Balowej Pałacu Młodzieży. Naczelnym Architektem Warszawy Czesław Kotela mówił o odbudowie Zamku Królewskiego. W części rozrywkowej wystąpili Ryszard Bacciarelli, Alicja Raciszówna, Jerzy Połomski, Tadeusz Woźniakowski, Ryszard Tarasewicz, Nina Urbano, Janina Jaroszyńska, Andrzej Płonczyński¹⁸¹.

11 lutego: W Domu Kultury im. Stefana Żeromskiego przy ul. Obozowej, Oddział Wola zorganizował wykład dotyczący wiedzy o swojej dzielnicy z udziałem inż. arch. Czesława Koteli¹⁸².

24 lutego: Oddział Praga TPW rozpoczął cykl spotkań poświęconych Zamkowi Królewskiemu w Warszawie. Wykład inauguracyjny na temat *Siedziby królewskie w Warszawie* wygłosił Jan Sieklicki¹⁸³.

¹⁷⁷ ATPW, Teczka – Imprezy organizowane przez Towarzystwo Przyjaciół Warszawy i Oddziały od 1968 r., cz. 2.

¹⁷⁸ „Biuletyn” 1974, nr 1, op. cit., s. 14.

¹⁷⁹ ATPW, Teczka – Oddział Praga Północ. *Zestawienie imprez organizowanych przez Oddział Praga Północ TPW w roku 1971*.

¹⁸⁰ APTW, Teczka – Imprezy, 2. Oddziały, cz. 3.

¹⁸¹ *Udany wieczór młodzieży*, „Stolica” 1971, nr 7, s. 10.

¹⁸² *VI wieków Woli. Artykuły i materiały*, op. cit., s. 71.

¹⁸³ ATPW, Teczka – Oddział Praga Północ. *Zestawienie imprez organizowanych przez Oddział Praga Północ TPW w roku 1971*.

11 marca: W Domu Kultury im. Stefana Żeromskiego przy ul. Obozowej, Towarzystwo Przyjaciół Warszawy Oddział Wola zorganizowało wykład dotyczący wiedzy o Woli z udziałem Stanisława Dobrowolskiego¹⁸⁴.

24 marca: *Bernardo Bellotto Canaletto, malarz królewski w Warszawie* – odczyt Bohdana Grzegorzewskiego pod takim tytułem, bogato ilustrowany kolorowymi przezroczkami, odbył w Bibliotece przy ul. Skoczylasa, a zorganizowany został przez Oddział Praga Północ TPW¹⁸⁵.

20 kwietnia: W Szpitalu Zakaźnym nr 1 przy ul. Wolskiej, Towarzystwo Przyjaciół Warszawy Oddział Wola zorganizowało, z okazji Dnia Pracownika Służby Zdrowia, koncert z udziałem artystów scen warszawskich¹⁸⁶.

11 maja: Oddział Żoliborz TPW przygotował w MPiK wieczór poetycko-literacki. Prelekcję o Warszawie wygłosił redaktor Marek Sadzewicz, a poezję recytowała aktorka Helena Norowicz¹⁸⁷.

12 maja: *Odbudowa Zamku Królewskiego w Warszawie*. Odczyt i dyskusję o użytkowaniu Zamku po odbudowie przeprowadził Jan Sieklicki. Spotkanie w Bibliotece Publicznej przy ul. Skoczylasa zorganizował Oddział Praga Północ TPW¹⁸⁸.

1 września: W rocznicę wybuchu II wojny światowej delegacja Oddziału Częstochowa TPW złożyła wieniec przy Grobie Nieznanego Żołnierza¹⁸⁹.

7 września: Oddział Częstochowa TPW, wspólnie z Klubem Międzynarodowej Prasy i Książki, zorganizował w Klubie projekcję filmu *Chwile wspomnień 1945–1947, poświęconego Warszawie*¹⁹⁰.

10 września: Oddział Częstochowa TPW, wspólnie z Klubem Międzynarodowej Prasy i Książki, zorganizował w Klubie projekcję filmu *Spojrzenie na Warszawę*¹⁹¹.

22 września: Do lokalu Biblioteki Publicznej przy ul. Skoczylasa 9, na prelekcję z okazji 150. rocznicy urodzin Cypriana Kamila Norwida, zaprosił Oddział Praga Północ TPW¹⁹².

24 września: Klub Międzynarodowej Prasy i Książki, wspólnie z częstochowskim Oddziałem Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, zorganizował w czytelnym MPiK przy ul. Dąbrowskiego w Częstochowie projekcję filmu *Kolumbowie*¹⁹³.

¹⁸⁴ VI wieków Woli. Artykuły i materiały, op. cit., s. 71.

¹⁸⁵ ATPW, Teczka – Oddział Praga Północ. Zestawienie imprez organizowanych przez Oddział Praga Północ TPW w roku 1971.

¹⁸⁶ VI wieków Woli. Artykuły i materiały, op. cit., s. 71.

¹⁸⁷ „Biuletyn” 1974, nr 1, op. cit., s. 14.

¹⁸⁸ ATPW, Teczka – Oddział Praga Północ. Zestawienie imprez organizowanych przez Oddział Praga Północ TPW w roku 1971.

¹⁸⁹ Częstochowa w rocznicę Września, „Życie Częstochowy” 1971, nr 210, s. 5.

¹⁹⁰ *Chwile wspomnień w KMPiK-u*, „Życie Częstochowy” 1971, nr 215, s. 5.

¹⁹¹ Ibidem.

¹⁹² ATPW, Kronika Oddziału Praga Północ TPW, k. 51.

¹⁹³ Projekcja filmu „Kolumbowie”, „Życie Częstochowy” 1971, nr 229, s. 5.

* * *

Staraniem Oddziału Mokotów TPW odbyło się w Królikarni spotkanie z przedstawicielami redakcji tygodnika „Stolica”, które poprowadził prezes Oddziału Mokotów red. Waław Wojnacki. Redaktor Leszek Moczulski opowiadał o znaczeniu odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie, zaś redaktor Marek Sadzewicz wypowiedział się na temat *Warszawiaka – obywatela Warszawy*¹⁹⁴.

29 września: Oddział Praga Północ TPW w lokalu Biblioteki Publicznej przy ul. Skoczylasa 9 przygotował odczyt *Madaliński Antoni Józef – generał, inicjator marszu nad Narwi. Początek Powstania Kościuszkowskiego*, który wygłosił Jerzy Teodorczyk¹⁹⁵.

30 września: W Klubie Międzynarodowej Prasy i Książki w Częstochowie, z inicjatywy Oddziału Częstochowa TPW, odbyło się spotkanie w ramach Miesiąca Warszawy. Tym razem poświęcone było Powstaniu Warszawskiemu. Otworzył je mec. Miron Kołakowski, a przebieg Powstania Warszawskiego przedstawił ppłk Henryk Skrzydlewski, zastępca dowódcy miejscowej jednostki, która w 1944 roku, idąc na pomoc walczącej Warszawie, zdołała utworzyć przyczółek na Żoliborzu. Wspomnieniami z walk w 1944 roku w płonącej Warszawie podzielił się z zebranymi dr Jerzy Dreyza ówczesny dyrektor, naczelny lekarz Szpitala Maltańskiego i Zdzisław Zdunek, żołnierz Powstania Warszawskiego, który zrelacjonował tragiczne losy mieszkańców domu przy ul. Marszałkowskiej 118 i walki o ten budynek. Zebranie poprowadził red. Sławomir Folański, który honorarium za udział w wieczorze przeznaczył na odbudowę Zamku Królewskiego w Warszawie¹⁹⁶.

6 października: W świetlicy Zakładów Metalowych Przemysłu Terenowego przy ul. Krótkiej w Częstochowie odbyła się akademie *Dla Ciebie Warszawo*, zorganizowana przez Szkolne Koło Budowy Szkół i Internatów oraz drużynę harcerską im. dr Marii Grzegorzewskiej przy Zasadniczej Szkole Zawodowej. Prezes Oddziału Częstochowa TPW mówił o Warszawie walczącej w 1944 roku i zaapelował o udział w odbudowie Zamku Królewskiego w Warszawie¹⁹⁷.

19 października: W SDK przy ul. Próchnika, Oddział Żoliborz TPW zorganizował prelekcję prof. Krystyny Kołodziejkiej pt. *Zamek Królewski w dziejach Polski*¹⁹⁸.

22 października: Na uroczysty wieczór w Filharmonii Częstochowskiej, poświęcony odbudowie Zamku Królewskiego w Warszawie, zaprosił Miejski

¹⁹⁴ Spotkania „Stolicy”, „Stolica” 1971, nr 41, s. 10.

¹⁹⁵ ATPW, Kronika Oddziału Praga Północ TPW, k. 51.

¹⁹⁶ O Powstaniu Warszawskim, „Życie Częstochowy” 1971, nr 235, s. 5.

¹⁹⁷ Dla Ciebie Warszawo, „Życie Częstochowy” 1971, nr 253, s. 5.

¹⁹⁸ „Biuletyn” 1974, nr 1, op. cit., s. 14.

Komitet FJN oraz Oddział Częstochowa TPW. W spotkaniu wzięli udział prof. Wiktor Zin, który wygłosił okolicznościowy wykład¹⁹⁹.

27 października: Spotkanie z krytykiem literackim Tadeuszem Żółcińskim na temat *Życiorysów znanych ludzi i powieści biograficznych* w Bibliotece Publicznej przy ul. Skoczylasa zorganizował Oddział Praga Północ TPW²⁰⁰.

28 października: Oddział Częstochowa TPW zaprosił do czytelnicy MPiK w swojej miejscowości na spotkanie, którego celem było przedstawienie sprawozdania z dotychczasowej działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy na rzecz popularyzacji idei odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie²⁰¹.

17 listopada: Oddział Praga Północ zorganizował w sali Biblioteki Publicznej przy ul. Skoczylasa odczyt o twórczości Henryka Sienkiewicza z okazji 55. rocznicy śmierci pisarza²⁰².

19 listopada: W cyklu imprez organizowanych wspólnie przez TPW Oddział Centrum oraz Klub Międzynarodowej Prasy i Książki przy Nowym Świecie, odbyło się spotkanie ze Stanisławem Strumph-Wojtkiewiczem autorem m.in. książki *Siła złego* oraz *V Kolumna w Bristolu*.

26 listopada: TPW Oddział Centrum oraz Klub Międzynarodowej Prasy i Książki przy Nowym Świecie zorganizowały spotkanie z redaktorem Henrykiem Korotyńskim, który mówił o kwartalniku „Kronika Warszawy”²⁰³.

28 listopada: Oddział Żoliborz TPW, wspólnie z Muzeum X Pawilonu Cytadeli Warszawskiej, z okazji 141. rocznicy Powstania Listopadowego w sali kinowej Muzeum przygotował prelekcję *Powstanie Listopadowe 1830–1831*, którą wygłosiła prof. Krystyna Kołodziejska. W części artystycznej wystąpiła młodzież ze szkół żoliborskich zrzeszona w zespołach Młodego Przyjaciela Warszawy, która przywdziała na tę okazję mundury podchorążych z epoki²⁰⁴.

* * *

Oddział Śródmieście TPW i Państwowa Wyższa Szkoła Muzyczna zorganizowały koncert dla uczczenia rocznicy Powstania Listopadowego, w sali koncertowej PWSM²⁰⁵.

29 listopada: Oddział Praga Północ TPW zaprosił do Biblioteki Publicznej przy ul. Skoczylasa na odczyt o gen. Antonim Madalińskim, uczestniku walk o Pragę w Powstaniu Kościuszkowskim²⁰⁶.

¹⁹⁹ *Wieczór poświęcony Zamkowi Królewskiemu w Warszawie*, „Życie Częstochowy” 1971, nr 253, s. 5.

²⁰⁰ APTW, Teczka – Imprezy, 2. Oddziały, cz. 3.

²⁰¹ *Dzień Częstochowy*, „Życie Częstochowy” 1971, nr 258, s. 5.

²⁰² APTW, Teczka – Imprezy, 2. Oddziały, cz. 3.

²⁰³ *TPW Centrum i KMPiK „Ruch”, „Stolica”* 1971, nr 51–52, s. 26.

²⁰⁴ APTW, Teczka – Imprezy, 2. Oddziały, cz. 3.

²⁰⁵ *Ibidem*.

²⁰⁶ APTW, Teczka – Oddział Praga Północ. *Zestawienie imprez organizowanych przez Oddział Praga Północ TPW w roku 1971*.

8 grudnia: Z okazji 50. rocznicy śmierci Gabrieli Zapolskiej, Oddział Praga Północ TPW zorganizował, w Bibliotece Publicznej przy ul. Skoczylasa, wieczór poświęcony życiu i twórczości pisarki²⁰⁷.

15 grudnia: W Bibliotece Publicznej przy ul. Skoczylasa, odbyło się, zorganizowane przez Oddział Praga Północ TPW, spotkanie poświęcone Warszawie w Powstaniu Kościuszkowskim. Prelekcję wygłosił Jerzy Teodorczyk, pracownik naukowy Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie. Przed rozpoczęciem odczytu Kazimierz Szafrąński, wiceprezes Oddziału Praga Północ TPW i Stefan Brzozowski, skarbnik Oddziału Praga Północ TPW wręczyli książki o Społecznym Funduszu Odbudowy Stolicy oraz o gen. Antonim Madalińskim 32 członkom Oddziału, którzy w dniach od 21 do 30 czerwca i od 1 do 15 października brali czynny udział w zbieraniu funduszy w Muzeum Narodowym w Warszawie na odbudowę Zamku Królewskiego²⁰⁸.

28 grudnia: Towarzystwo Przyjaciół Pamiętnikarstwa, Towarzystwo Przyjaciół Warszawy, Stołeczna Rada Narodowa, redakcje „Stolicy”, „Życia Warszawy”, „Expressu Wieczornego” i audycja „Na Warszawskiej Fali” zorganizowały konkurs pamiętnikarski dla upamiętnienia kolejnej rocznicy „wyzwolenia Warszawy” – „Warszawa w pamięci trzech pokoleń warszawiaków”²⁰⁹. Konkurs został rozstrzygnięty przez jury obradujące pod przewodnictwem prof. Stefana Nowakowskiego, które wcześniej zapoznało się z 230 pracami. Pierwszą nagrodę przyznano pamiętnikowi warszawskiego robotnika – Antoniego Nowakowskiego, drugą nagrodę otrzymali: Stanisław Karol Kowalski, Wincenty Czerwiński i Mieczysław Strzelecki. Przyznano sześć trzecich nagród: Stanisławowi Dobiaszowi, Michalinie Syczewskiej, Bolesławowi Waszulowi, Józefowi Nałazkowi, Marii Wyszackiej i Marii Zielińskiej. Ponadto przyznano 15 wyróżnień²¹⁰.

1972

14 stycznia: Oddział Centrum TPW wraz Klubem Międzynarodowej Prasy i Książki „Ruch” zorganizował w klubie przy ul. Nowy Świat z okazji 27. rocznicy „wyzwolenia Warszawy” spotkanie z Zofią Mrozowską i Cezarym Owerkowiczem, aktorami warszawskimi²¹¹.

17 stycznia: Na uroczysty koncert z okazji 27. rocznicy „wyzwolenia Warszawy” zapraszali wspólnie rektor Państwowej Wyższej Szkoły Muzycznej

²⁰⁷ Ibidem.

²⁰⁸ Ibidem.

²⁰⁹ APTW, Teczka – Imprezy, 2. Oddziały, cz. 3.

²¹⁰ K. Krzyżakowa, *Kronika wydarzeń w Warszawie 1 IX–31 XII 1971*, „Kronika Warszawy” 1972, nr 2, s. 169.

²¹¹ APTW, Teczka – Imprezy, 2. Oddziały, cz. 3.

w Warszawie, prezes Towarzystwa Przyjaciół Warszawy i prezes Oddziału Warszawskiego Związku Kompozytorów Polskich. Koncert odbył się w Państwowej Wyższej Szkole Muzycznej przy ul. Okólnik²¹².

21 stycznia: *Młdzież – Swojej Warszawie* pod takim tytułem odbył się koncert z okazji 27. rocznicy „wyzwolenia Warszawy” w Młodzieżowym Domu Kultury na Saskiej Kępie przy ul. Walecznych, zorganizowany przez Towarzystwo Przyjaciół Warszawy Oddział Grochów TPW. Montaż poetycki o Warszawie przygotowali i wykonali członkowie Zespołu Artystycznego ZHP Szczepu Błękitnych²¹³.

23 stycznia: Oddział Żoliborz TPW i Muzeum X Pawilonu Cytadeli Warszawskiej w sali muzealnej zorganizowały z okazji 109. rocznicy Powstania Styczniowego prelekcję Karoliny Beylin na temat tego zrywu, a młodzież z XXXIX Liceum Ogólnokształcącego im. Ludowego Lotnictwa Polskiego recytowała poezję i wykonała pieśni patriotyczne²¹⁴.

26 stycznia: W Bibliotece Publicznej przy ul. Skoczyłasa, Oddział Praga Północ zorganizował odczyt Jana Sieklickiego o wykopaliskach na Bródnie²¹⁵.

28 stycznia: Zarząd Główny TPW i Zarząd Oddziału Sadyba-Wilanów TPW przygotowały, w Wielkiej Sali Jadalnej Augusta II w Pałacu w Wilanowie wieczór z okazji 27. rocznicy „wyzwolenia Warszawy”. Okolicznościową prelekcję wygłosił kurator Muzeum w Wilanowie Wojciech Fijałkowski, spotkaniu towarzyszył koncert w wykonaniu artystów scen warszawskich²¹⁶.

* * *

Oddział Żoliborz TPW zaprosił młodzież do SDK przy ul. Próchnika na spotkanie z uczestnikiem udanego zamachu na Franza Kutscherę – dowódcę SS i policji na dystrykt warszawski Generalnego Gubernatorstwa – inż. Michałem Issajewiczem, żołnierzem Armii Krajowej, więźniem obozu koncentracyjnego Stutthof w czasie II wojny światowej²¹⁷.

29 stycznia: W Pałacu Młodzieży odbyło się tradycyjne spotkanie członków Klubu Miłośników Warszawy, z udziałem inż. Czesława Koteli Naczelnego Architekta Warszawy. Uczestnicy spotkania zapoznali się z planami budowy i przebudowy najważniejszych punktów miasta: placu Teatralnego, placu Zwycięstwa, dzielnicowych centrów handlowych, Trasy Łazienkowskiej i głównych arterii komunikacyjnych²¹⁸.

²¹² Ibidem.

²¹³ Ibidem.

²¹⁴ Ibidem.

²¹⁵ ATPW, Teczka – Oddział Praga Północ. *Zestawienie imprez organizowanych przez Oddział Praga Północ TPW w 1972 roku.*

²¹⁶ APTW, Teczka – Imprezy, 2. Oddziały, cz. 3.

²¹⁷ „Biuletyn” 1974, nr 1, op. cit., s. 14.

²¹⁸ *Spotkanie z przyszłością*, „Stolica” 1972, nr 7, s. 10.

9 lutego: Z okazji 10. rocznicy śmierci Władysława Broniewskiego, Oddział Praga Północ TPW zorganizował w Bibliotece Publicznej przy ul. Skoczylasa prelekcję poświęconą poecie²¹⁹.

14 lutego: Oddział Powiśle TPW, wraz z Państwową Szkołą Muzyczną II Stopnia im. Fryderyka Chopina, zaprosił na uroczysty wieczór w sali koncertowej PSM przy ul. Bednarskiej, poświęcony pamięci Ignacego Paderewskiego. W koncercie wystąpili uczniowie szkoły²²⁰.

15 lutego: Wieczór poświęcony Władysławowi Broniewskiemu zorganizował Oddział Centrum TPW wraz z Klubem Międzynarodowej Prasy i Książki „Ruch” przy Nowym Świecie²²¹.

23 lutego: Oddział Praga Północ TPW zaprosił do Biblioteki Publicznej przy ul. Skoczylasa na wykład prof. Zdzisława Rajewskiego, dyrektora Muzeum Archeologicznego w Warszawie na temat odbudowy Zamku Królewskiego²²².

24 lutego: Wieczór *Coś o Warszawiankach* zorganizował Oddział Centrum TPW wraz z MPiK w Klubie przy Nowym Świecie, gościem specjalnym był var-savianista Stanisław Szenic²²³.

28 lutego: Oddział Żoliborz TWP zorganizował w Społecznym Domu Kultury WSM przy ul. Próchnika spotkanie z uczestnikami zamachu na Franza Kutsche-re – inż. Michałem Issajewiczem ps. „Miś”, bezpośrednim uczestnikiem akcji²²⁴.

29 lutego: W Klubie Osiedlowym w Marysinie Wawerskim przy ul. Korkowej odbył się przygotowany przez Oddział Grochów TPW wieczór poetycki *Olszynka Grochowska* w wykonaniu uczniów ze Szkoły Podstawowej nr 215²²⁵.

3 marca: *Kobieta we fraszce, satyrze i piosence* pod takim tytułem Oddział Centrum TPW zorganizował wieczór w Klubie MPiK „Ruch” przy Nowym Świecie²²⁶.

8 marca: Oddział Ochota TPW z okazji Międzynarodowego Dnia Kobiet w Dzielnicowym Domu Kultury Ochota przy ul. Reja zorganizował uroczysty wieczór z okolicznościową prelekcją w wykonaniu artystów scen warszawskich²²⁷.

* * *

W Bibliotece Publicznej przy ul. Skoczylasa, Oddział Praga Północ TPW zorganizował, z okazji Dnia Kobiet, odczyt o położeniu kobiet w Indiach,

²¹⁹ APTW, Teczka – Imprezy, 2. Oddziały, cz. 3.

²²⁰ Ibidem.

²²¹ Ibidem.

²²² ATPW, Teczka – Oddział Praga Północ. *Zestawienie imprez organizowanych przez Oddział Praga Północ TPW w 1972 roku.*

²²³ APTW, Teczka – Imprezy, 2. Oddziały, cz. 3.

²²⁴ Ibidem. W czasie akcji Michał Issajewicz był kierowcą wozu Adler Triumph Junior i trzecim wykonawcą wyroku na kata Warszawy.

²²⁵ Ibidem.

²²⁶ Ibidem.

²²⁷ Ibidem.

z udziałem redaktora Ludomira Rubacha ps. „Orawiec”, uczestnika Powstania Warszawskiego²²⁸.

16 marca: Oddział Centrum TPW i Klub MPiK „Ruch” zorganizowały spotkanie przy Nowym Świecie z redakcją „Życia i Nowoczesności” na temat *Konkrety programu Rewolucji Naukowo-Technicznej w Polsce*. W spotkaniu uczestniczyli redaktorzy Stefan Bratkowski, Jerzy Szperkowicz, Karol Szyndzielorz i Jerzy Zieliński²²⁹.

16 marca: Stołeczny Uniwersytet Powszechny Towarzystwa Wiedzy Powszechnej oraz Towarzystwo Przyjaciół Warszawy przygotowały Studium Wiedzy o Warszawie, a w nim odczyty ilustrowane filmami, przeżroczami i planszami na tematy związane z Warszawą, spotkania adresowane były do pracowników warszawskich zakładów pracy i instytucji. O *Związkach Stanisława Staszica z Warszawą* opowiadała dr Barbara Szacka²³⁰.

23 marca: W ramach Studium Wiedzy o Warszawie Jan Kazimierzczak opowiadał o *Stanisławie Kostce Potockim – mecenasie sztuki i organizatorze oświaty*. Spotkanie organizował Stołeczny Uniwersytet Powszechny Towarzystwa Wiedzy Powszechnej oraz Towarzystwo Przyjaciół Warszawy²³¹.

27 marca: Oddział Wola TPW zorganizował z okazji jubileuszu 40-lecia pracy twórczej Feliksa Dzierżanowskiego koncert z udziałem jubilata, który odbył się w kinie „Mazowsze”²³².

6 kwietnia: Wojciech Fijałkowski opowiadał o *Konserwacji i rewaloryzacji zespołu zabytkowego Wilanowa*, w ramach Studium Wiedzy o Warszawie²³³.

11 kwietnia: Oddział Wola zorganizował w Domu Kultury im. Stefana Żeromskiego przy ul. Obozowej koncert, z którego dochód przeznaczono na odbudowę Zamku Królewskiego w Warszawie. Kwestę na rzecz tej akcji przeprowadziła aktorka Barbara Marszel²³⁴.

²²⁸ ATPW, Teczka – Oddział Praga Północ. *Zestawienie imprez organizowanych przez Oddział Praga Północ TPW w 1972 roku*.

²²⁹ APTW, Teczka – Imprezy, 2. Oddziały, cz. 3. „Życie i Nowoczesność” było czwartkowym dodatkiem do dziennika „Życie Warszawy”, miało daleko idącą niezależność od redakcji macierzystej, propagowało nowoczesne myślenie o gospodarce i podstawach demokracji, popularyzowało najnowsze osiągnięcia nauki i techniki. Zgromadziło w swym zespole wielu wybitnych dziennikarzy, którzy trwale zapisali się w historii prasy polskiej. Z uwagi na propagowanie poglądów, nie do przyjęcia dla ówczesnych władz PRL, skład redakcyjny dodatku rozwiązano w roku 1973 z zakazem zatrudnienia.

²³⁰ *Odczytowy serial na tematy warszawskie*, „Express Wieczorny” 1972, nr 62, s. 5.

²³¹ *Ibidem*.

²³² *Ibidem*.

²³³ *Ibidem*.

²³⁴ *Wola. Materiały do dziejów szkolnictwa*, op. cit., s. 90.

13 kwietnia: W ramach Studium Wiedzy o Warszawie odbył się wykład doc. dr. Ireneusza Ichnatowicza pt. *Obyczaje Warszawy XIX wieku*²³⁵.

20 kwietnia: O *Stefanie Starzyńskim – prezydencie Warszawy 1934–1939* opowiadał doc. dr Marian M. Drozdowski na spotkaniu „studentów” z warszawskich zakładów pracy, uczestników Studium Wiedzy o Warszawie²³⁶.

24 kwietnia: W Państwowej Wyższej Szkole Muzycznej przy ul. Okólnik, Oddział Centrum TPW zorganizował wieczór, podczas którego Juliusz Wiktor Gomulicki wygłosił gawędę *Warszawski Krąg Norwida*, teksty poetyckie recytowała Zofia Małynicz²³⁷.

26 kwietnia: Oddział Praga Północ TPW zaprosił do Biblioteki Publicznej przy ul. Skoczylasa na odczyt pt. *Najnowsze wykopaliska na Bródnie*, który wygłosiła dr Krystyna Musianowicz, pracownik naukowy Muzeum Archeologicznego w Warszawie. Prowadziła ona przez wiele lat liczne prace wykopaliskowe, w tym badania grodziska na Bródnie i w Drohiczynie²³⁸.

* * *

Oddział Żoliborz TPW zorganizował w SDK przy ul. Próchnika spotkanie w ramach cyklu „Patroni ulic i placów Warszawy”, podczas którego prelekcję o ulicach: Pęcickiej, Tadeusza Gajcego, Karola Levitteux i Ludwiki Wawrzyńskiej wygłosiła prof. Krystyna Kołodziejska²³⁹.

27 kwietnia: Studium Wiedzy o Warszawie organizowane przez Stołeczny Uniwersytet Powszechny Towarzystwa Wiedzy Powszechnej oraz Towarzystwo Przyjaciół Warszawy poświęcone było *Ulicom i placom Warszawy*, a wykład wygłosił prof. Eugeniusz Szwanowski²⁴⁰.

9 maja: Oddział Centrum oraz Klub Międzynarodowej Prasy i Książki „Ruch” z okazji 27. rocznicy zwycięstwa zorganizowały wieczór poetycko-muzyczny *Wrócimy Wisło*. Na program wieczoru złożyły się wiersze poetów, którzy lata 1939–1945 spędzili poza krajem na tułaczce bądź w obozach jenieckich. Poezję recytowali Ryszard Nadrowski i Waław Szklarski, zaś utwory muzyczne znanych kompozytorów wykonał wiolonczelista Filharmonii Narodowej Andrzej Zieliński. Wieczór odbył się w salce imprezowej Domu Studenta „Dziekanka” przy Krakowskim Przedmieściu²⁴¹.

12 maja: „Towarzystwo Przyjaciół Warszawy – miłośnikom stolicy”, pod takim tytułem odbywały się odczyty w siedzibie Stołecznego Uniwersytetu

²³⁵ Ibidem.

²³⁶ Ibidem.

²³⁷ APTW, Teczka – Imprezy, 2. Oddziały, cz. 3.

²³⁸ Ibidem.

²³⁹ „Biuletyn” 1974, nr 1, op. cit., s. 15.

²⁴⁰ *Odczytowy serial na tematy warszawskie*, op. cit., s. 5.

²⁴¹ *Wrócimy Wisło*, „Stolica” 1972, nr 23, s. 10.

Powszechnego w Pałacu Kultury i Nauki. Prelekcję na temat *Legend napoleońskich* wygłosił prof. Andrzej Zahorski²⁴².

18 maja: W Bibliotece Pedagogicznej przy ul. Goławskiej, Oddział Grochów TPW zorganizował prelekcję dr. Józefa Ławnika na temat *Działalności wydawniczych PWN w ramach Varsavianów*²⁴³.

19 maja: W ramach cyklu odczytów „Towarzystwo Przyjaciół Warszawy – miłośnikom stolicy”, w siedzibie Stołecznego Uniwersytetu Powszechnego w Pałacu Kultury i Nauki prelekcję na temat *Dziejów teatru 1918–1939* wygłosił dr Stanisław Marczak-Oborski²⁴⁴.

26 maja: Odczyt z cyklu „Towarzystwo Przyjaciół Warszawy – miłośnikom stolicy”, zatytułowany *Gawęda o Zamku* w siedzibie Stołecznego Uniwersytetu Powszechnego w Pałacu Kultury i Nauki wygłosił inż. arch. Jerzy Grabowski²⁴⁵. W związku z wielkim zainteresowaniem społecznym zorganizowano w Pałacu Kultury i Nauki kolejny odczyt na temat *Warszawa przyszłości*, który wygłosił inż. Czesław Kotela, Naczelny Architekt Warszawy²⁴⁶.

23 czerwca: Oddział Centrum TPW zorganizował spotkanie z aktorem Tadeuszem Fijewskim na temat *Wspomnień z teatru*. Impreza miała miejsce w Staromiejskim Domu Kultury²⁴⁷.

3 września: Towarzystwo Przyjaciół Warszawy Oddział Centrum włączyło się po raz pierwszy w obchody upamiętnienia dwóch rocznic Powstania Warszawskiego i września 1939. Oficjalna uroczystość odbywała się na terenie Kampinoskiego Parku Narodowego pod wsią Pociecha, był to apel poległych i złożenie kwiatów na mogile powstańców²⁴⁸.

12 września: Oddział Żoliborz TPW zorganizował w Muzeum Narodowym spotkanie z cyklu „Patroni ulic i placów Warszawy”. Prelekcję wygłosiła prof. Krystyna Kołodziejska.

20 września: *Poczta harcerska w Powstaniu Warszawskim*, pod takim hasłem w Bibliotece Publicznej przy ul. Skoczylasa prelekcję wygłosił red. Jerzy Kasprzycki. Spotkanie zorganizował Oddział Praga Północ TPW²⁴⁹.

22 września: Oddział Powiśle TPW wraz z Powszechną Spółdzielnią Budowlano-Mieszkaniową oraz Państwową Szkołą Muzyczną II stopnia im. Fryderyka Chopina zorganizowały wieczór pieśni i poezji *Warszawski wrzesień*²⁵⁰.

²⁴² APTW, Teczka – Imprezy, 2. Oddziały, cz. 3.

²⁴³ Ibidem.

²⁴⁴ Ibidem.

²⁴⁵ Ibidem.

²⁴⁶ *Studium dziejów Warszawy*, „Stolica” 1972, nr 14–15, s. 26.

²⁴⁷ APTW, Teczka – Imprezy, 2. Oddziały, cz. 3.

²⁴⁸ *Towarzystwo Przyjaciół Warszawy zaprasza*, „Stolica” 1972, nr 35, s. 10.

²⁴⁹ ATPW, Teczka – Oddział Praga Północ. *Zestawienie imprez organizowanych przez Oddział Praga Północ TPW w 1972 roku*.

²⁵⁰ APTW, Teczka – Imprezy, 2. Oddziały, cz. 3.

24 września: Wspólnie z Zespołem Estradowym Warszawskiego Okręgu Wojskowego „Desant”, Towarzystwo Przyjaciół Warszawy przygotowało koncert w sali kina „Klub”, z którego dochód był przeznaczony na rzecz budowy Pomnika-Szpitala Centrum Zdrowia Dziecka, poświęconego pamięci dzieci poległych i pomordowanych podczas II wojny światowej²⁵¹.

* * *

Oddział Centrum TPW zorganizował w sali Stowarzyszenia Autorów ZAIKS przy ul. Hipotecznej pogadankę Stanisława Szenica z cyklu „Patroni ulic i placów Warszawy” na temat alei Szucha²⁵².

16 października: W SDK przy ul. Próchnika, Oddział Żoliborz TPW przygotował spotkanie w ramach cyklu „Patroni ulic i placów Warszawy”, podczas którego prelekcję o Wojciechu B. Głowackim, Józefie Sułkowskim i gen. Józefie Zajączku wygłosił prof. Andrzej Zahorski²⁵³.

19 listopada: Oddział Żoliborz TPW zorganizował w SDK przy ul. Próchnika spotkanie na temat *Pierwsze dni Powstania Warszawskiego na Żoliborzu*, prelekcję wygłosił redaktor Andrzej Czystkowski²⁵⁴.

20 listopada: W SDK przy ul. Próchnika, Oddział Żoliborz TPW zorganizował imprezę dla uczczenia Powstania Listopadowego – *W hołdzie poległym z dedykacją potomnym, z myślą o Polsce* w wykonaniu młodzieży z XXXIX Liceum Ogólnokształcącego im. Ludowego Lotnictwa Polskiego²⁵⁵.

²⁵¹ *Na budowę Szpitala-Pomnika. Koncert „Desantu”, „Express Wieczorny” 1972, nr 225, s. 5; Na Centrum Zdrowia Dziecka, „Życie Warszawy” 1972, nr 224, s. 6.*

²⁵² APTW, Teczka – Imprezy, 2. Oddziały, cz. 3.

²⁵³ „Biuletyn” 1974, nr 1, op. cit., s. 15.

²⁵⁴ Andrzej Czystowski ps. „Czarny” (ur. 29 listopada 1922 w Makowie Mazowieckim, zm. 29 marca 1988 w Warszawie) działacz PPS, członek Organizacji Wojskowej Powstańczego Pogotowia Socjalistów. W czasie Powstania Warszawskiego walczył w szeregach plutonu 219. IV Batalion OW PPS, który wszedł do Zgrupowania „Żyrafa. Po kapitulacji Powstania trafił do niewoli (numer jeniecki 46407), a po wyzwoleniu przebywał we Francji. W 1948 powrócił do Polski, pracował jako dziennikarz „Robotnika” i „Trybuny Ludu”. Był członkiem PZPR, uczestniczył w tzw. Kongresie Zjednoczeniowym PPR i PPS w grudniu 1948. 5 lutego 1949 został aresztowany w Warszawie przez UB. Został oskarżony w procesie tzw. „Startu” i skazany 21 grudnia 1951, wyrokiem Sądu Wojewódzkiego, na 15 lat więzienia i 10 lat utraty praw obywatelskich. Został zwolniony z więzienia 14 maja 1956, zaś w marcu 1957 zrehabilitowany. Po zwolnieniu z więzienia pracował jako dziennikarz w „Sztandarze Młodych” oraz był korespondentem Polskiej Agencji „Interpress” w Hamburgu. Autor licznych publikacji na temat działań PPS w okresie okupacji i Powstania Warszawskiego; <https://www.1944.pl/powstancze-biogramy/andrzej-czystowski,7304.html> [dostęp: 10.12.2022].

²⁵⁵ „Biuletyn” 1974, nr 1, op. cit., s. 15.

26 listopada: Oddział Żoliborz TPW przygotował w Muzeum X Pawilonu Cytadeli Warszawskiej, w sali kinowej prelekcję Cecylii Zieniewicz na temat rocznicy Powstania Listopadowego oraz projekcję filmu *Młodość Chopina*²⁵⁶.

11 grudnia: W salach Muzeum im. X. Dunikowskiego w Królikarni przy ul. Puławskiej, Oddział Mokotów TPW zorganizował koncert kameralny muzyki dawnej trio harfowego oraz recytację poezji francuskiej²⁵⁷.

14 grudnia: Wieczór poświęcony pamięci poety *Konstanty Ildefons jestem...* zorganizował Oddział Centrum TPW wraz Klubem MPiK. Spotkanie odbyło się w Sali Teatralnej Pomarańczarni w Łazienkach, a wzięli w nim udział Lesław Bartelski, Elżbieta Gertner i Waclaw Szklarski²⁵⁸.

26 grudnia: Oddział Praga Północ TPW, wspólnie z Muzeum Archeologicznym w Warszawie, zorganizował w Szkole Podstawowej nr 160 wystawę „Pradzieje Pragi”²⁵⁹.

* * *

Oddział Powiśle TPW wraz Państwową Szkołą Muzyczną II stopnia im. Fryderyka Chopina zorganizował wieczór muzyczny poświęcony twórczości Karola Szymanowskiego, w wykonaniu uczniów klas Zofii Bregy, Zenona Brzewskiego i Haliny Dzierżanowskiej²⁶⁰.

1973

9 stycznia: Oddział Częstochowa TPW zainaugurował cykl wieczorów noszący tytuł „Związki kulturalne między Warszawą a Częstochową”. Na wieczorze uczestników spotkania witał prof. Stanisław Lorentz. O rozwijających się na przestrzeni trzech wieków związkach kulturalnych i politycznych Częstochowy z Warszawą mówił prezes Oddziału Częstochowa TPW mec. Miron Kołakowski. W części artystycznej wystąpił częstochowski kwartet wokalny „Pochodnia”, utwory o tematyce warszawskiej recytowała Elżbieta Barszczewska, satyrę bawił Andrzej Rumian, a konferansjerkę prowadził Jan Świąć. Był to pierwszy w historii Towarzystwa Przyjaciół Warszawy bezpośredni kontakt członków TPW z Warszawy z członkami z Częstochowy²⁶¹.

²⁵⁶ Cecylia Zieniewicz była historykiem związanym z Muzeum Historycznym m.st. Warszawy, gdzie prowadziła działalność oświatową. K. Zawadzki, *Bibliografia Warszawy za rok 1973*, „Rocznik Warszawski” 1976, t. 14, s. 463.

²⁵⁷ APTW, Teczka – Imprezy, 2. Oddziały, cz. 3.

²⁵⁸ Ibidem.

²⁵⁹ ATPW, Teczka – Oddział Praga Północ. *Zestawienie imprez organizowanych przez Oddział Praga Północ TPW w 1972 roku*.

²⁶⁰ APTW, Teczka – Imprezy, 2. Oddziały, cz. 3.

²⁶¹ *Wieczór Oddziału TPW – Częstochowa*, „Stolica” 1973, nr 4, s. 10.

12 stycznia: Rozpoczęto cykl spotkań w ramach drugiego semestru Studium Wiedzy o Warszawie pod hasłem *Tematy współczesnej Warszawy*. Jako pierwszy prelekcję zatytułowaną *Rozwój Warszawy do roku 1990* wygłosił Stanisław Janowski²⁶².

19 stycznia: Kolejne spotkanie w ramach Studium Wiedzy o Warszawie odbyło się z udziałem prof. Mariana M. Drozdowskiego, który mówił o *Świadomości historycznej współczesnego warszawiaka*²⁶³.

21 stycznia: Muzeum X Pawilonu Cytadeli Warszawskiej i Towarzystwo Przyjaciół Warszawy Oddział Żoliborz TPW zorganizowały w muzealnej sali kinowej prelekcję *Powstanie Styczniowe*, którą wygłosiła Cecylia Zieniewicz²⁶⁴.

* * *

Państwowa Wyższa Szkoła Muzyczna oraz Oddział Śródmieście TPW zorganizowały w sali koncertowej PWSM przy ul. Okólnik koncert z okazji 28. rocznicy „wyzwolenia Warszawy”²⁶⁵.

22 stycznia: Także z okazji rocznicy „wyzwolenia Warszawy” Oddział Powiśle TPW oraz Państwowa Szkoła Muzyczna II stopnia im. Fryderyka Chopina zaprosiły do siedziby szkoły na koncert z udziałem Ryszarda Bacciarellego i Danuty Nagórnej oraz Zespołu Kameralnego i solistów PSM pod dyrekcją prof. Mariana Lewandowskiego²⁶⁶.

23 stycznia: Jeden z większych koncertów poświęconych 28. rocznicy „wyzwolenia Warszawy” zorganizowany został przez Towarzystwo Przyjaciół Warszawy Oddział Centrum, Klub Międzynarodowej Prasy i Książki „Ruch” oraz Państwową Wyższą Szkołę Muzyczną w sali im. Karola Szymanowskiego PWSM przy ul. Okólnik. W wieczorze poetyckim *Miasto – Ojczyzna. Warszawa w poezji pięćdziesięciolecia* udział wzięła Maria Białobrzaska, aktorka Teatru Narodowego w Łodzi oraz prof. Władysław Maniak z Wyższej Szkoły Muzycznej w Łodzi²⁶⁷.

* * *

W Muzeum Narodowym w Warszawie, pod egidą Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, odbyło się spotkanie z cyklu „Patroni ulic i placów Warszawy”. Podczas wieczoru poświęconego pamięci lotników prelekcję wygłosił Henryk Żwirko, syn znakomitego lotnika inż. Franciszka Żwirki²⁶⁸.

²⁶² W 28. rocznicę *Warszawskiego Września*, „Express Wieczorny” 1973, nr 9, s. 5.

²⁶³ APTW, Teczka – Imprezy, 2. Oddziały, cz. 3.

²⁶⁴ Ibidem.

²⁶⁵ Ibidem.

²⁶⁶ *Kronika*, „Słowo Powszechne” 1973, nr 18, s. 5.

²⁶⁷ *Wieczory i odczyty organizuje Towarzystwo Przyjaciół Warszawy*, „Express Wieczorny” 1973, nr 19, s. 5.

²⁶⁸ Ibidem.

26 stycznia: Kolejny odczyt w ramach Studium Wiedzy o Warszawie Towarzystwo Przyjaciół Warszawy zorganizowało w Pałacu Kultury i Nauki, prelekcję wygłosił prof. Jan Zachwatowicz, który opowiadał o *Zabytkach historycznych Warszawy i ich współczesnych funkcjach*²⁶⁹.

14 lutego: Oddział Praga Północ TPW, wraz z Biblioteką Publiczną, zaprosił na spotkanie organizowane w siedzibie Biblioteki, zatytułowane *Mikołaj Kopernik, kanonik fromborski, administrator, lekarz, społecznik*²⁷⁰.

19 lutego: Oddział Centrum TPW, Klub Międzynarodowej Prasy i Książki „Ruch” oraz Państwowa Wyższa Szkoła Muzyczna zorganizowały w sali im. Karola Szymanowskiego PWSM przy ul. Okólnik z okazji 500. rocznicy urodzin Mikołaja Kopernika wieczór *Portret Kopernika*. W wieczorze udział wzięli artyści Jolanta Skubniewska, Zenon Dądajewski – recytacje, Wacław Szklarski, Zdzisław Skwara – pieśni renesansowe włoskie i polskie, na lutni grał Marcin Zalewski²⁷¹.

20 lutego: Oddział Grochów TPW zorganizował w sali kinowej Muzeum Narodowego wieczór z cyklu „Patroni ulic i placów Warszawy”, poświęcony sławnym ludziom i wydarzeniom historycznym, z którymi związane były nazwy ulic Grochowa²⁷².

28 lutego: Oddział Powiśle TPW ogłosił konkurs fotografii amatorskiej „Warszawskie Powiśle w obiektywie”. Zakwalifikowano do niego 77 fotografów. Jury w składzie: Zofia Wóycicka – prezes Oddziału Powiśle TPW, Jan Sunderland posiadacz najwyższego, międzynarodowego tytułu w fotografii artystycznej: Honoraire Excellence FIAP (HonEFIAP) – Federacja Amatorskich Stowarzyszeń Fotograficznych; Wojciech Tuszko, znana postać w polskiej fotografii – Warszawskie Zakłady Fotochemiczne „Foton”; Władysław Miernicki – fotograf, wybitny portrecista; przedstawiciele Wydziału Kultury RN m.st. Warszawy – Jan Jastrzębski, Edward Grochowicz, Maria Chmielewska, przyznało osiem nagród i 15 dyplomów dla uczestników konkursu. Uroczyste podsumowanie i wręczenie dyplomów odbyło się w sali kinowej Muzeum Narodowego w Warszawie. Rozdanie nagród poprzedził wykład *Warszawskie Powiśle w oczach malarzy od XVI do XX wieku* Krystyny Rubaszewicz, adiunkta Muzeum Narodowego²⁷³. Wystawa pokonkursowa „Warszawskie Powiśle w obiektywie” miała miejsce w dniach 14–30 kwietnia 1973 roku, w siedzibie Warszawskiego Towarzystwa Fotograficznego przy ul. Śniadeckich w Warszawie²⁷⁴.

²⁶⁹ Ibidem.

²⁷⁰ APTW, Teczka – Imprezy, 2. Oddziały, cz. 3.

²⁷¹ Ibidem.

²⁷² „Patroni ulic Warszawy” – *Koncert w Muzeum*, „Express Wieczorny” 1973, nr 56, s. 5.

²⁷³ APTW, Teczka – Imprezy, 2. Oddziały, cz. 3.

²⁷⁴ Ibidem.

28 lutego: W Bibliotece Publicznej przy ul. Skoczylasa, Oddział Praga Północ TPW zorganizował wykład o Marii Konopnickiej. Referat wygłosił Stefan Brzozowski²⁷⁵.

5 marca: Oddział Sadyba-Wilanów TPW i Muzeum w Wilanowie zorganizowały w Sali Uczeń Jana III prelekcję doc. dr Wandy Roszkowskiej – *Teatr na dworze Sobieskiego*, spotkaniu towarzyszył koncert w wykonaniu artystów scen warszawskich²⁷⁶.

7 marca: *Jak patrzeć na obraz – dzieło sztuki* pod takim hasłem Oddział Praga Północ TPW w Bibliotece Publicznej przy ul. Skoczylasa zorganizował spotkanie z pracownikiem naukowym Muzeum Narodowego w Warszawie Barbarą Rubaszkiewicz²⁷⁷.

9 marca: W ramach wspólnego przedsięwzięcia Towarzystwa Przyjaciół Warszawy i Towarzystwa Wiedzy Powszechnej w Pałacu Kultury i Nauki odbyła się prelekcja Wojciecha Fijałkowskiego, który mówił o konserwacji i przywracaniu piękna zespołu zabytkowego w Wilanowie²⁷⁸.

16 marca: Podczas kolejnego spotkania organizowanego wspólnie przez Towarzystwo Przyjaciół Warszawy i Towarzystwo Wiedzy Powszechnej w Pałacu Kultury i Nauki prelekcję na temat gwary warszawskiej wygłosił prof. Bronisław Wieczorkiewicz²⁷⁹.

20 marca: W ramach cyklu „Patroni ulic i placów Warszawy”, w Muzeum Narodowym Towarzystwo Przyjaciół Warszawy zorganizowano spotkanie poświęcone Wybrzeżu Kościuszkowskiemu. Wstęp na imprezę umożliwiło okazanie legitymacji Towarzystwa Przyjaciół Warszawy lub zaproszenia, które można było otrzymać w Zarządzie Głównym TPW przy placu Zamkowym 10²⁸⁰.

24 marca: Uroczysty koncert z okazji *VI wieków Woli* zorganizował Oddział Wola TPW wspólnie z Dzielnicowym Domem Kultury im. Stefana Żeromskiego. Spotkanie miało miejsce w DDK przy ul. Obozowej, a w koncercie wystąpili artyści scen warszawskich²⁸¹.

* * *

W Muzeum Narodowym odbyło się kolejne spotkanie organizowane przez Towarzystwo Przyjaciół Warszawy w ramach cyklu „Patroni ulic i placów Warszawy”. Wieczór poświęcony był Franciszkowi Kostrzewskiemu²⁸².

²⁷⁵ ATPW, Teczka – Oddział Praga Północ. *Zestawienie imprez organizowanych przez Oddział Praga Północ TPW w 1973 roku.*

²⁷⁶ APTW, Teczka – Imprezy, 2. Oddziały, cz. 3.

²⁷⁷ ATPW, Teczka – Oddział Praga Północ. *Zestawienie imprez organizowanych przez Oddział Praga Północ TPW w 1973 roku.*

²⁷⁸ *Wtorki i piątki Towarzystwa Przyjaciół Warszawy*, „Trybuna Ludu” 1973, nr 63, s. 5.

²⁷⁹ *Ibidem.*

²⁸⁰ *Z dnia*, „Życie Warszawy” 1973, nr 65, s. 12.

²⁸¹ APTW, Teczka – Imprezy, 2. Oddziały, cz. 3.

²⁸² *Krótko o wszystkim*, „Express Wieczorny” 1973, nr 97, s. 5.

25 kwietnia: W Bibliotece Publicznej przy ul. Skoczylasa, Oddział Praga Północ TPW zorganizował odczyt *Zamach na Kutschere*, który wygłosił R. Niewiadomski²⁸³.

30 kwietnia: Oddział Żoliborz TPW zaprosił na spotkanie z cyklu „Patroni ulic i placów Żoliborza”, w Społecznym Domu Kultury przy ul. Próchnika. Prelekcja poświęcona była Adamowi Próchnikowi, w drugiej części wystąpili artyści Warszawskiego Towarzystwa Muzycznego²⁸⁴.

8 maja: W ramach cyklu „Patroni ulic i placów Warszawy” Oddział Wola zorganizował w Muzeum Narodowym wieczór poświęcony patronom wolnych ulic, m.in. Szarym Szeregom, z udziałem wybitnych artystów²⁸⁵.

11 maja: Towarzystwo Wiedzy Powszechnej i Towarzystwo Przyjaciół Warszawy zorganizowały w Pałacu Kultury i Nauki odczyt Hanny Kotkowskiej-Barei na temat *Pomników warszawskich*²⁸⁶.

20 czerwca: Odczyt o Stanisławie Staszycu wygłosił Jerzy Teodorczyk, pracownik naukowy Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie. Spotkanie zorganizował Oddział Praga Północ TPW w Bibliotece Publicznej przy ul. Skoczylasa²⁸⁷.

14 września: Zarząd Główny TPW zorganizował w Klubie MPiK przy Nowym Świecie, w ramach cyklu „Patroni ulic i placów Warszawy”, wieczór autorski prof. Mariana M. Drozdowskiego *Warszawiaczy i ich miasto w latach II Rzeczypospolitej*. Bohaterem odczytu była ludność Warszawy, jej grupy społeczne, narodowościowe, religijne oraz życie codzienne stolicy, była mowa także o modzie, kuchni, życiu rodzinnym i rozrywkach mieszkańców stolicy²⁸⁸.

17 września: W Muzeum im. Xawerego Dunikowskiego w Królikarni Oddział Mokotów TPW zorganizował spotkanie z Lesławem Bartelskim publicystą, uczestnikiem Powstania Warszawskiego, który opowiadał o *Poetach walczącej Warszawie*²⁸⁹.

25 września: Oddział Sadyba-Wilanów TPW zaprosił na *Wieczór poezji o Warszawie*, który odbył się w Sali Uczty Jana III Sobieskiego w Pałacu Wilanowskim. Słowo wstępne wygłosił Lesław Bartelski, teksty poetyckie recytowali Elżbieta Barszczewska, Stanisław Zaczek i Zbigniew Zapasiewicz²⁹⁰.

²⁸³ ATPW, Teczka – Oddział Praga Północ. *Zestawienie imprez organizowanych przez Oddział Praga Północ TPW w 1973 roku*.

²⁸⁴ APTW, Teczka – Imprezy, 2. Oddziały, cz. 3.

²⁸⁵ *Krótko o wszystkim*, „Express Wieczorny” 1973, nr 108, s. 5.

²⁸⁶ *Krótko o wszystkim*, „Express Wieczorny” 1973, nr 111, s. 5.

²⁸⁷ ATPW, Teczka – Oddział Praga Północ. *Zestawienie imprez organizowanych przez Oddział Praga Północ TPW w 1973 roku*.

²⁸⁸ *Co w programie Towarzystwa Przyjaciół Warszawy*, „Express Wieczorny” 1973, nr 199, s. 6.

²⁸⁹ APTW, Teczka – Imprezy, 2. Oddziały, cz. 3.

²⁹⁰ *Warszawska Jesień Poezji* 1973, „Życie Warszawy” 1973, nr 217, s. 6.

28 września: Na kolejne spotkanie w ramach cyklu „Patroni ulic i placów Warszawy” Zarząd Główny TPW zaprosił do Klubu MPiK przy Nowym Świecie, poprowadziła je prof. Janina Saloni, opowiadając o Bolesławie Prusie jako dziejopisarzu Warszawy²⁹¹.

Wrzesień: Oddział Częstochowa TPW, wspólnie z Centralną Agencją Fotograficzną, Związkiem Polskich Artystów Fotografików, Stowarzyszeniem Dziennikarzy Polskich w Warszawie i Muzeum w Częstochowie, zorganizował w salach częstochowskiego ratusza wystawę „Warszawa w fotografii Mariana Sokołowskiego”. Wystawa udostępniana była bezpłatnie i trwała przez cały wrzesień 1973 roku²⁹².

3 października: Wieczór z cyklu „Patroni ulic i placów Warszawy”, organizowany przez Towarzystwo Przyjaciół Warszawy w Muzeum Narodowym, poświęcony był generałowi Mariuszowi Zaruskiemu, marynarzowi, taternikowi, społecznikowi, literatowi i poecie²⁹³.

12 października: Kolejne spotkanie organizowane przez Towarzystwo Przyjaciół Warszawy odbyło się w kawiarni Klubu MPiK „Ruch” przy Nowym Świecie, był to wieczór dyskusyjny z twórcami filmu *Hubal*²⁹⁴.

18 października: W Bibliotece Pedagogicznej przy ul. Gocławskiej, Oddział Grochów TPW zorganizował prelekcję płk. Antoniego Żurawskiego ps. „Andrzej Bober”, byłego komendanta Obwodu Praga w Powstaniu Warszawskim na temat *Ruchu oporu na Pradze w latach 1939–1944*²⁹⁵.

23 października: Z okazji 30-lecia Wojska Polskiego, Oddział Ochota TPW zaprosił do Biblioteki Publicznej we Włochach przy ul. Mikowej na prelekcję płk. Zbigniewa Neugebauera, pilota Polskich Sił Powietrznych na Zachodzie²⁹⁶.

24 października: Z cyklu „Patroni ulic i placów Warszawy”, Oddział Centrum TPW, wspólnie z Muzeum Historycznym, zorganizował w sali kinowej Muzeum Narodowego wieczór poświęcony Stanisławowi Moniuszce i Tytusowi Chałubińskiemu.

30 października: Prelekcję Alicji Lutostańskiej *Rezydencja Królewska w Wilanowie* zorganizował Oddział Sadyba-Wilanów TPW w Sali Uczt Jana III w Pałacu w Wilanowie²⁹⁷.

7 listopada: Wieczór artystyczny poświęcony *Dzieciom Warszawy* przygotował Oddział Grochów TPW w Muzeum Narodowym, w ramach cyklu „Patroni ulic i placów Warszawy”²⁹⁸.

²⁹¹ APTW, Teczka – Imprezy, 2. Oddziały, cz. 3.

²⁹² Ibidem.

²⁹³ *Krótko o wszystkim*, „Express Wieczorny” 1973, nr 234, s. 6.

²⁹⁴ APTW, Teczka – Imprezy, 1. Zarząd Główny, cz. 3. Zaproszenie.

²⁹⁵ APTW, Teczka – Imprezy, 2. Oddziały, cz. 3. Zaproszenie.

²⁹⁶ ATPW, Teczka – Imprezy Zarządu Głównego i Oddziałów, cz. 4. Zaproszenie.

²⁹⁷ APTW, Teczka – Imprezy, 2. Oddziały, cz. 3. Zaproszenie.

²⁹⁸ Ibidem.

12 listopada: W Sali Kongresowej PKiN odbył się wielki, społeczny koncert artystów Warszawy i Wrocławia na rzecz budowy Centrum Zdrowia Dziecka – *Dziś dajemy Wam pamięć*, poświęcony dzieciom – ofiarom wojny, a dedykowany wszystkim ofiarodawcom na rzecz Pomnika-Szpitala, zorganizowany przez Towarzystwo Przyjaciół Warszawy i Stołeczną Estradę. W koncercie wzięli udział m.in. Hanka Bielicka, Anna German, Regina Pisarek, Ryszard Bacciarelli, Bernard Ładysz, Mieczysław Fogg, Stanisław Mikulski, Wojciech Młynarski, Jan Nowicki, Ludwik Sempoliński, Jarema Stępowski, Jan Świdorski, Adam Zwierz. Ponadto wystąpiła Orkiestra Polskiego Radia i Telewizji pod dyrekcją Stefana Rachonia, Balet Stołecznej Estrady, Zespół „Partita”, „Gawęda”, dziecięcy zespół taneczny Szkoły Baletowej i sekcja muzyczna Włodzimierza Korcza oraz duet Danuta Rinn i Bogdan Czyżewski. Reżyserką widowiska i autorką scenariusza była Maria Szatałow-Januszkiewicz, scenografię opracował Bronisław Malinowski, a układ choreograficzny Małgorzata Komorowska. Wszystkie prace wykonane zostały w czynie społecznym²⁹⁹. W czasie koncertu odbyło się losowanie wśród publiczności prac plastycznych ofiarowanych przez uczestników kółek plastycznych Pałacu Młodzieży w Warszawie i Domu Kultury przy ul. Łazienkowskiej. Całkowity dochód z imprezy został przekazany na konto Centrum Zdrowia Dziecka³⁰⁰.

20 listopada: W Klubie MPiK przy Nowym Świecie Oddział Centrum TPW zorganizował wieczór poświęcony pamięci Stefana Żeromskiego – *Ciebie jedną kocham*. W wieczorze wzięła udział Barbara Wachowicz³⁰¹.

25 listopada: W 143. rocznicę Powstania Listopadowego, Oddział Żoliborz TPW zorganizował wspólnie z Muzeum X Pawilonu Cytadeli Warszawskiej w muzealnej sali kinowej prelekcję z pokazem filmu *Bohaterowie Powstania Listopadowego*. Młodzież ze Szkoły Podstawowej nr 267 recytowała poezję związaną z Powstaniem³⁰².

28 listopada: Oddział Wola TPW zorganizował wieczór poświęcony patronom ulic na Woli *Bataliony Chłopskie*, *Dywizjon 303* i *Edward Szymański*³⁰³. Oddział Praga Północ TPW zaprosił do Biblioteki Publicznej przy ul. Skoczylasa na wykład historyka Jerzego Teodorczyka *Powstanie Listopadowe – Walerian Łukasiński*³⁰⁴. W ramach obchodów *VI wieków Woli*, w Dzielnicy Wola TPW zorganizował wieczór literacko-muzyczny w reżyserii Zygmunta Listkiewicza *Polegli – Niepokonani*³⁰⁵.

²⁹⁹ *Wielki koncert na rzecz Centrum Zdrowia Dziecka*, „Kurier Polski” 1973, nr 260, s. 6.

³⁰⁰ *Dziś dajemy Wam pamięć*, „Życie Warszawy” 1973, nr 267, s. 6.

³⁰¹ APTW, Teczka – Imprezy, 2. Oddziały, cz. 3. Zaproszenie.

³⁰² *Ibidem*.

³⁰³ *Ibidem*.

³⁰⁴ *Ibidem*.

³⁰⁵ *Ibidem*.

5 grudnia: Oddział Mokotów TPW, wspólnie z Muzeum im. Xawerego Duknickiego, Stołeczną Estradą, Sekcją im. Karola Szymanowskiego Warszawskiego Towarzystwa Muzycznego, zorganizował w Królikarni koncert *Karol Szymanowski i polska muzyka współczesna*³⁰⁶.

* * *

Oddział Praga Północ TPW zaprosił do Biblioteki Publicznej przy ul. Skoczylasa na odczyt poświęcony Konstantemu Ildefonsowi Gałczyńskiemu³⁰⁷.

Podczas wieczoru zorganizowanego przez Oddział Sadyba-Wilanów TPW tematem przewodnim było przybliżenie postaci Aleksandra Waszkowskiego i Artura Grottera. Podczas spotkania prelekcję wygłosił Krzysztof Kreutzinger, zaprezentowano także film *Wojna Artura Grottera*³⁰⁸.

10 grudnia: Wieczór poświęcony pamięci Konstantego Ildefonsa Gałczyńskiego w 20. rocznicę jego śmierci *Konstanty Ildefons jestem...* zorganizował Oddział Centrum TPW wraz z Warszawskim Oddziałem Stowarzyszenia Polskich Artystów Muzyków w sali koncertowej SPAM przy ul. Kruczej³⁰⁹.

12 grudnia: W Bibliotece Publicznej przy ul. Skoczylasa, Oddział Praga Północ przygotował spotkanie i odczyt poświęcony Julianowi Tuwimowi³¹⁰.

17 grudnia: Wspólnym przedsięwzięciem Oddziału Powiśle i Szkoły Podstawowej im. Stanisława Dubois była organizacja wieczoru poświęconego pamięci patrona. W programie wykorzystano pieśni okupacyjne i powstańcze w wykonaniu Witolda Kałuskiego, przy fortepianie zasiadała Wanda Ruśkiewicz³¹¹.

19 grudnia: Oddział Praga Północ w Bibliotece Publicznej przy ul. Skoczylasa zorganizował prelekcję inż. arch. Teresy Kanclerz na temat Łazienek Królewskich w Warszawie³¹².

1974

9 stycznia: Oddział Praga Północ zorganizował w Bibliotece Publicznej przy ul. Skoczylasa prelekcję *Wykopaliska na Zamku Królewskim w Warszawie*, którą wygłosiła Aleksandra Świechowska, koordynująca badania archeologiczne na terenie odbudowy Zamku Królewskiego³¹³.

³⁰⁶ Ibidem.

³⁰⁷ Ibidem.

³⁰⁸ ATPW, Teczka – Imprezy Zarządu Głównego i Oddziałów, cz. 4. Zaproszenie.

³⁰⁹ Ibidem.

³¹⁰ Ibidem.

³¹¹ Ibidem.

³¹² ATPW, Teczka – Oddział Praga Północ. *Zestawienie imprez organizowanych przez Oddział Praga Północ TPW w 1973 roku.*

³¹³ ATPW, Teczka – Oddział Praga Północ. *Sprawozdanie z działalności TPW Oddział Praga Północ za okres od 1 stycznia do 30 czerwca 1974 roku*, s. 1.

15 stycznia: Oddział Centrum TPW przygotował wieczór słowno-muzyczny *Warszawa moja...* z okazji 29. rocznicy „wyzwolenia Warszawy”, w Centralnej Bibliotece Rolniczej przy Krakowskim Przedmieściu³¹⁴.

17 stycznia: W SDK przy ul. Próchnika, Oddział Żoliborz TPW zorganizował koncert z okazji „wyzwolenia Warszawy”, podczas którego wystąpili uczniowie XXXIX Liceum Ogólnokształcącego im. Ludowego Lotnictwa Polskiego³¹⁵.

18 stycznia: Pałac Młodzieży, Klub Miłośników Warszawy oraz redakcja „Stolicy” z okazji 29. rocznicy „wyzwolenia Warszawy” zorganizowały, jak co roku, uroczysty wieczór w sali balowej Pałacu Młodzieży. Referat o Warszawie wygłosił Naczelny Architekt Warszawy – Tadeusz Szumilewicz. Uroczystość uświetnili artyści, recytując wiersze, śpiewając piosenki o tematyce warszawskiej. W spotkaniu oprócz młodzieży wzięli udział seniorzy³¹⁶.

20 stycznia: W Muzeum X Pawilonu Cytadeli Warszawskiej, Oddział Żoliborz TPW przygotował prelekcję dla uczczenia rocznicy Powstania Styczniowego, którą wygłosił Jerzy Skowronek. Wyświetlono także film dokumentalny związany z tematyką³¹⁷.

21 stycznia: Z okazji tej samej rocznicy Oddział Centrum TPW zorganizował uroczysty koncert w Dzielnicowym Domu Kultury im. Stefana Żeromskiego przy ul. Obozowej³¹⁸.

* * *

Na wieczór pamięci Stefana Żeromskiego *Ciebie jedną kocham* zaprosił Oddział Centrum TPW wspólnie z Klubem Międzynarodowej Prasy i Książki. Spotkanie prowadziła Barbara Wachowicz, znana dziennikarka i autorka popularnych książek o klasykach literatury polskiej. Na wieczorze obecna była młodzież z warszawskich szkół³¹⁹.

6 lutego: Oddział Praga TPW przygotował ciekawe imprezy dla swoich członków i czytelników Biblioteki Publicznej przy ul. Skoczysty – gawędę muzyczną o życiu i twórczości Fryderyka Chopina³²⁰.

13 lutego: Oddział Praga TPW zorganizował w Bibliotece Publicznej przy ul. Skoczysty spotkanie, bogato ilustrowane przezrociami, *Egipt – piramidy*³²¹.

15 lutego: Zarząd Główny TPW zaprosił na zorganizowane w Klubie MPiK przy Nowym Świecie spotkanie *Pierwsze dni po wyzwoleniu*, z redaktorami „Życia Warszawy” Eugeniuszem Waszczukiem i Andrzejem Tewiaszewem.

³¹⁴ ATPW, Teczka – Imprezy Zarządu Głównego i Oddziałów, cz. 4. Zaproszenie.

³¹⁵ „Biuletyn” 1975, nr 3, Towarzystwo Przyjaciół Warszawy Oddział Żoliborz, s. 15.

³¹⁶ *To już tradycja*, „Stolica” 1974, nr 5, s. 10.

³¹⁷ „Biuletyn” 1975, nr 3, op. cit., s. 15.

³¹⁸ ATPW, Teczka – Imprezy Zarządu Głównego i Oddziałów, cz. 4. Zaproszenie.

³¹⁹ *Ciebie jedną kocham*, „Stolica” 1974, nr 4, s. 10.

³²⁰ ATPW, Teczka – Imprezy Zarządu Głównego i Oddziałów, cz. 4. Zaproszenie.

³²¹ Ibidem.

W części artystycznej wystąpiła Helena Norowicz – recytowała poezję poświęconą Warszawie oraz Edwarda Chojnacka jako pianistka³²².

18 lutego: Oddział Żoliborz TPW zorganizował w SDK przy ul. Próchnika wieczór słowno-muzyczny z cyklu „Patroni ulic i placów Warszawy”, poświęcony Henrykowi Wieniawskiemu. Prelekcję opracował i wygłosił Jan Szorc, a w części artystycznej wystąpili: Janusz Kucharski (skrzypce) i Wanda Klimowicz (fortepian)³²³.

20 lutego: Oddział Praga Północ TPW zorganizował w Bibliotece Publicznej przy ul. Skoczylasa spotkanie poetyckie *Zygmunt Krasiński, poeta epoki Romantyzmu*³²⁴.

27 lutego: Oddział Praga Północ TPW zaprosił tradycyjnie do Biblioteki Publicznej przy ul. Skoczylasa na prelekcję o *Przyszłym zagospodarowaniu Zamku Królewskiego w Warszawie*³²⁵. Spotkanie poprowadził prof. Stanisław Lorentz, prezes Towarzystwa Przyjaciół Warszawy i prof. Zdzisław Rajewski, dyrektor Muzeum Archeologicznego w Warszawie, który mówił o rezultatach ostatnich wykopaliisk archeologicznych na Zamku Królewskim i placu Zamkowym.

3 marca: *Budujemy kulturę naszej dzielnicy* – pod takim hasłem odbyło się spotkanie dyskusyjne zorganizowane przez Oddział Żoliborz TPW i Społeczny Dom Kultury WSM przy ul. Próchnika³²⁶.

6 marca: Oddział Ochota TPW z okazji Międzynarodowego Dnia Kobiet zorganizował imprezę pod tytułem *Sławne aktorki warszawskie*, o których na spotkaniu w Domu Kultury przy ul. Reja opowiadał Igor Śmiałowski³²⁷.

18 marca: Oddział Praga Północ TPW w Bibliotece Publicznej przy ul. Skoczylasa zorganizował spotkanie z dr Teresą Węgrzynowicz – pracownikiem naukowym Muzeum Archeologicznego w Warszawie na temat *Wykopaliisk archeologicznych na Pradze sprzed 250 lat*³²⁸.

20 marca: Dla nauczycieli i uczniów licealnych szkół praskich powtórzono wykład z dnia 27 lutego 1974 roku prof. Stanisława Lorentza i prof. Zdzisława Rajewskiego. Spotkanie zorganizowały wspólnie Wydział Oświaty i Kultury i Turystyki Urzędu Dzielnicy Praga Północ i TPW. Udział w nim wzięło ponad 400 osób³²⁹.

³²² Ibidem.

³²³ „Biuletyn” 1975, nr 3, op. cit., s. 15.

³²⁴ ATPW, Teczka – Imprezy Zarządu Głównego i Oddziałów, cz. 4. Zaproszenie.

³²⁵ Ibidem.

³²⁶ Ibidem.

³²⁷ Ibidem.

³²⁸ ATPW, Teczka – Oddział Praga Północ. *Sprawozdanie z działalności TPW Oddział Praga Północ za okres od 1 stycznia do 30 czerwca 1974 roku*, s. 2.

³²⁹ Ibidem.

6 kwietnia: Oddział Ochota TPW w Bibliotece Naukowej przy ul. Grójeckiej przygotował imprezę poświęconą wykładowcom Wolnej Wszechnicy Polskiej – prof. Ludwikowi Krzywickiemu i prof. Helenie Radlińskiej. Część artystyczna dotycząca *Ochoty walczącej w latach 1939–1944* przygotowana została przez młodzież – uczestników Kursów Wiedzy o Warszawie³³⁰.

18 kwietnia: Oddział Żoliborz TPW zorganizował w SDK przy ul. Próchnika wieczór słowno-muzyczny z cyklu „Patroni ulic i placów Warszawy” poświęcony Adamowi Mickiewiczowi, Juliuszowi Słowackiemu i Zygmuntowi Kraśkiemu. Prelekcję wygłosił A. Guzek, w części artystycznej wystąpił Janusz Kucharski, który wykonał utwory Fryderyka Chopina³³¹.

23 kwietnia: Oddział Powiśle zorganizował w Domu Dziennego Pobytu Rencistów przy ul. Wybrzeże Kościuszkowskie prelekcję Jadwigi Dackiewicz – *Znamienne rody Warszawy*³³².

24 kwietnia: W kawiarni Muzeum Narodowego w Warszawie, częstochowski Oddział TPW zorganizował wieczór przy świecach *Częstochowa – Warszawa*. W pierwszej części spotkania poświęconego wspomnieniom historycznym, mec. Miron Kołakowski wygłosił prelekcję na temat *Związków kulturalnych Częstochowy z Warszawą*. Drugą część wieczoru uświetniła artystka Anna Ciepiewska, Zespół Muzyki Dawnej przy Politechnice w Częstochowie oraz studenci Wyższej Szkoły Muzycznej w Katowicach³³³.

29 kwietnia: Oddział Centrum TPW zaprosił na wieczór poetycko-muzyczny *Nasz Dom* do Klubu MPiK przy Nowym Świecie. W spotkaniu wzięli udział artyści Ewa Kania, Waław Szklarski i Hanna Radwan³³⁴.

* * *

W ramach cyklu imprez „Patroni ulic i placów Warszawy” Oddział Powiśle TPW zorganizował wieczór poświęcony ul. Szwoleżerów, w kawiarni Muzeum Narodowego. Gościem specjalnym spotkania był Marian Brandys, autor cyklu historycznego *Kozietulski i inni* oraz *Koniec świata szwoleżerów*. W części artystycznej wystąpili Witold Kałuski i Janina Szydłowska³³⁵.

13 maja: Z okazji 500-lecia drukarstwa polskiego Oddział Centrum TPW i Klub MPiK zorganizowały spotkanie z inż. Andrzejem Oleksiakiem, dyrektorem Prasowych Zakładów Graficznych, połączone z wyświetlaniem filmów³³⁶.

13 maja: Oddział Centrum TPW oraz Warszawski Oddział Stowarzyszenia Polskich Artystów Muzyków zorganizowały w sali koncertowej SPAM przy

³³⁰ Ibidem.

³³¹ „Biuletyn” 1975, nr 3, op. cit., s. 15.

³³² ATPW, Teczka – Imprezy Zarządu Głównego i Oddziałów, cz. 4. Zaproszenie.

³³³ Ibidem.

³³⁴ Ibidem.

³³⁵ *O ulicy Szwoleżerów inaczej*, „Stolica” 1974, nr 22, s. 10.

³³⁶ APTW, Teczka – Imprezy, 1. Zarząd Główny, cz. 3. Zaproszenie.

ul. Kruczej wieczór muzyczny *Warszawscy wirtuozi i muzycy* z udziałem Andrzeja Orkisz (wiolonczela) i Barbary Halskiej (fortepian). W programie artystycznym zaprezentowano kompozycje Ludwiga van Beethovena, Johannes Brahmsa, Roberta Schumana i Igora Strawińskiego³³⁷.

27 maja: Oddział Centrum TPW oraz Klub MPiK zorganizowały spotkanie z redakcją tygodnika „Ekran” oraz aktorami Agnieszką Fitkau i Markiem Perepczką. Spotkanie odbyło się w Klubie MPiK przy Nowym Świecie³³⁸.

2 czerwca: W Sali Koncertowej Filharmonii Narodowej miał miejsce wielki koncert zorganizowany przez Towarzystwo Przyjaciół Warszawy, Filharmonię Narodową oraz Komitet Budowy Centrum Zdrowia Dziecka. W programie artystycznym *Muzyka w Starej Warszawie* wystąpiła Orkiestra Kameralna „Warszawskie Smyczki” pod dyrekcją Marka Sewena³³⁹.

7 czerwca: Zarząd Oddziału Żoliborz TPW zorganizował spotkanie w Spółdzielczym Domu Kultury przy ul. Próchnika z młodymi miłośnikami Warszawy, którzy zdobyli „Odznaki Młodego Przyjaciela Warszawy”. Rozdano książki i upominki³⁴⁰.

17 czerwca: Oddział Centrum TPW i Klub MPiK przy Nowym Świecie przygotowały wieczór słowno-muzyczny z okazji 100. rocznicy urodzin Tadeusza Boya-Żeleńskiego – *Uśmiech Boya*. Sylwetkę pisarza przedstawił Eryk Lipiński, w części artystycznej udział wzięli Barbara Rylska, Andrzej Bogucki, Wiesław Michnikowski oraz Juliusz Borzym przy fortepianie³⁴¹.

19 czerwca: W Sali Uczeń Pałacu w Wilanowie, Oddział Sadyba-Wilanów TPW zorganizował prelekcję Alicji Lutostańskiej na temat *Barokowych ogrodów pałacowych w czasach Jana III w Polsce*³⁴².

21 czerwca: Oddział Powiśle TPW przygotował wieczór poezji Krzysztofa Kamila Baczyńskiego z udziałem Anieli Halmy (fortepian) i Krystyny Kwasowskiej (śpiew). Impreza odbyła się w Klubie Dziennego Pobytu Rencistów przy Wybrzeżu Kościuszkowskim³⁴³.

8 września: Członkowie Towarzystwa Przyjaciół Warszawy i pracownicy Muzeum Narodowego złożyli kwiaty na symbolicznym grobie prezydenta Stefana Starzyńskiego. W uroczystości brał udział prof. Stanisław Lorentz, przyjaciele i współpracownicy prezydenta Starzyńskiego oraz harcerze ze szczepeu jego imienia³⁴⁴.

³³⁷ ATPW, Teczka – Imprezy Zarządu Głównego i Oddziałów, cz. 4. Zaproszenie.

³³⁸ Ibidem.

³³⁹ *Wielki Koncert na Centrum Zdrowia Dziecka*, „Express Wieczorny” 1974, nr 127, s. 6.

³⁴⁰ Ibidem.

³⁴¹ Ibidem.

³⁴² Ibidem.

³⁴³ Ibidem.

³⁴⁴ B. Michalec, *Stefan Starzyński...*, op. cit., s. 182.

10 września: W Klubie Międzynarodowej Prasy i Książki przy Nowym Świecie zorganizowano, również dzięki staraniom Oddziału Centrum TPW, wieczór pamięci Krzysztofa Kamila Baczyńskiego. Słowo o poecie wygłosił Lesław Bartelski prezes Oddziału Warszawskiego Związku Literatów Polskich. Na imprezę przybyła tłumnie młodzież z Liceum Ogólnokształcącego im. Krzysztofa Kamila Baczyńskiego. Utwory tragicznie zmarłego poety recytował Waław Szklarski, a piosenki z lat wojny w wykonaniu Witolda Kałuskiego dopełniły całości spotkania³⁴⁵.

18 września: Oddział Żoliborz TPW zorganizował w Muzeum Narodowym prelekcję prof. Andrzeja Zahorskiego o Izabelli Czartoryskiej i gen. Henryku Dembińskim, w ramach cyklu „Patroni ulic i placów Warszawy”. Utwory fortepianowe wykonał Kazimierz Gierżod³⁴⁶.

19 września: W SDK przy ul. Próchnika, Oddział Żoliborz TPW zorganizował spotkanie z kombatantami – kpt. Kazimierzem Chorzewskim ps. „Żubr”, pionierem lotnictwa sportowego, żołnierzem AK, więźniem obozów Auschwitz, Mauthausen i Gusen i mjr. Szpundą. Zaproszeni goście mówili o początkach ruchu konspiracyjnego w Warszawie³⁴⁷.

26 września: W ramach Warszawskiej Jesieni Poezji Zarząd Główny TPW, Oddział Sadyba-Wilanów TPW i Związek Literatów Polskich zorganizowały wieczór poświęcony *Walczącej Warszawie*, który odbył się w Pałacu w Wilanowie, w Sali Uczyt Jana III. Słowo wstępne wygłosił Lesław Bartelski, udział wzięli artyści scen warszawskich³⁴⁸.

10 października: W sali Społecznego Domu Kultury WSM przy ul. Próchnika, Oddział Żoliborz TPW zorganizował prelekcję, z cyklu „Patroni ulic i placów Warszawy”, podczas której prof. Andrzej Zahorski opowiadał o Izabelli Czartoryskiej i gen. Henryku Dembińskim. Przed prelekcją Jan Kadłubski, profesor Państwowej Wyższej Szkoły Muzycznej w Warszawie, wykonał utwory fortepianowe Jana Sebastiana Bacha, Fryderyka Chopina i Franciszka Liszta³⁴⁹.

14 października: Klub Międzynarodowej Prasy i Książki, Związek Literatów Polskich Oddział Warszawski i Oddział Centrum TPW zorganizowały w Klubie przy Nowym Świecie spotkanie z Andrzejem Kuśniewiczem z cyklu „U źródła żywej tradycji”, które poprowadził Leszek Prorok³⁵⁰.

24 października: W Domu Dziennego Pobytu Rencistów, Oddział Powiśle TPW przygotował spotkanie z Jadwigą Dackiewicz – eseistką, tłumaczką poezji

³⁴⁵ *Pamięci Krzysztofa Kamila Baczyńskiego*, „Stolica” 1974, nr 40, s. 10.

³⁴⁶ „Biuletyn” 1975, nr 3, op. cit., s. 15–16.

³⁴⁷ Ibidem.

³⁴⁸ ATPW, Teczka – Imprezy Zarządu Głównego i Oddziałów, cz. 4. Zaproszenie.

³⁴⁹ Ibidem.

³⁵⁰ Ibidem.

francuskiej, autorką książki *Paryż, czyli księżna Izabella Czartoryska*. Tematem prelekcji była postać księżnej Izabelli Czartoryskiej i jej związki z Warszawą i Puławami³⁵¹.

6 listopada: Oddział Grochów TPW, Muzeum Narodowe i Muzeum Historyczne m.st. Warszawy zorganizowały wieczór z cyklu „Patroni ulic i placów Warszawy” poświęcony Juliuszowi Osterwie. Udział w spotkaniu wzięli artyści Agnieszka Byrska, Wiencysław Gliński, Jerzy Tkaczyk, na flecie utwory Witolda Lutosławskiego wykonała Elżbieta Gajewska³⁵².

24 listopada: Oddział Żoliborz TPW zorganizował w Muzeum X Pawilonu Cytadeli Warszawskiej prelekcję Cecylii Zieniewicz *Bohaterowie Powstania Listopadowego* oraz projekcję filmu *Noc Listopadowa*³⁵³.

27 listopada: Oddział Powiśle TPW, wspólnie z Międzyzakładową Spółdzielnią Mieszkaniową „Energetyka”, zaprosił do Klubu „Panorama” przy ul. Górnośląskiej na spotkanie z Wiktorem Woroszylskim na temat *Polska i Warszawa w poezji rosyjskiej XIX wieku*³⁵⁴.

11 grudnia: W Muzeum im. Xawerego Dunikowskiego przy ul. Puławskiej odbył się koncert Kameralnego Zespołu Wokalnego „Warszawskich Madrygalistów”, studentów Państwowej Wyższej Szkoły Muzycznej. Spotkanie zorganizował Oddział Mokotów TPW i Muzeum im. Xawerego Dunikowskiego³⁵⁵.

12 grudnia: Zarząd Oddziału Żoliborz TPW zorganizował w Społecznym Domu Kultury WSM przy ul. Próchnika *Spotkanie z Warszawą*. Wieczór uświetnili artyści Estrady Warszawskiej i Operetki Warszawskiej³⁵⁶.

13 grudnia: W sali koncertowej SPAM przy ul. Kruczej odbył się wieczór słowno-muzyczny *Bo trzeba znów pokochać...*, zorganizowany przez Oddział Centrum TPW i Warszawski Oddział Stowarzyszenia Polskich Artystów Muzyków³⁵⁷.

18 grudnia: W Klubie „Panorama” przy ul. Górnośląskiej, Oddział Powiśle TPW zorganizował prelekcję Alicji Lutostańskiej, ilustrowaną przezroczami, na temat *Zamku Ujazdowskiego*³⁵⁸.

³⁵¹ Ibidem.

³⁵² Ibidem.

³⁵³ Ibidem.

³⁵⁴ Ibidem.

³⁵⁵ Ibidem.

³⁵⁶ Ibidem.

³⁵⁷ Ibidem.

³⁵⁸ Ibidem.

1975

6 stycznia: Oddział Centrum TPW zorganizował *Wieczór wspomnień o Melchiorze Wańkowiczu* w sali Centralnej Biblioteki Rolniczej przy Krakowskim Przedmieściu, z udziałem Barbary Wachowicz, Aleksandry Ziółkowskiej, Krzysztofa Kąkolewskiego i Mieczysława Kurzyny³⁵⁹.

13 stycznia: Towarzystwo Przyjaciół Warszawy i Dyskusyjny Klub Filmowy „Profile” w ramach cyklu spotkań „Warszawa wczoraj i dziś” zorganizowały w Stołecznym Domu Kultury przy ul. Elektoralnej, w kinie „Anatol” projekcję filmu *Cafe pod Minogą* oraz spotkanie z udziałem Stefana Wiecheckiego-Wiecha³⁶⁰.

15 stycznia: W sali konferencyjnej Domu Rzemiosła przy ul. Miodowej, Oddział Centrum TPW zorganizował spotkanie z prof. Wiktorem Zinem³⁶¹.

* * *

W salach Muzeum im. Xawerego Dunikowskiego przy ul. Puławskiej, Oddział Mokotów TPW przygotował koncert poetycko-muzyczny z okazji 30. rocznicy „wyzwolenia Warszawy” z udziałem Elżbiety Tarnawskiej, która na fortepianie wykonała utwory Fryderyka Chopina. Podczas spotkania aktorki teatru „Ateneum” Anna Seniuk i Andrzej Seweryn recytowali okolicznościową poezję³⁶².

15–17 stycznia: Oddział Ochota TPW wraz z Dzielnicowym Domem Kultury Ochota przy ul. Reja zorganizował imprezy z okazji 30. rocznicy „wyzwolenia Warszawy”: montaż słowno-muzyczny *Melodia naszego Miasta*, spotkanie z budowniczym Zamku Królewskiego, koncert estradowy *Warszawa moja miłość* i pokaz filmu fabularnego *Człowiek z M-3*³⁶³.

23 stycznia: Z okazji 30. rocznicy „wyzwolenia Warszawy”, Oddział Powiśle TPW zaprosił do Klubu „Panorama” Międzyzakładowej Spółdzielni Mieszkaniowej „Energetyka” przy ul. Górnośląskiej na wieczór poezji o Warszawie, w którym udział wzięli Manuela Kiernik i Zygmunt Listkiewicz³⁶⁴.

24 stycznia: Z inicjatywy Zarządu Głównego TPW, z okazji 30. rocznicy „wyzwolenia Warszawy” zorganizowano w Teatrze Narodowym akademię dla spółdzielców³⁶⁵.

28 stycznia: Oddział Powiśle TPW, również z okazji 30. rocznicy „wyzwolenia Warszawy” zorganizował w Klubie „Panorama” Międzyzakładowej

³⁵⁹ Ibidem.

³⁶⁰ Ibidem.

³⁶¹ Ibidem.

³⁶² Ibidem.

³⁶³ Ibidem.

³⁶⁴ Ibidem.

³⁶⁵ *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy za rok 1975*, op. cit., s. 3.

Spółdzielni Mieszkaniowej „Energetyka” odczyt redaktora Jana Majdeckiego pt. *Wyzwolenie Warszawy*.

* * *

W Sali Kongresowej Pałacu Kultury i Nauki odbył się, przy współudziale Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, koncert Państwowego Zespołu Ludowego Pieśni i Tańca „Mazowsze”. Wpływy z koncertu, w kwocie 100 tys. zł, przekazano na budowę Centrum Zdrowia Dziecka³⁶⁶.

29 stycznia: Oddział Praga Północ TPW zorganizował imprezę słowno-muzyczną *Kuranty warszawskie*, połączoną ze wspomnieniami przedstawicieli Cechu Zegarmistrzów i Złotników, którzy opowiadali o budowie zegara na Zamku Królewskim w Warszawie³⁶⁷.

4 lutego: W Muzeum Woli otwarto wystawę rysunków i fotografii „Warszawa w oczach dzieci i młodzieży wolskiej 1945–1975”, zorganizowaną wspólnie przez Muzeum Woli Oddział Muzeum Historycznego m.st. Warszawy i Oddział Wola TPW³⁶⁸.

5 lutego: W Pałacu w Wilanowie, w Sali Uczt Jana III, Oddział Sadyba-Wilanów TPW zorganizował dla swoich członków i sympatyków wieczór słowno-muzyczny *Warszawa po trzydziestce* z okazji 30. rocznicy „wyzwolenia Warszawy”, z udziałem artystów scen warszawskich: Marii Sommer, Andrzeja Prusa, Wacława Szklarskiego i Brygidy Szymłowskiej (akompaniament)³⁶⁹.

19 lutego: Oddział Sadyba-Wilanów TPW, wspólnie z Klubem MPiK przy Nowym Świecie, zorganizował spotkanie z teoretykiem i krytykiem filmu Aleksandrem Jackiewiczem na temat *Jak powstała polska szkoła w filmie*. Spotkanie poprowadził Andrzej Drawicz³⁷⁰.

5 marca: Oddział Praga Północ TPW zaprosił do Muzeum Narodowego w Warszawie na prelekcję i koncert z cyklu „Patroni ulic i placów Warszawy”. Spotkanie poświęcone było Józefowi Mehofferowi³⁷¹.

6 marca: Oddział Ochota TPW i Dzielnicowy Dom Kultury Ochota przy ul. Reja zorganizowały koncert z okazji Międzynarodowego Dnia Kobiet, w wykonaniu artystów Teatru Ziemi Mazowieckiej³⁷².

7 marca: Oddział Centrum TPW, wspólnie z Klubem MPiK, przygotował spotkanie z Elżbietą Barszczewską. W wieczorze udział wzięli także Wieńczysław

³⁶⁶ APTW, Teczka – Imprezy, 1. Zarząd Główny, cz. 3. Zaproszenie.

³⁶⁷ ATPW, Teczka – Oddział Praga Północ. *Sprawozdanie z pracy Oddziału Praga Północ TPW od 1 stycznia do 30 czerwca 1975 roku*, s. 1.

³⁶⁸ ATPW, Teczka – Imprezy Zarządu Głównego i Oddziałów, cz. 4. Zaproszenie.

³⁶⁹ Ibidem.

³⁷⁰ Ibidem.

³⁷¹ ATPW, Teczka – Oddział Praga Północ. *Sprawozdanie z pracy Oddziału Praga Północ TPW od 1 stycznia do 30 czerwca 1975 roku*, s. 1.

³⁷² ATPW, Teczka – Imprezy Zarządu Głównego i Oddziałów, cz. 4. Zaproszenie.

Gliński, Ignacy Gogolewski i Tadeusz Suchocki (fortepian), a spotkanie poświęcone było życiu, karierze, rolom filmowym i teatralnym artystki³⁷³.

12 marca: Na spotkanie z pisarzem i eseistą Wojciechem Natansonem z cyklu „U źródeł żywej tradycji” zapraszał Klub MPiK przy Nowym Świecie wraz ze Związkiem Literatów Polskich Oddział Warszawski oraz Oddziałem Centrum TPW. Słowo wprowadzające wygłosił Andrzej Drawicz³⁷⁴.

19 marca: Oddział Praga Północ TPW zorganizował prelekcję o najstarszym zakładzie pracy na Pradze – Tarchomińskich Zakładach Przemysłu Farmaceutycznego „Polfa”³⁷⁵.

22 marca: Oddział Żoliborz i Społeczny Domu Kultury WSM przy ul. Próchnika zorganizowały *Koncert Warszawski* z udziałem Wandy Elbińskiej, która recytowała utwory o Warszawie, Jana Kadłubskiego (fortepian), Stanisława Działowicza (baryton), Marii Juracz (akompaniament). W programie wykorzystano utwory kompozytorów polskich: Jana Stefaniego, Fryderyka Chopina, Mieczysława Karłowicza, Ignacego Jana Paderewskiego, Stanisława Niewiadomskiego i Zygmunta Noskowskiego³⁷⁶.

8 kwietnia: W SDK przy ul. Próchnika Oddział Żoliborz TPW zorganizował wieczór słowno-muzyczny w ramach cyklu „Patroni ulic i placów Warszawy”, poświęcony Adamowi Jarzębskiemu. Fragmenty *Gościńca* recytowała Bogna Fastyn, absolwentka XXXIX Liceum Ogólnokształcącego im. Ludowego Lotnictwa Polskiego³⁷⁷.

10 kwietnia: Podczas odsłonięcia popiersia Gabriela Narutowicza w Domu Akademickim Jego imienia, Zarząd Główny TPW reprezentowała Sabina Dłutkowska³⁷⁸.

23 kwietnia: Na prośbę ministra kultury i sztuki członek Towarzystwa Przyjaciół Warszawy inż. Jerzy Witkowski pełnił rolę przewodnika po Warszawie, oprowadzając przedstawicieli towarzystw regionalnych z całego kraju³⁷⁹.

25 kwietnia: W związku z 30. rocznicą zakończenia II wojny światowej, profesor Akademii Sztabu Generalnego płk Tadeusz Rawski wygłosił odczyt na temat *Wkładu Polski do zwycięstwa nad hitlerowskimi Niemcami*. Na spotkanie zapraszał Oddział Grochów TPW, Komisja Historyczna przy Radzie Zakładowej ZNP oraz Pedagogiczna Biblioteka Dzielnicowa Praga Południe przy Goławskiej³⁸⁰.

³⁷³ Spotkanie z Elżbietą Barszczewską, „Stolica” 1975, nr 12–13, s. 27.

³⁷⁴ ATPW, Teczka – Imprezy Zarządu Głównego i Oddziałów, cz. 4. Zaproszenie.

³⁷⁵ ATPW, Teczka – Oddział Praga Północ. *Sprawozdanie z pracy Oddziału Praga Północ TPW od 1 stycznia do 30 czerwca 1975 roku*, s. 1.

³⁷⁶ ATPW, Teczka – Imprezy Zarządu Głównego i Oddziałów, cz. 4. Zaproszenie.

³⁷⁷ „Biuletyn” 1975, nr 5, op. cit., s. 28.

³⁷⁸ *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy za rok 1975*, op. cit., s. 3.

³⁷⁹ Ibidem.

³⁸⁰ ATPW, Teczka – Imprezy Zarządu Głównego i Oddziałów, cz. 4. Zaproszenie.

28 kwietnia: Oddział Centrum TPW i Klub MPiK przy Nowym Świecie zorganizowały wieczór słowno-muzyczny *Czynności słowa* z udziałem artystów scen warszawskich³⁸¹.

6 maja: Z okazji Dni Oświaty, Książki i Prasy, Oddział Centrum TPW i Klub MPiK przy Nowym Świecie zorganizowały spotkanie z Januszem Odrowążem-Pieniążkiem, dyrektorem Muzeum Literatury w Warszawie³⁸².

20 maja: Oddział Wola TPW i Muzeum Woli Oddział Muzeum Historycznego m.st. Warszawy zaprosiły na spotkanie z gen. broni Zygmuntem Berlingiem w siedzibie Muzeum przy ul. Srebrnej³⁸³.

22 maja: W Społecznym Domu Kultury przy ul. Próchnika, Oddział Żoliborz TPW zorganizował dzielnicowe podsumowanie Kursów wiedzy o Warszawie. Prezes Oddziału Aleksy Puszek podziękował młodzieży i nauczycielom, zaś Mirosława Sawczuk-Wychowaniec podkreśliła, iż spotkanie jest jubileuszowe, bowiem upłynęło pięć lat odkąd Oddział Żoliborz TPW zaczął organizować Kursy, w tym czasie 127 uczennic i uczniów z terenu Żoliborza zdobyło „Odznaki Młodego Przyjaciela Warszawy”³⁸⁴.

10 września: W Muzeum Narodowym w Warszawie, Oddział Żoliborz TPW zorganizował w Sali kinowej odczyt prof. Andrzeja Zahorskiego – *U genezy Żoliborza*. Wystąpienie profesora Uniwersytetu Warszawskiego w formie artykułu zostało opublikowane na łamach „Stolicy”³⁸⁵.

25 września: W Muzeum im. Xawerego Dunikowskiego przy ul. Puławskiej, Oddział Mokotów TPW przygotował *Wieczór Poetycki* w ramach IV Warszawskiej Jesieni Poezji³⁸⁶.

28 września: Zarząd Główny TPW i Oddział Centrum TPW w Państwowej Wyższej Szkole Muzycznej przy ul. Okólnik zorganizowały z okazji Warszawskiego Września uroczysty koncert dla swoich członków, z udziałem Wacława Szklarskiego – aktora Teatru Ziemi Mazowieckiej; Orkiestry Kameralnej „Warszawskie Smyczki” pod dyrekcją Marka Sewena, Katarzyny Zachwatowicz; Joanny Monardii – profesor Konserwatorium w Rzymie (harfa), Wiesława Ochmana – artyści Teatru Wielkiego, Chóru „Harfa” pod dyrekcją Janusza Dąbrowskiego, przy fortepianie zasiadał Jacek Weiss. Artyści wystąpili w koncercie bezinteresownie³⁸⁷.

³⁸¹ Ibidem.

³⁸² Ibidem.

³⁸³ Ibidem.

³⁸⁴ „Biuletyn” 1975, nr 5, op. cit., s. 29.

³⁸⁵ Ibidem. A. Zahorski, *U genezy Żoliborza*, „Stolica” 1975, nr 38, s. 3–4 i 15.

³⁸⁶ ATPW, Teczka – Imprezy Zarządu Głównego i Oddziałów, cz. 4. Zaproszenie.

³⁸⁷ Ibidem.

7 października: Na wieczór *Poezji i piosenki od Kochanowskiego do pieśni żołnierskiej* zapraszał Oddział Ochota TPW do Klubu „Panorama” Spółdzielni Mieszkaniowej „Energetyka”³⁸⁸.

14 października: Oddział Żoliborz TPW zaprosił na prelekcję prof. Andrzeja Zahorskiego *U genezy Żoliborza*, spotkanie odbyło się w Społecznym Domu Kultury WSM przy ul. Próchnika³⁸⁹.

27 października: Muzeum w Wilanowie i Oddział Sadyba-Wilanów TPW zorganizowały w Sali Uczyt Jana III ilustrowany przeżyciami odczyt inż. ach. Stanisława Jankowskiego *Warszawa 1945–1975–1990*³⁹⁰.

30 października: Oddział Powiśle TPW i PSM II stopnia im. Fryderyka Chopina, w sali koncertowej przy ul. Bednarskiej zorganizowały uroczysty koncert poświęcony pamięci Fryderyka Chopina, z okazji rocznicy śmierci kompozytora³⁹¹.

5 listopada: *Stefan Żeromski – człowiek i dzieło*, pod takim tytułem Oddział Praga Północ przygotował w siedzibie Biblioteki Publicznej przy ul. Skoczylasa 9 odczyt z okazji 50. rocznicy śmierci pisarza³⁹².

6 listopada: Społeczny Dom Kultury WSM przy ul. Próchnika oraz Oddział Żoliborz TPW zorganizowały wieczór poświęcony Stefanowi Żeromskiemu w 50. rocznicę śmierci, z udziałem Barbary Wachowicz, współscenarzystki filmu dokumentalnego *Krajobrazy Żeromskiego*, zaprezentowanego na zakończenie spotkania³⁹³.

12 listopada: Oddział Praga Północ TPW zaprosił do Biblioteki Publicznej przy ul. Skoczylasa 9 na prelekcję, dotyczącą historii cmentarzy warszawskich, którą wygłosiła Hanna Szwankowska³⁹⁴.

17 listopada: Oddział Centrum TPW i Klub MPiK przygotowały *Wieczór poświęcony pamięci Stefana Żeromskiego w 50. rocznicę śmierci*, w siedzibie Klubu przy Nowym Świecie. Słowo o pisarzu wygłosił dr Jerzy Kądziała, a Daniel Olbrychski czytał fragmenty *Dzienników Żeromskiego*³⁹⁵.

19 listopada: W Bibliotece Publicznej przy ul. Skoczylasa 9, Oddział Praga Północ TPW zorganizował prelekcję Jana Sieklickiego pt. *Historia Arsenatu i jego rola w walkach o wyzwolenie Polski*³⁹⁶.

³⁸⁸ Ibidem.

³⁸⁹ Ibidem.

³⁹⁰ Ibidem.

³⁹¹ Ibidem.

³⁹² ATPW, Kronika Oddziału Praga Północ TPW, k. 78.

³⁹³ ATPW, Teczka – Imprezy Zarządu Głównego i Oddziałów, cz. 4. Zaproszenie.

³⁹⁴ ATPW, Kronika Oddziału Praga Północ TPW, k. 78.

³⁹⁵ ATPW, Teczka – Imprezy Zarządu Głównego i Oddziałów, cz. 4. Zaproszenie.

³⁹⁶ ATPW, Kronika Oddziału Praga Północ TPW, k. 78.

20 listopada: Na spotkanie z redaktorem Marianem Podkowińskim, autorem książki *Dylichansem po Warszawie* zapraszał Oddział Centrum TPW i Klub MPiK przy Nowym Świecie³⁹⁷.

27 listopada: Oddział Centrum oraz Warszawski Oddział Stowarzyszenia Polskich Artystów Muzyków zorganizowały w sali koncertowej SPAM przy ul. Kruczej wieczór słowno-muzyczny *W rocznicę Powstania Listopadowego* z udziałem Jerzego Antepowicza (śpiew), Wacława Szklarskiego (recytacje), Jerzego Maciejewskiego (fortepian).

28 listopada: Oddział Śródmieście (Stare Miasto) TPW zorganizował w swojej siedzibie przy ul. Nowomiejskiej wykład wiceprezesa Oddziału Mirosława Kowalewskiego na temat *Pradzieje Grodu Jazdowskiego – najnowsze wyniki badań*³⁹⁸.

30 listopada: W sali kinowej Muzeum X Pawilonu Cytadeli Warszawskiej odbyło się spotkanie z okazji 145. rocznicy Powstania Listopadowego, zorganizowane przez Oddział Żoliborz TPW i Muzeum X Pawilonu Cytadeli Warszawskiej. Słowo wstępne wygłosiła Helena Boczek, kustosz Muzeum X Pawilonu. Uczniowie ze Szkoły Podstawowej nr 247 i Liceum Ogólnokształcącego im. Ludowego Lotnictwa Polskiego recytowali okolicznościowe wiersze. Na zakończenie spotkania miała miejsce projekcja polskiego filmu fabularnego w reżyserii Aleksandra Forda *Młodość Chopina*³⁹⁹.

9 grudnia: Zarząd Oddziału Żoliborz i Społeczny Dom Kultury WSM przy ul. Próchnika zapraszały na ilustrowaną przezroczami prelekcję inż. Stanisława Jankowskiego na temat *Warszawa w 1945 roku. Dziś i jutro*⁴⁰⁰.

1976

9 stycznia: Mirosław Kowalewski, wiceprezes Oddziału Śródmieście TPW, wygłosił wykład *Śladami Powstania Styczniowego w Warszawie*. Spotkanie odbyło się w siedzibie Oddziału Śródmieście TPW przy ul. Nowomiejskiej⁴⁰¹.

11 stycznia: Państwowa Wyższa Szkoła Muzyczna w Warszawie i Oddział Śródmieście TPW zorganizowały w sali koncertowej PWSM przy ul. Okólnik koncert z okazji 31. rocznicy „wyzwolenia Warszawy” pt. *Warszawa wolna – min nie ma*. W spotkaniu brali udział artyści Teatru Narodowego i Teatru Wielkiego⁴⁰².

³⁹⁷ ATPW, Teczka – Imprezy Zarządu Głównego i Oddziałów, cz. 4. Zaproszenie.

³⁹⁸ ATPW, Teczka – Oddział Śródmieście TPW (Stare Miasto). Informacja – zawiadomienie dla członków Oddziału z dnia 20 grudnia 1975 roku.

³⁹⁹ ATPW, Teczka – Imprezy Zarządu Głównego i Oddziałów, cz. 4. Zaproszenie.

⁴⁰⁰ Ibidem.

⁴⁰¹ ATPW, Teczka – Oddział Śródmieście TPW (Stare Miasto). Informacja – zawiadomienie dla członków Oddziału z dnia 20 grudnia 1975 roku.

⁴⁰² ATPW, Teczka – Imprezy Zarządu Głównego i Oddziałów, cz. 4. Zaproszenie.

12 stycznia: Oddział Powiśle TPW i Towarzystwo im. Fryderyka Chopina przygotowały w Zamku Ostrojskich przy ul. Okólnik uroczysty wieczór z okazji rocznicy „wyzwolenia Warszawy”. Słowo o bojowych tradycjach Warszawy wygłosił historyk wojskowości płk Stanisław Komornicki ps. „Nałęcz” – żołnierz AK, Powstaniec Warszawski. W części artystycznej wystąpili Edwarda Chojnacka (fortepian), Helena Norowicz (recytacje), Witold Kałuski (śpiew)⁴⁰³.

25 stycznia: Muzeum X Pawilonu Cytadeli Warszawskiej i Oddział Żoliborz TPW zorganizowały w sali kinowej Muzeum uroczystość poświęconą 113. rocznicy Powstania Styczniowego. W programie zaplanowano spotkanie z Władysławem Lechem Terleckim autorem powieści z okresu Powstania Styczniowego – *Spisek, Dwie głowy ptaka, Ucieczka z Carskiego Siola*. W części artystycznej młodzież z Ośrodka Szkolno-Wychowawczego im. Ludowego Lotnictwa Polskiego przedstawiła program okolicznościowy, zaprezentowano także film dokumentalny *Powstanie Styczniowe*⁴⁰⁴.

26 stycznia: Oddział Centrum TPW zaprosił do Klubu MPiK przy Nowym Świecie na spotkanie z prof. Andrzejem Zahorskim zatytułowane *Homo Varsoviensis 1975*⁴⁰⁵.

28 stycznia: Oddział Centrum TPW, Koło TPW nr 4 przy Centrali Handlu Zagranicznego „Ciech” oraz Koło TPW nr 9 przy Centralnej Bibliotece Rolniczej zapraszały na monodram na podstawie utworów Cypriana Kamila Norwida *I zagrałem, i jeszcze mi smutniej*. Teksty recytował Daniel Olbrychski, muzykę Fryderyka Chopina i Andrzeja Kurylewicza wykonał na fortepianie Cezary Owerkowicz. Wieczór odbył się w sali Centralnej Biblioteki Rolniczej przy Krakowskim Przedmieściu⁴⁰⁶.

4 lutego: Oddział Praga Północ TPW i Wydział Kultury Dzielnicy Urzędu Praga Północ zorganizowały w Muzeum Narodowym w Warszawie prelekcję o Piotrze Wysockim, którą wygłosił pracownik naukowy Muzeum Wojska Polskiego Jerzy Teodorczyk. Następnie odbyła się część artystyczna, w której wystąpili Ewa Wyczółkowska – śpiew, Danuta Dziegielewska – fortepian, Jerzy Żydkiewicz – deklamacja⁴⁰⁷.

13 lutego: Oddział Śródmieście TPW zorganizował w swojej siedzibie wykład mec. Władysława Siły-Nowickiego *O Prezydencie Stefanie Starzyńskim*⁴⁰⁸.

⁴⁰³ Ibidem.

⁴⁰⁴ Ibidem.

⁴⁰⁵ Ibidem.

⁴⁰⁶ Ibidem.

⁴⁰⁷ ATPW, Kronika Oddziału Praga Północ TPW, k. 80.

⁴⁰⁸ ATPW, Teczka – Oddział Śródmieście TPW (Stare Miasto). Informacja – zawiadomienie dla członków Oddziału z dnia 20 grudnia 1975 r.

16 lutego: MPiK, Oddział Centrum TPW oraz Koło TPW nr 4 przy Centrali Handlu Zagranicznego „Ciech” przygotowały w Klubie przy Nowym Świecie wieczór słowno-muzyczny *W starych nutach babuni*. W spotkaniu brali udział Alina Kaniewska, Krystyna Królikiewicz, Emil Karewicz, Mieczysław Wojnicki, Janusz Kahll (fortepian)⁴⁰⁹.

19 lutego: Oddział Żoliborz TPW i Społeczny Dom Kultury Warszawskiej Spółdzielni Mieszkaniowej przy ul. Próchnika zorganizowały prelekcję dr hab. Barbary Szackiej na temat *Stanisław Staszic w Warszawie*⁴¹⁰.

8 marca: W Sali Kasetonowej SDM WSM przy ul. Próchnika odbyło się spotkanie zatytułowane *Godzina miłości – metamorfozy poezji miłosnej* w wykonaniu i reżyserii Barbary Wachowicz, zorganizowane przez Oddział Żoliborz TPW, MPiK Żoliborz i Społeczny Dom Kultury WSM. Na fortepianie grała Anna Krzeczek-Owerkowicz⁴¹¹.

* * *

Oddział Centrum TPW i Klub Międzynarodowej Książki i Prasy zorganizowały w siedzibie MPiK przy Nowy Świecie spotkanie z dr Hanną Kirchner, historykiem i krytykiem literackim, autorką opracowania *Dzienników Zofii Nałkowskiej*. Fragmenty pierwszego tomu *Dziennika (1899–1905)* czytała Jadwiga Jankowska-Cieślak⁴¹².

24 marca: Oddział Powiśle TPW zorganizował w Klubie „Panorama” przy ul. Górnośląskiej wieczór słowno-muzyczny z udziałem Edwardy Chojnackiej (fortepian) i Heleny Norowicz (recytacje)⁴¹³.

28 marca: Kurator Muzeum w Wilanowie i Towarzystwo Przyjaciół Warszawy zapraszali na koncert muzyki XVI i XVII wieku *Collegium Flauto Dolce*. Spotkanie miało miejsce w Pałacu w Wilanowie⁴¹⁴.

* * *

Oddział Grochów TPW zorganizował wieczór artystyczny poświęcony królowi Stanisławowi Augustowi Poniatowskiemu, podczas którego wystąpili artyści warszawscy: Krystyna Kołodziejka, Katarzyna Łaniewska, Zdzisław Klimek i Jacek Weiss⁴¹⁵.

6 kwietnia: w Sali Uczt Jana III w Pałacu w Wilanowie, Oddział Sadyba-Wilanów TPW zorganizował koncert dawnej muzyki polskiej⁴¹⁶.

⁴⁰⁹ ATPW, Teczka – Imprezy Zarządu Głównego i Oddziałów, cz. 4. Zaproszenie.

⁴¹⁰ Ibidem.

⁴¹¹ Ibidem.

⁴¹² Ibidem.

⁴¹³ Ibidem.

⁴¹⁴ Ibidem.

⁴¹⁵ *Notatnik Warszawski*, „Stolica” 1976, nr 17, s. 10.

⁴¹⁶ ATPW, Teczka – Imprezy Zarządu Głównego i Oddziałów, cz. 4. Zaproszenie.

27 kwietnia: Oddział Centrum TPW i Klub MPiK przy Nowym Świecie przygotowały spotkanie *Fragmenty sztuki ORFEUSZ* z udziałem Anny Świrszczyńskiej, teksty czytali Ryszarda Hanin i August Kowalczyk⁴¹⁷.

* * *

W sali koncertowej Zamku Ostrogskich odbyło się spotkanie z prof. Piotrem Biegańskim, który opowiadał o dziejach Zamku Ujazdowskiego, zorganizowane przez Oddział Powiśle TPW, Towarzystwo im. Fryderyka Chopina i Towarzystwo Polsko-Włoskie. Towarzystwo Przyjaciół Warszawy było wielkim orędownikiem odbudowy Zamku. Po prelekcji, w części koncertowej wystąpili Edwarda Chojnacka – fortepian, Maria Homerska – recytacje, Stanisław Kliczkowski – śpiew. W programie zostały zaprezentowane m.in. utwory Chopina, Moniuszki i Paderewskiego oraz wiersz Jarzębskiego. Wszyscy artyści biorący udział w spotkaniu wystąpili honorowo⁴¹⁸.

28 kwietnia: Prelekcję inż. arch. Leszka Dunina na temat budowli sakralnych na Pradze zorganizował Oddział Praga Północ TPW⁴¹⁹.

Kwiecień: Oddział Mokotów TPW przygotował w Królikarni wystawę książek historycznych, dotyczących zniszczenia i odbudowy Warszawy. Wystawiono także eksponaty filatelistyczne, związane z II wojną światową i okresem odbudowy miasta⁴²⁰.

5 maja: *Konstytucja 3 Maja* – pod takim tytułem Oddział Praga Północ TPW zorganizował odczyt w siedzibie Biblioteki Publicznej przy ul. Skoczylasa 9⁴²¹.

17 maja: W ramach cyklu „Patroni ulic i placów Warszawy” odbył się w sali koncertowej Zamku Ostrogskich na Okólniku – staraniem Oddziału Powiśle TPW i Towarzystwa Fryderyka Chopina – wieczór poświęcony księciu Józefowi Poniatowskiemu. Sylwetkę bohatera spod Raszyna przedstawił barwnie w swojej prelekcji znany historyk tego okresu, laureat nagrody *Homo Varsoviensis* za rok 1975 – prof. Andrzej Zahorski. W części artystycznej wystąpili: śpiewaczka Grażyna Wojtanowska i Bohdan Ruśkiewicz⁴²².

19 maja: Oddział Praga Północ TPW tradycyjnie w Bibliotece Publicznej zorganizował odczyt *Henryk Sienkiewicz – życie i twórczość*, z okazji 130. rocznicy urodzin pisarza⁴²³.

21 maja: W siedzibie Klubu Międzynarodowej Prasy i Książki przy Nowym Świecie odbyło się spotkanie ze Zdzisławem Gozdawą komediopisarzem, poetą i autorem tekstów oraz Waławem Stępnem satyrykiem, autorem rewii,

⁴¹⁷ Ibidem.

⁴¹⁸ *O Pałacyku Ujazdowskim*, „Stolica” 1976, nr 20, s. 10.

⁴¹⁹ ATPW, Kronika Oddziału Praga Północ TPW, k. 80.

⁴²⁰ *W KrPW, Kron. Książki i znaczki o Warszawie*, „Express Wieczorny” 1975, nr 75, s. 6.

⁴²¹ ATPW, Kronika Oddziału Praga Północ TPW, k. 81.

⁴²² *O księciu Józefie na Zamku Ostrogskich*, „Stolica” 1976, nr 24, s. 10.

⁴²³ ATPW, Kronika Oddziału Praga Północ TPW, k. 81.

komedii muzycznych i piosenek zorganizowane przez Oddział Centrum TPW i Klub Międzynarodowej Prasy i Książki. Spotkanie odbyło się w ramach cyklu „Przez dziurkę w kurtynie”⁴²⁴.

4 czerwca: Oddział Centrum TPW i Klub Międzynarodowej Prasy i Książki zorganizowały wieczór poetycko-muzyczny *Poeta del pueblo – Federico Garcia Lorca* z udziałem Barbary Dobrzyńskiej, Teresy Mikołajczuk, Wacława Szklarskiego i Ryszarda Bałuszko (gitara klasyczna)⁴²⁵.

7 czerwca: W Pałacu w Wilanowie odbył się, zorganizowany przez Oddział Centrum TPW i Klub MPiK, wieczór poetycki poświęcony pamięci Jana Lechońa *Daleki wiślany piach* z udziałem Ryszarda Nadrowskiego, Wacława Szklarskiego i Jerzego Maciejewskiego (fortepian)⁴²⁶.

25 czerwca: Oddział Powiśle TPW w Domu Dziennego Pobytu Rencistów przy Wybrzeżu Kościuszkowskim zorganizował prelekcję Stefana Brzozowskiego *Historia zegarów w Warszawie i jak mierzono dawniej czas*⁴²⁷.

2 września: Częstochowski Oddział TPW i Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna w Częstochowie zorganizowały ekspozycję na temat ilustracji książkowych znanego artysty grafika Konstantego Marii Sopoćki⁴²⁸.

5 września: Z okazji obchodów Warszawskiego Września przy płonących świecach odbył się uroczysty koncert w scenerii łażienkowskiej Pomarańczarni, zorganizowany przez Towarzystwo Przyjaciół Warszawy, Warszawskie Towarzystwo Muzyczne oraz oddział Muzeum Narodowego w Łazienkach. Słowo wstępne wygłosił prezes TPW prof. Stanisław Lorentz. Wykonawcami koncertu, którzy ofiarowali swój występ społecznie członkom i sympatykom Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, byli „Capella Arcis Varsoviensis” pod dyrekcją Marka Sewena, Paulos Raptis – tenor i Helena Norowicz, recytująca poezje warszawskie, koncert prowadził Wojciech Syroka⁴²⁹.

12 września: W sali Międzyzakładowego Domu Kultury im. Konstantego Ildefonsa Gałczyńskiego przy ul. Terespolskiej, został zorganizowany przez Wydział Kultury Urzędu Dzielnicy Warszawa Praga Południe oraz Oddział Grochów TPW uroczysty koncert z okazji Warszawskiego Września⁴³⁰.

13 września: W Teatrze Powszechnym przy ul. Zamojskiego odbyła się uroczystość inauguracyjna obchody Warszawskiego Września, przygotowana przez Wydział Kultury Urzędu Dzielnicy Praga-Południe oraz Oddział

⁴²⁴ ATPW, Teczka – Imprezy Zarządu Głównego i Oddziałów, cz. 4. Zaproszenie.

⁴²⁵ Ibidem.

⁴²⁶ Ibidem.

⁴²⁷ Ibidem.

⁴²⁸ Ibidem.

⁴²⁹ *Warszawski wieczór w Łazienkach*, „Stolica” 1976, nr 38, s. 11.

⁴³⁰ ATPW, Teczka – Imprezy Zarządu Głównego i Oddziałów, cz. 4. Zaproszenie.

Grochów TPW. W części artystycznej odbył się koncert w wykonaniu artystów Stołecznej Estrady – *A jednak Warszawa*⁴³¹.

16 września: W ramach Warszawskiego Września, w sali NOT im. B. Ruńskiego przy ul. Czackiego 3/5, Oddział Centrum wspólnie z Kołem nr 1 Towarzystwa Przyjaciół Warszawy przy NOT zorganizowały koncert *Warszawie i jej przyjaciółom*, który był dedykowany stolicy i „ludziom sercem z nią związanym”. Nie pobierając honorariów, wystąpili artyści scen warszawskich. Słowo wstępne poświęcone Warszawie, nawiązujące również do działalności służącego jej sprawom Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, wygłosił prof. Stanisław Lorentz. W wypełnionej po brzegi sali koncertowej (niestety, było więcej chętnych niż miejsc), wysłuchano najpiękniejszych utworów muzyki polskiej Fryderyka Chopina, Jana Maklakiewicza, Zygmunta Noskowskiego, Mieczysława Karłowicza i Ignacego J. Paderewskiego⁴³².

23 września: Oddział Sadyba-Wilanów TPW oraz Zarząd Oddziału Warszawskiego Związku Literatów Polskich zapraszały do Pałacu w Wilanowie na wieczór słowno-muzyczny *Wiosny i jesienie Warszawy*. Słowo wstępne wygłosił Lesław Bartelski. Interpretacje tekstów Jarosława Iwaszkiewicza, Jana Lechonia, Antoniego Słonimskiego, Juliana Tuwima i Kazimierza Wierzyńskiego wykonali artyści scen warszawskich – Wojciech Malec i Wacław Szklarski, przy fortepianie zasiadła Hanna Radwan⁴³³.

* * *

Oddział Wola TPW zorganizował w Muzeum Woli spotkanie z dr. Łukaszem Szymańskim, dyrektorem Ośrodka Badań Opinii Publicznej i Studiów Programowych Komitetu ds. Radia i Telewizji⁴³⁴.

28 września: Oddział Ochota TPW zorganizował w Klubie MPiK „Express” w Al. Jerozolimskich wieczór poświęcony pamięci *Września 1939*. Podczas spotkania prelekcję wygłosił płk Zygmunt Neugebauer⁴³⁵.

30 września: Oddział Żoliborz TPW zaprosił na monodram *Czarująca czarownica* poświęcony Marii Pawlikowskiej-Jasnorzewskiej, opracowany przez Barbarę Wachowicz, w wykonaniu Moniki Olbrychskiej i Cezarego Owerkowicza (fortepian).

14 października: Z okazji Dnia Wojska Polskiego w Społecznym Domu Kultury WSM przy ul. Próchnika odbyła się impreza zorganizowana przez Wydział Oświaty, Wychowania i Kultury Urzędu Dzielnicy i Oddział Żoliborz TPW. W części artystycznej młodzież z XXXIX Liceum Ogólnokształcącego

⁴³¹ Ibidem.

⁴³² *Warszawie i jej przyjaciółom*, „Stolica” 1976, nr 39, s. 11.

⁴³³ ATPW, Teczka – Imprezy Zarządu Głównego i Oddziałów, cz. 4. Zaproszenie.

⁴³⁴ Ibidem.

⁴³⁵ Ibidem.

im. Ludowego Lotnictwa Polskiego przedstawiła program wokalny *Rapsod Polski*⁴³⁶.

21 października: W Muzeum Woli, Oddział Wola TPW zorganizował spotkanie z artystą rzeźbiarzem, doc. Kazimierzem Gustawem Zemłą⁴³⁷.

* * *

Oddział Żoliborz TPW zaprosił do Społecznego Domu Kultury przy ul. Próchnika na prelekcję prof. Andrzeja Zahorskiego z cyklu „Patroni ulic i placów Warszawy” na temat księcia Józefa Poniatowskiego pt. *Prawda i legenda*. Po prelekcji odbył się koncert utworów Fryderyka Chopina w wykonaniu prof. Kazimierza Gierzoła⁴³⁸.

22 października: Oddział Grochów TPW dla swoich członków i sympatyków zorganizował w Bibliotece Pedagogicznej przy ul. Goławskiej wieczór wspomnień w 60. rocznicę powstania Towarzystwa Przyjaciół Grochowa⁴³⁹.

26 października: W Klubie MPiK „Express” w Al. Jerozolimskich, Oddział Ochota TPW zorganizował wieczór poświęcony *Tradycjom przyjaźni Polsko-Węgierskiej*⁴⁴⁰.

27 października: *Fortyfikacje Starej Warszawy*, pod takim tytułem Oddział Praga Północ TPW zorganizował odczyt Jana Sieklickiego. Spotkanie tradycyjnie odbyło się w Bibliotece Publicznej przy ul. Skoczylasa 9⁴⁴¹.

28 października: W ramach cyklu „Patroni ulic i placów Warszawy” w Muzeum Narodowym w Warszawie odbyło się spotkanie poświęcone Antoniemu Brodowskiemu. Tym razem w organizację spotkania włączył się Oddział Praga Północ TPW⁴⁴².

3 listopada: Oddział Praga Północ zorganizował odczyt Michała Grabowskiego na temat *Znaków złotniczych na dawnych srebrach warszawskich*⁴⁴³.

5 listopada: Oddział Wola TPW w gmachu Muzeum Woli przygotował uroczyste posiedzenie Zarządu Oddziału z okazji 60. rocznicy powstania Towarzystwa Przyjaciół Woli⁴⁴⁴.

10 listopada: W Dzielnicowym Domu Kultury im. Stefana Żeromskiego przy ul. Obozowej, Oddział Wola TPW zorganizował wieczór słowno-muzyczny *Pejzaż jego serca*, poświęcony pamięci Stefana Żeromskiego. Wystąpiła Barbara Wachowicz i Anna Owerkowicz⁴⁴⁵.

⁴³⁶ Ibidem.

⁴³⁷ Ibidem.

⁴³⁸ Ibidem.

⁴³⁹ Ibidem.

⁴⁴⁰ Ibidem.

⁴⁴¹ ATPW, Kronika Oddziału Praga Północ TPW, k. 83.

⁴⁴² Ibidem.

⁴⁴³ Ibidem, k. 85.

⁴⁴⁴ ATPW, Teczka – Imprezy Zarządu Głównego i Oddziałów, cz. 4. Zaproszenie.

⁴⁴⁵ Ibidem.

12 listopada: Wieczór słowno-muzyczny poświęcony bohaterom Powstania Listopadowego zorganizował Oddział Grochów TPW. W Bibliotece Pedagogicznej przy ul. Goławskiej wystąpił młodzieżowy zespół artystyczny z XIX Liceum Ogólnokształcącego im. Powstańców Warszawy⁴⁴⁶.

18 listopada: W Społecznym Domu Kultury WSM przy ul. Próchnika, Oddział Żoliborz zorganizował prelekcję prof. Ryszarda Kołodziejczyka na temat *Żoliborza w okresie 1832–1918*⁴⁴⁷.

19 listopada: Komisja Urzędu Miejskiego, ustalająca nazwy warszawskich ulic i placów, jedną z uliczek znajdujących się niedaleko Wyższej Szkoły Teatralnej przy ul. Miodowej nazwała ulicą Leona Schillera. Towarzystwo Przyjaciół Warszawy Oddział Śródmieście zorganizowało w Muzeum Narodowym wieczór ku czci Leona Schillera, w którym udział wzięli prof. Aleksander Bardini, prof. Kazimierz Rudzki oraz prof. Jerzy Dobrzański. Goście rozmawiali z uczestnikami spotkania o swoich wspomnieniach związanych z Leonem Schillerem⁴⁴⁸.

* * *

Na odczyt dr. Tomasza Jodełki-Burzeckiego *Prawda i mity o polskich laureatach nagrody Nobla – Sienkiewicz i Reymont* zaprosił do Klubu MPlK przy Nowym Świecie Oddział Centrum TPW⁴⁴⁹.

28 listopada: Oddział Żoliborz TPW zorganizował spotkanie poświęcone 146. rocznicy Powstania Listopadowego, gościem specjalnym był Stanisław Szenc, autor książek o tematyce historycznej⁴⁵⁰.

29 listopada: W Społecznym Domu Kultury WSM przy ul. Próchnika odbyła się prelekcja Marii Knothe pt. *Władysław Reymont wczoraj i dziś*, zorganizowana przez Bibliotekę Publiczną m.st. Warszawy Dzielnicy Żoliborz, Towarzystwo Przyjaciół Warszawy Oddział Żoliborz oraz Zespół Społeczno-Kulturalny WSM⁴⁵¹.

1 grudnia: Oddział Praga Północ TPW zorganizował w Bibliotece Publicznej przy ul. Skoczylasa 9 prelekcję Olgierda Budrewicza na temat *Czy będzie nowy warszawski Bedeker*⁴⁵².

13 grudnia: Oddział Powiśle TPW zaprosił do Klubu „Panorama” przy ul. Górnośląskiej na spotkanie z poetą Adamem Zagajewskim⁴⁵³.

⁴⁴⁶ Ibidem.

⁴⁴⁷ Ibidem.

⁴⁴⁸ *Patroni ulic i placów Warszawy*, „Stolica” 1976, nr 4, s. 10.

⁴⁴⁹ ATPW, Teczka – Imprezy Zarządu Głównego i Oddziałów, cz. 4. Zaproszenie.

⁴⁵⁰ Ibidem.

⁴⁵¹ Ibidem.

⁴⁵² ATPW, Kronika Oddziału Praga Północ TPW, k. 83.

⁴⁵³ ATPW, Teczka – Imprezy Zarządu Głównego i Oddziałów, cz. 4. Zaproszenie.

14 grudnia: W lokalu Instytutu Wydawniczego „Nasza Księgarnia” przy ul. Spasowskiego, Oddział Powiśle TPW zorganizował wieczór *Dawne piosenki o mojej Warszawie* z udziałem Aliny Kaniewskiej – solistki Operetki Warszawskiej, Edwardy Chojnackiej (fortepian), Bohdana Zalewskiego – spikera Polskiego Radia⁴⁵⁴.

15 grudnia: Oddział Ochota TPW zorganizował w Dzielnicowym Domu Kultury przy ul. Reja wieczór poświęcony Zygmuntowi Glogerowi z cyklu „Patroni ulic i placów Warszawy”⁴⁵⁵.

* * *

Leon Wyczółkowski, życie i twórczość malarska – odczyt pod takim tytułem, z okazji 40. rocznicy śmierci malarza zorganizował w swojej siedzibie Oddział Praga Północ TPW dla swoich członków⁴⁵⁶.

16 grudnia: Oddział Wola TPW zaprosił do Muzeum Woli na prelekcję inż. architekta Adolfa Ciborowskiego w ramach cyklu „Spotkania przy świecach”⁴⁵⁷.

27 grudnia: Na miejscu zbrodni hitlerowskiej z 1939 roku w Wawrze, tradycyjnie Oddział Grochów TPW złożył wiązanki kwiatów⁴⁵⁸.

1977

17 stycznia: Z okazji 32. rocznicy „wyzwolenia Warszawy”, Towarzystwo Przyjaciół Warszawy, przy współdziałaniu Komitetu ds. Radia i Telewizji, zorganizowało w Filharmonii Narodowej koncert. Wystąpili artyści stołecznych scen i estrad muzycznych⁴⁵⁹.

24 stycznia: Z okazji 32. rocznicy „wyzwolenia Warszawy” został zorganizowany przez Oddział Powiśle TPW i Towarzystwo im. Fryderyka Chopina uroczysty wieczór. Prelekcję wygłosił red. Michał Wojewódzki, autor książki *W tajnych drukarniach Warszawy 1939–1944*. W części artystycznej wystąpili Danuta Nagórna – recytacje, Stanisław Kliczkowski – śpiew, Danuta Głowacka – skrzypce, Krystyna Głowacka – wiolonczela. Spotkanie prowadził spiker Polskiego Radia Bohdan Zalewski. Impreza odbyła się w sali koncertowej Towarzystwa im. Fryderyka Chopina przy ul. Okólnik 1⁴⁶⁰.

⁴⁵⁴ Ibidem.

⁴⁵⁵ Ibidem.

⁴⁵⁶ ATPW, Kronika Oddziału Praga Północ TPW, k. 97.

⁴⁵⁷ ATPW, Teczka – Imprezy Zarządu Głównego i Oddziałów, cz. 4. Zaproszenie.

⁴⁵⁸ Ibidem. Komunikat Oddziału Grochów TPW.

⁴⁵⁹ *Uroczyste spektakle w Teatrze Wielkim i Filharmonii Narodowej*, „Życie Warszawy” 1977, nr 13, s. 6. Wszyscy wykonawcy wystąpili społecznie, a dochód z koncertu przeznaczono na fundusz odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie.

⁴⁶⁰ *Wieczór TPW*, „Express Wieczorny” 1977, nr 15, s. 5.

20 marca: Oddział Sadyba-Wilanów TPW, przed otwarciem obrad Walnego Zebrania Sprawozdawczego członków Oddziału, w Sali Uczt Jana III w Pałacu w Wilanowie zorganizował koncert Zespołu Towarzystwa Śpiewaczego „Harfa”, członkowie Oddziału mogli wysłuchać muzyki chóralnej dawnych mistrzów i współczesnych kompozytorów polskich i zagranicznych oraz chorałów gregoriańskich⁴⁶¹.

26 kwietnia: Prezydium Stołecznej Rady Narodowej, Prezydent Miasta Stołecznego Warszawy, Towarzystwo Przyjaźni Polsko-Włoskiej, Towarzystwo Przyjaciół Warszawy, Stowarzyszenie Architektów Polskich Oddział Warszawski przygotowały uroczystości z okazji 100. rocznicy śmierci architekta Antoniego Corazziego (1792–1877), działającego w Warszawie w latach 1819–1846. Uroczystość odbyła się w Ratuszu m.st. Warszawy⁴⁶².

19 września: Staraniem Oddziału Grochów TPW oraz Wydziału Kultury Urzędu Dzielnicy Warszawa Praga Południe odbył się w Teatrze Powszechnym wieczór artystyczny z okazji Warszawskiego Września. Po prelekcji Henryka Wierzchowskiego, prezesa Oddziału Grochów TPW, wystąpił Harcerski Zespół Artystyczny „Gawęda”⁴⁶³.

3 października: Z cyklu warszawskich wieczorów organizowanych przez Oddział Powiśle TPW i Towarzystwo im. Fryderyka Chopina na Zamku Ostrogskich odbyło się spotkanie poświęcone pamięci Warszawskiego Września 1939 i sierpnia 1944 roku. W programie wieczoru Elżbieta Ostrowska, autorka znanych wspomnień z Powstania Warszawskiego – *W Alejach spacerują tygrysy*, czytała fragmenty swojego poematu *Okupacja*. Danuta Nagórna i Władysław Surzyński recytowali utwory poetyckie związane z Warszawą. Edwarda Chojnacka grała etudy Chopina, a Hanna Rejmer i Witold Kałuski śpiewali przy akompaniamencie Anieli Hałamy pieśni i piosenki przypominające klimat walk. Koncert prowadził Bohdan Zalewski, wszyscy artyści wystąpili honorowo⁴⁶⁴.

26 października: W cyklu „Patroni ulic i placów Warszawy”, organizowanym przez Oddział Centrum TPW, Muzeum Narodowe i Muzeum Historyczne m.st. Warszawy, odbył w sali kinowej Muzeum Narodowego wieczór poświęcony Emilowi Młynarskiemu. O jego życiu i działalności opowiadał Jerzy Waldorff, a uzupełnieniem spotkania stały się nastrojowe wiersze o dawnej Warszawie Stanisława Balińskiego, które recytowała Elżbieta Barszczewska⁴⁶⁵.

⁴⁶¹ ATPW, Teczka – Oddział Sadyba-Wilanów. Zaproszenia.

⁴⁶² Biblioteka Narodowa (dalej: BN), Magazyn Druków Ulotnych, sygn. DŻS XIX 3a.

⁴⁶³ *Podziękowanie „Gawędzie”, „Stolica” 1977, nr 43, s. 10.*

⁴⁶⁴ ATPW, Teczka – Imprezy Zarządu Głównego i Oddziałów, cz. 4. Zaproszenie.

⁴⁶⁵ *Pamięci Emila Młynarskiego, „Stolica” 1977, nr 47, s. 10.*

1978

19 stycznia: W sali Koncertowej Filharmonii Narodowej przy ul. Sienkiewicza 10, dzięki współpracy Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, Komitetu do Spraw Radia i Telewizji „Polskie Radio i Telewizja”, odbył się uroczysty koncert zorganizowany z okazji 33. rocznicy „wyzwolenia Warszawy”. Wzięli w nim udział: Ignacy Gogolewski – recytacje, Piotr Milewski – skrzypce, Janusz Olejniczak – fortepian, Paulos Raptis – śpiew (tenor) oraz Orkiestra Polskiego Radia i Telewizji pod dyktando Włodzimierza Kamirskiego⁴⁶⁶.

26 stycznia: Oddział Wola TPW zorganizował w Muzeum Woli spotkanie z prof. Stanisławem Lorentzem, dyrektorem Muzeum Narodowego i zarazem prezesem Zarządu Głównego TPW. W części artystycznej wystąpiła aktorka scen warszawskich Elżbieta Barszczewska⁴⁶⁷.

30 stycznia: Towarzystwo Przyjaciół Warszawy, przy współudziale Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Francuskiej, Towarzystwa Miłośników Historii, Towarzystwa im. Fryderyka Chopina i Stołecznego Oddziału Związku Literatów Polskich, zorganizowało w murach Pałacu Ostrogskich wieczór poświęcony więzi kulturalnej Warszawy z Paryżem. Marian M. Drozdowski przedstawił kontakty Paryża z Warszawą w ostatnim stuleciu, podkreślając udział Polaków we francuskim ruchu oporu, zaś krytyk literacki Wojciech Natanson ukazał polsko-francuskie więzi literackie od XVI wieku do czasów współczesnych. W części artystycznej, przygotowanej przez reżyser Krystynę Widerman, wystąpili m.in. Grażyna Staniszevska, Bogna Hałacz, Janusz Olejniczak i Zbigniew Zapasiewicz⁴⁶⁸.

* * *

Oddział Centrum TPW oraz Oddział Saska Kępa, wspólnie z Warszawskim Towarzystwem Muzycznym, zorganizowały wieczór muzyczny w Pałacyku Szustra. Spotkanie to było jednocześnie uczczeniem kolejnej rocznicy wyzwolenia Warszawy i pamięci Antoniego Godlewskiego „Antka Rozpylacza”, pogromcy „gołębiarzy”, który zginął 8 sierpnia 1944 roku podczas Powstania Warszawskiego. Prelekcję wygłosił dr Marian M. Drozdowski, prezes Oddziału Saska Kępa TPW. W części koncertowej wystąpili społecznie: Edwarda Chojnacka – fortepian, Zygmunt Listkiewicz – recytacje i prowadzenie wieczoru. Piosenki warszawskie i żołnierskie wykonali Witold Kałuski, Mieczysław Kalenik i Leszek Ołtarzewski⁴⁶⁹.

* * *

Oddział Centrum TPW, wspólnie z Muzeum Narodowym i Warszawskim Ośrodkiem Kultury, zorganizował wieczór z cyklu „Patroni ulic i placów

⁴⁶⁶ ATPW, Teczka – Imprezy Zarządu Głównego i Oddziałów, cz. 4. Zaproszenie.

⁴⁶⁷ ASL, [MNW DEP]: (1118) k. 40.

⁴⁶⁸ *O Warszawie i Paryżu*, „Stolica” 1978, nr 10, s. 10.

⁴⁶⁹ *U przyjaciół Warszawy*, „Stolica” 1978, nr 14, s. 10.

Warszawy”, poświęcony Julianowi Tuwimowi. W spotkaniu uczestniczyła siostra poety Irena Tuwim-Stawińska. Znany krytyk literacki Michał Sprusiński w interesujący sposób omówił walory twórczości poety, a Zbigniew Zapasiewicz oczarował zebranych mistrzowskim wykonaniem *Kwiatów Polskich* Juliana Tuwima⁴⁷⁰.

17 marca: Prof. Stanisław Lorentz zaprosił wszystkich członków Towarzystwa Przyjaciół Warszawy do kawiarni w Muzeum Narodowym, gdzie odbyło się uroczyste spotkanie, połączone z dekoracją 17 najbardziej zasłużonych aktywistów Towarzystwa odznakami „Zasłużonego Działacza Kultury” i wręczeniem 15 dyplomów honorowych, przyznanych przez Ministerstwo Kultury i Sztuki. W uroczystościach wzięli udział przedstawiciele władz politycznych oraz wiceprezydent m.st. Warszawy Stanisław Bielecki. Otwierając uroczystość, Stanisław Lorentz nawiązał do działalności towarzystw i organizacji poprzedzających powstanie TPW m.in. Towarzystwa Przyjaciół Grochowa, Towarzystwa Przyjaciół Starej Warszawy⁴⁷¹.

19 kwietnia: Z cyklu „Patroni ulic i placów Warszawy” odbył się wieczór słowno-muzyczny poświęcony Stefanowi Starzyńskiemu, zorganizowany przez Oddział Praga Północ TPW i Oddział Saska Kępa, Wydział Kultury Urzędu Dzielnicowego Praga Północ, Muzeum Narodowe i Warszawski Ośrodek Kultury. Prelekcję wygłosił prof. Marian M. Drozdowski. W części artystycznej wystąpili: Manuela Kiernik – recytacje, Brygida Szymłowska – fortepian, Witold Kałuski – śpiew. Spotkanie miało miejsce w sali kinowej Muzeum Narodowego w Warszawie⁴⁷².

14 czerwca: Dyrekcja Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy zwróciła się do prof. Stanisława Lorentza z prośbą o wzięcie udziału w spotkaniu z pracownikami bibliotek publicznych stołecznego województwa warszawskiego. Spotkanie odbyło się z okazji Dnia Kultury, Oświaty, Książki i Prasy oraz Dnia Działacza Kultury w sali kameralnej Filharmonii Narodowej. W niemal godzinnym wystąpieniu prof. Stanisław Lorentz opowiadał o swojej przedwojennej działalności, losach wojennych kultury polskiej, sprawach muzeów warszawskich i Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. Przed rozpoczęciem części artystycznej, Wojciech Siemion powiedział: „Sala Filharmonii Narodowej nie daje może odpowiedniego klimatu, sprzyjającego odbiorowi lirycznej poezji. Ale był tu przed nami Profesor Lorentz i zostawił – dał tej sali to coś, na czym nam – aktorom, ludziom kultury najbardziej zależy”⁴⁷³.

⁴⁷⁰ Ibidem.

⁴⁷¹ ATPW, Teczka – Imprezy Zarządu Głównego i Oddziałów, cz. 4. Zaproszenie.

⁴⁷² ATPW, Kronika Oddziału Praga Północ TPW, k. 97.

⁴⁷³ Notatki odręczne Aleksandry Więcek, sekretarz i dyrektor Biura TPW. ASL, [MNW DEP]: (1118), k. 45 i 47.

8 września: Nieustannie co roku spotykali się przyjaciele, współpracownicy prezydenta Stefana Starzyńskiego, w coraz mniejszym gronie, wielu z nich zmarło, ale krąg osób powiększył się o przyjaciół z Towarzystwa, warszawską młodzież. Podczas spotkania na cmentarzu Powązkowskim prof. Stanisław Lorentz powiedział do osób, które przybyły na apel pamięci: „Stoimy dziś przy symbolicznym grobie Prezydenta Stefana Starzyńskiego w 39. rocznicę objęcia przez niego funkcji Komisarza Cywilnego przy Dowództwie Obrony Warszawy. A 40 lat temu otwierał uroczyście nowy gmach Muzeum Narodowego, Przypomnijmy jeszcze jedną datę – urodził się 85 lat temu – 19 stycznia 1893 roku w Warszawie. I jeszcze jedną – obchodzić teraz będziemy 60. rocznicę odzyskania Niepodległości”⁴⁷⁴.

10 października: Oddział Saska Kępa TPW był współtwórcą inicjatywy nadania imienia profesora Stanisława Herbsta księgarni na Pradze Południe przy ul. Egipskiej⁴⁷⁵.

19 października: Profesor Stanisław Lorentz reprezentował Towarzystwo Przyjaciół Warszawy na uroczystości odsłonięcia tablicy pamiątkowej ku czci Stefana Starzyńskiego w podcieniach gmachu SGPiS w Warszawie⁴⁷⁶.

8 listopada: Spotkanie z cyklu „Patroni ulic i placów Warszawy” zorganizował w Muzeum Narodowym w Warszawie Oddział Praga Północ TPW i Oddział Grochów TPW, tym razem rozmawiano o Jakubie Jasińskim⁴⁷⁷.

15 listopada: Oddział Praga Północ TPW przygotował w Bibliotece Publicznej przy ul. Skoczyłasa 9 ilustrowaną przezroczami prelekcję dr Teresy Węgrzynowicz – *Wrażenia warszawskiego archeologa z wycieczki do Grecji*⁴⁷⁸.

22 listopada: *Rok 1918 – przełomem w dziejach Narodu i Państwa Polskiego*, prelekcję dr Andrzeja Zakrzewskiego pod takim tytułem zorganizował Oddział Praga Północ TPW w Bibliotece Publicznej przy ul. Skoczyłasa 9⁴⁷⁹.

1979

15 stycznia: W Filharmonii Narodowej odbył się *Koncert dla Warszawy* zorganizowany przez Towarzystwo Przyjaciół Warszawy oraz Komitet do Spraw Radia i Telewizji „Polskie Radio i Telewizja”, w którym, oprócz warszawskiej publiczności, brali udział górnicy z Kopalni im. Wincentego Pstrowskiego w Zabrze, przybyli do Warszawy zapoznać się z najnowszymi inwestycjami

⁴⁷⁴ B. Michalec, *Stefan Starzyński...*, op. cit., s. 183.

⁴⁷⁵ *Księgarnia im. St. Herbsta*, „Stolica” 1978, nr 22, s. 6–7.

⁴⁷⁶ B. Michalec, *Stefan Starzyński...*, op. cit., s. 188–189.

⁴⁷⁷ ATPW, Kronika Oddziału Praga Północ TPW, k. 100.

⁴⁷⁸ Ibidem.

⁴⁷⁹ Ibidem.

miejskimi⁴⁸⁰. Dochód z koncertu przeznaczony był na budowę pomnika Juliusza Słowackiego.

21 marca: Oddział Praga Północ TPW w Bibliotece Publicznej przy ul. Skoczylasa zorganizował prelekcję Stefana Brzozowskiego pt. *Pomnik Zygmunta III w Warszawie*. W czasie prelekcji zostały wyświetlone przeźrocza⁴⁸¹.

26 marca: W Muzeum Narodowym, w sali kinowej odbył się uroczysty wieczór z okazji dziesięciolecia działalności Oddziału Powiśle TPW, a urozmaicili go artyści warszawscy zaprzyjaźnieni i współpracujący od lat z powiślańskim Oddziałem⁴⁸².

30 marca: W Klubie MPiK przy Nowym Świecie odbyło się spotkanie z prof. Adolfem Ciborowskim zorganizowane wspólnie przez TPW Oddział Centrum i MPiK. Odczyt pod tytułem *Warszawa na tle innych stolic świata* ilustrowany był przeźrocami⁴⁸³.

28 kwietnia: *Wszystko dla pań* – pod takim hasłem odbył w sali Naczelnej Organizacji Technicznej przy ul. Czackiego wieczór słowno-muzyczny zorganizowany przez TPW Oddział Centrum oraz Koło nr 1 Przyjaciół Warszawy przy NOT⁴⁸⁴.

18 kwietnia: Dwa Oddziały TPW – Praga Północ i Grochów – zorganizowały wspólną imprezę w Muzeum Narodowym w Warszawie z cyklu „Patroni ulic i placów Warszawy”. Spotkanie poświęcone było ulicy Władysława IV⁴⁸⁵.

28 kwietnia: Z okazji 80. rocznicy urodzin prof. Stanisława Lorentza, w stołecznym Ratuszu odbyło się spotkanie jubilat z władzami miasta. Dyrektorowi Muzeum Narodowego i zarazem prezesowi ZG TPW wręczono okolicznościowy medal pamiątkowy. Z tej okazji „Rocznik Warszawski”, t. 15, poświęcony kulturze Warszawy i dziejom Zamku Królewskiego, dedykowany został prof. Stanisławowi Lorentzowi⁴⁸⁶.

25 maja: W Muzeum Woli otwarta została wystawa, której tematem były projekty planu zagospodarowania przestrzennego terenu Śródmieścia Zachodniego i Centrum Woli. Gospodarzem wystawy był Oddział Wola TPW. Wkład w zorganizowanie wystawy miało także Biuro Planowania Rozwoju Warszawy, Urząd Dzielnicy Wola i Oddział Muzeum Historycznego m.st. Warszawy oraz Dzielnicowy Dom Kultury im. Stefana Żeromskiego na Woli⁴⁸⁷.

⁴⁸⁰ *Informacje PAP*, „Trybuna Ludu” 1979, nr 11, s. 5.

⁴⁸¹ ATPW, Kronika Oddziału Praga Północ TPW, k. 100.

⁴⁸² *Zakochani w swojej dzielnicy. Gwardia społeczników z Powiśla*, „Kurier Polski” 1979, nr 67, s. 2.

⁴⁸³ *Warszawa na tle innych stolic świata*, „Stolica” 1979, nr 18, s. 10.

⁴⁸⁴ „*Wszystko dla Pań*”, „Stolica” 1979, nr 18, s. 10.

⁴⁸⁵ ATPW, Kronika Oddziału Praga Północ TPW, k. 103.

⁴⁸⁶ ATPW, Kronika Oddziału Praga Północ TPW, k. 11

⁴⁸⁷ *Interesująca wystawa dla warszawiaków*, „Express Wieczorny” 1979, nr 139, s. 6.

8 września: Podczas dorocznego spotkania przy symbolicznym grobie prezydenta Warszawy Stefana Starzyńskiego, prof. Stanisław Lorentz wyszedł z propozycją, aby uczniowie i harcerze ze Szkoły Podstawowej nr 143 z Saskiej Kępy, noszącej imię Stefana Starzyńskiego, opiekowali się grobem prezydenta. Licznie zebrane grono – dawni współpracownicy Stefana Starzyńskiego, kombatanaci wrześniowej obrony stolicy, młodzież i członkowie Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, złożyli kwiaty⁴⁸⁸.

12 września: Dzięki zaangażowaniu członków Oddział Ochota u wylotu ul. Opaczewskiej, na miejscu walk toczonych we wrześniu 1939 roku, stanął pomnik zaprojektowany przez Juliana Pałkę, zwany Barykadą Września. Wykonany został społecznie przez warszawskie zakłady pracy⁴⁸⁹.

30 września: W sali koncertowej Państwowej Wyższej Szkoły Muzycznej przy ul. Ogólnik odbył się koncert *Pasja wg św. Łukasza* Jana Sebastiana Bacha z udziałem Orkiestry Kameralnej, zorganizowany przez Zarząd Główny TPW wraz z Warszawską Operą Kameralną. Słowo wstępne wygłosił prof. Stanisław Lorentz, wiersze poświęcone Warszawie recytowali Maria Białobrzaska i Wojciech Siemion. Cały dochód ze sprzedaży biletów przeznaczono na fundusz budowy Centrum Zdrowia Dziecka⁴⁹⁰.

3 października: W Sali Uczt Jana III Sobieskiego w Pałacu w Wilanowie, Oddział Sadyba-Wilanów TPW zorganizował wieczór z cyklu „Patroni ulic i placów Warszawy”, poświęcony prof. Gerardowi Ciołkowi i kustoszowi Janowi Morawińskiemu. Prelekcję wygłosił dr Wojciech Fijałkowski, dyrektor Muzeum w Wilanowie⁴⁹¹.

10 listopada: Akt nadania na warszawskiej Pradze Liceum Ekonomiczemu nr 9 imienia Stanisława Herbsta. Uroczystość zaszczycili swoją obecnością członkowie rodziny – żona Irena Herbstowa, córka Maria Herbst i redaktor Henryk Korotyński. Środowisko naukowe reprezentowali: prof. Aleksander Gieysztor, prof. Andrzej Zahorski, prof. Stanisław Lorentz, prof. Jan Zachwatowicz, prof. Andrzej Wyczański, dr Hanna Wyderkowa i oraz członkowie Oddziału Praga Północ TPW⁴⁹².

⁴⁸⁸ B. Michalec, *Stefan Starzyński...*, op. cit., s. 184.

⁴⁸⁹ D. Zawierucha, *Kronika wydarzeń w Warszawie 1 VII–30 IX 1979*, „Kronika Warszawy” 1980, nr 1, s. 244.

⁴⁹⁰ *Warszawski koncert wrześniowy na Centrum Zdrowia Dziecka*, „Trybuna Ludu” 1979, nr 227, s. 5.

⁴⁹¹ ATPW, Teczka – Oddział Sadyba-Wilanów. Zaproszenie.

⁴⁹² *50 lat Liceum Ekonomicznego nr 9 w Warszawie*, Zespół Szkół Ekonomicznych nr 8, Warszawa 1999, s. 16.

1980

11 stycznia: Oddział Stare Miasto TPW zorganizował w Staromiejskim Domu Kultury prelekcję Edmunda Mieroszewicza na temat *Parlament Polski w okresie międzywojennym – historia siedziby i instytucji*⁴⁹³.

23 stycznia: Dorocznym zwyczajem, z okazji 35. rocznicy wyzwolenia stolicy, Towarzystwo wraz z Warszawskim Towarzystwem Muzycznym, zorganizowało uroczysty koncert w Sali Kameralnej Filharmonii Narodowej, dedykowany var-savianistom, przyjaciółom i miłośnikom stolicy, młodzieży, ludziom pracy Warszawy. W montażu słowno-muzycznym, przypominającym czasy walki i odbudowy stolicy, udział wzięli artyści scen warszawskich. „Poprzez dzieje jednego z symboli stolicy kolumny Zygmunta, ukazane zostały kamienie milowe dziejów miasta”. Słowo wstępne przed koncertem wygłosił prof. Stanisław Lorentz⁴⁹⁴.

26 stycznia: W Staromiejskim Domu Kultury przy Rynku Starego Miasta odbyła się prelekcja zorganizowana przez Oddział Stare Miasto TPW, podczas której Mieczysław Kowalewski mówił o niezwykłych dziejach obrazu Canaletta w związku z 200. rocznicą śmierci malarza⁴⁹⁵.

12 lutego: W lokalu Stowarzyszenia Architektów RP (SARP) przy ul. Foksal odbyło się inauguracyjne zebranie Komisji Rozwoju Miasta Zarządu Głównego TPW. O założeniach i programie Komisji opowiadał inż. arch. Stanisław Jan-kowski, który również wygłosił prelekcję ilustrowaną slajdami *Warszawa wczoraj i dziś*. O planie perspektywicznym rozwoju Warszawy opowiadała arch. Maria Niemczyk – Generalny Projektant Planu Rozwoju Miasta. W spotkaniu brali udział członkowie Komisji Rozwoju Miasta, prelegenci Kursów wiedzy o Warszawie i członkowie Zarządu Głównego TPW⁴⁹⁶.

27 lutego: Oddział Praga Północ TPW, w siedzibie Biblioteki Publicznej przy ul. Skoczylasa zorganizował prelekcję dr Teresy Węgrzynowicz o pochówkach zwierzęcych pt. *Zaczęło się to w Warszawie, czyli czy prada wni warszawiaczy czcili zwierzęta?*⁴⁹⁷.

7 maja: Oddział Praga Północ TPW zorganizował w siedzibie Biblioteki Publicznej przy ul. Skoczylasa prelekcję Antoniego Jaraczewskiego na temat *Historii Warszawy od założenia do czasu stania się stolicą*⁴⁹⁸.

⁴⁹³ *Pożyteczna działalność Oddziału TPW Stare Miasto*, „Express Wieczorny” 1980, nr 8, s. 2.

⁴⁹⁴ *Z okazji rocznicy wyzwolenia stolicy. Koncert w Filharmonii*, „Głos Pracy” 1980, nr 20, s. 4; *Koncert w 35 rocznicę wyzwolenia Warszawy*, „Nasza Trybuna” 1980, nr 19, s. 4; *Uroczysty koncert w Filharmonii Narodowej*, „Trybuna Ludu” 1980, nr 20, s. 6; *PAP donosi*, „Życie Warszawy” 1980, nr 20, s. 6.

⁴⁹⁵ *Pożyteczna działalność Oddziału TPW Stare Miasto*, „Express Wieczorny” 1980, nr 8, s. 2.

⁴⁹⁶ ATPW, Teczka – Komisja Rozwoju Miasta. Zawiadomienie o spotkaniu, L.dz. 23/80.

⁴⁹⁷ ATPW, Kronika Oddziału Praga Północ TPW, k. 109.

⁴⁹⁸ Ibidem.

12 czerwca: Komisja Rozwoju Miasta ZG TPW spotkała się z Naczelnym Plastykiem Warszawy – Stanisławem Soszyńskim w sprawie współpracy i w związku z działaniami podejmowanymi przez Towarzystwo Przyjaciół Warszawy, a dotyczącymi estetyki i porządku miasta⁴⁹⁹.

26 lipca: W pierwszą rocznicę śmierci Stefana Wiecheckiego-Wiecha, wybitnego pisarza, varsavianisty, Towarzystwo Przyjaciół Warszawy złożyło kwiaty na jego grobie. Stefan Wiechecki-Wiech swą twórczość związał z Warszawą i poświęcił stolicy i jej mieszkańcom kilka tysięcy felietonów drukowanych na łamach prasy i wydanych w ponad 30 zbiorach w ponadmilionowym nakładzie⁵⁰⁰.

8 września: W 41. rocznicę objęcia przez prezydenta Stefana Starzyńskiego Dowództwa Obrony Cywilnej Warszawy, społeczeństwo stolicy oddało hołd jego pamięci, na symbolicznym grobie wiązanki kwiatów złożyły delegacje Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, Muzeum Narodowego, młodzież szkolna i harcerska ze szkół i szczepów noszących Jego imię⁵⁰¹.

8 października: W Muzeum Narodowym odbył się wieczór słowno-muzyczny z cyklu „Patroni ulic i placów Warszawy”, tym razem poświęcony Marii Konopnickiej z okazji 79. rocznicy śmierci poetki, a organizowany przez Oddział Powiśle TPW, Towarzystwo im. Marii Konopnickiej i Warszawski Ośrodek Kultury. Na program wieczoru złożyła się prelekcja Katarzyny Kołodziej-skiej oraz część artystyczna, w której wystąpili Krystyna Głowacka – fortepian, Andrzej Kacperczyk – skrzypce. Wiersze poetki recytowała Danuta Nagórna, a koncert prowadził Bohdan Zalewski⁵⁰².

19 listopada: Oddział Praga Północ TPW zorganizował w Klubie MPiK przy ul. Brechta 15 spotkanie 36 Pułk Piechoty Legii Akademickiej – załazek pułku (Legia Akademicka) powstał w Warszawie 10 i 11 listopada 1918 roku. W latach 1919–1920 36. Pułk Piechoty stacjonował w koszarach przy ul. 11 Listopada. Tematem wspomnień były dzieje 36. pp Legii Akademickiej w latach 1918–1939, formacji pochodnych oraz żołnierzy ZWZ i AK. Prelegentami byli żołnierze najstarszego pułku warszawskiego, płk Stefan Jellenta, płk Anatol Trusow, płk Konstanty Pędzikowski, kpt. inż. Czesław Zagórski i płk Władysław Żurawski⁵⁰³.

20 listopada: W Muzeum Woli odbyło się spotkanie młodzieży i absolwentów Kursów wiedzy o Warszawie z wiceprezesem Zarządu Głównego i zarazem

⁴⁹⁹ ATPW, Teczka – Komisja Rozwoju Miasta. Zawiadomienie o spotkaniu, L.dz. 161/80.

⁵⁰⁰ Kwiaty na grobie Stefana Wiecheckiego, „Express Wieczorny” 1980, nr 161, s. 6; Kwiaty na grobie Stefana Wiecheckiego-Wiecha, „Życie Warszawy” 1980, nr 175, s. 6.

⁵⁰¹ B. Michalec, *Stefan Starzyński...*, op. cit., s. 184.

⁵⁰² *Wieczór poświęcony Marii Konopnickiej*, „Kurier Polski” 1980, nr 213, s. 6.

⁵⁰³ ATPW, Kronika Oddziału Praga Północ TPW, k. 114.

prezesem Oddziału Wola TPW, dr. Józefem Kazimierskim oraz sekretarz Aleksandrą Więcek⁵⁰⁴.

26 listopada: Wieczór z cyklu „Patroni ulic i placów Warszawy”, poświęcony 150. rocznicy Powstania Listopadowego, zorganizowany został przez Oddział Grochów TPW w Muzeum Narodowym. Prelekcję i koncert przygotowała młodzież warszawska⁵⁰⁵.

* * *

Oddział Saska Kępa TPW i Komitet Osiedlowego nr 14 i 15 zorganizowały wspólne spotkanie na temat stanu Saskiej Kępy. Zebrane materiały z dyskusji oraz wyniki ankiety posłużyć miały do opracowania „Raportu o stanie Saskiej Kępy”. W spotkaniu uczestniczyła prof. Halina Skibniewska, wicemarszałek Sejmu⁵⁰⁶.

29 listopada: Oddział Stare Miasto TPW zorganizował w pałacu Paca koncert i prelekcję z okazji 150. rocznicy Powstania Listopadowego⁵⁰⁷.

3 grudnia: Oddział Praga Północ TPW, wspólnie z Warszawskim Ośrodkiem Kultury, zorganizował w Muzeum Narodowym, w ramach cyklu „Patroni ulic i placów Warszawy” prelekcję poświęconą Józefowi Szanajcy. Wykłady poprowadzili prof. Helena Syrkusowa, prof. Bohdan Lachert i inż. arch. Jerzy Szanajca. W części artystycznej wystąpili artyści scen warszawskich⁵⁰⁸.

3–4 grudnia: Główną imprezą obchodów 150. rocznicy Powstania Listopadowego była, zorganizowana w Łazienkach Królewskich przez Pracownię Dziejów Warszawy Instytutu Historii PAN, Muzeum Historyczne m.st. Warszawy i Towarzystwo Przyjaciół Warszawy, sesja naukowa „Warszawa w Powstaniu Listopadowym”, podczas której wygłoszono 15 referatów i komunikatów. Głos zabrał m.in. prof. Marian M. Drozdowski, przedstawiając referat na temat *Specyfiki Powstania Listopadowego w Warszawie na tle innych powstań narodowych*⁵⁰⁹.

8 grudnia: W siedzibie Centralnego Związku Rzemiosła przy ul. Miodowej 14, Towarzystwo Przyjaciół Warszawy zorganizowało spotkanie z Zofią Kucówną w ramach cyklu „Twórcy Kultury”⁵¹⁰.

10 grudnia: W siedzibie Centralnego Związku Rzemiosła przy ul. Miodowej 14, Towarzystwo zorganizowało spotkanie w ramach cyklu „Twórcy Kultury”

⁵⁰⁴ ATPW, Teczka – Protokoły z posiedzeń Zarządu Głównego TPW. Kadencja 1980–1983. Protokół nr kad. 4, roczny 4-80/81, Plenum Zarządu Głównego TPW z dnia 15 grudnia 1980 r., s. 2.

⁵⁰⁵ Ibidem.

⁵⁰⁶ Ibidem.

⁵⁰⁷ Ibidem.

⁵⁰⁸ ATPW, Kronika Oddziału Praga Północ TPW, k. 114.

⁵⁰⁹ Ł. Kądziela, *Obchody 150 rocznicy Powstania Listopadowego*, „Kronika Warszawy 1981, nr 4, s. 156. Po zakończeniu sesji miała miejsce wizja lokalna terenu bitwy o Olszynkę Grochowską. O jej pozostawienie w charakterze pomnika walczyło od lat grono społeczników, również z Towarzystwa Przyjaciół Warszawy.

⁵¹⁰ *Twórcy kultury w TPW*, „Express Wieczorny” 1980, nr 268, s. 4.

z reżyserem Andrzejem Wajdą, który opowiadał o swojej pracy nad filmem *Człowiek z żelaza* i innymi dziełami tworzonymi w jego zespole filmowym⁵¹¹.

14 grudnia: W 55. rocznicę śmierci Stefana Żeromskiego, w sali czytelni Klubu MPiK „Ruch” przy Nowym Świecie TPW Oddział Centrum i MPiK wspólnie zorganizowały uroczysty wieczór. W spotkaniu brała udział Monika Żeromska. W żywej i bezpośredniej relacji ukazała ona swojego ojca od strony mniej znanej, odkrywając ciekawe szczegóły jego pracy i zwyczajów w rozmowie prowadzonej z dr. Stefanem Trauguttem. Całości dopełniły odczytane przez Andrzeja Szczepkowskiego fragmenty prozy wybrane z *Popiołów* i *Wiatru od morza* oraz poświęcone Żeromskiemu wiersze Juliana Tuwima, Antoniego Słonimskiego i Kazimierza Wierzyńskiego⁵¹².

15 grudnia: W KMPiK przy Nowym Świecie 15/17, Towarzystwo zorganizowało spotkanie ze Zbigniewem Zapasiewiczem, który recytował wiersze Czesława Miłosza⁵¹³.

1981

24 lutego: Komisji Rozwoju Miasta Zarządu Głównego TPW zorganizowała spotkanie z prof. Stefanem Kozłowskim (Polski Komitet Ekologiczny) i inż. Bogusławem Domańskim, dyrektorem Wydziału Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej Urzędu m.st. Warszawy, poświęcone problemom ochrony środowiska⁵¹⁴.

25 lutego: W ramach cyklu „Patroni ulic i placów Warszawy” Oddział Grochów TPW, wraz z Muzeum Narodowym w Warszawie oraz Warszawskim Ośrodkiem Kultury, zorganizował spotkanie poświęcone *Pamięci i tradycji Olżynyki Grochowskiej*. Słowo wstępne wygłosił Juliusz Wiktor Gomulicki⁵¹⁵.

1 kwietnia: W Społecznym Domu Kultury, w ramach cyklu „Patroni ulic i placów Warszawy” Juliusz Wiktor Gomulicki wygłosił prelekcję *Antoni Magier (1762–1837), meteorolog, kronikarz i oryginał warszawski*⁵¹⁶. Rozległa wiedza o Warszawie, jaką prof. Gomulicki posiadał, znalazła swe odbicie w komentarzu do *Estetyki miasta stołecznego Warszawy* Antoniego Magiera oraz w przypisach i objaśnieniach do dzieł Wiktora Gomulickiego, ojca badacza⁵¹⁷.

13 maja: W sali kinowej Muzeum Narodowego, w ramach cyklu „Patroni ulic i placów Warszawy” odbył się wieczór słowno-muzyczny, zorganizowany

⁵¹¹ Ibidem.

⁵¹² *Wieczór poświęcony pamięci Stefana Żeromskiego*, „Stolica” 1980, nr 51–52, s. 10.

⁵¹³ *Twórcy kultury w TPW*, „Express Wieczorny” 1980, nr 268, s. 4.

⁵¹⁴ ATPW, Teczka – Komisja Rozwoju Miasta. Zaproszenie na spotkanie, L.dz. 38/81.

⁵¹⁵ R. Nowoszewski, *Nowe warsawiana Juliusza Wiktora Gomulickiego...*, op. cit., s. 342.

⁵¹⁶ Ibidem.

⁵¹⁷ Z. Libera, *Juliusz Wiktor Gomulicki jako badacz literatury polskiej*, „Kronika Warszawy” 1979, nr 4, s. 21.

przez Oddział Praga Północ TPW, Wydział Kultury Urzędu Dzielnicowego Praga Północ, Muzeum Narodowe i Warszawski Ośrodek Kultury. Prelekcję o Władysławie Skoczylasie wygłosił dr Henryk Brandys, w części artystycznej wystąpili artyści scen warszawskich⁵¹⁸.

19 maja: Z okazji 15-lecia swojej działalności, Oddział Sadyba-Wilanów TPW podczas uroczystego zebrania sprawozdawczego zorganizował wieczór poezji *Ziemio, Ojczyzno moja święć się imię Twoje*, w wykonaniu artystów scen warszawskich: Krystyny Królikiewicz, Waława Szklarskiego i Jerzego Maciejewskiego. Spotkanie odbyło się w Sali Uczt Jana III Sobieskiego w Pałacu w Wilanowie⁵¹⁹.

27 maja: Oddział Wola TPW, w ramach cyklu „Spotkania przy świecach”, zorganizował w Muzeum Woli wieczór z udziałem prof. Mariana M. Drozdowskiego, który opowiadał na temat *Miejsca gen. Władysława Sikorskiego w najnowszych dziejach Warszawy*⁵²⁰.

3 czerwca: Podczas cotygodniowego spotkania członków Oddziału Praga Północ i sympatyków, prof. Stanisław Lorentz, jako członek zwykły Oddziału, wygłosił w siedzibie Państwowego Muzeum Archeologicznego prelekcję *O zamkach i pomnikach warszawskich*⁵²¹.

16 czerwca: Komisja Rozwoju Miasta Zarządu Głównego TPW spotkała się z doc. dr. Stanisławem Wyganowskim i inż. Stanisławem Furmanem, autorami opracowania *Raportu o stanie miasta Warszawy*⁵²².

8 września: Towarzystwo Przyjaciół Warszawy wezwało warszawiaków, tych, którym bliska była postać bohaterskiego prezydenta Warszawy Stefana Starzyńskiego, do licznego udziału w uroczystościach organizowanych przez TPW przy Jego symbolicznym grobie na Starych Powązkach. Harcerze zaciągnęli warty honorowe, a bliski współpracownik prezydenta, prezes Towarzystwa prof. Stanisław Lorentz w swoim wystąpieniu przypomniał sylwetkę wielkiego Polaka, patrioty, gospodarza stołecznego miasta⁵²³.

25 września: W ramach cyklu „Spotkania przy świecach”, w Muzeum Woli, dzięki staraniom Oddziału Wola TPW, odbył się wieczór z okazji 150. rocznicy Powstania Listopadowego, z udziałem dr. Marka Tarczyńskiego⁵²⁴.

⁵¹⁸ ATPW, Kronika Oddziału Praga Północ TPW, k. 117.

⁵¹⁹ ATPW, Teczka – Oddział Sadyba-Wilanów TPW. Zaproszenie.

⁵²⁰ ATPW, Teczka – Oddział Wola TPW. *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy oddział Wola za rok 1981*. Załącznik nr 1, s. 2.

⁵²¹ Pismo – podziękowanie skierowane do prof. Stanisława Lorentza przez dr. Jana Jaskanisa dyrektora Państwowego Muzeum Archeologicznego, a zarazem prezesa TPW Oddział Praga Północ. ASL, [MNW DEP]: (1119), k. 72. ATPW, Kronika Oddziału Praga Północ TPW, k. 118.

⁵²² ATPW, Teczka – Komisja Rozwoju Miasta. Zaproszenie, L.dz. 126/81.

⁵²³ B. Michalec, *Stefan Starzyński...*, op. cit., s. 184–185.

⁵²⁴ ATPW, Teczka – Oddział Wola TPW. *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy oddział Wola za rok 1981*. Załącznik nr 1, s. 2.

28 września: Kolekcję Kazimierza Pątka z Oddziału Żoliborz TPW, składającą się z ok. 160 ekslibrisów z motywami warszawskimi można było oglądać do 6 października 1981 roku w Społecznym Domu Kultury WSM przy ul. Próchnika 8a. Ekspozycja „Motywy warszawskie w ekslibrisie” zorganizowana została z inicjatywy Oddziału Żoliborz TPW i Muzeum X Pawilonu Cytadeli Warszawskiej. Autor wystawy, działacz społeczny i kolekcjoner ekslibrisów oraz bibliofil znany był nie tylko na Żoliborzu. Jego domowa biblioteka liczyła 6 600 tomów. Zawierała głównie varsaviana, ekslibrisy i medale⁵²⁵.

30 września: W ramach cyklu „Patroni ulic i placów Warszawy”, Oddział Wola TPW zorganizował wieczór poświęcony gen. Franciszkowi Kleebergowi. Prelekcję wygłosił W. Miłkuła. W części słowno-muzycznej wystąpili artyści scen warszawskich⁵²⁶.

1 października: Oddział Saska Kępa TPW przy ul. Bajorńskiej 3 odsłonił tablicę ku czci gen. Tadeusza Kutrzeby⁵²⁷.

28 października: Oddział Wola TPW, w ramach cyklu „Patroni ulic i placów Warszawy” zorganizował w Warszawskim Ośrodku Kultury przy ul. Elektoralnej wieczór poświęcony królowi Władysławowi III Warneńczykowi. Prelekcję wygłosił dr Rafał Karpiński, w części muzycznej wystąpił dr Jan Więckowski z programem *Muzyka polska epoki Władysława Warneńczyka*⁵²⁸.

* * *

Staraniem Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, Muzeum Narodowego i Warszawskiego Ośrodka Kultury, w siedzibie Muzeum odbył się wieczór poświęcony pamięci i tradycji Olszynki Grochowskiej. Jeden z najwybitniejszych znawców historii Warszawy prof. Juliusz W. Gomulicki wygłosił słowo wstępne⁵²⁹.

* * *

W Muzeum X Pawilonu, z okazji 151. rocznicy wybuchu Powstania Listopadowego odbyło się spotkanie, zorganizowane przez Oddział Żoliborz TPW i Muzeum, podczas którego przypomniano historię walk z okresu Powstania Listopadowego. Zaprezentowano także filmy dokumentalne o powstaniach narodowych XIX wieku w Warszawie⁵³⁰.

* * *

⁵²⁵ *Motywy warszawskie w ekslibrisie*, „Express Wieczorny” 1981, nr 190, s. 5.

⁵²⁶ ATPW, Teczka – Oddział Wola TPW. *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy oddział Wola za rok 1981*. Załącznik nr 1, s. 2.

⁵²⁷ *Ku czci gen. Kutrzeby. Odsłonięcie tablicy przy ul. Bajorńskiej*, „Express Wieczorny” 1981, nr 190, s. 5.

⁵²⁸ ATPW, Teczka – Oddział Wola TPW. *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy oddział Wola za rok 1981*. Załącznik nr 1, s. 2.

⁵²⁹ D. Zawierucha, *Kronika wydarzeń w Warszawie 1 I–31 III 1981*, „Kronika Warszawy” 1981, nr 3, s. 174.

⁵³⁰ *W 151. rocznicę Powstania Listopadowego*, „Stolica” 1981, nr 49, s. 11.

W Warszawskim Ośrodku Kultury odbył się koncert z okazji 151. rocznicy wybuchu Powstania Listopadowego, zorganizowany przy współudziale Towarzystwa Przyjaciół Warszawy Oddział Powiśle. Studenci Państwowej Wyższej Szkoły Muzycznej wykonali dzieła muzyki polskiej z tamtej epoki⁵³¹.

13 grudnia: Wprowadzenie stanu wojennego na terenie Polski. Ogłoszono zakaz gromadzenia się. Zawieszona zostaje działalność w Towarzystwie Przyjaciół Warszawy.

1982

11 marca: Wspólnie z Archiwum m.st. Warszawy, Towarzystwo Przyjaciół Warszawy zorganizowało sympozjum „Korotyńscy. W 150. rocznicę urodzin Wincentego Korotyńskiego”. Podczas spotkania m.in. prelekcję *Władysław Korotyński (1866–1924)* piękną i bogatą polszczyzną wygłosił prof. Juliusz W. Gomulicki⁵³². O Wincentym Korotyńskim mówił doc. Konrad Zawadzki, zaś redaktor Henryk Korotyński o Ludwiku Stanisławie i Brunonie. Jan Rogala przedstawił wartość ich badań nad historią miasta⁵³³.

7 kwietnia: W lokalu SARP przy ul. Foksal odbyło się spotkanie Komisji Rozwoju Miasta Zarządu Głównego TPW, architektów i miłośników Warszawy, poświęcone budowie metra. Spotkanie prowadził przewodniczący Komisji inż. arch. Stanisław Jankowski, a prelekcję *Metro warszawskie* wygłosił inż. arch. Bohdan Sabela, główny projektant Systemu Transportowego Biura Planowania Rozwoju Warszawy⁵³⁴.

20 kwietnia: Po dłuższej przerwie Oddział Praga Północ TPW zorganizował w Klubie MPiK spotkanie poświęcone patronowi praskiej ulicy Bertoldowi Brechtowi⁵³⁵.

21 kwietnia: W ramach cyklu „Patroni ulic i placów Warszawy” Oddział Wola TPW zorganizował w Warszawskim Ośrodku Kultury przy ul. Elektoralnej wieczór poświęcony królowi Janowi Kazimierzowi. Prelekcję wygłosił doc. dr Tadeusz Wasilewski, a w części artystycznej muzykę polską zaprezentował zespół „Ars Nova”⁵³⁶.

⁵³¹ Ibidem.

⁵³² *Jedna z polskich rodzin... Sympozjum pt. „Korotyńscy” w Archiwum Warszawy, „Życie Warszawy” 1982, nr 48, s. 10.*

⁵³³ D. Zawierucha, *Notatnik kulturalny (styczeń–czerwiec 1982)*, „Kronika Warszawy” 1982, nr 3–4, s. 240.

⁵³⁴ ATPW, Teczka – Komisja Rozwoju Miasta. Program spotkania, L.dz. 90/81.

⁵³⁵ ATPW, Kronika Oddziału Praga Północ TPW, k. 120.

⁵³⁶ ATPW, Teczka – Oddział Wola TPW. *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy Oddział Wola za rok 1982*. Załącznik nr 2, s. 1.

29 kwietnia: Z okazji Dnia Pamięci Narodowej, Oddział Wola TPW zorganizował w Muzeum Woli wieczór słowno-muzyczny. Prelekcją *Ignacy Jan Paderewski w walce o niepodległość narodową* wygłosił prof. Marian M. Drozdowski. Poezję patriotyczną recytowała Manuela Kiernik przy akompaniamencie Edwarty Chojnackiej⁵³⁷.

5 maja: W Klubie MPiK przy ul. Brechta 15, Oddział Praga Północ TPW zorganizował prelekcję Jana Sieklickiego na temat *Dzieje Zamku Królewskiego od pradziejów do chwili obecnej*⁵³⁸.

19 maja: Oddział Praga Północ TPW zaprosił do Klubu MPiK przy ul. Brechta na prelekcję Antoniego Jaraczewskiego na temat *Wspomnień warszawskiej Temidy*⁵³⁹.

26 maja: W ramach cyklu „Spotkania przy świecach”, Oddział Wola TPW zorganizował w Muzeum Woli prelekcję prof. Andrzeja Zahorskiego na temat *Dziejów Warszawy*⁵⁴⁰.

16 czerwca: Oddział Praga Północ TPW przygotował w Klubie MPiK wykład Stefana Brzozowskiego na temat *Szewc warszawski Jan Kiliński*.

18 czerwca: Uroczyste zakończenie roku szkolnego na Kursach wiedzy o Warszawie odbyło się w sali widowiskowej Warszawskiego Ośrodka Kultury, gdzie zostały rozdane „Odznaki Młodego Przyjaciela Warszawy”. Spotkanie prowadziła przewodnicząca Komisji Młodzieżowej Zarządu Głównego Kazimiera Kartasińska⁵⁴¹.

23 czerwca: W ramach cyklu „Patroni ulic i placów Warszawy”, Oddział Wola TPW zorganizował w Warszawskim Ośrodku Kultury przy ul. Elektoralnej wieczór poświęcony księciu Januszowi I Staremu. Prelekcję wygłosił prof. Henryk Samsonowicz, a w części artystycznej z muzyką polską wystąpił zespół „Ars Antiqua” i chór kameralny⁵⁴².

8 września: Spotkanie w czasie stanu wojennego, przy symbolicznym grobie prezydenta Stefana Starzyńskiego stało się manifestacją patriotyczną w Warszawie. Przy grobie, jak nigdy do tej pory, stanęły licznie poczty sztandarowe, zaciągnięto warty honorowe kombatantów i młodzieży, zapłonęły znicze. Złożono wiązanki kwiatów. Uroczystość zgromadziła wielu mieszkańców miasta, obrońców Warszawy z września 1939 roku, ludzi blisko związanych ze Stefanem Starzyńskim, działaczy Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, przedstawiciele organizacji

⁵³⁷ Ibidem.

⁵³⁸ Ibidem.

⁵³⁹ Ibidem.

⁵⁴⁰ ATPW, Teczka – Oddział Wola TPW. *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy Oddział Wola za rok 1982*. Załącznik nr 2, s. 1.

⁵⁴¹ ATPWOSM, Teczka nr 5 – Sprawozdania Zarządu Głównego TPW 1967–1993. *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy w roku 1982*.

⁵⁴² Ibidem.

społecznych i młodzieży. Profesor Stanisław Lorentz wspominał zasługi Stefana Starzyńskiego, przypominając jego wizję rozwoju Warszawy oraz postawę „dla krzepienia patriotycznego ducha Polaków w latach okupacji hitlerowskiej”. Podczas uroczystości obecna była bratowa prezydenta Halina Starzyńska⁵⁴³.

8 listopada: W ramach cyklu „Patroni ulic i placów Warszawy” Oddział Wola TPW zorganizował w Warszawskim Ośrodku Kultury przy ul. Elekto-ralnej wieczór poświęcony Stefanowi Żeromskiemu. W wieczorze brała udział Monika Żeromska, córka pisarza⁵⁴⁴.

17 listopada: W Bibliotece Publicznej przy ul. Skoczylasa, Oddział Praga Północ TPW zorganizował ilustrowaną przezé rocznami prelekcję Eleonory Fałęckiej o *Warszawskim Ogrodzie Zoologicznym*⁵⁴⁵.

24 listopada: W ramach cyklu „Patroni ulic i placów Warszawy”, Oddział Wola TPW zorganizował w Warszawskim Ośrodku Kultury przy ul. Elekto-ralnej 12 wieczór poświęcony *Elekcjom warszawskim*. Prelekcję wygłosił dr Jan Dziegielewski, a w części artystycznej muzykę dawną wykonał Chór Kameralny „Conors”⁵⁴⁶.

28 listopada: Oddział Stare Miasto TPW zorganizował w Warszawskim Ośrodku Kultury spotkanie z cyklu „Patroni ulic i placów Warszawy” pod hasłem *Czterej panowie ze Starego Miasta i ich rola w Nocy Listopadowej*. Podczas spotkania gawędy o Joachimie Lelewelu, Maurycym Mochnackim, Sewerynie Goszczyńskim i Ludwiku Nabelaku wygłosił erudyta ołsniewający wiedzą dotyczącą realiów miasta – Juliusz Wiktor Gomulicki⁵⁴⁷.

1983

8 stycznia: W sali koncertowej Akademii Muzycznej im. Fryderyka Chopina odbył się koncert symfoniczny poświęcony 125. rocznicy śmierci Karola Kurpińskiego, zorganizowany przez Towarzystwo Muzyczne im. Karola Kurpińskiego, Oddział Stare Miasto TPW oraz Akademię Muzyczną. Słowo wstępne wygłosił Karol Muszkiet, prezes Towarzystwa Muzycznego im. K. Kurpińskiego. Utwory kompozytora wykonała Orkiestra Symfoniczna Centralnego Zespołu Artystycznego Wojska Polskiego, pod dyrekcją Bolesława Szulia⁵⁴⁸.

⁵⁴³ B. Michalec, *Stefan Starzyński...*, op. cit., s. 185.

⁵⁴⁴ ATPW, Teczka – Oddział Wola TPW. *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy Oddział Wola za rok 1982*. Załącznik nr 2, s. 1.

⁵⁴⁵ ATPW, Kronika Oddziału Praga Północ TPW, k. 122.

⁵⁴⁶ ATPW, Teczka – Oddział Wola TPW. *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy Oddział Wola za rok 1982*. Załącznik nr 2, s. 1.

⁵⁴⁷ *Czterej panowie z Nocy Listopadowej*, „Stolica” 1982, nr 40/41, s. 16.

⁵⁴⁸ ATPWOSM, Teczka nr 9/II – Materiały różne 1972–1989. Zaproszenie.

17 stycznia: W Klubie Międzynarodowej Prasy i Książki przy ul. Nowy Świat 15/17 odbył się wieczór słowno-muzyczny z okazji 38. rocznicy „wyzwolenia Warszawy”, zorganizowany przez Oddział Centrum TPW i Klub Międzynarodowej Prasy i Książki⁵⁴⁹.

24 stycznia: Odbyło się z spotkanie z prof. Longinem Pastusiakiem i red. Grzegorzem Woźniakiem na temat *Stosunków polsko-amerykańskich*, przygotowane przez Oddział Centrum TPW i Klub MPiK⁵⁵⁰.

28 stycznia: Oddział Wola TPW w ramach cyklu „Spotkania przy świecach” zorganizował wykład prof. Mariana M. Drozdowskiego na temat *Warszawski styczeń 1919 i 1945*⁵⁵¹.

30 stycznia: W Warszawskim Ośrodku Kultury przy ul. Elektoralnej 12, Oddział Stare Miasto TPW, wspólnie WOK, zorganizował uroczystość poświęconą *Rocznicy Powstania Styczniowego i Wyzwolenia Warszawy*. Prelekcję wygłosił doc. dr hab. Jerzy Skowronek. W części artystycznej wystąpił Chór Żeński „Harfa” pod dyrekcją Jana Dąbrowskiego, przy fortepianie zasiadali kolejno Jerzy Weiss, Maria Wiłkomirska i Karol Radziwonowicz, na wiolonczeli grał Kazimierz Wiłkomirski, śpiew – Kazimierz Pustelak, recytacje – Wojciech Siemion⁵⁵².

31 stycznia: Z okazji 38. rocznicy „wyzwolenia Warszawy” w WOK przy ul. Elektoralnej odbyło się spotkanie przygotowane przez Oddział Powiśle TPW i Warszawski Ośrodek Kultury. W programie artystycznym wystąpili: Krystyna Głowacka (fortepian), Barbara Ropelewska (fortepian), Andrzej Kacperczyk (skrzypce), Feliks Gałęcki (śpiew) i Ewa Smolińska (recytacje). Wieczór prowadził Bohdan Zalewski⁵⁵³.

2 lutego: W siedzibie Naczelnego Architekta przy placu Zamkowym 2 (Pałac pod Blachą) odbyło się spotkanie Komisji Rozwoju Miasta TPW, dotyczące ostatecznej wersji planu zagospodarowania przestrzennego Śródmieścia Warszawy⁵⁵⁴.

23 lutego: W Bibliotece Publicznej przy ul. Skoczylasa, Oddział Praga Północ TPW zorganizował, w ramach cyklu „Patroni ulic i placów Warszawy”, prelekcję Tomasza Moraczewskiego o Stefanie Okrzei⁵⁵⁵.

15 kwietnia: Oddział Wola TPW w ramach cyklu „Spotkania przy świecach” zaprosił do Muzeum Woli na spotkanie z aktorką Ryszardą Hanin⁵⁵⁶.

⁵⁴⁹ Ibidem. Zaproszenie.

⁵⁵⁰ Ibidem.

⁵⁵¹ ATPW, Teczka – Oddział Wola TPW, *Sprawozdanie z działalności Oddziału Wola TPW za rok 1983*, Załącznik nr 1, s. 1.

⁵⁵² ATPWOSM, Teczka nr 9/II – Materiały różne 1972–1989. Zaproszenie.

⁵⁵³ Ibidem. Zaproszenie.

⁵⁵⁴ ATPW, Teczka – Korespondencja ogólna. L.dz. 21/83, pismo z dnia 26 stycznia 1983.

⁵⁵⁵ ATPW, Kronika Oddziału Praga Północ TPW, k. 122.

⁵⁵⁶ ATPW, Teczka – Oddział Wola TPW, *Sprawozdanie z działalności Oddziału Wola TPW za rok 1983*, Załącznik nr 1, s. 1.

24 kwietnia: W sali widowiskowej Warszawskiego Ośrodka Kultury przy ul. Elektoralnej, odbyło się spotkanie z cyklu „Patroni ulic i placów Warszawy”, zorganizowane przez Oddział Stare Miasto TPW oraz Warszawski Ośrodek Kultury, poświęcone Zygmuntowi Krasińskiemu. W części artystycznej z recitalem poetyckim *Miłość poety* wystąpiła Aleksandra Zawieruszancka, a także artyści Opery Warszawskiej: Andrzej Hiolski – śpiew, Leszek Koda – fortepian⁵⁵⁷.

27 kwietnia: W ramach cyklu „Patroni ulic i placów Warszawy” Oddział Wola TPW zorganizował w Dzielnicowym Domu Kultury spotkanie poświęcone Jadwidze Łuszczewskiej (Deotymie). Prelekcję wygłosiła dr Krystyna Kołodziejska, w części artystycznej wystąpili artyści ze Stowarzyszenia Śpiewaczego „Harfa”⁵⁵⁸.

28 kwietnia: Oddział Wola TPW, w ramach cyklu „Spotkania przy świecach” zaprosił do Muzeum Woli na spotkanie z inż. Andrzejem Trochimowskim, dyrektorem Biura Planowania i Rozwoju m.st. Warszawy⁵⁵⁹.

8 maja: W sali widowiskowej WOK przy ul. Elektoralnej, odbyło się spotkanie z cyklu „Patroni ulic i placów Warszawy” poświęcone Tadeuszowi Czackiemu, przygotowane przez Oddział Stare Miasto TPW i Warszawski Ośrodek Kultury. W części artystycznej wystąpił artysta Opery Warszawskiej Roman Węgrzyn – śpiew oraz Leszek Kot – fortepian⁵⁶⁰.

19 maja: Otwarto, przy współudziale Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, wystawę czasową „Ivo Andrić – człowiek i dzieło”, która eksponowana była w siedzibie Muzeum Historycznego m.st. Warszawy⁵⁶¹.

* * *

Z inicjatywy Oddziału Saska Kępa TPW odsłonięto popiersie Bolesława Prusa. Rzeźbę autorstwa Stanisława Sikory usytuowano przed budynkiem Liceum Ogólnokształcącego im. Bolesława Prusa, przy ul. Zwycięzców⁵⁶².

25 maja: W ramach cyklu „Patroni ulic i placów Warszawy”, Oddział Wola TPW zorganizował w Dzielnicowym Domu Kultury spotkanie poświęcone Janowi Długoszowi, największemu historykowi średniowiecza. Prelekcję wygłosił prof. Henryk Samsonowicz, część artystyczną zorganizowało Stowarzyszenie Śpiewacze „Harfa”⁵⁶³.

8 września: Przed symboliczną mogiłą Stefana Starzyńskiego, w przypadającą 90. rocznicę urodzin prezydenta, spotkali się członkowie Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, koledzy prezydenta, współpracownicy, żołnierze

⁵⁵⁷ ATPWOSM, Teczka nr 9/II – Materiały różne 1972–1989. Zaproszenie.

⁵⁵⁸ Ibidem.

⁵⁵⁹ Ibidem.

⁵⁶⁰ ATPWOSM, Teczka nr 9/II – Materiały różne 1972–1989. Zaproszenie.

⁵⁶¹ Archiwum Państwowe w Warszawie (dalej: APwW): sygn. 72/3195/0/2/428.

⁵⁶² *Popiersie B. Prusa na Saskiej Kępie*, „Express Wieczorny” 1983, nr 98, s. 5.

⁵⁶³ Ibidem.

z 21. warszawskiego pułku piechoty im. Dzieci Warszawy, którego prezydent Starzyński był patronem oraz młodzież szkolna. Stanisław Lorentz wspominał podczas swojego przemówienia: „Starzyński zawsze marzył o wielkości naszego miasta, zawsze gotów był mu służyć. Pozostał stolicy wierny do końca”. Mogiłę pokryły kwiaty. Złożono je również na grobie Juliana Kulskiego, wiceprezydenta stolicy za czasów Stefana Starzyńskiego⁵⁶⁴.

15 września: W ramach cyklu „Spotkania przy świecach”, Oddział Wola TPW w Muzeum Woli zaprosił na spotkanie ze Zbigniewem Świerczyńskim, uczestnikiem obrony Warszawy w 1939 roku⁵⁶⁵.

28 września: W ramach cyklu „Patroni ulic i placów Warszawy”, Oddział Wola TPW zorganizował w Dzielnicowym Domu Kultury spotkanie poświęcone gen. Tadeuszowi Kutrzebie. Prelekcję wygłosił płk dr Zbigniew Kozłowski, w części artystycznej wystąpili artyści z programem *Warszawski Wrzesień*⁵⁶⁶.

19 października: Oddział Praga Północ zorganizował w siedzibie Biblioteki Publicznej przy ul. Skoczylasa prelekcję Jerzego Teodorczyka na temat *Jan III Sobieski – wódz i polityk*⁵⁶⁷.

25 października: W Sali Anny Jagiellonki Zamku w Szczecinie, Koło w Szczecinie Towarzystwa Przyjaciół Warszawy oraz Szczecińskie Towarzystwo Kultury wspólnie zorganizowały wykład inż. arch. Stanisława Jankowskiego *Warszawa wczoraj– dziś – jutro*⁵⁶⁸.

9 listopada: Oddział Praga Północ TPW zaprosił na prelekcję Marka Bery na temat *Tradycyjnych Świąt Zmarłych*. Spotkanie odbyło się w Bibliotece Publicznej przy ul. Skoczylasa⁵⁶⁹.

10 listopada: Oddział Wola TPW, w ramach cyklu „Spotkania przy świecach” zaprosił Jerzego Waldorffa, który mówił na temat *Działalności Komitetu Odnowy Powązek w Warszawie*⁵⁷⁰.

21 listopada: Tym razem spotkanie z cyklu „Patroni ulic i placów Warszawy” Oddział Wola TPW zorganizował w Warszawskim Ośrodku Kultury. Słowo wstępu do tematu *Juliusz Konstanty Ordon i jego legenda* wygłosił prof. Juliusz W. Gomulicki⁵⁷¹.

⁵⁶⁴ B. Michalec, *Stefan Starzyński...*, op. cit., s. 185.

⁵⁶⁵ *Popiersie B. Prusa na Saskiej Kępie*, „Express Wieczorny” 1983, nr 98, s. 5.

⁵⁶⁶ Ibidem.

⁵⁶⁷ ATPW, Kronika Oddziału Praga Północ TPW, k. 129.

⁵⁶⁸ ATPW, *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy (TPW) w roku 1984*, s. 4.

⁵⁶⁹ ATPW, Kronika Oddziału Praga Północ TPW, k. 130.

⁵⁷⁰ ATPW, Teczka – Oddział Wola TPW, *Sprawozdanie z działalności Oddziału Wola TPW za rok 1983*, Załącznik nr 1, s. 1.

⁵⁷¹ R. Nowoszewski, *Nowe warsawiana Juliusza Wiktora Gomulickiego...*, op. cit., s. 344.

23 listopada: Oddział Praga Północ TPW zaprosił na prelekcję Tomasza Moraczewskiego zatytułowaną *Warszawa w Powstaniu Listopadowym*. Spotkanie odbyło się w Bibliotece Publicznej przy ul. Skoczylasa 9⁵⁷².

5 grudnia: W sali widowiskowej Warszawskiego Ośrodka Kultury przy ul. Elektoralnej, Oddział Stare Miasto TPW zorganizował spotkanie z cyklu „Patroni ulic i placów Warszawy”, poświęcone Powstaniu Listopadowemu. Prelekcję na temat zrywu niepodległościowego w literaturze romantycznej wygłosił profesor Uniwersytetu Warszawskiego Zbigniew Sudolski. Wystąpili także artyści scen warszawskich⁵⁷³.

7 grudnia: Oddział Praga Północ TPW zorganizował prelekcję Jana Sieklickiego na temat *Historii warszawskiego Arsenatu*. Spotkanie odbyło się w Bibliotece Publicznej przy ul. Skoczylasa⁵⁷⁴.

21 grudnia: Oddział Praga Północ TPW zaprosił na ilustrowaną przezroczkami prelekcję, którą wygłosił Marek Bero na temat *Uzbekistan w oczach warszawianka*. Spotkanie odbyło się w Bibliotece Publicznej przy ul. Skoczylasa.

1984

5 marca: Zarząd Główny TPW zorganizował koncert na Zamku Ostrogskich. Zasłużeni działacze TPW zostali wyróżnieni: 16 osób – Złotą Odznaką Honorową „Za Zasługi dla Warszawy”, 14 osób – Odznaką „Zasłużony Działacz Kultury”, dwie osoby – Złotą Odznaką „Za Opiekę nad Zabytkami”. Słowo wstępne wygłosił prezes TPW prof. Stanisław Lorentz, aktu dekoracji dokonał wiceprezydent Miasta Stołecznego Warszawy, Michał Szymborski⁵⁷⁵.

15 marca: Z okazji jubileuszu 15-lecia działalności Oddziału Powiśle Towarzystwa Przyjaciół Warszawy w Sali koncertowej Zamku Ostrogskich odbył się uroczysty wieczór artystyczny z udziałem Małgorzaty Armanowskiej, Edwardy Chojnackiej, Danuty Nagórnej, Zofii Traczyk-Nowickiej, Mai Jurasz, Andrzeja Kacperczyka, Kazimierza Pustelaka i Jerzego Zelnika, wieczór prowadził Bogdan Zalewski⁵⁷⁶.

20 marca: Oddział Powiśle zorganizował w Klubie „Przy Dobrej” w ramach cyklu spotkań ze znanymi artystami scen i estrady, spotkanie z Mieczysławem Mileckim⁵⁷⁷.

⁵⁷² ATPW, Kronika Oddziału Praga Północ TPW, k. 130.

⁵⁷³ ATPWOSM, Teczka nr 9/II – Materiały różne 1972–1989. Zaproszenie.

⁵⁷⁴ ATPW, Kronika Oddziału Praga Północ TPW, k. 131.

⁵⁷⁵ ATPW, *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy (TPW) w roku 1984*, s. 2.

⁵⁷⁶ ATPW, *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy (TPW) w roku 1984*, s. 6.

⁵⁷⁷ Ibidem.

21 marca: W Instytucie Wydawniczym „Nasza Księgarnia” przy ul. Spasowskiego odbyła się dyskusja, jak dalej rozwijać działalność Oddziału Powiśle Towarzystwa Przyjaciół Warszawy i jak najlepiej urozmaicać i umilać życie mieszkańcom Powiśla⁵⁷⁸.

23 marca: Oddział Wola, w ramach cyklu „Spotkania przy świecach” zorganizował wieczór z Jerzym Węgrzynem, redaktorem naczelnym Telewizyjnego Kuriera Warszawskiego⁵⁷⁹.

2 kwietnia: W ramach spotkań „Patroni ulic i placów Warszawy”, Oddział Wola TPW zaprosił na wieczór słowno-muzyczny poświęcony postaci gen. Ignacego Prądzyńskiego. Prelekcję wygłosił płk dr Marek Tarczyński, w części artystycznej wystąpili muzycy Warszawskiego Towarzystwa Muzycznego⁵⁸⁰.

6 kwietnia: W Klubie MPiK przy ul. Kondratowicza, Koło Miłośników Bródna TPW zorganizowało odczyt z cyklu „Znałem Bródno, którego już nie ma”⁵⁸¹.

10 kwietnia: W Klubie „Panorama” przy ul. Górnośląskiej, Oddział Powiśle Towarzystwa Przyjaciół Warszawy zorganizował spotkanie z Bohdanem Grzymałą-Siedleckim przewodnikiem, varsavianistą, który wygłosił prelekcję *Warszawa pamięta*⁵⁸².

* * *

Oddział Wola TPW, w ramach cyklu „Spotkania przy świecach” zaprosił na spotkanie z inż. arch. Stanisławem Jankowskim, autorem książki *Z fałszywym ausweisem w prawdziwej Warszawie*⁵⁸³.

18 kwietnia: Oddział Praga Północ zorganizował w Bibliotece Publicznej przy ul. Skoczylasa prelekcję Marka Bery, pracownika naukowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie na temat *Polskich zwyczajów wielkanocnych*⁵⁸⁴.

20 kwietnia: Koło Miłośników Bródna zaprosiło do Klubu MPiK przy ul. Kondratowicza na odczyt na temat *Historii cmentarzy na Bródnie*⁵⁸⁵.

25 kwietnia: Towarzystwo Przyjaciół Warszawy, wspólnie z Towarzystwem Miłośników Historii, zorganizowało sympozjum „Powstanie Warszawskie (1944–1984)”. Głos, w imieniu Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, zabrał Juliusz W. Gomulicki, opowiadając m.in. o prof. Wacławie Sierpińskim, który w okresie okupacji pracował formalnie jako urzędnik magistratu polskiego

⁵⁷⁸ *Staramy się o kwiaty i uśmiech na Powiślu – mówi Zofia Wóycicka*, „Express Wieczorny” 1984, nr 58, s. 5.

⁵⁷⁹ ATPW, Teczka – Oddział Wola TPW, *Sprawozdanie z działalności Oddziału Wola TPW za rok 1984*. Załącznik nr 2, s. 1.

⁵⁸⁰ Ibidem.

⁵⁸¹ ATPW, Kronika Oddziału Praga Północ TPW, k. 135.

⁵⁸² *Staramy się o kwiaty i uśmiech na Powiślu...*, op. cit., s. 5.

⁵⁸³ ATPW, Teczka – Oddział Wola TPW, *Sprawozdanie z działalności Oddziału Wola TPW za rok 1984*. Załącznik nr 2, s. 1.

⁵⁸⁴ ATPW, Kronika Oddziału Praga Północ TPW, k. 135.

⁵⁸⁵ Ibidem.

w Warszawie i równocześnie prowadził działalność dydaktyczną, wykładając w podziemnym uniwersytecie oraz o prof. Stanisławie Płoskim, Powstańcu Warszawskim, który w trakcie pobytu w obozie jenieckim Gross-Born w listopadzie i grudniu 1944 wraz z Aleksandrem Gieysztozem, jako oficerowie Biura Informacji i Propagandy KG AK, opracowali dokument dotyczący całości działań powstańczych⁵⁸⁶.

26 kwietnia: Oddział Powiśle zorganizował w Klubie „Przy Dobrej”, w ramach cyklu spotkań ze znanymi artystami scen i estrady, wieczór z Anną Seniuk. Gospodarzem był znany spiker Polskiego Radia Bohdan Zalewski⁵⁸⁷.

4 maja: Koło Miłośników Bródna TWP zaprosiło do Klubu MPiK przy ul. Kondratowicza na odczyt z cyklu „Znałem Bródno, którego już nie ma”⁵⁸⁸.

10 maja: Oddział Wola, w ramach cyklu „Spotkania przy świecach” zorganizował spotkanie z historykiem prof. Stefanem Kieniewiczem⁵⁸⁹.

18 maja: Koło Miłośników Bródna zorganizowało w Klubie MPiK przy ul. Kondratowicza odczyt z cyklu „Historia Bródna”⁵⁹⁰.

22 maja: Po wieloletnich staraniach Towarzystwo Przyjaciół Warszawy przyczyniło się do utworzenia biograficznego Muzeum Marii Dąbrowskiej – filii Muzeum Literatury im. Adama Mickiewicza – przy ul. Polnej 20. W uroczystym otwarciu nowej placówki muzealnej uczestniczyli prezes Towarzystwa Przyjaciół Warszawy prof. Stanisław Lorentz i sekretarz ZG TPW Aleksandra Więcek, a także wytrzymały inicjator powstania Muzeum inż. Stanisław Mańkiewicz⁵⁹¹.

4 czerwca: W ramach spotkań „Patroni ulic i placów Warszawy”, Oddział Wola TPW zorganizował wieczór słowno-muzyczny poświęcony Powstańcom Śląskim. Słowo wstępne wygłosił pisarz, Ślązak z urodzenia Rudolf Paciok, w części artystycznej wystąpiła pianistka Edwarda Chojnacka⁵⁹².

13 czerwca: Oddział Praga Północ zaprosił do siedziby Biblioteki Publicznej przy ul. Skoczylasa na prelekcję Ryszarda Szołwińskiego na temat *Historii cmentarzy bródnowskich*⁵⁹³.

⁵⁸⁶ ATPW, *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy (TPW) w roku 1984*, s. 4.

⁵⁸⁷ ATPW, *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy (TPW) w roku 1984*, s. 6.

⁵⁸⁸ ATPW, Kronika Oddziału Praga Północ TPW, k. 136.

⁵⁸⁹ ATPW, Teczka – Oddział Wola TPW, *Sprawozdanie z działalności Oddziału Wola TPW za rok 1984*. Załącznik nr 2, s. 1.

⁵⁹⁰ ATPW, Kronika Oddziału Praga Północ TPW, k. 136.

⁵⁹¹ ATPW, *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy (TPW) w roku 1984*, s. 5.

⁵⁹² ATPW, Teczka – Oddział Wola TPW, *Sprawozdanie z działalności Oddziału Wola TPW za rok 1984*. Załącznik nr 2, s. 1.

⁵⁹³ ATPW, Kronika Oddziału Praga Północ TPW, k. 137.

17 lipca: W nawiązaniu do tradycyjnych majowych Dni Książki i Prasy, Oddział Centrum zorganizował, wspólnie z Klubem MPiK przy Nowym Świecie, spotkanie z dyrektorem i naczelnym redaktorem Krajowej Agencji Wydawniczej – Dobrosławem Kobielskim. Gość opowiadał o działalności wydawniczej Agencji, koncentrując się przede wszystkim na omówieniu pozycji warsawianistycznych. Z uwagi na 40. rocznicę wybuchu Powstania Warszawskiego, KAW postanowił wznowić poszukiwany album dokumentalnych zdjęć Sylwestra Brauna oraz wydanie albumu zdjęć, stanowiących dokumentalną kronikę okresu Powstania – Stefana Bałuka. W przygotowaniu był album fotograficzny Zbyszka Siemaszki *Spojrzenie na Warszawę* i książka *Zapiski warszawskiego architekta* Zygmunta Stępińskiego. W ożywionej dyskusji poruszano wiele tematów związanych zarówno z poszczególnymi pozycjami, jak i ogólnymi sprawami wydawniczymi⁵⁹⁴.

20 lipca: W siedzibie Muzeum Woli otwarta została wystawa „Kultura na Woli w 40-lecie PRL”, zorganizowana staraniem władz dzielnicy, Towarzystwa Przyjaciół Warszawy i Muzeum Woli⁵⁹⁵.

27 sierpnia: Koło w Gryficach Towarzystwa Przyjaciół Warszawy zorganizowało spotkanie, połączone z projekcją filmu *63 dni*, z okazji 40. rocznicy Powstania Warszawskiego, które odbyło się w Klubie Garnizonowym⁵⁹⁶. Wstęp dotyczący wydarzeń sierpnia 1944 roku wygłosił Tadeusz Panasiuk, swoimi wspomnieniami podzielili się mjr rez. Jan Szuszkiewicz – uczestnik walk na Przyczółku Czerniakowskim, sierż. rez. Waław Marczewski – również uczestnik walk na Przyczółku i Kazimiera Kaczura – sanitariuszka Powstania Warszawskiego⁵⁹⁷.

8 września: Podczas tradycyjnego spotkania przy symbolicznym grobie prezydenta Stefana Starzyńskiego, prof. Juliusz W. Gomułicki wygłosił przemówienie w imieniu całego Towarzystwa, w obecności członków TPW, przedstawicieli młodzieży szkolnej i harcerskiej⁵⁹⁸.

19 września: Oddział Praga Północ w Bibliotece Publicznej przy ul. Skoczylasa zorganizował odczyt Jana Siekielskiego na temat *Historii i odbudowy Zamku Królewskiego*⁵⁹⁹.

20 września: Koło Miłośników Bródna zaprosiło do Klubu MPiK przy ul. Kondratowicza na prelekcję Ryszarda Szołwińskiego na temat *Walki 1939–1944 na Pradze Północ*⁶⁰⁰.

⁵⁹⁴ Spotkanie z książką i wydawcą, „Stolica” 1984, nr 25, s. 16.

⁵⁹⁵ ATPW, Teczka – Oddział Wola TPW, *Sprawozdanie z działalności Oddziału Wola TPW za rok 1984*. Załącznik nr 2, s. 1

⁵⁹⁶ ATPW, Teczka – Koło TPW w Gryficach i w Szczecinie 1983–1984. Zaproszenie.

⁵⁹⁷ ATPW, *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy (TPW) w roku 1984*, s. 6.

⁵⁹⁸ B. Michalec, *Stefan Starzyński...*, op. cit., s. 185.

⁵⁹⁹ ATPW, *Kronika Oddziału Praga Północ TPW*, k. 139.

⁶⁰⁰ Ibidem.

3 października: Oddział Praga Północ raz jeszcze zorganizował w Bibliotece Publicznej przy ul. Skoczylasa prelekcję Ryszarda Szołwińskiego na temat *Walki 1939–1944 na Pradze Północ*⁶⁰¹.

3 grudnia: Oddział Wola, w ramach cyklu „Spotkania przy świecach” zorganizował wieczór z pisarzem i scenarzystą Jerzym Janickim⁶⁰².

5 grudnia: W ramach cyklu „Spotkania przy świecach”, Oddział Wola TPW zaprosił na spotkanie z prof. Krzysztofem Dunin-Wąsowiczem, autorem książki *Warszawa w latach 1939–1945*. W części artystycznej wystąpiła aktorka Manuela Kiernikówna z programem *Poezje wojenne*⁶⁰³.

19 grudnia: Koło Miłośników Bródna zorganizowało w Klubie MPiK przy ul. Kondratowicza ilustrowaną przezroczami prelekcję Jana Sieklickiego na temat *Zamku Królewskiego w Warszawie*⁶⁰⁴.

1985

2 stycznia: Na spotkaniu Komisji Rozwoju Miasta, Estetyki i Ochrony Środowiska omówiono wnioski z przeprowadzonej ankiety *Aby Warszawa była piękniejsza*. O estetyce miasta mówił prof. Zbigniew Czczot-Gawarek, a o współpracy Towarzystwa Przyjaciół Warszawy z Muzeum Przemysłu Warszawskiego opowiadał doc. dr Andrzej Horodecki. Omówiono także wnioski Oddziałów z przeprowadzonej ankiety⁶⁰⁵.

* * *

Z inicjatywy Warszawskiego Towarzystwa Muzycznego i Polskiego Towarzystwa Historycznego rok 1985 ogłoszono Rokiem Paderewskiego, składając tym samym hołd wielkiemu artyście i Polakowi. Towarzystwo Przyjaciół Warszawy złożyło kwiaty pod pomnikiem muzyka przy ul. Okólnik⁶⁰⁶.

19–20 stycznia: W 40. rocznicę wyzwolenia stolicy, w Warszawskim Ośrodku Kultury przy ul. Elektoralnej odbył się II Przegląd Filmów Nieprofesjonalnych o Warszawie, zorganizowany przez Towarzystwo Przyjaciół Warszawy wspólnie z Federacją Amatorskich Klubów Filmowych oraz Wydziałem Kultury i Sztuki Urzędu m.st. Warszawy, a także Warszawskim Ośrodkiem Kultury i Telewizyjnym Kurierem Warszawskim⁶⁰⁷.

⁶⁰¹ Ibidem.

⁶⁰² ATPW, Teczka – Oddział Wola TPW, *Sprawozdanie z działalności Oddziału Wola TPW za rok 1984*. Załącznik nr 2, s. 1.

⁶⁰³ Ibidem.

⁶⁰⁴ ATPW, Kronika Oddziału Praga Północ TPW, k. 139.

⁶⁰⁵ ATPW, Teczka – Komisja Rozwoju miasta. Zaproszenie, L. dz. 311/84. Andrzej Horodecki był przewodniczącym Komisji Ochrony Zabytków Oddziału Wola TPW.

⁶⁰⁶ *Inauguracja Roku Paderewskiego. Wielkiemu artyście i Polakowi*, „Życie Warszawy” 1985, nr 2, s. 5.

⁶⁰⁷ *II Przegląd Filmów Nieprofesjonalnych o Warszawie*, „Stolica” 1984, nr 28, s. 16.

25 stycznia: Oddział Praga Północ TPW zorganizował w Bibliotece Publicznej przy ul. Skoczylasa prelekcję o Tadeuszu Kotarbińskim, którą wygłosił Stanisław Brzozowski⁶⁰⁸.

31 stycznia: W Klubie „Przy Dobrej”, Oddział Powiśle zorganizował spotkanie ze Stanisławem Dobiaszem, autorem wielu felietonów, artykułów i książek: *Chłopcy z ferajny Godlaka*, *Zostało nas czterech z ferajny*, *Nienawidzę Seneki*. Stanisław Dobiasz podpisywał również swoje książki, a spotkanie poprowadził Bohdan Grzymała-Siedlecki⁶⁰⁹.

20 lutego: W Bibliotece Publicznej przy ul. Skoczylasa miał miejsce uroczysty wieczór *Ocalić od zapomnienia*, zorganizowany przez Oddział Praga Północ TPW z okazji 40. rocznicy „wyzwolenia Warszawy”. Udział w nim wzięli artyści estradowi z „Teosiem Piecykiem” i „Gieniuchną”⁶¹⁰.

28 lutego: Koło Miłośników Bródna zorganizowało w Klubie MPiK przy ul. Kondratowicza wystawę fotograficzną poświęconą cmentarzom na Bródnie. Podczas otwarcia wystawy prelekcję wygłosił Ryszard Szołwiński⁶¹¹.

24 kwietnia: W Społecznym Domu Kultury przy ul. Próchnika została otwarta wystawa „Żoliborz wczoraj – dziś – jutro”, współorganizatorem był Oddział Żoliborz TPW⁶¹².

30 kwietnia: Koło Miłośników Bródna zorganizowało w Dzielnicowym Domu Kultury przy ul. Wysockiego wystawę z okazji 100-lecia cmentarza Bródnowskiego⁶¹³.

10 i 13 maja: Prezes Koła Miłośników Bródna Towarzystwa Przyjaciół Warszawy – Ryszard Szołwiński wcielił się w rolę przewodnika i oprowadzał członków TPW i sympatyków po cmentarzu Bródnowskim⁶¹⁴.

6 sierpnia: Towarzystwo Przyjaciół Pamiętnikarstwa, Wydziałem Kultury Urzędu Miasta, Towarzystwo Przyjaciół Warszawy wraz z redakcją „Życia Warszawy”, „Expressu Wieczornego” i „Stolicy” ogłosiło konkurs pamiętnikarski „Czym dla mnie jest Warszawa”⁶¹⁵.

19 sierpnia: Z okazji 92. rocznicy urodzin Stefana Starzyńskiego na symbolicznej mogile prezydenta na Starych Powązkach złożone zostały wiązanki kwiatów, przy udziale przedstawicieli władz stolicy i Towarzystwa Przyjaciół

⁶⁰⁸ ATPW, Kronika Oddziału Praga Północ TPW, k. 142.

⁶⁰⁹ Spotkanie ze Stanisławem Dobiaszem, „Życie Warszawy” 1985, nr 26, s. 5.

⁶¹⁰ ATPW, Kronika Oddziału Praga Północ TPW, k. 142.

⁶¹¹ Ibidem.

⁶¹² Wystawa „Żoliborz – wczoraj – dziś – jutro”, „Trybuna Ludu” 1985, nr 96, s. 5.

⁶¹³ ATPW, Kronika Oddziału Praga Północ TPW, k. 142.

⁶¹⁴ Ibidem.

⁶¹⁵ H. Wardaszko, *Kronika wydarzeń w Warszawie 1 VII–31 XII 1985*, „Kronika Warszawy” 1986, nr 1–2, s. 274.

Warszawy. Złożono także kwiaty przy pomniku Stefana Starzyńskiego w Ogrodzie Saskim⁶¹⁶.

6 września: Z okazji kolejnej rocznicy powołania Stefana Starzyńskiego na Komisarza Cywilnego przy Dowództwie Obrony Warszawy harcerze i młodzież szkolna recytowali wiersze przy Jego symbolicznym grobie, w imieniu Towarzystwa słowo o prezydencie wygłosił prof. Juliusz W. Gomulicki, wiceprezes ZG TPW. Tradycyjnie wystawiono poczty sztandarowe i warty oraz złożono kwiaty⁶¹⁷.

24 września: Koło Miłośników Bródna TPW pod kierunkiem Ryszarda Szołwińskiego zorganizowało zwiedzanie cmentarza Bródnowskiego⁶¹⁸.

17 października: Koło Miłośników Bródna TPW pod kierunkiem Ryszarda Szołwińskiego zorganizowało kolejne zwiedzanie cmentarza Bródnowskiego⁶¹⁹.

19 października: W sali koncertowej Akademii Muzycznej im. Fryderyka Chopina przy ul. Okólnik odbył się wieczór poświęcony Marii Konopnickiej z okazji 75. rocznicy śmierci poetki, zorganizowany przez Towarzystwo im. Marii Konopnickiej, Towarzystwo Przyjaciół Warszawy i Akademię Muzyczną im. Fryderyka Chopina w Warszawie⁶²⁰.

25 października: Oddział Praga Północ zorganizował w siedzibie Biblioteki Publicznej przy ul. Skoczylasa cykl opowieści o Targówku. Pierwszą prelekcję pt. *Z dziejów Targówka* wygłosił Jan Berger⁶²¹.

18 listopada: Koło Miłośników Bródna TPW zorganizowało prelekcję na temat *Groby zasłużonych obywateli na Cmentarzu Bródnowskim*, która wygłosił Ryszard Szołwiński. Spotkanie miało miejsce w Klubie MPiK przy ul. Kondratowicza⁶²².

20 listopada: W 60. rocznicę śmierci Stefana Żeromskiego, autora *Popiołów* i *Wiernej rzeki*, na grobie pisarza znajdującym się na stołecznym cmentarzu Ewangelicko-Reformowanym delegacje Ministerstwa Kultury i Sztuki, Związku Literatów Polskich, Muzeum Literatury, Spółdzielni Wydawniczej „Czytelnik” i Towarzystwa Przyjaciół Warszawy złożyły wieńce i kwiaty. W uroczystości wzięła udział córka pisarza Monika Żeromska⁶²³.

27 listopada: Oddział Praga Północ zorganizował w siedzibie Biblioteki Publicznej przy ul. Skoczylasa, w ramach z cyklu opowieści o Targówku prelekcję Jana Bergera pt. *Dzieje Targówka do roku 1916*⁶²⁴.

⁶¹⁶ B. Michalec, *Stefan Starzyński...*, op. cit., s. 206.

⁶¹⁷ Ibidem, s. 186.

⁶¹⁸ ATPW, Kronika Oddziału Praga Północ TPW, k. 145.

⁶¹⁹ Ibidem.

⁶²⁰ ATPW, Teczka – Komisja Rozwoju Miasta. Zaproszenie.

⁶²¹ ATPW, Kronika Oddziału Praga Północ TPW, k. 145.

⁶²² Ibidem.

⁶²³ *Kwiaty na grobie Stefana Żeromskiego*, „Życie Warszawy” 1985, nr 271, s. 5.

⁶²⁴ ATPW, Kronika Oddziału Praga Północ TPW, k. 145.

13 grudnia: Zainaugurowano cykl prelekcji o aktualnych problemach rozwoju Warszawy prowadzony przez Komisję Rozwoju Miasta, Estetyki i Ochrony Środowiska Zarządu Głównego TPW. O *Aktualnych studiach nad Planem Warszawy* opowiadał inż. arch. Bogdan Wyporek⁶²⁵.

1986

29 stycznia: Oddział Praga Północ zorganizował prelekcję Jana Bergera, historyka z Oddziału Grochów TPW, na temat *Pragi w XIX wieku*. Spotkanie tradycyjnie miało miejsce w siedzibie Biblioteki Publicznej przy ul. Skoczylasa⁶²⁶.

4 lutego: W 240. rocznicę urodzin Tadeusza Kościuszki pod urną z jego sercem w kaplicy Stanisława Augusta w Zamku Królewskim przedstawiciele Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, Towarzystwa Opieki nad Zabytkami, Towarzystwa Miłośników Maciejowic oraz historycy, badacze epoki kościuszkowskiej złożyli wiązanki kwiatów⁶²⁷.

26 lutego: Oddział Praga Północ zorganizował w siedzibie Biblioteki Publicznej przy ul. Skoczylasa prelekcję Jana Bergera, w ramach wykładów o Pradze, na temat *Praga naszej młodości*⁶²⁸.

3 marca: Oddział Wola TPW zorganizował w WOK przy ul. Elektoralnej, w ramach cyklu „Patroni ulic i placów Warszawy” wieczór słowno-muzyczny poświęcony Hipolitowi Wawelbergowi. Prelekcję wygłosił prof. Ryszard Kołodziejczyk, a w części artystycznej wystąpił Zespół „Harfa”⁶²⁹.

6 marca: W Biurze Planowania Rozwoju Warszawy przy ul. Batorego odbyło się spotkanie Komisji Rozwoju Miasta, Estetyki i Ochrony Środowiska Zarządu Głównego TPW na temat aktualnej sytuacji ekologicznej Warszawy. W spotkaniu wzięli udział dr Ewa Kicińska kierownik Pracowni Zieleni Biura Planowania Rozwoju Warszawy i dr Zdzisław Biernacki z Warszawskiego Przedsiębiorstwa Geodezyjnego⁶³⁰.

13 marca: W ramach cyklu „Spotkania przy świecach”, Oddział Wola zorganizował w MPiK Wola spotkanie z Czesławem Łaszkiem, który opowiadał o *Przyrodzie Warszawy*⁶³¹.

⁶²⁵ Ibidem. L.dz. 287/85.

⁶²⁶ ATPW, Kronika Oddziału Praga Północ TPW, k. 147.

⁶²⁷ H. Wardaszko, *Kalendarz Warszawski 1 I–31 III 1986*, „Kronika Warszawy” 1986, nr 3–4, s. 146.

⁶²⁸ ATPW, Kronika Oddziału Praga Północ TPW, k. 147.

⁶²⁹ ATPW, Teczka – Oddział Wola TPW. Załącznik nr 2 do *Sprawozdania z działalności Oddziału Wola TPW w roku 1986*.

⁶³⁰ ATPW, Teczka – Komisja Rozwoju Miasta. Zaproszenie, L.dz. 45/86. „Życie Warszawy” 1986, nr 66, s. 2.

⁶³¹ ATPW, Teczka – Oddział Wola TPW. Załącznik nr 2 do *Sprawozdania z działalności Oddziału Wola TPW w roku 1986*.

7 kwietnia: Oddział Wola TPW zaprosił do MPiK Wola na odczyt prof. Mariusza Karpowicza o *Zabytkach Warszawy* w ramach cyklu „Spotkania przy świecach”⁶³².

25 kwietnia: W Klubie MPiK przy ul. Kondratowicza, z inicjatywy Koła Miłośników Bródna, wygłoszona została prelekcja pt. *Miejsca pamięci narodowej na Bródnie*⁶³³.

16 maja: W ramach cyklu „Spotkania przy świecach”, Oddział Wola TPW zorganizował w MPiK Wola spotkanie z artystką malarką Bronisławą Wilimowską⁶³⁴.

26 maja: Wolski Oddział zorganizował w Warszawskim Ośrodku Kultury przy ul. Elektoralnej, w ramach cyklu „Patroni ulic i placów Warszawy” wieczór słowno-muzyczny zatytułowany *Syrena – herb Warszawy*. Prelekcję wygłosił dr Krzysztof Kuczyński, a w części artystycznej wystąpił Zespół „Harfa”⁶³⁵.

26 maja: Zarząd Główny, wspólnie z Archiwum Państwowym m.st. Warszawy, zaprosił na sympozjum „Szymanowscy. Trzy pokolenia warszawskie”. Referat *Warszawa w twórczości Wałdawa Szymanowskiego (1821–1886)* wygłosił prof. Juliusz Wiktor Gomulicki, o malarskiej i rzeźbiarskiej twórczości Wałdawa Szymanowskiego (1859–1930) mówiła Maria Kwiatkowska, zaś prof. Karolina Leibler o fizyku Wałdawie Szymanowskim (1895–1965)⁶³⁶.

28 maja: W siedzibie Biblioteki Publicznej przy ul. Skoczylasa można było wysłuchać prelekcji Jana Sieklickiego na temat *Przeszłości i teraźniejszości warszawskiego Arsenalu*. Organizatorem był Oddział Praga Północ TPW⁶³⁷.

9 czerwca: W Warszawskim Ośrodku Kultury, Oddział Powiśle TPW zorganizował *Wieczór w rocznicę śmierci*. Słowo o Janie Lechoniu wygłosił Juliusz Wiktor Gomulicki, który powiedział: „Chcemy uczcić nie tylko znakomitego poetę, ale także żarliwego miłośnika Warszawy, któremu wspomnienie tego miasta było pomocą w ciężkich chwilach emigracji”. Wiersze Lechonia przypomnieli Danuta Nagórna, Ryszard Bacciarelli i Bohdan Zalewski⁶³⁸.

18 czerwca: W Bibliotece Publicznej przy ul. Skoczylasa Oddział Praga Północ TPW, w ramach cyklu wykładów o Pradze, zorganizował prelekcję Jana Bergera pt. *Rozwój Pragi w XX wieku*⁶³⁹.

⁶³² Ibidem.

⁶³³ ATPW, Kronika Oddziału Praga Północ TPW, k. 147.

⁶³⁴ ATPW, Teczka – Oddział Wola TPW. Załącznik nr 2 do *Sprawozdania z działalności Oddziału Wola TPW w roku 1986*.

⁶³⁵ ATPW, Teczka – Oddział Wola TPW. Załącznik nr 2 do *Sprawozdania z działalności Oddziału Wola TPW w roku 1986*.

⁶³⁶ D. Zawierucha, *Notatnik Kulturalny 1 IV–30 VI 1986*, „Kronika Warszawy” 1987, nr 1, s. 226.

⁶³⁷ ATPW, Kronika Oddziału Praga Północ TPW, k. 147.

⁶³⁸ P. Łojewski, *Oklaski dla niemodnego poety*, „Sztandar Młodych” 1986, nr 112, s. 5.

⁶³⁹ ATPW, Kronika Oddziału Praga Północ TPW, k. 150.

20 czerwca: Jubileusz 25-lecia pracy dla Warszawy obchodziła Zofia Wóycicka, zaangażowana w działalność w organizacjach i instytucjach służących stolicy: Spółdzielni Mieszkaniowej, gdzie włączyła się przede wszystkim w pracę z młodzieżą, komitetów osiedlowych i Ligi Kobiet oraz w prace Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. Na walnym zebraniu sprawozdawczym została ponownie wybrana na prezesa Oddziału Powiśle TPW. Funkcję tę sprawowała od początku istnienia Oddziału Powiśle TPW tj. od 1968 roku. Jej szczególnym sukcesem było wskrzeszenie przedwojennego konkursu „Warszawa w kwiatach”⁶⁴⁰.

8 września: W kolejną rocznicę powołania Stefana Starzyńskiego na Komisarza Cywilnego przy Dowództwie Obrony Warszawy na symbolicznej mogile prezydenta w Alei Zasłużonych na Starych Powązkach, Towarzystwo Przyjaciół Warszawy złożyło wieńce i kwiaty⁶⁴¹.

15 września: Wieczór poświęcony Warszawie za czasów prezydenta Stefana Starzyńskiego w Sali Koncertowej Zamku Ostrogskich przy ul. Okólnik zorganizował Oddział Powiśle TPW. Słowo wstępne wygłosił prof. Marian M. Drozdowski. W części artystycznej wystąpili Edwarda Chojnacka i Brygida Szymłowska – fortepian, Zofia Traczyk-Nowicka i Leonard Jakubowski – śpiew, Ryszard Bacciarelli – recytacje. Koncert prowadził Bohdan Zalewski⁶⁴².

24 września: W Klubie „Junona” przy ul. Bazylińskiej prezes Koła Miłośników Bródna TPW Ryszard Szołwiński wygłosił prelekcję na temat *Powstanie Warszawskie na Pradze – nieznanne karty*⁶⁴³.

25 września: Oddział Wola TPW z okazji 155. rocznicy Powstania Listopadowego zorganizował spotkanie na terenie zachowanej, zachodniej strony Reduty Wolskiej, celem omówienia problemów rewaloryzacji tego zabytku. W spotkaniu udział wzięli warsawianie, historycy wojskowi, konserwatorzy zabytków i specjaliści od terenów zielonych⁶⁴⁴.

28 września: Przy współdziałaniu przedstawicieli Fundacji im. Sigmunda Nisenbauma, rekonstruującej cmentarz Żydowski na Bródnie, harcerze ze 167. drużyny ZHP, ZBOWiD i TPW Oddział Bródno, przewieźli znalezione w sierpniu 1986 roku płyty nagrobne na miejsce ich pochodzenia, na cmentarz Żydowski na Bródnie przy ul. św. Wincentego⁶⁴⁵.

22 września: Wolski Oddział zorganizował w Warszawskim Ośrodku Kultury przy ul. Elektoralnej, w ramach cyklu „Patroni ulic i placów Warszawy”

⁶⁴⁰ 25 lat społecznej pracy dla Warszawy, „Stolica” 1986, nr 30, s. 16.

⁶⁴¹ B. Michalec, *Stefan Starzyński...*, op. cit., s. 186.

⁶⁴² W Zamku Ostrogskich. Wieczór o Warszawie, „Życie Warszawy” 1986, nr 215, s. 5.

⁶⁴³ ATPW, Kronika Oddziału Praga Północ TPW, k. 150.

⁶⁴⁴ H. Wardaszko, *Kalendarz Warszawski 1 VII–30 IX 1986*, „Kronika Warszawy” 1987, nr 2, s. 213.

⁶⁴⁵ Ibidem, s. 219.

wieczór słowno-muzyczny poświęcony Antoniemu Kocjanowi. W części artystycznej wystąpił Zespół „Harfa” z piosenkami z okresu okupacji⁶⁴⁶.

13 października: W ramach cyklu „Spotkania przy świecach”, Oddział Wola zorganizował w MPiK Wola spotkanie z Janem Sieklickim, który opowiadał o *Pradziejach miasta*⁶⁴⁷.

27 października: Kolejne spotkanie zorganizowane przez Oddział Powiśle TPW miało miejsce, jak poprzednio, w Warszawskim Ośrodku Kultury, tym razem poświęcone było Julianowi Tuwimowi⁶⁴⁸.

30 października: Oddział Praga Północ zorganizował w Bibliotece Publicznej przy ul. Skoczylasa wieczór poświęcony *Poezji walczącej Warszawy*, który poprowadził red. Jan Praszczalak⁶⁴⁹.

13 listopada: Sięgając tradycją do zawiązanego w 1916 roku Towarzystwa Przyjaciół Woli, Oddział Wola TPW uczcił 20. rocznicę działania po wojnie, organizując okolicznościowe spotkanie⁶⁵⁰.

18 listopada: Oddział Powiśle zorganizował w sali koncertowej Zamku Ostrogskich wieczór *Narodziny niepodległości – 1918 rok*. Na ten temat mówił w swojej prelekcji prof. Marian M. Drozdowski. Rozmyślenia o polskiej historii okraśliła muzyka i poezja. Wiersze oddające nastrój tamtych lat recytowali Maria Homerska i Ryszard Bacciarelli. Gromkie brawa zebrała także prezes Oddziału Powiśle Zofia Wóycicka, która sztuki teatralnej uczyła się swego czasu pod opieką samego Aleksandra Węgierki. Muzyka Fryderyka Chopina rozbrzmiewała za sprawą Barbary Ropelewskiej, a Zofia Traczyk-Nowicka i Feliks Gałeczki śpiewali pieśni patriotyczne i piosenki żołnierskie z lat odzyskiwania przez Polskę Niepodległości⁶⁵¹.

20 listopada: Oddział Wola zorganizował w MPiK Wola, w ramach cyklu „Spotkania przy świecach” prelekcję, którą wygłosił Ignacy Gogolewski, dyrektor Teatru Rozmaitości⁶⁵².

24 listopada: Oddział Wola TPW zorganizował w Warszawskim Ośrodku Kultury przy ul. Elektoralnej, w ramach cyklu „Patroni ulic i placów Warszawy” wieczór poświęcony Stanisławowi Staszicowi. Prelekcję wygłosił prof.

⁶⁴⁶ ATPW, Teczka – Oddział Wola TPW. Załącznik nr 2 do *Sprawozdania z działalności Oddziału Wola TPW w roku 1986*.

⁶⁴⁷ Ibidem.

⁶⁴⁸ H. Wardaszko, *Kalendarz Warszawski 1 X–31 XII 1986*, „Kronika Warszawy” 1987, nr 3–4, s. 228–259.

⁶⁴⁹ ATPW, Kronika Oddziału Praga Północ TPW, s. 152.

⁶⁵⁰ H. Wardaszko, *Kalendarz warszawski 1 X–31 XII 1986*, op. cit., s. 228–259.

⁶⁵¹ *Bezimienni – Niepodległej*, „Sztandar Młodych” 1986, nr 267, s. 5.

⁶⁵² ATPW, Teczka – Oddział Wola TPW. Załącznik nr 2 do *Sprawozdania z działalności Oddziału Wola TPW w roku 1986*.

Zdzisław Libera, a w części artystycznej wystąpiła z koncertem pianistycznym Edwarda Chojnacka⁶⁵³.

26 listopada: Komisja Rozwoju Miasta, Estetyki i Ochrony Środowiska Zarządu Głównego TPW w siedzibie Biura Planowania Rozwoju Miasta zorganizowała spotkanie z inż. Wojciechem Wojtasikiem z BPRW, który przedstawiał problemy komunikacyjne Warszawy⁶⁵⁴.

8 grudnia: W ramach cyklu „Spotkania przy świecach”, Oddział Wola zorganizował w MPiK Wola spotkanie z inż. Stanisławem Jankowskim, który wygłosił prelekcję *Moja Trasa W-Z*⁶⁵⁵.

1987

6 stycznia: W Biurze Planowania Rozwoju Warszawy przy ul. Batorego, odbyło się spotkanie Komisji Rozwoju Miasta, Estetyki i Ochrony Środowiska Zarządu Głównego TPW na temat projektu ogólnych planów dzielnic Warszawy, w spotkaniu brał udział inż. Stanisław Furman i inż. arch. Marcin Świetlik⁶⁵⁶.

20 stycznia: Przy Towarzystwie Przyjaciół Warszawy powstał Klub Kolekcjonerów Varsaviana. Współudział w powstaniu Klubu miał Społeczny Dom Kultury WSM i Warszawski Klub Kolekcjonerów⁶⁵⁷.

* * *

Oddział Wola TPW zorganizował w Klubie MPiK Wola spotkanie z aktorką Hanką Bielicką⁶⁵⁸.

23 stycznia: Z okazji „wyzwolenia Warszawy”, Oddział Wola zorganizował wieczór słowno-muzyczny. Prelekcję wygłosił prof. Kazimierz Sobczak, w części artystycznej wystąpiła Regina Pisarek⁶⁵⁹.

26 stycznia: W Klubie MPiK, Oddział Wola zorganizował imprezę *Kwiaty dla Oświęcimia i Hiroszimy – z podróży Edwarda Paji*⁶⁶⁰.

6 lutego: Z inicjatywy Komisji Rozwoju Miasta, Estetyki i Ochrony Środowiska Zarządu Głównego TPW odbyła się w Biurze Planowania Rozwoju Miasta

⁶⁵³ ATPW, Teczka – Oddział Wola TPW. Załącznik nr 2 do *Sprawozdania z działalności Oddziału Wola TPW w roku 1986*.

⁶⁵⁴ ATPW, Teczka – Komisja Rozwoju Miasta. Zaproszenie, L.dz. 290/86.

⁶⁵⁵ ATPW, Teczka – Oddział Wola TPW. Załącznik nr 2 do *Sprawozdania z działalności Oddziału Wola TPW w roku 1986*.

⁶⁵⁶ ATPW, Teczka – Komisja Rozwoju Miasta. Lista obecności.

⁶⁵⁷ H. Wardaszko, *Kalendarz Warszawski 1 I–31 III 1987*, „Kronika Warszawy” 1988, nr 1, s. 236.

⁶⁵⁸ ATPW, Teczka – Oddział Wola TPW, *Sprawozdanie z działalności Oddziału Wola TPW za rok 1987*, Załącznik nr 2, s. 1.

⁶⁵⁹ Ibidem.

⁶⁶⁰ Ibidem.

prelekcja inż. Stanisława Furmana i inż. arch. Marcina Świetlika na temat *Projektów ogólnych planów dzielnic Warszawy*⁶⁶¹.

17 lutego: Z okazji dwóch rocznic – 230. urodzin i 145. śmierci – związanych z osobą Wojciecha Żywnego, nauczyciela Fryderyka Chopina, Oddział Mokotów zorganizował w Królikarni wieczór słowno-muzyczny *Wojciech Żywny i jego uczeń Fryderyk Chopin*⁶⁶².

23 lutego: W sali koncertowej Zamku Ostrogskich odbył się, zorganizowany przez Oddział Powiśle, wieczór poświęcony Cyprianowi Kamilowi Norwidowi. Prelekcję na temat poety wygłosił prof. Juliusz W. Gomulicki⁶⁶³.

26 lutego: W lokalu Klubu „Przy Dobrej”, Oddział Powiśle zorganizował spotkanie z inż. arch. Stanisławem Jankowskim, który podzielił się z obecnymi swoimi wspomnieniami podczas wygłaszanej prelekcji *Moja Trasa W-Z*⁶⁶⁴.

18 marca: W ramach cyklu „Spotkanie przy świecach”, Oddział Wola zorganizował w WOK przy ul. Elektoralnej spotkanie z dr. Władysławem Kozaczukiem, autorem książki *W kręgu Enigmy*⁶⁶⁵.

23 marca: W ramach cyklu „Spotkanie przy świecach”, Oddział Wola TPW zaprosił do MPiK Wola na spotkanie z aktorem Igorem Śmiałowskim z okazji Dnia Teatru⁶⁶⁶.

7 kwietnia: Rozstrzygnięty został konkurs na pamiątnik „Czym jest dla mnie Warszawa”, zorganizowany przez Towarzystwo Przyjaciół Warszawy, Wydział Kultury Urzędu Miasta i tygodnik „Stolica”. Dwie równorzędne nagrody pierwsze otrzymali: Artur Nadolski i Łukasz Wojciechowski, drugą Antoni Nowakowski, a trzecią Aleksander Hipsz⁶⁶⁷. Na łamach „Stolicy” drukowane były nagrodzone prace m.in. felieton autorstwa Artura Nadolskiego *Dziki Zachód*, wraz z zamieszczonym fotoreportażem ukazującym opisywane miejsca w Warszawie⁶⁶⁸.

13 kwietnia: Oddział Praga Północ wraz z Warszawskim Ośrodkiem Kultury zorganizował uroczystość i wesołą imprezę artystyczną poświęconą pamięci Stefana Wiecheckiego-Wiecha pt. *Teoś Piecyk zaprasza*. Słowo wstępne wygłosił pisarz Lesław Bartelski, w spotkaniu, które odbyło się w sali widowiskowej

⁶⁶¹ ATPWOSM, Teczka nr 5 – Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy w roku 1987, s. 2.

⁶⁶² *Poezja i muzyka w Królikarni*, „Życie Warszawy” 1987, nr 40, s. 5.

⁶⁶³ *Jak budowaliśmy Trasę W-Z wspomina inż. arch. Stanisław Jankowski*, „Express Wieczorny” 1987, nr 39, s. 5.

⁶⁶⁴ Ibidem.

⁶⁶⁵ ATPW, Teczka – Oddział Wola TPW, *Sprawozdanie z działalności Oddziału Wola TPW za rok 1987*, Załącznik nr 2, s. 1.

⁶⁶⁶ Ibidem.

⁶⁶⁷ H. Wardaszko, *Kalendarz Warszawski 1 IV–30 IX 1987*, „Kronika Warszawy” 1988, nr 2, s. 257.

⁶⁶⁸ A. Nadolski, *Chłopak z „Dzkiego Zachodu”*, „Stolica” 1987, nr 21, s. 11.

Warszawskiego Ośrodka Kultury przy ul. Elektorальной, wzięli udział znani artyści scen warszawskich⁶⁶⁹.

24 kwietnia: W ramach cyklu „Patroni ulic i placów Warszawy”, Oddział Wola zorganizował wieczór słowno-muzyczny poświęcony gen. prof. Bolesławowi Szareckiemu. Prelekcję wygłosił Zbigniew Jeżewski, a w koncercie wystąpił Zespół „Dan-Toni”⁶⁷⁰.

14 maja: Z okazji 100. rocznicy wydania *Lalki* Bolesława Prusa, Oddział Wola zorganizował w Klubie MPiK wieczór poświęcony pisarzowi. Wybrane fragmenty powieści czytał Wojciech Siemion⁶⁷¹.

15 maja: W Galerii Twórczości Dzieci i Młodzieży przy ul. Świętojańskiej 5, odbyła się wystawa pokonkursowa „Warszawa w oczach młodych”, rozdano także nagrody laureatom. Konkurs fotograficzny zorganizował, z okazji swojego 35-lecia, Młodzieżowy Dom Kultury im. Władysława Broniewskiego wraz z Towarzystwem Przyjaciół Warszawy⁶⁷².

26 maja: W sali kolumnowej Urzędu Miasta odbyła się uroczystość rozdania nagród zwycięzcom konkursu pamiątkarskiego „Czym jest dla mnie Warszawa”. Wraz z wiceprezydentem Warszawy Michałem Szymborskim nagrody Zarządu Głównego TPW wręczali Józef Kazimierski wiceprezes i Aleksandra Więcek sekretarz, natomiast nagrody „Stolicy” redaktor naczelny tygodnika Leszek Wyszczak⁶⁷³.

28 maja: Oddział Wola TPW zaprosił do Klubu MPiK na projekcję filmu *Walki II Korpusu Polskiego we Włoszech*. Prelekcję po filmie wygłosił Zenon Gościński⁶⁷⁴.

30 czerwca: Koło Miłośników Bródna zorganizowało spotkanie w Klubie „Junona” przy ul. Bazyliańskiej. W programie prezentowano przeźrocza o tematyce bródnowskiej⁶⁷⁵.

1 sierpnia: Na cmentarzu Wilanowskim odbyła się uroczystość poświęcona 43. rocznicy wybuchu Powstania Warszawskiego. Członkowie Oddziału Sadyba-Wilanów złożyli kwiaty na grobach poległych⁶⁷⁶.

⁶⁶⁹ ATPW, Kronika Oddziału Praga Północ TPW, k. 155.

⁶⁷⁰ ATPW, Teczka – Oddział Wola TPW, *Sprawozdanie z działalności Oddziału Wola TPW za rok 1987*, Załącznik nr 2, s. 1.

⁶⁷¹ Ibidem.

⁶⁷² *Warszawa w obiektywie młodych fotoamatorów*, „Express Wieczorny” 1987, nr 39, s. 5.

⁶⁷³ ATPWOSM, Teczka nr 5 – Sprawozdania Zarządu Głównego TPW 1967–1993. *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy w roku 1987*, s. 3.

⁶⁷⁴ ATPW, Teczka – Oddział Wola TPW, *Sprawozdanie z działalności Oddziału Wola TPW za rok 1987*, Załącznik nr 2, s. 1.

⁶⁷⁵ ATPW, Kronika Oddziału Praga Północ TPW, k. 156.

⁶⁷⁶ ATPW, Teczka – Oddział Sadyba-Wilanów. Protokół nr 5/87 z zebrania Towarzystwa Przyjaciół Warszawy Oddział Sadyba-Wilanów w dniu 23 września 1987 r..

8 września: Podczas tradycyjnego spotkania przy symbolicznym grobie prezydenta Stefana Starzyńskiego, w imieniu Towarzystwa głos zabrał dr Józef Kazimierski, wiceprezes Zarządu Głównego, były też wystąpienia młodzieży szkolnej i harcerskiej z Warszawy i Łodzi oraz przedstawiciela pułku „Dzieci Warszawy”. Złożono także kwiaty na grobie Juliana Kulskiego⁶⁷⁷.

14 września: W ramach cyklu „Patroni ulic i placów Warszawy”, Oddział Wola TPW zorganizował wieczór słowno-muzyczny poświęcony poecie Edwardowi Szymańskiemu. Prelekcję wygłosił prof. Waław Matuszewski. W części artystycznej Waław Szklarski recytował poezję Szymańskiego⁶⁷⁸.

16 września: Przed kinem „Sawa” na ul. Zwycięzców, z inicjatywy Oddziału Saska Kępa odsłonięto popiersie Stefana Żeromskiego dłuta Stanisława Sikory⁶⁷⁹.

28 września: W ramach cyklu „Patroni ulic i placów Warszawy”, Oddział Wola TPW zorganizował wieczór poświęcony mjr. Henrykowi Dobrzańskiemu. Prelekcję wygłosił autor książki *Hubal* Cezary Kapiński. W koncercie *Szumiały polskie wrzosy* wystąpili Waław Szklarski, Cezary Kapiński, Tadeusz Woźniakowski, na fortepianie grała Teresa Samplowska⁶⁸⁰.

29 września: Z okazji Warszawskiego Września odbył się koncert w Białej Sali Pałacu Wilanowskiego, który zorganizował Oddział Sadyba-Wilanów TPW. Po raz pierwszy w Pałacu wystąpiła madame Bogna Sokorska⁶⁸¹.

2 listopada: W stulecie śmierci Marii Bohuszewiczówny polskiej nauczycielki, działaczki ruchu robotniczego, członkini I Proletariatu, członkowie Towarzystwa Przyjaciół Warszawy złożyli kwiaty na jej symbolicznym grobie na cmentarzu Powązkowskim. W uroczystości brali także przedstawiciele Archiwum m.st. Warszawy. Matka Bohuszewiczówny, Henryka z Mioduszewskich była wnuczką siostry Tadeusza Kościuszki⁶⁸².

12 listopada: Koło Miłośników Bródna zorganizowało spotkanie w Klubie „Junona” przy ul. Bazylińskiej, prelekcję pt. *Dzieje cmentarzy bródnowskich* wygłosił Ryszard Szołwiński⁶⁸³.

16 listopada: W ramach cyklu „Patroni ulic i placów Warszawy” Oddział Powiśle TPW zorganizował wieczór poświęcony rocznicy odzyskania niepodległości w 1918 roku. Prelekcję wygłosił prof. Tadeusz Jędruszczak, a w części

⁶⁷⁷ B. Michalec, *Stefan Starzyński...*, op. cit., s. 186.

⁶⁷⁸ ATPW, Teczka – Oddział Wola TPW, *Sprawozdanie z działalności Oddziału Wola TPW za rok 1987*, Załącznik nr 2, s. 1.

⁶⁷⁹ *Stefan Żeromski na Saskiej Kępie*, op. cit., s. 5.

⁶⁸⁰ ATPW, Teczka – Oddział Wola TPW, *Sprawozdanie z działalności Oddziału Wola TPW za rok 1987*, Załącznik nr 2, s. 1.

⁶⁸¹ ATPW, Teczka – Oddział Sadyba-Wilanów. Protokół nr 6/87 z zebrania Towarzystwa Przyjaciół Warszawy Oddział Sadyba-Wilanów w dniu 21 października 1987 r.

⁶⁸² *Pamięci Marii Bohuszewiczówny*, „*Życie Warszawy*” 1987, nr 257, s. 2.

⁶⁸³ ATPW, Kronika Oddziału Praga Północ TPW, k. 157.

artystycznej wystąpili artyści scen warszawskich. Impreza odbyła się w sali widowiskowej Warszawskiego Ośrodka Kultury przy ul. Elektorальной⁶⁸⁴.

29 listopada: W 157. rocznicę wybuchu Powstania Listopadowego odbył się marsz szlakiem Podchorążych *Od Łazienek do Arsenalu*, współorganizowany przez Zarząd Główny Towarzystwa Przyjaciół Warszawy i Towarzystwo Miłośników Historii⁶⁸⁵. Uczestnicy marszu złożyli kwiaty przy pomniku Piotra Wysockiego i na płycie „Czwartaków”. Prelegentami, a zarazem przewodnikami byli dr Marek Kwiatkowski i dr Wiesław Majewski⁶⁸⁶.

17 grudnia: W Bibliotece Publicznej przy ul. Skoczylasa, Oddział Praga Północ zorganizował spotkanie w ramach cyklu o historii Pragi, podczas którego można było wysłuchać wykładu Jana Bergera pt. *Fortyfikacje Pragi*⁶⁸⁷.

1988

21 stycznia: W siedzibie Biblioteki Publicznej przy ul. Skoczylasa, Oddział Praga Północ zorganizował imprezę artystyczną poświęconą rocznicy „wyzwolenia Warszawy” i uczczenia pamięci Stefana Wiecheckiego-Wiecha. Spotkanie prowadził Antoni Ostrowski⁶⁸⁸.

25 stycznia: W Sali Koncertowej Zamku Królewskiego w Warszawie odbyło się uroczyste spotkanie z okazji 20. rocznicy powstania Oddziału Centrum TPW. W części artystycznej udział wzięli członkowie Oddziału – artyści scen warszawskich⁶⁸⁹.

28 stycznia: W siedzibie Biblioteki Publicznej przy ul. Skoczylasa, Oddział Praga Północ TPW zorganizował spotkanie z Jadwigą Gronostajską, która podzieliła się wspomnieniami na temat harcerstwa żeńskiego w Warszawie w okresie przedwojennym i powojennym do chwili obecnej⁶⁹⁰.

25 lutego: W Bibliotece Publicznej przy ul. Skoczylasa odbyło się spotkanie z poezją, zorganizowane przez Oddział Praga Północ. Jan Praszczalek, redaktor tygodnika „Jestem”, recytował wiersze o Warszawie z tomu *Cztery wieki poezji o Warszawie* Wiktora Gomulickiego i innych poetów⁶⁹¹.

1 marca: W Klubie Seniora na Sadybie Bożenna Szczepańczyk, członek Oddziału Sadyba-Wilanów TPW wygłosiła prelekcję na temat *Moja pierwsza*

⁶⁸⁴ *Wieczór wspomnień przyjaciół Warszawy*, „Express Wieczorny” 1987, nr 221, s. 5.

⁶⁸⁵ ATPW, Teczka – Oddział Sadyba-Wilanów. Protokół nr 8/87 z zebrania Towarzystwa Przyjaciół Warszawy Oddział Sadyba-Wilanów w dniu 16 grudnia 1987 r.

⁶⁸⁶ ATPWOSM, Teczka nr 5 – Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy w roku 1987, s. 5.

⁶⁸⁷ ATPW, Kronika Oddziału Praga Północ TPW, k. 157.

⁶⁸⁸ ATPW, Kronika Oddziału Praga Północ TPW, k. 158.

⁶⁸⁹ ATPW, Teczka – Oddział Centrum TPW. Zaproszenie.

⁶⁹⁰ ATPW, Kronika Oddziału Praga Północ TPW, k. 159.

⁶⁹¹ Ibidem, k. 161.

Dzielnica Warszawy w latach 1870–1970, uzupełniając opowieść fotografiami dokumentalnymi⁶⁹².

10 marca: W lokalu Biblioteki Publicznej przy ul. Skoczylasa, Oddział Praga Północ z okazji Dnia Kobiet zorganizował spotkanie, podczas którego Jan Sieklicki wygłosił prelekcję *Sławne warszawianki*, a Ryszard Szołwiński przed wysłuchaniem nagrań arii operetkowych opowiadał o ciekawostkach ze świata operetki⁶⁹³.

22 marca: Koło Miłośników Bródna w Klubie MPiK przy ul. Kondratowicza, zorganizowało wystawę „Gród i osada na Bródnie Starym X–XI wiek – wykopaliska”⁶⁹⁴.

19 kwietnia: Z okazji Miesiąca Pamięci Narodowej w pałacyku przy ul. Srebrnej odbyło się spotkanie, zorganizowane przez Oddział Wola TPW oraz Muzeum Woli, z Krystyną Kołodziejską, która wspominała okres okupacji niemieckiej⁶⁹⁵.

21 kwietnia: Oddział Praga Północ zorganizował kolejne spotkanie z poezją. W siedzibie Biblioteki Publicznej przy ul. Skoczylasa Jan Praszczalek czytał wiersze poetów warszawskich z XIX wieku⁶⁹⁶.

1 sierpnia: Podczas uroczystości zorganizowanych z okazji 44. rocznicy Powstania Warszawskiego, członkowie Oddziału Sadyba-Wilanów wzięli udział w apelu poległych i składali kwiaty na grobach powstańców pochowanych na cmentarzu Wilanowskim⁶⁹⁷.

27 września: Oddział Sadyba-Wilanów TPW, wspólnie z dyrekcją Elektrociepłowni Siekierki, zorganizował w Pałacu Wilanowskim wieczór słowno-muzyczny z okazji Warszawskiego Września, w którym wystąpili Barbara Knap – śpiew, Wojciech Siemion, Igor Śmiałowski, Jan Laska – fortepian, Danuta Czarna – recytacje i prowadzenie. Przed koncertem grupa 50 pracowników Elektrociepłowni Siekierki zwiedzała Pałac w Wilanowie⁶⁹⁸.

27 października: Prezes Koła Miłośników Bródna TPW Ryszard Szołwiński zorganizował i poprowadził spacer połączony ze zwiedzaniem grobów wybitnych Polaków pochowanych na cmentarzu Bródnowskim⁶⁹⁹.

⁶⁹² ATPW, Teczka – Oddział Sadyba-Wilanów. Protokół nr 2/88 z zebrania Towarzystwa Przyjaciół Warszawy Oddział Sadyba-Wilanów w dniu 27 kwietnia 1988 r.

⁶⁹³ ATPW, Kronika Oddziału Praga Północ TPW, k. 162.

⁶⁹⁴ Ibidem.

⁶⁹⁵ ATPW, Teczka – Oddział Wola TPW. Zaproszenie.

⁶⁹⁶ ATPW, Kronika Oddziału Praga Północ TPW, k. 163.

⁶⁹⁷ ATPW, Teczka – Oddział Sadyba-Wilanów. Protokół nr 5/88 z zebrania Towarzystwa Przyjaciół Warszawy Oddział Sadyba-Wilanów w dniu 21 września 1988 r.

⁶⁹⁸ ATPW, Teczka – Oddział Sadyba-Wilanów. Protokół nr 6/88 z zebrania Towarzystwa Przyjaciół Warszawy Oddział Sadyba-Wilanów w dniu 19 października 1988 r.

⁶⁹⁹ ATPW, Kronika Oddziału Praga Północ TPW, k. 171.

9 listopada: Prezes Towarzystwa Przyjaciół Warszawy prof. Stanisław Lorentz brał udział w Uroczystej Sesji Rady Narodowej m.st. Warszawy z okazji 70. rocznicy odzyskania niepodległości, która odbyła się w Sali Balowej Zamku Królewskiego w Warszawie⁷⁰⁰.

10 listopada: Oddział Praga Północ zaprosił do sali Biblioteki Publicznej przy ul. Skoczylasa na odczyt Jana Praszczaka na temat *Poezji w okresie Odzyskania Niepodległości przez Polskę*⁷⁰¹.

17 listopada: Wydział Kultury i Sztuki Urzędu Dzielnicy Warszawa Praga Północ, Biblioteka Publiczna m.st. Warszawy Dzielnicy Warszawa Praga Północ oraz Towarzystwo Przyjaciół Warszawy Oddział Praga Północ zorganizowały spotkanie z Jerzym Kasprzyckim pt. *Warszawa w Roku Odzyskania Niepodległości*⁷⁰².

* * *

Wolski Oddział TPW z okazji 70. rocznicy odzyskania przez Polskę Niepodległości zaprosił do Muzeum Woli na odczyt doc. dr. hab. Piotra Staweckiego. W części artystycznej wystąpił z piosenkami ułańskimi i legionów Stanisław Kliczkowski⁷⁰³.

23 listopada: Z okazji 70. rocznicy odzyskania przez Polskę Niepodległości Oddział Sadyba-Wilanów zorganizował w Młodzieżowym Domu Kultury przy ul. Puławskiej uroczysty koncert w wykonaniu Chóru „Gancio Polonica” pod dyrekcją Andrzeja Borzyma. W trakcie uroczystości wiązanek kwiatów na grobach poległych złożyła młodzież harcerska z Wilanowa⁷⁰⁴.

* * *

Z okazji 70. rocznicy odzyskania Niepodległości na spotkanie z prof. Marianem Markiem Drozdowskim poświęcone tej tematyce zaprosił Wydział Kultury i Sztuki Urzędu Dzielnicy Warszawa Praga Północ oraz Biblioteka Publiczna m.st. Warszawy Dzielnicy Warszawa Praga Północ, a także Towarzystwo Przyjaciół Warszawy Oddział Praga Północ⁷⁰⁵.

29 listopada: W ramach cyklu „Patroni ulic i placów Warszawy”, Oddział Wola TPW zorganizował w Muzeum Woli wieczór poświęcony Władysławowi Matlakowskiemu. Prelekcję o zasłużonym lekarzu, etnografie, badaczowi Podhala wygłosił doc. dr hab. Janusz Kapuścik, dyrektor Głównej Biblioteki Medycznej⁷⁰⁶.

⁷⁰⁰ „Biuletyn Informacyjny Rady Narodowej Miasta Stołecznego Warszawy” 1989, nr 1 (32), s. 7.

⁷⁰¹ ATPW, Kronika Oddziału Praga Północ TPW, k. 172.

⁷⁰² Ibidem.

⁷⁰³ ATPW, Teczka – Oddział Wola TPW, Protokół nr 8/88/178 Zarządu Oddziału Wola TPW.

⁷⁰⁴ ATPW, Teczka – Oddział Sadyba-Wilanów. Protokół nr 7/88 z zebrania Towarzystwa Przyjaciół Warszawy Oddział Sadyba-Wilanów w dniu 30 listopada 1988 r.

⁷⁰⁵ ATPW, Kronika Oddziału Praga Północ TPW, k. 173.

⁷⁰⁶ ATPW, Teczka – Oddział Wola TPW, Protokół nr 8/88/178 Zarządu Oddziału Wola TPW.

12 grudnia: Oddział Praga Północ wraz Warszawskim Ośrodkiem Kultury zorganizował imprezę artystyczną pt. *Teoś Piecyk zaprasza na wieczór melodii i piosenek przedmieść dawnej Warszawy*. W programie wystąpił zespół Syrbacy, Teoś Piecyk – Antoni Ostrowski. Spotkanie miało miejsce w sali widowiskowej WOK, przy ul. Elektorальной⁷⁰⁷.

* * *

Oddział Centrum TPW, wspólnie z Towarzystwem Polsko-Australijskim zorganizował w Klubie MPiK przy Nowym Świecie wieczór z programem audiowizualnym z okazji 200-lecia Australii. Program obejmował opowieść o wędrówce przez Australię południową, zbadaną przez naszego rodaka Pawła Strzeleckiego, podróżnika i badacza tego kontynentu, wychodząc po Powstaniu Listopadowym. Autorem zdjęć, komentarza, podkładu muzycznego, a zarazem reżyserem całości i operatorem był Józef Szczepański, mieszkający na stałe w Australii⁷⁰⁸.

1989

16 maja: Przed Walnym Zebraniem Członków Oddziału Sadyba-Wilanów TPW w Białej Sali Pałacu Wilanowskiego odbył się wieczór poetycko-muzyczny *Melodia, która powraca*, w wykonaniu Anny Nehrebeckiej i Jacka Weissa⁷⁰⁹.

1 sierpnia: Członkowie Oddziału Sadyba-Wilanów TPW tradycyjnie złożyli kwiaty pod pomnikiem powstańców na cmentarzu Wilanowskim podczas uroczystości zorganizowanych z okazji 45. rocznicy Powstania Warszawskiego⁷¹⁰.

8 września: W uroczystości przy symbolicznym grobie prezydenta Stefana Starzyńskiego uczestniczył przybyły do Polski z Nowej Zelandii po 40 latach bratanek prezydenta Krzysztof Starzyński oraz jego matka Halina Starzyńska. Okolicznościowe przemówienie, w imieniu Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, wygłosił prof. Juliusz W. Gomulicki. Jak co roku na apel pamięci przybyły delegacje szkół noszących imię prezydenta: Szkoły Podstawowej nr 143 i 46 oraz Zespołu Szkół Mechanicznych nr 4 z Warszawy i Szkoły Podstawowej nr 80 z Łodzi⁷¹¹.

12 września: W 50. rocznicę napaści hitlerowskiej na Polskę w sali koncertowej Muzeum Woli przy ul. Srebrnej 12 odbył się odczyt płk. dr. Marka Tarczyńskiego na temat *Przebiegu wojny w 1939 roku na zachodzie i wschodzie w świetle nowych dokumentów*, zorganizowany przez Oddział Wola TPW wraz

⁷⁰⁷ ATPW, Kronika Oddziału Praga Północ TPW, k. 174.

⁷⁰⁸ *Australia bliżej Warszawy*, „Stolica” 1988, nr 48, s. 16.

⁷⁰⁹ ATPW, Teczka – Oddział Sadyba-Wilanów. Zaproszenie.

⁷¹⁰ ATPW, Teczka – Oddział Sadyba-Wilanów. Protokół nr 6/89 z zebrania Towarzystwa Przyjaciół Warszawy Oddział Sadyba-Wilanów w dniu 6 września 1989 r.

⁷¹¹ B. Michalec, *Stefan Starzyński...*, op. cit., s. 186.

z Wydziałem Kultury i Sztuki Urzędu Dzielnicy Warszawa Wola oraz Muzeum Woli⁷¹².

21 września: Odbyła się uroczystość nadania Szkole Podstawowej nr 300 na Osiedlu Ursynów-Natolin-Wolica imienia „Tajnego Nauczania”. Członkowie Oddziału Sadyba-Wilanów byli współorganizatorami uroczystości i eksponowanej przy okazji wystawy, ilustrującej poświęcenie wielu nauczycieli, którzy stracili życie dla kontynuacji swego powołania⁷¹³.

28 września: W sali koncertowej Muzeum Woli przy ul. Srebrnej 12 miał miejsce odczyt dr. Mieczysława Ciepielewicza na temat *Obrony Warszawy w 50. rocznicę Września*, zorganizowany przez Oddział Wola wraz z Wydziałem Kultury i Sztuki Urzędu Dzielnicy Warszawa Wola oraz Muzeum Woli⁷¹⁴.

15 listopada: W Klubie Nauczyciela na Mokotowie odbyła się uroczystość z okazji 50-lecia „Tajnego nauczania”. Jan Kazimierzak z Oddziału Sadyba-Wilanów TPW wygłosił referat przedstawiający historię tajnej oświaty na Mokotowie w czasie II wojny światowej, zaś Stanisława Wenerska wystąpiła w imieniu uczniów i wychowanków tajnego nauczania, dzieląc się z zebranymi swymi wspomnieniami i refleksjami na temat tajnych kompletów prowadzonych podczas okupacji na terenie Wilanowa. Podczas spotkania wręczono Tomaszowi Hardejewskiemu, działaczowi oświaty medal pamiątkowy Za Szczególne Zasługi dla Rozwoju Oświaty w Stołecznym Województwie Warszawskim⁷¹⁵.

27 listopada: W sali widowiskowej WOK, Oddział Stare Miasto TPW zorganizował spotkanie poświęcone *Bitwie Warszawskiej 15 sierpnia 1920 roku. Marszałek Józef Piłsudski, gen. Władysław Sikorski, książę Ignacy Skorupka*. Prelekcję wygłosił Mieczysław Wrzosek. Koncert z udziałem artystów scen warszawskich poprowadził Eugeniusz Bojarski⁷¹⁶.

1991

15 marca: Zmarł prof. Stanisław Lorentz, historyk sztuki, muzeolog, współzałożyciel i prezes Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. To był bardzo trudny moment w działalności TPW. Profesor urodził się 28 kwietnia 1899 roku w Radomiu. Egzamin maturalny zdał w Gimnazjum Wojciecha Górskiego w Warszawie, po czym rozpoczął studia na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Warszawskiego u Zygmunta Batowskiego. Ukończył studia z zakresu historii

⁷¹² ATPW, Teczka – Oddział Wola TPW. Zaproszenie.

⁷¹³ ATPW, Teczka – Oddział Sadyba-Wilanów. Protokół nr 8/89 z zebrania Towarzystwa Przyjaciół Warszawy Oddział Sadyba-Wilanów w dniu 15 listopada 1989 r.

⁷¹⁴ ATPW, Teczka – Oddział Wola TPW. Zaproszenie.

⁷¹⁵ Ibidem.

⁷¹⁶ ATPWOSM, Teczka – Materiały do wystawy na 35-lecie i 40-lecie Oddziału Stare Miasto TPW. Zaproszenie.

sztuki. W 1924 obronił doktorat na temat twórczości Efraima Szregera. W latach 1929–1935 był konserwatorem zabytków i kierownikiem Oddziału Sztuki województwa wileńskiego i nowogródzkiego, wykładowcą na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie. W latach 1935–1982 był dyrektorem Muzeum Narodowego w Warszawie, od 1989 honorowym dyrektorem. Zasłużony w akcji ratowania dóbr kultury we wrześniu 1939 roku i podczas okupacji niemieckiej. Po wojnie działacz na polu muzealnictwa i odbudowy zabytków warszawskich, przede wszystkim Zamku Królewskiego w Warszawie. W latach 1945–1951 był dyrektorem Naczelnej Dyrekcji Muzeów i Ochrony Zabytków, od 1947 prof. UW, a od 1949 członek Polskiej Akademii Umiejętności, od 1952 członek PAN. W latach 1961–1969 był posłem na Sejm RP z ramienia Stronnictwa Demokratycznego, prezesem Polskiego Komitetu Narodowego Międzynarodowej Rady Muzeów (ICOM) i Międzynarodowej Rady Zabytków i Miejsc Zabytkowych (ICOMOS), ekspertem UNESCO ds. ochrony zabytków. W latach 1971–1982 był wiceprzewodniczącym Obywatelskiego Komitetu Odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie. Organizator wielu wystaw, autor licznych prac naukowych i opracowań popularnonaukowych, konsultant naukowy serii PWN Zabytki Warszawy. Laureat wielu nagród, w tym Nagrody m.st. Warszawy, wyróżniony tytułem *Homo Varsoviensis*. Został pochowany na cmentarzu Ewangelicko-Augsburskim w Warszawie⁷¹⁷.

10 października: W Muzeum Woli, Oddział Stare Miasto TPW zorganizował sesję popularnonaukową poświęconą dziejom *Warszawskich średnich szkół ogólnokształcących w latach 1918–1939*⁷¹⁸.

⁷¹⁷ *Encyklopedia Warszawy*, red. B. Petrozolin-Skowrońska, op. cit., s. 438–439; H. Krzyżanowska, L. Krzyżanowski, *Lorentz Stanisław*, [w:] *Polski słownik biograficzny konserwatorów zabytków*, red. H. Kondziela, H. Krzyżanowska, M. Arsztyński, z. 2, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2006.

⁷¹⁸ ATPWOSM, Teczka – Materiały do wystawy na 35-lecie i 40-lecia Oddziału Stare Miasto TPW. Zaproszenie.

Zakończenie

Przez ponad 60 lat Towarzystwo Przyjaciół Warszawy budowało swoją markę. W Towarzystwie skupiło się grono autorytetów z różnych dziedzin, ale także wielu zwykłych ludzi – mieszkanek i mieszkańców miasta. Czołowi działacze uczestniczyli w odbudowie Warszawy po zniszczeniach wojennych, planowali jej architekturę i urbanistykę. Byli zawsze głosem sumienia społeczności warszawskiej, próbowali korygować niektóre mylne decyzje bądź dopingować władze miasta do szybkiego podjęcia rozwiązań w sytuacjach szczególnych.

Towarzystwo walczyło o niezacieranie śladów przeszłości, pragnęło zachować warszawskie dziedzictwo kulturowe, substancję zabytkową i pomniki polskiej kultury. Chciało nauczać wrażliwości na piękno, a przede wszystkim na architekturę dawną, która kształtuje poczucie estetyki. Starano się wyrobić w ludziach związek emocjonalny z Warszawą i poczucie dumy z faktu bycia mieszkanką i mieszkańcem stolicy. Dziś nie wyobrażamy sobie miasta stołecznego bez Starego Miasta, pomników Adama Mickiewicza, Juliusza Słowackiego, Stefana Starzyńskiego, bez patronów ulic i placów, a przede wszystkim bez Zamku Królewskiego.

Działacze Towarzystwa Przyjaciół Warszawy nawet współcześnie szerzą często poglądy kłopotliwe dla włodarzy miasta. Mają specyficzny sposób myślenia, sięgający daleko w przeszłość i w przyszłość. Wobec nadchodzących pokoleń dostrzegają terażniejszość naszego miasta w ścisłym powiązaniu z jego tradycją i z obowiązkami stołeczności.

Kolejne kadencje w Towarzystwie upływały zawsze pod znakiem ważnych decyzji i dokonań, które zmieniały oblicze miasta. Warszawa od momentu rozpoczęcia odbudowy w 1945 roku, stała się wielkim zagłębiem budowlanym i najważniejszym centrum nauki, kultury, sztuki i edukacji. We wspólnym wysiłku na rzecz rozwoju stolicy nie zabrakło także i Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. Członkowie organizacji oddziaływali na kulturę życia codziennego, zdobywali sobie powoli prawo do krytycznych wypowiedzi. Tu, w stolicy, gdzie działają liczne stowarzyszenia, instytucje i zakłady naukowe zajmujące się Warszawą, wiodącą rolę pełniło i pełni Towarzystwo Przyjaciół Warszawy.

To, czego nie dotknęła wojna, niszczało na oczach mieszkanki i mieszkańców wskutek niewłaściwej gospodarki i zarządzania miastem. Ratując substancję materialną, Towarzystwo ratowało również postawy ludzi. Zabiegano, aby w Warszawie nie było społeczeństwa obojętnego na negatywne zjawiska. Działalność Towarzystwa Przyjaciół Warszawy dobrze zasłużyła się miastu. Członkowie czynnie włączali się w jego wielkie i małe problemy, upowszechniając o nim wiedzę, a przede wszystkim troszcząc się o jego przyszły kształt. Towarzystwo od początku skupiało i skupia ludzi znających, rozumiejących i kochających Warszawę, takich, którzy czynem dokumentują swój stosunek do historii i współczesności stolicy. Ludzie ci troszczą się, aby określenie „jestem warszawianką, jestem warszawiakiem” nie oznaczało tylko „pracuję i mieszkam w mieście, które przypadkowo nazywa się Warszawa”¹. To był czas, kiedy nowi mieszkańcy zasiedlali powstające wielotysięczne osiedla na Ursynowie, Goławiu, Tarchominie czy Targówku.

Ochrona zabytków stanowiła jeden z dominujących nurtów w działalności Towarzystwa. Weryfikacja obiektów objętych ochroną konserwatorską, opracowanie tez do zagospodarowania kwartału „Aleje Jerozolimskie – Marszałkowska – Nowogrodzka – Emilii Plater”, planu zagospodarowania przestrzennego Śródmieścia, aktywny udział w Warszawskiej Radzie Ochrony Dóbr Kultury i współpraca ze stowarzyszeniami o pokrewnych zadaniach, a przede wszystkim codzienna troska o dewastowane, zagrożone zabytki i podyktowane tą troską akcje interwencyjne, liczne, nieraz uporczywe i długoletnie, przynosiły efekty. Dzięki interwencjom członków Towarzystwa ocalono Olszynkę Grochowską, Rogatki Grochowskie, Karczmę Wawerską, Żółtą Karczmę w Wilanowie, Walcownię Metali Warszawa (dawną fabrykę Norblina), Most Gotycki na placu Zamkowym, kamienice przy ul. Solec 61, al. I Armii WP nr 9, ul. Polnej 50 i inne z okresu secesji.

Towarzystwo Przyjaciół Warszawy występowało również o kompetentną opiekę nad Starym Miastem wpisanym na listę światowego dziedzictwa UNESCO, o rekonstrukcję zniszczonego przy pomniku Adama Mickiewicza, a odnalezionych fragmentarycznie przez członków Towarzystwa; o zachowanie i rejestrację śladów kul, pocisków, napisów na murach i elewacjach domów – jako relikwii II wojny światowej. Towarzystwo ma swój udział nie tylko w powołaniu Muzeum Woli, ale także Muzeum Andrzeja Struga i Marii Dąbrowskiej. Z jego inicjatywy odsłonięto pomnik Ignacego Paderewskiego i wzniesiono Barykadę Września przy ul. Opaczewskiej. Rozpoczęto zbiorczą budowę pomnika Juliusza Słowackiego i Stefana Starzyńskiego, zbierano także pieniądze na budowę Centrum Zdrowia Dziecka w Międzyzlesiu.

¹ J. Kasprzycki, *Autorytet Towarzystwa Przyjaciół Warszawy*, „Życie Warszawy” 1982, nr 117, s. 2.

Na wniosek i przy bezpośrednim przy udziale Towarzystwa umieszczono w al. I Armii WP, na gmachu Ministerstwa Oświaty i Wychowania (dziś Ministerstwo Edukacji), a także przy placu Na Rozdrożu tabliczki – repliki tablic historycznych z napisem „Aleja Szucha”. Doprowadzono do odsłonięcia tablicy memoratywnej przy dawnej siedzibie gestapo w al. Szucha, dziś Mauzoleum Walki i Męczeństwa, filia Muzeum Więzienia Pawiak, oddział Muzeum Niepodległości w Warszawie.

Członkowie skupiający się w Oddziałach, a tam w Kołach środowiskowych czy zainteresowań, byli największym atutem stowarzyszenia. Aktywność środowisk wychowanek i wychowanków warszawskich szkół średnich świadczy, iż działalność ta była znaczącą pozycją w dorobku Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, które stworzyło dogodne organizacyjne warunki pracy. Towarzystwo umożliwiło tym środowiskom zgromadzenie i ochronę znacznej części pamiątek szkolnych z okresu dwudziestolecia międzywojennego i czasów zaboru, a także utrwalenie pamięci o warszawskim szkolnictwie średnim tamtych czasów. Znaczenia tego dorobku nie da się przecenić wobec ogromu zniszczeń wojennych i powojennego oficjalnego stosunku władz oświatowych do historii i dorobku przedwojennego szkolnictwa. Absolventki i absolwenci tych szkół, skupieni w szeregach Towarzystwa, którzy przeżyli II wojnę światową i Powstanie Warszawskie, przygotowując, zbierając i opracowując materiały na wystawę „Albumy szkolne”, jak i „Warszawskie średnie szkoły ogólnokształcące”, zabezpieczyli artefakty, czasami ostatnie ocalałe pamiątki, przekazując je do tworzonego Muzeum Oświaty przy ul. Jezuickiej, które niestety nigdy nie powstało, następnie w większości trafiły one do Archiwum Państwowego w Warszawie, do Archiwum Akt Nowych oraz do Muzeum Warszawy (dawniej Muzeum Historyczne m.st. Warszawy).

Mówiąc o działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, o osiągnięciach, które nie są wcale małe, trzeba podkreślić wysiłek setek, a może tysięcy osób, społeczników – członków stowarzyszenia. Byli to ludzie, dla których umiłowanie Warszawy było sprawą, jeżeli nie najważniejszą w ich życiu, to bardzo ważną. Ludzie ci, w różnych warunkach politycznych i ekonomicznych, potrafili w konsekwencji podjętych działań osiągnąć niebywałe rezultaty. I tacy mieszkańcy są, na szczęście dla Warszawy i dla samego Towarzystwa do dnia dzisiejszego. Nie sposób wymienić wszystkich, jak i scharakteryzować ich działania w pełni. Towarzystwo Przyjaciół Warszawy miało szczęście do ludzi utalentowanych, pełnych energii i entuzjazmu, którzy formowali kształt stowarzyszenia, a zarazem dbali o pamięć, historię i dziedzictwo miasta, działając i tworząc dla przyszłości, dla tych, którzy w mieście już mieszkają lub w niedalekiej przyszłości w nim zamieszkają. Bo Warszawa jest, była i będzie miastem ludzi napływowych, taka jest rola stolicy kraju, aby być otwartym na wszystkich obywateli, którzy chcieli i chcą związać się na stałe z miastem, którego miało nie być.

Od chwili powołania do życia Towarzystwa Przyjaciół Warszawy głównym celem statutowym organizacji było i jest upowszechnianie wiedzy o Warszawie, podejmowanie działań, mających na celu połączenie przeszłości z teraźniejszością i przyszłością. Wśród wielu dokonań Towarzystwa na rzecz miasta, poprzez zaangażowanie społeczne członków, było nieodcinanie się od historii miasta, i co jest istotne, pielęgnowanie nauki o dziejach Warszawy. Dwadzieścia trzy Doroczne Spotkania Varsavianistów, organizowane wspólnie przez Zarząd Główny Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, Towarzystwo Miłośników Historii w Warszawie oraz Wydział Kultury i Sztuki Urzędu Miasta Stołecznego Warszawy, odegrały poważną rolę w rozwoju i popularyzacji badań nad Warszawą, integrując środowiska varsavianistyczne. Tradycją tych spotkań było uroczyste wręczenie dyplomów honorowych autorom najlepszych książek o Warszawie lub wybitnym uczynom za całokształt ich dorobku naukowego. Efektem tej współpracy są liczne publikacje poświęcone historii miasta, które służą kolejnym pokoleniom.

Grono miłośników Warszawy – nie tylko historyków, skupionych w TPW – nawiązało bliską współpracę z Muzeum Historycznym m.st. Warszawy. Wielu pracowników tej instytucji stało się członkami Towarzystwa. Ścisła współpraca mogła być podtrzymywana przez wiele lat dzięki prof. Stanisławowi Lorentzowi, który był dyrektorem Muzeum Narodowego w Warszawie, a zarazem prezesem TPW i prof. Januszowi Durce, dyrektorowi Muzeum Historycznego m.st. Warszawy, członkowi Zarządu Głównego TPW. Bezpośrednim owocem tej współpracy było powołanie do życia Muzeum Woli, jako oddziału Muzeum Historycznego m.st. Warszawy. Znaczący wkład w działalność stowarzyszenia wnieśli pracownicy Muzeum Historycznego m.st. Warszawy, współpracujący nie tylko z Komisją Młodzieżową TPW, ale także działający na polu pracy naukowej, współorganizujący akcje wydawnicze i wydarzenia muzealne, jakimi były wystawy warszawskich kolekcjonerów. Ci zaś bardzo często także byli członkami Towarzystwa.

Wspaniali kolekcjonerzy niejednokrotnie po zakończeniu wystaw, przekazywali zgromadzone przez siebie obiekty do Muzeum Historycznego m.st. Warszawy, wzbogacając instytucję muzealną o unikatowe eksponaty. Wspólne przedsięwzięcia na polu publiczno-społecznym przyczyniły się do wzbogacenia oferty kulturalnej na terenie miasta, dzięki czemu większość mieszkańców i turystów odwiedzających stolicę mogło z niej skorzystać. Do dzisiaj wiele przekazanych eksponatów pozostaje w zbiorach Muzeum Warszawy.

Towarzystwo Przyjaciół Warszawy co roku organizowało koncerty lub inne wydarzenia w ramach Warszawskiego Września – jako symbol i wspomnienie obrony Warszawy we wrześniu 1939 roku oraz 17 stycznia – przez lata data ta symbolizowała „wyzwolenia Warszawy”, uroczyste obchodzone w PRL. Dla tego pokolenia, które zakładało Towarzystwo Przyjaciół Warszawy, dzień ten był dniem zakończenia niemieckiej pięcioletniej okupacji Warszawy, a przede

wszystkim pierwszym dniem powrotu warszawiaków do zrujnowanego miasta po lewej stronie Wisły i początkiem podnoszenia miasta ze zgliszcz i ruin.

Wiosną 1969 roku Towarzystwo powołało, wspólnie z przedstawicielami Instytutu Historii PAN, Komisję Badań Zamku Królewskiego w Warszawie, która w 1971 roku, już po decyzji o odbudowie, została przekształcona w Komisję Naukową przy Obywatelskim Komitecie Odbudowy Zamku Królewskiego. Odbudowie Zamku i popularyzacji tej budowy poświęcono w Towarzystwie tysiące godzin społecznej pracy. Stowarzyszenie otrzymało zgodę od władz na organizowanie i przeprowadzanie publicznych kwest. Społecznicy z Towarzystwa zbierali pieniądze do puszek, pełnili dyżury przy dużych skarbonkach umieszczonych w miejscach publicznych, w tym w muzeach. W zbiorach TPW do dzisiaj znajdują się historyczne puszki, do których kwestowano. W bezpośredniej zbiorce pieniędzy, przekazywanych przez zakłady pracy, osoby fizyczne, wyróżniły się Oddziały Centrum i Częstochowa. Łącznie Towarzystwo przekazało na rzecz odbudowy Zamku ponad 12 mln zł i zakupiło do jego sali audiencjonalnej cenny arras flamandzki z XVI wieku. Towarzystwo Przyjaciół Warszawy ogłosiło apel: „Nadsyłajcie wspomnienia o Zamku Królewskim”. Większość z tych wspomnień prof. Stanisław Lorentz przekazał do Archiwum Zamku Królewskiego.

Zarząd Główny organizował popularne gonitwy na Służewcu i rozgrywki piłkarskich drużyn Legii i Gwardii o Puchar Zamku Królewskiego. Wspólnie z Zespołem Pieśni i Tańca „Mazowsze” wydano pocztówkę dźwiękową *Walczycy o Zamku* i śpiewnik z nutami *Warszawa w piosenkach „Mazowsza”*. Towarzystwo organizowało koncerty popularyzujące odbudowę i wzbogacające konto zamkowe, począwszy od koncertu *Zamkowa Godzina* w Sali Kongresowej PKiN i pierwszego koncertu w surowych jeszcze murach odbudowanego Zamku, po ostatni koncert w Filharmonii Narodowej we wrześniu 1980 roku.

Na przestrzeni lat zmieniał się skład Zarządu Głównego TPW i składy Zarządów Oddziałów, jednak zadania statutowe pozostały niezmiennie, a członkowie szukali nowych form, które przyciągnęłyby obywateli stolicy do Towarzystwa Przyjaciół Warszawy.

Motorem napędowym stowarzyszenia był prof. Stanisław Lorentz, współzałożyciel i pierwszy prezes, który potrafił skupić wokół idei powstania Towarzystwa wpływowe osoby wywodzące się ze środowisk opiniotwórczych. Widział w Towarzystwie Przyjaciół Warszawy podstawy społeczeństwa obywatelskiego. Warszawianki i warszawiacy bez impulsu władzy, świadomie uczestniczyli w życiu kulturalnym stolicy, ich aktywność, zdolności do samorealizacji wystarczały na działania w Towarzystwie i osiągnięcie wyznaczonych celów.

Choć w pierwszych latach działalności TPW była wielka kontrola władz partyjnych i panowała cenzura, to ludzie wstępując w szeregi organizacji wiedzieli, że tu bez względu na przekonania polityczne, będą mogli działać na rzecz stolicy, bez uciążliwej polityki. Działali w Towarzystwie obywatele o różnych

przekonaniach religijnych, wywodzący się z różnych środowisk naukowych, intelektualności warszawscy i robotnicy z warszawskich zakładów pracy. Świadkowie zdławienia Marca 1968 roku, antysemityzmu, niezadowolenia młodzieży i intelektualistów, zwalniania naukowców i masowej emigracji, przetrwali pacyfikację w grudniu 1970 roku, a potem z radością wstępowali w szeregi „Solidarności”, aż nadciągnęły czarne chmury stanu wojennego i nadszedł rok 1989.

W tym czasie Towarzystwo przeżywało kolejne okresy wielkich sukcesów pracy społecznej, ale także trudności, w tym finansowe. Wszyscy ci, którzy zaangażowali się w tworzenie Towarzystwa oraz później w nim działali byli bardzo zasłużeni nie tylko dla działalności stowarzyszenia, ale również dla Warszawy. Wszystkim im należy się wielka wdzięczność i wielki szacunek. Niektórzy odeszli naturalnie, innym zdrowie nie pozwalało już pracować, jeszcze innych różne okoliczności zmusiły do zaprzestania pracy społecznej.

Po śmierci prof. Stanisława Lorentza nastąpiły dla stowarzyszenia czasy trudności organizacyjnych i finansowych, w tym związane z pokryciem kosztów utrzymania lokalu Zarządu Głównego i Oddziałów, trudności kadrowe w samym Zarządzie Głównym. Pojawiła się atmosfera niepewności, co do dalszych losów Towarzystwa. Ci, którzy pozostali w szeregach organizacji uznali, że należy kontynuować jej dotychczasową formę. Wobec różnych stanowisk i poglądów w Oddziałach TPW, członkowie wypowiedzieli się w sprawie dalszych losów Towarzystwa. Odpowiedź była jednoznaczna „utrzymać aktualny stan organizacyjny”.

Towarzystwo Przyjaciół Warszawy w 2023 obchodziło rok jubileuszowy 60-lecia swojej działalności, w tym uroczystym momencie należy pamiętać o dokonaniach, jakie wniosło stowarzyszenie na rzecz zabezpieczenia materialnego i niematerialnego dziedzictwa kulturowego stolicy. Rok 2023 został ogłoszony przez Radę m.st. Warszawy – Rokiem Stefana Starzyńskiego w związku z przypadającą 130. rocznicą urodzin prezydenta. Dla ojców założycieli Towarzystwa i samego prezesa prof. Stanisława Lorentza, pamięć o prezydencie Warszawy Stefanie Starzyńskim była zawsze bliska i to dziedzictwo przekazano członkom Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, którzy co roku organizują 8 września apel pamięci przy symbolicznym grobie Stefana Starzyńskiego na Starych Powązkach. Należy podkreślić, iż Towarzystwo uratowało kolejne dziedzictwo kulturowe stolicy, obywatelski konkurs „Warszawa w kwiatach”, który w roku 2023 roku miał swoją jubileuszową 40. edycję, a jego historia sięga prezydentury Stefana Starzyńskiego. Od 1984 roku, kiedy to konkurs „Warszawa w kwiatach” odbywał się w całym mieście, Zarząd Główny TPW koordynuje całość działań, popularyzuje założenia konkursu, zbiera zgłoszenia, przeprowadza objazdy w celu obejrzenia obiektów nominowanych do nagród.

Najważniejszym osiągnięciem Towarzystwa Przyjaciół Warszawy była i jest dbałość o ciągłość pokoleniową oraz realizacja misji stowarzyszenia. Prowadzone przez Towarzystwo pięcioletnie i trzyletnie Kursy wiedzy o Warszawie

ukończyło do końca 1987 roku ponad 6 500 uczniów, zdobywając Zielone, Czerwone, Brązowe, Srebrne i Złote „Odznaki Młodego Przyjaciela Warszawy”. Ci „Młodzi Przyjaciele” uczestniczyli w wielu akcjach społecznych jak: zalesianie pogorzelska na zachodnim skraju miasta, porządkowanie „Parku Matki” w Marysinie Wawerskim, Lasu Kabackiego, dziedzińca Zamku Królewskiego i Zamku Ujazdowskiego. Opiekowali się też grobami zasłużonych warszawianek i warszawiaków, miejscami pamięci narodowej, byli społeczny-
mi przewodnikami po Bibliotece Stanisławowskiej, oprowadzali po Warszawie uczniów z innych miast. Nadal w Towarzystwie organizowane są Kursy wiedzy o Warszawie dla najmłodszego i młodszego pokolenia, tak aby młodzież знаła historię swojego miasta. Współcześnie projekt ten realizowany jest pod nazwą „Varsavianistyczna Szkoła”.

Kolejni młodzi ludzie, którzy wstępują w szeregi organizacji, są fundamentem dalszych sukcesów Towarzystwa, także wzmacniają swoje poczucie przynależności do zbiorowości, jakim jest Miasto Stołeczne Warszawa. Towarzystwo jest międzypokoleniową płaszczyzną transmisji wartości, takich jak: chronienie wszelkich postaci dziedzictwa kulturowego Warszawy, jej ruchomych i nieruchomych zabytków materialnych oraz zabytków niematerialnych, w tym nazw ulic, placów, dzielnic i charakterystycznych obiektów; oddziaływanie na rozwój kultury warszawskiej; dbałość o piękno, czystość i estetykę miasta czy propagowanie życzliwości w stosunkach międzyludzkich oraz dobrych obyczajów.

W dalszym ciągu aktualne są słowa prof. Stanisława Lorentza, które wypowiedział na początku powołania do życia stowarzyszenia:

Towarzystwo Przyjaciół Warszawy gromadzi ludzi, którzy pragną poznać przeszłość Warszawy, zrozumieć proces jej przekształcania w teraźniejszości i zapoznać się z wizją Warszawy przyszłości. Członkowie Towarzystwa nie są jednak tylko obserwatorami, lecz pragną przyczynić się do jej rozwoju, czynnie uczestniczyć w dziele rozbudowy miasta, dopomagać w integracji jej mieszkańców i ułatwiać im współżycie, pragną inicjować akcje społeczne i pobudzać obywateli Warszawy do współdziałania w realizacji wielkich zadań, jakie stoją przed nami. W Towarzystwie naszym pragniemy jednoczyć dawnych Obywateli Warszawy i nowych jej mieszkańców, ludzi dojrzałych i młodzież. Szczególną wagę przywiązujemy do pozyskania dla naszych celów młodego pokolenia, które przekaze naszą przyjaźń i miłość do Warszawy następnym generacjom².

W dzisiejszych czasach potrzebne jest nowe spojrzenie, konieczne są nowe inicjatywy i wytrwałość, od tego zależy autorytet i skuteczność wszelkich działań Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. W dalszym ciągu należy koncentrować wysiłki na pielegnowaniu tradycji i szerzeniu wiedzy historycznej o mieście

² ATPW, Teczka – pisma różne rok 1981.

oraz pełnić społeczną kontrolę nad jej dniem bieżącym i skutecznie współpracować z władzami stolicy, realizując najważniejszą ideę stowarzyszenia: „Dobro Warszawy i jej mieszkańców jest sensem istnienia i najważniejszym celem działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy”, pamiętając o tym, że członkowie Towarzystwa byli pomysłodawcami wielu inicjatyw, które przysłużyły się Warszawie. Trudno sobie wyobrazić, czym byłaby Warszawa bez działalności członków Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, chyba czymś takim, „jak Muzeum Narodowe bez prof. Stanisława Lorentza czy księgarstwo bez firmy Gebethnera i Wolffa”³.

³ B. Michalec, *Ochrona dziedzictwa materialnego...*, op. cit., s. 127.

Aneksy

Aneks nr 1

Lista osób doproszonych do składu szerokiego Komitetu Organizacyjnego Towarzystwa Przyjaciół Warszawy (luty 1963 roku)¹. Osoby te podpisały się pod ideą powstania organizacji, aby przekonać ówczesne władze o zainteresowaniu społeczeństwa rodzącym się stowarzyszeniem:

Alina Albikowska	Stanisława Czarnecka (ps. „Wilczyca”, brała czynny udział w Powstaniu Warszawskim)
Paweł Bagiński (redakcja „Polonistyki”)	Wiesław Czarnecki (ps. „Derman”, uczestnik Powstania Warszaw- skiego)
Maria Baster	Jan Dąbrowski (dyrektor Urzędu Konservatora m.st. Warszawy)
Jadwiga Bauska	Czesław Drażkiewicz
Jerzy Bauski	Genowefa Drażkiewicz
Stefan Bączkowski (uczestnik Powstania Warszawskiego)	Joanna Drażkiewicz
Bolesław Benedeck (inżynier)	Barbara Durmaz
Włodzimierz Berger	Czesław Fatyma
Bogda Bielecka	Janusz Filipowicz
Zofia Bielecka	Irena Flis
Stefan Bochuszewicz	Kazimierz Galiński
Jadwiga Brejdałowska	Janina Głowińska
Monika Brejdałowska	Stanisława Goeczen
Zofia Buczyńska	Leon Golański (tłumacz j. niemiec- kiego)
Tadeusz Budkiewicz	Zofia Gołębiowska
Władysław Chwieralski	
Władysław Cichowski	
Zdzisław Ciesiołkiewicz	
Ewelina Czarnecka	

¹ ATPW, Teczka – Akta wieczyste.

Wiktoria Górnasiewicz	Helena Mielnicka
Witold Górnasiewicz	Bogumił Mielnicki
Irena Grakowska	Jerzy Mielnicki (uczestnik Powstania Warszawskiego)
Zdzisław Grelowski (doktor)	Stanisław Mieszkowski (inżynier)
Wacław Grymowski (prawnik, publicysta, pedagog)	Leokadia Mrzygłowska
Jan Heksel	Jan Mrzygłowski
Józef Iwanicki (dyrektor)	Witold Nastiuszonek
Władysław Jancewicz	Wiktor Nastula
Bronisława Janicka	Bohdan Nawroczyński (profesor, historyk pedagogiki)
Stanisław Janicki	Ludwik Nowakowski
Andrzej Janiszek (więzień Pawiaka, kombatant)	Józef Osmólski
Bolesława Janiszek	Irena Pawluc
Bożena Jańczyk	Stanisław Pawluc
Alina Jarosz	Jan Piotrowski (uczestnik Powstania Warszawskiego)
Maryla Jedynakowa	Jadwiga Poczęstowska
Feliks Kanclerz (brał udział w „akcji pruszkowskiej”, po wojnie praco- wał w Głównym Urzędzie Kon- serwatorskim)	Stanisław Podrygałło (działacz oświa- towy)
Jan Karaszkiwicz	Stanisław Przewalski (doktor)
Stanisław Kedliczka (major)	Aleksander Przybysz
Romana Klimczak	Kazimierz Pyziński
Stefan Klimczak	Małgorzata Raczko
Wincenty Kołodziej	Alicja Rafałowicz
Elżbieta Kołodziejczyk	Maria Rafałowicz
Alicja Korejwo	Anna Reczko
Hermina Kornaus	Jerzy Reczko (architekt, urbanista)
Tadeusz Koszucki (adwokat)	Barbara Rywik
Wacława Krupica	Wojciech Sakowicz
Maria Kulik	Hieronim Semczuk
Mirosław Kulik	Brunon Siwek
Adam Lipiński	Maria Snopek
Alfred Loth (inżynier, działacz sportowy)	Wiktor Snopek (Warszawska Spół- dzielnia Spożycwców „Społem”)
Zofia Martyszewska	Julian Sosiński
Zofia Massalska (artystka)	Miłosz Stajewski
Stefan Matuszewski (profesor, polityk)	Wacław Strzelecki (inżynier)
Jerzy Mazurkiewicz	Halina Sukiennik
Tadeusz Mianowski	Janina Sulikowska
	Piotr Sulikowski
	Alicja Szaniawska

Maria Szaniawska (Muzeum Historyczne m.st. Warszawy),
Kazimierz Szaniawski
Miroslaw Szaniawski
Jan Szczwiej
Janina Szulc
Zygmunt Szulc (uczestnik Powstania Warszawskiego)
Aleksander Szyćko
Krystyna Ścibor-Grymowska (pedagog, biolog, działaczka ruchu oporu 1939–1945)
Zdzisław Ścisło
Jan Śledziński-Doliwa (adwokat)
Józef Tokarski (uczestnik Powstania Warszawskiego)
Stanisław Tokarski
Joanna Walterówna (aktorka, tłumaczka)
Jerzy Wejrauch
Klara Węglowska (podczas wojny ratowała Żydów, uczestniczka Powstania Warszawskiego)

Maksymilian Węglowski (uczestnik Powstania Warszawskiego, były piłkarz Cracovii)
Jadwiga Wiśniewska
Wacław Wojtuszek (adwokat)
Edward Wójcik
Maria Zagnerowa
Hanna Zagórkiewicz
Stanisław Zagórkiewicz
Janina Zakrzewska
Halina Zalech
Stanisław Zalech (zastępca kierownika Szkoły Podstawowej nr 140 w Warszawie)
Stanisław Zamorski
Piotr Zapart
Jadwiga Zdańska
Teresa Żychowska

Aneks nr 2

Lista osób biorących udział w I Walnym Zebraniu Członków Towarzystwa Przyjaciół Warszawy w dniu 24 lutego 1964 roku w Muzeum Narodowym w Warszawie²:

Henryk Altman (dyrektor naczelny Archiwów Państwowych)
Jan Baculewski (dyrektor Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego)
Stanisław Witold Balicki (dyrektor Teatru Polskiego)
Piotr Bańkowski (redaktor, Naczelna Dyrekcja Archiwów, „Archeion”)
Elżbieta Barszczewska (artystka dramatyczna)
Stanisław Barszczewski (dyrektor Pałacu Kultury i Nauki)
Tadeusz Baykowski (adwokat, sekretarz katolickiego kwartalnika kulturalno-religijnego „Verbum”, zajmujący się w Zakładzie dla Ociemniałych w Laszkach do wybuchu wojny rolnictwem i administracją)
Jerzy Berek (dyrektor Pałacu Młodzieży w Warszawie)
Jan Berger (historyk)
Karolina Beylin (pisarka, redaktor, „Express Wieczorny”)
Janusz Biernacki (Towarzystwo Przyjaciół Starej Warszawy)
Maria Bobrowska (Warszawska Spółdzielnia Mieszkaniowa)
Stanisław Bogacz (dyrektor Związków Spółdzielni Ubezpieczeń)
Jan Bogusławski (profesor, Politechnika Warszawska)
Janusz Brelski
Halina Bujalska (aktorka)
Feliksja Bursowa (dyrektor Biblioteki Publicznej przy ul. Koszykowej 26)
Maria Bzowska (Biblioteka Publiczna przy ul. Koszykowej 26)
Tadeusz Chałnik (Towarzystwo Przyjaciół Starej Warszawy)
Adolf Ciborowski (inżynier, Naczelny Architekt Warszawy)
Maria Ciesielska (aktorka)
Zdzisław Ciesiołkiewicz (dziennikarz)
Karol Czampe (działacz społeczny, Towarzystwo Przyjaciół Starej Warszawy)
Stanisława Czarnecka (ps. „Wilczyca”, uczestniczka Powstania Warszawskiego)
Wiesław Czernecki
Kazimierz Ćwójda (podpułkownik, Wojskowa Akademia Techniczna)
Mieczysław Dąbrowski
Wacław Dlouhy (działacz konspiracji piłsudczykowskiej, Towarzystwo Przyjaciół Starej Warszawy)
Jerzy Drajling (ps. „Czesław”, uczestnik Powstania Warszawskiego, Towarzystwo Przyjaciół Starej Warszawy)
Janusz Durko (dyrektor Muzeum Historycznego m.st. Warszawy)

² ATPW, Teczka – Akta Wieczyste.

Stefan Durmaj (naczelnik, Wydział Kultury Rady Narodowej m.st. Warszawy)
Artur Eisenbach (docent doktor, Żydowski Instytut Historyczny)
ks. Stefanian Ejsmont (Towarzystwo Przyjaciół Starej Warszawy)
Janina Englert (kierownik Biblioteki Publicznej Praga Północ)
Jerzy Feliksiak (redaktor naczelny „Sztandar Młodych”)
Wacław Fronik (Towarzystwo Przyjaciół Starej Warszawy)
Wacław Fugiński (kierownik Wydziału Finansów, Urząd Miasta)
Przemysław Galiński (ps. „Gustaw”, uczestnik Powstania Warszawskiego, To-
warzystwo Przyjaciół Starej Warszawy)
Izabella Galczyńska (Społeczny Fundusz Odbudowy Stolicy)
Zygmunt Gancarz (lekarz, Towarzystwo Przyjaciół Starej Warszawy)
Aleksander Gieysztor (ps. „Borodicz”, uczestnik Powstania Warszawskiego,
profesor, Uniwersytet Warszawski, Wydział Historii)
Romuald Ginda
Więczyśław Gliński (aktor, Teatr Narodowy)
Jerzy Gomóliński (ps. „Rogala”, uczestnik Powstania Warszawskiego)
Włodzimierz Głodo
Jan Górski
Jerzy Grabowski (inżynier, architekt, zastępca przewodniczącego Rady Głów-
nej SFOS)
Kazimierz Grejm (żołnierz AK, Towarzystwo Przyjaciół Starej Warszawy)
Henryk Guziński (kierownik Wydziału Organizacyjno-Prawnego Rady Naro-
dowej m.st. Warszawy)
Emilia Hanulak (Towarzystwo Przyjaciół Starej Warszawy)
Stanisław Herbst (ps. „Chrobot”, uczestnik Powstania Warszawskiego – Ko-
menda Główna Armii Krajowej – Oddział VI BiP, profesor, Uniwersytet
Warszawski, Wydział Historii)
Weronika Jackowska (Zarząd Główny Ligii Kobiet)
Władysław Jakubowski (wicedyrektor Polskiej Agencji Artystycznej „PAGART”)
Stanisław Jankowski (ps. „Agaton”, cichociemny, inż. architekt, Stowarzyszenie
Architektów Polskich)
Antoni Jaraczewski (sędzia)
Aleksander Jarosz (dyrektor SFOS)
Tadeusz Jaroszewski (historyk sztuki)
Tadeusz Jarząbek (Wojskowa Akademia Techniczna)
Henryk Jurko (redaktor, „Stolica”)
Bronisława Jurkowska (Komitet Wojewódzki PZPR)
Michał Kaczorowski (profesor, dyrektor Instytutu Budownictwa Mieszkaniowego)
Tadeusz Kaczyński (wiceprezes Towarzystwa Przyjaciół Dzieci)
Helena Kaniewska (ps. „Luk”, uczestniczka Powstania Warszawskiego)
Irena Karasińska (autorka prac o Michale Kleofasie Ogińskim)
Ludwik Kasiński (prezes Spółdzielni Wydawniczej „Czytelnik”)

- Józef Kawecki (inżynier, kierownik Oddziału Zieleni w Urzędzie m.st. Warszawy)
- Ryszarda Kazimierska (redaktor, „Życie Warszawy”)
- Józef Kazimierski (dyrektor Państwowego Archiwum m.st. Warszawy)
- Janina Kijewska (więźniarka Pawiaka, przeszła przez Auschwitz)
- Jerzy Kleyn (aktor)
- Stanisław Kociołek (I sekretarz KD PZPR Warszawa Śródmieście)
- Dobrosław Kobielski (redaktor, Wydawnictwo Artystyczno-Graficzne)
- Edwin Konieczny (pułkownik, Wojsko Polskie)
- Genowefa Konka (Towarzystwo Przyjaciół Starej Warszawy)
- Edward Kopyt (Wojewódzka Komisja Związków Zawodowych)
- Józef Korabiński (Towarzystwo Przyjaciół Starej Warszawy)
- Henryk Korotyński (więzień Pawiaka, Auschwitz-Birkenau i Buchenwaldu, redaktor naczelny „Życie Warszawy”)
- Zofia Korzeniowska (Towarzystwo Przyjaciół Starej Warszawy)
- Witold Kowalczewski (Społeczny Fundusz Odbudowy Stolicy)
- Iwona Kowalska
- Zbigniew Kowarski (ps. „Polon”, uczestnik Powstania Warszawskiego, inżynier, Rada Koordynująca Rozbudowę Miasta)
- Jan Kosim (kustosz, kierownik Muzeum Historyczne m.st. Warszawy)
- Maria Krowacka (Towarzystwo Przyjaciół Dzieci)
- Aleksander Król (dyrektor Biura Odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie)
- Stefan Król (kierownik Muzeum X Pawilonu Cytadeli Warszawskiej)
- Henryk Krzemiński (przewodniczący Dzielnicowej Rady Narodowej Warszawa Śródmieście)
- Alfons Krzysztof (doktor, Miejski Szpital Zakaźny ul. Wolska 1)
- Krystyna Krzyżakowa (redaktor, „Stolica”)
- Marek Kwiatkowski (kurator Łazienek Królewskich)
- Jerzy Kubas (dyrektor Rady Koordynacyjnej Rozbudowy Miasta)
- Jan Kudlicki (Społeczny Fundusz Odbudowy Stolicy)
- Aleksander Kulmicz
- Kazimierz Kunicki (redaktor, „Głos Pracy”)
- Zbigniew Kunicki (ps. „Brzeski”, uczestnik Powstania Warszawskiego, Zarząd Główny ZBOWiD, pracownik Muzeum X Pawilonu Cytadeli Warszawskiej)
- Maria Kur
- Tadeusz Kur (redaktor, „Stolica”)
- Maria Kuźmińska (doktor)
- Stanisław Leśniewski (ps. „Stefan”, uczestnik Powstania Warszawskiego, redaktor powstańczego „Robotnika”, prezes Warszawskiej Spółdzielni Mieszkaniowej)
- Gabriel Likiert (Towarzystwo Przyjaciół Starej Warszawy)
- Janina Lipska (Towarzystwo Przyjaciół Starej Warszawy)

- Jerzy Loth (profesor, Uniwersytet Warszawski)
- Stanisław Lorentz (ps. „Bukowski”, Komenda Główna AK, Oddział VI BiP – Biuro Informacji i Propagandy, profesor, dyrektor Muzeum Narodowego w Warszawie)
- Karolina Lubieńska-Pastuszko (artystka dramatyczna)
- Tadeusz Łepkowski (docent, Instytut Historii PAN)
- Wojciech Maciejko (Towarzystwo Przyjaciół Starej Warszawy)
- Felicjan Majorkiewicz (ps. „Iron”, cichociemny, podpułkownik dyplomowany saperów Polskich Sił Zbrojnych, uczestnik Powstania Warszawskiego, inżynier, „Dźwigar”)
- Julian Maliniak (w latach 1930–1937 był dyrektorem administracyjnym lewicowego „Robotnik”, publicysta, ZAIKS)
- Karol Małcużyński (był m.in. korespondentem polskim na procesach norymberskich, redaktor, „Trybuna Ludu”)
- Piotr Małek
- Józef Małgorzewski (aktor, reżyser radiowy, odczytał ostatni komunikat Polskiego Radia II Rzeczypospolitej, kiedy Niemcy wkraczali do Warszawy w 1939 roku, Towarzystwo Przyjaciół Starej Warszawy)
- Kazimierz Marczewski (brał udział w Powstaniu Warszawskim w szeregach Armii Krajowej; należał do działającego w ramach Grupy „Północ” VI Batalionu OW PPS, inżynier architekt, Pałac pod Blachą)
- Jadwiga Masłoń (radca prawny PKP)
- Adam Mauersberger (dyrektor Muzeum Literatury im. Adama Mickiewicza)
- Wacław Mazurkiewicz (inżynier)
- Zbigniew Mikołajczak (redaktor, „Światowid”)
- Stefan Mizera (dyrektor Stołecznego Zarządu Rozbudowy Miasta)
- Henryka Młodzianowska-Jakubowska (Komisja Badań Robotniczego Ruchu Sportowego AWF)
- Romana Modrakowska (z domu Lentz, córka Stanisława Lentza artysty malarza, lekarka)
- Stanisław Mołdrzyk (redaktor, „Trybuna Mazowiecka”)
- Helena Morsztynkiewicz (architekt, urbanista)
- Jan Mrass (PTTK Koło Przewodników Warszawskich)
- Alicja Nodydza (redaktor, „Słowo Powszechne”)
- Franciszek Olbrychski (redaktor, „Kurier Polski”)
- Helena Oli
- Marian Ornoch (Stołeczny Dom Kultury, ul. Elektoralna 12)
- Miron Paciorkiewicz (doktor, historyk medycyny)
- Maria Pałys (nauczycielka)
- Wiesław Pasięka (Towarzystwo Wiedzy Powszechnej, Zarząd Stołeczny)
- Kazimierz Piechotka (ps. „Jacek”, uczestnik w Powstania Warszawskiego, inżynier, architekt)

- Maria Piechotkova (ps. „Marianna”, uczestniczka w Powstania Warszawskiego, inżynier, architekt)
- Roman Piotrowski (architekt, polityk, wiceminister, Ministerstwo Gospodarki Komunalnej, w 1980 roku dołączył do apelu 64 uczonych, pisarzy i publicystów do władz komunistycznych o podjęcie dialogu ze strajkującymi robotnikami)
- Barbara Przewłocka (Towarzystwo Przyjaciół Starej Warszawy)
- Stefan Putkowski (architekt, urbanista)
- Janina Radzikowska
- Zdzisław Rajewski (profesor, dyrektor Muzeum Archeologicznego)
- Agnieszka Rdzanek (Towarzystwo Przyjaciół Starej Warszawy)
- Janina Retmańczyk (Towarzystwo Przyjaciół Starej Warszawy)
- Maria Rojkowa
- Maria Roerichowa (Wydział Kultury i Sztuki Zarządu Miejskiego)
- Tadeusz Rudzki (profesor, Wyższa Szkoła Teatralna)
- Olga Ryczanowska (Towarzystwo Przyjaciół Starej Warszawy)
- Kazimierz Sadowski (ps. „Kubiak”, Armia Krajowa Grupa Kampinos, Towarzystwo Przyjaciół Starej Warszawy)
- Feliks Siejwa (przeszedł przez Pawiak, następnie przez Majdanek, Gross-Rosen i Litomierzyce, Towarzystwo Przyjaciół Starej Warszawy)
- Józef Sigalin (architekt, urbanista, był jednym z założycieli Biura Planowania i Odbudowy PKWN i Biura Odbudowy Stolicy)
- Zbyszko Siemaszko (fotograf, redakcja „Stolicy”)
- Makary Sieradzki (ps. „Romek”, uczestnik Powstania Warszawskiego, współpracownik rotmistrza Witolda Pileckiego, skazany w procesie pokazowym „grupy Witolda” 15 marca 1948 na dożywotnie więzienie, więzień polityczny 1947–1956, po uwolnieniu propagator zdrowego trybu życia, jogin, Sprawiedliwy wśród Narodów Świata, bibliotekarz – Biblioteka Pedagogiczna)
- Zygmunt Skibniewski (w czasie wojny członek Armii Krajowej, architekt, urbanista, profesor Politechniki Warszawskiej)
- Jerzy Skwira (zastępca kierownika Wydziału Organizacyjno-Prawnego Rady Narodowej m.st. Warszawy)
- Antoni Słonimski (poeta, literat)
- Aleksandra Słowikowska (tłumaczka języka rosyjskiego)
- Janusz Smogorzewski (fotoreporter tygodnika „Stolica”)
- Wiktor Snopek (Warszawska Spółdzielnia Spożywców „Społem”)
- Maria Snopkova
- Kazimierz Sobczak (historyk wojskowości, doktorant prof. Stanisława Herbsta)
- Maria Sobolewska (ps. „Teresa”, uczestniczka Powstania Warszawskiego, archeolog)
- Marek Sadzewicz (redaktor, „Stolica”)
- Władysław Sowa (Towarzystwo Przyjaciół Starej Warszawy)

Zygmunt Stępiński (ps. „Plastyk”, uczestnik Powstania Warszawskiego, historyk architektury, inżynier, Biuro Naczelnego Architekta)
Kazimierz Szczepański (ps. „Kazik”, uczestnik Powstania Warszawskiego)
Wacław Szreder (Towarzystwo Przyjaciół Starej Warszawy)
Stanisław Szwalbe (współorganizator Warszawskiej Spółdzielni Mieszkaniowej, Naczelna Rada Spółdzielcza)
Włodzimierz Szymczak (Dzielnicowa Rada Narodowa Warszawa Śródmieście)
Wacław Ściwiarski (ps. „Janicki”, uczestnik Powstania Warszawskiego, w 1947 roku był przewodniczącym Towarzystwa Przyjaciół Boernerowa)
Józef Śliwowski (redaktor, „Życie Warszawy”)
Kazimierz Śliwowski (sekretarz generalny Towarzystwa im. Marii Konopnickiej)
Jan Świdorski (aktor)
Teofil Świerczyński (ps. „Habdank”, uczestnik Powstania Warszawskiego)
Ksawery Świerkowski (ps. „Bentkowski”, uczestnik Powstania Warszawskiego, wykładowca w Katedrze Bibliotekoznawstwa Uniwersytetu Warszawskiego)
Stanisław Tazbir (wicedyrektor Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy, Sprawiedliwy wśród Narodów Świata)
Helena Tuszyńska (Społeczny Fundusz Odbudowy Stolicy)
Ada Ulańska (Towarzystwo Przyjaciół Starej Warszawy)
Jan Jerzy Ulbrych (Towarzystwo Przyjaciół Starej Warszawy)
Maria Ulepka (Towarzystwo Przyjaciół Starej Warszawy)
Antoni Wasilewski (karykaturzysta, rysownik, malarz, felietonista, radiowiec)
Klara Węglowska (ps. „Baśka”, uczestniczka Powstania Warszawskiego)
Maksymilian Węglowski (ps. „Milan”, uczestnik Powstania Warszawskiego)
Jadwiga Więcek (PAP)
Juliusz Wilski (inżynier, Biuro Naczelnego Architekta, Pałac pod Blachą)
Wacław Wojnacki (Społeczny Fundusz Odbudowy Stolicy)
Jerzy Wołczyk (zastępca Przewodniczącego DRN m.st. Warszawy)
Julian Wołoszynowski (literat, aktor)
Andrzej Wróblewski (ps. „Walkiewicz”, Armia Krajowa Zgrupowanie Kampinos, uczestnik Powstania Warszawskiego, redaktor, „Polityka”)
Marian Wyrzykowski (ps. „Żuk”, uczestnik Powstania Warszawskiego, artysta dramatyczny, Teatr Narodowy)
Leszek Wysznacki (redaktor naczelny „Stolicy”)
Lucyna Zalińska (Towarzystwo Przyjaciół Starej Warszawy)
Henryk Zakrzewski (Towarzystwo im. Marii Konopnickiej)
Leokadia Zglińska
Henryk Zimler (redaktor, „Gromada”)
Piotr Zubrzycki
Irena Żera (historyk sztuki)
Janina Żurakowska (Towarzystwo Przyjaciół Starej Warszawy)

Aneks nr 3

Lista osób i instytucji kulturalno-społecznych zaproszonych na I Walne Zebranie Członków Towarzystwa Przyjaciół Warszawy w dniu 24 lutego 1964 roku, które nie przybyły na spotkanie z różnych przyczyn³:

Tadeusz Adamczyk (radny Stołecznej Rady Narodowej)
Longin Arabski (I sekretarz KD PZPR Praga Północ)
Kornel Argasiński (Przedsiębiorstwo Państwowe ORBIS)
Jerzy Albrecht (minister finansów)
Dymitr Aleksandrow (profesor, II Klinika Chorób Wewnętrznych)
Bogusław Antas (zastępca przewodniczącego Prezydium Rady Narodowej m.st. Warszawy)
Longin Arabski (I sekretarz KD PZPR Praga Północ)
Narcyza Bałdys (przewodnicząca Dzielnicowej Rady Narodowej Praga Północ)
Anna Bańkowska (redaktor, „Stolica”)
Lesław Bartelski (literat)
Władysław Bartoszewski (publicysta)
Jerzy Baumiller (architekt)
Jerzy Bauriski (artysta)
Zygmunt Berling (generał)
Edward Bertold (wiceprezes Narodowego Banku Polskiego)
Piotr Biegański (profesor, Wydział Architektury Politechniki Warszawskiej)
Stanisław Bielobradek (doktor, Szpital Dziecięcy Saska Kępa, ul. Niekańska)
Stanisław Bierancki (Państwowe Archiwum m. st. Warszawy)
Maria Bindasowa (I sekretarz KD PZPR Dzielnicy Ochota)
Aleksander Brikenmajer (profesor, bibliotekoznawca)
Wacław Błażejowski (historyk harcerstwa)
Maria Błońska (pracownik naukowy biblioteki)
Tadeusz Bocheński (spiker, Polskie Radio i Telewizja)
Mieczysław Brahmer (romanista, prof. Uniwersytetu Warszawskiego)
Kazimierz Brandys (literat)
Marian Brandys (literat)
Stanisław Bretsznajder (profesor, Politechnika Warszawska)
Andrzej Broniarek (redaktor, „Dookoła Świata”)
Janina Broniewska (redaktor, „Kraj Rad”)
Stanisław Broniewski (Biuro Studiów i Projektów Inżynierii Miejskiej)
Barbara Brzezińska (Społeczny Komitet VII Wieków Warszawy)

³ ATPW, Teczka – Akta Wiecyste. W archiwum znajduje się jeszcze lista dodatkowa z 20 nazwiskami pisanymi odręcznie, niestety nazwiska są nieczytelne.

Jerzy Brzostek (inżynier, dyrektor Biura Studiów i Projektowania Komunikacji Miejskiej)
Olgierd Budrewicz (literat)
Anna Bukowska (redaktor, „Współczesność”)
Jerzy Bukowski (profesor, rektor Politechniki Warszawskiej)
Tadeusz Bursztynowicz (dyrektor Operetki Państwowej)
Józef Cegielski (Instytut Budownictwa Mieszkaniowego)
Jerzy Chałasiński (profesor, socjolog)
Józef Chudek (krytyk literatury)
Witold Chybiński
Cieślewicz Roman (artysta plastyk)
Andrzej Czałbowski (redaktor, Telewizja Polska)
Władysław Czekański (Urząd Spraw Wewnętrznych)
Aleksy Czerwiński (redaktor, Wydawnictwo Artystyczno-Graficzne)
Jerzy Czeźnin (redaktor, Telewizja Polska)
Jan Dangel (Instytut Budownictwa Mieszkaniowego)
Maria Dąbrowska (literat)
Jan Dąbrowski (dyrektor Urzędu Konserwatora m.st. Warszawy)
Zygmunt Dąbkowski
Józef Dec (dyrektor P. P. Usług Turystyczno-Wypoczynkowych „Wisła”)
Kazimierz Dejmek (dyrektor Teatru Narodowego)
Stanisław Detko (dyrektor Huty Warszawa)
Stanisław Ryszard Dobrowolski (literat)
Andrzej Dobrucki (dyrektor Stołecznego Zarządu Rozbudowy Miasta)
Roman Domański (sekretarz KD PZPR Ochota)
Krystyna Dorywalska (Związek Spółdzielni Mieszkaniowo-Budowlanej)
Eugeniusz Dostojewski (generał)
Julian Dyja (inżynier, dyrektor Fabryki Samochodów Osobowych)
Stanisław Dziewulski (inżynier, architekt, urbanista, Towarzystwo Urbanistów Polskich)
Leonard Dzienis (Dzielnicowa Rada Narodowa Wola)
Zofia Fafiusowa (radna Stołecznej Rady Narodowej)
Wanda Falkowska (redaktor, „Prawo i Życie”)
Tadeusz Filipczak (inżynier, „Arkady”)
Zbigniew Filipow (inżynier, Biuro Naczelnego Architekta)
Barbara Filipowiczowa (redaktor, Wydawnictwo Artystyczno-Graficzne)
Stanisław Fijałkowski (architekt, Biblioteka Narodowa)
Wojciech Fijałkowski (kurator Pałacu w Wilanowie, oddziału Muzeum Narodowego)
Mieczysław Fogg (artysta)
Michał Frankowski (przewodniczący Miejskiej Komisji Planowania Gospodarczego)

Ryszard Frelek (KC PZPR)
Zofia Froehlichowa (Kuratorium Obwodu Warszawskiego)
Stefan Galicki (inżynier, Biuro Studiów i Projektów Inżynierii Miejskiej)
Józef Garbala (Kurator Oświaty)
Tadeusz Garczyński (prezes Związków Zawodowych Pracowników Kultury i Sztuki)
Michał Gawałkiewicz (redaktor, „Głos Pracy”)
Henryk Gaworski (prozaik)
Jan Gebethner (księgarz)
Jerzy Gembicki (redaktor, „Kultura”)
Ryszard Gerlachowski (radny Stołecznej Rady Narodowej)
Wojciech Giełżyński (redaktor, „Dookoła Świata”)
Ryszard Golc (redaktor, Polska Kronika Filmowa)
Jerzy Gonczarski (redaktor, „Żołnierz Wolności”)
Florian Głogowiec (dyrektor Zakładów Gazownictwa Okręgu Warszawskiego)
Ignacy Golik (redaktor, „Trybuna Ludu”)
Rudolf Gołębiewski (Związek Artystów Scen Polskich)
Juliusz Wiktor Gomulicki (radny Stołecznej Rady Narodowej)
Antonina Gordon-Górecka (aktorka)
Irena Groszowa (redaktor, „Gromada”)
Aleksander Gruzewski (profesor)
Józef Grzyb (Zespół Pieśni i Tańca „Starówka”)
Maria Grzybowska
Edmund Grzybowski (redaktor „Chłopska Droga”)
Jerzy Grzybowski
Janusz Gumkowski (Główna Komisja Badań Zbrodni Hitlerowskich, Ministerstwo Sprawiedliwości)
Stefania Gwoździłło (Spółdzielnia „Społem”)
Hara Mieczysław (naczelnik, Główny Komitet Kultury Fizycznej i Turystyki)
Stefan Harasimowski (sekretarz KW PZPR)
Edward Hartwig (fotograf)
Emil Herbst (dyrektor „Ruchu”)
Ferdynand Herok (wiceminister, Ministerstwo Oświaty)
Paweł Hertz (literat)
Emila Hiżowa (architekt)
Piotr Hniedziewicz (księgarz)
Hanna Hoffmanowa (kierownik Stołecznego Komitetu SFOS)
Wanda Hoffmanowa
Jerzy Hryniewiecki (profesor, Politechnika Warszawska)
Leopold Infeld (profesor, Instytut Fizyki PAN)
Wiesław Iwanicki (redaktor, „Trybuna Ludu”)
Hilary Jabłkowski (Naczelna Rada Spółdzielców)

Jan Zygmunt Jakubowski (doktor, historyk)
Henryk Janczewski (Główny Inżynier Miejski)
Alina Jankowska (aktorka, Teatr „Syrena”)
Witold Jankowski (redaktor, „Słowo Powszechne”)
Andrzej Janota (artysta malarz, prezes Związku Polskich Artystów Plastyków)
Alicja Jaskierko (I sekretarz Komitetu Warszawskiego ZMS)
Zbigniew Jaskowski (piłkarz, grafik)
Bogdan Jastrzębski (dyrektor Biura Studiów i Projektów Inżynierii Miejskiej)
Marian Jaworski (I Sekretarz KW PZPR)
Zbigniew Juzwa (redaktor, Wydawnictwo Artystyczno-Graficzne)
Zygmunt Kaczyński (zastępca przewodniczącego Rady Narodowej m.st. Warszawy)
Tadeusz Kahl (profesor, Politechnika Warszawska, przewodniczący Rady Naukowej)
Stanisława Kalicka (redaktor, „Stolica”)
Maria Kann (literat)
Alojzy Karkoszka (sekretarz KW PZPR)
Jan Karaśkiewicz (pułkownik)
Zbigniew Karpiński (inżynier, Stowarzyszenie Architektów Polskich)
Kazimiera Kartasińska (przewodnicząca Komitetu Obchodów Tysiąclecia Państwa)
Witold Kasperski (Związek Spółdzielni Mieszkaniowych)
Anna Kasprzykowska (literat)
Ryszard Katarzyński (Wojskowa Akademia Techniczna)
Eugeniusz Kazimierzczak (dyrektor Zakładów Radiowych im. Marcina Kasprzaka)
Jan Tadeusz Kazimierski
Bronisław Kądziela
Kazimierz Kąkol (redaktor, „Prawo i Życie”)
Tadeusz Kędzierski (Telewizja Warszawa)
Józef Kępa (Sekretarz KW PZPR)
Antoni Kleszczycki (profesor, SGGW)
Stanisław Kluczek (redaktor, „Rada Narodowa”)
Zygmunt Kłopotowski
Irena Kmiecik (doktor, Biblioteka PAN)
Zenon Kmiecik (fotograf)
Julitta Kobylińska
Szymon Kobyliński (artysta plastyk)
Zygmunt Kolankowski (doktor, Archiwum PAN)
Janusz Kolczyński (redaktor, „Prawo i Życie”)
Wanda Kołakowska (Dzielnicowa Rada Narodowa Śródmieście)
Ryszard Kołodziejczyk (dr hab., Instytut Historii PAN)
Kazimierz Konieczny (dyrektor Muzeum Wojska Polskiego)

Bronisław Kopyczyński (artysta malarz)
Bolesław Kosterkiewicz (redaktor, PAP)
Tadeusz Koszarowski (profesor, zastępca dyrektora Instytutu Onkologii)
Marian Koszła (doktor, Szpital Dziecięcy, ul. Kopernika 43)
Tadeusz Kowalak (dyrektor Spółdzielczych Zakładów Wydawniczych)
Helena Kowalska (redaktor)
Ryszard Kowalski (sekretarz Biura Techniczno-Ekonomicznego Rady Narodowej)
Zbigniew Kozakiewicz (I sekretarz KD PZPR Żoliborz)
Aleksander Krajewski (dyplomata)
Maria Krawczyk (radna Stołecznej Rady Narodowej)
Edmund Król (wiceprezes RSW „Prasa”)
Józef Krupiński (literat)
Bożena Krzywobłocka (Uniwersytet Warszawski, Wydział Dziennikarstwa)
Leopold Kumant (zastępca Inżyniera Miejskiego)
Tadeusz Kuhnke (inżynier, dyrektor Biura Techniczno-Ekonomicznego Rady Narodowej)
Tadeusz Kulisiewicz (profesor, Akademia Sztuk Pięknych)
Julian Kulski (były wiceprezydent Warszawy)
Edward Kupiecki (artysta fotograf)
Ludwik Kurkiewicz (profesor, Akademia Muzyczna w Warszawie)
Józef Kuropieska (generał, Warszawski Okręg Wojskowy, Cytadela)
Mieczysław Kurzyna (redaktor, „Kierunki”)
Maciej Kwiatkowski (redaktor, Polskie Radio)
Mariusz Kwiatkowski (wiceprezes RSW „Prasa”)
Maria Laskowska (Gabinet Ministra w Ministerstwie Kultury i Sztuki)
Stanisław Lasota (inżynier, Akcja Porządkowania Miasta, Pałac pod Blachą)
Helena Lemańska (redaktor naczelna „Polskiej Kroniki Filmowej”)
Zbigniew Lengren (satyryk, grafik)
Leonard Lenk (Związek Spółdzielni Pracy)
Kazimierz Leszczyński (Główna Komisja Badania Zbrodni Hitlerowskich, Ministerstwo Sprawiedliwości)
Bogusław Leśnodorski (profesor, Instytut Historii PAN)
Jan Landowski (dyrektor Ogrodu Zoologicznego w Warszawie)
Zbigniew Lewandowski (kierownik, Urząd Spraw Wewnętrznych)
Eryk Lipiński (redaktor, „Szpilki”)
Wojciech Lipiński (redaktor, „Miasto”)
Felicjan Loth (doktor, dyrektor Wojewódzkiego Szpitala Chirurgii Urazowej Dziecięcej „Omega”)
Jerzy Luba (inżynier, Biuro Naczelnego Architekta)
Elżbieta Lubieńska (redaktor, Polskie Radio)
Zbigniew Łenka (redaktor, „Kurier Polski”)
Jerzy Łukasiewicz (kierownik Wydziału Propagandy KW PZPR)

Stanisław Łukaszewski (MPK)
Apolinary Maciejewski (I sekretarz KD PZPR Wola)
Czesław Madajczyk (historyk, Instytut Historii PAN)
Janina Madurowicz (przewodnicząca Dzielnicowej Rady Narodowej Żoliborz)
Kazimierz Magnowski (pułkownik, Centralny Zespół Artystyczny Wojska Polskiego)
Henryk Maksara (kierownik Wydziału Kultury Stołecznej Rady Narodowej)
Czesław Mankiewicz (generał, Dowódca Wojsk Obrony Powietrznej Kraju)
Bohdan Marconi (profesor, konserwator malarstwa, Akademia Sztuk Pięknych w Warszawie)
Bernard Mark (dyrektor Żydowskiego Instytutu Historycznego)
Tadeusz Marczyński (I sekretarz KD PZPR Mokotów)
Henryk Matysiak (zastępca sekretarza generalnego ZBOWiD)
Janina Mazur (radca prawny Prezydium Rady Narodowej m.st. Warszawy)
Istvan Meszaros (korespondent węgierski)
Kazimierz Mesjasz (inżynier, dyrektor Elektrowni Warszawskiej)
Stanisław Michotek (inżynier)
Antoni Mierzwiński (przewodniczący Warszawskiej Wojewódzkiej Rady Narodowej)
Artur Międzyrzecki (literat)
Henryk Mirosz (redaktor, Polskie Radio „Muzyka i Aktualności”)
Halina Miroszowa (redaktor, Polskie Radio i Telewizja)
Janusz Miszczyk (szef Gabinetu Prezydium Rady Narodowej m.st. Warszawy)
Henryk Mocek (Stołeczny Zarząd Kin)
Leszek Moczulski (redaktor, „Stolica”)
Tadeusz Mrzygłód (doktor, Warszawska Wojewódzka Rada Narodowa)
Aleksander Mul (dyrektor Pogotowia Ratunkowego)
Roman Muranyi (Komenda Chorągwi Warszawskiej ZHP)
Walery Namiotkiewicz (KC PZPR)
Zofia Nasierowska (artystka fotograf)
Halina Natusiewicz
Igor Newerly (literat)
Janusz Nowicki (inżynier architekt)
Kazimierz Olejniczak (sekretarz Prezydium Rady Narodowej m.st. Warszawy)
Krystian Olszewski (inżynier, Biuro Studiów i Projektów Inżynierii Miejskiej)
Stanisław Okęcki (generał, Radny Stołecznej Rady Narodowej)
Wacław Olszak (Instytut Podstawowych Problemów Techniki PAN)
Leszek Opilowski (P.P. Usług Turystyczno-Wypoczynkowych „Wisła”)
Witold Orłowski (profesor, członek PAN)
Stanisław Osiński (przewodniczący Dzielnicowej Rady Narodowej Wola)
Wacław Ostrowski (profesor, Towarzystwo Urbanistów Polskich)
Zofia Oziemska (redaktor, „Społem”)

Jerzy Pacia (sekretarz KD PZPR Praga Północ)
Zygmunt Przetakiewicz (redaktor, „Słowo Powszechne”)
Stanisław Puchała (sekretarz KD PZPR Śródmieście)
Edward Pulkowski (sekretarz KD PZPR Mokotów)
Józef Pietrusiński (minister, Urząd Rady Ministrów, Biuro Skarg i Zażaleń)
Wojciech Piotrowski (inżynier, Biuro Naczelnego Architekta, Pałac pod Blachą)
Aleksander Pacho (doktor, Szpital Bielański ul. Ceglowska 80)
Stanisława Perzanowska (aktorka Teatru Współczesnego)
Henryk Piskorz
Zbigniew Pirożyński (profesor, Ministerstwo Finansów)
Janusz Pieniążek
Hanna Przewoska
Piotr Perkowski (prezes Warszawskiego Towarzystwa Muzycznego)
Marian Palmarczyk (doktor, kierownik Wydziału Gospodarki Terenowej)
Wojciech Pomykało (redaktor, „Oświata i Wychowanie”)
Stanisław Poznański (redaktor, „Stolica”)
Jan Parandowski (literat)
Jerzy Putrament (literat)
Wacław Piasecki (dyrektor Zjednoczenia Biur Projektów)
Marian Porwit (pułkownik, Państwowe Wydawnictwo Techniczne)
Ryszard Przelaskowski (historyk, Instytut Historyczny PAN)
Witold Plapis (profesor, Politechnika Warszawska)
Włodzimierz Pawlicki (dyrektor Zakłady Budowlane „Warszawa”)
Bohdan Pniewski (profesor, architekt)
Ryszard Pracz (dyrektor Studenckiego Teatru Satyrycznego)
Wacław Remiszewski (przewodniczący Dzielnicowej Rady Narodowej Ochota)
Józef Rogala (sekretarz KD PZPR Praga Południe)
Włodzimierz Reczek (Główny Komitet Kultury Fizycznej i Turystyki)
Jan Rossman (doktor, sekretarz generalny Towarzystwa Urbanistów Polskich)
Jerzy Roman (Urząd Spraw Wewnętrznych)
Stefania Rabowska
Anna Rossmanowa (Biuro Studiów i Projektów Inżynierii Miejskiej)
Witold Rogala (dyrektor Stołecznego Zarządu Rozbudowy Miasta)
Dominik Ryfka (radny Stołecznej Rady Narodowej)
Alina Reutt (redaktor, „Walka Młodych”)
Antoni Rowiński (redaktor, „Prawo i Życie”)
Tadeusz Rolke (fotograf)
Krystyna Szymańska (zastępca kierownika, Komitetu Społecznego SFOS)
Kazimierz Sikorski (profesor, Państwowa Wyższa Szkoła Muzyczna)
Anna Szymańska (kierownik Wydziału Kultury Dzielnicowej Rady Narodowej Wola)
Karol Szczeciński (Polska Kronika Filmowa)

Andrzej Szeraue (redaktor)
Jerzy Szukała (przewodniczący Dzielnicowej Rady Narodowej Mokotów)
Wanda Szaniawska (Muzeum Historyczne)
Hanna Szwankowska (profesor)
Eugeniusz Szwankowski
Alina Sokołowska (Muzeum Historyczne)
Ewa Skudro (redakcja Polskiego Radia „Muzyka i Aktualności”)
Henryk Skoczylas (PP Usług Turystyczno-Wypoczynkowych „Wisła”)
Adam Słomczyński (adiunkt, Państwowe Archiwum m.st. Warszawy)
Jerzy Stoch (Państwowe Archiwum m.st. Warszawy)
Wiesław Sachs (redaktor, „Kurier Polski”)
Andrzej Stasiak (doktor, Instytut Budownictwa Mieszkaniowego)
Zygmunt Skrzydlewski (inżynier architekt, sekretarz generalny SARP)
Edward Strzelecki (profesor, Szkoła Główna Planowania i Statystyki, Instytut
Gospodarstwa Społecznego)
Wiktor Szczerbowski (Dzielnicowa Rada Narodowa Wola, Wydział Organiza-
cyjno-Prawny)
Lubomira Sawa (nauczycielka)
Halina Sadowy (nauczycielka)
Franciszek Starus (nauczyciel, Kuratorium, Wydział Wychowania)
Jadwiga Szatkowska (nauczycielka)
Krystyna Szymańska
Ryszard Słomiński
Kazimierz Secomski (profesor, przewodniczący Komisji Planowania przy Ra-
dzie Ministrów)
Maria Stpiczyńska
Ignacy Szokalski (Rada Ochrony Zabytków)
Konstanty Spoćko
Zofia Suchodolska
Witold Suchodolski
Zdzisław Śliwiński (dyrektor Filharmonii Narodowej)
Władysław Wiktor Sychalski (zastępca przewodniczącego Rady Narodowej
m.st. Warszawy)
Henryk Sokołowski (Zastępca Przewodniczącego KMPG)
Wojciech Sucharzewski (inżynier, Biuro Studiów i Projektów Inżynierii Miej-
skiej)
Tadeusz Staszkiwicz (nauczyciel, Wydział Handlu Stołecznej Rady Narodowej
m.st. Warszawy)
Alina Szymańska (radna, Stołeczna RN)
Kazimierz Soplewski (radny, Stołeczna RN)
Zbigniew Sołuba (redaktor, „Polityka”)
Zygmunt Szarek (redaktor, „Prawo i Życie”)

Remigiusz Ślusarek (redaktor, „Trybuna Ludu”)
Teofil Syga (redaktor, „Stolica”)
Jacek Sielski (redaktor, „Stolica”)
Stanisław Stefański (redaktor, Telewizja)
Michał Szulczewski (redaktor, Telewizja)
Witold Stankowski (redaktor, Polskie Radio „Warszawskie Fala”)
Roman Sadowski (redaktor, Polskie Radio, Redakcja Estradowa)
Stanisław Strumph-Wojtkiewicz (literat)
Alina Szapocznikow (artysta plastyk)
Tadeusz Schuch
Tadeusz Sołtyk (Wytwórnia Sprzętu Komunikacyjnego Okęcie)
Henryk Stamatello (profesor, Politechnika Warszawska)
Waldemar Świerzy (plastyk)
Henryk Samsonowicz (profesor, Uniwersytet Warszawski, Wydział Historii)
Wacław Sitkowski senior (lekarz)
Wacław Sitkowski junior (lekarz)
Stanisław Szenic (literat)
Alina Ślesieńska (plastyk)
Walenty Titkow (I sekretarz KW PZPR)
Janusz Targowski (sekretarz KD PZPR Wola)
Henryk Tycner (redaktor naczelny „Kurier Polski”))
Andrzej Trojanowski (profesor, Instytut Hematologii)
Longin Tomaszewski
Stanisław Tołwiński (minister, Urząd Rady Ministrów)
Wanda Tuszyńska (redaktor, „Stolica”)
Antoni Trepieński (redaktor, „Stolica”)
Andrzej Tewiaszew (redaktor, „Stolica”)
Janina Titkow (redaktor, Polskie Radio „Warszawska Fala”)
Bohdan Tomaszewski (dziennikarz, Polskie Radio)
Henryk Tomaszewski (plastyk)
Antoni Uniechowski (artysta plastyk)
Tadeusz Urban (I sekretarz KD PZPR Praga Południe)
Jerzy Urbański (poseł, Stołeczna Komisja Frontu Jedności Narodu)
Jerzy Wójcik (prezes, ZSP (ZGP) Rada Okręgowa)
Bohdan Wodiczko (dyrektor Opery Państwowej)
Janusz Woliński (profesor, Uniwersytet Warszawski, Katedra Historii Nowo-
żytniej)
Benedykt Wlazło (kierownik Działu Spraw Lokalowych)
Woźniak (brak imienia w wykazie) (nauczycielka, Wydział Handlu Rady Naro-
dowej m.st. Warszawy)
Jerzy Waśniewski (dyrektor Wydawnictwa Artystyczno-Graficznego)
Adam Wysocki (redaktor, „Życie Warszawy”)

Wołodarski (brak imienia w wykazie) (redaktor, Polskie Radio „Warszawska Fala”)
Stefan Wiechecki-Wiech (literat)
Stanisław Wygodzki (literat)
Andrzej Wróblewski (redaktor, „Teatr”)
Jerzy Waldorff (publicysta)
Jacek Woszczerowicz (artysta dramatyczny, Teatr „Ateneum”)
Maria Wiłkomirska
Lucjan Wolanowski (dziennikarz)
Jan Witek (Wydział Propagandy KW PZPR)
Bogdan Wiśniewski (sekretarz KD PZPR Żoliborz)
Janusz Wiczorek (minister, Urząd Rady Ministrów)
Halina Wolter (Naczelna Rada Spółdzielcza)
Michał Wojewódzki (redaktor, „Express Wieczorny”)
Józef Wysocki (inżynier, Akcja Porządkowania Miasta)
Sylwester Werbliński (Stołeczna Rada Narodowa)
Władysław Zaliński
Jerzy Zaremba (przewodniczący Dzielnicowej Rady Narodowej Praga Północ)
Sylwester Ziółkowski (Stołeczny Związek Spółdzielni Mieszkaniowych)
Stanisław Ziemak (prezes Towarzystwa im. Marii Konopnickiej)
Józef Zaremba (inżynier, prezes Towarzystwa Urbanistów Polskich)
Janusz Zdanowicz
Konrad Zawadzki (historyk)
Wacław Zawadzki
Janusz Zarzycki (przewodniczący Prezydium Rady Narodowej m.st. Warszawy)
Stanisław Zelent (inżynier, zastępca przewodniczącego Rady Narodowej m.st. Warszawy)
Zdzisław Zajączkowski (doktor, Kierownik Wydziału Zdrowia)
Sylwester Zawadzki (radny Stołecznej Rady Narodowej)
Zbigniew Załuski (pułkownik, redaktor, „Wojsko Ludowe”)
Krystyna Zielińska (redaktor, „Polityka”)
Mieczysław Zawadka (prezes RSW „Prasa”)
Lech Zahorski (plastyk)
Jan Zachwatowicz (profesor, Politechnika Warszawska, Wydział Architektury)
Jerzy Zaruba (artysta plastyk)
Zdzisław Żandarowski (sekretarz KW PZPR)
Stanisław Żaryn (inżynier, Komisja Bada Dawnej Warszawy)
Marian Żyźniewski
Janusz Zwierzchowski (redaktor, „Gromada”)
Leon Żurawski (redaktor, Wydawnictwo Artystyczno-Graficzne)
Wojciech Żukrowski (literat)
Jan Żabiński (były dyrektor ZOO)
Władysław Żabiński

Towarzystwo Przyjaciół Starej Warszawy
Helena Chodnikiewicz
Zdzisław Czajkowski
Teodora Dąbrowska
Kazimierz Dylewicz
Golanowski Piotrowski
Leon Grabowski
Kazimiera Hykielowa
Mieczysław Jarnuszkiewicz
Wanda Kirchmayer
płk Stanisław Komornicki
Feliksa Korabińska
Jadwiga Kordowicz
Wiktor Kordowicz
Andrzej Korgol
Janina Kotlewicz
Hieronim Ligocki
Barbara Malinowska
Juliusz Manikow
Alfred Markowski
Henryk Matrybiński
Janina Morawska
Daniel Olbrychski
Jadwiga Oraczewska
Eugeniusz Michał Radomski
Wacława Rychterowa
Janina Sitkowska
Teodora Stocka
Leon Szatsznajder
Józef Szymborski
Janusz Tłomakowski
Społeczny Fundusz Odbudowy Stolicy
Natalia Bukowiecka
Felicjan Cieślak
Mieczysław Cichecki
Elżbieta Idzikowska
Piotr Kijak
Eligiusz Kodur
Regina Kostrzevska
J. Kotarbińska – Towarzystwo Urbanistów Polskich
Leokadia Kwiatkowska
Jerzy Kuryluk

Wiesława Majcherek
Zofia Olszewska
Anna Plaszczyńska
Stefan Rokicki
Stefania Samulska
Barbara Sielska
Janusz Stryjewski
Towarzystwo Rozwoju Ziem Zachodnich
Kazimierz Urbanek
Danuta Ziółkiewicz

Instytucje kultury i pozostałe organizacje kulturalno-społeczne

1. Dom Kultury Dzielnicy Targówek, ul. Kołowa 49
2. Dom Kultury Dzielnicy Bródno, ul. Białołęcka 33/35
3. Dom Kultury Staromiejski, ul. Rynek Starego Miasta 2
4. Dom Kultury „Energetyk”, ul. Wybrzeże Kościuszkowskie 37
5. Dom Kultury Osiedlowy Koło, ul. Obozowa 85
6. Dom Kultury Spółdzielni WSM, ul. Próchnika 8
7. Dom Kultury WSM, al. Wyzwolenia 3/5
8. Dom Kultury Młodzieżowy, ul. Konopnickiej 5
9. Dom Kultury WZPO-2, ul. Terespolska 4
10. Klub Międzynarodowej Prasy i Książki „Ruch”, ul. Bagatela 14
11. Klub Międzynarodowej Prasy i Książki „Ruch”, ul. Nowy Świat 15/17
12. Klub Międzynarodowej Prasy i Książki „Ruch”, ul. Dąbrowskiego 71
13. Klub Międzynarodowej Prasy i Książki „Ruch”, ul. Mickiewicza 27
14. Klub Studencki „Stodoła”
15. Liga Obrony Kraju
16. Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze (PTTK)
17. Stowarzyszenie Polskich Artystów Muzyków (SPAM)
18. Towarzystwo Przyjaźni Polsko-Radzieckiej, Zarząd Stołeczny
19. Towarzystwo Przyjaciół Sztuk Pięknych
20. Towarzystwo Śpiewacze „Harfa”
21. „Turysta” Spółdzielnia Turystyczno-Wypoczynkowa
22. Warszawska Fabryka Motocykli
23. Warszawskie Towarzystwo Fotograficzne
24. Zarząd Stołeczny Ligi Obrony Kraju

Aneks nr 4

Sprawozdanie z początkowej działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, które przedstawił prof. Stanisław Lorentz w dniu 24 lutego 1964 roku podczas I Walnego Zebrania Członków Towarzystwa Przyjaciół Warszawy w Muzeum Narodowym w Warszawie:

Data początkową działalności ustępującego Zarządu jest 18 marca 1963. W tym dniu, po zebraniu organizacyjnym w Sali Canaletta Muzeum Narodowego, przejeśliśmy, – jako wyłoniony przez uczestników Zarząd – odpowiedzialność za dopełnienie formalności natury prawnej, związanych z utworzeniem Towarzystwa, określenie form i zasięgu jego pracy oraz zainicjowanie działalności na terenie Warszawy. Datę końcową stanowi dzień dzisiejszy, 24 lutego 1964 r., w którym ustępujący Zarząd Towarzystwa Przyjaciół Warszawy przedstawia członkom wyniki przyjętej rok temu misji. W sprawozdaniu Zarząd pragnie jednak przypomnieć, że po zebraniu w Sali Canaletta staliśmy się kolejną emanacją wcześniejszych inicjatyw, których celem było powołanie do życia Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. Miłośników Warszawy nie brakowało w samym mieście, ani w całym kraju i daleko poza jego granicami, nigdy. Od wielu lat, jeszcze przed wojną, szerzyły wiedzę o Warszawie i budziły zamiłowanie do jego przeszłości i tradycji różne instytucje i organizacje społeczne. Polskie Towarzystwo Krajoznawcze, działające dziś pod nazwą Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego, Liga Propagandy Turystyki m.st. Warszawy, Towarzystwo Ochrony Zabytków, Towarzystwo Miłośników Historii, Towarzystwo Miłośników Starej Warszawy i wiele, wiele innych. Po ostatniej wojnie powszechną organizacją i symbolem miłości i pracy dla niej stał się SFOS, Społeczny Fundusz Odbudowy Stolicy, który wkracza w dwudziesty rok swojej chlubnej i tak owocnej działalności. W programie pracy ogromnej większości społecznych organizacji i placówek kulturalnych tematyka Warszawy zajmuje dużo miejsca, ale zazwyczaj tylko w zakresie specjalistycznych zainteresowań. Dlatego to właśnie od kilku lat wielu działaczy ze wszystkich niemal stowarzyszeń i organizacji, krzewiąc wiedzę o Warszawie i zamiłowanie do Warszawy, zdawało sobie sprawę z potrzeby utworzenia takiego towarzystwa społecznego, którego działalność byłaby poświęcona całej Warszawie: dawnej, dzisiejszej i przyszłej. Wydawało się, że taka organizacja objąć powinna i miłośników Warszawy zabytkowej, i tych, którzy pragną pracować dla Warszawy dzisiejszej, dla polepszenia w niej warunków życia, dla jej upiększenia i popularyzowania wielkości jej odbudowy. Wydawało się także, iż w nowym stowarzyszeniu powinni znaleźć najlepsze warunki pracy ci, którzy pragną kłaść fundamenty pod budowę Warszawy nowej, Warszawy wspaniałej przyszłości.

Wynikało z tego, że nowe Stowarzyszenie powinno mieć taką strukturę, która umożliwi skupienie się w nim wszystkich, którzy chcą pracować dla

Warszawy w tej dziedzinie, jaka im najbardziej odpowiada i zgodnie z tymi możliwościami, jakie daje im ich praca zawodowa lub życie osobiste. (...). Jeśli chodzi o inicjatywy organizacyjne, to można stwierdzić, że już przed 4 laty z zamiarem powołania do życia Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, jako organizacji zajmującej się problemami współczesnego życia naszego miasta oraz perspektywami jego rozwoju, wystąpili przedstawiciele Rady Głównej SFOS. Podobne propozycje zgłaszane były później także w Towarzystwie Przyjaciół Starej Warszawy, przez Czytelników „Stolicy” itd.

18 grudnia 1962 roku zebrało się w siedzibie Związku Literatów Polskich przy Krakowskim Przedmieściu grono ludzi (nazwiska ich wejda do kroniki Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, jako trwałe upamiętnienie ich inicjatywy), które nadała impuls już dojrzałej potrzebie społecznej. W wyniku tego zebrania i podjętych następnie starań o rozszerzenie kręgu reprezentacji środowiskowej, ukonstytuował się Komitet Organizacyjny, który dnia 12 marca 1963 roku uzyskał aprobatę władz rejestracyjnych na zwołanie zebrania organizacyjnego Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, które właśnie odbyło się w dniu 18 marca tegoż roku w Sali Canaletta Muzeum Narodowego.

* * *

Na tym zebraniu organizacyjnym przy udziale szerokiej reprezentacji społeczności Warszawy, przedyskutowany został projekt Statutu Towarzystwa Przyjaciół Warszawy i wybrane zostały tymczasowe władze Towarzystwa w postaci Zarządu (...). Uchwała zebrania organizacyjnego z dnia 18 marca 1963 r. akceptując w zasadzie projekt Statutu zaleciła Zarządowi, aby projekt ten uzgodnił w szczegółach z właściwymi władzami rejestracyjnymi oraz uzyskał w możliwie najszybszym czasie zatwierdzenie Statutu oraz rejestrację Towarzystwa z prawem działalności na całym obszarze Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Ostateczną formę udało się jednak nadać Statutowi dopiero po wielu konsultacjach i konferencjach z innymi stowarzyszeniami i z przedstawicielami władz, dlatego zatwierdzenie jego nastąpiło z dużym opóźnieniem. W okresie tych uzgodnień i dyskusji szczegółowych nastąpiła zmiana na stanowisku Sekretarza Generalnego Towarzystwa.

Na posiedzeniu w dniu 25 czerwca 1963 roku Zarząd Główny jednomyślną uchwałą, powierzył obowiązki sekretarza Generalnego TPW redaktorowi Tadeuszowi Kurowi. 25 listopada 1963 roku Urząd Spraw Wewnętrznych przy Prezydium Rady Narodowej m.st. Warszawy zatwierdził Statut w nowej wersji, przedstawionej przez Zarząd Główny i zarządził wpisanie Towarzystwa Przyjaciół Warszawy do warszawskiego rejestru stowarzyszeń i związków. Główne zadanie powierzono nam przez zebranie organizacyjne z dnia 18 III 1963 zostało, zatem wykonane.

Z chwilą rejestracji i legalizacji Statutu nasze Towarzystwo otrzymało wreszcie możliwość rozpoczęcia pracy – przyjmowania członków i tworzenia jednostek organizacyjnych: Oddziałów i Sekcji. O fakcie podjęcia „legalnej” działalności

i przyjmowaniu członków Zarząd poinformował społeczeństwo za pośrednictwem prasy i radia (komunikaty i artykuły w „Stolicy”, wywiad w radio). Także za pośrednictwem prasy podano do publicznej wiadomości dni i godziny urzędowania tymczasowego sekretariatu Towarzystwa w lokalu redakcji „Stolicy”.

Ogółem, osobiście i listownie, zgłosiło w tym okresie zamiar wstąpienia w szeregi członków Towarzystwa kilkadziesiąt osób, w tym kilkanaście z innych miast oraz kilka z zagranicy. Wszystkie osoby z Warszawy otrzymały zaproszenie do uczestnictwa w dzisiejszym Walnym Zebraniu. Oczywiście Zarząd Główny nie oczekiwał na formalną rejestrację Towarzystwa, ani też nie ograniczał swojej pracy tylko do dyskusji z władzami rejestracyjnymi na temat zakresu i zasięgu pracy Towarzystwa. Nawiązano kontakty z licznymi organizacjami i instytucjami, których cele są zbieżne z celami Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. Uzgodniono z nimi wstępnie zasady współpracy. Dyskutowano programy i projekty konkretnych akcji. Zamierzenia Towarzystwa, co podkreślić trzeba, spotykały się ze szczególnie serdecznym przyjęciem (...).

25 czerwca 1963 roku z inicjatywy Zarządu Głównego Towarzystwa Przyjaciół Warszawy odbyło się spotkanie przedstawicieli wszystkich instytutów naukowych, instytucji i organizacji, które zajmują się badaniami historii Warszawy względnie zbieraniem i ekspozycją pamiątek i dokumentów z jej przeszłości. Efektem tego spotkania było powołanie do życia Sekcji Historycznej Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, a następnie wstępne zewidencjonowanie tematów warszawskich, które figurują w programach prac naukowych tych instytutów i instytucji. Wszystkie zgłosiły zresztą gotowość uczestniczenia tak swym dorobkiem, jak i swoimi kadrami naukowymi, w akcjach popularyzacyjnych Towarzystwa.

Czas oczekiwania na rejestrację wykorzystany został także na przygotowania gruntu dla działalności Oddziałów Terenowych naszego Towarzystwa na obszarze Warszawy. Rozpoczął już w listopadzie ub. r. działalność Komitetu Organizacyjnego Oddziału Praga – II. Skupił on tam nie tylko grupę inicjatorów (ponad 20 osób), lecz nawet rozpoczął stały cykl odczytów z serii VII wieków Warszawy. (...). Równocześnie Zarząd naszego Towarzystwa doprowadził do skutku porozumienie o połączeniu się z Towarzystwem Przyjaciół Starej Warszawy, które działało już od ośmiu lat na Starym Mieście. (...). Zaawansowane są także prace przy tworzeniu Oddziałów naszego Towarzystwa na Grochowie, na Mokotowie i na Woli. Wykorzystanie wielkich możliwości rozszerzenia sieci Towarzystwa we wszystkich dzielnicach Warszawy powinno być szczególnym zadaniem dla naszego Zarządu. (...). Podkreślając raz jeszcze, że utworzenie Towarzystwa spotkało się z bardzo życzliwym oddźwiękiem, uwypuklić pragniemy niezwykle wielkie znaczenie pomocy, jakiej Towarzystwo Przyjaciół Warszawy udzieliła Rada Główna SFOS.

Zarząd Główny Towarzystwa Przyjaciół Warszawy przygotował umowę o współpracy z Radą Główną SFOS. Po wyborze stałych władz Towarzystwa

z usytuowaniem się Prezydium umowa ta będzie mogła być podpisana. Trzeba podkreślić, że umowa ta jest dla Towarzystwa bardzo korzystna i przewiduje, że SFOS bierze na siebie pokrywanie kosztów podstawowej działalności Towarzystwa. (...). Wszystkie podejmowane czynności wykonywane były przez członków Zarządu bezinteresownie, w postaci pracy społecznej. Lokale były nam udostępniane bezpłatnie przez zaprzyjaźnione instytucje, jak m.in. przez SFOS, Muzeum Historyczne m.st. Warszawy, redakcję tygodnika „Stolica” i Muzeum Narodowe. (...).

* * *

Przyjęliśmy zasadę, niezłomną zasadę, że każdy z członków Towarzystwa na każdym szczeblu organizacyjnym, z władzami organizacyjnymi włącznie, pracuje w Towarzystwie bezinteresownie. Członkowie władz Towarzystwa, w Zarządzie Głównym, jak w Oddziałach i Sekcjach, nie będą pobierać żadnego wynagrodzenia: w żadnej postaci. Całą pracę Towarzystwa cechować powinna maksymalna oszczędność pieniędzy społecznych. Odrzucać należy pretensje do reprezentacyjności. Wydatki ograniczyć do naprawdę niezbędnych. Tworząc organizację społeczną i posiadając ambicję zachowania jej czysto społecznego charakteru, nie wątpimy, że cele Towarzystwa mogą być realizowane przez samych członków Towarzystwa. Liczymy, że każdy z naszych członków w miarę swoich sił i możliwości – będzie dostatecznie aktywny, aby te wszystkie cele, jakie sobie stawiamy, mogły być wykonane w atmosferze tego samego entuzjazmu, który tak przyczynił się do odbudowy Warszawy. Wiemy, że zasoby takiej energii w społeczeństwie warszawskim są ogromne i niewyczerpalne. Zadaniem naszym jest pomagać wszystkim, którzy – tak jak my – tę energię chcą wykorzystać po to, aby życie w naszym mieście stawało się lepsze i przyjaźniejsze, by miasto nasze wspaniale się rozwijało, pamiętało o swych tradycjach i skupiało wysiłki dla dobra Warszawy dzisiejszej i Warszawy przyszłych pokoleń. Prof. Stanisław Lorentz⁴.

⁴ ATPW, Akta Wieczyste – Sprawozdanie Zarządu Głównego Towarzystwa Przyjaciół Warszawy za okres organizacyjny 18.03.1963–24.02.1964, s. 1–9 (maszynopis).

Aneks nr 5

Jedną z ważnych form działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy była współpraca z zakładami pracy. Pozyskano na członków wspierających Towarzystwa wiele firm działających na obszarze całego kraju. W konsekwencji realizowano wspólnie imprezy kulturalno-edukacyjne na terenie danego podmiotu, popularyzowano wśród załogi wiedzę o stolicy, a także o tych zakładach pracy, w których odbywały się spotkania. Ta forma działalności ujawniła potrzebę nowych form organizacyjnych. Tak powstała koncepcja Kół środowiskowych Towarzystwa, działających w zakładach pracy i różnych instytucjach. Ponad 60% dochodów TPW pochodziło w latach 1971–1973 ze składek członków wspierających. Po roku 1989 wiele tych instytucji przestało funkcjonować lub zostało przekształconych, rozpoczynając swoją działalność w nowych warunkach polityczno-ekonomicznych.

Tab. 18. Członkowie wspierający Towarzystwo Przyjaciół Warszawy w roku 1971

Instytucja	Wspierany Oddział TPW
Bank Spółdzielczy w Mstowie	Centrum
Bank Spółdzielczy w Wolbromiu	Centrum
Bank Spółdzielczy w Drawsku	Centrum
Bank Spółdzielczy w Kalwarii Zebrzydowskiej	Centrum
Bank Spółdzielczy w Łyszkowicach	Centrum
Spółdzielczy Bank Ludowy w Kuźni Raciborskiej	Centrum
Bank Spółdzielczy w Obornikach Śląskich	Centrum
Bank Spółdzielczy w Chodzieży	Centrum
Kasa Spółdzielcza w Dąbrowie	Centrum
Bank Spółdzielczy w Cieszkowie	Centrum
Kasa Spółdzielcza w Długosiodle	Centrum
Kasa Spółdzielcza w Szczawnie	Centrum
Bank Ludowy Kasa Oszczędnościowo-Pożyczkowa w Jeziorach Wielkich	Centrum
Bank Spółdzielczy w Zapolicach	Centrum
Kasa Spółdzielcza w Pałecznicy	Centrum
Bank Spółdzielczy w Górze	Centrum
Kasa Spółdzielcza w Sannikach	Centrum
Kasa Spółdzielcza w Ułężu	Centrum
Bank Spółdzielczy w Skulsku	Centrum
Bank Spółdzielczy w Ulanowie	Centrum
Bank Spółdzielczy w Sanoku	Centrum

Instytucja	Wspierany Oddział TPW
Gminna Spółdzielnia „Samopomoc Chłopska” w Rajgrodzie	Centrum
Gminna Spółdzielnia „Samopomoc Chłopska” w Grudziądzu	Centrum
Gminna Spółdzielnia „Samopomoc Chłopska” w Nowogrodzie	Centrum
Gminna Spółdzielnia „Samopomoc Chłopska” w Dobrzyniu n/Wisłą	Centrum
Gminna Spółdzielnia „Samopomoc Chłopska” w Sadkach	Centrum
Gminna Spółdzielnia „Samopomoc Chłopska” w Przystajni	Centrum
Gminna Spółdzielnia „Samopomoc Chłopska” w Chrostowie	Centrum
Gminna Spółdzielnia „Samopomoc Chłopska” w Lipnicach	Centrum
Gminna Spółdzielnia „Samopomoc Chłopska” w Ryńsku	Centrum
Gminna Spółdzielnia „Samopomoc Chłopska” w Michałowie	Centrum
Gminna Spółdzielnia „Samopomoc Chłopska” w Książkach	Centrum
Gminna Spółdzielnia „Samopomoc Chłopska” w Janowcu Wielkopolskim	Centrum
Gminna Spółdzielnia „Samopomoc Chłopska” w Tucholi	Centrum
Gminna Spółdzielnia „Samopomoc Chłopska” w Wejherowie	Centrum
Gminna Spółdzielnia „Samopomoc Chłopska” w Nakle n/Notecią	Centrum
Gminna Spółdzielnia „Samopomoc Chłopska” w Chełmie	Centrum
Gminna Spółdzielnia „Samopomoc Chłopska” w Rogowie	Centrum
Gminna Spółdzielnia „Samopomoc Chłopska” w Brodniczy	Centrum
Spółdzielnia Inwalidów w Opocznie	Centrum
Spółdzielnia Inwalidów „1-go Maja” w Chełmie	Centrum
Spółdzielnia Inwalidów im. E. Dembowskiego w Krakowie	Centrum
Spółdzielnia Inwalidów „Przodownik” w Żarach	Centrum
Spółdzielnia Inwalidów „Pokój” w Bielsku-Białej	Centrum
Spółdzielnia Inwalidów im. J. Kilińskiego w Toruniu	Centrum
Spółdzielnia Inwalidów „Przyszłość” we Wrocławiu	Centrum

Instytucja	Wspierany Oddział TPW
Spółdzielnia Inwalidów w Jeleniej Górze	Centrum
Bank Ludowy Spółdzielnia Oszczędnościowo-Pożyczkowa w Suszu	Centrum
Gminna Spółdzielnia „Samopomoc Chłopska” Ciechocin z siedzibą w Elgiszewie	Centrum
Centralny Związek Rzemieślniczych Spółdzielni Zaopatrzenia i Zbytu Delegatura Kraków	Centrum
Rzemieślnicza Spółdzielnia Zaopatrzenia i Zbytu Surowców i Praca Malarskich w Poznaniu	Centrum
Rzemieślnicza Spółdzielnia Zaopatrzenia i Zbytu Różnej Wytwórczości i Usług w Strzelcach Opolskich	Centrum
Rzemieślnicza Spółdzielnia Zaopatrzenia i Zbytu Wielobranżowa w Nakle n/Notecią	Centrum
Okręgowa Spółdzielnia Mleczarska w Lublinie	Centrum
Okręgowa Spółdzielnia Mleczarska w Kaźmierzu	Centrum
Okręgowa Spółdzielnia Mleczarska w Młynarach pow. Pasłęk	Centrum
Okręgowa Spółdzielnia Mleczarska w Młynarach pow. Inowrocław	Centrum
Okręgowa Spółdzielnia Mleczarska w Krotoszynie	Centrum
Okręgowa Spółdzielnia Mleczarska w Suwałkach	Centrum
Okręgowa Spółdzielnia Mleczarska w Piotrkowie Trybunalskim	Centrum
Okręgowa Spółdzielnia Mleczarska Pszczyna-Pawłowice	Centrum
Okręgowa Spółdzielnia Mleczarska w Sztumie	Centrum
Spółdzielnia Pracy Chemiczno-Wytwórcza „SPOIWO” w Radomiu	Centrum
Stocznia „STOGI” Przedsiębiorstwo Państwowe w Gdańsku	Centrum
Kopalnia Węgla „Julian” w Piekarach Śląskich	Centrum
Przedsiębiorstwo Budownictwa Przemysłowego „ŻELBET” w Pruszkowie	Centrum
Rejonowe Przedsiębiorstwo Melioracyjne w Grudziądzu	Centrum
Biuro Projektów Budownictwa Komunalnego i Specjalnego „METROPROJEKT” w Warszawie	Centrum
Bank Spółdzielczy w Gliwicach	Centrum
Gminna Spółdzielnia „Samopomoc Chłopska” w Bojszowach	Centrum
Spółdzielnia Inwalidów „ZRYW” w Rozwadowie	Centrum
Zjednoczenie Gospodarki Rybnej w Szczecinie	Centrum
Bydgoskie Zakłady Chemii Gospodarczej „Pollena” w Bydgoszczy	Centrum

Instytucja	Wspierany Oddział TPW
Gminna Spółdzielnia „Samopomoc Chłopska” w Chodczu	Centrum
Mazowieckie Przedsiębiorstwo Budownictwo Ogólnego w Górze Kalwarii	Centrum
Bank Spółdzielczy w Kórniku	Centrum
Lubelskie Przedsiębiorstwo Produkcji Leśnej „LAS” w Lublinie	Centrum
Lubelskie Przedsiębiorstwo Budownictwa Przemysłowego w Lublinie	Centrum
Wojewódzkie Przedsiębiorstwo Hurtu Spożywczego Zarząd w Lublinie	Centrum
Spółdzielnia Pracy Pralniczo-Farbiarska „TĘCZA” w Lublinie	Centrum
Lubelskie Fabryki Wag w Lublinie	Centrum
Ludowy Bank Spółdzielczy w Legionowie	Centrum
Zakłady Przemysłu Ziemniaczanego „ŁOMŻA” w Łomży	Centrum
Okręgowa Spółdzielnia Mleczarska w Mielcu	Centrum
Przedsiębiorstwo Robót Górniczych w Mysłowicach	Centrum
Bank Spółdzielczy w Mszczonowie	Centrum
Gminna Spółdzielnia „Samopomoc Chłopska” w Szymankowie	Centrum
Instytut Badań Jądrowych Zakład Doświadczalny Aparatury Unikalnej w Świerku k. Otwocka	Centrum
Gminna Spółdzielnia „Samopomoc Chłopska” Świecie-Wieś n/Wisłą	Centrum
Bank Spółdzielczy w Tarnobrzegu	Centrum
Zakłady Przemysłu Wełnianego im. J. Dąbrowskiego „FRESKO” w Zgierzu	Centrum
Bank Spółdzielczy w Głuchołazach	Centrum
Gminna Spółdzielnia „Samopomoc Chłopska” w Lipiu	Centrum
Lasy Państwowe Okręgowy Zarząd Lasów Państwowych w Lublinie	Centrum
Spółdzielnia Inwalidów „ODRODZENIE” w Lublinie	Centrum
Rzemieślnicza Spółdzielnia Zaopatrzenia i Zbytu „Rzemiosło” w Końskich	Centrum
Państwowy Ośrodek Maszynowy w Augustowie	Centrum
Przedsiębiorstwo Przemysłowo-Handlowe Polskie Odczynniki Chemiczne w Gliwicach	Centrum
Gminna Spółdzielnia „Samopomoc Chłopska” w Lnianie	Centrum
Gminna Spółdzielnia „Samopomoc Chłopska” w Lubomiu	Centrum

Instytucja	Wspierany Oddział TPW
Zakłady Energetyczne Okręgu Wschodniego P.P. Zakłady Energetyczne w Lublinie	Centrum
Cech Rzemiosł Metalowych i Elektrotechnicznych w Lublinie	Centrum
Gminna Spółdzielnia „Samopomoc Chłopska” w Łośniu	Centrum
Olsztyńskie Zakłady Opon Samochodowych „Stomil” w Olsztynie	Centrum
Przedsiębiorstwo Doświadczalne Przemysłu „Kablosprzęt” w Ożarowie Mazowieckim	Centrum
Gminna Spółdzielnia „Samopomoc Chłopska” w Filipowie	Centrum
Lubelskie Zjednoczenie Budownictwa w Lublinie	Centrum
„Społem” Wojewódzka Spółdzielnia Spożywców – Oddział Przetwórnia Mięсна w Lublinie	Centrum
Bank Spółdzielczy w Policznie	Centrum
Bank Spółdzielczy w Łagiewnikach	Centrum
Mazowieckie Zakłady Przemysłu Owocowo- -Warzywnego P.P. Zakład Remontowy w Bielawie	Centrum
Gminna Spółdzielnia „Samopomoc Chłopska” w Lulkowie	Centrum
Wojewódzkie Przedsiębiorstwo Tekstylny-Odzieżowe w Lublinie	Centrum
Gminna Spółdzielnia „Samopomoc Chłopska” w Świekatowie	Centrum
Gminna Spółdzielnia „Samopomoc Chłopska” w Grucznie	Centrum
Zakłady Włókien Sztucznych „Wistom” w Tomaszowie Mazowieckim	Centrum
Remontowa Stocznia Rzeczna „Wrocław” we Wrocławiu	Centrum
Stowarzyszenie Autorów ZAIKS w Warszawie	Śródmieście
Czasopisma Wojskowe – Warszawa	Śródmieście
Centralny Ośrodek Badawczo-Projektowy Budownictwa Ogólnego w Warszawie	Śródmieście
Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze Zarząd Główny w Warszawie	Śródmieście
Dyrekcja Rozbudowy Urządzeń Komunalnych i Socjalnych w Warszawie	Śródmieście
Państwowy Instytut Hydrologiczno-Meteorologiczny w Warszawie	Żoliborz
Przedsiębiorstwo Usług Socjalnych Budownictwa Warszawa	Wola

Instytucja	Wspierany Oddział TPW
Zjednoczone Zespoły Gospodarcze Sp. z o.o. „Veritas” Zespół Handlu Detalicznego w Warszawie	Wola
Rzemieślnicza Spółdzielnia Zaopatrzenia i Zbytu Metalowców Warszawa	Wola
Zjednoczenie Wytwórni Surowic i Szczepionek „Biomed” w Warszawie	Mokotów
Zjednoczone Zespoły Gospodarcze „Inco”	Mokotów
Zespół Chemii Służewieckie Zakłady Chemiczne w Warszawie	Mokotów
Towarzystwo im. Fryderyka Chopina w Warszawie	Powisłe
Przedsiębiorstwo Wydawniczo-Poligraficzne „Ruch” Zakłady Graficzne w Warszawie	Powisłe
Kombinat „Ponar-Plaso” Warszawska Fabryka Obrabiarek w Warszawa	Ochota
Spółdzielnia „Samopomoc Inwalidzka” w Warszawie	Grochów
Wytwórnia Sprzętu Komunikacyjnego „Delta-Warszawa II” w Warszawie	Grochów
Zakłady Zbożowo-Młynarskie w Warszawie	Praga Północ
Rzemieślnicza Spółdzielnia Zaopatrzenia i Zbytu Rzemiosł Skórzanych w Częstochowie	Częstochowa
Cech rzemiosł Odzieżowych i Włókienniczych w Częstochowie	Częstochowa
Częstochowskie Zakłady Materiałów Ogniotrwałych w Częstochowie	Częstochowa
Związek Polskich Artystów Plastyków Okręg Warszawski	Towarzystwo Przyjaciół Warszawy
Towarzystwo Przyjaciół Sztuk Pięknych	Towarzystwo Przyjaciół Warszawy
Zrzeszenie Prywatne Handlu i Usług m.st. Warszawy	Towarzystwo Przyjaciół Warszawy

Źródło: ATPW, Teczka – Protokoły z posiedzeń Prezydium Zarządu Głównego TPW za okres kadencji 1976–1979, Protokół Nr kad. 7/rocz.5/71; Wykaz deklaracji na członków wspierających TPW złożonych przez instytucje i zakłady pracy do przyjęcia przez Plenum Zarządu Głównego TPW, na posiedzeniu 5 listopada 1971, Uchwała nr 36/71.

Aneks nr 6

Przemówienie prof. Stanisława Lorentza przed koncertem w Filharmonii Narodowej w dniu 19 stycznia 1978 roku:

Dla uczczenia XXXIII rocznicy wyzwolenia Warszawy odbywa się dziś doroczny koncert naszego Towarzystwa. Witamy warszawskie zakłady pracy naszych członków wspierających oraz członków indywidualnych i gości zaproszonych. Serdecznie dziękuję Komitetowi d/s Radia i TV, który każdego roku ofiarowuje Warszawiakom taki piękny koncert. Dziękuję wykonawcom, a szczególnie serdecznie Panu Ignacemu Gogolewskiemu, który ofiarnie, bezinteresownie zawsze bierze udział w koncertach organizowanych przez nasze Towarzystwo. Dziękuję Dyrekcji Filharmonii Narodowej i jej ofiarnym pracownikom, za bezpłatne udzielenie nam sali koncertowej i obsługę koncertu. Dochód z dzisiejszego koncertu Towarzystwo przeznacza na budowę pomnika Juliusza Słowackiego w Warszawie, wykonanego w pełnej pomnikowej wysokości przed samą wojną, przez wielkiego rzeźbiarza polskiego, Edwarda Wittiga. To my właśnie, przyjaciele Warszawy, zjednoczeni w naszym Towarzystwie, od wielu lat wysuwaliśmy dezyderat wystawienia pomnika Słowackiego, i właśnie według tego modelu, który stworzył Wittig, a w czasie ostatniej wojny uratowało i przechowało Muzeum narodowe – pełnej pomnikowej wysokości – 3 1/2 metra. Najwybitniejsi historycy i krytycy sztuki wysuwali 2 rzeźbiarzy na czoło wśród twórców przedwojennych: Dunikowskiego i Wittiga, inni do czołowych rzeźbiarzy zaliczali prócz nich Henryka Kunę, Jana Szczepkowskiego, Augusta Zamoyskiego. Wszyscy podkreślali ogromne pomnikowe walory dzieł Wittiga. Pisano, że kompozycje Wittiga dopraszają się wyraźnie wielkich przestrzeni, rozległych parków i ogrodów. Dlatego właśnie między innymi zaproponowaliśmy ustawienie pomnika w Parku Ujazdowskim i jeszcze też, dlatego, że znajdzie się tu pomnik Słowackiego na wielkim, tradycyjnym szlaku pomnikowym Warszawy – od kolumny Zygmunta III po Chopina. Myślę, że będę wyrazicielem nas wszystkich, przedstawicieli Towarzystwa Przyjaciół Warszawy – 5000 członków indywidualnych i 2000 zakładów pracy, jeśli złożę gorące podziękowania za podjęcie decyzji o budowie pomnika Słowackiego według projektu Wittiga i ustawieniu go w parku Ujazdowskim. (...) Wracamy często do wspomnień z tamtych dni, przed 33 laty. Przebiegamy myślą to wszystko, co sprawiło, że Warszawa nie tylko odbudowała się, ale i wspaniale rozrosła. Myślę o trasie Toruńskiej i tym wszystkim, co dobrego Warszawa czeka. I chętnie spotykamy się razem my, przyjaciele Warszawy, na tych styczniowych koncertach⁵.

⁵ B. Michalec, *Ochrona dziedzictwa materialnego...*, op. cit., s. 95.

Aneks nr 7

Stanowisko Zarządu Głównego TPW w sprawie budowy pomnika Juliusza Słowackiego podjęte w formie uchwały z dnia 3 lutego 1978 roku. Członkowie Towarzystwa Przyjaciół Warszawy zabiegali i czekali ponad 30 lat, aż pomnik wieszczą stanie w miejscu, w którym jest obecnie.

Zarząd Główny Towarzystwa Przyjaciół Warszawy pragnie uprzejmie poinformować Obywatelski Komitet Budowy Pomnika Juliusza Słowackiego o swoim stanowisku w sprawie realizacji pomnika. Walne Zgromadzenie Delegatów naszego Towarzystwa trzykrotnie podejmowało uchwały w sprawie zbudowania w Warszawie pomnika Juliusza Słowackiego (w roku 1970, 1973 i 1976). Powodem tego był fakt, że konkurs na ten pomnik rozstrzygnięty w 1961 roku nie dał pozytywnego rezultatu. Pomimo poniesienia znacznych kosztów i rozdzielania licznych nagród, żaden z projektów nie został skierowany do realizacji, ponieważ nie odpowiadał wyobrażeniom i odczuciom mieszkańców Warszawy. W 1972 roku na zlecenie Muzeum Narodowego dokonano restauracji i konserwacji gipsowego modelu pomnika w skali 1:1, szczęśliwie ocalonego z pożogi wojennej, a wykonanego w 1939 roku przez prof. Edwarda Wittiga. Przy uzupełnieniu uszkodzonych lub brakujących części posłużono się istniejącym modelem pomnika w mniejszej skali. W lipcu 1975 roku dokonano komisyjnego oglądu i oceny projektu pomnika z udziałem Konserwatora Zabytków m.st. Warszawy i stwierdzono, że projekt ten jest najlepszym ze wszystkich znanych, w pełni odpowiada warunkom plastycznym, historycznym i architektonicznym stawianym takiemu dziełu i całkowicie zasługuje na realizację. W związku z tym, w grudniu 1975 roku Towarzystwo zwróciło się do Naczelnego Plastyka m.st. Warszawy z prośbą o zajęcie stanowiska w tej sprawie i wskazanie Towarzystwu, jakie kroki należy podjąć w celu realizacji pomnika. W przekazanym Naczelnemu Plastykowi piśmie Towarzystwo stwierdziło, że rozpisywanie kolejnego konkursu na pomnik nie jest uzasadnione i byłoby niepotrzebnym obciążeniem kosztów budowy pomnika. Do chwili obecnej Naczelną Plastyk m.st. Warszawy nie zajął stanowiska i nie podjął żadnych kroków w tym kierunku. Zarząd Główny Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, występując w imieniu wielotysięcznej rzeszy członków, a także w imieniu znacznej części warszawiaków jest zdania, że pomnik J. Słowackiego autorstwa E. Wittiga powinien zostać usytuowany na tradycyjnym szlaku pomnikowym, prowadzącym do Placu Zamkowego, gdzie znajduje się Kolumna Zygmunta III Wazy, do Belwederu, obok którego stoi pomnik Fryderyka Chopina. Odsłonięcie pomnika powinno nastąpić w 1979 roku, w 170. rocznicę urodzin, 130 rocznicę śmierci i 150. rocznicę przeniesienia poety do Warszawy na stałe. Z tego miasta udał się w czasie Powstania Listopadowego na emigrację, skąd nie powrócił już za życia do kraju. Jakkolwiek wstrzymane decyzje, co do realizacji tego pomnika, oddali jego

budowę na wiele lat. Zarząd Główny Towarzystwa pragnie zwrócić uwagę, że prof. Edward Wittig jest w historii sztuki stawiany obok Ksawerego Dunikowskiego, jako najwybitniejszy rzeźbiarz polski XX wieku. Oprócz nich wymienia się jeszcze J. Szczepkowskiego, H. Kunę i A. Zamoyskiego. Edward Wittig należy niewątpliwie do grona kilku najwybitniejszych polskich rzeźbiarzy pierwszej połowy XX wieku i naszym obowiązkiem jest zachowanie i utrwalanie istniejącego dzieła o wybitnych walorach artystycznych. Ze zniszczeń wojennych ocalały w Warszawie tylko dwie rzeźby tego autora: Ewa w Parku Ujazdowskim i pomnik Lotnika całkowicie zrekonstruowany w 1967 roku, podobnie jak rekonstruowane były pomniki Chopina, Mickiewicza, Bogusławskiego i inne. Wybuch wojny przerwał prace nad odlaniem pomnika, ale ocalał model, który jako jedyny przygotowany przed wojną nie doczekał się dotychczas realizacji. Dodatkowym walorem jest fakt, że model pomnika istnieje, trzeba go tylko odlać w brązie i zbudować cokół. Warto też zaznaczyć, że prof. E. Wittig urodził się w 1879 roku, mieszkał i tworzył w Warszawie i tu zmarł w 1941 roku. W latach 1915–1920 był wykładowcą w Szkole Sztuk Pięknych i na Politechnice Warszawskiej, a w latach 1937–1939 został powołany na profesora Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie. Odślonięcie jego dzieła w 1979 roku byłoby także hołdem oddanym wybitnemu artyście w 100-lecie jego urodzin.

Korzystając z okazji, Zarząd Główny TPW pragnie stwierdzić, że pomniki J. Słowackiego powinny stanąć oczywiście nie tylko w Warszawie. Pole do popisu dla żyjących obecnie rzeźbiarzy jest więc nieograniczone, zwłaszcza, że ponawiamy pilny dezyderat rozpisania konkursów na pomniki Ludwika Waryńskiego i Karola Szymanowskiego, które powinny być odślonięte w 1982 roku, w 100-lecie powstania Wielkiego Proletariatu i w 100 rocznicę urodzin wybitnego kompozytora. Na swoje pomniki czekają także inni wielcy Polacy Cyprian K. Norwid, Stefan Starzyński i inni⁶.

⁶ ATPW, Teczka – Korespondencja ogólna, rok 1977. L.dz. 59/78.

Aneks nr 8

List prof. Stanisława Lorentza skierowany do Lesława Bartelskiego, przewodniczącego Społecznego Komitetu Budowy Pomnika Juliusza Słowackiego, Warszawa 20 czerwca 1978 rok:

Wielce Szanowny Panie Przewodniczący,

Pomnik Juliusza Słowackiego wykonał Edward Wittig na zlecenie Obywatelskiego Komitetu Budowy tego pomnika we Lwowie ze składek, na które złożyło się przed wojną społeczeństwo całego kraju. Trzeba z szacunkiem odnieść się do takich zbiorowych społecznych akcji. Projekt pomnika Wittiga był wówczas bardzo gorąco przyjęty przez znawców, historyków i krytyków sztuki, artystów i przedstawicieli sfer naukowych i twórczych. Nie można lekceważyć opinii społecznej. Odlany pomnik w gipsie odlany [został] w roku 1939. Widziałem wówczas ten pomnik w pracowni Wittiga w wielkiej hali budynku przy Pałacu Prymasowskim w Warszawie. Według słów Wittiga na jesieni 1939 r. posąg miał być przekazany do odlania w brązie. Muzeum Narodowemu, mnie i moim współpracownikom udało się posąg przewieźć do magazynów Muzeum i w czasie okupacji z największym trudem uratować od zniszczenia po to, by po wojnie mógł być odlany w brązie i ustawiony w godnym sobie miejscu. Nie wolno nad tym aktem ratowania dóbr polskich w czasie niemieckiej okupacji niefrasobliwie przechodzić do porządku. Edward Wittig, jeden z czołowych rzeźbiarzy polskich XX w., wszedł na stałe do historii sztuki polskiej na bardzo poczesnym miejscu. Próby dyskusowania jego twórczości przez członków sekcji rzeźby ZPAP (czy może przez Zarząd Główny?). Budzą niepokój, a niewybredne ataki grona rzeźbiarzy, bo chyba nie wszystkich, na projekt pomnika Juliusza Słowackiego, uporczywie kontynuowane po to, by odrzucić istniejący pomnik Wittiga i projektowanie na nowo powierzyć rzeźbiarzom współczesnym, oraz zajadłość, z jaką to jest prowadzone, budzić muszą obrzydzenie. Drugi jeszcze pomnik gotów był przed wojną i nawet już odlany w brązie, a miał być ustawiony na jesieni 1939 r. w Parku Skaryszewskim na Pradze. To właśnie pomnik Paderewskiego wykonany na zlecenie Obywatelskiego Komitetu z udziałem Polonii zagranicznej ze składek publicznych. Pomnik ten był z najwyższym narażeniem życia (brąz) ukrywany w czasie okupacji i przetrwał do dziś. Zaopiekowało się nim Muzeum Narodowe i jest on obecnie ustawiony na bocznym dziedzińcu Muzeum. W okresie obchodów 60-lecia Niepodległości powinno się ten pomnik ustawić w Warszawie, albo w rejonie Instytutu Chopina i Wyższej Szkoły Muzycznej (tu Paderewski równo 100 lat temu otrzymał dyplom), albo – jak to też proponują na wybranym przed wojną miejscu w Parku Skaryszewskim. Pomnik Paderewskiego, wykonany przez Michała Kamińskiego, przedstawia go, jako artystę, jest realistycznym, bez pretensji do patosu. Taki właśnie

powinien być pomnik Paderewskiego, który dziś wystawiamy. Dodać tu muszę, że dla Polonii zagranicznej bardzo cenne będzie przypomnienie, jak to właśnie Polonia żywo uczestniczyła przed wojną w wykonaniu pomnika. Ale i tu członkowie Sekcji rzeźby ZPAP (czy i Zarząd Główny – bo to nie jest dla mnie jasne) zgłosili sprzeciw, proponując wykonanie przez współczesnych artystów nowego pomnika. Z równym oburzeniem jak w sprawie pomnika Juliusza Słowackiego, ustosunkować się muszę do takiej postawy. Ten kameralny pomnik, który ma stanąć nie w jakimś ożywionym punkcie, lecz na uboczu, uratowany od zniszczenia przez okupanta, musi stanąć w Warszawie. Oba pomniki – i Słowackiego, [i] Paderewskiego – mogą obok napisu głównego otrzymać napis dodatkowy ku czci tych, co w najcięższych czasach ratowali dobra kultury. Nie mogę dopuścić, by w mej obecności lekceważono szlachetne zbiorowe akcje społeczne, by w mojej obecności beztrząsco przechodzono do porządku nad bohaterскими działaniami naszych organów walki cywilnej z okupantem, nad walką o ratowanie polskich dóbr kultury. Dwa tylko istnieją uratowane pomniki przedwojenne: 1. Juliusza Słowackiego Edwarda Wittiga, 2. Ignacego Paderewskiego Michała Kamińskiego. Te dwa pomniki muszą zostać wystawione na własnych miejscach w Warszawie, a naszym obowiązkiem jest najrychlej odlać pomnik Słowackiego w brązie, by to wybitne dzieło polskiej sztuki rzeźbiarskiej nie uległo zniszczeniu. Zakończę słowami trochę patetycznymi: w imieniu tych, co nieustępliwie i ofiarnie ratowali dobra kultury polskiej gorąco proszę o pozytywną decyzję w obu sprawach⁷.

⁷ ASL, [MNW DEP]: (1118), s. 52.

Aneks nr 9

Przygotowane tezy prof. Stanisława Lorentza do wystąpienia podczas koncertu zorganizowanego przez Towarzystwo Przyjaciół Warszawy 15 stycznia 1979 roku w Sali Koncertowej Filharmonii Narodowej:

TEZY DO WYSTĄPIENIA NA UROCZYSTYM KONCERCIE z okazji 34. rocznicy wyzwolenia Warszawy:

1. Styczeń przed 34 laty. Warszawa „strzaskana leży pod gruzami”, miasto umarłe, prawie nie istnieje, zniszczenia wojenne sięgają 84%.

17 I 1945 r. – Warszawa wyzwolona, wolna! Powracają na ruiny warszawiacy, wraca do ruin życie. Następuje lata heroicznej odbudowy, czas nazywany przez poetę, Władysława Broniewskiego – „okresem ruinie wydzieranej cegły”.

2. Dziś Warszawa – nowe narodzone miasto, jest centrum życia naukowego i kulturalnego, drugim co do wielkości ośrodkiem przemysłu. Najpiękniejsze, najwartościowsze pod względem historycznym zabytki, ulice, całe fragmenty miasta przywrócono do pierwotnego kształtu i harmonijnie powiązano z tym, co przynosi architektoniczna i konstrukcyjna współczesność.

3. To zwyczajne, tętniące dziś życiem miasto jest miastem niezwykłym... przez swą bohaterską przeszłość i przez nasze mocne, najczulsze do Niego przywiązanie. Wiernie towarzyszymy wszystkim sprawom dziejącym się w Warszawie i dla Warszawy. A jest ich tak optymistycznie dużo! Trwają prace końcowe, choć jeszcze b. czasochłonne, nad rekonstrukcją Zamku Królewskiego, odbudowę Zamku Ujazdowskiego, budowę Centrum Zdrowia Dziecka i Centrum Onkologicznego. Buduje się Bibliotekę Narodową. Realizuje wielkie inwestycje: Ursus II i „Polkolor”; buduje wielkie osiedle na Bródnie, Ursynowie i Gocławiu; nasilają się prace nad nowymi, podstawowymi inwestycjami komunalnymi: Wodociąg Północny, oczyszczalnia ścieków dla prawobrzeżnej Warszawy, Trasa Toruńska, węzeł na skrzyżowaniu ul. Puławskiej i Rzymowskiego, podziemne przejście przy ulicy Młynarskiej.

4. Realizacja tych ambitnych zamierzeń jest obowiązkiem patriotycznym i pragnieniem osobistym każdego mieszkańca naszego miasta, a cóż dopiero członków Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. Jak mówił Konstanty I. Gałczyński:

Myśli nasze wciąż o niej,
Serca nasze wciąż dla niej.
Wszystko dla niej. Dla ciebie,
Warszawo!

5. Ten koncert dedykujemy Warszawie – serdecznie dziękując za jego zorganizowanie Komitetowi do Spraw Radia i Telewizji „Polskie Radio i Telewizja” (...) i Filharmonii Narodowej w Warszawie. Dochód z koncertu przeznaczony jest na budowę pomnika Juliusza Słowackiego w Warszawie wg istniejącego modelu. W październiku ub. roku przed Państwową Wyższą Szkołą Muzyczną przy ul. Ordynackiej odsłonięto ocalały pomnik Ignacego Paderewskiego. Wierzymy, że niedługo przybędzie Warszawie – pomnik autora *Kordiana*, *Beniowskiego* i *Króla Ducha*. Prof. Stanisław Lorentz⁸.

⁸ ATPW, Teczka – Imprezy Zarządu Głównego i Oddziałów, cz. 4.

Aneks nr 10

Homilia wygłoszona przez ks. Stefana kardynała Wyszyńskiego Prymasa Polski w dniu 1 marca 1981 roku podczas uroczystości poświęcenia i odsłonięcia tablicy – pomnika prezydenta Stefana Starzyńskiego w murach Archikatedry św. Jana w Warszawie.

Uroczystość poprzedziła msza święta celebrowana przez biskupa ks. Jerzego Modzelewskiego w obecności biskupa ks. Bronisława Dąbrowskiego. Kościół pod koniec lat 70. i na początku lat 80. XX wieku był prawdziwą opoką nie tylko dla katolików. Wspierał działania niezależne, oddolne, budował podwaliny pod społeczeństwo obywatelskie.

Warszawo!

Wspaniała Księga Mądrości w rozdziale 44 wzywa nas: „Wychwalajmy mężów sławnych i ojców naszych według następstwa ich pochodzenia. Pan stworzył (w nich) wielką chwałę i wspaniałą wielkość od wieków.

... Wszyscy ci przez pokolenia byli wychwalani i stali się dumą swych czasów. Niektórzy ci pomiędzy nich zostawili imię, tak że opowiada się ich chwałę” (Syr 44, 1-2; 7-8).

Warszawa... Ściany Katedry świętego Jana głoszą chwałę jej synów. Wokół Krzyża Baryczkowskiego unoszą się potężne duchy przeszłości: duch Piotra Skargi, Fabiana Birkowskiego, Woronicza, duch męczeńskiego wygnańca – arcybiskupa Felińskiego. Gromadzimy znaki przeszłości. O tym programie świadczą mury, a także cztery historyczne witraże w bocznej nawie świątyni.

Może powstać wątpliwość: przecież Katedra jest przede wszystkim matką kościołów archidiecezji, jest stolicą biskupa, ma wymiary wybitnie religijne, kulturowe, teologiczne. Chciejmy jednak zrozumieć, że Katedra Stołeczna, która przejęła dziedzictwo Gnieźnieńskiej Katedry Chrobrego i Wawelskiej Katedry Jagiellonów, ma szczególne tytuły, aby być wyrazem głębokiej czci religijnej Narodu, a także pomnikiem czci tych, którzy służąc Narodowi w duchu chrześcijańskim, zasłużyli na to, aby imiona ich wołały ze ścian tej świątyni: „Clamate lapides de pariete”.

Kamienie wołać będą... – wymowny tryptyk

Stanęliśmy przed wymownym tryptykiem. Oto po środku tego tryptyku obrońca godności Narodu – marszałek Sejmu Czteroletniego Stanisław Małachowski, właściwy twórca, wraz z Kołłątajem, Konstytucji 3 maja. Człowiek ten kładł fundamenty pod nową Polską, budząc wiarę, że nie zginęła. W ówczesnym zamęcie jaki ogarnął wszystkie niemal państwa, uratowały się te jedynie, które znajdowały się w odmiernej sytuacji geopolitycznej. Polska natomiast, chociaż wyprzedzała inne narody postępowaniem nowoczesnego państwa, zarówno

przez Komisję Edukacji Narodowej i reformę szkolnictwa, jak też przez reformę ustroju społeczno-politycznego, padła ofiarą.

Jako znak bohaterskich zrywów Narodu sprzed dwóch wieków pozostało wspomnienie o człowieku, który nie tylko tworzył fundamenty ustroju Polski przez Konstytucję 3 maja, ale przykładem swoim we własnych dobrach wprowadzał formy nowe i możliwości życia ludności rolniczej. Zwalniał ją z poddaństwa, stwarzał warunki korzystania dla rozwoju rolnictwa indywidualnego wsi. Przeto stał się obrońcą godności Narodu, który chciał *żyć* i mógł żyć; stał się obrońcą ludu rolniczego. Chociaż nieprzyjacielskie tanki rozbiły pomnik Marszałka Małachowskiego, miłość Narodu odbudowała go pieczołowicie, aby nadal był znakiem, że Polska mogła żyć, mogła nie paść ofiarą rozbiorów, sama by sobie poradziła. Pomnik ten do dziś jest symbolem zrywu Narodu. Polska chce żyć! Polska żyje!

Obok epitafium Marszałka Sejmu – tablica ku czci Wincentego Witosa, twórcy Rządu Jedności Narodowej w roku 1920. Uczciliśmy tego człowieka w okresie najbardziej zagorzałego gigantyzmu przemysłowego, przypominając, że Polska to nie tylko robotnicy, ale także rolnicy, żywicieli. Witos – to zarazem znak geniuszu ludowego i niezwykłych możliwości, które już wtedy przejawiał lud rolniczy. Ten obrońca Państwa i budziiciel świadomości narodowej zasłużył w pełni na to, aby przy obrońcy ludu na Sejmie Czteroletnim, miał w katedrze znak swoich zasług. Zasłużył na to, aby jego program był kamieniem węgielnym dalszego budowania w naszej Ojczyźnie.

Byłoby bowiem rzeczą niezrozumiałą toczenie jakichkolwiek przetargów z ludnością rolniczą o jej prawa w Polsce, zwłaszcza gdy potężnej warstwie robotników przemysłowych prawa te zostały przyznane. A przecież nie wynikają one z nadania przez społeczność polityczną, bo prawa człowieka pochodzą z wrodzonych mu, nadanych przez Stwórcę, właściwości. Nie można więc uprawiać dyskryminacji jednej warstwy społecznej kosztem drugiej. Zwłaszcza gdy chodzi o ludność rolniczą, ma ona dodatkowy tytuł do swojej pozycji w Narodzie. To jest stan posiadania ziemi, o którym w pierwszym zaraz przykazaniu mówi Stwórca: „Czyńcie sobie ziemię poddaną”. Stąd wynikają szczególne zadania i obowiązki żywienia nie tylko siebie i własnej rodziny, ale całego Narodu.

Nonsensem politycznym jest próba jakiegokolwiek ograniczania praw ludzi wsi, najciężej pracujących w naszej Ojczyźnie. Nie do państwa należy nadawanie tych praw. Do państwa należy jedynie stać w ich obronie. I tylko tyle ma do zrobienia. Wynika to z prawa naturalnego, z prawa konstytucyjnego i z rozwoju społeczno-ustrojowego Narodu. I oto przedstawiciel tych dążeń, genialny rolnik, chodzący z pługiem i prezydujący w Radzie Ministrów – ma tutaj swoje epitafium.

Dzisiaj do wymownego tryptyku narodu dochodzi obrońca honoru Stolicy – Stefan Starzyński.

Rok najbardziej zda się beznadziejny – 1939, to zarazem rok wielkich dzieł i wielkich zrywów Narodu, o których mówił Ojciec święty Pius XII, że „polska nie chce umrzeć”. W życiu ówczesnej Warszawy i w życiu jej obrońców domino wało przekonanie, że honoru Stolicy trzeba bronić, choćby to drogo kosztowało!

Oto trzy wymowne znaki – tryptyk w królewskiej Katedrze Stołecznej. „wołajcie kamienie ze ścian!”. Włączajcie się w hymn chwały tej świątyni, której podwoje były już niszczone, jak po Sejmie Grodzieńskim zniszczona była Rzeczpospolita. Wielkie duchy Narodu podnosiły i podnoszą do dziś nie tylko mury świątyni, ale i myśli nasze, przęzą nasze wole, wprowadzając ład w myśleniu.

Z tych rozważań możemy wyprowadzić zwięzłą konkluzję: trzech synów miała „Matka wszystkich żyjących” – Ewa ... – Nie może powtórzyć się w Polsce zbrodnia Kainowa. Nie może brat wyprowadzić w pole brata, aby go tam uśmiercić. To się w Polsce powtórzyć nie może! Kainów w Polsce więcej być nie może! Polska musi uszanować wymiary swoich granic i wszystkich tych, którzy na jej chwałę pracują, także poza granicami kraju; wszystkich synów, wszystkie dzieci Ojczyzny! Bo Polsce potrzebny jest każdy człowiek – od noworodka w kołysce do starca na rencie.

Polska żyje i żyć będzie!

Istnieje dziejowy wymiar mężów sławy w Narodzie. Człowiek w Narodzie żyje nie tylko dla siebie i nie tylko na dziś, ale także w wymiarze dziejów. Narodu. Jeżeli powtarzano nam: „Finita la Polonia”, a głos z Watykanu mówił: „Polska nie chce umrzeć”, to było to tylko potwierdzenie woli Narodu. Polska może żyć, własnymi siłami, własnymi mocami, rodzimą kulturą, wzbogaconą przez Ewangelię Chrystusową i przez czujne rozważne działanie Kościoła Polska, może żyć tu, gdzie jestem, ale musi mieć ku temu moc. Musi patrzeć ku przeszłości, aby tym lepiej osądzić rzeczywistość i ambicję trwania w przyszłości. Naród jest jak mocne drzewo, które podcinane w swych korzeniach, wypuszcza nowe. Może to drzewo przejść przez burzę, mogą one urwać koronę chwały, ale ono nadal trzyma się mocno ziemi i budzi nadzieję, że się odrodzi.

Stoimy dziś przed tryptykiem Małachowskiego, Witosa i Starzyńskiego, potężnych postaci, które jakoby wołają ze ścian: potrzeba, by „miecz ducha i czynów stal” dokonały mobilizacji siły Narodu, który chce żyć. Nie jesteśmy dzisiaj, nie jesteśmy tylko na dziś. Jesteśmy Narodem, który ma przekazać w daleką przyszłość wszystkie moce nagromadzone przez tysiąclecie i spotęgowane w czasach współczesnych. Chcemy żyć i możemy żyć!

Gdy ongi Chrystus w swym pochodzie Palmowej Niedzieli zmierzał ku Jerozolimie, małe dzieci wołały: „Hosanna Synowi Dawidowemu!”. Zgorzeleni faryzeusze i doktorowie zakonni krzyżeli: „Słyszysz, co mówią? Skarać ich!” – Chrystus odpowiedział: „Jeśli one umilkną, kamienie wołać będą!”.

„Kamienie wołać będą...!”. Nie można zamknąć ust ani dzieciom, ani młodzieży, ani mężowi dojrzałemu, nie można zamknąć ust Narodowi! Mamy tego

dowody. Przecież Apostołowie i męczennicy, których ukrzyżowano, którym odebrano możliwość przepowiadania Chrystusa, wołają do dziś dnia, przypominając, iż są takie sytuacje, w których „trzeba słuchać raczej Boga, aniżeli ludzi”.

W takich sytuacjach Naród Polski znajdował się bardzo często. Na niedalekim stąd Zamku car ongiś krzyczał: „Porzućcie, Polacy, nadzieję!”. Zamknijcie usta – Nie zamknęli. I któż ich dzisiaj potępi, skoro oni przekazali resztki ducha narodowego pokoleniom idącym. I Polska dziś żyje! Żyje swą przeszłością dziejową: żyje chrztem z czasów Mieszka, duchem Ewangelii i Krzyża, żyje mądrością Bolesława Chrobrego, krwią męczeńską świętego Wojciecha i świętego Stanisława. Polska żyje męstwem Łokietka i tradycjami Płowiec, ofiarą Jadwigi Śląskiej i mądrością Jadwigi Wawelskiej. Polska żyje Grunwaldem, Unią Lubelską, duchem Batorego pod Pskowem, męstwem Chocimia i Wiednia. Polska żyje też Insurekcją Kościuszkowską, żyje Powstaniem, choć tak kosztownymi, bolesnymi, ale odradzając się nieustannie. Polska żyje obroną Stolicy, prowadzoną mężnie przez Stefana Starzyńskiego, bohaterskiego jej prezydenta. Polska żyje też męstwem Powstania Warszawskiego.

Oto jak przenikają się wzajemnie chwała i klęski. One tworzą dzieje Narodu, jego kulturę, tak zrośnięte w sobie, że Polacy mają zmysł syntezy dziejowej, nie rozstaną się z żadnym z tych fragmentów, bo o ich obecności w dziejach Narodu decyduje właściwa ocena ducha.

Ale chciejmy też dodać: Polska żyje nadal hymnem „Bogurodzica” i duchem mistrza Wincentego. Polska żyje mocą Akademii Jagiellońskiej, duchem Jana z Czarnolasu i Piotra Skargi. Polska żyje wielkim duchem wspaniałej „Trójcy” Narodu, żyje Norwidem, Sienkiewiczem, którego szczątki śmiertelne czekają na zmartwychwstanie w podziemiach tej Katedry.

Któż zdołałby wyliczyć to wszystko, czym aktualnie Polska żyje, wszystko, co zawdzięcza pokoleniom minionym i co czerpie z pracy, trudu, cierpień, wysiłków i wyrzeczeń pokolenia współczesnego, jak patrzy oczyma świata i nadziei ku przyszłości, która przed nami. Dziś wiemy, że dokonano straszliwej wiwisekcji i alienacji narodowej i historycznej młodego pokolenia, pozbawiając je wiedzy historycznej o Narodzie i o polskiej twórczości literackiej, a przez to pozbawiając kultury narodowej. To wszystko zda się być rozpaczliwym cierpieniem niedalekiej przeszłości. Dziś Polacy, walczący o chleb nasz powszedni, nie zapominają o chlebie ducha, bo „nie samym chlebem” wywalczonym przez strajki, „żyje człowiek, ale wszelkim słowem, które pochodzi z ust Bożych”, które wyrasta z ducha Narodu. Ono jest jego siłą, ogniwem, złotą szarfą, którą Naród wiąże się, idąc przez dzieje ku dalekiej przyszłości.

Naród nie jest na dziś, nie też na jutro. Naród jest, aby był! Jak ongiś Bóg do Adama, tak do nas o naszej ziemi dzieje powiedziałyby: „Czyńcie sobie ziemię poddaną”. O ten skrawek ziemi, by była nasza, serdecznej ziemi stołecznej, walczył bohaterski prezydent „Miasta nieujarzmionego”, na którego cześć odsłaniamy dzisiaj to epitafium.

Polska nie pożywi się ani alienacją narodową, ani odejściem od kultury historycznej, twórczej, literackiej. Polska nie pożywi się ani „argumentami”, ani groteskową laicyzacją, ani uwstecznioną ateizacją. Polska nie pożywi się odzieraniem dusz młodzieży i kultury narodowej, z własnych dziejów.

Pamiętajmy: Polskę sprzedano raz – nie w Warszawie, ale na Sejmie Grodzieńskim, przed dwoma wiekami. My nie chcemy więcej handlu Polską! O to troszczy się nasza młodzież. Walcząca o społeczną sprawiedliwość, wieś rzeszowska upomniała się o rehabilitację rodzimej kultury, naszych dziejów, literatury ojczystej, upomniała się o wolność umysłu, woli i serca. To jest uzdrowieńcze wołanie. Jak na Sejmie Czteroletnim wołano słowami Konstytucji 3 maja, tak dzisiaj wołamy o wolność Narodu w jego granicach.

Chociażby były w dziejach naszych boleści, męki, chociaż niekiedy płynęła obficie krew jak w Powstaniu Warszawskim: na Starym Rynku, na Placu Zamkowym, na Krakowskim Przedmieściu i na tyłu bastionach obrony, chociaż zdawałoby się, że niczego nie zdołaliśmy dokonać jednak te cierpienia i ofiary zapadły w duchowość Narodu i stały się jego niezaprzeczalną własnością. Dlatego nie potępiamy ich, ale dziękujemy Bogu, że taką moc dał Narodowi.

Wielkie wstrząsy sumienia Narodu

Jesteśmy dziś świadkami wielkich wstrząsów sumienia narodowego. Znajdują one odbicie w licznych artykułach, memoriałach, wypowiedziach na temat współczesności. Ale pozwólcie, Najmilsi, że odwołam się do trzech głosów, które świadczą o tym, że ów wstrząs sumienia towarzyszy niemal stale dziejom naszego Narodu. Oto wołał ongiś poeta Julian Tuwim: „Jeszcze się kiedyś rozsmucę, jeszcze do Ciebie powrócę, Chrystusie!”. Zrozumiał: „Dokąd pójdziemy? Słowa żywota – trwania, miłości, nadziei – Ty, Chryste, masz”. W tym samym duchu wołali teraz nasi bracia, gdy walczyli nie tylko o chleb dla ciała prawdziwy wstrząs sumienia Narodu!

A oto inny wstrząs: Warszawa płonie. Z dalekiego Watykanu woła Ojciec Święty Pius XII: „Stolica jest prawdziwym tygłem oczyszczającym swych obywateli”. To był straszliwy tygiel, ale stał się dla nas rzeczowym dowodem prawa do bytu, do istnienia. I jesteśmy!

I jeszcze jedno wołanie, współczesne: Odbywa się w Polsce, w Stolicy, przedziwna wędrówka. Jasnogórska Pani w swym Obrazie dokonuje „misyjnego Nawiedzenia”, a Biskup Warszawy w tym czasie woła do Stolicy: „Obyś była dla Narodu polskiego wzorem wszystkich cnót, zwłaszcza owocnej wiary, niezłomnej nadziei i przykładowej służby dzieciom Narodu, życzliwości i czynności, bezinteresowności i obowiązkowości. Oby nikt z twoich granic nie wychodził zawiedzony, znieważony, a może zgorszony. Oby każdy doznawał tu pomocy, serdeczności i szczerości. Obyś była znowu kuźnią obyczaju chrześcijańskiego i przykładem dla całego Narodu. Abyś była taką, przychodzimy ci z pomocą w tym misyjnym Nawiedzeniu Służebnicy Pańskiej i Matki Odkupiciela ludzi.

Otwórzcie podwoje serc waszych, a wejdzie w nasze życie Król chwały, miłości i pokoju. Oto was prosi Biskup Stolicy”.

Do tego chóru wieków, którym jak potężnymi organami rozbrzmiewają ściany królewskiej Katedry Świętojańskiej, włączamy jeszcze jeden głos – bohaterskiego obrońcy Stolicy, prezydenta Stefana Starzyńskiego. Niech woła ze ścian katedry do wszystkich, którzy tą drogą przechodzić będą: „Clamate lapides de pariete” – Warszawo, Warszawo!...⁹.

⁹ *Tablica – pomnik poświęcony pamięci Stefana Starzyńskiego, bohaterskiego Prezydenta Warszawy 1934–1939 w Bazylice Archikatedralnej św. Jana, Kuria Metropolitalna, Warszawa 1981, s. 10–17.*

Aneks nr 11

Tekst wystąpienia prof. Stanisława Lorentza – 20 września 1980 roku – w czasie odsłonięcia tablicy na budynku dawnego Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (w czasie wojny katownia gestapo):

Ulica, na którą przyszlismy, budynek Ministerstwa Oświaty i Wychowania, przed którym w ten wrześniowy dzień stoimy – zdobyły ponurą sławę w okresie hitlerowskiej okupacji i na trwałe zapisały się w hitlerowskich dziejach stolicy. Aleja Szucha 25. Gmach wybudowany w r. 1925 przez arch. Zdzisława Mączyńskiego dla Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego – stał się w latach 1939–1945 siedzibą gestapo – hitlerowskiej policji i służby bezpieczeństwa, katownią i więzieniem Polaków. Więźniowie polityczni, poddawani najokrutniejszym torturom w celu wymuszenia zeznań, oddawali swe życie dla przyszłej, wolnej ojczyzny. Z przesłuchań na Szucha rzadko, kto wracał, a jeśli to okaleczony fizycznie i psychicznie. Nie sposób dziś wyrazić całej grozy, jaką nosły wówczas wymawiane szeptem słowa: „Jest na Szucha”, „Zabrali go na Szucha”. Wojenna historia ulicy Szucha nie wyczerpuje się na gehennie domu pod nr 25. Na tej ulicy, przekształconej w Strasse der Polizei i szczególnie przez Niemców chronionej, polskie podziemie przeprowadziło kilka akcji bojowych.

- 5 X 1943 r. przy ul. Litewskiej, w pobliżu gmachu, gdzie dziś Ministerstwo Spraw Zagranicznych, a wtedy siedziba żandarmerii niemieckiej zastrzelono Hauptsturmführera Jozefa [Joseph] Lechnera, kierownika sekcji warszawskiego gestapo.
- 6 V 1944 r., w domu naprzeciwko, pod nr 16, zamieszkałym przez wyższych funkcjonariuszy gestapo, rozpoczęła się tragedia nieudanej akcji żołnierzy „Parasola”, usiłujących wykonać wyrok na SS-Sturmbahnführera Waltera Stamma. Ośmiu żołnierzy „Parasola” zginęło, czterech odniosło rany.
- 1 sierpnia 1944 r. oddział por. Kosmy (Zygmunt Mańkowski) ze zgrupowania „Ruczaj” zdobył desperackim wręcz szturmem budynek – na posesjach 27 i 29, bezpośrednio sąsiadujący z komendą gestapo. Przeważające siły niemieckie zaatakowały powstańczy oddział, wszystkich żołnierzy wybijając do nogi, mordując rannych.

„Aleja Szucha” to nazwa – symbol, to przecież cały rozdział zmagania Warszawy z hitlerowskim najeźdźcą.

Od 1946 r. ulica utraciła imię zasłużonego architekta i ogrodnika Stanisława Augusta Poniatowskiego na rzecz uhonorowania żołnierzy I Amii WP. Dziś, po wielu latach i wytrwałych staraniach warszawiaków, środowiska varsavianistów, a przede wszystkim Towarzystwa Przyjaciół Warszawy powróci nazwa

„ALEJA SZUCHA” na archiwalnych tabliczkach, umieszczonych obok tabliczek aktualnych z nazwą „Al. I Armii Wojska Polskiego”. Niech te archiwalne tabliczki upamiętnią, obok Mauzoleum w podziemiach gmachu i martyrologicznej tablicy – śmierć i męczeństwo więzionych w gestapo, niech przekażą przyszłym pokoleniom świadomość dokonanych zbrodni. Po to, by nigdy więcej się nie powtórzyły¹⁰.

¹⁰ ATPW, Teczka – Komisja Rozwoju Miasta Towarzystwa Przyjaciół Warszawy.

Aneks nr 12

List członków Zarządu Głównego TPW skierowany do ministra kultury w sprawie obrony czci i godności imienia prof. Stanisława Lorentza :

(...) prof. Stanisław Lorentz, który należy właśnie do ludzi najbardziej zasłużonych dla ratowania naszego dziedzictwa kulturalnego, nie dał się sprokocować do publicznego odpowiadania na tego rodzaju oszczerstwa, ci wszyscy jednak, którzy znają zarówno bezprzykładną prawość, bezinteresowność i ofiarność Profesora, jak i jego olbrzymie osiągnięcia w dziedzinie muzealnictwa polskiego oraz ochrony zabytków, nie mogą przejść do porządku nad tą napaścią, jest to, bowiem kolejne ogniwo w starannie reżyserowanej, a trwającej od września ub. r. akcji zniesławiającej, tym groźniejszej zaś i podlejszej, że przeprowadza się ją równoległe do sprawiedliwego i powszechnie aprobowanego rozrachunku z wieloma skompromitowanymi prominentami naszego życia politycznego i gospodarczego. Występując w obronie szlachetnego człowieka i żarliwego patrioty, który jest chlubą kultury polskiej, nie chcemy posługiwać się w tym celu tarczą jego wybitnych stanowisk, tytułów naukowych, dostojęństw akademickich, nagród, orderów itp. honorów, wiadomo, bowiem, że tego rodzaju stanowiska, dostojęstwa i honory stają się często udziałem ludzi wcale na nie niezasługujących. Najlepszą obroną czci Profesora, a zarazem jego zasług i umiejętności zawodowych będzie po prostu przypomnienie jego dokonaniań w tej właśnie dziedzinie, która stała się przedmiotem akcji zniesławiającej.

Przypominamy, więc w największym skrócie:

- że prof. Lorentz, dzięki swojej wytężonej pracy naukowej i organizacyjnej (1939–1981) uczynił Muzeum Narodowe najważniejszą w Polsce i jedną z najważniejszych w Europie Środkowej placówek muzealnych;
- że w czasie oblężenia Warszawy w 1939 r. uratował, dzięki zorganizowanej przez siebie akcji, wiele bezcennych zbiorów sztuki, przede wszystkim z Zamku Królewskiego oraz z Łazienek;
- że w latach 1940–1944 kierował konspiracyjną akcją ochrony dóbr kultury, głównie zaś dzieł sztuki oraz zabytków;
- że w okresie Powstania Warszawskiego niezmordowanie czuwał nad zbiorami Muzeum Narodowego, ukrywając i zabezpieczając liczne dzieła sztuki oraz starannie ewidencjonując dzieła wywożone lub niszczone przez hitlerowców;
- że po upadku Powstania stanął na czele kilku zespołów ratujących i wywożących z Warszawy dzieła sztuki, archiwa i księgozbiory;
- że bezpośrednio po wyzwoleniu Warszawy rozpoczął odbudowę Muzeum, ściągając do niego i zabezpieczając dzieła sztuki i zabytki rewindykowane z Niemiec albo rozproszone po kraju i narażone na utratę albo zniszczenie;

- że z jego właśnie inicjatywy przy Ministerstwie Kultury i Sztuki powołano do życia Naczelną Dyрекcję Muzeów i Ochrony Zabytków, przy której utworzył następnie Państwowy Instytut Historii Sztuki i Inwentaryzacji Zabytków;
- że w latach 1945–1965 pozyskał i urządził dla Muzeum Narodowego, jako jego osobne oddziały, pałace i zespoły parkowe w Wilanowie, Łazienkach, Nieborowie i Królikarni, a także Muzeum Regionalne w Łowiczu;
- że wreszcie dzięki jego 25-letnim bezustannym staraniom, trudom i perswazjom oraz dzięki naukowej i materiałowej pomocy jego oraz kierowanym przez niego zespołom doszło nie tylko do odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie, ale również do wyposażenia go w autentyczne fragmenty i dzieła sztuki, które podczas wojny zabezpieczył w Muzeum Narodowym.

Jak teraz w świetle powyższych ustaleń – tak powszechnie znanych (wydawałoby się) i tak dobrze udokumentowanych – ocenić ową prowokacyjnie oszczerczą akcję prowadzoną przez wrogów Profesora, nie mogąc najwidoczniej darować mu jego nieustępliwego stanowiska w sprawach, które uważa za ważne dla dobra kultury narodowej?

Powodowani troską o to właśnie dobro, prosimy Obywatela Ministra o zajęcie właściwego stanowiska w tej ważnej i nabrzmiałej już krzywdą ludzką i krzywdą polskiej kultury sprawie, o ukrócenie trwającej już dziewiąty miesiąc akcji zniesławiającej oraz o danie odpowiedniego zadośćuczynienia profesorowi Stanisławowi Lorentzowi, jednemu z najbardziej zasłużonych budowniczych kultury polskiej, za poniesione przez niego krzywdy moralne. (...) ¹¹.

¹¹ ATPW, Teczka – Protokoły z posiedzeń Prezydium Zarządu Głównego TPW. Kadenecja 1980–1983. Korespondencja ogólna rok 1981. L.dz. 130/81.

Aneks nr 13

Cytaty pochodzące z listów nadesłanych na adres „Stolicy”, Muzeum Narodowego w Warszawie i adres korespondencyjny Towarzystwa Przyjaciół Warszawy przy Nowym Świecie 15/17, a zachowane w archiwum TPW.

Sekretariat Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. Mieszkałem, pracowałem w latach 1910–1914 na st. Warszawa Główna, 1914–1918 Bank Handlowy w Łodzi Oddział w Warszawie ul. Kredytowa 6 i 1918–1939 st. Warszawa Główna, ożeniłem się w Warszawie Sienna 20 nie ma śladu. Kocham Warszawę czy mogę zostać członkiem Tow. Przyjaciół – jakie są warunki i opłaty. Jestem rencistą. Łączę pozdrowienia¹².

* * *

Niniejszym zwracam się z zapytaniem czy z terenu Siedlec można zapisać się na członka Towarzystwa Przyjaciół Warszawy?¹³

* * *

Szanowny Panie Redaktorze! Niedawno czytałem w prasie, że w Warszawie powstało Towarzystwo Przyjaciół Warszawy i jak mi wiadomo Sz. P. jest w składzie Komisji w/w Towarzystwa. Bardzo bym pana prosił o listowne poinformowanie mnie czy mógłbym stać się członkiem Waszego Towarzystwa. Jeżeli nie będzie pan w stanie odpisać mi to proszę o poinformowanie mnie na łamach Sz. Pisma „Stolica” której jest pan redaktorem naczelnym. Łączę serdeczne pozdrowienia dla całej Redakcji¹⁴.

* * *

Szanowny Panie Profesorze. Gdy dowiedziałem się, że w Warszawie powstaje Towarzystwo Przyjaciół Warszawy postanowiłem za wszelką cenę stać się członkiem nowego Towarzystwa. Bardzo kocham Warszawę i jej ludzi, ulice, domy. Jestem stałym czytelnikiem dzienników warszawskich i tygodnika „Stolica”. Chciałbym panu pogratulować wybrania na prezesa tej pięknej instytucji i życzyć, aby jej członkowie byli prawdziwymi patriotami i miłośnikami piękna Warszawy. Chciałbym się pokrótce przedstawić: Mam 16 lat i nazywam się Tadeusz Denes. Od urodzenia mieszkam we Wrocławiu. Chodzę do X klasy. Każde wakacje spędzam w Stolicy. Cieszę się każdym nowym widokiem i nowym gmachem. Najbardziej lubię historię i architekturę miasta. Dlatego chciałbym bardzo aby przyjął mnie pan w poczet członków tego pięknego towarzystwa. Myślę, że swój udział wprowadzie korespondencyjny bardziej poznam i pokocham naszą przeszłość 3,5 wieczną Stolicę. Chciałbym bardzo aby mnie

¹² ATPW, Teczka – Korespondencja ogólna 1963–1965. Korespondencja przychodząca – rok 1963. Karta pocztowa od Franciszka Kałuży ze Skierniewic, 18 kwietnia 1963 r.

¹³ Ibidem. Tadeusz Cabaj z Siedlec, 1 maja 1963 r.

¹⁴ Ibidem. Tadeusz Denes z Wrocławia, 15 czerwca 1963 r.

pan odpisał na ten list. I czy jest możliwe abym stał się członkiem Towarzystwa. I proszę o podanie mi innych ogłoszeń informacyjnych. I w ogóle wszystko razem ze składkami, legitymacją i Statutem Towarzystwa. Na tym kończę. Łączę serdeczne pozdrowienia. Młody przyjaciel Warszawy¹⁵.

* * *

Temu miesiący bodaj sześć lub więcej, w jednym z tygodników „Stolica” ukazała się wzmianka o powołaniu do życia „Towarzystwa Przyjaciół Warszawy”, oczywiście Instytucji, moim zdaniem jak najbardziej potrzebnej i koniecznej. (...) Niestety z treści tej wzmianki, dowiedziałem się, że działalność tej Instytucji rozciąga się wyłącznie na Kraj z prawem działalności na obszarze Polski wyłącznie. Wprawdzie zaskoczony zostałem tą informacją, gdyż nie widzę istotnych powodów, dla których Polacy poza granicami Swego Kraju, nie mogli być członkami. Będę tedy WPanom bardzo wdzięczny, jeśli zechcą mi odpowiedzieć na moje wątpliwości i gdy okaże się, że są one istotne, będę musiał ubiegać się o członkostwo za pośrednictwem mych znajomych w Kraju. (...)¹⁶.

* * *

Jako stary Warszawiak, którego po Powstaniu wyrzucono, uprzejmie proszę o wpisanie mnie na członka „Towarzystwa Przyjaciół Warszawy” wszelkie wpisowe czy składki będę regularnie przysyłał. Jednocześnie uprzejmie proszę o nadesłanie „Kalendarza Warszawskiego” i to za rok 1963 i 1964, ponieważ tu w Poznaniu nie można nabyć – a mam wszystkie roczniki poprzednie. Z góry serdecznie dziękuję i łączę wyrazy najgłębszego uszanowania¹⁷.

* * *

Szanowni Panowie! Miły i zaszczytny dla mnie list Towarzystwa zastał mnie na walizkach, jako że dziś właśnie (sobota 15-II) wyjeżdżam na miesiąc do Zakopanego. Mam do opracowania graficznego dwie książki wymagające skupienia, czemu świetnie służy podhalańskie odosobnienie. Z radością wypełniam i przesyłam deklarację członkowską Towarzystwa, jakkolwiek nie wiem w jakim stopniu mogę być przydatny czcigodnemu zrzeszeniu; przyjacielem Warszawy, jako „rodak z dziada pradziada” (i dziad, malarz warszawski i pradziad ditto, więcej niż ja czynili dla chwały Miasta) – jestem oczywiście, lecz czy to nie za mało? Oczywiście – jeśli będę mógł przyłożyć rękę satyryczno-graficzno-szperacką do wskazanej mi przez Towarzystwo pracy, jestem gotów. Tak więc na kredyt raczej, niżli za dotychczasowe zasługi – zgłaszam ochoczy akces do szeregów Towarzystwa. (...).

PS. Nie mogąc już załatwić osobiście formalności, związanych z zapisaniem się do Towarzystwa, pozwalam sobie tą drogą prosić PP. Profesora Dra

¹⁵ Ibidem. List tego samego autora adresowany do Leszka Wyszackiego redaktora naczelnego tygodnika „Stolica”.

¹⁶ Ibidem. Marian Rysiak adwokat z Londynu, 30 grudnia 1963 r..

¹⁷ Ibidem. Czesława Besler z Poznania, 27 grudnia 1963 roku.

Stanisława Lorentza, oraz Redaktora Leszka Wyszackiego o „podżyrowanie” mej deklaracji. Przepraszam, dziękuję¹⁸.

* * *

(...) Obecnie przesyłam deklarację członkowską w załączeniu. Pozostaję z prawdziwym poważaniem¹⁹.

* * *

Zwracając wypełnioną i podpisaną deklarację członkowską – życzę Walnemu Zgromadzeniu pomyślnych obrad oraz proszę o przesłanie mi statutu Towarzystwa. (...) Proszę o przesłanie deklaracji członkowskiej również memu zastępcy ob. Witoldowi Szuleckiemu (...), który także wyraził chęć wstąpienia do Towarzystwa²⁰.

* * *

Przesyłam pocztą niniejszym wypełnioną deklarację członkowską. Unieruchomiony przez grypę nie mogę ku swojemu żalowi, wziąć udziału w Walnym Zgromadzeniu. Proszę uprzejmie o wręczenie Statutu (...) ²¹.

* * *

Dziękuję uprzejmie za zaszczytną propozycję wstąpienia do Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. W załączeniu przesyłam wypełnioną deklarację²².

* * *

Serdecznie dziękuję za zaproszenie i chętnie zgłaszam swój akces do towarzystwa. Jako Warszawiak z dziada pradziada i entuzjasta swojego miasta jestem oczywiście zainteresowany wszystkim, co Warszawy dotyczy. Mam nadzieję, że z racji swego zawodu mógłbym być dla Towarzystwa pożyteczny. Muszę się niestety usprawiedliwić, iż w Walnym Zgromadzeniu nie wezmę udziału, gdyż dwa dni wcześniej rozpoczynam urlop. Po powrocie zgłoszę się do siedziby Zarządu, by omówić swą ewentualną współpracę²³.

* * *

Niniejszym uprzejmie proszę Zarząd Towarzystwa o udzielenie mi informacji, czy członek-założyciel Towarzystwa – chcąc zostać członkiem tego Towarzystwa, powinien złożyć deklarację członkowską?²⁴

¹⁸ Ibidem. Szymon Kobyliński, rysownik, grafik, karykaturzysta, 15 luty 1964 r.

¹⁹ ATPW, Teczka – Korespondencja ogólna 1963–1965. L.dz. 15/S/64/. List Juliana Kulskiego, wiceprezydenta Warszawy za czasów Stefana Starzyńskiego, z dnia 23 lutego i 13 marca 1964 r..

²⁰ Ibidem. L.dz. 16/S/64. List Jana Lewandowskiego dyrektora Miejskiego Ogrodu Zoologicznego w Warszawie, 18 luty 1964 r.

²¹ Ibidem. L.dz. 21/S/64. List gen. Zygmunta Berlinga, 24 luty 1964 r.

²² Ibidem. Korespondencja przychodząca rok 1963. Profesor Bohdan Pniewski architekt, 19 lutego 1964 r.

²³ Ibidem. Wojciech Giełżyński redaktor, dziennikarz, reportażysta, 19 lutego 1964 r.

²⁴ ATPW, Teczka – Korespondencja ogólna 1963–1965. L.dz. 22/S/64. List adwokata Jana Doliwy-Śledzińskiego z dnia 26 lutego 1964 r.

* * *

Przeczytawszy notatkę o zatwierdzeniu statutu Towarzystwa Przyjaciół Warszawy w Numerze 50 „Stolicy” z roku ubiegłego i jako rodowity Warszawiak mieszkający w niej do 1939 i interesujący się jej obecnym stanem bardzo, zwłaszcza po zobaczeniu Jej w roku ubiegłym po 24 latach, Jej nie widzenia – uprzejmie zapytuję czy mógłbym otrzymać garść informacji o celach i założeniach Towarzystwa Przyjaciół Warszawy i czy członkiem Jego i na jakich warunkach może stać się Polak zamieszkujący stale za granicą²⁵.

* * *

Redakcja „7 Dni w Polsce”, tygodnika ilustrowanego przeznaczonego dla Polonii zagranicznej, pragnie – na prośbę swych Czytelników – nawiązać szeroki kontakt z regionalnymi towarzystwami kulturalnymi i kulturalno-oświatowymi w całym Kraju, by systematycznie informować na swych łamach o ich działalności i kierunkach rozwoju. W związku z tym pozwalamy sobie zwrócić się do Pana z prośbą o nadesłanie nam odpowiedzi na następujące pytania:

Jakie są formy działalności reprezentowanego przez Pana Stowarzyszenia? Jakie są społeczne, kulturalne i ekonomiczne rezultaty tej działalności?

Jakie inicjatywy, podjęte w ostatnim czasie przez Towarzystwo, zasługują na szczególne podkreślenie?

Czy nawiązanie łączności z Polonią zagraniczną, a zwłaszcza z tymi Rodakami, którzy pochodzą z okolic objętych działalnością Waszego Stowarzyszenia byłyby – zdaniem Pana – celowe i pożyteczne? Jakie mogłoby być formy takiej współpracy?

W sprawie nawiązania kontaktów z Polonią zagraniczną Redakcja „7 Dni” gotowa jest służyć swymi łamami²⁶.

* * *

Bardzo dziękuję za nadesłanie mi deklaracji członkowskiej. Niestety, nie mogłem być na Zebraniu w d. 24 lutego. Po zapoznaniu się ze statutem i przeczytaniu sprawozdania z powyższego zebrania w „Życiu Warszawy” zgłaszam chęć wzięcia czynnego udziału w pracach Towarzystwa. Przesyłając przy niniejszym deklarację, pozwalam sobie w miejsce odpowiedzi w rubryce 4. podać następujące szczegóły:

Ogłosiłem drukiem następujące varsaviana:

- Przewodnik po bibliotekach warszawskich. 1926.
- Pamiętnik drukarza warszawskiego z początku XIX wieku. Przegląd Księgarski. 1930.

²⁵ Ibidem. L.dz. 29/S/64. List z dnia 12 marca 1964 r. Z. Woźniaka na stałe mieszkającego w Anglii, w mieście Nottingham.

²⁶ Ibidem. Korespondencja przychodząca rok 1964. List redaktora naczelnego „7 Dni” W. Wagnera, z dnia 1 marca 1964 r.

- Prasa powstania listopadowego. – Prasa 1930. Przedruk w książce zbiorowej: W setną rocznicę powstania listopadowego. Lwów 1931.
- Z dziejów książki warszawskiej. 1939.
- Rodowód Towarzystwa Biblioteki Publicznej. W: Z dziejów książki i bibliotek warszawskich. 1961.
- Inwentarz drukarni A. Gałęzowski i Komp. Z r. 1834. – Roczniki Biblioteczne V: 1961 /wyd. 1962/.
- Siedmiu nie ostatnich w Warszawie. – Wspomnienia o Bibliotece Publicznej w październiku i listopadzie r. 1944. Możliwe, że wreszcie w tym roku będzie ogłoszone drukiem.

Od r. 1959/60 prowadzę seminarium magisterskie w Katedrze Bibliotekoznawstwa U.W., gdzie dotychczas opracowano już 24 tematy z dziejów drukarstwa, księgarstwa i bibliotek warszawskich. W chwili obecnej jest w opracowaniu 17 tematów warszawskich.

Mógłbym łatwo napisać takie szkice jak:

- Czytelnie bezpłatne W.T.D. 1861–1928.
- Biblioteki warszawskie XVI–XVIII w. /Przez Bibliotekę Załuskich/
Gdyby Towarzystwo urządziło serię publicznych odczytów z historii Warszawy, mógłbym się podjąć następujących tematów:
- Drukarstwo i księgarstwo warszawskie XVI–XX ww. – kilka odczytów
- Książki o Warszawie XVII–XX ww. – kilka odczytów.
- Magnackie biblioteki warszawskie.
- Biblioteka Warsz. Towarzystwa Przyjaciół Nauk.
- Co, jak i gdzie czytała dawna Warszawa.
- Chętnie wszedłbym w skład Sekcji Wydawniczej Zarządu Głównego.
- Gotów jestem wziąć czynny udział w pracach zarządu Oddziału Mokotów²⁷.

* * *

Przesyłając w załączeniu podpisana deklarację członkowską, proszę o przyjęcie mnie do Towarzystwa bez poparcia osób wprowadzających, ponieważ żaden ze znajomych mi sympatyków Warszawy nie jest jeszcze członkiem tego Towarzystwa. Równocześnie proszę o wiadomość dot. wysokości składek członkowskich, a także o wskazanie numeru konta bankowego, na które należy je wpłacić²⁸.

* * *

Bardzo przepraszam, że dopiero teraz wypełniam deklarację członkowską Tow. Przyjaciół Warszawy i że nie mogłam być na posiedzeniu inauguracyjnym.

²⁷ Ibidem. List doc. Ksawerego Świerkowskiego bibliotekarza, bibliografa, historyka książki, z dnia 2 marca 1964 r.

²⁸ Ibidem. List z dnia 2 kwietnia 1964 roku dr. Andrzeja Szpadowskiego, nauczyciela akademickiego z Akademii Ekonomicznej w Poznaniu.

(...) Na razie popieram inicjatywę przeniesienia pomnika ks. Józefa Poniatowskiego nie tylko mu przynależne, ale też i urbanistycznie czy architektonicznie bardziej uzasadnione dla tego rodzaju pomników niż umieszczenie ich w zaroślach²⁹.

* * *

W odpowiedzi na zawiadomienie z dnia 10/II-64, wyrażam podziękowanie za wciągnięcie mnie na listę członków Towarzystwa. W dniu 24/II nie będę w Warszawie, wobec czego pozwalam sobie przesłać podpisaną przez siebie deklarację. Żałuję, iż nie będę mógł wziąć udziału w Walnym Zgromadzeniu, gdyż, jako rodowitego warszawianina bardzo interesują wszelkie sprawy dotyczące stolicy, a które będą na pewno poruszane na zebraniu³⁰.

* * *

Dziękuję za zaproszenie mnie do stałego uczestnictwa w pracach Towarzystwa, chętnie w miarę moich możliwości przyczynię się do jego rozwoju, niestety nie mogę wziąć udziału w walnym zebraniu w dniu 24 bm. z powodu równoczesnych zajęć uniwersyteckich³¹.

* * *

Zwracam po podpisaniu przesłaną mi deklarację członkowską Towarzystwa³².

* * *

Ważne sprawy służbowe nie pozwalają mi być osobiście na pierwszym walnym zgromadzeniu członków Towarzystwa. Przesyłam na ręce Pana Profesora tą drogą życzenia pomyślnych obrad i zobowiązanie do dalszej pracy w realizowaniu pięknych celów Towarzystwa³³.

* * *

Szanowny Panie Profesorze, tylko z powodu pooperacyjnych niedyspozycji muszę dziś zrezygnować z udziału w Walnym Zgromadzeniu TPW, do którego tak miłe dla mnie zaproszenie otrzymałem. Załączam wypełnioną deklarację członkowską³⁴.

* * *

²⁹ Ibidem. L.dz.30/S/64. List pisarki Marii Dąbrowskiej, z dnia 19 marca 1964 r.

³⁰ Ibidem. Korespondencja przychodząca rok 1964. List Jana Gebethnera wydawcy i księgarza, z dnia 20 lutego 1964 r.

³¹ Ibidem. List Bogusława Leśnodorskiego, profesora Uniwersytetu Warszawskiego, z dnia 20 lutego 1964 r.

³² Ibidem. List Artura Międzyrzeckiego, literata, z dnia 22 lutego 1964 r.

³³ Ibidem. Telegram wystosowany przez historyka Wiktora Kordowicza do prof. Stanisława Lorentza, z dnia 24 lutego 1964 r.

³⁴ Ibidem. List Stanisława Strumph-Wojtkiewicza poety, prozaika, z dnia 24 lutego 1964 r.

W odpowiedzi na zaszczytne zaproszenie deklaram w uzgodnieniu z sekretarzem Towarzystwa mgr. T. Kurem współpracę w sprawach dotyczących pierwszego okresu odbudowy Warszawy³⁵.

* * *

Dziękuję serdecznie za przesłaną deklarację członkowską, a nie mogąc niestety przybyć na Walne Zgromadzenie, ze względu na pilne zajęcia służbowe, pozwalam sobie przesłać wypełnioną deklarację. Stawiając jednocześnie swoją osobę do dyspozycji³⁶.

* * *

Niestety nie mogłem być na Walnym Zgromadzeniu, ale dziękuję za zaszczytne zaproszenie na członka Towarzystwa, przesyłam deklarację³⁷.

* * *

Przesyłam deklarację przystąpienia do Stowarzyszenia i proszę przesłanie mi Statutu i czeku pocztowego na uregulowanie składki³⁸.

* * *

Chciałabym się zapisać do Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. Proszę bardzo o informację³⁹.

* * *

Ponieważ nie mogłam wziąć udziału w walnym zgromadzeniu członków Towarzystwa w d. 24.II.64 tą drogą uprzejmie proszę o przyjęcie mnie na członka Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. Załączam wypełnioną deklarację⁴⁰.

* * *

Zwracam się z uprzejmą prośbą o poinformowanie mnie, jakie warunki muszą być spełnione, aby być członkiem tej organizacji. Ponieważ jestem nauczycielem, chciałabym aby uczniowie mojej klasy też byli jej aktywnymi członkami⁴¹.

* * *

Uprzejmie proszę o łaskawe podanie mi informacji na temat praw i obowiązków członków TPW i zakresu działalności tej organizacji itp., oraz konta dla wpłaty składek członkowskich⁴².

³⁵ Ibidem. List inż. Stanisława Michotka, z dnia 24 lutego 1964 r.

³⁶ Ibidem. List Andrzeja Czałbowskiiego, dziennikarza, z dnia 24 lutego 1964 r.

³⁷ Ibidem. List Stefana Wiecheckiego-Wiecha, satyryka, publicysty, z 25 lutego 1964 r.

³⁸ Ibidem. L.dz.37/S/64. List prezydenta Warszawy Stanisława Tołwińskiego, z dnia 24 kwietnia 1964 r.

³⁹ Ibidem L.dz. 39/S/64. Karta pocztowa od Elżbiety Madejskiej ze Skolimowa k. Warszawy.

⁴⁰ Ibidem. Korespondencja przychodząca rok 1964. List Marii Kartasińskiej, z dnia 27 lutego 1964 r.

⁴¹ Ibidem. List Tadeusza Wolańskiego z Radomia, bez daty.

⁴² ATPW, Teczka – Korespondencja ogólna 1963–1965. L.dz. 39/S/64. Karta pocztowa od Kazimierza Gołębiewskiego Gozdawy (jak sam się określił w korespondencji „beznogi inwalida WP”) z Piastowa, z dnia 12 kwietnia 1964 r.

* * *

Jako autentyczny warszawiak, emigrując z Warszawy po powstaniu i osiedlając się na zapadłej wsi, zawsze marzyłem o odnowieniu mojego kontaktu z ulubionym miastem. Dlatego proszę o przekazanie mi na powyższy adres warunków przyjęcia do klubu Przyjaciół Warszawy⁴³.

* * *

Proszę Towarzystwo Przyjaciół Warszawy o przesłanie mi bliższych informacji na temat praw i obowiązków członków TPW wraz z zakresem działalności tej organizacji itp. z przesłaniem na w/w adres⁴⁴.

* * *

Uprzejmie proszę o piśmienne udzielenie mi bliższych informacji odnośnie tej organizacji tj. zakresu jej działalności i obowiązków członków. Czy organizuje się jakieś odczyty, wycieczki po Warszawie i inne, zwiedzanie różnych zabytków historycznych itd. Czy jako rencistka, mogłabym korzystać z jakiejś ulgi w wycieczkach dalszych. Jakie są obowiązki i prawa członka TPW⁴⁵.

* * *

Mając ogromny sentyment do mojej Kochanej Warszawy, gdzie przez szereg lat uczęszczałem do szkoły Edwarda Rontalera, prosiłbym o łaskawe poinformowanie mnie o zadaniach T-wa, jak również warunkach przyjęcia na członka T-wa⁴⁶.

* * *

Czy członkiem może być łodzianin czy też inny mieszkaniec. O ile tak to prosiłbym bardzo o przesłanie mi deklaracji i statutu. Pragnę zostać członkiem Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, i pragnę tą drogą poznać historię tego bohaterckiego miasta⁴⁷.

* * *

(...) Nie mieszkam i może nie będę mieszkała w Warszawie, lecz urodziłam się w tym mieście, chodziłam do szkoły i w nim brałam ślub. Mam tam rodzinę najbliższą z krwi i kości warszawiaków. To miasto jest mi nadzwyczaj drogie, choć nie korzystam z wszystkich jego przyjemności (...)⁴⁸.

* * *

Uprzejmie dziękuję za przysłane rozliczenie i ulgową składkę jako emerytce, lecz jestem zażenowana, że mam ją opłaconą aż na rok 1966. Życzę pomyślnego rozwoju Towarzystwa, tak miłego sercu nam Warszawiakom⁴⁹.

⁴³ Ibidem. List Rafała Tatarskiego z Kalwarii Zebrzydowskiej, z dnia 14 kwietnia 1964 r.

⁴⁴ Ibidem. List Marii Bitter z Warszawy, z dnia 16 kwietnia 1964 r.

⁴⁵ Ibidem. L.dz. 40/S/64. List Anieli Józwiak z Warszawy, z dnia 12 kwietnia 1964 r.

⁴⁶ Ibidem. L.dz. 41/S/64. List Feliksa Michnickiego z Bytomia, z dnia 18 kwietnia 1964 r.

⁴⁷ Ibidem. L.dz. 42/S/64. List Czesława Spociowskiego z Łodzi, z dnia 16 kwietnia 1964 r.

⁴⁸ Ibidem. L.dz. 43/S/64. List Stanisławy Chrapkowskiej z Sierakowa Wielkopolskiego, z dnia 24 marca 1964 r.

⁴⁹ Ibidem. Karta pocztowa od Janiny Szymańskiej, brak daty.

* * *

Składając niniejszym uprzejmie podziękowania za zaproszenie na Zebranie Organizacyjne TPW Dzielnicy Mokotów – proszę zarazem o usprawiedliwienie mej nieobecności, gdyż od 24-go do 29-go kwietnia będę na odczytach w Województwie Lubelskim⁵⁰.

* * *

Po otrzymaniu statutu „Towarzystwa Przyjaciół Warszawy”. Wysłałem pismo o przesłanie mi legitymacji oraz wyjaśnienie w jakim charakterze moja praca miałaby polegać w „Towarzystwie Przyjaciół Warszawy”. Niestety list mój nie dotarł do adresata, gdyż wrócił do mnie z powrotem nie rozpieczętowany. Ponieważ, jako rodowity warszawianin, żywo interesuję się działalnością „Towarzystwa Przyjaciół Warszawy” proszę o wyjaśnienie oraz powód zwrotu mojej korespondencji, w celu załatwienia formalności przyjęcia mię na członka „Towarzystwa Przyjaciół Warszawy”⁵¹.

* * *

(...) dziękuję bardzo za przesłanie egzemplarzy statutu i deklaracji Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. Po zapoznaniu się z jego treścią postanowiłem wstąpić w szeregi Towarzystwa – na co pozwalał sobie przesłać podpisaną deklarację. Mam nadzieję, że Zarząd Główny Towarzystwa Przyjaciół Warszawy zaliczy mnie w poczet członków co pozwoli mi kontynuować piękne założenia i zamierzenia Towarzystwa, na naszym terenie. Nadmieniam, że pragnę swoją współpracą pogłębiać więź mieszkańców Łodzi, z Warszawą jako stolicą. Być może, że w Łodzi pozyskam odpowiednią ilość miłośników Towarzystwa i uda mi się stworzyć Oddział. Wszystkie obowiązki wynikające ze statutu Towarzystwa zobowiązuję się wypełniać należycie, dla dobra Towarzystwa i pięknych celów. O podjęciu decyzji w sprawie przyjęcia mnie na członka, bardzo uprzejmie proszę o powiadomienie mnie. W razie przyjęcia mnie w poczet członków, uprzejmie proszę o przesłanie mi deklaracji, w ilości wystarczającej do stworzenia Oddziału⁵².

* * *

Proszę uprzejmie o informację czy może każdy obywatel należeć do tego zw. Jakie warunki trzeba spełnić? Jakie opłaty miesięcznie się płaci czy z każdego miasta można należeć i czy można za cały rok opłacić. Proszę uprzejmie o informację bo słyszałam o takim zw. Warszawie. Jestem rencistą⁵³.

* * *

⁵⁰ Ibidem. Korespondencja przychodząca rok 1964. List dr. Jana Żabińskiego byłego dyrektora ZOO w Warszawie, z dnia 24 kwietnia 1964 r.

⁵¹ Ibidem. List Ryszarda Kapuścińskiego z Rybnika, z dnia 14 maja 1964 r.

⁵² Ibidem. List Czesława Sapanowskiego z Łodzi, z dnia 24 maja 1964 r.

⁵³ Ibidem. List Jana Machury z Kamiennej Góry, z dnia 16 lipca 1964 r.

W tutejszym piśmie polskim „Jednodniówka” p. Marek Sadzewicz poinformował czytelników o inauguracji Towarzystwa Przyjaciół W-wy oraz podał do wiadomości, że Towarzystwo zainteresowane jest o historii miast o nazwie Warsaw na terenie Stanów USA. W Stanie Illinois nad rzeką Missisipi położone jest miasto Warsaw w którym to mieście mój znajomy praktykuje jako lekarz. Jeśli Państwo życzą sobie dalsze wiadomości o tym mieście proszę napisać a ja skontaktuję P-stwa z moim znajomym. Proszę pozdrowić o de mnie Starówkę kolebkę moich chłopięcych i kawalerskich ukształtowań. Życzę Państwu moc pomysłowości i owocnej pracy w ramach T-stwa.

PS: czy ta pieśń rozbrzmiewa po dziś dzień?

Warszawo ma, Warszawo ma, Tyś miastem moich marzeń, moich snów,
Warszawo ma, Warszawo ma, szczęśliwy jestem gdy Cię widzę znów.
Potężna, wielka i wspaniała,
Tyś serce me oczarowała
Warszawo ma, Warszawo ma, wesołość Twoja niech na wieki trwa⁵⁴.

* * *

O istnieniu Waszym dowiedziałem się z notatki prasowej „Życia Warszawy” Nr 90/64. Otóż pragnę być członkiem Towarzystwa, więc proszę mi podać jakie są warunki przyjęcia w poczet jego członków? Ile wynosi składka miesięczna członka? Jakie są obowiązki i prawa członka TPW. Jestem korespondentem i sprawozdawcą radiowym Oddziału Bytom, więc propaganda moja celem zwerbowania nowych członków byłaby intensywna⁵⁵.

* * *

Szanownemu Zarządowi przedkładam dwie następujące propozycje rozszerzenia działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy:

Propozycja I – dotyczy powołania przy TPW sekcji historii szkół warszawskich

Projekt ten powstał w związku z pragnieniem uczczenia przez b. wychowanki Państwowego Gimnazjum im. Emilii Plater – mieszczonego się przed wojną przy ul. Marszałkowskiej 12 – swej zmarłej przełożonej de Emilii Szeinbokówny. Jedną z form uczczenia miałyby być tablica na dawnym /obecnie odbudowanym na inne cele/ gmachu szkoły, poświęcona pamięci Gimnazjum. B. wychowanki naszego gimnazjum pragnęłyby wstąpić do TPW jako grupa i poświęcić swe wysiłki społeczne akcji kultywowania historii szkoły /zbierania dokumentów, opracowanie historii, zbieranie pamiątek, sztandaru itp., ufundowanie tablicy na dawnym gmachu/. Jako upoważniona do tego przez b. wychowanki składam powyższy wniosek, prosząc o wyrażenie swego stanowiska oraz

⁵⁴ Ibidem. List od Stanleya M. Garstki z Bakersfield w Kalifornii, z dnia 8 listopada 1964 r.

⁵⁵ Ibidem. Karta pocztowa od Stefana Krajewskiego z Bytomia, z dnia 9 listopada 1964 r.

podanie wysokości rocznej składki zbiorowej. Jednocześnie rozszerzam nasz projekt. Wychodząc z założenia iż wiele starych warszawskich szkół mających b. dawne tradycje, wychowało zespoły b. wychowanków, które nie są tak liczne i mocne aby powoływać prawne stowarzyszenia, jednak pragną mieć jakąś formę organizacyjną – widzę możliwość zrzeszenia ich wszystkich w sekcji historii szkół warszawskich. Sądzę, że prace w takiej sekcji byłyby b. ożywione i dopomogły do wydobycia z zapomnienia wiele tradycji szkolnych.

Propozycja II – dotyczy starań o ożywienie klimatu miasta

Wyjściowe założenie jest następujące: przed wojna powszechnym uznaniem cieszyły się niedzielne koncerty orkiestry wojskowej na tzw. „Odwachu”, która następnie przechodziła przez miasto z muzyką, podobny zwyczaj zaserwowała zaraz po wojnie w Szczecinie. Nadaje to miastu wesoły charakter, można w tym względzie w krótkim czasie wyrobić tradycję /np. koncerty pod pomnikiem Szopena/, zaangażować orkiestry społeczne, kolejarskie, pocztowców, harcerskie i inne, aby uniknąć militarnego charakteru imprezy przez przemarsze orkiestr wojskowych. Druga część tej samej propozycji byłoby zajęcie się tzw. „orkiestrami podwórzowymi”, które „nielegalnie” grywają na ulicach.

Nadają one jednak miły nastój, rozweselają przechodniów – należałoby utrzymać ich akcje przez wyrobienie zezwoleń na działalność za np. zryczałtowaną opłatą podatkową. W obu wymienionych akcjach pragnęłabym zaangażować się osobiście, w tym więcej, iż aktywny mój udział w pracy społecznej TPW nie był przeze mnie podejmowany dotychczas z powodu przebytej operacji. Jednocześnie informuję, iż deklarację do TPW złożyłam na ręce urzędującej Pani w lokalu red. „Stolica” latem, o ile pamiętam 1963 roku. Obecnie okazuje się, że nie figuruję w kartotece członków Towarzystwa, choć na zebranie plenarne do Muzeum zaproszenie otrzymałam – poza tym żadnych innych. Sygnalizuję to, bo wraz ze mną wiele osób wówczas zgłosiło akces, które to dokumenty musiały zagać⁵⁶.

* * *

W „Stolicy” 1965 str. 99 jest ogłoszenie o TPW. Proszę o przesłanie bliższych informacji na temat TPW. Ja również chętnie bym się zapisał. Przesyłam pozdrowienia⁵⁷.

* * *

Szanowny Panie Profesorze, o istnieniu Towarzystwa Przyjaciół Warszawy dowiedziałem się przypadkowo i spieszę napisać ten list. Kiedyś każde miasto polskie miało swoich miłośników stowarzyszonych, a dzisiaj to należy do rzadkości. Bardzo proszę podać w kilku słowach na czym polega działalność

⁵⁶ Ibidem. Korespondencja przychodząca rok 1965. List Marii Rojkowej z Warszawy, z dnia 27 maja 1965 r.

⁵⁷ Ibidem. List Wojciecha Płuciennika ze Szczecina, z dnia 11 września 1965 r.

stowarzyszenia, oraz czy miłośnicy stolicy mogą należeć do Towarzystwa, jeżeli mieszkają poza stolicą w mieście innym⁵⁸.

* * *

Niniejszym proszę uprzejmie (...) o poinformowanie mnie, czy mogę być przyjęty w poczet członków „Koła Przyjaciół Warszawy”. Prośbę swą motywuję tym, że w latach okupacji byłem ściśle związany z Warszawą, jak również i przez dłuższy czas po Wyzwoleniu. Obecnie choć mieszkam poza Warszawą, to jednak nadal czuję się Warszawiakiem. Istnieje nawet możliwość zorganizowania w moim środowisku to jest w Żelowie, „Koła Przyjaciół Warszawy” które działałoby na naszym terenie pod patronatem „Stołecznego Koła Przyjaciół Warszawy⁵⁹.

⁵⁸ Ibidem. Korespondencja ogólna za okres –XII 1965– XII 1966. List Jana Bujnickiego z Gdańska-Wrzeszcza, z dnia 18 marca 1966 r.

⁵⁹ Ibidem. List Jerzego Prawińskiego z Żelowa, pow. Łask, z dnia 5 czerwca 1966 r. L.dz. 87/66.

Ważniejsze skróty

- AK – Armia Krajowa
ASP – Akademia Sztuk Pięknych
ATPW – Archiwum Towarzystwa Przyjaciół Warszawy
BOS – Biuro Odbudowy Stolicy
CAF – Centralne Archiwum Filmowe
CIECH – Centrala Importowo-Eksportowa Chemikaliów
CWKS – Centralny Wojskowy Klub Sportowy
DDK – Dzielnicowy Dom Kultury
DRN – Dzielnicowa Rada Narodowa
DW LOT – Dowództwo Wojsk Lotniczych
FJN – Front Jedności Narodu
FSO – Fabryka Samochodów Osobowych
GUKPPIW – Główny Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk
ICOM – International Council of Museums
ICOMOS – International Council on Monuments and Sites
IH PAN – Instytut Historii Polska Akademia Nauk
KAW – Krajowa Agencja Wydawnicza
KD PZPR – Komitet Dzielnicowy Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej
KG AK – Komenda Główna Armii Krajowej
KMPiK – Klub Międzynarodowej Prasy i Książki
KN OKOZK – Komisja Naukowa Obywatelskiego Komitetu Odbudowy Zamku Królewskiego
KW PZPR – Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej
MDM – Marszałkowska Dzielnica Mieszkaniowa
MHD – Miejski Handel Detaliczny
MON – Ministerstwo Obrony Narodowej
MPO – Miejskie Przedsiębiorstwo Oczyszczania
NOT – Naczelna Organizacja Techniczna
NSZZ – Niezależny Samorządny Związek Zawodowy
OKOZK – Obywatelski Komitet Odbudowy Zamku Królewskiego
PAN – Polska Akademia Nauk
PAP – Polska Agencja Prasowa
PAX – Stowarzyszenie zrzeszające katolików współpracujących z władzami komunistycznymi

PCK – Polski Czerwony Krzyż
PDRN – Prezydium Dzielnicowej Rady Narodowej
PGM – Przedsiębiorstwo Gospodarki Mieszkaniowej
PIRR – Państwowy Instytut Robót Ręcznych
PIW – Państwowy Instytut Wydawniczy
PKiN – Pałac Kultury i Nauki
PKOI – Polski Komitet Olimpijski
PKO – Powszechna Kasa Oszczędności
PKP – Polskie Koleje Państwowe
PKZ – Pracownie Konserwacji Zabytków
PRL – Polska Rzeczpospolita Ludowa
PRiTV – Polskie Radio i Telewizja
PSM – Państwowa Szkoła Muzyczna
PSS – Powszechna Spółdzielnia Spożywców
PTTK – Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze
PWN – Państwowe Wydawnictwo Naukowe
PWSM – Państwowa Wyższa Szkoła Muzyczna
PZPR – Polska Zjednoczona Partia Robotnicza
RSW – Robotnicza Spółdzielnia Wydawnicza
SARP – Stowarzyszenia Architektów RP
SBM – Spółdzielnia Budowlano-Mieszkaniowa
SDK – Spółdzielczy Dom Kultury
SGGW – Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego
SGPiS – Szkoła Główna Planowania i Statystyki
SEC – Stowarzyszenie Kultury Europejskiej
SFOS – Społeczny Fundusz Odbudowy Stolicy
SPAM – Stowarzyszenie Polskich Artystów Muzyków
STS – Studencki Teatr Satyryków
TMH – Towarzystwo Miłośników Historii w Warszawie
TPW – Towarzystwo Przyjaciół Warszawy
TV – Telewizja
UNESCO – United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization
URM – Urząd Rady Ministrów
UW – Uniwersytet Warszawski
WAG – Wydawnictwo Artystyczno-Graficzne
WDH – Warszawskie Drużyny Harcerskie
WKD – Warszawska Kolej Dojazdowa
WKS – Warszawski Klub Sportowy
WOK – Warszawski Ośrodek Kultury
WP – Wojsko Polskie
WSM – Warszawska Spółdzielnia Mieszkaniowa
WSS – Warszawska Spółdzielnia Spożywców

Ważniejsze skróty

WTM – Warszawskie Towarzystwo Muzyczne
WZD TPW – Walne Zgromadzenie Delegatów Towarzystwa Przyjaciół Warszawy
ZAIKS – Związek Autorów i Kompozytorów Scenicznych
ZAP – Związek Artystów Plastyków
ZBOWiD – Związek Bojowników o Wolność i Demokrację
ZG TPW – Zarząd Główny Towarzystwa Przyjaciół Warszawy
ZHP – Związek Harcerstwa Polskiego
ZNP – Związek Nauczycielstwa Polskiego
ZOMO – Zmotoryzowane Odwoły Milicji Obywatelskiej
ZPAP – Związek Polskich Artystów Plastyków
ZSL – Zjednoczone Stronnictwo Ludowe
ZSMP – Związek Socjalistycznej Młodzieży Polskiej
ZWAR – Zakłady Wytwórcze Aparatury Wysokiego Napięcia
ZWUT – Zakłady Wytwórcze Urządzeń Telefonicznych
ZWZ – Związek Walki Zbrojnej
ZZPPiS – Związek Zawodowy Pracowników Państwowych i Społecznych

Wykaz tabel

- Tab. 1. Liczba członków zwyczajnych i wspierających w roku 1975 i 1978
- Tab. 2. Stan organizacyjny Towarzystwa Przyjaciół Warszawy do roku 1980
- Tab. 3. Dane formalno-statystyczne dotyczące liczby członków zwyczajnych i wspierających – rok 1982
- Tab. 4. Organizacja imprez przez Zarząd Główny i Oddziały w latach 1967–1983
- Tab. 5. Imprezy organizowane przez Oddziały i Zarząd Główny Towarzystwa Przyjaciół Warszawy w roku 1975
- Tab. 6. Imprezy Towarzystwa Przyjaciół Warszawy zorganizowane przez Zarząd Główny i Oddziały w latach 1983–1985
- Tab. 7. Stan członków, dane liczbowe dotyczące działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy w roku 1987
- Tab. 8. Kobiety w strukturach TPW. Oddziały Towarzystwa Przyjaciół Warszawy – stan członków zwyczajnych w roku 1987
- Tab. 9. Kobiety w strukturach TPW. Liczbowy skład Zarządu Głównego TPW od 1963 do 1986
- Tab. 10. Liczba przeszkolonej młodzieży na Kursach wiedzy o Warszawie w okresie od 1970 do września 1976
- Tab. 11. Kursy wiedzy o Warszawie zorganizowane w okresie od października 1976 roku do czerwca 1979 roku
- Tab. 12. Kursy wiedzy o Warszawie – organizacja w roku szkolnym 1981/1982
- Tab. 13. Rozegrane mecze piłki nożnej pomiędzy drużynami Legii i Gwardii o Puchar Zamku Królewskiego
- Tab. 14. Przyznane nagrody w konkursie „Warszawa w kwiatkach” w latach 1984–1991
- Tab. 15. Kalendarium powstania Oddziałów TPW w latach 1963–1968
- Tab. 16. Imprezy organizowane przez Oddziały Towarzystwa Przyjaciół Warszawy w okresie 1976–1980
- Tab. 17. Członkowie wspierający Towarzystwo Przyjaciół Warszawy Oddział Wola w roku 1969
- Tab. 18. Członkowie wspierający Towarzystwo Przyjaciół Warszawy w roku 1971

Wykaz zdjęć

ROZDZIAŁ PIERWSZY

1. Prezydium zebrania organizacyjnego Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. Muzeum Narodowe w Warszawie, 18 marca 1963 roku. Siedzą od lewej: prof. Stanisław Lorentz, prof. Jerzy Loth, Bronisław Wróblewski, Dobrosław Kobierski, inż. arch. Jerzy Grabowski, Leszek Wyszacki, Jerzy Wołczyk. Źródło: „Stolica” 1963, nr 14–15, s. 15.
2. Zebranie organizacyjne Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. Muzeum Narodowe w Warszawie, 18 marca 1963 roku. Siedzą od prawej w pierwszym rzędzie: Bogusław Antas – zastępca przewodniczącego Stołecznej Rady Narodowej, inż. arch. Adolf Ciborowski – Naczelnny Architekt Warszawy, dr Adam Mauersberger – dyrektor Muzeum Adama Mickiewicza. Źródło: „Stolica” 1963, nr 14–15, s. 15.
3. Walne Zebranie Członków Towarzystwa Przyjaciół Warszawy w Muzeum Narodowym w Warszawie, 24 lutego 1964 roku. Przemawia prof. Stanisław Lorentz. Fot. J. Ziółkowski. Zbiory: ATPW.
4. Walne Zebranie Członków Towarzystwa Przyjaciół Warszawy w Muzeum Narodowym w Warszawie, 24 lutego 1964 roku. Przemawia Stanisław Szwalbe. Fot. J. Ziółkowski. Zbiory: ATPW.
5. Hol główny w Muzeum Narodowym w Warszawie. Walne Zebranie Członków Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, 24 lutego 1964 roku. Fot. J. Ziółkowski. Zbiory: ATPW.
6. II Walne Zgromadzenie Delegatów TPW, zorganizowane w Towarzystwie Ekonomistów przy ul. Nowy Świat w Warszawie w dniu 13 marca 1967 roku. Przemawia Stanisław Szwalbe. Przewodniczy Kazimierz Romanowicz dyrektor SFOS, obok Jan Gebethner zasłużony księgarz i działacz społeczny Warszawy. Źródło: „Stolica” 1967, nr 14, s. 2.
7. II Walne Zgromadzenie Delegatów TPW. Na pierwszym planie prof. Stanisław Lorentz, przemawia inż. arch. Jerzy Grabowski wybrany ponownie na wiceprezesa TPW. Źródło: „Stolica” 1967, nr 14, s. 2.
8. II Walne Zgromadzenie Delegatów TPW. W pierwszym rzędzie od lewej: Jerzy Wołczyk i Stanisław Szwalbe. Źródło: „Stolica” 1967, nr 14, s. 2.

9. III Walne Zgromadzenie Delegatów TPW. Sala Lustrzana w Pałacu Staszica, 15 listopada 1970 roku. Zbiory: ASL.
10. IV Walne Zgromadzenie Delegatów TPW. Pałac w Wilanowie, 18 listopada 1973 roku. Zbiory: ATPW.

ROZDZIAŁ DRUGI

11. XV Doroczne Spotkania Varsavianistów, które odbyło się 16 czerwca 1980 roku w Nieborowie. Zbiory: ATPW.
12. Spotkanie w Ratuszu, wręczenie Nagrody *Homo Varsoviensis* za rok 1974 prof. Andrzejowi Zahorskiemu. Na zdjęciu drugi od prawej stoi laureat, obok prof. Stanisław Lorentz i prof. Juliusz Wiktor Gomulicki. Źródło: ASL.
13. 11 marca 1982 roku, Muzeum Historyczne m.st. Warszawy. Wystawa prezentująca „Zbiory Korotyńskich”. Wystawę zwiedza inicjator prof. Juliusz Wiktor Gomulicki – członek ZG TPW, przewodniczący Komisji Historycznej. Zbiory: ATPW.
14. Pałac Ostrogskich, podsumowanie Kursów wiedzy o Warszawie, 27 marca 1971 roku. Zbiory: ATPW.
15. Stare Miasto. Grupa absolwentów, którzy otrzymali „Złotą Odznakę”, wykładowców i opiekunów Kursu wiedzy o Warszawie, po ukończonym cyklu szkolenia w roku 1974. Zbiory: ATPW.
- 15A. Pamiątkowa fotografia grupy Społecznych Przewodników po Bibliotece Stanisławowskiej w Warszawie wyłonionej spośród słuchaczy Kursu wiedzy o Warszawie w roku szkolnym 1974/1975 (7 kwietnia 1975 roku). Zbiory: ATPW.

ROZDZIAŁ TRZECI

16. Apel Obywatelskiego Komitetu Odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie, rok 1971. Zbiory TPW.
- 17, 18. Uroczyste przekazanie arrasu *Dawid i Abigail* przez Towarzystwo Przyjaciół Warszawy na rzecz Zamku Królewskiego w Warszawie w dniu 10 czerwca 1976 roku w Muzeum Narodowym w Warszawie. Zbiory: ATPW.
19. Widok z murów odbudowywanego Zamku w stronę katedry św. Jana. Widoczny plac budowy. Na wprost widać kamienicę „Kościelskich bis”, plac Zamkowy 10, gdzie mieści się do dzisiaj siedziba ZG TPW. Zbiory: NAC, rok 1973.
20. Odbudowa Zamku Królewskiego w Warszawie i wieszanie „wiechy” na odbudowanej części gotyckiej, prof. Stanisław Lorentz po prawej. Zbiory: NAC, rok 1973.
21. Podziękowania dla Zarządu Głównego TPW za zbiórkę pieniędzy na budowę Pomnika-Szpitala Centrum Zdrowia Dziecka. Zbiory: ATPW, rok 1972.

ROZDZIAŁ CZWARTY

22. 80-lecie urodzin prof. Stanisława Lorentza, uroczystość zorganizowana przez członków ZG TPW w Stołecznym Domu Kultury Nauczyciela, na Starym Mieście – 27 kwietnia 1979 roku. Od lewej: dr Miron Paciorkiewicz, Irena Lorentzowa, prof. Stanisław Lorentz, dr Janusz Grochulski – wiceprezes ZG TPW, dr Józef Kazimierski – wiceprezes ZG TPW. Zbiory: ATPW.
23. 80-lecie urodzin prof. Stanisława Lorentza, uroczystość zorganizowana przez członków ZG TPW w Stołecznym Domu Kultury Nauczyciela na Starym Mieście – 27 kwietnia 1979 roku. Od lewej: inż. arch. Jerzy Grabowski – wiceprezes ZG TPW, Irena Lorentzowa, prof. Stanisław Lorentz, dr Janusz Grochulski – wiceprezes ZG TPW, dr Józef Kazimierski – wiceprezes ZG TPW. Zbiory: ATPW.

ROZDZIAŁ PIĄTY

24. Pierwsze zebranie organizacyjne z intencją utworzenia Oddziału Praga Północ TPW, zorganizowane 29 listopada 1963 roku w Bibliotece Publicznej przy ul. Skoczylasa 9 w Warszawie. Prelekcję wygłosił prof. Zdzisław Rajewski dyrektor Muzeum Archeologicznego w Warszawie. Źródło: „Stolica” 1963, nr 52–52, s. 9.
25. Członkowie-założyciele na zebraniu inauguracyjnym Oddziału Praga Północ TPW. W zebraniu uczestniczył prezes ZG TPW prof. Stanisław Lorentz. Źródło: „Stolica” 1963, nr 52–52, s. 9.
26. Siedziba Oddziału Stare Miasto TPW, ul. Nowomiejska 5 w Warszawie – rok 1973. Spotkanie Koła Krzemieńczan, wręczenie Juliuszowi Poniатовskiemu adresu maturzystów Gimnazjum Krzemienieckiego (rocznik 1926). Zbiory: Muzeum Niepodległości w Warszawie, Towarzystwo Przyjaciół Warszawy, album Koło Wychowanków Liceum Krzemienieckiego. Zespół 86. Kolekcja Krzemieniecka.
27. Pomnik w brązie Ignacego Paderewskiego odnaleziony przez członków TPW, ustawiony na wewnętrznym dziedzińcu Muzeum Narodowego, gdzie czekał na przeniesienie na ul. Okólnik i postawienie pomiędzy Wyższą Szkołą Muzyczną a gmachem Towarzystwa im. Fryderyka Chopina (grudzień 1977 roku). Zbiory: ASL.
28. Nadanie imienia prof. Stanisława Herbsta Liceum Ekonomicznemu nr 9 przy ul. Otwockiej 3 w Warszawie, we współpracy z Oddziałem Praga Północ TPW. 10 listopada 1979 roku. Zbiory prywatne autorki.
29. Bazylika Archikatedralna św. Jana w Warszawie, 1 marca 1981 roku. Uroczysta msza św. i poświęcenie tablicy-pomnika pamięci Stefana Starzyńskiego. Prymas Polski ks. Stefan kardynał Wyszyński rozmawia z Januszem Regulskim, obok stoi prof. Stanisław Lorentz i Jan Starczewski. Zbiory: ASL.
30. Oplątek 1985, Koło Wychowanek Gimnazjum im. Leonii Rudzkiej. Siedziba Oddziału Stare Miasto TPW, ul. Nowomiejska 5. Zbiory: ATPWOSM.

Bibliografia

Archiwalia

Archiwum Państwowe w Warszawie (APwW): sygn. 72/3195/0/2/428.

Archiwum Stanisława Lorentza (ASL): Muzeum Narodowe w Warszawie [MNW DEP]: (1115); (1116); (1118); (1119); (1121).

Archiwum Stanisław Lorentza, Zamek Królewski w Warszawie. ASL, [ZKwW]: Album – 1

Archiwum Towarzystwa Przyjaciół Warszawy (ATPW): Akta Wieczyste – Deklaracja Współpracy; Lista obecności – Zebranie Walne Towarzystwa Przyjaciół Warszawy w dniu 24 lutego 1964 roku; Sprawozdanie Zarządu Głównego Towarzystwa Przyjaciół Warszawy za okres organizacyjny 18.03.1963–24.02.1964; Stenogram z Walnego Zebrania 24 lutego 1964 r.; Kronika Oddziału Praga Północ TPW; Protokoły posiedzeń Komisji Historycznej Towarzystwa Przyjaciół Warszawy 1984; Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy (TPW) w roku 1984; Stenogram z obrad z V Walnego Zgromadzenia Delegatów TPW, Warszawa luty 1974 roku; Teczka – Akta założycielskie; Teczka – Imprezy. 2. Oddziały, cz. 3; Teczka – Imprezy organizowane przez Towarzystwo Przyjaciół Warszawy i Oddziały od 1968 roku, cz. 2; Teczka – Imprezy Zarządu Głównego i Oddziałów, cz. 4; Teczka – Imprezy. 1. Zarząd Główny, cz. 3; Teczka – Imprezy, 1. Zarząd Główny, 2. Oddziały, cz. 3; Teczka – Imprezy organizowane przez Towarzystwo Przyjaciół Warszawy i Oddziały od 1967 roku, cz. 1; Teczka – Imprezy różne, cz. 1; Teczka – Imprezy Zarządu Głównego i Oddziałów, cz. 2; Teczka – Jubileusz XV-lecia TPW, 17 marca 1978 rok; Teczka – Koło TPW w Gryficach i w Szczecinie 1983–1984; Teczka – Komisja Historyczna; Teczka – Komisja Młodzieżowa; Teczka – Komisja Rozwoju Miasta Towarzystwa Przyjaciół Warszawy; Teczka – Komisje. Komisja Organizacyjna TPW; Teczka – Komisje. Komisja Wydawnicza; Teczka – Konkurs na znaczek Towarzystwa Przyjaciół Warszawy; Teczka – Korespondencja ogólna 1963–1965; Teczka – Korespondencja ogólna za okres XII 1965–XII 1966; Teczka – Korespondencja ogólna lata 1967–1970; Teczka – Korespondencja ogólna, rok 1977; Teczka – Korespondencja Ogólna, rok 1988; Teczka – Korespondencja Ogólna, rok 1989; Teczka – Korespondencja ogólna 1990 rok; Teczka – Materiały różne; Teczka – Odbudowa Zamku Królewskiego w Warszawie; Teczka – Oddział Centrum; Teczka – Oddział Grochów; Teczka – Oddział Praga Północ; Teczka – Oddział Sadyba – Wilanów; Teczka – Oddział Wola; Teczka – Oddział Śródmieście TPW (Stare Miasto); Teczka – Protokoły z posiedzeń Prezydium Zarządu Głównego TPW powołanego dnia 24 lutego 1964 roku do końca kadencji tj. do dnia 13 marca 1967 roku; Teczka – Protokoły z posiedzeń Prezydium i Zarządu Głównego TPW za okres kadencji 1970–1973; Teczka – Protokoły z posiedzeń Prezydium Zarządu Głównego TPW za okres Kadencji 1976–1979; Teczka – Protokoły z posiedzeń Prezydium Zarządu Głównego TPW. Kadencja 1980–1983; Teczka – Różne imprezy za okres

1963–1966; Teczka – Różne propozycje współpracy, cz. 1, cz. 2; Teczka – Sprawa rekonstrukcji zniczy przy pomniku Adama Mickiewicza 1975–1979; Teczka – Sprawozdania, protokoły od 1963 roku; Teczka – Sprawozdania roczne z działalności merytorycznej Towarzystwa Przyjaciół Warszawy do roku 1980; Teczka – Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy 27 IV 1980–12 VI 1983; Teczka – Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy 1983; Teczka – Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy od 12 czerwca 1983 roku do 27 września 1986 roku; Teczka – Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy od 21 listopada 1976 roku do 27 kwietnia 1980 roku; Teczka – Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy (TPW) w roku 1987; Teczka – Sprawozdanie z działalności za okres 16 XI 1970–30 X 1973 r.; Teczka – Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy (TPW) w roku 1984; Teczka – Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy za okres od 18 listopada 1973 roku do 21 listopada 1976 roku; Teczka – Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy od 21 listopada 1976 roku do 27 kwietnia 1980 roku; Teczka – Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy za rok 1975; Teczka – „Warszawa w kwiatach 1984–1993”; Teczka – Wycinki Prasowe.

Archiwum Towarzystwa Przyjaciół Warszawy Oddział Stare Miasto (ATPWOSM): Teczka – Materiały różne 1972–1989; Teczka – Materiały do wystawy na 35-lecie i 40-lecia Oddziału Stare Miasto TPW; Teczka nr 5 – Sprawozdania Zarządu Głównego TPW 1967–1993.

Biblioteka Narodowa (BN), Magazyn Druków Ulotnych, sygn. DŹS XIX 3a.
Korespondencja prywatna autorki. List prof. Janusza Durko, *Do p. Beaty Michalec słów kilka*, Warszawa, 4 marca 2016 roku.

Źródła

Starzyński Stefan, *Rozwój stolicy. Odczyt wygłoszony w dniu 10 czerwca 1938 r. na zebraniu urządzonym przez Okręg Stołeczny Związku Rezerwistów, Stołeczny Okręg Rezerwistów*, Warszawa 1938.

Prasa

„Biuletyn Zamek” 1972, nr 4–5 (49–50), nr 21 (66), nr 35 (80).
„Informator Parafii Ewangelicko-Augsburskiej Świętej Trójcy w Warszawie” 2007, nr 2.
„Pamiętnikarstwo Polskie” 1972, t. 2.
„Petro-Echo” 1972, nr 11.
„Sztandar Młodych” 1974, nr 172.

Bibliografie, encyklopedie, słowniki

Bibliografia Warszawy i Województwa Warszawskiego za Rok 1992, oprac. J. Jaszek, A. Kołtuniak, E. Pękalska, współ. A. Janowska, pod kier. J. Błaszczyk, Biblioteka Publiczna m.st. Warszawy, Warszawa 1996.

Bibliografia Warszawy i Województwa Warszawskiego za Rok 1993, oprac. J. Jaszek, J. Jęsko, A. Kołtuniak, E. Pękalska, współ. A. Janowska, pod kier. J. Błaszczyk, Biblioteka Publiczna m.st. Warszawy, Warszawa 1998.

- Bibliografia Warszawy i Województwa Warszawskiego za Rok 1994*, oprac. J. Jaszek, J. Jeśko, pod kier. J. Błaszczyk, Biblioteka Publiczna m.st. Warszawy, Biblioteka Główna, Warszawa 1998.
- Bibliografia Warszawy i Województwa Warszawskiego za Rok 1995*, oprac. J. Jaszek, J. Jeśko, pod kier. J. Błaszczyk, Biblioteka Publiczna m.st. Warszawy, Biblioteka Główna Województwa Mazowieckiego, Warszawa 2000.
- Bibliografia Warszawy. Wydawnictwa ciągłe 1955–1970*, red. J. Durko, Muzeum Historyczne m.st. Warszawy, Warszawa, 2006.
- Encyklopedia Warszawy*, red. B. Petrozolin-Skowrońska, PWN, Warszawa 1994.
- Encyklopedia Warszawy*, red. S. Herbst, PWN, Warszawa 1975.
- Gawkowski Robert, *Encyklopedia klubów sportowych Warszawy i jej najbliższych okolic w latach 1918–39*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2007.
- Handke Kwiryna, *Słownik nazewnictwa Warszawy*, Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy, Warszawa 1998.
- Krzyżanowska Hanna, Krzyżanowski Lech, Lorentz Stanisław, [w:] *Polski słownik biograficzny konserwatorów zabytków*, red. H. Kondziela, H. Krzyżanowska, M. Arszyński, z. 2, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2006.
- Kunert Andrzej Krzysztof, *Słownik biograficzny konspiracji warszawskiej 1939–1945*, t. 1, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 1987.
- Lutostańska Alicja, Herbst Stanisław, [w:] *Polski słownik biograficzny konserwatorów zabytków*, red. H. Kondziela, H. Krzyżanowska, M. Arszyński, z. 2, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2006.
- Słownik Artystów Plastyków Okręgu Warszawskiego ZPAP 1945–1970 (1972)*, red. M. Serafińska, Okręg Warszawski ZPAP, Warszawa 1972.
- Słownik Biograficzny Archiwistów Polskich 1835–2015*, t. 3., red. W. Chorążyczewski, A. Kulecka, H. Niestroj, M. Romaniuk, E. Rosowska, Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, Warszawa 2017.
- Słownik biograficzny zasłużonych dla oświaty i wychowania w Warszawie i województwie stołecznym warszawskim od 1916 r.*, t. 2, Leliwa Oficyna Wydawnicza, Warszawa 1997.
- Słownik Polskich Towarzystw Naukowych*, t. 1, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1978.
- Zieliński Jarosław, *Atlas architektoniczny ulic i placów Warszawy*, t. 9, Oficyna Wydawnicza Towarzystwa Opieki nad Zabytkami, Warszawa 2003.

Opracowania

- 100-lecie założenia Gimnazjum W. Górskiego, „Kurier Polski” 1977, nr 115.
- 15 lat Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. *Z sercem dla stolicy*, „Kurier Polski” 1978, nr 62.
- 15 lat w służbie Warszawy i warszawiaków, „Express Wieczorny” 1978, nr 62.
- 20 lat TPW. *Przyjaciele Warszawy*, „Kurier Polski” 1983, nr 56.
- 25 lat społecznej pracy dla Warszawy, „Stolica” 1986, nr 30.
32. rocznica wyzwolenia. *Miasto, które jest symbolem żywotności naszego narodu*, „Express Wieczorny” 1977, nr 12.
- 50 lat Liceum Ekonomicznego nr 9 w Warszawie, Zespół Szkół Ekonomicznych nr 8, Warszawa 1999.
- 50 lat Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, praca zbiorowa pod red. A. Skórskiej-Jarmusz, „Kronika Warszawy” 2013, nr 1/148.

- 50 lat Warszawskiej Kolei Dojazdowej (EKD), Grodzisk Mazowiecki 1977.
- I Sejm Walny Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, „Stolica” 1964, nr 11.
- II Przegląd Filmów Nieprofesjonalnych o Warszawie, „Stolica” 1984, nr 28.
- VI Wieków Woli. Artykuły i materiały, red. J. Kazimierski, Towarzystwo Przyjaciół Warszawy Oddział Wola, Związek Bojowników o Wolność i Demokrację Oddział Wola, Warszawa 1973.
- X Spotkanie Varsavianistów, „Stolica” 1975, nr 27.
- XIV Spotkanie Varsavianistów, „Stolica” 1979, nr 26.
- XV-lecie Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, „Życie Warszawy” 1978, nr 66.
- Alarm w sprawie stołecznych zabytków, „Stolica” 1982, nr 16.
- Album Warszawski, „Stolica” 1977, nr 47.
- Alerty zwycięstwa „Szczepu Tęcza”, „Stolica” 1970, nr 22.
- Ambroziewicz Paweł, Przyjaciele Warszawy, „Trybuna Ludu” 1967, nr 36.
- Apel ZG Towarzystwa Przyjaciół Warszawy w sprawie odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie, „Stolica” 1971, nr 11.
- Arras dla Zamku Królewskiego, „Stolica” 1976, nr 25.
- Australia bliżej Warszawy, „Stolica” 1988, nr 48.
- Bartoszewski Władysław, Nekrologia. Zmarli w 1975 r., „Rocznik Warszawski” 1981, t. 16.
- Berger Jan, Dzieje Grochowa do 1916 r., „Rocznik Warszawski” 1967, t. 7.
- Berger Jan, Z dziejów Saskiej Kępy, „Rocznik Warszawski” 1979, t. 15.
- Bezimienni – Niepodległej, „Sztandar Młodych” 1986, nr 267.
- Będzie Zamek w Warszawie, „Express Wieczorny” 1971, nr 226.
- „Biuletyn Informacyjny Rady Narodowej Miasta Stołecznego Warszawy” 1989, nr 1 (32).
- Biuletyn Informacyjny, t. 29, Wydanie 27–52, Polska Agencja Informacyjna 1988
- Biuletyn. 25 lat działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy Oddział Sadyba-Wilanów, Warszawa 1991.
- Biuletyn. Sprawozdanie z działalności w I półroczu 1970 r., Towarzystwo Przyjaciół Warszawy Oddział Wola, Warszawa 1970.
- Biuletyn. Towarzystwo Przyjaciół Warszawy Zarząd Główny, 1971 Sprawozdanie z działalności, Warszawa 1972.
- Biuletyn. Wola 1916–1939, TPW, Warszawa 1969.
- „Biuletyn” 1974, nr 1, Towarzystwo Przyjaciół Warszawy Oddział Żoliborz.
- „Biuletyn” 1974, nr 2, Towarzystwo Przyjaciół Warszawy Oddział Żoliborz.
- „Biuletyn” 1975, nr 3, Towarzystwo Przyjaciół Warszawy Oddział Żoliborz.
- „Biuletyn” 1975, nr 5, Towarzystwo Przyjaciół Warszawy Oddział Żoliborz.
- Bogucka Maria, Skład Towarzystwa Naukowego Warszawskiego (kadencja 2001–2003) Wspomnienia pośmiertne Konrad Zawadzki (1912–2002), „Rocznik Towarzystwa Naukowego Warszawskiego” 2002, nr 65.
- Brawo warszawscy przewodnicy PTTK!, „Stolica” 1968, nr 37.
- Broniarek Zygmunt, Wspomnienia różne, ale własne. Profesor Lorentz i nieszczęsna strzykawka, „Senior” 1991, 12 kwietnia.
- Chuda estrada 71, „Życie Warszawy” 1971, nr 229.
- Chwile wspomnień w KMPiK-u, „Życie Częstochowy” 1971, nr 215.
- Ciebie jedną kocham, „Stolica” 1974, nr 4.
- Cieplowski Stanisław, Kasproicz Grażyna, Dorobek wydawniczy Muzeum Historycznego m.st. Warszawy za lata 1948–2000, „Almanach Muzealny” 2001, t. 3.

- Cieplowski Stanisław, *Wpisane w kamień i spiz. Inskrypcje pamiątkowe w Warszawie XVII–XX w.*, Agraf, Warszawa 2004.
- Ciesielska Maria, *Praga*, TPW Oddział Praga Północ, Warszawa 1972.
- Co dzień niesie Saskiej Kępie*, „Kurier Polski” 1977, nr 62.
- Co w programie Towarzystwa Przyjaciół Warszawy*, „Express Wieczorny” 1973, nr 199.
- Coś Ty Polakom zrobił Stanisławie?*, „Stolica” 1972, nr 19.
- Cywilna obrona Warszawy we wrześniu 1939. Dokumenty, materiały prasowe, wspomnienia i relacje*, oprac. L. Dobroszycki, M. Drozdowski, M. Getter, A. Słomczyński, PIW, Warszawa 1964.
- Czeczot-Gawrak Zbigniew, *Kultura Warszawy w dokumencie filmowym*, [w:] *Kultura Warszawy*, red. J. Kazimierski, R. Kołodziejczyk, Ż. Kormanowa, H. Rostkowska, A. Więcek, PWN, Warszawa 1979.
- Częstochowa – Warszawie*, „Stolica” 1967, nr 39.
- Częstochowa w rocznicę Września*, „Życie Częstochowy” 1971, nr 210.
- Czterej panowie z Nocy Listopadowej*, „Stolica” 1982, nr 40/41.
- Czy zabytkowy parowóz wejdzie na cokół pomnika na Bródnie?*, „Express Wieczorny” 1986, nr 56.
- „Czym była i czym jest dla mnie Warszawa”*, „Stolica” 1967, nr 3.
- Dar artystów Warszawy*, „Życie Warszawy” 1971, nr 250.
- Dar młodzieży Liceum im. Ludowego Lotnictwa*, „Stolica” 1972, nr 33.
- Dary pieniężne z kraju*, „Stolica” 1974, nr 4.
- Dary, czyny, zobowiązania*, „Stolica” 1976, nr 10.
- Dąbrowski Andrzej, *Elżbieta Barszczewska – „Homo Varsoviensis”* 1976, „Kronika Warszawy” 1977, nr 3.
- Dla Ciebie Warszawa*, „Życie Częstochowy” 1971, nr 241.
- Dla Ciebie Warszawa*, „Życie Częstochowy” 1971, nr 253.
- Dla Warszawy*, „Stolica” 1977, nr 40.
- Dochód na odbudowę Zamku. Koncert w Filharmonii*, „Kurier Polski” 1976, nr 16.
- Dochód na odbudowę Zamku. Legia i Gwardia w świetnej formie przed derbami Warszawy*, „Express Wieczorny” 1973, nr 188.
- Dołowska Alicja, *Warszawa w kwiatach*, „Stolica” 1986, nr 26.
- Domańska Regina, *Pawiak więzienie gestapo. Kronika 1939–1944*, Książka i Wiedza, Warszawa 1978.
- Doroczne spotkanie varsavianistów*, „Stolica” 1971, nr 26.
- Drozdowski Marian Marek, *Problematyka Warszawy w pracach Towarzystwa Miłośników Historii*, „Rocznik Warszawski” 1969, t. 9.
- Drozdowski Marian Marek, *Saska Kępa – dawne tradycje*, „Stolica” 1977, nr 12.
- Drozdowski Marian Marek, *Saska Kępa – historia i współczesność*, „Stolica” 1978, nr 18.
- Drozdowski Marian Marek, *VI Doroczne Spotkania Varsavianistów*, „Życie Warszawy” 1971, nr 135.
- Drozdowski Marian Marek, *Wspomnienie o Profesorze Stanisławie Herbście*, „Kronika Warszawy” 1974, nr 1.
- Drozdowski Marian Marek, *Znani rodacy we wspomnieniach i szkicach. W kręgu stulecia powstania II Rzeczypospolitej Polskiej*, Urząd Miasta Stalowej Woli, Stalowa Wola 2018.
- Durko Janusz, *Lata sześćdziesiąte*, „Almanach Muzealny” 2007, t. 5.

- Durko Janusz, *Miejsce i rola Muzeum Historycznego m.st. Warszawy w życiu kulturalnym miasta*, [w:] *Kultura Warszawy*, red. J. Kazimierski, R. Kołodziejczyk, Ż. Kormanowa, H. Rostkowska, A. Więcek, PWN, Warszawa 1979.
- Durko Janusz, *Muzeum Historyczne m.st. Warszawy 1948–1978*, „Kronika Warszawy” 1979, nr 2.
- Durko Janusz, *Muzeum Warszawy i jego współtwórcy w mojej pamięci 1951–2003*, Muzeum Historyczne m.st. Warszawy, Warszawa 2008.
- Dzieje Ochoty*, red. J. Kazimierski, R. Kołodziejczyk, Ż. Kormanowa, H. Rostkowska, PWN, Warszawa 1973.
- Dzieje Śródmieścia*, red. J. Kazimierski, R. Kołodziejczyk, Ż. Kormanowa, H. Rostkowska, PWN, Warszawa 1975.
- Dzieje Woli*, red. J. Kazimierski, R. Kołodziejczyk, Ż. Kormanowa, H. Rostkowska, PIW, Warszawa 1974.
- Dzielnica w oczach mieszkańców. Jaka jesteś Saska Kępa?*, „Kurier Polski” 1980, nr 262.
- Dzień Częstochowy*, „Życie Częstochowy” 1971, nr 258.
- Dziesięć lat działalności TPW. Jak poznać i pokochać Warszawę*, „Trybuna Ludu” 1973, nr 321.
- Dziś dajemy Wam pamięć*, „Życie Warszawy” 1973, nr 267.
- Dziś i jutro, książki o Warszawie*, red. K. Zawadzki, Biblioteka Publiczna m.st. Warszawy, Warszawa 1995.
- Eisler Jerzy, *Zarys dziejów politycznych Polski 1944–1989*, Polska Oficyna Wydawnicza „BGM”, Warszawa 1992.
- Elekcje królów Polski w Warszawie na Woli 1575–1764. Upamiętnienie pola elekcyjnego w 400-lecie stołeczności Warszawy*, red. M. Tarczyński Towarzystwo Przyjaciół Warszawy. Oddział Wola, Oficyna Wydawnicza Rytm, Warszawa 1997.
- Finał Konkursu szkolnego Stolicy*, „Stolica” 1965, nr 14.
- Flamandzki arras dla Zamku Królewskiego*, „Express Wieczorny” 1975, nr 286.
- Fronczak Jerzy, *Sprawozdanie z dyskusji nad książką Mariana M. Drozdowskiego „Stefan Starzyński prezydent Warszawy”*, „Kronika Warszawy” 1977, nr 3.
- Gawinowa Danuta, *XVII Doroczne Spotkanie Varsovianistów*, „Kronika Warszawy” 1982, nr 2.
- Gawkowski Robert, *Akademicki sport XX-wiecznej Warszawy*, Wydawnictwo Nauka i Innowacje, Poznań 2019.
- Gimnazjum i Liceum Ogólnokształcące im. Emilii Plater w Zalesiu Dolnym*, oprac. red. B. Zieliński, Stowarzyszenie Wychowanków i Przyjaciół Średniej Szkoły Ogólnokształcącej im. Emilii Plater w Warszawie i Zalesiu Dolnym, Piaseczno–Zalesie Dolne 2012.
- Gimnazjum im. Królowy Anny Wazówny w Warszawie*, red. M. Żytkow, Warszawa 1987.
- Gomulicki Juliusz Wiktor, *Walka o zabytki Warszawy*, „Stolica” 1982, nr 40/41.
- Gonerko Józef, *Towarzystwo Przyjaciół Żoliborza*, [w:] *Żoliborz. Wczoraj, dziś, jutro*, red. J. Zahorska, Książka i Wiedza, Warszawa 1970.
- Grabowski Jerzy, *Gawęda o Zamku Królewskim w Warszawie*, Towarzystwo Przyjaciół Warszawy, Warszawa 1971.
- Grabowski Jerzy, *Towarzystwo Przyjaciół Warszawy*, „Kronika Warszawy” 1970, nr 2.
- Grątkowski Wojciech, *Kronika Warszawy 1964*, „Rocznik Warszawski” 1967, t. 6.
- Grątkowski Wojciech, *Kronika Warszawy 1966*, „Rocznik Warszawski” 1969, t. 9.
- Gryko Franciszek, *Czekając na pomnik*, „Stolica” 1979, nr 13.
- Gryko Franciszek, *Językoznawca laureatem nagrody „Homo Varsoviensis”*, „Kronika Warszawy” 1973, nr 2.

- Gryko Franciszek, *Którędy do satysfakcji społecznej?*, „Stolica” 1986, nr 45.
- Hardziej Patryk, *Czego nauczyłem się od Karola Śliwki*, [w:] *Karol Śliwka*, red. A. Abramowicz, A. Drączewska, J. Friedrich, P. Hardziej, Muzeum Miasta Gdyni, Gdynia 2019.
- Herb Przyjaciół Warszawy*, „Stolica” 1968, nr 6.
- Herold na pl. Zamkowym*, „Życie Warszawy” 1975, nr 207.
- Historia i dzień dzisiejszy w działalności Przyjaciół Saskiej Kępy*, „Kurier Polski” 1980, nr 244.
- Hobbyści z Mokotowa*, „Stolica” 1968, nr 26.
- Homo Varsoviensis*, „Stolica” 1989, nr 6.
- I jest Warszawa w kwiatach. Lawina zgłoszeń na konkurs*, „Express Wieczorny” 1984, nr 146.
- Ich hobby: Warszawa*, „Sztandar Młodych” 1986, nr 190.
- Ignatowicz Aneta, *Tajna Oświata i wychowanie w okupowanej Warszawie. Warszawskie Termpile 1939–1945*, Fundacja Walczy 1939–1945, Warszawa 2009.
- Ignatowicz Aneta, *Tajna oświata i wychowanie w okupowanej Warszawie*, Bellona, Warszawa 2009.
- Imprezy Przyjaciół Warszawy*, „Stolica” 1979, nr 50.
- Inauguracja Roku Paderewskiego. Wielkiemu artyście i Polakowi*, „Życie Warszawy” 1985, nr 2.
- Informacje PAP*, „Trybuna Ludu” 1979, nr 11.
- Interesująca prelekcja Naczelnego Architekta Warszawy*, „Stolica” 1967, nr 21.
- Interesująca wystawa dla warszawiaków*, „Express Wieczorny” 1979, nr 139.
- Jak budowaliśmy Trasę W-Z wspomina inż. arch. Stanisław Jankowski*, „Express Wieczorny” 1987, nr 39.
- Jaka jesteś Warszawo. Głos historyka sztuki*, „Życie Warszawy” 1969, nr 14.
- Jaka jesteś Warszawo?*, red. S. Nowakowski, M.M. Drozdowski, J. Górski, A. Tewiaszew, PIW, Warszawa 1972.
- Jankowski Stanisław, *Architektura i urbanistyka Warszawy 1945–1978*, [w:] *Kultura Warszawy*, red. J. Kazimierski, R. Kołodziejczyk, Ż. Kormanowa, H. Rostkowska, A. Więcek, PWN, Warszawa 1979.
- Jankowski Stanisław, *Profesor Janusz Durko. W trzydziestolecie pracy naukowej*, „Kronika Warszawy” 1982, nr 2.
- Janowska Irena, *Karolina Beylin (13 IV 1899–3 V 1977)*, „Kronika Warszawy” 1978, nr 1.
- Jasiński Mieczysław, *Powązki życie moje*, Oficyna Wydawnicza „Mówią Wieki”, Warszawa 2017.
- Jedna z polskich rodzin... Sympozjum pt. „Korotyńscy” – w Archiwum Warszawy*, „Życie Warszawy” 1982, nr 48.
- Jeszcze jedna słoneczna niedziela*, „Życie Warszawy” 1975, nr 213.
- Jeżewska K., *15 lat Towarzystwa Przyjaciół Warszawy*, „Trybuna Ludu” 1978, nr 65.
- Jubileusz Saskiej Kępy*, „Stolica” 1979, nr 18.
- Jubileuszowe, lecz krótkie wywiady z kilkoma laureatami Nagród Warszawy*, „Stolica” 1965, nr 4.
- Jubileuszowy koncert Towarzystwa Przyjaciół Warszawy na odbudowę Zamku*, „Express Wieczorny” 1973, nr 215.
- Kaczyńska Alicja, *Pod znakiem „książki i złotego pióra”, czyli dzieje szkoły Zofii z Wróblewskich Kurmanowej w Warszawie w latach 1903–1944*, „Almanach Muzealny” 2013, nr 7.
- Karol Śliwka artysta znaku*, red. M. Warda, Śląski Zamek Sztuki i Przedsiębiorczości w Cieszynie, Cieszyn 2009.
- Karol Śliwka*, red. A. Abramowicz, A. Drączewska, J. Friedrich, P. Hardziej, Muzeum Miasta Gdyni, Gdynia 2019.

- Kasprzycki Jerzy, *Autorytet Towarzystwa Przyjaciół Warszawy*, „*Życie Warszawy*” 1982, nr 117.
- Kasprzycki Jerzy, *Przyjaciele – ale i współgospodarze*, „*Życie Warszawy*” 1980, nr 290.
- Kasprzycki Jerzy, *W poszukiwaniu utraconego czasu*, „*Życie Warszawy*” 1982, nr 243.
- Kazimierski Józef, *Miejsce i rola Warszawy w dziejach polskiego ruchu robotniczego. Sesja popularnonaukowa*, „*Kronika Warszawy*” 1975, nr 3.
- Kazimierski Józef, *Ochota. Przeszłość – teraźniejszość – przyszłość*, „*Kronika Warszawy*” 1972, nr 3.
- Kazimierski Józef, *Śródmieście Warszawy. Wczoraj – dziś – jutro. Sesja popularnonaukowa i wystawa*, „*Kronika Warszawy*” 1974, nr 3.
- Kazimierski Józef, *Udział Towarzystwa Przyjaciół Warszawy w pracach i sesjach warszawianistycznych*, [w:] *Towarzystwo Przyjaciół Warszawy wczoraj, dziś i jutro*, praca zbiorowa, Oficyna Wydawnicza VOLUMEN, Warszawa 1999.
- Kazimierski Józef, *VI wieków Woli. Sesja popularnonaukowa i wystawa historyczna*, „*Kronika Warszawy*” 1973, nr 3.
- Kazimierski Józef, *Wystawa historyczna „VI wieków Woli”*, [w:] *Dzieje Woli*, red. J. Kazimierski, R. Kołodziejczyk, Ż. Kormanowa, H. Rostkowska, PWN, Warszawa 1974.
- Kądziela Łukasz, *10 roczników „Kroniki Warszawy” w ocenie Polskiego Towarzystwa Historycznego*, „*Kronika Warszawy*” 1981, nr 3.
- Kądziela Łukasz, *Obchody 150 rocznicy Powstania Listopadowego*, „*Kronika Warszawy*” 1981, nr 4.
- Kądziela Łukasz, *Spotkanie w Łazienkach poświęcone mecenatowi króla Stanisława Augusta Poniatowskiego*, „*Kronika Warszawy*” 1980, nr 1.
- Kądziela Łukasz, *XVI Doroczne Spotkanie Warszawianistów*, „*Kronika Warszawy*” 1982, nr 3–4.
- Klima Franciszek, *Rozważania o Młodym Przyjacielu Warszawy*, Towarzystwo Przyjaciół Warszawy, Warszawa 1976.
- Klimczak Lidia, *Pracować dla Warszawy*, „*Tygodnik Katolicki*” 1971, nr 4.
- Knothe Paweł, *Co może konserwator?*, „*Stolica*” 1980, nr 18.
- Koczerska Maria, *Aleksander Gieysztor 17 VII 1916–9 II 1999*, „*Studia Źródłoznawcze*” 2000, t. 37.
- Koło Miłośników Bródna, „*Stolica*” 1983, nr 45.
- Kołodziejczyk Ryszard, *Stanisław Herbst*, „*Kronika Warszawy*” 1974, nr 1.
- Konarski Stanisław, *Alina Sokółowska*, „*Almanach Muzealny*” 2007, t. 5.
- Konarski Stanisław, *Warszawskie średnie szkolnictwo ogólnokształcące w latach 1918–1939*, [w:] *Warszawa II Rzeczypospolitej 1918–1939*, red. E. Borecka, M.M. Drozdowski, H. Jankowska, PWN, Warszawa 1973.
- Koncert dla Warszawy*, „*Stolica*” 1979, nr 7.
- Koncert na dalszą odbudowę Zamku Królewskiego*, „*Trybuna Ludu*” 1980, nr 216.
- Koncert na Zamek*, „*Stolica*” 1977, nr 42.
- Koncert w 35. rocznicę wyzwolenia Warszawy*, „*Nasza Trybuna*” 1980, nr 19.
- Koncert Towarzystwa Przyjaciół Warszawy*, „*Stolica*” 1968, nr 39.
- „Koncert Warszawski” i prelekcja o Zamku Królewskim*, „*Życie Częstochowy*” 1971, nr 253.
- „Koncert Warszawski” w Filharmonii*, „*Życie Częstochowy*” 1971, nr 257.
- Koncert wrześnieowy na dalszą odbudowę Zamku Królewskiego*, „*Nasza Trybuna*” 1980, nr 196.
- Koncert Zamkowy*, „*Stolica*” 1973, nr 6.

- Koncerty na Zamku*, „Stolica” 1975, nr 36.
- Konkurs „Warszawa w kwiatach” trwa! Czekamy na dalsze zgłoszenia*, „Express Wieczorny” 1985, nr 129.
- Konkurs „Warszawa w kwiatach”*, „Stolica” 1978, nr 28.
- Konkurs „Warszawa w kwiatach”. Pierwsze rady dla balkonowych działkowców*, „Express Wieczorny” 1985, nr 71.
- Konkurs TPW. Powiśle ogrodem całej Warszawy*, „Express Wieczorny” 1982, nr 121.
- Kornaś Maria, Czerwińska Lucyna, *Historia Kaplicy pod wezwaniem Matki Bożej Nieustającej Pomocy przy ul. Wilczej w Warszawie*, „Nasz Przeszłość” 2019, t. 131.
- Kowalczykowska Alina, *O Ojcu – wspomnienie domowe*, [w:] *Przeszłość przyszłości... Księga pamiątkowa ku czci profesora Stanisława Lorentza w setną rocznicę urodzin*, kom. red. A. Rottermund, D. Folga-Januszewska, E. Micke-Broniarek, Muzeum Narodowe, Zamek Królewski, Warszawa 1999.
- Kowalczykowska Alina, *Tablica Stefana Starzyńskiego w archikatedrze*, „Kronika Warszawy” 2017, nr 1 (155).
- Kozarska-Orzeszek Barbara, Kociszewski Aleksander, *Katalog medali i odznak polskich regionalnych towarzystw kultury 1906–1988*, Muzeum Sztuki Medalierskiej, Krajowy Ośrodek Dokumentacji Regionalnych Towarzystw Kultury, Wrocław–Ciechanów 1990.
- Kronika*, „Słowo Powszechne” 1973, nr 18.
- Krótko o wszystkim*, „Express Wieczorny” 1964, nr 247.
- Krótko o wszystkim*, „Express Wieczorny” 1968, nr 13.
- Krótko o wszystkim*, „Express Wieczorny” 1968, nr 21.
- Krótko o wszystkim*, „Express Wieczorny” 1973, nr 108.
- Krótko o wszystkim*, „Express Wieczorny” 1973, nr 111.
- Krótko o wszystkim*, „Express Wieczorny” 1973, nr 234.
- Krótko o wszystkim*, „Express Wieczorny” 1973, nr 97.
- Krysicki Stanisław, *Adw. Józef Korabiński 1907–1985*, „Palestra” 1985, nr 5.
- Krzyżakowa Krystyna, *Kronika wydarzeń w Warszawie 1 IX–31 XII 1971*, „Kronika Warszawy” 1972, nr 2.
- Krzyżakowa Krystyna, *Miłośnicy Warszawy – Warszawie*, „Stolica” 1980, nr 21.
- Krzyżakowa Krystyna, *Podwale*, „Stolica” 1982, nr 24.
- Krzyżakowa Krystyna, *Spotkanie varsavianistów*, „Stolica” 1982, nr 35.
- Krzyżakowa Krystyna, *Varsaviana rara et curiosa*, „Stolica” 1983, nr 10.
- Krzyżakowa Krystyna, *W trosce o zabytki Warszawy*, „Stolica” 1982, nr 20.
- Krzyżakowa Krystyna, *W X-lecie Towarzystwa Przyjaciół Warszawy*, „Stolica” 1973, nr 46.
- Krzyżakowa Krystyna, *XIX Doroczne Spotkanie Varsavianistów*, „Stolica” 1984, nr 49.
- Krzyżanowski Lech, *O program ochrony zabytków Warszawy*, „Kronika Warszawy” 1975, nr 2.
- Księgarnia im. St. Herbsta*, „Stolica” 1978, nr 22.
- Ku czci gen. Kutrzeby. Odświeżenie tablicy przy ul. Bajorńskiej*, „Express Wieczorny” 1981, nr 190.
- Kultura Warszawy*, red. J. Kazimierski, R. Kołodziejczyk, Z. Kormanowa, H. Rostkowska, A. Więcek, PWN, Warszawa 1979.
- Kulwiec Janina, Roszkowska Janina, *Z dziejów Szkoły J. Popielawskiej i J. Roszkowskiej*, „Kronika Warszawy” 1972, nr 4.

- Kurs społecznych przewodników*, „Stolica” 1977, nr 45.
- Kurs zamkowych przewodników*, „Życie Warszawy” 1977, nr 288.
- Kwiaty na grobie Stefana Wiecheckiego*, „Express Wieczorny” 1980, nr 161.
- Kwiaty na grobie Stefana Wiecheckiego-Wiecha*, „Życie Warszawy” 1980, nr 175.
- Kwiaty na grobie Stefana Żeromskiego*, „Życie Warszawy” 1985, nr 271.
- Kwiaty na warszawskim Ratuszu. Rozdanie nagród laureatom konkursu „Warszawa w kwiatach”*, „Express Wieczorny” 1984, nr 146.
- Las młodych przyjaciół Warszawy*, „Stolica” 1972, nr 23.
- Legalizacja i rejestracja Towarzystwa Przyjaciół Warszawy*, „Stolica” 1963, nr 50.
- Legia czy Gwardia najlepszą jednostką stolicy?*, „Express Wieczorny” 1973, nr 192.
- Leonia Rudzka i jej szkoła w Warszawie przy ul. Zielnej 13 (1887–1944)*, Koło Wychowanek Gimnazjum i Liceum im. Leonii Rudzkiej, Warszawa 1998.
- Leśnodorski Bogusław, *Dziedzictwo historyczne i jego ochrona prawna*, „Kultura i Społeczeństwo” 1978, t. 22.
- Lewiński Józef, Z „*Expressem*” przy pół czarnej. Marek Sewen, „Express Wieczorny” 1971, nr 285.
- Libera Zdzisław, *Juliusz Wiktor Gomulicki jako badacz literatury polskiej*, „Kronika Warszawy” 1979, nr 4.
- Lileyko Jerzy, Rottermund Andrzej, *Posiedzenie Komisji Naukowej Obywatelskiego Komitetu Odbudowy Zamku Królewskiego*, „Kronika Warszawy” 1974, nr 3.
- List prof. Lorentza*, „Tygodnik Powszechny” 1984, nr 6.
- Liszka Włodzimierz, *Prof. Janusz Durko na liście Homo Varsoviensis*, „Express Wieczorny” 1987, nr 235.
- Lorentz Stanisław, *Dobra nowina dla przyjaciół Warszawy*, „Stolica” 1963, nr 14–15.
- Lorentz Stanisław, *Janusz Durko*, „Kronika Warszawy” 1987, nr 3–4.
- Lorentz Stanisław, *Konfrontacje Zamkowe*, „Kronika Warszawy” 1972, nr 3.
- Lorentz Stanisław, *Muzea warszawskie*, [w:] *Kultura Warszawy*, red. J. Kazimiński, R. Kołodziejczyk, Ż. Kormanowa, H. Rostkowska, A. Więcek, PWN, Warszawa 1979.
- Lorentz Stanisław, *Walka o Zamek 1939–1980*, Zamek Królewski w Warszawie, Warszawa 1986.
- Loth Roman, *Warszawskie dzieje Lothów. Próba rekonstrukcji*, „Rocznik Warszawski” 1998, t. 27.
- Ludzie Nauki*, „Życie Warszawy” 1979, nr 167.
- Ławnik Józef, *Symposium warszawianistyczne*, „Kronika Warszawy” 1970, nr 3.
- Łojewski Piotr, *Oklaski dla niemodnego poety*, „Sztandar Młodych” 1986, nr 112.
- Łojewski Piotr, *Rzadkie i osobliwe*, „Sztandar Młodych” 1986, nr 185.
- Łopieński Tadeusz, *Losy warszawskiej brązowej rzeźby monumentalnej po 1939 r.*, „Kronika Warszawy” 1976, nr 4.
- Majewski Piotr, *Akcja pruszkowska. Ochrona zbiorów kulturalnych w powstaniu warszawskim i po jego upadku*, „Rocznik Warszawski” 2004, t. 32.
- Majewski Piotr, *Ideologia a konserwacja. Restauracja Zamku Królewskiego w Warszawie 1944–1980*, „Rocznik Warszawski” 2005, t. 33.
- „*Mazowsze wyrusza na krajowe tournée*”, „Express Wieczorny” 1971, nr 253.
- Mączyński Ryszard, *Architektura, rzeźba i malarstwo dawnej Warszawy. Badawcze dokonania i postulaty*, „Rocznik Warszawski” 2004, t. 32.
- „*Medale Warszawskie*” na Żoliborzu, „Stolica” 1982, nr 33.

- Meller Beata, Niklewska Jolanta, Wiktor Gomulicki. *Fotografie z lat 1901–1911*, „Kronika Warszawy” 1988, nr 2.
- Michalec Beata, *Człowiek Warszawa*, „Stolica” 2014, nr 4.
- Michalec Beata, *Działania społeczne na rzecz odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie na przykładzie Towarzystwa Przyjaciół Warszawy*, „Społeczeństwo i Polityka” 2022, nr 3.
- Michalec Beata, *Ochrona dziedzictwa materialnego i niematerialnego przez Towarzystwo Przyjaciół Warszawy*, „Niepodległość i Pamięć” 2020, r. 27, nr 4 (72).
- Michalec Beata, *Partnerstwo publiczno-społeczne. Współpraca Towarzystwa Przyjaciół Warszawy z Muzeum Historycznym m.st. Warszawy w latach 1963–2002*, „UR Journal of Humanities and Social Sciences” 2022, nr 3 (24).
- Michalec Beata, *Połączone losy: Stefan Starzyński – prezydent Warszawy i prof. Stanisław Lorentz – dyrektor Muzeum Narodowego w Warszawie*, [w:] *O Polskę, o Warszawę, o honor, o pamięć*, red. B. Michalec, T. Skoczek, Muzeum Niepodległości w Warszawie, Warszawa 2019.
- Michalec Beata, *Przeszłość dla przyszłości – Towarzystwo Przyjaciół Warszawy*, [w:] *Przeszłość i tożsamość Mazowsza w świetle badań naukowych i działalności społecznej*, red. R. Lolo, K. Łukawski, Akademickie Towarzystwo Edukacyjno-Naukowe ATENA, Akademia Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztora, Pułtusk 2017.
- Michalec Beata, *Społeczny ruch naukowy w Towarzystwie Przyjaciół Warszawy. Najlepsze warsawiana i doroczne spotkania warsawianistów w latach 1964–1989*, [w:] *Społeczny ruch naukowy w procesie zmiany*, red. I. Hofman, Z. Kruszewski, PAN, Warszawa 2021.
- Michalec Beata, *Stefan Starzyński – gospodarz stolicy w latach 1934–1939*, Muzeum Niepodległości w Warszawie, Warszawa 2021.
- Michalec Beata, *To oni przywrócili pamięć o Norwidzie*, [w:] *Norwid widziany dzisiaj*, red. B. Michalec, T. Skoczek, Muzeum Niepodległości w Warszawie, Warszawa 2021.
- Michalec Beata, *Towarzystwa przyjaciół Warszawy i ich rola w życiu społeczeństwa Stolicy*, „Niepodległość i Pamięć” 2020, r. 27, nr 3.
- Michalec Beata, *Towarzystwo Przyjaciół Warszawy mecenasem twórczości Tekli Bądarzewskiej*, [w:] *Kalejdoskop historyczny. Księga pamiątkowa ofiarowana prof. zw. dr. hab. Marianowi Markowi Drozdowskiemu w 90. rocznicę urodzin i 66. rocznicę pracy naukowej*, red. L.M. Krześniak, T. Skoczek, Muzeum Niepodległości w Warszawie, Warszawa 2022.
- Michalec Beata, *„Warszawa w kwiatach i zieleni” w latach 1935–1939*, „Kronika Warszawy” 2017, nr 1 (155).
- Miłośnicy Warszawy – ludzie i ich dzieła: wystawa, wrzesień–listopad 2001*, red. J.W. Gomulicki, Muzeum Historyczne m.st. Warszawy, Towarzystwo Przyjaciół Warszawy, Warszawa 2001.
- Misiorowski Andrzej, *„Zabytki Warszawy i ich ochrona” – doroczne spotkanie warsawianistów*, „Ochrona Zabytków” 1983, nr 36 (1–2).
- Młodzi entuzjaści starej historii*, „Sztandar Młodych” 1972, nr 115.
- Młodzi przyjaciele Warszawy*, „Stolica” 1970, nr 19.
- Młodzi przyjaciele Warszawy*, „Stolica” 1971, nr 25.
- Młodzi przyjaciele Warszawy*, „Stolica” 1974, nr 27.
- Młodzi przyjaciele Warszawy*, „Stolica” 1975, nr 21.
- Młodzi przyjaciele Warszawy*, „Stolica” 1976, nr 24.
- Młodzi przyjaciele Warszawy*, „Życie Warszawy” 1979, nr 121.
- Motywy warszawskie w ekslibrysie*, „Express Wieczorny” 1981, nr 190.

- Mórawski Karol, *20 lat Muzeum Woli*, „Muzealnictwo” 1994, nr 36.
- Muzeum Historii Polskiego Ruchu Rewolucyjnego w Warszawie 1957–1977, red. J. Balcerzak, A. Pocholczykowa, D. Wiszniewska, Krajowa Agencja Wydawnicza, Warszawa 1977.
- Muzeum Żoliborza, „Stolica” 1983, nr 34.
- Muzyka i poezja na Zamku Królewskim, „Życie Warszawy” 1975, nr 203.
- Muzyka i poezja, „Express Wieczorny” 1974, nr 199.
- Muzyka na Zamku Królewskim, „Express Wieczorny” 1975, nr 194.
- Muzyka na Zamku Warszawskim, „Życie Warszawy” 1975, nr 203.
- Na 25 rocznicę Miłośnicy Warszawy zgromadzili cenne archiwum z lat odbudowy Starówki, „Kurier Polski” 1978, nr 149.
- Na budowę Szpitala-Pomnika. Koncert „Desantu”, „Express Wieczorny” 1972, nr 225.
- Na Centrum Zdrowia Dziecka, „Życie Warszawy” 1972, nr 224.
- Na odbudowę Zamku Królewskiego, „Życie Częstochowy” 1971, nr 258.
- Na rzecz Zamku Królewskiego, „Stolica” 1977, nr 6.
- Nadolski Artur, Chłopak z „Dzikiego Zachodu”, „Stolica” 1987, nr 21.
- Nagroda polskiego SEC dla prof. Stanisława Lorentza, „Życie Warszawy” 1984, nr 8.
- Nasze 35 lat, „Stolica” 1981, nr 45.
- Niewiadomski Teodor, *O Zamku w obozie jenieckim*, „Stolica” 1973, nr 38.
- Notatnik Warszawski, „Stolica” 1976, nr 17.
- Notatnik Warszawski, „Stolica” 1978, nr 12–13.
- Notkowski Andrzej, *Pod znakiem trzech strzał. Prasa Polskiej Partii Socjalistycznej w latach 1918–1939*, Wydawnictwo Edukacyjne, Kraków 1997.
- Notkowski Andrzej, *Prasa warszawska dawniej i dziś. XIV doroczne spotkanie varsavianistów*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1980, nr 19/2.
- Nowe władze Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, „Stolica” 1970, nr 47.
- Nowoszewski Roman, *Nowe varsaviana Juliusza Wiktora Gomulickiego. Zestawienie bibliograficzne: 1980–1994*, „Rocznik Warszawski” 1994, t. 24.
- Nowy oddział Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. Warszawa – Centrum, „Express Wieczorny” 1967, nr 309.
- Nowy Oddział TPW, „Stolica” 1967, nr 2.
- O konkursie „Warszawa w kwiatach” raz jeszcze, „Stolica” 1984, nr 35.
- O księżcu Józefie na Zamku Ostrogskich, „Stolica” 1976, nr 24.
- O Pałacyku Ujazdowskim, „Stolica” 1976, nr 20.
- O Powstaniu Warszawskim, „Życie Częstochowy” 1971, nr 235.
- O ulicy Szwoleżerów inaczej, „Stolica” 1974, nr 22.
- O Warszawie i Paryżu, „Stolica” 1978, nr 10.
- Obradowało Towarzystwo Przyjaciół Warszawy, „Życie Warszawy” 1986, nr 227.
- Ocalić od zapomnienia. Koło Miłośników Bródna zaprasza, „Słowo Powszechnie” 1988, nr 196.
- Odczytowy serial na tematy warszawskie, „Express Wieczorny” 1972, nr 62.
- Odnaka Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, „Express Wieczorny” 1968, nr 22.
- Odnaki dla przyjaciół Warszawy, „Rzeczpospolita” 1984, nr 56.
- Odnaki dla przyjaciół Warszawy, „Sztandar Młodych” 1984, nr 47.
- Odnaki zasłużonym dla miasta i kultury, „Kurier Polski” 1984, nr 47.
- Oflag II C Woldenberg – to brzmi jak tajemnica, praca zbiorowa pod red. W. Dembka, Stowarzyszenie Woldenberczyków, Urząd Miejski w Dobiegniewie, Dobiegniew 2017.
- Okułski Bogdan, *Capella Arcis Varsoviensis*, „Stolica” 1978, nr 1.

- Olbrychski Franciszek, *Towarzystwo Przyjaciół Warszawy*, „Nowa Kultura” 1963, nr 17.
- Olszynka Grochowska w śmieciach, a działacze walczą z rurami, „Express Wieczorny” 1983, nr 98.
- Osiecka Jadwiga, *Laureaci Nagrody m.st. Warszawy za 1972 r.*, „Kronika Warszawy” 1973, nr 3.
- Osiemnaste Spotkanie Varsavianistów, „Stolica” 1983, nr 44.
- Osikowski Eugeniusz Zygmunt, *Zamek Królewski w latach 1939–1944*, „Stolica” 1977, nr 51/52.
- Otrębski Leonard, *Geneza i rozwój socjalistycznej Warszawy*, „Kronika Warszawy” 1980, nr 3.
- Otrębski Leonard, *Szkolnictwo i oświata w Warszawie. Sesja popularnonaukowa*, „Kronika Warszawy” 1981, nr 3.
- Otrębski Leonard, *Warszawa – Stolica Polski. W 60 rocznicę odzyskania niepodległości*, „Kronika Warszawy” 1979, nr 3.
- Otrębski Leonard, *Wielkie zakłady przemysłowe Warszawy w rozwoju historycznym. Sesja popularnonaukowa*, „Kronika Warszawy” 1977, nr 3.
- Owocna działalność Oddziału Centrum Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, „Express Wieczorny” 1972, nr 143.
- Pamięci Emila Młynarskiego, „Stolica” 1977, nr 47.
- Pamięci Krzysztofa Kamila Baczyńskiego, „Stolica” 1974, nr 40.
- Pamięci Marii Bohuszewiczówny, „Życie Warszawy” 1987, nr 257.
- Pamięci Prof. Stanisława Herbsty, „Kronika Warszawy” 1978, nr 3.
- PAP donosi, „Życie Warszawy” 1980, nr 20.
- Paprocka-Gajek Joanna, *Wspomnienie o dr. Wojciechu Fijałkowskim*, „Muzealnictwo” 2014, t. 55.
- Parzyński Wojciech, *Ppłk Julian Kulikowski „Ryngraf” – wybitna postać wileńskiej konspiracji akowskiej*, „Biuletyn Informacyjny Światowego Związku Żołnierzy Armii Krajowej” 2022, nr 3.
- Patroni ulic i placów Warszawy, „Stolica” 1976, nr 4.
- „Patroni ulic Warszawy” – Koncert w Muzeum, „Express Wieczorny” 1973, nr 56.
- Pawłowski Henryk, *Okupacyjne dzieje samorządu warszawskiego*, PWN, Warszawa 1974.
- Petrozolin-Skowrońska Barbara, *„Kowalczykówny” i ich szkoła na Wiejskiej*, „Kronika Warszawy” 2007, nr 4.
- Petrozolin-Skowrońska Barbara, *Inteligencja warszawska w Kazimierzu: Niemojewscy, Wóyciocy i „Arkadia”*, „Kronika Warszawy” 2011, nr 1.
- Petrozolin-Skowrońska Barbara, *Książka Pamiątkowa Szkoły przy Moniuszki 8*, „Kronika Warszawy” 2015, nr 2.
- Pierwsza Ogólnopolska Wystawa Znaków Graficznych*, Ministerstwo Kultury i Sztuki, Związek Polskich Artystów Plastyków Warszawa 1969.
- Pietrzak Cecylia, *Kalendarium wystaw 1972–1998*, „Almanach Muzealny” 1999, t. 2.
- Pietrzak Cecylia, *Muzeum Historyczne m.st. Warszawy*, „Almanach Muzealny” 1999, t. 2.
- Pietrzak-Pawłowska Irena, *Dekada „Kroniki Warszawy” (1970–1980)*, „Kronika Warszawy” 1980, nr 1.
- Płowiecki Janusz, *Częstochowa – Warszawie bliska*, „Stolica” 1977, nr 28.
- Pod znakiem odbudowy Zamku Królewskiego*, „Stolica” 1972, nr 6.
- Pod znakiem odbudowy Zamku. Imprezy na Fundusz Zamkowy*, „Stolica” 1972, nr 27.
- Podziękowanie „Gawędzie”*, „Stolica” 1977, nr 43.
- Poezja i muzyka w Królikarni*, „Życie Warszawy” 1987, nr 40.

- Polskie radio przyjaciółom Warszawy, „Stolica” 1970, nr 38.
- Pomnik S. Żeromskiego na Saskiej Kępie, „Stolica” 1987, nr 36.
- Popiersie B. Prusa na Saskiej Kępie, „Express Wieczorny” 1983, nr 98.
- Popularyzują historię, służą współczesności. Przyjaciele miasta i regionu, „Życie Warszawy” 1976, nr 278.
- Poranek ku czci Władysława Broniewskiego, „Stolica” 1970, nr 19.
- Powołanie Obywatelskiego Komitetu Odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie. Apel do Polaków w kraju i na obczyźnie, „Życie Warszawy” 1971, nr 22.
- Powstaje monografia dzielnicy. Piękne zamierzenia Przyjaciół Saskiej Kępy, „Kurier Polski” 1977, nr 229.
- Poznańska Barbara, Dyskusja nad pierwszym numerem Kroniki Warszawy w Pracowni Dziejów Warszawy Instytutu Historii PAN, „Kronika Warszawy” 1970, nr 4.
- Poznańska Barbara, Sprawozdanie z XXI Dorocznego Spotkania Varsavianów, „Kronika Warszawy” 1988, nr 2.
- Poznańska Barbara, XIII doroczne spotkanie varsavianów w Warce, „Kronika Warszawy” 1979, nr 1.
- Poznańska Barbara, XX Doroczne Spotkanie Varsavianistów, „Kronika Warszawy” 1986, nr 1–2.
- Pożyteczna działalność Oddziału TPW Stare Miasto, „Express Wieczorny” 1980, nr 8.
- Półtora miliona na odbudowę Zamku. Bliski naszym sercom, „Gazeta Częstochowska” 1974, nr 3.
- Pracować dla Warszawy, „Tygodnik Katolicki” 1971, nr 4.
- Profesor, „Stolica” 1989, nr 21.
- Projekcja filmu „Kolumbowie”, „Życie Częstochowy” 1971, nr 229.
- Przyjaciele Warszawy na Woli, „Życie Warszawy” 1967, nr 297.
- Przyjaciele Warszawy, „Kurier Polski” 1968, nr 244.
- Przyjaciele Warszawy, „Stolica” 1970, nr 6.
- Przyjaźń dwóch miast, „Gazeta Częstochowska” 1977, nr 11.
- Puchar Zamku dla Gwardii, „Życie Warszawy” 1973, nr 201.
- Rdzanek Izabela, *Symposium varsavianistów w Wilanowie*, „Kronika Warszawy” 1970, nr 1.
- Regulski Janusz, *Blaski i cienie długiego życia*, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 1980.
- Rekord pał w FUM-ie. Wspaniały dowód społecznej ofiarności, „Gazeta Częstochowska” 1973, nr 29.
- „Rocznik Warszawski” źródłem wiedzy o dziejach stolicy, „Express Wieczorny” 1979, nr 151.
- Rogalska Barbara, *Muzeum Woli, historia i program*, [w:] *Wola ongi i dziś. Spojrzenie prawdziwe*, red. K. Móravski, B. Rogalska, Muzeum Woli Oddział Muzeum Historycznego m.st. Warszawy, Towarzystwo Przyjaciół Warszawy Oddział Wola, Warszawa 1999.
- Rogalska Barbara, *Pałacyk przy Srebrnej*, „Almanach Muzealny” 1997, t. 1.
- Rottermund Andrzej, *Książki o warszawskim Zamku*, „Kronika Warszawy” 1973, nr 2.
- Rottermund Andrzej, *Sesja naukowa poświęcona dziejom Zamku Królewskiego w Warszawie*, „Kronika Warszawy” 1972, nr 3.
- Rozmłotowani w swoim mieście, „Express Wieczorny” 1976, nr 264.
- Rozpoczyna TPW Oddział Powiśle. Akcja o estetyczne wystawy, „Słowo Powszechne” 1987, nr 37.
- Rozstrzygnięto konkurs „Warszawa w pamięci trzech pokoleń warszawiaków”, „Express Wieczorny” 1971, nr 349.

- Rys historyczny Gimnazjum Haliny Gepnerówny*, Kolekcja Emilii Dąbrowskiej z d. Kobylińskiej, Warszawa 1958.
- Ryszkiewicz Andrzej, Stanisław Lorentz (W osiemdziesięciolecie urodzin), „Kronika Warszawy” 1979, nr 4.
- Sala Władysław, *Warszawski Uniwersytet dla rodziców 1955–1975*, „Kronika Warszawy” 1989, nr 3.
- Samsonowicz Henryk, Aleksandra Gieysztorowa badania nad Mazowszem, „Przegląd Historyczny” 2000, t. 91, z. 1.
- Saska Kępa ma swój Oddział Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, „Stolica” 1977, nr 13.
- Sądowi konkursowemu przewodniczył inż. Jerzy Grabowski, „Stolica” 1965, nr 3.
- Sentymentalnie o Powązkach, „Stolica” 1988, nr 1.
- Sesja popularnonaukowa. Szkolnictwo i oświata w Warszawie, „Nasza Trybuna” 1981.
- Sesja w Radziejowicach. Doroczne dyplomy dla warszawianistów, „Express Wieczorny” 1973, nr 232.
- Siedem wieków Zamku Królewskiego w Warszawie. Materiały z sesji Komisji Naukowej przy Obywatelskim Komitecie Odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie, w dn. 16–17 II 1972 r., PWN, Warszawa 1972.
- Skarby kultury przywrócone narodowi, „Express Wieczorny” 1979, nr 248.
- Skład Uniwersytetu i spis wykładowców na rok akademicki 1957/58, Dział Wydawnictw Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1959.
- Skowronek Jerzy, *Zwracały się w stronę miasta rozmarzone myśli. Rozmowa z prof. Stefanem Kieniewiczem*, „Kronika Warszawy” 1983, nr 2.
- Skrócone sprawozdanie z obrad V Walnego Zgromadzenia Delegatów TPW, Towarzystwo Przyjaciół Warszawy, Warszawa 1974.
- Słomczyński Adam, *Warszawskie to i owo*, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 1978.
- Sołtan Andrzej, *Muzeum Historyczne m.st. Warszawy 1936–2006*, „Almanach Muzealny” 2007, t. 5.
- Sołtan Andrzej, *Nowy etap badań nad Zamkiem Królewskim w Warszawie*, „Kronika Warszawy” 1973, nr 3.
- Sołtan Andrzej, *Varsaviana – rara et curiosa. Czwarta wystawa kolekcjonerów warszawskich*, „Rocznik Warszawski” 2003, t. 31.
- Sołtysiak Marian, *Stanisław Lorentz (1899–1991) jako patron muzealnictwa na Mazowszu*, „Rocznik Mazowiecki” 2008, nr 20.
- SOS dla zabytków, „Stolica” 1984, nr 19.
- Sowa Andrzej Leon, *Historia polityczna Polski 1944–1991*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2011.
- Spółczesność Warszawy w rozwoju historycznym*, red. J. Kazimierski, R. Kołodziejczyk, Ż. Kormanowa, H. Rostkowska, PWN, Warszawa 1977.
- Spotkania „Stolicy”, „Stolica” 1971, nr 41.
- Spotkania warszawianistów w Warce. Stolica w latach 1918–1939, „Trybuna Ludu” 1978, nr 126.
- Spotkania warszawianistów, „Życie Warszawy” 1978, nr 126.
- Spotkanie „Solidarności” w Muzeum Narodowym, „Express Wieczorny” 1981, nr 37.
- Spotkanie ministra Kultury i Sztuki z działaczami TPW, „Trybuna Ludu” 1981, nr 135.
- Spotkanie prof. Stanisława Lorentza z Lechem Wałęsą, „Życie Warszawy” 1981, nr 43.
- Spotkanie warszawianistów w Nieborowie, „Życie Warszawy” 1980, nr 143.
- Spotkanie w Filharmonii, „Stolica” 1972, nr 8.

- Spotkanie w Pałacu, „Stolica”* 1979, nr 26.
- Spotkanie z Elżbietą Barszczewską, „Stolica”* 1975, nr 12–13.
- Spotkanie z książką i wydawcą, „Stolica”* 1984, nr 25.
- Spotkanie z przyszłością, „Stolica”* 1972, nr 7.
- Spotkanie ze Stanisławem Dobiaszem, „Życie Warszawy”* 1985, nr 26.
- Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy 21 XI 1976–27 IV 1980, Warszawa* 1980.
- Sprawozdanie z Działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy 27 IV 1980–12 VI 1983, Towarzystwo Przyjaciół Warszawy, Warszawa* 1983.
- Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy za okres od 18 XI 1973 do 21 XI 1976, Towarzystwo Przyjaciół Warszawy, Warszawa* 1976.
- Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy za rok 1975, Towarzystwo Przyjaciół Warszawy, Warszawa* 1976.
- Sprawozdanie z działalności w I półroczu 1970 r., Towarzystwo Przyjaciół Warszawy Oddział Wola, Warszawa* 1970.
- Sprawozdanie z działalności za okres 16 XI 1970–30 X 1973 r., Towarzystwo Przyjaciół Warszawy, Warszawa* 1973.
- Sprawozdanie Zarządu Głównego Towarzystwa Przyjaciół Warszawy z działalności Towarzystwa za okres od 13 III 1967 r. do 15 XI 1970 r., Towarzystwo Przyjaciół Warszawy, Warszawa* 1970.
- Stanisław Lorentz – „Homo Varsoviensis”* 1978, „*Stolica*” 1979, nr 4.
- Staramy się o kwiaty i uśmiech na Powiślu – mówi Zofia Wóycicka, „Express Wieczorny”* 1984, nr 58.
- Stare Miasto i nowy zamek przed sezonem turystycznym, „Kurier Polski”* 1973, nr 96.
- Stefan Żeromski na Saskiej Kępie, „Życie Warszawy”* 1987, nr 181.
- Stępiński Zygmunt, Problemy odbudowy Warszawy. IX Doroczne Spotkanie Varsovianistów, „Kronika Warszawy”* 1975, nr 1.
- Straus Witold, 30 lat ratowania zabytków Cmentarza Ewangelicko-Augsburskiego w Warszawie, „Rocznik Warszawski”* 2004, t. 32.
- Straus Witold, Rola Towarzystwa Przyjaciół Warszawy w ochronie zabytków i odbudowie Warszawy, [w:] Towarzystwo Przyjaciół Warszawy. Wczoraj, dziś, jutro, praca zbiorowa, Volumen, Warszawa* 1999.
- Strzyżewski Tomasz, Wielka Księga Cenzury PRL w dokumentach, Wydawnictwo PROHIBITA, Warszawa* 2015.
- Studium dziejów Warszawy, „Stolica”* 1972, nr 14–15.
- Sujecki Janusz, Budowa na dachu, „Stolica”* 1988, nr 27
- Sujecki Janusz, Dom proletariaczyków do rozbiórki?, „Stolica”* 1989, nr 19.
- Sujecki Janusz, Korytarzem przez Foksal i Smolną?, „Stolica”* 1988, nr 11.
- Sujecki Janusz, List otwarty do Prezydenta Warszawy, „Stolica”* 1989, nr 19.
- Sujecki Janusz, Ocalić zabytki Śródmieścia, „Stolica”* 1985, nr 26.
- Sujecki Janusz, W obronie klimatu dawnej Warszawy, „Stolica”* 1983, nr 13.
- Sujecki Janusz, Zespół Opiekunów Kulturowego Dziedzictwa Warszawy „ZOK” i ochrona zabytków Woli, [w:] Warszawskie mateczniki dziedzictwa i tradycji, red. K. Móravski, A. Stawarz, Muzeum Historyczne m.st. Warszawy, Muzeum Woli, Muzeum Niepodległości, Polskie Towarzystwo Etnologii Miasta, Warszawa* 2004.
- Symposium w 90 rocznicę urodzin Stefana Starzyńskiego, „Stolica”* 1983, nr 48.

- Szacunek dla tradycji, „Życie Warszawy” 1978, nr 80.
- Szczepański Janusz, Józef Kazimierski – regionalista, historyk Mazowsza i Podlasia, „Rocznik Mazowiecki” 2006, t. 18.
- Szemplińska Ewa, Styl Lorentza, „Walka Młodych” 1979, nr 31.
- Szkolnictwo i oświata w Warszawie. Sesja Popularnonaukowa, „Trybuna Ludu” 1981, nr 13.
- Szkolnictwo i oświata Warszawy, „Życie Warszawy” 1980, nr 9.
- Szkoła Cecylii Plater-Zyberkówny 1893–1944, praca zbiorowa, PIW, Warszawa 1987.
- Szomański Andrzej, Stanisław Lorentz, „Stolica” 1979, nr 6.
- Szukamy miejsca dla „Siłacza” i „Dawida”, „Stolica” 1967, nr 50.
- Szulc Eugeniusz, Cmentarz ewangelicko-augsburski w Warszawie, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1989.
- Szwankowska Hanna, Adam Słomczyński, „Almanach Muzealny” 2007, t. 5.
- Szwankowska Hanna, Teresa Wyderkowa, „Almanach Muzealny” 2007, t. 5.
- Szwankowska Hanna, Towarzystwo Miłośników Historii w Warszawie w latach 1945–1986, „Kronika Warszawy” 1987, nr 1.
- Śliwka Karol, Album, grafika, rysunek, Agar, Warszawa 2011.
- Śródka Andrzej, Uczeń polscy XIX–XX stulecia, t. 2, Aries, Warszawa 1995.
- Świątek Tadeusz, Chwiszczuk Rafał, Od Sawy do Kamy, czyli kobiece ruch społecznikowski, Fundacja Cultus, Warszawa 2011.
- Świeżewska Janina, Ciekawostki i osobliwości z prywatnych szuflad, „Express Wieczorny” 1983, nr 24.
- Świeżewska Janina, Towarzystwo Przyjaciół Warszawy. Stałe działania i rocznicowe zamierzenia, „Express Wieczorny” 1984, nr 42.
- Tablica ku czci dowódcy Poczty Polskiej, „Kurier Polski” 1981, nr 170.
- Tajne studia medyczne w Warszawie 1940–1944, red. A. Zaorski, Towarzystwo Lekarskie Warszawskie, Warszawa 2004.
- Targorz Kazimierz, Hetman przeszłości, „Panorama Śląska” 1979, nr 21.
- Tewiaszew Andrzej, Miłośnikom Warszawy, „Życie Warszawy” 1978, nr 65.
- Tewiaszew Andrzej, Na 10-lecie Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. Tradycja i nowoczesność, „Życie Warszawy” 1973, nr 276.
- To już tradycja, „Stolica” 1974, nr 5.
- Towarzystwo Przyjaciół Warszawy – miłośnikom stolicy, „Express Wieczorny” 1971, nr 111.
- Towarzystwo Przyjaciół Warszawy 1963–1973, PIW, Warszawa 1973.
- Towarzystwo Przyjaciół Warszawy gośćmi Wilanowa, „Stolica” 1965, nr 26.
- Towarzystwo Przyjaciół Warszawy na Powiślu, „Stolica” 1968, nr 47.
- Towarzystwo Przyjaciół Warszawy na Woli, „Stolica” 1969, nr 30.
- Towarzystwo Przyjaciół Warszawy rozpoczęło działalność, „Stolica” 1963, nr 51–52.
- Towarzystwo Przyjaciół Warszawy rozszerza swą działalność, „Życie Warszawy” 1967, nr 307.
- Towarzystwo Przyjaciół Warszawy skończyło piętnaście lat, „Express Wieczorny” 1978, nr 190.
- Towarzystwo Przyjaciół Warszawy w trosce o Wisłę, „Stolica” 1978, nr 32.
- Towarzystwo Przyjaciół Warszawy zaprasza, „Stolica” 1972, nr 35.
- Towarzystwo Przyjaciół Warszawy, „Stolica” 1963, nr 18.
- Towarzystwo Przyjaciół Warszawy, „Życie Warszawy” 1983, nr 153.
- Towarzystwo Przyjaciół Warszawy, czyli kształt miłości do miasta, „Słowo Powszechne” 1975, nr 233.

- Towarzystwo Przyjaciół Warszawy. *Ludzie zaangażowani, znający i kochający swe miasto*, „Trybuna Ludu” 1976, nr 277.
- Towarzystwo Przyjaciół Warszawy. *Praca dla stolicy*, „Nasza Trybuna” 1980, nr 6.
- TPW Centrum i KMPiK „Ruch”, „Stolica” 1971, nr 51–52.
- TPW na rzecz Zamku Królewskiego, „Stolica” 1971, nr 30.
- TPW. *Najbliższe zamierzenia Towarzystwa Przyjaciół Warszawy*, „Stolica” 1963, nr 34.
- Turniej czytelników „Stolicy” i „Kuriera Polskiego”, „Stolica” 1968, nr 37.
- Turniej miłośników Warszawy, „Życie Warszawy” 1980, nr 5.
- Twórcy mecz o inaugurację sezonu, „Express Wieczorny” 1973, nr 200.
- Twórcy kultury w TPW, „Express Wieczorny” 1980, nr 268.
- Tytuł „Homo Varsoviensis” dla prof. St. Lorentza, „Trybuna Ludu” 1979, nr 17.
- U przyjaciół Warszawy, „Stolica” 1969, nr 26.
- U przyjaciół Warszawy, „Stolica” 1978, nr 14.
- Ubyś Barbara, XXX lat „Stolicy”, „Kronika Warszawy” 1977, nr 3.
- Udany poranek Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, „Express Poranny” 1968, nr 26.
- Udany wieczór młodzieży, „Stolica” 1971, nr 7.
- Uroczyste spektakle w Teatrze Wielkim i Filharmonii Narodowej, „Życie Warszawy” 1977, nr 13.
- Uroczystość przy Barykadzie Września, „Express Wieczorny” 1982, nr 161.
- Uroczysty koncert w Filharmonii Narodowej, „Trybuna Ludu” 1980, nr 20.
- Uroczysty koncert w TPW Powiśle, „Express Wieczorny” 1976, nr 268.
- Uroczysty wieczór, „Stolica” 1969, nr 4.
- Uzdańska Elżbieta, *Zagospodarowanie Wisły*, „Kronika Warszawy” 1979, nr 1.
- Uziębło Aniela, *Zjazd Wychowanek byłego gimnazjum im. Szachtmajerowej. Zielone berety z koniczynką*, „Stolica” 1960, nr 19.
- Varsavianieści i Varsaviana, „Stolica” 1968, nr 26.
- W 105. rocznicę Powstania Styczniowego, „Stolica” 1968, nr 11.
- W 151. rocznicę Powstania Listopadowego, „Stolica” 1981, nr 49.
- W 28. rocznicę Warszawskiego Września, „Express Wieczorny” 1973, nr 9.
- W 44 rocznicę wydarzeń 8 września 1939 r., „Rzeczpospolita” 1983, nr 214.
- W Królikarni. *Książki i znaczki o Warszawie*, „Express Wieczorny” 1975, nr 75.
- W niedzielę na Zamku, „Express Wieczorny” 1975, nr 203.
- W służbie naszemu miastu, „Stolica” 1976, nr 48.
- W szkole im. 6 Pułku Piechoty, „Stolica” 1967, nr 5.
- W XV-lecie TPW Oddział Powiśle, „Stolica” 1984, nr 15.
- W Zamku Ostrogskich. *Wieczór o Warszawie*, „Życie Warszawy” 1986, nr 215.
- „Walczyk o Zamku” na Zamek, „Stolica” 1972, nr 14–15.
- Waldorff Jerzy, *Cmentarz Powązkowski w Warszawie*, Krajowa Agencja Wydawnicza, Warszawa 1984.
- Waldorff Jerzy, *Uszy do góry*, „Polityka” 1982, nr 45.
- Waldorff Jerzy, *Za bramą wielkiej ciszy. Dwieście lat dziejów Powązek*, Wydawnictwo Interpress, Warszawa 1990.
- Walne Zgromadzenie Delegatów Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, „Stolica” 1973, nr 48.
- Walne zgromadzenie delegatów TPW. *Ochrona zabytków stolicy*, „Rzeczpospolita” 1986, nr 227.
- Walne Zgromadzenie Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, „Słowo Powszechne” 1986, nr 189.
- Wardaszko Hanna, *Kalendarz Warszawski 1 IV–30 IX 1987*, „Kronika Warszawy” 1988, nr 2.

- Wardaszko Hanna, *Kalendarz Warszawski 1 VII–30 IX 1986*, „Kronika Warszawy” 1987, nr 2.
- Wardaszko Hanna, *Kalendarz Warszawski 1 X–31 XII 1986*, „Kronika Warszawy” 1987, nr 3–4.
- Wardaszko Hanna, *Kalendarz Warszawski 1 X–31 XII 1988*, „Kronika Warszawy” 1989, nr 3.
- Wardaszko Hanna, *Kronika wydarzeń w Warszawie 1 I–30 VI 1985 r.*, „Kronika Warszawy” 1986, nr 3–4.
- Wardaszko Hanna, *Kronika wydarzeń w Warszawie 1 VII–31 XII 1984*, „Kronika Warszawy” 1985, nr 1–2.
- Wardaszko Hanna, *Kronika wydarzeń w Warszawie 1 VII–31 XII 1985*, „Kronika Warszawy” 1986, nr 1–2.
- Wardaszko Hanna, *Kalendarz Warszawski 1 I–31 III 1986*, „Kronika Warszawy” 1986, nr 3–4.
- Wardaszko Hanna, *Kalendarz Warszawski 1 I–31 III 1987*, „Kronika Warszawy” 1988, nr 1.
- Warszawa będzie w kwiatach*, „Express Wieczorny” 1984, nr 113.
- Warszawa dwóch kobiet*, „Stolica” 1969, nr 10.
- Warszawa i jej ludzie*, „Życie Częstochowy” 1973, nr 231.
- Warszawa na tle innych stolic świata*, „Stolica” 1979, nr 18.
- Warszawa nasza stolica*, „Stolica” 1979, nr 9.
- Warszawa uhonorowała swoich przyjaciół*, „Trybuna Ludu” 1984, nr 56.
- Warszawa w Częstochowie*, „Stolica” 1968, nr 23.
- Warszawa w kwiatach*, „Stolica” 1971, nr 51–52.
- Warszawa w kwiatach*, „Stolica” 1983, nr 34.
- Warszawa w kwiatach*, „Stolica” 1984, nr 28.
- Warszawa w kwiatach*, „Stolica” 1984, nr 33.
- Warszawa w kwiatach*, „Stolica” 1985, nr 21.
- Warszawa w kwiatach*, „Stolica” 1987, nr 23.
- Warszawa w kwiatach*. „Express” z wizytą w mini-ogrodzie na Powiślu, „Express Wieczorny” 1984, nr 107.
- Warszawa w kwiatach*. Inicjatywa Oddziału TPW Powiśle, „Express Wieczorny” 1984, nr 111.
- Warszawa w młodych oczach*, „Stolica” 1965, nr 4, 7, 8.
- Warszawa w obiektywie młodych fotoamatorów*, „Express Wieczorny” 1987, nr 39.
- Warszawa w polskim ruchu robotniczym*, komitet red. J. Kazimierski, PWN, Warszawa 1976.
- Warszawa współczesna w badaniach naukowych*, „Stolica” 1967, nr 26.
- Warszawiacy mile widziani*. W częstochowskim Towarzystwie Przyjaciół Warszawy, „Życie Warszawy” 1967, nr 198.
- Warszawie i jej przyjaciółom*, „Stolica” 1976, nr 39.
- Warszawska Jesień Poezji 1973*, „Życie Warszawy” 1973, nr 217.
- Warszawski Kalendarz Ilustrowany Stolica 1968*, Wydawnictwo Warszawskiego Tygodnika „Stolica”, Warszawa 1967.
- Warszawski koncert wrześnieiowy na Centrum Zdrowia Dziecka*, „Trybuna Ludu” 1979, nr 227.
- Warszawski wieczór w Łazienkach*, „Stolica” 1976, nr 38.
- Warszawskie średnie szkoły ogólnokształcące w latach 1918–1939*, oprac. K. Mórawski, L. Świerczek, Muzeum Woli Oddział Muzeum Historycznego m.st. Warszawy, Towarzystwo Przyjaciół Warszawy Oddział Stare Miasto, Warszawa 1991.
- Warszawskie środowisko historyczne w XX wieku*. Dziesięćdziesięciolecie Towarzystwa Miłośników Historii, red. M.M. Drozdowski. H. Szwanowska, TMH, Wydawnictwo Instytutu Historii PAN, Warszawa 1997.

- Waszak Barbara Halina, *Konkurs „Warszawa w kwiatach” prowadzony przez Towarzystwo Przyjaciół Warszawy*, [w:] *Towarzystwo Przyjaciół Warszawy. Wczoraj, dziś, jutro*, praca zbiorowa, Volumen, Warszawa 1999.
- Wądrodzki Jerzy, *Jubileusz Muzeum X Pawilonu Cytadeli Warszawskiej, „Niepodległość i Pamięć”* 1995, r. 2, nr 2/1 (2).
- Werde Marek, *Pamięci kustosa Zamku Kazimierza Brokła, „Kronika Zamkowa”* 1986, t. 2.
- Wernic Andrzej, *Na Saskiej Kępie. Bogaty program działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, „Słowo Powszechne”* 1978, nr 215.
- Wieczory i odczyty organizuje Towarzystwo Przyjaciół Warszawy, „Express Wieczorny”* 1973, nr 19.
- Wieczór Oddziału TPW – Częstochowa, „Stolica”* 1973, nr 4.
- Wieczór pamięci bohaterskiej lekarki, „Stolica”* 1969, nr 16.
- Wieczór pamięci, „Stolica”* 1969, nr 19.
- Wieczór poetycki, „Stolica”* 1973, nr 7.
- Wieczór poświęcony Marii Konopnickiej, „Kurier Polski”* 1980, nr 213.
- Wieczór poświęcony pamięci Stefana Żeromskiego, „Stolica”* 1980, nr 51–52.
- Wieczór poświęcony Zamkowi Królewskiemu w Warszawie, „Życie Częstochowy”* 1971, nr 251.
- Wieczór poświęcony Zamkowi Królewskiemu w Warszawie, „Życie Częstochowy”* 1971, nr 253.
- Wieczór TPW, „Express Wieczorny”* 1977, nr 15.
- Wieczór wspomnień budowniczych, „Stolica”* 1966, nr 11.
- Wieczór wspomnień przyjaciół Warszawy, „Express Wieczorny”* 1987, nr 221.
- Wielbicielka Warszawy, „Express Wieczorny”* 1976, nr 194.
- Wielki Koncert na Centrum Zdrowia Dziecka, „Express Wieczorny”* 1974, nr 127.
- Wielki koncert na odbudowę Zamku Królewskiego, „Express Wieczorny”* 1976, nr 16.
- Wielki koncert na rzecz Centrum Zdrowia Dziecka, „Kurier Polski”* 1973, nr 260.
- Wierzchowski Henryk, *Anin Wawer*, PWN, Warszawa 1971.
- Wierzchowski Henryk, *Śladami Powstania Listopadowego Grochów – Wawer*, Towarzystwo Przyjaciół Warszawy Oddział Grochów, Wydział Kultury Urzędu Dzielnicy Warszawa Praga Południe, Warszawa 1980.
- Więcek Aleksandra, *Andrzej Zahorski – „Homo Varsoviensis”, „Kronika Warszawy”* 1974, nr 3.
- Więcek Aleksandra, *Laureaci nagrody m.st. Warszawy za 1978 rok, „Kronika Warszawy”* 1979, nr 3.
- Więcek Aleksandra, *Stefan Wiechecki – „Homo Varsoviensis”* 1975, „Kronika Warszawy” 1977, nr 3.
- Więcek Aleksandra, *XIV Doroczne Spotkanie Varsavianistów w Zaborowie, „Kronika Warszawy”* 1980, nr 1.
- Wiśniewska Maria, *„Albumy szkolne”, „Kronika Warszawy”* 1986, nr 1–2.
- Wojciech Górski i jego szkoła*, praca zbiorowa pod red. J. Lasockiego, J. Majdeckiego, PIW, Warszawa 1982.
- Wola – kultura i oświata. Wybrane problemy*, praca zbiorowa, Towarzystwo Przyjaciół Warszawy Oddział Wola, Warszawa 1983.
- Wola, kultura i oświata. Wybrane problemy*, red. S. Czechak, J. Kazimierski, J. Kowalska, Z. Sutarczyk, M. Wagner, Towarzystwo Przyjaciół Warszawy Oddział Wola, Warszawa 1983.
- Wola. Materiały do dziejów szkolnictwa*, Towarzystwo Przyjaciół Warszawy Oddział Wola, ZBOWiD Oddział Wola, Warszawa 1974.

- Wolne elekcje królów Polski na warszawskiej Woli. 430 lat później*, praca zbiorowa, Towarzystwo Przyjaciół Woli, Warszawa 2010.
- Woźniak Elżbieta, *Zakochani w swojej dzielnicy. Gwardia społeczników Powiśla*, „Kurier Polski” 1979, nr 67.
- Wpłaty indywidualne, „Stolica” 1975, nr 38.
- Wpłaty krajowe, „Stolica” 1974, nr 17.
- Wpłaty pieniężne, „Stolica” 1979, nr 43.
- Wręczenie nagrody „Homo Varsoviensis” prof. Stanisławowi Lorentzowi, „Stolica” 1979, nr 5.
- Wręczenie nagrody „Stolicy” Mieczysławowi Foggowi, „Stolica” 1978, nr 11.
- Wrócimy Wisło, „Stolica” 1972, nr 23.
- Wrześniowe spotkania ze „Stolicą”, „Stolica” 1967, nr 41.
- Wspomnienia o Zamku Królewskim na apel TPW. Najpiękniejszy był ogród zamkowy – pisze Monika Żeromska, córka pisarza, „Express Wieczorny” 1973, nr 178.
- Współczesna Warszawa w badaniach naukowych, „Express Wieczorny” 1967, nr 137.
- „Wszystko dla Pań”, „Stolica” 1979, nr 18.
- Wśród miłośników Warszawy, „Stolica” 1967, nr 5.
- Wśród przyjaciół, „Kronika Warszawy” 1985, nr specjalny.
- Wtorki i piątki Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, „Trybuna Ludu” 1973, nr 63.
- Wyderkowa Teresa, Muzeum Woli, „Kronika Warszawy” 1977, nr 1.
- Wyderkowa Teresa, Muzeum Woli. Oddział Muzeum Historycznego m.st. Warszawy, [w:] *Wola. Lata odbudowy 1945–48*, red. J. Kazimierski, J. Kowalska, R. Łazarski, J. Rogala, C. Szczecińska, T. Wyderkowa, Towarzystwo Przyjaciół Warszawy Oddział Wola, Warszawa 1975.
- Wyróżnienie wybitnych varsavianistów, „Express Wieczorny” 1981, nr 189.
- Wystawa „Żoliborz – wczoraj – dziś – jutro”, „Trybuna Ludu” 1985, nr 96.
- Wyszynacki Leszek, *Le petit Pompidou*, „Stolica” 1982.
- Z dnia, „Życie Warszawy” 1964, nr 63.
- Z dnia, „Życie Warszawy” 1973, nr 65.
- Z działalności TPW Oddział Śródmieście, „Stolica” 1970, nr 51–52.
- Z myślą o przeszłości i przyszłości. Szkolnictwo i oświata w Warszawie, „Życie Warszawy” 1981, nr 11.
- Z okazji rocznicy wyzwolenia stolicy. Koncert w Filharmonii, „Głos Pracy” 1980, nr 20.
- Z prac Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. Na Powiślu działają społecznicy, „Kurier Polski” 1980, nr 85.
- Z toru służewieckiego, „Express Wieczorny” 1974, nr 229.
- Z toru służewieckiego, „Życie Warszawy” 1976, nr 247.
- Z toru służewieckiego. Zgrzyty, „Życie Warszawy” 1974, nr 234.
- Zahorski Andrzej, *U genezy Żoliborza*, „Stolica” 1975, nr 38.
- Zakochani w swojej dzielnicy. Gwardia społeczników z Powiśla*, „Kurier Polski” 1979, nr 67.
- Zakończenie kursu wiedzy o Warszawie*, „Trybuna Ludu” 1977, nr 120.
- Zalewska Hanna, *Siódme Spotkanie Varsavianistów*, „Kronika Warszawy” 1973, nr 1.
- Zamek Królewski dominował, „Stolica” 1972, nr 46.
- Zamek Królewski przekazany w służbę społeczeństwu, „Życie Warszawy” 1984, nr 209.
- „Zamek Królewski” znajdziecie w TPW, „Stolica” 1970, nr 22.
- Zamkowa godzina, „Trybuna Ludu” 1971, nr 266.
- „Zamkowa godzina” w Sali Kongresowej, „Życie Warszawy” 1971, nr 230.

- Zamkowy koncert*, „Express Wieczorny” 1973, nr 20.
- Zapert Zbigniew, *Przyjaźń przez wzajemne poznanie. 5-lecie Towarzystwa Przyjaciół Warszawy*. Rozmowa z mgr. inż. arch. Jerzym Grabowskim, „Express Wieczorny” 1968, nr 16.
- Zaproszenie do konkursu „Warszawa w kwiatach”*, „Stolica” 1982, nr 18.
- Zasłużeni dla archiwistyki*, „Życie Warszawy” 1978, nr 169.
- Zasłużeni dla Łańcuta i Ziemi Łańcuckiej*, „Gazeta Łańcucka” 1994, nr 2.
- Zawadzki Konrad, *Bibliografia Warszawy za rok 1973*, „Rocznik Warszawski” 1976, t. 14.
- Zawierucha Danuta, *Kalendarz Warszawski 1 I–30 VI 1990*, „Kronika Warszawy” 1991, nr 1–4.
- Zawierucha Danuta, *Kalendarz Warszawski 1 X–31 XII 1988*, „Kronika Warszawy” 1989, nr 3.
- Zawierucha Danuta, *Kronika wydarzeń 1 IV–30 VI 1981*, „Kronika Warszawy” 1981, nr 4.
- Zawierucha Danuta, *Kronika wydarzeń 1 V–30 VI 1980*, „Kronika Warszawy” 1980, nr 4.
- Zawierucha Danuta, *Kronika wydarzeń 1IV–30 VI 1977*, „Kronika Warszawy” 1977, nr 4.
- Zawierucha Danuta, *Kronika wydarzeń w Warszawie 1 I–31 III 1979*, „Kronika Warszawy” 1979, nr 3.
- Zawierucha Danuta, *Kronika wydarzeń w Warszawie 1 I–31 III 1981*, „Kronika Warszawy” 1981, nr 3.
- Zawierucha Danuta, *Kronika wydarzeń w Warszawie 1 VII–30 IX 1979*, „Kronika Warszawy” 1980, nr 1.
- Zawierucha Danuta, *Kronika wydarzeń w Warszawie 1 X–31 XII 1973*, „Kronika Warszawy” 1974, nr 2.
- Zawierucha Danuta, *Notatnik kulturalny (styczeń–czerwiec 1982)*, „Kronika Warszawy” 1982, nr 3–4.
- Zawierucha Danuta, *Notatnik Kulturalny 1 IV–30 VI 1986*, „Kronika Warszawy” 1987, nr 1.
- Zawierucha Danuta, *Notatnik Kulturalny 1 X–31 XII 1989*, „Kronika Warszawy” 1991, nr 1–4.
- Zgaduj zgadula*, „Stolica” 1966, nr 11.
- Zielone berety z „koniczynką”*. *Dzieje szkół Fundacji im. Wandy z Posseltów Sztachmajerowej 1905–1948*, red. A. Soltan, Muzeum Historyczne m.st. Warszawy, Warszawa 2012.
- Złote serce „Szarej Warszawianki”*, „Stolica” 1964, nr 12–13.
- Znak Towarzystwa Przyjaciół Warszawy*, „Życie Warszawy” 1968, nr 24.
- Zwiedzamy pałace w Łazienkach i Wilanowie*, „Express Wieczorny” 1967, nr 288.
- Żelichowski Ryszard, *Szkoła przy Pięknej 24*, „Stolica” 1988, nr 48.
- Żoliborz. *Wczoraj, dziś, jutro*, red. J. Zahorska, Książka i Wiedza, Warszawa 1970.
- Żytkow Maria, *Rara et curiosa kolekcjonerów warszawskich. Wystawa w Muzeum Historycznym m.st. Warszawy, wrzesień 1986*, „Kronika Warszawy” 1987, nr 2.
- Żywoty pomników Warszawy*, „Stolica” 1969, nr 20.

Netografia

- https://archiwumharcerskie.pl/index.php?title=Kategoria:Jubileuszowy_Zlot_70-lecia_Harcerstwa [dostęp: 20.01.2023].
- https://cmentarze.um.warszawa.pl/pomnik.aspx?pom_id=22653 [dostęp: 07.01.2023].
- <http://cojestgrane24.wyborcza.pl/cjg24/Warszawa/1,43,455734,Warszawskie-Symbole.html> [dostęp: 2017.12.18].
- <https://hardziej.com/pl/projects/the-second-polish-exhibition-of-graphic-marks/> [dostęp: 27.01.2023].

- [https://pl.wikipedia.org/wiki/Jan_D%C4%85browski_\(architekt\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Jan_D%C4%85browski_(architekt)) [dostęp: 02.03.2018].
- https://pl.wikipedia.org/wiki/Gustaw_Pilecki [dostęp: 03.03.2018].
- <https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/w/18-warszawa/116-miejsca-martyrologii/52182-kosciol-sw-augustyna-w-warszawie-ul-nowolipki-18> [dostęp: 20.12.2022].
- <https://sztuka.agraart.pl/autor/licytacje/3016/andrzej-zbrozek> [dostęp: 29.01.2023].
- https://www.archimemory.pl/pokaz/aleksander_leszczynski,594 [dostęp: 12.12.2022].
- https://www.archimemory.pl/pokaz/bronislaw_kulesza,65429 [dostęp: 10.12.2022].
- <http://www.batory.edu.pl/stowarzyszenie-wychowankow/historia> [dostęp: 10.12.2022].
- <http://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/janusz-regulski> [dostęp: 03.03.2018].
- <http://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/kazimierz-adam-saski> [dostęp: 03.03.2018].
- <http://www.miejscapamiecinarodowej.pl/index.php/warszawa/1847-warszawa-tablica-pamieci-profesorow-i-wychowankow-prywatnego-zenskiego-gimnazjum> [dostęp: 20.12.2022].
- <https://www.multibiblioteka.waw.pl/janina-englert/> [dostęp: 02.12.2022].
- <http://www.polskaniezwykla.pl/web/place/people,5635.html> [dostęp: 12.12.2022].
- <http://www.um.warszawa.pl/zawartosc/pomnik-jozefa-pilsudskiego-0> [dostęp: 27.09.2017].
- <https://www.1944.pl/powstancze-biogramy/andrzej-czystowski,7304.html> [dostęp: 10.12.2022].
- <https://www.1944.pl/powstancze-biogramy/bronislaw-wroblewski,50305.html> [dostęp: 12.11.2022].
- <https://www.1944.pl/powstancze-biogramy/henryk-geysmer,13795.html> [dostęp: 02.03.2018].
- <https://www.1944.pl/powstancze-biogramy/jolanta-zawadzka,51502.html> [dostęp: 12.12.2022].
- <https://www.1944.pl/powstancze-biogramy/maria-bonifacja-wozniak,49961.html> [dostęp: 20.12.2022].
- <https://www.1944.pl/powstancze-biogramy/ryszard-lazarski,223.html> [dostęp: 20.12.2022].
- <https://www.1944.pl/powstancze-biogramy/teresa-tomczyk,46166.html> [dostęp: 12.10.2022].
- <https://www.1944.pl/powstancze-biogramy/teodor-niewiadomski,53589.html> [dostęp: 03.03.2018].

Indeks miejscowości

A

Aleksandrów Kujawski 269
Anin 11, 49, 82, 162, 278
Annpol 300
Antwerpia 193
Augustów 493
Auschwitz-Birkenau (Oświęcim) 341, 402

B

Bakersfield 522
Bemowo 49, 331
Berlin 357
Białołęka 49, 298, 300
Bielany 49, 339
Bielawa 494
Bielsko-Biała 99, 491
Bogumin 64
Bojszowy 492
Brodnica 491
Bródno 81, 92, 217, 224, 297, 299, 300,
387, 441, 445, 501
Brwinów 64
Brzeziny 300
Buchnik 300
Buraków 33
Busko-Zdrój 71
Bydgoszcz 45, 492
Bytom 520

C

Chełm 491
Chicago 49
Chocim 506
Chodecz 492
Chodzież 490
Choszczówka 83, 300
Chrostowo 491

Ciechanowiec 109, 120
Ciechanów 29
Cieszków 490
Cieszyn 102
Colditz 319
Czerniaków 11, 73, 82, 125, 273, 374
Częstochowa 495
Częstochowa 9, 54, 67, 68, 80, 88, 143,
158, 161, 175, 179, 257, 270, 344–348,
356, 357, 362, 368, 380, 381, 390, 395,
400
Czyste 33

D

Dąbrowa 490
Dąbrowa k. Łomianek 155
Długosiodło 490
Dobrzyń nad Wisłą 491
Dössel 319, 326
Drawsk 490
Drohiczyn 387
Dubin 267

E

Elbląg 343
Elgiszewo 492
Elsnerów 300
Ełk 180

F

Falenica 234, 278
Falenty 123
Filipowo 494

G

Gdańsk 308, 492, 534
Gliwice 492, 493

Głucholazy 493
 Goćław 307, 458, 501
 Goćławek 304
 Gołędzinów 297
 Góra 490
 Góra Kalwaria 333, 493
 Grochów 33, 49, 59, 67, 74, 80, 83, 88, 90,
 94, 161, 240, 243, 244, 248, 268, 270,
 277, 355, 392
 Grochów 495
 Gruczno 494
 Grudziądz 66, 491, 492
 Gryfice 49, 90, 439
 Gusen 341, 402

H

Hamburg 222, 269, 389
 Harbutowice 99

J

Jabłonna 112, 154
 Janowiec Wielkopolski 491
 Jelenia Góra 492
 Jeziora Wielkie 490
 Józefów 323

K

Kaliszki 153
 Kalwaria Zebrzydowska 490, 520
 Kamienna Góra 521
 Kamionek 307, 375
 Karolin 182
 Katowice 49, 102, 400
 Kaźmierz 492
 Kielce 244
 Kijów 49, 271
 Kleczewo 291
 Kłobucko 347
 Kłodzko 45
 Koniecpol 347
 Końskie 493
 Kórnik 493
 Kraków 33, 50, 64, 146, 150, 319, 491,
 492, 498
 Krotoszyn 492
 Krzemieniec 312, 315, 316

Książki 491
 Kuźnia Raciborska 490

L

Laski 284
 Legionowo 83, 493
 Lesko 45
 Lipie 493
 Lipnice 491
 Lniano 493
 Londyn 49, 121, 170, 284, 514
 Lubeka 37, 222, 319
 Lublin 296, 312, 364, 492, 493, 494
 Lubliniec 347
 Lulkowo 494
 Lwów 343, 499

Ł

Łagiewniki 494
 Łañcut 343
 Łomna 333
 Łomża 493
 Łosień 494
 Łowicz 328, 512
 Łódź 45, 187, 373, 450, 454, 520, 521
 Łyszkowice 490

M

Maków Mazowiecki 389
 Malbork 343
 Marcelin 300
 Marymont 74, 339
 Marysin Wawerski 155, 385, 463
 Mauthausen 341, 402
 Michałowo 491
 Mielec 493
 Międzylesie 278, 458
 Milanówek 180, 291
 Młociny 339, 342
 Młynary 492
 Modlin 77
 Mokotów 33, 45, 49, 59, 67, 80, 88, 90, 94,
 128, 161, 240, 244, 268, 270, 280, 281,
 284, 288, 301, 302, 313, 495
 Morysin 81, 122, 224, 488
 Moskwa 37, 325

Mstów 490
 Mszczonów 493
 Mysłowice 493
 Myszków 347

N

Nakło nad Notecią 491, 492
 Natolin 122
 Nieborów 116, 117, 119, 164, 264, 343
 Nottingham 516
 Nowogród 491

O

Oborniki Śląskie 490
 Ochota 49, 67, 73, 80, 88, 90, 94, 128–130,
 161, 240, 244, 268, 269, 270, 289–292
 Oleśno 347
 Olsztyn 45, 494
 Ołtarzew 64
 Opinogóra 109, 117
 Opoczno 491
 Opole 45
 Otwock 64, 83, 281
 Ożarów Mazowiecki 494

P

Pajęczno 347
 Palmiry 157
 Pałecznicza 490
 Paryż 50, 116, 121, 171, 172, 199, 255,
 419
 Pawłowice 492
 Pelcowizna 300
 Piaseczno 64
 Piastów 519
 Piekary Śląskie 492
 Piotrków Trybunalski 492
 Płock 29, 109, 114, 115, 157, 183, 312, 313,
 326
 Płudy 83, 300
 Pociecha 388
 Policzna 494
 Powiśle 12, 19, 49, 67, 80, 88, 90, 94, 125,
 161, 233–236, 238, 240, 242, 244, 248,
 268, 270, 292–295, 370, 437, 495
 Poznań 45, 155, 492, 514, 517

Praga 33, 34, 73, 125, 129, 150, 213, 267,
 297, 298, 353, 354, 382, 406, 412, 443,
 444, 451, 499
 Praga Południe 82, 277, 278, 279, 421
 Praga Północ 45, 49, 67, 80, 88, 90, 94,
 161, 244, 267, 268, 296, 298, 300
 Pruszków 269, 320
 Pruszków 492
 Przystajnia 491
 Puławy 403
 Pułtusk 333

R

Racibórz 45
 Radom 455, 492, 519
 Radziejowice 115, 157
 Rajgród 491
 Rakowiec 33, 292
 Raszyn 412
 Rawa Mazowiecka 291, 333
 Rawicz 332
 Rembertów 69, 83
 Rogowie 491
 Rozwadów 492
 Rybnik 521
 Ryńsk 491
 Rzym 121, 407

S

Sadki 491
 Sadyba 11, 67, 73, 80, 82, 88, 90, 94, 161,
 240, 268, 270, 301, 303
 Sandbostel 269
 Sandomierz 278
 Sanniki 490
 Sanok 490
 Saska Kępa 67, 80, 90, 94, 126, 145, 161,
 211, 240, 243, 258, 304, 305, 306, 307,
 347, 384, 426
 Siedlce 513
 Siekierki 33
 Sielce 33
 Sieraków Wielkopolski 520
 Skaryszew 297
 Skierniewice 513
 Skolimów 519

- Skulsk 490
 Służewiec 184
 Sochaczew 32, 269
 Stara Wieś k. Węgrowa 109, 126
 Stegny 82
 Strzelce Opolskie 492
 Stutthof 384
 Susz 492
 Suwałki 492
 Szczawno-Zdrój 490
 Szczecin 492
 Szczecin 9, 45, 49, 435, 523
 Szczekociny 347
 Sztum 492
 Szydłowiec 244
 Szymankowo 493
- Ś**
- Świecie Wieś nad Wisłą 493
 Świekatowo 494
 Świerk 493
- T**
- Tarchomin 49, 300, 458
 Targówek 298–300, 442, 458
 Targówek Fabryczny 49
 Targówek Mieszkaniowy 49
 Tarnobrzeg 493
 Tomaszów Mazowiecki 494
 Toruń 45–491
 Tuchola 491
- U**
- Ugorów 300
 Ulanów 490
 Ułęż 490
 Ursus 49, 86
 Ursynów 49, 122, 125, 244, 245, 303, 458, 501
 Utrata 300
- W**
- Warka 118
 Warszawa 7–15, 17–22, 25–33, 36–40, 42, 44–47, 49–51, 53, 54, 56–59, 61, 63–68, 70, 71, 73, 76, 77, 78, 81–84, 87–89, 92–106, 109, 111, 112, 114–116, 118–122, 125, 126, 128, 130–134, 138–143, 148–163, 165–169, 171–173, 175, 176, 178, –182, 185–192, 194–196, 198–200, 202–209, 211, 212, 214–216, 218–220, 222, 226–229, 232–239, 242, 243, 245, 247–251, 253, 254, 257, 258, 260, 263, 264, 267, 269, 271–273, 276–278, 281–283, 286, 297, 299, 301, 302, 305, 306, 308, 310–313, 315–317, 320–323, 325–332, 335, 336, 338, 339, 342–347, 351, 353, 355, 358, 360–363, 366–369, 372, 374, 375, 377, 379–384, 386, 387, 389, 390–407, 412, 414, 417–427, 429, 430, 435, 437, 440, 442, 445, 447, 450, 451, 453, 454, 455, 457–464, 486, 487, 489, 492, 494–503, 505, 507, 509, 511–513, 515, 516, 519–521, 523, 524
 Wawer 11, 74, 85, 278, 279, 289–291, 298, 386, 417
 Wawrzyszew 339
 Wiedeń 50, 506
 Wilanów 30, 50, 51, 53, 56, 59, 67, 80, 82, 86, 88, 90, 91, 94, 108, 113, 118, 155, 160–162, 199, 200, 218, 224, 240, 244, 264, 268, 270, 301–303, 312, 355, 369, 384, 393, 401, 402, 405, 408, 409, 411, 413, 414, 418, 423, 428, 452, 453, 455, 456, 458, 512
 Wilno 456
 Wola 33, 49, 54, 59, 67, 80, 88, 90, 94, 128, 130, 139–142, 161, 240, 241, 244, 268, 269, 330, 331, 332, 333, 334, 338, 380, 422, 488
 Wolbrom 490
 Woldenberg (obecnie polski Dobiegniew) 319, 326
 Wolica 244, 245
 Wołomin 154
 Workuta 301
 Wólka Węglowa 155
 Wrocław 45, 102, 396, 513
 Wrocław 494
 Wronki 332
 Wyżyny 244, 245

Z

Zaborów 118
Zabrze 421
Zacisze 49, 300, 368
Zagórze 272
Zakopane 514
Zalesie Dolne 316, 317
Zalesie Górne 154
Zapolice 490
Zelów 524
Zgierz 493

Ż

Żary 491
Żbikowo k. Warszawy 139
Żerań 300
Żerzeń 279
Żoliborz 35, 49, 67, 73, 80, 88, 89, 92, 94,
128, 161, 217, 240, 244, 268, 270, 338,
339, 340, 341, 342, 343, 344, 381, 407,
429
Żychlin 302
Żyrardów 313

Indeks osobowy

A

Abraham Roman 375
Abramek Tomasz 118
Abramowicz Agata 103
Adamczewski Jerzy S. 192
Adamczyk Tadeusz 360, 367, 474
Adamiec Krystyna 274
Addinsell Richard 187
Ajnenkiel Andrzej 125
Alaborski Wojciech 187
Albikowska Alina 465
Albrecht Jerzy 474
Aleksandrow Dymitr 474
Altman Henryk 468
Aluchna Waclaw 237–243
Amborski Jan 47
Ambroziewicz Julian 77
Ambroziewicz Piotr 36
Andrzejewski Jerzy 43
Anerio Giovanni Francesco 190
Antall Józef 214
Antas Bogusław 29, 34, 474
Antepowicz Jerzy 409
Aplewicz Danuta 47
Arabski Longin 474
Argasiński Kornel 474
Armanowska Małgorzata 436
Arning Ryszard 360
Arszyński Marian 456
Asnyk Adam 369
Auderska Halina 137
Awdraniszew 29
Awotyń-Blajer Hanna 324

B

Bacciarelli Marcello 96
Bacciarelli Ryszard 181, 379, 391,
396,444–446

Bacewicz Grażyna 192
Bach Jan Sebastian 191, 194, 402, 423
Bachurzevska Stanisława 62, 69, 75, 85
Bachurzyńska Stanisława 66
Baculewski Jan 468
Baczyński Eugeniusz 277
Baczyński Krzysztof Kamil 371, 401, 402
Badecka Janina 277
Bągińska Janina 270
Bągiński Paweł 465
Balcerzak Andrzej 330
Balcerzak J. 340
Baliński Stanisław 124, 418, 468
Bałdys Narcyza 474
Bałuka Stefan 439
Bałuszko Ryszard 413
Banasiewicz Andrzej 194
Banaszak Zofia 327
Banaszczyk Eugeniusz 175
Bańkowska Anna 474
Bańkowski Piotr 468
Baranowski Jerzy 259
Barański Leszek 62, 65, 75, 83, 95, 240,
247, 302
Bardini Aleksander 416
Barszczewska Elżbieta 10, 136, 137, 144,
208, 363, 365, 368, 376, 390, 394, 405,
418, 419, 468
Barszczewski Stanisław 468
Bartczakowa Aldona 201, 206, 277
Bartels Artur 145
Bartelski Lesław 20, 115, 123, 130, 135,
203, 208, 210, 365, 366, 390, 394, 402,
414, 448, 474, 499
Bartoszewski Władysław 112, 113, 116,
203, 342, 363, 474
Barylski Wojciech 346
Baster Maria 465

- Batory Stefan 506
 Batowski Zygmunt 455
 Baumiller Jerzy 474
 Bauraska Jadwiga 465
 Baurski Jerzy 465, 474
 Baykowski Tadeusz 41, 42, 468
 Bączkowski Dariusz 201
 Bączkowski Stefan 465
 Bądarzewska Tekla 155, 156, 291
 Bąk Zofia 329
 Bąkowska Anna 83
 Beberk Jerzy 41, 42
 Beczkowicz Feliks 280
 Bednarczyk Tadeusz 62, 65
 Beethoven van Ludwig 401
 Bekanowski Jan 70
 Bekier Kazimierz 86
 Bellotto Bernardo (Canaletto) 44, 220, 341, 354
 Benedeck Bolesław 465
 Bentkowska Helena 280
 Berek Jerzy 468
 Berezyński Jan 361
 Berger Jan 40, 68, 86, 111, 280, 355, 442-444, 451, 468
 Berger Ludwik 364
 Berger Włodzimierz 465
 Berger-Jankowska Ewa 187, 377
 Berling Zygmunt 407, 474, 515
 Bero Marek 435-437
 Bertold Edward 29, 34, 474
 Besler Czesław 514
 Beylin Karolina 10, 35, 42, 45, 48, 52, 53, 56, 62, 111, 113, 115, 200, 354, 357, 361, 367, 375, 378, 384, 379, 468
 Białobrzaska Maria 187, 209, 373, 391, 423
 Białoszewski Dariusz 157
 Biegański Piotr 31, 122, 147, 177, 412, 474
 Bielawska Elżbieta 271
 Bielecka Bogda 465
 Bielecka Zofia 465
 Bielecki Robert 126, 242
 Bielecki Stanisław 56, 57, 62, 64, 115, 116, 117, 208, 420
 Bielicka Hanna 181, 373, 396, 447
 Bielińska Ewa 354
 Bielobradek Stanisław 474
 Bienaszewski Antoni 287
 Bieniecki Zdzisław 116
 Bieńkowska Danuta 355
 Bieńkowski Antoni 201, 206
 Bieńkowski Wiesław 55
 Bierancki Stanisław 474
 Biernacki Jan 355
 Biernacki Janusz 474
 Biernacki Kazimierz 296
 Biernacki Zdzisław 116, 202, 443
 Biernat Andrzej 121
 Biernatowa Barbara 121
 Bill Zygmunt 301, 302
 Billewicz Tatiana 68, 201
 Bindasowa Maria 474
 Binder Bohdan 53, 62, 66, 75
 Bińkowski Marian 329
 Biskup Marian 305
 Bitter Maria 520
 Blauth-Muszkowska Izabela 284
 Błaszczyk Jolanta 21
 Błażejowski Waclaw 86, 143, 474
 Błońska Maria 296, 474
 Bobrowska Halina 376
 Bobrowska Maria 468
 Bobrowski Józef 277
 Bocheński Tadeusz 474
 Bochurzewska Stanisława 83
 Bochuszewicz Stefan 465
 Boczek Helena 409
 Boczkowski Bolesław 60, 271
 Boerner Ignacy 230
 Bogacz Stanisław 468
 Bogdański Czesław 360, 367
 Bogucka Maria 40
 Bogucki Andrzej 174, 401
 Bogucki Tadeusz 373
 Bogusławska Maria 315
 Bogusławski Jan 98, 306, 468
 Boguszewska Hanna 47
 Bohuszewicz Henryka z Mioduszewskich 450
 Bohuszewiczówna Maria 450
 Bojanowski Eugeniusz 369
 Bojar Ryszard 103

- Bojarski Eugeniusz 68, 455
 Bolestawski Jerzy 230
 Bolesta Stefan 201
 Borecka Emilia 286
 Borkiewicz Jolanta 239
 Borkowska Wacława 25
 Borkowska Władysława 69
 Borkowski Antoni 180
 Borowicz Janusz 54, 189
 Borowiec Franciszek 77
 Borucińska Krystyna 194
 Borysewicz Kazimierz 171
 Borzęcka Janina 296
 Borzym Andrzej 453
 Borzym Juliusz 401
 Boy-Żeleński Tadeusz 401
 Bracha Julian 201, 206
 Brahmer Mieczysław 474
 Brahms Johannes 401
 Brandys Henryk 428
 Brandys Kazimierz 29, 34, 474
 Brandys Marian 400, 474
 Bratkowska-Szklarska Zofia 323
 Bratkowski Stefan 386
 Braun Sylwester 124, 439
 Brecht Bertold 430
 Brega Zofia 390
 Brejdakowska Jadwiga 465
 Brejdakowska Monika 465
 Brelski Janusz 468
 Bretsznajder Stanisław 474
 Brikenmajer Aleksander 474
 Brodowski Antoni 415
 Brokl Kazimierz 180, 198
 Brol Stefan 56
 Broniarek Andrzej 474
 Broniarek Zygmunt 264, 334
 Broniewska Janina 474
 Broniewski Stanisław 123, 314, 319
 Broniewski Władysław 192, 313, 373, 501
 Brydek Zofia 280
 Brzewski Zenon 390
 Brzezińska Barbara 474
 Brzeziński Bogdan 117
 Brzostek Jerzy 475
 Brzozowski Stefan 68, 86, 296, 297, 370, 383, 393, 413, 422, 431, 441
 Buczkowski Leonard 375
 Buczyńska Zofia 465
 Budkiewicz Tadeusz 465
 Budrewicz Olgierd 151, 354, 356, 361, 369, 371, 416, 475
 Bujalska Halina 468
 Bujnicki Jan 524
 Bukowiecka Natalia 271, 484
 Bukowska Anna 475
 Bukowski Jerzy 475
 Buraczewska Maria 234
 Burakowski Zbigniew Stanisław 243
 Burchacka Krystyna 149, 305
 Burchacki Tadeusz 69, 75, 79, 95, 144, 150, 201, 210, 214, 306, 308, 309
 Burnatowicz Krzysztof 144
 Bursche Helena 317, 318
 Bursowa Feliksja 468
 Bursze Alina 295
 Bursztynowicz Tadeusz 475
 Bury Zbigniew 316
 Byrska Agnieszka 403
 Bytnar Jan 162
 Bytnarowa Zdzisława 162
 Bzowska Maria 468
- C**
- Cabaj Tadeusz 513
 Calińska Kazimiera 83
 Cato Diomedes 190
 Cegielski Jerzy 113, 475
 Chałasiński Jerzy 475
 Chałubiński Tytus 395
 Chałupnik Tadeusz 468
 Chechelska Bronisława 296
 Chełmiński Jarosław 295
 Chełmoński Józef 367
 Chmielak Wanda 307
 Chmielewska Alina 318
 Chmielewska Halina 48
 Chmielewska Małgorzata 155, 156
 Chmielewska Maria 392
 Chmielewski Bohdan 209
 Chmielewski Piotr 367

- Chodnikiewicz Helena 484
 Chodorowska Janina 240
 Chojnacka Edwarda 86, 209, 367, 372,
 376, 399, 410–412, 417, 418, –419,
 431, 436, 438, 445, 447
 Chopin Fryderyk 87, 97, 120, 196, 208,
 209, 274, 357, 367, 371, 377, 398, 400,
 402, 404, 406, 408, 410, 412, 414, 415,
 418, 448
 Chorążyczewski Waldemar 333
 Chorzewski Kazimierz 341, 402
 Chrapkowska Stanisława 520
 Chrobry Bolesław 506
 Chrościcki Juliusz 176
 Chróściel Juliusz A. 118
 Chudek Józef 145
 Chudek Józef 475
 Chudziński Jerzy 86, 201, 294
 Chwaściński Bolesław 64, 69, 201
 Chwieralski Władysław 465
 Chwiszczuk Rafał 317
 Chybiński Witold 475
 Chyczewska Alina 115
 Cianciara Krystyna 86
 Ciborowski Adolf 14, 30, 34, 42, 112, 133,
 134, 417, 422, 468
 Cichecki Mieczysław 484
 Cichocki Mieczysław 62
 Cichowicz Jerzy 180
 Cichowski Władysław 465
 Ciecierski Jan 270
 Ciekanski Bronisław 239
 Cielepak Józef 243
 Ciepela Sławomir 118
 Ciepielewicz Mieczysław 455
 Ciepielewska Anna 346, 400
 Cieplewicz Mieczysław 113
 Ciepliński Janusz 305
 Ciepłowski Stanisław 144, 146, 149, 257,
 282–287, 295, 325
 Ciesielska Maria 60, 296, 298, 468
 Ciesielska Urszula 175
 Ciesielski Jacek 154
 Ciesiołkiewicz Zdzisław 465, 468
 Cieślak Felicjan 484
 Cieślewicz Roman 475
 Ciołk Zygmunt 201, 205, 206, 221, 223
 Ciołek Gerard 423
 Ciszewska Janina 234
 Cocteau Jean 145
 Corazzi Antonio 418
 Corelli Arcangelo 191
 Cwynar Krzysztof 174, 185
 Cydzik Jacek 301, 302
 Cydzik-Krzyżanowska Maria 322
 Cygańska Janina 324
 Cyrankiewicz Józef 43
 Cywińska Izabela 263
 Czacki Tadeusz 315, 434
 Czajka Jadwiga 83
 Czajkowski Piotr 191
 Czajkowski Zdzisław 484
 Czajowa Zofia 277
 Czałbowski Andrzej 475, 519
 Czampe Karol 27, 28, 311, 312, 468
 Czapczyński Zbigniew 194
 Czapliska Jolanta 373, 377
 Czarminska Natasza 176
 Czarnecka Danuta 452
 Czarnecka Ewelina 465
 Czarnecka Stanisława 465, 468
 Czarnecka Teresa 330
 Czarnecki Michał 201
 Czarnecki Stefan 375
 Czarnecki Wiesław 465
 Czarnecki Wiesław 468
 Czarnowski Stanisław 199
 Czartoryska Izabela 402, 403
 Czaykowski Ignacy 169, 170
 Czechak Stanisław 83, 142, 201, 220, 330,
 337, 338
 Czecharowski Herman 201
 Czechowska-Antoniowska Wiktoria 307
 Czeczot-Gawrak Zbigniew 132, 174, 201,
 220, 440
 Czekański Władysław 475
 Czerinin Jerzy 475
 Czerminska Lucyna 323
 Czerwiakowski Jan 77
 Czerwiński Aleksy 41, 48, 99, 475
 Czerwiński Wincenty 383
 Czystkowski Andrzej 389

Czyżniak Stanisław 243
Czyżewski Bogdan 376, 396

Ć

Ćmikiewicz Lesław 188
Ćwierdziński Jan 364
Ćwojda Kazimierz 468

D

Dackiewicz Jadwiga 400, 402
Dadacz Halina 243
Damięcki Damian 274
Dangel Jan 475
Dankowska Halina 70, 240, 282
Dąbkowski Zygmunt 475
Dąbrowska Maria 43, 215, 475, 518
Dąbrowska Teodora 484
Dąbrowski Andrzej 136
Dąbrowski Bronisław 503
Dąbrowski Jan 180, 433, 475
Dąbrowski Janusz 193, 407
Dąbrowski Karol 277
Dąbrowski Krzysztof 62, 65, 66, 299
Dąbrowski Mieczysław 468
Dąbrowski Stanisław Karol 180
Dąbrowski Tomasz 54
Dądajewski Zenon 392
Dec Józef 475
Dejmek Kazimierz 475
Delavigne Casimir 220
Dembek Wiesław 319
Dembiński Henryk 402
Denes Tadeusz 513
Denysenko Włodzimierz 209
Detkens Edward 285
Detko Stanisław 475
Deubel Stefan 340
Deymek Kazimierz 10
Deyna Kazimierz 188
Dębicki Mieczysław 124, 215, 238
Dlouhy Wiesław 39, 468
Długosz Jan 434
Dłutkowa Sabina 57, 62, 70, 115, 129, 290
Dmowski Roman 279
Dobiasz Stanisław 383, 441
Dobija Edward 52, 56

Dobroszycki Lucjan 116, 291
Dobrowolska Marta 330
Dobrowolski Stanisław 209, 363, 380, 475
Dobrucki Andrzej 475
Dobrzański Henryk 450
Dobrzański Jerzy 416
Dobrzyńska Barbara 413
Doliwa-Śledziński Jan 467, 515
Domańska Regina 326
Domański Bogusław 427
Domański Roman 475
Domeradzka Barbara 42, 45, 282
Dominowska Janina 282
Dorywalska Krystyna 475
Dostojewski Eugeniusz 475
Drajling Jerzy 468
Drawicz Andrzej 405, 406
Drażewska Agnieszka 103
Drażkiewicz Czesław 465
Drażkiewicz Genowefa 465
Drażkiewicz Joanna 465
Drewniak Józef 278
Drewnowski Janusz 287
Drewnowski Jerzy 287
Drewnowski Zbigniew 64, 65
Dreyza Jerzy 269, 381
Drowniak Epifaniusz (Nikifor) 145
Drozdowicz Alina 285
Drozdowski Marian Marek 13, 14, 31, 59, 65, 69, 70, 75, 77-79, 83, 84, 109, 111-119, 122, 123, 125, 126, 130, 132, 133, 144, 145, 171, 176, 179, 210, 211, 235, 240, 256, 270, 286, 291, 304-306, 309, 387, 391, 394, 419, 420, 426, 431, 433, 445, 447
Drybko Andrzej 302
Drzewicka-Kozłowska Izabela 304
Dubacki Leonard 123
Duch Tadeusz 269
Duda-Dziewierz Antoni 62, 70, 343
Dudek Irena 113
Dudkiewicz Andrzej 379
Dukay Jerzy 274
Dunikowski Xawery 496, 498
Dunin Janusz 143
Dunin Leszek 412

Dunin-Wąsowicz Anna 329
 Dunin-Wąsowicz Krzysztof 115, 123,
 134, 144, 365, 440
 Durko Janina 30
 Durko Janusz 8, 9, 21, 22, 25, 30, 34–37,
 39, 40, 42, 52, 56, 60, 62, 65, 75, 80, 83,
 110, 127, 129, 131–135, 137–141, 147,
 148, 151, 153, 154, 176, 204, 225, 227,
 255, 259, 261, 264, 460, 468
 Durmaj Stefan 35, 50, 52, 56, 469
 Durmasz Barbara 465
 Duszek Roman 103
 Dworakowski Zygmunt 35, 47, 52, 112,
 169, 200, 271
 Dygat Stanisław 43
 Dyja Julian 475
 Dylewicz Kazimierz 484
 Dziadowicz Stanisław 406
 Dziejic Irena 54
 Dziekoński Józef Bohdan 146
 Dziekoński Kazimierz 115
 Dzienis Leonard 475
 Dzierżanowska Halina 62, 377, 390
 Dzierżanowski Feliks 386
 Dzierżyński Feliks 84, 229, 230
 Dzięwanowski Tomasz 86
 Dzięwulski Stanisław 112, 475
 Dzięgielewska Danuta 369, 410
 Dzięgielewski Jan 432
 Dziuba Janina 240

E

Ehrenfeuta Jan 276
 Eibisz Eugeniusz 100
 Eisenbach Artur 469
 Eisler J. 43
 Ejsmont Stefanian 469
 Ejsmont-Zabłocka Irena 323
 Ekiert Emilia 343
 Elbińska Wanda 406
 Elkana Fryderyka 362
 Englert Jan 192, 296, 372, 376
 Englert Janina 296, 297, 469
 Englert Maciej 296
 Estreicher Karol 43
 Eytner Maria 327

F

Fafiusowa Zofia 475
 Fałęcka Eleonora 432
 Falkowska Wanda 475
 Falkowski Wiktor 86, 313
 Falska Irena 376
 Falski Marian 43
 Fastyn Bogna 406
 Fatyma Czesław 465
 Felczyńska Jadwiga 329
 Feliksiak 469
 Femiak Iwona 201
 Ferenc Barbara 241
 Figoń Waclaw 201
 Fijałkowska-Lipińska Grażyna 341
 Fijałkowski Stanisław 475
 Fijałkowski Wojciech 30, 35, 56, 62, 70,
 83, 118, 122, 133, 161, 199, 201, 218,
 301, 302, 355, 384, 386, 393, 423, 475
 Fijewski Tadeusz 270, 388
 Filipczak Tadeusz 475
 Filipiak Feliks 271, 272
 Filipow Zbigniew 475
 Filipowicz Janusz 329, 465
 Filipowicz Jerzy 370
 Filipowicz Krystyna 329
 Filipowiczowa Barbara 475
 Filleborn Seweryn 146
 Fitkau Agnieszka 401
 Flis Irena 465
 Florczak Zofia 316
 Fogg Mieczysław 54, 136, 137, 181, 185,
 396, 475
 Folański Sławomir 381
 Folga-Januszewska Dorota 263
 Ford Aleksander 409
 Franke Irena 318
 Frankowski Michał 475
 Frąckowiak Irena 324
 Frelek Ryszard 475
 Froehlichowa Zofia 475
 Fronczak J. 306
 Fronik Waclaw 469
 Frydrysiak Albina 302
 Fuchs Franciszek 196

Fugiński Wacław 10, 35, 52, 56, 62, 64, 65,
75, 76, 313, 469
Fuks Marian 120
Fulkowski Wiktor 314
Furman Stanisław 428, 447, 448

G

Gadocha Robert 188
Gadomski Bogdan 123
Gadzina Tadeusz 192
Gajda Mieczysław 357
Gajek Wiesław 239
Gajewska Elżbieta 209, 403
Gajewski Marian 120, 243, 373
Gajowniczek Regina 243
Galicka Izabela 126
Galicki Stefan 476
Galińska Kazimiera 329, 333
Galiński Kazimierz 465
Galiński Przemysław 469
Galiński Tadeusz 222
Gałązka Aleksandra 148
Gałązkowa Teresa 65, 75, 84
Gałczyńska Izabella 469
Gałczyński Konstanty Ildefons 209, 363,
369, 397, 501
Gałecki Feliks 274, 433, 446
Gałęza Bolesław 62
Gancarz Zygmunt 469
Garbala Józef 476
Garczyński Tadeusz 476
Garstka Stanley M. 522
Gawałkiewicz Michał 476
Gawecki Bolesław 171
Gawinowa Danuta 121, 122
Gawkowski Robert 23, 30, 31
Gaworski Henryk 476
Gawroni Bronisław 60
Gawryś Mateusz 99
Gebethner Jan 35, 48, 52, 77, 112, 357,
358, 476, 518
Gembicki Jerzy 476
Gepnerówna Halina 283
Gepner-Szpakowska Jadwiga 283
Gerber Rafał 118
Geremek Bronisław 258

Gerlachowski Ryszard 476
German Anna 174, 176, 396
Gernberg Michał 127
Gertner Elżbieta 390
Getter Marek 291
Geysmer Henryk 180
Gębska Alicja 180
Gielecka Jadwiga 201
Giełżyński Wojciech 476, 515
Gierałtowski Włodzimierz 362
Gierek Edward 15
Gierzod Kazimierz 377, 415
Gieysztor Aleksander 7, 9, 14, 25, 34,
36, 42, 43, 79, 111, 112, 115, 119, 121,
128–130, 132, 133, 137, 144, 176, 177,
181, 186, 196, 423, 438, 469
Ginda Romuald 469
Gintowt Marek 313
Glemp Józef 232
Gliński Wienczysław 346, 403, 406, 469
Gliwic Tadeusz 65, 68, 75, 83, 240, 274, 277
Gloger Zygmunt 417
Głazewska Irena 302
Głębocki Wiesław 123
Głodo Włodzimierz 469
Głogowiec Florian 476
Głombiowska-Lisowska Hala 316
Głowacka Danuta 417
Głowacka Krystyna 196, 236, 417, 425, 433
Głowacka Wanda 236
Głowacki Ludwik 332, 363
Głowacki Wojciech B. 389
Głowińska Janina 465
Głuszkówna Halina 372
Gniewiewski Bohdan 98
Godebski Cyprian 223
Godlewski Antoni 419
Godulanka Jadwiga 379
Goeczen Stanisława 465
Gogolewski Ignacy 208, 209, 274, 406,
419, 446, 496
Gojawicyńska Pola 367
Golański Leon 465
Golc Ryszard 476
Golik Ignacy 75, 76, 476
Goławska Małgorzata 377

- Gołębiowski Jerzy 84
 Gołębiowski Kazimierz 519
 Gołębiowska Zofia 465
 Gołębiowski Rudolf 143, 145, 149, 476
 Gołębocki Wiesław 123
 Gomóliński Jerzy 469
 Gomulicki Juliusz Wiktor 9, 12–14, 25,
 30, 39, 47, 70, 75, 80, 83, 87, 110–112,
 114, 120–122, 124, 127, 130, 135–137,
 144, 145, 146, 147, 148, 150, 151, 161,
 176, 197, 198, 212, 225, 227, 229, 242,
 259, 261, 262, 263, 334, 338, 387, 427,
 429, 430, 432, 435, 437, 439, 442, 444,
 448, 451, 454, 476
 Gomulicki Wiktor 87, 124, 144, 150, 229,
 305, 370, 427
 Gomułka Władysław 15
 Gonczarski Jerzy 476
 Gonerko Józef 297, 339
 Gontarski Zbigniew 113
 Gorbatowska Anna 295
 Gordon-Górecka Antonina 476
 Goszczyński Kazimierz 315
 Goszczyński Seweryn 432
 Gościński Zenon 449
 Gozdawa Zdzisław 412
 Goździewski S. 185
 Góral Henryk 277
 Góralczyk Franciszek 67, 329, 330
 Górecki Edmund 313
 Górnasiewicz Wiktoria 466
 Górnasiewicz Witold 466
 Górnicki Andrzej 307
 Górska Maria 201
 Górski Jan 59, 112, 116, 118, 296, 469
 Górski Józef 280
 Górski Konrad 43
 Górski Wojciech 314
 Grabowska Helena 241
 Grabowska Mirosława 123
 Grabowski Jerzy 14, 30, 34–36, 41, 42, 46,
 47, 48, 50, 52, 56, 57, 70, 85, 97, 107, 112,
 113, 115, 154, 172, 173, 176–178, 200, 233,
 256, 269, 270, 271, 356, 357, 372, 388, 469
 Grabowski Leon 41, 42, 484
 Grabowski Michał 415
 Grakowska Irena 466
 Grątkowski Wojciech 40, 356
 Grejm Kazimierz 28, 35, 52, 57, 62, 66, 70,
 75, 115, 311, 469
 Grelichowska Mira 361
 Grelowski Zdzisław 466
 Grieg Edvard 191
 Grochowicz Edward 392
 Grochowicka Eliza 176
 Grochowska Maria Marzena 280
 Grochowski Krzysztof 377
 Grochulska Barbara 50, 119, 120
 Grochulski Janusz 62, 64, 75, 83, 91, 158,
 160, 259, 276
 Gromadzka Władysława 86
 Gromski Jerzy 68, 201
 Gromski Józef 48
 Gronostajska Jadwiga 296, 297, 378, 451
 Gross Maria 86
 Groszowa Irena 476
 Grottger Artur 397
 Gruyere Teodor 200
 Gruzewski Aleksander 476
 Grycewicz Irena 329
 Gryko F. 27, 136, 208, 220
 Grymowski Wacław 145, 466
 Grzegorzewska Barbara 282
 Grzegorzewski Bohdan 380
 Grzelak Jan 62
 Grzelak Józef 329
 Grzelecki Stanisław 313
 Grzyb Józef 476
 Grzybowska Maria 476
 Grzybowska Teresa 375
 Grzybowski Edmund 50, 476
 Grzybowski Jerzy 476
 Grzybowski Tadeusz 365
 Grzymała-Siedlecki Bohdan 86, 295, 437,
 441
 Guderski Konrad 214, 308
 Gumkowski Janusz 476
 Gutowska Krystyna 302
 Guzek A. 400
 Guzińska Emilia 201
 Guźniski Henryk 469
 Gwoździło Stefania 476

H

Haberbusch Błażej 26
 Haendel Fryderyk 191
 Halma Aniela 401, 418
 Halska Barbara 401
 Hałacz Bogna 419
 Handke Kwiryna 212, 213, 231
 Hanin Ryszarda 189, 192, 367, 376, 412, 433
 Hanulak Emilia 469
 Hanuszkiewicz Adam 208
 Hańcza Władysław 192
 Hara Mieczysław 476
 Harasimowski Stefan 476
 Hardejewski Ryszard 95
 Hardejewski Tomasz 68, 302, 455
 Hardziej Patryk 102, 103
 Hartwig Edward 476
 Hass Ludwik 120
 Hatz Klara 234
 Haydn Józef 87, 194
 Heksel Jan 466
 Herbczyński Wojciech 124
 Herbst Emil 476
 Herbst Irena 423
 Herbst Maria 423
 Herbst Stanisław 9, 14, 22, 25, 30, 31, 34,
 37, 42, 97, 111–115, 119, 128–130, 134,
 171, 176, 177, 179, 212, 305, 356, 359,
 421, 469
 Herok Ferdynand 476
 Hertz Paweł 43, 476
 Heyman Łukasz 118
 Hiolski Andrzej 434
 Hipsz Aleksander 448
 Hiżowa Emilia 41, 42, 476
 Hlebowicz Józef 83, 201, 311
 Hniedziewicz Piotr 358, 359, 368, 476
 Hobdod Maria 329
 Hoffmann Ernest Theodor Amadeus 229
 Hoffmanowa Wanda 476
 Hoffmanowa-Muszyńska Hanna 42, 356,
 361, 373, 377, 476
 Hofman Iwona 109
 Hojan Janusz 176
 Holoubek Gustaw 192, 334

Hołderna Izabela 201, 235
 Hołubiec Jerzy 148
 Homerska Maria 187, 412, 446
 Horodecki Andrzej 86, 201, 329, 330, 337,
 440
 Horodyńska Maria 95, 302
 Horska Maria 319
 Hryniewicz Jerzy 208
 Hryniewiecki Jerzy 476
 Humen Renata 194
 Hykielowa Kazimiera 484

I

Idzikowska Elżbieta 484
 Ignatowicz Aneta 286, 287, 289, 325
 Ihnatowicz Ireneusz 116, 120, 387
 Infeld Leopold 43, 476
 Issajewicz Michał 384, 385
 Iwanicki Józef 466
 Iwanicki Wiesław 476
 Iwańska-Janus Wacława 323
 Iwaszkiewicz Jarosław 124, 414

J

Jabłkowski Hilary 476
 Jabłoński Henryk 197
 Jachimowicz Halina 86, 240
 Jackiewicz Aleksander 405
 Jackowska Weronika 41, 469
 Jaglarski Józef 241
 Jagła Michał 333
 Jakowicz Krzysztof 194
 Jakubczak Franciszek 50
 Jakubiak Maria 234
 Jakubiak Mieczysław 234
 Jakubowska Anna 325
 Jakubowski Jan 373, 477
 Jakubowski Leonard 181, 445
 Jakubowski R. 146
 Jakubowski Władysław 469
 Jan Kazimierz, król 430
 Jan Paweł II 77, 231
 Jancewicz Władysław 466
 Janczewski Henryk 115, 477
 Janicka Bronisława 466
 Janicki Jerzy 440

- Janicki Stanisław 466
 Janiczek Jan 290
 Janiszek Andrzej 466
 Janiszek Bolesława 466
 Jankowska Alina 477
 Jankowska Halina 367
 Jankowska Teresa 175
 Jankowska-Cieślak Jadwiga 411
 Jankowski Stanisław 14, 25, 26, 30, 35, 42, 48, 56, 60, 62, 64, 75, 83, 112, 120–124, 132, 147, 174, 201, 202, 215, 220, 226, 237, 245, 259, 264, 276, 334, 377, 391, 408, 409, 424, 430, 435, 437, 447, 448, 469
 Jankowski Witold 477
 Jankowski Wojciech 234
 Janota Andrzej 98, 477
 Janowicz Janusz 369
 Janowska Anna 21
 Janowska Halina 286
 Janowska Irena 111
 Janus Wacława 324
 Janusz I Stary 431
 Januszewski Tadeusz 148
 Januskiewicz Franciszek 329
 Januskiewicz Maria 181, 361
 Jańczyk Bożena 466
 Jaraczewski Antoni 35, 42, 45, 47, 52, 53, 69, 296, 297, 424, 431, 469
 Jaraczewski Jerzy 360
 Jarecka Halina 318
 Januskiewicz Mieczysław 484
 Jarocki Robert 121
 Jaroczyńska Janina 362
 Jarońska Halina 301
 Jarosławski Kazimierz 302
 Jarosz Aleksander 469
 Jarosz Alina 466
 Jaroszewski Zdzisław 367
 Jaroszyńska Janina 379
 Jaruzelski Wojciech 197
 Jarząbek Tadeusz 469
 Jarzębski Adam 117, 190, 191, 192, 196, 209, 406, 412
 Jasienica Paweł 43
 Jasińska Anna 281, 282
 Jasiński Jakub 421
 Jasiński Mieczysław 344
 Jasiński Roman 120, 125
 Jaskanis Jan 75, 297, 299, 428
 Jaskierko Alicja 477
 Jaskowski Zbigniew 477
 Jasnorzewska Halina 373
 Jasnorzewska-Pawlikowska Maria 414
 Jastrun Mieczysław 43, 208
 Jastrzębski Bogdan 477
 Jastrzębski Jan 392
 Jaszczak Edward 70
 Jaszek Joanna 21
 Jaworski Andrzej 236
 Jaworski Marian 477
 Jawurkówna Jadwiga 275
 Jedynakowa Maryla 466
 Jedynakowa Maryla 466
 Jeleński Andrzej 366
 Jellenta Stefan 305, 425
 Jewsiewicki Władysław 126
 Jezierska Mirosława 297
 Jeżewska K. 63
 Jeżewski Zbigniew 449
 Jędrusik Kalina 346
 Jędruszczak Tadeusz 450
 Jęsko Jolanta 21
 Jobda Leokadia 241
 Jodełko-Burzecki Tomasz 416
 Jodłowska Anna 320
 Jozajtys Edward 361
 Józwiak Aniela 520
 Juracz Maria 406
 Jurasz Maja 436
 Jurko Henryk 469
 Jurkowska Bronisława 39, 469
 Jus Andrzej 367
 Just Teodor 66, 75, 84
 Justowa Irena 328
 Juzwa Zbigniew 477
- K**
 Kacperczyk Andrzej 196, 425, 433, 436
 Kaczmarczyk Barbara 302
 Kaczorowski Michał 469
 Kaczura Kazimiera 439
 Kaczyńska Alicja 323

- Kaczyński Tadeusz 469
 Kaczyński Zygmunt 477
 Kadlerowa A. 374
 Kadłubski Jan 274, 402, 406
 Kahl Tadeusz 477
 Kahll Janusz 274
 Kalemba Stanisław 120
 Kalenik Mieczysław 419
 Kalicka Stanisława 477
 Kalinowska Halina 323
 Kalinowski Juliusz Klaudiusz 73, 222, 223
 Kalinowski Ryszard 119
 Kałuski Witold 69, 274, 370, 373, 376,
 397, 400, 402, 410, 418, 419, 420
 Kałuża Franciszek 513
 Kamiński Michał 499, 500
 Kamińska Regina 180
 Kamirski Włodzimierz 193, 419
 Kanclerz Feliks 357, 466
 Kanclerz Teresa 397
 Kania Ewa 400
 Kaniewska Alina 411, 417
 Kaniewska Halina 35
 Kaniewska Helena 52, 53, 329, 469
 Kaniewska Krystyna 329
 Kann Maria 477
 Kańska Alina 367
 Kapiński Cezary 450
 Kapuścik Janusz 453
 Kapuściński Ryszard 521
 Karasińska Irena 469
 Karasińska Maria 258, 367
 Karaszkievicz Jan 466
 Karaškiewicz Jan 477
 Karczewski Bogusław 340
 Karczewski Lesław 280
 Karewicz Emil 410
 Karkoszka Alojzy 477
 Karłowicz Mieczysław 369, 406, 414
 Karny Alfons 308
 Karpiński Andrzej 124
 Karpiński Rafał 429
 Karpiński Stefan 143, 148
 Karpiński Światopełtek 369
 Karpiński Zbigniew 477
 Karpowicz Mariusz 125, 146, 444
 Kartasińska Kazimiera 62, 64, 75, 83, 91,
 94, 127, 160, 259, 261, 264, 431, 477
 Kartasińska Maria 160, 519
 Kartasiński Stanisław 64
 Kasiński Ludwik 31, 34, 35, 42, 48, 52, 56,
 145, 469
 Kasperski Witold 477
 Kasprovicz Grażyna 144, 149
 Kasprzak Jerzy 374
 Kasprzak Marcin 130
 Kasprzycki Janusz 28
 Kasprzycki Jerzy 40, 75, 76, 83, 115, 121,
 388, 453
 Kasprzykowska Anna 477
 Kaszewska Jadwiga 53
 Katarzyński Ryszard 477
 Kawalla Bronisław 196, 209
 Kawalla Stanisław 377
 Kawecki Józef 296, 469
 Kawski Marian 176
 Kazimierczak Eugeniusz 477
 Kazimierczak Jan 35, 52, 53, 115, 301,
 302, 303, 386, 455
 Kazimierska Ryszarda 470
 Kazimierski Józef 12, 22, 26, 35, 37, 39,
 40, 54, 55, 57, 60, 62, 64, 70, 75, 83, 91,
 110, 111, 119, 120, 129, 130–135, 140,
 142, 147, 176, 186, 225, 247, 259, 260,
 261, 264, 329, 330, 332–334, 336, 378,
 426, 449, 450, 470, 477
 Kądziela Bronisław 477
 Kądziela Jerzy 408
 Kądziela Łukasz 13, 120, 307, 426
 Kąkol Kazimierz 41, 42, 477
 Kąkolewski Krzysztof 404
 Kedliczka Stanisław 466
 Kempfi Władysław 65, 311
 Kędra Władysław 357
 Kędziński Tadeusz 477
 Kępa Józef 31, 32, 172, 190, 477
 Kicińska Ewa 202, 443
 Kiełkowski Ryszard 306
 Kieniewicz Stefan 111, 113, 117, 118, 120,
 128, 134, 143, 329, 438
 Kiepuska Halina 113, 117
 Kierbedź Eugenia 127

- Kiernik Manuela 404, 420, 431, 440
 Kiernowska Manuela 193
 Kiewlicz Stefan 201
 Kijak Piotr 484
 Kijewska Janina 470
 Kikolska Joanna 113
 Kiliński Jan 369
 Kirchmayer Wanda 484
 Kirchner Hanna 411
 Kisielewski Stefan 43
 Kleeberg Franciszek 429
 Kleniewska Maria 201
 Kleszczycki Antoni 477
 Kleyn Jerzy 470
 Kliczkowski Stanisław 412, 417, 453
 Klima Franciszek Leszek 54, 56, 57, 62,
 70, 89, 116, 153–155, 159, 272
 Klimczak Lidia 57, 272
 Klimczak Romana 466
 Klimczak Stefan 466
 Klimczuk Bogusław 54, 187
 Klimek Józef 100
 Klimek Zdzisław 411
 Klimowicz Wanda 399
 Klinger Krzysztof 143, 148
 Klonowski Ryszard 55
 Klosowa Stefania 283
 Kluczek Stanisław 477
 Kłęk Hanna 304
 Kłopotowski Zygmunt 477
 Kmiecik Irena 477
 Kmiecik Zenon 477
 Knap Barbara 452
 Knothe Maria 416
 Knothe P. 212
 Kobielski Dobrosław 9, 31, 32, 34, 35, 42,
 439, 470
 Kobuszewska Jadwiga 271
 Kobylińska Julitta 477
 Kobylińska Wiktoria 280
 Kobyliński Szymon 313, 477, 515
 Kobyłecki Franciszek 302, 304
 Kochanowski Jan 295
 Kociołek Stanisław 470
 Kociszewski Aleksander 102, 307
 Kocjan Antoni 446
 Koczerska Maria 37
 Koczorowska Halina 327
 Koda Leszek 434
 Kodur Eligiusz 484
 Kodurowa Aleksandra 62, 65, 75, 83, 288
 Kolankowski Zygmunt 477
 Kolański Jan 367
 Kolczyńska Jolanta 320, 321
 Kolczyński Janusz 477
 Kolińska Teresa 240
 Kołaczkowski Jerzy 372, 373, 379
 Kołakowska Wanda 477
 Kołakowski Miron 57, 62, 65, 85, 178,
 185, 269, 347, 381, 390, 400
 Kołłątaj Hugo 503
 Kołodziej Wincenty 466
 Kołodziejczyk Katarzyna 305
 Kołodziejczyk Ryszard 22, 26, 111, 115,
 119, 120, 123, 124, 129–132, 140, 416,
 477
 Kołodziejska Danuta 295
 Kołodziejska Katarzyna 425
 Kołodziejska Krystyna 81, 381, 382, 387,
 388, 411, 434, 452
 Kołtuniak Anna 21
 Komornicki Stanisław 35, 41, 52, 53, 354,
 375, 410, 484
 Komorowska H. 181
 Komorowska Małgorzata 396
 Komorowski Krzysztof 215
 Komorowski Tadeusz ps. „Bór” 215
 Konarska Eliza 201
 Konarski Kazimierz 114
 Konarski Stanisław 139, 286, 289, 323, 329
 Kondziela Henryk 32, 456
 Konieczny Edwin 470
 Konieczny Kazimierz 477
 Konka Genowefa 470
 Konopka Piotr 329
 Konopnicka Maria 393, 442
 Kończak Danuta 280
 Kopczyński Bronisław 144, 478
 Koper Tadeusz 169
 Kopernik Mikołaj 392
 Kopyt Edward 470
 Korabińska Feliksa 484

- Korabiński Józef 41, 42, 47, 68, 312, 369, 377, 470
 Korcz Włodzimierz 396
 Korczak Janusz 66
 Korczak Zofia 234
 Korczyńska M. 374
 Kordowicz Jadwiga 484
 Kordowicz Wiktor 42, 269, 312, 484, 518
 Korecka Maria 367
 Korejwo Alicja 466
 Korgol Andrzej 484
 Kormanowa Żanna 22, 26, 120, 128, 129, 130, 132, 140
 Kornaś Maria 323
 Kornaus Hermina 466
 Kornowicz Wiktor 358
 Korotyński Brunon 430
 Korotyński Henryk 334, 382, 423, 470
 Korotyński Ludwik Stanisław 430
 Korotyński Wincenty 78, 430
 Korsakowska Agnieszka 362
 Korzeniowska Zofia 470
 Kosim Jan 30, 115, 470
 Koss Tadeusz 313
 Kossak Zofia 43
 Kossakowska Jadwiga 240
 Kossakowski Tadeusz 313
 Kosterkiewicz Bolesław 478
 Kostrożyńska Krystyna 374
 Kostrzewska Regina 484
 Kostrzewski Franciszek 393
 Koszarowski Tadeusz 478
 Koszła Marian 478
 Kosztowski Zygmunt 201, 206, 221
 Koszucki Tadeusz 466
 Kościuszko Tadeusz 359, 443, 450
 Kot Leszek 434
 Kotarbińska Jadwiga 56, 57, 155, 271, 320, 484
 Kotarbiński Tadeusz 43, 441
 Kotela Czesław 14, 35, 52, 53, 56, 129, 135, 199, 200, 355, 357, 358, 363, 372, 379, 384, 388
 Koterbska Maria 376
 Kotkowska-Bareja Hanna 394
 Kotlewicz Janina 484
 Kotowski Zygmunt 169
 Kott Jan 43
 Kowalak Tadeusz 478
 Kowalczewski Witold 470
 Kowalczyk August 412
 Kowalczykowa Alina 9, 21, 77, 126, 263
 Kowalczykowa Maria 330
 Kowalczykówna Jadwiga 275
 Kowalewski Mieczysław 424
 Kowalewski Mirosław 409
 Kowalska Anna 43
 Kowalska Helena 53, 478
 Kowalska Iwona 470
 Kowalska Janina Teresa 142, 330
 Kowalska Stefania 322
 Kowalski Ryszard 478
 Kowalski Stanisław Karol 383
 Kownacka Maria 342
 Kowarski Zbigniew 470
 Kozaczk Władysław 448
 Kozakiewicz Stefan 374
 Kozakiewicz Zbigniew 478
 Kozarska-Orzeszek Barbara 102, 307
 Koziel Stanisław 86
 Koziński Józef 287
 Koziorzemska Anna 241
 Kozłowicz Tadeusz 241
 Kozłowska Elżbieta 329
 Kozłowska Teresa Zofia 201, 297
 Kozłowska-Kuleszyna Barbara 323, 324
 Kozłowski Jerzy 287
 Kozłowski Stefan 427
 Kozłowski Zbigniew 435
 Krajewski Aleksander 478
 Krajewski Stefan 522
 Krak Eustachy 180
 Krasieński Edward 118
 Krasieński Zygmunt 310, 400, 434
 Krasnodębska Stanisława 246, 296, 297
 Krasowski Edward 62, 64, 220
 Krassowska Janina 367
 Krasucka Krystyna 329
 Kraszewski Józef Ignacy 216
 Kraucka Danuta 357
 Kraushar Aleksander 145
 Krauze Natalia 296, 297

- Krawczyk Maria 478
 Krawczyńska Anna 241
 Krawczyński Bolesław 241
 Kreutzinger Krzysztof 397
 Kreyserowa Krystyna 276
 Krogulec Zenon 201
 Kroll Bogdan 118
 Kronenberg Leopold 336
 Krotke Tadeusz 345
 Krowacka Maria 35, 39, 45, 48, 52, 56, 60,
 62, 64, 65, 68, 98, 99, 115, 173, 186, 470
 Król Aleksander 171, 355, 470
 Król Edmund 478
 Król Stefan 355, 470
 Królikiewicz Krystyna 411, 428
 Królikowski Lech 11, 25, 96, 150
 Krugerowa Maria 282
 Krukowska Aniela 301
 Krukowska Maria 316
 Krupica Waław 466
 Krupiński Józef 296, 478
 Kruszewski Zbigniew 109
 Krysicki Stanisław 313
 Krysicki Włodzimierz 313
 Krzeczek-Owerkowicz Anna 411
 Krzekotowski Jerzy 201
 Krzemiński Henryk 470
 Krześniak Leszek Marek 156
 Krzykowski Lech 239
 Krzymowska Hanna 360, 362, 374
 Krzysztof Alfons 470
 Krzysztofiak Maria 296, 297
 Krzysztofik Jan 240
 Krzywicki Ludwik 400
 Krzywobłocka Bożena 478
 Krzyżakowa Krystyna 35, 56, 62, 65, 66,
 71, 75, 83, 115, 121, 122, 124, 135, 143,
 145, 160, 179, 199, 217, 265, 271, 272,
 277, 297, 310, 383, 470
 Krzyżanowska Hanna 32, 456
 Krzyżanowski Julian 43
 Krzyżanowski L. 200, 456
 Kubal Maria 65
 Kubalski Tadeusz 114, 201
 Kubas Jerzy 470
 Kuberski Jerzy 313
 Kubiak Wincenty 301
 Kubicka Jolanta 193
 Kubicówna Celina 376
 Kucharski Henryk 180
 Kucharski Janusz 399
 Kuchciński Stanisław 280
 Kucówna Zofia 426
 Kuczyński Alfred 271
 Kuczyński Krzysztof Stefan 118, 444
 Kudlicki Jan 470
 Kuhnke Tadeusz 478
 Kujawski Edmund 287
 Kulecka Alicja 333
 Kulesza Bronisław 35, 52, 53, 342, 385
 Kuleszyńska Wanda 47
 Kulik Maria 466
 Kulik Mirosław 466
 Kulikowski Julian 301
 Kulinicz Aleksander 296
 Kulisiewicz Tadeusz 478
 Kulmicz Aleksander 470
 Kulska Eugenia 79
 Kulski Julian 79, 112, 180, 206, 306, 450, 478
 Kulwiec Janina 282
 Kułko Cezary 123
 Kumaniecki Kazimierz 43
 Kumant Leopold 478
 Kumińska Maria 305
 Kuna Henryk 496, 498
 Kunicka Halina 176
 Kunicki Kazimierz 470
 Kunicki Zbigniew 271, 470
 Kunowski Marian 271
 Kupiecki Edward 478
 Kur Maria 470
 Kur Tadeusz 34, 35, 39, 42, 45, 470, 487, 519
 Kurkiewicz Ludwik 478
 Kurmanowa Zofia 322, 323
 Kuropieska Józef 478
 Kurpiński Karol 208, 432
 Kursa Józef 54, 68, 178
 Kurylewicz Andrzej 410
 Kuryluk Jerzy 484
 Kurzawa Kazimiera 239, 241
 Kurzyna Mieczysław 404, 478
 Kuśniewicz Andrzej 402

- Kutrzeba Tadeusz 214, 307, 308, 429, 435
 Kutschera Franz 384, 385
 Kuźmińska Maria 470
 Kuźmińska Stanisława 302
 Kuźmiński Nikodem 369
 Kwasowska Krystyna 401
 Kwaśniewski Aleksander 231
 Kwiatkowska Irena 274
 Kwiatkowska Leokadia 484
 Kwiatkowska Maria 444
 Kwiatkowski Maciej 120, 478
 Kwiatkowski Marek 65, 115, 119, 123,
 137, 451, 470
 Kwiatkowski Mariusz 478
 Kwiecińska Irena 285
 Kwiecińska Jadwiga 302
 Kydryński Lucjan 176
- L**
- Lachert Bohdan 426
 Lachman Waław 61
 Lam Andrzej 208
 Lam Stanisław 113
 Landowski Jan 478
 Lange Władysława 285
 Laska Jan 452
 Laskowska Maria 478
 Lasocki Jan 22, 313
 Lasota Stanisław 478
 Lechner Jozef (Joseph) 509
 Lechoń Jan 87, 306, 369, 413, 414, 444
 Ledóchowski Stanisław 143, 145
 Leibler Karolina 444
 Lejko Krystyna 125
 Lelewel Joachim 432
 Lemańska Helena 478
 Lenartowicz Maria 316
 Lenartowicz Teresa 329
 Lenczewski Stanisław 313
 Lenga Waław 77
 Lengren Zbigniew 478
 Lenk Leonard 478
 Lentz Stanisław 471
 Lerska Dana 185
 Lerski Tomasz 201
 Leska Maria 35, 151, 324
 Leski Kazimierz 324
 Leszczyński Aleksander 86, 313, 339
 Leszczyński Kazimierz 478
 Leśniewski Stanisław 42, 48
 Leśniewski Stanisław 470
 Leśnodorski Bogusław 26, 518
 Lewandowski Jan 515
 Lewandowski Marian 391
 Lewandowski Zbigniew 478
 Lewanti-Szczyglińska Eugenia 195
 Lewicka Alina 234
 Lewicka Lidia 86
 Lewiński J. 176
 Libera Zdzisław 87, 229, 427, 447
 Liberacki Czesław 296
 Liera Kazimierz 112
 Ligocki Hieronim 41, 484
 Likiert Gabriel 39, 470
 Lileyko Halina 120
 Lileyko Jerzy 118, 120, 125, 190
 Lilpop Stanisław Wilhelm 26
 Lipińska Olga 354
 Lipiński Adam 466
 Lipiński Edward 43
 Lipiński Eryk 401, 478
 Lipiński Wojciech 478
 Lipowska Teresa 274
 Lipska Janina 470
 Lipski Jan Józef 43
 Lipski Stanisław 201
 Lisiecki Ryszard 361
 Listkiewicz Zygmunt 185, 187, 367, 369,
 377, 396, 404, 419
 Liszka W. 137
 Liszt Franciszek 402
 Lolo Radosław 16, 221
 Lorentz Ludwik 314
 Lorentz Stanisław 8, 9, 11–16, 18–22, 25,
 26, 28, 30, 31, 33, 34, 35, 37, 38, 40–42,
 44, 46, 50, 52, 54–56, 58–60, 62, 64,
 67, 68, 70, 71, 75–79, 83, 84, 90, 94,
 96–98, 100, 101, 107, 110–112, 114, 115,
 119, 120, 125, 131–133, 136–138, 141,
 142, 147–149, 152–156, 167–173, 199,
 203–210, 214, 227, 229–232, 242, 243,
 253–267, 270, 276, 281, 296, 298, 302,

304, 306, 307, 309, 313, 314, 321, 324,
338, 353, 357, 361, 362, 363, 365–367,
369, 372, 376, 379, 390, 399, 401, 413,
414, 419–424, 428, 432, 435, 436, 438,
453, 455, 460–464, 471, 486, 489, 496,
499, 501, 502, 509–512, 514, 515, 518

Loretz Piotr 196
Loth Alfred 466
Loth Felicjan 478
Loth Jerzy 9, 29, 31, 32, 34, 35, 345, 471
Loth Roman 31, 125
Luba Jerzy 478
Lubieńska Elżbieta 362, 374, 478
Lubieńska-Pastuszko Karolina 357, 360,
471
Lupertowicz Zofia 373
Lusiński Jan 330
Lutosławski Witold 192, 403
Lutostańska Alicja 31, 270, 401, 403
Lutyk Leon 374

Ł

Łabanowska Sława 70
Ładysz Bernard 54, 176, 396
Łaguna Henryk 201
Łaguna Paweł 201
Łaniewska Katarzyna 185, 187, 209, 373,
411
Łań Dorota 307
Łastik Aneta 176
Łaszek Czesław 443
Ławnik Józef 56, 113, 114, 388
Łazarski Ryszard 56, 57, 62, 142, 267, 329,
362
Łenka Zbigniew 478
Łepkowski Tadeusz 9, 31, 34, 42, 470
Łochowski Leon 373, 376
Łodziana Tadeusz 77
Łojewski Piotr 148, 444
Łomnicki Tadeusz 71, 334
Łopieński Tadeusz 221
Łukaszewicz Andrzej 280
Łukaszewicz Jerzy 478
Łukaszewski Stanisław 479
Łukawski Krzysztof 16, 221
Łuszczewska Jadwiga (Deotyma) 434

M

Mach Julian 239
Mach Stanisław 234
Machura Jan 521
Maciejewska Wanda 324
Maciejewski Apolinary 479
Maciejewski Jerzy 409, 413, 428
Maciejko Wojciech 471
Mackiewicz Stanisław 43
Macużanka Zenona 305
Madajczyk Czesław 479
Madaliński Antoni Józef 382
Madejska Elżbieta 519
Madurowicz Janina 479
Madurowicz Mikołaj 23
Magier Antoni 427
Magnowski Kazimierz 479
Majcherek Wiesława 485
Majchrzak Eugeniusz 373
Majdecki Jan 22, 313, 405
Majewicz-Lisowska Zofia 320
Majewska Katarzyna 54
Majewski Eugeniusz 201
Majewski Jerzy 113, 136, 137, 176
Majewski Jerzy S. 201
Majewski Mieczysław 99
Majewski Piotr 26, 28, 190
Majewski Wiesław 121, 451
Majorkiewicz Felicjan 471
Majorkiewicz Jan 146
Makarska Anna 343
Maklakiewicz Jan 414
Makowska Ewa 75, 76, 83
Makowski M. 377
Maksara Henryk 479
Maksymiuk Jerzy 194
Makulska Felicja 201
Malanowicz Janusz 201, 206, 221, 222, 224
Malatyński Stanisław 368
Malec Wojciech 414
Maliniak Julian 471
Malinowska Barbara 296, 484
Malinowska Krystyna 283
Malinowski Bronisław 396
Malinowski Kazimierz 123

- Maliszewski Aleksander 113
 Małachowski Stanisław 503, 504, 505
 Małcużyński Karol 31, 34, 42, 133, 143,
 145, 174, 313, 471
 Małek Piotr 41, 296, 471
 Małgorzewski Józef 47, 48, 357, 358, 360,
 362, 471
 Małowiejska Jadwiga 271
 Małynicz Zofia 387
 Mamczar Jadwiga 286
 Maniak Władysław 373
 Maniakówna Maria 116
 Manijak Władysław 187
 Manikow Juliusz 484
 Mankiewicz Czesław 31, 479
 Manteuffel Ryszard 313
 Manteuffel Tadeusz 37
 Mańkiewicz Stanisław 215, 438
 Mańkowski Eugeniusz 285
 Mańkowski Jan 154, 363
 Mańkowski Zygmunt 509
 Marciniak Janina 241
 Marcińczyk Marek 180
 Marconi Bohdan 479
 Marczak-Oborski Stanisław 388
 Marczewski Kazimierz 470
 Marczewski Waclaw 439
 Marczyński Aleksander 343
 Marczyński Tadeusz 479
 Mark Bernard 479
 Markiewicz Tomasz 201
 Markowski Alfred 484
 Marszel Barbara 386
 Martyszewska Zofia 466
 Marut Renata 11
 Marzyński Stanisław 77
 Masłoń Jadwiga 296, 471
 Massalska Zofia 466
 Maternicki Jerzy 115
 Matlakowski Władysław 453
 Matrybiński Henryk 484
 Matuszewska Maria 285
 Matuszewski Stefan 466
 Matuszewski Waclaw 450
 Matysiak Henryk 479
 Mauersberger Adam 471
 Mayerowa Krystyna 316
 Mazowiecki Tadeusz 258
 Mazur Janina 479
 Mazurkiewicz Jerzy 466
 Mazurkiewicz Waclaw 471
 Mączak Sławomir 316
 Mączyński Ryszard 255
 Mączyński Zdzisław 509
 Mądrzejewski Antoni 241
 Mec Bogusław 176
 Medalis Krystyna 201, 212, 308
 Mehoffer Józef 405
 Meller Beata 144
 Mesjasz Kazimierz 479
 Meszaros Istvan 479
 Mianowski Tadeusz 466
 Miączyńska Hanna 302
 Miąso Józef 134
 Michalec Beata 16, 22, 34, 59, 76, 84, 87,
 109, 138, 139, 146, 156, 167, 168, 199,
 200, 206, 208, 210, 211, 213, 215–218,
 221, 223, 225, 226, 228, 231, 233, 248,
 253, 254, 259, 363, 401, 421, 423, 425,
 428, 432, 435, 439, 442, 445, 450, 454,
 464, 496
 Michalska Renata 317
 Michalska-Bagdasarian Krystyna 329
 Michałowski Kazimierz 50, 359
 Michnicki Feliks 520
 Michnikowski Wiesław 362, 401
 Michotek Stanisław 479, 519
 Micke-Broniarek Ewa 253
 Mickiewicz Adam 51, 73, 97, 209,
 221–223, 377, 400
 Midzio Stanisław 120
 Mielczarska Władysława 328
 Mielczewski Marcin 190
 Mielnicka Helena 466
 Mielnicki Bogumił 466
 Mielnicki Jerzy 466
 Miernicki Władysław 392
 Mierosławska Irma 272
 Mieroszewicz Edmund 201, 206, 424
 Mierzwiński Antoni 479
 Mieszko I 33, 506
 Mieszkowska Cecylia 282

- Mieszkowski Stanisław 466
 Międzyrzecki Artur 479, 518
 Migalski, major 357
 Mijakowski Adam 113
 Mikiewicz Halina 320
 Miklaszewska Zofia 319
 Mikołaj I 231
 Mikołajczak Zbigniew 471
 Mikołajczuk Teresa 413
 Mikulski Stanisław 396
 Mikula W. 429
 Milecki Mieczysław 436
 Milewska Anna 192, 209
 Milewski Piotr 419
 Miłoś Czesław 427
 Mirosz Henryk 479
 Miroszowa Halina 479
 Mirowski Włodzimierz 50
 Misiorowski Andrzej 121
 Miszczyk Janusz 479
 Mitzner Zbigniew 358
 Mizera Józef 376
 Mizera Stefan 39, 471
 Miziołek Władysław 79, 284, 319
 Młodożeniec Jan 99
 Młodzianowska-Jakubowska Henryka 471
 Młynarski Emil 418
 Młynarski Wojciech 362, 396
 Młynicz Zofia 365
 Mocek Henryk 479
 Mochnacki Maurycy 432
 Moczarski Kazimierz 118
 Moczulski Leszek 345, 370, 381, 479
 Moczydłowski Jan 148
 Modrakowska Romana 471
 Modrzejewski Roman 60
 Modzelewski Andrzej 302
 Modzelewski Jerzy 503
 Modzelewski Mścisław 27
 Modzelewski Sławomir 328, 329
 Mohuczy Gertruda 306
 Mołdrzyk Stanisław 471
 Mołonowicz Wanda 147
 Monardii Joanna 407
 Monasterska Teresa 374
 Monikowski Józef 169
 Moniuszko Stanisław 120, 208, 354, 369, 378, 395, 412
 Moraczewski Tomasz 433, 436
 Morawiński Jan 423
 Morawska Janina 484
 Morawska Mira 367
 Morka Zofia 144
 Morsztynkiewicz Helena 340, 471
 Mottl Adam 296
 Motyka Lucjan 169
 Mozart Wolfgang Amadeusz 191, 194
 Mórawski Karol 22, 123, 140, 149, 219, 275
 Mrass Jan 471
 Mroczek Zygmunt 68, 343
 Mrowiec Henryk 118
 Mroziński Stanisław 77
 Mrozowska Zofia 367, 383
 Mróz Andrzej 189
 Mróz Leonard 185, 194
 Mrzygłowska Leokadia 466
 Mrzygłowski Jan 466
 Mrzygłód Tadeusz 479
 Mul Aleksander 479
 Muranyi Roman 479
 Murdzieński Emilian 201
 Musianowicz Krystyna 387
 Muszkieta Karol 432
 Mycawka Paweł 201
 Mycek Tadeusz 83
 Myszkowski Alojzy 313
 Myśliborski Władysław 180
 Myśliwiec Jan 201, 277
- N**
- Igor Newerly 479
 Nabelak Ludwik 432
 Nadolski Artur 448
 Nadrowski Ryszard 387, 413
 Nagórna Danuta 86, 87, 187, 196, 234, 376, 391, 417, 418, 425, 436, 444
 Nalazek Józef 383
 Nałkowska Zofia 367, 374, 411
 Namiotkiewicz Walery 479
 Narolewski Teofil 169
 Narutowicz Gabriel 10, 406

Nasierowska Zofia 479
 Nastiuszonek Witold 466
 Nastula Wiktor 466
 Natanson Wojciech 406, 419
 Natusiewicz Halina 479
 Naumienko Krzysztof 50, 345
 Nawroczyński Bohdan 466
 Nehrebecka Anna 454
 Netkowska Irena 271
 Netzel Stefan 54, 61, 189, 271
 Neugebauer Zbigniew 395, 414
 Niedźwiecki Aleksander 316
 Nielsen-Jańczakowa Irena 286
 Nieman Barbara 54, 174, 185, 187, 376
 Nieman Stanisław 280
 Niemcewicz Julian Ursyn 187
 Niemczyk Maria 424
 Niestrój Henryk 333
 Niewęglowska Leokadia 271
 Niewiadomski R. 394
 Niewiadomski Stanisław 406
 Niewiadomski Teodor 189
 Niewiarowski Aleksander 146
 Niklewska Jolanta 144, 146, 283, 329
 Nikodem Zdzisław 187
 Niziński Jerzy 311
 Nodydza Alicja 471
 Norowicz Helena 360, 380, 399, 410, 411, 413
 Norwid Cyprian Kamil 87, 92, 135, 152, 183, 220, 363, 380, 410, 448, 498
 Noskowski Zygmunt 406, 414
 Notkowski Andrzej 119, 339
 Nowakowska Joanna 201
 Nowakowski Antoni 383, 448
 Nowakowski Ludwik 466
 Nowakowski Stanisław 180
 Nowakowski Stefan 50, 59, 114, 383
 Nowicka Jadwiga 75
 Nowicki Andrzej 182
 Nowicki Jacek 340
 Nowicki Jan 396
 Nowicki Janusz 479
 Nowiński Zbigniew 183
 Nowogródzki Bohdan 345
 Nowosad Marta 374

Nowosielska Zofia 201, 206
 Nowoszewski Roman 127, 161, 427, 435
 Nowowiejski Feliks 378

O

Ochman Wiesław 193, 407
 Odrowąż-Pieniążek Janusz 87, 208, 334, 407
 Okęcki Stanisław 479
 Około-Kułak Józefa Arnold 286
 Okrzeja Stefan 433
 Okulski B. 191
 Olbrychska Monika 414
 Olbrychski Daniel 274, 408, 410, 484
 Olbrychski Franciszek 32, 33, 470
 Olbrychski Jan Franciszek 29
 Olechno Edmund 68, 77, 84, 86
 Olejniczak Janusz 419
 Olejniczak Kazimierz 479
 Oleksiak Andrzej 400
 Olesza Czesław 329
 Olędzki Piotr 271
 Oli Helena 471
 Olkisz Maria 189
 Olszak Waclaw 479
 Olszewska Zofia 70, 277, 485
 Olszewski Eugeniusz 147
 Olszewski Krystian 479
 Ołdak Zofia 154
 Ołtarzewski Leszek 419
 Onoszko Irena 343
 Opiłowski Leszek 479
 Oraczewska Jadwiga 484
 Orkisz Andrzej 401
 Orlewiczowa Irena 125
 Orłowski Witold 479
 Ornoch Marian 471
 Osiecka Jadwiga 48
 Osikowski Zygmunt Eugeniusz 180
 Osińska-Rzepakowska Barbara 318
 Osiński Adam 317
 Osiński Stanisław 47, 479
 Osmólski Józef 466
 Osowska Jan 192
 Ossowska Maria 43
 Osterwa Juliusz 403

Ostojski Wojciech 360
 Ostrowska Elżbieta 418
 Ostrowska Ewa 73
 Ostrowska Stefania 296, 297
 Ostrowski Antoni 451, 454
 Ostrowski Stanisław 206, 207
 Ostrowski Waław 479
 Otrębski Leonard 132–134, 143
 Owerkowicz Anna 415
 Owerkowicz Cezary 361, 383, 410, 414
 Ozga-Michalski Józef 208
 Oziemska Zofia 41, 479

P

Pacak-Kuźmirski Zdzisław 332, 365
 Pacelli Asprillo 190
 Pacho Aleksander 480
 Pacia Jerzy 480
 Paciok Rudolf 438
 Paciorkiewicz Miron 41, 48, 53, 54, 56,
 62, 65, 75, 329, 331, 471
 Paczkowski Andrzej 119
 Paczkowski Czesław 269
 Paderewski Ignacy Jan 61, 187, 210, 279,
 385, 406, 412, 414, 499
 Palczewski Józef 234
 Paleczny Piotr 189, 379
 Palmarczyk Marian 54, 480
 Pałasz Edward 369
 Pałka Julian 423
 Pałys Maria 471
 Panasiuk Tadeusz 439
 Paprocka-Gajek Joanna 302
 Paprocki Bohdan 54, 174
 Paprzycka Stefania 277
 Parandowski Jan 480
 Parandowski Jerzy 43
 Parońska Franciszka 343
 Parzyński W. 302
 Pasieka Wiesław 471
 Pastusiak Longin 433
 Pastwa Janusz 215
 Pawlicki Włodzimierz 480
 Pawluk Irena 466
 Pawluk Stanisław 466
 Pawłowski Jan 171, 180
 Pątek Kazimierz 65, 69, 72, 75, 83, 145,
 149–152, 201, 341, 342, 343, 429
 Pela Włodzimierz 181
 Pellegrini Józef 376
 Perepeczko Marek 401
 Perkowska Hanna 376
 Perkowski Piotr 480
 Perski Ludwik 174
 Perzanowska Stanisława 270, 480
 Petrozolin-Skowrońska Barbara 22, 23,
 30, 64, 267, 275, 282, 283, 292, 456
 Pędzikowski Konstanty 425
 Pękalska Ewa 21
 Pękiel Bartłomiej 191
 Piasecki Waław 480
 Piątkowski Józef 316
 Piech Henryk 246
 Piechotka Kazimierz 340, 471
 Piechotkowa Maria 340, 472
 Pieciukiewicz Joanna 265
 Piegat Tadeusz 66, 75, 83, 86
 Piekacz Władysław 301
 Piekarzanka-Godyńska Krystyna 327
 Pieniążek Ariadna 86, 330
 Pieniążek Janusz 480
 Pietrachowicz Juliusz 209
 Pietrusiński Józef 480
 Pietrzak C. 130, 131, 140, 143, 146, 147,
 150
 Pietrzak Włodzimierz 171
 Pietrzak Zofia 282
 Pietrzak-Pawłowska Irena 13
 Pigoń Stanisław 43
 Pilecki Gustaw 180
 Piłsudska Wanda 320, 321
 Piłsudska-Jaraczewska Jadwiga 207, 320
 Piłsudski Józef 206, 230, 279, 320
 Piotrowski Jan 466
 Piotrowski Janusz 360, 374
 Piotrowski Roman 27, 116, 472
 Piotrowski Ryszard 209
 Piotrowski Stefan 284
 Piotrowski Wojciech 480
 Pirożyński Zbigniew 35, 52, 53, 62, 65,
 75, 83, 480
 Piróg Wojciech 147

- Pisarek Regina 396, 447
 Piskorz Henryk 480
 Pius XII 505, 507
 Piwkowski Kazimierz 192
 Piwocki Ksawery 145, 148
 Piwowarski Edward 136
 Plapis Witold 480
 Plaszevska Anna 485
 Plater Emilia 316
 Plater-Zyberkówna Cecylia 284
 Płonczyński Andrzej 367, 379
 Płoska Halina 283
 Płoski Stanisław 438
 Płotnicka Katarzyna 245
 Płowiecki Janusz 178, 345
 Płuciennik Wojciech 523
 Płużańska Zofia 319
 Pniewski Bohdan 358, 480
 Pocholczykowa A. 340
 Poczestowska Jadwiga 466
 Podhorska Elżbieta 77
 Podkowiński Marian 409
 Podleś Ewa 209
 Podrygałło Stanisław 466
 Podsiadły Henryk 277, 280
 Pogonowski Franciszek Jan 117
 Pohoska Ewa 320
 Pohoski Jan 168, 206, 320
 Pokleza Jadwiga 241
 Połomski Jerzy 174, 193, 357, 379
 Pomykało Wojciech 480
 Pon Stefan 316
 Poniatowski Józef 412, 415, 518
 Poniatowski Juliusz 315, 350
 Poniatowski Stanisław August 82, 183, 306, 307, 411, 509
 Ponurski Jarosław 239
 Popielawska Janina 282, 288
 Porwit Marian 77, 480
 Posselt-Szachtmajerowa Wanda 326
 Pośnik Alfreda 201
 Potyrowa Jadwiga 54
 Poważyński Olgierd 60, 65, 75
 Poznańska Barbara 13, 118, 124, 125, 126
 Poznański Stanisław 480
 Prac Ryszard 480
 Praszczątek Jan 446, 451–453
 Prawiński Jerzy 524
 Prądzyński Ignacy 437
 Prejzner Halina 377
 Prejzner Tadeusz 187
 Preker Teresa 123
 Press Włodzimierz 377
 Prorok Leszek 313, 402
 Prorokowa Maria 276
 Próchnik Adam 394
 Prószyńska Barbara 65, 75
 Prus Andrzej 405
 Prus Bolesław 44, 56, 61, 114, 346, 395, 434, 449
 Pruss Witold 118
 Pruszyński Jan Piotr 143, 148
 Pruszyński Michał J. 148
 Przanowski Władysław 284
 Przelaskowski Ryszard 480
 Przetakiewicz Zygmunt 480
 Przewalski Stanisław 369, 466
 Przewłocka Barbara 472
 Przewoska Hanna 480
 Przeździecka Janina 282
 Przyborowski Walery 335
 Przybylska Sława 54
 Przybylski Waclaw 174
 Przybysz Aleksander 466
 Przybytek Olgierd 68, 86
 Przyjemski Jerzy 280
 Przyłucki Jan 357
 Przyrembłowa Aleksandra 323
 Przytułski Waclaw 175
 Ptaszyński Feliks 126, 220
 Puchała Stanisław 62, 480
 Puczyński Kazimierz 201, 240
 Pulkowski Edward 480
 Purcell Henry 191
 Purzycki Zbigniew 288
 Pustelak Kazimierz 376, 433, 436
 Puszko Aleksy 57, 60, 62, 65, 342, 407
 Putkowski Stefan 472
 Putrament Jerzy 377, 480
 Pyzel Marian 215
 Pyziński Kazimierz 466

R

- Rachoń Stefan 54, 174, 185, 187, 193, 376, 396
- Raciborska Zofia 272
- Raciszewska Alicja 367
- Raciszówna Alicja 379
- Raczko Małgorzata 466
- Raczyńska Janina 295
- Radlińska Helena 400
- Radlińska Jadwiga 180, 198
- Radomski Eugeniusz Michał 484
- Radwan Hanna 400, 414
- Radzik Marian 360
- Radzikowska Janina 472
- Radziwonowicz Karol 433
- Rafałowicz Alicja 466
- Rafałowicz Maria 466
- Rajewski Zdzisław 35, 37, 57, 62, 257, 267, 296–299, 352, 360, 385, 399, 472
- Rameau Jean Philippe 191
- Rapacki Marian 369
- Raptis Paulos 194, 413, 419
- Raszewski Zbigniew 87
- Ratajczyk Mariusz 297
- Ratusiński Andrzej 194
- Ratyński Bronisław 271
- Rawik Joanna 174, 176, 187
- Rawski M. 336
- Rawski Tadeusz 406
- Rączkowski Feliks 377
- Rdzanek Agnieszka 472
- Rdzanek Izabella 113
- Reczek Włodzimierz 480
- Reczko Anna 466
- Reczko Jerzy 466
- Regulska Halina 77
- Regulski Janusz 76, 77, 180
- Regulski Jerzy 77
- Regulski Stanisław 62, 66, 75, 83
- Rejmer Hanna 418
- Remiszewski Waclaw 480
- Retmańczyk Janina 472
- Reutt Alina 480
- Reychmanowa Danuta 275, 276, 329
- Reymont Władysław 347, 378
- Rinn Danuta 376, 396
- Roerichowa Maria 39–42, 44, 75, 83, 87, 128, 147, 225, 472
- Rogala Jan 142, 145, 430
- Rogala Józef 480
- Rogala Witold 480
- Rogalska Barbara 139, 140, 149
- Rogozirńska Izabela 286
- Roguszevska Bogusława 155, 156
- Rojkowa Maria 472, 523
- Rokicki Stefan 485
- Roliński Tadeusz 27
- Rolke Tadeusz 480
- Rolska Rena 174, 181
- Roman Jan 201
- Roman Jerzy 480
- Roman-Dobrowolska Grażyna 324
- Romaniuk Marek 333
- Romanowicz Kazimierz 45, 52, 53
- Romanowicz Stanisław 47
- Romanowski Witold 339
- Rontaler Edward 520
- Ropelewska Barbara 433, 446
- Rosińska Apolonia 234
- Rosowska Ewa 333
- Rossmann Jan 480
- Rossmannowa Anna 480
- Rostkowska Halina 22, 26, 120, 129–132, 140
- Rostkowska Hanna 75
- Roszkowa Zofia 41
- Roszkowska Janina 282, 288
- Roszkowska Wanda 393
- Roszkowski Aleksander 148
- Roszkowski Włodzimierz 296
- Rościszewska Maria 295
- Rottermund Andrzej 118, 177, 181, 190, 259, 263
- Rowacka Maria 112
- Rowecki Stefan ps. „Grot” 321
- Rowiński Antoni 480
- Rowiński Czesław 208
- Rowiński Jerzy 48
- Rozmanit Zbigniew 77
- Różański Stanisław 78
- Różycki Antoni 292

Różycki Jacek 191
 Różycki Ludomir 208
 Rubach Ludomir 386
 Rubaszewicz Krystyna 392
 Rubaszewicz Barbara 393
 Rucińska Alicja 143
 Ruciński Piotr 143
 Rudnicka Eugenia 271
 Rudnicki Adolf 43, 121
 Rudnicki Stanisław 313
 Rudziński Witold 120
 Rudzka Leonia 323, 324
 Rudzki Kazimierz 10, 416
 Rudzki Tadeusz 472
 Rumian Andrzej 390
 Rusin Stanisław 357
 Rusinek Michał 196, 197
 Ruszczak Andrzej 277
 Ruśkiewicz Bohdan 412
 Ruśkiewicz Wanda 370, 376, 396
 Rutkowski Henryk 305
 Rybicka Ewa 357
 Rybicka Genowefa 368
 Rybicki Feliks 313
 Rybicki Józef 367
 Rybicki Wiktor 313
 Rybiński Andrzej 176
 Rybiński Józef 297
 Rybitwa Eugeniusz 234
 Rychterowa Wacława 484
 Ryczanowska Olga 472
 Rydygierowa Hanna 276
 Rydzewski Stanisław 241
 Ryfka Dominik 480
 Rylska Barbara 367, 401
 Rymanowski Bohdan 210
 Rysiak Marian 514
 Rysiówna Zofia 194
 Ryszkiewicz Andrzej 87, 119, 145, 257
 Rywik Barbara 466
 Rządka Wacław 69
 Rzepecki Jan 37
 Rzepka Wiesław 202, 227
 Rżysko Jadwiga 234

S

Sabela Bohdan 430
 Sachs Wiesław 481
 Sadkowska Wanda 241
 Sadowska Halina 60, 70
 Sadowski Kazimierz B. 361, 472
 Sadowski Roman 482
 Sadowski Ryszard 193
 Sadowy Halina 481
 Sadzewicz Marek 297, 365, 368, 380, 381, 472, 522
 Sakowicz Wojciech 466
 Sakowska Ruta 120
 Sala Władysław 160
 Saliński Stanisław Maria 113
 Saloni Janina 395
 Sampłowska Teresa 450
 Samsonowicz Henryk 7, 431, 434, 482
 Samulska Stefania 485
 Sandauer Artur 43
 Sander Tola 324
 Sankowski Stanisław 47
 Santor Irena 54, 174, 181, 376
 Sapanowski Czesław 521
 Sarnecki Tadeusz 270
 Saski Kazimierz Adam 180
 Sawa Lubomira 481
 Sawczak-Wychowaniec Mirosława 60, 407
 Sawicka Stanisława 113
 Scacchi Marco 190
 Schiller Leon 416
 Schmidt Lidia 69
 Schuch Tadeusz 482
 Schuman Robert 401
 Secomski Kazimierz 481
 Semczuk Heronim 466
 Sempoliński Ludwik 334, 396
 Seniuk Anna 404
 Serafińska Maria 100
 Sernik Maria 220
 Sewen Marek 69, 176, 191-194, 196, 401, 407, 413
 Seweryn Andrzej 404
 Sheybal Stanisław 315
 Siciński Ryszard 313

- Siczek Jadwiga 277
 Sidorowicz Gustaw 341
 Sidowski Stanisław 56
 Siejwa Feliks 472
 Sieklicki Jan 173, 296, 297, 375, 379, 380,
 384, 408, 415, 431, 436, 439, 440, 444,
 446, 452
 Sielska Barbara 485
 Sielski Jacek 482
 Sielski Stanisław 374
 Siemaszko Zbyszek 439, 472
 Siemion Wojciech 209, 274, 420, 423, 433,
 449, 452
 Sienkiewicz Henryk 56, 73, 382
 Sieradzki Makary 39, 472
 Sierocka-Pośpiech Maria 123
 Sierocki Tadeusz 118
 Sierpińska Zofia 327
 Sierpiński Waclaw 43, 437
 Sigalin Józef 125, 472
 Sikora Stanisław 137, 228, 241, 306–309,
 434, 450
 Sikorski Jerzy 373
 Sikorski Kazimierz 480
 Sikorski Władysław 73
 Siła-Nowicki Władysław 410
 Sipińska Urszula 176
 Sitkowska Janina 484
 Sitkowski Waclaw (ojciec) 482
 Sitkowski Waclaw (syn) 482
 Siwek Brunon 466
 Skalski Ernest 230
 Skarga Piotr 506
 Skawińska Romana 234
 Skawiński Jan 234
 Skąpska-Romanowa Halszka Elżbieta 324
 Skibniewska Halina 82, 426
 Skibniewski Zygmunt 87, 133, 147, 472
 Skipietrow Natalia 201
 Skoczek Tadeusz 16, 87, 156
 Skoczek Władysław 78
 Skoczylas Henryk 481
 Skoczylas Władysław 428
 Skomra, major 309
 Skoroszewska Zofia 339
 Skorupińska Irena 241
 Skorupski Jacek 202
 Skowronek Jerzy 120, 128, 398, 433
 Skórska-Jarmusz Agnieszka 152, 214
 Skrzydlewski Henryk 381
 Skrzydlewski Zygmunt 481
 Skubniewska Jolanta 392
 Skudro Ewa 481
 Skwara Zdzisław 392
 Skwira Jerzy 41, 42, 472
 Słomczyński Adam 47, 53, 70, 78, 115,
 201, 291, 481
 Słomczyński Jan 99
 Słomiński Ryszard 481
 Stonimski Antoni 10, 43, 363, 412, 427,
 472
 Słowacki Juliusz 61, 92, 120, 192, 207,
 209, 281, 315, 369, 400
 Słowikowska Aleksandra 472
 Służewski Jerzy 201
 Smendzianka Regina 274
 Smerd Wiesław 239
 Smogorzewska T. 374
 Smogorzewski Janusz 472
 Smolińska Ewa 236, 433
 Smorga Władysław 68, 301, 302
 Snopczyński Jacek J. 148
 Snopek Brunon 466
 Snopek Maria 466, 472
 Snopek Wiktor 466, 472
 Sobczak Kazimierz 329, 346, 360, 364,
 366, 370, 447, 472
 Sobczak Tadeusz 78
 Sobolewska Maria 472
 Sochacki Romuald 271
 Sokołowska Alina 41, 48, 54, 130, 139,
 140, 332–334, 481
 Sokołowski Henryk 481
 Sokołowski Marian 346
 Sokołowski Tadeusz 234
 Sokołowski Zbigniew 329
 Sokorska Bogna 450
 Sokorski Włodzimierz 313
 Sołtan Andrzej 22, 138, 143, 146, 149, 150,
 152, 186, 322
 Sołtyk Tadeusz 482
 Sołtysiak Jerzy 175

- Sołtysiak Marian 253
 Sołuba Zbigniew 481
 Sommer Maria 405
 Sopoćko Konstanty 347, 413, 481
 Sopoćko L. 95
 Soplewski Kazimierz 481
 Sosiński Julian 466
 Soszyński Stanisław 425
 Sośnicka Zdzisława 174, 176
 Sota Jan 137
 Sowa Andrzej Leon 78
 Sowa Władysław 41, 47, 48, 472
 Sowiński Józef 73
 Spasowski Władysław 368
 Spociowski Czesław 520
 Sprusiński Michał 420
 Spychalski Marian 97
 Spychalski Władysław Wiktor 481
 Sroczyńska Krystyna 114
 Sroczyńska Maria 175
 Stachiewicz Piotr 121
 Stajewski Miłosz 466
 Stamatello Henryk 482
 Stamm Walter 509
 Staniszevska Grażyna 419
 Staniszkis Witold 288
 Stankowski Witold 482
 Stanny Janusz 99
 Starczewski Jan 78
 Starosolski Włodzimierz 86, 329, 337
 Starus Franciszek 481
 Starynkiewicz Sokrates 124
 Starzyńska Halina 79, 432, 454
 Starzyński Krzysztof 79, 454
 Starzyński Stefan 10, 11, 16, 19, 56, 58, 59,
 61, 70, 71, 76, 77, 79, 84, 92, 124, 125,
 147, 168, 180, 206, 232–236, 241, 242,
 254, 274, 291, 295, 306, 351, 363, 401,
 420, 421, 423, 425, 428, 431, 434, 435,
 441, 442, 445, 450, 462, 498, 503–505,
 508–510, 515
 Stasiak Andrzej 481
 Staszic Stanisław 446
 Staszkievicz Tadeusz 481
 Stawarz Antoni 218
 Stawecki Piotr 453
 Stawecki Zbigniew 187
 Stec Zbigniew 239, 240, 242
 Stefani Jan 406
 Stefański Stanisław 482
 Stefko Kamil 345
 Stępień Marian 115
 Stępień Waclaw 412
 Stępiński Zygmunt M. 116, 118, 439, 473
 Stępowski Jarema 364, 396
 Stimac Stanisława 68, 84, 201, 240, 329,
 330, 336, 337
 Stoch Jerzy 481
 Stocka Teodora 484
 Stolz Zofia 161
 Stompel Józef 175
 Stopczyńska Krystyna 322
 Stpicyńska Maria 481
 Straszewski Aleksander 316
 Straus Jan 148
 Straus Witold 65, 69, 75, 86, 200–202,
 205, 206, 217, 218, 221, 222, 224
 Strawiński Igor 401
 Strumph-Wojtkiewicz Stanisław 382,
 482, 518
 Stryjewski Janusz 271, 485
 Strzelecka Barbara 194
 Strzelecki Edward 481
 Strzelecki Mieczysław 201, 206, 383
 Strzelecki Miłosz 466
 Strzelecki Paweł 454
 Strzelecki Waclaw 466
 Strzembosz Tomasz 116
 Strzembosz Zofia 283
 Strzyżewski Tomasz 57
 Suchanek Antoni 143
 Suchanek Henryk 143
 Sucharzewski Wojciech 481
 Suchocki Tadeusz 406
 Suchodolska Zofia 481
 Suchodolski Witold 481
 Sudolski Zbigniew 436
 Sujecki Janusz 83, 90, 122, 201, 218, 219,
 228, 277
 Sukiennik Halina 466
 Sulerzycka Teresa 113
 Sulikowska Janina 466

- Sulikowski Piotr 466
 Sulkiewicz Janina 180, 198
 Sułkowski Józef 389
 Sunderland Jan 392
 Surma Ewa 240
 Surzyński Władysław 418
 Sutarczyk Zenon 142, 329, 330
 Sybilski Edmund 271
 Syczewska Michalina 383
 Syga Teofil 482
 Sygietyńska Hanna 126
 Sygietyński Tadeusz 182
 Syrkusowa Helena 426
 Syroka Wojciech 194, 413
 Szacka Barbara 386, 411
 Szadaj Ryszard 329
 Szadkowska J. 312
 Szadujkis-Lincel Halina 323
 Szafrąński Kazimierz 60, 296–298, 383
 Szafrąński Ryszard 246
 Szamburski Józef 112
 Szanajca Jerzy 426
 Szanajca Józef 426
 Szaniawska Alicja 466
 Szaniawska Hanna 359
 Szaniawska Maria 467
 Szaniawska Wanda 480
 Szaniawski Jerzy 368
 Szaniawski Józef 35, 47, 52, 53, 371
 Szaniawski Kazimierz 467
 Szaniawski Mirosław 467
 Szapinalska Małgorzata 245
 Szapocznikow Alina 137, 482
 Szarecki Bolesław 449
 Szarek Zygmunt 481
 Szarota Tomasz 124, 144
 Szatałow-Januskiewicz Maria 396
 Szatkowska Jadwiga 481
 Szatsznajder Leon 484
 Szczecińska Cecylia 60, 70, 142, 152, 159,
 331, 333, 363
 Szczeciński Karol 480
 Szczepańczyk Bożenna 62, 86, 302, 451
 Szczepańska Krystyna 54
 Szczepańska-Chojnowska Danuta 329
 Szczepański Feliks 360
 Szczepański Jan 43
 Szczepański Janusz 140
 Szczepański Józef 454
 Szczepański Kazimierz 41, 86, 201, 206,
 277, 473
 Szczepański Z. 175
 Szczepka Andrzej 148, 187
 Szczepkowski Andrzej 143, 367, 427
 Szczepkowski Jan 496, 498
 Szczepkowski Mikołaj 379
 Szczerbowski Wiktor 481
 Szczwiej Jan 467
 Szczygielska Irena 270
 Szczygielska Wacława 296
 Szczygieł Jacek 362
 Szcypiorski Adam 113
 Szemplińska E. 255
 Szenic Stanisław 124, 385, 416, 482
 Szeraue Andrzej 481
 Szklarski Wacław 189, 193, 274, 277, 387,
 390, 392, 400, 402, 405, 407, 410, 413,
 414, 428, 450
 Szlaskiewicz Janusz 313
 Szokalski Ignacy 481
 Szołwiński Ryszard 297, 438, 439, 440,
 441, 442, 445, 450, 452
 Szomański Andrzej 137
 Szorc Jan 86, 399
 Szostek Mieczysław 230
 Szpadowski Andrzej 517
 Szpakowska Jadwiga 283
 Szperkiewicz Jerzy 386
 Szpunda, major 402
 Szreder Wacław 473
 Szreger Efraim 456
 Sztebokówna Emilia 316
 Szubartowska Janina 234
 Szubert Edmund 77
 Szukała Jerzy 481
 Szulc Antoni 69
 Szulc Eugeniusz 126
 Szulc Janina 467
 Szulc Zygmunt 467
 Szulczewski Michał 481
 Szulecki Witold 515
 Szulia Bolesław 209, 432

Szumigaj Franciszek 367
 Szumilewicz Tadeusz 62, 116, 398
 Szuszkiewicz Jan 439
 Szwalbe Stanisław 10, 34, 35, 41, 47, 53,
 98, 99, 112, 129, 365, 473
 Szwankowska Hanna 109, 117–119,
 128, 291, 297, 305, 408, 481
 Szwankowski Eugeniusz 112, 114, 356,
 387, 481
 Szweykowski Zygmunt 111, 114
 Szyćko Aleksander 467
 Szydłowska Janina 400
 Szymanowski Karol 87, 187, 378, 390
 Szymanowski Waclaw 444
 Szymańska Alina 481
 Szymańska Anna 480
 Szymańska Hanna 275
 Szymańska Janina 520
 Szymańska Jolanta 83
 Szymańska Krystyna 480, 481
 Szymański Edward 338, 450
 Szymański Jan 313
 Szymański Janusz M. 148
 Szymański Łukasz 414
 Szyborski Józef 484
 Szyborski Michał 70, 75, 79, 86, 94, 119,
 436, 449
 Szymczak Czesław 66, 75
 Szymczak Ryszard 188
 Szymczak Włodzimierz 473
 Szymkiewicz Zofia 100
 Szymłowska Brygida 405, 420, 445
 Szyndzielorz Karol 386
 Szypowska Maria 177
 Szypowski Andrzej 177
 Szypowski Jan 279

Ś

Ścibor-Grymowska Krystyna 467
 Ścisło Zdzisław 467
 Ściwarski Waclaw 329, 473
 Ślesińska Alina 482
 Ślęzak Antoni 136
 Ślimińska Zofia 320
 Śliwczynski Mieczysław 60, 271
 Śliwiński Zdzisław 481

Śliwka Karol 17, 70, 99–103
 Śliwkowa Janina 363
 Śliwowski Kazimierz 473
 Ślusarek Remigiusz 482
 Śmiałowski Igor 334, 378, 399, 448, 452
 Śmigieński Bogdan 187
 Śródka Andrzej 31
 Świącia Janina 346
 Świąć Jan 390
 Świątek Tadeusz 317
 Świdzki Jan 174, 192, 396, 472
 Świechowska Aleksandra 397
 Świechowski Bogusław 274
 Świerczek Lidia 22, 275
 Świerczewski Karol 63, 65, 76, 130
 Świerczyński Teofil 473
 Świerczyński Zbigniew 435, 473
 Świerkowski Ksawery 473, 517
 Świerzy Waldemar 482
 Świetlik Marcin 447, 448
 Świeżewska Joanna 83, 123, 144
 Święcicki Marcin 207
 Święcicki Stanisław 40, 65, 75
 Świecki Edward 325
 Świrszczyńska Anna 412

T

Taniewska Maria 276
 Tarasiewicz Ryszard 193, 361, 379
 Tarczyński Marek 330, 335, 337, 428, 437,
 454
 Targorz K. 255
 Targowski Janusz 482
 Tarnawska Elżbieta 404
 Tarnowska-Lewandowska Emilia 65
 Tatarczuk-Gliniańska Irena 117
 Tatarkiewicz Władysław 43, 73
 Tatarski Rafał 520
 Tazbir Stanisław 117, 473
 Tejchma Józef 20, 259
 Teodorczyk Jerzy 381, 383, 394, 396, 410,
 435
 Terlecki Władysław Lech 410
 Tessaro-Kosimowa Irena 120
 Tewiaszew Andrzej 42, 45, 48, 59, 256,
 398, 482

- Thiel Jan 343
 Thierry Józef 35, 47, 48, 52, 53, 62, 65,
 201, 269, 290
 Titkow Janina 482
 Titkow Walenty 482
 Tkaczyk Jerzy 403
 Tłomakowski Janusz 484
 Toczydłowska Izabela 65, 75, 83
 Tokarczyk Anna 366
 Tokarski Józef 520
 Tokarski Stanisław 520
 Tokarski Zdzisław 247
 Tokarz Waclaw 30
 Tołłoczko Tadeusz 313
 Tołwiński Stanisław 112, 482, 519
 Tomaszewska Weronika 66
 Tomaszewski Bohdan 482
 Tomaszewski Henryk 482
 Tomaszewski Jerzy 120
 Tomaszewski Longin 482
 Tomczak Bogumiła 154
 Tomczak Roman 78
 Tomczyk Antoni 178
 Tomecki Bronisław 347
 Tomkiewicz Władysław 30, 117, 177, 345
 Töpfer Stanisław 103
 Traczyk-Nowicka Zofia 436, 445, 446
 Traugutt Stefan 427
 Trawińska-Moroz Urszula 175, 193
 Trembińska Aniela 283, 343
 Trenklerówna Jadwiga 113
 Trepieński Antoni 482
 Tretiak Andrzej 201
 Trochimowski Andrzej 147
 Trojanowski Andrzej 482
 Trojanowski Jędrzej 313
 Trusow Anatol 425
 Trzepała Jan 295
 Trzos-Rastawiecki Andrzej 60
 Tubiańska Krystyna 323, 324
 Turowicz Jerzy 43
 Turowska Wanda 302
 Tuszek Wojciech 392
 Tuszyńska Helena 473
 Tuszyńska Maria 284
 Tuszyńska Wanda 482
 Tutak Barbara 330
 Tutinas Teresa 176
 Tuwim Julian 192, 209, 397, 414, 420, 427,
 446, 507
 Tuwim-Stawińska Irena 420
 Tycner Henryk 482
 Tymińska Janina 281, 282
- U**
- Ubysz Barbara 14
 Ułasińska Adrianna 473
 Ulbrych Jan Jerzy 312, 473
 Ulendowska Maria 243
 Uleпка Maria 473
 Umgelter Andrzej 280
 Uniechowski Antoni 482
 Urban Tadeusz 482
 Urbanek Kazimierz 485
 Urbano Nina 379
 Urbański Jerzy 482
 Urbański Leon 99
 Uzdańska Elżbieta 211
 Uzdowska Izabela 296
 Uziembło Aniela 320
- V**
- Valcini Alceo 116
 Varisella Jolanta 295
 Vivaldi Antonio 191
 Voise Irena 86, 201
 Voit Mieczysław 187
- W**
- Wachowicz Barbara 334, 396, 398, 404,
 408, 411, 414, 415
 Wagner Marek 142, 330
 Wagner Ryszard 234
 Wagner W. 516
 Wajda Andrzej 427
 Waldorff Jerzy 44, 124, 168, 203, 204, 207,
 210, 259, 362, 418, 435, 483
 Walichowski Tadeusz 70
 Walicka Antonina 319
 Walicka Irena Michalina 127
 Wallis Aleksander 112, 117
 Walter Jan 317

- Walterówna Joanna 467
 Wałęsa Lech 78
 Wander Bogumiła 176
 Wańkowicz Melchior 43
 Warda Michał 102
 Wardaszko Hanna 137, 146, 241, 242,
 244, 247, 441, 443, 445, 446, 447, 448
 Wartalska Ewa 126
 Waryński Ludwik 61
 Wasilewski Antoni 473
 Wasilewski Tadeusz 430
 Waszak Barbara 201, 228, 237, 240, 247, 304
 Waszczuk Eugeniusz 398
 Waszkowski Aleksander 397
 Waszul Bolesław 383
 Waśkiewicz Feliks 280
 Waśniewski Jerzy 482
 Wawelberg Hipolit 443
 Wawerowa Teresa 240
 Wawrykowa Maria 120
 Wawrzekiewicz Rene 102
 Ważyk Adam 43
 Ważyński Olgierd 62
 Wądrodzki Jerzy 356
 Wdowiak Tadeusz 155
 Wegner Anna 294
 Weiss Jacek 187, 193, 194, 368, 372, 379,
 407, 411, 433, 454
 Wejrauch Jerzy 467
 Wenerska Stanisława 455
 Wenerska-Jasiówka S. 95
 Werbliński Sylwester 483
 Werde Marek 198
 Werecka Aniela 286, 288
 Werner Tadeusz 329
 Wernic Andrzej 307, 309
 Wesołowska Janina 271
 Wędrychowska-Papuzińska Zofia 367
 Węgierko Aleksander 446
 Węgliński Zdzisław 313
 Węglowska Klara 467, 473
 Węglowski Maksymilian 467, 473
 Węgrzyn Fryderyk 75, 84
 Węgrzyn Jerzy 437
 Węgrzyn Roman 434
 Węgrzyn Teresa 84
 Węgrzynowicz Teresa 297, 399, 421, 424
 Widerman Krystyna 305, 419
 Wiechecki Stefan 136, 152, 313, 360, 362,
 376, 404, 425, 448, 451, 483, 519
 Wieczorek Janusz 483
 Wieczorkiewicz Bronisław 111, 112, 135,
 393
 Wielhorski Czesław 98
 Wieniawski Adam 378
 Wieniawski Henryk 196, 208, 369, 378, 399
 Wierciński Józef 181
 Wierzchowski Henryk 57, 60, 62, 65, 69,
 75, 83, 201, 240, 278, 279, 280, 418
 Wierzyński Kazimierz 414, 427
 Więcek Aleksandra 22, 26, 40, 65, 66, 75,
 83, 110, 111, 118–120, 128, 136, 147,
 148, 225, 228, 237, 240, 247, 248, 259,
 261, 262, 264, 338, 420, 426, 438, 449
 Więcek Jadwiga 473
 Więckowski Aleksander 62, 75, 84
 Więckowski Jan 429
 Więckowski Michał 313
 Wilimowska Bronisława 444
 Wilski Juliusz 473
 Wilkomirska Maria 372, 433, 483
 Wilkomirski Kazimierz 372, 433
 Wionczek Roman 160
 Wiszniewska D. 340
 Wiśniewska Jadwiga 467
 Wiśniewska Maria 288
 Wiśniewska Zofia 286
 Wiśniewski Bogdan 483
 Wiśniewski M. 312
 Witek Jan 483
 Witkiewicz Stanisław 367
 Witkowska Alina 120
 Witkowski Jerzy 65, 75, 83, 406
 Witos Wincenty 504, 505
 Wittig Edward 10, 92, 207–209, 231,
 496–499, 500
 Wizek Stanisław 369
 Wlazło Benedykt 482
 Władysław III Warneńczyk 429
 Włoczewska Ewa 201
 Włostowski Kazimierz 374
 Wnęk Henryk 340

- Wocialowa Janina 60, 70, 342
 Wodiczko Bohdan 482
 Wojciechowska Irena 86, 201, 280
 Wojciechowski Kazimierz 44
 Wojciechowski Łukasz 448
 Wojciechowski Stanisław 82
 Wojdan Józef 174
 Wojewódzki Michał 119, 417, 483
 Wojnacki Waław 35, 52, 53, 57, 62, 281, 473
 Wojnicki Mieczysław 411
 Wojnowska Elżbieta 346
 Wojtanowska Grażyna 412
 Wojtasik Wojciech 447
 Wojtulanis Mirosław 369
 Wojtuszek Waław 467
 Wolanowski Lucjan 483
 Wolański Tadeusz 519
 Wolf Adam 377
 Woliński Janusz 112, 113, 345, 482
 Wolska Zofia 135
 Wolski Włodzimierz 146
 Wolter Halina 483
 Wólczyk Jerzy 31, 34, 35, 37, 42, 52, 271, 473
 Wołoszynowski Julian 473
 Wołowska Zofia 328
 Woroszyłski Wiktor 403
 Woszczerowicz Jacek 483
 Woytowicz Stefan 79
 Woźniak Grzegorz 433
 Woźniak Z. 516
 Woźniakowski Tadeusz 379, 450
 Woźnianka Elżbieta 293, 294
 Wójcik Edward 467
 Wójcik Jerzy 482
 Wóycicka Zofia 18, 35, 57, 62, 65, 69, 75, 83, 232–234, 236, 240, 270, 292, 294, 392, 445, 446
 Wóycicki Kazimierz Tadeusz 292
 Wroczyński Ryszard 134
 Wróbel Celina 318
 Wróblewski Andrzej 473, 483
 Wróblewski Bronisław 9, 29, 31, 32, 34, 35
 Wrzosek Mieczysław 455
 Wyczański Andrzej 116, 117, 119, 120, 124, 125, 227, 287, 305, 423
 Wyczółkowska Ewa 369, 410
 Wyderkowa Teresa 129, 130, 135, 140, 141, 142, 297, 356, 377, 423
 Wyganowski Stanisław 428
 Wygodzki Stanisław 483
 Wyka Kazimierz 43
 Wykopek Bohdan 234
 Wyleżyński Stefan 201
 Wyporek Bogdan 202, 443
 Wyrzykowski Marian 10, 473
 Wysocki Adam 482
 Wysocki Józef 483
 Wysocki Piotr 410
 Wysocki Stefan 287
 Wysocki Tadeusz 54
 Wyspiański Stanisław 120, 124
 Wyszacka Maria 383
 Wyszacki Leszek 12, 14, 31, 34, 35, 42, 52, 53, 56, 62, 65, 74, 75, 83, 121, 136, 137, 297, 449, 473, 514, 515
 Wyszyński Stefan 20, 77, 78, 314, 503
- Z**
- Zabłocki Wojciech 208, 209
 Zaborowska Krystyna 361
 Zaborowska Teresa 241
 Zaborski Tadeusz 57, 302, 303
 Zachwatowicz Jan 31, 121, 134, 135, 171, 177, 190, 255, 392, 423, 483
 Zachwatowicz Katarzyna 187, 193, 407
 Zaczyk Stanisław 208, 394
 Zagajewski Adam 416
 Zagnerowa Maria 467
 Zagórkiewicz Hanna 467
 Zagórkiewicz Stanisław 467
 Zagórski Czesław 425
 Zagórski Jerzy 43
 Zahorska Joanna 22, 129, 339, 340
 Zahorski Andrzej 113, 116, 120, 132–137, 143, 164, 305, 334, 357, 388, 389, 402, 407, 408, 410, 412, 415, 423, 431
 Zahorski Lech 483
 Zajączek Józef 389
 Zajączkowski Zdzisław 483
 Zakrzewska Janina 467
 Zakrzewski Andrzej 421

- Zakrzewski Henryk 41, 53, 473
 Zalech Halina 467
 Zalech Stanisław 467
 Zaleski Antoni 115
 Zalewska Ewa 86, 240, 305, 308
 Zalewska Hanna 115
 Zalewski Bohdan 196, 236, 295, 417, 418,
 425, 433, 436, 438, 444, 445
 Zalewski Ireneusz 201
 Zalewski Jerzy 78
 Zalewski Marcin 392
 Zalińska Lucyna 473
 Zaliński Władysław 483
 Załęski Jan 316
 Załęski Krzysztof 120
 Załuski Zbigniew 483
 Zamecznik Wojciech 103
 Zamenhof Ludwik 295
 Zamorski Stanisław 467
 Zamoyski August 496, 498
 Zanova Jadwiga 276
 Zanuszi Krzysztof 313
 Zaorski Andrzej 326
 Zaorski Jan 326
 Zapart Piotr 467
 Zapasiewicz Zbigniew 192, 367, 370, 394,
 419, 420, 427
 Zapolska Gabriela 383
 Zarachowicz Helena 83, 127
 Zaremba Jerzy 483
 Zaremba Józef 483
 Zaremba Tadeusz 65
 Zarębska Zofia 240
 Zaruba Jerzy 483
 Zaruski Mariusz 395
 Zarzycki Janusz 483
 Zatwarowski Wiktor 176
 Zawadka Mieczysław 483
 Zawadzka Aniela 60
 Zawadzka Anna 124
 Zawadzka Renata 69
 Zawadzka Zofia 124
 Zawadzki Konrad 40, 70, 75, 83, 87, 119,
 127, 143, 145, 146, 147, 225, 263, 390,
 430, 483
 Zawadzki Sylwester 483
 Zawadzki Waclaw 483
 Zawierucha Danuta 62, 95, 118, 119, 127,
 137, 138, 259, 423, 429, 430, 444
 Zawieruszanka Aleksandra 434
 Zawodna Barbara 320
 Zbieralski Zdzisław 305
 Zborowska Krystyna 360
 Zborowski Bruno 181
 Zbrożek Andrzej 100, 101
 Zbyszewska Zofia 123
 Zdanowicz Eugenia 113
 Zdanowicz Janusz 483
 Zdańska Jadwiga 467
 Zdun Józef 270
 Zdunek Zdzisław 381
 Zelent Stanisław 483
 Zelnik Jerzy 436
 Zembrzusi Kazimierz 181
 Zembrzusi Witold 35, 52, 269, 345, 346
 Zemła Kazimierz Gustaw 415
 Zglińska Leokadia 473
 Zielińska Joanna 307
 Zielińska Krystyna 277, 483
 Zielińska Maria 383
 Zieliński Andrzej 387
 Zieliński Bogumił 22, 316
 Zieliński Jarosław 201, 212
 Zieliński Jerzy 386
 Ziemak Stanisław 483
 Zieniewicz Cecylia 390, 391, 403
 Zieńko Wiktoria 54
 Zimińska-Sygietyńska Mira 182, 232, 236
 Zimler Henryk 473
 Zin Wiktor 382, 404
 Zinserling von Borys 27
 Ziółkiewicz Danuta 485
 Ziółkowska Aleksandra 404
 Zmorski Roman 146
 Zowczak Ewa 201
 Zubrzycki Piotr 296, 473
 Zug Bogumił 335
 Zwierz Adam 176, 376, 396
 Zwierzchowska Józefa 325
 Zygmunt III Waza 33, 191

Ż

- Żabiński Jan 483, 521
Żabiński Władysław 483
Żandarowski Zdzisław 483
Żarnowska Anna 123
Żaryn Stanisław 116, 483
Żdźarski Waław 117
Żeleński Władysław 208
Żelichowski Ryszard 284
Żera Irena 473
Żerkowski Jan 62, 66, 369
Żeromska Monika 181, 309, 427, 432, 442
Żeromski Stefan 87, 124, 181, 211, 309, 347,
396, 398, 408, 415, 427, 432, 442, 450
Żesławski Władysław 48
Żółciński Tadeusz 382
Żółtkowska Urszula 201
Żółtkowski Mieczysław 155
Żukrowski Wojciech 483
Żurakowska Janina 473
Żurawicka Janina 119
Żurawska Magdalena 201
Żurawski Antoni 395
Żurawski Leon 483
Żurawski Władysław 425
Żurek Aldona 307
Żurowski Antoni 307
Żwirko Franciszek 391
Żwirko Henryk 391
Żychowska Teresa 467
Żydkiewicz Jerzy 410
Żymirski Franciszek 279
Żytkow Maria 22, 148, 317, 318
Żywiłowska Beata 201
Żywiłowski Edmund 65
Żywny Wojciech 448
Żyźniewski Marian 483

Redaktor prowadzący
Bartłomiej Sokołowski

Redakcja językowa, korekta
Małgorzata Izdebska-Młot

Fotoskład i łamanie
FALL

Fotografia na I stronie okładki
Cezary Warś

Organizacja produkcji
Dorota Dobrońska

Promocja
Dorota Panowek

ISBN 978-83-67398-20-6

Wydawnictwo Muzeum Niepodległości
(identyfikator wydawnictwa naukowego 42-700)
al. Solidarności 62; 00-240 Warszawa

wydawnictwo@muzn.pl
tel. 826 90 91 w. 41

Realizacja poligraficzna
Fundacja im. Władysława Orkana

Nakład 200 egz.

Beata Michalec – doktor nauk humanistycznych w dyscyplinie historii; zastępca dyrektora ds. programowych Muzeum Niepodległości w Warszawie; adiunkt w Akademii Finansów i Biznesu Vistula, Instytut Historii; radna Miasta Stołecznego Warszawy kadencji 2018–2024. Autorka wielu artykułów z zakresu varsavianistyki oraz książek: *Tekla z Bądarzewskich Baranowska. Autorka nieśmiertelnej La prière d'une vierge. Miejsca. Czas i ludzie*, Warszawa 2012; *Tekla z Bądarzewskich Baranowska. Zapomniana kompozytorka z Mazowsza*, Pułtusk 2016; *Stefan Starzyński – gospodarz stolicy w latach 1934–1939*, Warszawa 2021; *Ks. kanonik Jan Gołędzinowski – duchowny, społecznik, radny Warszawy, więzień Pawiaka, Auschwitz i Dachau*, Warszawa 2022; *Przy Radzywińskiej Szosie. Kościół Chrystusa Króla jako wotum wdzięczności za zwycięską Bitwę Warszawską 1920 roku. Pierwszy pro-*

boszcz ks. Jan Gołędzinowski, Warszawa 2023. W latach 2013–2019 społeczny prezes Towarzystwa Przyjaciół Warszawy. Pomysłodawczyni certyfikatu „Varsavianistyczna szkoła” przyznawanego przez Towarzystwo Przyjaciół Warszawy od 2014 roku warszawskim placówkom oświatowym, realizującym edukację varsavianistyczną. Od 2013 roku społeczna przewodnicząca jury konkursu „Warszawa w kwiatach”. Pomysłodawczyni symbolicznej nagrody finansowej dla Powstańców Warszawskich oraz reaktywowania plebiscytu „Warszawianka Roku”. Wnioskowała w 2017 roku do Rady Warszawy w sprawie utworzenia Domu Wsparcia dla Powstańców Warszawskich oraz powstania pomnika prof. Jana Zachwatowicza na Starym Mieście. Zabiegała o nazwanie skweru im. ks. Jana Gołędzinowskiego na Targówku Mieszkaniowym oraz usytuowanie tablicy pamiątkowej na tym skwerze. Członek: Rady Naukowej Dyscypliny Historia AFiB Vistula, Komisji Historycznej Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, Rady Muzeum Powstania Warszawskiego, Rady Programowej TVP „Polonia”, Rady Programowej „Biuletynu Informacyjnego Światowego Związku Żołnierzy Armii Krajowej”, Społecznej Rady Ochrony Dziedzictwa Kulturowego przy Prezydencie m.st. Warszawy w latach 2015–2020. Zastępca redaktora naczelnego czasopisma naukowego „Niepodległość i Pamięć”. Członek Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, Towarzystwa Miłośników Historii w Warszawie, Stowarzyszenia Muzealników Polskich – Oddział Mazowiecki oraz Stowarzyszenia Pamięci Powstania Warszawskiego 1944. Odznaczona m.in. Brązowym Medalem „Zasłużony Kulturze Gloria Artis”; Odznaką Honorową „Zasłużony dla Warszawy”, Medalem Pamiątkowym „Pro Mazovia”, wyróżniona w 2016 roku Nagrodą Marszałka Województwa Mazowieckiego.

Opracowanie poświęcono pierwszemu okresowi działalności Towarzystwa Przyjaciół Warszawy (1963–1991), kiedy kierował nim prof. Stanisław Lorentz. Do niewątpliwych walorów pracy należą wysoka wartość informacyjna, sumienny przekrój dziejów Warszawy przez pryzmat funkcjonowania Towarzystwa Przyjaciół Warszawy, udanie przeprowadzony wywód historyczny dotyczący istotności TPW w życiu miasta, zwłaszcza w dziedzinie kultury, konserwatorstwa, upamiętnień, edukacji, popularyzacji i edytorstwa.

dr hab. Mikołaj Madurowicz, przewodniczący Komisji Historycznej TPW (Uniwersytet Warszawski)

W działalności TPW jak w zwierciadle odbijały się najważniejsze wydarzenia z życia stolicy, choć czasami bywało odwrotnie – to działalność Towarzystwa determinowała postawę warszawiaków i władz miasta. (...) Uważam, że można pracę dr Beaty Michalec polecać varsavianistom, którzy przez pryzmat losów TPW zobaczą obraz swojej Warszawy.

dr hab. Robert Gawkowski, prezes Towarzystwa Miłośników Historii w Warszawie